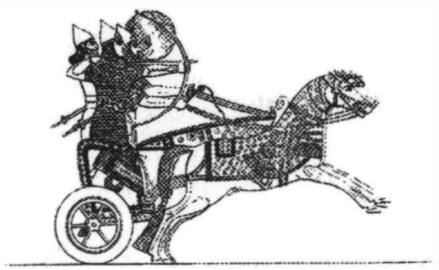
Ninova ve Kalıntıları

Austen Henry Layard

Kürdistan'ın Keldani hıristiyanları, Yezidiler ya da şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi
Eski Asur'un Töre ve Sanatlarının Araştırılması

avesta

avesta | MEZOPOTAMYA KÜLTÜRÜ: 75 | 3
Nineveh and its Remains (1849)
Ninova ve Kalıntıları
Austen Henry Layard
İngilizceden Çeviren: Zafer Avşar

Editor: Abdullah Keskin
Kapak: Ahmet Naci Fırat
Kapak illüstrasyonu: Asurlu Savaşçılar
Tashih ve Mizanpaj: Avesta
Birinci Baskı: 2000, İstanbul
Baskı: Berdan Matbaacılık

AVESTA BASIN YAYIN
REKLAM TANITIM MÜZİK DAĞITIM LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Caddesi
Özbek İşhanı 136 / 4
BEYOĞLU / İSTANBUL
Tel: (0212) 251 71 39
Fax: (0212) 251 44 80

İstasyon Caddesi, K. İsmail Paşa 2. Sokak
Abdi Paşa Apt. Giriş Katı
OFİS / DİYARBAKIR
Tel-Fax: (0412) 222 64 91

ISBN: 975-7112-77-1

Austen Henry Layard

NİNOVA VE KALINTILARI

KÜRDİSTAN'IN KELDANİ HIRİSTİYANLARI,
YEZİDİLER YA DA ŞEYTANA TAPANLARIN ÜLKESİNE BİR GEZİ,
ESKİ ASUR'UN TÖRE VE SANATLARININ ARAŞTIRILMASI

İngilizceden çeviren
Zafer Avşar

avesta

AUSTEN HENRY LAYARD-Layard uzun zamandan beri İngiltere'de yerleşmiş bir Fransız ailesindendi. 1817'de Paris'te doğdu. Çocukluğunun bir bölümünü babasıyla birlikte İtalya'da geçirdi. 1833'te İngiltere'ye döndü ve hukuk öğrenimine başladı. 1839'da Doğu'da yolculuk yapmaktadır. Sonra İstanbul'da İngiliz elçiliğinde kaldı. 1845'te Mezopotamya'da kazı çalışmalanna girişti. 1852 ve 1861'de iki kez müsteşar oldu. 1868'de bayındırlık bakanı, 1869'da İngiltere'nin orta elçisi idi. Doğu'ya Şam'a Bağdat'a İran'a olan özlemi bir çocukluk düşünden doğar. Yirmi iki yaşındayken küflü bir avukat yazıhanesinde pinekler ve önünde hemen hemen hiç değişikliğe uğramadan sürüp gidecek, kesin olarak çizilmiş sonunda da bir avukat perukasından başka birşey vaad etmeyen bir yaşam yolunu görürken, bütün bağlan kopardı ve bu düşün peşine düştü. Layard daha çocuk denecek yaştayken düşlerinin ülkesine yapacağı yolculuk için yararlı bulduğu herşeyi öğrendi. Bunlar, kendisinin hukuk öğreniminden apayn, son derece pratik şeylerdi: Örneğin pusula kullanmak, bir sekstant yardımıyla yer saptamak, bütün coğrafya ölçü aletlerinin kullanışı, aynı zamanda tropik hastalıklann tedavisi, ilk yardım, özellikle biraz Farsça ve İran'la Irak ülkeleri ve halkları üzerine bilgiler.. 1839'da Londra'daki yazıhanenin sıkıntısından kaçtı, Doğu'daki ilk yolculuğuna başladı. Çok geçmeden aynı bilim dalındaki meslektaşlannın pek azının sahip olduklan bir yetenek gösterdi. Yalnız büyük bir arkeolog değil, aynı zamanda yaptığı işleri parlak bir biçimde betimleyebilen kusursuz bir yazar olduğunu kanıtladı. Başlıca eserleri: *Ninova ve Kalıntıları* (1848-1849), *İran; Susiane ve Babil'de ilk Maceralar* (1887) *("Tanrılar Mezarlar Bilginler"den özetlenmiştir)*

İÇİNDEKİLER

Harabelerden yükselen ses / Mehmed Uzun / 9

BİRİNCİ CİLT

BİRİNCİ KISIM

BİRİNCİ BÖLÜM (19-29)

Asura İlk Yolculuk/Harabeler/Kuyuncuk/Nimrud ve Kalah Şergat/Bay Botta'nın bulguları/Horsabad/Musul'a dönüş

İKİNCİ BÖLÜM (31-49)

Muhammed Paşa/Zulümleri/Ülkenin durumu/Nimrud'a yolculuk/Bir Arap ailesi/İbrahim ve Nemrut'un öyküsü/Kazılar başlıyor/Bir odanın, fildişi süslerin, oyma yazıların, bulunuşu/Musul'a dönüş/Paşa'nın işleri/ Çeşitli harabelerde başlatılan kazılar/Nimrud'a dönüş/Başka bulgular/Selimiye/Heykellerin bulunuşu/Kabartmaların betimlenmesi/Paşa'nın azli/Bağdat'a yolculuk

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM (51-71)

Musul'a dönüş/İsmail Paşa/Ülkenin durumunda değişiklik/Baharda harabeler/ Kazılar sürdürülüyor/Başka bulgular/Yeni müdahaleler/Şeyh Abdurahman ve Ebu Salman Arapları/Güneybatı köşesinde yeni kabartmalar/Başsarayın bulunuşu/Hasarsız kabartmalar, devasa aslanların bulunuşu/Arapların şaşkınlığı/Musul'da heyecean/Paşa ve Kadı'nın işleri/Kazılar duruyor/Başka buluşlar/İnsanbaşlı aslanların betimlenmesi/Aslanların yaşı ve neden yapıldığına ilişkin tahminler/ Cebur Arapları ve şeyhleri/Bir Kürt şeyhi/Martta Nimrud/Ovada günbatımının betimlenmesi/Necup Tüneli/Bir Asur yazısı

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM (73-92)

El Hatır'a yolculuk hazırlıkları/Kervanın toplanması/Musul'dan ayrılış/Çöl/Deve sürüleri/Haddidin Arapları/Bir Arap ziyafeti/Konaklama/Bir Arap aşireti göçüyor/Sofuk'un çadırları/Şemar şeyhinin betimlenmesi ve tarihi/Düzensiz birliklerin kumandanı/Sofuk'un haremi ve kanları/Kısrağı/El Hatır'a atla gidiş/Arap rehberler/Araplar arasında aşk ve kadın/El Hatır harabeleri/Musul'a dönüş/Necris ve Sofuk'un öldürülmesi

BEŞİNCİ BÖLÜM (93-114)

Küçük nesnelerin bulunuşu/Odaların döşemesi/Bir Arap şöleni/Tahyar Paşa'nın gelişi/Kazılar sürüyor/Nimrud'da yaz/Bir hortum/Başka kabartmaların bulunuşu/ Heykellerin betimlenmesi/Boyanmış alçıtaşı/Vezirin mektubu/Kuyuncuk'ta kazılar/Nimrud'da yeni bulgular/Arapların şaşkınlığı/Heykellerin ilk kolleksiyonu İngiltere'ye gönderiliyor/Tahyar Paşa'nın ziyareti/Heykeller üzerine Türklerin dedikoduları/Kuyuncuk yakınlarındaki bir tepede bulunan bir bina/Nimrud'da açılan yeni odalar

ALTINCI BÖLÜM (115-130)

Tiyari dağlarına gidiş/Horsabad/Şeyh Adi/Bir Kürt kampı/Bir Keldani köyü/Katolikliğe dönenler/Amediye/Bir Türk vali/Arnavut haytalar/Bir Arnavut komutan/Berwari Vadisi/Keldani köyleri/Bir Kürt beyi/Aşita

YEDİNCİ BÖLÜM (131-171)

Aşita/Bir Nasturi evi/Katliam/Zavita/Nasturi papazları/Mukri/Lizan/Katliam sahnesi/Bir Tiyari köprüsü/Raola/Melek evi/Tiyari kadınları/Tuhuba bölgesi/Bölge sakinlerinin korkusu/Kilisede ibadetler/Tuhubanav/Bir Kürt şefi/Baz'a geçiş/Ergup/Tuhuba'ya dönüş/Bêlatê/Tiyari'nin yolları/Çenba/Melek İsmail'in öldürülmesi/Aşita'ya dönüş/Keşe Oraho/Bir bakır madeni/Çelek/Urmeli/Bir subaşı/Bir Kürt ermişi/Maltay/Heykeller/Telkef ve onun Hıristiyan halkı/Musul'a dönüş/ Nasturi dağlarında ikinci katliam/Badirhan Bey'in yakalanışı ve sürülmesi

SEKİZİNCİ BÖLÜM (173-190)

Hıristiyanlığın Asur'a girişi/Keldani ya da Nasturi Kilisesinin kökeni/Keldanilerin ilk görevleri/Se-gan-fu Anıtları/Araplarının buyruğu altında Keldaniler/Keldanilerde bilim/Yunan eserlerinden yaptıkları çeviriler/Tatar istilası altında Keldaniler/Prester John/Yunan İmparatoru'na mektubu/Keldani Kilisesinin sayısı/Kilise gücünün kaybolması/Nasturiler isminin kökeni/Nasturi ya da Keldanilerin öğretileri/İnancın dile getirilişi/İnanç ilkeleri/Patrikleri/Dilleri/Amerikan misyonerler

DOKUZUNCU BÖLÜM (191-224)

Yezidilerin şölenine davet edilme/Musul'dan ayrılış/Bedri/Yezidilerin başı/Hüseyin Bey/Oğlunun doğumu/Yezidilerin tarihi/Bir heyetin dönüşü/Şeyh Adi'nin türbesine gidiş/Karşılanmamız/Şeyh Nasır/Türbenin betimlenmesi/Hacıların gelişi/Bir olay/Şeyh Şems ya da güneş/Adak kandilleri/Ayinler/Yezidi müziği/Mezhebin dinsel görenekleri ve öğretileri/Şeytana inanç ve korku/Ayinlerinin muhtemel kökeni/Papazlık sistemleri/Dilleri ve kutsal kitapları/Musul'a dönüş/Şeyh Nasır'ın mektubu/Sincar'a gidiş/Ebu Marya/Telafer/Mirkan/Türk birliklerinin bozgunu/Yezidilerin kaçışı/Sincar köyü/Yaban eşekleri/Musul'a dönüş

ONUNCU BÖLÜM (225-254)

British Museum için girişilen geniş ölçekli kazılar/Hazırlıklar/İşçilerin seçimi/ Nimrud'da yapılan evler/Bulunan kabartmalar/Onların betimlenmesi/Silah ve mığferlerin, vazoların, yeni odaların ve dikilitaşın bulunuşu/Höyüğün güneybatı köşesindeki bulgular/Kanatlı aslanlar/Çömelmiş sfenksler/Höyüğün güneybatı köşesinde bulunan mezarlar/Arap işçiler/Sulama biçimi/Arapların adetleri/Boşanma kolaylığı/Arap intikamı/Arap kadınları/İşçiler/Tiyari veya Keldaniler/Kadınların/Soyulan sal/Yakalanan Arap şeyhi/Arap heyecanı/Heykellerin Basra'ya gönderilmesi

İKİNCİ KİTAP

ONBİRİNCİ BÖLÜM (257-283)

Tahyar Paşa'nın ölümü/Kuzeybatı sarayındaki bulgular/Yeni odalar, kabartmalar/Fildişi süsler/Hiyeroglifli kartuşlar/Boyanmış odalar/Çömlekler/Üst odaların keşfi/Döşeme blokları/Höyüğün merkezindeki bulgular/Vazo ve süslerin içinde olduğu mezarlar/Mezarlardaki Mısır karakteristiği/Kabartmaların tasviri/Güneybatı sarayında yeni bulgular/Oturan sfenksler/Pişmemiş topraktan küçük figürler/Ağaç kiriş/Güneydoğu köşesinde başka mezarların keşfi/Onların altındaki odaların keşfi/Kemerli odanın keşfi/Höyüğün değişik yerlerinde bulgular

ONİKİNCİ BÖLÜM (285-299)

Kalah Şergat'ta girişilen kazılar/Harabelerden ayrılış/Senidik-Katran kuyuları/Abdurabu/Harabelere varış/İşçilerin korkusu/Oturmuş bir figürün bulunuşu/Arap kampı/Arap Yaşamı/Höyükte kazılar/Mezarların bulunması/Yapı kalıntıları/Höyüklerin betimlenmesi/Nimrud'a dönüş

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM (301-329)

Eski Asurlular tarafından uygulanan sulama sistemi/Yağmur duası/Kıtlık korkusu/Kanatlı aslan ve boğanın götürülme hazırlıkları/Bir araba yapımı/Yerli halkın şaşkınlığı/Bir kabartma/Bir kanalizasyon/Kanatlı boğayı küçültme/Harabelerden götürme/Arapların heyecanı/Köyde eğlence/Boğanın nehir boyunca çekilmesi/Aslanın götürülmesi/Arapların huzursuzluğu/Harabelerden gidişleri/Heykellerin Basra'ya gitmesi için yapılan sal/Aslan ve boğayı sala yerleştirme/Arapların Nimrud'dan ayrılışları/Arapların dönüşü/Piramit höyükte başlatılan kazılar/Nimrud'daki kazıların sonuçları/Harabelerin genel tasviri

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM (331-352)

Kuyuncuk'ta planlanan kazılar/Nimrud'dan ayrılış/Musul'a gidiş/Kuyuncuk'ta bulunan bir yapı/Kabartmalar/Heykellerin tasviri/Bay Ross'un sürdürdüğü kazılar/Onun bulguları/Kabartmalar/Kabartmalı bir blok ve İahit/İstanbul'a dönüş hazırlıkları/Musul'dan ayrılış

İKİNCİ KISIM

BİRİNCİ BÖLÜM (355-405)

Asur tarihi için materyal/Anıtların karşılaştırmalı tarihleri/Asur yazısı/Çiviyazısı/Çeşitleri/Asur kayıtları/Yazı malzemeleri/Anıtsal kayıtlar/Tuğla ve kiremitler/Yazı çözme işlemleri/Çeşitli dönemlere ait Asur anıtları/Fildişi süsler/Kartuşlar/Mısır ve Asur arasındaki bağlantı/Ninus döneminin tarihsel kanıtı/Asur hanedanları/Nimrud'daki mezarlar/Ninova'nın eskiliği

İKİNCİ BÖLÜM (407-433)

Asurların Sami kökeni/Ninova'nın yeri/Şehrin büyüklüğü/Asurlularda mimari/İlk şehirleri/Yapı malzemeleri/Kerpiçler/Sumermeri/Boyalı duvarlar/Çatı ve tavan/Kemerlendirme ve tonozlama/Döşeme ve kanalizasyon/Bir Asur sarayı tasviri/

Heykelleştirilmiş ve resimleştirilmiş kayıtlar/Asur'da bulunan yapıların özellikleri/Dış mimari/Özel evler/Sütunların yokluğu/Şehir duvarları/Kuleleri ve geçitleri

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM (435-459)

Asurlularda sanat/Kökeni/Asur ve Eski Yunan sanatı arasındaki ilişki/Pers sanatındaki Asur etkisi/Asur sanatının Küçük Asya'ya girişi/Likya heykelleri/Asur'dan alınmış çeşitli Yunan süslemeleri ve biçimleri/Giysilerde, silahlarda, takılarda ve ev eşyalarında göze çarpan Asur tadı/Gümüş ve altın kaplarda/Boyama/Boyanmış kabartmalarda Hezekiel'in tasviri/Asurluların kullandığı renkler/Boyalar/Heykel malzemeleri/Musul mermeri ya da sumermeri/Kireçtaşı ve bazalt/Mekanik bilgileri/Makara/Taş taşıma sistemleri

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM (461-488)

Asur krallarının giysisi/Silahlar/Haremağaları/Giysileri/Parsondes'in öyküsü/Devletin görevlileri/Savaşçılar/Zırhları/Giysileri/Mızrakçılar/Okçular/Miğferler/Silahlar/Sapanlar/Kalkanlar/Düzenli birlikler/Savaş arabaları/Atların koşum takımları/Süvariler/Atlar

BEŞİNCİ BÖLÜM (489-520)

Asurluların askeri sistemi/Ordularının büyüklüğü/Geçit törenleri/Kuşatmalar/Şahmerdan ve diğer savaş makineleri/Savunma biçimleri/Duvarlara tırmanma teknikleri/Şehir yağmalama/Tutsaklara ve alınan şehre yapılan uygulamalar/Gemi yapım bilgisi/İlk tekneler/Horsabad ve Kuyuncuk'ta resmedilen tekneler/Asurluların düşmanları/Düşmanların giysileri/Ermeniler, Partlar ya da Persler/Hindistan'dan getirilen tutsaklar ve vergi malları/Araplar/Yahudiler/Babilliler/Fenikeliler/Kuzey uluslar/Asurluların ve Mısırlıların düşmanları

ALTINCI BÖLÜM (521-540)

Asur halkının yaşamı/Halk şölenleri/Müzik/El sanatları/İşlemeler ve halılar/Metaller/Altın ve gümüş/Demir ve bakır/Fildişi/Cam/Tarım/Evcil hayvanlar/Yabani hayvanlar/Aslan/Boğa/Dağ keçisi/Av/Parklar ya da cennetler/Vergi olarak getirilen vahşi hayvanlar/Bactrian devesi, fil ve gergedan/Maymunlar/Kuşlar/Balıklar/Ağaçlar

YEDİNCİ BÖLÜM (541-569)

Asurluların dini/İlk ve son dönemler arasındaki fark/Sabanizm ve göksel nesnelere tapma/Asur ve Pers ateşe tapma sisteminin özdeşliği/Keldaniler/Kabartmalardaki dinsel amblemler/Daire içinde kanatlı figür/Baal veya Belus/Hera, Venüs ya da Astarte/Rhea/Nisrok veya kartalbaşlı tanrı/Grifin/Kanatlı boğalar ve aslanlar/Sfenks/Mitolojik figürler/Hezekiel'in sembolik figürleri/Oannes ya da balıkadam/Ateşe tapma/Mecusiler/Çiçekler ve kutsal amblemler/Dinin toplum ve birey üzerine etkisi/Ölü gömme biçimi/Ninus'un mezarı/Sardanapalus'un mezarı ve ölümü/Sonuç

HARABELERDEN YÜKSELEN SES

Mehmed Uzun

1. Batı Uygarlığının en önemli ressamlarından olan, Kitab-ı Mukaddes, Dante'nin İlahi Komedya'sı, Cervantes'in Don Quijotte'u ve daha birçok yazılı temel yapıtı resimleyerek onları görülebilir bir bellek haline getiren Fransız ressamı Gustave Doré'nin unutulmaz bir Ninova resmi var. Resimde Yunus Peygamber Ninova'nın bir meydanında görkemli bir anıtın ilk basamaklarına çıkmış, kollarını yana açmış, çevresinde onu dinleyen Ninovalılara seslenmekte. Ya da gelecek felaketlere ilişkin bilgiler vererek, hüzünlü bakışlarla, kendilerini düzeltmeleri gerektiği konusunda onlara yalvarmakta. Sayılamayacak kadar çok insan anıtın ayaklarında ve çevresinde Yunus Peygamberi dinlemekte. Doré'nin tüm resimlerinde olduğu gibi Ninova resminde de, meraklı gözlerin aradığı herşey var. Tüm Ninova şehri resmin fonunu oluşturmakta; görkemli evler, göklere yükselen kuleler, çiviyazısı levhalarla işlenmiş anıtlar, Babil Kulesine benzer biçimde giderek daralan ve üstüste inşa edilen saraylar, insan başlı kanatlı dev aslan büstleri, her biri küçük bir şehir kadar olan balkon ve teraslar, kabartma ve reliflerle süslü sütun ve kolonlar, bir saraydan ötekine geçmek için inşa edilmiş üzerinden küçük bir ordunun geçebileceği geniş mermer basamaklar, insan eli ve göz nuruyla oluşmuş, her biri bir insanlık şaheseri olan heykeller, sokaklar, burçlar, yapılar... ve insan kalabalıkları.

Ve Tanrı'nın Nebi Yunus aracılığıyla kalabalıklara ilettiği gazabı; "Yunus'a Rabbin şu sözü geldi: Kalk, Nineve'ye, o büyük şehre git ve sana söyleyeceğim sözleri on(lara) çağır. Ve Yunus kalktı ve Rabbin sözüne göre Nineve'ye gitti. Nineve çok büyük bir şehirdi; genişliği üç günlük yoldu. Ve Yunus şehre girmeğe başladı, bir günlük yol yaptı ve çağırıp dedi: Daha kırk gün var ve Nineve yıkılacak... Rab dedi: ...Nineve için, o büyük şehir için acımıyayım mı? O şehir ki, orada sağını solunu seçemeyen yüz yirmi binden ziyade insan, birçok da hayvan var..."

Kitab-ı Mukaddes'teki mesellerin önemli bölümüne konu olan ve "eski günlerden beri suların havuzu" diye nitelendirilen Ninova, işte böyle bir şehirdi; Dicle'nin kıyısına Nuhoğulları Keldanlar tarafından kurulmuş Mezopotamya'nın en önemli merkezi. Uygarlıkların beşiği görkemli bir şehir. Bir ticaret, kültür ve savaş meydanı. Dicle'nin bereketli sularıyla beslenen zengin toprak.

Ve bu şehir, tüm eski zaman mesellerinin ortak konusu olan insani felaketlerle, kutsal kitapta yazıldığı gibi, yerle bir oldu. "Kanlı şehrin vay başına! Hep yalanla ve soygunculukla dolu; şikar ortadan kalkmıyor. Kamçının sesi ve tekerlekler gürültüsünün sesi ve koşan atlar ve sıçraşan cenk arabaları, saldıran atlılar ve yalabık kılıç ve parıldayan mızrak ve vurulmuşlar alayı ve büyük ölüler yığını ve leşlerin sonu yok..."

Bu felaketin tarihi mi? Yaklaşık olarak Milattan Önce 600-700 yılları. Ve insani felaketle gelen tarihin lanetli hükmü; "Ey Aşur kıralı, çobanların uyu-

yor; ileri gelenlerin kımıldamıyor; dağlar üzerinde kavmın dağıldı ve toplayan yok. Senin yaralarını dindirecek ilaç yok; yaran iyi olmaz...

Ninova; yaldızlarla işlenmiş, altın ve gümüşle parlayan şehir. Keldan ve Aşur imparatorluklarının Babil, Ur, Aşur ve Nimrud'la birlikte yarattıkları en güzel, en görkemli insanlık harikası. Ninova; Tanrı'nın gazabına uğramış lanetli şehir. Kültürel kibrin, insani ahlaksızlığın ve tarihi vicdansızlığın kanlı merkezi. Yıkım, kırım, talan ve katliamın kirli menbası. "Asi, gaddar" ve günahkar belde.

Ninova; üç bin yıl boyunca kuşaktan kuşağa gelmiş bitmez bir efsane. İnsani kıssadan hissenin hiçbir zaman eskimeyen en önemli, en ibret verici dini meseli.

Ninova; yüzyılların hatta bin yılların sayılamayacak kadar çok felaketiyle hep üstü örtülmüş, kat kat toprakla hep biraz daha erişilmez hale gelmiş, kıraç toprağında kirpi ve kertenkelelerin dolaştığı, kayalarında "sakaların" öttüğü, otların bile bitmediği höyüklerin altında yatan bir efsane.

Ve bir gün, aradan 2500-2600 yıl geçtikten sonra, 1840'ların sonunda, bu dini mesellerle, Kitab-ı Mukaddes'in anlatılarıyla büyümüş, Babil'i, Ninova'yı hep ruhunda duymuş Batılı bir seyyah ve diplomatın, dini mesellere uygun bir keşifle kıraç höyüklerin altındaki efsanenin insani yüzünü insanlara göstermesi. Birden efsanenin canlanması, mesellerin insani vakalar haline gelmesi, efsanedeki tasvirlerin birer birer günışığına çıkması, meseldeki o kanlı sahnelerin gerçek haline gelmesi, o seslerin yeniden duyulması.

Evet, bir tarihi gerçeğin yeniden kanıtlanması; söz tarihtir, anlatı insani vakadır, insani öykü tanıktır, zaman kültürdür ve devran her zaman insani deneydir.

Bu müthiş keşifle bir insani deneyin kesin olarak anlaşılması; anlatı ve meselin yarattığı kollektif bellek, insana ve tarihine ilişkindir, insanlığa aittir.

İngiliz seyyah ve diplomat Austen Henry Layard'ın öyküsü işte bu.

2. İnsanoğlunun en eski hayali Şark'taki Eden, yani Cennet Bahçesi, tüm Yukarı Mezopotamya'yı sulayan bereketli Fırat ve Dicle, dağların arasından kavisler çizerek akan Zap ve Habur, üç yüz arşın uzunluğunda, elli arşın genişliğinde ve otuz arşın yüksekliğinde olan Nuh'un gemisi, Tanrı'nın gazabına uğramış insanoğlunun bir tufanla yokolması, yedi ay, on yedi gün boyunca hep sular üstünde kalan ve sonra Cudi'nin doruklarına inen insan ve hayvan soyunun kurtarıcısı gemi, ağzında yeni koparılmış bir zeytin yaprağıyla gemiye dönen güvercin, çoğalmaya başlayan Nuh soyu, Nuhoğullarının kurduğu şehirler, Babil, Ur, Erek, Akkad, Kalne, Aşur, Kalah, Reseni ve Ninova.

Kavmi ve dili bir olan Nuhoğullarının Tanrı'ya inat durmadan göklere yükselen kuleyi inşa ettikleri ve yine Tanrı'nın gazabına uğrayarak birçok düşman kavme ve birbirlerini anlamayan dile bölündükleri şehir, Babil.

Sefah ve zenginlik düşkünü, ilim ve irfanın merkezi, Nuhoğullarının yarattığı en görkemli, en bereketli ama istilalarla bir viraneye, kurak bir çöle dönen şehir, Ninova.

Homeros'un Ilyada'sı ile birlikte Batı uygarlığının tüm tarih boyunca terbiye ve eğitimde kullandığı ilk bilgiler hep bunlar oldu; insanlık tarihinin ilk

uygarlık merkezleri olarak görülen Kitab-ı Mukaddes'teki mekanlar hep bir cazibe merkezi ve ulaşılması gereken yerler oldu. Yüzlerce, binlerce kitap yazıldı, Batı edebiyat tarihi bu kutsal mekanlarla ilgili anlatılan ve her defa yeni bir versiyonla sunulan öykülerle doldu. Ve ölümsüz bir isim olmak isteyen her Batılı aydının en büyük hayali hep aynı oldu; Doğu'ya, bu ilk uygarlık merkezlerine ulaşmak, sadece bir rivayet, bir mesel haline gelmiş o mekanları bulup keşfetmek.

Uygarlıklara ilişkin ilk tarihi bilgileri bize ulaştıran ve "geçmişin anılarını unutulmaktan kurtaran" Herodot, Milattan Önce yaklaşık 450'li yıllarında, o mekanların da tarihini yazdı. Milattan Önce 400 yıllarında, Ninova felaketinden yaklaşık iki yüz yıl sonra Ksenophon (430-354), on bin savaşçısıyla o yörelerden geçti. İmparator Sezar ve Agustus'un çağdaşı yazarlar Diodorus, Plinius, Strabo ve Ktesias Semiramis'in asma bahçelerini ve Babil'in öyküsünü yazdı. Milattan Önce 356 yılında bir kralın oğlu olarak dünyaya gelen, Aristo'nun tarihe ve kutsal mekanlara ilişkin anlattığı öykülerle terbiye olan ve uygar dünyanın ilk temellerini atan İskender, belki de ölümsüz birisi için düşünülebilecek en ölümsüz mekanda, Semiramis'in diyarında vefat etti. Milattan sonra da seyyahlar, diplomatlar, krallar, yazarlar, dini misyonerler hep bu mekanlara gitti. 1621'de Pietro della Valle çiviyazısıyla ilgili ilk bulguları ortaya çıkardı. 1677'de Fransız Chardin, della Valle'nin bulgularını daha anlaşılır hale getirdi. 1765'te Alman Niebuhr kil levhaların nasıl okunacağını ortaya çıkararak mekanlara ait anlatının ilk adımını attı. Ve 1811'de eşiyle birlikte at sırtında Babil ve Ninova'yı ziyaret eden Cladius Rich, denilebilir ki toprağın altındaki Ninova'nın sesini gerçekten duyan ilk seyyah oldu.

Ama üç bin yıllık bir tarihi içeren tüm bu merak, araştırma ve gezilere son noktayı koyan, Ninova'yı yeniden tarih sahnesine çıkaran ve bir efsaneyi gerçek bir tarih haline getiren Austen Henry Layard oldu. 1817'de sağlık sorunlarından dolayı gezgin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen, çocukluğu İngiltere, Fransa, İtalya ve İsviçre'de geçen, Tevrat, Binbir Gece Masalları ve Walter Scott'un tarihi öykülerini okuyarak büyüyen ve doğumundan üç yıl sonra Bağdat'ta koleradan vefat eden Rich'in gezi ve araştırmalarından çok etkilenen Layard, yaşam serüveninin merkezini daha gençlik yıllarında belirledi; kutsal mekanların keşfi. Tüm Osmanlı ülkesini ve Ortadoğu'yu, Balkanlar, Bulgaristan, İstanbul, Suriye, Filistin, Urfa, Nusaybin, Bağdat, Babil, Bahtiyar, Musul'u adım adım bilen ve çoğu zaman kendisini okuduğu öykülerin kahramanlarıyla karşılaştıran bu aykırı diplomat, sonunda amacına ulaşarak Ninova ve Nimrud'un üstündeki binlerce yıllık toz ve toprağı atarak bu mekanların harabelerini günışığına çıkardı.

Moré'nin sözünü ettiğim resmi o görkemde ve o sahicilikte çizebilmesi de ancak daha sonra İngiltere'nin Osmanlı büyükelçisi de olan Layard'ın keşfiyle mümkün oldu.

Layard'ın yaşamöyküsünü ve keşiflerini burada anlatmanın bir anlamı yok. Tüm bunlar Layard'ın kitaplarında var. Ancak şunu rahatlıkla söylemek mümkün; Layard, yaşam serüveni ve keşifleriyle çağdaş arkeolojinin de babası durumunda. Layard'ın tüm o buluşları, Osmanlıların sözkonusu mekanlara ilişkin düşmanca tutumuna ve olağanüstü engellerine, yöre halkının

vurdumduymaz ve tarih bilincinden yoksun geleneklerine rağmen, üstelik binbir güçlükle yaptığını biliyoruz. Çoğunlukla rivayetlerin gizemli seslerine sığınarak, el yordamıyla bulunan ve büyük serüvenlerle İngiltere'ye, British Museum'a taşınan o insanlık hazineleri, daha sonra çağdaş arkeolojinin temellerini oluşturdu.

1870'lerde de, Layard'ın açtığı yolda ilerleyen Alman Heinrich Schliemann da, tıpkı Layard gibi, Yukarı Mezopotamya'nın öte yanında, Ege sahillerinde, insanlık tarihinin bir başka öyküsüne kaynaklık eden bir başka mekanı, Truva'yı keşf etti.

Ninova ve Layard; üç bin yıldan bu yana söylenen bir efsanenin yeniden, yaşanmış bir insani vaka olarak bize dönmesi.

Truva ve Schliemann; Kitab-ı Mukaddes'teki meseller gibi Homeros ve gezgin anlatıcıların binlerce yıldan bu yana söyledikleri İlliada destanının yaşanmış bir tarih haline gelmesi.

Layard ve Schliemann; bizimle tarihimiz arasında bir köprü kuran ve tarihimizi geleceğimize ilişkin görülen bir bellek haline getiren ilk modern arkeologlar.

3. Son romanım "Roni mîna evînê, Tarî mîna mirinê" (Aşk Gibi Aydınlık, Ölüm Gibi Karanlık), Gılgamış Destanından bir öyküyle başlıyor. Ölümsüzlük otunun peşine düşmüş Gılgamış'ın on iki fersah boyunca karanlık bir yöreden geçtikten sonra aydınlığa kavuştuğu ve romana da ismini veren öykü bu. Gılgamış Destanı tüm roman boyunca bir "light motif" olarak hep var. Romanın sonlarında, kendisi de romanın kahramanlarından biri olan yazar, Gılgamış Destanının bu versiyonunun Ninova versiyonu olduğunu bize söylüyor.

Bu Ninova versiyonu, işte Layard'ın bulduğu versiyon. İnsanlığın ilk yazılı öyküsü. Bugüne kadar insanlığın bulabildiği ilk disipline edilmiş anlatı. Layard'ın binbir güçlükle gerçekleştirdiği kazılarda bulduğu o muazzam insani zenginliklerin içinde yaklaşık yirmi beş bin fırınlarda pişirilmiş kil levha üzerine yazılmış metinler de vardı. Sanherib'in Kraliyet Kütüphanesi'ne ait bu levhalar, sadece Asur hükümdarlığını değil, aynı zamanda Sümerlerden Ninova'nın Medler tarafından yakılmasına kadar olan tüm bir tarihin kültürel, toplumsal, hukuki ve siyasal "seceresini" de anlatmaktaydı. 1852 yılında Layard'ın asistanlarından Hormuzd Rassam'ın Asurbanipal'a ait Kraliyet Kütüphanesini de bulmasıyla levhaların sayısı yüz bine yaklaştı. Burada anlatılması olanaksız uzun bir serüvenle, birçok akademisyen, seyyah, asurilog ve orientalistin katkılarıyla çiviyazısının sökülmesi ve çoğu British Museum'da bulunan levhaların deşifrasyonuyla bu levhaların içinde Sa nagba îmûrî diye bilinen ve "Herşeyi gören, yaşayan adam" diye tanımlanabilecek bir destanın da var olduğu görüldü. 1870'lerde destanın Gilgamış'a ait olduğu ve onbirinci levhasında Kitab-ı Mukaddes'teki Tufan öyküsüne benzer bir öykünün yer aldığı, uzun yıllar yazıları deşifre etmeye çalışan George Smith tarafından açıklandı. Ve Gılgamış Destanı ile Kitab-ı Mukaddes'in başındaki Hazreti Musa anlatılarının 7 ve 8. baplarında söylenen Tufan öykülerinin nerdeyse aynı olduğu görüldü.

Bu önemli buluşun anlamı şu; Kitab-ı Mukaddes'teki öykülerin kaynakları daha eski anlatılara dayanmakta. Sümerlere ait olduğu bilinen ve Milat-

tan 3000-4000 yıl önce, ölümsüzlük otunun peşine düşen Mezopotamyalı bir kahramanı anlatan bu destan, Milattan yaklaşık 700 yıl öncelere dayanan Kitab-ı Mukaddes'teki Musa öykülerine de kaynaklık ediyor.

Layard'ın ortaya çıkardığı ve çoğu yollarda kırılan, kaybolan kil levhalarla dünya edebiyat tarihi birşeyi tüm açıklığıyla gördü; kelam, insanla başlıyor, insanla devam ediyor. Anlatı, hep vardır, hiçbir zaman kesintiye uğramaz. Her yeni anlatı, eskinin membasında doğar, büyür ve gelişir. Bir önceki kelam ve anlatı, bir sonraki kelam ve anlatıyı etkiler. Her yeni kelam ve anlatı, eskisiyle doğrudan ilişki içinde, yeni koşullara uygun olarak biçimlenir.

4. Bence Layard'ın bir başka önemli yanı da, tüm dünyanın belki de en mazlum iki topluluğu Keldanileri ve Yezidileri yeniden dünya sahnesine çıkarması. Osmanlı İmparatorluğu'nun talan, kırım ve kıyımları için bir arka bahçe gibi kullandığı ve tarihi değerine zerre kadar değer vermediği Mezopotamya'da bu iki kadim topluluk, sanki gerçekten de Tanrı'nın gazabına uğramış gibi hep katledildiler. Ninova'nın Milattan önce 612'de yakılıp yıkılmasından günümüze kadar, dur durak bilmeyen saldırı ve katliamların hedefi olan ve Asurlar, Nasturiler, Süryaniler, Yakubiler diye de adlandırılan Keldanilerin son derece zor durumları Layard aracılığıyla Batı dünyasına iletildi.

Hıristiyan oldukları için Batılı seyyah ve misyonerler tarafından bir nebze de olsa bilinen Keldanilerin tersine nerdeyse hiç bilinmeyen ve durumları Keldanilerden bile zor olan Yezidiler de, belki de ilk defa Layard aracılığıyla seyyah ve orientalistlerin araştırmalarına konu oldu. Layard'ın Hakkari dağlarındaki Keldan mekanlarına ve Yezidilerin kutsal diyarları Sincar dağlarındaki Bedir ve Laleş'e yaptığı ziyaretler, Mir Bedirhan ve Nurullah Bey'in Nasturi katliamları ile Osmanlıların Yezidi katliamlarına ilişkin anlattıkları hem çok ilginç hem de çok öğretici.

Bu ziyaretlerin kıssadan hissesi şu olsa gerek; fazlasıyla peşinde koştuğumuz ve hep kendimize göre yorumladığımız o "şanlı tarihin", tümü olmasa bile kimi sayfaları çok kanlı. O kanlı sayfalarda "ötekinin" ahı, acısı ve dökülmüş kanı var. Geçmiş her zaman bir mirastır, kimi zaman arzulanan, kimi zaman arzulanmayan. Bir geçmişi bize miras bırakan atalarımızın yaptıkları karşısında vazgeçemeyeceğimiz ahlaki bir sorumluluğumuz var, kimi zaman severek yerine getireceğimiz, kimi zaman sevmeyerek.

Şunu hiçbir zaman unutmamalıyız; eğer tarihin geleceği de aydınlatan bir zenginlik kaynağı olmasını istiyorsak, "şanlı tarihin" kanlı sayfalarındaki acı ve kanın sahipleri "ötekilere", komşu, hısım ve akrabaya karşı bir ahlaki sorumluluğumuz, bir özür dileme borcumuz var. Biz değil de atalarımız bile yapmış olsa o kanlı sayfalara ilişkin dileyeceğimiz özür, Tanrı'nın Ninova'ya ilişkin "ateş orada seni yiyip bitirecek; kılıç seni kesip atacak" türü gazabının tekrarlanmaması için bir fırsat olabilir.

Kürt Yezidiler, dünyanın bu en fazla unutulmuş, yanlış anlaşılmış, en fazla acı çekmiş topluluğu da tarihin kanlı sayfalarına ait bir mirasa sahip. Zerdüşt'ün zamanından bugüne kadar hiç kimseye bir zararları olmadığı halde hep bir tehlike unsuru olarak görülen, hep katledilen ve hep kendisini korumak zorunda bırakılan Yezidiler, pir, şeyh, kawal, fakir ve müridleriyle, özür

olmasa bile yakın bir ilgi ve merhamet bekliyor.

Layard'ın yanlışlıkla Arapça dediği ama esasında Kürtçe yazılmış ve dünyanın oluşumunu anlatan Yezidilerin kutsal kitabı Mishef-i Reş şöyle diyor; "Yer ve gökten önce Tanrı deniz üstünde idi, kendisi için bir gemi yaptı, denizlerde seyretti..." Tıpkı Gılgamış Destanı dili ve üslubu. Tıpkı Kitab-ı Mukaddes'teki hava ve yorum. Çünkü memba aynı, toprak aynı, gelenek aynı, kelam aynı. Çünkü insani vaka aynı.

4. İnsani vakalar ve harabeler. Tarih, aynı zamanda bir harabeler yığını da. Ama dünyada harabelerin en fazla olduğu bölge Mezopotamya. Her adımda bir iki burcu kalmış kaleler, göğsünde derin yaralar açılmış surlar, surlarının bir bölümü ayakta olan bedenler, kurumuş kuyular, parçalanmış kanallar, bir iki kemeri görülen köprüler, sağa sola savrulmuş sütunlar, kolonlar, parçalanmış heykeller, büstler, duvarlara kazınmış kabartmalar, kapılara işlenmiş motifler, bir duvarı sağlam konaklar, saraylar, hanlar, hamamlar, bir ağacın bile yetişmediği höyükler, tepeler ve toprak altında yeni Layardlar bekleyen şehirler, yerleşim birimleri. Mezopotamya'nın kanlı tarihi işte bu.

Sümerlerden bu yana gelen harabelerin şurasında burasında duyulan kadim insani sesler. Gelip giden hanlar, hükümdarlar, kavimler, ordular. Tıpkı açık denizlerin azgın dalgaları gibi sürekli ardarda gelen saldırılar, istilalar, yangınlar, katliamlar. Bölge sakinleri Samiler, şehirler kuran ve bölgeyi kalkındıran Keldaniler, genişlemek için komşu bölgelere durmadan saldırılar düzenleyen Babil-Asur İmparatorluğu, kılıç ve gücün yarattığı bir kültür, bir uygarlık, kuzeyden gelen ve Keldan hükümdarlığını yerle bir eden Pers ve Med istilaları, Batı'dan Makedonya ordularıyla gelen Büyük İskender, Yukarı Mezopotamya hakimi Kral Darius, ardından gelen Helen ve Roma orduları, birbirlerini izleyen Sasaniler, islami Emeviler, Abassiler. Geçtikleri yerlerden otun bile artık bitmediği Hülagu Han ve Moğol istilası. İslam halifelerinin mekanlarındaki bu istila bitmeden yine Orta Asya bozkırlarından gelen yeni bir akın, Timurlenk ve Tatar yağması. Sonra da tarih ve mekan bilincinden neredeyse tümden yoksun Osmanlı paşaları ve orduları. Her yeni istilayla birlikte eskinin acımasızca yok edilmesi. Yeninin tam da güçlendiği, görkemli bir merkez haline geldiği dönemde eskisinden de gaddar ve zalim başka yeni bir istila.

Yıllar, yüzyıllar ve kuşaktan kuşağa yenilenen aynı insani trajedi; istila, yıkım, kırım, yangın, tehcir. Halklar, dinler, diller, kültürler, kimlikler ve yenilenen aynı kader; ölüm, acı, gözyaşı, göç, hasret. Ve hiçbir zaman değişmeyen insani zaaf; tahammülsüzlük, haset, kanlı rekabet, ötekinden daha güçlü olma duygusu, onu egemenlik altına alma arzusu.

İnsanlığa ait tüm tarihi, tüm duyguları, tüm insani vakaları, tüm kaderleri içeren harabeler.

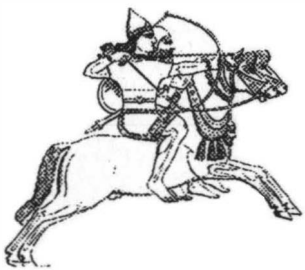
Ve o harabelerden hâlâ yükselen insanlığın kadim sesleri.

Layard bize şunu öğretti; harabelerden yükselen sesler bize ait geçmişin sesleridir. Geçmişin seslerini duymayan, geleceğin sesini duyamaz.

Harabelerden yükselen seslerin kaybı, vicdani ve ahlaki çöküntüdür.

BİRİNCİ CİLT

"Al bir boya ile duvara Keldanilerin resimlerini yapanlan gördü."
"Doğduklan toprak olan Kalde'nin Babillilerine benzeyen,
hepsi prensler gibi kuşaklı ve geniş sanklı idiler."

Hezekiel xx iii. 14,15. Ayetler, 23. Bap

BİRİNCİ BÖLÜM

ASURA İLK YOLCULUK•HARABELER•KUYUNCUK•NİMRUD VE KALAH ŞERGAT•BAY BOTTA'NIN BULGULARI•HORSABAD•MUSUL'A DÖNÜŞ

1839 sonbaharından 1840 kışının sonuna kadar Suriye ve Küçük Asya arasında kalan bölgede söylencelerden etkilenmemiş bir tek yer ya da tarihle kutsanmamış bir tek harebe bırakmadan geziler yaptım. Yanımda en az benim kadar meraklı ve coşkulu başka biri daha vardı. İkimiz de rahatımıza düşkün değildik. Tehlikelerden de korkmuyorduk. Tek koruyucularımız silahlarımızdı. Eyerimizdeki valiz gardrobumuzdu. Bir Arap çadırı ya da Türkmen köyündeki konuksever köylülerin hizmetimizi gördükleri zamanlar dışında, atlarımıza da kendimiz bakarak yol alıyorduk. İşte böyle gereksiz lükslerle sıkılmadan, diğer insanların önyargılarından etkilenmeden onların adetlerini öğrenmek için fazladan hiçbir çaba harcamayarak insanların arasına daldık. Herkesin ayrımına varamayacağı birçok duygudan ve her bakımdan çok zengin olan yerlerden değerini hiç düşürmeden faydalanmasını bildik.

Özgür ve tasasız olduğumuz o mutlu günleri minnet dolu bir duyguyla anımsıyorum. İstediğimiz kadar uzatarak kaldığımız mütevazı kulübeyi ya da eğlenceli çadırları şafak sökerken terkeder, ne zamanın ne mesafenin farkında olarak güneş batarken kendimizi göçebe bir Arabın mesken tuttuğu ak saçlı bir ihtiyar

gibi görünen bir harabede konaklarken ya da eskiliği ile ünlü kimi köylerde bulurduk. Hiçbir rehber ne mesafeleri ölçtü bizim için ne de kalmamız için yer gösterdi. Ne paşalarla konuştuk bizi onurlandırmaları için ne de valilerden bir ayrıcalık istedik. Atlarını alarak ya da barınmak için evlerini isteyerek hiç üzmedik köylüleri. Gözyaşı ve beddua almadık. Bizi içtenlikle buyur ettiler. Çok az bir ücret ödedik bunlara. Yedik, içtik huzur içinde gittik ve geldik.

Dinin kutsallaştırdığı yerleri, eski uygarlıkları ziyaret ederek Küçük Asya ve Suriye'yi boydan boya geçtik. Artık tarihin ve kutsal kitapların Batı uygarlığının doğum yeri olarak gösterdiği Fırat'ın ötelerindeki bölgelere gitmek için dayanılmaz bir istek kaplamıştı benliğimi. Birçok gezgin Doğu'nun en sık ziyaret edilen yerlerine yaptığı yolculuktan sonra aynı; haritada Halep'ten Dicle kıyılarına kadar uzanan geniş bir düzlükle, Suriye sınırlarından ayrılan o topraklarda araştırma yapma, büyük nehri geçme konusunda aynı isteği duyar. Asur, Babil ve Kalde ülkesinde derin bir giz yatmaktadır. Bu isimler tarihin derinliklerinde belli belirsiz kalmış büyük şehirler ve yüce uluslarla ilgilidir. Çöllerin ortasında yapayalnız, yıkık dökük, gezginin betimlemesine meydan okuyarak duran hâlâ bilinmez muhteşem harabeler; Yahudi ve Yahudi olmayan toplulukların da kendi soylarının beşiği olduğunu iddia ettikleri bu topraklarda peygamberlerin kehanetlerini doğrulayarak büyük ırkların kalıntıları dolaşıp dururlar adeta.. Suriye'ye yapılan bir yolculuktan sonra düşünceler doğal olarak doğuya yönelir. Ninova ve Babil'in kalıntılarının yattığı toprakları çiğnemeden hac görevimizi tam anlamıyla yerine getiremezdik.

Martın 18'inde arkadaşımla birlikte Halep'ten ayrıldık. Yine rehber ya da hizmetimize bakan biri olmadan gezimizi sürdürüyorduk. Çölü boydan boya kateden yolu geçmek her zaman çetin bir işti. Sadece çok iyi silahlanmış kervanlar için belki böyle bir tehlike yoktu. Bu da konumuzun dışında. Biz Urfa ve Bir'den geçen yolu tercih ettik. Urfa'dan ilgi çeken harabelerinin bolluğu ile ünlü ve çok fazla bilinmeyen Kürt tepelerinin daha aşağılarında yer alan bir kasabaya geçtik. O zamanlar Mısır'ın sınırları Urfa'nın doğusuna kadar uzanıyordu ve Sultan ile Muhammed Ali Paşa arasındaki savaş hâlâ bitmemiş olduğundan, aşiretler durumun karmaşasından yararlanmış ve her yeri istila etmişlerdi. Her zamanki alışıldık şansımızla, Nusaybin'e zarar görmeden ulaşmayı başardık. Yine de her gün birçok tehlike atlatıyorduk. Birkaç

kez yağmacı grupların ortasına düştük. Birisinde de biz gelmeden bir saat önce serseri Arap çeteleri tarafından yağmalanan çadırlara rastladık. Sonunda Nisanın 10'unda Musul'a vardık.

Kasabada kısa bir süre konakladıktan sonra, hemen nehrin doğu kıyısında yer alan ve genellikle Ninova'nın kalıntıları olduğuna inanılan harabeleri[1] ziyaret ettik. Ayrıca atla çölün içine daldık ve Dicle'nin Zap'la birleştiği yerin yaklaşık elli mil aşağısındaki büyük harabeleri, Kalah Şergat Höyüğünü araştırdık. Oraya giderken yolumuzun üzerinde bulunan ve hâlâ eski bir şehrin izlerini taşıyan Hamum Ali isimli bir Arap köyünde konakladık. Orada yığma bir doruktan aşağı baktığımızda, nehrin öte yakasında uzanan çok geniş bir ovayı görebiliyorduk. Mağrur tepeler doğuya doğru birbiri ardına uzanıyordu. Piramit şeklinde olan bir tanesi hepsinden yüksek dikiliyordu. Onun ötesinde Zap'ın suları belli belirsiz seçiliyordu. Piramitin bulunduğu yer bunun hangi piramit olduğunu da belirtiyordu. Bu Ksenophon'un betimlediği, yanında onbinlerin kamp kurduğu, çevresindeki harabeler Yunanlı Generalin yirmiiki yıl önce gördüğü ve o zaman bile eski bir kentin kalıntıları olan harabelerin olduğu piramitti. Ksenophon garip bir ırk tarafından kullanılan ismi şaşırdığı için kendi Yunanlı kulağına daha tanıdık gelen Larissa adını verdi şehre ama kutsal kitaplar harabelerin şimdi bile taşıdığı Nimrud[2] ismini ona vererek hem şehrin kaynağını gösteriyor hem de insan ırkının ilk yerleşim yerlerinden birini anlatıyor bize.

Nimrud'dan pek küçük olmayan Kalah Şergat da bir Asur harabesiydi. Şimdi çimenle kaplı ve kış yağmurları ile aşınarak ortaya çıkan derin vadileri yoluyla içindekileri görebildikten sonra ancak insan izlerine rastlayabildiğimiz son derece büyük, geniş, şekilsiz bir yığındı. Höyük temelinin çevresine birikmiş moloz yığını arasında dikkatli bir araştırmadan sonra keşfedilen birkaç parça çanak çömlek, üzeri yazılı tuğlalar bu harabelerin yapımını Nimrud şehrini kurmuş olan insanlara borçlu olduğunu kanıtlıyordu. Kara taşlara oyulmuş garip şekillerin harabelerde hâlâ varolduğuna ilişkin rivayetler vardı Arapların arasında ama biz Dic-

1 Bu harabeler Kuyuncuk ve Nebı Yunus höyüklerini de içine alıyor

2 O (Nemrut Asur'a gitti ve Rehoboth ve Calah arasında, Ninova şehrini kurdu ve Ninova ve Calah arasında bir şehir daha vardı. Ve adı Resen'di [Ras el ayn]. Bu da büyük bir şehirdi." (Tekvin x.11-12) Nimrud harabelen Bochart tarafından önce Lanssa olduğuna inanılan Resen'le özdeş tutulmuştur ve ona göre şehir yoldan çıktığı için bu adı almıştır Öncelikle bu konuda filolojik dayanaklar yetersizdir İkincisi eğer bu şehir Resen olsaydı ondan daha büyük bir şehir olan Ninova için yer kalmazdı.

le[3] Nehrinin sağ kıyısı boyunca uzanan tüm bölgeyi kaplamış olan tuğla ve toprak yığınlarını araştırmakla meşgul olduğumuz bir günün büyük bir bölümünü o garip şekilli taşları arayarak boşuna harcadık. Bizim ziyaret ettiğimiz zaman ülke Arap aşiretleri tarafından terkedilmişti ve zaman zaman yağmacı çeteler geliyordu. Geceyi nehre kadar uzanan ormanda geçirdik ve günboyu çöl aşiretleri tarafından rahatsız edilmeden dolaştık. Musul Paşası tarafından bizimle birlikte gönderilen kavas* ıssızlıktan ve düşman Arap kabilelerinden çok korktuğu için bizi bu vahşiliğin içinde yalnız bıraktı ve evine doğru yola çıktı. Ama kaçmaya çalıştığı tehlike yolda yakaladı onu. Bizden daha şanssızmış ki Kalah Şergat'tan çok uzaklaşamadan atlı bir gruba rastlamış ve korkaklığının kurbanı olmuş.

Eğer bir gezgin Mezopotamya ve Kalde'de bu tür harabeler aramak için Fırat Nehrini geçseydi onları aslında Küçük Asya ve Suriye'de bırakmış olacağından araştırmaları boşa giderdi. Çobanpüskülleri, mersinler, yeşil yapraklar ve güldefnelerinden oluşan kalın bir örtünün üzerinde yükselen zarif sütun; hoş bir eğimle yükselen ve hemen aşağıdaki küçük gölün lacivert sularına bakan anfitiyatro, süslü oymalarla kaplı korniş ya da yeşillikler içinde kaybolmuş bir sütun başı; kavrulan ovada bir tepe gibi yükselen şekilsiz dik bir höyük, zaman zaman yağan yağmurlarla ortaya çıkan tuğla işi yığınlar ve çanak çömlek parçaları ile yer değiştirmektedir. Gezgin burayı doğanın en canlı olduğu zamanda terkedip gittiği için şimdi, önünde duran şu biçimsiz harabeden, burasının bir zamanlar tiyatro ve tapınak olduğunu hayal edemez. Şu anda bakıp durduğu biçimsiz yığına bir anlam veremez. Roma ve Eski Yunan'ın aksine bıraktıkları eserler yalnızca yıkıntılar olan o uluslar, ne sanatlarından ne de uygarlıklarından hiçbir iz bırakmadan tarihin karanlıklarına gömülüp gitmişlerdir. Gezgin ne kadar hayal ederse o kadar belirsizliğe düşer. Gördüğü şeyin değeri onun aklında kurduğu harabelerin değerinden başka birşey değildir burada. Issızlık ıssızlığı besler. Daha sonra meraka evrilen bir korku duyar insan. Çünkü burada ne olup bittiğine dair ne bir umut ne de gönlü rahatlatan bir duyguya kapılınır. Asur benim üzerimde çok daha büyük bir etki yaptı.

Babil tapınakları ve İyonya'nın tiyatrolarından daha ciddi ve

3 Bu harabelere yaptığımız yolculuğu içeren ve Bay Ainsworth tarafından kaleme alınmış bir anı yazısı Royal Geographical Society Dergisi'nin 11. cildinde bulunabilir. Ben de, daha sonra orada yaptığım kazı ve bulguları betimlediğim sırada daha ayrıntılı bilgi vereceğim.

* Konsolosluklarda çalışan hizmetli (-ç.n.)

içeriği zengin çalışmalara yöneltti beni.

Nisan'ın ortalarında Bağdat'a gitmek için Musul'dan ayrıldım. Salla Dicle'yi geçerken Nimrud harabelerini tekrar gördüm ve onları araştırmak için daha iyi bir fırsat buldum. Harabelere yaklaşırken akşam karanlığı çöküyordu. Bahar yağmurları höyüğü güzel yeşil elbiselerle giydirmişti. Çevresindeki bereketli çayırlar binbir renkli çiçeklerle bezenmişti. Bu bol bitki harmanı arasında üzerinde keskin çizgilerle kazınmış çiviyazılarının görünebileceği çanak çömlek, tuğla ve sumermerleri gizliydi. Bu kalıntılar harabenin doğal yapısını belli etmiyordu. Doğal bir tepe ile bu höyük karıştırılabilirdi. Hâlâ duvar ya da sur şeklini koruyan birbiri ardınca dizili tepecikler harabelerin temelinden yükseliyor ve büyük bir kare oluşturuyordu. Az ötede, Ermeni tepelerindeki eriyen karları yutarak gelen nehir suları ortasından geçen sete çarpıyor ve köpürerek akan binlerce girdap oluşturuyordu. Doğu kıyısındaki toprak akıntı ile sürüklenip gitmekteydi ama sağlam bir duvar parçası hâlâ bu şiddetli güce meydan okuyarak duruyordu yerinde. Bu küçük salı işleten Arap biz bu korkunç şelaleye yaklaşırken kendini Allaha teslim etti. Güç bela aşabildik. Tehlikeden kurtulduktan sonra arkadaşım nehirdeki bu alışılmadık değişikliğin Nimrud'un[4] kış yağmurları gelmeden önce sonbaharda kare biçiminde demir mengenelerle birbirine bağlanan ve ırmağın yüzeyinden bakıldığında görünen iri taşlarla yaptırdığı büyük bir set yüzünden olduğunu açıkladı. Aslında bu Mezopotamya'daki tüm nehirlerde bulunabilecek, yüce bir halkın yapıtlarından birisiydi. Bu tür setler, tüm ülkeyi baştan başa saran sayısız su kanallarına sürekli su sağlamak için yapılırdı ve hatta İskender'in zamanında bile bunlara eski bir ulusun[5] eserleri olarak bakılırdı. Şu anda burada yerleşen insanların rivayetlerine göre bunlar mutlaka insan soyunun kurucularından birisine ait olma-

4 Bu sete Araplar ya kutsal kitaplardan duyduklan Şükr el Nemrud ya da taşların üzerine suyun çarpış sesinden kaynaklanan gürültüden dolayı El Awaye adını veriyorlar. Büyük sallar onun üzerinden geçmeden önce mutlaka yüklerini boşaltmalıdır Bunu ihmal edenler birçok kazaya kurban giderler

Hatırlanacağı gibi Diodorus Siculus, Fırat Nehri üzerine Semiramis tarafından yaptırılan köprünün taşlarının benzer demir mengenelerle birleştirildiğini, aralıkların da erimiş kurşunla doldurulduğunu belirtiyordu.

5 Bu setler Susayna ve Mezopotamya nehirlen üzerindeki denizcilik seferlerini büyük ölçüde engellediği için İskender bunların birçoğunun kaldırılmasını emretti. (Strabo Sayfa 1051 Oxford basım, 1807) Strabo'ya göre bu setler düşman filolarının nehirde istediği gibi gezmesini önlemek için yapılmışlardı. Yararlı olduğu da açık. Tavernier (Cilt I, sayfa 226) gezilerinde tam sekiz metrelik bir şelalenin üzerinden salıyla geçtiğini söylüyor ama bu yüksekliği çok abartmış olmalı.

lıdır. Salcı Arap bana, Nimrud'un teğmeni Athur tarafından yapılmış olan şehri ve set arasındaki ilişkiyi, şu anda önümüzde uzanan büyük harabeleri, bu harabelerin Hamum Ali Höyüğü olarak adlandırılan karşıdaki saraya geçmek için yaman avcıların kullandığı bir geçit olarak tasarlandığını, hâlâ Şinar ovasındaki köylülerin alacakaranlık zifiri karanlığa dönüştüğü zaman en çok konuştuğu konulardan birisi olan ilkel bir soyun krallarının kaderini anlatıyordu. Sal Bağdat'a doğru kayarken ben artık uykuya dalmıştım.

Merakım giderek artıyordu. Onları gördükten sonra gerekli güce ulaşır ulaşmaz bu eşsiz harabeleri araştırmayı kafama koymuştum.

Tekrar İstanbul'a giderken Musul'dan geçtiğimde 1842 yılının yazı bitmemişti. O zaman bir an önce bu Türk başkentine gitmeye can attığımdan ve posta arabası ile yolculuk ettiğimden harabeleri araştırmak için hiç zaman bulamamıştım. Yine de Nimrud'u hiç unutmamıştım. Sık sık çevremdekilere Nimrud'da ve ondan biraz uzakta olan, beni daha çok çeken diğer höyükte kazılar yapmaktan söz etmiştim; bir zamanlar İngiltere'deki bazı kişilerin böyle bir kazı girişimine yardım etme konusunda ikna edilebileceklerine dair umutlarım vardı. Hatta Fransa Hükümeti tarafından İran elçisi olarak gönderilen M. Coste isimli bir mimara ilgimi çeken höyüğe bir keşif yapmasını, o şehrin antik yapıtlarını betimlemesini ve çizmesini önermiştim.

Musul'a vardığımda Bay Botta'yı onu ilk ziyaret edişimden bu yana orada Fransa Konsolosu olarak görevlendirilmiş olarak buldum. Bay Botta Kuyuncuk isimli kasabada nehrin karşı kıyısındaki büyük höyükte kazılara başlamıştı. Bu kazılar çok küçük ölçekli kazılardı ve benim oradan geçtiğim zaman sadece birkaç tuğla ve üzeri çiviyazısı ile kazınmış birkaç harfin olduğu sumermeri parçaları bulunmuştu.

İstanbul'da beklenmedik engellerle alıkonulduğum sırada İngiltere'de bir beyefendi ile kazı konusunda karşılıklı mektuplaşmaya giriştim. Bu beyefendi dışında hiç kimse ne yardıma ne de böyle bir işe girişme konusunda bir ilgi gösterdi. Ayrıca Bay Botta'ya aldığı yetersiz sonuçlara karşı çalışmalarını sürdürmesi konusunda cesaret vermeye çalışan özellikle de onun dikkatini elverişsiz konumu ve Musul'dan uzaklığı yüzünden orada araştırma yapmaya pek niyetinin olmadığı Nimrud höyüğüne çekmeye çalışan bir mektup yazdım. Çok geçmeden İstanbul'dan taşraya

gitmem gerekti. Yapmam gereken bir sürü iş Asur kalıntılarına yönelmemi birkaç ay engelledi.

Bu arada Bay Botta yapmış olduğu ilk girişimde pek başarı elde edememesinden fazla etkilenmeden Kuyuncuk tepesinde kazılarını sürdürdü. Bu ona, ilk Asur anıtını bulan kişi olma onurunu kazandırdı.

Bu ilginç öykü kaynağını aşağıdaki koşullara borçludur. Bay Botta' nın küçük grubu kazı yaparken uzak köylerin birinden tesadüfen kazı yerini ziyaret etmek için bir köylü gelir. Bulunan her bir tuğla parçasının veya sumermerinin büyük bir özenle korunduğunu görünce bunun ne için olduğunu sorar. Onların taştan yapılmış heykeller aradıklarını öğrenince kendi köylerinin üzerinde kurulu olduğu tepeyi denemelerini öğütler ve ev yapmak için temel kazımı sırasında onların istedikleri gibi bu tür şeylerin habire bulunduğunu iddia eder. Bay Botta sık sık böyle benzer öykülerle aldatıldığı için önce köylünün anlattıklarına ilgi göstermez daha sonra yine de bir ajan ve iki işçisini gönderir. Orada yerleşen köylüler önce itiraz ederler ama sonra tepenin içine bir kuyu kazılması konusunda ikna olurlar. Yüzeyden az aşağıda bir duvarla karşılaşırlar. Daha derin kazdıklarında üzerinde alçıtaşından yapılmış heykellerin olduğu büyük bloklar bulurlar. Kendisine bunlar iletilince Bay Botta hemen Horsabad[6] denilen köye gitti. Daha büyük bir çukur kazılmasını ve duvar yönünde ilerletilmesini emretti adamlarına. Çok geçmeden savaş, kuşatma ve benzer konuların canlandırıldığı alçıtaşından oymalarla kaplı büyük bloklardan yapılmış, birbirine bağlı odalara açılan bir bölme bulduğunu anladı. Ne kadar şaşırdığını söylemek gereksiz sanırım. Yeni bir tarih, bilinmeyen bir halkın izleri işte önünde duruyordu. Anıtın yapısını ve yaşını hesaplaması imkansızdı. Heykellerde göze çarpan sanat, insanların giysileri, silahları, taşıdıkları nesneler, onun için tamamıyla yepyeni şeylerdi. Yapının hangi devirde kurulmuş olduğuna ya da kurucularının kim olduğuna dair hiçbir ipucu da vermiyordu. Kabartmaların arasına kazınmış ve heykellerin üzerinde de yer alan konuları anlatan sayısız yazılar vardı. Bu yazılar ya çiviyazısı karakterinde ya da ok başı idi. Kitabelerin özelliği en azından yapının İskender'in fethinden daha önceki bir döneme ait olduğunu kanıtlıyordu. Çünkü genel-

6 Bu kelime olasılıkla Kasrı-abad kelimesinin kısaltılmış biçimidir Khosroes Abode Kürdistan dağlarına yakın olmasından dolayı Asur'un bu bölgesindeki köylerin çoğu Farsça isimler almışlardır

likle Makedonyalıların Asya'nın batısını ele geçirmelerinden sonra çiviyazısının artık kullanılmadığına inanılıyordu. Ama o zaman çiviyazısının o karakteri hakkında çok fazla birşey bilinmemesi değişik ülkelerde kullanılan çiviyazılarından, kendi bulduğu çiviyazısının özelliklerini kullanarak Bay Botta'nın sonuç çıkarmasına imkan vermedi. Bununla birlikte bu anıtın çok eski ve uygar bir halka; durumundan da doğal bir biçimde anlaşıldığı gibi burada, Dicle Nehrinden çok uzakta olamayacak ama bu çevrenin içinde olabilecek olan bir şehrin, Ninova şehrinin insanlarına ait olduğu açıktı. Bay Botta Asur İmparatorluğunun çöküşünden bu yana yeryüzüne çıkan ilk Asur binasını gören kişi olmuştu muhtemelen.

Bay Botta'nın kısmen ortaya çıkarılmış olan yapının bir bölümünün ateşle yokolduğunu anlaması uzun sürmedi. Çatlak çatlak olmuş alçıtaşından bloklar hava ile temas eder etmez çürüyüp dağılıyordu. Hiçbir önlem bu hızlı yokoluşu durduramıyordu. Sanki bu harika yapıtlar kendi yokoluşunu tamamlamak için çıkarılıyordu günışığına. Çağların yıpratıcı gücüne karşı uzun zamandır direnen, o muazzam iktidara tanıklık eden ve Asur kralların göğsünü kabartan yengi ve zafer kayıtları şimdi bir daha gelmemek üzere sonsuza gidiyordu. Onlar ancak acemi bir kalem eski varlıklarını çizerek güvence altına alana kadar bir arada dağılmadan kalabiliyorlardı. İlk bulunanların neredeyse tümü böyle hızla yokolup gitti. Aynı kader daha sonra Horsabad'da bulunan şeylerin de başına geldi. Tabii böyle büyük bir ulusun çok değerli anısı, ortaya çıktığı zaman onun büyük bir bölümünü kurtaracak, yok olmasını önleyecek bir önlem olmadığı ve böyle toz olup gittiği için çok büyük bir pişmanlık hissedilir. Ama iş o anıtın yapılma niyetine geldiği zaman, onu yaratanların amaçları tamamıyla gerçekleşecek; onların kudretlerinin kayıtları, çok daha geniş alanlara yayılacak ve soylu ama içi boş bir hayalgücünün yapabileceğinden çok daha fazlasını modern sanat bu anlamda yapacaktır.

Bay Botta bu müthiş bulguları Paris'teki ileri gelen bilim çevrelerine bildirmekte hiç zaman yitirmedi. Çabalarına duyduğum ilgiyi bildiğinden İstanbul'dan geçerken mektuplarını ve çizimlerini görmeme izin verdi. Onun başarısına ilk tanık olanlar arasında ben de vardım. Burada, onun tarafsız ve hoşgörülü tavrından şükranla bahsetme fırsatını elde etmek bilimi izlemekten başka hiçbir amacı olmayan bir insan için ne kadar onur duyulacak bir-

şeydir diyorum memnuniyetle. Yaptığı tüm kazılar süresince bana yalnızca yaptığı betimlemeleri değil, benim onları çeşitli biçimlerde kullanmayacağıma ilişkin hiçbir söz bile istemeden yazıtların kopyalarını da gönderiyordu. Doğu'nun antik şehirlerini aramaya çıkmış olanlar arasında bu kadar cömertçe davranan ancak birkaç kişi vardır demek sanırım inkar edilemeyecek bir gerçektir.

Bay Botta'nın gönderdiği materyaller Bay Mohl'un başkanlık ettiği Akademik Kurula geldi. Kurul bulguların önemini anında kavrayarak araştırmaların sürdürülmesi için gereken kaynakların sağlanması amacıyla Halk Eğitim Bakanlığı'na başvurdu. Böyle girişimlerde hiçbir zaman Fransız Hükümetinden ayrılmayan hazırlık ve cömertlik önerinin kabul edilmesiyle sonuçlandı. Bay Botta'nın kazı masraflarını karşılamak için bol ödenek ayrıldı. Korunamayacak ya da çıkarılamayacak anıtların parçalarını tamamen çizebilmek amacıyla emrine usta bir sanatçı verildi.

Kazının ne için yapıldığından kuşkulanan yerel görevlilerden kaynaklanan birkaç engelleme girişimi hariç tutulursa kazı başarıyla ve hızla sürdürüldü. 1845 yılı başında anıt tamamen ortaya çıkarılmıştı. Bay Botta'nın araştırmaları Horsabad'dan ötesini içermedi. Ülkesinde Asur yapıtlarının en iyi örneklerini koruma altına aldırmayı başardığı için çalışmasının en önemli sonuçları, en zengin ve seçme yazıtlarla Avrupa'ya döndü.

Böylece Asur'daki ilk bulguları da okuyucunun önüne mümkün olduğu kadar kısa bir biçimde koymuş oldum. Bay Botta'nın çalışmaları kesinlikle bundan çok daha geniş açıklamalara ve notlara layıktır ama birçok bakımdan aynı özellikleri taşıyan Horsabad'daki çalışmaları daha sonra ben de inceleyeceğim için tekrara düşmemek amacıyla özet olarak verdim. Araştırmalarının sonuçları şimdi Fransa'da yayımlandı. Hemşehrileri onun bulgularının ne kadar önemli ve büyük özverilerin sonucu olduğunu anlamakta hiç gecikmediler.

Bay Botta'nın mektuplarını dikkatle okumanın ve çizimlerini ayrıntılı biçimde incelemenin bana verdiği avantajla, onun bulguları günışığına çıkarmasından hemen sonra, kamuoyuna bu muhteşem anıtın yaşı ve kaynağı konusunda bir fikir ileri süren ilk kişi olma riskini üstlendim. Malta Times'e gönderdiğim üç mektupta böyle bir fikrin üzerinde kurulabileceği bazı ilkeleri göstermeye çalıştım. Benzer Asur kalıntılarını inceleme fırsatını o zaman bulamamış olduğumdan ve Bay Botta'nın bulguları hakkındaki

bilgim eksik olduğundan bir iki yanlışa düştüm ama birçok bakımdan o mektuplarda ileri sürülen görüş şimdi büyük ölçüde kabul edilen görüştür.[7] Daha ileride Horsabad'da ortaya çıkarılan yapılarla Asur krallarının ikinci hanedanlığı ya da Asya'nın büyük bir bölümünde hüküm sürmüş Esaradon veya Senaşerib krallıklarından birisi ile hangi kanıta dayanarak bağlantı kurabileceğimizi göstereceğiz.

Bay Botta'nın başarısı Asur harabelerini araştırma isteğimi kamçılamıştı. Çok açıktı ki Horsabad yalnız olamazdı. O eski Ninova kentinin tamamını temsil edemez ve şehrin kurulmuş olduğu yere ilişkin fazladan bir kanıt da veremezdi bize. Eğer bulunan yapı Ninova'nın saraylarından birisiyse Dicle Nehrinin sağ kıyısında o zaman kurulmuş hükümet binasının hemen yakınlarında çok daha büyük ve önemli binaların da olması gerekirdi. Bay Botta'nın üç ayı aşan bir süre, genellikle Asur başkenti olduğu sanılan Musul'un karşısındaki büyük tepede boşuna uğraştığı doğruydu. Ama onun kazı yaptığı bu tepe orada bilinen en büyük tepeydi ve muhtemelen bir zamanlar onun bazı bölümlerindeki yapıların izleri tıpkı Horsabad tepesinde olduğu gibi tamamen kayıptı. Benim aklım fikrim Nimrud harabeleri ve ona ilişkin rivayetlerdeydi. Diğer insanlarla konuşuyordum bu konuyu ama çok az kişiden yüreklendiren sözler duyuyordum. Sonunda 1845 yılının sonbaharında Sir Stratford Canning, eğer biraz başarı elde edilebilirse daha sonra kazının sürdürülebilmesi için gerekli araçların daha kolay bulunabileceği umuduyla kısa bir süre için Asur ülkesindeki kazının masraflarını karşılayacağını söyledi. Büyük bir mutlulukla kazıya başlama ve sürdürme önerisini kabul ettim. Bu, çok uzun zamandan beri tüm benliğimle girişmeyi istediğim bir işi başlatmam için gerekli araçların emrime verilmesiydi. Öyle sanıyorum ki okuyucu bir yandan İngiltere'nin menfaatlerini ve onurunu büyük bir başarıyla herşeyden üstün tutan aynı zamanda da ülkesine kendi yüksek kişiliği ve eşsiz yetenekleriyle

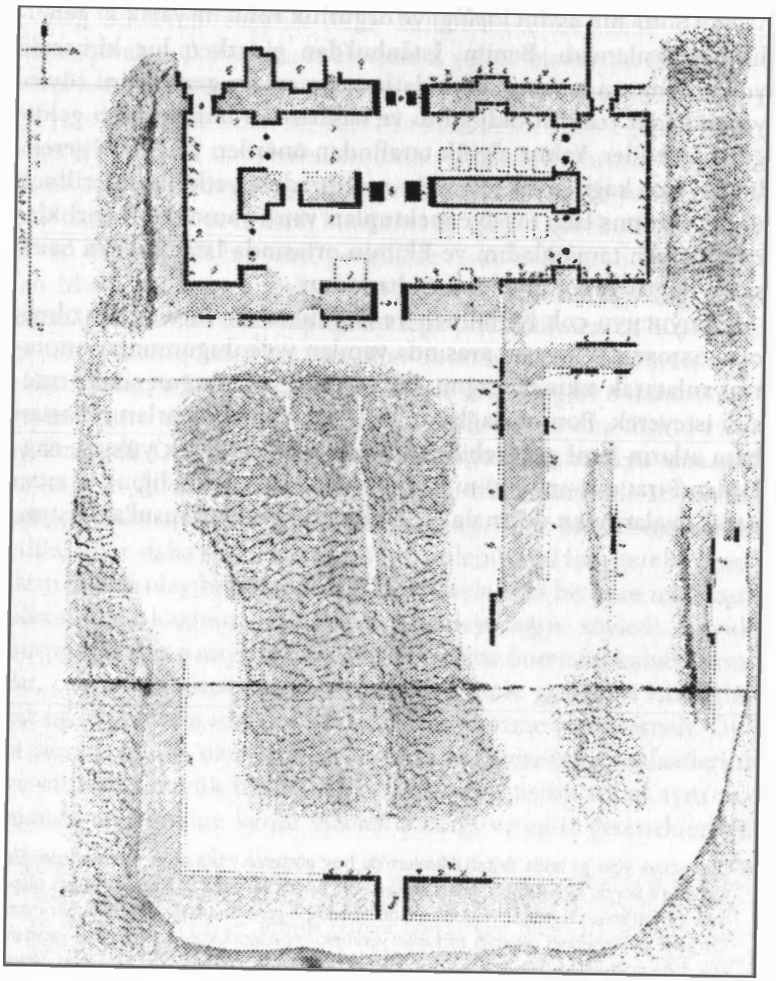
7 Bay Botta'nın mektuplarındaki bir bölümden yanlış yönlenerek Horsabad'da iki çeşit çivi yazısı bulunduğunu ileri sürmüş ve bu varsayımsal gerçek üzerine bir tartışma başlatmıştım. Bay Botta bu blokların arkasına kazınmış olan yazıların önce daha eski bir yapıdan alınmış olduğuna inanma eğilimindeydi. Daha sonra benim istemeyerek "ferver" diye isimlendirdiğim sembolün o zaman bulunamamış olması bu tartışmaları daha sonra sonuçlandırdı. Çünkü o sembol Zerdüştlüğün birçok bakımdan Asur'dan türediğini gösteren diğer dinsel sembollerle birlikte Nimrud'da bulunmuştu. Ben, beni yanlışa götüren bu gözlemlerin eleştirilerini Quarterly (sayı 158) Dergisi'nde kendim belirtiyorum. Malta Times Dergisi'ndeki mektuplar Avrupa'daki dergilerde ve İngilizce çıkan birçok dergide tekrar yayımlanmıştır

eski uygarlık ve sanatın birçok büyük anıtını kazandıran kişiye[8] karşı benim hayranlık duygularımı paylaşmaktan geri kalmayacaktır. British Museum'u zenginleştiren Asur antik eserlerinin kolleksiyonunu borçlu olduğumuz isim Sir Stratford'dtur. Onun cömertliği ve halk sevgisi olmasaydı Nimrud hazineleri Horsabad'daki bulguların önemini ve değerini para ile ölçen kişilerin eline geçebilirdi.

Bay Botta'nın aydın kişiliği ve özgürlük ruhu ne yazık ki genellikle anlaşılamadı. Benim, İstanbul'dan giderken hiç kimseyle yolculuğumun amacı hakkında konuşmamam gerektiğini söyleyecek kadar tedbirli olduğunu ve başarısının bundan ileri geldiğini söylediler. Yalnız elçilik tarafından önerilen yolculara gerekli olan bazı kağıtlar ve Musul ve çevresindeki yetkililere verilmek üzere yazılmış bazı tavsiye mektupları vardı yanımda. Hazırlıklarımı hemen tamamladım ve Ekimin ortasında İstanbul'dan Samsun'a doğru vapurla yolculuğa başladım.

Okuyucuyu çok iyi bilinen ve hakkında bir sürü şey yazılmış olan Samsun ve Musul arasında yapılan yolculuğumun ayrıntılarını anlatarak sıkmayacağım. Bir an önce yolculuğun sona ermesini isteyerek, Pontus dağlarını ve Uzun Yılak bozkırlarını baştan başa atların beni götürebileceği kadar hızlı geçerek yüksek dağlardan Fırat ovasına indim ve Asur ülkesinin alabildiğine uzanan geniş ovalarından dörtnala geçerek oniki günde Musul'a ulaştım.

8 Okuyucuya yine şu anda British Museum'da boy gösteren Halikarnas mermerlerini Sir Canning'e borçlu olduğumuzu anımsatmayı borç bilirim. Bu paha biçilmez kalıntılara ulaşmak için katlanılan zorluklar ve bunları elde etmek için gereken ustalık genellikle bilinmez. Osmanlı Hükümetinin çıkardığı zorlukları yenmek, İmparatorluktaki herhangi bir yapıdan çok daha fazla kıskançlıkla korunan bir kalenin duvarlarına yapılmış olan heykelleri çıkarmak için izin elde etmek için tam üç yıl geçtiğine tanıklık edebilirim. Bodrum halkı ve yetkililer tarafından çıkarılan neredeyse aşılamaz engellere karşın onları Bay Alison büyük bir başarı ile ülkemize götürmüştür. Elgin Mermerleri ve şu anda Avrupa'da olan Yunanistan ya da Türkiye'den götürülmüş diğer tüm tarihi eserler göreceli olarak büyük zorluklarla elde edilmiştir

Plan 2. Güneybatı harabeleri. (Nimrud)

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED PAŞA•ZULÜMLERİ•ÜLKENİN DURUMU•NİMRUD'A YOLCULUK•BİR ARAP AİLESİ•İBRAHİM VE NEMRUT'UN ÖYKÜSÜ•KAZILAR BAŞLIYOR•BİR ODANIN, FİLDİŞİ SÜSLERİN, OYMA YAZILARIN BULUNUŞU•MUSUL'A DÖNÜŞ•PAŞA'NIN İŞLERİ•ÇEŞİTLİ HARABELERDE BAŞLATILAN KAZILAR•NİMRUD'A DÖNÜŞ•BAŞKA BULGULAR•SELİMİYE•HEYKELLERİN BULUNUŞU•KABARTMALARIN BETİMLENMESİ•PAŞA'NIN AZLİ•BAĞDAT'A YOLCULUK

Musul'a varınca ilk işim ilin valisine tavsiye mektuplarını sunmak oldu. Muhammed Paşa Kande'nin yerlisi olduğu için ünlü atası, tüm ömrü boyunca süvari alayında kazanmış olduğu rütbeden dolayı İnce Bayraktar olarak anılan Muhammed Paşa ile karıştırılmamak için Giritlioğlu adını almıştı. Ekselanslarının fiziksel görünüşü pek gönülleri cezbedici değildi ama yaptığı işe ve mizacına çok uygundu. İkiyüzlülük ruhunun tüm derinliklerine sinmişti. Bir kulağı ve bir gözü vardı. Kısa boylu ve şişmandı. Yüzü çiçek hastalığının izlerini taşıyordu. Kaba saba hareketlerini dehşet saçan sesi tamamlıyordu. Reformlar çağının çürümeye terkettiği birçok güzel adet ve insafsız vergileri yeniden canlandırma başarısını gösterdi. Köyde yaşayan tüm köylülerin üzerine onlardan almaya tenezzül ettiği yiyecekleri çiğnerken dişlerinin yıpranıp eskimesi karşılığında diş parası ya da telafi vergisi diye bir vergi koydu. Musul'a varışında onun geldiğini duymuş ve kaçmış olan belli başlı ağaları resmi sözlerle ve yeminlerle dönmeye ikna ettikten sonra verdiği söze ne kadar güvenilebileceğini göstermek için başlarını kestirdi. Oraya gittiğim zaman halkta büyük bir dehşet ve umutsuzluk hali vardı. Sıradan bir yolcunun gelmesi bile umutlandırdı halkı ve paşanın azledileceğine dair rivayetler

dolaşmaya başladı. Paşa da olup bitenin farkındaydı ve halkın kendisine karşı olan duyguları ile alay etmek için bir plan yaptı. Bir akşam üzeri aniden fenalaştı, haremine neredeyse cansız götürüldü. Ertesi sabah sarayın kapıları gelenlere kapalıydı ve soranlara tutarsız, mistik sadece tek bir şekilde anlaşılabilecek yanıtlar verildi. Musulluların kuşkuları giderek bir şenlik havasına büründü. Ama gün ortasında kasabanın her tarafına casuslar göndermiş olan Ekselansları sapasağlam kentin meydanında arzı endam eyledi. Tüm halk korkudan tir tir titremeye başladı. Hemen daha önce onun açgözlülüğünden kurtulmuş olan varlıklı kişilerin üzerine çullandı. Bu kişiler yakalandı, onun otoritesine zararlı dedikodular yaydıkları bahanesiyle soyup soğana çevrildiler.

Köylüler ve Arap aşiretleri de Musul halkından daha az çekmiyorlardı. Paşaya para toplamak için gönderilenlere üç kelimeden oluşan bir emir vermişti: "Git, yık, ye."[1] Paşanın adamları da bu üç kelimenin özüne yakışan davranışları yapmakta Allah için becerikli adamlardı. Kendilerine saldırılan ve soyulan aşiretler de ya kervanlara ve yolculara saldırarak misilleme yapıyorlar ya da Paşanın ekili arazilerini yakıp yıkıyorlardı. Köyler boşalmıştı. Yollar hem tekin değildi hem de geleni geçeni pek olmuyordu.

Britanya İkinci Konsolosu Bay Rassam tarafından Musul'a geldikten iki gün sonra tanıştırıldığım Paşa işte böyle bir paşaydı. Ona verdiğim mektupları okudu ve beni bir yolcunun yüksek dereceli bir Türk memurundan beklediği bir nezaketle karşıladı. Benim yolculuğumun amacını bilmek için can atıyordu ama o anda bu isteğini açığa vurmadı.

Kazı işini başlatana kadar planlarımı gizlemem gerektiğine ilişkin birçok neden vardı. Bana en fazla yardımı olan Bay Botta onunla aynı düşünceleri paylaşmayanlar olmasına karşın otoriteler ve kasabalılardan sadece zorluk beklemem gerektiğini öğretmişti. Kasımın sekizinde gizlice birkaç kazıcı alet aldım. Tam ayrılırken de bir duvar ustasıyla anlaştım. Sonra yanıma çeşitli tüfekler, mızraklar ve güçlü silahlar alarak, komşu köye vahşi domuz avlamaya gideceğimi söyledim ve yolculuğum için yapılmış küçük bir salla Dicle'den aşağı doğru kaymaya başladım. Bana Musul'da İngiliz tüccar olarak çalışan, hem kavasım hem de hizmetçim olan Bay Ross[2] eşlik ediyordu.

1 Para yemek, yasal olmayan yoldan ya da yağma ile para elde etmek Doğu'da yaygınca kullanılan bir deyimdir

2 Bay Ross sanırım Asur ülkesindeki çalışmalarım süresince ondan aldığım değerli yardımı bir not içinde belirtmeme izin verecektir Bölgede yaşayan yerli halkın adet, göreneklen

Yılın bu mevsiminde Dicle'yi salla geçerek Musul'dan Nimrud'a gelmek beş saatten fazla sürüyordu. Nehri bölen sete ya da Avay'e gelmeden az önce güneş batmıştı. Saldan aşağı atladık ve Nafya köyüne doğru yürümeye başladık. Ne bir ışık göründü ne de genellikle Arap köylerinde bol olan köpekler tarafından selamlandık. Bir harabeler yığınına girdik. Bir ateşin alevi ile aydınlanan viran bir kulübe karşımıza çıkınca üzerinde yatarak geceyi geçirmeye karar vermiş olduğumuz sala geri dönecektim az daha. Duvardaki çatlaktan baktığımızda yarı sönmüş közlerin etrafında birbirine sokulmuş bir Arap aile gördüm. Geniş pelerin, beyaz sarıktan oluşan adamın giysisi, çöle sınır küçük bir toprak parçasını ekip biçen ve yerleşik düzene ait alışkanlıkları ile Bedevilerden ayrılan Arap aşiretlerinden birisine ait olduğunu gösteriyordu. Adamın yanında yorgunluktan ve açlıktan bitkin düşmüş zayıf üç kadın vardı. Başları siyah tülbentlerin içinde neredeyse görünmüyordu. Bedenlerinin geri kalan kısmı çizgili abadan yapılmış bir kumaşın altındaydı. Hemen hemen çıplak birkaç çocuk, bir iki uyuz tazı tabloyu tamamlıyordu. Biz içeriye girince tüm grup ayağa kalktı. İçeri yabancıların girmesinden dolayı korkmuşlardı. Ama adam bizim Avrupalı olduğumuzu görünce hoşgeldiniz dedi ve yere bir iki tane mısır çuvalı sererek oturmaya davet etti. Kadınlar ve çocuklar kulübenin diğer köşesine doğru gittiler. Adı Avad ya da Abdullah olan evsahibimiz Ceheşlerin şeyhiydi. Aşireti paşa tarafından soyulmuştu ve ülkenin orasına burasına dağılmışlardı. Kendisi de bu harap olmuş köyde mekan tutmuştu. Giritlioğlu'nun hainliği ve zorbalıkları yüzünden civardaki köylerin de boşaldığını ve Ebu Salman Arap aşiretinin her zaman yerleştiği Nimrud Ovasından Zap'ın güneyine gittiğini nehrin bu kıyısındaki Tay Aşireti ile çapulculuk yapmak için birleştiğini söyledi. Bu yüzden de çevrenin hiç emniyetli olmadığını, Musul'a giden yolların hemen hemen hep kapalı olduğunu söyledi. Avad biraz Türkçe öğrenmişti. Hareketli ve zeki bir insandı. Onun bana yararlı olacağını hemen anladığımdan, denemenin başarılı olduğunu kanıtlaması durumunda onu işe alacağımı, işçilerin çavuşu olarak ona düzenli bir ücret vereceğimi söyleyerek yolculuğumun amacını söyledim. Harabelerden çok uzun zamandır haberi vardı ve onlarla ilgili rivayetler anlatarak beni biraz eğlendirdi.

ve ülkenin kaynakları hakkındaki geniş ve derin bilgisi benim bu girişimimin başarısına büyük bir oranda ortak olmasını sağladı. Yabancıların ülkesinde sıkıcı bir şekilde yitip gidecek olan çok kıymetli saatler onun arkadaşlığı sayesinde zevkli anlara dönüşmüştür

"Saray" dedi "Nemrut'un teğmeni veya kahyası tarafından yaptırıldı. Burada Hz. İbrahim -Allahın selamı üzerine olsun!- kafirlerin taptığı putları ve heykelleri aşağı attı ve paramparça etti. Allahtan korkmaz Nemrut tanrılarının yıkıldığını görünce çok öfkelendi ve Hz. İbrahim'i öldürmek için aramaya başladı. Ona karşı savaş ilan etti. Ama peygamber Allaha dua etti. Dedi ki: Allahım beni tüm varlıkların efendisi olduğuna inanan ve taşlara tapan bu adamdan kurtar. Allah 'Nasıl cezalandırayım onu?' dedi. 'Sana, öyle bir adamın gücü, orduları vızgelir. Senin en küçük yaratığının karşısında bile hepsi bozguna uğrarlar' dedi peygamber. Peygamberin inancından çok hoşnut olan Allah bir sivrisinek gönderdi. Gece gündüz bu sivrisinekten kurtulmaya çalışan Nemrut camdan bir oda yaptırdı. Hem orada yaşayacaktı hem de sivrisinek oraya giremeyecekti. Ama sivrisinek de içeri girdi ve Nemrut'un kulağından içeri girip beynine yerleşti. Her gün beyninden kan emerek gittikçe büyümeye başladı. Nemrut'un uşakları sürekli, Nemrut'u çektiği bu dayanılmaz acıdan kurtarmak için bir çekiçle kafasına vuruyorlardı. Bu işkence dolu yaşama dörtyüz yıl katlandıktan sonra Nemrut öldü."[3]

Bu hikayeler böyle büyük bir şehrin harabeleri çevresinde dolaşan ve farkında olmadan bu rivayetlerle özdeşleşen Araplar tarafından bugün de tekrarlanmaktadır.

Avad gece yarısı kazıya yardımcı işçi bulmak için, üç mil uzakta konaklayan komşu Arap çadırlarına gitti.

Gece boyunca çok az uyudum. Benim ve ev halkının içinde barındığı ahırımsı kulübe sanki uykuyu içeri almıyordu ama bu tür sahneler ve arkadaşlar benim için yeni şeyler değildi. Eğer benim beynim bunları fazla önemsememiş olsaydı tüm bunlar unutulmuş olurdu. Uzun zamandır özlemi çekilen umutlar şimdi ya gerçekleştirilecekti ya da düşkırıklığı içinde bitecekti tüm bunlar. Yeraltındaki sitelerin, dev gibi korkunç canavarların, heykelleştirilmiş figürlerin ve ucu bucağı görünmez yazıtların görüntüleri yüzüyordu gözlerimin önünde. Topraktan çıkarmak ve bu hazineleri götürmek için plan üstüne plan yaptıktan sonra kendimi

3 Bu ve buna benzeyen rivayetler Kusset el Nemrud (Nemrud'un hikayeleri) isimli bir eserde bulunur. Rich, kış gecelerinde harabenin yakınlarındaki köylerde oturan köylülen bu hikayeleri okurken göstenyor. Bununla birlikte bugünlerde saraydan yedi-sekiz mil mesafede yaşayanlar arasında bu esere sahip olan ya da okuyan bir kimseyi bulamadım. Ama içerdiği hikayeler civardaki Araplar arasında hâlâ güncel. Musul'da, Kusset'in birkaç elyazması olduğunu duydum ama onlar dinsel ciltlerin arasında sınıflandırıldığından bir kopya elde edemedim.

hiçbir çıkış bulamadığım odalarda afallamış bir şekilde dolaşırken buluyordum. Sonra herşey tekrar toprağın altına gömülüyor ve ben çimenlerle kaplı tepenin üzerinde oturuyordum. Bitmiş bir halde sonunda uykuya dalmıştım ki Avad'ın sesini duydum, yattığım halının üzerinden kalktım, dışarı onun yanına çıktım. Şafak sökmüştü zaten. Avad küçük bir ücret karşılığında benim emrim altında çalışmayı kabul etmiş altı Arapla geri dönmüştü.

Nimrud'un yüce doruğu ve geniş tepesi sabah gözüyle soğuk, uzak bir dağa dönüşmüştü. Benim ilk ziyaretimden bu yana manzara ne kadar değişmişti böyle! Harabeler artık çimenlerden ve binbir renkli çiçeklerden oluşan elbisesini çıkarmıştı üzerinden, hiçbir yerleşim izi yoktu. Ovada siyah Arap çadırları bile görünmüyordu. Alabildiğine uzanan kavrulmuş çıplak ovada ara sıra bir toz bulutu ile çıkan bir kasırga görülüyordu. Aynı Nafya köyü gibi bizden yaklaşık bir mil uzakta olan Nimrud köyünde de bir sürü harabe vardı.

Yirmi dakikalık bir yürüyüş bizi asıl tepeye getirdi. Tepede hiçbir yeşillik olmaması bana kalıntıları rahatça inceleme fırsatı verdi. Her ikisi de çiviyazıları ile yazılmış çömlek parçaları ve tuğla parçaları her tarafa yayılmıştı. Araplar oradan oraya dolaşıp topladığım nesnelere hayretler içinde bakarken hareketlerimi izliyorlardı. Sonra onlar da araştırmaya katıldılar. Bana avuç avuç süprüntü taşıyorlardı. Getirdiklerinin arasında beni çok sevindiren bir kabartma parçası buldum. Üzerindeki oyulmuş madde yangına uğramıştı ve her bakımdan Horsabad'ın yanan alçıtaşına benziyordu.

Bu bulgudan heykel kalıntılarının hâlâ bu höyüğün bazı bölümlerinde olması gerektiği sonucunu çıkardığımdan kazının bir başarı olasılığı ile başlayabileceği bir yer aradım. Avad beni bir kısmı toprağın üzerinde görünen bir sumermeri parçasının yanına götürdü. Onu çıkaramadık. Aşağı doğru kazınca bu parçanın daha büyük bir bloğun üst parçası olduğu kesinleşti. Tüm adamlara bu blokta çalışmaları için emir verdim. Kısa bir süre sonra bu blokla birleşmiş ikinci bir blok ortaya çıkardılar. Aynı hat üzerinde çalışmayı sürdürerek bir üçüncüye rastladık. Ve sabaha kadar tam on tane yanyana uzanmış, kuzeybatıdaki kayıp olmak üzere bir kare oluşturan blok duruyordu. Bir odanın üst zemininin ortaya çıkarıldığı kesindi. Eksik olan blok da girişiydi.[4] Sonra bulduğum taşların yüzeyini kazımaya başladım ve çiviyazısı karakte-

4 Bu plan 3'te A olarak belirtilen oda idi.

rinde bir yazı günışığına kavuştu. Tüm blokların ortasında benzer yazılar vardı. Hepsi sapasağlamdı. Üzerindeki yazı dışında basit şeylerdi. Adamların yarısını odanın olabildiğince fazla kısmını çıkarmaları için orada bırakarak, kendim höyüğün güneybatısına, daha önce yanmış sumermeri parçaları gördüğüm yere gittim.

Hemen tepenin içine doğru kazı yapmaya başladım. Çok dik olduğundan çok fazla toprak atmak zorunda kalmadım. Üzerinde yukarıda betimlenenlerle aynı karakterde işlenmiş yazılar bulunan bir duvara[5] rastlamamız çok uzun sürmedi. Ama duvarı oluşturan bloklar yüksek ısıdan dolayı çatlamışlardı ve çıkarılır çıkarılmaz paramparça olacaklarmış gibi korkutuyordu insanı.

Çöken karanlık işlerimize o gecelik son noktayı koydu. Elde ettiğim sonuçlardan çok hoşnut olarak köye döndüm. Artık tepenin bir sürü yapıyı içinde barındırdığından emindim. Bunlardan bazıları yangınla yok olduysa bile diğerleri mutlaka ateşten kurtulmayı başarmışlardı. Yazıtlar ve bir kabartmanın parçaları bulunduğuna göre toprağın altında hâlâ heykellerin gömülü olduğu sonucunu çıkarmaktan doğal birşey olamazdı. Araştırmaya kuzeybatı köşesinde devam etmeye ve gün boyunca kısmen ortaya çıkardığımız odanın üzerindeki toprakları tamamen boşaltmaya karar verdim.

Köye dönünce geceyi geçirdiğim kalabalık kulübeden taşındım. Başarımıza en az benim kadar sevinen Avad'la birlikte köydeki en az harap olmuş kulübeyi çamurla sıvadık, akan çatısını da onardık. Hiç olmazsa bir ölçüde soğuk kış rüzgarlarını dışarıda bırakma ve arkadaşımla özel bir mekanı paylaşma imkanını bulmuş olduk.

Ertesi sabah düzenli ücret ümidiyle çalışma istekleri artan Selimiye'den gelen beş Türkmen ile işçi sayımızda artış oldu. İşçilerimin yarısını önceki gün kısmen ortaya çıkarılan odanın boşaltılmasında görevlendirirken, kalanları da tepenin güneybatı köşesindeki duvarda çalışmak üzere yanıma aldım. Kendimi yüksekliği ikibuçuk metre genişliği bir metre yirmi santimden iki metreye kadar değişen dikey, birbirine sıkıca tutturulmuş bloklardan oluşmuş bir odada buldum. Bloklardan birisi yerinden geriye doğru çıkmıştı ve arkasındaki toprağın eğiminden destek alarak duruyordu. Bu bloğun üzerine Musul'un soy yoluyla geçen eski valilerinden biri olan Ahmet Paşa'nın ismi Arap harfleri ile kabaca oyulmuştu. Selimiyelilerden birisi bana, yaklaşık olarak otuz

5 J duvarının arkası plan 2.

yıl önce, Dicle'nin Zap'la birleştiği yerin birkaç mil aşağısındaki sol kıyısında gömülü olan Abdullah isimli ermiş bir Müslümanın mezarının tamirinde kullanılacak taşların çıkarılması için Hristiyanların tepenin bu bölümünde kazıda çalıştırıldıklarını anımsattı. Bu bloğu ortaya çıkardılar ama taşıyamadılar, bu yüzden de Paşanın ismini üzerinden keserek aldılar. Ayrıca bana bilgiyi veren kişi bu tepenin diğer bölümünde parçalanmış heykel figürleri ve mezarın tamirinde kullanılan parçalar bulduklarını söyledi. Ama bunların tam yerini unuttuğunu da sözlerine ekledi.

Odanın döşemesi duvarın inşasında kullanılanlardan daha küçük bloklarla kaplanmıştı. Her iki yüzünde de yazılar vardı. Bu küçük bloklardan birisini çıkardığımda bu taş parçalarının bir zamanlar sıvı olan bir zift tabakası ile kaplanmış olduğunu gördüm. Eğer bu zift tabakası olmasaydı taşların üzerindeki yazıları oluşturan harfler böylesine açık, doğru ve güzel bir izlenim bırakamazlardı. Dikey blokların üzerindeki yazılar yirmi satır uzunluğundalardı ve hepsi diğerleri ile tıpatıp aynı özellikleri taşıyorlardı.

Köşelerin birinde daha önce de söylendiği gibi bir blok eksikti ve hiçbir yapı izi sürülememekle birlikte döşemenin oda duvarlarının arkasına doğru devam etmesinden burasının giriş olduğu kesinlikle anlaşılıyordu. Yağan yağmurlardan dolayı dikey blokların üstü birkaç santimetreyi bulan toprak aşınmalarına uğradığı için ne odanın asıl yüksekliğinin ne kadar olduğuna ne de sumermerinin üzerindeki duvarların yapısına ilişkin bir tahminde bulundum.

Odanın dibindeki bir süprüntü içinde fildişinden yapılmış üzerlerinde altın tozları olan birkaç tane süs buldum. Onların arasında uzun bir elbise giymiş bir elinde yere çömelmiş bir sfenksin Mısırlı haçı ve büyük bir zevkle, zarifçe yapılmış çiçekler taşıyan bir adam vardı. Benim araştırmamın amacından daima kuşku duyan ve kendisini sadece taşlara ve moloz ve süprüntülerin içinde oraya buraya dağılmış altın yapraklarının parçalarını toplamaya vermiş Avad mistik ve gizli bir biçimde beni yanına çağırıp kirli bir kağıda sardığı ganimetlerini gösterip: "Ya Beyim vallaha senin kitapların doğruymuş. Gavur Müslümandan neyin gizlenileceğini iyi biliyor. İşte bir sürü altın, inşallah birkaç gün içinde hepsini bulacağız. Ama sakın şu Araplara bundan bahsetme. Çünkü hepsi eşek bu heriflerin, dillerini tutamazlar. Mesele Paşa'nın kulağına gider" dedi. Şeyh Avad topladıklarını ve bun-

dan sonra da toplaması muhtemel bütün hazineleri cömertçe kendisine verince çok şaşırdı. Neredeyse dili tutuldu. "Yarabbim, Allahım sen büyüksün, tövbe ya Resulullah" diye mırıldanarak yanımdan gitti ve benim yaptığım bu garip işin ne olduğuna akıl sır erdiremedi.

Güneybatı köşesindeki bloklara eriştiğimizde birikmiş odun-kömürü kitlesi ile karşılaştık. Bu bulunan yapılardan birisinin nasıl yokolduğunun da yeni bir kanıtıydı. Tepenin bu bölümünde çeşitli yönlerde kazılar yaptım ve birçok yerde farklı açılara doğru yönelen bir sürü duvarla karşılaştım.

Üçüncü gün höyüğün yüksek koni biçimindeki ağzında bir hendek açtım. Üzeri yazılı tuğlalardan başka hiçbir şey bulamadım. İlk araştırma yaptığım odanın kuzey ucunu daha ötesinde duvarlar bulmak umuduyla kazdım ama birşey elde edemedim yine. Asıl amacım mümkün olduğu kadar çabuk heykellerin varlığını kanıtlamak olduğu için adamlarımı güneybatı köşesine, yapının birçok kola ayrılarak daha hızlı bir başarı yakalama şansını vaadettiği yere kaydırdım. Tepenin bu bölümünde hep yazı bularak ama hiç heykele rastlamayarak, ayın 13'üne kadar kazılara devam ettim.

Musul'dan ayrılışımdan beri birkaç gün geçtiği ve yeteri kadar deneme yaptığım için kasabaya dönmenin ve kuşkusuz benim yaptığım işleri duymuş olan Paşa'ya araştırmamın amaçları hakkında bilgi vermenin zamanı gelmişti. Bu yüzden ayın ondördünde, sabahın erken saatinde atıma atladım, dörtnala giderek üç saatte Musal'a vardım.

Kasabayı büyük bir karışıklık içinde buldum. Bunun birinci nedeni, Ekselanslarının daha önce anlatılan biçimde önceki gün kendi ölümü ile ilgili uydurma raporlarla tebaasını tuzağa düşürmesi ve bugün halkın şenlik yapmasından dolayı uğradığı hakaretin karşılığını para cinsinden aramakla meşgul olmasıydı. İkinci neden ise: İngiltere İkinci Konsolosu'nun ticari amaçlarla mallarını stoklamak üzere eski bir bina satın almış olmasıydı. Fanatik ve rezil bir kişilik olan Kadı'nın, 'Kafirler Türkiye'yi toptan satın alacak bir plan yaptılar' diye bir yalan uydurarak, konsolosluğun yıkılması ile sonuçlanacak bir isyan çıkarmaya ya da bu türlü şiddet hareketlerini örgütlemeye çalışıyor olmasıydı. Paşanın huzuruna çıktım ve önce bu kadar hızlı iyileştiği için onu kutladım. Bu iltifatım üzerine korkunç bir gülümseme yayıldı yüzüne. Sonra kendisine Kadı sorununu ve verdiği rahatsızlığı anlattım.

"O huysuz herif" diye gürledi "herhalde Şerif Paşa (yerine geçtiği Paşa) zannediyor beni ki kasabada isyan çıkarmaya çalışıyor. Sivas'tayken, oradaki ulema benim mezarlıkların topraklarına el uzattığımı söyleyerek halkı kışkırtmaya çalışmıştı. Hepsine o toprakları yedirttim. Vallaha! O mezar taşlarını aldım hepsini kale duvarı yaptırdım!" Önce benim Nimrud'da yaptığım kazılar hakkında hiçbir şey bilmiyormuş gibi yaptı. Sonra bulunan hazinelerin miktarına ilişkin soracağı sorulara vereceğim kaçamak yanıtlardan beni suçlayabileceğini düşündüğünden yazı tablasından Avad'ın bana gösterdiği kağıt kadar kirli bir kağıt çıkardı ve içindeki neredeyse görülemez incelikte bir altın yaprak gösterdi. Bunu benim yaptığım işleri öteden beri izleyen Selimiye Karakolundaki askerlerin kumandanının kendisine getirdiğini söyledi. Ben de ona Nimrud'da çalıştığım süre boyunca bulunabilecek tüm kıymetli madenleri gözleyebilecek bir adam görevlendirmesi gerektiğini söyledim. Bu konuyla ilgili olarak kumandana mutlaka yazı yazacağını söyledi ama araştırmalarımı engellemek yönünde birşey söylemedi.

Harabelerden çıkarılan servet söylentileri zaten Musul'a ulaşmıştı. Bu da Kadı'nın ve şehrin ileri gelenlerinin açgözlülüğünü ve kıskançlığını artırmıştı. Amacımı iyi bilen ve beni ulusal karakterlerinden en ufak bir özveride bulunmadan gereksiz duraklamalardan koruyabilecek olanlar da yerli halkın ve yetkililerin önyargılarına kapılmış bir halde önüme engeller koymaktan geri kalmadılar. Çok güçlü bir muhalefete karşı çarpışmak zorunda kalacağım açıktı. Ama Paşa şimdiye kadar açıkça benim işime karşı çıkmadığı için, dağlardaki evlerinden kalkıp Musul'da iş aramaya gelmiş birkaç Nastoryan Keldani kiraladım ve Nimrud'a gönderdim onları da. Aynı zamanda da birkaç adamı, kasabanın çevresindeki tepelerde, beni engelleyecek adımlar atılmadan önce, ülkenin bir bölümünde heykellerle dolu yapıların varlığını doğrulamak umuduyla araştırma yapmak üzere görevlendirdim.

Musul'dayken, Haddidin kabilesinden Mormuz isimli bir Arap Tel Kef köyünün yakınlarındaki bir tepede o figürlerden bulunduğunu söyledi. Beni oraya götürmeyi önerdi. Birlikte oraya gittik ama kabaca yontulmuş birkaç taşın olduğu bir taşocağının yerini bana gösterebildi yalnızca. Bu tür hayal kırıklıkları günlük işlerdendi benim için. Kendimi ince ayrıntılarıyla bana anlatılmış, heykel öbeklerin ve oyma yazılarla kaplı blokların kalıntılarını görmek için ülkenin orasından burasına koşturarak yıpratıyor-

dum. Bu seferlerin sonunda bulduğum şey ise genellikle yeni yapılmış bir binanın ya da Arap yazıları ile kazınmış türbelerin kalıntıları oluyordu.

Açılmasını emrettiğim tepeler; Başıkça (çok büyüktü) Baazani Keremli, Karakuş, Yara ve Ceriye idi. Son harabe ile ilgili olarak çok garip öyküler dolaşıyordu ülkede. Höyükte eskiden kara taştan yapılmış Yezidilerin ya da şeytana tapanların büyük saygı gösterdiği bir tapınağın olduğu söyleniyordu. Bu tapınakta her çeşit heykeller vardı ve duvarları da bilinmeyen bir dilin yazılarıyla doluydu. Rewanduz beyi Yezidilerin üzerine yürüdüğü ve kaçamayanları katlettiği zaman heykellerin olduğu bu tapınağı yakıp yıktı ama duvarların yapılmış olduğu madde sadece aşağıya doğru düştüğü için moloz yığınının altlarında bir yerlerde gömülü olması gerekirdi. Bu tepede bazalt üzerine yapılmış bir rölyefteki Asurlu figürünün alt bölümünün sökülüp çıkarıldığı söyleniyordu. Gerçekten de bana getirdiler onu. Ama ben daha sonra bunun Horsabad'da bulunduğundan kuşkulanmaya başladım. Kazılar bir süre daha Ceriye'de sürdürüldü ama hiçbir Yezidi harabesi günışığına çıkarılamadı.

Musul'daki işlerimi hallettiğim için ayın 19'unda Nimrud'a geri döndüm. Benim yokluğumda kavasın buyruğunda çalışan adamlar Plan 2'deki c duvarının arka yüzü boyunca kazıları sürdürmüşler ve d girişini bulmuşlardı. Bir an önce mümkün olduğu kadar çok ilerlemek istediğimden, grubumun sayısını otuza çıkardım ve tepenin güney batı köşesinde çalışmak üzere üç gruba ayırdım. Çeşitli yönlere doğru uzun hendekler kazarak üzerinde daha önce betimlenmiş olan yazılar bulunan bloklardan yapılmış m duvarının üstüne geldik. Bloklardan birisi (No 10) tersti ve benim şimdiye kadar görmüş olduğum yazıların en büyükleri ile doluydu. Üzerindeki yazıyı dikkatle inceleyince bunun kuzeybatı köşesindeki odanın duvarlarında bulunan yazılara karşılık geldiğini anladım. Niye böyle ters durduğunu açıklayamadım. Bu bloğun kenarları güneybatı harabelerinde şimdiye kadar bulunan diğer bloklar gibi taşları duvara tam olarak sığdırabilmek için kesilmiş ve birkaç harf yok olmuştu. Bu gerçeklerden anlaşılan, başka yapılardan alınan materyaller buraya, şu anda bizim araştırdığımız yapının yapımında kullanılmak üzere getirilmişti. Ama şimdiye kadar bulduğumuz blokların arka yüzlerinin mi yoksa ön yüzlerinin mi ortaya çıkarıldığını kesin belirleyememiştik. Yapının ne planı ne de yapısı, üzerindeki toprak yığını ve süprün-

tüler kaldırılmadığı sürece anlaşılamamıştı. Kazılar yine sürdürülüyordu ama daha yavaş çalışıyorduk şimdi. Sumermeri parçaları, çanak çömlekler, güneşte kurumuş ve fırında pişmiş tuğlalarla karıştığı için sertleşmiş toprak, işçilerin aletlerine karşı direniyordu. Kazmalarla yumuşatıldıktan sonra, çukurun içine sepetler sallanıyor ve moloz yığınları çukurun kenarlarından dışarı dökülüyordu. Dağlı Keldaniler güçlü ve çalışkan adamlardı. Onlar kazma işini yapıyorlardı, Araplar da onların çıkardıkları toprağı taşıyıp dökme işini. Bel küreği kullanılamazdı. Benim kalıntıların üzerinden süprüntüleri temizleme için bulduğum bu yoldan başka bir yol yoktu. Tepenin başında dikilen birisi işçilerin adım atarak içine girebildiği çukurların kenarlarına, yanaşmadığı sürece yapının kalıntılarından hiçbir iz göremezdi. Duvarların bölümleri yavaş yavaş ortaya çıkmıştı ama hangi yöne gittikleri ya da bulunmuş olan muhtemelen odanın arka yüzünü mü biçimlendirdiği yoksa blokların, odanın içine doğru mu baktığı konularında bir varsayımda bulunmak hâlâ olanaksızdı.

Ebu Salman ve Tay Arapları Nimrud'un ve bütün yörenin ovalarında yağma işini sürdürdüklerinden şu ana kadar oturduğum Nafya'dan Selimiye'ye taşınmanın daha akıllıca bir iş olduğuna karar verdim. Dicle yakınlarında yüksek bir yere kurulmuş olan Selimiye, onu genellikle Nimrud ya da Athur Harabeleri ile ilişkilendiren Arap coğrafyacılar tarafından, çok eski bir dönemde önemli bir ticaret merkezi olarak tanımlanmaktadır. Muhtemelen antik bir yere kurulmuştu. Şimdi köyden oldukça uzakta ama onu kuşatan, yan yana dizili tepelerden bakıldığında orijinal duvarları izlenebilmektedir. Daha beş yıl önce bile Selimiye gelişen bir yerdi. Yüzelli süvarisi vardı. Ama Paşa burayı talan ettiği için kentin sakinleri dağlara ya da Bağdat'ın iç bölgelerine kaçmak zorunda kalmışlardı. Paşa'nın ataları yoluyla bağlı olduğu ailesine ait, Musul mermerinden yapılmış çok iyi ama hızla çürüyen bir kasr ya da sarayın çevresini kuşatan cadde ve çarşının ortasında on tane sefil kulübe duruyordu. Birkaç başıbozuk veya diğer adıyla hayta tarafından işgal edilen bu binayı almak istedim ama odaları öyle sefil bir haldeydi ki kahyanın çamurlu kulübesi bile bana daha güvenli ve sıcak göründü. Bu yüzden bir köşeye halımı serdim ve başlamış olduğu diğer yerleri bitirmesi için ona birkaç kuruş vererek kış için barınak sağlamış oldum. Hızla bitirilen binalar çamurdan yapılmış, ağaç dalları ve kamışla kaplanmış bir duvarla çevrilmiş dört odadan oluşuyordu. Diğer yarısı çeşitli ev-

cil hayvanlar, inekler, boğalar, sabana koşulan diğer hayvanlar tarafından kullanıldığı için en büyük odanın ikinci yarısı da benim payıma düştü. Aramızda bir duvar vardı. Duvardaki birçok delikten haberleşebiliyorduk onlarla. Bu delikleri kapamaya çok uğraştım. İkinci kulübemsi oda ev sahibimin karılarına, çocuklara ve kümes hayvanlarına ayrılmıştı. Üçüncüsü hizmetçilerin salonu ve mutfak olarak kullanılıyordu. Dördüncü odayı da benim atlarıma ahır yapmıştık. Binaların ve dış duvarın oluşturduğu çitin içinde Paşa'nın sofrasından kurtulmayı başarmış birkaç koyun ve keçi geceleyin toplanıyor, sütleri sağılıp gün ağardığında çayırda otlamaya bırakılana kadar meliyorlardı.

Çatılar içeri giren yağmur sularını dışarıda bırakacak şekilde yapılmadığından apartmanımın içine habire giren sel sularından bazı dahice buluşlarla kurtulmak gerekiyordu. Genellikle bir köşede kıvrılmış olarak ya da kendi yaptığım kötü bir masanın altında uyumaya çalışarak geceyi geçiriyordum. Masanın çevresinde çukurlar olduğu için en iyi korunma yolu birikmiş suları bu çukarlara iteklemek oluyordu. Kavasım "İstanbul'da yaşayan biri" olduğu için durmadan katlanmak zorunda kaldığı güçlüklerden dolayı sızlanıyordu. Üstelik hizmetçileri de benimle kalmaları konusunda ikna etmekte çok zorlanıyordum.

Selimiye'nin şimdiki sakinleri ve Musul Paşalığı'nın bu bölümündeki köylerinin çoğunluğu Küçük Asya'nın kuzeyinden ilk Türk sultanları tarafından yapılan akınlar ve süregelen katliamlardan dolayı issızlaşmış olan ülkenin nüfusunu artırmak için getirilen Türkmenlerden oluşuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölümünde Musul ve dağları dışarıda tutulmak üzere, neredeyse eski bir halktan kalan hiçbir iz yoktu. Nec'deki Cebel Şamar'dan getirilmiş ve çölü mekan tutmuş olan kabileler neredeyse sadece insanların belleklerinde vardı. Dicle'nin doğusundaki ovalarda yerleşmiş olanlar çoğunlukla Araplarla ya da bu topraklardaki en garip kavim olan kökenleri tam olarak bilinemeyen Yezidilerle karışmış Türkmenler ve Kürtlerdi. Musul ve çevre köylerinde ya da Timurleng'in çetelerinin talanından kurtulmak için dağların en erişilmez yerlerini yerleşim yeri olarak seçmiş birkaç Keldani ve Yakobit Hıristiyan vardı. Bunlar muhtemelen bir zamanlar bu ovalardan Asya'nın yarısına kadar hüküm sürmüş o büyük insanların torunlarıydılar.

Küçük Asya'nın kuzeyinden bir yerli olan düzensiz birliklerin[6]

6 Düzensiz süvari birlikleri (Türkiye'nin bu bölümündeki adları ile haytalar, Rumeli ve Ana-

komutanı ya da yüzbaşı Davud Ağa, yeni karargahıma yerleşir yerleşmez yanıma geldi. Kendi sınıfından olan tüm insanlar gibi adamları tarafından sayılan, içten ve zeki bir adamdı. Birşeye gereksinimim olup olmadığını sordu, başından geçen serüvenleri anlattı ve bir gün ava çıkmayı teklif etti. Ona verdiğim birkaç hediye bağlılığını artırdı ve benim için çok yararlı ve inançlı bir dost olarak daha sonra kendini kanıtladı.

Yeni taşındığım yerden höyüğe gitmek için üç saat atla yolculuk yapmak zorundaydım. Üstelik Nafya'da yaşayan Araplardan korkan adamlarım o günkü iş bittikten sonra Selimiye'ye dönüyorladı.

Kazılar elimdeki imkanların elverdiği ölçüde hızlı sürdürülüyordu. d girişi (Plan 2) tamamen görünmeye başlamıştı ve d duvarının bloklarından birkaç tanesi ortaya çıkarılmıştı. Bloğun üzerinde alıştığımız yazılar ve diğer yapıdan getirilmiş üzerinde çiçekler ve kıvrımlı işlemelerin çok zengin bir biçimde göze çarptığı süslerin olduğu köşe taşı (no 4) vardı. Ama hâlâ ne bir heykel bulunmuş ne de duvarın bu garip pozisyonuna ilişkin bir fikir ileri sürülebilmişti. Mutlaka odanın karşı duvarına erişmemiz gerektiğini düşündüğümden ve bunun muhtemelen birbirine bitişik olması gerektiğinden, d girişinden tepenin içine doğru meyilli bir hendek açtırdım ve geçidi bulduk. 28 Kasım öğleden sonra kırılmış tuğlalar, odunkömürü ve kömürle karışmış büyük toprak birikintisini üzerinden kaldırdıktan sonra f duvarının üzerine geldik. Bir odanın içinde olup olmadığımızı kesinleştirmek için adamlarıma blokların her iki yüzündeki toprakları temizlemelerini söyledim. Güney yüzünde heykel kabartmalar yoktu ama karşı tarafa kazmanın ilk vuruşu bir kabartmayı günışığına çıkarmaya yetti. Araplar da benden az heyecanlanmadılar bu buluşla; şiddetle yağan yağmura karşı karanlık çökene kadar çalıştı-

dolu'daki isimlen ile başıbozuklar) her sınıftan ve ilden toplanırlar Cesareti ve gözüpekliğiyle bilinen bir adama haytabaşı ya da haytalann şefi denir Haytalar para ve erzak toplamak için tezkere ve emirlere sahiptirler Haytabaşı dörtyüzden bine kadar atlı birliğin başıdır. Bu sayıya ulaşmak için önüne gelen her avare ve boş insanı toplar Bu serseriler kendi silahlannı ve atlannı kendileri sağlamak zorundadırlar Ama bazı durumlarda haytabaşı ileride onlann payına düşecek olan paydan yapacağı masrafı düşmek şartıyla bunları onlara sağlayabilir En iyi haytalar düzensiz birliklerin ağırlığını oluşturan Arnavut ve Lazlardır. Musul'da onlara düşen pay az bir paydır Ayda sekiz Şilinlik olan bu pay diğer illerde daha fazla olabilir Köylerde karargah kurarlar ve durmadan soyduklan ve onlara uygun olduğunu düşündüklen, hep kötü muamele ettikleri köylülenn dehşeti durumuna gelirler Bir haytabaşı ünlendiği zaman adamlannın sayısı hem artar hem de ona daha çok bağlanırlar. Ortaçağlardaki kondoteyreler gibi kent kent dolaşır ve en iyi yağma olasılığını verenlere en çok para ödeyen Paşaya hizmet eder

lar ve iki bloğun tamamını günışığına çıkardılar.

Her blokta birbirinden bir yazı bandıyla ayrılan iki kabartma vardı. Birinci kabartmanın üst kısmındaki konu bir savaş sahnesiydi. İki tekerlekli, güzel süslenmiş atların çektiği iki arabada üçer kişilik iki grup vardı. Her iki gruptaki şefler sakalsızdı. Açıktı ki haremağasıydı bunlar. Zırhlarla kaplıydı vücudu ve başında sivri bir miğfer vardı. Başın yanlarından elbisenin kalan kısımları taşmış, kulaklarını, yüzünün alt bölümünü ve boynunu kaplamıştı. Bırakılmaya hazır bir ok tutan diğer kol, teli sonuna kadar çekerken, yayı tutan sol elini ileri uzatmıştı. İkinci savaşçı mahmuzlar ve kamçılarla, bindikleri, ovada giden atları son hıza getirmeye çalışıyordu. Uzun saçlı, sakallı ve miğfersiz olan üçüncü savaşçı birinci figürü korumak için bir kalkan tutuyordu. Atların ayaklarının altında, figürdeki zaptedenlerin[7] oklarıyla yaralanmış biri yatıyordu. Süslerdeki zarifliği, zenginliği, inancı hem atların hem de insanların kaslarının ve uzuvlarının yapılışındaki ince ayrımların gözalıcı şıklığını, genel kompozisyonda ve figürlerin gruplanışında sergilenen sanat bilgisini büyük bir şaşkınlıkla izledim. Kostümler de dahil bütün açılardan bu heykel Horsabad-'daki kabartmalardan sadece farklı değil, onları aşan bir anlayışla da yapılmış gibi geldi bana. Ayrıca yazıda kullanılan harfleri de incelediğimde Bay Botta'nın bulduğu anıtlardakilerden çok farklı özelliklere sahip olduğunu anladım. Ama ne yazık ki kabartmaların üzerinde durduğu blok yangın görmüştü. Bu bloğun çıkarılması mümkün görünmüyordu. Üstelik bloğun kenarları kesilmişti. Bu da yazının ve figürlerin bazılarının eksik kalmasına neden olmuştu. Sonraki (No 2) blok tersti. Blokların diğer yapıdan buraya getirildiği aşikardı. Bu da şu anda bizim araştırmalarımızı sürdürdüğümüz yapının biçimine ve kaynağına ilişkin bir varsayımda bulunmamız olanağını vermiyor hatta daha da zorlaştırıyordu.

Bir numaralı bloğun alt bölümünde yapılmış olan kabartma bir kalenin ya da etrafı surlarla çevrili bir şehrin kuşatılmasını gösteriyordu. Sol tarafta bir elinde yuvarlak bir kalkan diğer elinde kısa bir kılıç tutan iki savaşçı vardı. Belde kemerle bağlanmış dizlere kadar inen püsküllerle süslü bir tunik, sırtında bir ok kılıfı, sol omuzda her an kullanıma hazır tutulan bir yay vardı ve daha önce betimlenen sivri miğferler giymişlerdi. Önde giden savaşçı kalenin duvarına dayanmış bir merdivenden yukarı doğru çıkı-

7 Ninova Anıtları, levha 28.

yordu. Bilindik mazgalları ile üç kule aynı şekilde süslenmiş olan duvarın üzerinde yükseliyordu. Birinci kulede iki savaşçı vardı; birisi ok çekerken diğeri bir elindeki kalkanı kaldırmış, şatoyu kuşatanlara taş atıyordu.. Kaleyi kuşatanlar diğerlerinden başlarındaki bir bantla ayrılıyorlardı. Aynı zamanda sakalları fazla ayrıntı ile resmedilmemişti. İkinci kule, sapanını hazırlayan bir sapancı ile doluydu. Bu kule ile üçüncü arasında, kemerli bir kapının üzerinde uzun saçlarından ve omuzlarına düşmüş olan buklelerden kadın olduğu belli olan bir figür vardı. Sağ elini sanki merhamet dilenirmiş gibi uzatmıştı. Üçüncü kulede iki tane daha kuşatılmış savaşçı vardı. Birincisi ok atıyor ikincisi kalkanını kaldırmış, dal parçaları ve molozların oluşturduğu bir eğim yardımı ile kale duvarının kenarına getirilmiş mancınık gibi birşeyi elindeki meşale ile yakmaya çalışıyordu. Bu figürler yapının büyüklüğü ile karşılaştırıldığında oransızdı. Bir dizinin üzerine çökmüş sivri uçlu miğfer giymiş bir savaşçı sağ elinde tuttuğu meşale ile kalenin kapısını tutuşturuyor, tepeden tırnağa zırhlı ve silahlı olan diğeri kör bir mızrağa benzeyen bir demir parçası ile kalenin temelindeki taşları sökmeye uğraşıyordu. Onların arasında yaralı bir adam kaleden aşağı düşerken görünüyordu.[8]

İki numaralı köşe taşı olan blok çok hasarlıydı, kabartmanın çok büyük bir bölümü boyutları uysun diye kesilmişti. Üst bölümü ya da eğer tersse alt, iki savaşçı ile kaplıydı. Öndeki miğferli olanı ata binmiş, savaş arabasında oturan ve elindeki dizginleri gevşekçe tutan miğfersiz olanı ise onu izliyordu. Arabanın atları yok olmuştu. Bloğun çeşitli yerlerinde keski izleri görülebiliyordu. Heykelin bazı yerlerinde şekli tamamen bozulmuştu. Daha aşağıdaki kabartma tek bir konuyu işlemişti. Kalenin iki kat yükseğinde birçok kule ile savunulan mazgallarında çektiği acıyı göstermek için saçını başını yolan bir kadın duruyordu. Sayısız dalgalı çizgilerle betimlenmiş, küçük bir akarsunun kenarındaki duvarın altında, tuttuğu balığı sudan çıkaran, eğilmiş bir balıkçı figürü vardı.[9]

Akşamleyin bulduklarım üzerinde derin düşüncelere dalmıştım ki Davud Ağa geldi ve yanıma oturdu. Kendisinin Paşanın bir uşağı aynı zamanda Sultan'ın da kölesi olduğunu, uşakların adaletsiz ve kabul edilebilir olmasalar bile efendilerinin emirlerine uymaya zorunlu olduklarını içeren uzun bir nutuk çekti. Tabii

8 Ninova Anıtları, levha 29
9 Aynı yerde, levha 39.

ben hemen bu nutuğun nereye gideceğini anladım, tebliğ için hazırladım kendimi. Kazılarımı durdurmak için benimle çalışmaya niyetli olanları tehdit eden bazı emirler almıştı Musul'dan. Bu yüzden ertesi sabah atıma atladım ve Ekselansları ile görüşmek için kasabaya gittim. Kesinlikle böyle bir emir vermediğini söyleyerek çok şaşırmış gibi yaptı. Hemen sekreterine, düzensiz birliklerin komutanına, bana engel çıkarmak yerine yardım etmesini bildiren bir mektup yazdırmaya başladı. Bana Selimiye'ye dönmeden öğleye kalmaz bu mektubu vereceğine dair söz verdi ama biraz sonra bir memur yanıma geldi, Paşa'nın bu mektup için beni alıkoymak istemediğini, mektubu gece bizzat gönderteceğini söyledi. Köye geri döndüm, Davud Ağa'ya olanı biteni anlattım. Gece yarısına doğru Davut Ağa tekrar yanıma geldi, az önce bir atlının şimdiye kadar aldığı emirlerden çok daha sert bir emir getirdiğini, hiçbir biçimde işi sürdürmeme izin veremeyeceğini söyledi.

Bu tutarsızlık karşısında afallamış bir durumda ertesi gün tekrar Musul'a gittim ve Paşa'nun karşısına çıktım. "Çok üzülerek bunu yaptım" dedi. "Sen buradan ayrıldıktan sonra öğrendim ki kazı yaptığın tepe Müslümanların mezarlık olarak kullandığı bir yermiş, bir sürü mezar varmış orada. Artık sen de biliyorsun ki dinimize göre ölüleri rahatsız etmek yasaktır. Kadı ve Müftü konuyu bana açtılar." "Öncelikle şunu söyleyeyim ki ben tepeyi çok iyi biliyorum, orada hiçbir mezara dokunulmadı. İkinci olarak da Ekselanslarının Sivas'ta uyguladığı kesin ve bilgelik dolu politikadan sonra mezartaşlarının hiçbir zorluk çıkaramayacağını zannederdim" dedim. "Ekselanslarının o şehrin kötü huylu ulemasına verdiği dersten Kadı ile Müftünün de ders çıkarmalarını dilerdim Tanrıdan." "Sivas'ta" diye yanıtladı beni, "ben Müslümanlarla uğraşıyordum, hem de Tanzimat[10] vardı o zaman. Ama burada sadece Kürtler ve Araplar var. Vallaha hepsi hayvan bunların! Hayır, sizin bu işe devam etmenize izin veremem. Siz benim en sevgili, en candan dostumsunuz. Size birşey olursa nasıl bu acıya katlanırım o zaman. Sizin yaşamınız o eski taşlardan çok daha değerlidir benim için. Üstelik sorumluluk da benim başıma kalır." Paşanın araştırmalarımı kesmeyi kafasına koyduğunu anladığımdan verdiği yanıtları kabul ediyor gibi yaptım ve kavasını benimle birlikte göndermesini zaten ortaya çıkardığım heykellerin res-

10 Türkiye'nın birçok ilinde uygulamaya sokulmuş ama Bağdat ve Musul'a henüz ulaşamamış olan reformist bir sistem.

mini çizmek, yazıların da kopyalarını elde etmek istediğimi söyledim. Buna razı oldu ve memurlarından birine bana eşlik etmesini söyledi. Musul'dan ayrılmadan önce kazıya gelen engelin nereden geldiğini de öğrenmiş oldum.

Selimiye'ye dönüşte Paşa'nın kavasını işçilerin günboyu heykelleri koruması işine gözyummması konusunda zor ikna edebildim. Davut Ağa bu memurun varlığının kendisini sorumluluklardan kurtardığını düşündüğünden benim yapmayı uygun göreceğim hiçbir denemeyi kesmedi artık. Mezarların olup olmadığını doğrulamayı ve günışığına çıkarılmış kabartmalardan birini çizmeyi istediğimden, bir iki gündür kazıyı sürdürmediğim halde ertesi sabah harabelere doğru atımla yola çıktım. Bana yağmacı Arapları arayan haytalar ve şefleri de eşlik ediyordu. Davut Ağa yolda bana, tepede mezar yapmak için emir aldıklarını, birliklerinin iki geceden beri uzak köylerden bu amaçla[11] mezartaşı taşıdıklarını söyledi. "Bir sürü gerçek Müslümanın mezarını yıktık, o sahte mezarları yapmak için ta Selimiye ile Zap suyu arasını doldurabilirdi bunlar. Atlarım ve birçok adamım öldü bu uğursuz taşları taşırken." Sürekli yağan bir yağmur bastırdığı için atlıları bırakıp köye döndüm.

Akşamleyin Davut Ağa yanlarında bir esir ve ciddi bir şekilde yaralanmış iki adamıyla köye geri geldi. Ben höyükte çalışırken Zap'ı geçip beni soymak isteyen Ebu Salman Aşiretinden Şeyh Abdurahman'ın yönetimi altındaki bir grup Arapla karşılaşmışlar. Kısa süren bir çarpışmadan sonra Araplar nehri gerisin geri geçmek zorunda kalmışlar.

Deneme amaçlı hendekler açtırmak için birkaç işçi kiralamayı sürdürdüm ama başka heykel bulmayı amaçlamıyordum artık. Batı kenarı yakınlarında yangına[12] uğramamış çeşitli dev figürlerin alt parçalarına rastladık. Bu saraydan Ahmet Paşa zamanında Sultan Abdullah'ın mezarını yeniden yapmak için materyaller götürülmüştü. Bu yüzden bloklar yarı yarıya kesilmişti, geri kalanlar da hasarlıydı. Güneydoğu köşesinin ayağında binanın üzerinden düştüğü ve yüzyıllardır atmosferle temas halinde olduğu açık olan bazalt üzerine oyulmuş, çömelmiş bir aslan bulundu. Höyüğün merkezinde kanatlı devasa iki boğa parçası ortaya çıkardık. Başı ve kanatlarının yarısı yok olmuştu. Uzunlukları 4 metreyi

11 Arabistan'da mezarlar toprak yığını içindeki cesedi belirlemek üzere hemen ayak dibi ve başın az üstüne dikilen büyük taşlarla belli edilir

12 Plan 2'deki t duvarı

aşıyordu. Yükseklikleri orijinalinde aynı olmalıydı. Üzerinde bu hayvanların yüksek kabartma tekniği ile yapıldığı bu blokların, arka yüzündeki yazılar büyük ve çok iyi oyulmuş harflerle yapılmışlardı. Başları ve üst kısımları yok olmuş küçük ölçekte çalışılmış, kanatlı bir çift aslan[13] daha bulundu. Bu heykellerin bir odaya giriş oluşturmak için çok güzel bir biçimde tasarlanıp yapıldıkları anlaşılıyordu. Son olarak, sağ elini yukarı doğru kaldırmış, sol elinde gelinciğe benzeyen üç çiçekli bir dal tutan, üç metre boyunda bir insan figürünü gösteren bir kabartma k duvarında bulundu. Hem günışığına çıkarırsam bozulacağını düşündüğümden hem de çalışmalar her an durdurulabileceğinden heykellerin sadece üst kısımlarını ortaya çıkardım. Onların varlıkları zaten beni tatmin etmişti. Hâlâ ne tepenin içindekilere ne de kazılar yapmayı sürdürdüğüm yapının doğasına ilişkin bir varsayım yapılabiliyordu. Çünkü sadece bağımsız ve birbiriyle birleşmeyen duvarlar ortaya çıkarılmıştı. Üstelik bunların hangi yüzü bulunmuştu, o bile belli değildi.

Yaptığım deney yeterliydi; artık yalnızca heykeller ve yazılar değil aynı zamanda Nimrud Höyüğünün içlerinde büyük yapıların da varolduğu kuşku götürmüyordu. Çünkü üzeri yazılı blokları ve izlerle dolu bütün bölümleri daha açılmamıştı. Bu yüzden hiç zaman yitirmeden bulgularım hakkında bilgi vermek, yetkililerin ya da orada yaşayanların çalışmalarımı engelleyebilecek girişimlerini ortadan kaldıracak, bir son nokta olan ferman ya da emrin, hemen gerekliliği konusunda baskı yapmak için Sir Stratford Canning'e gittim.

Artık yeni yıl gelmişti neredeyse, Paşa'nın emri ile yaptırılan sahte mezarları ve o zamandan beri bulunan gerçek mezarları höyükten kaldırmanın tam zamanıydı. Bu konuda Davut Ağa ile anlaşmıştım. Günışığına çıkardığım heykellerin üzerlerini tekrar örttüm, Selimiye'de bir ajan bırakarak hepimiz Nimrud'dan ayrıldık.

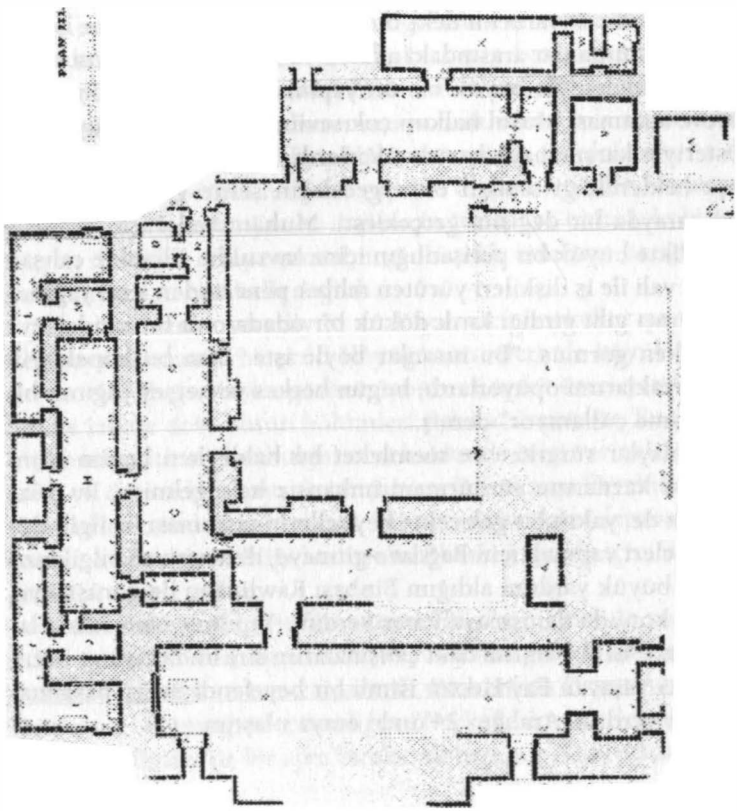
Aralığın 18'inde Musul'a girişimizde halkı büyük bir coşku seline kapılmış buldum. Bir postacı İstanbul'dan gelmiş ve iyi haberler getirmişti. Osmanlı sonunda ilin berbat durumunun ve halkın çektiği sefaletin farkına varmış, vali tamamen gözden düştüğü için okuldan genç bir Tuğgeneral olarak yeni mezun olmuş İsmail Paşa'yı Giritlioğlu'nun yerine asıl olarak atanan Hafız Paşa görevinin başına geçinceye kadar işleri sürdürmesi için vali ola-

13 Plan 3 BB odasının girişi

rak görevlendirmişti. Musul halkı daha on gün öncesine kadar Muhammed Paşa'nın bir yıl daha görevinin uzatıldığını onaylayan bir fermanın şehre gelmesi ile neredeyse çökmüştü. Ama kısa sürede bunun, Osmanlı devletinde çalışan memurların bu tür durumlarda verilen hediyeleri elde etmek için uydurdukları bir numara olduğu anlaşıldı. Paşa belgeyi alır almaz hemen İstanbul'a para gönderdi. Ama Ekselanslarının çektiği acı hem paşalığını hem de parasını kaybettiği için iki kat oldu.

Bir süredir Diyarbekir'deki birliklerin kumandanı olan İsmail Paşa, Müslümanlar arasındaki adaleti ve Hıristiyanlara gösterdiği hoşgörü nedeniyle büyük bir ün yapmıştı. Bu yüzden onun bu göreve atanması Musul halkını çok sevindirmişti. Onu büyük bir gösteriyle karşılamaya hazırlanıyorlardı. Bununla birlikte İsmail Paşa beklenildiği saatten önce geceleyin şehre giriverdi. Ertesi gün sarayda bir değişim gerçekleşti. Muhammed Paşa adamları ile birlikte büyük bir perişanlığın içine savruldu. Elçilikte çalışan ve son vali ile iş ilişkileri yürüten rehber pencereden içeri yağmurun kamçı gibi girdiği kırık dökük bir odada onu bir sandalyeye otururken görmüş. "Bu insanlar böyle işte. Dün bu köpeklerin hepsi ayaklarımı öpüyorlardı, bugün herkes ve herşey yağmur bile üzerime çullanıyor" demiş..

Bu olaylar sürerken ve memleket bu haldeyken benim Nimrud'daki kazılarımı sürdürmem imkansız hale gelmişti. Bu yüzden ben de, yakın bir gelecekte heykellerin taşınması ile ilgili düzenlemeleri yapmak için Bağdat'a gitmeye, deneyim ve bilgilerinden en büyük yardımı aldığım Binbaşı Rawlinson ile görüşmeye, ona bu konuda danışmaya karar verdim. Yapılmış olan sala atladım. Önce beni Nimrud'daki çalışmalarım sırasında ziyaret eden, Bağdat'ta yaşayan Bay Hector isimli bir beyefendi ile işe başlamaya karar verdim. Aralığın 24'ünde oraya ulaştım.

Plan 3. Kuzeybatı Sarayı. (Nimrud)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSUL'A DÖNÜŞ•İSMAİL PAŞA•ÜLKENİN DURUMUNDA DEĞİŞİKLİK•BAHARDA HARABELER•KAZILAR SÜRDÜRÜLÜYOR•BAŞKA BULGULAR•YENİ MÜDAHELELER•ŞEYH ABDURAHMAN VE EBU SALMAN ARAPLARI•GÜNEYBATI KÖŞESİNDE YENİ KABARTMALAR•BAŞSARAYIN BULUNUŞU••HASARSIZ KABARTMALAR•DEVASA ASLANLARIN BULUNUŞU•ARAPLARIN ŞAŞKINLIĞI•MUSUL'DA HEYECAN•PAŞA VE KADI'NIN İŞLERİ•KAZILAR DURUYOR•BAŞKA BULUŞLAR••İNSANBAŞLI ASLANLARIN BETİMLENMESİ•ASLANLARIN YAŞI VE NEDEN YAPILDIĞINA İLİŞKİN TAHMİNLER•CEBUR ARAPLARI VE ŞEYHLERİ•BİR KÜRT ŞEYHİ•MART'TA NİMRUD•OVADA GÜNBATIMININ BETİMLENMESİ•NECUP TÜNELİ•BİR ASUR YAZISI

Musul'a döndüğümde İsmail Paşa yönetime geçmişti. Beni çok nazik bir şekilde karşıladı. Nimrud'daki kazılarımın sürdürülmesi konusunda hiçbir engel çıkarmadığı gibi, düzensiz birliklere Selimiye'de konaklamaları, bana her türlü yardımı ve korumayı sağlamaları konusunda emir verdi. Ayrılışımdan bu yana çok güzel değişikler pek hızlı bir biçimde gerçekleşmişti. Yeni Vali tarafından bazı gönül alma işleri; Bab-ı Âli'nin Muhammed Paşa'nın topladığı haksız vergileri soruşturan halkın tekrar vergilendirilmesine ilişkin bir emir göndermesi, vergilerde bir indirime gidileceğine dair söz verilmesi o zamana kadar dağlara ve çöllere kaçmış olan insanların güvenini kazanmaya yetti. Köylüler yavaş yavaş evlerine dönmeye başladılar. Musul yöresindeki otlaklarda sürülerini yaymaya alışmış olan Arap aşiretleri bile çadırlarını Dicle Nehri kıyılarına kurmaya başladılar. Şehrin sayıları azalan halkı Giritlioğlu'nun durmadan aldığı para yüzünden öylesine yaşama sevincinden uzaklaşmıştı ki topraklar hiç ekilmeden kalmıştı. Ama şimdi köylüler, herhangi bir tahıl ekmek için mevsim uygun olmadığı halde bu iş için hareketlenmişlerdi. Yeni Paşanın "şehri ziyaret edin" davetini kabul etmiş olan birçok Kürt ağası ve Arap şeyhi sarayı doldurmuş ve her biri kendi kabilesinin başı olarak devlet tarafından resmi bir görevin kendilerine verilmesi-

ni istiyorlardı. Musul halkı herkesin gücüne göre bir vergilendirmenin yürürlüğü konulmasını, şimdiye kadar eski vali tarafından uygulanan işkence ve keyfi olarak para toplama sisteminin ortadan kaldırılmasını dört gözle bekliyordu.

Benim yokluğumda ajanlarım da boş durmamışlardı. Başıka'daki büyük tepede birçok çukur kazılmıştı. Heykel parçaları, yazıtlar, üzeri yazılı tuğlalar, çanak çömlekler bulunmuştu. Karamles'te tuğla işi bir platform ortaya çıkarılmıştı ve harabenin Asur orijininde olduğunu üzerinde Horsabad kralının isminin yazılı olduğu tuğlalardaki yazılar kanıtlıyordu.

Yanımda ilk kez sözleştiğim bir grup Nastoryan Keldani ile birlikte Ocak'ın 17'sinde Nimrud'a gittim.

Benim yokluğumda kasabanın görünümünde meydana gelen değişiklik, kentin politik durumunda bulduğum değişiklikten daha az çarpıcı değildi. Bana göre bunların ikisi de çok güzel ve kabul edilebilir değişikliklerdi. Bağdat'a gittiğimden beri dinmeden yağan yağmurlar bahar yeşilliğini geri getirdi. Tepe artık kupkuru ve çorak değildi. Tüm yüzeyinden, yemyeşil bitkiler fışkırıyordu. Tepenin doruğundan aşağı doğru bakınca gözlerim bir tarafta Zap ve Dicle ile çevrilmiş geniş bir düzlük, diğer tarafta beyaz şapkalar giymiş Kürdistan'ın karla kaplı dağlarının etekleri boyunca yavaşça yükselen bir şehri boylu boyunca dolaşıp geliyordu. Artık bir ay önce bıraktığım, iç karartan çorak manzara yerini yeşil elbiselere bürünmüş, Nimrud ovasında Arapların siyah çadırları ve uzak tepelerde otlayan sayısız sürülerin olduğu canlı bir görüntüye bırakmıştı. Yeni Paşa'nın izlediği yeni politikayı yansıtan raporları ile cesaretlenmiş olan Ebu Salman Zap'ı tekrar geçmiş ve eski kamp kurduğu yerlere yeniden yerleşmişti. Ceheş ve Şemuti Arapları çevresinde Ciburların çadırlar kurdukları köylerine geri dönmüş ve toprağı işlemeye başlamışlardı. Hatta höyüğün üzerinde bile karasabanın açtığı izler vardı ve Asur krallarının saraylarının üzerinde mısır ekilmişti.

Güvenlik yeniden sağlandığı için Nimrud Selimiye'ye göre çok daha elverişli bir barınma yeri durumuna geldi. Bu yüzden köyün girişinde acele ile yapılmış üç tane kulübeyi sahiplerinden kiralayarak, yeni evime taşındım. Bütün mobilyam, birkaç tane kabaca yapılmış sandalye, bir masa, ağaçtan yapılmış bir karyoladan ibaretti. Kavasım kendine tahsis ettiği bir köşeye halısını serdi, tütün torbasını bir yere astı ve tasasız düşüncelere dalarak günlerini huzur içinde geçirmeye başladı. Hizmetçiler derme çatma bir

mutfak yaptılar, seyisler atlarla aynı ahırı paylaşmak zorundaydılar. İngiltere İkinci Konsolosu'nun kardeşi Bay Hormuzd Rassam, benimle oturmaya geldi ve işçilerin günlük ücretlendirilme işini ve diğer yapılması gerekli ev işlerini üzerine aldı.

Ajanım, Haytabaşı'nın kendisine yaptığı yardımlarla yokluğumda benim ona verdiğim bütün görevleri harfi harfine yerine getirdi. Yalnızca o sahte mezarların kaldırılması değil, gerçek olma olasılığı daha yüksek olanların da hepsini söküp atmayı başarmıştı. Bu sonuncuların kaldırılması konusunda Araplarla söylediklerime dikkat ederek, bir tartışmaya giriştim. Onlara ölülerin Mekke'ye doğru çevrilmemiş olduğunu dolayısıyla onların gerçek Müslüman olmadığını kanıtladım. Bununla birlikte kalıntıların dikkatle toplanmasını ve tepenin daha aşağılarında bir yere yeniden gömülmesini adamlarıma emrettim.

Şimdi 15 numaralı bloktaki j ve k duvarlarını, m duvarının altı bloğunu, f duvarının bir ve iki nolu bloğunu, a duvarının küçük bir parçası ile d girişinin bütün arka yüzlerini ortaya çıkarmıştım. Bunların hepsi plan 2'de gösterilmiş olan höyüğün güneybatı köşesindeki saraya aitti. Höyüğün ortasında (merkezinde) iki kanatlı boğaların kalıntıları ve kuzeybatıda Y sarayı (plan 3) A odasında BB odasının girişini oluşturan küçük, iki tane kanatlı aslan buldum. Bunlara ek olarak bulunan k duvarının (plan 2) oniki numaralı bloğundaki iki kabartma vardı. Üstteki hasarlı olduğundan konusu anlaşılamıyordu, alttakinde ise bir resmi şölen için erzak ya da hediye taşıyan dört insan figürü vardı. Önde giden figürün elleri yokolduğundan taşıdıkları şeyin ne olduğuna tam karar verilemiyordu. İkincisi de ya meyve veya ekmek parçası taşıyordu. Üçüncüsünün sağ elinde bir sepet vardı, sol eli omzunda taşıdığı şarap tulumunu tutuyordu. Dördüncü de benzer bir tulum taşıyordu. Sağ elinde şekilsiz bir kap vardı. Saçaklarla süslü ayak bileklerine kadar inen uzun elbiseler giymişti dördü de. Başlarında koni biçim şapka ya da daha önce betimlenen miğferler vardı. Bu kabartmaların üzerinde olduğu blok heykele zarar vermek pahasına hacim olarak küçültülmüştü ve açıktı ki diğer yapıya aitti. Her iki yüzündeki bloklar aynı alışıldık yazıları taşıyordu ve bütünü ateşle öylesine yanmıştı ki hareket ettirilemezdi.

Kazılarıma bir süre aradan sonra tekrar başlamıştım ki Musul Kadısı'nın bana karşı insanları, benim hazineler götürdüğümü söyleyerek kışkırttığını duydum. Daha da kötüsü vardı. Bulunan yazılar bu ülkenin bir zamanlar Frenklerin olduğunu açıkça ka-

nıtlıyordu. Bu yüzden Frenkler de bu kanıtlara dayanarak bütün gerçek Müslümanların kökünü kazıyarak bu ülkeyi tekrar ele geçirmeye niyetlenmişlerdi. Bu hikayeler ne kadar komik görünürse görünsün kasabada hızla taraftar topladı. Yaşlı Muhammed Emin Paşa, Yakuti'nin kitabını çıkardı ve o coğrafyacının Horsabad'a ilişkin iddiaları ile Kadı'nın iddialarını doğruladı. Sonunda Ulema, İsmail Paşa'nın huzuruna çıktı. İsmail Paşa da beni görmek istediğini bildirince atıma atlayıp huzuruna çıktım. Paşa, Kadı veya Müftüden etkilenmediğini, onların çevreye yaydığı o gülünç, saçma hikayelere de inanmadığını söyledi. Bu sorun çıkaran beylere ne yapacağını görmem için biraz beklemeliydim. Şimdilik sadece bunlara gülüp geçmek daha akıllıca olurdu, acaba kişisel bir rica etseydi kazıları bir süre dondurabilir miydim? İstemeyerek razı oldum ve bir kez daha içimdeki o olağanüstü yapıyı, onun hâlâ bana gizemli olan doğasını hemen araştırmak için duyduğum o dayanılmaz merak duygusunu tatmin edemeden Nimrud'a döndüm.

Nimrud civarında kamp kurmuş olan ve hırsızlığa düşkünlükleriyle ünlü Ebu Salman Arapları bana sıkıntı yaratabilirlerdi. Bu yüzden onların şeflerinin dostluğunu kazanmanın akıllıca olacağını düşünerek atıma atlayıp bir sabah onların kamplarına gittim. Şeyh Abdurahman beni akrabaları, ona konuk gelmiş yabancılar ve adamları ile dolu olan keçi kılından yapılmış, geniş çadırının girişinde karşıladı. Gördüğüm en yakışıklı Araplardan biriydi. Uzun boylu, güçlü, kalıbı yerindeydi. Zeki yüzünden kararlılık ve cesaret okunuyordu. Altından renkli bir mendilin omuzlarına döküldüğü siyah çizgili bir sarık vardı kafasında. Üzerinde geniş pelerinin olduğu, bileklerine kadar inen basit beyaz elbise giymişti. Birçok Arabın aksine sakalını tıraş etmişti. Ancak kırkın üzerinde olduğu halde sarığının altından görünen saçı ağarmıştı. Her türlü konukseverlik jestleri ile karşıladı beni ve yine keçi kılından yapılmış bir perde ile haremden ayrılan üst bölüme götürdü. Çadır çok büyüktü: Yarısı kadınlara ayrılmış geri kalan yeri de kabul yeri olarak kullanıyordu. Ayrıca burada en güzel iki kısrak ve bir sıpa vardı. Çadırın önündeki çimenlikte birkaç deve çökmüştü. Yabancıların atları yularlarından çadır demirlerine bağlanmıştı. Benim oturmam için serilmiş yastık ve halılardan uzakta, her iki uçta rengarenk giyinmiş, bir sürü erkek çıplak yere oturuyordu. Bizzat Şeyh, bazı aşiretlerde adet olduğu için konuğa saygısını göstermek için gidip en uca oturdu. Bir sürü rica

ve yalvarmalardan sonra gelip benimle halıyı paylaşmaya razı oldu. Grubun ortasında deve gübresi ile yanan küçük bir ateşin yanında, yarıçıplak bir Arap sönen közleri üfleme ve bakır bir havanda kavrulmuş kahve dökme işinde sıra kendine geldiği için çömelmiş hem bu işleri yapıyor hem de yanında duran boşalmış iri kahve fincanlarını tazeliyordu.

Adet yerini bulsun konuşmaları, iltifatları yapıldıktan sonra benimle gelen adamlarımdan biri Şeyhe dışarı gelmesini işaret etti. Şeyh de gidip benim kendisine getirdiğim kahve, şeker ve ipek bir giysiden oluşan hediyelerini aldı. Hemen yeni giysisini giyinip yanımıza geldi. "İnşallah artık bundan sonra arkadaşız, çünkü daha bir ay önce benim yanımda taşımak zorunda olduğum birkaç parça malı almak için Zap'ın öte yanına geçtin" dedim. "Vallaha Bey, doğru söylüyorsun. Biz arkadaşız ama dinle; Araplar ya oturup Yüce Devletlusuna, Sultana hizmet ederler ya da başkalarını yerler, çünkü başkaları onları hep yemektedir. Şimdi benim kabilem Zübeydeler'den gelmektedir biz buraya uzun yıllar önce Abdülcelil Paşaları tarafından getirildik. Bu topraklar bize nehrin bu tarafına geçip köyleri talan eden Türkleri, Tay ve Şamar'dan uzak tutmak için yaptığımız hizmetlerin karşılığında verildi. Ebu Salman'ın en güçlü, en gözüpek en yiğit adamları Bedevilerle yapılan çarpışmalarda canlarını verdi ve İnce Bayraktar Muhammed Paşa Allah korkusu vardı onda, bizim bağlılığımızı bildiğinden bize saygılıydı. O kör köpek, Giritlioğlu, Allah belasını versin, geldiği zaman ben adet öyle olduğu için her şeyhin yaptığı gibi huzuruna çıktım. O ne yaptı? Bana en küçük bir saygı mı gösterdi? Beni Peygamber'in yanında savaşa girmiş bir aşiretin Zübeyde Aşiretinin bir adamını içeri attı. Rutubetli bir hücrede kırk gün, her türlü işkenceyi gördüm, yüreğim eridi gitti." Sarığını çıkarıp saçlarını göstererek devam etti. "Şu saçlarıma bak! İşte o zaman beyazladı hepsi. Şimdi sakalımı da tıraş ediyorum bu yüzden. Bizim Araplar arasında bir utançtır bu! Sonunda serbest bırakıldım. Konuklarına bir koyun kesmekten bile aciz bir dilenci olarak. Çünkü O kısraklarımı, sığır ve davarlarımı, develerimi özgürlüğümün bedeli olarak almıştı. Ya beyim, şimdi söyle bana eğer Osmanlı benden ve konuklarımdan yiyorsa (geçiniyorsa) ben niye ondan ve onunkilerden sebeplenmeyeyim?"

Abdurahman'ın kaderi işte aynı böyle anlattığı gibiydi. Bu kader dağlarda ve çöllerde yaşayan diğer şeyhlerin de paylaştığı bir kaderdi. Soyu ile gurur duyan, gezgin bir yaşamın bağımsızlığına

alışmış bu insanların, kendilerinden şikayette bulunmakta hiç haksız olmayan talihsiz köylülerden bunların intikamını almaları hiç şaşırtıcı değil. Tüm bunlara karşın Şeyh ileride talan yapmaktan vazgeçme ve herkesin gönlünü alan işler yaptığını duyduğu İsmail Paşa'nın huzuruna çıkma konusunda söz verdi.

Şubatın neredeyse ortasına gelmiştik ki harabeler arasında yeni denemeler yapmanın daha tedbirli olacağına karar verdim. Farkedilmemek için yalnızca birkaç adam kiraladım ve höyüğün içinde yapı olabilecek bölümlerinde araştırma yapmak üzere sınırladım kendimi. k (plan 2) duvarının merkezine tam dik inen bir çukur açtık ve hemen q duvarını bulduk. Tüm bloklar heykellerle kaplıydı ve ateşten de zarar görmemişti ama ne yazık ki havayla uzun zamandır temas halinde olduğu için yarısı yok olmuştu. Ard arda gelen üç blok aynı konuları gösteren figürlerle kaplıydı. Diğerleri düzensiz bir şekilde duruyordu. Diğer bir taş blok üzerinde devam etmesi gerekli bir figürün bazı parçaları eksikti. Giysiler, süsler ve kabartmanın doğasından bu heykellerin hem aynı yapıya hem de daha önce bulunanlarla aynı döneme ait olmadığı açıktı. Onları Horsabad'da kullanılan stilden ve o anıtta kullanılan yazıtlardaki harflerin özel karakterinden tanıdım. Bloklar kendi yerlerinde değillerdi. Onlar da başka bir yerden getirilmişlerdi buraya ve ben daha önce olmadığım kadar şaşırmıştım bu duruma.

Kabartmaların en mükemmeli (No 1) birçok açıdan ilginçti. Yüzükoyun yatmış bir savaşçının başında dikilmiş, sağ eli yukarı doğru kalkık, diğer elinde bir yay bulunan üç katlı tacı ile diğerlerinden ayrılan bir kral figürü idi bu. Ayağının dibindeki figür belki bir esir ya da asi idi. Daha önce betimlenenlere benzer biçimde tepesi sivri bir şapka giymişti. Bu durumdan, önce heykelin Nimrud'un asıl kurucularının yeni bir ırk tarafından -belki de ikinci Asur hanedanının birinciyi yıkımı- fethedilmesini resmettiğine inanma eğilimine girdim ama daha sonra bu varsayımı reddettim. Bir haremağası önünde duran bir adamla; veziri ya da bakanı belki, konuşan ya da bir törenin gereğini yerine getiren kralın, başının üstünde bir sineklik ya da yelpaze tutuyordu.[1]

1 Sık sık Asur kabartmalarında görünen kralın veziri ya da bakanı olan bu figüre ileride de işaret edeceğim. Resmedilen bu figürün vergi ödeyen bir hükümdar ya da dost biri olduğu varsayılmaktadır ama çok sık olarak, savaşlarda krala yardım eden görevlilerin arasında ya da Doğu'da hâlâ gelenek olduğu gibi ellerini önünde çapraz olarak kavuşturmuş biçimde dinsel tören kutlamalarında kralın huzurunda olduğu gözönüne alınırsa figürün danışman veya yüksek yargıçlardan biri olduğu daha güçlü bir ihtimal olarak görünüyor

Kraldan başına giydiği şeyle -basit bir bantla ayrılan- bu kişinin arkasında iki görevli vardı. Bunlardan birisi bir haremağası, ikincisi sakallı ve yarısı bitişikteki blokta devam eden bir figürdü. Bu kabartma üsttekinden bir yazı şeridi ile ayrılmıştı. Üstteki kabartma neredeyse tamamen yokolmuştu. Onun üzerindeki at, atlı biçimlerini zorlukla seçebiliyordum. Atların ayaklarının altındaki yaralanmış insan Yunanlıların giydiklerine benzeyen ucu sivri ve kıvrık bir miğfer giymişti. Bu iki konu bloğun öteki yüzünde de devam ediyordu ama bloklar dibine yakın bir yerden kırılmıştı ve bir dizi figürün muhtemelen kralın ve bakanının arkasındaki görevlilerin ayakları ancak seçilebiliyordu.

Bu duvardaki diğer blok (3) esir hariç demin anlatılan bloktakilere benzeyen figürlerle doluydu. Bununla birlikte kral yatay olarak bir yay tutuyordu elinde ve uşağı harem ağası onun ikinci bir yay, topuz ve ok kılıfından oluşan diğer silahlarını taşıyordu. Tüm figürler daha önce bulunanların boyutlarına göre daha küçük olduklarından bir metreyi on-onbeş santimetre ancak aşabiliyordu.

Duvarın kalan kısımları ki bazı yerlerde hiçbir şey görünmüyordu, dev ölçekte alçak kabartma tekniği ile yapılmış kanatlı figürlerle doluydu. Hemen hepsi bozulmaya uğramıştı.

q duvarının batısına doğru ve ona dik olarak açılan hendekler beni s ve t duvarlarına götürdü. Bu duvarların üzerine yapılmış olan kabartmalar höyüğün bu bölümünde bulunanlardan daha iyi korunamamışlardı. Ancak dev figürlerin aşağı kısımlarında iz sürebiliyordum. Bazıları keskin bir aletle bilerek bozulmuşlardı. Diğerleri havayla uzun süre temas halinde olduklarından çürümüşlerdi. Güney kıyısında beni gerçekten tatmin eden, hâlâ yeni yapılmış bir sanat eserinin tüm tazeliklerini taşıyan, alçak kabartma tekniğinde yapılmış normalin hayli üzerinde bir büyüklükte çalışılmış iki insan figürü keşfettim. Bu üçüncü plandaki 30'la gösterilen B odası idi. Birkaç saat içinde üzerindeki toprağı ve süprüntüleri tamamen blokların yüzeyinden temizleyince blokların hiçbir parçasının hasarlı olmadığını gördük. Giysilerin üzerine zarifçe oyulmuş olan süsler, saçaklar, püsküller, pazıbentler, bilezikler, özenle yapılmış saç bukleleri ve sakallar herşey tamamen görünüyordu. Figürler sırt sırta idiler ve kanatlıydılar. Kutsal şeyleri, mevsimleri yönetmeyi ya da özel dinsel törenleri temsil eden şeyler olarak görünüyorlardı. Yüzü doğuya bakan bir tanesi sağ elinde bir alageyik taşıyordu. Sol elinde ise üzerinde beş

tane çiçek olan bir dal vardı. Önünde bir rozet[2] olan bir bandı alınlarına bağlamışlardı. Diğeri sol elinde kare bir kap veya sepet, sağ elinde kozalağa benzeyen bir cism tutuyordu. Üzerinde bir boynuz kıvrımı olan bir sarık giymişti. Her ikisinin, omuzlardan ayak bileklerine kadar inen bir cüppeden ve onun altındaki dizlere kadar inen kısa tunikten oluşan giysileri çok zevkli bir biçimde saçaklarla oylum oylum işlenmişti ve zengin bir biçimde süslenmişti. Saç ve sakallarda da sanat açısından yoğun bir işçilik göze çarpıyordu. Hafif kabartma tekniği ile yapılmış oldukları halde Horsabad'daki heykellere göre dış çizgileri çok daha dikkatli ve doğru işlenmişti. Figürlerin kasları gereğinden çok güçlü gibi vurgulanmakla birlikte uzuvlar ve kemikler çok büyük bir dikkatle doğru bir şekilde çizilmişlerdi. Heykeli boydan boya kaplayan bir yazı vardı.

Bu bloğun batısında ve ona uyan güneybatı binasının d girişine yakın bir yerde bulunan hasarlı tablet üzerine kazınmış olanlara çok benzeyen, zevkli bir biçimde düzenlenmiş kıvrımlı süsler ve çiçeklerle bezenmiş bir köşe taşı vardı. Hemen o yapının inşasında kullanılan birçok heykelin getirilmiş olduğu yapıyı tanıdım ve sonunda Nemrut'un ilk sarayını bulduğumdan emin oldum.

Köşe taşı beni olağanüstü bir figüre[3] götürdü. Bu daha önce betimlenenlere, kanatlı insanlara benzeyen elbiseler giymiş ama baş yerinde bir kartal ya da akbaba[4] başı taşıyan bir insan vücuduydu. Büyük denebilecek olan kıvrık gaga yarı açıktı; dar sivri ve hâlâ boyandığı kırmızı rengi taşıyan bir dil görünüyordu. Omuzlarında Asur resimlerinin çoğunda görünen sık ve kıvırcık pösteki vardı, başının üzerinde kuş tüylerinden yapılmış bir ibik göze çarpıyordu. Kanatları açılmıştı. Bir elinde kare biçimli bir kap diğerinde kozalak vardı.

Tüm bu figürlerin özellikle saç, sakal, göz ve sandaletlerin üzerindeki boya çok az belli oluyordu. Üzerinde heykelleştirildikleri bloklar hasarsız olduğu için rahatlıkla paketlenip her yere götürülebilirdi. Artık hiç kuşku yoktu ki Asurlular burada bir oda yapmışlardı ve onu tamamen araştırmak için benim tek yapmam gereken şey kısmen ortaya çıkmamış olan duvar boyunca kazıyı sürdürmekti.

2 Ninova Anıtları, levha 35.

3 No: 32 B Odası, Plan 3.

4 Bunun bir horoz başı olduğu ileri sürülmektedir ama bence bu hiç tartışmasız kartalgillerden et yiyen bir kuşun başıdır.

Kartalbaşlı figür. (Kuzeybatı Sarayı, Nimrud)

Bu bulguları ortaya çıkardığımın ertesi sabahı Şeyh Abdurahman'ın kampına gitmiş ve oradan höyüğe dönüyordum ki onun kabilesinden iki adamın kısraklarını kırbaçlayarak dörtnala bana doğru geldiklerini gördüm. Yanıma yaklaşınca durdular. "Çabuk beyim hemen kazıcıların yanına git! Nemrut'u buldular. İnanılmaz birşey ama vallaha doğru. Kendi gözlerimizle gördük. Vallahi billahi" diyerek başka bir söz etmeden çadırlarına doğru atları dörtnala kamçıladılar.

Harabelere ulaşınca hemen yeni açılan çukura indim. Beni za-

ten yaklaşırken görmüş olan işçileri sepetler ve perdelerden oluşan bir yığının yanında dikilirken buldum. Avad olayı kutlamak için benden bir hediye isterken diğer Araplar da önceden yapmış oldukları perdeyi bulgunun üzerinden hemen çektiler ve tamamen sumermerinden yapılmış olan ve ülkede bulunan en büyük insan başını ortaya çıkardılar. Gerisi hâlâ toprağın altında kalmış bir figürün üst kısmını çıkarmışlardı. Hemen bulunan bu başın da Horsabad ya da Persopolis'te bulunanlara benzer bir biçimde kanatlı boğa ya da aslanlara ait olması gerektiğini düşündüm. Hayranlık uyandıracak kadar sağlam bir şekilde kalmıştı. Yüzünde sakin ama soylu bir ifade vardı. Yüz hatları tarihin bu kadar uzak bir döneminde pek görülemeyecek bir sanat bilgisi ve özgürlüğü yansıtıyordu. Başına giydiği sarık şimdiye kadar Asur'da bulunanlara benzemiyordu. Üzerinde üç boynuz kıvrımı vardı ve yuvarlak olan tepesinde hiç süs yoktu.

Arapların bu acayip görüntü karşısında korkup afallamalarına hiç şaşırmadım. Artık en korkunç şeyleri akla getirmek için hayal gücüne bile gerek yoktu. Yılların bembeyaz yaptığı, toprağın derinliklerinden çıkıp böyle dikilen bu dev baş, o hep rivayetlerde resmedilen aşağıdaki memleketlerden yavaşça doğrularak kalkan ve ölümlülere kendini gösteren, o korkunç yaratıklardan birisinin başı olmalıydı. Canavarın bakışı ile ilk karşılaşan işçilerden biri sepeti mepeti fırlatıp, Musul'a doğru ayakkabıları kıçını dövecek kadar hızla kaçıp gitmişti. Bunun ilerideki sonuçlarını tahmin ettiğimden bunu duymak hiç hoşuma gitmemişti.

Heykele yapışmış olan toprakların kaldırılması işiyle uğraşıyor, ve işin sürdürülmesine ilişkin emirler veriyorken at sesleri duyuldu. Az sonra Abdurahman, kabilesinin yarısı da yanında olduğu halde çukurun kenarında bitiverdi. O bana rastlayan iki Arap çadırlara varır varmaz gördükleri harikaları yaymışlardı ve duyan herkes atına atlamış, bu hayal bile edilemeyen söylentilerin doğruluğunu bizzat kendilerine kanıtlamak için höyüğe gelmişti. Başı görünce hep birlikte bağırdılar. "Allahtan başka tanrı yoktur ve Muhammed onun elçisidir." Şeyhi çukurun içine indirmek için ikna etmek ve gördüğü dev heykelin taştan olduğuna inandırmak biraz zamanımızı aldı. "Bu insan elinden çıkmış bir iş değil" diye bağırdı. "Ama Peygamberin -Allah ondan razı olsun- söylediği o kafir devlerin elinden çıkmış bir iş bu. Onlar en uzun hurma ağacından bile daha yüksektir demişti; bu tufandan önce Nuh'un lanetlediği putlardan biridir mutlaka!" Çok özenle

yapılmış bir araştırmanın sonucu olan bu fikre tüm seyredenler de katıldı!

Buna karşılık gelecek başka bir figür bulma umuduyla başın güneyine doğru bir hendek kazmaları emrini verdim ve gece çökmeden önce yaklaşık dört metre uzaklıktaki araştırmamın hedefine eriştim. İki üç adamı heykelin yakınlarında uyumaları için görevlendirdikten sonra köye döndüm ve tüm Arapların katıldığı bir koyun ziyafeti ile bulguyu kutladım. Selimiye'ye bazı gezgin müzisyenler uğramıştı. Hemen onları köye getirttim. Gecenin ilerleyen saatlerine kadar dans ettik. Ertesi sabah Dicle'nin karşı kıyısında oturan Araplar ve çevre köyde yaşayan diğer insanlar höyüğün başına toplandılar. Meraklarını bastıramayan kadınlar bile çocukları ile birlikte kalabalık bir şekilde ta uzaklardan geldiler. Tabii çukurun içerisine girilmesine izin vermediğim için kavasım çukurun başında nöbetçi olarak kalmıştı.

Umduğum gibi dev başın bulunuşu, o çok korkan Arap tarafından Musul'a yetiştirilince kasaba bir anda karıştı. Ancak köprüye varınca hızını kontrol etmek aklına gelmişti. Nefes nefese çarşıya daldı ve önüne kim gelirse Nemrut'un bulunduğunu söylemeye başladı. Haberler bana yeni bir sıkıntı yaratmak için dört gözle taze bir fırsat bekleyen Kadı'nın kulağına gitmekte gecikmedi. Bizimki de hemen müftü ve ulemayı topladı, bu beklenmedik olayı nasıl değerlendireceklerini hep birlikte tartıştılar. Tartışmaları, Valiye yapacakları bir yürüyüş ve kasabanın Müslümanlarının Kuran'ın yasalarına göre kesinlikle yasak olan bu kazılara karşı resmi bir protesto yapmaları ile sonuçlandı. Kadı'nın, bu kudretli avcının sadece kemiklerinin mi yoksa heykelinin de ortaya çıkarıldığı konusunda kesin bir fikri yoktu. İsmail Paşa da Nemrut'un gerçekten tanrıya inanan biri mi yoksa bir kafir mi olduğunu tam olarak anımsayamıyordu. Tüm bunların sonucu olarak Ekselanslarından bir dereceye kadar anlaşılmaz bir mesaj aldım: Kalıntılara saygı gösterilmesini ve hiçbir biçimde rahatsız edilmemesini yani derhal kazıların durdurulmasını istiyordu. Ayrıca benimle konu üzerinde görüşmek de istiyordu.

Bu nedenle onun huzuruna çıktım ve bulduğum şeyin ne anlama geldiğini ona kavratabilme konusunda hayli zorlandım. Şehirdeki halkın heyecanı bir parça yatışana kadar kazıları sürdürmememi istediğinden Nimrud'a döndüm. Sadece iki adamı ileride olabilecek engellemelere fırsat vermemek için duvar boyunca hiç acelesiz kazı yapmak için alıkoyarak diğer işçilere yol verdim.

Mart'ın sonu geldiğinde daha önce bulunmuş olan figürlerden insan şekli bele kadar devam ettiği ve kolları da olduğu için biçimsel anlamda farklı olan ikinci bir çift kanatlı, insan-başlı aslanın[5] varlığını doğruladım. Figürlerin her biri bir elinde geyik ya da keçi, aşağı doğru sarkan diğer elinde de üç çiçekli bir dal tutuyordu. Daha önce betimlenen aslanların içinde olduğu batı kapısına bir giriş oluşturuyordu bu aslanlar. Hepsini ortaya çıkardım ve hasarsız olduklarını gördüm. Üç metre altmış santimetre yüksekliğindeydiler. Uzunlukları da aynıydı. Gövde ve uzuvlar fevkalade iyi yansıtılmıştı: Kaslar ve kemikler hayvanların kuvvetini sergilemek amacıyla biraz fazla abartılmakla birlikte anotomik ve biçimsel açıdan doğru bir bilgiyi gösteriyordu. Açılmış geniş kanatlar omuzlardan tüm sırta yayılmıştı. Ucu püsküllü olan düğümlü bir kuşak belin ortasından geçecek biçimde bağlanmıştı. Bir giriş oluşturan bu kabartmalar kısmen kabartma kısmen de heykel şeklindeydiler. Odaya bakan baş ve başın ön kısmı heykeldi, bloğun kerpiçten yapılmış duvara karşı yerleştirilen diğer yüzü kabartmalıydı. Bu bakımdan seyirci figürlerin çok güzel bir ön ve yan görünümünü yakalayabiliyordu. Beş bacaklıydılar. Bacaklardan ikisi odaya karşıdan bakan bloğun üzerine oyulmuştu. Diğer üçü diğer yüzdeydi. Gövde ve üç uzuv yüksek kabartma tekniği ile vurgulayıcı bir biçimde yapılmışlardı. Bloğun her yerinde sadece figürler değil çiviyazısıyla yazılmış yazılar da vardı. Asur sanatının muhteşem örnekleri çok iyi korunmuşlardı. Kanatlardaki en küçük çizgiler, süslerdeki ince ayrıntıların hepsi orijinal tazeliklerini koruyorlardı. Yazılarda tek bir harf eksik değildi.

Bu gizemli amblemleri düşünmeye, onların tarihi ve amaçları üzerinde yoğunlaşmaya başladım. Bundan daha soylu hangi biçimler onları kendi tanrılarının tapınaklarına yöneltebilirdi? Bundan daha yüce hangi imgeler ilahi bir yerden gelmiş bir dinin ışığından yararlanmadan kendi bilgelik, iktidar ve Eşsiz Varlık'ın her yerde hazır ve nazır oluşu düşüncesini oluşturmaya çalışan insanlar tarafından doğadan ödünç alınabilirdi? Akıl ve bilgiyi göstermek için insan başından, gücü temsil etmek için aslan vücudundan, her yerde hazır ve nazır olmayı çağrıştırmak için kuş kanadından daha iyi bir simgeyi bulabilirler miydi? Bu kanatlı insan-başlı aslan figürleri boş yere yaratılmış, yalnızca önemsiz bir hayalgücünün dışavurumları olan şeyler değildi; anlamları üzerlerinde yazılıydı. Üçbin yıl önce gelişen ırkları hem dehşete dü-

5 B odasının girişi. Plan 3.

şürmüşler hem de onlara yol göstermişlerdi. Onların korudukları bu kapılardan krallar, rahipler, savaşçılar daha Doğu'nun bilgeliği Eski Yunan'a geçmeden çok önce kurbanlarını sunak yerine götürmüşler, Asur uzmanları tarafından çok iyi bilinen bazı sembollerle mitolojilerini oluşturmuşlardı. Toprağın altında gömülüydüler ve Roma kurulmadan önce varlıkları bilinmiyordu. Yirmibeş yüzyıldır insan gözünden gizlenmekteydiler ama şimdi bir kez daha eski majestelerinin karşısında dikiliyorlar. Ama artık çevrelerindeki manzara ne kadar de değişmiş! Kudretli bir ulusun uygarlığı ve bereketliliği birkaç yarı-barbar kabilenin perişanlığı ve cahilliği ile yer değiştirmişti. Tapınakların servetleri, büyük şehirlerin zenginlikleri şekilsiz bir toprak yığını ve harabelerin altındaydı artık. Bir zamanlar durdukları büyük salonun üzerinden şimdi saban geçmişti ve mısır püsküllleri dalgalanıyordu üzerlerinde. Mısır da daha az eski ve harika anıtlara sahip değildir ama onun ilk zamanlarından beri sahip olduğu gücü ve ünü kanıtlarcasına bu anıtlar, hâlâ dimdik ayakta durmaktadır. Ama benim önümde duran ve bir zamanlar aynı güç ve üne sahip olan şu harabeler; "Asur Lübnan'da baştanbaşa gölge saçan çok güzel dalları olan, tepesi en kalın dalların arasında bir sedir ağacıydı. Cennetin tüm kuşları yuvalarını yaptılar, onun dallarına ve o dalların altına, tarlalarda yaşayan hayvanlar doğurdular yavrularını ve gölgesinde en ulu uluslar yetiştiler..."[6] diyen ama şimdi Ninova aşağıda anlatıldığı şekle büründüğü için "Ninova kurak bir çöl olacak, vahşilik dört bir yanı kuşatacak, sürüler onun karanlığında yatacak, hem karabatak kuşu hem balaban yüksek eşiklerine tüneyecek onun, pencerede şakıyacak sesleri ve yıkım çökecek her yere"[7] diyen peygamberin bu sözlerini doğrulamak için var adeta.

Aslanların arkasında başka bir oda vardı. (C odası) Bu odanın kuzey duvarının yaklaşık onbeş metresini ortaya çıkardım. Her bir bloğun üzerinde boynuz kıvrımlı sarıkları olan, kozalaklı, kare biçimli kap ya da sepetli kanatlı figürler vardı. Birbirine bakan B odasındaki köşe taşındakine benzeyen simgesel bir ağaçla ayrılmış çiftler halindeydiler. Bu kabartmaların hepsi daha önce bulunanlara göre hem kabartma tekniği hem de cila bakımından daha kötüydüler.

Mart ayı boyunca Cebur Araplarının önde gelen şeyhlerini ka-

6 Hezekiel 33. Bab 3. ayet.
7 Zefenya 2. Bap 13 ve 14. ayetler

bul ettim. Cebur kabilelerinden bir bölümü Dicle'nin bu yakasına geçmişler, Nimrud bölgesindeki çayırlarda sürülerini otlatıyorlar ya da nehir kıyısına darı ekiyorlardı. Cebur eski Ubeyd Kabilesinin bir boyu idi. Kamp yaptıkları yer Habur Nehrinin Fırat'la -eski Kargamış veya Kirgesyum- birleştiği yerden Ras-el-ayn'da çıktığı kaynağa kadar olan bölgedeki kıyılardır. Bir ya da iki yıl önce birden bire Aneyza tarafından saldırıya uğradılar ve soyuldular. Barındıkları yeri terketmek zorunda kaldıklarından Musul civarındaki bölgelerde yer buldular. Paşa önce onları hoş karşıladı ama daha sonra saf kan Arap kısraklarının hâlâ Şeyh'in elinde olduğunu öğrenince onları ele geçirmeyi kafasına koydu. Onları hediye olarak elde etmenin ya da satın almanın imkansız olduğunu bildiğinden, kabileyi şaşırtacak bir plan düzenleyerek ele geçirmek için -çünkü kabile dostça karşılandığı için fazla tedbirli değildi- bir düzensiz birliği çadırlarına doğru gönderdi. Ama Araplar bu ziyaretin amacından kuşkulandıklarından direnmeye hazırladılar. Paşa'nın atlılarının bozguna uğradığı bir çarpışma oldu. İçinde düzenli birlikler ve topçuların da olduğu çok daha güçlü bir sefer daha düzenlendi. Ama yine zaferle çıktılar bu çarpışmadan ve Türklere önemli kayıplar verdirerek onları püskürttüler. Buna karşın o zamandan beri büyük bir sefillik içinde dolaştıkları, Paşalığın köylerini yağma ve çapulculuk için Şamar ve öteki kabilelere katıldıkları çöllere kaçmak zorunda kaldılar. Daha sonra İsmail Paşa tarafından izlenen politikayı duyduklarından ve açlıktan ölecek duruma geldiklerinden nehir kıyılarındaki ekilebilir yerlere döndüler. Burada yorucu ve ilkel sulama yöntemleri ile yaz ayları boyunca acil gereksinimlerini ancak karşılayabilecek miktarda darı yetiştirebiliyorlardı.

Cebur Aşireti şimdi farklı şeyhlere itaat eden üç kola ayrılmıştır. Bu şeyhlerin isimleri Abdurabbu, Muhammed Emin ve Muhammed Dacer'di. Üçü de Nimrud'a gelip beni ziyaret ettiği halde ben bunlardan birincisini iyi tanıyordum ve en büyük yardımı da ondan görmüştüm. İpek bir elbise, bir çift bot, işlemeli bir pelerin gibi ufak tefek hediyelerin bu ülkede küçük rahatsızlıkların yaşanmaması ve kabile ile dostane ilişkilerin sürdürülmesi amacıyla verilmesinin çok iyi birşey olduğunu artık biliyordum. Dostluk belki bu tür cömert tavırlardan gelişip serpilen birşeydi ama her bakımdan arzu edilen birşey demek değildi. Arapların "Benim evim senin evindir" komplimanı düşündüğümden daha harfi harfine kabul edilen birşeydi. Çok nadiren evimde yalnız

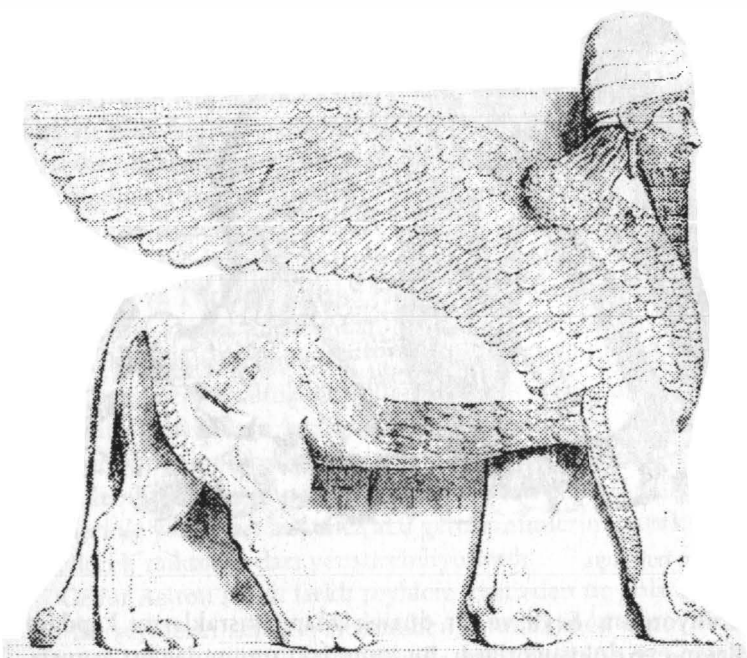
Dev başın bulunuşu.

kalabiliyordum. Şeyh ve bir düzine adamı kısraklarını kapılara bağlayıp eve doluşuyorlardı. Bu konudaki ünüm dağları aşmıştı. Bir gün Musul'dan dönüşte bir Kürt şeyhinin adamakıllı bir kalabalık ekiple evimde olduğunu gördüm. Bütün grup son derece şık giyinmişti. Giysilerindeki renkler gözalıcıydı. Silahlarının tasarımı ve işçiliği kusursuzdu. Sarıkları da tüm bu giysilere çok uygun bir biçimdeydi. Şefleri, politik, sivil ve dinsel çeşitlilikleri içinde barındıran ünvanlardan çok hoşlanıyordu. Onu Molla Ali Efendi Bey[8] olarak çağırıyorlardı. Bana dostluğunun bir gösterge-

8 Bu ikili ünvanlar Kürtler arasında çok yaygındır Bedirhan Bey Mir Nurullah Bey vb. Ama Osmanlı bu Han ünvanı Kan şeklinde yazmakta ısrar ediyor Çünkü Han yalnızca Türkle-

si olarak tulum içinde peynir, bal, Kürt halısı ve bazı koşum takımları getirmişti. Tabii ben de böyle meşhur bir zatın varlığından onur duydum ve dostluk kavramı beni onun sunduğu şeyleri almamı ve ambara yerleştirmemi gerektirdi.

Çok koyu dinsel önyargılarının üstesinden gelecek güçlü motivasyonlarının olduğu açıktı. Ama bu önyargılarının izlerini dostluğunda görmek mümkün değildi. Eğer çok terbiyeli biri olmasaydı muhtemelen Shylocok gibi, "Seninle alış-veriş yapacağım, konuşacağım, yürüyeceğim vb.. Ama seninle, yiyip içmeyeceğim, dua etmeyeceğim" derdi. Çünkü kendi kutsal yerinde otu-

İnsan-başlı kanatlı aslan. (Kuzeybatı Sarayı, Nimrud)

rup pilavını yiyor, ayrı bir testiden içiyor ve nanıazlığını yaymak için inananların evlerini arıyordu. Köpek onun için dokunulması haram olan bir hayvandı. Bu yüzden evde oradan oraya dolaşan tazımın onun elbisesinin bir parçasına ya da pantolonuna

nın Osmanlı sultanlarına verdikleri bir isim olduğundan başka birine bu ismin verilemeyeceği sonucu çıkıyor ortaya. Aynı şekilde Hacı kelimesi bir Hıristiyana uygulanacağı zaman bir Müslümanın onu taşıdığı gibi kullanılmaz. Çünkü bu bir dinsel hitap olduğundan inançsız birinin ismine eklenirse kirletilmiş olur.

değmemesi için adamları pür dikkat köpeği izliyorlardı.

Konuğum yazları Rewanduz'un çevresindeki dağlarda mekan tutan, kışları Erbil ovalarında konaklayan büyük bir göçebe Kürt aşiretinin başı olduğundan Nimrud'un yakınlarında oturan Arap şeyhlerine yaptığım gibi gönüllerini almaya kalkmadım. Onu ve adamlarını beni ziyaret etmeleri konusunda teşvik etmenin gereksiz olduğunu düşündüm. Sadece verdiği hediyelere bir karşılık vermeksizin ve konu üzerindeki imalarını anlamaksızın kalmalarına izin verdim. Sonunda başyardımcısı ikinci akşam benden bir görüşme talep etti. "Molla Efendi yarın sizin mekanınızı terkedecek. Allaha şükür ki en tarafsız en içten bir arkadaşlık kuruldu aranızda. Şimdi zatı âlileriniz için Saygıdeğer Efendimiz'e saygınızın açık bir kanıtını gösterme fırsatı doğdu. Sizden birşey kabul etmeyi istemez aslında ama bu onun için kendi aşiretine, sizin gibi ayrıcalıklı bir kişiden sıcak bir kabul gördüğünün bir kanıtı olarak onu çok mutlu edecek ve sizin cömertliğinizi dağların ardına kadar duyurmak için iyi bir fırsat olacaktır." "Çok üzülerek bunu kabul edemiyorum" dedim. "Çünkü aramızda var olan çok önemsiz dinsel farklar Efendi'nin benden birşey kabul etmesi olasılığının önüne geçiyor ne yazık ve ne kadar dostane ve arkadaş canlısı biri olursa olsun onun gibi kutsal birisi dinin yasakladığı birşeyi yapamaz sanırım. Bu yüzden onun isteklerini nasıl yerine getirebileceğimi gerçekten bilemiyorum." "Evet" diye yanıtladı beni, "O noktada bazı güçlükler var ama ben üstesinden gelebileceğimizi umuyorum. Üstelik, O'nun hizmetçileri var ve onlar Efendimiz gibi özel değiller. Allaha şükür hepimiz biriz. Onlardan her birine bir çift sarı bot, ve ipek elbise verebilir miydiniz? Bunun dışında eğer hançer veya tabancanız da varsa onları çok memnun ederdi. Bana gelince ben mürekkep yalamış bir insan olduğumdan botlarla silahlarla işim yok. Bir pantolon ve sarık yapmak için biraz keten kumaş vererek sizin hizmetinize ne kadar bağlı olduğumu onayladığınızı göstermeniz acaba mümkün olur muydu? Efendi bir ustura ve bıçak takımına da karşı çıkmaz. Çünkü usturanın sapı fildişinden jiletleri de çelikten olduğu için Hadis'te bu tür maddelerin nem[9] emmeyeceklerini söy-

9 Şiiler ve Kuran'ın, hadislerin ve kutsal söylencelenn buyruklannı titizce yerine getiren diğer bazı mezhepler, bir Hıristiyanın elinde uzun bir süre kalmış olan bazı nesneleri Müslümanların dokunup dokunamayacağı ya da kullanıp kullanamayacakları nesneler olarak ikiye ayırıyorlar Bu fark o nesnelerin emici olup olmamalarına göre değişiyor onların yorumcularına göre. Eğer bir nesnenin nem emebileceği varsayılıyorsa bir kafirin dokunuşundan sonra o nesnenin kirlendiği kabul edilıyor

lüyor Peygamberimiz. Bunun dışında eğer ona az bir miktar -beş kese örneğin borç verirseniz (Vallah billah sizin için o da her zaman aynı şeyi yapardı) çok minnettar olacak. Hem bunun için borç senedi verecek kendisi. "Çok yazık gerçekten" diye yanıtladım, "hiç pazar yok bu köyde. Sizin belirttiğiniz ve onun müritlerine ve size verilmesini uygun bulduğunuz tüm kalemlerin bir listesini yapacağım. Ama bunlar sadece Musul'dan alınabilir ve onların bana gelmesi iki günü bulur. Molla Efendi'nin çok değerli zamanından daha fazla çalmayı kesinlikle düşünemem çünkü onun yokluğu aşireti tarafından şiddetle hissedilmektedir, şu an bile. Usturalara ve paraya gelince ki onun için borç senedi almayı Allah esirgesin! (Bu gibi formalitelerden biz uzak olacak kadar iyi dostuz onunla); sanıyorum ben iade-i ziyaret için sizin köye geldiğim zaman tüm bu hediyeri de getirirsem, ona saygı gösterdiğimin çok daha güzel bir kanıtı olacaktır bu." Daha doyurucu bir yanıt elde edemeyeceğini anladığı için başyardımcı yüzünden açıkça hayalkırıklığına uğradığı belli olduğu halde gitti. Son bir girişim sabahleyin Bay Hormuzd Rassam'a yapıldı ama yine somut birşey elde edilemedi. Dört gün kaldıktan sonrra Molla Efendi Bey ve yaklaşık yirmi kişi olan müritleri atlarına atlayıp dağların yolunu tuttular. Bu Kürt şeyhleri bir daha beni ziyaret edip sorun çıkarmadılar.

Mezopotamya'da baharın en canlı olduğu zaman Mart ortalarıdır. Nimrud Ovası yeni bir yüzle karşılıyordu insanı. "Cef" olarak bilinen çayırları binbir çeşit ve bereketli otlarla yenilenmişti. Sakin zamanlarda Paşa'nın ve Türk yetkililerinin damızlık atları, süvarilerin ve Musul halkının atları ile bu çayırlarda otlamaları için gönderilirdi. Her gün biraz daha kalabalıklaşırdı mera. Şimuti ve Ceçeşler kulübelerini bırakıp, köyleri içine alan geniş çimenliklerde kamp kurdular. Gözün alabildiği bir mesafe içinde Arapların siyah çadırları ve haytaların beyaz çadırları ile alacalara büründü yemyeşil ova. Çadırların aralarında kazıklara bağlanmış süslü koşum takımlarıyla bir sürü at kendilerini o güzel yeşil çayırlarda otlamalarını engelleyen iplerden kurtarmak için oradan oraya atıyorlardı.

Her renkten göz okşayan binbir çiçek, yalnızca kuzey diyarlarında olduğu gibi oraya buraya serpilmiş biçimde değil, küme küme tomar tomar öyle kalın bir biçimde fışkırıyordu ki bütün ova elvan bir örtü gibi görünüyordu. Avdan dönen köpekler aralarından yollarını bulmaya çalıştığı çiçeklere göre mavi sarı ya da kır-

mızı renkli uzun çimenlerin aralarından görünüyorlardı.

Nafya ve Nimrud'un köyleri boşalmıştı. Ben de Sait ve hizmetçilerimle yalnız kalmıştım. Evlerde bit, pire kaynamaya başlamıştı. Bu çatıların altında uyumadık. Biz de Arapların yaptığını yaptık. Hemen Nimrud'un eteklerindeki geniş bir gölcüğün kıyılarına kamp kurdum. Sait ve keskin bakışlı genç karısı Salah da benimle gelmişti. Kulübesini yaptı ve az sayıdaki koyun ve keçi sürüsüne baktı, sütünü sağdı.

Çevrem ya çadırlarını kurmuş ya da çadırların yapıldığı keçi kılını satın alamadıkları için kuru çimen ve otlardan oluşturdukları küçük kulübelerini dikmiş Araplarla doldu.

Akşamleyin iş bittikten sonra gelip çadırımın önüne oturuyordum ve kendimi önümde uzanan birçok grubu kayıtsızca izlemekten doğan huzur ve dinginliğin zevkine bırakıyordum. Çölden nehirle ayrılan alçak tepelerin ardından batan güneşin gittikçe zayıflayan ışınları manzaradan kendini şeffaf bir tül gibi çekiyordu. Tepelerin kayalarla kaplı olan kenarları bile ovanın yeşiline ulaşmaya çalışıyordu. Bulutsuz tertemiz gökyüzünde geceden kalma bir kızıllık vardı. Büyük höyük kapkara gölgesini tüm ovaya fırlatıp atıyordu. Biraz uzakta Zap'ın ötesinde diğer önemli harabe Keşaf puslu akşam karanlığında belli belirsiz dikiliyordu. Yine ondan daha uzakta ve daha hayal meyal antik şehir Erbil'e tepeden bakan yalnız bir tepe daha vardı. Karlı dorukları güneş ışınlarıyla oynaşan Kürdistan dağları alacakaranlıkla boğuşuyordu. Önce uzaklardan gelen koyun melemeleri ve sığır böğürtüleri, sürüler çayırlardan dönüp çadırların arasına karışmaya başladığında adamakıllı kendini duyuruyordu. Kızlar babalarının sığırlarını bulmak için çayıra koşuyor ya da yerlerini çok iyi bilen keçi ve koyunların sütlerini sağmak için başlarına çöküyorlardı. Bazıları nehirden doldurdukları testi omuzlarında ya da başlarının üzerinde salınarak geliyorlar, onlardan daha az endamlı olmayan kimileri de merada kesmiş olduğu uzun otların ağır yükü altında bükülmeden dimdik taşıyordu onları. Devekuşu tüyü ile püsküllenmiş mızrakları ile ara sıra ovayı boydan boya yavaşça geçen atlılar akşamın alacakaranlığında garip duygular çağrıştırırdı. Benim çadırıma kadar gelirler ve her zamanki selamlarını verirlerdi. "Oo Beyim, Selamünaleyküm!" ya da "Allah yardımcın olsun" derlerdi. Sonra mızraklarını toprağa saplarlar ve atlarından atlayıp yuları hâlâ titreyen mızrağa bağlarlardı. Çimenin üzerine otururlar, savaş ve talanlarda gösterdikleri kahramanlıkları

anlatırlar ya da Sofuk'un çadırlarının yerini tartışırlardı. Ay yükselince atlarına atlarlar ve çölün yolunu tutarlardı.

Şimdi sayısız ateş parıldamaktadır ovada. Gece ilerledikçe birer birer kaybolurlar ta ki manzara tekrar karanlık elbisesini giyene, sadece köpek havlamalarının yırttığı bir sessizliğe bürünene kadar.

Abdurahman bir gün atla benim çadırıma geldi ve beni kaya içine oyulmuş kendi tanımlamasına göre dev Nimrud'un işi olan önemli bir kaya oyuğuna götürmeyi teklif etti. Araplar Necup ya da mağara, delik diyorlardı ona. Oraya ulaşmamız iki saatimizi aldı. Bu arada yaban tavşanları ve gazel avlamayı da ihmal etmedik. Bu nehrin üzerinde iki alçak kemerle birleşen kayadan oyulmuş bir tüneldi. Derin bir kanal vasıtasıyla bir mil uzunluğunda, kayadan oyulmuş ama üstü açık bırakılmıştı. Önce bunun bir Asur işi olduğundan kuşkulandım ama tünelin içini inceleyince bir platformdan kopmuş ve bir kaya çatlağına sıkışmış bir bloğun üzerinde çiviyazıları buldum. Çok zorlanarak tabletin arka yüzünde de çiviyazılarının kazılı olduğunu görmeyi başarabildim. Yerin karanlığından dolayı yüzyılların yıpranmasına direnebilmiş bir kaç harfi ancak kopyalayabildim. Birkaç gün sonra benim buraya yaptığım ziyareti rastlantıyla duymuş olan diğerleri burada bazı Asur kalıntılarının olabileceğini kurgulayarak bir işçi kafilesi gönderdiler. Onlar da bloğu buldular ve çıkarmak için parçalara ayırdılar. Üzerindeki yazıyı kopyaladığım tablet parçasından kralların soyağacını, onun benim için ne kadar önemli şeyler içerdiğini kavrayabildiğim için tabletlerin böyle ahlaksız biçimde parçalanması çok üzdü beni. Onu çok dikkatli bir biçimde çıkarmaya niyetlenmiş ve gündüz gözüyle üzerindeki çeşitli harflerin karakterlerinin doğruluğunu tamamen kanıtlamayı ummuştum. Bu benim sadece rakiplerimin rekabeti ya da kıskançlığı yüzünden yakındığım bir kayıp değildi.

Necub Tüneli yazı parçasından anlayabileceğim kadarıyla İkinci Asur Hanedanı kralının hükümdarlığı sırasında yapılmış kuşkusuz çok önemli bir eserdi. Kral belki de bu tableti bunu kutlamak için yazdırmıştı. Tünelin niçin yapıldığı tamamen belli değildir. Zap'ın sularını onu çevreleyen ülkeye, sulama için yönlendirmek için oyuldu belki. Belki de Nimrud Harabeleri yakınlarındaki gururlu dağlardan çok uzaklara kadar izlenilebilen büyük kanalın bitimiydi burası ve Dicle ile komşu ırmağı birleştirerek ekilebilir arazinin büyük bir bölümünü bereketlendirmek

için yapıldı. Her iki durumda da iki nehrin seviyesi tıpkı ülkenin görünüşünde olduğu gibi yapıldığı dönemden bugüne birçok değişikliğe uğramış olmalıdır. Çünkü şimdi Necup Zap'ın üzerindedir. Yalnızca sel sularının gürül gürül aktığı bahar ayları bu durumun dışındadır. O zaman da sular ancak tünelin ağzına kadar gelmektedir. Tünelin diğer bölümleri nehir çöpleri ve artıklarla dolmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EL HATIR'A YOLCULUK HAZIRLIKLARI•KERVANIN TOPLANMASI•MUSUL'DAN AYRILIŞ•ÇÖL•DEVE SÜRÜLERİ• HADDİDİN ARAPLAR•BİR ARAP ZİYAFETİ•KONAKLAMA• BİR ARAP AŞİRETİ GÖÇÜYOR•SOFUK'UN ÇADIRLARI• ŞEMAR ŞEYHİ'NİN BETİMLENMESİ VE TARİHİ•DÜZENSİZ BİRLİKLERİN KUMANDANI•SOFUK'UN HAREMİ VE KARILARI• KISRAĞI•EL HATIR'A ATLA GİDİŞ•ARAP REHBERLER•ARAPLAR ARASINDA AŞK VE KADIN•EL HATIR HARABELERİ•MUSUL'A DÖNÜŞ•NECRİS VE SOFUK'UN ÖLDÜRÜLMESİ

Nimrud'daki kazılar İstanbul'dan gelecek emre kadar tamamıyla askıya alındığı için, neredeyse tüm Mezopotamya'ya yayılmış büyük Arap aşireti Şemar'ın şeyhi Sofuk'u ziyaret etmenin tam zamanı diye düşündüm. Habur'u yeni terketmiş Dicle'nin Zap ile birleştiği yerin batı kıyılarında konaklıyordu. Yani Nimrud'dan uzakta değildi. Onu ziyaret etmekte iki amacım vardı: Birinci olarak, muhtemelen nehrin bu yakasına benim kazı yaptığım mekanlara komşu olan yerlere kadar gelip soygunculuk yapan ve yağma eğilimleri içine beni de alma ihtimali olabilecek bu büyük aşiretin dostluğunu kazanmak istiyordum. İkinci olarak ilk yolculuğumda çok hızlı bir keşif yaptığım El Hatır Harabelerini ziyaret etmeye can atıyordum.

Bay Rassam (Konsolos Yardımcısı) ve karısı Musul'un birkaç yerli beyefendisi, Müslümanlar ve Hıristiyanlar bana eşlik etmek için ikna edildi. Şehrin kapılarından çıktık ve Vali'nin sarayının karşısındaki birçok insanın gömülü olduğu mezarlığın önünde toplandık. Heybetli bir grubun başında buldum kendimi. Paşa'dan aldığımız çadırlar, erzak ve eşyalarımız oniki devenin oluşturduğu bir kervanla taşınıyordu. Hem bu yüklerin hem de eşeklerin üzerine oturmuş deveciler, çadır kurucular ve her çeşit hizmet için hazır gönüllülerden oluşmuş bir orduydu bu. Bunlardan

başka birkaç süvari, kavaslar, Musullu beylerin hizmetçileri, kendileri ve bizim hizmetçilerimiz hepsi tepeden tırnağa silahlıydılar. Vilayete birkaç Paşa vermiş olan Ömer'in soyundan gelenler ya da Ömeri Aşiretinin şeyhi olan Ali Efendi başta gelen Müslüman dostumuzdu. Hedben isminde sütbeyaz, safkan, mükemmel ama artık yaşlanmış bir Arap atına biniyordu. Hemen arkasından keskin bir rakı kokusu saçmasaydı ne için taşındığı bir sır olabilecek iki fıçının üzerindeki yüklerin oluşturduğu bir sağa bir sola sallanan eyerin üzerine oturmuş en güvendiği adamı geliyordu. Hıristiyan beyi sıcaklık 38 dereceyi gösterdiği halde sanki soğuktan donmaktan korkarmış gibi pelerinlere ve kürklere bürünmüştü. İngiliz bayan binicilik giysisi ve şapkası giymişti. İki İngiliz beyefendisi Bay Ross ve ben Avrupa ve Oryantal giysilerin çarpıcı bir karışımına bürünmüştük. Mavi peçeleri içinde yüzleri siyah at kılından yapılmış elekle [peçe] gizlenmiş Musullu kadınlar, altında talihsiz katırların homurdandığı yastık ve halılardan oluşan bir yığının üzerinde gidiyorlardı. Bağlı olan tazılar Araplar tarafından yayan götürülüyor, bağlı olmayan diğerleri eğlence olsun diye kervanı izleyen yabancı köpeklerle oynuyorlardı. Atlılar atlarını son hız koşturuyorlar, dörtnala kalabalığın içine dalıyorlar, havaya tabanca veya tüfekle ateş ediyorlardı. Bir mızrağın ucuna asılmış İngiliz bayrağını bir kavas tutuyordu. İşte böyle renkli bir kervanla töreni izlemeye gelmiş kalabalık bir kadın grubunun beklediği Bab el Top'tan çıkıp Musul'u terkettik.

Musul Hıristiyanları için bir hac yeri olan ve at ile bir saat süren Mar Elyas Manastırı harabelerinin yolunu tuttuk. Akşam çökmeden çöle vardık ve kasabadan yaklaşık olarak dokuz mil uzaklıkta terkedilmiş bir köyün yanındaki bir çimenlikte geceyi geçirmek için çadırlarımızı kurduk.

Ertesi sabah Mezopotamya'nın ovaları ile Dicle arasında bir doğal engel oluşturan binlerce kayalık vadiye dönüşen alçak kireçtaşı tepelerin içinden çıkıp geçtik. Kendimizi çölde daha doğrusu geniş bir bozkır içinde bulduk. Yılın bu zamanında doğa bundan daha çeşitli ya da yeşilliklerle dolu bir manzara açamazdı önümüzde. Binbir renkli çiçekten oluşmuş sonsuz büyüklükteki bir halıda yürüyorduk hayvanlarımızla. Su da eksik değildi. Bol yağmurlar her çukuru, her koyağı su deposu yapmıştı. Toprağın yapısından dolayı suyun acımsı bir tadı vardı ama bütünüyle sağlıksız değildi. Kara çadır kümeleri oraya buraya dağılmıştı. Koyun ve deve sürüleri ovada başıboş dolaşıyordu. Hepsi ata iyi

binen grubumuz otlakların içindeki gazel sürülerini, uzun çimenlerin arkasına gizlenmiş yaban domuzlarını kovalayarak bineklerini mahmuzladı. Bu tür manzaralar betimlenebilir belki ama bahardaki tadına doyulmaz bozkır havasından kaynaklanan neşe ve uçsuz bucaksızlık düşüncesinden kopup gelen o özgürlük duygusunun anlaşılabilmesi için mutlaka yaşanması gerekir. Yabancılar gibi Araplar da bozkırın bu etkisinden sarhoş olurlar adeta. İsmail'in orada burada gezen avare oğlu anlattıklarımın üzerinde yaptığı etkiden dolayı, "Peygamber bu şeyleri gerçek inananlara yasaklanan şeyler arasına dahil etse iyi olurdu" dedi.

Önümüzde olabildiğince uzanan ovada ilk amacımız Sofuk'un çadırlarını bulmaktı. Şeyh, Musul ve Bağdat valileri tarafından aranıyordu, üstelik onun otoritesine karşı Şemar kabileleri arasında açık bir düşmanlık ortaya çıkmıştı. O da doğal olarak bu yüzden gözlerden uzak duruyor ve çadırlarını kurmak için çöldeki en kuytu köşeyi arıyordu. Yolumuzun üzerinde ovada dolaşan Araplara rastladığımızda Şeyh'e giden yolu sorduk ama her birinden farklı yanıtlar aldık. Bazıları gerçekten bilmiyorlardı, bazıları da bizim garip ziyaretimizden kuşkulandıklarından aldatmaya çalışıyorlardı.

Gün ortasında kendimizi yığınlarca devenin arasında bulduk. Haddidin'e aitti hepsi. Dört bir yandan sürülerle ilgilenen Arap çobanların bağırtıları geliyordu. Birkaç atlı dörtnala koşuyor, geride kalan develeri sürünün gittiği yöne çeviriyordu. Kısa bir süre sonra yeni bir kamp yeri için taşınan bazı ailelere rastladık ve ben hemen onların başındaki benim eski antika avcım Mormuz'u tanıdım. Bizi tanır tanımaz hemen şefi olduğu adamlarına çadırları kurmaları için emir verdi. Burası küçük tuzlu bir akarsunun yoğun bir ot ve çalı yığınının arasından kendi yolunu zorlukla bulduğu, ismini de bu çalılardan alan Çusup Vadisiydi. Kısa sürede neredeyse onbeş çadır kurulmuştu. Oturduğumuz çadırların birinin önünde hemen bir koyun kesildi. Taze kaymak ve tereyağı getirdiler, deve tezeğinden ateş yakıldı, çok yaşlı, titrek bir kadın ateşi üfledi, gövdeyi küçük parçalara ayırdılar ve büyük kazanlardan az sonra kütle halinde buharlar yükselmeye başladı.

Mormuz kendi koyunlarını olduğu gibi, bizimle birlikte yolculuk eden arkadaşımız Ali Efendi'nin koyunlarını da güdüyordu.[1]

1 Musul'da sürüsü olanların, Yaz ve Sonbahar boyunca kasabanın batısındaki alçak tepelerde, kış ve ilkbaharda çölde hayvanları otlatan Haddidin Araplarına sürülerini teslim etmesi bir adettir. Koyun'dan çıkan tereyağı ve yün koyunun sahibi ve onu otlatan Arap ara-

İkisi koyunlardan çıkan yün ve tereyağının miktarına ilişkin bir tartışmaya giriştiler. Kayıp hayvanlar üzerine şiddetli kavgalar yapıldı. Efendi'nin pek inanmaya niyetli olmadığı ağır sorumluluklar kurtların üzerine atıldı. Bu hayati önemdeki sorular her iki tarafı da tatmin edecek şekilde çözümlenmeden önce biraz zaman geçti. Kulaklar ortaya çıkarıldı, yeminler edildi, tanıklar çağrıldı, kurtların ve koyunların hastalıktan ölmelerinin de yardımı ile sürünün sayısındaki azalma tam olarak hesaplanabildi.

Koyun artık kaynamaya başlamıştı. Araplar kazandan et parçalarını çıkardılar ve elleri ile tahta tabakların üzerine koydular. Biz de aynı şekilde yemeye başladık. Hizmetçiler; tabaklar devecilerin, çadır kuranların ve nihayet artıkları görünen porsiyonları bekleyen Arapların elinden geçtikten sonra bulaşıkları yıkadılar. Toplanmış bir aç köpek sürüsüne verilen kemiklerin ne olduğu kolayca tahmin edilebilir sanırım.

Yolculuğumuza, bize eşlik etmeyi gönüllüce kabul eden Mormuz'un rehberliğinde devam ettik. Ovada atlarla giderken iyi bir kısrağa binmiş çadırlardan ve eşyalardan oluşan yüklerle yüklü hayvanları süren kalabalık bir grupla birlikte giden Haddidinlerin şeyhi ile karşılaştık. Akşam çökmeden önce ulaşabileceğimiz Şemar'ın bir kolunun konakladığı bir kampa bizi götürmeyi teklif etti. Büyük bir memnuniyetle kabul ettik. O da bizimle gelmek için adamlarından ayrıldı.

Çölde oradan oraya tam olarak hangi yöne gideceğimizi bilmeden dolaşıyorduk. Sonunda şeyh, Dicle yönüne mahmuzladı atını. Gece çökmeden geniş bir kampa geldik ve onların şeflerinden biri olan ve sık sık Musul'a gelen, benim ve Bay Rassam'ın önceki El Hatır ziyaretimizde karşılaştığımız Halef isimli Arabı tanıdık. Onun kabilesi bir Şemar kolu olduğu halde genellikle şehir yakınlarında kamp kuruyor ve mümkün olduğu kadar aşiretle bütünleşmeyi önleyen kavgalardan uzak duruyordu. Diğer Araplar tarafından gelecek saldırılara karşı kendilerini koruyacak güçteydiler ve genellikle valinin yıkıcı ordusunun erişemeyeceği bir menzili korumak için Musul'la aralarındaki mesafeyi koruduklarından göreceli olarak varlıklı bir konuma gelmişlerdi. Koyun ve deve sürüleri sayısızdı. Şeyhleri Mezopotamya'daki en güzel at ve kısraklara sahip olmakla övünüyordu.

Şeyh Halef bizi büyük bir konukseverlikle karşıladı. Hemen

sında bölünür. Süt, kesilmiş süt vb çobana kalır. Ölüm halinde Arap koyunun kulaklarını getirir ve bunun ölen hayvana ait olduğuna dair yemin eder.

bir koyun kestirdi ve kendi çadırına buyur etti. Hatta karıları bile, özellikle güzel olan bir Arap kızı bir Frenk kadınını incelemek için merakını yenemeyerek bir dakika kadar yanımızda kaldı. Bir dereceye kadar bir içtenlik doğmaya başlamıştı ama bu bizim için tam yeterli değildi. Bu yüzden çadırlarımızı Şeyh'in kampından uzak bir yere küçük bir akarsuyun yanına taşıdık. O çok güzel, huzurlu, baharın çölü cennet yaptığı akşamlardan biriydi. Mis gibi çiçek kokularıyla tatlı tatlı esen meltem ovayı dolduruyordu. Güneş batınca sayısız deve ve koyun çadırlara akın ediyordu melemelere çobanların yanık haykırmaları karışıyordu. Araplar yerinde duramayan oynak kısraklarını suya götürüyorlar, onları izleyen sıpalar da hoplayıp zıplayıp neşe içinde çimenlerde yuvarlanıyorlardı. Şiltemi, rahatsız edilmeden bu binbir renkli manzaranın tadına doymak için gruptan uzak bir yere kurdum. Rassam'ın çevresine ayarlanabilen teleskopları, dahice buluşları merak eden birkaç Arap toplanmıştı. Rassam Avrupa'nın harikalarını anlattıkça, bu inanılmaz anlatıcıdan duydukları harika öykülere şaşkınlık çığlıkları atarak kapılıp gidiyorlardı. Ali Efendi ve onun Müslüman arkadaşları daha başka zevkleri ve kesin heyecanları tercih ettiklerinden yüksek otların arasına gizlendiler ve bir Hafız'ın bile kalbine neşe saçabilecek içinde yakut renkli güzel kokulu bir içkinin içinde olduğu küçük gümüş bir şişe elden ele dolaştı. Deveciler ve hizmetçiler hayvanların gereksinimlerini karşılamak ya da akşam yemeği için hazırlık yapmak için çayıra koşturdular.

Şemar'ın otlaklarına ulaşmıştık. Halef, Sofuk'un çadırlarının buradan çok uzakta olamayacağını söyledi. Birkaç gün önce neredeyse El Hatır Harabelerinin içinde kamp kurmuşlardı ama onlardan ayrıldığından beri şimdi nerede kamp kurduklarını bilmiyordu. Sabah erkenden yola çıktık ve Halef'in işaret ettiği yöne vurduk kendimizi. Görüş açımız önümüzde doğuya doğru yükselen bir tepe ile kesilmişti. Tepenin doruğuna vardığımızda aşağı doğru taşınma faaliyetleri ile kaynayan ovaya baktık. Yeni otlaklara taşınırken gördüğümüz büyük bir aşireti betimlemek çok zor olacaktı. Manzara bende melankolik duygular uyandırdı çünkü mutlu bir şekilde geçirilmiş olsa bile birçok saat boşuna harcanmış oluyordu burada. Kuşkusuz başı boş gezen hayvan sürülerinin aldığı zevke benzer, bir an önce bu özgürlük duygusunu yaşamaya can atanlar olduğu gibi, ayrılmama konusunda kendilerini tüketenler de olmuştu. Az sonra kendimizi ovayı baştan ba-

şa kaplayan deve ve koyun sürülerinin arasında bulduk. Göz alabildiğine sağa, sola ve öne baktığımızda hep aynı hareket halindeki kalabalık: Kara çadırlar, iri kazanlar ve rengarenk halılarla yüklü eşekler ve genç tosunlar peşpeşe uzun sıralar halinde gidiyorlar, eşya yığınlarının üzerine bağlanmış, yürüyemeyecek kadar yaşlı nine ve dedeler, buldukları küçücük aradan başları dışarı çıkmış heybelere sıkıca bağlanmış bebekler karşı heybede dengeyi sağlamak için bir koyun ya da başka küçük bir çocuk vardı. Zarif endamlarından başka hiçbir şeylerini göstermeyen dar Arap gömleği içindeki genç kızlar, çocukları omuzlarında anneler, kuzuları götüren yeniyetmeler, uzun tüylü mızraklarıyla atlarının üzerinde kısrak sürüsünü gütmek için oradan oraya seğirten atlılar, Hecin develerini kısa kancalı çubukları ile dürten, asil olanları yularlarından çekip götüren deveciler, kalabalık arasında oynaşan taylar, hiçbiri daha az güzel ve renkli olmayan; deve hörgücünün bir tarafından diğerine uzanmış bir kelebeğin kanatları gibi geniş kanatların ortasına oturmuş asil hanımlar. İşte böyle capcanlı bir manzaranın ortasından kendi yolumuza ilerlememiz birkaç saat sürdü. Bizim olmamız ortamda merak uyandırdı. Kadınlar atlarımızı incelediler, atlılar çevremizde toplandılar, bize biraz eşlik ettiler, çocuklar biz Frenklerin arkasından bağırdılar.

Gün ortası olmuştu ki çadırlarını kurmaya çalışan küçük bir grup gördük. Şeyhe ait doru renkli genç bir kısrak şimdiye kadar gördüğüm en nefis yaratıklardan biriydi. Bağlanmış olduğu kazıktan kurtulmaya çalışırken, bir gazelin zerafetini ve çevikliğini gösteriyordu. Bütün uzuvları kusursuz bir simetriye sahipti: Kulakları uzun, narin ve şeffaftı. Kızıla çalan burun delikleri genişti. Kavisli boynu görkemliydi. Kuyruğu ve yelesi ipektendi sanki. Hepimiz istemeden durmuş ve ona bakakalmıştık. Bizim hiçbir şey demeden ona hayran hayran baktığımızı gören sahibi "Maşallah" deyin diye bağırdı. Nazar değmesinden korkuyordu. "Zevkle yapacağım" dedim. "Çünkü kabilenin mücevherine sahipsin. Bize bir şişe deve sütü getirdi ve Sofuk'un çadırlarının yerini gösterdi.

Hâlâ iki saatlik bir yol vardı önümüzde. Şemar Şeyhinin kampına vardığımızda atlarımız da biz de sıcaktan ve yol yorgunluğundan perişan olmuştuk. Çadırlar derin bir koyağın içindeki geniş bir çimenliğe kurulmuştu. Her yöne doğru dağılmışlardı. Aralarında Türk düzensiz birliklerinin (başıbozukların) beyaz çadırları yükseliyordu. Sofuk'un oğlu Ferhan ve bir grup atlı onlara

doğru yaklaşırken gelip bizi karşıladılar ve hem büyüklüğü ile hem de girişte yere saplanmış olan mızraklarla diğerlerinden ayrılan Şeyh'in çadırına götürdüler. Sofuk bizi hemen karşıladı. İçlerinde kabilesinin şeyhleri ve önde gelen adamlarıyla yaklaşık üçyüz kişi eşlik ediyordu kendisine. Kısa ve şişman bir adamdı. Bir Araptan daha çok Osmanlıya benziyordu. Parlak gözleri zekice bakıyordu insana. Hatları düzgün ve ifade yüklüydü. Taraftarlarına göre daha şık, iyi malzemeden yapılmış giysiler giyiyordu. Mavi, sarı, kırmızı çizgili ve kenarları uzun ip örgülerle dolu bir eşarp başından omuzlarına dökülüyordu. Alnında çeşitli renklerdeki ipeksi ipliklerle dokunmuş bir bant vardı. Ayak bileklerine kadar inen beyaz uzun gömlek ve üzerindeki siyah beyaz pelerin giysisini tamamlıyordu.

Beni ve Rassam'ı çadırın en üst bölümüne götürdü. Yumuşak dokunmuş güzel halıların üzerine oturduk. Bütün grup kendi oturacağı yeri bulunca biz daha attan inerken söylenen "hoşgeldiniz" sözcükleri defalarca söylendi. "Allahın selamı üzerinize olsun Beyim, hoşgeldiniz başımın üstünde yeriniz var. Benim evim sizin evinizdir" diye kendisine en yakın olan yabancıya hitap ediyordu Şeyh. "Barış sizinle olsun Sofuk, Allah sizi korusun!" yanıtını verdik ve bütün konukların ve orada olan kişilerin önünde aynı şeyler tekrarlandı. Yaklaşık yarım saati bulan bu tören sürerken ben de bizi karşılamaya gelenleri rahatça inceleme fırsatı buldum. En yakınımda oturan Şeyh'in oğlu Ferhan'dı. Yüzündeki ifade ne çekici ne de sevimli olmakla birlikte yakışıklı, zeki genç bir adamdı. Giyinişi de babasınınkine benziyordu ama başının çevresini sarmalayan mendilin altından örük örük uzun siyah saçı ile ayrılıyordu ondan. Dişleri çoğu Arabınki gibi filidişi beyazlığındaydı. Onun ötesinde dehşet saçan, korkunç görünüşlü kendi kabilelerine ait olmayanları doğal düşman sayan, ömürleri savaş ve yağma içinde geçmiş, bu vahşi yaşamlarını dünyanın bütün zenginliklerine tercih eden bir grup savaşçı oturuyordu.

Bayan Rassam da bizim olduğumuz kalabalığın içine getirilmişti ve orada bulunan herkes tepeden tırnağa onu süzmeye başladı. Bu hiç hoşumuza gitmediğinden onun kadınlar çadırına götürülmesini rica ettik. Şeyh iki zenci köleye ancak bir taş atımı uzaklıkta olan hareme onu götürmelerini buyurdu.

Sonunda hoş-beş bittiği için genel konuları konuşmaya geçtik. Görünüşte kahveye benzeyen ama çölde bulunan çok güzel kokulu kökler ve baharatlarla bayağı uyuşturucu bir etkiye sahip

olan ve Şeyh'in çok uzun zamandan beri tadına vardığı bir karışım [mırra] çadırlarımıza çekilmeden önce elden ele dolaştı.

Sofuk'un ismi çölde o kadar bildik bir isimdi ve Mezopotamya'daki politikada öyle göze çarpan bir etkisi vardı ki sanırım onun hakkında biraz bilgi vermem ilginç olacaktır. Kabileyi Nedc'den getirmiş olan şeyhlerin soyundan geliyordu. Kariyerinin başlangıcında şeyhliği amcası ile paylaşıyordu. Onun ölümünden sonra Şemarların baş şeyhi haline geldi. İlk dönemlerden beri Fırat ve Dicle'deki illerin Türk valileri için bir başbelası olmuştu ama Kirmanşah Valisi Fethi Ali Paşa'nın oğlu Muhammed Ali Mirza'nın kampına yaptığı esaslı bir saldırıdan sonra Osmanlı'nın takdirini ve güvenini kazandı. Bu olay Mirza'nın Musul ve Bağdat üzerine yürüdüğü zaman olmuştu. Türk şehirlerinin güvenliğinin tamamıyla borçlu olunduğu bu kahramanlıktan sonra Sofuk, Şemar'ın şeyhi olarak resmen tanındı. Ama Paşa onlara kötü davrandığı ya da Sofuk kendi kontrolündeki adamlarını kontrol edemediği zaman kervanları talan ve çok sevdikleri köyleri yağma işi tekrar başladı. Sofuk Türkler için yenilmesi zor bir rakip haline geldi ve Çöl Kralı ünvanını aldı. Mehmet Reşit Paşa Kürdistan ve Mezopotamya'nın içlerine başarılı bir sefer yaptığı sıralarda Sofuk da gücünü ezmek için aradığı şeyhler arasındaydı. Onu güç kullanarak etkisizleştirmenin boş bir girişim olduğunu anladığından, resmi bir kaftanla onurlandıracağı bahanesi ile saraya davet etti. Yakalandı ve İstanbul'a tutuklu olarak gönderildi. Orada birkaç ay kaldıktan sonra Osmanlı'ya bağlı olacağını dair sözler verdikten sonra aşiretinin başına dönmesine izin verildi. O zamandan bu yana Araplar genellikle yağma işi yaptılar ve onlara boyun eğdirmek için yapılan girişimlerin çoğu bir işe yaramadı. Musul ve Bağdat Paşalıklarının dehşeti haline geldiler. Dicle'nin doğusunu da içine alan bölgelerde bile soygunlara devam ettiler. Tüm bunlar olurken Sofuk'un amcasının oğlu Necri rakip olarak ortaya çıktı ve yeni şeyh olduğunu ilan etti. Bu, aşiret içinde çekişmelere yol açtı. Onu ziyaret ettiğimiz sırada ihanetler yüzünden popülerliğini kaybetmiş olan Sofuk neredeyse tüm Araplar tarafından terkedilmişti. Bu çıkmaz karşısında Musul Paşasına gitti ve eğer otoritesini yeniden sağlaması için kendisine yardım ederse aşiretinin yaptığı çapulculuk işlerini engelleyeceğine ve Osmanlı'ya hizmet edeceğine dair söz verdi. Tüm bunlar kampın ortasındaki haytaların beyaz çadırlarının niçin burada bulunduğu sorusunun da yanıtı oluyordu.

Onlardan umulan yardım gelmeden önce yeterli armağanlarla gönüllerinin alınması gerekli Osmanlılarla olan bu tür ilişkiler ve son iki yıldır ülkenin her tarafının kasıp kavuran kıtlık Sofuk'un malı ve mülkü için hiç de iyi olmadı. Araplar arasında çok ünlü olduğu servet ve şatafatı ortadan kayboldu. Birkaç ay önce en sevdiği karısının en güzel gümüş halhallarını -son çare idi- Musul'a mısırla değiş tokuş için göndermişti. Bir zamanlar giydiği, kürklü pelerinler ve işlemeli elbiselerini artık yenileyemiyordu. Çadırındaki tek halı en seçme konuklarının oturduğu halıydı. Diğerleri ya çimlere çömelmişler ya da çıplak yerde oturuyorlardı. Tam bir Bedevi yaşamı sürüyordu. En sıradan bir Bedeviden her zaman şeyhlerin en zayıf noktasını oluşturan haremindeki kadın sayısı ile ayrılıyordu. Ama en parlak günlerinde bile en bayağı Arap ona "Sofuk" diye hitap eder, kendini onunla eşit görür ve huzuruna davet edilmeden yanına oturabilirdi. Burckhardt tarafından çok ayrıntılı bir biçimde betimlenen Patrikal Yönetim Sistemi'nde dörtbin yıldan beri yapılagelen şey çölde de hâlâ varlığını sürdürmektedir. Araplar önce bir adamı başları olarak kabul ederler ama onun tarafından herhangi bir zalimlik ya da halka karşı bir tavır gördüklerinde hemen bağlılıkları azalır ve yeni, daha güvenilir ve adil başka bir lider ararlar. Eğer aşiretin onuru ve güvenliği için bunların gerekli olduğuna inanırlarsa Şeyh tarafından istenen bağışlara ve özverilere bir süre katlanırlar ama o gerekliliğin tek karar vericisinin de kendileri olduğunu düşünürler. Bu yüzden bir aşiretin başı emri altındaki insanlardan para ya da at isteyerek kendi otoritesini tehlikeye atmaz, çünkü ancak çoğunluğu kendi tarafında tuttuğu sürece yönetebilir aşiretini. Çadırlarını başka bir yere taşıdığında ailesinden olmayanlar da eğer doğru olduğunu düşünürlerse peşinden giderler. Eğer nüfuzu çoksa ve taraftarlarının sayısına tamamen güveniyorsa kendisini zorba bir yönetici durumuna getirecek kan dökme ve zulüm etme gibi işlere kalkışabilir ama böyle şeyler Araplar arasında hiç unutulmaz ve bizzat Sofuk örneğinde daha sonra göreceğimiz gibi hemen hiç cezasız kalmaz.

Erimiş tereyağı ve ekşi süt içinde yüzen haşlanmış koyun eti parçalarından oluşan tahta tabaklara konulan geleneksel Arap yemeği gelişimizden az sonra önümüze kondu.

Yemek sofradan kaldırıldıktan sonra haytaların başı bizi çağırdı. Selimiye'de konaklayan düzensiz birliklerin komutanıydı ve onu Musul'dan tanıyordum. Başıma gelen ilk sorunlarda eski Pa-

şa'nın kullandığı bir araçtı ve şimdi bunu gülerek kabul ediyordu. Kendisine Hıristiyan kökeninden gelen bir sıfatla Georgian'ın oğlu ya da Georgioğlu İbrahim Ağa deniyordu. Kısa boylu bir adamdı. Düzgün yüz hatlarına sahipti. Gür kaşlar altında zekice parlayan gözleri vardı. Kişiliğini en iyi belirten bir işaret olarak küçümseyici bir tarzda sırıtıyordu. Kılığı kıyafeti de yaptığı mesleğe tam uyuyordu. Bol ceketi, yeleği ve geniş şalvarları altın işlemelerle kaplıydı. Belini ve başını sarmalayan atkılar en canlı renklerden ve zengin dokumalardan oluşuyordu. Kuşağındaki en pahalı cinsten silahlarla, at ve kısraklarıyla ünlüydü. Gözüpekliği ve yiğitliği onu Muhammed Paşa'nın en gözde adamı yapmıştı. Vali ve şeyhler arasında süregelen çatışmalarda Musul ve Kürdistan'ın asilerine boyun eğdirmeye çalışan Paşa'nın en önemli adamıydı. Onun kahramanlıklarından biri burada anlatılmayı hakediyor. Birkaç yıl önce Habur Nehrinin üzerindeki Zakko'da muntazam bir biçimde yapılmış bir kalede yaşayan çok kuvvetli ve nüfuzlu bir Kürt beyi vardı. Osmanlı'ya karşı direnişi Muhammed Paşa'nın işe karışmasını gerektirdi. Zaten çok zengin olduğuna, büyük servetine ilişkin söylentiler ona karşı bir sefer düzenlenmesini çoktan haklı kılmıştı bile. Onu yakalama ve kaleyi düşürme girişimlerinin hiçbiri sonuç vermedi. Ben Mezopotamya'ya geldiğimde o hâlâ bağımsız bir bey olarak hüküm sürüyordu ve bir gece onun evinde konuk olmuştum. Kürdistan'ın bu bölümünde eski feodal gelenekleri sürdüren son beylerden birisiydi. Duvarları her türlü silah, geyik ve düğüm düğüm dağ keçisi boynuzları ile süslü olan geniş salonu her akşam konuklarla ve yabancılarla dolup taşardı. Güneş batınca, ağzına kadar çeşitli yemeklerle dolu olan tabaklarla büyük bir yer sofrası kurulurdu. Bey salonun başköşesindeki yastıkların üzerine oturur, en sevdiği konukları da hemen yanında olurlardı. Akşam yemeğinden sonra haremine çekilir, herkes kendisine göre en güzel olan yerde uyur ve sabahleyin sorgusuz sualsiz çekip giderdi yoluna. Beyin günleri talan ve savaşla geçiyordu. Ülkedeki insanların yarısı kan davası ilan etmişti ona karşı. Bir gün Zakko'yu ele geçirmek için yapılmış başarısız bir girişimden sonra selamlıkta otururken Muhammed Paşa, "Beni şu Kürt köpeğinden kurtaracak kimse yok mu?" diye bağırdı. "Allah ve Peygamber tanığım olsun, kim bana onun başını getirirse en büyük onuru ben de ona vereceğim!" Onun adamları arasında olan İbrahim Paşa teklifi duyar duymaz odadan çıktı gitti. En cesur adamlarını topladıktan son-

ra dağların yolunu tuttu. Tüm adamlarını ama yedi sekiz tanesini Zakko'nun hemen dışındaki küçük köyün bahçesinde gizleyerek akşamleyin Kürt Beyi'nin kalesine girdi. Bir konuk olarak karşılandı. Önüne geleneksel et yemekleri konuldu. Yemeğini güzelce yedikten sonra İbrahim Ağa yerinden kalktı, evsahibine doğru ilerlerken uzun piştovunu çıkardı ve yaklaşık bir metre mesafeden beyin göğsüne ateşledi. Hemen kılıcını çekti ve başı gövdeden ayırdı. Bu eşi benzeri görülmedik cesaret karşısında donup kalan Kürtler hiçbir direniş gösteremediler. Çatıdan verilen bir işaret dışarıda gizlenmiş adamlar tarafından yanıtlandı hemen ve kalenin içindeki en kuytu köşelere bir anda tüfekli adamlar doldu. Her yer talan edildi, soyuldu. Georgian (Corciyan) Musul'a büyük bir servet ve Kürt Beyi'nin başı ile döndü. Zakko Kalesi çürümeye terkedildi. Türk yönetimi Kürt bağımsızlığının yerine geçti. Açlıktan ölen birkaç Yahudinin dışında yıkıntılar arasında kimse kalmadı.

Ama bu cesur İbrahim Ağa'nın son kahramanlığı değildir: Onun evsahibi olan Sofuk bizzat onun kurbanı olmaya yazgılıydı.

Haytabaşı gittikten sonra Sofuk yanımıza geldi ve günün büyük bir bölümünü bizimle geçirdi. Çok kederli ve üzgündü. Yoksulluğundan yakınıyordu. Yıkımının Türklerin yüzünden olduğunu söylüyor, onlara verip veriştiriyordu. Gözyaşları içinde aşiretinin hızla kendisini terkettiğini itiraf etti. Biz bu konular hakkında sohbet ederken, Şeyh'in bizim yanımızda olduğunu duymuş ve kampa gelmiş iki kabile şeyhi kısraklarını bizim çadırımızın önüne bağladılar, içeri girip bizim yanımıza oturdular. Sofuk'un en candan adamlarıydılar ve Sofuk'a karşı olan duyguları yerinde görebilmek için Şemar kabileleri içinde dolaşıyorlardı. Birisi kırk yaşlarında çöl güneşi ile kapkara olmuş vahşi ve kan döken bir görünüme sahip bir adamdı. Arkadaşı çok gençti. Hatları öyle zarif ve kadınsı gözleri o kadar parlaktı ki insan onu bir kadın zannediyordu neredeyse. Bu aldanış bukle bukle, örgülerle omuzlarına ve göğsüne inen uzun siyah saçları ile hiç azalmıyordu tabii. Şemar Aşiretinin en büyük kollarından biri olan Necm'in ayrılışı ile ilgili çok canlı bir tartışma başladı. Genç adamın coşkusu ve sadakati sınır tanımıyordu. Sofuk'un üzerine atıldı ve sakallarını yanaklarını öpmeye başladı. Şeyh kendini kurtardığı zaman beriki elbisesinin kenarını tutmuş hâlâ öpüyor ve hıçkırarak ağlıyordu. "Sana yalvarıyorum ey Sofuk! Yeter ki sen

emret, gözlerinin, sakalının hakkı için, sen iste yeter ki; peygamber adına söz veriyorum ki sana, çölün en dibindeki bir köşeye kaçsa da bütün aşiretinin savaşçılarının arkasına gizlense de şu kılıcım o Necri'nin kalbini bulacak." Ama bu parlak sözler için artık çok geçti ve Sofuk artık aşiretteki etkisinin gün geçtikçe eriyip yokolduğunu iyi biliyordu.

Bayan Rassam kadınlara yaptığı ziyaretten döndükten sonra bize nasıl karşılandığını anlattı. Okuyucuya büyük bir Arap şeyhinin evlilik hayatı hakkında biraz fikir vermeye çalışayım: Bizim onu ziyaret ettiğimiz zaman Sofuk'un üç karısı vardı ve her biri en çok kendinin Sofuk tarafından sevildiğine ve korunduğuna inanıyordu. Bu ya Sofuk'un Arapları büyüklük ve güçlülük havası ile etkileme arzusundan ya da hemen hemen her ay yeni bir eş alıp, bir ay sonra bunu boşayıp, adamlarından birisiyle evlendirdiği için evliliğin hep ilk dönemine düşkünlüğünden kaynaklanan zaafının bir sonucuydu. Bu mutlu adam böylece sürekli balayında yaşıyordu. Şimdi haremini oluşturan bu üç kadının başı, güzelliği ve soyluluğu ile çöldeki her Arabın şarkılarında ünlü olan Emşe idi. Kökeni çok eskilere giden Tay Aşiretinin Şeyhi Hasan'ın kızıydı. Yine bu aşiretin şeyhlerinden ve Emşe'nin atalarından birisi olan Hatem Doğu'ya ait hikayelerin bir kahramanıydı. Sofuk onu babasından zorla almıştı ama daima büyük bir saygı gösteriyordu kıza. Soyluluğundan ve güzelliğinden dolayı "Çöl Kraliçesi" diye anılıyordu. Diğer Arap kadınlarının da giydiği ince gömleğinin altından belli olan vücudu orantılı ve zarifti. Boyu uzun, yüzü güzeldi. Yüz hatları muntazamdı. Kara gözleri ışıl ışıl yanıyordu. Kuşkusuz sıradan bir güzellikten çok daha fazlasına sahip olduğu iddiasını taşıyordu. Araplara göre o mükemmelliyet anlamına geliyordu: Çünkü sanatlarının tüm kaynaklarını, doğanın başlayıp eksik bıraktıklarını tamamlamak için sonuna kadar onun için tüketmişlerdi. Dudakları koyu mavi ile boyanmıştı. Burnunun üzerinde birleşme yerine kadar kaşları çivitle belirginleştirilmişti. Yanaklarında ve alnında güzel benekler vardı. Kirpikleri sürme ile iyice siyahlaştırılmıştı. Bacaklarında ve göğüslerinde çiçek başları ve tüm vücudunda çiçek zincirleri şeklinde devam eden enfes dövme süsler vardı. Her bir kulağından ta beline kadar inen devasa altın bir küpe dört firuze çiçeği ile süslenmiş yine altın bir levha ile bitiyordu. Burnunda da yine üzeri çeşitli mücevherlerle süslü olağanüstü büyük bir altın hızma vardı. Bu o kadar büyüktü ki kadın yemek yiyeceği zaman ağzını kapa-

dığı için hızmayı çıkarmak zorundaydı. Boynunda asılı dizi dizi boncuklar, Asur silindirleri, mercanlar, akikler, renkli taşlar, el ve ayak bileklerini çevreleyen bol gümüş bilezikler, yürürken büyük bir şangırtı ile birbirine çarpıyordu. Mavi gömleğinin üzerinde, çadırdan çıktığı zaman üzerine aldığı çizgili bir pelerin vardı. Alnına bütün kadınların kullandığı siyah bir eşarp bağlamıştı.

Eğer o eski şarkı doğruysa ev işleri ve kraliçelik dengeli bir biçimde sürdürülüyordu. Çadırı oluşturan siyah keçi kılından dokunmuş kalın çarşaf oniki-ondört sağlam direkle desteklenmişti ve bir tarafı tamamen açıktı. Tamamen kadınlara ait olduğundan konukları için çadırının bir köşesine yer ayırmak zorunda olan diğer Arapların çadırlarında olduğu gibi ayrı bir bölme yoktu. Direklerin arasında birbirine yakın, dik olarak konulmuş pirinç, buğday, arpa, kahve ve diğer ev erzakları ile dolu büyük keçi kılından yapılmış çuvallar vardı. Onların üzerine yastık ve halılar serilmişti. Emşe bunların üzerinde uzanıyordu. Emşe'nin arkasında çömelmiş yaklaşık elli hizmetçi geniş kazanları kaldırıp indiriyor, sac üzerinde ekmek yapıyor, üç kazığın arasına bağlanmış bir derinin [yayık] içindeki sütü tereyağı yapmak için sallıyordu. Şeyh'in konuklarına akşam yemeğini kendi çadırında hazırlamak baş kadına verilmiş bir ayrıcalıktır. Her tarafta yanan ateşler çadırın katlarının altında asılı duran ağır bir duman bulutu oluşturuyor. Emşe'nin gözlerinden daha az parlak olan hiçbir göz bu loşlukta görünemiyordu. Kadınlar erzak istedikleri zaman, Emşe halıyı bir köşesinden kaldırıyor, çuvalın ağzını açıyor ve istenilen malzemeyi boşaltıyordu. Herşey onun ellerinden geçiyordu. Otoritesini ve mevkiini göstermek için hizmetçilerine durmadan küfürler yağdırıyordu. Benim burada söylemekten sakınacağım sıfatlarla onları onurlandırıyordu. Kelime dağarcığı eğer geçemiyorsa bile şehirde[2] eğitim görmüş bir kadınınkine zenginlikte kesinlikle eşitti. Evcillik ve amirlik işte böyle tamamlanıyordu. Çamurla ve güneşle kapkara olmuş, kir pas içinde, kafalarındaki taçtan aşağı sarkan uzun bir kuyrukla süslenmiş, çıplak, küllerin içinde ya da çimenlerin üzerinde yuvarlanan üç küçük yaramaz Emşe'nin çocuklarıydı.

Emşe her evliliğin kendine ait bir çadırı olduğu için Sofuk ile yaşadığı çadırı olmasa da diğer iki bayanla sevgiyi paylaşıyordu.

2 Haremdeki kadınlardan herhangi birini kocası ile konuşurken biz çiçekten başka hiçbir kelime kullanmadan zarif ve kibarca konuştuğunu hayal ederiz ama genellikle en terbiyesi bozuk olanımızı bile afallatacak kelimeler kullanırlar aslında.

Atovin fiziksel görünüşte Emşe'ye rakip olma konusunda çok aşağılardaydı. Bir Yezidi kölesi olan Ferah'ın da güzellik iddiası yoktu. Ama yine de Emşe buyruğunu sürdürüyordu onlara karşı. O izin vermeden Emşe'nin huzurunda oturamazlardı. Yalnızca ondakilerin -Sofuk'unkilerin ya da anahtarların sahibi olduğunu varsayarsak- anahtarları vardı ve ev ekonomisi ile ilgili konularda ondan daha üstte biri yoktu.

Bayan Rassam kadınlar tarafından büyük bir törenle karşılandığını söyledi. Kocasının lüks alışkanlıklarını ve mevkiini göstermek için konuğuna Emşe bir bardak şerbet ikram etmişti. Ama kaşık olmadığı için üstü başı pis bir zenci hizmetçinin habire emdiği parmaklarıyla karıştırdığı bu şerbeti çok titiz olan Bayan Rassam içmediği konusunda bana garanti verdi.

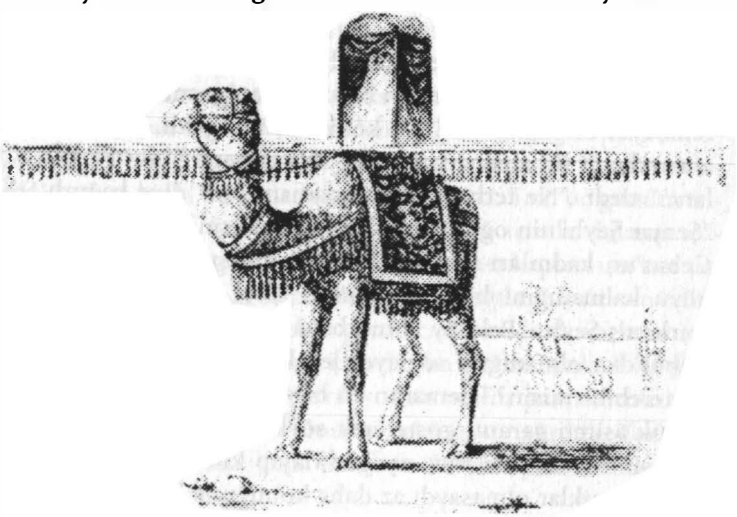
Aşiret yeni bir otlağa taşınacağı zaman Şeyh'in kadınları ancak insan dehası ve pitoresk yaratım aşkının icat edebileceği, develerin sırtına yüklenen en tuhaf buluşun ortasına otururlar. Hafif bir kabin devenin hörgüçlerinin ortasından geçen, uzunluğu beş altı metreyi bulan bir düzeneğin üzerine oturtulmuştur. Her iki uca eşit mesafededir. Dıştaki sırıklar şişirilmiş parşömenle birleştirilmiştir. Hörgücün üzerinde, tam merkezde bayanların üzerinde oturduğu küçük bir bölme vardır. Tüm alet, devenin gövdesi ve boynu gibi püsküller her renkten örülmüş saçaklarla, cam boncuklar, deniz kabukları ile süslenmişti. İdare edilmesi güç bu yükün altında hayvan ilerlemeye çalışırken sanki uçsuz bucaksız ovada kayıp giden çok büyük kelebekler gibi ufuk çizgisi üzerinde iki yana doğru salınırdı.

Akşamleyin Emşe ve Ferah, Bayan Rassam'a iade-i ziyarette bulundular. Erkeklerin olduğu bir çadıra kadınların girmesi yasak olduğu için Sofuk ilk kez izin vermişti onlara. Aşırı meraklıydılar ve boşboğazlığa varan sorularına yanıt vererek onları tatmin etmek çok güçtü.

Sofuk eşsiz güzellikte bir kısrağa sahipti. Ona sanki aşiretin malıymış gibi Şemariye adını vermişti. On yıl önce ölen Kıble isimli annesinin ünü Habur'un beslendiği su kaynaklarından Arabistana kadar yayılmıştı ve öldüğü gün, aşirete ilişkin olayların tarihlendirildiği bir yeni milat sayılmıştı. Cebur Şeyhi Muhammed Emin Şemariye'nin sırtında Sofuk'un yaban atı yakaladığını gözleriyle gördüğüne yemin etmişti. Çölde onun hızı ve dayanıklılığı ile ilgili bir sürü inanılmaz öykü dolaşıp duruyordu. Sofuk, onu ve yavrusunu tüm aşiretinin servetinden üstün tutuyordu.

Onun için bütün servetinden hatta Emşe'den bile vazgeçebilirdi. Düzensiz birlikler burada olduğu için Şeyh'in en iyi atları ve bazı adamları çadırlardan biraz uzaktaki bir koyakta gizlenmişlerdi.

Al Hather Sofuk'un kampından yaklaşık onsekiz mil uzaktaydı. Bize eşlik etmesi için isimleri Dathan ve Abiram olan en ünlü iki atlısını görevlendirdi. Dathan siyah bir köleydi. Ama Şeyh ona özgürlüğünü ve bir karı -çölde aksamaz bir şekilde hep bulunduğu gözlemlenebilen iki şey- vermişti. Sofuk'un tüm müritleri arasında en sadık ve cesur olanıydı. Tüm Arap aşiretleri arasında kahramanlıklarıyla ünlüydü. Atlarımızla ilerlerken halkı hakkında birşeyler öğrenmek için sorular sordum ama o sadece bir konu üzerinde konuştu: "Ya Beyim[3] Arap yalnızca iki şeyi düşünür: Savaş ve aşk. Herkes savaşın ne olduğunu bilir bu yüzden biz en iyisi aşktan bahsedelim." Ve ısrarla ateşli bir dille kadınların güzelliklerini, savaşlarda ve yağma işinde kendisi çok ayrıcalıklı bir yetenekte olduğundan kendisine verilen hediyeleri anlat-

Deveye binmiş bir Şamar kadını.

maya başladı. Sonra bir aşığın ilk kez nasıl aşık olduğunu ve bu aşkını karşısındakine nasıl bildirdiğini anlattı. Bir Arap, çeşmeden su taşırken ya da yeni otlaklara göçerken gördüğü kız eğer hoşuna giderse hemen ona tutulabilir. Duyduğu ilk sevginin ateşini hiçbir şey soğutamaz. Artık onun için ölmeye, kendisini se-

3 Oh. Efendim anlamına gelir ve her cümlenin başında kullanılır İstanbullular'ın Bey diye yumuşattığı kelimeyi Şemar Araplan Beg olarak telaffuz ederler

rüvenlere atmaya, içinden çıkılamaz melankolik kederlere kaptırmaya hazırdır. Sevdiği kız ya da kadın, bilmeden onun yüreğinde yakmış olduğu ateşten habersizdir. Bu yüzden aşık onu sevdiğini belli etmek ister. Kızın uzak bir akrabasına ya da onun çadırına girip çıkabilen bir aşiret üyesine hiç kimseye söylemeyeceğine yemin ettirdikten sonra aşkının kim olduğunu söyler ve sırdaşına bir buluşma ayarlaması için yalvarır. Eğer aracı olarak seçilen kişi kadınla konuşmayı kabul ederse yalnız olduğu bir sırada bir çiçekle yanına gider ve "Bizi yaratan Allah adına yemin et, bu çiçeği ve şimdi sana söyleyeceğim şeyi kimseye söylemeyeceğine." Eğer kız, aşığın habercisini söylemesi konusunda yüreklendirmeye hevesli değilse ya da tuhaf biri ise reddeder ve kendi yoluna gider ama arada geçen konuşmayı hiçbir zaman başkalarına söylemez. Diğer durumda "Tuttuğun çiçeğe ve bizi yaratan Allah adına yemin ediyorum" der. Aracı kişi buluşma yeri ve zamanını ayarlar. Bu şartlar altında verilen sözler hemen hemen hiçbir zaman bozulamaz.

Şemar kadınları iffetleri ile pek ünlü değildiler. Bizim Sofuk'u ziyaret etmemizin üzerinden biraz zaman geçmişti ki Cebur Aşireti Şeyhi Muhammed Emin konuk olarak geldi. Ferhan ve onun arasında bir iki atışmadan sonra Muhammed Emin Ferhan'a "yalancı" dedi. "Ne terbiyesiz bir adamsın sen" diye bağırdı Sofuk, "Şemar Şeyhi'nin oğluna nasıl yalancı dersin? Musul Paşalığı'nın Cebur'un kadınları yüzünden adı namussuza çıkmamış bir tek köyü kalmadığını bilmez misin?" "Evet belki!" diye yanıtladı içerlemiş Şeyh, "Peki ey Sofuk bana senin çocuğunun babasının Cebur'dan olmadığını söyleyebilecek Necm Aşiretinden bir kişi gösterebilir misin?" Şemar'ın en büyük kollarından biri olan bu büyük aşireti garanti göstererek söylediği bu söz üzerine Sofuk öyle sinirlendi ki hemen ayağa fırlayıp kılıcını çekti, eğer araya giren konuklar olmasaydı az daha konuğuna kılıcı saplıyordu.

Kadınların ihmal edilmesi ve evlilik sisteminin böyle olması kötü sonuçlardan başka birşey doğuramazdı. Eğer bir Arap karısının bağlılığından kuşku duyar ve kendisini aldattığına ilişkin kesin kanıt elde ederse onu oracıkta öldürebilir. Ortaya çıkması kendisine katlanılmaz bir utanç getireceğinden bu onursuzluğu gizlemeyi tercih eder. Onu yalnızca üç kez yinelenen kesin bir formülle yapılan boşama ile boşayabilir. Kadın daha çok kendi akrabalarından korkar. Çünkü genellikle onların nitelemesi ile "ailenin adını kötüye çıkardığı için" öldürülür.

El Hatır'a doğru giderken göçen Şemar'ın taşınan çadırları, sürüleri ve ailelerinin yanından geçiyorduk. Daha önce betimlediğim gibi her yanda dev gibi deve kanatları görüyorduk. Dathan'ı hepsi tanıyordu. Atlılar yanımıza yaklaşırken onu görünce hemen atlarından iniyorlar, onunla kucaklaşıyorlar ve adete göre her iki yanağından öpüyorlardı. Karşılıklı güzel sözler söylenirken birbirlerinin ellerini tutuyorlardı.

Köhneleşmiş El Hatır Harabelerinin arkasından biz ona doğru yaklaşırken fırtına yüklü kapkara bulutlar yükseldi. Harabelerin duvarlarına ve sarayın üzerine hâlâ ışınlarını gönderen güneş altın gibi parıldayana kadar sarı taşların[4] üzerine çaktı kendini. Bay Ross, ben ve bize eşlik eden Arap yaklaşan fırtınadan kurtulmak için atlarımızı ileri doğru sürdük. Ama biz saraya yetişmeden çok önce gök tepemizde kızgınlıkla patladı. Geniş binalar boyunca şimşek yalayıp geçti meydanları ve ıssız salonlarında yıldırımlar yankılandı. Kafamıza aman vermeden inen dolu bizi, atlarımızı durdurmaya ve yağışa karşı sırtımızı dönmeye zorunlu kıldı. İşte böyle harabelere girmek için en uygun an. Bir çölün ortasında muhteşem bir yalnızlık içinde yükseliyorlardı. Tıpkı onbeş yüzyıl önceki Romalı tarihçi[5] tarafından betimlendiği gibi ayakta duruyorlardı. Önceki ziyaretimde gördüğüm zaman El Hatır'ın üzerimdeki etkisi belki bu kadar güçlü olmamıştı. Tam üç gündür insanın yerleştiği tek bir yer görmeden çölün içinde dolaşıp durmuştuk. Dördüncü gün kalın bir sis tabakası kaplamıştı her yeri. Biz de aramaktan vazgeçmiştik ki sisler dağılmaya devam edince birden karşımızda harabeleri gördük. O zaman duvarların içerisinde bazı Şemar Araplarının çadırlarına rastlamıştık. Ama şimdi sarayın çevresinde bir daire oluşturan moloz parçalarının üzerinden de geçtik ve sarayın kimsesiz olduğunu gördük. Yakındaki tepelerde sürüler olduğuna bakılırsa Araplar pek uzakta değildi.

İç çitlere açılan girişe yakın bir yerde sarayın önündeki büyük avluya çadırlarımızı kurduk. Üç gün boyunca harabelerin arasında kaldık. Bir kısmı duvarların içerisinde hâlâ ayakta duran çeşitli binaların planlarını yapmak ve doğru ölçüleri almak için yeteri kadar zamanım oldu. El Hatır zaten diğer arkeologlar tarafından betimlendiği ve benim toplayabileceğim bilgi zaten kamu-

4 Sunye'deki büyük anıtların yapıldığı kireçtaşının sarıya çalan rengi bu ülkede seyahat eden herkese aşinadır. Onlar sanki güneş ışınları içerisinde yıkanmış gibi görünmektedirler.

5 Amiyanüs Marcellinus.

oyuna[6] sunulmuş olduğu için yerle ilgili ayrıntılı bilgiler vererek okuyucuyu bıktırma niyetinde değilim. Yalnızca, neredeyse tam bir daire oluşturan birçok kule ile çevrilmiş ve ortasında kare biçimli taşlardan sağlamca yapılmış, birçok figürle zarifçe ve özenle süslenmiş, muhteşem bir yapı olan sarayın yükseldiği duvarlardan bahsetmek yeterlidir sanırım. Muhtemelen İran Sasani kralarından birinin hükümdarlık devrine aitti. Arsakitlerden önce olmadıkları kesin görünüyordu. Belki yapı bu kadar eskiye uzanabilirdi ama ben yine de çok önce kurulmuş olacağını sanmıyordum. Ya onu kuran kişinin adı olan ya da bazı dinsel ibadetlere ilişkin bilgiler veren taşların üzerindeki tüm işaretler Persiya, Babil ve Susyana'daki[7] (Sasani) kaynaklı yapıların çoğunda bulunur.

Geceleyin atlarımızı çalmaya teşebbüs eden hırsızlardan kaynaklanan korkuları saymazsak ziyaretimiz süresince bir daha rahatsız edilmedik. Yakınımızdaki çadırlada konaklayan Araplar bize tereyağı, süt ve koyun eti getirdiler Tahatar akarsuyundan içtik durmadan. Gerçekten çok tuzluydu. Hizmetçilerimiz ve devecilerimiz günboyu yer mantarı ile sepetleri doldurdular.

Geri dönüşte çölü boydan boya geçtik ve birinci gece Çusup Vadisi'ne ertesi gün de Musul'a ulaştık. Dathan ve Abiram, ikisi de daha üzerinden çok zaman geçmemiş olan yağma işlerinde oldukça başarılı kişiler oldukları için şehrin saygıdeğer tüccarları ile hesaplaşmaları gerekiyordu. Ama bu hesapta denge onların aleyhine olduğundan çok iyi tanındıkları şehre girme konusunda bir türlü ikna edilemediler. İki üç tane Şam ipeğinden elbise aldım ve bize yapmış oldukları hizmetten duyduğum hoşnutluğun simgesi olarak konuklarıma verdik. Dathan ödülünü alırken mahzun bir gülümseyiş yayıldı yüzüne. Kısrağını çöle doğru çevirirken, "Ya beyim, Allah yardımcın olsun! Vallaha develerin aynı Şemar'ın develeri gibi olacak; hepsi altınla yüklenecek, bizim çadırlarımızın yanından geçeceksin ve kimse onların kılına dokunamayacak!" diye bağırdı ve atını topukladı.

Ziyaretimizden bir yıl sonra Sofuk kariyerinin sonuna gelmişti. Onun yaşamının son günlerini anlatmak, ülkenin içinde bulunduğu politik koşulları ve onları yaratanların yöntemlerini gös-

6 Dr. Ross'un Geographical Society dergisindeki anılarına ve Dr. Ainsworth'un gezilerine bakın. Yine bu yer üzerine İngiltere Mimarlık Enstitüsü'nde harita ve planların ekli olduğu benim anılarım okundu. Bir kısmı da Builder'in birkaç sayısında basıldı.

7 Bu işaretlerin çoğu Royal Geographical Society'deki Bay Ainsworth'ün anılarında verilmiştir. Bunlar özel bir alfabenin harfleri değildir Ama birçok çeşitte yapılmış işaretlerdir. Ben de bunlara benzer işaretler Bisutum, Isfahan, Şuster ve İran da Sasani yapılarının varolduğu sanılan yerlerde buldum.

termeye hizmet edebilir. Sofuk'un rakibi olan Necri'nin neredeyse bütün aşiretin desteğini elde ettiğinden bahsetmiştim size. Bir ay içinde Sofuk neredeyse yapayalnız kalmıştı. Akrabaları ve en yakın adamları -ki aralarında Dathan ve Abiram da vardı- yine onunla birlikte çadır kuruyorlardı ama O düşmanlarının saldırılarından korktuğu için Cezire ve Fırat'ın doğusuna kadar olan Bedirhan Bey'in bölgesine güvenlik içinde yaşamak için çekilmişti. Oğlu Ferhan'ı birkaç hediye ile ve eğer destek görürse daha fazla hediye verme sözü ile Bağdat Paşası Necip Paşa'ya göndermişti. Şemar Aşiretinin onun otoritesini tanıması gerekiyordu. Paşa genç şeyhi, gösterdiği güleryüzlü tavır ve yardımla onurlandırdı ve artık popüler olmadığını bildiği ama yine de aşiretin gerçek başı olarak yönetme işini sürdürmesi gereken Sofuk'un yokluğunda onu şeyh olarak resmen tanıdı. Araplar arasında kaybolan otoritesini tekrar sağlamasına yardım edecek güçlü bir birliği gönderme sözünü de verdi Ferhan'a.

Necip Paşa'nın aldığı önlemler etkisini gösterdi ve aşiretin bir bölümü yeniden Sofuk'un yanına döndü. Sofuk, Necri'ye çadırları birleştirmelerini ve farklılıkları unutmalarını, Şemar'ın şeyhliğini birlikte paylaşmayı önerdi. Ama Necri bir Arap olarak adı kötüye çıkmış bir adamın kalleşliğinden korktuğundan öneriyi kabul etmedi. Sofuk oğlunu rakibine göndermeye karar verdi. Kendinden daha az tanınmış ve daha güvenilir olan genç şeyh aracılığıyla Necri'nin, önerdiği şartları kabul etmeye ve kampa gelmeye ikna edilebileceğini düşünüyordu. Ferhan önce reddetti ama daha sonra babasının konukseverlik yasalarına uyacağına ilişkin resmi bir yeminle birlikte söz vermesi üzerine, bu görevi üstlenmeye razı oldu. Atına atlayıp Necri'nin çadırına gitti. Necri onu güleryüzle karşıladı ama babasına güvenmeyi kesinlikle reddetti. Sonunda Ferhan'ın ona hiçbir zarar gelmeyeceği konusunda verdiği sözle ikna oldu. "Sofuk'un çadırlarına kesinlikle gitmezdim. Binlerce yemin etseydi bile ama sözüne güvendiğimi göstermek için seninle yalnız başıma geleceğim" dedi ve atına atlayıp, yanına hiç kimseyi almayarak Ferhan'la birlikte Sofuk'un çadırına geldi.

Karşılanma biçimini görünce hemen ihanete uğradığını anladı. Sofuk, aşiretinin en azılı adamlarının ortasında kapkaranlık bir yüzle, sessizce oturuyordu. Konuğunu karşılamak için ayağa kalkmadı, ona yanındaki bir yeri işaret etti. Ferhan babasının yüzüne bakınca titremeye başladı ama Necri korkusuzca çembere doğru ilerledi ve kendisine gösterilen yere oturdu. Sofuk hemen

bir kavga bahanesiyle kendisine karşı geldiği için onu azarlamaya yeltendi. Necri de cesurca karşılık verince olay gecikmedi. Sofuk birden ayağa fırladı, kılıcını çekip rakibinin üzerine çullandı. Ferhan boşuna babasının onuruna, Araplar için öylesine kutsal olan konukseverlik yasalarına ilişkin bağırarak ortada dört dönüyor, çadırlarına konuk olarak gelmiş bir adamın kanını dökerek oğlunun yüzünü kara çıkarmaması için yalvarıyordu. Necri son çare olarak kendisini kurtarması için Sofuk'un amcası Hacar'ın eteklerine yapıştı ama o Şemar'ın kana susamış en kalleş adamlarından birisiydi. İşte bu adamın dizlerinin üzerine Sofuk'un sanki bir koyun keser gibi kafasını uçurduğu talihsiz Şeyh Necri'nin başı cansız düşüverdi. Sofuk'un öfkesi canhıraş feryatlarla giysilerini parçalayarak kendinden geçen ve babasının başı üzerine lanetler yağdıran oğluna döndü. Kan kokan kılıç eğer araya girenler olmasaydı az daha onun da vücuduna saplanacaktı.

Şemar Aşireti bu yeminden dönme ve görülmemiş hainlik karşısında dondu kaldı ve bir o kadar da tiksindi. Arap çadırının konukseverliği bozulmuştu. Bu aşiret için dayanılmaz bir utanç, yüzkarasıydı. Böyle barbarca, bu denli haince bir iş, ne görülmüş ne duyulmuştu. Bir kez daha Sofuk'tan ayrıldılar ve katledilen şeyhin bir akrabasının emri altında toplandılar. Sofuk tekrar Necip Paşa'ya başvurdu. Yaptığı kalleşliği, eğer şeyhlik için rakip adaylar hâlâ olsaydı, aşireti böleceğini ve bunun da Mezopotamya'da sürekli bir karmaşaya neden olacağını söyleyerek haklı çıkarmaya çalıştı. Necip onun söylediklerine inanmış gibi yaptı ve yok olan otoritesini tüm çölde yeniden kurması için kendisine yardım edecek bir düzensiz birlik göndermeyi kabul etti.

Necip Paşa'nın gönderdiği birliklerin başı bizim çöldeki yolculuğumuzda karşılaştığımız Georgian oğlu İbrahim Ağa idi. Sofuk onu büyük bir neşe ile karşıladı ve birlikte aşiretin konakladığı yere döndüler. Ama kendisinin bizzat gönderilen ağanın düşmanı olduğunu bilmiyordu. Bir çok kez diğerlerine hazırladığı tuzağa şimdi kendisinin düştüğünü anladığında artık çok geçti ve çadırından dışarı bile çıkmıyordu. Birkaç saat sonra başı, Bağdat Paşa'sının ayaklarının dibindeydi.

Arabistan çöllerinde ismi her zaman anımsanacak olan gücü ve servetiyle Çöl Kralı ünvanını alan, Habur kıyılarından Babil Harabelerine kadar olan bölgeye yayılmış koskoca Şemar Aşiretini yöneten birinin sonu işte böyleydi. Bu Arabın öyküsü yıllar geçtikçe bir efsane ve kahramanlık hikayesine dönüşecektir

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÜÇÜK NESNELERİN BULUNUŞU•ODALARIN DÖŞEMESİ•BİR ARAP ŞÖLENİ•TAHYAR PAŞA'NIN GELİŞİ•KAZILAR SÜRÜYOR•NİMRUD'DA YAZ•BİR HORTUM•BAŞKA KABARTMALARIN BULUNUŞU•HEYKELLERİN BETİMLENMESİ•BOYANMIŞ ALÇITAŞI•VEZİRİN MEKTUBU•KUYUNCUK'TA KAZILAR•NİMRUD'DA YENİ BULGULAR•ARAPLARIN ŞAŞKINLIĞI•HEYKELLERİN İLK KOLLEKSİYONU İNGİLTERE'YE GÖNDERİLİYOR•TAHYAR PAŞA'NIN ZİYARETİ•HEYKELLER ÜZERİNE TÜRKLERİN DEDİKODULARI•KUYUNCUK YAKINLARINDAKİ BİR TEPEDE BULUNAN BİR BİNA•NİMRUD'DA AÇILAN YENİ ODALAR

Musul'a dönünce hemen Nimrud'a gittim. Girişini devasa insanbaşlı aslanların oluşturduğu odanın üst bölümünü çıkarmaları için sadece iki kişi görevlendirdiğimden yokluğumda ancak bir parça ilerleme sağlanabilmişti. Yine de onların doğusundaki (d girişi) aslanlar tamamen ortaya çıkarılmıştı. Sağdaki ise yerinden düşmüş ve karşısındaki heykele dayanarak ayakta duruyordu. Aralarında üzeri çiviyazıları ile kaplı büyük bir döşeme kalıp vardı.

Bu girişten ve düşen aslanın arkasından toprakları temizleyince bakırdan yapılmış bir sürü süs, pişmiş topraktan iki küçük ördek, her iki yüzü de yazılmış sumermerinden tabletler bulundu.[1] (Bu bakır dökmeler arasında bir koç veya boğa başı[2] çeşitli eller (parmaklar birbirine bitişik el, hafifçe eğilmiş) ve birkaç çiçek vardı. Parmakların üzerine kralların soyağacının kazındığı, isim ve ünvanları içeren bir yazıya sahip olan ve sık sık harabelerde bulunan pişmiş topraktan yapılan küçük nesneleri belki bu eller tutuyor, muhafaza ediyordu. Ördeklerin kafaları -başka bir kuş-

1 Tüm bu nesneler British Museum'da saklanmaktadır.)

2 Bu baş iki tekerlekli savaş arabalarının direğinin ucuna ya da tıpkı bu heykellerin birisinde gösterildiği gibi tahta art olabilirdi. (Bakınız Levha 5. Ninova Anıtları ve çeşitli küçük nesnelerin gösterildiği ve betimlendiği 96 ve 97 Levhalar.)

tan daha çok o kuşa benziyor- ters dönmüştü ve üzerinde çiviyazıları ile yazılmış bir yazı vardı. Bu parçalar Mısır'da bulunanlara biraz benziyordu. Küçük tabletlerin asıl yerinin neresi olduğuna karar vermek güçtü. Bana, blokların üzerindeki duvarların içinde yapılmışlar gibi geliyordu. Ya da tam o blokların arkasına yerleştirilmişlerdi. Bu ikinci görüşüm daha sonra ortaya çıkan bulgularla doğrulandı. Üzerlerindeki yazı kuzey-batı sarayında bulunan bütün bloklardakilere benziyordu.

Ortaya çıkarılan B odasının bu gibi bölümleri fırında pişirilmiş tuğla ile kaplanmışken iki büyük aslanın arasındaki büyük bir sumermerinden oluşturulmuş d girişinin yalnızca kerpiçle yapılmış olması da dikkate değer birşeydir. Girişin tam ortasında, aslanların baş bölümüne yakın bir yerde birkaç kare biçimli yerleştirilmiş taş vardı. Onların altında Bay Botta'nın Horsabad'daki kapıyolunda bulduklarına benzer topraktan yapılmış küçük figürler bulmayı umdum ama bu çeşit hiçbir şey yoktu orada.

Musul'un ileri gelen Hıristiyan ailelerinden birkaçı ünü tüm şehre ve illere yayılmış olan heykelleri görmeye can attığından ben de yaz sıcağı gelip tüm Nimrud Ovasının insanlarını kaçırmadan önce onların bu merakını gidermeye karar verdim. Fırsat, yakınımızdaki harabelerde konaklayan Arapların iyi niyetinden doğan ve tüm grupları tatmin edebilecek bir eğlence düzenleme fikri ile ortaya çıktı. Evlerinin bahçesinden dışarı adım atamayan Hıristiyan bayanlar Nimrud Harabelerini görmek için çok hevesliydiler ve evlerinden ayrılabilmek için kocalarından zorlukla aldıkları izinden doyasıya yararlandılar. Fransız Konsolosu ve karısı, Bay ve Bayan Rassam da gruba katıldı. Onların gelmelerinden bir gün sonra bölgedeki bütün Araplara, kadın ve erkeklerin hepsine davetiye gönderdim.

Paşa'dan ödünç alınan beyaz çadırlar nehir kıyısında hâlâ güzel çiçeklerle kaplı bir çimenliğe kuruldu. Bu çadırların bazıları kadınlar bazıları da şeyhler içindi. Siyah çadırlar ise konuklar, hizmetçiler ve mutfak için ayrılmıştı. Birkaç Arap her bir yanda toprağa çakılmış kazıklara bağlanmış atlara bakmak için görevlendirildi. Çadırların ortasında dans ve grubu eğlendirmek için yapılacak gösteriler için boş bir yer ayrıldı.

Sabah erkenden beyaz uzun bir kısrağa binmiş olarak Abdurahman geldi. En güzel giysilerini giymişti. Kefinin ya da başına sardığı mendilin üzerinde uzun saçakları omuzlarına dökülmüş neredeyse o yakışıklı hatlarını gizleyecek beyaz bir sarık vardı.

Kırmızı ipekten uzun bir elbise ve parlak sarı botlar giymişti. Bu ikili Arapların en sevdiği elbise biçimidir. Ucu devekuşu tüyleri ile süslenmiş mızraklar taşıyan atlıların ortasındaydı.

Ebu Salman şeyhi çadırlara doğru yaklaşırken ben de onu karşılamak için atıma atladım. Eğlence için tutulmuş bir Kürt müzik grubu da şeyhi karşılamak için aynı anda ona doğru ilerledi. Abdurahman'ın yeğeni Şehluz'un başını çektiği grup bize doğru yaklaşırken birden kısraklarını mahmuzladılar, son hızla dörtnala gelirken bir yandan da vahşi savaş naraları atmaya başladılar. Bu haykırışlar davullarına tüm güçleri ile vuran, zurnalarını ciğerlerini patlatırcasına üfleyen Kürtlerin müziklerine karıştı. Araplar toprağa sapladıkları mızrağa atların yularlarını bağlarken, bu karşılamadan oldukça hoşnut olan Şeyh Abdurahman atından indikten sonra kendi mevkiindeki konuklar için ayrılmış sedire gelip oturdu.

Ebu Salman'ı at sırtında gelen şeyhler hariç kadın ve çocukları ile birlikte yayan olarak gelen Şimuti ve Ceheşler izledi. Onlar da bir şarkıya benzeyen kendilerine özgü savaş naraları attılar. Çadırlara vardıkları zaman şeyh sedire yerleşirken, diğerleri çimenlerin üzerinde bir daire oluşturacak şekilde oturdular.

Yanlarında köleleri ve hizmetçileri olan Abdurahman'ın kızı ve karısı da kısraklarının üzerinde geldiler, onlar için bol bol hazırlanmış, şekerleme, bezelye, salata ve helvanın olduğu kadınlar çadırının girişinde indiler.

Ziyafet için toplanan kalabalığa sunulmak üzere ondört tane koyun kesilmiş, kızartılmış ve haşlanmıştı. Ağaçtan yapılmış büyük tabaklara konulan etler önce erkeklere sonra kadınlara sunuldu. Son parçalarına kadar tüm yemek silip süpürüldükten sonra sıra dansa geldi. Kendi aşiretleri dışında diğer aşiretler de orada olduğu için kadınların dansa katılması konusunda bazı çekincelerinin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Sonunda Bay Hormuzd Rassam'ın gayretleri ile bu sorunun üstesinden gelinebildi. Farklı gruplar oluşturdu. Dansa katılmayanlar dans edenlerin çevresinde bir daire oluşturarak çimenlerin üzerine oturdular. Şeyhler sedir ve divanlarının üzerinde kaldılar. Arapların dansı ya da onların isimlendirdikleri gibi *Debke* bazı açılardan Arnavutların yaptığı ve belki hareketleri gerçekleştirmede bu vahşi dağlılardan daha az ateşli veya daha az heyecanlı olan gösterilerine benziyordu. Birbirlerinin ellerinden tutarak büyük bir halka oluşturdular önce. Sonra yavaş yavaş dönmeye başladılar. Döner-

ken ve vücutlarını çeşitli biçimlerde eğip bükerken bir yandan da ayak figürleri yapıyorlardı. Müzik hızlanmaya başlayınca onların hareketleri de hızlanmaya başladı; müzisyenlerin yanından geçerlerken onları da hızlandırmak için zıplıyorlar, ayakları ile yere vururlarken bir yandan da savaş naraları atıyorlardı. Kadınların hareketleri de kıvraktı, ama dansa katılmadan önce kapandıkları pelerinle kendilerini sarıp sarmaladıkları için düz Arap gömleğinin rahatça ortaya serebileceği vücut hatları tamamen gizlenmişti.

Debke'ye katılıp tüm enerjilerini tüketenler çimlere oturup seyircilere katıldılar. Farklı aşiretlerden iki savaşçı kalkanları ile kuşanmış biçimde ortaya geldiler, palalarını çektiler ve kılıç dansına başladılar. Müzik hızlandıkça göstericilerin de heyacanı arttı. Sonunda izleyiciler olaya müdahele etmek zorunda kaldı ve savaşçıların silahlarını ellerinden alıp yerine değnek verdiler. Onlar bu sopalarla birbirlerine zevkten gözü dönmüş kalabalığın neşesini artırarak acımasızca vuruyorlardı. Kendi aşiretlerinden olan savaşçının her başarılı vuruşunda kadınlar, ellerini ağızlarının üzerine koyup hızla titreştirerek oluşturdukları bir birleşimle çıkardıkları keskin acı bir çığlıkla, "tilili" ile kulakları sağır ederken, erkekler de savaş çığlıkları, naralar ve alkışlarla ortalığı çınlatıyorlardı. Araplar ve Kürtler bu tililiyi duyduğu zaman heyecandan bütün duygularını neredeyse kaybeder ve en aşırı bir hareketi bile gözünü kırpmadan yerine getirir.

Birkaç Kürt gösterici ince düşünülmüş olmasa da birtakım gülünçlükler içeren oyunlar sahneledi, taklitler yaptı. Yaptıkları gösteriler kahkaha tufanı ile ödüllendirildi. Danslar geceboyu ayışığında da sürdürüldü.

Ertesi sabah Abdurahman bizi çadırlarına davet etti. Yine Debke ve kılıç dansları ile eğlendik. Kadınlar, diğer kabileler olmadığı ve rahatsız edilmedikleri için cümbür cemaat eğlenceye katıldılar, daha büyük bir şevkle dans ettiler. Şeyh bana yaklaşık beşyüz Arap savaşçının ve kadınının katıldığı büyük bir dansın başına birlikte geçmemiz konusunda ısrar etti. Bize eşlik eden bir Fransız kadınına olan hayranlığı sınır tanımıyordu. Dansı bıraktıktan sonra da çadırın bir köşesinden ona bakmaya devam ediyordu. "Vallaha" diye fısıldadı bana, "Bu kız güneşin kızkardeşi! Bundan daha güzel neye sahip olabilir bir insan? Bin kese altınım olsaydı, böyle bir kadına verirdim. Şunun gözlerine bak! Sanki benim kısrağımın gözleri, saçları katran karası, en güzel Basra

hurmasından daha güzel bir yüzü var. İnsan böyle bir Huri için canını verir Vallaha!" Şeyh hayranlığında haklıydı gerçekten.

Festivaller üç gün sürdü ve benim beklediğim etkiyi de yaptı. Araplar çok uzun zaman nasıl karşılandıklarını, ne yiyip içtiklerini, nasıl eğlendiklerini uzun uzun, ballandıra ballandıra anlattıkları için bu bana büyük bir ün ve saygınlık kazandırdı. Onların yararına küçük bir olay olsa bile, bu, hep kötü davranılmış insanlara bir parça sevgi ve şefkat gösterildiğinde onların da buna karşı çok iyi tavır aldıklarını kanıtlıyordu.

Son valinin yerine atanmış olan Hafız Paşa daha kârlı bir görevle onurlandırıldığından vilayet Tahyar Paşa'ya satılmıştı. Musul'a Mayıs'ın başlarında girdi. Ben de onu karşılamaya gittim. Kendisine büyük bir askeri birlik, kadı, müftü, ulema ve çok uzak yerlerden şehrin kapılarına kadar gelmiş, ona saygılarını sunmak için bekleyen Musul'un ileri gelenlerinden oluşan bir kalabalık eşlik ediyordu. Musullular bu kez onun iyiliği, hayırseverliği ve adaleti ile ilgili ondan önce şehre ulaşan söylentilerle kandırılmıyorlardı. Çünkü O gerçekten, yumuşakbaşlı, davranışlarında ölçülü, edebiyat ve ülkesinin tarihi ile ilgili konularda çok bilgili Avrupalılara karşı çok nazik, saygıdeğer yaşlı bir adamdı. Türkiye'de birkaç kişi kalmış, eski ekolden gelen gerçek beyefendilerin mükemmel bir örneği idi. Ona sunmak için birçok tavsiye mektubum vardı. Beni çok nazik bir biçimde karşıladı ve hemen kazıları sürdürmem için gerekli izni verdi. Adet yerini bulsun diye kazı sırasında denetleyici olarak bir kavas görevlendirdi. Durmadan aradığıma hatta bulduğuma inanılan hazine yüzünden başıma ileride gelebilecek olumsuzluklardan beni kurtaracağından bu anlaşmayı hemen kabul ettim. Bu memurun adı İbrahim Ağa idi. Yıllardır Tahyar'la birlikteydi ve onun en sevdiği adamıydı. Asur'da kaldığımız süre içinde ve daha sonra İstanbul yolculuğumda bana büyük bir sadakatle ve bu gibi durumlarda çok az görünen dostlukla ve dürüstlükle hizmet etti.

Tahyar Paşa'nın desteği, yetkililer tarafından önüme konulan engeller artık olmayacağından bu gibi zorluklardan kurtarmıştı. Ama imkanlarım çok sınırlıydı ve benim kendi kaynaklarım istediğim gibi bu kazıları sürdürmeme elverişli değildi. Yine de Nimrud'a döndüm ve küçük ama çalışkan, daha önce bu işte kendini kanıtlamış birkaç işçiden oluşan bir grup kurdum.

Yaz sıcakları başlamıştı ve beyaz çadırın içinde uyumak artık imkansızdı. Aynı şekilde kulübelerde de kimsecikler yoktu, hâlâ

bitler pireler cirit atıyordu. Bu ikilem üzerine, nehir kıyısında bir yere, suyun kenarından dik olarak yükselen bir çıkıntı yaptırdım. Önünü otlar, dal parçaları ile perdeledim, sonra her tarafını aynı malzemelerle kaplattırdım ve küçük bir oda ortaya çıktı. Ama odamın duvarlarını oluşturan topraktan çıkan, akrep ve diğer sürüngenlerle, daha sonra da artan sıcakla nehrin üzerinde sakin bir gece geçirmek için uçuşan sivrisinek ve tatarcık sürüleri ile aram pek iyi değildi doğrusu. Benzer biçimde hizmetçiler için de odalar yapıldı. Gece olur olmaz çalma duygusuna kapılan Araplardan kurtulmak için icat edilebilecek en güvenli yerdi burası. Atlarım hemen yukarıdaki kıyıda kazığa bağlanmıştı. İşçilerimin çadırları da yarım bir daire oluşturacak şekilde atların arkasına kurulmuştu.

Yazla gelen değişim bahardaki kadar hızlı gerçekleşti. Yemyeşil ova sanki bir günde kurudu gitti. Çölden esen sıcak rüzgarlar çalıları kavurup söküp attı, gökyüzünde kara bulut gibi göçen çekirgeler ekili bir parça yeri de talan edip gitti, sıcağın başlattığı yok edici zarara son noktayı koydu. Ebu Salman Arapları çadırlarını indirdikleri için şimdi nehir kıyısında çimen ve otlardan yaptıkları ozayil ya da barakalarda yaşıyorlardı. Şimuti ve Ceheş Aşiretleri de kendi köylerine döndüklerinden ova Kasım ayında sunduğu aynı çıplak, issız görüntüyü veriyordu. Hava neredeyse dayanılmaz derecede sıcaktı. Şiddetli hortumlar arada bir bölgeyi yalayıp yutuyordu. Tozu toprağı da yanına alarak gelen bu hortumlar düz ovada bakıldığında ta uzaklardan görünebilirdi. Geçtiği süre içinde her taraf kapkaranlık oluyordu. Genellikle bir saat süren öfkesinin önünde hiçbir şey duramıyordu. Yine böyle bir kasırgadan sonra eve döndüğümde yaşadığım barınaklardan hiçbir iz bulamadım. Hepsini alıp götürmüştü. Ağaçtan yapılmış ağır çerçeveleri nehrin üzerinden geçirmiş, yüzlerce metre ileriye fırlatıp atmıştı; çadırların esamesi okunmuyordu zaten, mobilyalarım ovanın her bir köşesine dağılmış beni bekliyordu. Höyükte çalışırken güvenli tek sığınağım o düşmüş olan aslanın arkasıydı. Orada hortumun öfkesinden sakınabiliyordum. Araplar da hortum başlar başlamaz işi gücü bırakıp, içinde her türlü şey bulunan bu yoğun toz ve kum fırtınasından[3] neredeyse gözleri kör ol-

3 Bu tür fırtınalar, yazın başlarında tüm Mezopotamya, Babil ve Susayna'da sık sık görülür. Onların şiddetlerine ilişkin bir fikir vermek çok zordur. Aniden, önceden hiçbir işaret vermeksizin ortaya çıkar ve bir saatten az sürmezler. Yine bu hortumların birinde Albay Chesney kumandasındaki Dicle ısımlı bir buharlı gemi Fırat'ın sularında devrilmiştir. Tayfun sırasında hava öylesine kararmış ki tekne kıyıdan az bir mesafe uzak olduğu halde için-

muş, boğulmuş vaziyette çukurun içine atlıyorlardı.

İşçilerimin sayısı az olduğu halde kazılar mümkün olduğu kadar hızlı sürdürüldü. Giriş d'yi[4] oluşturan iki tane, insan başlı aslan diğer bir odaya ya da daha sonra açıklanacağı gibi yapının dış yüzeyine bir kaplama olarak yapılmış olabilecek bir heykel kabartmalı duvara açılıyordu. Bu kapıyı oluşturan sağ ve soldaki bloklar asıl yerlerinden çıkıp düşmüş ve bir tanesi hariç hepsi kırılmıştı. Yerden bunların parçalarını kaldırmakta bayağı zorlandım. Blokların yüzü aşağı doğru olduğundan kabartma heykel iyi korunmuştu.

İki ve üç numaralı bloklarda bir elinde yayı diğerinde iki ok tutan bir kral resmedilmişti. Kullanılmaya hazır bir yay, sadak ve gürz taşıyan bir haremağası kendisine eşlik ediyordu. Karşısında yine bir haremağası ile birlikte, ellerini önünde çapraz tutmuş veziri duruyordu. Neredeyse ikibuçuk metre yüksekliğinde alçak kabartma şeklinde yapılmış figürlerin üzerlerindeki süsler zengindi ve özenle işlenmişlerdi. Bilezikler, pazıbentler ve silahların tümü koç ve boğa başları ile süslenmişlerdi. Saç, sakal ve sandallarındaki renkler hâlâ seçilebiliyordu.

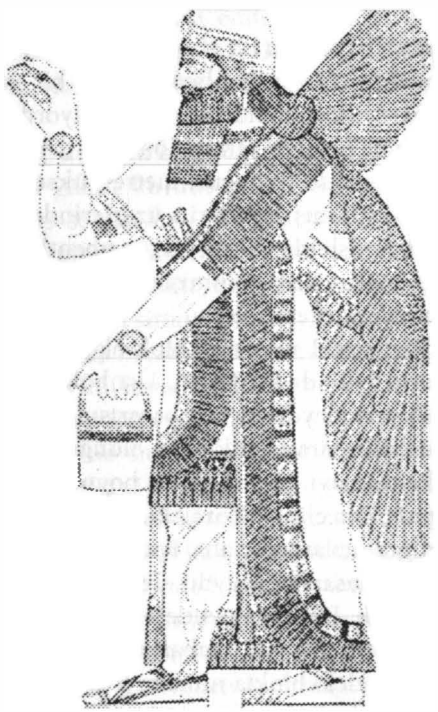
Köşe duvarı oluşturan 1 numaralı blok olağanüstü boyutlarda yapılmıştı. İki parça halinde kırılmıştı. Üst bölüm yere düşmüştü, alt bölüm hâlâ yerindeydi. Birçok başarısız girişimden sonra, düşen parçayı heykelin tam olarak nasıl olduğunu anlayabilecek kadar yerinden kaldırmayı başardım: Üç boynuz kıvrımı ile süslü bir şapka giymiş, bir elinde kozalak diğerinde kare şeklinde kap taşıyan ve diğer açılardan daha önce betimlenmiş olanlara benzeyen kanatlı bir insan figürüydü. Tek farkı tüm sırtı kaplayan, açılmış kanatlardı. Devasa boyutları vardı; yüksekliği yaklaşık olarak beş metreydi ama hafif kabartma şeklinde yapılmıştı.

Girişin diğer yüzündeki blokta numara 3'tekine benzer şekilde bir vezir ve uşağı vardı. Daha sonra gelen bloklar önceki bulunanlardan giydikleri giysilerle tamamen ayrılan figürlerle doluydu. Bu insanların başka bir ırktan oldukları kesindi. Bazıları, tepsilerin üzerinde, bilezikler, pazıbentler, küpelerden oluşan hediyeleri taşırlarken diğerleri sıkılmış ellerini ya boyuneğme anlamında ya da sadece dans eden Doğululara özgü bir biçimde havada tutuyorlardı. Bir figür iple bağlı iki maymun tutuyordu. May-

de bulunan adamların bazıları hangi yöne yüzeceğini bilemediğinden hayatlarını kaybetmişler

4 B odası plan 3.

munlardan biri arka ayaklarının üzerine oturmuştu. Diğeri ise elleri ile adamın başından destek alarak onun omuzuna tünemişti.[5] Figürlerin hepsinin elbiseleri tuhaftı. Bugün hâlâ Türkiye ve İran'da giyilenlere bir derece benzer burun uçları yukarı kıvrık yüksek çizmeler giymişlerdi. Sarıkları koni biçimindeydi ama keten veya keçeden ya da şeritlerden sarılarak kat kat yapılmış görünüyordu. Giyinmiş oldukları tunikler hem biçim hem saçakların duruşu bakımından daha önce betimlenen diğer kabartmalar-

Kanatlı figür. (Kuzeybatı Sarayı, Nimrud)

daki uzun sarıklı savaşçı ve hizmetçilerinkinden ayrılıyordu. Maymunlu figür bacağının üst baldırlarına kadar inen bir tunik giymişti. Saçları basit bir şerit ile sarılı idi. Yüzünün her yanında siyah boya izleri vardı ve her ne kadar yüz hatları zenci ırktan daha çok hep bulunan ırka benziyor olsa da aslında bir zenciyi göstermek için boyanmış olması da pek inanılmaz birşey değildi. Bu-

5 Bu kabartma British Museum'da sergilenecektir.

nunla birlikte yağan yağmur sularının saçın siyah boyasını aşağı doğru yüzün her yerine dağıtmış olma ihtimali daha güçlü görünüyordu. Giysilerinin tuhaflığı onların, ülkelerini fetheden cengaverlere haraç getiren komşu ülkenin esirleri olduğunu akla getiriyordu.

B odasındaki duvar güneye doğru ya da daha önce betimlenenlere benzeyen kartal başlı büyük bir aslanın[6] karşısına doğru devam ediyordu. Duvarın bitişiğinde, üzerinde kutsal ağaç olan bir köşe taşı vardı. Burada duvar tamamen sona eriyordu. Aşağı doğru kazıyı sürdürünce blokların düşmüş olduklarını gördüm. Kırılmış oldukları halde üzerlerindeki savaş, kuşatma ve diğer tarihsel konuları işleyen kabartma heykeller bir iki tanesinin incelenmesinden elde edilen sonuca göre hayranlık verecek kadar sağlam bir halde kalmışlardı. Blokların karşısında üç dört metre yüksekliğinde kerpiçten yapılmış bir duvar vardı. Çatıyı desteklemek ya da diğer amaçlar için yerleştirilmiş direklerin yerlerini birikmiş küllerden izleyebiliyordum. Bu duvar blokların düştüğü otuz metrelik mesafe boyunca yaptığım kazı sırasında bana rehber oldu. Ama onları yerlerinden kaldırmaya hiç niyetim yoktu çünkü ne onları sarıp sarmalayabilecek ne de götürecek araçlarım vardı.

Bu duvardan sonra ortaya çıkarılmış ve hâlâ yerinde duran birinci heykel sarı kireç taşından[7] yapılmış, insan başlı kanatlı bir boğaydı. Şu anda British Museum'da olan ayrı bir baş önceki gün bulunmuştu. Ona ait olan boğa karşısındaki heykele doğru düşmüş ve birkaç parçaya ayrılmıştı. Ana gövdeyi zorlukla yerinden kaldırdım ve çok şaşırdım. Çünkü gövdenin altında hayranlık verecek kadar güzel tasarlanmış, en büyük olanın uzunluğu otuz santimetre en küçüğünün ancak üç santimetre olan büyükten küçüğe dizilmiş onaltı bakır aslan buldum. Hepsinin sırtında bir halka[8] vardı. Burada ayrıca topraktan yapılmış kırık bir vazo buldum. Vazonun üzerinde, kuş pençeleri, kanatları, bir akrep ya da ona benzer sürüngenlerin kuyruğu ve iki tanepriapean insan figürü vardı. Tüm parçaları[9] dikkatle topladım ve sarıp sarmaladım.

Kanatlı boğadan sonra gelen bloklar hasarsızdı, yerlerinde duruyordu. Birincide yukarıya kaldırdığı elinde beş çiçekli bir dal,

6 A girişi, B odası, plan 3

7 Ninova Anıtları, levha 4

8 Bu ın aslanlar British Museum'dadır Ninova Anıtları'nın 96. levhası.

9 Ninova Anıtları, levha 95.

sol elinde ise bildik kare kap tutan kanatlı bir insan heykeli kabartılmıştı. Kafasına üç rozetle süslü bir bant bağlamıştı. Birbirine bitişik dört bloğun her birinde yazı bandıyla birbirinden ayrılmış iki ayrı kabartma vardı. Birinci bloktaki üst kabartmada nehirdeki bir adaya yapılmış ayrı bir kale görünüyordu. Kaledeki kulelerden birisi silahlı bir adam tarafından korunuyordu. Diğer iki kulede kadınlar vardı. Muhtemelen düşmandan kaçan üç savaşçı nehirde karşıya doğru yüzüyordu. İkisi bugün de Mezopotamya ve Asur'da nehir kıyılarında yaşayan Arapların kullandığı şişirilmiş derilerin üzerinde karşıya geçmeye çalışıyorlardı. Tek fark kabartmadaki yüzücüler şişirdikleri derinin deliğine nefes almak için ağızlarını yapıştırmışlardı. Kıyıda dizüstü çökmüş, koni sarıklı savaşçıların attığı oklarla yaralanmış olan üçüncüsü bir deriden destek almaksızın akıntıya karşı yüzmeye çalışıyordu. Arka planda görünen kabaca resmedilmiş ağaçlar tabloyu tamamlıyordu.[10]

Bir sonraki bloğun üst bölümünde şu anda British Museum'da olan hareket edebilir bir kule ve şahmerdanla kuşatılan bir şehir kompozisyonu vardı. İki bloğun alt bölümleri bir konuyu işliyordu: Kral veziri tarafından huzuruna getirilen esirleri kabul ediyordu. Hizmetçileri ve iki tekerlekli savaş arabası tarafından izlenen kral kabartması zaten ulusal kolleksiyon içine alınmıştır. Esirler diğer bitişik blokların üzerine yapılmışlardı. Başlarının üzerinde vazolar ve çeşitli nesneler taşıyorlardı. Bunların arasında savaşı yitiren ulustan[11] alınmış ganimetleri temsil eden şallar ve fildişleri göze çarpıyordu.

Üçüncü bloğun üst bölümünde avlanan kral, alt bölümünde aslanın üzerine binmiş kral figürleri vardı. Her ikisi de British Museum'da koruma altındadır. Dördüncüde de boğa avı vardı. Yere uzanmış bir boğanın[12] üzerine basmış olan kralın resmedildiği kabartma da İngiltere'dedir.

Şimdiye kadar bulunanlar içinde en güzeli aslan avıydı: İşlenişteki sanat bilgisi, insanların ve aslanların inandırıcı ve doğru orantılarla çizimi, bütün figürlerin bir araya getirilişindeki canlılık belki de bulunanlar içinde, Asur sanatını en güzel yansıtan örneği oluşturmuştu.

Heykellerin ötesinde, zeminde duvarın üst bölümünden kopup yığınlar halinde dökülmüş ve kerpiçlere yapışmış boyalı alçı

10 Ninova Anıtları, levha 34.

11 Aynı yerde 17, 23, 24. levhalar.

12 Ninova Anıtları, levha 10, 11 ve 12

kalıntıları gördüm. Üzerindeki topraklar temizlendiğinde, renklerin, özellikle mavi ve kırmızının ilk kullanıldıkları zaman kadar canlı ve parlak olduğu görüldü. Hava ile temas eder etmez hızla soldular. Üzerindeki desenler çok göz alıcıydı, özenle işlenmişlerdi. Bu süslerden herhangi bir parçanın korunmasının imkansız olduğunu anladım. Çünkü en küçük bir tutup kaldırma girişiminde hepsi anında dağılıyordu.

Ben bu kazıları yaparken Sir Stratford Canning eliyle Vezirden bir mektup aldım. Mektup kazıların sürdürülmesi ve bulunan

İnsanbaşlı boğa. (Kuzeybatı Sarayı, Nimrud)

şeylerin götürülmesine izin veriyordu. Ertesi sabah gazel avına davet etmiş Şeyh Abdurahman'ın çadırında uyuyordum ki bir Arap beni uyandırdı. Musul'dan mektubu getiren kişiydi bu. Küçük, deve gübresi ile yanan bir ateşin ışığında Ninova'da bulunanların kayıtlarına, Asur sanatının toplanan ilk kolleksiyonları-

na ve İngiliz ulusuna güvence veren mektubu okudum.

Vezirin emri arzu edilebilecek kadar geniş tutulmuştu. İngiliz Elçisi'nin ayrılmasını da kabul ettiğinden bu Türk Hükümeti'nin Sir Stratford Canning'in kişiliğine ve onun verdiği yüksek hizmetlere ne kadar büyük bir saygı duyduğunun en yüksek kanıtı oluyordu.

Böylece karşılaşılabilecek zorluklardan hem de en büyüklerinden birisi tamamen ortadan kaldırılmış oluyordu. Ama yine parasal kaynaklar yetmiyordu ve gerekli araçlar olmadığından kazılar geniş ölçekte sürdürülemiyordu. Ben yine de mümkün olduğu kadar etkili bir biçimde kazıların sürdürülmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması amacıyla Büyük Vezir'in mektubunu hemen Paşa'ya ilettim.

Daha önce gözlem yaptığım ama kazı yapmadığım Kuyuncuk'un büyük tepesini gezen gezginler, buranın Ninova'nın gerçek kuruluş yeri olduğuna inanmaktaydılar. Onun için de bir hendek açmaya karar verdim. Daha önce bunu yapmamıştım çünkü harabeler Musul'a yakın olduğu için civarda oturan insanlar işlerimi sürdürmek için yetkililerden onay alınmadan önce, sürekli gelip yaptıklarımı izleyip işlerimi engelleyebilirlerdi. Küçük bir işçi grubu hazırladım ve kazıları höyüğün en dik olan güney yüzünde başlattım. Burayı seçmemin nedeni; heykeller eğer varsa, en fazla toprak yükünün olduğu bu yerin altında en güzel halde korunmuş olarak bulunabilirlerdi.

Duyduğum tek olumsuz söz harabelerin Fransa'nın malı olduğunu iddia eden Fransız Konsolosu'ndan geldi. İddia ciddiye alınmadığı için O da höyükte kazıya başladı. Ama farklı bir yönde. İkimiz birlikte büyük bir başarı elde edemeden kazılarımızı bir aya yakın sürdürdük. Bulunan yazılar ve heykel parçaları bana, kalıntıların çağdaş bir binaya mı yoksa Horsabad'dakilere mi benzediği ya da Nimrud'un en eski sarayından daha yakın bir döneme mi ait olduğu konusunda sağlam bir fikir vermedi. Kazılıp çıkarılan tüm tuğlalarda aynı kral ismi vardı. Ama onun soyağacına ilişkin hiçbir iz süremedim.

Nimrud'a döndüğümde kazıları sürdürmeleri için, çoğunluğu Arap olmak üzere otuz kişiyi görevlendirdim. Yapıların genişliğini ve içindeki heykellerin özelliklerini mümkün olduğu kadar çabuk öğrenmeye can attığımdan yalnızca blokların en üstünü kazdırmaya başladım. Blokların üzerinde yapılmış kabartmaların özelliklerini daha ayrıntılı bir inceleme yapma hakkı saklı tutul-

mak üzere hemen öğrenmiş oldum. Böylece götürülebilecek heykel sayısına ilişkin bir fikir oluştu kafamda ve kısmen ortaya çıkarılmış olan kabartmaların üzerlerine tekrar süprüntüleri örterek onları olası bir hasardan koruyabildim.

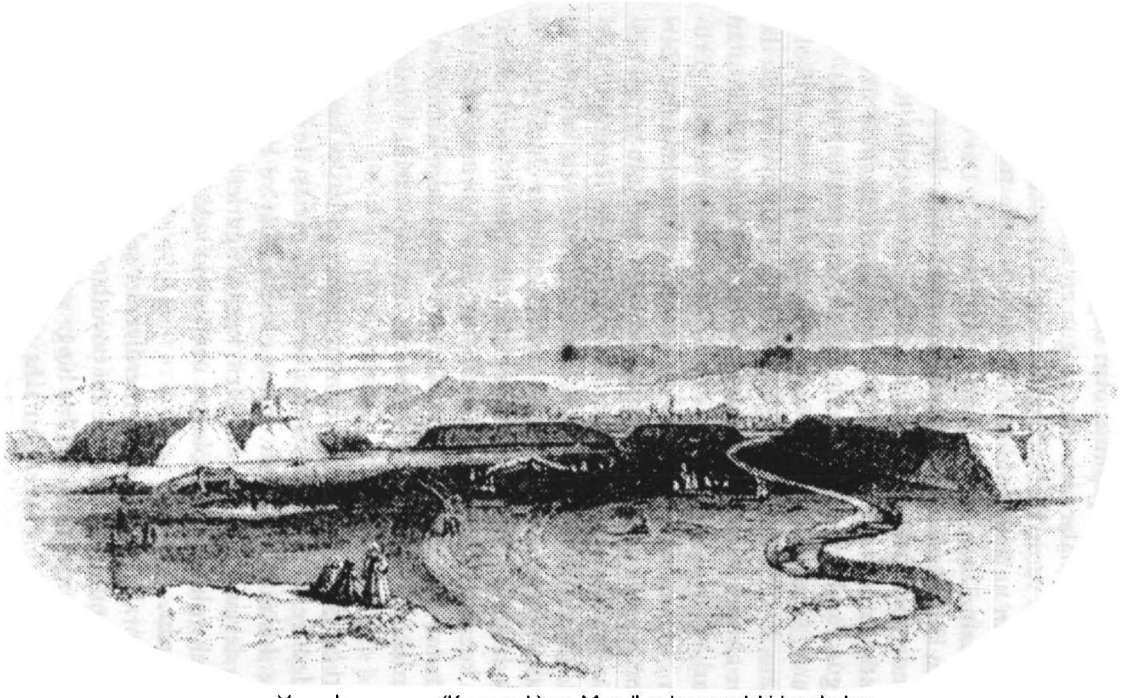
Sarı kireç taşından yapılmış olan boğaların ötesindeki üzerinde küçük kabartmalar olan dört bloğun en sonuna birleşmiş süslü bir köşe taşı vardı. Bu B odasının bittiği yeri gösteriyor ve onun uzunluğunun ne kadar olduğunu belli ediyordu. Bu odanın boyutları tuhaftı. Uzunluğu 47 genişliği 10 metre idi. Dar olması bakımından Horsabad'ın odalarına benziyordu. Ama diğer boyutlar bakımından buradaki odalar Horsabad'dakileri aşıyordu. Köşe taşının bitişiğinde kanatlı bir figür vardı. Onun ötesinde üzerine dört figür yapılmış girinti içinde dört metre uzunluğunda bir blok vardı. Üzerlerinde, bir yüce varlık amblemi olan sembolik bir ağacın iki yanında birbirine bakan iki kral duruyordu. Bu daire içine alınmış kanatlı, kuş kuyruklu bir elinde bir yüzük tutan yüce varlık İran'da eski çağlarda bulunan heykellerde sıkça görünen bir biçime çok benziyordu ve bu yüzden bir zamanlar, Zerdüşt Ferverini ya da ölen bir kimsenin kutsal ruhunu temsil ettiği yönünde iddialara yol açmıştı. Bu figürün Pers kaynaklı figürle olan benzerliği daha sonra açıklanacak olan yeni tahmin ve spekülasyonları gündeme getirdi. Her iki kralın da elinde gürz ya da ucunda[13] top veya yuvarlak bir cisim olan bir alet vardı. Arkalarında kozalak ve sepet taşıyan kanatlı figürler görünüyordu. Bu kabartmalar zarif bir şekilde oyulmuşlar, güzel tasarlanmışlardı. Giysilerdeki süsler göz alıcı, figürlerin uzuvları özenle yapılmıştı.[14]

Bu iri bloğu ondan önce bulunana benzeyen başka kanatlı bir figür izledi ve salonun sonu ikinci bir süslü köşetaşı ile bitmiş oldu. Her ikisinin de bloğun ortasına kadar olan ve basrölyeften sonra da devam eden yan yana dizili kanatlı figürlerin olduğu kısmı bilerek yok edilmişti. Bloğun üzerindeki keski izleri hâlâ görülebiliyordu.

Daha sonraki kazılar batıda merdivenler şeklinde yükselen bir platforma yapılmış üç metreye iki boyutlarında ve 60 santimetre kalınlığında sumermerinden bir bloğa yapılmış bir kabartmanın önünde başlatıldı. Bu yerin bir taht olarak ya da kurbanların su-

13 Buna benzer bir nesne, Rich'in Babil Üzerine İkinci Rapor'unda, bir silindirin üzerine oturmuş oyma bir figürün elinde görülüyor

14 Bu kabartma İngiltere'ye gönderilmiştir Birkaç parça halinde kırıktır Bakınız Ninova Anıtları, levha 25.

Yunus'un mezarı (Kuyuncuk) ve Musul'un karşısındaki harabeler.

nulduğu bir sunak olarak yapıldığı görülüyordu. Bu ikinci tahmin daha sonra ortaya çıkardığım her iki yüzünde de yazılar olan su ya da diğer sıvıları taşımak için yine sumermerinden yapılmış ve bloğun çevresini dolanan bir kanalın varlığı ile daha da güçlendi. Çünkü çok ağır ve büyük olduğu için epeyce uğraştıktan sonra onun altında altın yaprakları ve kemik parçaları buldum.

Odanın aynı bölümünün kuzey köşesinde ve bu bloğun yanında ortasında hafifçe oyulmuş bir delik olan iki kare taş vardı.

Köşetaşından sonra gelen kuzey duvarını oluşturan birinci bloğun üzerinde dört kanatlı bir insan figürü vardı. Sağ elini yukarı kaldırmış, sol elinde yetki asası tutuyordu. Onların ötesinde d girişini oluşturan aslanlara[15] karşılık gelen ellerini önünde kavuşturmuş olması ile şeklen farklı olan iki aslan[16] vardı. Bu aslanlardan sonra 3 numaralı planda E olarak işaretlenmiş olana benzeyen bir dış salon ya da dehlize geçiliyordu. Kabartmaların üzerleri süslenmiş figürlerle doluydu. Daha önce betimlenene benzeyen dev bir figür vardı, o da iki parça halinde kırıktı.

Açılan çukurlarla derin bir koyağın kenarına gelindiğinden işçilere 3 numaralı planda F ile belirtilen yeni bir odanın girişini oluşturan sarı boğalara dönüp orada çalışmalarını söyledim. Giriş a'ya kadar olan ve onun batısındaki üç bloğu kısmen ortaya çıkarmıştım. Dört numaralı olan blok kanatlı figürlerin kendisine eşlik ettiği bir kralla kaplıydı. Boynunda sembolik ya da gökbilimsel işaretler vardı. Bu tür işaretler Asur anıtlarında çok sık görülmektedir. Bazıları önemli kişilerden ayrı olarak, bazıları hemen onların yanına kare içine alınmış ya da bloğun her tarafına dağılmış[17] vaziyette, bazıları da elbiselerinin üzerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Bunların sayıları genellikle beş tanedir. Güneş, yıldız, yarın ay, iki veya üçlü bir çatal başı ve B odasındaki kanatlı figürler ve insan başlı boğaların giydiği boynuz kıvrımlı sarık. Bu odadaki diğer bütün bloklarda çiftler halinde birbirine bakan ve o bilindik sembolik ağaçla birbirlerinden ayrılmış kanatlı figürler vardı.

Giriş a dört blokla oluşturulmuştu. Bu blokların ikisinin üzerinde (1 ve 2 numaralı bloklar) sağ elini kaldırmış, sol elinde garip bir çiçek taşıyan kanatsız figürler vardı. Geri kalan blokların üzerinde sık sık tekrarlanan o basit yazılar göze çarpıyordu. Bu

15 C girişi, B odası plan 3.

16 Ninova Anıtları levha 42.

17 Musul'un doğusundaki Bavyan'ın kaya heykellennde bu işaretler kralın üzennde görünür ve silindirlerin üzerlerinde çokça bulunmuştur

giriş beni heykellerinin üzerindeki cilaların güzelliği ve bloklarının hacmi ile göze çarpan yeni bir odaya götürdü. Giriş c'ye[18] kadar olan kuzey ve doğu duvarlarını ortaya çıkardım. Köşetaşı olan dışında bütün bloklar yüksekliği ikibuçuk metreyi bulan figürlerle doluydu. 2, 3 ve 4 numaralı olanlar bir grup oluşturuyordu. Merkezdeki 3 numaralı blokta üzerindeki süslerdeki dikkatli işçilikle göze çarpan bir tahta oturmuş kral görünüyordu. Taburenin ayakları aslan pençesi biçiminde yapılmıştı. Yukarıya kaldırdığı sağ elinde bir kupa tutuyor, sol eli dizlerinin üzerinde duruyordu. Kılık kıyafeti ve saç şekli diğer kabartmalardaki krallarınkine benziyordu ama giysiler muhtemelen işleme olarak yapılmış en şık desenlerle kaplıydı. Göğsünün ve saçaklarla yapılmış bir süsün üzerinde, Asur ve Babil'de bulunan silindirlerin ve mühürlerin üzerlerinde bulunanlara benzeyen dinsel amblemler ve figürlerden oluşan çeşitli semboller vardı. Hayvanlarla çarpışan insanlar, kanatlı atlar, grifinler, kutsal ağaç ve bizzat kralın katıldığı dinsel törenler bu çizimlerin arasındaydı. Bunların hepsi de giysilerin işlemeleri olarak resmedilmişti. Hafif kabartma şeklinde yapılmışlardı ve ilk yapıldığında renkli olmaları inanılmayacak birşey değildi. Bilezikler, pazıbentler ve diğer süsler aynı derecede güzel düşünülmüş ve yapılmışlardı. Kralın önünde bir haremağası duruyordu. Bir elinde bir yelpaze, diğer elinde de bir kapak belki de Kral'ın tuttuğu kupanın kapağını tutuyordu. Bugün hâlâ Doğu'da yemek yedikten ya da yıkandıktan sonra adet olduğu gibi, omuzunda krala sunulmaya hazır işlemeli bir keten ya da havlu gibi birşey tutuyordu. Haremağasının arkasında boynuz süslü sarık giymiş, kozalak ve sepet taşıyan kanatlı bir figür vardı. Tahtın arkasında kralın silahlarını taşıyan ve ikinci bir kanatlı figür tarafından izlenen iki haremağası daha vardı. Tüm bu kişilerin kılığı kıyafeti, ziynet eşyaları kralınki kadar zengin süslerle ve özenle işlenmişti. Hâlâ sandaletlere, kaşlara, saçlara, gözlere yapışmış renkler seçilebiliyordu. Heykellerin hepsi çok iyi korunmuş haldeydiler. En ince oymalar bile hâlâ açık seçik görülebiliyordu. Figürlerin dış hatları yeni yapılmışçasına belirgindi. Bloklar bildik yazı ile baştan başa doluydu.[19]

Araplar bu acayip figürler karşısında hayran kaldılar. Her bir baş ortaya çıktıkça onlar da abartılmış söz ve hareketlerle şaşkınlıklarını çığlıklarla dile getiriyorlardı. Eğer çıkan heykel sakallı

18 1'den 8 numaralı bloklara kadar

19 Bu kabartmalı üç blok İngiltere'ye gitmektedir Nınova Anıtları 5 ve 6. levhalara bakınız

ise Araplar hemen onun bir put ya da cin olduğuna karar veriyorlar, ona lanetler okuyup üzerine tükürüyorlardı. Eğer sakalsız bir haremağası ise onu çok güzel bir kadına benzetiyorlar, yanağını öpüyor ya da okşuyorlardı. Bulunan nesnelere benim kadar onlar da ilgi gösteriyorlardı. Her yeni heykelin ortaya çıkışı ile duydukları heyecan artıyor, yenilenmiş bir çalışma aşkıyla daha büyük bir hırsla çalışıyorlardı. Böyle yeni bir heykel veya kabartma bulunduğu durumlarda, neredeyse çırılçıplak olana kadar soyunurlar, başlarındaki mendili fırlatıp atarlar, düğüm düğüm olmuş saçlarını rüzgara bırakıp, toprak dolu sepetleri götürmek için deli gibi koşarak çukura girerler, bir yandan da vahşi savaş çığlıkları atarlardı.

G odasının ortaya çıkarılan diğer bloklarında iki haremağası tarafından eşlik edilen, kupa kaldıran kral ya da bir elinde yay diğerinde iki tane ok tutan, önünde ve arkasında 2 ve 4 numaralı bloklardakine benzer kanatlı figürler tarafından izlenen kral figürlerinden oluşturulmuş bir grup kompozisyonu vardı. Bu gruplar karşılıklı olarak birbirlerini takip ediyorlardı ve hepsi süslerdeki işlemelerin güzelliği ve zenginliği ile dikkat çekiyordu. Onlar bana yalnızca nefis desenlerin bir kolleksiyonunu değil aynı zamanda çok yeni ve çok ilginç sembolik, mitolojik işaretler[20] de sundu. Daha sonra, Asurluların dinsel sistemine girme ve diğer halkların mitolojilerinin kaynağına inme konusunda bize çok önemli sezgiler, ipucu verecek olan bu işaretleri ayrıntıları ile açıklayacağım.

Bu odanın doğuya doğru giden duvarını izlemedim ve beni diğer bir odaya (H) götüren e girişine yöneldim. Bu giriş iki kanatlı figürler (1 ve 2 numaralı) ve ortasına kadar çapraz biçimde bildik yazıyla dolu iki blokla yapılmıştı. Onların ötesindeki ilk bloğun üzerinde başında bir bant olan, kozalak ve sepet taşıyan kanatlı bir insan figürü, ondan sonra gelen blokta iki küçük kanatlı figürün arasında bir kupa tutan kral figürü vardı.

Dört-beş kabartmanın üst bölümlerini ortaya çıkardıktan sonra bu odadan çıktım a girişine (G odası) dönerek, onun güneyine doğru kazıya başladım. Burada bir önceki duvarda bulunanlara benzeyen kabartmalar vardı. Tek fark kralın sağ eli yayın üzerinde değil, kılıç kabzasının üzerinde duruyordu. 27 numaralı blokta, kartal başlı bir figür ve onun ötesinde B odasının girişini oluşturanlardan daha küçük ama ayrıntılarının korunmuşluğu ile

20 Bu ayrıntıların çoğu Ninova Anıtları'nda vardır.

onları aşan insan başlı bir çift aslan buldum. Bloğun üzerindeki oymalar biraz çatlamışlardı ama bunun dışında sanki daha dün heykeltıraşın elinden çıkmışlar gibi görünüyorlardı. Harabelerin bu bölümündeki toprak yığını ve süprüntü çok fazlaydı. Herhangi bir zarar görmeden bu heykellerin tamamen korunmuş olmasının nedeni de buydu.

Bu girişin ötesinde daha önceki bloklarda görünenlere benzer gruplar vardı.

Elimdeki imkanlarla taşıyabileceğim türdeki heykelleri Bombay'a ya da Basra'ya götürmek için önce Bağdat'a taşımaya artık can atıyordum. Binbaşı Rawlinson bu amaçla bana yardım etmek için Dicle'nin aşağı kısımlarında taşımacılık yapan küçük bir buharlının yukarıya, Nimrud'a gönderilmesi gerektiğini söyledi. Geminin yetenekli komutanı Yüzbaşı Jones'tan hem blokları götürme hem de ileride yapacağım kazılar konusunda çok değerli yardımlar umuyordum. İki gemiden birisi olan Fırat Mezopotamya'nın ırmaklarında sefer yapıyordu ve birkaç yıl önce Nimrud'dan birkaç mil aşağıda olan Sultan Abdullah'ın türbesine ulaşmayı başarmıştı. Buradaki engeller onun daha önce aştığı ve ırmak yatağından kaynaklanan engellerden daha zorlu değildi. Bağdat'a dönmeyi başarmıştı. Ancak onun gibi sağlam yapıda olan -ve aynı motor gücü ile donanmış- bir tekne erişebilirdi Ninova'ya ama içimde Avay bendinin, Dicle'nin daha yukarılarına çıkılmasına bir engel oluşturacağına dair bir kuşku vardı. Çok geçmeden iki gemiden diğeri olan Nitokris'in makinelerinin uzun zamandır tamir görmediği, motorlarının nehrin bazı bölümlerinde sık sık görünen girdapları aşacak kadar güçlü olmadığı anlaşıldı. Tikrit'e doğru birkaç mil çıktıktan sonra bu girişimden vazgeçildi ve gemi limanına geri döndü.

Uygun malzemeler olmadan devasa aslanlar şöyle dursun, G odasının iri bloklarını bile taşımak olanaksızdı. Bulduğum birkaç tane halat öyle kötü yapılmışlardı ki adamakıllı bir ağırlığa kesinlikle dayanamazlardı. Bu yüzden B odasındaki iki bölüm olan blokları yerlerinden çıkarmaya ve üzerlerindeki kabartmaları mümkün olduğunca bloğu arkadan incelterek testere ile kesmeye karar verdim. Yazılar hep aynı şeyi tekrar ettiği ve ağırlığı arttırdıkları için korunmalarının gerekli birşey olmadığına karar verdim. Bloğun arkasındaki kerpiçten yapılmış duvarın dibini kazarak, ağaç kaldıraçların yardımı ile bloğu çukurun ortasına doğru kabartmalar yukarı gelecek şekilde getirmeyi başardım. Bura-

da Musullu mermerciler bunları kesebileceklerdi. Kabartmalar bu şekilde hazırlandığı zaman onları çukurdan çekerek çıkarmakta bir zorluk olmazdı. G odasındaki birbirinden ayrılmış olarak bulunan kral ve hizmetçisi haremağasının başlarının olduğu bir bloğun üst bölümü gidecek olanlar arasındaydı. Yine aynı odanın e girişinden, kanatlı figürlerden biri ve kartalbaşlı tanrı, başarı ile yukarı çıkarıldı. B odası b girişinden alınmış sarı kireç taşından yapılmış boğa başı ve ayağı ile birlikte hepsi İngiltere'ye gönderilen ilk kolleksiyon oldu. Bunların tümü British Museum'dadır. Uzun zamandan beri halkın gözü önünde oldukları ve daha önce de ayrıntıları ile betimlendikleri için onlarla ilgili tekrar bilgi vererek okuyucuyu sıkma niyetinde değilim.

Çukurlardan çıkarıldıktan sonra heykeller keçe ve hasırlara sarıldılar, kabaca yapılmış büyük sandıklara konuldular. Höyükten nehre kadar Paşa'ya ait olan mandaların çektiği iki tekerlekli yük arabalarında taşındılar ve orada kavak ağacı ve şişirilmiş deriden yapılmış bir salın üzerine yüklendiler. Bu salın üzerinde Bağdat'a kadar gittiler. Oradan da büyük botlara yüklenip Ağustos ayı içinde Basra Körfezine ulaştılar.

Ben bu heykelleri taşırken Tahyar Paşa ziyaret etti. Çok iyi korunuyordu. Kendisine düzensiz ve düzenli birliklerden bir grup ve üç top eşlik ediyordu. Onun Divan Efendisi, mühür taşıyıcısı ve tüm yüksek rütbeli memurları onunla birlikteydi. Bu kalabalık grubu iki gün ağırladım. Paşa'nın çadırları benim barakanın yakınında nehrin üzerindeki bir adaya kurulmuştu. Harabaleri ziyaret etti ve Araplardan daha az şaşırmadı heykelleri görünce. Heykellerin kökenine ve üzerinde işlenen konuların ne olduğuna ilişkin tahminleri bu çölün oğullarınınkinden daha akılcı değildi. İnsan başlı dev aslanlar Paşa'nın Osmanlı memurlarını şaşırttığı kadar dehşete de düşürdü. Dört bir yandan gelen "La ilahe illallah" sesleri kapladı ortalığı. "Bunlar kafirlerin putları" dedi diğerlerinden daha kültürlü olan birisi. "Ben İtalya'da büyükelçi Reşit Paşa ile birlikteyken bu putlardan bir sürü görmüştüm. Bütün kiliselerde bunlardan var vallaha! Papazlar onların önünde diz çöküp mum yakıyorlar." "Hayır kuzum" diye çıkıştı yaşlı ve deneyimli bir Türk, "Ben Beyoğlu'ndaki kiliselerde kafirlerin resimlerini gördüm. Hepsi renk renk yapılmış elbiseler giymişlerdi, bazıları kanatlıydı ama hiçbirisinde bir köpek vücudu ve kuyruğu yoktu. Bunların hepsi cin işi. Bu cini Hz. Süleyman -Allahın selamı onun üzerine olsun- kendisine boyun eğdirdi ve yüzüğüne

hapsetti." "Ben de bunlara benzer şeyleri sizin eczanelerinizde, berberlerinizde çok gördüm" dedim. İstanbul'da çarşı pazarlarda çok sık karşılaşılan, yarısı kadın yarısı aslan olan o meşhur figürü ima ediyordum. "Estağfirullah!" dedi Paşa. "O, gerçek müminlerin ondan saygı ile söz ettikleri kutsal bir amblemdir, öyle kafir elinden çıkmış bir iş değil." Bu gibi konularda bir otorite olarak kendisine büyük saygı gösterilen bir mühendis "Ne Yeni Dünya'da (Amerika) ne de Frengistan'da bu gibi şeyleri yapabilecek şu anda yaşayan bir kafir var. Bunlar Mecusilerin işleri, o yüzden Kraliçe'nin sarayının kapısı olsun diye İngiltere'ye gönderilmelidir." "Allah tüm kafirleri ve onların yaptığı putları kahretsin!" dedi Paşa ile birlikte gelmiş olan Kadı'nın vekili. "Onların elinden çıkmış ne varsa hepsi Şeytan elinden çıkmıştır. Şeytan, Cenab-ı Zülcelil Hazretleri'nin kafirleri bu dünyada müminlere göre daha güçlü ve zeki yapmasına çok memnun olmuştur ama öbür dünyada onların cezası, gerçek inananların da ödülleri çok büyük olacaktır."

Sıcak öylesine artmıştı ki, yazıları kopya ederek, heykellerin resimlerini çizerek uğraşmaktan, kazılara gözetmenlik yaparak sürekli güneşte kalmaktan dolayı sağlığım etkilenmeye başlamıştı. Her gün bir sürü saat geçirdiğim çukurların içinde gölgede sıcaklık, 44-45'e kadar çıkıyordu. Bir ya da iki kez 47 dereceye kadar ulaştı. Gün boyu sanki maden eritme ocağından gelen sıcak rüzgarlar tüm ovayı kasıp kavuruyordu. Geceleyin de uykuyu alıp götürüyordu. Bu yüzden ben de Kuyuncuk Tepesi'nde yapacağım kazılar olduğundan, fazla zaman kaybetmemek için bir haftalığına Musul'un mahzenlerinde kalmaya karar verdim. Ortaya çıkarılmış olan heykellere göz-kulak olmaları için birkaç işçi ve başlarına da bir gözetmen bırakarak atla kasabaya indim.

Bağdat ve Musul'daki evlerin bodrumları, ev sakinlerinin Yazın sıcak aylarını geçirdikleri yerlerdir. Genellikle kötü aydınlatılmış, kapalı ve boğucu bir havası olan basık yerlerdir. Birçoğu nemli ve sağlıksız oldukları halde bir odanın içinde oturmanın olanaksız olduğu o yazın cehennem sıcağını bir parça azaltmak için kullanılan mekanlar olabiliyorlardı. Güneş battıktan sonra insanlar bu yeraltlarından çıkarlar, çatılarda toplanırlar, halılarını sererler, akşam yemeklerini yerler ve geceyi orada geçirirlerdi.

Nebi Yunus ve Kuyuncuk tepelerinin de içine dahil olduğu büyük bir dörtgen oluşturan höyüklerin birinde bulunan Rich'in[21]

21 Kürdistan ve Ninova'da İkamet. cilt II Sayfa 39.

betimlediği kabartmayı görmüş olan birini boşu boşuna bir süre aradıktan sonra yaşlı bir adam yanıma geldi. Bana o heykel çıkarılırken yalnızca orada olup göremediğini üstelik onu parçalara ayırma işinde çalıştığını, yerini gösterebileceğini söyledi. Ve onun harabelerin kuzey hattına düşen bir yerde gösterdiği yüksek bir tepenin içine, hemen bir çukur açtım. İşçilerin sumermerinden yapılmış heykel parçalarına rastlamaları uzun sürmedi. İki üç günlük bir çalışmadan sonra bilerek yok edilmiş iki kanatlı figürlerin oluşturduğu bir giriş bulduk. Yalnızca giydikleri tuniğin alt tarafı ile bacaklar kalmıştı geriye. Boyutlar devasa idi yine ama kabartma tekniği o ana kadar Asur'da bulduğum heykellerden çok daha yüksekti. Bu giriş bir odaya açılıyordu. Odanın yalnız boyu 1.5 m genişliği 90 santimetre olan blokları ayakta duruyordu. Blokların her tarafında keski izleri vardı ama boyutlarının küçük olmasından dolayı bunların üzerinde kabartma heykel olup olmadığı konusunda kuşkuya kapılıyordu insan. Çünkü sumermerinden yapılmış bloklar ya da aynı malzemeden yapılmış heykel parçaları bulunamadığı için, duvarın üst bölümlerinin fırında pişmiş tuğlalardan yapılmış olması akla yatkındı. Odalar bu tuğlalarla doluydu ve höyüğün büyük bir bölümü de bu tür tuğlalarla yapılmıştı. Tuğlaların çoğunun yüzünde Kuyuncuk ve Nebi Yunus'taki yapıları yapmış olan Kral'ın isminin olduğu yazılar vardı. Döşeme kireçtaşındandı. Bir odanın duvarlarını izledikten sonra bir araştırma daha yapmaktan vazgeçtim çünkü heykellerden hiçbir iz yoktu ve epey toprak süprüntü kaldırmıştım bu araştırmaları yaparken.

Bu yapı, dörtgenin ortasına açılan girişlere yapılmış bir muhafız evi ya da duvarların savunulmasında kullanılan bir kule olarak yapılmış olmalıydı. Tepenin yüksekliğinden aslında iki veya üç katlı bir yapı olduğu izlenimini veriyordu.

Musul'da göreceli olarak dinlendiğimden, kuvvetim tekrar yerine geldiğinden Ağustos'un ortalarında Nimrud'a döndüm ve kazılara yeniden başladım. Giriş c'den b'ye kadar olan H odasının en üstündeki blokları günışığına çıkardım ve I ve R[22] odalarını buldum. Çoğunun üzerinde benzer heykeller; iki kanatlı figürlerin arasında oturan kral, bir elinde kupa diğerinde yay tutan vb kabartmalar vardı. Bu odadaki tek yeni şey, 3 numaralı bloğa oyulmuş bir girinti idi. Ne işe yaradığını bir türlü anlayamadım bunun. Yapıldığı yerden G odasının içine açılan bir pencere ola-

22 Plan 3

bilirdi belki ama o odanın arkasındaki duvarın karşısını oluşturan blokta ona karşılık gelen bir oyuk yoktu. Kutsal kapların ve araçların konulduğu bir depo yeri olarak kullanılmış olabilirdi. Ya da kurbanlar için bir sunak. Bu tahminin, böyle girintiler göründüğü zaman genellikle blokların önünde bulunan ortası biraz çukurlaştırılmış ve muhtemelen bir sıvının içinde toplanacağı büyük kare bir taşın bulunması ile doğruluk payı artabilirdi.

R odasındaki bloklar heykelsizdiler ama baştan başa yazılarla kaplıydılar. Döşeme sumermeri blokları ile yapılmıştı. Giriş b beni boyutları dar ve uzun olan bir odaya götürdü. Burada sadece birkaç bloğun üst bölümünü ortaya çıkardım. Bildik yazı ile bölünmüş iki kabartma vardı üzerinde. Daha üstteki (tüm bloklardakilere benzer) bölümde iki kanatlı bir figür vardı. Üzerinde boynuz süslü sarığı ile tuhaf bir ağacın önünde bir dizinin üzerine çökmüş; bir elini yukarı doğru kaldırmış, diğerini ağacın köküne doğru uzatmıştı. Alt bölümdeki kabartmada kartal başlı figürler vardı. Çiftler şeklinde birbirlerine bakıyorlardı ve aynı sembolik ağaç[23] vardı aralarında.

Sağlık durumum yine Nimrud'da yaptığım çalışmaları bırakmamı gerektirdi. Daha ılık bir iklime gereksinim duyduğumdan Tiyari Dağlarına; Hıristiyan Keldanilerin mekanına bir ziyaret yapmaya ve ancak şiddetli sıcakların azaldığı Eylül ayı geldiğinde Musul'a geri dönmeye karar verdim.

23 Levha 7 Ninova Anıtları

ALTINCI BÖLÜM

TİYARİ DAĞLARINA GİDİŞ•HORSABAD•ŞEYH ADİ•BİR KÜRT KAMPI•BİR KELDANİ KÖYÜ•KATOLİKLİĞE DÖNENLER•AMEDİYE•BİR TÜRK VALİ•ARNAVUT HAYTALAR•BİR ARNAVUT KOMUTAN•BERWARİ VADİSİ•KELDANİ KÖYLERİ•BİR KÜRT BEYİ•AŞİTA

Tiyari Dağlarına gitmek için yaptığımız hazırlıklar Ağustos'un 28'inde bitti ve aynı gün yola çıktık. Kafilemiz Hormuzd Rassam, İbrahim Ağa bana Amediye'ye kadar eşlik edecek iki Arnavut hayta, bir seyis, bir hizmetçi ve Yunon ya da daha bilinen adı ile Yunonko isimli sarhoşken yaptığı soytarılıklarla Patrik'e bile eğlence kaynağı olan, bu yüzden de bizim grubumuzu da eğlendirsin diye listeye alınan yarım akıllı bir Nasturiden oluşuyordu. Herkes kendi atına binmişti. Yunonko bütün yolları biliyormuş gibi davrandığından ve bizi götürme işini de gönüllü olarak üzerine aldığından kendimizi onun yönetimine bırakmıştık. Yanımda Paşa'dan aldığım, Amediye'ye kadar gittiğimiz yerlerdeki makamlara gerektiğinde sunulacak emirlerden başka ayrıca içinden geçmek zorunda olduğumuz Berwari bölgesinin Kürt Şeyhi Abdülsamet Bey'e de bir mektup vardı. Patrik Mar Şamun Nasturi bölgesindeki papaz ve meleklere verilecek çok güçlü bir tavsiye mektubu vermişti bana.

Fransızlar tarafından yapılan kazıları görmek istediğimden, dağlara giden yol üzerinde bulunan Horsabad'a uğramak istedim. Çok sıcak olduğuna bile aldırmadan, öğleye yakın bir vakitte yola çıktım. Ramazan'ın altıncı günüydü. Müslümanlar ben onların evlerinin kapılarının önünden, köprülerden geçerken hâlâ uyu-

yarak açlıklarını savuşturmaya çalışıyorlardı. Eşyalarımı uşağa bıraktım, arkamdan yavaş yavaş gelmesi için ve Arnavutlarla birlikte hemen hemen iki saat süren bir yolculukla Horsabad'a ulaştık.

Höyük Musul'un kuzey, kuzeydoğu yönünde yaklaşık ondört mil uzaklıktaydı. Önceden bu tepenin zirvesinde kurulmuş bir köy vardı. Ama Fransız devleti tarafından kazıların sürdürülmesi kararlaştırıldıktan sonra Bay Botta buradaki evleri satın aldı ve hepsini kaldırttı. Köy de tepenin eteklerinde tekrar kuruldu. Maklup Tepelerinden doğan küçük akarsu Havser köye yaklaşırken yüzlerce küçük kola ayrılıyor ve geniş pirinç tarlalarını suluyordu. Yer gerçekten çok sağlıksızdı. Gözüme çarpan sefil görünüşlü birkaç köylü neredeyse tutuldukları sıtma yüzünden tek kelime konuşamıyorlardı. Bay Botta'nın kazıları süresince onun birçok işçisi de sıtmadan cayır cayır yanmışlar, birçoğu bu hastalığın kurbanı olmuştu.

Kazıyı gerçekleştirme biçimi benim Nimrud'da uyguladığım plana benziyordu. Yapının genel planı benim daha önce betimlediğim Asur yapılarınınki ile aynıydı. Bununla beraber bu yapıda Nimrud'dakinden daha dar geçitler vardı ve odalar daha küçük boyutta yapılmışlardı. Aynı zamanda odaların yapımında kullanılan bloklar da dar olduğu halde yükseklikleri fazlaydı. Büyük figürlerdeki kabartmalar daha çarpıcı işlenmişlerdi. Küçük figürlerdekiler biraz farklıydı. İnsan-başlı boğalar, Nimrud'daki ilk yapılarda bulunanlardan özellikle saç biçimleri ile ayrılıyorlardı; üç boynuz kıvrım süslü sarık daha yüksekti, yuvarlak değildi ve üstü zengince süslenmişti. Saç biçimi aslında, Persepolis'te bulunan o kanatlı küçük hayvanlarınki gibiydi. Bazı boğaların yüzleri içe doğru döndürülmüştü; bu onlara korkunç ve çirkin bir görünüm veriyordu.

Bay Botta'nın ayrılışından beri çukurların ağzından içeri bir sürü süprüntü, toprak düştüğü için odalar ağzına kadar dolmuştu. Heykeller hızla çürüyordu. Böyle giderse bu muhteşem anıtlardan çok az şey kalacaktı geriye. Neredeyse yapının hiçbir bölümü onu yakıp yıkan, ateşten kurtulamamıştı. Bu yüzden ancak birkaç heykel buradan götürülebilirdi. Yapının dış mimarisinden tek tük izlerin hâlâ göründüğü, bazalt veya kara taştan yapılmış küçük bir tapınağa gidiyor görünen iki yanı sağlam bir duvarla döşenmiş bir merdiven basamağından başka hiçbir iz sürülemiyordu. Höyüğün eteğinde bir sunak veya Louvre'dekine benzer üç ayaklı bir sehpa duruyordu. Ayrıca muhtemelen bu yapıya ait

olmayan bir sütun parçası da dikkati çekiyordu.

Heykellerin konuları ve yazılarda kullanılan harfler Nimrud'dakilerle genel bir benzerliği paylaşıyordu. Daha sonra hangi açıdan farklılık gösterdiklerini açıklayacağım.

Horsabad ya da Khishtabad, ilk Arap coğrafyacılarının bahsettiği bir yerdir. Sarun ya da Sargun denen eski bir Asur şehrinin yerinde kurulmuş olan bir köy olarak tanımlanır. Yakuti, Arapların şehri fethetmesinden hemen sonra harabelerin arasında epey hazinenin bulunduğunu söylüyor. Yakuti'nin eserinin bir kopyasının Musul'da olduğuna inanılıyordu. Bay Botta o sözün etkisiyle ve ileride zengin olma umuduyla bu höyükte kazılar yaptığı için yetkililer ona birçok güçlükler çıkardılar.

Benim eşyalarım köye ulaştığında, harabeleri incelemeyi bitirmiştim. Güneş batmıştı ama geceyi bu sağlıksız yerde geçirerek adamlarımı sıtmaya kaptırmamak için, aşağı yukarı iki mil uzaktaki küçük bir köye atımı sürdüm. Oraya ulaştığımızda hava kararmıştı. Kendimizi birden Horsabad'dakinden bile büyük bir bataklığın ortasında bulduk. Ötede başka bir köy görünmediğinden burada durmak zorunda kaldım. Direklerin üzerinde dallar ve otlardan yapılmış yüksek bir platforma tırmanarak, aşağıdaki suyu kirletmiş sivrisinek bulutundan kurtularak geceyi geçirdim.

Güneş doğmadan küçük köyü terkettik. Çok geçmeden Cebel Maklup'un kuzeydeki ucundan doğan Musul'a doğru akarken kendi yönündeki birçok köyün topraklarını sulayan, o tepenin bir bölümünü oluşturan büyük dörtgenin içinden geçtikten sonra nihayet Kuyuncuk Tepesi yakınlarında Dicle'ye dökülen önceden sözünü ettiğim Havzer'e eriştik.

Yolumuz Cebel Maklup'un ovaya uzanan çıkıntısı ile birleşiyor ve hemen ardından Kürdistan tepelerinin ilk menzilinin başladığı geniş bir düzlüğe açılıyordu. Sıcaklık artık dayanılmaz boyutlara gelmişti. Ova yanıp kavrulmuştu: Orada burada çamurdan yapılmış birkaç duvar harap bir köyün varlığına işaret ediyor, sadece dağlardaki bağlardan eşeklerine tepeleme yükledikleri üzüm yükleri ile Musul'a doğru tembel tembel giden bir grup Kürdün bozduğu bir ıssızlık ve sessizlik hüküm sürüyordu.

Yorucu bir at yolculuğu bizi Ayn Zifni isimli Yezidi köyüne getirdi. Beyaz evleri ve koni biçimli türbeleri alçak bir tepenin üzerine geldiğimizden beri görülmekteydi. Temizlikleri, Hıristiyanların ve Müslümanların pis mekanlarından sonra içimizi ferahlatmıştı. Yezidilerin dini şefi Şeyh Nasır'ı bulmayı umut ediyordum.

O olmadığı için köy muhtarının evinde yiyip içtikten sonra Şeyh Adi'nin türbesine doğru yolculuğumu sürdürdüm. İki saat daha süren yeni bir yolculuktan sonra, kıyılarında bolca güldefneleri ile gizlenmiş bir dağ çayı ile sulanan güzel bir vadiden geçip ortasında büyük Yezidi ermişinin türbesinin sivri kulesinin göründüğü ağaçlarla kaplı bir havzaya geldik.

Mağrur ağaçların yanına kurulmuş türbenin üzerinden fışkırıp gelen gölgedeki bir çeşmenin yanına uzandım; boğucu sıcak ve tuzlu akarsulardan, yemyeşil çayırlara ve Kürdistan tepelerinin tatlı pınarlarına olan bu ani değişimden sonuna kadar yararlandım, kana kana su içtim. Tüm adamlarım için yeteri kadar "zevk yeri" vardı. Hepsi kendi ağacını ve çeşmesini kapıp gölgelere uzandılar. Türbenin bekçileri ve komşu bir köyden gezintiye çıkmış birkaç kişi yanıma geldi. Kendi önyargılarının ve önlemlerinin izin verdiği ölçüde sorularıma yanıt verdiler. Ama ben bu yerin ayrıntılı betimlemesini ve Şeyh Adi'nin müritlerinin gerçekleştirdiği kendine özgü dinsel ayinlere ve geleneklere ilişkin olarak toplayabildiğim bilgileri anlatmayı, burayı ikinci kez ziyaret edene kadar erteleyeceğim.

Geceyi kutsal yapının bahçesindeki binalardan birinin çatısı altında geçirdik ve ertesi sabah yolculuğumuza devam ettik.

Yezidi bölgesini terkederek, büyük Kürt aşireti Misuri'nin yaşadığı dağlara girdik. Vadiler bol ağaçlıydı. Farklı şekillerde bir sürü kayadan oluşmuş doğal kuleler başımızın üzerinde yükseliyor, Gömel[1] çayının üzerine abanmış yine aynı kayalar ancak daracık geçitlerle bize yol veriyordu. Dağın eteklerinde oraya buraya dağılmış köyler göze çarpıyordu ama köylüler yaz korunakları olan ağaç dallarından yaptıkları derme çatma kulübelerine gittiklerinden köyler ıssızdı.

Bu Kürtler Misuri Aşiretinin bir kolu olan Behdinan Kürtleriydi. Kulübesi bu ilkel evlerin ortasında olan şefleri yoktu ama karısı bizi büyük bir konukseverlikle karşıladı. Kendi evindeki kızlarının ördüğü halıyı bir dut ağacının altına yaydı. Bol bol süt ve kaymak dolu şişeler, tahta tabakları doldurmuş pilavlar, bal petekleri, dalından toplanmış meyve sepetleri çarçabuk önümüze serildi. Erkekler biraz uzakta saygılı bir tavırla oturdular ve istediğim bilgiyi bana hemen verdiler. Kadınlar, peçesiz vaziyette atlarımıza saman verdiler, oradan oraya testileriyle koşuşturdular. Lüle lüle saçları bellerine kadar iniyordu, alınları boncuk ve al-

1 Ya da Gömer Bu akarsu. Cezir (Ghazır) ya da Bumadus en büyük kolunu oluşturur

tınlarla süslenmişti. Çoğu, Misuri kadınlarının hoşlandığı güzel olma ününü hakediyordu gerçekten.

Yer doğal güzellikler açısından çok zengindi. Mağrur kayalarla çevrili olan vadi bir sürü meyve ağacı ile kaplıydı. Dut, şeftali, incir, ceviz, zeytin ve nar boy gösteriyordu. Hemen ötesinde üzüm bağları, susam, pamuk ve mısır tarlaları uzanıyordu. Barakalar ağaç dallarından yapılmıştı ve sahiplerinin malları, halılar, at çulları, kapkacak kapıların önüne taşmıştı. Hemen hemen çimenlerle ve çiçeklerle karışmış her kapıdan ailedeki bir kadının başında oturduğu binbir renkli bir halının dokunduğu bir tezgah görünüyordu. Hem erkeklerin hem kadınların giysilerinde bir temizlik hatta zenginlik görülüyordu. Çalışkan ve rahat görünüşleri sefil halde olan ovalılarla büyük bir tezat oluşturuyordu. Bu, açıkça bu insanların Musul'un son valisinin onları farkedemeyecek kadar talihli olduklarının bir kanıtı oluyordu. Herhalde daha titiz bir valiye bırakılmışlardı.

Ben de bu Kürt kadının konukseverliğine karşı onun oğluna bir hediye vererek, yüksek bir dağın doruğunda kurulmuş Bebozi isimli küçük bir Keldani köyüne doğru sürdüm atımı. Öylesine dik bir yokuştu ki; bakıldığında aşağıdaki akarsuyun neredeyse görülemeyeceği yükseklikteki bir uçurumun kenarına kurulmuş, on evden oluşan köye çok zor ulaştı atlar. Köy sakinleri yoksul insanlardı ama bizi içten bir konukseverlikle karşıladılar. Bu köyün yakınlarında olduğu söylenen bir yazıtı ziyaret etmeyi istediğimden Amediye'ye giden normal yolu kullanmamıştım. Duyduğum yeri bana gösterecek bir rehber bulundu. Yine çok dik bir patikadan güç bela tırmanıp çıktıktan sonra bana bu zamana kadar bulunmuş hiçbir yazıya benzemeyen, yüksek bir kayanın üzerindeki kaba saba anlamsız çizgileri gösterdi. Her zaman bu tür hayal kırıklıklarına alışkındım ve bunlara hazırlıklıydım. Köye dönüp küçük kiliseyi ziyaret ettim. Bebozi ahalisi, daha yeni Katolikliğe dönmüş olan Keldaniler arasındaydı ve din değiştirenlerin yapabileceği ibadet tarzına iyi bir örnek oluşturuyorlardı. Kilisede, kırmızı, sarı ve mavinin en parlak tonları ile yapılmış berbat basma resimler gördüm. Bunlar; kutsal Meryem Ana'nın mucizelerini anlatan ve altına İsa Peygamber yazılmış, kundak içinde çirkin bebek resimleriydi. Bu resimler kısa bir süre önce çıplak duvara asılmışlardı. "Bu resimlerden birşeyler anlayabiliyor musunuz?" diye sordum. "Hayır" dediler. Bizim papazımız (bir Nasturi) kısa bir zaman önce öldü. Katolik Piskopos Yusuf

Matran köyümüze geldi. Bu resimleri astı ve bize bunları süslememiz gerektiğini söyledi. Biz onları indirdik tekrar. Ama böyle yaptığımız için kahyalarımız (köyün muhtarları) Misuri'nin başı Mahmut Ağa tarafından falakaya çektirildi, kafasını gözünü yardılar hepsinin. Biz de onları olduğu gibi bırakmak zorunda kaldık. Kürtler buraya bir Nasturi Papaz'ın gelmesine izin vermemek için rüşvet aldıklarından, biz de Matran Yusuf'un bize zaman zaman gönderdiği psikoposların vaazlarını dinlemek zorundayız artık." Mihrabın ya da okuma sırasının üzerinde; dua ve ayin sayfaları, Keldanilerin kullandığı kutsal nitelikli birkaç kitap vardı. Hiçbiri değiştirilmemişti ama Nasturiler adı mürekkepli bir kalemle karalanmıştı ve yeni dindarların resimlerin önündeki yerlere kapanma işlemi dışarda tutulursa, Pazar Ayinleri din değiştirmeden önceki gibi aynı kalmıştı.

Eve döndüm ve uyumaya çalıştım. Ama Yunonko Bebozililerden çok önce tam olarak dönmüş komşu köyden gelen yabancı Keldanilerle, Nasturi inancı ile onların yeni Katolik inancı üzerine bir tartışmaya girişmişti. Ben de yüzüme örtüyü çektim, yattığım yerden onları dinlemeye başladım. Tartışma ateşlenmeye başladı. Yunonko, kilisede çalışırken Patrik'le ve diğer önemli din adamları ile yaptığı sohbetler boyunca öğrendiği tüm bilgilerle hepsini ikna etmeye başladı. Dönenler nerede hata yapmış olduklarını, onun söylediklerinden çıkardılar. Hepsi seçkin insanlardan öğrenilmiş olan bu önemli sözleri hayranlıkla dinlediler. Daha sonra yabancı Keldaniler Papa tarafından tanınmanın ve onun hükmü altında olmanın avantajları konusunda ısrar etmeye başladılar. "Papa" dedi artık sinirlenen Yunonko, "çok yararlı olabilir ama bana sorarsanız ben onu eşeğimle bile değişmem!" Bu saygı sınırlarını aşan nükte eğer araya girmeseydim bir düşmanlık havası yaratıyordu. Yunonko'ya kısrağını eyerlemesini söyledim ve yolculuğumuz yeniden başladı.

Bodur meşe ağaçları ile kaplı bir tepenin yakınından geçtikten sonra Çeloki Vadisine girdik. Neredeyse güneş batarken, ismini köydeki ekili kavak ağaçlarından almış Spindari köyüne geldik. Köylüler grubumuzun heybetli görünüşünden korktular ve pek konuksever görünmediler. Onları bizim ziyaret amacımızın düşmanlık ya da talan değil sadece dostluk olduğuna ikna edebilmek için bazı somut kanıtlar göstermemiz gerekti.

Artık ormanlarla kaplı Gare Dağları denen yüksek sıradağları geçip Amediye Vadisinden ayrılmıştık. Bu dağı çok az kullanılan

bir yoldan giderek aştık. Atlarımızın yürüyemeyeceği kadar dik olan bir doğa mücadelesiydi bu. Hatta yüklerimizi taşıyan atlardan biri bir kayanın kenarından boşluğa uçtu. Onu onlarca metre aşağıda sırtüstü, iki kaya arasına sıkışmış ve kuyruk kemiğinden başka hiçbir yerine birşey olmamış halde bulunca ekipten hiç kimse bunun nasıl olduğuna akıl sır erdiremedi. Baştan başa kumtaşları ile kaplı olan Amediye Vadisi dağlardan aşağı hışımla inen ve soluğu Zap Nehrinde alan sel suları ile sayısız koyaklara ayrılmıştı. Bu bölgeyi mazılarının bolluğu ile ünlü yapan meşe ağaçları baştan başa kaplamıştı. Köylüler biz oradan geçerken mazı topluyorlardı, bu yıl ürün boldu. Ben de o arada hangi meşe ağaçlarının mazı ürettiği hangilerinin mazı üretmediği konusunda bilgi sahibi oldum.

Amediye kasabası ve kalesi Gare Dağlarının doruklarından görünmekteydi ama yine de önümüzde uzun bir yol vardı hâlâ. Üzerinde kurulmuş çevresindekilerden ayrı mağrur duran yüksek kayaların eteklerine eriştiğimizde hemen hemen öğleden sonraya yaklaşıyordu zaman. Amediye bölgesindeki köyler arasında henüz Katolikliğe dönmemiş birkaç köyden biri olan küçük Keldani köyü Bebedi'de dinlendik. Köy sakinleri çok sefildi. Uğradıkları zulüm ve katlandıkları yoksullukların uzun bir öyküsünü dinledim. Kilisede birkaç tane pamuktan yapılmış paçavra mendil asılıydı. Papazın kılığı da bununla uyumluydu. Adi basmadan birkaç parça verdim, O da kendine bir sarık yaptı, mihrabın örtüsünü yeniledi.

Amediye Ovası, çoğu eskiden varlıklı olan birçok Keldani köyünü barındırıyordu. Köylerin çoğu terkedilmişti. Köylüler Kürtlerin, Türk valilerin yaptığı zulümden ve kendilerinin dinlerini değiştirten piskoposların sıkıcı baskılarından kurtulmak için dağlara kaçmışlardı.

Yarı giyinik yarı çıplak, sıtmanın vurduğu Arnavutlar, biz kalenin kapısından içeri girerken taşların üzerinde yatıyorlardı. Ramazan ayı olduğu için belki birkaç dayanıklı Kürt tarafından gafil avlanabilirdik. Kendimizi bütün köşelerine kadar açık olan evler, hamamlar, çarşı ve sundurmalardan oluşan bir harabeler yığınının ortasında bulduk. Düşen duvarlar onun yanından geçenleri korkuturdu, tabii eğer olsaydı. Çünkü in cin top oynuyordu burada. Saray olarak nitelenen her tarafı dökülen bir binanın yolunu zorlukla bulduk. Aynı uyku hali burada da hüküm sürüyordu. Ne muhafızlar ne hizmetçiler görünüyordu. Valinin odasını

bulana kadar tüm binayı dolaştık. Onun en yalaka adamları bile divanların üzerine kıvrılmış, keyif içinde uyukluyorladı. Zar zor uyandırabildik. Sonunda, tüm vadiye tepeden bakan yüksek bir kayanın üzerindeki bir kuleye yapılmış, çok geniş bir odaya götürüldük. Bu oda Amediye'nin babadan oğula geçen paşalarından kalan tek izdi. Taze, hayat veren, serin bir rüzgar geldi dağlardan. Alabildiğine genişliğine uzanan nefis manzara bir an için bana, ülkede boydan boya süren sefilliği ve ıssızlığı unutturdu.

Her zamanki gibi, birkaç sefil Nasturi Keldani ve iki aç Yahudi yanıma gelip aynı sıkıntılardan oluşan tanıdık hikayeyi anlattı. Onlar bu hikayeyi anlatırken, geldiğimi duymuş olan vadideki köylerin yarısının ibadetlerini yöneten değerli din adamı Keşe (Papaz) Mendi gruba katıldı. Papaz kuşkusuz diğerlerinden çok bilgiliydi. Bölgedeki Keldanilerin durumuna ilişkin istediğim bilgiyi ondan aldım. Bana Tiyari'ye nasıl ulaşacağımı da söyledi. Arnavut haytalar Musul Paşası'nın yetkisi daha ötede geçmediğinden beni burada bırakıyorlardı. Artık Osmanlı'nın boyunduruğunu hiç kabul etmeyen Kürt beylerinin bölgesine giriyorduk. Ben de bu yüzden biri hariç bütün atlarımı Duhok'ta dönüşümü bekleyecek olan Arnavutlarla birlikte göndermeye ve geriye kalan yol için katırlar kiralamaya karar verdim.

Öğle namazından önceydi ki Mütesellim ya da Vali Selim Ağa hareminden çıktı. Hareminde kadın yoktu.

Yarı uykulu, aç, sıtmanın üçüncü seviyesine gelmiş yaşlı beyefendi o bildik selamlamaları hemen acele ile geçip kinin istedi benden. Adamları da sıtma hastalığının tüm belirtilerini gösteriyordu: Bazıları titriyor, bazıları kıpkırmızı kesiliyor, hepsi de su gibi terliyorlardı. Beni haremin içine götürdü. Iki oğlu pelerinler, halılar, buğday çuvallarından oluşan yığınların içine gömülmüşlerdi, bu büyük yığınlar şiddetli bir titreme nöbeti ile sarsılıyorlardı. Elimden geldiği kadar cömert davranarak kinin dağıttım ve selamlığa döndüm. Selim Ağa yüzünden ve sesinden akan kederle sıtmadan, azalan gelir ve ödenmemiş vergilerden, isyancı Kürtlerden bahsetti bana. Küçük Asya'daki Zilleh'in yerlisiydi. Orada Nüfus Emini -bir çeşit nüfus memuru ve vergi tahsildarı-olarak çalışıyordu ama daha sonra son Paşa'nın kafilesine katılmış, güneyde talihini aramaya karar vermişti. Yerlisi olduğu, işlerin iyi gittiği sağlıklı, güzel bir piyasanın olduğu eski yerinden bahsederken iç geçiriyordu. Türlü türlü bahtsızlıklarını bana anlatırken gözlerinden aşağı yaşlar süzülmeye başladı. Bana Musul Va-

lisi ile terfi etmesi ya da tekrar eski görevine getirilmesi konusunda görüşmemi rica etti. Onu bir doz kusturucu ile bir parça rahatlayabileceği akşam güneşinin bir an önce batıp batmadığını anlamak için habire saatine bakarken bırakıp yola düştüm.

Amediye eskiden varlıklı ve nüfuzlu kişileri barındıran çok önemli bir yerdi. Babadan oğula geçen paşalarla yönetiliyordu. Bunlar köklerini ta Abbasi halifelerine dayandıran ve bu bakımdan Kürtlerden dinsel anlamda büyük saygı gören feodal beylerdi. Bu aileden gelen kadınlara da büyük saygı gösteriliyordu ve onlar da bir kadın için pek tuhaf olan "Han" ünvanından çok hoşlanıyorlardı. Bu feodal beylerin sonuncusu İsmail Paşa idi. Uzun süre İnce Bayraktar Muhammed Paşa'nın onu boyunduruk altına almak için yaptığı seferlerden, neredeyse girilemez olan kalesinde kurtulmayı bilmişti. Sonunda kale duvarının altından bir tünel kazılmaya başlandı. Kürtler dış görünüşte olağandışı birşey görmediklerinden kalenin güvencede olduğunu düşünüyorlardı. Tam bu sırada yapılan ani bir hücumla kale düştü. İsmail Paşa hâlâ tutuklu olarak kaldığı Bağdat'taki hapishaneye gönderildi. Aralarında Musul'da yaşayan Avrupalıların da tanıdığı güzel karısı Esma Han'ın olduğu ailesi aynı soydan gelen Akralı[2] Muhammed Seyid Paşa ile birlikte uzun zaman Bay Rassam'ın yardımları ile yaşadı. Amediye'den ilk Arap coğrafyacıları ve tarihçileri tarafından sık sık bahsedilir. Büyük bir olasılıkla kuruluş tarihi çok eski bir döneme gitmektedir. Keşe Mendi, Amediye'nin Ekbatana adıyla anıldığı çok eski bir Keldani el yazması gördüğünü söyleyerek bilmeden Rich'in, kasabanın isminin önceden Ekbatana olduğu iddiasını doğrulamış oldu. Kasaba civarında bulabildiğim kalıntılar yalnızca kalenin kuzey kapısı yakınlarındaki bir kayanın üzerindeki bozulmuş bir kabartmaydı. Ona yaklaşık bir tarih -Arsekit Kralları dönemi- biçebilecek kadar açık seçikti yine de. Duvarların içindeki kayalarda bulduğum diğer bazı yazılar buranın ilk dönemlerde bir Hıristiyan kilisesi olarak kullanıldığını gösteriyordu. Amediye bilindiği gibi yüksek ve mağrur duruşuna karşın sağlıksız bir yerdi. Yılın bu zamanında burada yaşayanlar ağaç dalları ile kendi *ozayilleri* ya da kulübelerini yaptıkları komşu dağlardaki vadilere taşınıyorlardı. Türklerin burayı fethetmesinden sonra nüfus büyük ölçüde azalmıştı. Solyan ya da emlak vergisi yılda ancak yirmibin kuruşa düşmüştü. (200 Pound'dan az) Kale Kürdistan'a açılan bir kapı olduğundan çok

2 Akra: Amediye'nın doğusunda bir bölge.

önemliydi. Üçyüz Arnavut ve üç topa sahip küçük bir topçu birliği tarafından korunuyordu.

Issız sokaklardan geçip içinde Arnavutların karargahlarının olduğu kapalı bir mekana geldim. Saldırı olasılığına karşı gözcü olarak bırakılmış üç kişi vardı. Gerisi oraya buraya dağılmış, sıtmanın her çeşit özelliğinin altında ıstırap çekerek levazım bölüğü olduklarını göstermek istercesine karpuz kabuklarının ve çöp yığınlarının içinde uzanmış yatıyorlardı. Komutanlardan biri sıtmanın kendisine hiçbir şey yapamayacağını söyledi. Kahve ile birlikte nargile de içmem konusunda ısrar ediyordu. Hatta birden neşeli bir hale büründü ve içki alemi yapmak istedi. Güneşin son ışınları ile sıtmadan titreyen vücudunu ısıtmaya çalışan bir genci kaldırdı, birçok teli kopuk olan santur çalmasını istedi. Kendi dağlarını ona çağrıştıran ezgi hüznünü geri getirdi, savaş ve yağma olmadığı zaman bir haytanın yaşamının ne garip birşey olduğunu anlatıp durmaya başladı. Komutanla otururken iftar topu patladı ve onlar eşeklerin üzerindeki kelek karpuzlarla oruçlarını bozarlarken oradan ayrıldım.

Saraya döndüğümde valiyi kusturucuların etkisi ile biraz iyileşmiş ve akşam yemeğini dört gözle beklerken buldum. Ramazan olduğu için bir çeşit eğlence ve herkese açık bir ziyafet eviydi burası. Tepeli İsmail Ağa (Garnizonun Arnavut Komutanı), kadı, gelir vergisi tahsildarı, bir Kürt beyi ve bir iki kişi daha konuk olarak geldiler. Yemeğimiz ya Selim Ağa'nın kıt olanaklarının ya da ülkenin sınırlı kaynaklarının kuşku götürmez bir kanıtı gibi serildi önümüze. Yemek bittikten sonra tam zamanı geldiğini düşünerek dini bir tartışma başlattım. Kadı kader ve irade konusuna derinlemesine daldı. Arnavutun tartışmaya atak bir biçimde girmesi hepimizi çok şaşırttı. Şeriatın savunucusunu ise afallattı. İnsanın kaderi hakkındaki görüşleri cesur ve kendine özgüydü. Benim de bütünüyle onunla aynı fikirde olduğumu tahmin ettiğinden kendi görüşlerini doğrulatmak için bana da başvuruyordu. O konuşurken habire Estağfurullah diyen kadı sonunda sustu. Arnavut da beni kahvaltıya davet ederek konuşmasını bitirdi.

Ertesi sabah muhafızlarımı ve köylülerin kasabaya erzak taşıdıkları katırları yolculuğum için almaya gitmiş Vali'nin adamlarını bırakıp yolu bulmakta biraz zorlandıktan sonra İsmail Ağa'nın karargahına varabildim. Bu harabe yığınının ortasındaki tek yaşanabilir noktada yapılmış küçük bir binada oturuyorlardı. Odasının duvarlarında tüfekler, kılıçlar, saldırmalar asılıydı. Üstü başı

kirli, tepeden tırnağa silahlı birkaç Arnavut kapıda uyuşuk uyuşuk oturuyordu. Komutan kendisini özenle süslemekten geri kalmamıştı. Kadife ceketi labirent biçimli altın işlemelerle süslüydü. Silahları en pahalı olan cinstendi. Kirli divanların üzerine kürklerle kaplı örtüler serilmişti. Yoksulluğun ortasında garip bir bolluk gösterisiydi bu. Beni içtenlikle karşıladı. Hele benim onun memleketinde bulunmuş olduğumu ve arkadaş ve akrabalarını tanıdığımı öğrenince konukseverliği sınır tanımadı artık. "Biz hepimiz; İngilizler Tozklar kardeşiz" diye bağırdı. "Hepimiz Farmasonuz.[3] Ben ne bu Türklerden ne de bunların Ramazanlarından birşey anlıyorum! Mide bize içine birşeyler dolduralım diye verilmiş, ağzımızda iyi tatlar tatmak için." Bunu söylerken adamlarından birisine onun anlamakta gecikmediği bir göz işareti yaptı. Beriki yastıkları üst üste koyarak yaptığı bir piramitin üzerine çıktı, her an düşüp boynunu kırma riskine karşın üst raflardan bir şişe şarap ve bir testi rakıyı aşağı uzatmayı başardı. Sonra İsmail Ağa çok büyük ama eski püskü görünen geniş bir torbanın içine daldı ve yirmi para[4] çıkardı içinden. İçindeki tüm para bu kadardı zaten. Civardaki sefillikten belki de tek kurtulan ticari kişilik bakkalın küçük dükkanına hemen adamlarından birisini yolladı. Çocuk az sonra kavrulmuş bezelye, birkaç tane hurma, bir iki kesme şekerden oluşan küçük bir paketle geldi. Onların hepsini usule uygun olarak bir tepsiye koyup şarap ve rakıya meze olarak önümüze serdi. İsmail Ağa açıktı ki bir sabah zevki yapmaya karar vermişti ve benim durumum hiç iyi sayılmazdı. Yalnız bir vakar içinde birkaç bardak rakı içtikten sonra adamlarına kendisine katılmaları için emir verdi. Müzik için her yana haberciler yollandı. Darbuka ve bir fifre çalan Sırmalı bir Yahudi, biri keman biri santur çalan iki Kürtten oluşan kalabalık bir bando takımı hep birlikte geldiler. Pelikeri danslarının toz bulutları ve Arnavut şarkılarının hay huyu arasında görünmeden odadan sıvışmayı başarabildim.

Saraya döndüğümde katırları hazır buldum. Sonunda sahipleri onları kiralayacağım için para ödeyeceğimi anlayabilmişlerdi. Herşey hazırlandıktan ve hayvanlar yüklendikten sonra Müteselim'e hoşçakal dedim, kendisine onun bu perişan halini Paşa'ya söyleyeceğime dair söz verdim. Bir Kürt lider kendisine zaten tav-

3 Farmason ya da Freemason terimi aynı Protestan terimi gibi Doğu'da, bunu söylediğim için üzgünüm ama Kafir'e eşdeğer olarak kullanılıyor Katolik misyonerler çok gayretli bir biçimde bu terimi yaydılar

4 Yaklaşık bir penny

siye edildiğim Kürt Beyi Abdülsamet'in topraklarına kadar bana eşlik edecekti.

Amediye'yi girdiğimiz kapının karşısındaki kapıdan çıkarak terkettik. Yol aşağıdaki vadiye doğru çok dik indiğinden yayan yürümek zorundaydık. Güzel ekilmiş bahçeleri geçtikten sonra ağaçlarla kaplı bir koyağın içinden tekrar dağlara doğru çıkmaya başladık. Birden Amediye halkının yazı geçirdiği mekan olan yaylaların üzerinde bulduk kendimizi. Yer gerçekten iyi seçilmişti. Kayalara çarparak binlerce küçük kola ayrılan akarsu aşağıdaki vadiye şelale olarak iniyordu. Meyve ağaçları ve diğer ağaçlar barakaları, çadırları gizliyordu. Koyağın tüm kenarları binbir renkli bitkiler ve sarmaşıklarla kaplıydı. Hepimiz mis gibi kokan bu serin havayı ciğerlerimize çektik ve artık Amediye halkının niçin kasabanın zehirli havasını bırakıp bu güzel mesire yerine geldiğini çok daha iyi anladık. Bir saatlik bir yolculuktan sonra bir geçidin doruğuna geldik. Oradan baktığımızda bize kollarını açan Tiyari Dağlarının muhteşem bir manzarası önümüzde uzanıyordu. Yunonko kendi dağlarını görünce ağzından bal damlayarak bunları bize tek tek anlatmaya başladı. Birbiri ardına uzanmış tepelerin arasından onların her birinin mağrur doruklarının isimlerini söylüyordu. Aşita ve diğer birkaçı karlarla kaplıydı. Aşağımızda Amediye'yi Nasturi ülkesinden ayıran geniş Berwari Vadisi görünüyordru. Dağın doruğundan az bir mesafe uzakta içinde Kürt köyü Maglana'nın olduğu Nevdeşt isimli küçük, çıplak vadiyi gördük. Bir Nasturi köyü olan Heyis'e vardığımızda güneş batmıştı neredeyse. Köyde yalnızca dört aile vardı. Öyle yoksullardı ki akşam yemeği niyetine ancak bir çorba ve kuru dut temin edebildik onlardan. Bununla birlikte bu yoksul yaratıklar, neleri var neleri yoksa bize verdiler, bizi rahat ettirebilmek için yapabilecekleri herşeyi yaptılar.

Berwari Vadisi mazı taşıyan meşe ağaçları ile doluydu. Çok sayıda köyün çevresi meyve bahçeleri ile çevriliydi. Bu bölgenin lideri çok fanatik bir insandı ve buradaki Hıristiyan nüfusu bitirme noktasına getirmişti. Geçtiğimiz tüm köylerde aynı perişanlık manzaralarını görüyor, aynı sefillik öykülerini duyuyorduk. Yine de toprak bereketli, su bol olduğundan tarım da kolay yapılıyordu. Her türden bol meyve ağacı vardı. Tütün, pirinç ve çeşitli türde hububat ürünleri istenildiği kadar yetiştirilebilirdi, hatta mazı bile. Abdülsamet Bey, onları sahiplendiği, mazı toplayanlar çok düşük bir fiyata bunları ona teslim etmek zorunda oldukları hal-

de, onlara az da olsa bir ek gelir sağlıyordu. Köyün yarısı Kürtlerin yarısı Nasturi Keldanilerindi. Aralarında Katolik Hıristiyan yoktu. Hıristiyan köylerinin çoğu beş altı eve bazıları da iki üç eve indirgenmişti. Yolculuğumuz süresince birkaç tanesine konuk olduk. Erkekler genellikle, papazlarla birlikte mazı topladığı için köyde bulunmuyorlardı. Kadınlar daireler şeklinde ağaçların altında oturmuş, üzümlerin saplarını ayıklıyor, daha sonra onları kurutmak için kaynayan suya daldırıp çıkarıyorlardı. Her yerde aynı konukseverliği görüyor aynı yoksulluğu tadıyorduk. Despotça yönetmenin kötülüklerini çok yakından bilen, bunlara alışkın olması beklenen İbrahim Ağa bile Abdülsamet Bey'e karşı çok yoğun bir kızgınlık ve nefret duyuyor, o aileden olan kadın ve erkekleri tehdit ediyordu.

Vadide toplanan dağ suları Habur Nehrinin bir kolunu oluşturuyordu. Nehir baharda, yağmur mevsimleri boyunca topladığı kaynaklarla yeteri kadar derin olduğundan, Berwari'den Dicle'ye sallar geliyordu. Yılın bu zamanında kavak, meşe ve diğer ağaçlar böyle sallara yüklenip Musul'a gönderiliyordu. Vadinin en önemli ürünü olan fındık şeklindeki mazı boldu. Eğer tarım teşvik edilseydi, köylüler birçok kalemde Musul'la yaptıkları ticaretten kârlı çıkabilirlerdi. Ama Hıristiyanlar, Kürtlerin açgözlülüğünün kurbanı, Müslümanlar da tarım yapamayacak kadar tembel olduklarından bu bir türlü gerçekleşmiyordu. Bölge hiç tekin değildi. Abdülsamet Bey dağlarda yaşayan Hıristiyanların kanlarını dökmek için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Tiyari'de yapılan katliamlardan nasıl olmuşsa kurtulmuş olanlar da eğer oradan geçiyorlarsa Abdülsamet Beyin emri ile öldürülüyorlardı. Bedirhan Bey'in kana susamış casusu Zeynel Bey onun kuzeni oluyordu.

Abdülsamet Bey'in ikametgahı olan Kumri ya da Gumri Kalesi, diğerlerinden izole mağrur bir kayanın üzerine kurulmuştu, Berwari Vadisinin birçok bölümünden bakıldığında görülebilirdi. Çamurdan yapılmış küçük bir kale idi ama Kürtler tarafından zaptedilemez bir yer olarak görülüyordu. Kale beyi benim gelişimden mutlaka haberdardı. Muhtemelen benim ziyaretimin dostluk amacı ile değil kendi müstahkem yerine yapılacak bir keşif amacı ile olduğunu düşündüğünden, biz kalenin bulunduğu tepenin eteklerine yaklaşırken, karşı kıyıdaki dik bir patikadan aşağı; gidebileceği en son hızda atını topuklarken gördük onu. Bizi yolda karşılamak için görevlendirilmiş beleşçilerinden (çanak yalayıcılarından) biri, bir molla, efendisinin sabahın erken saatin-

de uzak bir köye gitmek için kaleden ayrıldığını söyledi. Oraya gidip gitmemek bizim bileceğimiz bir işti. Kumri Kalesi'ne daha yakından bakma isteği duymadan tepelere vurduk kendimizi, mollanın gösterdiği patikanın tozlarına karıştı kafilemiz.

Küçük derelerle sulanan yemyeşil bahçelerle çevrili birçok Kürt köyünden geçtik. Geceyi geçireceğimiz Mia köyüne ulaşabilmemiz için yüksek bir tepedeki geçitten geçmemiz gerekiyordu. Doruğun yakınlarındaki bir düzlükte Kürt atlılar gördük. Bunlar Cerid'de benim grupla kavga etmiş olan Kürtlerdi. Önce kaş, göz işaretleri şeklinde başlayan gerilim, genel bir heyecana dönüştü. Eski alışkanlıklar vakarımı aştığı için ben de karmaşaya katıldım. Manevra yaparken bacağıma yediğim sert bir at çiftesi kavgadan çekilmeme neden oldu. Aldığım darbenin etkisinin yolculuğa devam edecek kadar geçmesini bekledi tüm ekip. Bu yüzden Mia'ya gelmeden önce güneş batmıştı artık. Bu isimde iki köy vardı. Yukarı Mia'da Müslümanlar, Aşağı Mia'da Nasturi Keldaniler yaşıyordu. Biz ilkine girerken bir Kürt bizi yolda karşıladı ve Abdülsamet Bey'in konukları olduğu için bizi orada kabul edemeyeceğini ama yemekten sonra bize katılabileceğini ve Hıristiyan köyünde bir ev sağlayabileceğini söyledi. Ben de Aşağı Mia'ya yöneldim. Köye yaklaşırken bir grup Kürdün köylüleri döve döve halılarını ve ev eşyalarını aldığını gördüm. Toplanan nesnelerin büyük bir bölümünün Bey'in Müslüman konukları rahat ettirmek için olduğu anlaşıldığı halde ben, bu eşyaların kısmen de bizim karşılanmamız için yapılan hazırlıklar demek olduğunu anladığımdan derhal bu yağmayı durdurdum, köylüleri onların elinden kurtardım. Geniş ve temiz bir çatı bulduk. Bizim Hıristiyan olduğumuzu öğrenince dört elle destek olmaya koşan köylülerin de yardımıyla geceyi geçirecek bir yer kurduk.

Karanlık çöktükten hemen sonra Abdülsamet Bey'in başka bir ulağı çıkageldi. Bey, kadı ve diğer ünlü konukları olduğu için bizi sabah olmadan önce ziyaret edemeyecekmiş! Birden ilk kez, bu gecikmelerin ve özürlerin bir amacı olduğundan bana böyle mümkün olduğu kadar kaba bir biçimde davranarak yanındaki insanlara ne kadar asil birisi olduğunu kanıtlamaya çalıştığından kuşkulandım. Bu yüzden haberci Kürdü çağırdım; evin çevresinde toplanmış olan insanların da duyabileceği kadar yüksek bir sesle ve kullandığım terimleri kesinlikle anlamış olmasına dikkat ederek efendisine bir dereceye kadar saygısız bir yanıtı iletmesini, bağıra çağıra söyledim. Yunonko'nun tüyleri diken diken oldu

benim bu küstah konuşmamı duyunca. Nasturiler titrediler. İbrahim Ağa zevkinden kıs kıs güldü ve Kürdü omuzlarından iterek, yanıtı iletirken dikkatli olmasını, hepsini söylemesini istedi. Mesaj umduğum etkiyi yaptı. Bir saat sonra damın üzerinde ayak sesleri duyduk. Büyük bir şans eseri bir tarafını kırıp aşağı düşmeden Bey çıkageldi. Bir sürü pelerinle sarınmıştı. Botan beyleri gibi giyinmişti. Siyah, sarı ve kırmızı tonlardaki birçok mendil ve bezden sarılmış, devasa, bir metreyi aşan kalınlıkta bir sarık giymişti kafasına. Ceketi ve geniş şalvarı nakış nakış işlenmişti. Kuşağında türlü türlü silahlar vardı. Uzun boylu yakışıklı bir adamdı. Kara gözlü, kartal burunlu, siyah sakallıydı ama yüz ifadesi kesinlikle sevimli değildi. Konuyu onun açmasını bekledim. Peygamberin adını vererek, burada olmaktan onur duyduğunu, konuğunun ne kadar önemli bir adam olduğunun farkına varamadığını türlü özür ve bahanelerle anlatmaya başladı. Anlattıklarıyla ilgili bir-iki tutarsızlığa işaret ettim. Genel konulara gelmeden önce asıl konu üzerinde kesin bir anlaşmaya gittik. Gece yarısına kadar benimle oturdu. Bir sürü şey arasında, Hıristiyanlara davranışlarının ne kadar adil olduğuna, otoritesini istediği gibi kuramadığına ilişkin bir konuşmaya sözü getirdi. Bir Kürtle düşüp kalkarken genellikle, eğer ondan üstün ya da en az ona eşit olduğunuzu ona inandırabilirseniz, emin sayılabilirsiniz.

Sabahleyin Bey bana kahvaltı yolladı. Çok uzak olmayan Tiyari sınırına kadar bana eşlik etmesi için de bir grup silahlı muhafız da görevlendirmişti. Mia'dan sonra şimdiye kadar görmüş olduğum en kalabalık Kürt köyü Bedu'dan geçtik. Vadi genellikle tarıma açılmıştı. Başlıca ürünler, pirinç ve tütünden başka İngilizcelerini bilmediğim *utra* ve *garıs* denilen hububatlardı. Sanırım *garıs* bir çeşit darıdır.

Muhafızlarımız, Kürtlerin sürekli düşmanca davrandığı Tiyari'nin iç bölgelerine girmeyi göze alamadılar; bizi dar ve ıssız bir vadide bıraktılar. Bu vadinin yukarısında Aşita yolu uzanıyordu. Bundan sonraki gezintilerimiz süresince grubumu uyarmak gerektiğini düşündüğümden, kavasıma ve Müslüman hizmetçilerime artık ovada yaşayan Hıristiyanlar gibi uysal insanlarla pek karşılaşmayacaklarını tekrar hatırlattım. Buranın kendi toprağı olduğunu hisseden Yunonko'nun kılavuzluğuna kendimizi bırakarak kayaların ve vadiyi kapatan taş blokların arasından zorlukla geçerek yolumuzu bulduk, rehberimizin Aşita'ya kestirme olarak nitelediği yöne vurduk kendimizi. Bu patika kesinlikle, yal-

nızca keçilerin kullandığı bir yol olabilirdi ama buradan atların ve katırların geçişi bir mucizeydi. Çok usandırıcı bir yürüyüşten sonra, köye yukarıdan bakan geçidin en tepesine ulaştık. İnsan buradan aşağı bakınca gördüğü manzara ile mest oluyordu. Önümüzde Musul'dan bile görülebilir, karlı, buzlu mağrur bir doruk dikiliyordu. Ayağımızın dibindeki köy tüm vadiye yayılmıştı. Meyve bahçeleri ve ağaçlarla çevrilmiş müstakil evler dağın eteklerine oraya buraya dağılmışlardı. Sağa doğru giden vadi orada Zap'la birleşiyordu. Dağın yüzeyini kaplamış kaygan kum ve oynak taşlar yüzünden aşağı inerken ara sıra hem katırların hem de bizim düşmemizi saymazsak çok fazla bir zorlukla karşılaşmadık. Vadiye erişince hemen katırlara atladık, Aşita'nın reisi ya da şefi Yakup'un evine doğru sürdük inatçı arkadaşlarımızı.

YEDİNCİ BÖLÜM

AŞİTA•BİR NASTURİ EVİ•KATLİAM•ZAVİTA•NASTURİ PAPAZLARI•MUKRİ•LİZAN•KATLİAM SAHNESİ•BİR TİYARİ KÖPRÜSÜ•RAOLA•MELEK EVİ•TİYARİ KADINLARI•TUHUBA BÖLGESİ•BÖLGE SAKİNLERİNİN KORKUSU•KİLİSEDE İBADETLER•TUHUBANAV•BİR KÜRT LİDER•BAZ'A GEÇİŞ•ERGUP•TUHUBA'YA DÖNÜŞ•BÊLATÊ•TİYARİ'NİN YOLLARI•ÇENBA•MELEK İSMAİL'İN ÖLDÜRÜLMESİ•AŞİTA'YA DÖNÜŞ•KAŞE ORAHO•BİR BAKIR MADENİ•ÇELEK•URMELİ•BİR SUBAŞI•BİR KÜRT ERMİŞİ•MALTAY•HEYKELLER•ELKOŞ•PEYGAMBER NAHUM'UN MEZARI•RABBAN HORMUZD•TELKEF VE ONUN HIRİSTİYAN HALKI•MUSUL'A DÖNÜŞ•NASTURİ DAĞLARINDA İKİNCİ KATLİAM•BEDİRHAN BEY'İN YAKALANIŞI VE SÜRÜLMESİ

Yakup Reis'in evine ulaşır ulaşmaz "Bey geldi" diye bir bağrışma oldu ve haber her yana hızla yayıldı. Çevreme erkek, kadın ve çocuklardan oluşan bir kalabalık toplandı anında. Hepsi elimi öpmeye başladılar. Bir süre bu sıkıcı işe katlanmak zorunda kaldım. Arkadaşlarıma gelince, kızlar tarafından neredeyse boğulacak gibi kucaklanmışlardı. Hemen hepsi katliamdan sonra kölelikten azad edilmişler ya da Musul'daki[1] kardeşleri tarafından korunmuşlardı. Erkekler arasında parlak giysileri, güzel silahları ve kış boyu gösterdikleri çalışkanlıklarının meyveleri ile Aşitalılardan ayrılan eski işçilerim de vardı. Bana minnettarlıklarını göstermek ve sadakatle hizmet etmek için dört gözle bekliyorlardı. Papazlar da geldiler: Keşe Corci, Keşe Hormuzd ve diğerleri. Onlar içeri girerken tüm topluluk ayağa kalktı ve saygıyla sarıklarını, şapkalarını çıkardılar. Kendilerine uzatılan elleri öptüler. Bu arada kızlar

1 1843 yılında Bedirhan Bey'in Tiyari bölgesini işgal ettiği ve acımasızca onbin insanı katlettiği, çok sayıda kadın ve çocuğu köle olarak götürdüğü anımsanabilir ama bu esirlerden büyük bir bölümünün kurtulmasının; Osmanlı'yı Kürdistan'a Bedirhan Bey ve diğer Kürt beylerini ele geçirdikleri esirleri bırakması yönünde ikna etmek için bir memur göndermesi konusunda büyük bir etkide bulunan Sir Stratford Canning'in insanî çabalarının ve cömertliğinin sonucu olduğu genellikle bilinmez. Kendisi bizzat onların özgürlüğüne kavuşması için önemli bir miktar para bağışlamıştır. Ayrıca Bay Rassam da birçok kölenin özgürlüğüne kavuşmasını sağladı. Onları yedirdi içirdi, birkaç ay sadece Musul'da barınan Nastur Patrığını değil, dağlardan kaçıp Musul'a gelen birçoğunun da geçimini üstlendi.

yok oldular ve az sonra ortaya çıktıklarında ellerinde meyve dolu bir tepsi taşıyorlardı. Getirip benim önüme koydular. İşçilerim de tereyağı içinde yüzen kaynamış garıs (darı) getirdiler. Tüm ekibe yetecek kadar yiyecek vardı.

Önce Patrik Mar Şamun'un halini hatırını sordular. Ben de onun mektubunu çıkardım. Bütün papazlar mektubu öpüp başlarına koydular. Daha sonra ileri gelenlere verdiler mektubu, onlar da aynı töreni yaptılar. Sonra Keşe Corci mektubu yüksek sesle okudu, yanında bulunanlar patriklerinin refah içinde yaşaması, mutlu olması için dualar ettiler, dini terimler içeren temennilerde bulundular. Geldiğimiz için bize tekrar tekrar şükranlarını sundular.

Bu tür önceliklerin hepsini bitirdikten sonra yolculuğumuzun amacının ne olduğu, neleri içerdiği ve ne kadar süreceği konusunda orada bulunanların bitmek tükenmek bilmeyen sorularını yanıtlamak zorunda kaldık. Köyün tamamı Bedirhan Bey'in orayı istila edeceğinden çok korkuyordu. Önceki katliamdan kurtulmuş olan Tuhuba bölgesi şimdi onun intikam alacağı bir hedef olmuştu. Aşita'dan geçerek oraya gidecekti ve adamları için gerekli erzakın toplanması için köylülere çoktan emir gönderilmişti bile. Askeri seferi Ramazan bitmeden yapamayacağı için Kürtler girmeden bu yasak bölgeleri görmeye daha vakit vardı. Bu yüzden ben de bir gün daha Aşita'da kalıp katırları dinlendirmeye karar verdim.

Varışımızın ertesi sabahında köye Yakup Reis'le birlikte gittik. Bol ağaçlar ve ürünler yerin perişanlığını gözlerden uzak tutuyordu ve aslında ondan yoksun olan Aşita'ya bolluk içinde bir görüntü veriyordu. Dar sokaklardan geçerek civarda dolaşırken, ancak harabe denebilecek, tüm aile yok olduğu için çoğunun sahibi olmayan yıkıntılar arasından zorlukla dikilen yanmış evlere rastlıyorduk. Bu gezintiler sırasında, Yakup köyün varlıklı kişilerinin evlerini gösteriyor, nerede ve nasıl öldürüldüklerini bana anlatıyordu. Katliamdan bu yana yalnızca bir kilise yapılmıştı. Diğer kiliselerin temelleri yıkıntılar arasında görülebiliyordu. Yollar hâlâ Kürtlerin kaçışı engellemek için kestikleri ağaç kütükleri ile kapalıydı. Önceden birçok bahçeye bereket taşıyan dereler şimdi kurumuş, bir zamanlar sulanan topraklar ekilmeden çorak kalmıştı. Sağ kalan birkaç ailenin çalışkanlığının ve faaliyetinin kanıtlarını görünce çok şaşırdım. Köylerine dönmüşler ve toprağın büyük bir bölümünü tekrar tarına kazandırmışlardı.

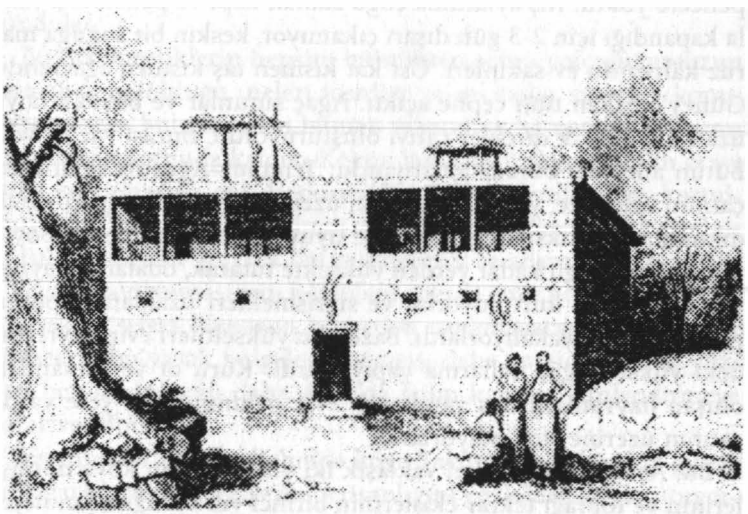
Tiyari bölgesindeki[2] evler gibi Aşita'nın evleri de gruplar halinde değil vadiye dağılmış bir şekilde yapılmışlardı. Her ev, sahibine ait olan toprağın ortasında duruyordu. Bunun sonucu olarak, köy olması gerekenden çok daha geniş bir yeri işgal ediyordu ama bu ona daha güzel bir görünüş kazandırmıştı. Evler basit, yaz kış rahat edilecek sağlam bir biçimde inşa edilmişlerdi. Taştan yapılmış olan evin alt bölümü soğuk kış aylarında sığırların ve ailenin içinde barınabileceği iki-üç odadan oluşuyordu. Kapıdan ve duvarda açılmış küçük deliklerden içeri ışık giriyordu. Kürdistan'da henüz bir lüks olan ve bilinmeyen camın yokluğu nedeni ile hiç pencere yoktu. Kış aylarında çoğu zaman kapı ve pencereler karla kapandığı için 2-3 gün dışarı çıkamıyor, keskin bir soğuğa maruz kalıyordu ev sakinleri. Üst kat kısmen taş kısmen ağaçtandı. Güney'e bakan tüm cephe açıktı. Ağaç sütunlar ve boydan boya uzatılmış büyük direkler çatıyı oluşturuyordu. Burası yaz eviydi. Bütün aile yazı burada geçiriyordu. Temmuz-Ağustos aylarında, çatının üzerinde; yüksek sırıkların üzerine ağaç dallarını koyarak diktikleri bir yükseltinin üzerinde uyuyorlardı. Kendilerini böyle mümkün olduğu kadar yerden yüksekte tutarak, odalarda kaynayan haşerattan kurtuluyorlar ve sivrisinekleri uzaklara süpüren gece rüzgarını yakalıyorlardı. Bazen bu yükseltileri evin çevresindeki yüksek ağaç dallarına yapıyorlardı. Kuru ot ve samandan oluşan hayvanların kış yemlerini, evin yakınında bir yere ya da çatının üzerine stok ediyorlardı.

Bu, Aşita'nın sağ kalan yaklaşık iki yüz ailesinin köye dönüşlerinin ve toprağı tekrar ekişlerinin birinci yılı olduğundan neredeyse yiyecek hiçbir şey yoktu. Et ve pirinç bulmak için Zavita'ya gitmek zorundaydık. Sürüler Kürtler tarafından götürüldüğü için süt bile çok azdı. Yemek için tüm bulabildiğimiz şey *garıs*'tı. Hiç mısır yoktu. Arpa ise çok azdı. Ekmeği bu garıslardan yapıyorlardı, yaşamları buna bağlıydı. Sadece dini bayramlarda erimiş tereyağının içine koydukları kaynamış buğday [danük] yiyorlardı.

Erkekler toprağı sulamakla meşguldü ve en çok sevdikleri hububatlar olan buğday, arpa, pirinç ve tütünün bol olacağı izlenimini veriyordu tarlalar. Çocuklar, gözü dönmüş kuşları mısırlardan ve diğer ürünlerden uzak tutmak için bağırarak ya da ıslık çalarak korkutuyorlardı. Bu işten bıkınca keklikleri ile oynamaya

2 Aşita ve Zavita önceden yarı bağımsız bölgeler sayılıyordu. Her birinin kendi reisi ya da başı vardı. Ne Tiyari bölgesinin sınırları içindeydiler ne de Tiyari'nin meliklerinin otoritesi altında.

başlıyorlardı tekrar. Hemen hemen ülkedeki her genç çocuk, yuvarlak bir sepet kafes içinde bu kekliklerden sırtında taşırdı. Gerçekten de dağlar bu vahşi kekliklerle kaynarken evler de bu evcil kekliklerle dolup taşıyordu. Kadınlar da boş durmuyordu. Kızların da içinde olduğu büyük bir bölümü, mısırları dövüyorlar ya da tarlalarda çalışıyorlardı. Birkaçı kapılarının önündeki halı tezgahlarında çalışıyor veya erkeklerin giysileri için yün eğiriyorlardı. Daha önce herkesin neşe ile katıldığı böyle bir faaliyet görmemiştim. Papazlar bile kendi cemaatlarinin payına düşen işlerde yer alıyorlardı.

Tiyari bölgesinde bir Nasturi evi.

Dağlardaki kısa, geçici kalma süreleri içinde Amerikan misyonerleri tarafından yaptırılmış olan ev ve okul yıkıntılarını gezdim. Bu yapılar Kürtleri hem çok kuşkulandırmış hem de kıskandırmıştı. Çünkü tek başına duran bir tepenin doruğunda yapıldığı için tüm vadiyi gören üstün bir görüş açısına sahipti. Yer daha az gösterişli, yapı daha küçük yapılabilirdi. Aralarında oturmaya gelmiş oldukları insanların karakterlerini çok iyi bilen bu kişilerin böyle tedbirsiz davranmaları beni çok şaşırttı. Ama yine de çok çalışkan ve değerli insanlardı. Planlarının başarılı olduğu, Nasturi Keldanilere önemli faydalarının dokunduğu konusunda kuşkum yoktu. Tiyari'de onlardan saygı terimlerini içermeyen

sözlerle sözedildiğini hiç duymadım. Bu özellikle Dr. Grant'a[3] geldiğinde neredeyse kutsal bir saygıya bürünüyordu. Bu, Nasturilerin düşünürken bile büyük bir acı duydukları benim de uzun uzun söz etmeyi istemediğim katliama ilişkin bazı koşulların sonucuydu.

Aşita'nın Kürtler tarafından istila edildiği süre içinde Zeynel Bey birkaç adamı ile birlikte Amerikalıların yaptığı eve çekilmişti. Çok güçlü bir pozisyonu vardı evin ve onu oradan çıkarmak için yapılan tüm girişimleri başarısızlığa uğratmıştı. Bütün vadiyi boyunduruğu altında tutmayı sürdürmüştü.

Aslında çok neşeli, şen şakrak bir insan olan Yakup Reis bana tüm ayrıntıları ile katliamı anlatırken gözyaşlarını tutamadı. O, Bedirhan Bey'in ilk ele geçirdikleri arasındaydı ve bir çeşit rehin olarak tutulduğundan Tiyari'ye yapılan hücumlar boyunca onunla birlikteydi, canlı bir biçimde betimlediği tüm kan dökme sahnelerinin istemeden tanığı olmuştu. Aşita'nın üzerine ansızın çöken baskınla gelmişti ölüm. Orada yaşayanların büyük bir bölümü, köyün en küçük izini bile silmeyi kafasına koyan Kürt öfkesinin kurbanı olmuştu. Köylülerin birleştirdikleri emek güçleri ile yeniden inşa ettikleri kiliseye gittik. Kapı öylesine alçaktı ki, içeri girmeye çalışan bir kişi belini dizlerine değdirme kahramanlığını göstermek zorundaydı. Doğu'da kiliselerin girişleri genellikle böyle yapılır ki Müslümanlar atlarını ya da yük taşıyan hayvanlarını buralara sokmasınlar. Hepsi el yazmaları şeklinde birkaç ayin kitabı, bir dua kitabı ve kutsal kitaplar kabaca yapılmış bir mihrabın üzerinde duruyordu. Sayfaların çoğu noksandı. Olan sayfalar da ya parça parçaydı ya da nem ve sudan dolayı okunmaz haldeydi. Katliam zamanında elyazması kutsal kitaplar, dağlarda saklanmış ya da emin yerlere gömülmüşlerdi. Onları gizleyen papazların çoğu da öldürüldüğünden kitaplar bir daha bulunamamıştı. Duvarlara birkaç tane Manchester dokumasından mendil ve İngiliz işi basma resim asılmıştı. Bir masanın üzerinde şaraplı ekmek ayini yapmak için konulmuş bir bardak, bir şişe, teneke bir tabak, en içteki Kutsallar Kutsalı'nın olduğu bölmeyi gözlerden gizleyen kaba kumaştan bir perde; işte tüm bun-

3 Bu dağlara yaptığı geziyi bir rapor şeklinde yayımlayan Dr. Grant 1844 yılında Keldanilere yaptığı insanı yardım çalışmaları sırasında hayatını kaybetti. Katliamdan sonra onun Musul'daki evi katliamdan kaçan, bakımını üstlendiği, yedirip giydirdiği insanlarla dolup taştı. Çektikleri acılar, açlık ve pislik yüzünden kasabaya ulaşmadan önce ölümcül bir tifüs ateşine yakalandılar Birçoğu bu hastalıktan öldü. Dr. Grant da hastaları tedavi ederken bu mikrobu kaptı. Musul, Keldanilere hizmet için çalışan Amerikan misyonerlerinin çoğunun anısını yaşatmaya devam edecektir.

lar, kilisenin süslerini ve malvarlığını oluşturuyordu.

Eski işçilerimi, papazları ve Musul'da görmüş olduğum diğer tanıdıkları ziyaret ettim. Tabii umulduğu gibi her birinin konukseverliğini paylaşmam, benim için hazırlanan genellikle üzerinde bir tabaka sütün olduğu erimiş tereyağındaki darıdan oluşan yemeği yemem gerekiyordu. Yakup'un konağına vardığımda iştahım kalmamıştı artık. Yine de kapıda bir grup küçük hanım dağın doruğundan getirilmiş buzlarla karışmış meyvelerle dolu sepetleri tutuyordu. Hepsinin tadına bakmadan beni içeri bırakmadılar.

Reis'le patrikal bir biçimde yaşıyorduk. Benim yatağım odanın bir köşesinde yapılmıştı. Karşı köşeyi Yakup, karısı ve evlenmemiş kızları işgal ediyordu. Üçüncü köşe, oğlu ve gelinine ayrılmıştı. Dördüncü benim arkadaşıma verilmişti. Ev halkı içinde statüleri değerlendirilemeyenler de odanın ortasında yatıyorlardı. Buna karşın iyi uyuduk ve kimse kimseyi rahatsız etmedi. Herşeyi, her yeri, çok sevdiği cennetim dediği Çanakkale ile kıyaslayan ve kıyasladıklarını kötü bulan İbrahim Ağa bile Tiyari Dağlarının Sultan'ın egemenliği altında olan yerlerin iyi bir parçası olduğunu itiraf etti.

Yakup dağlara yapacağım yolculuğun kalan kısmında bana eşlik etmeyi önerdi. Genellikle, bütün yolları ve geçitleri çok iyi bilmesiyle ünlü olan bu neşeli yol arkadaşını kaçırmadım. Hemen kabul ettim teklifini. Yüklerimin bir kısmını evine bıraktık. Katırlardan birisine her zaman değil ara sıra binmesi gerektiği konusunda anlaştık. Çünkü çok şişmandı. Çizgili pantolon ve çok parlak renklere sahip işlemeli bir ceket giyiyor, kuşağında türlü silahlar taşıyordu.

Aşita'dan ayrıldıktan sonra içinden geçtiğimiz bölge manzarasının güzelliği ve görkemliliği konusunda rakip tanımıyordu. Dağların meyilli yerlerinde orada burada yama gibi duran küçük tarlalar olağanüstü bir ustalık ve özenle ekilmişlerdi. Daha önce böyle bir çalışkanlık görmemiştim. Katırlarımızı insan ayağının neredeyse basmadığı yerlerden sürükleyerek giderken, önümüzde uzanan muhteşem manzaraya bakarken yol üzerinde bizi bekleyen tehlikeleri ve zorlukları unutmuştuk. Zavita Aşita ile aynı vadideydi. Aşita'nın üzerinden hiç eksik olmayan kar sularıyla beslenen bir akarsu Zap'a katılırdı. Dağın iki yamacı Tiyari'deki en kalabalık ve tarım yönünden en gelişmiş bölgeydi. Aşita'nın aşağısındaki koyak, nehir kıyısı boyunca devam eden yola geçit

vermeyecek kadar darlaştığından, koyağın üzerinde yükselen kayalardan oluşan bir tepeciği tırmanmak zorunda kaldık. Bastığımız yer hiç sağlam görünmediğinden, katırları, birkaç adam kulaklarından ve kuyruklarından çekerek götürebiliyorduk. Dağ yollarına alışkın olmayan bizler genellikle el ve dizlerimizin yardımına başvuruyorduk, yönümüzü bulurken.

Zavita'da beni bekliyorlardı. Biz daha ilk köyün bahçelerine girmeden ellerinde meyve sepetleri ile kızlar karşıladı. Bellerine kadar örgülü saçları çiçeklerle süslenmişti. Başlarında serbestçe bağlanmış, renkli eşarplar ya da nakış nakış işlenmiş şapkalar vardı. Hemen hepsi güzel kızlardı. En güzelleri bir süre Bayan Rassam'ın gözettiği, kölelikten kurtulmuş, Aslani'ydi. Grubu o yönetiyordu, bana Zavita'ya hoşgeldiniz dedi. Hepsi elimi öptükten sonra, benim rütbemdeki ve payemdeki birisini böyle karşılamak ne yazık ki saygısızlık ya da terbiyesizlik olarak düşünüldüğünden, arkadaşımın üzerine atıldılar ve her iki yanağından öperek selamladılar. Reis ve köyün ileri gelenleri, kızların önünde, ben de onların ortasında hep birlikte köye girdik.

Zavita'nın Reis'i şans eseri Bedirhan Bey'e bazı hizmetlerde bulunmuş, Tiyari katliamında onun köyü bağışlanmıştı. Ne köylüler kaçmış, ne de ağaçlarına, bahçelerine bir zarar gelmişti. Bu yüzden benim onları ziyaret ettiğim sırada en varlıklı köylerden birisiydi. Düzenli ve temiz evler dev gibi ceviz ağaçlarının gölgeleri altındaydı. Bir tohum ekilebilecek ya da bitki büyüyebilecek her karış toprak işlenmişti. Her yerden toprak getirilmiş, dağların dik, meyilli yerlerinde setler yapılmıştı. Bahçeler arasından kıvrılarak uzanan bir patika bizi Reis'in evine götürdü.

Lizanlı Keşe Kana ve Saytalı Keşe Yusuf bizi karşıladılar. Birinci adam, Nasturi Keldaniler arasında kalmış, dini bilgisi çok kuvvetli olan birkaç adamdan birisiydi. Bizi tıpkı Aşita'da olduğu gibi içten ve sıcak karşıladılar. Bizim için hazırlıklar yapılmıştı. Şef ailesinin kadınları evin kapısının önünde büyük kazanların başına oturmuşlar, koyun eti, pilav ve *garıs* pişiriyorlardı. Ciğer, yürek ve diğer iç organlar küçük parçalara ayrıldı, şişlere geçirilip kızartıldı, bu şişlerin üzerinde önümüze getirildi. Her türlü meyve; nar, kavun, çeşit çeşit üzüm önümüze serildi. Kahvaltıya kadar acıkmayacak şekilde tıka basa yedik hepsinden.

Keşe Kana Mar Şamun'un mektubunu aynı törensel hava ile okudu. Mar Şamun hakkında cemaatin sorduğu sorulara uzun uzun doyurucu yanıtlar verdik. Patriklerini Musul'da bir esir ola-

rak niteliyorlar, dağlara dönmesini dört gözle bekliyorlardı. Zavita hariç her yerde kiliseler temellerine varıncaya kadar yıkılmış, papazlar öldürülmüşlerdi. Bazı kutsal yapılar kabaca yeniden yapılmışlardı ama insanlar Patrik onları kutsayana dek oralara gitmeye pek hevesli değillerdi. Mar Şamun gelip de bizzat ayinleri yönetene kadar, insanları kutsayabilecek, ayinleri yönetebilecek yeterli sayıda papaz da yoktu. Bu noksanlıklar Tiyari'de büyük bir karmaşaya, başıbozukluğa neden oluyordu. Doğal olarak dinine çok düşkün, kiliselerini çok seven Nasturi Keldaniler, yaşadıkları bu talihsizliklerden sonra ona daha çok bağlandılar.

Keşe (Papaz) Kana papazlarını kaybetmiş olan köylere sıra ile haftada bir gidip ayinleri yönetiyordu. Kolunun altında Kutsal Kitap'tan kopyalar ve ayin kitaplarından oluşan el yazmaları ile dolu bir çanta taşıyordu. Bunların arasında çok önem verdiği kendisinin de dili öğrendiği Rabba Yohanna bar Zobe'nin bir gramer kitabı gibi bazı dini olmayan kitaplar da vardı. Dillerin yapısı ve felsefesi hakkındaki giriş bölümünden bize bir parça okudu -her zamanki gibi ters tutarak- ve en güzel şekilde çizilmiş harfleri gösterdi. Tüm köyde genel olarak güzel sanatlara bir eğilim olduğu gözlemleniyordu. Reis'in evinin duvarları çeşitli durumlarda karşılaşmış, keçi ve yılan resimleri ile süslenmişti. Köyün delikanlıları, dağlardaki vahşi hayvanları avlarken nasıl kahramanlıklar gösterdiklerini anlatma konusunda çok başarılıydılar. Çok güzel giyinmiş, genç ve yakışıklı Reis'in kuzeni, birkaç gün önce çok tehlikeli bir karşılaşma sonrasında bir ayı vurmuştu. Uzunluğu iki metreyi aşan postunu bana getirdi. Başlıca iki şikayet konusu vardı. Kürtler ve ayılar. Her ikisi de hınzır şeylerdi. İkincisi hem ağaçlardaki hem de yerlere kurutmak için serilmiş meyveleri götürüyor, birincisi de kış için hazırlanan erzaklara dadanıyordu. Berwari'nin bazı köylerindeki köylüler ayılardan çok korktuklarından karanlık çökünce yalnız başlarına kesinlikle bir yere gitmiyorlardı.

Reis, geceyi de onunla geçiremeyeceğimi anladıktan sonra, bütün köylülerle birlikte köyün eteklerine kadar bana eşlik etti. Bu içten, dürüst ve nazik davranış benim üzerimde çok derin bir etki bıraktı, ondan zor ayrıldım. Keşe Kana da onu tanıyan herkesten aldığı övgüye fazlasıyla layık bir insandı. Uysal ve saygıdeğer bir görünümü vardı. Kar gibi beyaz sakalı göbeğinin üzerine dökülmüştü. Ama giysi niyetine giydiği şeyler artık paçavra haline gelmişti. Birkaç tane eşarp verdim ona. Bazılarını hemen giysile-

rini daha iyi bir hale getirmek için kullandı, diğerlerini kendi bölgesindeki kilisenin süslenmesi için ayırdı. Keşe, Tiyari'nin doktoru, filozofu ve bilge kişisi olarak sayılıyor, çok büyük bir saygı görüyordu. Biz köyden geçerken kadınlar ev işlerini, çocuklar oyunlarını bırakıyor, koşup her zaman papazlığa gösterilen bir saygının göstergesi olan el öpme vazifelerini yerine getiriyorlardı.

Mar Şamun'un en yakın hizmetçilerinden biri olan Mirza da bize katılmıştı. Grubumuzun sayısı gittiğimiz yönde köyleri olanların da katılmasıyla iyice artmıştı. Yakup Reis herkesi anlattığı komik olaylar ve ilginç jestleri ile kırıp geçiriyordu. Kısrağını sivri kayaların üzerinden çıkarmak için çekiştiren ve kayanın üzerinden genellikle taklalar atarak yuvarlanan Yunonko da neşemize neşe katıyordu. Vadi boyunca gülüp eğlenerek yolculuğa devam ediyorduk.

Zavita'dan Zap'a kadar uzanan vadinin her iki yakasında ekilmemiş yalnızca bir sıra vardı. Miniyaniş ve Mukri isimli iki köy de ceviz ağaçlarından oluşan bir korunun içinde gizlenmişti. Huzurlu görüntüleri, Aşita'da tanık olduğum aynı harap ve kötü manzaraya evlerin arasında gezip tanık olana kadar beni aldattı. Ama doğa o kadar güzeldi ki insanın verdiği tahribatı unutmuş, bu kuytu yerlerin huzur dolu sakinliğine özenmiştik. Yetmiş haneli Miniyaniş'te oniki ev enkazdan ayağa kalkmış, diğer evlerde yaşayanların tamamı öldürülmüştü. Yakup üç yüzden fazla insanın hunharca katledildiği bir yer gösterdi bana. Herkesin anlatacak dehşet dolu bir hikayesi mutlaka vardı. Mukri de Miniyaniş'ten daha az harap edilmemişti. Burada da sadece sekiz ev sahipleri tarafından adam edilmeye çalışılmıştı. Yedi sekiz kişilik papazlar grubundan tek sağ kurtulan, yaşlılıktan ve acıdan iki büklüm olmuş, ak saçlı kör bir ihtiyara rastladık. Küçük bir derenin yanında mağrurca dikilen bir ceviz ağacının gölgesinde oturuyordu. Köyün çocukları onu üzümle besliyorlardı. Biz onlara yaklaşırken kızı yarı harabe olmuş kulübeye koştu, meyve sepeti ve *garıs* ekmeği getirdi bize. İhtiyara, sürüsünün durumuna ilişkin sorular sormaya çalışıyordum ama onun aklı fikri Kürtlerin yaptığı zalimliklerdeydi. Bahtsız Patrik'i anlattı uzun uzun, onun kötü kaderi için ağlayıp durdu. Hiçbirimiz bu yaşlı Papazı teselli edemiyorduk, kızına birkaç mendil verdim ve yolculuğumuza devam ettik.

Yolumuz ya bahçelerin içinden ya da ekilmiş arazilerin üstünde dağı boydan boya kaplayan mazılı meşe ormanlarının arasın-

dan geçiyordu. Ama her yer aynı derecede dik ve zordu. Yerlere kadar sarkan ağaç dalları ve her daldan sarkan sarmaşıkların arasından yolumuzu zorlukla buluyorduk. Dağlardaki kaynaklardan çıkıp yolumuzun üzerinden geçen sayısız derecik işimizi iyice zorlaştırıyordu. Tüm bunlara rağmen inerken, olağanüstü güzelliklere sahip manzaralar görerek öğle olmadan önce Lizan'a ulaştık.

Lizan kaba bir köprüden geçildikten sonra ulaşılan, Zap kıyısında kurulmuş bir köydü. Yeşillikler içinde olduğundan ne kadar yoksul ve harap olduğu gözlerden kaçan köy hakkında uzun betimlemeler yaparak okuyucuyu usandırma niyetinde değilim. Yıkılmış, çatısız bir kilisenin -köyde yeniden yapılması gerekli ilk yapı- mezarlığına geldik. İçine yerleşebileceğimiz hiçbir ev olmadığı için halımızı mezarların arasına yaydık. Katliamdan kurtulmuş olan birkaç kişi ile birlikte Melik, gündüz ağaçların altında yaşıyor, gece Zap'ın kıyısında sırıkların üzerinde yükselen ağaç dalları ve otlardan yapılmış yatakların üzerinde uyuyordu. Bu son icatlarıyla vadide bol bol bulunan kum sinekleri ve sivrisineklerden uzak durmayı, nehrin dar koyağından aşağı doğru esen serin bir rüzgarı yakalamayı başarıyorlardı.

Lizan yakınlarında katliamın en korkunç olaylarından birisi olmuştu. Çevik bir dağlı beni olayın geçtiği yere götürmeyi teklif etti. Dağlara doğru onun peşine düştüm. Bahçelerden çıktıktan sonra, mağrur kayalardan oluşan bir duvarla sona eren, bizden yaklaşık üçyüz metre yukarıya doğru giden gevşek kayalardan oluşmuş, bir yokuşun başında bulduk kendimizi. Bazan kökleri fazla derin olmayan çalılara tutunarak, bazan derelerden geçerken elimiz ve ayağımızla emekleyerek, bazan da ilerlerken harekete geçirdiğimiz taşlarla aşağı doğru sürüklenerek bir saatten fazla, bir sürü zahmetler çekerek, bu yokuşu tırmanabildik. Katliamın ilk kanıtlarını çok geçmeden görmeye başladık. Süprüntülere bulanmış bir kafatası gördük; biz yukarı doğru çıkarken o aşağı doğru yuvarlandı. Hemen sonra beyazlaşmış kemik yığınları; onlardan daha yukarıda çürümüş giysi parçaları vardı. İlerledikçe, bu kalıntılar da çoğalmaya başladı. Bodur çalılara yapışmış, hâlâ tam olan iskeletler vardı. Onları saymaktan vazgeçtim. O kayalığa yaklaştıkça eğim, örgülü kadın saçları, lime lime olmuş kumaş parçaları ve iyice yıpranmış ayakkabılarla karışmış kemik yığınları ile kaplanıyordu. Her yaştan kafatası, daha anasının karnında olan çocuktan artık dişleri kalmamış ihtiyarlarınki-

ne kadar üzerlerine çöken ölümden habersiz yatıyordu toprağın üzerinde. Yukarı doğru çıkarken onlara mecburen basıyor ve gevşek taşlarla birlikte aşağı, vadiye doğru kayıp gitmelerini engelleyemiyorduk. Burası bir ölüm tepesiydi sanki. Beni bu korkunç yığına dili tutulmuş halde bakıp dururken gören rehberim, "Bu daha hiçbir şey!" diye bağırdı. "Bunlar sadece yukarıdan aşağı atılanlar ya da kılıçtan kurtulmak için aşağı atlayanlar." Önümüzde yükselen dik kayanın kenarındaki çıkıntının üzerine çıktı ve dağın, aşağıda neredeyse görülemeyen Zap Nehrine bakan yüzeyi boyunca tırmanmaya başladı. Ben de onu yapabildiğim kadar yakın mesafede izlemeye çalıştım. Ama çıkıntı neredeyse bir el genişliğine düştüğü ve her metrede bir tamamen kaybolduğu için onu daha fazla izleyemedim. Önümden giden Tiyarili benim zorlandığım yerlerden kolayca geri dönüp yardımıma koştu ama boşuna. Dört gün önce bacağıma yediğim tekme hâlâ bana acı veriyordu üstelik. İnsan kalıntıları ile dolmuş bir platforma şöyle bir göz atabildikten sonra geri dönmek zorunda kaldım.

Aşita katliamından kurtulanlar Lizan Vadisi boyunca katliam haberlerini bir baştan bir başa duyurmakta gecikmemişlerdi. Bu haberlerle korkan civardaki köylüler de taşıyabilecekleri eşyalarını da yanlarına alarak az önce sözünü ettiğim kayanın üzerindeki o platforma sığınmışlardı. Burada Kürtlerin onları farketmeyeceğini umuyorlar ya da burası çok yüksek ve erişilemez bir yer olduğundan kendilerini savunabileceklerini düşünüyorlardı. Kadınlar, çocuklar ve erkekler ancak dağ keçilerinin erişebileceği[4] bu yere saklandılar. Bedirhan Bey onların geri çekildiğini hemen anladı. Güç kullanarak onları çıkaramayacağını bildiğinden adamları ile etraflarını kuşattı ve onlar boyun eğene kadar beklemeye başladı. Çok sıcak boğucu bir hava vardı: Hıristiyanlar yanlarına çok fazla erzak ve su almamışlardı. Üç gün sonra susuzluk onları teslim olmaya zorladı. Bedirhan Bey'in yaptığı teklife ve Kuran üzerine edilen yemine göre köylüler, silahlarını ve tüm mallarını teslim edeceklerdi. Anlaşmadan sonra Kürtlerin platforma girmesine izin verildi. Esirlerden silahlarını alır almaz ayırdetmeksizin hepsini kılıçtan geçirmeye başladılar. Kılıçlarını kul-

4 Bahtıyariler arasında dağ kadınlarının çok çevik olduklarını gösteren ilginç bir olaya tanık oldum. Şefin hareminin avlusundaki köşelerden birsini oluşturan bir kulede en üst odada kalıyordum. Kapıyı asma kilitle kilitledim her zamanki gibi. Şefin karısı bana pencereyi de kilitlememi söyledi. Birinin pencereden girebilme fikrine gülerken, kadın hizmetçilerden birine beni ikna etmesini söyledi. Kız hemen yalnızca örülmüş tuğlalardaki çıkıntılara basarak, kendini yukarı çekerek mükemmel bir şekilde odaya tırmandı. Bu olağanüstü yeteneği gördükten sonra Kürt kadınlarının herşeyi yapabileceğine inandım.

lanmaktan yorulunca da sağ kalanların hepsini aşağı atmaya başladılar. Burada toplandığı söylenen bin candan yalnızca bir kişi sağ kurtuldu.

Aşağı inerken yine oynak taşlar, kafatasları ve molozlar yüzünden epey zorluk çektik, adeta kayarak indik köye. Yerine geçeceği selefi Kürtler tarafından öldürüldüğü için daha geçenlerde bu rütbeyi almış olan Melik tereyağı ve *garıstan* bir yemek -temin edebileceği tek erzak- hazırladı. Eski evlerine dönmüş olan birkaç kişi çevremizde toplandı. Onlar da Patrik'in halini hatırını, nasıl olduğunu uzun uzun sordular. Kendi acılarını, öykülerini bana anlattılar. Bir sürü tarlanın ekilmiş olduğuna çok şaşırdığımı söyleyince, boşalmış o arazileri komşu köydeki Kürtlerin aldığını, oraya hububat ve tütün ektiklerini, Tiyari'nin şimdi orayı sulamak ve bakmakla yükümlü olduğunu söylediler.

Güneş yeni batmıştı. Nehirdeki platformların birisinin üzerinde sineklerle boğuşuyordum. Koyaktan gelen bir parça serin rüzgar yardımıma yetişti ve mışıl mışıl uyudum.

Zap'ın iki yakasını birleştiren köprü sazlıklarla örülmüştü. Kazıklar sıkıca, küçük dallarla birbirine bağlanmış, nehrin bir kıyısından diğerine uzanan uzun bir sepet örgü oluşturmuştu. Bu sepet örgünün üzerinde olduğu iki uzun sırık nehrin iki kıyısındaki köprü payandalarının üzerinde duruyordu. Hem sazlık örgülerin, hem de sırıkların payandanın üzerinde bulunduğu bölümün üstüne yerlerinde dursunlar diye ağır taşlar konmuştu. İnsanlar hayvanları ile birlikte oradan oraya sallanan ve atılan her adımda çökecek gibi yaylanan, bu kırılgan yapının üzerinden geçmek zorundaydılar. Bu tür köprülerle Tiyari Dağlarında çok sık karşılaşıyor insan.

Lizan Köprüsünün bir iki tahtası kopmuş olduğundan, aşağıdaki nehirle oldukça dar bir açı oluşturuyordu. Üzerinden pek kimse geçmiyordu zaten. Biz de bu yüzden atları ve katırları yüzdürerek geçirmek zorunda kaldık. Su çok hızlı aktığı ve nehrin yatağı kaygan taşlarla kaplı olduğundan, bu iş öyle kolay olmadı. Bir saatten fazla bir zaman, tamamen taşsız bir yer bulmakla, hayvanları suya girmeye razı edebilecek çareler aramakla geçti. Suyu geçtikten sonra, vadinin öteki yakasından yolculuğumuza devam ettik. Lizan'ı terketmeden önce, Serespito köyünden on Tiyari kızının kendilerini kahramanca feda etmelerinden bahsetmeliyim size. Büyük katliamdan sonra Kürtler bu kızları yanına alıp bu köprüden geçiyorlarmış, dinlerinden dönme ve esirlik yerine ölü-

mü tercih eden bu yiğit kızlar aynı anda Zap'ın döne döne akan sularına atlamış ve boğulmuşlar.

Lizan'dan aşağıda Zap'a katılan bir dağ suyunun yardığı bir vadiye girdik. Karşı kıyıda ama uzak bir mesafede ağaçlarla ve bahçelerle kuşatılmış Çal[5] bölgesinin köyleri vardı. İçinde birkaç yoksul ailenin barındığı, şimdi bir harabe olan Şurt isimli küçük bir Keldani köyünden geçtik. Bu köyün papazı kısa bir süre önce, Hakkari aşiretlerinin başı Nurullah Bey tarafından öldürülmüştü. Şurt'tan kayalık vahşi bir koyağın içine indik. Bu koyak bir zamanlar zengin ve kalabalık Raola Vadisine gidiyordu. Biraz gittikten sonra kendimizi ekilmiş toprakların dibinde bulduk. Dağdan inen akarsunun yatağı olmaktan kurtulmuş az bir toprağa tütün ve *garıs* ekilmişti. Bu yerlerin arasından geçerek Tuhuba bölgesine kadar uzanan meyve bahçelerine ulaştık.

Melik'in[6] evine ulaşmamız iki saat sürdü. Oraya buraya dağılmış kulübelerden geçerken o insanların da bize katılmasıyla sayımız artmıştı. Peşimden büyük bir grup geliyordu. Melik Koşaba'ya[7] benim onu ziyaret edeceğim haber verilmişti sanırım çünkü bizi evinden bayağı uzak bir mesafede yanında papazlarla birlikte karşıladı. Onun soylu tavırlarından ve yakışıklılığından çok etkilenmiştim. Diğer şefler gibi çok parlak bir elbise giymişti. Başında, kenarları biraz işlemeli koni biçimli, ketenden bir sarık vardı. Sarığının kıvrımlarından birine kartal tüyü takmıştı. Yanındaki adamların da çoğu boylu poslu yakışıklı kimselerdi. Geçtiğimiz diğer köylerdeki insanlara göre çok gösterişli giyinmişlerdi. Tiyari kabileleri arasında adet olduğu gibi kafalarını yalnızca tepelerinden enselerine doğru uzayan bir tutam saç hariç kazıtmışlardı. Koni biçimli şapka ve bu saç kuyruğuyla Çinlilere benziyorlardı. Çocuklar yanlarından ayırmadıkları kekliklerden başka, gördükleri her kuşu rahatsız ettikleri bir tetikli yay taşıyorlardı. İstisnasız hepsinin şapkasında kartal tüyü vardı.

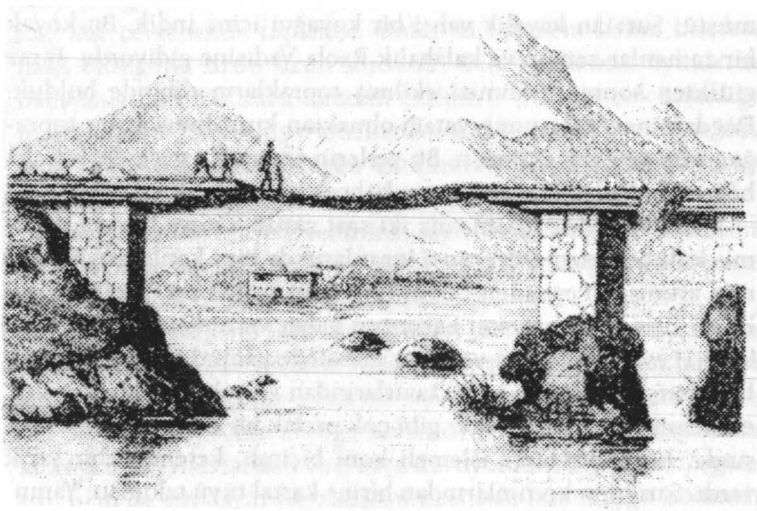
Melik'i izleyerek dağdan akan akarsu yatağından çok yüksekte olan evine gittik. Üst oda ya da yaz odası tüm grubu içine alacak kadar genişti. Melik ve papazlar benimle aynı halının üzerine oturdular. Diğerleri, duvarın karşısına dizilip, çıplak zemine çöktüler. Kızlar her zamanki gibi sepetler içinde meyve taşıdılar bize

5 Onların isimleri: Çal, Serşikuta, Bedri, Başıka Şurasi, Besa. Dalaşa'dır Bölge Amediye Valisine vergi ödeyen dolayısıyla Musul Paşası'na bağımlı olan, Tatar Bey'in egemenliği altındadır

6 Kelimesi kelimesine, Kral. Tiyari'nin şeflerine verilen ünvan

7 Kat-şaba'nın bozulmuş hali

ve kapının önünde dikildiler. Birçoğu çok alımlıydı. Ama ondört yaşındaki, Melik'in kızı hepsini geride bırakıyordu. Bu kadar hoş ve endamlı birini hiç görmemiştim daha önce. Yüzü çok güzeldi: Muntazam hatları, kehribar karası saçları, sürekli gülümseyen ağzı, elbiselerime ve hareketlerime bakarken yüzünden kayıp giden merak ve şaşkınlık ifadesiyle görülmemiş bir güzellik saçıyordu çevresine. Renkli eşarp şeritleri ile serbestçe bağlanmış, gür bir

Lizan yakınlarında Zap üzerinde asma köprü.

şekilde fışkırmış dalga dalga saç lüleleri ta beline kadar iniyordu. Giysileri de onun güzelliğini ve mevkiini kabul etmiş diğer kadınlarınkinden göz kamaştıracak kadar daha parlaktı. Ona oturmasını söyledim ama bu sadece odanın bir köşesinde oturan Melik'in annesinin karar vereceği bir üstünlüktü. Sonunda tüm erkekleri de çok meraklandıran bir cep pusulasını yakından incelemek için yanıma geldi.

Bedirhan Bey'in Tuhuba'yı da istila etmesinden korkuluyordu. Raola halkını çok heyecanlandıran bu konudan başka birşey konuşmuyorduk. İstila edilecek bölgelerde yaşayan köylülerin savunma olanaklarını tartışmaya başladılar. Kürtlere karşı başarılı olmalarını istiyorlardı ama hiç yardım edemeyeceklerini de söylüyorlardı. Çünkü önceki katliamı hatırladıkları anda titremeye başlıyorlardı. Hatta Botan beyinin adı bile Tiyarililerin yürekleri-

ne dehşet saçmaya yetiyordu. Bana onları tehlikeden kurtaracak bir çare bulmam için yalvardılar. "Evet doğru" diye başladı Melik konuşmasına. "Nurullah Bey'in Bedirhan Bey'e katıldığı büyük katliamda Tuhuba halkı da Kürtlerle bir olup bize karşı yürüdü, ama başka ne yapabilirlerdi? Hakkari'nin şefinden korkuyorlardı. Onlar bizim kardeşlerimiz. Onları affetmemiz gerekir. Kutsal Kitap ne diyor bize: 'Düşmanlarınızı bile bağışlayın!' Bu dinsel slogan tüm grup tarafından tekrarlandı.

Karıları, kızları esir düşmüş birkaç adam yanıma geldi. Benim onları bu talihsizliklerinden kurtarabileceğimi sanıyorlardı. Hemen hiçbir Allahın kulu yoktu ki dertli, acıklı bir hikayesi olmasın. Melik Koşaba'nın ailesinden ona melikliği bırakmış olan kuzeni de içinde olmak üzere birkaç kişi katliamda öldürülmüştü. Raola Vadisindeki köyler, bizim daha önce ziyaret ettiklerimizden daha az acı çekmiş olduklarından hızla eski refah ve bolluk günlerine kavuşuyordu.

Biz bu konuları tartışırken kadınlar odadan çıktı. Aşağı bahçedeki küçük derede yıkanıp geldikten hemen sonra onları gözlemledim. Bütün elbiselerini çıkarmışlar, saçlarını omuzlarına dökmüşlerdi. Bazıları derenin içinde durmuş, birbirlerine ağaç kovalarla su döküyorlar, diğerleri ayaklarının dibinde çimenlere oturmuş arkadaşlarının saçlarını tarıyorlar, örüyorlardı. Daha genç kızlar ve çocuklar çimenlikte oynuyor, oraya buraya koşuyorlardı. Böylece, erkekler tarafından farkedilmeden, sanki insanın yaşadığı herhangi bir evden çok uzakta tamamen güvenli bir yerde banyo yapıyormuş gibi onların varlığını hiç düşünmeden özgürce, bir saati aşkın bir süre kalmışlardı.

Melik vadinin sonuna kadar diğer papazlar ve ileri gelenlerle birlikte bize eşlik etme konusunda ısrar etti. Köyden geçerken neredeyse her kapıda banyo yapan kadınlar gördük. Sanki bizim onların yanından geçtiğimizin hiç farkında değiller gibi görünüyorlardı. Bu basit ve ilkel yıkanma biçimi, özellikle cumartesi günleri bütün Keldani aşiretleri arasında hâlâ yaygın görünmektedir. Erkekler onlara ne müdahale ediyor, ne de bunu önemsiyordu. Kadınlar da böyle yıkandıkları için namussuz olmuyordu.

Tüm bu bölge Raola olarak biliniyorsa da çok büyük olması, bölgenin diğer köyleri için başka isimleri gerekli kılıyordu. Evler dağların yamaçlarına dağılmıştı. Bahçeler ve üzüm bağları ile çevrilmişti. Vadinin başından itibaren gelen akarsu sayısız kanala bölünüyor tepelerin kıyıları boyunca devem eden ekili, en uzak top-

raklara bile su taşıyordu. Sular Zap'a katıldıkları kış yağmurları, dönemi hariç tamamen emilirdi. Tütün pirinç ve bu dağlara özgü sebzelerin ekili olduğu bahçeler dağ yamaçlarına seki şeklinde yapılmıştı. Vadi dut, ceviz, nar, elma, incirin de aralarında olduğu birçok meyve ağacı ile doluydu.

Melik Hoşaba istila zamanında, elli esirin öldürüldüğü yerde dikilmiş kaba bir anıta kadar bana eşlik etti ve köyün girişinde benden ayrıldı. Tuhuba bölgesine girmeden evvel kayalıklı bir geçitten, dar ve çıplak bir koyaktan geçmek zorunda kaldık. Geçtiğimiz yol bir akarsu yatağıydı. Her iki yanda yalnızlığı ve vahşiliği insana duyumsatan dimdik yükselen dağların nefis manzarası vardı. Bu, dağların diğer yüzünü tamamen kaplamış olan mağrur kayaları aşmaksızın Tuhuba'ya erişebileceğimiz tek yoldu. İyi silahlanmış sağlam bir grup, sayısı ne olursa olsun düşmana karşı bu koyağı rahatlıkla savunabilirdi. Yolculuğumuz boyunca aşmak zorunda olduğumuz en tehlikeli geçitlerden birisiydi. Doruğa yakın yerlerde Tiyari ile sürekli düşmanlık güden ve bölge sınırından geçerken onlara saldıran Apençi[8] Kürtlerinin yaşadığı bir-iki köy vardı. Benim grubum kalabalık ve iyi silahlarla donanmıştı. Birbirimizden fazla uzaklaşmadan korkusuzca yolculuğumuza devam ettik.

Bu vahşi doğadan çıktık, bir anda kendimizi önümüzde uzanan tamamen ekilmiş bir vadide bulduk. Koyun ve keçi sürüleri tepedeki otlaklarda otluyor, sığırlar ise aşağıdaki çayırda yayılıyordu. Keldani ülkesinde gördüğümüz ilk evcil hayvanlardı ve onlar bize şimdiye kadar Tuhuba'nın talancının elinden kurtulduğunu gösteriyordu. Vadinin iki kıyısında karşı karşıya kurulmuş iki köy vardı. Soldaki Gise sağdaki Birica idi. Biz ikincisine gittik. Evler Tiyari'de olduğu gibi bahçelere dağılmış biçimde birbirlerinden ayrı ayrı değil öbek öbek yapılmışlardı. Köyün sokaklarına girer girmez çevremize köylüler toplandı ve adeta birbirleri ile yarışırcasına hoşgeldiniz demeye, hatırımızı sormaya, evlerine davet etmeye başladılar. Başpapaz Hormuzd beni çatısına hemen halıların serildiği bir eve götürmeyi başardı. Bedirhan Bey'in Tuhuba üzerine yürümeyi planladığını duyduklarından insanlar büyük bir heyacan içindeydiler. Yeni haberler duymak için hemen çevremize toplandılar. Erkekler şimdiye kadar gördüğüm Keldaniler içinde en güzel giyinmiş olanlardı. Keçe başlık, kırmızı siyah renkli keten bezinden yapılmış sarıklara yerini bırakmış-

8 Pinyanişi denen Kürtler

tı. Kürtlerin de en çok sevdiği bu iki renk onların işlemeli ceketleri ve bol pantolonlarında da çok görülür. Tuhubalılar kuşaklarında tabanca ve hançerleri, ellerinde uzun tüfekleri ile dağlarda yaşayan Müslümanlardan neredeyse hiç ayırdedilemezler. Kadınlar, altından saçları ya örgülü ya da açık bir şekilde omuzlarına dökülen küçük takkeler giyiyorlardı. Gömlekleri zengin işlemelerle süslüydü. Boyunlarının ve göğüslerinin çevresinde boncuklar ve sikkelerle yapılmış gerdanlıklar, kolyeler vardı. Şimdiye kadar Kürtlerin açgözlülüğünden ve talanından kurtulmuş oldukları için mutluydular. Ama kaderlerinin ne olacağını da seziyorlardı. Herkes büyük bir endişe içindeydi. Kadınlar takılarını ve mutfak eşyalarını emin yerlere gömüyorlar, erkekler silahlarını hazırlıyorlar, barut yapıyorlardı. Kiliseye gittim. Papazlar kitaplarını topluyorlardı, kutsal kaplar da dağda gizlenecekti. Elyazmaları arasında birçok eski ayin kitabını, dua sayfalarını ve Kitabı Mukaddes'in bazı uyarlamalarını gördüm: Resullerin İşleri, üzerinde tarih olmayan ama çok eski bir dönemden kaldığı belli olan parşömen üzerine yazılmış Epistleler; ve Keldanilerin ve Doğu'nun Patriki Mar Adişo'nun zamanında 1552[9] Silifke yılında yazılmış sayısız açıklamalarla dolu İnciller, İşler ve Epistlelerin çok iyi bir kopyası vardı.

Bu iki papazın Keşe Hormuzd ve Hoşaba'nın bana gösterdiği içten dostluk ve terbiyeleri karşısında çok etkilendim. Beni bu kadar candan ağırlayan bir üçüncü kişi yoktu. Elbiseleri yıpranmıştı, üzerinde lekeler vardı. Cemaatlerinden daha yoksullardı. Gün boyu çalıştıkları üzüm bağından yeni dönmüşlerdi. Orada çalışmalarına karşın çok büyük bir saygı görüyorlardı. Daha üstteki en güzel yerler onlara verilirdi, her konuda onlara akıl danışılırdı ve tarlada çalışmaktan nasır tutmuş, kararmış ellerini öpmeden hiç kimse yanlarına oturamazdı.

Akşam yemeği için her ev birşeyler hazırlıyordu. Genç kızlar ve oğlanlardan oluşan uzun bir kuyruk bize et, tavuk eti, pilav, *garıs* ve meyve getirdi. Papazlar ve köyün ileri gelen kimseleri, bizimle birlikte yiyorlardı. Benim hizmetçilerime ve komşu evin çatısında toplanmış olan yoksullara da ayrı bir sofra kurulmuştu. Yemekten sonra birçok kadın yanıma geldi ve kritik duruma; ailelerin ve köylerin korunması için ne gibi şeylerin yapılacağına

9 Silifke Çağı (Yunan veya İskender yılı veya bazan denildiği gibi Anlaşmalar Çağı) eskiden Hıristiyanlar Yahudiler ve Doğu'nun Müslümanları arasında genellikle kullanılırdı, bugün de Keldaniler tarafından kullanılmaktadır Keldanilere göre bir yıl sonra. İsa'dan Önce 312 yılında Ekim ayında başlar.

ilişkin yapılan tartışmaya onlar da katıldı. Grup dağıldığında vakit gece yarısını geçmişti.

Ertesi gün pazardı; kiliseye gitmek için gün doğarken uyandırıldık. İki papaz beyaz cüppeleri ile ayini yönettiler. Tören basitti ve kısa sürdü. Kitabı Mukaddes'ten bir bölüm, Keşe Hormuzd tarafından dağlarda konuşulan bir lehçe ile okundu ve yorumlandı. Keldanice kitapları anlayan kişi sayısı fazla değildi. Hormuzd'un yanındaki diğer papaz da duaları yüksek sesle okudu. Cemaat de diz çöküyor, ayağa kalkıyor, duaya katılması için gerekli şeyleri yaparak amin diyordu. Fazladan okunan dualar ya da gereksiz selamlar yoktu. İçeri girdikleri zaman ıstavroz çıkarıyorlar, dualarda İsa Peygamber'in ismi göründüğü, duyulduğu zaman başlarını eğerek selamlıyorlardı. Kutsama orada bulunan ve şarap-ekmek törenine katılan herkesi, erkek, kadın ve çocukları, benim arkadaşımı da içine alıyordu. Onlara katılmamama çok üzüldüler. Ta ki ben bütün dinlere çok saygı duyduğumu söyleyip, önyargım olmadığını açıklayana kadar. Tören bitince orada bulunanlar kardeşliğin, sevginin, barışın[10] bir göstergesi olarak sarıldılar, kucaklaştılar. Dinlerini değiştirmiş Keldaniler tarafından uyarlanmış, anlamsız mırıltılarla, basit ve ilkel ayinlerle, Musul'un kiliselerini doldurmuş çirkin, çarpıtma resimlerle kaplanmış duvarlar arasında yapılanların, kurallarına göre yapılan dini ibadetlerden çok farklı olduğunu belirtmek istiyorum.

Kilisenin antresinde yaşlı çirkin bir rahibe yaşıyordu. Yatağı binanın köşesinde serilmiş bir hasırdı. Kapının yanındaki küçük bir ateşin üzerinde *garıs* pişiriyordu. Gözyaşları içinde Mar Şamun'u bize sordu ve arkadaşımın onunla birlikte yaşamış olduğunu öğrenince atılıp boynuna sarıldı. İffetli olduğuna dair verilen söz ya da yeminlere Keldaniler arasında pek rastlanmaz. Ama eciş bücüşlüğü belki evlenme umudunu elinden alan bu kadın, dağlarda karşılaştıklarımız içinde iffetli olduğuna yemin eden tek örnek oldu. Her iki cins için de manastır diye birşey yoktu.

Bizim orayı ziyaret ettiğimiz zaman, Birica'da yüz, Gise'da kırk hane vardı. Ekilmiş büyük bir araziye ve sayısız sürülere sahip olan köylüleri göreceli olarak daha zengin kimselerdi. Her iki köyde de okullar, kiliseler, papazlar vardı.

Sabahın erken saatlerinde, Tuhubanav'dan[11] bölgedeki merkez

10 Bu adetin Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde de yaygın olan bir adet olduğu hatırlanacaktır. Roman Katolik Kilisesi Pax döneminde bu adeti uyguladığı için, o zamandan beri bu adet hüküm sürmektedir.

11 Yani, orta veya merkez Tuhuba.

köyden yanıma aşiretin meliklerinden biri geldi. Dağlarına hoşgeldiğimi söyledi ve beni evine davet etti. Bana pazar günü olduğu için Keldanilerin bir yere ziyarete gitmeyeceğini, dolayısıyla diğer melikler ve köyün önde gelen kişilerinin gelemeyeceklerini söyledi. Bizi büyük bir içtenlikle ağırlayan Birica'nın güzel insanlarına veda ettikten sonra Melik Putros'u vadinin yukarılarına doğru izlemeye başladık.

Solumuzda kuytu bir koyağın üstlerine kurulmuş küçük Kürt köyü Hêşet vardı. Hiç kesilmeyen bahçe dizileri bizi Tiyari'dekiler gibi bu köyde de oraya buraya dağılmış biçimde yapılmış evlerin ortasında dikilen Tuhubanav'ın kilisesine getirdi. Burada tüm kabileyi durumu hep birlikte değerlendirdikleri bir toplantıda bulduk. Köyün karşı karşıya bulunduğu zorlukların nasıl aşılacağı, Bedirhan Bey'in beklenen saldırısına karşı köyün savunulmasında ne gibi önlemlerin alınacağı konusundaki tartışmaya biz de katıldık. Günün büyük bir bölümünü alan bu tartışmalar süresince kilisenin balkon gibi yapılmış, yüksek bir yerinde oturuyorduk. Erkeklerin tümü çok iyi silahlanmışlardı ve köyün savunulması için seve seve öleceklerini açıkladılar. Sayıca üstün olmadıkları sürece de Kürt Beyi'nin güçlerine karşı geçitleri tutacaklardı. Tuhuba'daki iki-üç Kürt köyü de toplantıdaki yerlerini almışlardı. Hıristiyanlara karşı duydukları sempatiyi dile getirdiler ve kendi silahlarının da onların emrinde olacağını söylediler. Uzun ve yoğun tartışmalardan sonra hemen Musul Paşası'na, yardım isteyecek bir heyet gönderilmesine karar verildi. İki papaz, meliklerin ailesinden iki kişi, köyün ileri gelenlerinden de iki kişi seçildi. Dağlardaki en bilge kişi olan Keşe Bodaka da durumu bildiren bir mektup yazdı. Acılarını duyurmak isteyen bir yakarıştı bu: Sultan'ın inançlı kullarıydılar, ona karşı hiçbir suç işlememişlerdi, her türlü vergiyi ödemeye, para vermeye, Paşa'nın uygun göreceği tüm şartlara boyun eğmeye hazırdılar. Orada bulunanların hepsinden onay alındıktan sonra mektup, şeflerin mühürleri ile mühürlendi ve altı kişilik heyete teslim edildi. Onlar da mektubu alıp Musul'a doğru yola düştüler. Aynı zamanda Kürtlerin bölgeye yaklaşma tehlikesine karşı vadiyi savunacak önlemler alınması gerekiyordu.

Tuhuba'da, her biri farklı kabilelerin aileleri tarafından seçilmiş üç melik vardı. Başmelik Putros şakacı, iri yarı, beline iyi silahlar takmış güzel giyinen biriydi. Meslektaşları daha ciddi ve daha savaşçı bir görüntü veriyorlardı. Bu insanların arasında yok-

sulluğun izleri pek görünmüyordu. Erkeklerin çoğunda işe yarar, kaliteli silahlar vardı. Kadınlar altın ve gümüş takılar takmışlardı. Delikanlıların hepsinde çok iyi kullandıkları, ağaçlara yuva yapmış kuşları avladıkları, tetikli yaylardan vardı. Bu dağlardan korkusuz, iyi silahlarla donanmış bir birlik toplanabilir ve doğru yönetilirse Bedirhan Bey'in istilasına karşı çok amansız bir direniş gösterebilirdi.

Tuhuba bölgesinde beş Keldani köyü vardı: Gise, Birica, Govya, Mezri, Gundukta. Dört de Kürt köyü vardı: Apençа, Hêşet, Zavita ve Guzereş. Bunlardan en büyüğü olan Tuhubanav 160 haneden oluşuyordu. Melikler de burada oturuyordu. Kürtler Tuhuba'ya (Thoma) Thobi diyorlardı. Çoğu Keldani ismi bu şekilde küçük değişikliklere uğruyordu.

Geceyi kilisede geçirdik ve Baz'a gitmek için sabah erkenden kalktık. Tuhuba'yı bu bölgeden ayıran vadi ve geçit yılın bu zamanında çok ıssız olduğundan tekin değildi. Biz de çok iyi silahlanmış adamlardan oluşan, meliklerin de eşlik ettiği sağlam bir grupla yola çıktık. Şefler bizzat bahçeleri Tuhubanav'ın bahçelerine bitişik olan Mezri köyüne kadar bizimle birlikte geldiler. Gerçekten tüm vadi, doğuya doğru uzanan kayalıklardan oluşan doğal engele kadar tamamen ekilmişti. Yanındaki kaynaktan çıkan akarsudan beslenen tüm bölgedeki tarım arazilerini sulayan yapay su kanallarının olduğu seviyeden daha yukarılarda, tüm dağların eteklerini giydiren meşe ormanları vardı. Mazı meşeleri burada Tiyari'de olduğu kadar bol değildi. Yine de Musul'a göre daha iyi bir pazar buldukları İran'a mazı satılması ticari bir kalem oluşturuyordu. Genellikle pirinç ve keten yetiştiriliyordu, meyve ağaçları da boldu.

Keşe Bodaka'yı görmek için Tuhuba'daki son köy olan Gundukta'da birkaç dakika durduk, Musul Paşası'na gönderilmek için kurulan heyete katılması yönünde cemaat çok istekli olduğu için onu gitme hazırlıkları yaparken bulduk. Onunla vedalaştık ve heyet yola çıktı. Cana yakın, dağlarda yaşamasına rağmen çok bilgili ve Keldani kabileleri tarafından büyük saygı gösterilen bir kişiydi. O zamanın en usta yazarlarından birisi olduğu için elyazmaları kiliselerde çok tutuluyordu. Yumuşak başlı, tavırları ölçülüydü. Alçakgönüllü ve çok nazikti. Ben bu özellikleri Keldani papazlarının[12] birçoğunda görmüştüm.

12 Bay Ainsworth'un Lızanlı Keşe Kana yazısı, onun görünüş ve tavır olarak aynı İngiliz rahiplerine benzediğini bize anlatıyor.

Dağdaki sel sularından oluşmuş hızlı akan bir akarsu, Tuhuba Vadisine, akarsu yatağında birikmiş taşlardan yapılmış bir yol bağlantısının yapıldığı çok dar bir geçitten giriyordu. Kışın yağışlar suları kabarttığı zaman bu giriş kullanılmaz hale geliyordur mutlaka. Çünkü şimdi bile, katırlarımızı, atlarımızı akarsuyun içindeki derin yerlerden, kayaların üzerinden çok zorlukla geçirebildik. Artık tarım, ekili arazi izleri görünmüyordu. Dört bir yan çıplak, ağaçsız dağlarla örtülüydü. Dev gibi kayalar yola sarkıyor, kafalarımızın üzerinde kuleler oluşturuyordu. O kayaların, çatlakların üstlerinde keçiler, kıt olan otlara rastlamak için oradan oraya zıplıyorlardı. Doğa ıssızlığından da güç alıyordu vahşiliğini arttırmak için.

Koyağa girdikten hemen sonra ayıların öldürdüğü bir koyunu sürükleyen bir çobana rastladık. Onu geçtikten az ötede yine durmadan verdikleri zararları duyduğumuz aynı korkunç hayvanların kurbanı olmuş, artık kokmaya başlamış bir öküz ölüsü gördük. Dağ keçisi sürülerine rastlayınca grubumuzdan bazı kişiler tüfek menziline yanaşmayı denediler. Ama gün doğduktan sonra onları kimse aldatamıyordu. Bizim en değme nişancılarımız menzile girmeden çok önce onlar dağların doruklarına doğru sekmişlerdi bile.

Kaygan kayaların, oynak taşların üzerinden geçerek yolumuzu sürdürmeye çalışıyorduk ki bir grup atlının bize doğru geldiğini gördük. Kürtlerdi. Adamlarıma, gerekli bir durum olduğunda onları birlikte karşılamak için birbirlerine yakın olmalarını söyledim. Aynı bizim gibi hem atlarının hem kendi boyunlarının kırılma tehlikesinin olduğu bu zor yerde yollarını bulmaya çalışırken ve bize doğru yaklaşırken onları tamamen inceleyecek kadar zamanım oldu. Önde küçük, zayıf, yorgun bir atın üzerinde tam bir Kürt zevkine göre giyinmiş uzun ama sıska bir adam geliyordu. Neredeyse binicisini ve atı içine alacak kadar büyük bir sarık, tüm kafasını içine almıştı. Gömülmüş kafa sanki bir mucize ile üzerindeki ağır basınçtan kurtulabilecek görünüyordu. Renk renk bu bir sürü paçavra yığının ortasından beyaz keçeden yapılmış koni biçimli bir şapka yükseliyordu. Bu yük aşağıda onu zar zor taşıyan cılız gövdeye kararsız, yalpalayan bir yürüyüş görüntüsü vermişti. Atının iki yanından dışarı şişkince taşmış çok geniş, kırmızı pantolonları neredeyse geçiti kaplayacaktı. İşlemeli ceketi ve pelerininde kırmızı ve sarının her tonu mevcuttu. Kuşağında tuhaf, olağanüstü büyük silahlar vardı. Gür, çalı gibi kaşlarının altındaki kara gözleri çakmak çakmaktı. Kartal burunlu,

yanak çukurları belirgin uzun yüzüne kapkara gür sakalı, ayrı bir korkunçluk veriyordu. Yüzündeki vahşete ve açıkça belli olan hain ifadeye karşın altında kaybolmuş zavallı hayvanla onun arasındaki uyumsuzluktan doğan komik görüntüye insan gülmeden edemiyordu. Bu kan dökmede gösterdiği kahramanlıklar ve zalimlikleri ile ünlü yüksek rütbeli bir Kürt memurdu: Mütesellim ya da Hakkari Beyi Nurullah Bey'in bir altı, Vali Muavini. Büyüklük bakımından daha aşağı bir dereceyi belli etmesi gerektiğinden daha küçük olan ama rengarenk olması bakımından, efendilerininkine benzer giysiler giymiş silahlı, küçük bir grup tarafından izleniyordu. Süvari alayını diğerlerinden çok ayrı bir görünüme sahip olan birisi getiriyordu. Pürüzsüz parlak çene, rakı içmekten kızarmış yanaklar hiç kuşku götürmez Hıristiyanlık kanıtlarıydı. Tüm arkadaşlarının şişmanlığını toplamıştı üzerinde, ona yakıştığı gibi küçücük bir eşeğe biniyor, sustalı bir çakı ile oynak taşların üzerinden geçmesi için onu ara sıra dürtüyordu. Giysileri, kuşağına silah yerine taktığı mürekkep boynuzu hariç olmak üzere, diğer Kürtlerinkinden fazla bir fark göstermiyordu. Bu Bircham'dı; ya da daha çok bilinen adıyla "Gulam d'Mira",[13] dininden dönmüş olan bu yarı Hıristiyan, Hakkari Şefi'nin sekreteri, bankacısı, kahyasıydı.

Dar geçitten yan yana, dirsek dirseğe geçerken Mütesellim'e selam verdim; ama beriki, selamıma karşılık vermeye pek niyetli görünmedi. Dudak büktü, ne şekilde yorumlanacağını bana bıraktığı belli belirsiz bir hırıldama ile çekip gitti. Onunla dalaşmanın hiçbir yararı olmayacağı için yoluma devam ettim. Çok fazla ilerlememiştik ki atlılardan biri geri dönüp bizim yanımıza geldi. Yakup Reis, Yunonko ve Tuhubalı adamlardan birini çağırdı. Geriye dönüp baktığımda, onların beklemek için atından inmiş olan şefle birlikte derin bir konuşmaya dalmış olduklarını gördüm. Ben yoluma devam ettim. Bir saat kadar sonra üç Keldani yanımıza geldi. Yunonko'nun gözleri korkudan dışarı fırlamıştı. Ama bu dehşetten eğleniyormuş gibi bir havaya bürünmüştü. Yakup'un sürekli gülen yüzünde de korku izleri belirmişti. Tuhubalı adam onlara göre daha sakin görünüyordu. Yakup hemen Tuhuba ve Tiyari'ye dönmemiz için yalvarmaya başladı. Mütesellim korkunç tehditler savurmuştu; Nurullah Bey'in ülkeye casusluk yapmaya ve Türklerin madenlerini öğretmeye gelmiş birinin[14] (Schultz'u

13 Mir ya da Prens'in hizmetçisi

14 Hatırlanacağı gibi, bu gezgin Nurullah Bey tarafından öldürülmüştü

ima ederek) defterini dürdüğünü, bu yüzden bana da gerekenin yapılacağını söylemişti. Hakkari'ye de bir adam göndererek benim bu dağlarda dolaştığımdan onu haberdar etmişti. "Hemen geri dönmeliyiz" diye bağırdı Yakup, atımın yularından tutarak "Vallaha bu Kürt köpek hepimizi öldürecek!" Ben farklı bir plan yapmıştım. Yapabildiğim kadar onların korkularını yatıştırarak, Baz'a doğru yolculuğuma devam ettim. Ama Yunonko beynini her ölen için kurcalıyor, bir sürü hikaye uyduruyor, bunları hep Nurullah Bey'in öldürdüğünü söylüyordu. Her dehşet dolu öyküde Yakup katırını çeviriyor ve Aşita'ya geri döneceğine dair yeminler ediyordu.

Bu vahşi, ıssız vadi boyunca dört saate yakın at sürdük. Benim ahali konuşmaya bile korkuyordu. Hepsi sanki Kürtler tepemize her an çökecek gibi birbirine sokulmuşlardı. Birkaç silahlı adamımız, yüksek kayaların üzerine tırmanıp etrafı gözetledi. Bizden daha önce giderek, keşif yaptılar. Ama ıssızlık, yalnızca başımızın üzerinde süzülerek uçan kartal ya da önümüzden hızla geçen bir dağ keçisi ile bozuluyordu. Baharda, yazın başlarında şimdi kuş uçmaz kervan geçmez olan bu araziler, sürülerini otlatmak için dağların yamaçlarında kamp kuran Tuhubalıların ve Kürtlerin çadırları ile dolup taşardı.

Bizi Baz bölgesinden ayıran dağın eteğine erişemeden öğle olmuştu. Şimdi geçmek zorunda olduğumuz geçit Keldani bölgesindeki en yüksek geçitlerden birisiydi. Üstelik bu mevsimde karla kaplıydı. Eğim epeyce dik ve uzun olduğundan tırmanış çok zahmetli olacaktı. Yürümek zorundaydık. Katırlarımız yüksüz oldukları halde yokuşu zor tırmanabiliyorlardı. Tüm bunlara karşın, doruğa ulaşınca çektiğimiz sıkıntıların ödülünü almakta gecikmedik. Olağanüstü görkemli bir manzara açıldı önümüzde. Ayağımızın dibinde Baz Vadisi uzanıyordu, köyleri ve bahçeleri de görünüyordu ama çok uzak olduğu için benek benekti. Vadinin ilerisinde dört bir yanımız sıradağlarla çevriliydi. Dağların dorukları şekil şekildi. Kimi yüksek kimi alçak olan dağların bazıları beyaz şapkalar giymiş, bazıları çıplaktı. En uzaktaki, İran bölgesine kadar uzanıyordu. Dokuz ayrı dağ silsilesi saydım. İki dev gibi taş, geçidin en tepesinde karşılıklı durmuş bir çıkış kapısı oluşturmuşlardı. Ortalarına oturdum ve bir süre bu eşsiz manzarayı seyre daldım.

Yokuş öylesine dik ve başdöndürücüydü ki ayağımızın dibinde beyaz bir benek gibi görünen Ergub Kilisesi'nin üzerine belki

de bir taş düşmüş olabilirdi. "Tereyağı Kayası" adı verilen bir taşın yanından geçtik. İsim, baharın gelişini kutlamak için ilk yapılan tereyağından bir parça, sunak olarak, kayanın üzerine koymayı içeren, Keldani çobanlarının arasında görünen Pagan kökenli bir adetten geliyordu muhtemelen. Köye yaklaşırken tarlada çalışan birkaç köylü gördük. İşlerini bıraktılar ve peşimize düştüler. Kilise evlerden biraz daha uzaktaydı. Kiliseye ulaşınca köylüler arkadaşlarımın hepsini, attan inip kiliseye girmeye zorladılar. Bundan hiç hoşnut olmayan İbrahim Ağa üzengiden ayağını çıkarıp aşağı atlarken, tüm kafirlere bastı kalayı. Kiliseye girince, Hıristiyanlar bu tür durumlarda hep yapıldığı gibi bir saygı ifadesi olarak sarıklarını başlarından çıkardılar.

Ergup'un evleri toplu bir halde yapılmışlardı. Onların ortasındaki açık, boş bir yerde durdum, halımın, bir küme ağacın gölgesinde serin serin akan bir çeşmenin yanına serilmesini istedim.

Çok geçmeden köylüler çevremizde toplandı. Melik ve papazlar benim yanımda oturdular. Diğerleri bizim karşımızda yuvarlak bir daire oluşturdular. Giydikleri güzel giysiler Kürtlerin giysilerinden pek farklı olmadığından ve tepeden tırnağa silahlı olduklarından onları Kürtlerden ayırdetmek zordu.

Kadınların çoğu oturdukları ön safları hakedecek kadar güzeldi. Gümüş takılar takmışlar, alınlarını boncuklarla süslemişler, rengarenk yerel giysilere bürünmüşlerdi.

Patrik'in mektubu okunduktan, ona ilişkin tüm sorular tatmin edici bir şekilde yanıtlandıktan sonra konu Bedirhan Bey'in Tuhuba'ya yapacağı sefere, Nurullah Bey'in Baz halkını büyük korkulara boğan hareketlerine geldi. Bu bölge halkı uzun bir zamandır, Hakkari Beyi'nin hükmü altında yıllık vergiler ve bazan da can sıkan haraçlar ödediği, baskı ve şiddet uygulamalarına maruz kaldığı halde ne silahsızlandırılmış ne de Tiyari'de olduğu gibi bir katliama uğramıştı. Ama yine de korkmak için birçok neden vardı. Bedirhan Bey'in sınırsız öfkesi tıpkı Tuhuba'ya olduğu gibi Baz'a da yönelmiş olabilirdi. Köylülerin tek umudu, ona bağlı olduklarını söyledikleri Nurullah Bey'in dostane bir şekilde arabuluculuk etmesiydi. Bir felaketin yaklaşmakta olduğunu sezdiklerinden, kilise kitaplarını ve eşyalarını saklamaya başladılar.

Hem Melik hem de papaz beni evlerine davet etti. Ben ikincinin önerisini kabul ettim ve evine gittik. Ev sahibim, sıtmadan çok çekiyordu, üstelik yaşlı olduğundan dermansızdı. Ateşini düşürmesi için ona birkaç ilaç verdim. Minnet duygularını sundu

bunun için. Beni eşyalarının yarısını güvenlik nedeniyle köylülerin götürdüğü, yarısını da Kürtlerin talan ettiği, duvarlarından başka hiçbirşeyi kalmamış kiliseye götürdü.

Sabahleyin, kahvaltıdan sonra yeri buradan çok uzakta olmayan Nurullah Bey'in karargahına gitmeye karar verdim. Ama bu niyetimi Bay Hormuzd Rassam'a söyleyince öylesine korktu ve Hakkari Miri'nin ellerine kendini teslim edeceğine yalnız başına geri döneceğini öylesine kararlılıkla söyledi ki bu planımdan vazgeçmek zorunda kaldım. Dağların şu anki durumuna göre yapacağım iki şey vardı: Ya yolculuğumun amacını öğrendikten sonra Dr. Grant'a yaptığı gibi muhtemelen bana da yardım edecek köyün şefine gitmek ya da hiç vakit yitirmeden izimin üzerine geri dönmek. İstemeyerek ikincisine karar verdim. Çünkü bu durumda Nasturi Keldanilerin bölgesinde kalan iki köy; Dêz ve Cilo'yu ziyaret edemeyecektim. Bununla birlikte planlarımdan kimseye söz etmedim. Köyde Nurullah Bey'in iki adamının olduğunu öğrenince, onları küçük bir hediye ile efendilerine bir not götürmeleri konusunda ikna ettim. Onlara Bey'i ertesi sabah ziyaret edeceğimi mutlaka kendisine söylemelerini tembih ettim ve arkalarından hangi yoldan Çölemerik'e gittiklerini kontrol etmek için bir Hıristiyan gönderdim. Hainliği ve cesareti ile ünlü Nurullah Bey tarafından Tuhuba'ya dönerken pusuya düşürülmemek için en güvenli yolun onu aldatmak olduğuna karar vermiştim. Bu yüzden şafak vakti ayrıldığımdan kimsenin haberi olmadan, bir önceki gün Baz'a geldiğimiz aynı yola vurdum kendimi.

Baz bölgesi beş büyük köyden oluşuyordu: Ergup, Maktaya, Şata, Örvendüz ve Besena. Aynı bu saydığım sırada vadiyi aşağı doğru dolduruyorlardı. Bölge keten, tütün, pirinç ve çeşitli hububat ürünleri ile ekilmiş, çok sulak bir yerdi.

Elimizden geldiği kadar hızla o yüksek geçiti aştık ve çıplak uzun vadi boyunca daha hızlı yol alarak, yolculuğumuz boyunca hiç kimseye rastlamayarak Gundukta köyüne eriştik. Tek sorun yol boyunca korkularını gizleyemeyen arkadaşlarımın rahatsızlığıydı.

Gundukta'da kahvaltı etmek için durduk ve Tuhubanav'daki melikleri gördük. Köyün insanları bizim için çok korkmuşlardı. Çünkü Mütesellim geceyi burada geçirmiş ve bize karşı o korkunç tehditlerini burada da yinelemişti. Onun Hakkari ve o bölgenin Kürtleri arasında ortaya çıkan bazı anlaşmazlıkları çözmek için Çal'a gittiğini, Bircham'ın Nurullah Bey tarafından, kendi ai-

lesini ve arkadaşlarını bölgeden çıkarmak için Tuhuba'ya gönderildiğini öğrendim. "Bu kez" dedi şef, "Bedirhan Bey tüm Hıristiyanların işini bitirmek istiyor, önceki gibi, konsolosların ya da Türklerin köle olarak onları özgürleştirmesine de izin vermeyecek!"

Mümkün olduğu kadar çabuk, Tuhuba'dan ayrılmak istediğimden Melik Potrus'un davetini kabul edemedim ve Birica'ya doğru yola devam ettim.

Aşita'ya daha önce ziyaret ettiğim köyler ve Raola yolu ile gitmek istemediğimden- Tuhubalıların Zap ile aramızda olan geçitlerin çok zor olduklarını söylemelerine karşın, Birica'nın arkasında yükselen Kora Dağını geçmeye karar verdim. Anlattıklarının hiç de abartılmadığını gördüm bu geçiş sırasında. Kaya çıkıntıları boyunca, oynak taşların üzerinden kendimizi ve hayvanları çekerek, sürükleyerek, iki saat süren bir savaştan sonra bitmiş, nefes nefese kalmış bir halde doruğa ulaşabildik. Tüm Tuhuba Vadisi'ne tepeden bakan doruktan aşağı baktık: İnsanın yüzüne gülen köyler, mağrur Kareta sıradağlarına kadar doğuya doğru uzanmıştı. Batıda Apençay Kürtlerinin yaşadığı yüksek yerleri, Çal, Zap Vadisi ve Aşita'nın doruklarını tanıdım.

Kora Dağı, Gise ve Birica köylerinde yaşayan insanların yazın konakladığı otlak ya da *zoma* idi. Yukarı doğru çıkarken kabaca yapılmış birçok kulübenin ve girişinin yarısı kayalarla kapatılmış mağaraların -vahşi hayvanlardan korumak için sürülerin kapatıldığı yerler- yanından geçtik. Geçidin üstünden az bir mesafe uzakta bir çeşme, birkaç tane ağaç vardı. Onun dışında dağ çıplak kayalardan ibaretti. Yılın bu zamanında da hiç yeşillik yoktu.

Arkadaşlarım büyük taşları yokuştan aşağı yuvarlıyorlar, kayaların üzerinden zıplayıp hemen ötedeki dönemeçte gözden kayboluncaya kadar onları izleyerek eğleniyorlardı. Tabii yuvarlanan kayalar, boş durmuyor, onlar da daha küçük taşları, toprak kütlelerini harekete geçiriyor, dağın yüzeyinden aşağı doğru inen bu süprüntü kütleyi gören, hâlâ yokuşu tırmanmaya çalışanlar sağa sola kaçışıyor ya da vadinin aşağısında sürüsünü otlatmaya çalışan yalnız çoban ezilmemek için yerini değiştiriyordu. Bunu gören bizimkiler de basıyordu kahkahayı.

Bir saat süren hızlı, baş döndüren bir inişten sonra bir vadinin karşı kıyılarındaki harabeler yığınından oluşan, Bi-Alata isimli bir Tiyari köyüne geldik. Sağ kalan birkaç kişi korkunç bir yoksulluk içindeydi. Şiddetli bir çiçek salgını vardı köyde. Su kanal-

ları Kürtler tarafından yıkıldığı ve henüz onarılamadığı için tarlaların çoğu ekilmemişti. Hatta kilise bile yeniden yapılmamıştı. Kesilmiş ağaçlar yolda boydan boya yatıyordu, yanmış keresteler bahçelerin içini doldurmuştu. Köy çok viran görünüyordu. Bir Şamaşa ya da papaz yardımcısı bizi evine davet etti. Sefil barakanın tek odasının köşesinde toplanmış olan ve salgın hastalığın pençesinde kıvranan çocuklarının yüzlerinde çıbanlar, lekeler vardı. Öldürücü ateşle iki büklüm olmuş kadınlar ve çocuklar ilaç için yanıma geldiler ama onlara yardım etmek bu kez benim gücümü aşan bir şeydi. Ev sahibimiz de köyün diğer insanları gibi aşırı yoksuldu. Birazcık *garıs*, az bir tereyağı bile bütün evlerin yaptığı bağışlardan sonra ancak toplanabildi. Bi-Alata köylülerinin yaşamlarını nasıl sürdürdüklerini anlayamadım gerçekten. Papaz yardımcısı yine de neşeli ve mutlu görünüyor, ailesinin, köyünün başına gelen bu bahtsızlıkları, felaketleri Tanrıya havale ediyordu.

Şimdi sadece on ailenin yaşadığı bu köyden ayrılırken, biz geçene kadar orada geçişimizi beklemiş yaşlı bir papaz yanıma geldi. Bizi evine ekmek yemeğe davet etti. Kulübesi çok uzak olduğundan, beni çok etkileyen bu kibar davranışına karşın teklifini reddetmek zorunda kaldım. Onunla birlikte gitmeyeceğimi anladığından bize, bir sonraki köye kadar eşlik etme ve onlar olmaksızın geçmenin olanaksız olduğu geçitlerde bize yardımcı olacak güçlü üç dört dağlı adam getirme konusunda ısrar etti.

Bu iyi kalpli papazın yardımı olmasaydı bizim Marth d'Kasra'ya ulaşma girişimimiz suya düşecekti. İki üç kez kaygan kayalara ve dimdik uzanan yokuşlara tırmanamayacağımızı düşünerek geri döndük. Tüm bir ailenin el ve ayaklarının içine sığabileceği, koskoca Türk usulü botlar giyen İbrahim Ağa grubumuz içinde bu yolculuktan en fazla rahatsız olan kişiydi. Bir katıra binmeye çalıştığı zaman semere alışık olduğu için mutlaka hayvanın kuyruğunun üzerinden kayıp, boylu boyunca yere seriliyordu. Bu da köy gecelerinde anlatacak öyküleri hiç bitmeyen Yakup Reis'e yeni bir malzeme oluşturduğundan onu çok eğlendiriyordu. Yok katıra binmeyip yürümeye karar verirse, ya botları kayaların arasındaki çatlaklara giriyor ya da kum-çakıl doluyordu aynı meşhur botlara. Bu da az dert değildi. Sonunda oynak taşlarla dolu olan bir yatağı geçerken, birden soğukkanlılığını yitirdi, olduğu yerde korku içinde, ne ileri ne geri giderek çakıldı kaldı. Bastığı toprak parçası oynamaya başladı, aşağıdaki korkunç uçu-

ruma doğru yavaş yavaş oynattığı heyelanla birlikte gitmeye başladığını gördü. Bu her Türkü korkutacak kadar önemli birşey olduğundan İbrahim Ağa hemen dağın yüzüne kapaklanıp korkuyla yere yapıştı. "Ne yapıyor bu Kürt?" diye bağırdı İbrahim Ağa'nın geçmesini bekleyen ve tüm Müslümanların Kürt olduğunu düşünen Tiyarililerden birisi. "Burada adamın betini benzini solduracak ne var? Burası deşt deşt! Kürt ve anlamını bildiği deşt sözcüklerinden Hıristiyanın ne demek istediğini tahmin eden İbrahim Ağa öfke ve kızgınlıktan kendi içinde bulunduğu tehlikeyi bile unuttu: "Deşt'in de senin de canın cehenneme!" diye haykırdı hâlâ oynayan taşlara tutunarak, "Terbiyesiz, sütü bozuk herif! Ah, şu kafire bir Osmanlı'ya gülmenin ne demek olduğunu bir gösterebilsem! Üstelik bir de bana Kürt dedi, namussuz!" En sonunda dağlıların yardımı ile o tehlikeli pozisyondan kurtarıldı ama yüzü bir türlü gülmedi. Bütün gücümüzü katırları bu ve buna benzeyen yerlerin üzerinden geçirirken harcıyorduk; Tiyarililer onları kuyruk ve yularlarından tutup kaldırıyorlardı.

Önceden büyük bir köy olan ama şimdi kırk haneden[15] oluşan Marth d'Kasra'ya ulaşmadan önce bu güçlükleri aşmak için tam iki saat uğraşmıştık. Bêlatê'den daha zengin görünen bir yerdi. Çevresinde uzanan bahçeler ve üzüm bağları yabani otlardan arındırılmış, güzelce sulanmıştı.

Marth d'Kasra'nın yukarısında mağrur, çıkıntılı bir kayanın üzerine kurulmuş şimdi on haneye düşmüş Lacipe köyü vardı. Bu köye yük hayvanları giremezdi. Bir papazın evine gittik, katırlar dinlenirken biz de orada oturduk.

Biz konuşurken hâlâ huzura erişememiş, şimdi de yeni bir kızgınlığın belirtilerini üzerinde taşıyan İbrahim Ağa içeri girdi. Bu kez kızmasının nedeni, onun oturduğu yerde, gözlerinin önünde daha önce betimlediğim gibi yıkanan kadınlardı. "Onlara daha uzak bir yere gitmelerini söyledim" dedi hışımla. "Ne dediler biliyor musunuz? Eğer onları görmek istemiyorsam, başımı başka yere çevirecekmişim! Eğer bu kafirlerde iffet yoksa hiç olmazsa Müslümanlarda olduğunu şunlara gösterelim! Muhammed Paşa - Allah ona insaf vermişti- Arap erkeklerinin dinsiz, kadınlarının donsuz, atlarının yularsız olduğunu söylerdi ama bu kafirler Arapların hepsinden daha günahkarlar, şu tarladaki hayvanlardan farkları yok." Kavasın gazabını yatıştırdıktan sonra, papaza

15 Köyde iki kilise ve iki papaz vardı

bu uygunsuz davranışın nedenini sordum ama O benim neden sözettiğimi pek anlamış görünmüyordu, yalnızca tüm bu dağlarda bunun bir adet olduğunu söyledi.

Marth d'Kasra-Çonba arasındaki yol bu sabah geçtiğimizden daha az tehlikeli ve daha az zor değildi. İlk köyün bahçeleri Zap'a kadar uzanıyordu. Vadiyi takip edebilirdik. Ama bizimle gelen adamlar, dağların üzerinden aşan daha kestirme bir yoldan gitmeyi tercih ettiler. Böylece gece olmadan önce Çonba'ya erişebilirdik. Zap'a yaklaşırken bir şist tabakası ile yatağından yaklaşık 150 metre yükselmiş, görünüşe göre yakın zamanlarda olmuş bir doğa olayı ile yukarı kalkmış kum birikintilerinin oluşturduğu çok güzel bir manzara gördüm.

Zap Vadisindeki köyler, Tiyari'nin diğer bölgelerinden çok daha fazla Kürtlerin zulmüne uğramışlardı. Çonba neredeyse insansızdı; evleri ve kiliseleri bir harabe yığınıydı, bahçeler, meyve bahçeleri ihmal edilmiş, hiçbiri ekilmemişti. Başımızı sokacak bir çatı bulamadık. Halımızı temiz, gürül gürül akan bir çeşmenin yanındaki ceviz ağaçlarının altına sermek zorunda kaldık. İşte bu ağaçların altında, büyük katliamdan sonra Bedirhan Bey gelip oturmuş, kendisine esir olarak teslim edilen Melik İsmail'i burada kabul etmişti. Bahtsız Tiyari Şefi'nin ölümüne tanıklık eden Yakup olayı bize şöyle anlattı: Birçok yiğitlik gerektiren mucizelerden, ülkenin iç bölgelerine açılan geçidin savunulmasında bizzat savaşarak halkına liderlik ettikten sonra, kalça kemiğinin bir gülle parçası ile kırılması üzerine, adamları tarafından gizli bir koyaktaki mağaraya getirilmişti. Kendi canını kurtarmak için onun bulunduğu yeri söyleyen bir kadın olmasaydı eğer, bu mağarada düşmanlarından belki kurtulabilirdi. Onu saklandığı yerden vahşi sevinç çığlıkları ile Bedirhan Bey'in önüne sürükleyerek götürdüler. Melik İsmail yere yığıldı. "Niye bu kafir benim önümde oturuyor" diye bağırdı kızgın şef. Onun kırık kalçasını görmüştü. "Bu nasıl bir köpektir ki inananların kanını dökmeye cesaret edebildi?" Kendisini zorlukla doğrultmaya çalışarak cesurca, "Mir, bu kılıç yirmi Kürdün canını aldı, Tanrı ömür verseydi daha birçoğu onun tadına bakacaktı!" dedi. Bedirhan Bey ayağa kalktı, Melik'i ona doğru getirmelerini ima eden bir işaret yaparak Zap'a doğru yürüdü. Onun emri ile Hıristiyan Şefi nehrin üzerine doğru getirdiler, bir kılıç darbesi ile kopan başı düştüğü suları kızıla boyayarak döne döne gitti. Arkasından gövdeyi de suya attılar.

Melik'in tüm ailesi istila zamanında gösterdikleri kahramanlık ve cesaretle kendilerini belli etmişlerdi. Onun yanında savaşan kızkardeşi, ölümcül bir yara ile düşmeden önce dört kişiyi kılıçtan geçirmişti.

Pınarın az ötesinde önceden bizim konakladığımız Tiyari'de büyüklükleri ve güzellikleri ile ünlü ceviz ağaçları kümesinin gölgesi artık görünmüyordu. Kürtler hepsini kesmişlerdi, kocaman gövdeleri yere serilmiş, cansız yatıyordu artık. Birkaç küçük ağaç ayakta kalmıştı, biz de onların altına sığındık gölge için. Bulunduğu yerden yukarı doğru içbükey bir biçimde, yükselen çıkıntılı bir kayanın dibinden gür biçimde fışkıran su taptaze ve serindi. Bir zamanlar tarlalara su taşıyan arklar mahfedildiği için pınarın etrafında küçük bir bataklık oluşmuştu. Bu yüzden sivrisinek kaynıyordu, gece boyu onları uzak tutmak için büyük ateşler yakmak zorunda kaldık.

Ertesi sabah, nehri aşmak için Zap Vadisinden yukarı doğru üç-dört mil tırmandık. Yol Yukarı Tiyari bölgesine doğru uzanıyordu. Tek başına duran yüksek kayaların üzerine tünemiş ya da koyaklarda yarı gizlenmiş köyleri, aşağıdan bakıldığında görülüyordu. Manzara yine enfesti. Nehir derin ve dip bir geçitten çıkıp aşağı hızla akıyor, çıplak ve kıraç dağlar vahşi bir karmaşa içinde birbiri ardına uzanıyordu. Yalnızca dağlılar kıt olan toprağı toplamışlar ve kulübelerini üzüm bağları ve bahçeleriyle çevirmişlerdi.

Nehrin bu noktasındaki asma köprü Lizan'dakinden daha iyi bir durumda olduğu için katırlarımızla büyük bir zorluk çekmeden geçtik üzerinden. Kısa bir süre Zap Nehrinin kıyıları boyunca indikten sonra dağların içine daldık, meyve bahçeleri içine gömülmüş Kona Zevi ve Bitti isimli iki Kürt köyünden geçtikten sonra öğleye doğru Serspito'ya ulaştık. Bizi büyük bir sıcaklıkla karşılayan papazın evinde iki saat kadar kaldık. Seksen aileden yalnızca otuzu sağ kalmıştı. Geri kalanların hepsi öldürülmüştü. İki kilise hâlâ harabeydi. Şimdiye kadar birkaç ev yeniden yapılmıştı.

Öğle üzeri yolculuğa yeniden başladık, yüksek ve kıraç bir dağı geçerek Aşita Vadisine indik.

Tiyari Dağlarını geçtikten sonra buna çok ihtiyaçları olan katırları dinlendirmek için, bir köyde konakladım. Köylülerin bahsettikleri bakır madenlerini ziyaret etmeyi çok istediğimden Keşe Hormuzd ve Nimrud'da yanımda çalışmış olan işçilerimden biri

olan Davut'a benimle gelmelerini söyledim. Aşita'dan ayrıldık. Yakup, papazlar ve köyün birkaç ileri geleni, köyün biraz dışına kadar gelip bize orada veda ettiler. Dağlara girdiğimiz yoldan farklı bir yol seçtik giderken. Böylece dik bir yokuştan kurtulmuş olduk. Berwari'den Aşita'ya uzanan vadiden aşağı inerken kalabalık bir grup gördük. Tabii önce Kürtler zannettik. Onlar silahlarını çıkarıp sel yatağından beslendiği için bol bol serpilmiş sazlıkların oluşturduğu bir korunun arkasına sindikleri zaman biz de onlara iyice yaklaşmıştık. Musul'dan dağlara dönen Nasturi Keldaniler olduklarını anlamakta gecikmedik. Aralarında beni şaşırtan birini gördüm; Keşe Oraho.[16] Bu, katliam zamanında Aşita'dan kaçmış çok bilgili, değerli cana yakın bir papazdı. Din konusundaki engin bilgisi, kabilelerin politik durumlarını çok yakından izlemesi ve Keldani Kilisesi Törenleri'nin hangi ilkeler üzerine yapılacağını çok iyi bilmesi onu Mar Şamun'un sürgünlüğünde başyardımcısı olmasını sağlamıştı. Dağları terketmesinin üstünden üç yıl geçmişti ve dağ havasını çok özlemişti. Arkadaşlarının öğütlerine rağmen ovadan çıkmaya karar vermişti. Şimdi karısı ve oğlu ile birlikte Tiyari yolundaydı. Birkaç dakika konuşup ayrıldık ve bir daha hiç karşılaşmadık. Bizim buluşmamızdan birkaç gün sonra Bedirhan Bey Aşita'ya sürüleriyle birlikte girmişti. Bu zavallı papazın tanık olduğu bir önceki kan dökme sahnelerini çağrıştıran yeni vahşetler yapıldı. O da birbiri ardına boğazlanan çaresiz Hıristiyanlara sadece ağlayarak, duyduğu dayanılmaz acı ile ölüp gitti.

Tiyari'ye gelirken çıkmış olduğumuz aynı vadiyi artık izlemedik. Sağ taraftaki dağlara doğru gittik. Dik bir yokuştan sonra kendimizi meşe ağaçlarından oluşan bir ormanda bulduk. Ancak birkaç dağlının bildiği madenin girişini bulmak için rehberlerimiz bir süre aradılar. Girişten azıcık uzakta, taşların arasında bol bol bakır filizleri oraya buraya dağılmışlardı. Madene zor indim. Birçok yöne giden, ağızları toprakla az ya da çok kapanmış bir sürü geçit keşfettim. Madenin içini araştırmadan önce bu toprakları çıkarmak zorunda kaldık. Bakır, parlak mavi bir damar şeklinde kristalize olmuş, yoğunlaşmış küçük kütleler biçiminde tozlu kayaların üzerinde devam ediyordu. İyice görebilmek için kaya çatlaklarının üzerindeki tozu bir bıçakla kazıdım. Hemen Asur saraylarındaki süslerin ve tuğlaların renklendirildikleri malzemeyi tanıdım. Birikmiş toprak yığınının izin verdiği ölçüde bir-

16 Auraham, Abraham'ın bozulmuş hali

kaç damar kolunu daha izledikten sonra açık havaya çıktım. Maden, çok açık olarak görünüyordu ki eski bir dönemde açılmış ve işletilmişti. Girişi kayalar ve taşlarla öyle güzel gizlenmişti ki onu bulmak gerçekten çok zordu. Tiyari Dağlarında özellikle Lizan'ın üzerindeki yüksek bölgelerde ve Berwari Vadisinde demir, kurşun, bakır ve diğer mineraller boldu. Hem Kürtler hem Keldaniler eğimlerdeki taşların arasından topladıkları ya da sel sularının getirdiği bu bakır külçelerinden tüfekler, tüfek mermileri ve tarım aletleri yapıyorlardı.

Halamun ve Geramun[17] bölgesini sağımızda bırakarak derin bir vadiye girdik. Meşe, kayın ve diğer dağ ağaçlarından oluşan bir ormanın içinden iki saat kadar at sürdük. Kara çadırlarını daha kuytu olduğu düşüncesi ile ağaçlarla kaplı bir koyağın içine kurmuş birkaç Kürt kampının yanından geçtik ama Çalek'e ulaşana kadar hiç köy görmedik. Buraya doğru inerken, yol kıyısında, kare taşlardan sağlam bir duvarcılık bilgisiyle yapılmış büyük bir harabe gördüm. Bu harabelere ilişkin bir rivayet olup olmadığını öğrenemedim. Ne yapının doğasına, ne de ismine ilişkin bir tahminde bulundum. Çok eski bir eser olduğu belliydi. Dağlara girişi kontrol altında tutan bir Asur kalesi olabilirdi. Geçit aynı isimli Kürt köyünden aldığı Kesta adıyla anılıyordu.

Çalek kısmen Keldanilerin kısmen de Kürtlerin yaşadığı büyük bir köydü. Bir kiliseleri ve papazları olan yaklaşık onbeş Hıristiyan aile vardı köyde. Evler yemyeşil, sulak bahçeler ve meyve ağaçlarının arasında yapılmışlardı. Geceyi Kahya'nın evinde geçirdik. Büyük bir içtenlikle ağırlandık.

Sabahleyin Habur'un kıyıları boyunca bir süre yol aldık. Çalek'ten Habur'la birleşen Supna Irmağına kadar beşbuçuk saatlik bir yolculuk oldu bu. Burada Berwari Vadisi sayısız küçük koyaklara ayrılıyordu, mazı üreten meşe ağaçları ormanı ile kaplıydı. Bu noktada bizi Amediye Vadisinden ayıran dağ dizisi daha önce geçtiklerimizin yanında çok alçak kalıyordu. Tepelerin üzerine oraya buraya dağılmış birçok Kürt köyü görünüyordu. Yüksek, tek başına dikilmiş bir kayanın tepesine bir taç gibi konmuş burçları olan bir bey kalesi uzaktan arada bir görülebiliyordu. Abdülsamet Bey'in ikametgahı Gümri Kalesi ise Berwari'nin her yerin-

17 Bu büyük iki köyde Nasturi Keldanileri yaşıyordu. Ama ayrı bir bölge oluşturdukları için vergilerini doğrudan Musul Paşası'na ödüyorlardı. Önceden çok zengindiler ama yakın bir zamanda Bedirhan Bey tarafından çok zarar verildiği için bölge sakinlerinin çoğu daha yüksek dağ bölgelerine kaçmışlardı. Bölge mazı açısından çok zengindi.

den görünürdü.

Kürt köyü Örmeli'de durduk ve günün yarısını orada geçirdik. Musullu bir subaşıya -vergi tahsildarlarının başı olan bir çeşit memur- rastladım. Beni çok ileri gelen bir konuk gibi karşıladı. Giysileri hem Osmanlı hem de büyük bir bölümünü sorumluluğu altında bulunan bölgedeki insanlardan zorla aldığı Kürt giysilerinin tuhaf bir karışımıydı. Beni müsrifliğe varan bir konukseverlikle ağırlıyordu, tabii ki Kürtlerin sırtından. Onlara benim Vezir'in özel bir arkadaşı, çok değerli biri olduğumu söylemişti. İlk pilav tabağını kendisi bizzat bana getirdi. Bunu çorbalar, tavuk etinden yapılan kebaplar, bal, yoğurt, kaymak, meyve ve Kürtlerin diğer güzel yemekleri izledi. Oturmayı reddetti ve ben ziyafet çekerken başımda dikildi. Böyle önemli bir kişilik tarafından gösterilen bu abartılmış saygının boşuna olmadığı çok açıktı. O dışarı çıktıktan sonra, yediğim şeylerin parasını vererek onların güvenini kazandıktan sonra birkaç Kürt toplandı çevreme. Onlardan olup bitenin nedenini öğrendim: Ev sahibim vergilerini toplamakla sorumlu olduğu bu Kürtlere o kadar kötü davranıyor, öylesine büyük tutarlar çıkarıyordu ki, büyük bir umutsuzluğa kapılan köylüler katlandıkları bu acıları Paşa'ya bildirsin diye Musul'a bir heyet yollamışlardı. Bu benim niçin böyle karşılandığımı da açıklıyordu, kendi liyakatımın bunda pek payı yoktu doğrusu. Tahmin ettiğim gibi, ben ayrılmadan önce yanıma geldi, genel olarak, Kürtlerin karakteri ve onları yönetme biçimi üzerine temiz bir söylev çekti: "Vallaha billaha Beyim, bu Kürtlerde Müslümanlık filan arama! Kafirlerden de kötü bunlar, hırsız ve katilden başka birşey değiller. Üç kuruş için adamın gırtlağını keserler! Artık siz de Ekselansları size onların durumunu soracak olursa ne diyeceğinizi biliyorsunuz. Bu hayvanları mahmuz ve gemle idare edeceksin. Yoo, çok fazla arpa vermeyeceksin." Gülümsemesini sürdürerek devam etti: "Eğer çok arpa verirsen onlar şişmanlar, çirkinleşirler ve daha önemlisi tehlikeli hale gelirler. Arpayı kesip bunlara saman verdin mi iş tamamdır." "Evet mutlaka" dedim rengarenk Kürt işi pelerinine gözlerimi dikip "mümkün olduğu kadar onları şişmanlatmamaya özen gösterdiğiniz belli!" "Ben Zat-ı Âlilerinin değersiz bir kuluyum" dedi. Benim ima ettiğim şeyi anladığı için yüzüne yayılan gülümsemeyi engellemeye çalışarak devam etti: "Ama yine de bu işi hiç istemeden yaptığımı Allah biliyor, boşver gerisini!" Devletin subaşılık sisteminde Kürtlerin ve Hıristiyanların eşit olması bir bakımdan tatmin edi-

ci birşeydi. Çünkü en azından Müslümanlar da diğerlerine uzun zamandır çektirdikleri acıların bir bölümünü bizzat kendileri şimdi tadıyorlardı.

Amediye Vadisini geçtik, Davudiye[18] ve Musul arasındaki yüksek yoldan Kürt köyleri ile dolu alçak tepelere geldik. Geçtiğimiz köylerden birisi olan Küremi'de kutsal bir şeyh vardı. Gösterdiği mucizelerle tüm Kürdistan'da meşhur bu mübarek zat orada oturanlar tarafından durmadan badana yapılan, bakılıp onarılan, temiz beyaz bir binanın bir *eywan*ında ya da açık bir odasında oturuyordu. Göbeğine kadar inen kar gibi beyaz sakalı vardı. Bir sarık ve lekesiz ak bir ketenden yapılmış bir cüppe giymişti. Gözleri körelmişti neredeyse. Oturduğu yerde yavaş yavaş sağa sola salınıp tespih çeker, şafak zamanından günbatımına kadar hiçbir şey yemezdi. Sürekli oruçtu. Ona yakın olan bir mermer çıkıntının üzerinde, güneş battığı zaman hemen alabilsin diye kullanıma hazır tutulan her biçimden su testisi hazır dururdu. Kürtlere bakışı Subaşı'dan pek farklı olmayan İbrahim Ağa oradan geçerken Şeyh'e onu pek onurlandırmayacak bir küfür patlattı. Eğer bu orada bulunanlar tarafından duyulsaydı, bize pek iyi davranacaklarını sanmazdım. Kendimi kavas kadar rahat ifade edemesem bile genellikle onun düşüncesine katılıyordum. Çünkü insan, bu adamı aynı sınıftan diğerleri gibi, talihsiz Hıristiyanların katledilmesinin nedenlerinden biri olarak düşündüğü zaman bu sözü kesinlikle hakettiğini düşünüyor. Üstelik katliam zamanında oğlu Şeyh Tahir,[19] Bedirhan Bey'i dinine şevkle bağlı olduğunu kanıtlaması için durmadan kan dökmeye kışkırtmıştı.

Geceyi yeni bir kilisesi, iki papazı olan ve kırktan fazla haneden oluşan büyük Keldani köyü Mangayşi'de geçirdik. Köylülerin ana geçim kaynaklarından biri Musul'a sattıkları kuru üzümdü. Üzüm bağları çok büyük, bereketliydi. Davudiye valisinden çok şikayetçiydiler. Neleri var neleri yoksa hepsini talan ediyordu. Onlar da Paşa'ya bir heyet göndermişlerdi.

Zengin ormanlarla kaplı sıra tepelerin üzerinden aşan bir geçit Mangayşi'den, birçok Kürt köyünün bulunduğu büyüklü küçüklü akarsularla sulanan bereketli bir ovaya açılıyordu. Ötedeki

18 Aynı isimli bir bölgenin merkezi. Buraya Musul'dan vali atanıyor, doğrudan Musul'a bağlıydı.

19 Bedirhan Bey'in en yakın öğütçülerinden biri olan bu fanatik, Musul'a girdiği zaman görüş alanı Hıristiyanlar ve diğer münafıklar tarafından kirletilmesin diye yüzünü bir peçe ile kapatırdı. Kürt nüfus üzerinde inanılmaz bir etkisi vardı. Onu mucizeler yaratabilen bir ermiş sayıyorlardı.

dağlar, ağaçsız kıraçtı. Dar koyaklardan geçerek, vahşi bir karmaşa içinde oraya buraya dağılmış kuntaşı kayalarının üzerinden aşarak, saatlerce bu çıplak dağların doruklarında dolaştık. Tek bir yaprak görünmüyordu; güneş yeri kavurmuştu, toprağın orası burası volkanik patlamalarla kararmış kalmıştı. Vadinin birçok yerinde fokurdayan açık kaplıcalara, kükürtlü sıcak su havuzlarına rastladık. Bahar zamanı hem Kürtler hem çevre köylerdeki insanlar bu havuzların yanına çadırlarını kurar, bir ay sağlığa çok iyi gelmesi ile ünlü kükürtlü sulardan yararlanırlardı.

Uzun bir geçit bizi Duhok kasabasına getirdi. Burası eskiden çok önemli bir yerleşim yeriyken şimdi harabeye dönmüştü. Akarsuların oluşturduğu bir adanın üzerinde muhtemelen antik bir yere kurulmuş bir şehirdi. Burçları olan, topraktan yapılmış kalesi bir müddet İnce Bayraktar Muhammed Paşa'ya karşı bir Kürt beyi tarafından tutulmuştu. Daha sonra kale düşmüş, buraya bir Türk vali atanmıştı. Mütesellim İsmail Bey beni çok kibar bir şekilde karşıladı. Onunla birlikte kahvaltı ettim. O sırada yakın civardaki Kürt beylerinin birisinin oğlu da onu ziyarete gelmişti. Çok güzel, nakış nakış işlenmiş bir giysi giymişti, kulağında ağır mücevherlerle süslü küpeler vardı. Kuşağına büyük silahlar takmıştı. Sarığına bir tutam kadife çiçeği takmıştı. Zeki veyakışıklı bir çocuktu. Bununla birlikte büyümüş de küçülmüş bir hali vardı. Kuşkusuz, Şeyh Tahir'in talebesi olmuştu bile. Onu dinsel bir tartışmaya sürüklediğimde ciddi bir havayla konuya girdi ve Müslümanların kafirleri niçin yok etmek zorunda olduklarını, Kuran'dan çok yerinde ve zekice alıntılar yaparak desteklediği dini görüşlerini bana açıklamaya girişti.

Amediye'den gönderilen atlarım beni burada bekliyorlardı. Yorulmuş katırları bırakarak atlara atladık, yaklaşık bir saat uzaklıkta Duhok'la aynı vadi içinde olan Hıristiyan köyü Maltaya'ya gittik. Buradaki kaya heykelleri hiç vakit yitirmeden incelemek istediğimden yanıma bir köylü aldım, birlikte yakındaki bir tepenin dibine gittik. Kısa ama yukarı doğru çok dik bir tırmanıştan sonra anıtlara ulaştık.

Kayanın üzerine dört tane tablet oyulmuştu. Her tabletin üzerinde dokuz figür vardı. Heykeller Asur işiydi: Kuyuncuk ve Horsabad'daki yapılarla çağdaş ama Nimrud'a göre daha sonraki bir döneme aittiler. Dört kabartmadaki konuların hepsi birbirine benziyordu ve tanrılara tapınmayı anlatıyor görünüyorlardı. Birinci ve ikinci figürler krallar, kalanlar hayvanların üzerindeki

tanrılardan oluşuyordu. Birinci tanrı boynuz kıvrımlı sarık giymişti ama bunların tepesi yuvarlak değil kare biçimliydi. Ok gibi bir şekil ya da susam çiçeği ile süslenmişti ama süs o kadar bozulmuştu ki hangisi olduğunu ayırdedemedim. Bir elinde bir yüzük diğerinde bir sırım veya yılan gibi birşey tutuyor, biri boğa diğeri grifona benzeyen kartal başlı ama kanatsız bir aslanın üzerinde duruyordu. İkinci kutsal figür sakalsızdı, bir elinde bir yüzük tutuyordu. Sandalyeye oturuyordu. Kollarının ve vücudunun alt bölümleri, insan başlı kuş, kuyruklu insan figürleriyle (Nimrud'da bulunan vazonun üzerindekilere benzeyen[20]) desteklenmişti. Bütün tanrılar iki hayvanın; aslan ve boğanın üzerindeydiler.

Üçüncü tanrı birinciye benziyordu. Kanatlı bir boğanın üzerindeydi. Ondan sonra gelen dördünün sarıklarının üzerinde altı ışıklı bir yıldız vardı. Birincisinin bir elinde bir yüzük göze çarpıyordu, kanatsız bir grifona binmişti. İkinci de bir yüzük taşıyordu ve Horsabad'daki heykellerde olan biçimde süslenmiş bir atın üzerinde dikiliyordu. Üçüncüsü Yunan Jüpiteri'nin resimleri ve heykellerinde sıkça kullanılan bilindik yıldırım şekline çok benzeyen bir nesne tutuyordu, kanatlı bir boğanın üzerindeydi. Sakalsız olan dördüncüsü kanatsız bir aslanın üzerindeydi, elinde bir yüzük vardı.

Tanrılara bakan kralların ikisi de bir elini havaya doğru kaldırmış, diğer elinde tören asası veya ona benzer bir cisim tutuyordu.

Bütün tabletler uzun zamandır hava ile temas halindelerdi. Bir tanesi, arkasındaki kayanın içine oyulmuş, bir zamanlar mezar olarak görev yapmış olan odaya açılan bir giriş yüzünden neredeyse tamamen yok olmuştu. Heykel bu kazıya kurban edildiğine göre, bu eserleri yapan insanlar ölülerini buraya gömenlerden farklı ve daha önceki bir dönemde yaşamış olmalıydılar. Bununla birlikte belki de mezarın kapısı, üzerinde kabartmaların sürdüğü bir duvarla kapatıldı ve böylece hepsi girişi gizlemek için dikkatlice birleştirildi. Bu tür yapılmış kazılara Maltaya'dakilerle aynı döneme ait, Bavyan'ın kaya heykellerinde de rastlanır.

Bu kabartmalardaki ayrıntılar, ayırdedilebildiği kadarı ile sonraki dönem Asur anıtlarındakilere çok benziyordu. Kralların saç şekli, tanrıların oturduğu sandalyelerin yapılma biçimi ve süsleme açısından Maltaya'nın heykelleri Horsabad'dakilere çok benziyordu.

20 Bak sayfa 100

Güneş battıktan sonra döndüm köye. Kavasım ve hizmetçilerim kilisenin çatısında oturmuşlardı. Kahya güzel bir yemek ziyafeti hazırlamıştı. Maltaya köylüleri Katolik Keldanilerdi. Daha yeni dönmüşlerdi. Büyük bir bölümü akşam bizimle birlikteydiler. Dinsel tartışmalara balıklama atlamaya her zaman hazır arkadaşım, onlarla hemen ateşli bir tartışmaya girişti. Nasturi ve Roman Katolikliği arasındaki ince farkları onlara göstermekten büyük bir zevk alıyordu. Tartışma geceyarısına kadar süren, gürültülü, hiç kimsenin kendi çelişkisini kabul etmediği dinsel bir çarpışmaya dönüştü.

Ertesi sabah atlarımıza atladık, Elkoş'a gitmek için tekdüze bir ovayı katettik. Köyün arkasındaki tepelerin arasındaki bir geçitte birkaç tane, bazılarının kapı yolları kaya içine açılmış kare bir delikle yapılmış, bazılarının girişinin üzeri kaba süslerle bezenmiş Maltaya'dakilere benzer, daha sonra yapılan kazı ile bozulmuş türden kaya mezarlar gördüm.

Elkoş'a gelince hemen Kahya'nın evine doğru devam ettim. Ama onun evinde, gösteriş budalası, çirkin bir Türk subaşı buldum. Pencereden başını çıkardı ve küstah bir şekilde kim olduğumu, nereden geldiğimi, nereye gittiğimi, ne istediğimi sordu bana. Sorduğu sorular, birden yakasından tutulup sindiği köşeden çıkarılıp sokağın ortasına iteklenerek yanıtlandığı için çok şaşırdı. Onun aldığı haraçlardan şu ya da bu şekilde etkilenmekte olan köylüler oraya toplanmıştı ve bunu görünce çok hoşlarına gitti. "Ne biçim bir köpeksin sen" diye haykırdı İbrahim Ağa küçük bir derenin içine doğru iterek ve ailesinin kadın üyelerini içeren hiçbir biçimde savunulamayacak küfürler savurarak, "Kadı Hazretleri gibi milleti sorguya mı çekiyorsun o deliğinde mahkeme kurup? Seni orospu dölü! Dayak parasını[21] alacaksın ama tabanlarına falaka olarak!"

Elkoş önemli bir Hıristiyan köyü idi. Önceden hepsi tamamıyla Keldani olan köylüler Roma Katolikliğine dönmüşlerdi. Çok bilinen bir rivayete göre peygamber Nahum'un -onun kehanetleri ile bilindiği ismi ile Elkoşit'in- mezarı bu köydedir. Müslümanlar, Hıristiyanlar ve özellikle mezarı her zaman onaran ve yılın belli dönemlerinde yığınlar halinde buraya akın eden Yahudiler tarafından çok kutsal sayılan bir yerdir. Mezar, geniş bir odanın üst bölümünde duran yeşil bir örtü ile örtülmüş alçı muhafaza içindedir. Odanın duvarlarında üzerinde karakteri tam verileme-

21 Kelimesi kelimesine sopa parası, davalarda kadıya ödenen vergi.

miş İbranice harflerle yazılmış dualar, tarihler, çeşitli Yahudi aileleri tarafından yapılmış ziyaretleri gösteren sayfalar vardı. Mezarın olduğu ev modern bir binaydı. Hiçbir yazı ya da yer hakkında eskiden kalmış bir kalıntı parçası yoktu. Bu bakımdan ben de bu rivayetlerin neleri ortaya çıkardığını ya da ne zamandan beri Elkoş köyü[22] ile ilgili olduğunu hiç anlayamadım.

Mezarı ziyaret ettikten sonra sadece tek bir çıkışı -ovanın içine birden giriveren çok dik ve dar koyak- olan küçük bir girinti, havza oluşturan yüksek mağrur kayaların tepesine yapılmış Rabban Horınuzd Manastırına gittim. İnziva için birebirdi. Çıplak kayaların içine yarı yarıya gömülmüş olan bina, onu çevreleyen doğal kaya yükseltilerinden çok zor ayırdedilebiliyordu. Eğer keşişlerin kıraç toprakla uzun süreli boğuşmalarının, büyük şefkatlerinin sonucu yetiştirilmiş olan zeytin ağaçları olmasaydı tek bir bitki yaprağı görülemeyecekti. Manastırın çevresinde, dağın girilebilir hemen her yerinde birçok mağara ya da kaya içi odalar vardı. Bu mağaraların bir zamanlar buraya çekilen münzevi alaylarına hizmet ettiği söyleniyordu. Görünüşe göre burası çok eski bir dönemde mezarlık olarak kullanıldığı için, yaşayanlara yer açmak için ölüler dışarıya çıkarılmıştı. Mağara-odalardan bazıları ev olarak kullanılmak üzere bilerek yapılmışken diğerleri de artan sayıyı karşılamak üzere genişletilmiş olabilirlerdi. Sayıları bir zamanlar çok fazla olmuş olmalıydı. Yüzyıllardır[23] olduğu gibi şimdi de yok olup gidiyorlardı. Hâlâ koyağın bazı yerleri delik deşikti.

Buralarda bir zamanlar yaşamış olabilecek münzeviler hiç halef bırakmamışlardı. Ara sıra yalnız bir keşiş kayaların üzerine tırmanırken görülebilirdi. Bunun dışında hiçbir insan ıssızlığı bozmuyordu.

Koyağın girişinden manastıra çıkış, kısmen gevşek taşlarla kabaca yapılmış basamaklarla kısmen kayanın içine açılmış bir patikadan geçilerek yapılabiliyordu. Bu yüzden biz de atlarımızdan inmek ve onları dağın eteğinde bırakmak zorunda kaldık.

22 Aziz Jerome'ye göre El koş veya El Koşa, peygambenn doğum yeri Galile'de bir köydeydi ve mezarı Emmaus yakınlarındaki Bethogabra'da gösterilmiştir. Onun kehanetleri on kabilenin esir edilmesinden sonra yazıldığı ve doğrudan Ninova ile ilişkilendirildiği için öldüğü köyün Asur'da olduğunu söyleyen rivayet pek dayanaksız değil.

23 Bay Rich bu yüzyılın hemen başlarında bu manastırı ziyaret ettiği zaman, mağara sayısı her geçen gün biraz daha azalıyordu. Mağaraların oyulduğu kaya hızla ufalanıyor, bu hücrelerin çoğunu toz toprakla doldurmuyor, bazılarını da tamamen alıp götürüyordu. Keşişler de manastır binasının onarımı için oradan taş keserken, birçoğunu yıkmışlardı. (Rich'in Kurdistan'da Yaşam Anlatısı'dan İkinci Cilt, sayfa 94)

Rabban Hormuzd önceden Nasturi Keldanileri tarafından benimseniyordu ama Elkoş, Telkef ve ovanın diğer köyleri dinlerini değiştirdikten sonra onu Katolikler sahiplendi. Manastırın, dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Keldani patriklerinden birisi tarafından kurulduğu söyleniyordu. Manastırı manastır yapan bu aziz Nasturiler çok büyük saygı gösteriyorlardı. Bazı rivayetlere göre o İran kralının oğlu ve Hıristiyanlık uğruna can vermiş bir şehitti. Kısmen kayaların içine oyulmuş kısmen de muntazam kesilmiş taşlardan yapılmış manastır çok büyük bir binaydı. Rewanduz beyinin komutasındaki Kürtler tarafından yağmalandığından beri içindeki küçük kiliseyi ve bazı odaları bir zamanlar donatmış olan zengin süslemeleri onarmak için hiçbir girişim yapılmamıştı. Duvarlar ara sıra bu yeri ziyarete gelen İtalyan Keşişler tarafından asılmış, çirkince yapılmış aziz resimlerini ve kutsal aile resimlerini saymazsak boştu. Kilisede bölünmeden uzun zaman önce burada gömülü olan bazı patriklerin mezarları vardı. Anıtların üzerine yazılmış olan ünvanları hep "Doğu[24] Keldanileri Patriği" şeklindeydi. Yedi-sekiz yarı aç keşiş manastırda kalıyordu. Yaşamaları için gerekli erzak civarda yaşayan inançlı insanların insafına kalmıştı.

Büyük Hıristiyan köyü Telkef'e varmadan önce akşam çökmüştü. Sabahleyin köylülere benim ziyarete geleceğimi söylesin diye bir atlı gönderdiğim için, Kahya Gurel ve ileri gelen birkaç kişi beni karşılamak için toplanmışlardı. Biz yaklaşırken onlar da muhtemelen uzun bir zamandan beri bizi bekledikleri karanlık bir mağaradan çıktılar. Ellerinde aydınlatma amaçlı mumlar vardı. Bu ışıklar onları taşıyanlar ilerlerken öylesine titriyordu ki heyetin durumunun ne olduğu hiç kuşkusuz hemen tahmin edilebilirdi.

Gurel ve arkadaşları şans eseri grubun en önünde olan kavasıma doğru sendeleyerek ilerlemeye başladılar. Onu ben zannederek üzerine çullandılar, kimisi elini ayağını öpüyor, kimisi elbise-

24 Mar Şamun tarafından kullanılan mühür aynı ünvanı taşır. Patrik de kendini halka açık tüm belgelerde aynı şekilde niteliyor. Daha yakın zamanlarda bazı durumlarda Avrupalılara hitap ettiği zaman kendisini "Nastunlerin Patriği" diye ifade etmesi konusunda ikna edildi. Bu isim Keldanilenn kendileri tarafından asla kullanılmamaktadır. Bu fark çok önemli bir hale geldiği için Roma Piskoposluğu ve Katolikler, Keldaniler sözünü yalnızca dönmüş olanlara vermek için büyük bir gayret sarfetti. Nastun sözünü ise hâlâ eski, Katolik olmadan önceki dinlenne inananlardan bahsederken, küçümseyici ve hor gören bir anlamda kullandı. Nastun sözcüğünden o kadar nefret edilir oldu ki birçoğu böyle anılmamak için Katolik gruplara katıldılar. Ben de Nastunleri "Keldaniler" ya da "Nastun Keldaniler" veya yeni mezhep "Katolik Keldaniler" diye isimlendirdim.

sinin eteklerine yapışıyor, kimisi de dizlerine kapanıyordu. İbrahim Ağa kendini kurtarmak için bir süre çırpındı ama boşuna. "Bey arkada ulan!" diye kükredi. "Allah Allah, beni bu sarhoş kafirlerden kurtaracak biri yok mu?" Yapılan bu yanlışlık çok hoşuma gittiği için atlıların arasına sindim iyice. Gurel, İbrahim Ağa'nın atının yularından tutup, kendine vurduğu tekmelere aldırmadan evine doğru bir zafer kazanmış edasıyla çeke çeke götürdü. Bize yemek pişirmek için gelen Kahya'nın karısı ve diğer bazı kadınlar meşale getirince heyet yaptığı yanlışı anladı. Ama bu arada yine görülmeden gizlenmeyi başarmıştım; ben geldiğim için hazırlanmış kavrulmuş bezelye, birkaç çeşit kuru üzüm ve rakılarla dolu olan küçük bir masanın önüne köyde ne kadar yastık varsa yığılmıştı sanki. Çatının üzerindeki bu yastıkların arasına gizlendim. Kahya beni bulana kadar yine biraz vakit geçmişti. Nefessiz kalana kadar üst üste özürler diledi, ayaklarıma kapanıyor, "bu talihsiz ahmaklık" için kendisini bağışlamamı istiyordu. Atları koyabilecek bir ahır aradığı için ortalarda görünmeyen İbrahim Ağa yanımıza geldi: "Vallah Beyim, tüm köy sarhoş. Bu kafirler her zaman böyle. Şimdi başlarında iyi bir paşa var. Bunlara ne cürüm veriyor, ne fazla salyan[25] yazıyor ne de haytaların masrafları bunların üzerinde. Peki bunlar ne bok yiyor? Evlerini tamir edeceğine, tarlalarını ekeceğine, her kuruşu rakıya basıyorlar, domuzlar gibi oturup gece gündüz zıkkımlanıp kafa demliyorlar." İbrahim Ağa'nın vardığı sonuçlara katılmak zorunda kaldım. Ev sahiplerime iki çift laf edecektim ama hiçbirinin öğüt dinleyecek hali yoktu şu anda. Onları çatının üzerinde şuraya buraya sızmış derin bir uykuda görünce artık üzülmedim ben de. Atların yüklenmesini emrettim ve şafak sökerken Musul kapılarına ulaştım.

Okuyucu, Tuhuba'nın kaderinin ne olduğunu merak edebilir. Ben Musul'a döndükten birkaç gün sonra Tayyar Paşa'nın felaketi önleme girişimlerine karşın, Bedirhan Bey Tiyari dağlarından geçerek yaptığı seferde, önüne gelen aşireti haraca bağlayarak, talan ederek Tuhuba'ya girdi. Meliklerin öncülüğünde savaşan Tuhuba bir süre direniş gösterdi ama sayıca üstünlük karşısında sonunda düştü. Kimse ayırdedilmeksizin yeni bir katliam daha yapıldı. Kadınlar şefin önüne getirildi ve büyük bir soğukkanlılıkla öldürüldüler. Kaçmaya çalışanların kafaları uçuruldu. Sayı-

25 Musul'da cürüm ceza anlamına geliyor Salyan emlak vergisi ya da eski sisteme göre kurumların ödedikleri vergiler.

ları üçyüzü bulan kadın ve çocuklar, Baz'a kaçmaya çalışırken anlattığım o geçitte acınmaksızın kılıçtan geçirildiler. En güzel köyler, bahçeleri ile birlikte yakılıp yıkıldı, kiliseler yerle bir edildi. Hemen hemen nüfusun yarısı bu çılgın Kürt beyinin öfkesinin kurbanı oldu. Bunların arasında meliklerden birisi ve Kaşa Bodaka da vardı. Bu iyi yürekli papazla birlikte Nasturi ruhban sınıfının içindeki en bilgili adam Keşe Oraha ve bir zamanlar Keldani Papazlığı içinde hep varolan coşku ve ilimden pay almış son kişi Keşe Kana da öldürülenler arasındaydı.

Osmanlı bu gaddarca yapılmış katliamı karşılıksız bırakmamaya ve kendi otoritesine uzun zamandır direnen bu isyancıyı ezmeye karar verdi. Osman Paşa'nın komutası altında büyük bir sefer düzenlendi. İki çarpışmadan sonra, Ömer Paşa'nın yönettiği Türk birlikleri tarafından önemli ölçüde yenilgiye uğratılan Bedirhan Bey bir dağ kalesine sığındı. Burada kuşatma altında dayanmanın imkansız olduğunu anlamıştı ki, Türk Komutan Osman Paşa'dan bu düşmanlıklar başlamadan daha önce kendisine teklif edilen ve aynı şartları içeren anlaşmayı elde etmeyi başardı. Buna göre Kürdistan kendisine yasaktı. Buradan gidecekti ama ailesi ve adamları da onunla birlikte gidebileceklerdi. Malını mülkünü de istediği gibi kullanabileceği konusunda kendisine garanti verildi. Türk bakanlar Osman Paşa'nın niçin bu şartları kabul ettiğinden kuşkulanmakla birlikte, sonuçta boyun eğmiş bir lider olduğundan tüm şartlara harfi harfine uyuldu. Bedirhan Bey İstanbul'a getirildi, oradan da Girit'e gönderildi. İşlediği sayısız suça verilmiş komik bir cezaydı bu!

Bedirhan Bey Tuhuba'dan çekildikten sonra, nasılsa sağ kalmış olan birkaç köylü harap olmuş köylerine döndüler ama bu sefer de onların seferden önce gizlenmiş para ve altınların yerini bildiklerini düşünen Nurullah Bey çöktü üzerlerine. Birçoğu uygulanan işkencelerin altında can verdi, diğerleri serbest kalır kalmaz İran'a kaçtılar. İşte bu güzel topraklar böyle yok edildi. Kimbilir ne zaman o kulübeler enkaz arasından yeniden yükselecek ve sabır meyvelerini almak için vadi yamaçlarını tekrar bereketin o güzel yeşil giysisiyle giydirmeye ne kadar vakit harcayacak.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HIRİSTİYANLIĞIN ASUR'A GİRİŞİ•KELDANİ YA DA NASTURİ KİLİSESİNİN KÖKENİ•KELDANİLERİN İLK GÖREVLERİ•SEGAN-FU ANITLARI•ARAPLARIN BUYRUĞU ALTINDA KELDANİLER•KELDANİLERDE BİLİM•YUNAN ESERLERİNDEN YAPTIKLARI ÇEVİRİLER•TATAR İSTİLASI ALTINDA KELDANİLER•PRESTER JOHN•YUNAN İMPARATORUNA MEKTUBU•KELDANİ KİLİSESİNİN SAYISI•KİLİSE GÜCÜNÜN KAYBOLMASI•NASTURİLER İSMİNİN KÖKENİ•NASTURİ YA DA KELDANİLERİN ÖĞRETİLERİ•İNANCIN DİLE GETİRİLİŞİ•İNANÇ İLKELERİ•PATRİKLERİ•DİLLERİ•AMERİKAN MİSYONERLER

Bundan önceki bölümde Keldani veya Nasturi kabileleri ile ilgili verilen bilgi sanırım okuyucuda onların tarihsel durumunu ve Kürdistan dağlarının ortasında bir yere izole olmuş bu küçük Hıristiyan cemaatini buraya hapseden şartları daha ayrıntılı bilme isteği uyandıracaktır. Keldani Kilisesinin Asya'da bir zamanlar sahip olduğu önemli pozisyon kadar onların kökeni de çok önemli tarihsel bir konuyu gündeme getiriyor. Protestanlar için, Roma'nın hurafelerinden etkilenmeden, bozulmadan kalmış ilkel Hıristiyanların ayinleri ve öğretileri çok önemli olmalıydı ama onlar bu mezhebi fazla merak etmemişler ve çektikleri acıları çok fazla önemsememişlerdir.

Hıristiyanlığın ortaya çıktığı ilk yüzyıllarda asıl Asur ülkesi, Doğu ve Batı uluslarının bir savaş meydanıydı. Başkenti Ninova olan Asur İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı bereketli topraklar hep yabancı istilasına maruz kalmıştır. Düz ovalara kurulmuş şehirleri, topraklara bolluk getiren kanalları yakılıp yıkılmaktaydı ve eski halkın bir bölümü öldürülmüştü. Kalanlar da esir olarak uzak bölgelere götürülmekteydi. Hâlâ bu harap olmuş yerlerin civarındaki köylerde bir zamanlar bu toprakların sahibi olanların soylarından gelenler

vardı. Onlar Farsların, Helenlerin ya da Romalıların ölüm saçan kılıçlarından kaçmışlardı. Hâlâ atalarının dilini konuşup aynı ırkın ismini taşıyorlar.

Hıristiyanlık öğretisi Asur illerine erken devirlerde sızmıştı. Bu öğretiler onları kaynağında öğrenmiş olanlar tarafından oraya götürülmüş bile olabilirdi. Beşinci yüzyılın ilk yarısında Roma Katolik Kilisesi, Aziz Kyril ve İstanbul Patriği Nestorious arasındaki çekişmelerle çalkalandığı zaman, Keldaniler Doğu mezheplerinin en büyüklerinden birisi olarak zaten tanınmışlardı.

Nestorius Asur'da hiç bulunmamıştı ama hatırlanacağı gibi rakibi Kyril'le Efes'te çarpışırken onu destekleyenler Üçüncü Konsil'de (MS 431) Antakyalı John'a katılan Doğu piskoposları idi.

Nestorius tarafından dile getirilen garip fikirler daha önce Tarsuslu Diodorus ve Mapsuestialı Piskopos Theodorus tarafından Asur ülkesi sınırlarına kadar yayılmışlar, onların ilminin son kürsüsü olan Kaldelilerin Ur ve ünlü Edessa okulunda da bu görüşler tanınmışlardı. Ama İstanbul Patriğinin bu görüşleri yüzünden uğradığı zulme kadar, bu mezhep pek dikkati çekmemişti. Kötü bir ünü olan ve Nestorius'un adı ile anılan bu mezhebin ilkeleri kazandığı bu ünü Nesterious'un mevkiine ve çektiklerine borçludur.

Bu görüşler önce Edessa okulunda öğretildi sonra İmparator Zeno zamanında bu okul bir emirle kapatılırken kınandı. Görüşleri kabul edenler İran Grubu olarak tanındılar. İmparator tüm Hıristiyanlardan bütün mezhep kavgalarından vazgeçmelerini ve Henotikon ya da İnanç Sözleşmesi'nin altına imza atmalarını istediği zaman resmi kilise görüşüne karşı çıkan Nizip Piskoposu Barsumas İran Kralı Firuz'a sığındı. Akakious Babuaus'in öldürülmesinden sonra Selevkea'nın ya da Ctesiphon'un[1] başpiskoposluğuna getirildi ve gizlice Nasturi düşüncelerini kabul etti. Onun halefi Babeus açık olarak bu yeni mezhebin taraftarı olduğunu açıkladı. Onun başpiskoposluğa getirilişi Doğu'da kurumsal anlamdaki ilk Nasturi Kilisesinin tanınması ve bu görüşlerin Orta Asya'daki uluslar arasında yayılmasının da tarihi sayılabilir.

Sasani Hanedanlığı'nın çöküşü ve Arap hakimiyetinin Dicle'nin doğu illerine yayılmasından sonra Keldaniler önceleri korundular, daha sonra zulme uğradılar. Onların durumları esas olarak İran ve Bizans imparatorlukları arasındaki güç dengesine

1 Selevkea ve Ctesiphon isimleri ilk Hıristiyan yazarları tarafından karıştırılmıştır. Ama bu şehirler Dicle Nehrinin karşı kıyısındaydılar ve daha farklı bir dönemde yapılmışlardı.

bağlıydı. Nasturi ilkeleri Doğu Kilisesi'nin ilkeleri olarak tanınmışlardı yine de. Çok eski bir dönemde, başları Doğu Patriki ünvanını almıştı. Bütün güçleriyle öğretilerini tüm Asya kıtasına yaymaya çalıştılar. Onların dinden döndürdükleri arasında İran krallarından birisinin de olduğu iddia edildi. İlk kurulduğu yer olan İran'dan Keldani Piskoposluğu Doğu'ya doğru geniş bir alana yayıldı. Altıncı yüzyılın hemen başlarında Asya'yı ziyaret etmiş olan gezgin Kosmas Indicopleustes[2] onların Hindistan, Arabia Felix ve Socotra'da Bactrianslar, Hunlar, Persarmenianslar Medler ve Elamitler arasında piskoposları, şehitleri ve papazları olduğunu hatta onların başpiskoposluklarının ta beşinci yüzyılın başlarına uzanan bir zaman diliminde, Çin'e kadar yayıldığını iddia ediyor.

1625 yılında Cizvit misyonerleri tarafından görülen ünlü Segan-fu Kitabeleri MS 620'den 781'e kadar Çin'deki Keldanilerin durumuna ilişkin önemli bilgiler veriyor bize. Bu dönemde ikisi hariç, Keldaniler tüm imparatorlar tarafından korunmuşlardır. Öğretileri imparatorların huzurunda bizzat sunulmuş ve tüm imparatorluk sınırları içinde vaaz vermişlerdir. Doğruluğu çok tartışılan ve sonunda genel olarak kabul edilen kitabe mezhebin inancı tuhaf görüşleri ve ayinlerini, Çin'de Hıristiyanlığın geçirdiği sürecin kısa bir tarihçesini ve o ülkede İncil okumuş olan misyonerlerin isimlerini içeriyor. Bu anıtın dikiliş tarihi şu sözler içinde veriliyor: "Ulu Tang Sülalesi İmparatorluğu'nda, Keen-Kung Saltanatı'nın ikinci yılında, Güz aylarının yedinci pazarında bu taş dikilmiştir. Bir Mandarin, adı Lieu-sie-ki-yen, ünvanı Keao-y-ku, ondan önce geleni Tac-kiew-sie-su-kan-keun olan Çin Kilisesini yöneten piskopos Hing-Kiu yazdı kendi eliyle kitabeyi."

Kitabenin boş kısmında Süryanice yazılmış şu yazı vardır: "Babaların Babası, Patrik Mar Ananjesus." Hemen bunun aşağısında yine Süryanice yazılmış: "Grek yılı 1092 Mar Jezedbuzd, bir Presbyter, muhteşem kral şehri Chumdan'ın korobaşı piskopos mutlu anın, Millesius'un oğlu, Tochuristan'da Balk Presbyteri, Çin İmparatoruna vaaz edilen Pederlerimizin meselleri, Kurtarıcımızın inançlarının yazılı olduğu bu kara taştan tableti dikti." Bu notlar kitabenin MS 781 olan dikiliş tarihini kesinleştiriyor. Patrik Ananjesus hemen hemen 778 yılında öldü. Büyük ihtimalle

2 Kosmas Indicopleustes "Hıristiyan Topografya. Assemanı, cilt IV. sayfa 92. Gibbon bölüm 47 Not: 116. Mosheim, Tarih Tatarlar, Kilise tarih anayasa bilimi. Sayfa 8-9

onun ölüm haberi Çin'in[3] uzak bölgelerine daha erişmemişti o zaman.

Keldani kiliselerinin eski vakayinamelerinde Doğu patrikleri tarafından Tataristan'a ve Çin'in içlerine gönderilen misyonerleri ve yaptıkları başarıları anlatan birçok yazıya, bilgiye rastlıyoruz.

Araplar İran krallarının hüküm sürdüğü toprakları istila edip yeni inançlarını Asya'ya yaydıklarında Doğu'da Keldani Kilisesi'nin çok güçlü olduğunu gördüler. Hatta Arabistan'da bile misyonerler çok büyük bir güç elde etmişlerdi. Bizzat Muhammed Kuran'da bir araya getirdiği bilgi ve ayetleri bir Keldani Keşişi'nden[4] öğrendiklerine borçlu olabilirdi. Herhalükarda Arap peygamber Nasturiler hakkında iyi niyet besliyordu. Kendi iktidarını kurduktan sonra ilk işlerinden biri onlarla bir anlaşmaya gitmek oldu. Bu belgeyle birlikte bu mezhebe yalnızca güvence değil, bazı ayrıcalıklar da sağlanmış oluyordu. Askere alınmayacaklar, adet ve göreneklerine saygı gösterilecek, ruhban sınıfı vergiden muaf olacak, yoksul kimselerde dört akçe kadar ödenen vergi miktarı daha zengin olan sınıfta oniki akçeyi geçmeyecekti. Açıkça bildirildi ki; bir Hıristiyan kadın bir Müslümanın hizmetine girdiği zaman (evlendiği zaman) dinini değiştirmek, kendi dinleri ve kiliseleri[5] tarafından ona emredilen ayinler, dualar ya da oruçlardan

3 Hıristiyanlık Çağı'nın ilk evrelerinde Asya'da Hıristiyanlığın yayıldığının aksi iddia edilemez kanıtlarını bize sunan bu gözalıcı anıt hakkında daha ayrıntılı bilgi için, bu kitabenin bir kopyasını yayımlayan Assemani'yi okura salık veririz. D'Herbelot da Bibliyotek Oryantal isimli eserine ek olarak koyduğu bu anıtın, bir kopyasını ve analizini veriyor. Aynı kitapta onun doğruluğu bir sürü karşıt görüş ileri süren yazarlar tarafından da tartışılmaktadır. Bay Milman, Gibbon'un Düşüşü ve Çöküşü [bölüm xlvii, 47] isimli eserinin baskısına yazdığı kapsamlı bir notta kitabede yazanların doğruluğunun hangi kanıtlara dayanarak ileri sürülebileceğini gösteriyor. Kitabe Se-gan Foo şehrinin duvarlarının temellerinde bulundu. Çince yazının üzerinde bir haç resmi vardır ve ondan sonra üç harfle (şekille) yazılmış kıtabenin başlığı gelir. Sağdan sola sayıldığında altmış iki satır. Çin usulü yukarıdan aşağı doğru okunursa yirmi sekiz satırdan oluşur. Tactain Krallığı'nın papazı Kral Sing tarafından yazılmıştır.. Yirmi bir bölüme ayrılabilir. Hıristiyan inancının açıklaması, Nasturi öğretileri ile uyuşan ayinler, usulleri anlatan bir açıklama, imparatorluk içerisine Hıristiyanlığın girişi ve gelişiminin kısa bir tarihçesi gibi konulardan bahseder. Bu yazıyı Süryanice (Estranghelo) yazılmış 636 yılından beri Çin'de İncil okumuş olan misyonerlerin isimlerinin gösterildiği yedi liste izliyordu. İsimler Süryani, İran (ya da Pehlevi) ve Çin isimleriydi. Beşinci Bölüm kendisine Tang denen 13. Hanedanın ikinci imparatoru Tai-kung tahta çıktığı zaman İsa'nın İncil'ini vaazeden Tacınlı bir vaiz Olopuen ya da Cebelleh'in Çin'e varışı hakkında bilgi verir. Bu kral, bu hanedanın onikinci yılında çıkarılan bir fermanla Hıristiyanlık dinini kabul etti ve Mandarinlere duvarlarına imparotorlarının bir resminin süs olarak yapılacağı bir kilise yapmalarını emretti.

4 Bir Nastun keşişi olan Sergius'la ilgili olan bu rivayet çok meşhurdur.

5 Bu anlaşmanın içeriği üç Süryani yazar tarafından kitaplarına konu edilmiştir. Hebraus, Mans ve Amrus [Assemani, cilt iv. sayfa 59] Genellikle. Muhammed Ahdı olarak bilinen bu

vazgeçmek zorunda değildir. Keldanilerin rahat durumu ve Arap fatihlerin hoşgörüsü, Patrik Jesujabus tarafından bir İran şehrinde başpiskopos olan Simon'a yazdığı mektupta açıkça görülmektedir: "Kadir-i Mutlak'ın dünyanın hakimiyetini onlara bahşettiği Araplar bile bizim aramızdalar, bildiğiniz gibi. Hıristiyanlara zulüm etmiyorlar, aksine, İsa'nın kiliselerine ve manastırlarına[6] bizim verdiğimiz hizmetlerin farkında olduklarından inancımızı, papazlarımızı ve azizlerimizi daha fazla tanıtmamıza yardım ediyorlar."

Arap istilasında Doğu'nun bilimi büyük ölçüde Keldaniler arasında gelişmişti. Bilgileri ve ustalıkları sayesinde halifelerin gözüne girmişlerdi. Haznedar, yazman ve doktor oldular onlar için. Böyle yüksek görevlere gelerek ve hükümdarın da onlara güveninden faydalanarak, Hıristiyanları koruyup onları da geliştirebiliyorlardı. Müslümanların yeni yerleşim yerlerinden birisi olan Küfe'de bir piskoposluk kuruldu. Hemen sonra patriklik kürsüsü artık çöküş dönemine giren Selevkia ve Ctesiphon'dan Müslüman komutanlarının yeni gelişen başkenti Bağdat'a taşındı.

Yunan bilimini gösteren birçok değerli eser parçalarının korunmuş olarak kalmasını Keldanilere borçluyuz. Yüzyıllar önce Yunanlılar, Doğu biliminin temel unsurlarına veri olan bilgilere ve astronomi kayıtlarına sahip olma anlamında Keldanilerin atalarıydılar. Ünlü Edessa, Nizip, Selevkia ya da Süryani tarihçilerin adlandırmasıyla Mahuza ve Dorkena okullarında Yunancadan başka ülkenin en eski dilleri Keldanice, Süryanice öğretiliyordu. Bu okullarda gramer, belagat, şiir, diyalektik, aritmetik, geometri, müzik, astronomi ve tıp alanında uzmanlar görev yapıyordu. Tıpla ilgili kitapçıklar halk kütüphanelerinde[7] korunmaktadır. Yunanlı doktorların ve filozofların eserleri çok eski zamanlarda Keldaniceye çevrilmişti. Bilimin koruyucu ve geliştiricisi olan zamanın halifeleri bu eserlerden heyecan duydular ve Arapçaya çevrilmesi için emir verdiler. Halife El Memun tarafından onun tebaası olan Keldanilerden birisine çevirttiği eserler arasında Aristo ve Galen'in eserlerini ve Yunanca, Farsça, Keldanice ve Mısır dillerinde yazılmış diğer eserlere rastlıyoruz. Halife bununla

anlaşma ilk kez Gabriel Sionita tarafından Paris'te 1630 yılında Arap ve Latin harfleri ile yayımlanmıştır. İslam ve Hıristiyan yazarlar tarafından genellikle doğru olduğu düşünülen bu belgeyi Avrupalı eleştirmenlerin çoğu sahte olarak reddetmişlerdir. Bununla birlikte bunun geleneksel bir anlaşma şeklinde olması pek inanılmayacak birşey değildir.

6 Assemani, cilt. III. sayfa 131

7 Assemani, cilt IV sayfa 943

da yetinmedi, oradaki alim kişilerle görüşmeleri, bilim adına yazılmış el yazmalarını toplamaları için en bilgili Nasturileri Suriye, Mısır ve Ermenistan'a gönderdi. Koyu bir Müslümana herhangi bir kitabın çevirisi için nasıl oluyor da bir Hıristiyana güvenebiliyorsunuz diye sorulunca onun da, "Eğer içinde canımın ve ruhumun yaşadığı gövdemi tedavi için ona teslim etmeye güveniyorsam, o zaman tanımadığım bir insanın sözlerine özellikle, onun ya da bizim inancımızla hiç ilgisi olmayan konularda söylediği sözlere niçin inanmayayım, güvenmeyeyim?" dediği söylenir. Monofizit kiliselerin ve Nasturilerin tarihini yazan Assemani, Aristo'nun eserleri üzerine yorum yapanların ve çevirmenlerin uzun bir listesini veriyor. Süryani bir yazar da Keldani yazarlarının[8] eserlerini tanıtan geniş bir katolog bırakmıştır.

Keldani patrikleri, torunları daha sonra halifelerin tahtını ellerinden alan ve hemen hemen bütün Asya'ya yayılan Moğol kralların gittikçe artan gücünden habersiz değildiler. Çok eski bir dönemde Keldani misyonerleri Tataristan'a sızmışlardı zaten. Altıncı yüzyıldan onüçüncü yılın ortasında Bağdat'ın Hülagü Han tarafından fethedilmesine kadar geçen bir süreçte Türkistan'daki kabileler üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuşlardı. Hatta bir-

8 Aleksandre von Humboldt (Kosmas vol. ii. bölüm 5) Nasturi Keldanilerinin Doğu uygarlığı ve edebiyatı üzerine yaptığı etkilere işaret ediyor "Dünyanın bu mükemmelce konulmuş düzeninde, bilginin yayılması üzerinde büyük bir etkisi olan Hıristiyanlığın Nasturi mezhebinin, dinsel tartışmalarla kaynayan İskenderiye şehrine gelmeden önce Araplara da çok yararlı hizmetlerde bulunduğunu anlamalıyız. Üstelik Nasturilik silahla korunan bir İslam yönetiminin olduğu Arabistan'ın daha doğusundaki iç bölgelere gidemediği halde bu fayda olmuştur. Araplar, Yunan eserlerini ilk kez, bu bilgiyi ancak bir buçuk yüzyıl önce Nasturilerden almış Sami ırkları ile aynı kandan gelen Süryaniler aracılığı ile tanıdılar. Yunan bilim merkezlerinde ya da Nasturi Hıristiyanlar tarafından Mezopotamya'daki Edessa şehrinde kurulmuş tıp okullarında okumuş olan doktorlar o zaman Mekke'de yaşıyorlar ve bizat Muhammed'le ve Ebu Bekir'le akrabaydılar."

"Monte Cassino ve Salerno'daki Benediktin okullarının bir prototipi olan Edessa okulu mineraller ve sebzeler alemindeki şifa veren maddelerin araştırılması ile tabiat bilgisinin yakından izlenilmesini gündeme getirdi. Bu okul İsaurian Zeno tarafından kapatılınca Nasturiler daha sonra burada önemli politik bir güç haline gelecekleri ve Huzistan'da Jundishapour'da bir çekim merkezi haline gelen bir tıp enstitüsü kuracakları İran'a gittiler. Hem bilimsel hem edebi bilgilerini, dinlerinin Hindistan'dan gelen Budizmin vanşından 572 yıl sonra yedinci yüzyılın ortalarına doğru Thang Hanedanının yönetimi altındaki Çin'e kadar götürmeyi başardılar."

"İran'a bilgili keşişler ve Justinyen tarafından zulme uğratılan Atina'daki sonraki Eflatuncular okulundan yetişen filozoflar sayesinde İran'a yayılan Batı uygarlığının tohumları Asya'ya yaptığı yayılma amaçlı seferlerde onlara çok büyük faydalar sağladı. Nasturi papazlarının bilimsel bilgisi mükemmel olmadığı halde, onun kendine özgü mediko-farmatik yönü ömrünü hep doğanın açık yüzünde geçirmiş, her çeşit doğal seyirden tamamen faydalanmasını bilmiş bir ırkın insanlarını, şehirli Yunan veya İtalyanlardan çok daha fazla ilgilendiriyordu."

kaç Moğol kralını Hıristiyan yaptıklarını söyleyerek övünüyorlardı. Bunların arasında meşhur Prester ya da Presbyter John da vardı. Kilisenin ilk vakayinamelerine göre çok önemli bir rol oynadığı apaçık belli olan, bu garip kişilik hakkında o kadar çok söylence anlatılmıştır ki bu onun gerçekten yaşamış olduğu konusunda insanı kuşkulandırmaktadır. Tuhaf bir mektup kalmıştır onunla ilgili. Bu mektup onun yaptığı gezilere katılmış olan Keldani misyonerleri tarafından onun için düzenlenmiş bir mektup olabilir. Ya da huzurunda bulunmuş olan bazı kilise adamlarının Avrupa'ya döndükten sonra uydurdukları sahte bir mektup da olabilir. Yine de bu Moğol krallarının iktidarlarının ve durumlarının çok eğlendirici ve eşsiz bir betimlemesini veriyor, onların arasında hüküm süren abartılmış düşünceleri de bilmemizi sağlıyor. Mektubun içerdiği birçok olay Marco Polo, Sir John Madeville ve diğer gezginler tarafından doğrulanmıştır. Bu durum onun biraz daha gerçeğe yaklaştığını gösteriyor, çünkü mektup en azından betimlediği insanları ve ülkeyi görmüş olan birisi tarafından yazılmıştır. Ondan bazı alıntılar yaptım. Yunan İmparatoru Aleksius Komenus'a yazılmış.

"Prester John, Tanrı'nın ve İsa'nın inayeti ile krallar kralı İstanbul'un Hakimi, Aleksius Kommenus, sağlık ve mutlu bir son diler. Majestelerimiz, bizim seçkinliğimizi sizin öğrenmiş bulunduğunuzu bilmekteyiz. Bizim üstünlüğümüz size bildirilmişti ki bizim bilmek istediğimiz şey, bizimle gerçek inanca tutunacak mısınız yoksa İsa Mesih hakkında bildiğiniz diğer tüm şeylere mi bağlı kalacaksınız?

"Eğer bizim kudretimizin erişilmezliğini, buyruğumuzun uzandığı toprakların azametini bilmeyi arzu ederseniz, hemen bilin ve hiç kuşkusuz inanın ki; biz Prester John'uz. Tanrının kölesi. Cennetin altındaki tüm zenginliklere de üstün geliriz ve meziyeten ve iktidaren yeryüzündeki tüm krallardan da üstünüz. Yetmiş kralımız var bize vergi veren. Candan bir Hıristiyanız ve her yeri koruruz ve öyle yoksul Hıristiyanların hepsini doyururuz sadakayla çünkü onlar bizim merhametimize muhtaçtır. Mesihimizin mezarına gitmeye, görkemli bir orduyla yemin ettik. Yüce Majestemizin zaferi yaklaşıyor, İsa'nın haçına düşman olanları kırmak ve O'nun kutsal ismini[9] yüceltmek için savaş açtık. Kudretimizin eriştiği alan Hindistan'ı üç kat aşar. Topraklarımız için-

9 Hayton Ermenistan'ın Hıristiyan Kralı ismli kitabında 1253 yılında Moğolların dördüncü İmparatoru Mango Cham'ın da buna benzer bir yemin ettiğini bize aktarıyor (Doğu Tarihi, Tatarlar, Hayton. Parent du Rof d'Arménie Bergeron Koleksiyon. Geziler cilt.II)

de Havari Thomas'ın kutsal bedeninin yattığı Hindistan'ın ötesine erişir, vahşi topraklardan güneşin doğduğu yere doğru geçer, oradan tekrar batıya, Babil'e çöle hatta Babil Kulesi'ne kadar uzanır. Yetmişiki ili boyun eğer bize, bunlardan birkaçı Hıristiyan illeridir; her birinin kendi kralları vardır. Kralların tümü bize vergi verirler. Bizim memleketimizde hecin develeri, filler, develer, Tanrı'nın yarattığı her çeşit hayvan vardır. Topraklarımız bal ve sütle doludur. Topraklarımızın bir bölümünde zarar verebilen tek bir zehirli yoktur, diğerinde her türlü biber yetişir, bir üçüncüsü vardır öyle kalın korularla kaplıdır ki aynı bir ormana benzer, her yanında yılanlar kaynar bu kez. Susuz bir kum denizi de vardır. Bu denizden üç günlük bir yolculuk uzakta bir dağ vardır. Susuz bir kum denizi de vardır orada. Bu dağların hemen yanında konuk sevmez tepelerin arasında bir çöl vardır. Yeraltından küçük bir dere akar, ama hiç girişi yoktur bunun, ta ki büyük bir nehre dökülene kadar. O döküldüğü yere bizim ülkemizin erkekleri dalar, kucak kucak kıymetli taşlar çıkarırlar içinden. Bu nehrin öte yakasında on Yahudi kabilesi vardır ki hepsi kendi kralları varmış gibi davranırlar. Ama hepsi bizim vergimize tabidir, kölelerimizdir.[10] Sıcak bölgenin yanındaki diğer bir ülkemizde bizim dilimizde Salamander[11] diye söylediğimiz kurtlar vardır. Bu kurtlar yalnızca ateşte yaşayabilirler ve çevrelerine aynı ipek böceği gibi bir deri yaparlar. Bu deri bizim saraylarımızda kadınlar tarafından güzelce ip yapılır, tüm halkımıza kumaş yaparız biz onu. Bu elbise ancak parlak ateşte yıkanır. Ordumuzun başında onüç tane altından ve kıymetli mücevherlerden[12] yapılmış haçlar ilerler ama savaş yoksa, altın ve gümüşle süslenmemiş bir haç olur sadece. Biz hiçbir zaman İsa Mesih'i aklımızdan çıkarmayız ve altınla dolu gümüş bir vazo ki tüm insanlar bizim kralların kralı olduğumuzu bilsinler diye, ilerler önümüzde. Biz her yıl Danyal Peygamber'in mezarını ziyaret ederiz: Çölde, Babil'dedir.[13] Sarayımız

10 Marco Polo'nun Gezilerinde [Kütüphane, II. bölüm 2] Yahudiler İmparator Kubılay'ın ordusunda betimlenıyor Bu da kayıp kabilelerin Moğolistan'a kadar ızlen sürülebildikler için o yüzyılda olmadığını gösteriyor

11 Salamander. Marco Polo tarafından da anlatılmıştır (Kütüphane, I. bölüm 47) Bu gıysiden meşhur Se-gan-fu yazıtlarında da bahsediliyor. (D'Herbelot, cilt IV. Sayfa 380) Bu söylence ya da abartı çok eski bir döneme ait olmalı çünkü Moğollar ve Keldaniler arasında hep anlatılmıştır

12 Nayam (Ordusu Kubılay'a karşı isyan ettiği zaman ordunun başında bir haç vardı. (Marco Polo. Kütüphane, II. bölüm 6.)

13 Rivayete göre Danyal'ın mezarı Susa harabelerinde ya da Bahtiyari Dağlarındaki bir vadidedir Bu söylenceden başka onun Babil'de olduğunu söyleyen bir bilgi yok elimizde

abanoz ağacından yapılmıştır, ateşten yanmaz bir kereste ile kaplıdır. Çatısında, her iki ucunda altından elmalar vardır. Her bir elmada iki yakut vardır ki altın gündüz parlasın, yakut da gece ışık saçsın diye. Büyük kapılar akik taşından yapılmıştır ki hiç kimse içeri zehirle giremesin diye, daha küçük kapılar abanoz ağacındandır. Pencereler kristaldendir. Masalar altın ve kuvarstan, onları tutan ayakları fildişindendir. İçinde uyuduğumuz oda muhteşem altın, gümüş ve türlü türlü mücevherlerden yapılmış, bir şaheserdir. İçinde güzel tütsüler hiç sönmez. Yatağımız gökyakuttandır. Karılarımız en güzellerdendir. Her gün saraya gelen konuklardan başka otuz bin adamı besleriz ve bunların hepsi atlarını beslemek, diğer harcamalarını yapmak için bizim odamızdan her gün yevmiye alırlar. Yedi kral (sıra ile) ayda bir altmışbeş dük ve üçyüzaltmışbeş kont ile birlikte hizmet eder. Her akşam ziyafet çekeriz. Aziz Thomas Patrik ve Salmas'ın papaları ve içinde imparatorluk sarayımızın ve zafer tacımızın bulunduğu şehir Susa'nın başpapaları haricinde sağımda oniki başpiskopos, solumda yirmi piskopos bulunur. Yılın gün sayısına göre kilisemizde bizi manastır başrahipleri yönetir. Kethüdamız, başpiskopos ve kral, kahyamız, başpiskopos ve kral, mabeynimiz, piskopos ve kral, seyisimiz bir başrahip ve kral ve aşçıbaşımız kral ve başrahiptir. Biz alçakgönüllülüğümüzü kanıtlayalım diye hem rütbeleri hem de isimleri olduğundan küçük gösteririz."

Keldani misyonerleri her zaman Prester John'daki kadar başarılı olmuş görünmüyorlar. Eğer Moğol kralları Hıristiyan dinini kucaklamayı reddetmişlerse bile birçok örneklerle kanıtlanabileceği gibi karıları ve çocukları dönenler arasındadır. Onların etkileri dini daha geniş alanlara yaymaya yetmediyse de en azından hoşgörü içinde bakılmasını, güvence içinde ibadet yapılmasını sağladı. Hıristiyan kadınlarla evlenenler arasında en önemlilerinden birisi olarak dört çocuğu Hıristiyan annelerin inancı ile yetiştirilmiş Cengiz Han sayılabilir. Keldani kilisesinin Moğolistan'daki başpiskoposluğu Meru ya da Merv'deydi. Bu şehir Makedonyalı Fatih'in İskenderiye Margiana'sının harabeleri üzerine kurulmuştu. Çin'in doğu sınırlarına kadar uzanan geniş bozkırların güneybatı sınırları üzerinde yükseliyordu. Yükseliş döneminde İran, Buhara, Balkh, Semerkand ve Transaksonya'nın şehirleri arasından geçen kervan yolunun en önemli durağı burasıydı. Bu verimli ovalar daha sonra yağmacı Moğol kabileleri tarafından işgal edildi. Bu kabilelerin birçoğu ilk Hıristiyan tarihçileri tarafın-

dan da bilinmektedir. Örneğin Kerayitler. Bu kabilenin reisi o büyük bölgenin hükümdarı olarak sayılırdı. Irkının büyüklerinin gömülü olduğu Altay Dağlarının eteklerinde kurulmuş Karakurum'da otururdu. Bir Keldani Patriğinin kuzeyden sayısız sürüler şeklinde gelen bir fırtınanın çok yakında peygamberin hanedanını süpürüp götürmeye va Bağdat saraylarını kirletmeye yazgılı olmasını söylemesi sanırım eşsiz bir olaydı. Doğulu yazarların[14] betimlemesine göre bu olay çok ilginçtir. Şehirde yaşayanların olay sırasındaki davranışları o kadar çarpıcı bir şekilde yansıtılmıştır ki kayda değerdir.

Keldani Patriği Semerkand'daki başpiskoposundan yeni bir ırkın ortaya çıktığını söyleyen bir mektup almıştı. Haberi hemen Halife'ye iletmek için saraya koştu. Divanın ya da tüm devlet adamları ve danışmanlarının önünde bu mektubu okudu. Çekirge bulutu gibi kalabalık bir halk, Tibet'le Kotan arasından patlamış ve Kaşgar'ın bereketli ovalarına dadanmıştı. Her biri 70 bin atlıya kumanda eden yedi kral tarafından yönetilen bir ordu geliyordu. Savaşçılar Hintliler gibi kara tenli, yağızdı. Abdest almıyorlar, saçlarını da kesmiyorlardı. Çok usta okçulardı, ne bulurlarsa yiyorlardı. Atları etle besleniyordu. Araplar büyük bir merakla inanmayarak bu garip şeyleri dinliyorlardı. Onları en çok şaşırtan şey atların beslenme biçimiydi. Ama içlerinden biri Arabistan'da yalnız çiğ etle değil kızarmış balıkla[15] da atların beslendiğini bizzat gördüğünü söyleyene kadar buna hiç inanmadılar.

Onların bu bölgedeki çabalarının tarihçesi çok önemli olmakla birlikte okuyucuyu Keldani misyonerlerinin Asya'nın içlerine kadar uzanmış kimi zaman başarılar kimi zaman yenilgilerle dolu olan maceraları ile boğmak istemiyorum. Ama yine de Bağdat'ın Hülagü Han tarafından zaptedilmesi zamanında Doğu Kilisesinin başı olarak Keldani Patriğini onaylayan yirmibeş Metropolit, Piskoposluğun listesini vermekten kendimi alıkoyamayacağım. Bu liste Keldani Misyonu'nun başarısını ve o zamanda Asya'da sahip olduğu etkiyi göstermeye hizmet edecek. Bu başpiskoposların piskoposlukları Çin Denizi'nden Hazar Denizi kıyılarına, Scythia'nın en kuzey sınırlarından güneyde Hindistan Yarımadası'nın en uç sınırlarına kadar olan bir kıta içinde dağılmış-

14 Ebulferec. Chronico Synaco ad an. Hegire 438. Assemanı Cilt. iv. sayfa 487

15 Atlara ara sıra çiğ et verme uygulaması bugün de Arabistan'ın bazı bölgelennde görülmektedir

lardı. 1. Elam ve Jundishapour (Susayna ya da İran'ın Huzistan şehri) 2. Nizip, 3. Mesena veya Basra, 4. Asur veya Adibene (Adiabene) Musul ve Erbil şehirleri dahil, 5. Beth Garma ya da Beth-Selevkia ve Carcha- (Asur'da) 6. Halavan ya da Halacha (Asur ve Medya sınırları üzerindeki modern Zohap) 7. İran; Ormuz, Salmas? ve Van şehirleri dahil. 8. Meru (Merv Horasan) 9. Hara (Herat) 10. Razichite ya da Arabistan ve Cotroba? 11. Çin. 12. Hindistan. 13. Ermenistan, 14. Suriye ya da Damaskus? 15. Bardaa? ya da Azerbeycan. 16. Raia ve Tabristan (Ray, Rha, ya da Rhage, belkide Tahran'ın yakınlarındaki Tobit Rhages, Tabristan Ghilan ve eski şehir Hyrcanai Mazenderan'ın bir bölümünü içerir.) 17. Dailamites (ya da Hazar Denizi'nin güneyi) 18. Semerkand ve Maveraünnehir (Transaksonya) 19. Kaşgar ve Türkistan (Bağımsız Moğolistan) 20. Balkh ve Tocharestan (Bactria), 21. Segestan (Seistan) 22. Hamedan (Medya) 23. Chanbalek (Cambulu ya da Çin'de Pekin) 24. Tahchet (Tangut Moğolistan'da) 25. Chasemgara ve Nuacheta (Moğolistan'ın sancakları.)

Bu başpiskoposluklar doğrudan Nasturi Patriği ile ilişki halindeydiler ama her zaman kişisel olarak gelip, Doğu Kilisesinin başı olarak ona olan inancını bildirmek yerlerin uzaklığı dolayısıyla olanaksız olduğu için altı yılda bir kendi inançlarının durumunu, mezhebin katettiği yolu gösteren ve inaçlarının bir kez daha yenilenmesi anlamına gelen raporları gönderirlerdi.

Halifelerin yıkılmasından sonra, Doğu Keldani Patriğinin iktidarı hızla kan kaybetmeye başladı. Mezhep Moğolların zulmünden payını aldığı gibi aynı zamanda ondan belki de daha tehlikeli rakip olan ve Uzak Asya'ya doğru kendi inançlarını yaymaya başlayan Katolik misyonerlerle de çarpışmak zorunda kaldı. Keldanilerin uğradığı ilk büyük zulüm Hülagü'nün torunu Argun'un oğlu Kassan'ın hükümdarlığı sırasında oldu. Ama onların Asur illerinde başıboş gezen birkaç gezgine indirilmesi merhametsiz Timurlenk'e aittir. Amansız bir öfke ile peşlerine düştü, kiliseleri yakıp yıktı, Kürdistan'ın geçit vermez dağlarındaki kalelere sığınmayı başaramayanların hepsi kılıçtan geçirildi. Kürdistan vadilerine ve dağlarına sığınan bu insanlar eski Asurluların torunları ve ilk Hıristiyan mezheplerinden birinin kalıntılarıydılar.

Keldani kayıtları 1413 yılından sonra Kürdistan sınırları dışında Nasturi kiliselerinin varlığından hemen hiç bahsetmez. Patriklik kürsüsü, Bağdat'tan Musul'a oradan da daha güvenli bir yer olduğu için İran sınırındaki bir Kürt kalesi Çölemerik'e taşınmıştı.

Hâlâ şehirlerde ve ova köylerinde yaşayan birkaç Keldani yalnızca despot Türk valilerinin gaddarlığına uğramıyor, aynı zamanda Katoliklerin görevlendirdiği ajanların da zulmüne maruz kalıyorlar ve inançlarını daha fazla sürdüremiyorlardı. Yalnızca Kürdistan'da ve İran'daki Urmiye Gölü kıyılarında kalanlar inandıkları gibi yaşamaya devam edebiliyorlardı. Kürdistan dağlarını kendilerine mekan edenler bir tür yarı bağımsızlık kazanmışlardı ve hiçbir cengaverin orayı fethedememesi ile övünüyorlardı. Bununla birlikte yıllık vergi verdikleri Sultan'ın hükmünü tanıyorlardı. Onların bölgelerine hiç vali tayin edilmemişti. Son bölümde anlatılan istila ve katliama kadar orada yaşayan hiçbir Türk ve Kürt, köylerinde otorite görmemişti.

Bir zamanlar çok geniş alanlara yayılmış olan bu mezhebin şimdi yaşama alanı bulduğu tek yer, eğer ataları dönmüş olanların torunları Çin İmparatorluğu'nun kimi uzak bölgelerinde inançlarını hâlâ korumuyorlarsa, Kürdistan dağları ve Urmiye Gölü civarındaki köylerdir. Bu son yüzyıla kadar Malabar sahilleri içinde yaşayan Hindistan Nasturileri Aziz Thomas'a bağlıydılar. Ama birkaç yıl önce anlaşılamayan bazı nedenlerden dolayı kiliselerini terkettiler ve Jacobitler ya Monofizitlerle[16] birleştiler.

Roma Katolikliğinin ajanları Keldani Patrikliği ünvanını, Türk yetkilileri tarafından Keldani Kilisesinin başı olarak korunma ve tanınma hakkını onlara veren belgelerden birçoğunu hile ve sahtekarlıkla elde ettiler. Bir baskı ve zulüm sistemi altında ovada yaşayan Keldaniler inançlarından vazgeçmeye ve Roma Kilisesi ile birleşmeye zorlandılar. Doğu Patriğinin ünvanlarını, işlevlerini kendisine mal eden bir rakip Patrik, inançlarından vazgeçenler tarafından değil, onlar için seçildi ve Doğu'nun gerçek patriğine rakip oldu. Yine de bu zorla din değiştirme durumlarının hepsinde olduğu gibi değişim, gerçek değil görünürde idi. Bugüne kadar insanlar kendi eski formlarını, dua ve törenlerini, festivallerini, kronolojilerini, kutsal kitaplarındaki eski dillerini kullanmaya devam ettiler. Onlar şimdi bile ırklarının ve inançlarının bu son kutsal kalıntılarını korumak adına Roma Kilisesi ile mücadele halindedirler.

Eğer ben bu kitapta Keldanilere bazan Nasturiler dediysem bu genellikle onların bu isimle tanınmış olmasından ileri gelmektedir. Bunun ilk kez ne zaman kullanıldığını söyleyebilmek zordur.

16 Malabar Sahillerinde Jacobitler ve Nasturilerin birlikte bulunduğu Hıristiyanlığın ilk döneminden ileri gelebilir

Ama muhtemelen Nasturilerle ilişkiye geçen Roma Katoliklerinin, onların hizipçiliğini vurgulamak için sapkın bir mezhebi yansıtan bir ünvanı onlara bahşetmenin politik açıdan çok yararlı ve gerekli bulduğu bir zamandan daha önce olmasa gerekir. Keldaniler kendilerine kesinlikle bu ismi yakıştırmazlar ve kullanmazlar. Nastirous onların ayinlerinde ve dua kitaplarında, onların kiliselerinin pederlerinden biri olarak sık sık zikredilen bir kişi olduğu halde bu öğretileri ondan aldıklarını reddederler. Ondördüncü yüzyılda yazdığı bir yazıda Ebedjesus isimli bir Keldani, "Doğulular [Keldaniler] gerçeği değiştirmediler, onu Havarilerden aldığı biçimde değiştirmeksizin korudular. Bu yüzden de onlar nedensiz yere Nasturiler olarak, küçültücü bir biçimde adlandırılıyor. Nasturiler Havarileri izlemişlerdir, Havariler Nasturileri değil." Kendisi de Katolik Kilisesinin bir üyesi olan ve onların tarihini yazmış olan Assemani, "Keldaniler veya Asurileri biz yaşadıkları yerkürenin o bölgesini ifade etmek için Doğulular olarak adlandırırız ama bağlandıkları sapkın mezhepten dolayı da Nasturiler[17] deriz onlara." Beşinci Paul, Patrik Elias'a yazdığı bir mektupta onların kökenini kabul ediyor: "Doğu'nun büyük bir bölümü" diyor, "bu sapkın mezhebin (Nestorius'un) etkisi altına girdi. Özellikle Keldaniler; bu yüzden de onlara Nasturiler[18] denmektedir." Halkın kullandığı isim özel bir kabilenin kastedilmediği durumlarda Keldanidir. Müslümanlar onlara "Nasara" diye hitap ederler. Bizzat Patrik, mektuplarında ya da resmi yazışmalarında "Keldanilerin ya da Doğu Hıristiyanlarının Patriği" olarak kendine ünvan veriyordu. Böyle kullanılan ünvanlara Rabban Hormuzd Manastırında gömülü olan ondan önceki patriklerin mezarlarında da rastlanmıştır. Daha sonra bu manastır Roma Katolikliğine[19] dönmüştür.

Keldanilerin tuhaf görüşleri -ki onlara sapkın mezhep denmesine yol açmıştır- birkaç kelime içinde belki şöyle açıklanabilir. Nasturiler, İsa'da iki ayrı kişiliğin olduğunu iddia ederler. Ya da Assemani'nin daha iyi belirttiği gibi; "İsa'ya atfedilen iki ayrı kişiliğin biri Tanrı kelamı, diğeri insan İsa'dır. Çünkü Nasturilere göre Meryem'in rahmine düşen insan, Tanrı Kelamı olarak doğamaz. Cisimleşme özle değildir. İnsanla Kelam'ın birleşmesi zahiri bir birleşmedir." Bu doğal olarak, Tanrı'nın Annesi ünvanını da

17 Cilt. IV. sayfa 1
18 Assemani. Cilt IV sayfa 75
19 Assemani, cilt IV sayfa 190

reddetmeye götürür onları. Meryem Tanrı'nın değil yalnızca İsa'nın annesidir. Keldaniler Roma Kilisesi tarafından sapıklıkla suçlandıkları mezhebin ilkelerini tam anlamıyla kabul edemedikleri halde, Meryem'in İsa'nın annesi olduğu görüşüne karşı çıkarlar. Keldanilerin bu noktada ortaya koyduğu farklar öylesine derinde ve incedir ki, onlarla konuşan birisi için kendilerini tam olarak nasıl ifade ettiğini anlamak çok zordur. Kiliselerini kuran pederlerinin kabul ettiği ve günde iki kez tekrarlanan inanç Nice inancından bazı açılardan ayrılır.

Bunu tam olarak veriyorum, çünkü hem ilginç hem de çok önemli. Kitaplarında şöyle yazar: "Lanetli Kafir Arius yüzünden Sofu Kral Konstantin zamanında Nice'de Bithynia şehrinde toplanan üçyüz onsekiz kutsal papaz tarafından belirlendi Amentü."

"Yalnızca bir Tanrıya, görünür görünmez tüm yaratıkları yaratan Kadir-i Mutlak Baba'ya inanırız.

"Ve İsa Mesih'e, Tanrı'nın Oğlu'na, dünya yaratılmadan önce babadan doğmuş olana, yaratılmamış, Gerçek Tanrının Gerçek Tanrısına, babasıyla aynı özden yapılmış, onun elleri ile dünya yapılmış ve herşey yaratılmış; biz insanlara ve kurtuluşumuz için Cennet'ten inene, Ruhül Kudüs'le cisimleştirilene Bakir Meryem Ana'nın doğurduğuna inanırız. Ve o acı çekti ve Pontius Pilantus zamanında çarmıha gerildi ve öldü ve gömüldü ve üçüncü gün dirildi, Kitabı Mukaddese göre Cennete çıktı ve Baba'sının sağ yanında oturdu ve tekrar gelecek ölüleri ve dirileri yargılamaya.

"Ve biz Kutsal Ruha, Babadan doğmuş Doğru'nun Ruhu'na inanırız, bizi aydınlatan ışığı veren Ruha:

"Ve tek bir kutsal ve evrensel Kilise'ye

"Günahların affedilmesi için vaftizi, ölümden sonra dirilmeyi ve sonsuz yaşamı da tanıyoruz."

Bu amentüde düşmanları tarafından Keldanilere yöneltilen sapkın mezhebi haklı çıkaracak hiçbir şey olmadığı hemen anlaşılacaktır. Yalnızca bu belgeden değil, hem Nestorius'un bizzat kendi yazdıklarından hem de Doğu Kilisesi'nin ilk kurucuları olan papazların yazdıklarından da anlaşılacağı gibi bu mezhebin hakettiğinden çok daha fazla tartışıldığı da çok açıktır.[20] Ama bu noktada hatırlanması gerekli şey; bunun yalnızca Roma Katolik Kilisesinin Keldanileri suçladığı temel sapkınlıkla ilgili olduğudur. Diğer açılardan, İlkel Kilise'nin biçimlerini, öğretilerini çok

20 Bak. Assemani, cilt IV, sayfa 192. Ermenistan'da Araştırmalar, Smith ve Dwight, cilt 2, sayfa 225

büyük ölçüde ve saf bir inanç içinde korumuş oldukları inkar edilemez. Tarafsız olduğu tartışılmaz olan Mosheim onlar hakkında şunları söylüyor: "Doğu'nun kurumsallaşmış Hıristiyan toplulukları içinde kendilerini, Yunan ve Latin kiliselerinin[21] sayısız hurafelerinden en iyi korumuş olan topluluk Nasturi mezhebidir." Bu yüzden bir Protestan için Nasturilerin hangi bakımlardan diğer Hıristiyan mezheplerinden farklı olduklarını araştırmak ve onların gerçek inançlarının ve ibadetlerinin ne olduğunu bulmak çok ilginç birşeydir.

Bakire Meryem ve onunla ilgili diğer ünvanları, Doğu ve Roma kiliselerinden kaynaklanan hurafe ve çarpıtmaların sonucu olan abartılı saygıyı reddederler.

Araf'a karşı çıkarlar, kutsal resimlere sadece tapmaya değil, onların sergilenmesine de itiraz ederler.

Kiliselerinde haç bulunur ve Doğu'nun diğer Hıristiyanlarının yaptığı istavroz onlarda da vardır. Bu tören aslında gerekli olarak düşünülmez, daha çok kendileri düşman bir inancın ortasında oraya buraya dağılmış olduklarından, aralarındaki kardeşliğin bir işareti ve Hıristiyanlığın bir alameti olarak kullanılır.

Mezhebin yayıldığı dönemde yaşamış ilk yazarlardan bazıları Nasturilerin bu töreni yaptığına ilişkin bir varsayıma insanı yöneltebilecek şekilde konuyu ele almışlarsa da Transubstantion'un reddedilmesi görüşünde Reform Kilisesine katılırlar. Böyle birşeyi kabul etme kuşkusuz onların şu andaki inançları ve benim onların patriklerinden ve papazlarından duyduğum iddialar ile uyuşmuyor.

Hem ekmek hem de şarap komünyonlar arasında dağıtılır. Her yaştan insan bu kutsal parçalardan alabilir. Tıpkı Keldanilerin de diğer kudas ayinlerine katılmalarına izin verilmesi gibi Hıristiyanlığın tüm mezheplerinden olanlara bu kutsal şarap ve ekmeği alma izni, yani törene katılma serbestisi vardır.

Şaraplı ekmek yeme ayinlerinin sayısı ve içeriğine ilişkin, kitaplar çelişkilerle dolu. Birçok papazdan ya da patrikten duyduğum şeyler de hiç tutarlı değildi. Yedi rakamı ilk Keldani yazarları tarafından sık sık dile getirilmiştir. Hatta bugün de geleneksel olarak yedi rakamından çokça bahsedilir ama bu yedi kutsal ayinin gerçekte ne olduğunu bilen biri ortaya çıkmadı. Vaftiz, Ermeni Kilisesinde olduğu gibi yeni doğmuş bir çocuğun alnına meiron [mêrün] yani kutsal yağ damlatılarak yapılır ve bu günahtan

21 Mosheim, Cenf. 16. kısım 3. bl. 1

arınmanın yanında aynı zamanda çocuğun Hıristiyanlığa da kabulü anlamına gelir. Bu üyeliğe kabul ya da kutsama, çocuğun suya batırılarak vaftiz edilirse ölebileceği korkusu yüzünden ölen birisine yağ sürme geleneğinden türetilerek bebeklere uygulanmıştır. Onun nereden türediği düşünülmeden, bu ayin vaftiz töreninin en önemli parçası haline geldi. Ama ne ölen birisine yağ sürülmesi ne de vaftiz edilenin Hıristiyanlığa kabulü Keldaniler tarafından kutsal bir ayin olarak tanınmış görünmüyor.[22] Bir zamanlar kutsal bir tören olarak uygulanan *Auricular* İtiraf da artık uygulanmaktan çıkmıştır.[23]

Bir kuşku da evliliğin kutsal sayılıp sayılamayacağına ilişkindir. Keldani Kilisesinin ilk çağlarında, evlenenlerin, yakınlık ve akrabalık derecelerine göre yasaklanmış olan evlilikler çok karmaşık ve çeşitliydi. Ebedjesus bunların 62 tane olduğunu yazıyor ama bu konudaki yasalar kesinlikle eğer o zaman uyulduysa bile o zamandan beri çok gevşemiş görünüyor. Boşanma kararını verebilen ve yeterli kanıtların olup olmadığı konusunda yargıç olan tek kişi Patrik'tir.

Ruhban sınıfının beş derece aşağısına kadar Başdiyakoz[24] da dahil evlenmelerine izin verilmiştir. Kilisenin ilk çağlarında aynı ayrıcalık piskopos ve başpiskoposa hatta patriğe kadar genişletilmişti.

Papazların atanması bir kutsal ayindir. Yalnızca patriğin atanmasında yağ kullanılır. Diğer durumlarda adaylara dualar okunur ve saçlarının tepeleri tıraş edilir. Kilisenin ilk çağlarında piskoposların, papazların ve diyakozların da içinde olduğu bu ruhban sınıfının atamaları diğerlerine Keldani Kilisesi'ni kınama fırsatı verdi. Çünkü bu biçimde yapılmış bir atama Doğu'nun diğer kiliselerinden sadece ayrılmakla kalmıyor onların tam karşısında yer alıyordu.

Keldanilerin oruçları (perhizleri) çok çeşitlidir ve kesinlikle yerine getirilir. Balık bile yenmez. Hayvansal gıdaların yenmesinin yasaklandığı 152 gün vardır yılda ve kazılarımı sürdürdüğüm zaman işçilerim için patrikten bu konuda durmadan muafiyetler

22 La Croze, Christianisme des Indes, I.iii.sayfa 176. Assemani, Cilt iv. sayfa 27 Smith ande Dwight, Ermenistan'da Araştırmalar, Sayfa 227-228

23 Assemani, Cilt iv. sayfa 285

24 Keldani Kilisesindeki ruhban sınıfı sekiz derecede sıralanır 1 Kotolika ya da Patrika, Başkan. 2. Mutran ya da Metropolita, Başpiskopos. 3. Kalfa ya da Episkopa, Piskopos. 4. Arkıdikana, Başdiyakoz. 5 Kaşe ya da Keşiş, papaz 6. Şamaşa, Diyakoz. 7 Hupodyakon ya da Altdiyakoz ve son olarak 8. Karuya, Okutman.

istemiştim. İşçilerim de bundan istifade etmekten kendilerini alıkoymadılar. Ziyafetler de aynı şekilde kurallara kesin uyum içinde kutlanır. Sebt günü hiçbir Keldani yolculuk yapmaz ve çalışmaz. Oruçları da ziyafetleri de güneş batarken başlar, ertesi gün güneş batınca biter.

Patrik zorunlu olmasa da genellikle çoğunluğun onayının alındığı bir aileden seçilir. Doğacak çocuk Keldani Kilisesi'nin en büyük görevine gelmeye yazgılı olduğundan, annesi onun doğumundan birkaç ay önce kesinlikle etten ve hayvan ürünlerden uzak durmalıdır. Patriğin et yemesi de yasaktır. Onun beslenme biçimini süt ve meyveler oluşturur. Üç metropolit (başpiskopos) tarafından kutsanmalıdır. Katolikliğe dönmüş olan Keldanilerin başı Yusuf ya da Joseph ismini kullanırken O her zaman Şamun ya da Simon adını alır.

Keldanilerin dili İbranice, Arapça ve Süryanice ile akraba olan Semitik bir lehçeye sahip yine aynı ismi taşıyan Keldanicedir. Onların kilisesine ait kitapların çoğu Batı'daki Latince'de olduğu gibi Süryanice ile yazılmış ve bu dil Doğu'nun büyük bir bölümünde kutsal bir nitelik kazanmıştır. Dağlarda yaşayan kabilelerinin konuştuğu lehçe ovada yaşayanlardan biraz farklıdır. Ama bu farklar yerel koşulların getirdiği farklı kelimelerden kaynaklanır. Musul yakınlarında konuşulan Keldanicenin çok önemli bir kabile olan Sabinlerinki ile ya da daha kabaca adlandırıldığı gibi Aziz John'un Hıristiyanlarının konuştuğu dille neredeyse tıpa tıp aynı olması, hayrete değer birşeydir.

Bu kabileler Fırat'ın yakınlarındaki bölgelerde ve Huzistan ilinde bulunmuşlardır ve muhtemelen eski Babil ve Kalde ülkesinin halklarının soyundan gelmektedirler.

Yukarıda anlatılalardan da anlaşılacağı gibi Keldani Hıristiyanlarla Protestan Kilisesinin üyeleri arasında çok çarpıcı benzerlikler vardır. Bu tesadüfler çok önemli ve dikkat çekicidir. Çünkü onlar da Reform Kilisesinin birçok görüşünü kabul ediyor ve Hz. İsa'nın ilk kilisesinin ilkeleri ile bunları birbirine bağlıyor. Keldanilere sapkınlık suçlamasını getiren o garip görüş -bunun böyle olduğunu tamamen kabul etsek bile- ancak yeni bir yorum olarak değerlendirilebilir. Roma Kilisesinin hurafelere dayalı görüşlerini reddetmeleri, gösterişten uzak törenleri ve açık ibadetleri, çarpıtılmadan önceki Hıristiyanlığın o ilk biçimine onların çok yakın olduğunu kanıtlamaktadır. Kürdistan'ın ıssız vadileri arasında izole olmuş, diğer Hıristiyan toplulukları ile bütün ilişkileri

kesilmiş olduğu için en eski inançlarını neredeyse tamamen saf şekliyle korudular. Bozulmalar bir yerlerden sızmış, cahillik bazı törenlerin yapılmamasına, bazı ilkelerin ihmaline yol açmış olsa da, bütün olarak bakıldığında, çok hayret verici birşeydir ama neredeyse 17 yüzyıl geçmesine karşın Keldaniler olmaları gerektiği gibi yerlerinde durmaktalar. Batı'daki birkaç mezhep dışında Doğu'da inançlarındaki saflıkla ve ibadet biçimlerindeki sadelikle böyle övünebilecek hiçbir mezhep yoktur.

Bir süredir Amerika'daki Protestanlar Keldanilere derin ilgi göstermektedirler. Misyonerleri Urmiye civarında okullar açmaktalar. Bir basımevi kuruldu; Kutsal Kitapların da içinde olduğu çeşitli eserler bölge halkının lehçesine uygun bir dil ve onlara özgü olan alfabe ile bastırıldı. Çabalarının başarılı olduğuna inanıyorum. Onlar Bağımsız Kilise'nin üyesi oldukları halde Keldanilerin kilise sistemine herhangi bir müdahaleden kaçındıklarını söylüyorlar. Keldanilerin durumunda olan bir mezhep için en iyi kilise yönetimi biçiminin piskoposluk sistemi olduğunu da öğrendim.

Umut ediyorum ki, kana susamış bağnaz Kürt liderlerinin birkaçı o topraklardan sürüldükten, Sultan'ın otoritesi dağlarda tekrar kendini kabul ettirdikten sonra, Keldaniler kendi inançlarını çekinmeden, özgürce açıklayabilecek, acıları henüz unutulmayan saldırılardan duyduğu dehşetli korkuyu üzerinden atacak çalışkanlıkları ve gayretleri ile belki yeniden, yaşadıkları dağlık bölgeleri hayata kavuşturmayı, canlandırmayı başaracaklar. Hepimizin, yüce bir ulusun kalan son temsilcilerinin durumlarına ve tarihlerine ilişkin derin bir merak içinde olması ve "Asya'nın Protestanları" ünvanını hak etmiş, uzun zamandır zulüm gören bu insanların yararına olacak her türlü sıcak duyguyu içimizde beslemesi zorunludur.

DOKUZUNCU BÖLÜM

YEZİDİLERİN ŞÖLENİNE DAVET EDİLME•MUSUL'DAN AYRILIŞ•BEDRİ•YEZİDİLERİN BAŞI•HÜSEYİN BEY•OĞLUNUN DOĞUMU•YEZİDİLERİN TARİHİ•BİR HEYETİN DÖNÜŞÜ•ŞEYH ADİ'NİN TÜRBESİNE GİDİŞ•KARŞILANMAMIZ•ŞEYH NASIR•TÜRBENİN BETİMLENMESİ•HACILARIN GELİŞİ•BİR OLAY•ŞEYH ŞEMS YA DA GÜNEŞ•ADAK KANDİLLERİ•AYİNLER•YEZİDİ MÜZİĞİ•MEZHEBİN DİNSEL GÖRENEKLERİ VE ÖĞRETİLERİ•ŞEYTANA İNANÇ VE KORKU•AYİNLERİNİN MUHTEMEL KÖKENİ•PAPAZLIK SİSTEMLERİ•DİLLERİ VE KUTSAL KİTAPLARI•MUSUL'A DÖNÜŞ•ŞEYH NASIR'IN MEKTUBU•SİNCAR'A GİDİŞ•EBU MARYA•TELAFER•MİRKAN•TÜRK BİRLİKLERİNİN BOZGUNU•YEZİDİLERİN KAÇIŞI•SİNCAR KÖYÜ•YABAN EŞEKLERİ•MUSUL'A DÖNÜŞ

Tiyari Dağlarından Musul'a dönüşümden birkaç gün sonra bir kaval ya da Yezidilerin veya Şeytana Tapanlar'ın papazı yanımıza geldi. Bu önemli mezhebin başı Şeyh Nasır, Bay Rassam'ı ve beni belirli aralıklarla yapılan şölenlerinden birine davet ediyordu. Konsolos Yardımcısı bu daveti kabul edemeyecekti ama ben, bir Avrupalı benden evvel tanık olmadan önce onların ayinlerinde hazır bulunma fırsatını hemen kaptım. Bu ayinler Suriye'deki Ansarilerle Yezidilerin uygulamalarının birbirine karıştırılması ile birlikte Müslümanların ve Hıristiyanların arasında dolaşan birçok söylentiye yol açmıştı. Bazı gece yarısı alemlerinin onlara maledilmesiyle "çıra (mum) söndürenler" çirkin lakabı onların ismiyle birlikte anılıyordu. Ülke insanlarının önyargıları gezginlere kadar ulaştı. Mezhebin gizi şu anda onların yaşadığı bu dağlara Semiramis tarafından sokulan bir tapma törenine kadar uzanmaktadır. Bu tören yapılış biçimindeki edepsizlik yüzünden en aşırı şehvet duygularına, ayartmalara yol açıyordu. Yezidilerin sessiz ve mazbut tavırları, köylerindeki temizlik ve düzen bu suçlamaları kesinlikle doğrulamıyor. Kötülük kavramına olan o meşhur saygıları ya da korkuları onlara Şeytana Tapanlar ünvanını verdi. Bu ruhun cisimleştiği nesnelere ilişkin bir sürü hikaye dolaşmaktadır. Bazıları horoza, bazıları tavuskuşuna taptığına inan-

maktadırlar ama ibadet biçimleri, dinsel ilkeleri ve kökenleri hâlâ gizemini koruyan; benim de bir an önce aydınlatmak için can attığım bir konudur.

Davet edilmem Doğu'da ne yazık ki çok görünmeyen erdemin daha doğrusu şükran duygusunun Yezidiler arasında hâlâ var olduğunu gösteriyor. Giritlioğlu Muhammed Paşa Musul'a ilk geldiği zaman bu mezhep de açgözlülüğünün ve gaddarlığının yöneldiği hedeflerden biriydi. Onların başkanı ya da papazı olduğu düşüncesiyle birini sahtekarca ele geçirdi ama Şeyh Nasır ona karşı yapılan tuzaktan kurtulmayı başardı. Yerine geçirdiği ikinci adam o zannedilerek kasabada hapsedildi. Yezidiler şeflerine öylesine bağlıydılar ki sır açığa çıkmadı. İkinci adam gördüğü tüm işkencelere ve hapsedilmeye tevekkülle katlanmasını bildi. Bay Rassam'a bavşuruldu birşeyler yapması için. O da yüklüce bir para karşılığında ikinci adamı kurtardı. Şeyhan bölgesinin insanları bu parayı hasat zamanı geldiğinde ödeyeceğine ilişkin söz verdiler. Tam zamanında kuruşu kuruşuna bu taahhütlerini yerine getirdiler ve İngiltere İkinci Konsolosu'nu koruyucuları olarak saydılar.

Ülkenin rahatsız edici durumu; son dönemlerde görev yapan paşaların kötü yönetimi yüzünden Yezidilerin Şeyh Adi'de son kez toplanmalarından bu yana beş on yıl geçmişti. İsmail Paşa'nın esnek yönetimi, yeni valinin aldığı önlemler, o zamana kadar tüm mezheplerden insanlar arasında kaybolan güveni yeniden ortaya çıkarmaya başlamıştı. Şeytana Tapanlar da en büyük festivallerini her zamankinden daha görkemli ve sevinçli bir biçimde kutlamaya karar verdiler. Kürtlerin ve Arapların akınlarına karşı kendilerini tam anlamıyla koruduklarında Yezidiler için büyük ermişlerinin mezarında hep birlikte toplanmak öteden beri gelen ve dönemsel olarak tekrarlanan bir gelenekti. Sincar'dan ve Kürdistan'ın kuzey bölgelerinden gelen kadın ve erkekler kutsal törenlerinin yapılmasında hazır bulunmak için çadırlarını, çayırlarını terketmişlerdi. Bu yıl yollar soyguncular dan temizlendiği için, uzak bölgelerdeki kabilelerin de Şeyh'in mezarında hazır bulunması bekleniyordu.

Musul'dan Hoca Toma (İkinci Konsolos'un tercümanı), Şeyh Nasır'ın gönderdiği kavalla birlikte ayrıldım. Yolda tıpkı bizim gibi buluşma yerine giden bazı Yezidilere rastladık. Geceyi Horsabad yakınlarındaki küçük bir köyde geçirdik ve ertesi gün erkenden Bedri'ye vardık. Yezidilerin dinsel şefi Şeyh Nasır ve politik

şefi Hüseyin Bey'in yaşadığı bu köy Keldani dağlarına yaptığım önceki yolculuğumda geçtiğim sıra tepelerin eteğine kurulmuştu. Aynzifni'den kuzeye doğru beş mil uzaklıktaydı. Sağımızda Ceriye Tepesini alarak aynı vadiden geçip aynı biteviye yolculuğu yaptık.

Köye yaklaştığımda, yanına papazları köyün ileri gelenlerini almış yaya olarak bize doğru gelen Hüseyin Bey ile karşılaştım. Onsekiz yaşlarındaydı ve gördüğüm en yakışıklı adamlardan biriydi. Yüz hatları çok düzgündü. Parlak gözleri vardı. Rengarenk sarığının altından dökülen saç kıvrımları kapkaraydı. İyi dokunmuş parlak renkli ceketinin ve giysisinin üzerinde dökümlü duran geniş bir pelerin vardı. O bana yaklaşırken atımdan indim. Elimi öpmeye çalıştı ama ben kararlıca bu törene izin vermedim. Ülkedeki geleneğe uyarak birbirimizi kucaklayarak, bu konuları uzlaşmayla hallettik. Ata tekrar binmem konusunda ısrar etti. Atı çekerek götürecekti. Köye kadar onunla birlikte benim de yürüyeceğim konusunda çok zor ikna edebildim kendisini. Beni halı ve yastıkların serili olduğu selamlığına ya da kabul odasına götürdü. Köyün insanları odanın diğer ucunda oturdular, saygılı bir sessizlik içinde beyleriyle aramızda geçen konuşmaları dinlediler.

Kahvaltı Hüseyin Bey'in hareminden getirildi önümüze. Kahvaltımızı ettikten ve kalabalık çekildikten sonra dışarının sıcağından korunduğum, bu serin selamlıkta uzandım biraz.

Öğleyin kadınların genellikle mutlu bir olayı bildiren o tiz haykırışları [tilili] ile uyandım.

Genç Şeyh peşinde bir heyetle odama geldi. Yüzüne yayılmış sevecen gülümsemeden bana iyi haberler vereceği açıktı. Yanıma ilişiverdi ve bana şöyle dedi: "Ya Beyim, sizin ayağınız bize uğurlu geldi. Sizin elinizden iyilikten başka birşey gelmez bize. Hepimiz sizin köleleriniz. Tanrı'ya hamdolsun ki başka bir köle doğdu sizin için. Bu çocuk sizin; bu bizim ilk oğlumuz ve sizin gölgenizde büyüyecek. Haydi ona bir isim verin, bundan böyle sizin koruyuculuğunuz altında yaşasın." Kalabalık da tüm aşirete çok ilginç gelen bu uğurlu olayın kesinlikle benim gelişimle ilgili olduğuna inandığı için üstelemeye başladı. Yeni doğacak olan şeyhe isim verme olayına katılacağımı ummakla birlikte bu törenin nasıl olacağından tam emin değildim. Yezidilere duyduğum saygı ve sevgiye karşın onların ibadet biçimleri ve ilkelerinin uygunluğu konusunda bazı kuşkularım olduğunu kabul etmekten başka çarem yoktu. Üstelik çok doğal olarak şeytana tapan bir bebeğe

vaftiz babası olurken yükleneceğim sorumluluğu da tam olarak bilmeye can atıyordum. Daha sonra bana yalnızca bir isim seçmekten başka hiçbir şeyin gerekmediği konusunda garanti verildi. (Vaftiz töreni daha sonraki bir güne bırakılmıştı. Çocuğun Şeyh Adi'nin türbesine götürülebileceği ve onun kutsal sularına daldırılmaya dayanabileceği bir zamana.) Ben de "Evet Bey, Tanrı'ya şükretmemiz gereken bu mutlu olaya ben de çok sevindim. İnşallah bu çocuk, tıpkı onun büyükbabalarının yaptığı gibi sizin evinizin şerefini ve ününü koruyacak oğullardan birisi olur. Siz benden bu çocuk için bir isim istediniz. Aklıma sürüyle isim geliyor, benim dilimde çok soylu anlamlara gelen, güzel duyulan. Ama siz bu isimleri telaffuz edemezsiniz. O zaman da anlamsız şeyler olmaktan öteye geçemezler. Eğer gelenek olsaydı, onu babasının ismiyle çağırırdım. O da tıpkı babasındaki meziyetleri taşırdı kuşkusuz. Ama böyle birşey gelenek değil. Ben onun büyük babasının adını unutmadım. Yezidilerin çok sevdiği, hep onların o mutlu, bolluk dolu günlerini çağrıştıran bir isim. Haydi ona Ali Bey diyelim bundan böyle. İnşallah o da tıpkı adını verdiğimiz büyük babasının zamanındaki Yezidilerin zenginliğini görecek kadar uzun yaşasın." Bu söylevden sonra çocuğun kundağına birkaç tane altın takınca büyük bir alkış koptu. Ali Bey ismi tam ittifakla kabul edildi. Şeyh'in akrabalarından biri hemen haberi iletmek için kadınların haremliğine seyirtti. Elinde annenin hediye olarak verdiği bir halı ve işlemeli kumaşlarla döndü. Beni ailenin kadınlarını görmem için haremliğe davet ediyordu. Orada Şeyh'in annesini ve ikinci karısını gördüm. Çünkü iki kadın almıştı. Az önce eve neşe (bebek) getiren kadın kocasından çok daha mutlu olmuştu. Onların mutluluğunun yaratıcısı olduğum için duyduğu minnettarlık sınırsızdı. Bana bal ve kurutulmuş Sincar inciri verdiler. Selamlığa dönene kadar aile ile ilgili güzel öyküler anlattılar.

Yezidiler onbeş yirmi yıl kadar önce çok güçlü bir aşiretti. En başta gelen korunakları şimdi benim ziyaret ettiğim bölgede, Musul'un batısındaki Mezopotamya Çölü'nün ortasında dikilmiş yalnız bir dağ olan Cebel Sincar'daydı. Şeyhan Yezidilerinin son bağımsız lideri Hüseyin Bey'in babası Ali Bey'di. Aşireti tarafından çok seviliyordu. Ovada yaşayan Müslümanların ve Kürtlerin onlara karşı yaptığı saldırılardan kendi halkını uzun yıllar koruyacak kadar gözüpek ve iyi bir savaşçıydı. Çevre dağlarda yaşayan birçok Kürt aşiretini kendi bayrağı altında birleştirmeyi başarmış

ve İranlıları, Türkleri birçok kez yenilgiye uğratmış Rewanduz'un güçlü beyi, Yezidileri ezmeye karar verdi. Ali Bey'in kuvvetleri zulüm kuvvetlerinden sayıca çok azdı. Yenildi ve Rewanduz beyi tarafından katledildi. Şeyhan halkı Musul'a kaçtı. Bahardı ve nehir kıyılarından taşıyordu. Köprü kaldırılmıştı. Yalnızca birkaç kişi ırmağı geçmeyi başarabildi ama kadın, çocuk ve erkeklerden oluşan büyük bir kalabalık nehrin karşı kıyısında kalmıştı. Kuyuncuk tepesinde toplandılar. Rewanduz beyi onları takip ediyordu. Ayrımsız bir katliamdan geçirildiler yine. Musullular evlerinin çatılarından seyrediyorlardı, bu bahtsız, boşu boşuna yardım çığlıkları atan derbederleri. Hem Hıristiyanlar hem Müslümanlar nefret edilen kafir bir mezhebin yokoluşunu zevkle izliyorlardı, savunmasız bedenlerinden kafaları ayrılırken onları korumak için tek bir kılıç bile kalkmadı. Annesi tarafından dağlara götürülen Hüseyin Bey bu "adil katliamdan" kurtulmayı başardı. Yezidiler tarafından çok büyük bir özenle yetiştirildi, çocukluğundan beri lider gözüyle bakılıyordu kendisine.

Sincar halkı çok geçmeden Mehmet Reşid Paşa'nın ve ikinci kez Hafız Paşa'nın boyunduruğuna girdi. Her iki durumda da katliam oldu. Nüfus dörtte üç oranında azaldı. Yezidiler mağaralara kaçmışlardı. Çoğu mağara ağızlarında yakılan ateşin dumanından boğuldu, kimileri de açılan top ateşi sonucu parçalandı.

Anımsanacağı gibi Müslümanlar diğer inanç sahipleri ile ilişkilerinde; kutsal kitapları olanlar ile kendilerine vahiy yoluyla gelmiş hiç kitabı olmayanlar arasında bir ayrım gözetmişlerdi. İki ahite sahip Hıristiyanlarla ahitlerden eskisine sahip olan Yahudiler birinci sınıflandırmaya girerler. Bu yüzden onlar Hıristiyanlar ve Yahudilerle barış içinde yaşadılar. Ama ikinci sınıfa girenlerle iyi bir Müslümanın hiçbir ilişkisi olamazdı. Onlar sözkonusu olunca ne anlaşma ne de yemin bağlayıcıydı.

İki seçenekleri vardı; ya kılıçtan geçirilecek ya da dinlerinden döneceklerdi. Onlardan vergi almak bile dine uymuyordu. Kutsal bir kitap sahibi olarak görülmeyen Yezidiler, yüzyıllardır Müslümanların zulmüne uğramışlardır. Türkiye'nin güneyindeki haremler Yezidilerin kadınlarıyla doldurulmuştur. Her yıl valiler onların bölgelerine seferler yapmakta, erkekler ve kadınlar öldürülürken, her iki cinsten çocuklar alınıp belli başlı şehirlerde satılmaktadır. Bu yıllık avlar Bedirhan Bey'in en büyük gelir kaynaklarından birisiydi. Ödeyecekleri borçlar için gereksindikleri parayı toplamanın en kolay ve tatmin edici yolu olduğu için dü-

zensiz birliklerin iplerini çözerek kaderi kötü yazılmış Yezidilerin üzerine salıvermek, Bağdat ve Musul paşaları için bir gelenek haline gelmişti. Benim ziyaret ettiğim aylar içinde de bu sistem yine uygulandı. Çok iyi bilinen köle ticaretine yol açan aynı vahşetler yapıldı tekrar. Sultanın kendi tebaası altındaki halklara büyük ve uzun süreli faydalar getiren hoşgörülü ve insani politikasının bu talihsiz mezhebe de ulaşmasını umut etmekten başka birşey gelmiyor insanın elinden.

Ellerine geçen en küçük fırsatta Yezidilerin kendilerine zulmeden insanlardan bunların intikamını almaları tabii ki şaşılacak birşey değildi. Ülkeye dehşet saçan çeteler kurmuşlardı.

Ellerine düşen hiçbir Müslüman sağ çıkmıyordu. Kervanlar yağmalanıyor, tüccarlar hiç acımadan öldürülüyordu. Ama Hıristiyanlara zarar verilmiyordu. Çünkü Yezidiler onları tıpkı kendileri gibi din aşkına çile çeken ortak derbederler olarak görüyorlardı.

Bu misilleme hareketleri Sincar'ın, Mehmet Reşit ve Hafız Paşa tarafından istila edilmesine bir bahane oluşturdu. O büyük katliam gerçekleştiğinden beri Yezidiler tamamen boyunduruk altına alınmıştı ve sabırla ne yazık ki bu acıyı çekmeye devam ediyorlardı. Dinlerine kendilerini adamışlıkları Yahudilerden az değildi. Ben, yetişkin bir insanın dininden vazgeçtiği bir tek örnek görmedim onların arasında. Hepsi ölümü ya da onlara çektirilen tüm acı ve işkencelere sessiz sedasız katlanmayı tercih ediyorlar. Türk okullarında eğitilmiş, sözde Müslüman olduğunu söyleyen daha körpe yaşlardaki çocuklar bile Yezidi din adamları ile hep bir iletişim halinde ve mezhebin kendine özgü garip öğretilerine sıkı sıkıya bağlıydılar.

Şeyh Nasır, Bedri'yi çoktan terketmiş ve Şeyh Adi Türbesi'ndeki dini tören için hazırlanıyordu. Karısını ziyaret ettim. Beni pırıl pırıl ve düzenli olan evinde büyük bir konukseverlikle karşıladı. Girdiğim bütün evler hem çok temiz hem de güzel yapılmışlardı. Bazıları çiçeklerle kaplı küçük bahçelerin içinde kurulmuşlar, hemen yanlarında köyün üzerindeki tepeden çıkan sayısız pınardan gelen suların oluşturduğu küçük dereler vardı.

Öğleyi geçiyordu ki çok uzun bir yolculuk yapmış gibi görünen iki atlı geldi. Giysileri yıpranmış, yüzleri güneşten ve rüzgardan kurumuştu. Onların gelişi üzerine toplanan köylüler, sevinç çığlıkları attılar, onları bağırlarına bastılar. Onlar da silahlarını çıkarıp, önce benim elimi, sonra Şeyh'in elini öptüler. Yıllar önce

Kürtlerin eziyetinden kaçan, sınırın öte yanına geçen ve Rusya sınırları içinde bir bölgeye yerleşen Yezidilerin bir kolunun yaşadığı yere bir görev için gitmişler ve şimdi geri dönmüşlerdi. Daha önce de Şeyhan Yezidileri, Şeyh Adi Türbesi'nin onarımı ve ruhban sınıfına destek için parasal yardım yapmaları amacıyla kardeşlerine bir heyet göndermişlerdi. Ama ne yazık ki heyet Bitlis Beyi'nin eline düşmüş ve öldürülmüştü. Daha yeni gelmiş olan iki atlı ise öncekilerden daha şanslıydılar; yolculuğun sayısız tehlikelerinden kurtulmakla kalmamış yüklü bir yardımla geri dönmeyi de başarmışlardı. Gürcistan'da gördükleri harikaları ve ziyaret ettikleri kardeşlerinin zenginliklerini anlata anlata bitiremiyorlardı. Onları erkeklerden oluşan ve anlattılarını büyük bir ilgiyle dinleyen kalabalığın ortasında bırakarak, köyün üzerine doğru sarkmış büyük tepenin üzerine bir taç gibi kondurulmuş ve Ali Bey tarafından yaptırılmış kalenin kalıntılarını incelemeye gittim.

Köy evlerinin yakınından geçen derede kadınları yıkanırken gördüm. Ertesi günkü festival için hazırlanıyorlardı, çünkü hiç kimse önce vücudunu ve elbiselerini temizlemeden Şeyh Adi vadisine giremezdi. Bana dikkat etmediler. Tüm elbiselerini çıkarmış oldukları halde, kayıtsızca dolaşıyorlardı. Erkekler de derenin diğer bir bölümünde yıkanmaktaydılar.

Şafakta en güzel, parlak giysilerine bürünmüş bir halde ermişin mezarına gidecek kalabalığa liderlik etmek için Hüseyin Bey hareminden çıktı. Köyün belli başlı insanları toplanmakta gecikmediler. Kaval ve tef çalan müzisyenler düştüler önümüze ve uzun bir alay şeklinde yolculuğa başladık. Kadınlar eşeklere halı, tencere, tava gibi mutfak eşyaları yüklemekle meşguldüler. Onlar da bizi izleyeceklerdi. Hüseyin Bey ile yan yana gidiyorduk, atlılar ve yayalar yer izin verdiği ölçüde sanki savaştalarmış gibi, havaya ateş ediyorlar, savaş naraları atıyorlardı. Çok dik bir eğimin eteklerine geldik. Buradan yukarı doğru tırmanması çok zor, dik bir patika gidiyordu. Atlılar artık tek sıra halinde gitmek zorundaydılar. Sık sık atlarımızdan iniyor, karşımıza çıkan kayaların üzerinde onları çekerek geçirmeye çalışıyorduk. Tam bir saatlik bir mücadeleden sonra, doruğa ulaşmayı başardık. Aşağıda ağaçlarla dolu Şeyh Adi vadisi uzanıyordu. Ağaçların üzerinden türbenin beyaz sivri kulesi görünür görünmez silahlar patladı. Sesler aşağıda yankılanıp tekrar bize geldi. Kalın meşe ormanının arasından aşağı doğru akarken, yolda bizim gibi mezara giden bir

sürü hacı görüyorduk; kucağında taşıdığı çocukların yükünden bir an için kurtulmanın verdiği rahatlıkla ağaçların altına oturmuş kadınlar, dik yokuştan inerken atların üzerindeki kaymış yük denklerini tekrar düzelten adamlar tabloyu tamamlıyordu. Her yeni grup yolculuğunun hedefini görür görmez tetiğe basıyor, vadiyi kurşunun o tanıdık sesiyle dolduruyor, daha aşağıda henüz türbeyi görmemiş olanlara doğru savaş naraları atıyorlardı.

Türbeden biraz uzakta; Şeyh Nasır, papazlar (din adamları) ve silahlı adamlardan oluşan kalabalık bir grupla karşılaştık. Şeyh, papaz sınıfının ileri gelenlerinin giyindiği gibi sütbeyaz, keten bir giysi giymişti. Yaşı kırkı ancak aşıyordu. Tavırları çok yumuşak ve zarifti. Sıcak bir şekilde beni karşıladı. Ziyaretimin hepsinin üzerinde çok iyi bir etki yaptığı açıktı. Şeyhle kucaklaştıktan sonra, tüm adamları ile selamlaştık ve hep birlikte kutsal yere doğru yürüdük. Dış avlu, tıpkı ona giden küçük yol gibi hınca hınç insanla doluydu. Ama biz yaklaşırken hepsi yol veriyor, bir yandan da elimi öpmeye çalışıyorlardı.

Yezidiler türbenin iç avlusuna mutlaka yalın ayakla giriyorlardı. Ben de adete uydum ve girişte ayakkabılarımı çıkardım. Üzüm bağlarının altındaki gölgeliğe serilmiş halıya Hüseyin Bey, Şeyh Nasır ve ben birlikte oturduk; yalnızca papazlığın en başta gelen iki tarikatının şeyhleri ve kavalları bizimle birlikte geldiler, avlu duvarına sırtlarını dayayıp çömeldiler. Binaların aralarında ve çevrelerinde büyümüş ağaçlar tüm grubumuzun üzerine gölge yayacak kadar görkemliydi. Şeyh Nasır ve papazlarla sohbet etmeye başladım. Onları umduğumdan çok daha fazla konuşkan, hoşsohbet buldum. Diğerlerinin yanında yanıtlamayacağı soruları onunla başbaşa kalana kadar Şeyh Nasır'a sormaktan kaçındım.

Şeyh Adi'nin türbesi dar bir vadinin içerisindeydi. Daha doğrusu biraz ötedeki daha geniş bir vadiye akan bir akarsunun çıktığı nokta hariç olmak üzere, dört bir yanı yüksek kayalarla çevrili dar bir koyağın içindeydi. Bir avlunun içine yapılmıştı. Çevresinde bu kutsal yerde görevli hizmetçi ve bekçilerin kaldığı binalar vardı. Türbenin içinde üç ana bölüm vardı; ortadaki geniş salon sütunlar ve kemerlerle ayrılmıştı, üst bölümde kayalardan gelen suların doldurduğu bir su sarnıcı vardı. Diğer iki küçük bölümde ise ermişin ve daha düşük dereceli kimselerin mezarları vardı. Bu sarnıcın suyunun Zemzem suyundan geldiğine inanıldığından çok kutsal sayılıyor, çocuklar bu sularda vaftiz ediliyor,

diğer ibadetle ilgili işlerde de bu su kullanılıyordu.

Şeyh Adi'nin mezarı, Müslüman kutsal yerlerinde adet olduğu gibi kare şeklinde toprak ve alçıdan yapılmış bir muhafaza içindeydi. İşlemeli yeşil bir örtü örtülmüştü üzerine. Küçük bir kandille loş bir biçimde aydınlatılmış olan odada duruyordu. Üzerinde Ayet-el Kursi duası yazılmıştı.

En büyük salonda genellikle hep yanan kandillerden başka duvarlar boyunca açılmış olan heykel oyuklarına yerleştirilmiş güneş batınca yakılan birkaç mum vardı.

Binanın üzerinden iki sivri beyaz kule yükseliyor, çevreyi kuşatan yeşilliklerin içinde zıt bir görüntü yaratarak gözleri okşuyordu. Tepeleri yaldızlarla kaplanmıştı. Üzerleri ışık ve gölgeyi yansıtacak biçimde tasarlanmıştı. Girişteki kapının üst eşiğine kabaca aslan, yılan, insan, küçük bir el baltası ve ibik kabartması yapılmıştı. Özellikle yılan ayrıntılı bir şekilde resmedilmişti. Bu figürlerin birşeylerin simgesi olarak yapılmış olabileceği akla gelmekle birlikte Şeyh Nasır'dan, bunların türbeyi birkaç yıl önce tamir eden Hıristiyan bir duvar ustası tarafından yapılmış olduğundan başka hiçbir bilgi elde edemedim. Süslemeleri de usta kendi zevkine göre işlemişti. Balta ve ibik figürlerini binadaki birçok taşın üzerinde gördüm. Ama bunların yalnızca binanın yenilenmesi için para verenlerin ya da bizzat bu işte çalışarak yardım edenlerin isteği üzerine yapılmış işaretlerden başka birşey olmadığını söylediler bana.

Asmaların altında, iç avlunun ortasında içinde ermişin mezarından alınmış topraklarla yapılmış küçük topaklarla dolu, küçük bir hücrenin olduğu kare biçimli alçı bir muhafaza vardı. Bunlar kötü ruhlara, hastalıklara karşı yararlı olan kutsal parçalar sayıldığından orayı ziyaret eden hacılara dağıtılıyor veya satılıyordu. Papazlığın doğrudan üyeleri veya onların ailelerinden oluşmuş belli bir sayı yalnızca bu binalarda oturabiliyorlardı. Kutsal yerleri kollayıp korumak için seçilmişlerdi. Kabilelerden gelen bağış ve erzakla yaşamlarını sürdürüyorlardı.

Dış avlu daha alçak binalarla kaplıydı. Bu binalarda bir tarafı açık Doğu pazarlarındakilere benzer küçük pavyonlar vardı. Festival için gelen hacılara barınak ve kutlamalar boyunca çerçilerin tezgah yeri olması için yapılmışlardı. Dev gibi ağaçların gölgeleri avlunun üzerine düşüyor, taze kaynak sularından oluşan akarsular binaların etrafını dolanıyordu.

Mezarın çevresinde, dağların yamaçlarında bitmiş ağaçların ar-

kasında her biri, bir Yezidi bölgesine veya aşiretine ait kabaca yapılmış evler vardı. Şölen boyunca hacılar o evlerde kalıyorlardı. Vadinin çeşitli bölümleri orayı mekan tutan aşiretlerin geldikleri yörenin ya da yerin isimleri ile anılıyordu.

Gün ortasına kadar, mezarın kapısının önünde grupla birlikte oturdum. Sonra Şeyh Nasır kalktı, ben de içteki avluya doğru onu izledim. Bir sürü hacı ile kaynıyordu burası; açık pavyonlarda ve yerlerde bu tür durumlarda vadiye gelen gezgin çerçiler tezgah açmışlardı. Ağaç dallarına rengarenk eşarplar, pamuklular asmışlardı. Sincar kuru inciri, Amediye üzümü, Basra hurması, dağlardan gelen cevizler kaldırımların üzerine küçük tepeler halinde yığılmışlardı. Bu ayartıcı hazinelerin çevresinde bir sürü kız-erkek çocuk toplanmıştı. Her taraftan sıkı pazarlıklara dalmış, kadın ve erkek sesleri geliyordu. Tüm vadi insan seslerinin uğultusuyla çınlıyordu. Biz yaklaşırken herkes saygıyla Şeyh'i selamladı ve bize yol açtı. Asıl binadaki kutsal bölümden çıktık, mezara giden ağaçlarla kaplı küçük patikanın sonunda yol kenarında yapılmış, kaynak suyundan bir çeşmenin başına oturduk. Çeşmenin önündeki havuzu çevreleyen taş bloklar da bir dereceye kadar kutsal sayılıyordu. Bu kez yalnızca benim, Şeyh Nasır'ın ve Hüseyin Bey'in bu taşların üzerine oturmasına izin verildi. Diğer durumlarda Yezidiler dinlenmek için çok uygun bir yer olan bu çeşmenin genellikle burayı seçen Müslümanlar tarafından kirletilmesini görmek istemezlerdi. Çeşme suyu pislikten çok dikkatlice korunuyordu ve vadiye gelen herkes bu sudan içiyordu. Kadınlar testileri omuzlarında, oradan oraya seyirtiyorlar, doldurma sırasının kendilerine gelmesini beklerken birbirleri ile çene çalıyor, eğleniyorlardı. Belli başlı şeyhler ve kavallar çeşmenin etrafında bir daire oluşturmuşlar, kaval ve deflerle çalınan müziği dinliyorlardı.

Böyle canlı, resim konusu olmaya bu kadar elverişli hiçbir sahne görmemiştim: O dik çıkan patika boyunca aşağı doğru sıralanmış, zar zor tırmanan bir sürü hacı adayı. Sincarlı esmer, uzun siyah saç lüleleri omuzlarına dökülen düzgün yüz hatlarına sahip keskin bakan gözleri olan beyaz elbisesi rüzgarda dalgalanan, fitilli tüfeği omuzuna rastgele atılmış biri. Onu, eski Adiben tepelerinin arasında ve ovalardaki çadırlarda yaşayan gezgin aşiret, göçerlerin daha varlıklı aileleri izliyordu; renkli sarıklar, parlak ceketler giymiş, kuşaklarında çok güzel silahlar olan erkekler, ipek entariler içinde, bellerine kadar inen birkaç örgü dizileri ile örülmüş, vahşi çiçeklerle süslenmiş saçları, altın ve gümüş sikke-

lerle neredeyse görünmeyen alınları, camdan yapılmış büyük boncuklar, oyulmuş taşlar ve sikkelerle yapılmış gerdanlıklar takan kadınlar... Onların ardından Musul bölgesindeki bir köyden gelmiş yoksulluğun vurduğu bir aile; çocuklarının yükü altında iki büklüm olmuş, beyaz giysiler giymiş, solgun ve endişeden bitkin olan kadınlar, tepeleme yüklü eşekleri yürütmeye çalışan erkekler. Tepelerden aşağı habire insan akıyordu. Her yeni gelen grubun yaptığı gibi aşağıdakilere varıldığının bir işareti olarak duyurulan silah sesleri.

Hepsi belirlenmiş yerlerine gitmeden önce gelip silahlarını toprağın üzerine bırakıyorlar, Şeyh Nasır, Hüseyin Bey ve benim elimi öpüyorlardı. Tüm papaz grubunu selamladıktan sonra dağ yamaçlarına doğru yollarına devam ediyorlar, vadideki geçici ikametgahları süresince binaların çatılarını ya da geniş bir meşe ağacını dinlenmek için seçiyorlardı. Sonra halılarını seriyorlar, kuru ağaç dalları ve otlardan yaktıkları ateşlerde akşam yemeklerini hazırlıyorlardı. Bu tür gruplar ne yöne bakarsanız bakın görülebiliyordu. Neredeyse altında birisinin oturmadığı bir tek ağaç kalmamıştı.

Herkes bu kutsal vadiye girmeden önce hem kendilerini hem elbiselerini akarsuda yıkıyordu. Böylece şölen için saf ve temiz bir hale geliyordu. Doğu'da daha önce bu kadar temizliği hiç görmemiştim. Hepsinin giysileri bembeyaz ve lekesizdi.

Öğleden akşama kadar Şeyh ve benim önümde oynadılar. Arap *debke* ve Kürt *tiçope*sine benzer danslardı bunlar. Çeşmenin önündeki açık yere toplanabilen tüm gençler dansa katıldılar. Diğerleri koro halinde şarkılar söylediler. Dansçıların görünebileceği her nokta seyircilerle doldu. Hatta başımızın üzerindeki ağaç dalları bile, oradan bakıldığında çok güzel bir görüntü yakalandığını anlayan genç çocukların ağırlığı ile eğilip bükülüyordu. Bu yaramazlardan birinin yaptığı bir manevra bu mezhebin kendine özgü hurafelerinden birini gözler önüne seren eğlenceli bir olay haline geldi. Daha iyi göreyim diye zayıf dalların birinin tam ucuna kadar ilerledi. Dal benim başımın hemen üzerindeydi ve her an kırılıp üzerimize düşmekle tehdit ediyordu. Yukarı doğru bakarken yakın tehlikeyi gördüm ve önlemek için Şeyh'e "Aman dikkat! Eğer bu genç şeyt..." diye bağırdım. Neredeyse ağzımdan Doğu'da genellikle yaramaz, maceracı çocuklara söylenen o lakabı[1] kaçırıyordum. Hemen tuttum kendimi ama artık çok geçti; bu

1 Şeytan terimi genellikle Doğu'da akıllı, çok zeki ya da cesur kişilere verilen bir sıfattır

dehşetengiz sözün yarısı kaçmıştı zaten ağzımdan. Beni duyabilecek kadar yakınımda olanların yüzünde korkunç ifadeler belirdi. Daha uzaktakiler de göz açıp kapayana kadar durumun farkına vardılar. Hoş bir gülümsemeyle hep aydınlık olan genç beyin güzel yüzü, birden kızgın, ciddi bir havaya büründü. Ev sahibimin duygularını istemeden incitmiş olduğum için lanet ediyordum kendime. Üstelik bu boşboğazlığım için Şeyh'ten mi yoksa Şeytan'dan mı özür dilemem gerektiği konusunda kuşkum olduğu için nasıl bir özür dilemem gerektiğini de tam kararlaştıramıyordum. Beni daha zor durumlara düşürebilecek hiçbir mazeret ve açıklama yapmadan beni anlamalarını sağlamaya çalıştım. Olanları unutmaya, hiçbir şey dememeye karar verdim. Çok geçmeden grup önce sakinleşti sonra da alışıldık neşesine kavuşmakta gecikmedi.

Benim halım Semil halkına ait olan binanın çatısına serildi. Çevremde, ama biraz uzakta o bölgeden gelen hacılar oturuyordu. Erkekler kadınlar ve çocuklar, kazanların başına çökmüşler, akşam yemeklerini hazırlıyorlar ya da kötü dokuma halıların üzerine uzanmışlar, uzun yürüyüşün acısını dinlenerek çıkarmaya çalışıyorlardı. Semil köyünün tepesindeki çamurdan kalesi taç gibi yükselen bey benim yanımda oturuyordu. Rengarenk giysiler giymiş, silahlı ve çirkin bir adamdı. Beni uygarlığın gerektirdiği her türlü tavırla karşıladı. Onunla ve karılarıyla bir süre oturduk. Oldukça alımlı olan biri Göçerler Aşiretinden alınmıştı. Saçı baştan başa çiçekler ve sikkelerle süslenmişti. Bir kurban kestiler, herkes (kolları omuzlarına kadar sıyrılmış, kan kokan Bey de dahil) kurbanın başına toplandı ve onu parçalara ayırdı. Bir parça et almak için birikmiş yoksul insanlara bu parçaları dağıttılar.

Semil halkından birazcık uzakta Şeyh Nasır'ın karısı ve ailesi vardı. Onlar da bir koyun kestiler. Şeyh kutsal binaların içinde oturdu gün boyu, bu durumda kendisinin yapması gerekli işleri yaptı, hacıları karşıladı. Onun haremini ziyaret ettim. Karısı meyve ve bal ikram etti. Evde yaptırdığı işler konusunda biraz sohbet ettik.

Semil halkına ait bina kümelerinin aşağısında Yezidilerin tüm kutsal yapıları gibi, kat kat yapılan badananın yapabileceği kadar temiz tutulan, güzelce yapılmış alçak bir yapının üzerinden yükselen küçük beyaz bir kule göze çarpıyordu. Şems ya da Güneş Şeyh'in türbesi deniyordu buraya. Mümkün olduğu kadar çok güneş ışını düşecek şekilde yapılmıştı. Kapının yanındaki duvara

Şeyh Şems'e bir dua yazılmıştı. Hüseyin Bey'in babası ve diğer Yezidi liderleri tarafından dikilen adak tabletleri duvarın içine konulmuştu. Daha kutsal olan iç bölge birkaç küçük kandille aydınlatılıyordu. Güneş battığında girişteki çardakta otururken bir çoban binaların yanında yapılmış bir ahıra beyaz öküzlerden oluşan bir sürü getirdi. Bir kavala bu hayvanların kime ait olduğunu sordum. "Onlar adanmış" dedi. "Hepsi Şeyh Şems için adaktır ve etlerinin yoksullar arasında dağıtıldığı büyük festivaller dışında kesinlikle kesilmezler."[2] Bu beklenmedik yanıt, karanlık vadiye çökene kadar, çevremde olup bitenlerden kopmuş bir durumda oturup derin düşüncelere, tatlı hayallere dalmama neden oldu.

Alacakaranlık kaybolmaya başlarken, *fakir*ler ya da vücutlarına sıkı sıkıya sarılmış, kötü kumaştan kahverengi giysileri içinde, siyah sarıklar giymiş daha aşağı rütbedeki papazlar, türbeden dışarı çıktılar. Her biri bir elinde kandil, öteki elinde pamuk fitil tomarı ve yağ çömleği taşıyordu. Avludaki duvar içindeki oyuklara lambaları yerleştirip, fitil ve yağını koyup yaktılar. Binaların çevresini dolaşarak her yere, kayaların üzerine ve hatta ağaç kovuklarına bile bu lambalardan koydular. Ormanın karanlıklarının içinde dağın kapkara yüzünde yıldızlar parlamaya başladı. Papazlar kalabalığın içinden bu lambalarla geçerken, kadın ve erkekler de sağ ellerini ateşten geçirip, onu kutsal ateşle temizlenmiş elleri ile sağ kaşlarına sürdükten sonra saygıyla dudaklarına götürüyorlardı. Kucağında çocuk taşıyanlar adete uygun şekilde çocukları yağla kutsuyor, diğerleri de aleve yetişecek kadar talihli olmayanların dokunabilmeleri için ellerini uzatıyorlardı.

Bu adak lambalarını hacılar ya da hastalık veya tehlike durumunda Şeyh Adi'ye şifa için gelen kimseler getirmişlerdi. Türbeyi bekleyen bekçilerin ve lambaları yakan papazların geçimini sürdürmeleri için yıllık bir miktar para veriliyordu. Stoklar elverdiği kadar her akşam yakılıyorlardı. Gündüz gözüyle bakıldığında duvarların islerden karardığı görülüyordu. Yezidilerin bu kararan taşları içtenlikle öptüklerine tanık oldum. Bir gezgin[3] sabahleyin yalnızca bu izleri görseydi bu dinsel törenler boyunca vadide zift veya neft yakıldığını zannederdi. Ama bunların her ikisi de pis sayıldığı için susam yağı veya diğer bitki yağları yakılıyordu sadece.

2 Boğa'nın güneşe adanması genellikle Asur kaynaklı eski din sistemlerinde görülen bir adettir. Yezidiler belki de bilmeden kendi atalarının bir mitini hâlâ koruyorlar

3 Ainsworth. "Küçük Asya ve Mezopotamya'da Geziler" cilt II. sayfa 185

Güneş battıktan bir saat kadar sonra, mezarın hizmetçileri olan Fakirler meyve, kızarmış et ve pilav tabaklarıyla göründüler. Kutsal yapının mutfağından bana gönderilmişti. Şeyh Nasır'ın karısı da ziyafete birkaç tabak eklemişti.

Gece ilerlerken toplananlar -ki beşbin insan vardı- ormandan buraya gelirken yanlarında getirdikleri meşaleleri yaktılar. Muhteşem, büyülü bir görüntü kapladı her yanı. Meşalelerin kızıllığı altında, oradan oraya koşuşturan erkekler, evlerin çatısında çocuklarıyla oturan kadınlar, satacağı mallara fiyat koyan satıcıların başlarına birikmiş avludaki kalabalık ancak seçiliyordu. Binlerce ışık çeşmede, akarsuda ve ağaçların yeşilliklerinin üzerine yansıyor, uzaklarda dans ediyordu. Ben bu olağanüstü sahneyi izlerken, birden uğultular kesildi. Vadiden, hüzünlü, vakur bir hava yükseldi. Uzak bir yerin katedralinde uzun yıllar önce dinlediğim bir ilahiye benziyordu sanki. Müzik öylesine dokunaklı ve güzeldi ki daha önce Doğu'da hiç böyle birşey dinlememiştim. Kadın ve erkek sesleri birçok flütten çıkan yumuşak melodilere karışıp dört bir yana yayılıyordu. Müzik belli aralıklarla tef ve zil şakırtıları ile bölünüyor, mezarın dışında olanlar melodiye katılıyorlardı.

Kutsal binaya koştum. Şeyh Nasır yanında papazlar olduğu halde iç avluda oturuyordu. Yer, çardağın yeşillikle kaplı giysisinin ve mezarın beyaz duvarlarının üzerine yumuşak, loş bir ışık veren meşaleler ve lambalarla aydınlatılmıştı. Beyaz sarıkları ve giysileri içindeki şeyhler, uzun ak sakallı saygıdeğer adamlar bir tarafta; alacalı siyah beyaz giysileri içinde her biri flüt ya da tef çalan yaklaşık otuz kaval oturuyordu. Siyah giysileri ile fakirler de onların çevresine dizilmişlerdi. Papazlığın kadınları da tamamen beyazlar içinde saf tutmuşlardı. Başka hiç kimseye avlunun duvarlarından bu tarafa girme izni yoktu.

Aynı ağır ve vakar hava değişen melodileri ile yaklaşık bir saat sürdü. İlahinin bir bölümüne "Makam Azerat Esau" ya da İsa Mesih Şarkısı deniyordu. Şarkı şeyhler, kavallar, kadınlar ve bazan da kutsal avlunun dışındakiler tarafından söyleniyordu. Kelimeleri aklımda tutamadım. Hiç kimseyi de onları bana tekrar etmeleri konusunda ikna edemedim. Arapçaydı. Birkaç Yezidi bu dili konuşabildiği ya da telaffuz edebildiği için, sözler hiç kimsenin kulağına, benimle birlikte gelen ve bu dile kulağı aşina olan Hoca Toma'nın kulağına bile anlaşılabilir gelmiyordu. Tefler aynı anda çalıyor, şeyhler şarkıya başladığında aynı şekilde susuyordu.

Zaman geçtikçe daha çok araya giriyorlardı. İlahi gittikçe hızlanarak, canlı bir melodiye dönüştü ve seslerin arasında kayboldu. Tefler artık bütün gücüyle çalınıyor, flütten çıkan hızlı nota sağnağı ile karışıp şakırdıyordu. Sesler en yüksek tizliğe ulaşmıştı; kadınlar çektikleri tilililerle kayaları çınlatırken dışardaki erkekler de katıldılar haykırışa. Tüm coşkuyu ortaya çıkaran müzisyenler çalgılarını fırlattılar havaya ve bitmiş bir halde yere yığılana kadar eğilip büküldüler. Bu vadide yükselenden daha korkunç bir çığlık işitmedim. Gece yarısı olmuştu artık. Zaman ve yer duruma uygundu. Ben de çevremdeki bu olağanüstü manzarayı izlemeye koyuldum. Belki de asırlar önce bazı kutsal korularda toplandıkları zaman *Corybant*'ların gizemli törenleri de aynı şekilde kutlanıyordu.[4] Böyle vahşi ayinlerin Doğu'da Yezidi ismini iğrenç bir kavrama dönüştüren kutsal olmayan tören hikayelerini ve açık saçık gizemli olayları ortaya çıkarmasına hiç şaşırmadım. Orada bulunanlar arasında hüküm süren taşkın heyecana rağmen hiçbir edepsiz hareket ya da uygunsuz davranış görmedim. Müzisyenler ve şarkıcılar yorgunluktan tükendikleri zaman gürültü gittikçe azaldı. Öbek öbek insanlar önceki neşeli hallerine döndüler, yine vadide oraya buraya gidip gelmeye başladılar ya da ağaçların altına çöktüler soluklanmak için.

Şeyh Adi, şimdiye kadar Yezidilere atfedilen cümbüş sahnelerinden uzaktır, tüm vadi kutsal olarak sayılır, Tevrat'ın günah olarak açıkladığı hiçbir eyleme kutsal binaların sınırları içinde izin verilmez. Şeyhler ve mezhebin liderlerinden başka kimseye mezarın yakınlarında gömülme hakkı verilmez. Birçok hacı mezara yaklaşınca ayakkabılarını çıkarır ve o mesafe içinde kaldığı sürece yalınayakla içeri girer.

Ben mezar başındaki gruba katılmadan önce bazı ayinler gerçekleşmişti. Mezara hiçbir yabancının girmesine izin verilmiyordu. Kavallardan da bu ayinin içeriğine ilişkin hiçbir şey öğrenemedim. Şeyh Nasır onların kutsal sembolü Melek Tavus'un o ayinde papazlara gösterildiğini, kendisine kalsa benim de onların tüm ayinlerine tanık olmama hiçbir itirazının olamayacağını ama diğer şeyhlerin çoğunun buna karşı olduğunu, aşiret arasında kö-

4 "Tympana tenta tonant palmis, et cymbala circum
Concava raucisonoque minantur cornua cantu,
Et Phrygio stimulat numero cava tibia menteis,
Telaque preaportant violenti signa furoris,
Ingratos animos, atque impia pectora volgi
Conterrere metu quae possint numine Divae"

tü bir duygu yaratmayı hiç istemediğini söyledi bana. Onu gerçekten içten ve tüm konularda bilgilendirici buldum.

İç avludaki törenler bittikten sonra Şeyh ve Hüseyin Bey ile birlikte patikanın sonundaki çeşmeye gittik. Çeşmenin başında, rüzgarla oradan oraya savrulan kızıl yalımlarını suya fırlatan meşaleleri ellerinde tutmuş kadın ve erkekler oturmuş, bekleşiyorlardı. Birkaç kaval da bizimle birlikte geldiler. Şafak ağarana kadar flütlerine üfleyip, teflerine dokunup şarkı söylemeyi sürdürdüler.

Günışığı hacılar dinlenmeye çekilmeden önce kendini göstermeye başlamıştı. Daha sonra yeni gruplar türbeye geldi, silahlar ateşlenip kurşun sesleri uzak yamaçlarda yankılanana kadar sessizlik devam etti. Akşama doğru yaklaşık olarak yedibin insan toplanmış olmalıydı. Festival geçmiş birkaç yıla göre çok daha kalabalık olarak kutlanıyordu bu yıl. Şeyh Nasır halkı için gelecekte gerçekleşebilecek refahı düşünmekten zevk alıyordu. Geceleyin önceki akşamın ayinleri yinelendi. Yeni melodiler çalındı ama şarkı, yine aynı canlı ritimlerle ve betimlediğim o sınırsız coşkuyla son buldu. Üç gün süren festival boyunca vadiyi, çevredeki dağları gezerek, çeşitli gruplardan hacılarla konuşarak, onların yaşadıkları yerler hakkında sohbet ederek, gördükleri baskı ve akıtılan kanlarının hikayelerini dinleyerek Şeyh Adi'de kaldım. Görüştüğüm tüm insanlarda aynı zerafeti ve kibarlığı bulabiliyordum. Yezidiler ile ilgili bende zaten oluşmuş olan iyi izlenimi değiştirecek hiçbir neden bulamadım. Ne bir Müslüman ne de benimle gelenlerden ve uzun zamandır bu mezheple birlikte yaşayan, festivale katılmasına ayrıcalık tanınmış yoksul bir kadından başka bir Hıristiyan vardı. Yabancıların varlığından kurtulmuş oldukları için kadınlar dağlarda peçesiz geziyorlardı. Ben ağaçların altında otururken, gülüşen kızlar çevremde toplandılar, giysimi incelemeye ya da onlara garip gelen yeni şeyleri bana sormaya başladılar. Daha cesur olanları bana boyunlarındaki boncuklardan ve üzeri kazınmış taşlardan oluşan gerdanlıkları getiriyorlar ve üzerlerindeki Asur izlerini incelememe izin veriyorlardı. Çekingen kızlar daha uzakta duruyor, çok çekici olduklarının pekâlâ farkında olarak, saçlarını vahşi çiçeklerle süslüyorlardı.

Gruplar halindeki erkekler türbenin etrafında, çeşme başında geziyor, konuşuyordu. Hiçbir kötü söz ya da çekişme tatlı sohbetlerin üzerine gölge düşürmedi. İnsan seslerinin uğultularını, şarkı ve müziğin o güzel sesi bastırıyordu. Papazlar ve şeyhler insan-

ların arasında dolaşıyor, hemen hemen her ağacın altını mesken tutmuş ailelerle oturup konuşuyorlardı.

Şeyh Nasır sık sık yanıma uğruyordu. Ben de böylece mezhebin son derece kendine özgü ilkeleri hakkında onunla yalnız konuşma fırsatını buluyordum. Bu konuşmalardan ve benim festival boyunca yapabildiğim gözlemlerden aşağıdaki özellikleri not ettim. Mezhebe ilişkin merakı tatmin etmekten çok uzak olduğunu kabul etmekle birlikte, yine de inançlarının gizlerine yabancıların ihanet edeceğinden korkan ve kuşku duyan kişilerden elde edebileceğimin en iyisini elde ettim. Bununla birlikte diğer gezginler tarafından daha ayrıntılı olarak henüz ortaya konulmamış bu bilgiler Yezidilerin inançları ve kökeni hakkında bir fikir edinmemizi sağlıyor.

Yezidiler Yüce Varlık'a inanırlar ama bildiğim kadarıyla doğrudan O'na dua etmez, kurban sunmazlar. Şeyh Nasır benim bu konulardaki sorularımdan kurtulmaya çalıştı. Tanrının varlığına ve sıfatlarına ilişkin her türlü konuşmadan hurafeye dayalı bir korkuyla uzak duruyor göründü bana. Müslümanlara ilişkin dinsel ifade biçimleri, yarısı yemin, yarısı sözcükler şeklinde insanların ağızlarından çıkabiliyor ama bunlar muhtemelen alışkanlıktan ileri geliyor. Kötü Ruh'un isminden hiç bahsedilmiyor. Ona ilişkin başkaları tarafından yapılan herhangi bir ima onları öylesine sinirlendiriyor ve rahatsız ediyor ki onu kullanarak bilinçli bir şekilde onlarla alay eden, öfkelendiren kimseleri öldürüyorlar. Şimdiye kadar Kötülük İnancı'nı incitme korkularını sürdürmüşler ve Arapçada lanetli anlamına gelen Şeytan isminin sesine yakın olan her türlü ifadeden dikkatle kaçınmışlardır. Bu yüzden onlar nehirden bahsedecekleri zaman Şeytan'ın ilk hecesine çok benzediği için *Şet* demezler. Nehri kullanırlar. Yine aynı nedenden dolayı kaytan kelimesini kullanmazlar. Nal ve band kelimeleri de yasak kelimelerdir. Çünkü lanet demek olan lun ve lanetli demek olan mel'un'a yakındır.

Şeytan'dan bahsedecekleri zaman büyük bir saygıyla Melek Tavus, Kral Tavus ya da kudretli melek Melek el Kut diye hitap ederler. Şeyh Nasır açıkça bronzdan ya da bakırdan yapılmış bir kuş figürüne sahip olduklarını ama bunun bir put olarak değil sadece bir sembol olarak görüldüğünü söyledi bana. Bu mutlaka büyük Şeyh'in yanında bulunuyordu ve nereye giderse yanında taşınıyordu. Türbe ve papazlar için yardım toplamaya bir heyet gönderildiği zaman bu kuşun bir benzeri kendilerine veriliyor

(Şeyh balmumundan yapıldığını söylüyor anladığıma göre) onlar da yardım toplamak için aralarına gittikleri kimselere görevlerinde yetkili olduklarını kanıtlamak için kopyayı gösteriyorlar. Bu sembole Melek Tavus adı veriliyor ve çok büyük bir saygı gösteriliyor. Sembolün varlığına ilişkin gezginler arasında hep kuşku hüküm sürmekteydi ama onunla yalnız konuşma fırsatı bulduğum bir sırada Şeyh Nasır bunu öylesine içtenlikle kabul etti ki içimde bu konuda bir kuşku kalmadı. Şeyh'in kabulü buraya yaptığım ilk ziyarette daha bekçi olarak çalışmayan ama şimdi türbenin koruyucusu olan bir kişinin verdiği yanıtla da doğrulandı.

Şeytan'ın meleklerin başı olduğuna inanıyorlar ve şimdi dünyada Tanrı'nın isteğine karşı isyan ettiği için acı çektiğini ama yine kudretli olduğunu, bundan sonra tanrısal hiyerarşide hak ettiği o yüce mevkiye getirileceğini söylüyorlar. Ona dualar edilmeli, saygı gösterilmeli diyorlar, çünkü onun elinde insanoğluna kötülük edebilme gücü hâlâ vardır, bundan sonra da onları ödüllendirme kudreti olacaktır. Şeytan'dan sonra gelen, kudret ve bilgelikte ondan aşağı olan, dünya yasaları üzerinde çok büyük bir gücü ve etkisi olan yedi melek[5] vardır. Bunlar: Cebrail, Mikail, Rafail, Azrail, Dedrail, Azrafil ve Şemkil'dir. Onlara göre insan kılığına girmiş olan İsa da büyük bir melektir. Çarmıhta ölmemiş, cennete çıkmıştır.

Eski Ahit'i kutsal sayıyorlar, Tufan, Tekvin ve İncil'de yazılı olan diğer bölümlere inanıyorlar. Ne Kuran'ı ne de İncil'i reddediyorlar ama daha az saygı göstermeyi hak olarak görüyorlar. Buna karşın kutsal yerleri ve mezarları için Kuran'dan alıntılar yaparlar. Muhammed'i peygamber olarak sayarlar, tıpkı İbrahim ve patrikler gibi.

Hem İsa'nın ikinci kez geleceğine, hem de ona ilişkin olan İslam hikayelerinde geçen İmam Mehdi'nin yeniden ortaya çıkacağına inanırlar.

Şeyh Adi onların en ulu ermişidir ama ona ilişkin hiçbir bilgi elde edemedim. Onun yaşadığı dönem çok kuşkulu göründü bana. Bir keresinde Şeyh Nasır onun Muhammed'den önce yaşadığını iddia etti. Cehenname'nin[6] yazarına göre o Mervani halifele-

5 Tobit'in kitabında hatırlanacağı gibi (bölüm xii, cilt 15) Rafiel şöyle konuşturulmuştu: "Ben Tanrı'nın kutsal zaferi önünde boyun eğen, azizlerin dualarını ileten yedi kutsal melekten biri, Rafiel'im." İncil'deki Vahiy bölümünde Bab I Ayet 4 ve Bab iv 5. Ayette de Tanrı'nın Tahtı'nın önünde yedi ruhtan [yanan yedi meşale] bahsediliyor Göksel varlıkların hiyerarşisinde ve diğer birçok kutsal şeyde öne çıkan bu yedi rakamının Keldani gelenekleri ve göksel ibadetlen ile ilişkisi varmış gibi görünüyor

6 Hâlâ matemi tutulan Dr Grant Yezidilenn Şeyh Adi'sinin Mani'lerin bir havarisi olan Ad-

rinden birisidir. Şeyh Adi'ye ilişkin onun göksel varlıklarla görüştüğüne ve Mekke'deki Zemzem Kuyusundan o kutsal Zemzem suyunu şu anda mezarının üzerinde yattığı vadiye getirdiğine dair saçma rivayetlere inanırlar.

Onların isimlerinin kökenine gelince, Müslümanlar bunu kendi dini tarihleri içinde Ali'nin soyundan gelenlere eziyet eden ünlü Emevi Halifesi Yezid'e götürürler. Ama bunun kaynağını başka yerlerde aramak gerekir çünkü Müslümanlığın ortaya çıkışından çok önce İran kaynaklı Yüce Varlık'ın[7] ünvanı ile de hiçbir ilgisi olmadan kullanılıyordu. Onların törenlerinin izini herhangi özel bir kaynağa kadar sürmek çok zor. Hıristiyanlar gibi bebeği, eğer mümkünse doğumdan yedi gün sonra suda vaftiz ederler. Çocukları Müslümanlar gibi aynı yaşta ve usulde sünnet ederler. Güneşe saygı gösterirler, Sebanlarla birçok ortak adetleri vardır. Tüm bu törenler ve ibadet biçimlerinin kökenleri aynı olabilirdi ya da onların orijinal inançlarına farklı dönemlerde yapılan bir aşı olmuştu. Sünneti Müslümanların baskılarından kurtulmak için kabul etmiş, mezarlarının ve kutsal yerlerinini üzerlerine yazmak için Kuran'dan alıntılar yapmış olabilirlerdi. Çünkü Şeyh Nasır'ın bana söylediğine göre onların fikirlerine karşılık geliyordu bu dualar ve Arapçanın konuşulduğu bir ülkede yapılması en uygun olan iş buydu. Diğer mezheplere göre en fazla benzerliği Sebalarla paylaşırlar. Güneşe olan saygılarından ve ışık kaynaklarına[8] adanan öküzlerden ve tapınaktan söz etmiştim zaten. Güneş'in ilk ışıklarının üzerine düştüğü cisimleri öperler. Onlarla birlikte yaptığım geziler sırasında sık sık güneş doğarken bunu yaptıklarına tanık oldum. Ateşe de sembolik olarak çok büyük bir saygı gösterirler, kesinlikle içine tükürmezler, ellerini alevlerin arasından geçirirler, sonra ellerini öperler, sağ kaşlarının üzerine bazan da tüm yüzlerine[9] sürerler. Mavi rengi Sebalılara olduğu gibi on-

di olabileceğini ileri sürmüştü. Ama ben bu beyefendinin Asur'daki hemen her mezhepte bulduğu İbrani izlerini bu mezhepte bulamadım.

7 Thephanes (Kronograpya sayfa 492. Bon, basım.) İmparator Heraklios'un kamp kurduğu Küçük Zap kıyısındaki Tesdem isimli bir yerleşim birimiden bahseder Onlar Yezidiler ya da şimdiki mezhebin atalan olabilir Binbaşı Rawlinson ismin Adiabene'de göründüğünü zaten işaret etmişti.

8 Kutsal binalardaki yazıların hepsi Şeyh Şems'e ithaf edildiği halde hem Şeyh Nasır hem de kavallar onun Güneşe adandığı konusunda bana garantı verdiler Ama Şeyh Şems ünvanı altında güneşten başka bir nesneye ya da bazı kişiliklere de bu türbenin adanmış olabileceği çok muhtemel birşey. Bu konuda bana bilgi verenler herhangi bir açıklamaya girişme konusunda isteksiz davrandılar.

9 Bazı gezginler kandile üflemediklerini iddia etmişlerdi. Ama ben böyle birşey görmedim; onların yanında tükürmek de hakaret sayılmıyor.

lar için de iğrenç sayılır, ne giysilerinde ne de evlerinde maviye rastlanmaz. Onların kıbleleri ya da ibadet yaparken döndükleri yer, gökyüzünde güneşin doğduğu yerdir. Ölülerinin yüzlerini de o yöne çevirirler.[10] Beyaz ketene düşkünlükleri, temizlik alışkanlıkları ve sık sık yıkanmaları konusunda hep Sebalılara benzerler.

Salata, bamya ve bazı diğer sebzeleri yemediklerini sanıyorum. Domuz eti de günahtır ama şarabı hepsi içerler. Musa ve Muhammed'in şeriatına göre kesilmediği sürece etin de yenmemesi gerektiğini iddia ederler ama Hıristiyanların yemeklerine katılmaya itiraz etmezler.

Evlilik üzerine herhangi bir dini tören olup olmadığını öğrenemedim. Kaç kadın alınabileceğini de. Kavallardan erkek ve kadınların bir şeyhin huzuruna çıktıklarını, şeyhin de bu işin karşılıklı rıza içinde olduğunu onayladığını öğrendim. Geline bir yüzük, bazı durumlarda da yüzük yerine para verilir.

Düğün için bir gün kararlaştırılır. Şerbet içerler, dans ederler ama dinsel bir tören yoktur düğünlerde.

Yılları Doğu Hıristiyanlarınki ile aynı yılda başlar. Ayların isimleri ve sıraları da aynıdır. Bazıları yılın başlangıcında üç gün oruç tutar ama bu zorunlu değildir. Müslümanların Ramazanına uymazlar. Çarşamba günleri tatildir, kimileri oruç tutarlar ama Hıristiyanların Sebt günü yaptıklarının aksine o gün çalışmaktan kendilerini alıkoymazlar.

Şeyh Nasır bana kendi takvimlerinin olduğunu söyledi ve onların yaptığı hesaba göre o zaman biz 1550 yılındaydık. Bu bana onların Manilerle bağlantılı olabileceğini bir kez daha düşündürttü ama ne doğrudan ne de dolaylı olarak sorduğum sorulara aldığım yanıtlardan onun bu ismi bile duymadığını, hatta Kötülük İnancına ilişkin o tuhaf öğretilerinin yaratıcısını bile hiç bilmediğini anladım.

Kadın ve erkeklerin isimleri genellikle Müslümanların, Hıristiyanların ve Kürtlerin kullandığı isimlerden oluşuyor, ama mutlaka İslam kökenli değil bunlar. Bununla birlikte dikkatimi çeken birşey: Corci isminin bir Yezidiye verildiğini hiç duymadım.

Papaz sınıfı dört dereceden oluşur. *Pir*ler, *şeyh*ler, *kaval*lar ve

10 Tüm Doğu mezheplerinin dua sırasında yüzlerini döndürmek zorunda oldukları kendilerine özgü kıblelerı ya da kutsal yönler var gibi görünüyor Yahudilerin Kudüs'e doğru döndükleri anımsanacaktır Sabalılar bazılarına göre kutup yıldızına ya da güneşin doğduğu gökyüzünün o parçasına doğru dönerler İlk Hıristiyanlar Doğu'yu seçmişlerdi. Muhammed genel adetı benımsedı ve ona uymayı gerekli buldu. Tıpkı ondan öncekilerin yaptığı gibi Mekke'dekı Kabe'yı taraftarları için kıble olarak tayin etti

*fakir*ler. Çok çarpıcı ve Doğu'da başka benzeri olmayan bir özellik; soy yolu ile geçen bu ünvanlar kadınlara da düşer, onlar da bu görevleri yerine getirdikleri zaman erkekler kadar saygı görürler.

Pirler[11] en ulu şeyhten ya da mezhebin en büyük başından sonra gelen en saygıdeğer kişidir. Onlarda yalnızca şefaat etme kudretinden başka, hastalıkları ve cinneti de iyileştirici güç bulunduğuna inanılır. Çok dürüst ve kutsal bir biçimde hayat sürmeleri beklenir, çok büyük saygı beslenir. Sanıyorum, belli bir giysi giymek zorunda değiller. Tanıdığım tek pir, Şeyh Nasır'ın vekili olan ve onun yerine hapiste yatan Sino idi.

Şeyhler ikinci derecede gelir. İlahi bilirler ve ilahilerin yazıldığı dil olan Arapçadan da biraz anlamaları gerekir. Giysileri bütünüyle beyaz olmalıdır, yalnızca beyaz sarıklarının tepesindeki siyah takke hariç. Şeyh Adi'nin hizmetinde oldukları için onun mezarının da koruyucularıdır, kutsal ateşlerden sorumludurlar. Kutsal binalarda ve çevrede yaşayan hacılara yiyecek içecek ve yakacak odun getirirler. Daima vücutlarına sardıkları kırmızı-yeşil ya da kırmızı turuncu bir kuşak onların derecelerini ve görevlerin belli eder. Onunla kutsal binaya getirdikleri odunları ya da diğer erzakları birbirine bağlayıp taşırlar. Kadınlar da aynı renkleri giyer ve aynı hizmetleri görürler. Şeyh Adi Vadisi'nde mutlaka birkaç şeyh oturur. Türbeyi korurlar, getirilen adaklardan, çamurdan yapılmış topların, diğer kutsal nesnelerin satımından değişimli olarak sorumlu olurlar, hacıları kabul ederler

Kavallar ya da vaizler ruhban sınıfının en faal üyeleri olarak göze çarparlar. Şeyh Nasır tarafından ve mezhebin öğreticileri olarak bir köyden diğerine gönderilirler. Yalnız onlar flüt ve tef çalmayı bilirler, her iki çalgı da bir dereceye kadar kutsaldır. Tefi kullanmadan önce ve sonra sık sık öptüklerini ve yanındakilere aynı şeyi yapması için uzattıklarını gördüm. Çok küçük yaşta şarkı söylemeyi öğrenirler, müzisyenlikte ustadırlar. Festivallerde dans da ederler. Dinsel şarkıları ilahileri okumaktan biraz daha fazla Arapça bilirler. Giysileri genellikle beyazdır ama renkli giysiler giymek yasak değildir. Şeyhlerinkinin aksine sarıkları, tepelerindeki takkeler de dahil siyahtır.

Fakirler en alt derecede olan kişilerdir. Kahverengi veya siyah, kaba kumaştan ya da çadır bezinden dizlerine kadar inen ve vücutlarına sıkıca yapışan bir giysi giyerler. Üzerinde kırmızı bir

11 Bu Kürtçe (ya da Farsça) bir ünvandır. Kelime anlamı olarak; yaşlı adam anlamına gelir

eşarbın çapraz ya da yuvarlak olarak bağlı olduğu siyah bir sarık giyerler. Mezara ilişkin tüm işleri; kandillerin fitillerini kesme, yağlarını koyma, yakma gibi hizmetçilerin göreceği işleri yerine getirirler. Kutsal binayı temiz tutmak da onların görevleri arasındadır.

Her kabilenin ve Yezidi bölgesinin kendi şeyhi olduğu halde Şeyh Nasır tüm mezhebin dini lideri olarak kabul edilir. Çok büyük bir saygı gösterilir kendisine. Yetki ve görev soy yolu ile ona geçmiştir. Ama Yezidiler genellikle öncelik iddiasını hiç referans kabul etmeden son şeyhten sonra onun oğulları veya torunları arasında en nitelikli, ondan sonra bu işi yapmaya en yetenekli olan adayı seçerler. Şeyh Nasır'ın babası uzun yıllardan beri bu görevi yapıyordu. Onun yerini kendi oğlundan daha iyi dolduracak birisi yoktu.

Tüm Yezidiler arasında genellikle kullanılan dil Kürtçenin bir lehçesidir, şeyhler ve kavallar haricinde ancak birkaç kişi Arapça ile tanışıktır. Sahip oldukları tek dua biçimi olduğuna inandığım ilahi ve dini şarkıların hepsi önceden de belirttiğim gibi Arapçadır. Sanırım ilahilerini, hadislerini, ayinler için yapılması gerekli ilkeleri ve dinlerine ilişkin diğer konuları yazan kutsal bir kitapları var. Bazani ya da Başıka'da bu kitap saklanıyor ve o kadar abartılı bir şekilde hurafelerden kaynaklı bir saygı gösteriliyor ki bir kopyasını elde etmek şöyle dursun görmeyi bile başaramadım. Buna çok üzüldüm tabii. Çünkü içeriği belki de bu önemli mezhebin tarihine ve kökenine ilişkin çok önemli bilgilerle karanlığı aydınlatacak, inançlarındaki kuşkuları süpürüp atacaktı. Okuyup yazmak günah sayılır. Yezidiler arasında ancak bir iki kişi var hem okuyup hem yazabilen. Şeyh Nasır bile alfabeyi bilmiyor. Okumayı bilenlere de bu iş yalnızca kutsal kitabı koruyabilmek ve mezhebin törenlerine ve öğretilerine gerektiğinde başvurabilmek amacıyla öğretilmiş.

Yezidilerin ilk olarak Aşağı Fırat'ın suladığı bir bölgeden ya da Basra şehrinden geldiklerine ilişkin bir rivayete inanırlar; göçten daha sonra ilkin Suriye'ye yerleştiler daha sonra da Sincar tepelerini ve şimdi içinde yaşadıkları Kürdistan bölgelerini aldılar. Kendine özgü törenlerinin ve tuhaf görüşlerinin içeriği ile birlikte bu rivayet Keldani veya Seba kökenine işaret ediyor. Onların tarihine ilişkin sahip olduğumuz belgelerin kıtlığı ve Yezidiler arasında hüküm süren cahillik nedeniyle -çünkü Şeyh Nasır'ın da içinde bulunduğu tüm papaz takımının, neye inandıklarına ve inan-

dıkları şeyin anlamına ilişkin çok muğlak bir fikre sahip olduklarına inanıyorum- o garip ayinlerinin ve görüşlerinin kaynağı konusunda bir hükme varabilmek çok zordur. Sabenizm, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın garip bir karışımı olan mezhebin üzerinde az da olsa Gnostikliğin ve Manizmin etkisi olmuştur. Bununla birlikte Sabanizm en çok etkileyen unsur olarak görünür. Mezhebin eski Keldanilere dayanması da olmayacak birşey değil; kendilerini baskı ve zulümden kurtarabilmek için yönetici ırkın dini görüşlerini ve biçimlerini görünüşte kabul ettiler ve cahillik nedeniyle giderek, onları kendi ibadetleri ve inançlarıyla karıştırdılar belki de. Bu tür birşey onlardan daha az önemli olmayan şu anda eski Susayna civarında ve Fırat kıyılarında yaşayan Sabenler veya Mendayların (ya da daha çok bilinen adları ile Aziz John'un Hıristiyanlarının) başına gelmiştir.

Yezidiler kendi aralarında yaşadıkları bölgenin ya da ait oldukları kabilenin adıyla bilinirler. Kürt tepeleri yakınlarındaki ülkede yaşayanlara Desni ya da Desini adı verilir. Bu isim büyük olasılıkla eski bir şehrin[12] adından türemiştir. Yezidi aşiretleri Suriye'nin kuzeyinde, Kuzey Kürdistan'da; Botan, Şeyhan ve Misuri'de bulunurlar. Ovadaki temel yerleşim alanları; Bazani, Başıka ve Semil köyleridir.

Şeyh Adi'de üç gün geçirdikten ve bir yabancının kabul edilebileceği tüm törenlerde hazır bulunduktan sonra Musul'a dönmek için hazırlıklara başladım. Şeyh Nasır, Hüseyin Bey, birkaç önemli şeyh ve kaval vadinin yaklaşık üç mil aşağısına kadar bana eşlik etme konusunda ısrar etti.

Ben de bu yolu dağların üzerinden aşan dik patikaya tercih ettim. Bana eşlik ettikten sonra liderler festivallerine geri döndü ve ben Aynzifni'ye doğru yola koyuldum. Ayrılmadan önce Şeyh Nasır Sincarlılara hitaben sekreterine yazdırdığı mektubu elime tutuşturdu. Ona daha önce o bölgeyi ziyaret etmek istediğimi bildirmiştim. O da bana köylerde en güzel şekilde karşılanmam ve korunmam için bir kaval göndereceğine söz vermişti. Bu papaz festival bitince Musul'da bana katılacaktı. Mektup yeteri derecede ilginç ve yeniydi. Yezidi şeyhinden geldiği için de tercüme edilmesi şarttı! Aşağıda bunu nasıl ifade ettiğini okuyacaksınız:

"Her zaman selam ederim en dürüst ve mükemmel dostlara, Bukra'da oturanlara; Isa Oso'ya, Gura'ya Faker Hasan'a ve hepsine o köyde oturanların, yaşlı ve gençlere.

12 Süleymaniye yakınlarında yaşayan ve bu isimle anılan bir Kürt kabilesi var

"Mirkanlılara selam ederim, Ali'ye Kalto'ya, Afdül'ün oğlu Davud'a, köyde oturan herkese, gence yaşlıya.

"Osafalılara selam ederim; Kolo'ya, Şeyh Ali'ye, hepsine, gence yaşlıya.

"Dene Aşiretine selam ederim, Murat'a yaşlılara ve gençlere.

"Amrahlılara selam ederim; Türkartu'ya, Kasım Ağa'ya ve cümlenize, yaşlılara gençlere.

"El Kiraniye ve Esumikiyelilere selam ederim, yaşlılara ve gençlere.

"Kulka'da yaşayan Fukra Rızo'ya da selam ederim.

"Sincar kasabasında yaşayan herkese, yaşlılara gençlere selam ederim.

"Sincar Dağlarında yaşayanlara selam ederim, yaşlılara ve gençlere.

"Tanrı hepinizi korusun! Amin!

"Tüm şeyhlerin ve Kazinlerin[13] *en büyük şeyhi Şeyh Adi'ye okuduğumuz dualarda sizi asla unutmayız. Düşüncelerimiz hep sizinle birliktedir. Siz gece gündüz bizim aklımızdasınız.*

"Bizim çok sevdiğimiz bir dostumuz sizi ziyaret edecek ve ona kibar ve dürüst davranasınız diye bizim kavalımız Murat'ı onunla yolladık. Eğer onu kabul ederseniz beni de kabul etmiş olursunuz, yok ona kötülük ederseniz, bana da kötülük etmiş olursunuz. Şeyhler şeyhi Şeyh Adi'nin inançlı kulları imanının neferleri olduğunuza göre, bizim emirlerimizi gözardı etmeyesiniz. Tanrı hep sizleri korusun.

"Sizin için elçi Şeyh Nasır,
"En büyük"

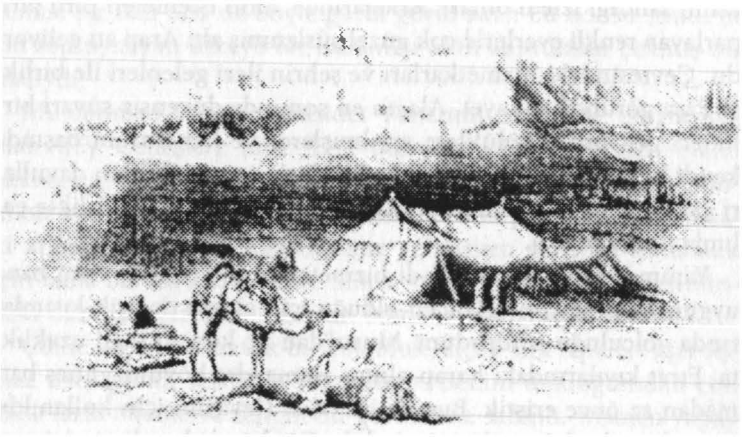
Aynzifni köyü, köylüler Şeyh Adi vadisindeki festivale katılmaya gittiklerinden beri neredeyse bomboştu. Atımı topukladım ve öğlen olmadan Musul'a ulaştım.

Tahyar Paşa uzun zamandır Sincar içlerine bir sefer yapmayı planlamaktaydı. Düşmanca bir niyetle değil, yalnızca ülkenin içinde bulunduğu durumu yakından görmeyi amaçlıyordu. Çünkü Sincar son valinin sınır tanımayan zalimlikleri ve ard arda alınan keyfi haraçlarla harabeye çevrilmişti. Daha önceden de köylerin içine düştüğü durumu incelesin diye bir casus yollamıştı bölgeye. Bölge halkı casusla birlikte gelmiş ve ülkenin düştüğü

13 Yezidilerin ruhban sınıflandırması içinde Kazinlerin pozisyonunun tam olarak ne olduğunu ve bunun azizler için kullandıkları genel bir isim olup olmadığını bilemiyorum.

yoksulluk sonucu artık ödeyemediği vergileri azaltması için bir dilekçe vermişti Paşa'ya.

Ekselanslarının hazırlıkları birçok gecikmeden ve ertelemeden sonra nihayet ekimin 8'inde tamamlanabildi ve o günün saat 3'ü kasabadan ayrılmanın talihli saati olarak belirlendi. Başlarında Kadı ve Müftü'nün olduğu kasabanın önemli kişileri sarayın karşısındaki duvarsız geniş alanda kapılardan saygı gereği biraz

Telafer.

uzakta durarak toplandılar ve Paşa'ya eşlik etmek için hazır beklemeye başladılar. Sarayın avlusundaki hizmetçilerin, düzensiz birliklerin oluşturduğu izdihamın arasından zar zor geçerek Vali'nin konağına ilerledim. Konağın içi de avlusundan farklı değildi. Haşmetmeaplarının uşakları oradan oraya acele ile koşturuyorlardı; kimisi mutfak kapkacağı yükleri altında eziliyor, kimisi deri kılıflar içinde dev gibi teleskoplar taşıyor, kimisi de çubuklardan oluşmuş balyalarla uğraşıyor, içinde resmi devlet belgelerinin tıkış tıkış doldurulduğu çuvalların ağırlığı altında eğilip bükülüyordu. Kır saçlı bir kahya kocaman bir çift bota ayaklarını soktu ama kalan boşlukta davetsiz bir misafir için hâlâ yer vardı. Fesinin çevresi ve yüzünün alt bölümü beyaz ketenle sayısız kez sarılmıştı ve bu ona sanki hastaneden yeni çıkmış bir hasta görüntüsü veriyordu. Kendisini buzul bölgesindeki soğuklardan bile koruyacak kadar kürk ve pelerin taşıyordu yanında. Divan Efendisi, bir kalem adamı olduğu halde, kılıç ve mahmuzlarla

azametle ortalarda dolaşıyor, peşinde katipleri dört dönüyordu. Harem'in kapısında bir ağa grubu bekliyordu; havlu ağası, leğen ağası, pelerin ağası, kahve ağası, hazineci ve mühür taşıyıcı.[14] Sonunda Paşa göründü; kavaslar kalabalığı yardılar ona yol açmak için. Haşmetmeap üzengiye ayağını attığı zaman borozanlar geçit alayına ileri doğru hareket için çalınmaya başladı. Önce piyade alayı, ardından toplarıyla topçular geçite başladılar. Borozancılar ve üzerinde Kuran'dan ayetler olan yeşil ipekten altın işlemeli paşanın sancağı izledi onları. Arkalarında, altın işlemeleri pırıl pırıl parlayan renkli eyerlerle çok güzel süslenmiş altı Arap atı geliyordu. Çevresindeki hizmetkarları ve şehrin ileri gelenleri ile birlikte Paşa göründü nihayet. Alayın en sonunda düzensiz süvari birlikleri geliyordu. Bölüklere ayrılmışlardı ve her birinin başında kendi bölük komutanları vardı. Eyerlerine tutturdukları davulları çalan "vahşi bestecileri" (Bkz. 17 no'lu dipnot) ile birlikte çalımla ilerliyorlardı.

Yanımda kavasım ve kendi hizmetçilerimle birlikte hem bana uygun hem de çok eğlenceli olduğu için alayın değişik kısımlarında yolculuğu sürdürdüm. Musul'dan üç kervan saati uzaklıkta, Fırat kıyılarındaki harap olmuş Hamaydat köyüne güneş batmadan az önce eriştik. Burada ilk talan (levazım için kullanıldığının kanıtları) işaretlerini gördük. Çünkü ne kendimiz için ne de atlarımız için yiyecek vardı. Hepimiz akşam yemeği yemeden yatağa attık kendimizi.

Ertesi gün, batıya ve doğuya doğru uzanan alçak kireçtaşı tepelerinin arasından, kimseciklerin görünmediği çorak bir vadi boyunca yaptığımız altı saatlik bir yolculuktan sonra Ebu Meryem diye bilinen yığma bir tepenin doruğunda kurulmuş virane bir köye ulaştık. Aneyza Araplarının Fırat'ın bu kıyısında dolaştıkları biliniyordu. Yürüyüşümüz boyunca bizi izleyen birkaç keşifçilerini gördük. Süvariler onları takip etmek için ileri atıldılar ama Araplar altlarındaki şimşek gibi giden kısrakları çöle doğru çevirip gözden kayboldular.

Üç köyün harabeleri arasından geçtik. Bir zamanlar insanlarla dolu olan ova şimdi ıssız, eskiden suyla dolu olan kuyular şimdi pislikten boğulmuştu. Baharda Arap Aşireti Ceheşler çadırlarını yağmur sularından beslenen çukur havuzlarının yakınlarında kurarlar. Ülkenin yüzeyine oraya buraya dağılmış höyükler Müslüman istilasından çok önce buranın eski Asur'un en gelişmiş böl-

14 Bir Türk paşasının çalıştığı yerdeki tüm görevler bunlardır.

gelerinden biri olduğunu gösterirken; bina kalıntıları, bir zamanlar ekili tarla izleri, bir dönemde, çok uzak olmayan bir dönemde göçebe Bedevilerden başka insanların da bu topraklarda yerleşmiş olduğunu kanıtlıyordu.

Ebu Meryem tepesinin eteklerinden bol bol akan kaynak suları, büyükçe ve çok iyi yapılmış havuzlarda toplanır. Bu havuzların yanında önceden kaynağından birkaç metre uzakta kurulmuş akarsu ile dönen şimdi harabe olan bir değirmen var. Bir parça acımsı bir tadı olsa da böyle gürül gürül akan bu bol su şimdi incin top oynayan ülkeye bir zamanlar akın akın insan çekmiş olmalıydı.

Muhammed Paşa'nın baskıcı yönetimi sırasında issizlaşmış olan köy Ceheşlere aitti. Ebu Meryem kaynaklarından çıkan akarsuyun üç mil aşağısında çamurdan yapılmış bir kale ve ismini bir köprü kalıntısından alan Kesiköprü köyü vardır. Benim eski arkadaşım Davud Ağa (aklıma gelmişken gelişimi kutlamak için bana bir sürü karpuz ve Sincar inciri getirmişti) yönetimindeki düzensiz birlikler o zaman orada konaklamışlardı.

Çölde geçen üç saatlik bir yolculuk, alçak sıra tepeleri aşar aşmaz ulaştığımız Telafer'le sonuçlandı. Benim umduğumdan çok daha fazla öneme ve zengin bir görünüme sahipti. Kısmen yapay olan bir yükseltinin üzerine kurulmuş olan yapı, çeşitli şekillerde sayısız kulelerle iki yana uzanan duvarlarla çevrili bir taç şeklinde yükseliyordu. Bir bölümü zeytin, incir ve diğer meyve ağaçlarıyla kaplı bahçelerin içine kurulmuş güzel evleri ile şehir tepenin hemen dibinde uzanıyordu. Bu bakımlı toprakların ötesi, ıssız çölden başka birşey değildi. Kalenin arkasındaki bir kayadan fışkıran ve Ebu Meryem'deki kadar bol akan bir kaynak bahçelerini suluyor, değirmenlerini döndürüyordu

Telafer bir zamanlar önemli bir şehirdi. İlk Arap coğrafyacıları tarafından bahsedilmişti; İşaya'da geçen Haran ve Gozan'la bağlantılı olduğu için Telassar'la[15] aynı olarak bağ kurulmuş olabilirdi. Şehir, Bağdatlı Ali Paşa, Hafız Paşa ve İnce Bayraktar Muhammed Paşa tarafından bir yıl içinde üç kez kuşatılmıştı. Her defasında da halk büyük bir direnç gösterdi. Muhammed Paşa yaptığı hücumla şehri aldı. Yaşayanların üçte ikisi kılıçtan geçirildi, kalanların malına mülküne el konuldu. Kalenin içindeki evlerin hepsi yerle bir edildi, şehir tepenin eteklerinde yeniden kuruldu. Şimdi kalenin içinde küçük bir Türk garnizonu var. Son ele geçi-

15 İşaya Bap 37. 12. Ayet.

rilişinden önce Telafer Mezopotamya'da Türk valiliklerinden neredeyse bağımsız bir şekilde yönetiliyordu ama çöl Bedevileri ve Sincar'ın Yezidileri ile işbirliği içinde olan soydan gelen liderleri, Musul'un iç bölgelerine yaptığı yağma seferleri ve kervanları talan etme yoluyla kendi taraftarlarını çok zenginleştirmişti. Muhammed Paşa'nın şehri ele geçirdikten sonra çapul yaparken muazzam bir servet bulduğu söylenir. Paşa altın ve gümüşün hepsini kendisi almış, kalan ganimeti de askerleri arasında paylaştırmıştı.

Telafer'in halkı köken olarak Türkmendi ve Türkçe konuşuyordu. Yine de zaman içinde Araplarla karşılıklı yapılan evliliklerden dolayı Arapçayı da anlar hale gelmişlerdi.

Akşama doğru tepeye çıktım ve içinde küçük bir düzensiz birliğin konakladığı kaleyi ziyaret ettim. Bu yığma tepenin eteklerinde, evlerini şimdi kurmuş olan ailelerin bir zamanlar yaşadığı evlerin hepsi, garnizon komutanının içinde kaldığı ev dışında tamamen yerle bir olmuştu. Kalenin duvarlarından aşağı doğru baktığımda, Fırat boylarına doğru, batıya uzanan geniş ova, bir süre sonra puslu olan bir mesafede kaybolana kadar, çok güzel bir manzara sunuyordu. Her tarafta eski kasaba ve köy harabeleri yükseliyordu; güneş batmadan önce gittikçe uzayan karanlık gölgelerini ovaya boydan boya fırlatıp atan yüzden fazla höyük saydım. Bunların tümü, bir zamanlar bu çölde yükselen Asur uygarlığının ve gelişiminin kalıntılarıydı. Mezopotamya'nın bu bölgelerinde yerleşik bir halk yaşadığından bu yana yüzyıllar geçmişti. Şimdi bir Bedevi çadırı bile görünmüyordu. Tek görünen çorak, ıssız çöldü.

Telafer'de iki gün kaldık. Erzak, orada yaşayanların kıt kaynaklarından mümkün olduğu kadar karşılandı. Paşa adaletli ve hoşgörülü olunmasını öğütlediği halde, öğüdüne kulak asan olmadı. Evlerin kapıları kırıldı, zorla içeri girildi ve ayrımsız bir yağma gerçekleşti. Ayın 13'ünde yürüyüşümüze kaldığı yerden devam ettik.

Sincar Dağı, Telafer'den yaklaşık olarak otuz mil uzaktaydı. Çok alçak bir dağ silsilesi, onun güneye uzanan burnundan ayrılıyor, şehrin ötesinde yine onunla birleşiyordu. Paşa birlikleriyle ovayı boydan boya geçen yolu tuttu.

Geceyi Telafer ve Sincarlıların Zabardok dedikleri küçük bir köy yıkıntısının yakınlarından geçen tuzlu bir akarsuyun kıyısında geçirdik. Araplar da buraya Harabe adını vermişlerdi. Gün bo-

yunca bir sürü harabe ve su yolları gördük.[16] İkinci gün Sincar Dağlarının güneyine yakın bir ovada kamp kurduk. Dağın yamaçlarında birbiri üzerine kurulmuş olan Mirkan köyünün beyaz evleri aşağıdan bakıldığında görülüyordu. Burada Paşa daha önce kamp kurduğumuz küçük yerleşim birimininkiler hariç dağlarda yaşayan tüm aşiret liderleri ile görüştü.

Mirkan Sincar'da başta gelen Yezidi yerleşim merkezlerinden biriydi. Halkı Muhammed Paşa'nın buraya yaptığı ziyaret sırasında çok büyük yağma hareketlerine maruz kalmış, birçoğu katledilmişti. Bizden de aynı şeyi beklediler. Hiçbir söz korkularını yok edemiyordu, köylerini kararlıca savunacaklarını açıkça söylediler. Paşa maiyetindeki adamlardan birini, birkaç süvari ile birlikte birşey olmayacağına dair garanti vermek ve itaatkar olmalarını sağlamak için onlara gönderdi. Ben de onunla gittim. Biz köye girerken birden yaylım ateşine tutulduk. İki atlı tesadüfen -ben o anda bir dereceye kadar saygısızca olduğunu düşündüm- benim ve memurun önüne geçtiler ve geçer geçmez ¸edikleri kurşunla ayağımızın dibine düşerek öldüler. Paşa bu hak edilmeyen ve kasıtlı saldırıyla deliye döndü. Hemen haytalara ve Arap süvarilere ileri emrini verdi. Uzun zamandır kan dökmenin özlemini çeken askerler atları çevirdiler, hışım gibi köye daldılar. Yezidiler çoktan ortadan kaybolmuşlar, dar geçitlerde mevzilenmişler, bu tür durumlarda her zaman sığınak olarak seçtikleri yüksek kayaların ardına ve mağaralara gizlenmişlerdi.

Önce köy işgal edildi, evlere girildi, geride kalmış olan ufak tefek eşyalar yağmalandı. Diğerleri ile gidemeyecek kadar yaşlı, hayatının son demlerini yaşayan ihtiyar kadın ve erkekler bulabildikleri en karanlık oda köşelerinden çıkarıldılar, katledildiler. Katledildikten sonra başlarını gövdelerinden niçin ayırdıklarını bilmiyorum! Bir zamanlar yemek yenen, oturulup sohbet edilen odalara, evlere herşeyi yutacak kadar büyük ateşler konulmaya başladı. Tüm köy duyulan nefreti alevlerin büyük, ateşli dillerinin doymak bilmez iştahı ile öğrendi. Ak saçlı titrek adımlı Paşa bile dumanı tüten harabelerin arasında oradan oraya koşuyor, ateşin işini tam yapamadığı yerlere sanki birşeye geç kalınıyormuş gibi meşaleler taşımaya yardım ediyordu.

Türkün eski yağmacı ve kan döken ruhu uyanmıştı yeniden.

16 Dereler bu mevsimde kuruydu ve çölde yok olmuş gitmişlerdi. Ama kış yağmurları ile beslendiği yenilendiği zaman El Hatır Harabelerinin yakınlarından akan Thatar ısımlı küçük nehre karışırlar ve onların güneyindeki bir gölün içine dökülürler

Evler çok geçmeden kül olup toprağa kavuştu ama sakinleri hâlâ yaşıyordu. Düzensiz birlikler bulabildikleri tüm ganimetleri güvence altına aldıktan sonra Yezidilerin onlara karşı koyacağına pek ihtimal vermeden geçide doğru atlarını kamçıladılar. Ama sürekli bir yaylım ateşi karşıladı kendilerini. Öndekilerin çoğu öldü. Mağaralar kayaların arasında, çok yükseklerdeydi, onlara erişmek için yapılan tüm girişimler püskürtüldü. Çatışma gece olana kadar sürdü ta ki birlikler yorulana, kırılmış bir istekle çadırlarına geri dönene dek.

Akşamleyin, o zavallı kadın ve erkeklerin köyde alınmış başları kampta gezdiriliyordu. Bu tür ganimetleri elde edecek kadar talihli olanlar, çadırdan çadıra gidiyor, yaptıkları bu yiğitliğe bir hediye almak için bunları Paşa'ya götürüp gösteriyorlardı. Ona götürülen her başın güçlü bir liderinki olduğuna inandırılmış olan Paşa'yı uzun uzun dil dökup yalvardıktan sonra bu başların gömülmesi konusunda ikna edebildim. Ama başıbozuklar onun emirlerini yerine getirmede hiç de istekli görünmüyorlardı, gece yarısını geçmişti ki ancak meşale ışıkları altında, öldürüldükleri sıraya göre olmasa da yine de bir sıra içinde duran o kanlı ganimetlerinden ayrılmaya razı olabildiler.

Ertesi sabah çarpışma tekrar başladı ama Yezidiler hiç azalmayan bir güçle karşı koymaya devam ettiler. Geçide hücum etmeyi ilk göze alan kişi düzensiz birliklerin komutanlarından biri olan Laz Osman Ağa idi. Adamlarının başında cesurca ileri atıldı. Her iki yanında, küçük davulları ve tilki kuyruklu şapkaları ile gelen soytarılar[17] vardı. Koyağa ancak girmişlerdi ki kayalardan gelen iki kurşun iki moral destekçinin sonu oldu. Birlikler Yezidilerin mevzilendikleri mağaralara erişmek için ileri atıldılar. Ama görünmez düşmanları tarafından bir kez daha gerisin geri püskürtüldükleri için hevesleri kursaklarında kaldı. Paşa'nın birlikleri nereden geldiğini göremezken atılan her kurşunla çıkan ince duman, bir tüfeğin ateşlendiğini ve geçidi savunan kimselerin pozisyonundan başka hiçbir şeyi göstermiyordu. Çarpışma günboyu önemli bir sonuç alınmadan devam etti. Haytaların önemli kayıpları vardı, tek bir mağara zaptedilememiş, bizzat hücum edenlerin söylediğine göre değil öldürülmek tek bir Yezidi yaralanmamıştı bile.

Ertesi sabah Paşa yeni bir hücum emri verdi. Adamlarına cesa-

17 Bunlar düzensiz birliklerin başında giden, davul çalan, gülünç kılıklı kimselerdir. Genellikle çok büyük bir cesaret ve gözüpek tavırlar sergilerler.

ret vermek için o da geçide adamlarının başında ilerledi, halısının savaşı yönetebileceği bir kayanın üzerine serilmesini emretti. Buraya duygusuz bir şekilde oturdu; Yezidilerin baş hedefi olduğu halde bir yandan piposunu tüttürüp bir yandan da benimle havadan sudan konuşuyordu. Birkaç adım ötede cansız yere düşenler, gürültüyle patlayan topların yüzümüze fırlattığı toprak parçalarına rağmen sakin sakin oturuyordu. Kahvesi getiriliyordu ara sıra adet olduğu gibi, piposu bittikçe tütün tazeleniyordu. Yine de kendisi bir asker değil "kalem adamı" olarak nitelendirilen biriydi. Bu tür gösteriler hiç istenmese bile gerekli olduğu zaman, tehlikenin ortasında son derece sakin oturan birçok Türk gördüm, aynı şeyi bir Avrupalı hiç istemeyerek yapardı. Haşetmeaplarının ortaya koyduğu örneğe ve onun varlığının birliklere verdiği cesarete rağmen Yezidileri sığındıkları yerlerden çıkarmakta bir önceki günden daha başarılı olamadılar. Birbiri ardına geçitten, ölen veya ölmek üzere olan adamlar getiriliyordu. Yaralılar Paşa'nın yanına getiriliyor, Paşa onlara su, para veriyor, yüreklendirici sözler söylüyordu. Kadı bir kez daha onlara, savaştıkları insanların kafirler olduğunu; Peygamberin, düşmanları tarafından ölen her bir kimseyi hemen cennete göndererek ödüllendirdiğini belirtiyordu. Bir kafiri öldüren de aynı paha biçilmez ayrıcalığa kavuşuyordu tabii ki. Ölenleri avutup, çarpışanları söz ve vaatlerle canlandırırken bir kayanın arkasına tam siper yaparak kendini tehlikeden korumayı ihmal etmiyordu. Yobazlıkta sınır tanımayan bir adamdı; ense göbek yerinde, kendi halinden hoşnut tavrı bende kızgınlık, tiksinme yaratıyordu. Benim yanımda olduğu için uluslararası yasaların ilkelerinden bahsetmesi de bu duygularımı hafifletmeye yetmedi. "Bu inançsız Yezidiler üzerine bir yemin etseydim eğer" diye söze başladı Haşmetmeap, "boyun eğmeleri şartı ile onlara hiçbir şey yapmayacağıma dair, onları buna inandırsaydım bu sözüm beni ne kadar bağlardı?" diye sordu. "Yezidiler kafir oldukları için" diye yanıtlamaya başlayan Referans Hazretleri sakalını sıvazlayarak devam etti inciler dökmeye; "diğer inançsızlarla -burada gözlerini bana çevirdi- aynı sınıflandırma içindedirler. Allahın ve Peygamberinin gerçek özüne bizim gibi inanmadıklarından, bir yeminin neyi içerdiğine de inanamazlar. Bu yüzden bu yemin ne onları ne de sizi bağlar. Sizin yemininize inanarak boyun eğmelerinden sonra onları öldürmek yalnızca bir hak değil, size verilen, iyi bir Müslümanın yapması gereken bir görevdir de. Çünkü kafirler Allahın ve onun Resulü

Ekreminin düşmanıdırlar." Tekrar bana bir göz attı burada. Şeriat tellalı kadı yanımızdan ayrılır ayrılmaz benim az önce duyduğum tüm vahşetengiz sözleri lanetlemeye gerek duydu Paşa. Bu kadının bir eşek olduğunu söyledi. Yarı Kürt yarı Arap olan, Kürdistan'da ya da sınır şehirlerinde yaşayan dinsel liderler türünden birisi olan bu bağnaz adam durmadan Müslümanları Hıristiyanlara karşı kan dökmeleri konusunda kışkırtıyor, teşvik ediyordu. Kuşkusuz onun dile getirdiği bu iğrenilecek görüşlerin aklı başında saygıdeğer hiçbir Türk ya da Müslüman tarafından paylaşılmadığını söylememe bile gerek yok sanırım. Umutlanılması gereken birşey daha var: Artık -Osmanlı Kürdistan'da otoritesini yeniden kurduğu için- Sultan'ın Hıristiyan Kulları'nın katledilmeyeceğini umuyorum.

Yezidilerin direnişini kırmak için gün boyu girişimlere devam edildi, bir parça başarı sağlanır gibi gözüktü. Gece yaklaşıyordu artık ama çarpışmalar sürüyordu. Düzenli ve düzensiz birlikler geçidin en iyi bilinen noktalarına gece çökünce gizlice mevzilendiler. Sabah oldu ve hücum yeniden başladı. Bu kez vadiden hiçbir direniş işareti gelmedi. Bir oyun ya da pusu korkusuyla önce donup kaldılar yerlerinde, daha sonra pür dikkat geçide doğru farkedilmeden ilerlemeye başladılar. Mağaraların ağızlarına ulaştılar, hiç kimse karşı koymadı onlara. Mağaralara bakmaya cesaret edene kadar biraz zaman geçti. Baktıklarında hepsinin boş olduğunu gördüler. Vadiden geceleyin, sadece kendilerinin bildikleri bazı patikaları kullanarak, Türk askerlerinin gözetiminden kurtulmayı başarmışlar ve kaçmışlardı. Mağaralarda sopaların ucuna tutturulmuş kuru incirlerden çok kabaca yapılmış insan ve keçi figürleri bulundu. Bunlar muzaffer askerler tarafından hemen alınıp kamp yerinde şeytana tapanların tanrıları olarak dolaştırıldı. Referans Hazretleri'ne başvurduktan sonra bu konuda tamamen tatmin olan Paşa bu heykellerin paketlenmesini ve bir an önce en değerli ganimetler olarak özel bir posta arabasıyla İstanbul'a gönderilmesini buyurdu.

Kaçakların nerelerde olduğuna ilişkin keşifler yapılırken Türk kampı Mirkan köyü yakınlarında kalmaya devam etti. Ben de Sincar'ın diğer bölümlerini ziyaret etmek için bir fırsat bulmuş oldum. Bölgenin valisi -eski coğrafyacıların Sincara, Arapların "Beled Sincar" dedikleri bir antik şehrin yıkıntıları arasında kurulmuş bir köydeydi. Birkaç yıl önce kurulmuş küçük, çamurdan yapılmış bir kale, temellerin ve duvarların yıkıntıları arasında

yükselen bir tepenin üzerinde duruyordu. Ama antik şehrin en büyük bölümünün, aşağıdaki ova üzerinde olma olasılığı yüksekti. Benim ziyaretim sırasında bu kalenin çevresinde yaklaşık ikiyüz aile toplanmıştı. Bu köyün sakinleri diğer Yezidi aşiretlerinin aksine Müslümanlarla karışmıştı. Müslümanlar ibadetlerinde öylesine gevşekti ve giydikleriyle o kadar çok Yezidilere benziyorlardı ki onları gayrımüslimlerden ayırmak çok zordu. Sık sık bu konuda yanılıyordum ve ben yanıldıkça Müslümanlar "Allah korusun!" diye bağırıyorlardı.

Beled Sincar'daki harabelerin Muhammed'in burayı fethinden çok daha eski olduğunu kesin bir şekilde iddia etmek çok güçtü. İslamın yayıldığı ilk yıllarda önemli bir hale gelmiş, kendi yarıbağımsız yöneticilerine sahip bir merkezdi. Mimari açıdan güzel yapılmış binalara sahipti; Musul'un diğer ulu camileri gibi, yapılmış bir minarenin yarısı duruyordu şimdi. Renkli tuğla ve çinilerle yapılmış olan bu camii ovanın her yerinde görülüyordu. Eski duvarların çevresi içinde bir sürü kaynak suları vardı. Havasının sağlığa iyi geldiği söyleniyordu, toprak zengin ve verimliydi.

Sincar'ın bütün köyleri aynı plan üzerine kurulmuştu. Tepelerin yamaçlarında yükselen evler duvar gibi biri diğerinin üzerine yığılmış taşlardan oluşan ve kıt olan toprağın kaymasını önlemek için yapılan taraçalarla çevrilmişti. Taraçalar zeytin ve incirle ağaçlandırılmıştı. Bazı köylerin yakınlarında birkaç üzüm bağı vardı. Düz çatılı evler son derece muntazam ve temizdi. Çoğunda birkaç farklı girişleri olan ayrı bölümler vardı. Duvarların içine kısmen süs amaçlı, kısmen de evdeki kapkacağı, ev eşyalarını koymak için küçük girintiler yapılmıştı. Odaya eşsiz ve çok özgün bir görünüm veriyorlardı. Bu etkinin garipliği güzelleştirmek amacıyla beyaz duvara alaca bulaca sürülmüş siyah, kırmızı renkli boyalarla iyice çıkıyordu ortaya.

Sincarlıların başlıca geçim kaynağı Türkiye'nin bu bölümünde meşhur olan kuru incir ticaretine dayanır, tüm komşu piyasaları burası besler. Toprak çok bereketlidir; sulama araç gereçleri, imkanları çok iyi olduğu için mısır ve çeşitli yararlı hububat ürünleri köyleri çevreleyen alabildiğine geniş ekilebilir topraklarda bol bol yetiştirilebilir. Ama halk sömürülmektedir, ancak kendi gündelik ihtiyaçlarını[18] karşılamaya yetecek kadar mısır ekimi yapabilir.

18 Sincar hakkında biraz daha bilgi, sanırım benim dışımda bu ilginç bölgeyi ziyaret etmiş tek Avrupalı olan Dr Forbes tarafından yazılmış ve Royal Geographical Society Journal'da yayımlanmış makalede bulunabilir

Paşa hâlâ Mirkan'da kalıyordu. Musul'a dönmeyi ve bir an önce kazılarıma yeniden başlamayı çok istediğimden Paşa'ya veda ettim, Telafer'den geçen çölde yolculuğa başladım. Küçük bir düzensiz birlik bana eşlik ediyordu; Anezya Arapları kamp civarında dolaşıp, gıda yüklü kervanlara, tek tük gezenlere saldırdığı için gerekli bir eşlikti bu. Akşam karanlığı çökmeye başlarken küçük bir akarsunun başında toplanmış bir kalabalık gördük. Görünüşe göre, atlarından inmiş olan Arapları bekleyen atlardı bunlar. Onlara zaten çok yakındık. Artık Bedevinin keskin gözlerinden kaçmış olamayacağımız için bir çarpışmaya hazırladık kendimizi. Yükleri, değerli eşyaları küçük birliğimizin ortasına aldım ve kalabalık görünmek amacıyla, atlılara mümkün olduğu kadar açılmalarını emrettim. Dikkatle yaklaştık, hâlâ atların binicisiz olduklarını görünce çok şaşırdık. Daha yakına sokulmaya çalışırken hepsi dörtnala çöle doğru koştular. Yaban eşekleriydi bunlar. Hemen peşlerine düşüp, onları izlemeye çalıştık. Küçük bir mesafeyi koştuktan sonra durup, bize bakmaya başladılar, onları çok iyi görecek kadar yaklaştım. İzlendiklerini anlar anlamaz hızlarını artırdılar ve çok geçmeden yitip gittiler.[19]

Sincar'a giderken geçtiğimiz Ebu Meryem'in arkasındaki çöle girmeden Kesiköprü yolu ile iki günlük yolculuktan sonra Musul'a ulaştım.

19 Okuyucu Ksenophon'un askeri sefer sırasında tam bu ovalarda görmüş olabileceği güzel hayvanlardan söz ettiğini anımsayacaktır. Ülkeyi ve içinde yaşayan hayvanları bugün de olan tüm kuşları çok ayrıntılı olarak betimliyor. Yalnız devekuşu bugüne kadar kuzeyde hiç bulunamamıştır. "Ülke" diyor Ksenophon "bir deniz kadar dümdüz olan ve baştanbaşa pelin otlarıyla kaplı bir ovaydı. Eğer başka bir çeşit kamış ya da ağaç yetişseydi burada çok güzel bir kokusu olurdu ama hiçbir ağaç görünmüyordu. Vahşi hayvanlardan, en çok yabani eşekler, atlıların kovaladığı gazeller ve toykuşlarından başka devekuşları vardı. Yabani eşekler izlenildiğinde atlardan ileride olduklarından yerlerinde duruyorlardı önce (çünkü hızda atları çok geride bırakırlar), atlar onlara yetişince tekrar koşup arayı açıyorlar yine duruyorlardı. Bu yüzden atlılarımız onları nöbetleşe yakalamak için sıra ile bir at yorulunca diğerini koşturmak suretiyle yakalayabildiler. Onların etleri gazellerinkine benziyordu ama daha yumuşaktı." (Anabasis, 1.i.bölüm 5.) Yaban eşekleri hızda gazellere eşittir. Onları tutabilmek ancak hızları ile çok ünlü birkaç soylu Arap atının başarabileceği bir kahramanlıktır. Araplar bazan onların taylarını bahar aylarında özellikle yakalar, çadırlarına getirip sütle besler, büyütürler. Bir çift edinmeye çalıştım boş yere. Neredeyse pembeye çalan çok açık kahverengindedirler. Araplar bugün de onların etini yiyorlar.

ONUNCU BÖLÜM

BRITISH MUSEUM İÇİN GİRİŞİLEN GENİŞ ÖLÇEKLİ KAZILAR•HAZIRLIKLAR•İŞÇİLERİN SEÇİMİ•NİMRUD'DA YAPILAN EVLER•BULUNAN KABARTMALAR•ONLARIN BETİMLENMESİ•SİLAH VE MİĞFERLERİN, VAZOLARIN, YENİ ODALARIN VE DİKİLİTAŞIN BULUNUŞU•HÖYÜĞÜN GÜNEYBATI KÖŞESİNDEKİ BULGULAR•KANATLI ASLANLAR•ÇÖMELMİŞ SFENKSLER•HÖYÜĞÜN GÜNEYBATI KÖŞESİNDE BULUNAN MEZARLAR•ARAP İŞÇİLER•SULAMA BİÇİMİ•ARAPLARIN ADETLERİ•BOŞANMA KOLAYLIĞI•ARAP İNTİKAMI•ARAP KADINLARI•İŞÇİLER•TİYARİLER VEYA KELDANİLER•KADINLARI•SOYULAN SAL•YAKALANAN ARAP ŞEYHİ•ARAP HEYECANI•HEYKELLERİN BASRA'YA GÖNDERİLMESİ

Musul'a döndüğümde sir Stratford Canning'den bir mektup aldım. Mr. Canning, Asur'da bulunan heykelleri Müze'de sergiletmiş, Sultan'ın ona vermiş olduğu nişandan doğabilecek tüm avantajları da İngiliz halkına bağışlamıştı. British Museum, Nimrud'da başlatılan kazıların sürdürülmesi için para almıştı devletten. Bağış ancak en yakın hedeflere ulaşmaya yetecek bir miktardı. Ama aşmam gerekli birçok güçlük olduğunu hissediyordum. Bir kere bana verilen bu kıt imkanlarla, bu girişim sonucunda doğduğu gözlemlenen beklentileri tamamen karşılayıp karşılayamayacağım konusunda kuşkularım vardı. Bay Botta'ya sırf Horsabad'daki kazılar için verilen para; kişisel harcamalar, taşıma masrafları, bu tür bir kazı sürdürüldüğü zaman Doğu'da kaçınılmaz olan fazladan, kestirilemeyen masraflar da dahil olmak üzere müzeye tahsis edilen parayı fazlasıyla aşıyordu. Elimden gelen tüm çabayı sarfederek, en ekonomik biçimde yapmak üzere kazıları yönetme sorumluluğunu üzerime almaya karar verdim. Çünkü halk, antik Asur eserlerinin tam ve geniş bir kolleksiyonuna bu kıt olanakları gözönüne alsak bile yine de sahip olabilirdi. Teknik ressam olarak, bilgi ve deneyim eksikliği bir dezavantaj, hatta üstesinden çok zor gelebileceğim büyük bir eksiklikti. Bulunan birçok heykel, eser götürülemeyek kadar çürümüş ya da ortaya

çıkarılır çıkarılmaz parçalara ayrılacak kadar bozulmuş bir hale gelmişti. Onları varlığını ancak çizerek güvence altına alabilirdi insan. Bana bu konuda yardım edecek bir sanatçı göndermeye hiç niyetleri yoktu doğrusu, ben de yapabileceğim kadar bu işi de kendi kendime yapmaya, mümkün olduğu kadar dikkatli ve doğru bir şekilde bunları kopyalamaya karar verdim. Sonuçta benim önümdeydi hepsi. Bu yüzden bulunan tüm kabartmaları çizmek, kopyasını çıkarmak, sayısız kabartma yazıyı karşılaştırmak ve onların kalıbını[1] çıkarmak zorunda kaldım. Heykelleri, höyükten çıkarma ve paketleme işlerine de başkanlık etmek kaçınılmazdı tabii. Kazıcıların başında durması için güvenilecek bir kişi olmadağından kazılar süresince hep işin başında olmak zorundaydım. Üstelik, deneyimsizlik ve dikkatsizlikler sonucu kazma darbeleri ile kendilerini yaraladıkları için, blokların yüzeyinde birikmiş olan toprağı kendim kazımak zorunda kalıyordum. Bu çeşitli işlerin hepsinin birden altından kalkacak kadar yetenekli biri olmadığımı biliyordum. Ama yine biliyordum ki; eğer İngiliz Hükümeti işe uygun kimseler, Arap, Kürt, Türk ve Keldanilerle gerekli görüşmeleri yapacak, yetkililerle yapılması gerekli yazışmaları sürdürecek kadar ülkenin dillerini iyi bilen elamanlar göndermiş olsaydı bu iş için ayrılan para çoktan suyunu çekmiş olurdu. O zaman da araştırmaların sonuçları olması gerektiğinden çok daha az heyecan verici, kısır olacaktı. Tüm bu nedenlerden dolayı, bütün sorumluluğu üzerime aldım. Bununla beraber tüm zamanımı bu girişime ayırmaya, onun başarısı için gereken bütün özverileri göstermeye karar verdim.

Öncelikle yapılması gerekli şey, işi sürdürmeye uygun bir işçi grubu örgütlemekti. Muhammed Paşa'nın keyfi ölçülerde aldığı vergiler, Suriye'ye ve sahildeki ülkelere yapılan büyük ihracatlar yüzünden kıt olan mısır, Arapları bir Bedevinin pek tat alamayacağı işlerde geçimlerini sağlamak üzere çalışmaya, komşu kasabalara sürüklemişti. Onların arasından işçi bulmak zor olmadı benim için. Üstelik bu göçebe Arapları çalıştırmak bir bakımdan da avantajdı. Çünkü onlar çalışmaya aileleri ile birlikte geldikleri ve çadırlarını harabelerin yakınlarında kurdukları için; gereksinimlerini karşılamak için çalışmak yerine talanı seçen çöldeki kar-

1 Yazıların ve bazı heykellerin kalıpları, biraz nemlendirilmiş ambalaj kağıdını, sert bir fırça ile üzerinde durdukları bloğa bastırarak alınmıştı. Bunlardan kalıp iskeleti olarak kullanılanlar daha sonra İngiltere'de alçı ile kalıba alınmıştır. Kalıp iskeleti yapılacağı zaman kağıt, kıras denen bir kökten elde edilen yapışkan bir tozla karıştırılarak hamursu bir yapıya dönüştürülür.

deşlerine karşı çok güçlü bir koruma sağlıyorlardı. İşçi sayısını artırmak için her aileden bir üye seçtim. Erkek akrabaları da seçtiğim işçiye eşlik ediyordu. Heykelleri koruma için onlardan herşeyi isteme hakkım vardı. Cebur'un şeyhleri ile iyi tanıştığım için en çok işçiyi o aşiretten seçtim. Liderler her bakımdan koruma sözü verdiler. Ben de Arap karakterini çok iyi bildiğimden, onları uygun bir yöntemle kontrol altında tutacağımdan emindim. Arapları kazılan toprağı yukarı çıkarmak ve boşaltmakla görevlendirdim. Kazma işini yapamıyorlardı. Kazı işi daha güçlü kuvvetli adamı gerektirdiğinden kışın Musul'a iş aramaya gelen elli kadar Nasturi Keldaniyi bu işle görevlendirdim. Zaten bazıları daha önce kazı işinde çalışmış, deneyimli kimselerdi. Onlar da karıları ve çocukları ile birlikte Nimrud'a geldiler. Ayrıca usta bir mermerci ve çok zeki bir adam olan Suriyeli Hıristiyan ya da Yakobitle anlaştım. Ekibime çok önemli bir katkı daha yaptım. Sincar'a yapılan seferde cesaretine bizzat tanık olduğum bir bayraktarın komutanını ikna ederek hizmetime girmesini sağladım. Adı Muhammed Ağa idi ama genellikle rütbesinden dolayı kendisine bayraktar deniyordu. Scio'nun yerlisiydi ama katliam zamanında bir hayta tarafından getirilmiş ve bir Müslüman gibi yetiştirilmişti. Mesleğindeki bütün adamlar gibi dinsel ibadet ve inanç bakımından katı değildi. Bana dürüstçe ve çalışkanca hizmet etti, kazı süresince bana en çok yararı olan kişiydi. Awad hâlâ benimle çalışıyordu. Kavasım İbrahim Ağa benimle birlikte Nimrud'a geri dönmüştü. Bir marangozdan başka işçilere gözetmenlik yapsın diye, iki üç Musullu adam kiraladım.

Ekimin sonu geldiğinde yine harabelerin arasındaydım. Kış hızla yaklaşıyordu, adamlarımla barınmak için uygun bir ev yapmak gerekiyordu. Nimrud köyünün hemen eteğinde bir yere planını çizdim, birkaç gün içinde odaların hepsi tamamlandı. İşçilerim güneşte kurutulmuş kerpiçlerden duvarlarını ördüler, odaları, ağaç dalları ve direklerle kapladılar. İçine yağmur girmesini önlemek için kalın bir çamur tabakası ile sıvandı tüm duvarlar. Barınmam için yapılmış olan iki oda, her tarafı duvarla çevrilmiş bir eyvanla binanın kalan kısmından ayrılmıştı. İkinci avluda, kavasım, Arap konuklar, hizmetçilerim için kulübeler, atlar için ahırlar yapıldı. İbrahim Ağa dış duvarlara eşit uzaklıkta delikler açarak, tıpkı savaş kalelerine yapılan mazgalların aynısını yaparak hünerini gösterdi ama ben, ülkeye devamlı bir Frenk yerleşim yeri anlamına gelecek, kale yaptırıcısı olma şüphesinden kurtul-

mak için hemen bu deliklerin kapatılmasını emrettim. Bununla birlikte muhtemel Bedevi saldırılarından -İbrahim Ağa bundan korkuyordu- da korunmak için tedbir almayı ihmal etmiyorduk. Ne yazık ki Asur'da bundan sonra kaldığım süre zarfında bir kez tanık olduğum sağnak yağış, duvarların önünde birikti ve kerpiçleri öyle bir ıslattı ki, bahar gelene kadar tam olarak kuruyamadı. Bunun sonucunda Avrupa'ya dönmeden önce gözlerimin doya doya seyrettiği çimenler bana ait bir doğa olarak evin bir parçası oldu, odaların iç taraflarındaki duvarlar çimenle kaplandı.

Tam höyüğün üzerinde, ilk büyük kanatlı aslanın bulunduğu yerin hemen yakınında Nasturi işçiler ve aileleri için bir ev, harabeler arasında bulunabilecek küçük şeylerin güvenlik için hemen oraya taşınabilmesi amacıyla bir de kulübe yapıldı. Arapları ait oldukları aşiretlere göre, üç ana gruba ayırdım. Ana hendeklerin girişlerinde ve höyüğün çeşitli bölümlerinde yaklaşık kırk çadır kurulmuştu. Kırk tane de benim yaşadığım evin civarında vardı. Kalanlar da sal üzerindeki yolculuğuna çıkmadan önce heykellerin saklandığı nehir kıyısındaki yerde kurulmuşlardı. Adamlarım tamamen silahlıydı. Böylece tüm ekibin güvenliğini sağlamış oluyordum.

Bay Hormuzd Rassam benimle kalıyordu. İşçilere ödenmesi gerekli ücretleri, bu işle ilgili tüm hesapları ona bırakmıştım. Arapların üzerinde olağanüstü bir etki kurmayı başardı, tüm çölde yayıldı ünü.

İşçileri de kendi aralarında küçük gruplara ayırdım. Her bir grupta sepetlerle toprak taşıyan sekiz-on Arap, kazılması gereken toprağın yapısına, sert yumuşak oluşuna göre iki-üç Nasturi kazmacı görevlendirdim. Görevi onları çalıştırmak ve kazmacılar bir bloğa yaklaştıklarında ya da herhangi küçük bir nesneyi gözönüne çıkardıklarında bana haber vermek olan bir gözetmenin buyruğunda çalışıyorladı. Bana haber verildiğinde nesnenin zararsız biçimde ortaya çıkarılmasına yardım ediyor, bazan bizzat kendim çıkarıyordum. Düşman kabileden birkaç Arabı diğer grupların arasına serpiştirdim. Böylece neler olup bittiği konusunda durmadan bilgilendiriliyordum; kolaylıkla kötü niyetle yapılan planlardan haberim oluyor, kazı sırasında bulunan değerli eşyaları kimlerin aldığını tespit edebiliyordum. Benim emrime verilen para miktarının kıtlığı nedeniyle kazı yönteminde şimdiye kadar uyguladığım sistemin aynısını uygulamaya zorunluydum. Yani; odaların yüzleri boyunca hendekler (çukurlar) açarak, merkezin-

den toprak çıkarmadan bütün blokları ortaya çıkaracaktım. Böylece az sayıda oda tamamen araştırılmıştı ancak küçük nesneler keşfedilmeden kalmış olabilirdi. Araştırıldıktan sonra, gereksiz masraftan kaçınmak için binayı tekrar toprakla örtmem istendiği için, duvarları inceleyip yazıları kopyaladım ve heykellerin resimlerini çizdim, daha sonra bulunanlardan çıkan topraklarla odaları kapattım.

Kasımın 1'inde büyük bir ölçekte kazılara yeniden başlandı. İşçileri tepenin her tarafına yani dev boğaların[2] yanındaki höyüğün merkezinde Plan 3'te gösterilen, henüz hiçbir bina izine rastlanamamış olan güneydoğu köşesindeki sarayın B, G ve I odalarına ve Plan 2'nin a ve d duvarlarına dağıttım. Ayrıca tüm harabede henüz hiç denenmemiş olan bazı bölümlere hendekler açtım.

Anımsanacağı gibi B odasındaki (Plan 3) iki numaralı bloktan, b girişindekilere kadar tüm bloklar yere düşmüşlerdi. Önce bu heykelleri kaldırmaya ve onları Basra'ya göndermek için hemen çıkarmaya can atıyordum. Bunu başarmak için, çok büyük bir toprak yığınını ve süprüntüyü kaldırmak gerekiyordu. Gerçekte, bütün odayı boşaltmak; çünkü bloklar odanın yarısını kaplamıştı. Numara 3'ten 11'e (11 dahil) kadar olan bloklar düşmenin etkisiyle kırılmış oldukları halde üzerindeki heykeller çok iyi korunmuşlardı. Daha önce betimlenenler[3] gibi bloğu boydan boya kaplamış bir yazı ile iki bölüme ayrılmıştı. Bu yazıların hepsi birbirine çok benziyordu.

Üstteki ve alttaki kabartmaların hepsi de çok önemli kabartmalardı. Yabancı bir ulusa boyun eğdirmeyi işleyen, kralın da katıldığı savaşları resmediyordu. Numara 3 ve 4'teki bloklarda olan iki üst kabartmada bir konu işlenmişti: Savaşçıları ile birlikte zaptetmeye gittikleri bir düşman kalesinin duvarlarının altındaki kral konu edilmişti. Gösterişli giysilere bürünmüş, her zamanki gibi üç süslü atın çektiği iki tekerli savaş arabasının üzerinde duruyordu. Ya kalenin duvarlarını, kulelerini savunan kuşatılmış askerlere karşı ya da atlardan biri yere düştüğü için durduğu arabadan yaralı olarak düşen bir savaşçıya bir ok atarken görülüyordu. Kralı bir asker kalkanla koruyor, arabacı dizginleri tutuyor, atı kamçılıyordu. Düşmanın arabasından düşmüş olan bir savaşçı neredeyse atların ayaklarının altında ezilirken görülüyordu. Kralın üzerinde -Persepolis'teki gibi- daire içinde, kanatlı, insan-

2 Plan I J ve i'de.
3 Bak sayfa 109-110

başlı aslan ve boğaların giydiklerine benzeyen bir boynuz süslü sarık giymiş hükmeden tanrı resmedilmişti.

O da kral gibi bir ok atıyordu ama ok üç başlı mızrak şeklindeydi.

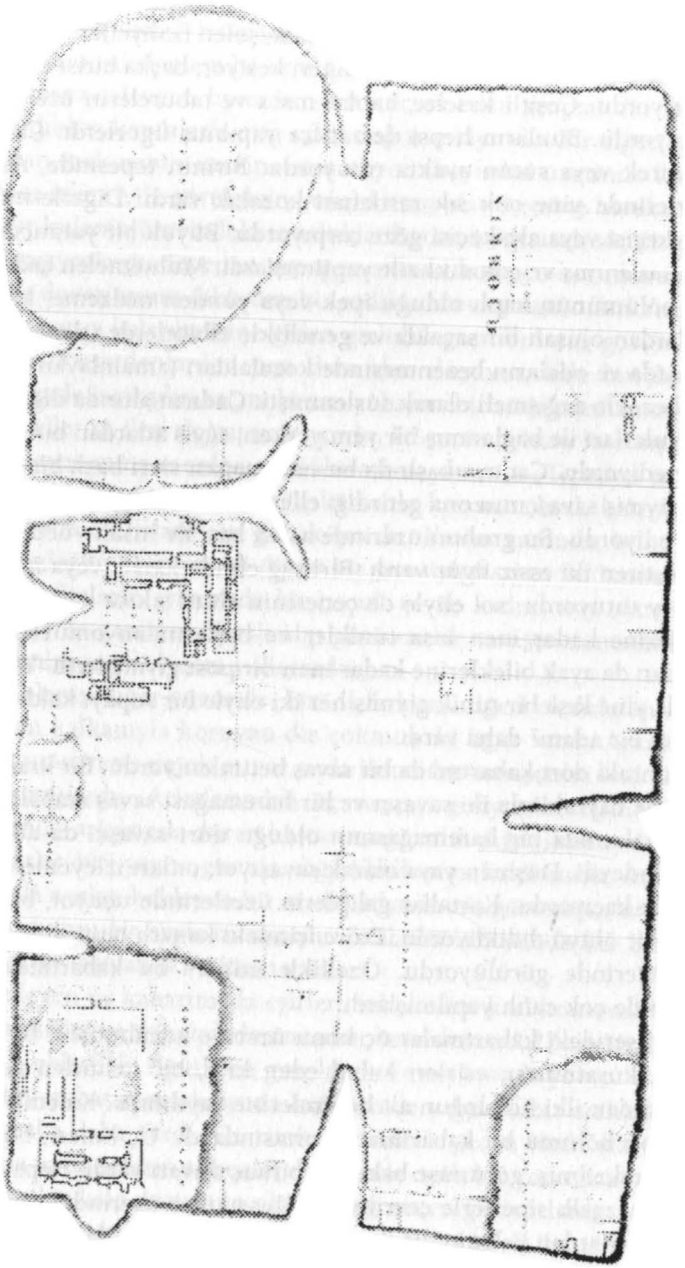
Kralın arkasında üç araba vardı; üç atla -atlardan biri düşmüş diğeri şaha kalkmıştı- çekilen birincisinde vücuduna ok saplanmış, kendisini takip edenlerden açıkça aman dileyen bir savaşçı vardı. Diğer iki arabada ikişer savaşçı vardı, biri ok atıyor, diğeri dörtnala giden atları idare ediyodu. Her bir arabada okçu olmanın bir işareti olan, biri bir boğanın, diğeri birbirine arkasını dönmüş iki boğanın üzerinde kanatsız, boynuz süslü, sarıklı bir varlığın resmi olan bayraklar vardı.

Birinci kabartmanın dibinde suyu ya da nehri gösteren dalgalı çizgiler, oraya buraya dağılmış ağaçlar vardı. Düşmanla savaşan, düşmanı öldüren savaşçı grupları çeşitli yerlere dağılmıştı; ikinci kabartmadaki baş figürün üzerindeki üç başsız gövde arka planda[4] ölüleri temsil ediyordu.

Sonraki iki bloğun üst kısmında bir zaferden dönüş konu edilmişti. Tören alayının başında kestikleri başları taşıyan, onları fatihlerinin ayak diplerine fırlatan birçok savaşçı görülüyordu. İki müzisyen bir mızrapla telli enstrümanlar ya da aynı odanın[5] 19 ve 20 numaralı bloklarındakilere benzeyen harplar çalıyorlardı. Onları savaşçılar izliyordu. Önceki kabartmada savaşta görülen savaşçılar şimdi silahsızdılar, en önde bayraklarını taşıyorlardı, üzerlerinde pençeleriye bir insan başını sıkıca kavramış olan kartal süzülüyordu. Arkalarında bir elinde yay, diğerinde iki ok -bu kompozisyon Asur anıtlarında o kadar çok kullanılmıştır ki muhtemelen, düşmanın üzerinde kazanılan zaferi temsil ediyor- taşıyan bir kral vardı. Bindiği savaş arabasının atlarının üzerine yapılmış hükmeden tanrı resmi vardı, o da elinde yay taşıyordu. Savaşta kalkan taşıyan ikinci savaşçı kralın üzerinde, krallığın bir amblemi olan, güneş şemsiyesi tutan bir haremağası ile yer değiştirmişti. Üçüncü savaşçı seyislerin başında durdukları atların hâlâ dizginlerini tutuyordu. Kral arabasının arkasından, süslü püslü[6] ikinci bir atı getiren bir süvari vardı.

Tören alayından sonra, muzaffer kralın kalesi ve çadırı görülüyordu. Kalenin durduğu yer dört eşit bölmeye ayrılmış kule ve

4 Bu kabartmalar British Museum'dadır. Bak Ninova Anıtları levha 13.
5 Bunlardan biri şimdi British Museum'dadır.
6 Ninova Anıtları levha 21-22.

Plan 1. Nimrud Höyüğündeki kazıların genel planı.

mazgallı siperlerle çevrilmiş bir daire ile gösteriliyordu. Her bir bölmedeki figürler yemek hazırlamakla, şölen faaliyetleri ile meşguldü; birisi bir koyun tutuyor, diğeri kesiyor, başka birisi ekmek pişiriyordu. Çeşitli kaseler, kaplar masa ve taburelerin üzerinde duruyordu. Bunların hepsi de zarifçe yapılmış figürlerdi. Çadırı üç direk veya sütun ayakta tutuyordu. Birinin tepesinde, Asur eserlerinde yine çok sık rastlanan kozalak vardı. Diğerlerinde, dağ keçisi veya alp keçisi göze çarpıyordu. Büyük bir yaratıcılıkla tasarlanmış ve çok dikkatle yapılmışlardı. Muhtemelen çadırın üst bölümünün kaplı olduğu ipek veya yünden malzeme, kozalaklardan oluşan bir saçakla ve genellikle elbiselerde işlenen nakışlarda ve odaların bezenmesinde kozalakları tamamlayan diğer bir bezekle değişmeli olarak süslenmişti. Çadırın altında diğer atlar yularları ile bağlanmış bir yem yerken, seyis atlardan birini tımar ediyordu. Çadırın başında bir haremağası sivri başlı bir miğfer giymiş savaşçının ona getirdiği elleri arkadan bağlı esirleri kabul ediyordu. Bu grubun üzerinde aslan başı ile insan vücudunu birleştiren iki eşsiz figür vardı. Biri sağ elinde kamçı veya ip gibi birşey tutuyordu, sol eliyle de çenesinin altını sıkıca kavramıştı. Dizlerine kadar inen kısa tunikler ve başlarından omuzlarına, oradan da ayak bileklerine kadar inen bir post giymişlerdi. Yanlarında yine kısa bir tunik giymiş her iki eliyle bir sopayı kaldırmış başka bir adam[7] daha vardı.

Sonraki dört kabartmada bir savaş betimleniyordu: Bir kral, ellerinde bayraklarla iki savaşçı ve bir haremağası savaş arabalarında, aralarında bir haremağasının olduğu dört savaşçı da atların üzerindeydi. Düşman yaya olarak savaşıyor, onları izleyenlere ok atarak kaçıyordu. Kartallar galiplerin üzerlerinde uçuyor, bir tanesi bir ölüyü didikliyordu. Daire içindeki kanatlı tanrı yine kralın üzerinde görülüyordu. Özellikle atlılar[8] bu kabartmaların hepsi de çok canlı yapılmışlardı.

Alt serideki kabartmalar üç konu üzerine kurulmuştu; bir kalenin kuşatılması, esirleri kabul eden kral, bir nehirden geçiş. Bunlardan ilki üç bloğun alt bölümlerine yayılmıştı. Kalenin büyük bir bölümü bu kabartmanın ortasındaydı. Üç kulesi, birbiri ardına dizilmiş, görünüşe bakılırsa birkaç duvarı vardı. Hepsi köşeli, mazgallı siperlerle çevrilmişti. Kuşatanlar üzerinden bir sürü taş fırlatılan kalenin dış duvarına bir şahmerdan dayamışlardı.

7 Ninova Anıtları levha 30.
8 Ninova Anıtları levha 26-27

Bu şahmerdan hareket edebilir bir kuleye (muhtemelen örme işi olarak yapılmış) bitişikti. Kuşatılanlardan biri bir zincirle şahmerdanı yakalamayı başarmış, onu kaldırmaya veya yerinden oynatmaya çalışıyor, buna karşılık hücum eden gruptan iki savaşçı asıldıkları kancalarla onu aşağı doğru çekiyordu. Bir diğeri yukarıdan makinenin üzerine ateş atıyor (heykelin üzerinde kırmızı boya izleri hâlâ görülebiliyordu) kuşatanlar, üzerine hareket edebilir kulenin üzerindeki musluklardan su fışkırtarak söndürmeye uğraşıyorlardı. Tepeden tırnağa zırhlı iki kişi ucu kör mızraklarla kale duvarlarının dibinden bir gedik açmaya çalışıyorlarken diğer iki savaşçı kalenin içine giden gizli bir geçit bulmuş görünüyorlardı. Kuşatılanlardan üçü duvardan düşüyor, kale burçlarının üzerinde bir kadın saçını başını yoluyor, birisi de merhamet diler gibi ellerini ileri doğru uzatıyordu. Düşman çoktan hücuma geçmiş, tırmanma merdivenleri duvara dayanmıştı. Tepeden tırnağa zırhlı bir savaşçının tuttuğu kalkanla korunan kral, kalenin bir yüzünde ok fırlatırken gözüküyordu. Kralın yanında, birisi kralın sadağını ve gürzünü diğeri bir şemsiye taşıyan iki haremağası vardı. Onların arkasında bir çocuk ve üç kadını esir olarak, üç boğayı da ganimet olarak alıp götüren bir savaşçı resmedilmişti. Kadınlar saçını başını yoluyordu.

Kalenin diğer yüzünde, biri ok fırlatan diğeri ok fırlatan arkadaşını kalkanıyla koruyan diz çökmüş iki figür vardı. Arkalarında duran vezir de ok atıyor, o da ikinci bir savaşçının kalkanı ile korunuyordu. Arkalarından üç savaşçı geliyordu; birincisi diz çökmüş, arkasında duran baştan aşağı zırhlı diğer ikisi ayakta duruyorlar, biri yayını germiş, diğeri kalkanını kaldırmıştı. Arabacısı hâlâ ayakta bekleyen bir aradabadan inmiş görünüyorlardı. Atların başını bir seyis tutuyordu. Arabanın arkasında her biri yay ve gürz[9] taşıyan iki savaşçı vardı.

İzleyen üç kabartmada esirleri kabul eden kral konu edilmişti; ama esirler ve aynı odada önceden betimlenen[10] 17 ve 18 numaralı bloklardaki figürlerin gruplandırılması burada yoktu. Yine de kralın arabasının arkasında her birinde yalnızca bir arabacı olan iki araba daha vardı. Üzerinde kadınların geçen tören alayı hakkında ya da seferin sonuçları hakkında canlı bir konuşmaya giriştikleri bir kale duvarının altındaki geçitten geçiyorlardı.

Kalan üç kabartmanın nehirden geçirilişi hayli ilginç ve mera-

9 Ninova Anıtları levha 18-19-20.
10 Bak sayfa 102-103.

ka değerdi. Birincide içinde kralı olan savaş arabasını taşıyan bir bot vardı. Kral bir elinde iki ok, diğerinde bir yay tutuyordu. Arabanın önünde durmuş olan haremağası kralla konuşuyor, sağ eliyle uzakta birşeyi belki de düşmanın karargahını işaret ediyordu. Arabanın arkasında yay ve gürz tutan ikinci bir haremağası vardı. Bot, kuru toprağın üzerinde yürüyen iki çıplak adam tarafından çekiliyordu. Dört adam bindikleri teknede kürek çekiyorlardı. Ucu geniş olan bir kürek bir iple teknenin kıç bölümündeki kalın ağaçtan yapılmış birşeye bağlanmıştı, böylece bu hem botu ileri geri itmeye, hem yönetmeye yarıyordu. Çok şaşırtıcıdır ki aynı yöntem bugün Dicle Nehrini ağaç kabukları üzerinde geçmeye çalışan Musul halkı tarafından aynen kullanılmaktadır. Belki de aynı nehir üzerinde üç bin yıl önce kullanılan yöntemden daha kaba bir biçimde. Teknede duran bir arabacı ırmağın üzerinde yüzen atların yularlarını tutuyordu. Çıplak bir figür şişmiş bir derinin üzerinde, -bu yüzme biçimi Mezopotamya'da hâlâ kullanılmaktadır- yüzüyordu. Aslında bu üç kabartma savaş arabası ve kral hariç tutulursa Dicle'nin -belki buradaki nehir de aynı nehirdi- kıyılarında her gün rastlanabilecek bir sahneyi tasvir ediyordu. Su, bloğun tüm yüzünü kaplayan dalgalı çizgilerle gösterilmişti. Bir sonraki blokta daha küçük iki bot vardı. Birinci botta kral tahtı gibi birşey, büyük bir kap veya küp, ikincide boş bir savaş arabası vardı. İki bot da yüzleri birbirine dönük olarak kürreklerinin başına oturmuş iki kürekçi ile yönetiliyordu. İki tanesi yularlarından atları tutup götüren beş adam şişmiş derilerin üzerinde nehri geçmeye çalışıyordu. Suda iki tane de balık betimlenmişti. Üçüncü blokta bir tekne suya indiriliyordu. İki savaş arabasını az sonra kıyıdan uzaklaşacak olan bir bota yüklüyorlardı. Biri şişmiş derinin üzerinde iki savaşçı nehirde yüzüyorlar, diğer ikisi kıyıda derilerini şişiriyorlar ve vücutlarına bağlıyorlardı. Onların arkasındaki kuru yerde ayakta duran ve muhtemelen işi gözleyen yüksek rütbeli görevliler vardı; haremağası olan sağ elinde bir kırbaç tutuyordu. Bu kırbaç -Kserkes'in ordusunda olduğu gibi- askerleri görevde tutmak veya onları düşmandan [nehirden][11] korumak için kullanılmış olabilirdi.

I odası daha kısmen boşaltılmıştı, duvarlar hâlâ yarı yarıya gömülüydü. Kalan toprağı çıkarmakla bir Arap grubunu görevlen-

11 Herodot (Kitap VII Bölüm 56'da) Kserkes'i birliklerini Hellespont Nehrini köprüden geçerken çıkan fırtınadan dolayı kaybetmiş olarak anlatıyor üstelik, aynı yazardan komutanların çarpışmalarda askerlerini güdülemek amacıyla kırbaç taşımalarının adet olduğunu öğreniyoruz

dirmiştim. Zemine yaklaşırken süprüntüler arasında büyükçe bir demir kütlesi bulduk; hemen demir yığınının içinde heykelde gösterilen zırhların pullarını tanıdım. Demirden yapılmış her bir parça ayrı ayrıydı; uzunluğu altı yedi santimetre bir ucu yuvarlaklaştırılmış, diğer ucu ortasından kabartılmış kare şeklindeydiler.

Demir öylesine paslanmış ve çürümüştü ki onu topraktan ayırana kadar akla karayı seçtim. İki üç sepet bu kalıntılarla doldu.

Toprak kaldırıldıkça zırhın diğer bölümleri bulundu; bazıları bakırdan bazıları demirden, bazıları da üzerine bakır işlenmiş demirdendi. Sonunda kabartmalarda görünenlere şekil ve süsleme açısından da benzeyen mükemmel bir miğfer bulundu. Topraktan ilk ayrıldığında mükemmeldi ama havayla temas eder etmez parçalara ayrıldı. Parçaları dikkatle topladım, İngiltere'ye gönderilene kadar da korudum. Kabartmalardaki sivri başlıklı miğferlerin alt bölümlerinde başı çepeçevre dolanan hatlar, gerçekte demire işlenmiş ince bakır şeritlerdi.

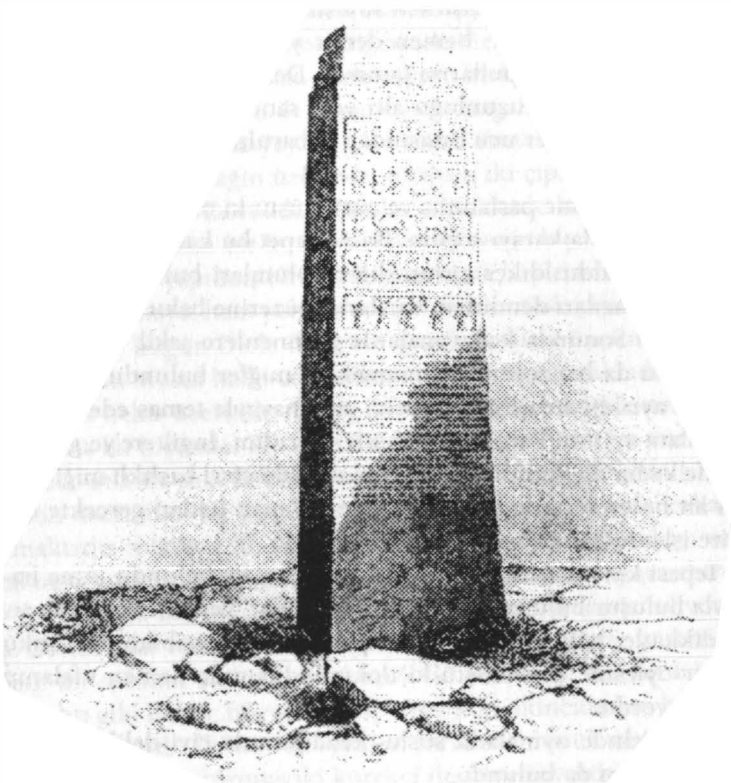
Tepesi kavisli, farklı şekillerde miğferler de bulundu. Ama havayla buluşur buluşmaz parçalara ayrıldılar, ben ancak son derece dikkatle, hâlâ birbirini tutan parçaları toplayabildim. Çünkü demir öylesine çürümüştü ki dokunulduğunda hemen ufalanıp dökülüyordu.

Bakır içinde oymalarla süslü, kenarlarında çivi delikleri olan zırh parçaları da bulundu.

Plandaki[12] 8, 9, 10 ve 11 numaralı bloklar yerlerinden düşmüşler ve birkaç parçaya ayrılmışlardı. Onları kaldırdım ve altlarında -kuşkusuz bin parça halinde- en güzel beyaz mermerden yapılmış bir sürü vazo ve pişmiş topraktan kaplar buldum. Bu parçalar dikkatle toplandı ama bir araya getirmek imkansızdı. Bununla birlikte bazılarının üzerinde çiviyazısı ile yazılmış yazılar gördüm ve hemen bir aslan figürünün yanında Horsabad kralının ünvanını ve ismini okudum. Çömleklerin üzerindeki harflerin bazıları farklı yapılmışlardı. Bazı Babil ve Fenike anıtlarında görünenlere benziyorlardı. Muhtemelen çiviyazısı ya da daha karmaşık harfler anıtsal ve kutsal yazıtlar için kullanılırken, bu elyazısı gibi olan günlük kullanım içindi. Topraktan yapılmış vazolar açık sarı bir renkle boyanmış görünüyorlardı. Zig zag çizgilerle siyah, basit desenlerle süslenmişlerdi.

Ben bu ilginç kalıntıları incelerken ve toplarken 20-21. bloklar

12 Oda I plan 3

Dikilitaş.

arasındaki odanın bir köşesindeki toprakları çıkaran bir işçi kusursuz bir vazoya rastladı, ne yazık ki kazması ile ona vurduğu için üst bölümünü kırdı. Kazmayı elinden aldım ve büyük bir dikkatle bizzat kendim çalışmaya başladım. Çok geçmeden birisi sumermerinden bir diğeri camdan (her ikisi de tamamen korunmuştu, sapasağlamdı) hayranlık uyandıran bir işçilikle yapılmış, biçimleri çok şık olan iki küçük vazo buldum. Her birinin üzerinde Horsabad yazılarında kullanılan, iki farklı biçimde yazılmış, Horsabad[13] kralının adı ve ünvanı vardı.

Cam vazoda bir çeşit dökülme meydana gelmişti, bu yüzden yarı saydam çok ince, opalin tüm parlak renkleriyle kor gibi kızıllaşan bir tabakayla kaplanmıştı. İyi bilinen bir çağı akla getiren

13 Cam ve su mermerinden yapılmış vazolar ile zırhların birçok parçası onları taşıyan kutuların Bombay'da açıldığı yerde, görevlilerin ihmalkarlığı yüzünden çalınmıştır ve İngiltere'ye ulaşamamıştır. Özellikle cam vazonun kaybolması çok üzücüdür.

bu nefis görünüşe Mısır, Yunan ve diğer ilk dönemlere ait mezarlarda bulunan camların üzerinde rastlanır.

Vazoların üzerindeki yazılardan bu odanın daha önceden açılmış olduğu ya da bu binanın Horsabad'daki sarayı kuran kralın zamanında varolduğu sonucu ortaya çıkıyordu.

Aynı odadaki 13 ve 18 numaralı kabartmaların önünde, daha önce betimlenen[14] bloklara benzer şekilde hafifçe çukurlaştırılmış iki büyük blok ve odanın üst bölümünde de neredeyse tam karşı karşıya duran H[15] odasındakilere benzeyen iki girinti (hücre) vardı. 16 numaralı bloğun alt bölümünde iki sakalsız figür göze çarpıyordu; hatların kadınsı karakterinden, omuzlarına dökülen bir saç tomarından kadın olduğu izlenimi veriyordu. Sakallı figürlerin giydiği boynuz süslü sarıklar giymişler ve onlar gibi kanatlıydılar. Birbirlerine bakıyorlardı, aralarında da o bildik kutsal ağaç sembolü vardı. Ellerinin birinde bir çelenk tutuyorlar, diğerini de sembolik ağaca doğru kaldırıyorlardı. Boyunlarında, yuvarlak madalyonlar ve yıldızlarla yapılmış bir gerdanlık[16] vardı.

Bu odanın şekli çok ilginçti. İki tane girişi vardı. Girişlerden biri tüm binayla bağlantılıydı. Diğeri küçük ve hiçbir yere açılmayan başka bir odayla birleşiyordu. Doksan derecelik bir açıyla birden bire daha geniş ama yine de uzun bir apartman dairesine açılan uzun bir antreye benziyordu.

J odasında önemli birşey bulunamadı. Bloklar heykelsizdi, her birinin üzerinde döşemeyi oluşturan blokların üzerinde de olan bildik yazılar vardı. Plana (3) bakıldığında, köşelerin birinde bir girişe ya da antreye benzeyen bir girinti olduğu gözlemlenecektir ve H odası ile bağlantı tek bir blokla kesilmiştir. Bu bloktan, kerpiçlerden oluşan duvarın çatıya kadar sürmesi pek mümkün olmadığından burada bir yerde, ışık ve havanın gireceği bir açıklık olmalıydı. Bu garip binadaki mimari gizlerin yarısını bile açıklamak çok zordur.

G odasında bulunan insan-başlı bir çift aslanın oluşturduğu giriş beni yeni bir salona götürdü ama buradaki bloklarda hiç heykel görünmediği için araştırma yapmadım.

Bu oda tepenin merkezindeydi ve aslında burada en çarpıcı keşiflerden birisi bekliyordu beni. Daha önce devasa kanatlı boğa çiftinin burada[17] ilk kez bulunduğundan bahsetmiştim. Bunlar,

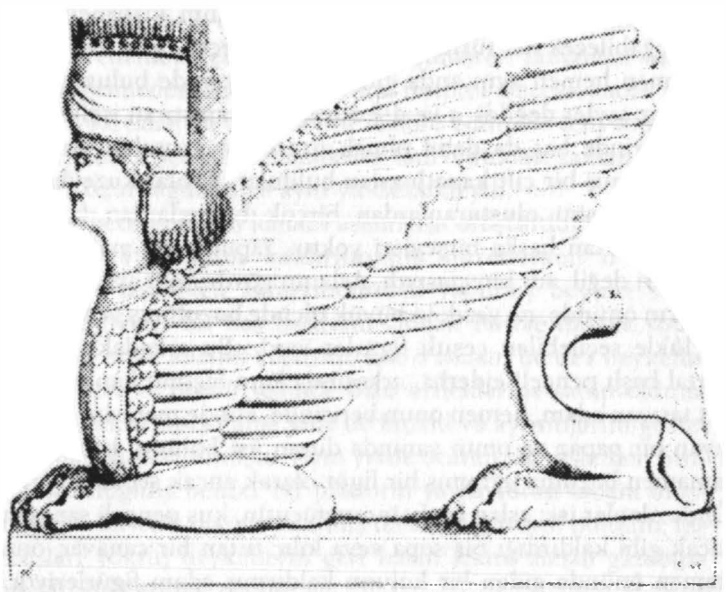
14 Sayfa 107
15 Sayfa 113.
16 Ninova Anıtları, levha 7
17 Sayfa 47-48

büyük yapının tek parçası olarak girişi oluşturuyor görünüyorlardı. Üzerindeki yazılar kuzeybatı köşesindeki sarayı yapan kralın isminden farklı bir isim içeriyordu. Daha derin kazdığımda üzerinde soyağacı bulunan bir tuğlaya rastladım. Üzerinde yeni bir isim, daha eski olan sarayın kurucusunun oğlunun ismi vardı. Bu bir dereceye kadar yeni keşfedilen binanın ne zaman kurulduğuna ilişkin karşılaştırmalı bir tarihe ipucu sağlıyordu.

Bu boğa heykellerinin etrafını duvar kalıntıları bulmak amacıyla kazmayı sürdürdüm ama orijinal yerlerinden çıkıp düşmüş, birkaç kare biçimli taştan başka hiçbir şey bulamadım. Boğaların üzerinde büyük harfler biçiminde, özenle işlenmiş, çiviyazısı ile yazılmış yazılar olduğundan bunların burada tek başına durduğuna inanmaya başlamıştım. Yine de yakınlarda bir yerlerde başka bloklar da olmalıydı. Kuzeydeki boğanın arkasından dik olarak devam eden derin bir hendek açılmasını emrettim. İşçiler yaklaşık üç metre kazdıktan sonra tuğla döşemenin üzerinde yatan ve üzerinde tam kabartma şeklinde kanatlı dev bir figür olan bir blok buldular. Bu figür de önceden betimlenen bazı figürlere benziyordu, kozalak, kare sepet ya da kap gibi birşeyi taşıyordu ama üzerinde yazı yoktu. Biraz ötesinde yüksekliği dört metreye yaklaşan dev boyutlarda çalışılmış benzer bir figür vardı. Hafif kabartma tekniği kullanılmıştı ve icradaki ustalık diğer saraylarda bulunanlara göre iyi değildi. Sarı kireçtaşından yapılmış, kanatlı bir boğanın bacaklarının ve sakalının parçaları bulundu daha sonra. Bu kalıntılar mükemmel değillerdi ama daha iyi şeyler bulunabileceği ümidini veriyordu insana. Hendek aynı yönde birkaç gün daha ilerledi. Ama hiçbir şey bulunamadı. Onbeş metreye ulaşmıştı uzunluğu ve hâlâ yeni bir keşif görünmüyordu ortada. Musul'da yapmam gerekli işlerim vardı. Adamlarıma yokluğumda verdiğim emirler doğrultusunda çalışmalarını söylüyordum; şimdiye kadar hiç de kârlı görünmeyen hendeğin kenarında durmuş, kendi kendime devam edip etmemem gerektiğini düşünüyodum. Sonunda ertesi sabah dönene kadar işçilerin kazmaya devam etmelerine karar verdim. Atıma atladım, höyükten ancak ayrılmıştım ki; hendeğin yan yüzeyinin tam kenarında siyah mermerin köşesi bulundu. Bu, kazıyı yöneten adamımın dikkatini çekmiş ve adamlara aynı yeri kazmaya devam etmeleri emrini vermişti. Bu köşe, yüksekliği iki metre olan yer yüzeyinden üç metre aşağıda olan yan yatmış bir dikilitaşın parçasıydı.

Bana haber vermesi için hemen bir Arap yollamışlardı. Birlikte

döndüğümüz zaman dikilitaşın tamamen ortaya çıkarıldığını gördüm. Hemen çukura indim. Gördüğüm; önümde duran antik olduğu açık olağanüstü şeyle çarpıldım: Yan yatmış duruşundan onu iplerle çekerek kurtardık, hemen yukarı çıkardık. Şekli tamamıyla bir dikilitaş olduğu halde, tepesi düzdü ve üç basamak halinde oyulmuştu. Dört yüzünde de kabartmalar vardı. Bütün yüzlerde toplam yirmi küçük kabartma vardı. Bu kabartmaların arasında, üzerinde, aşağısında toplam 210 satır yazı vardı. Tümü çok iyi bir haldeydi, tek bir harf bile eksik değildi. Figürler sanki birkaç gün önce yapılmışlar gibi çok keskince oyulmuşlar, iyi be-

Sfenks. (Güneybatı Sarayı, Nimrud)

timlenmişlerdi. Hizmetçilerinin önünde duran kral iki kez yapılmıştı: Ayaklarının dibinde bir esir vardı, veziri ve haremağaları çeşitli hayvanları yularından tutup çeken, omuzlarında, ellerinde krala vergi olarak sundukları nesneleri, vazoları taşıyan insanları ona tanıtırken resmedilmişti. Hayvanlar; fil, gergedan, bactrian (iki hörgüçlü deve), yabani boğa, aslan, geyik ve çeşitli maymunlardı. Vergi ya da haraç taşıyanların getirdikleri nesneler arasında; fildişleri, şallar, kıymetli metallerden vazolar, meyveler, külçe madenler ve az bulunur cinsten ağaçlar ilk bakışta göze çarpan-

lardı. Kabartmaların içeriğinden bu dikilitaşın, Hindistan'ın ya da Hindistan Yarımadası'nın sınırlarına komşu olan, Asur'un doğusunda kalan başka uzak bir ülkenin fethini kutlamak için dikilmiş olduğunu düşünüyordu insan. Yaptığı işlerin muhtemelen burada kaydedildiği kralının ismi o merkezde bulunan boğaların üzerindeki kralın ismiyle aynıydı. Birçok diğer kralların ismini içeren bir soyağacı da vardı anıtın[18] üzerinde.

Hiç zaman yitirmeden yazının kopyasını çıkardım, bu değerli kalıntının üzerindeki kabartmaları çizdim. Sonra da hemen Bağdat'a gönderilmek üzere paketlendi. Güvendiğim bir grubu gece anıtın yanında uyumaları için görevlendirdim. Ülke halklarının önyargılarından ve rakip antika meraklılarının kıskançlıklarından doğabilecek her türlü hurafeyi engelleyecek önlemleri aldım.

Hemen hemen aynı anda güneybatı köşesinde bulunanlar da önemsiz şeyler değildi. a ve d[19] duvarlarını araştıran işçiler, sona geldiklerinde baş da dahil olmak üzere üst kısımları tamamen tahrip olmuş bir çift kanatlı aslan buldular. Bunlar kuzeybatı sarayının girişini oluşturanlardan birçok bakımlardan farklıydı. Dört bacaktan başka birşeyleri yoktu. Yapıldıkları malzeme sumermeri değil, adi kireçtaşıydı. Aslanın gövdesinin arkasında kanatların önünde, ne yazık ki büyük ölçüde bozulmuş ve izleri çok güçlükle seçilebilen çeşitli figürler vardı. Bu arkadaki figürler; kartal başlı pençeli ejderha, arkasında kare biçimli kap ya da sepet taşıyan adam, hemen onun berisinde, elinde merasim asası taşıyan bir papaz ve onun yanında duran üst bölümü kabartmada tamamen bozuma uğramış bir figür olarak ancak seçilebiliyordu. Önde olanlar ise; aslan başlı, insan vücutlu, kuş pençeli sanki vuracak gibi kaldırdığı bir sopa veya kılıç tutan bir canavar, onun hemen önünde giden bir kolunu kaldırmış adam figürleriydi.[20] Bu girişi oluşturan aslanların arasında bir çift ufalanıp dökülen sfenks vardı. Şimdiye kadar bulunan Asur heykellerinden farklıydılar. Ne için yapılmış olduklarına dair bir fikir ileri süremedim. Kabartma şeklinde değil tam heykel olarak yapılmışlardı. İnsan başı kısımları sakalsızdı ama kadın mı erkek mi olduğuna karar veremedim: Boynuzlu sarık kare biçimindeydi ve tepesi Horsabad'daki kanatlı boğaların saç süslemelerine benzer bir şekilde zenginçe süslenmişti. Gövde aslan gövdesiydi. Çok zarifçe işlen-

18 Bu anıt şimdi British Museumda'dır. Dikilitaşın dört tarafındaki oyma yazılar "Ninova Anıtları"nda bulunabilir. Levha: 53, 54, 55, 56.

19 Plan 2

20 Bak ağaçoyma: İkinci cilt.

miş olan kanatlar kare biçiminde bir masanın üst bölümünü oluşturmak ya da bir sütunun alt destek tabanı olsun diye yapılmıştı belki ama hiçbir sütun izine rastlanamadı. Bu sfenksler belki kurbanlar için sunak yeri ya da tanrılara sunulan adakları, krallara getirilen vergi ve haraçları kabul etme yerleri olarak kullanılmış olabilirdi.

Tüm giriş odunkömürü yığınının altındaydı ve bu binayı mahfeden ateş öfkesini dizginlemeyerek bu bölüme de girmişti besbelli. Sfenksler kireç haline gelmişlerdi, bir tanesi neredeyse yok olmuştu ama diğeri bin parçaya bölündüğü halde bulunduğunda hâlâ şeklini korur vaziyette duruyordu. Ağaç ve demir çubuklarla onları birleştirmeyi denedim ama sumermeri ateşten dolayı atmosfere direnemeyecek bir hale dönüşmüştü. Tamamen ufalıp toz haline gelmeden önce ancak onun resmini çizecek kadar vaktim vardı; parçalar da daha sonra restore edilmesi için toplanamayacak kadar küçüktüler. Sfenksler, tam oldukları zaman birbuçuk metre uzunluğunda ve aynı yükseklikteydi.

Az önce betimlediğim kanatlı aslanların oluşturduğu girişi kapatan odunkömürünün kaldırılmasını gözetlerken o büyük sfenksinkine benzeyen sumermerinden yapılmış boynuz süslü uzun sarık giymiş bir baş buldum. Ondan birkaç dakika sonra oturmuş bir aslan kazılıp çıkarıldı. İşte o zaman bu dev heykellerin[21] en güzel ve bütün halinde olan örneklerine sahip oldum. Yangından etkilenmişti ama yine de biçimi ve ayrıntılarını gösterecek kadar iyi korunmuştu. Aynı yerde oturan sfenkslerden birinin oluşturduğuna benzer bir platform ya da sütun tabanı oluşturmuş ona birleşik olarak yapılmış iki aslan gövdesi buldum, insan başları yoktu, heykellerin geri kalan kısmı ateşin gazabına uğramıştı, elde etmek güçtü.

Bu bulguları ortaya çıkardığım yapının içeriği ve planı bir gizdi o an için. Şimdiye kadar bulunan tüm bloklar, diğer yapılardan özellikle de höyüğün kuzeybatı bölümünden getirilmişti buraya. Bu açıktı. Çünkü duvarların önünde mi arkasında mı olduğumu anlayabildiğim için az önce yukarıda betimlediğim girişin bulunuşu bunu kuşkuya yer vermeyecek biçimde kanıtlıyordu. Artık şimdiye kadar burada bulunmuş olan heykellerin görülsün diye yapılmadıklarından, aslında bunların kerpiçlerden oluşan duvarın arka yüzüne yerleştirildiklerinden, yeniden kabartmalar yapılmak amacıyla pürüzsüz hale getirilen blokların arka yüzleri-

21 Şimdi British Museum'dadır

nin, odaların içine doğru döndürülmüş olduğundan emindim. Höyüğün bu bölümündeki kalıntılar arasında bulunan tuğlaların üzerindeki Asur yazısının karakteri hakkında şu anda yeterli deneyimim olmadığından, üzerinde yazan kralın ismiyle şimdiye kadar bilinen binaların kurucusu olanlar arasında ne gibi bir ilişki olduğuna dair bir sonuç da çıkaramadım.

Az önce bahsettiğim aslanların gövdelerinin arkasında ya da bacaklarının arasında Horsabad ve Nimrud'dakilerin aksine hiç yazı yoktu. Henüz bu yapının içinde yaşamış olan kurucularının soyağacını ya da ismini içeren hiçbir kabartmaya rastlayamamıştım. Ama eğer bir bloğun ön yüzünde yazı yoksa mutlaka arka yüzünde yazı oluyordu. Bu yüzden ben de aslanların bağlı olduğu bloğun arkasını kazmaya karar verdim. Hayal kırıklığına uğramadım bu araştırmanın sonunda; çiviyazısı ile yazılmış birkaç satır buldum, hemen soyağacı şeklinde yazılmış üç kralın ismini tanıdım. Dizi içindeki ilk kralın ya da bu sarayın kurucusunun ismi kuzeybatı sarayının kurucusunun ismiyle aynıydı, babasının ismi Musul'un karşısındaki harabelerde bulunan tuğlalardaki isimle, büyükbabasının ismi de Horsabad'ı kuranın ismiyle aynıydı. Bu şanslı keşif, Nimrud'daki en son kurulmuş olan sarayın Asur'daki diğer iki şehir ya da saraylarla ve bunun sonucu olarak da Asya'nın diğer bölümlerinde var olan önemli anıtlarla ilişki içinde olduğunu kanıtlama yönünde çok büyük bir ipucu sağladı. Burada söylediğim bu sava nelerin kanıt oluşturduğunu daha sonra açıklayacağım.[22]

Merkezde olan harabelerde böyle başarılı kazılar yapılırken, güneydoğu köşesinde yeni açılan iki sarayda da çok değişik içerikte ve höyüğün diğer yerlerinde bulunanları aşan yeni bulgular yapıldı. Bayağı derin bir şekilde kazmama karşın hiçbir yapı iziyle karşılaşmamıştım. Yazılı tuğla ve çömlek parçaları boldu; birkaç tane toprak kap, sağlam kalmış küpler, süprüntüler arasından çıkarıldı. Bir sabah işçilerin gözetmenlerinden birisi yanıma geldi ve bir blok ortaya çıkarıldığını haber verdi. Üzerinde bir yazı vardı. Hemen oraya koştum ve hendeğin dibinde yatan sözünü ettiği taşı gördüm. Üzerinde kralın ismi vardı. Höyüğün merkezindeki boğaların üzerindeki kral ismiyle aynıydı. Blok kısmen yok olduğundan, yazı tam değildi. Harfleri kopyalamayı istediğimden kaldırılmasını söyledim. Demir bir kaldıraçın yardımıyla kaldırıldı ve çok şaşırdım; çünkü bu yazılı blok, topraktan yapıl-

22. Bak. İkinci Cilt, Kısım II, Bölüm I

mış bir lahitin kapağı olarak kullanılmıştı. Lahit içindekilerle birlikte aşağıda duruyordu. Çok dardı, uzunluğu bir buçuk metreydi. İskelet çok iyi korunmuştu ama hava ile temas eder etmez tuz buz oldu. Yanında kırmızı renkli çamurdan yapılmış iki küp, sumermerinden yapılmış küçük bir şişe vardı. Hepsi Mısır mezarlarında bulunan nesnelere şekil olarak çok benziyordu. Mezarın kökenine ya da tarihine ilişkin başka hiçbir ipucu yoktu.

Lahit, bir insan normal olarak ayağını uzattığı zaman içine sığamayacağı kadar kısaydı. İskeletin pozisyonundan, onu içeriye sokarken ikiye büktükleri açıktı. Birinci lahitten biçim olarak farklı ikinci bir toprak muhafaza bulundu. Yaklaşık yüzmirmi santimetre boyunda, oval bir kapak gibiydi. Onun içinde de pişmiş çamurdan vazolar vardı. Diğer lahitinki gibi kapağı höyüğün başka yapılarından getirilmiş olan bloklardan biriydi. Kafatasları hava ile temas ettiği zaman tamdı ama dokunur dokunmaz kaçınılmaz sona gittiler. Onları da koruyamadım.

Büyük ölçekte başlayan kazıları izleyen altı hafta Asur'da kaldığımdan beri en verimli, en güzel haberlerin geldiği günler oldular. Her gelen yeni gün yeni bir bulguyu ortaya çıkarıyordu. Benim Araplar gittikçe daha çok merakla işe sarılıyorlar, elde ettiğimiz sonuçlara neredeyse benim kadar ilgi gösteriyorlardı. Artık işi öğrenmişler, iyi organize olmuşlardı. Bu yüzden onları yönetmek de güç olmuyordu eskisi gibi. Hatta özel tartışmalarında, kendi aralarında yaptıkları kavgalarda bile bana başvuruyorlardı. Anlaşmazlıklarını çözüme bağlamada mahkemeye gitmektense daha basit olan bu yolu bulmuşlardı; referansları kadıya göre daha adaletli bir yaklaşımı, benden gördükleri konusunda da umutlu olmak için nedenlerim vardı. Kazılarda çalışanların akrabalarının da gelmesi, kamp kurması, çadır sayımızı iyice artırmıştı. Onlar para almıyorlardı ama arkadaşlarının kazançları ile onlar da geçiniyordu. Bir yandan da eğer -baharda kalırsa- ürün artıklarını toplamak ve yaz boyunca darı yetiştirebilecekleri nehir kıyısındaki topraklardan bir parça edinmek için hazırlıklar yapıyorlardı. Çoktan sulama düzeneklerini ve tarım aletlerini hazırlamaya başlamışlardı. Mezopotamya'nın nehirleri ile sulanan bir ülkede su seviyesini yükseltmek için kullanılan yöntem çok basittir. Öncelikle, hâlâ suyun bol olduğu bir nehir kıyısı seçilir. Daha sonra bu kıyıya geniş bir girinti oyulur. Üstüne de dönecek olan öküz sayısına göre üç ya da dört direk çakılır. Direklerin üstüne bir mil üzerinde dönen silindirler monte edilir. Aynı zamanda direklerin

üzeri dallar ve otlarla iyice kapatılır ve büyütülür ki yazın sıcak günlerinde altında insanlar güneşten birazcık korunabilsinler. Bu silindirlerin her birinin üzerinde ip geçirilir, ipin bir ucu boğa derisinden yapılmış su tulumuna bağlanır. İpler aynı zamanda öküzlere da bağlanmıştır, bu düzeneğin biraz gerisinde açılmış olan eğimli yerde dönüp duran öküzler aşağı doğru inerken, iplere olanca gücüyle asılmış olur. Direklerin dibine kurulan ağaçtan yapılmış, ziftle kaplanmış bir yalak ya da hasırla kaplanmış sığ bir hendek tarlalara kadar uzanan kanallarla birleştirilir. Öküz eğimli yerin yukarısına doğru döndüğünde kova ırmağa inip dolar, aşağı indiğinde silindirlerin seviyesine gelen kova oradan yalağa dökülür, bu böyle sürüp gider. Bu sulama biçimi çok yorucu, sürekli insan emeğini, hayvanların durmadan çalışmasını gerektirdiği halde Fırat ve Dicle kıyılarında genellikle kabul edilen, uygulanan bir sulama yöntemidir. Basra ve Bağdat'ın tüm bahçeleri bu biçimde sulanır. İşte bu gibi araçlarla toprağı ekmeye tenezzül gösteren Araplar -ürün kıt olursa açlık yüzlerinden okunabilir- günlük gereksinimlerini karşılayacak az bir miktar darı yetiştirirler.

Benim yargıçlığımı gerektiren kavgaların en başta geleni, bir diğerinin çadırından alınan eşyalarla ilgiliydi. Bende kelepçe olduğu için bu tür şeylerden kaba bir çözümle de olsa kurtulmayı başarmıştım. İbrahim Ağa ve Bayraktar, hizmetime ne kadar bağlı olduklarını göstermek için canla başla işe koşuyorlar, yardım etmeye çalışıyorlardı. Ama bu yerel kavgaların içeriği biraz daha ciddi bir öze sahipti. Bu yüzden onların yardımı bazan daha büyük zorlukları beraberinde getiriyordu. Bu hır gürlerin büyük bir bölümü kuşkusuz kadınlarla ilgiliydi. İşçiler birkaç kuruş kazanır kazanmaz, karnı az buçuk doyar doymaz, hemen yeni bir kadın, çizgili güzel bir pelerin ve mızrak almayı düşünürler. Eski kadın bu durumu içine sindiremediğinden sürekli itiraz halindedir ve yeni gelinle kavga etmek için bahaneler arar, fiziksel güç gösterimi ile son bulan ağız dalaşmaları başlar. Sonra babalar ve erkek kardeşler işe karışırlar, onların karışmasıyla kendi onurları ya da kadınların onurları için dövüşmeye can atan aşiret kollarına sıçrar dava. Başka bir kavga nedeni; adam yaptığı pazarlıktan [başlık parası vb] memnun değildir, pişman olmaya başlar ya da yapılan anlaşmaya uymayı reddeder veya bir baba damadının servetini artırdığını görür, kızı için önceden aldığı paranın yetersiz olduğunu düşünmeye başlar, daha fazla para ister. Böyle bir inanç

eksikliği de hayal kırıklığına uğrayan aşığın şiddete başvurmasına yol açar. O zaman şöyle bir tabloyla her an karşılaşabiliriz: İşten yorgun argın ve daha da önemlisi karnı aç olarak dönen işçi adam bir bakar ki ekmek pişirilmemiş, o da yetmiyormuş gibi su tulumu çadırın önünde miskin miskin durmakta ya da akşam yemeği için odun toplanmamış, ateş yok evde, öfkeden deliye dönerek ya o müthiş cümleyi üç kez söyleyip karısını boşayacak ya da bu tür aşırılıklardan kaçınmayı isterse, çadır sopası ile verdiği bir ceza ile kendini soğutmaya razı olacaktır. Birinci durumda genellikle bir-iki saat sonra yaptığı bu işten pişman olur ve yeniden evlenmeyi ister ya da ağzından kaçtığını ya da bazı sözleri söylemeyi unuttuğunu söyleyerek cahil bir adam olduğuna onu inandırmaya çalışır -çünkü bu hem boşanmayı geçersiz kılmaya yeterli kanıtları sağlar hem de yeniden bir evlenme töreni yapma gereğini ortadan kaldırır- ama Molla'nın çağrılması gerekir, tanıklar ve kanıtlar.. ve bir sürü iş. Tüm bu nedenlerden dolayı anlaşmazlığı sona erdirmede kadına dayak genellikle en çok tercih edilen en süratli çözümdü. Bu tür kavgalarla neredeyse her gece uğraşmak zorunda kalıyordum. Arapların üzerinde önemli bir etkisi olan, iyi bir ün yapmış Bay Hormuzd Rassam olayın artısını eksisini iyice öğreniyor, tarafları bir güzel dinliyordu, karara varmadan önce kanıtları bana bildiriyordu. Yargıya konu olan tüm bu işlem bittikten sonra aile büyüklerini çağırtıyor, onların huzurunda hükmü veriyordum. Sanık anında cezalandırılıyordu. Eğer alacak verecek davası ise, hemen orada ödettiriyordum ya da durumun gerektirdiğine göre, fazla bir alacak sözkonusu ise iade ettiriyordum.

Önüme gelen dava sayılarını gözönüne alırsak, bunlardan yalnızca bir tanesinde tarafların kararıma uymayı reddetmeleri çok şaşırtıcı birşey. Akşamleyin çadırımda oturuyordum, birden güzel bir Arap kızı rüzgar gibi içeri daldı ve ayaklarıma kapanıp feryat figan ağlamaya başladı. Hemen arkasından annesi içeri girdi. Onların ardından adamın biri de içeri girmeye çalıştı ama Bayraktar'ın güçlü kolları kendisine geçiş izni vermedi. Ana kız çok üzüldükleri olayı birbirlerinin ağzından kaparak anlatmaya başladılar. Artık ölmüş olan baba sağken çadıra girmeye çalışan bu adamla kızın evlenmesine razı olmuştu. Başlık parası da iki koyun bir eşek ve birkaç çuval buğday olarak tespit edilmişti. Bunların bir kısmı ödenmişti. Benim aralarından işçi seçtiğim Cebur Aşiretinin hiçbir koluna bağlı olmayan, bir yabancı olan bu Arap

da şimdi buraya kızın artık karısı olduğunu iddia etmek için gelmişti ama kız adamdan nefret ettiği için evlenmeyi kesinlikle istemiyordu. Yoksul ana ise bu zorluğun üstesinden nasıl geleceğini bilmiyordu; çünkü başlık parası için alınmış eşek iş yaparken ölmüştü. Bu yüzden kızından vazgeçmek zorunda olduğunu hissettiğinden, adama verme eğilimindeydi ve kız kaçıp benim çadırıma sığınmadan hemen önce kocasına teslim ediyordu az daha. Adamın kötü bir kişi olduğu konusunda bende bir kanaat uyandıktan ve kızın onunla evlenmektense kendini ırmağa atacağını söylemesinden sonra, -çünkü ufak tefek hırsızlıklar yapan biri olarak biliniyordu- (talan gibi büyük çapta yapılan soygunculuk şerefli ama ufak tefek şeyler çalma yüz kızartıcı olarak kabul ediliyordu) anneye, ölmüş olan hayvanın kullanımından kaynaklanan faizi de karşılamak üzere, ona iki koyun ve bir eşeği geri vermesini buyurdum. Tabii bunu yapması için gerekli olan şeyleri de kendisine bizzat ben verdim. Aşiret de bunu kabul etme eğiliminde olduğu, anne-kız zaten evet dediği halde adam bunu kabul etmeyi reddetti. Kız atmış olduğu adımların sonuçlarından korkar göründüğünden, isteğine boyun eğmek ve benim çadırımda kalmasına izin vermek zorunda kaldım. Gece çökünce adam annenin çadırına daldı ve zavallı kadının kalbine hançeri sapladı. Çöle kaçtı. Bir süre sonra onu yakalamayı başardım ve Musul'da yetkililere teslim ettim. Ama Tahyar Paşa'nın ölümü üzerine başgösteren karışıklıklardan yararlanıp hapisten kaçmış. Bir daha ondan söz edildiğini hiç duymadım. Bu trajik olay yüzünden Arapların hepsi kıza önyargılı davranmaya başladılar, onun bir daha nişanlanma şansı aşiret içinde yok denecek kadar azdı. Ben de bu yüzden onu Musul'dan birisi ile evlendirdim.

Arapları ilk işe aldığım zaman, kadınlara çok kötü davranıyorlardı, büyük zorluklara katlanıyordu kadınlar. Onların ev içi düzenlerine bazı yenilikler getirmeye çalıştım; kadınlara dayak atanları şiddetle cezalandırdım. Kısa bir süre sonra, ev içi kavgaların sayısında gözle görülür bir düşme oldu, önce kocalarından şikayet etmekten korkan kadınlar, cesurca bana başvurup koruma talep etmeye başladılar. Bununla beraber, geleceğe ilişkin bazı kuşkuları da vardı. Bunu bir eğlenceden sonra bana teşekkür etmeye gelen heyetin sözlerinden daha rahat anlayabiliriz: "Ah beyim, ah. Biz size kurban oluruz! Allah sizin bahtınızı açsın. Sizin korumanız altına girdiğimizden beri buğday ekmeği hatta et ve terayağı yemekteyiz. İçimizde bir kişi var mı başına renkli bir

eşarp bağlamamış, ayağında halhal, kolunda bilezik, üzerinde çizgili pelerin olmayan? Ama siz gidince ne yapacağız? Allah sizi korusun. Siz gidince sıra kocalara gelecek ve kimse bizi kurtaramayacak ellerinden?"

Bu zavallı yaratıklar, tüm Arap kadınları gibi sürekli zorluklarla boğuşuyorlardı. Çocuklara bakmak, ekmek pişirmek, su getirmek, topladıkları ve sırtlarında taşıdıkları odunları kesmek, yapmak zorunda oldukları gündelik işlerdendi. Bunlardan başka ev işlerinin hepsi onların omuzlarındaydı; yünden kazak, çorap, halı, keçi kılından çadır bezi örüyorlardı. Kamp yerini değiştirdikleri zaman çadırları sökmek, hayvanlara eşyaları yüklemek ve tekrar çadırları kurmak yine onlara bırakılan görevler arasındaydı. Eğer kocalarının koyun ve inekleri varsa, onları çayırlara götürmekten, otlatmaktan ve gece sütlerini sağmaktan da sorumluydular. Giderlerken çocuklarını da sırtlarında taşımak zorundaydılar. Hatta çocuklar eğer evde yalnız bırakılamayacak kadar küçükse süt sağma vb işlerde bile bu yükü yine taşırlardı. Erkeklere gelince onların da işleri çok ağırdı: Pipolarını tüttürerek otururlar, çölde sürten serseri bir Arabın anlattığı önemsiz öyküleri dinlemek gibi dayanılmaz yüklerin altında ezilirdi zavallılar. Höyüğün civarında kocaları kamp kurmuş olan kadınlar nehirden su taşıyorlardı önce ama ben bu işte at ve eşekleri kullanarak onları bu yükten kurtardım. Su ile dolu, iri bir koyun veya keçi derisinin ağırlığı hiç de azımsanacak bir yük değildir. Omuzlardan bağlanan kayışların yardımıyla sırtta taşınır, bu yetmezmiş gibi üzerine bir de annesinin peşinden gelemeyecek ya da çadırda yalnız kalamayacak kadar küçük bir çocuk oturur. Oldukça uzak bir mesafeden getirdiği yakacak odunların altında sendeleye sendeleye başı ve omzu kaybolmuş bir biçimde gelir Arap kadını. Yine de neşe ile çalışırlar tüm bu işlerde. Kadınların tembelliğinden şikayet eden kocalar tek tüktür. Ama bazıları hepsinden daha çalışkan ve hamarattır. Bunların arasında Hadla isimli çok genç ve güzel bir kız vardı. Çalışkanlığı ile çok ünlü olduğu için bütün erkekler onunla evlenmek istiyorlardı. Yüzü çok güzeldi, dik vücutlu ve olağanüstü zarif bir kızdı. En ağır yükü taşıyabilirdi ve hiç boş durmazdı; annesinin ona yüklediği işleri bitirir bitirmez komşuların işlerine yardım etmeye koşardı.

Arap işçilerin akşam yemekleri ya da kahvaltıları (yemek her ikisini de içine alırdı çünkü) kazı yaptığımız tepeye saat onbir sularında küçük çocuklar tarafından getirilirdi. Birkaç somun ya da

lapa haline getirilmiş mısır ekmeği açlıklarını giderirdi. Buğday ekmeği lükstü. Ara sıra karıları bir tutam ot toplamaya vakit bulduklarında, onu tuzlu suyla kaynatırlar ağaç kaplarda gönderirlerdi. Baharda ayran, lor peyniri ekmeklerine katık olurdu. Babalarının paylarını taşıyan çocuklar güle oynaya höyüğe gelir, hendeklerin kenarında gülümseyerek otururlar, büyük bir hayretle çıkan heykelleri seyrederlerdi. Ta ki boş kaplarla geri, çadıra yollanana kadar. İşçiler hep birlikte oturup çalıştıkları hendeklerin içinde yemeklerini yerdi. Büyük bir küpten içtikleri su tek içecekleriydi. Herşeye rağmen çok mutlu ve neşelilerdi. Şakalar gırla gider, dinlenmek için mola verildiğinde birisi bir hikaye anlatır, eğer bir oturuşta bu sonuçlanmazsa ertesi gün kaldığı yerden devam ederdi anlatmaya. Bazan kuru üzüm ve hurma yüklü eşeğini önüne katmış, Musul'dan gelen bir çerçi biterdi höyüğün başında. Onun dükkanını olduğu gibi satın alıp, işçilere dağıtırdım. Bu, işçiler üzerinde çok büyük bir coşku ile çalışma hevesini uyandırırdı; öyle ki, Arap karakterini tanımayan biri onları böyle çalışırken görse saygıdan öte bir tutum takındıklarını düşünebilirdi.

Araplar doğuştan konuksever ve cömert insanlardır. Eğer işçilerden biri o gün bir avuç kuru üzüm, deve veya koyun eti alacak kadar varlıklıysa ya da eğer ona bir parça tereyağı veren süt ineği varsa, hemen arkadaşlarını çağırır, ziyafete hepsini davet ederdi. Ben de sık sık tüm yemeğin; en güzel görüntüyü yakalamak için ya da çok görünsün diye, mısır çuvalının üzerine serilmiş, yarım düzine hurma veya kuru üzümden, düz bir ekmeğin köşesine iliştirilmiş bir parmak tereyağı ve közde pişirilmiş birkaç çörekten oluştuğu bu tür ziyafetlere çağrılırdım. Yine de ziyafet ciddi bir tören havasında geçerdi, şölen sahibi *kefya*sını yani mendilini ve pelerinini daha temiz ve şık görünmek amacıyla tersyüz ederdi. Hem ona bahşedilmiş onurdan hem de adete uygun bir şekilde bu işi yerine getirmekten dolayı bundan gurur duyardı.

Ben de sık sık işçilere ziyafet çekerdim, bazan karılarını ve kızlarını da davet ederdik. Onlar erkeklerle aynı yerde yiyemeyecekleri için ayrı bir yerde eğlenmeye bakarlardı. Genellikle akşam, yorucu bir iş gününün ardından, köyde çalgıları ile dolaşan Kürt müzisyenleri bulup bir dans havası çaldırırdık. Gecenin büyük bir bölümünde devam eden bir oynama faslı başlardı. Şeyh Abdurahman veya komşu aşiretlerden başka şeyhler de katılırlardı eğlenceye. Habur'dan ya da çölün daha uzak bir kabilesinden gelen

bir Arap Nimrud'dan geçerken bize katılır, bir liderin öldürülmesinden, talan seferlerinden, son kavgalardan anlatan heyecanlı öykülerle etrafında toplanan ateşli kalabalığın dinmeyen merakını gidermeye çalışırdı. Elimden geldiği kadar hepsinin arasında iyi duygular yaratmaya, işime hepsinin aynı heyecan ve düşünceyle ortak katılımını sağlamaya çalışıyordum. Bunda da bir dereceye kadar başarılı olduğumu sanıyorum.

Tiyariler veya Nasturi Keldani Hıristiyanları benim kendileri için yaptırdığım geniş kulübede kalıyorlardı. Ancak birkaç tanesi gece olunca köye geri dönüyorlardı. Birçoğu karılarını da dağdan getirmişlerdi. Kadınlar ekmek yapıyor, herkese yemek pişiriyorlardı. İkisi Telyakup köyüne ya da Musul'a bütün grup için un almaya yayan olarak gittiler, sebt günü yolculuk etmeyecekleri için pazartesi günü iş başlayana kadar da dönmediler. Pazar günlerine gösterdikleri özeni festivallerine ve diğer dini tatil günlerine de ödünsüz gösteriyorlardı. Hepsini kutluyorlardı. Böyle günlerde höyükte ya da hendeklerin içinde toplanırlardı, diyakoz ya da papazlardan biri (çünkü işçiler arasında birkaç tane vardı) dualar okuturlar veya ilahiler söyletirlerdi kalabalığa. Sık sık büyük boğaların altında, sarıklarını çıkarmış olarak saygıyla diz çöküp dualar okurken; tapınakları bu asık suratlı putlara tapanlar tarafından yıkılmış, gücü alaya alınmış tanrılarına övgüler düzerken izlerdim bu zavallı yaratıkları. Bu doğrunun Paganizm üzerindeki zaferiydi işte. Hiçbir zafer daha önce şimdi şu Asur krallarının dökülmek üzere çatırdamış küflü saraylarında secde edenlerin verdiği resimden daha parlak bir biçimde resmedilememiştir.

Tiyarilerle Araplar arasında sık sık kan dökmeye varacağı hissedilen kavgaları önlemekte güçlük çekiyordum. Müslümanlar en küçük bir fırsatta Doğu'da Hıristiyanlar için hep hazırda bekleyen küfürleri Keldaniler için kullanmaya hazırdı. Ama dağlılar bu olayı ovanın bu alçakgönüllü reayasından daha farklı değerlendiyor, bir Müslümanın kulağına çok sert gelecek biçimde yanıt veriyorlardı buna. Bu da kuşkusuz, kılıçların çekilmesine, tüfeklerin horozlarının kaldırılmasına yol açıyordu. Ta ki bunu yapanlara çok sert cezalar verene, bu disiplinsizlikleri yapanların üzerine bir iki nöbetçi koyup onları denetim altına alana kadar.

Kadınlar dağdaki alışkanlıklarını burada sürdürüyorlar, Tiyari bölgelerinde onların yıkanma biçimini karakterize eden bu ilkel saflığı burada da uyguluyor, höyükte yıkanıyorlardı. Bu benim emrimde çalışan diğer Hristiyanları çok utandırıyordu tabii. Ama

Keldaniler bu uygunsuz duruma karşı çok duyarsız olduklarından, kendi hallerine bıraktım onları.

Pazar günü Tiyarili işçiler için koyun kesiliyordu ve öğlene kadar ziyafet çekiyorlardı. Gece olunca, ara sıra Arapların da katıldığı müzik ve danslı eğlenceler başlıyordu. Ama Araplar çabuk coşar, dağlı arkadaşlarından daha az ateşli, daha nazik, genellikle kendi kadınlarıyla daha yavaş bir oynama biçimi tutturuyorlardı.

Bana gelince tan ağarırken kalkıyor, acele bir kahvaltı yapıp höyüğe gidiyordum. Gece çökene kadar kabartmaların resimlerini çiziyor, yazıların kopyasını, kalıplarını çıkarıyor, kazılara gözetmenlik yapıyor, heykellerin yeryüzüne çıkarılıp paketlenmesi işleri ile uğraşıyordum. Tekrar köye döndüğümde bu kez gece yarısına kadar yazıları, kağıtlara aldığım izleriyle karşılaştırıyor, çizimleri bitiriyor ve ertesi günkü işler için hazırlıklar yapıyordum. İşte bizim kazı yaptığımız Nimrud'da hayatımız böyleydi. Böyle ayrıntıların içine daldırdığım için okuyucuya da bir özür borçluyum. Ama yine de hiçbir gezginin benim kadar içlerinde bulunmadığı Arapların gerçek karakteri hakkında bu ayrıntılar aydınlatıcı olabilir.

Aralık başlarında ikinci bir sala yüklenecek kadar kabartma toplanmıştı. Bu yüzden ben de atıma atlayıp, ikinci yükü Bağdat'a göndermek için gerekli hazırlıkları yapmak amacıyla Musul'a gittim. Bu amaca yönelik gereken herşeyi aldım. Daha büyük bir sal yapmak için gerekli olan derileri, direkleri, heykelleri sarıp sarmalamak için gerekli hasır ve keçeleri, küçük bir sala yükleyerek Musul'a döndüm.

Salcılar Musul'dan ancak hava kararırken ayrılmışlardı ve gece çöktükten sonra bile Away'a ulaşamadılar. Karanlıkta nehirdeki seti geçmeye korktuklarından, salı kıyıya çekip bağladılar ve uyudular. Geceleyin saldırıya uğrayıp soyuldular. Yetkililere başvurdum ama bir sonuç alamadım. Çöl Arapları bizim yetkimizin dışında kalıyor dediler bana. Eğer bu soyguna önem vermeden geçip gitseydim kalan eşyalarımı, hatta bizzat kendi canımı da tehlikeye atmış olurdum. Üstelik, benim heykellerim için aldığım keçe ve hasırları şimdi bir Arap şeyhinin çadırını süslerken düşünmek çok sinirimi bozuyordu. Soyguncuların kim olduklarını tespit edene kadar iki üç gün geçti. Nimrud'dan biraz uzakta kamp kurmuş, çalma eğilimleri ve sığırları garip bir biçimde sürekli kaybolan benim Ceburlardan korkmaları ile ünlü küçük bir

aşirettendiler. Çadırlarının tam olarak nerede olduğunu öğrendikten sonra, yanıma İbrahim Ağa, Bayraktar ve emrimde olan birkaç atlıyı alıp, şafakta yola düştüm. Uzun bir at yolculuğundan sonra kampa ulaştık. Araplar bizim umduğumuzdan daha kalabalıktı. Yabancıların gelişi bir kalabalığın toplanmasını beraberinde getirdi, şeyhin çadırının önüne, benim de oturduğum yere bir yığılma oldu. Kadınların olduğu tarafta da bir telaş göze çarpıyordu. Bu telaşın kıymetli ipleri ve uçları çadır bezinin altından çıkmış olan keçeyi saklama girişimleri olduğunu anlamakta gecikmedim ve onları tanımakta pek de güçlük çekmedim. "Allahın selamı üzerine olsun" dedim, yüzündeki ifadeden geliş amacımdan tamamen habersiz olmadığını anladığım Şeyhe. "Tanrı sıhhatinizi, neşenizi bol etsin. Sizi şimdiye kadar görme imkanı bulamadıysam da uzun zamandır arkadaşlık etmekteyiz sizinle. Bu dostluğun kuralını da biliyorum: Benim malım senin malındır, senin malın benim malımdır. Ama sizin çok az işinize yarayacak, benim için çok gerekli olan ve çok uzaktan gelen birkaç mal var ki; ip, hasır ve keçe gibi bunlar bu kurala uymuyor, yoksa Tanrı tanığımdır ki sormazdım bile size. Bunları bana lütfedeceksiniz herhalde." Ben size kurban olayım Beyim" diye yanıtladı önce, "Ne hasır, ne ip ne de keçe gibi birşey vardır benim çadırlarımda. (Ana direği toprağa bağlayan yepyeni bir ip ilişti tam bu sırada gözüme) Ara! Eğer böyle şeyler bulursan seve seve hepsini veririm sana." "Vallaha Şeyh doğruyu söyledi" diye bağrıştı seyircilerimiz. "Tamam, benim istediğim de bu zaten. Ama bu ikimizin arasında kuşkulu bir mesele olduğu için Paşa karar vermeli" diye yanıtladım bir yandan da rolünü nasıl oynayacağını çok iyi bilen Bayraktar'a bir işaret yaparak. Anında Arap şeyhine kelepçeleri taktı ve atına atlayıp, onu atın peşi sıra rahatsız bir yürüyüş temposunda sürüklemeye başladı. "Evet evlatlarım" dedim yavaş yavaş atıma binerken "ben istediğim şeyin bir parçasını buldum, kalanını siz ararsınız artık." Hepsi şaşkınlıktan dilini yutmuş vaziyette birbirlerine baktılar. Diğerlerine göre daha cesur olan bir adam tam benim atın yularını tutuyordu ki, İbrahim Ağa'nın ağır kırbacını sırtına yiyince dikkatini başka bir şeye vermek zorunda kaldı. Arapların hepsi de iyi silahlarla donanmış oldukları halde hiçbir direniş gösteremeyecek kadar şaşırmışlardı, belki de bir ucu Bayraktar'ın demir gibi pençesinin içine aldığı kelepçe ile rahatsız bir halde gittikçe uzaklaşan şeyhlerinin başına gelecekler-den korkuyorlardı. Bayraktar bir elinde de piştovunu tutuyordu.

Kadınlar da çadırdan birbiri ardına çıkıp olaya karıştılar. Atımın çevresine doluşup, paltomun eteklerine yapışıp ayaklarımı öpüyorlar, bir yandan da en acıklı sözlerle yalvarıyorlardı. Kalabalığın içinden güçlükle sıyrılarak esirini hızla götüren Bayraktar'a yetiştim.

Şeyh köylerdeki işleriyle kendini otoriteler nezdinde çoktan ünlü yapmıştı; yörede tek bir kişi yoktu ki en azından görünüşte doğru, ona karşı bir hırsızlık suçlamasıyla çıkıp gelmesin; ya bir eşek, ya bir at, koyun veya bir bakır çaydanlık. Tabii böyle olduğundan Şeyh, Paşa ile görüşme yapmayı pek istemiyordu doğrusu, Musul'a bir yolculuk yapacak olması onu dehşete düşürüyordu. Ben de bilerek Vali Hazretlerinin sarayının altında olan korkunç zindanlardan, teşhir direğinden, falakadan onun yararına konuşuyormuş gibi öyküler anlatıyordum, iyice korksun diye. Nimrud'a ulaştığımız zaman başına geleceklerin büsbütün farkında olarak, tam bir itiraf yapmayı en akıllıca şey olarak düşündü. Çadırına bir Arap yolladı; ertesi sabah, kayıp eşyaların hepsini yüklenmiş bir eşekle çıktı geldi Arap. Fazladan bir kuzu ve oğlağı da yatıştırıcı olarak göndermişlerdi. Şeyhe akıllanmasına yarayacak bir ders verip gönderdim. Ondan sonra bir daha da onun aşiretinden kaynaklanan -hatta komşu aşiretlerden de- hiçbir bela ile uğraşmak zorunda kalmadım. Çünkü bu öykü her yere yayılmıştı. Sadece Arapların düşgücü ile açıklanabilecek dehşetli, uydurma olaylar da katılmıştı içine ama bunların hepsi tam benim istediğim etkiyi, benim ve eşyalarımın hakettiği saygıyı uyandırdığı için çok işime yaradı.

Kış boyunca Bay Longworth ve diğer iki İngiliz gezgin beni Nimrud'da ziyaret ettiler. Onlar (Bay Ross hariç) ortaya çıkarıldığı zaman sarayı gören tek Avrupalılar oldukları için anlattıkları şeyler harabelerin ilk kez görenler üzerinde yaptığı etkinin nasıl olduğunu göstermek bakımından okuyucuya ilginç gelebilir. Bay Longworth bir mektubunda[23] bunu şöyle anlatıyor:[24]

"Musul'dayken Nimrud kazılarını ziyaret etme fırsatı buldum. Onlar hakkında kısa bir bilgi vermeden önce, bu harikulade kalıntıların ilk ziyaretim sırasında üzerimde yapmış olduğu genel izlenimden bahsetsem çok iyi olacak. Öncelikle, hepsinin yeraltında olduklarını belirterek başlamam gerekiyor. Onlara ulaşabil-

23 Bay Seymour da Nimrud'da beni ziyaret edenler arasındaydı ama kazılar o zaman bu kadar ilerlememişti daha

24 Morning Post, üçüncü sayı 1847

mek için Bay Layard, toprağı üçbuçuk dörtbuçuk metre kadar derinliğine kazmak zorunda kalmıştı ve burada mermer bloklardan oluşan bir bina ile karşılaştı. Höyüğün kuzeybatı açısına karşılık gelen bu yerde, labirent oluşturan salonlar, odalar ve galerilerden meydana gelen, hepsi mükemmel korunmuş, kabartmalarla ve çiviyazılarıyla kaplı duvarları olan büyük bir sarayın içine girmişti. En parlak renklerle boyanmış, çiçek desenleri ile süslenmiş tuğla duvarın üst bölümleri ve ağaçtan yapılmış çatı düşmüş, parçaları her bir yana dağılmıştı. Odalara ilk kez indiğimde akşam karanlığı çökmek üzereydi. Antik heykellerin ve nesnelerin üzerine güneşin ölmeden evvel gönderdiği son ışıklardan yansıyan gölgeler, çevreyi saran bu eşsiz manzaraya daha esrarengiz, ürkünç bir hava veriyordu. Kuşkusuz çok heyecanlanmış olarak kendimi Asur krallarının muhteşem sarayının içinde buldum. Burada insanın, onların artık tarihin yokluk dehlizinde yitip gitmiş kudret ve yüceliklerinin bir zamanlar nerelere ereştiğini hayal bile etmesine gerek yoktu. Bizzat duvarlar geçmişin hayaletleri ile doluydu zaten. Byron'un dediği gibi, "Üç bin yıl öteye uzanırdı bulutsu kanatları." Şimdi yaşadığımız dünyanın çok büyük bir bölümünü fethetmiş, ona sahiplik etmiş olanların canlı bir tasvirini gözler önüne seriyordu. Tuhaf saç tuvaletleri ile nakış nakış işlenmiş şatafatlı Oryantal giysileri içinde duruyorlardı. Savaş ve barış zamanları içinde yaptığı kahramanlıklar, savaşlar, kuşatmalar, aslan avları, huzura kabuller vb konuları da duvarlarda betimlemişlerdi. Bu kadar garip nesnenin görüntüsü aklımı durdurmuştu; heybetli kral ve vezir figürlerinden bazıları o kadar güzel oyulmuşlar, öylesine canlı gibiydiler ki insan onların duvardan atlayıp onların özeline kadar sokulan bu münasebetsize çıkışacağını sanıyordu. Bu figürlerin arasına karışmış, diğer canavar biçimler; insan başlı, sarkık kanatlı, eski Asur tanrıları, kartal kafaları ve gagaları veya hâlâ ıssız saray kapılarını korkusuzca bekleyen devasa insan yüzlerine sahip kanatlı boğa ve aslanlar. Çok uzun zaman önce ölmüş ve gömülmüş bir dinin putları olan tüm bu figürler alacakaranlıkta o saygısız başlarını yüzyıllardır süren bir uykudan kaldıracaklar gibi görünüyorlardı. Şu anda beni etkileyen bu huşu bir zamanlar bu putlara tapanların hissettikleri şeye benzer birşey olmalıydı.

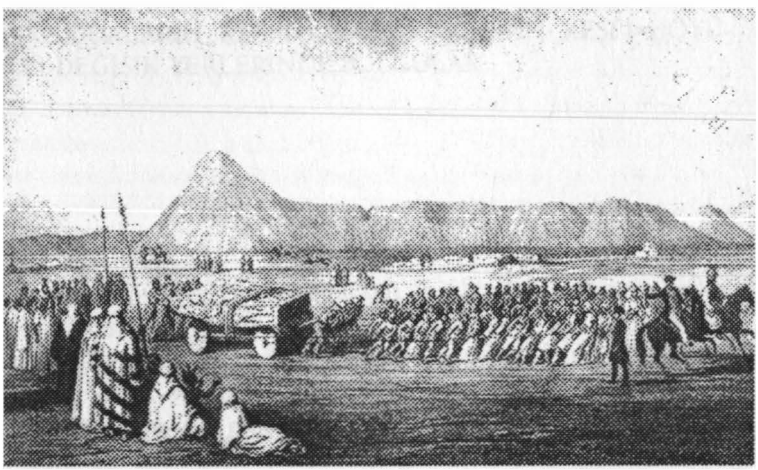
Bay Longworth ile bir akşam höyükten eve dönüyorduk. O günkü çalışmadan dönen Araplar da tanıdık bir köyün insanlarına ait bir koyun sürüsünü önlerine katmış, kılıçlarını savurarak,

en vahşi savaş naralarını atarak, en abartılı korkunç jestlerle koşturuyorlardı. Bu çöl çocuklarının heyecanlı karakterini pek bilmeyen arkadaşım birazcık şaşırdı bu şiddetli gösteri karşısında ve bunun nedenini öğrenmek istedi. Ben de en hararetli grubu çağırdım yanıtlamaları için, "Ya Beyim" diye hep birlikte haykırdılar, "Allaha şükür olsun, biz sizin sayenizde tereyağı, beyaz ekmek yedik çok da memnunuz -ama Arap Araptır. Sepette toprak taşımak, tüm ömrü boyunca kürek kullanmak bir erkeğe yakışmaz. Anayza'da çapul yaptığımız günleri düşündüğümüz zaman çok kederleniyoruz. Yine heyecanlanmalıyız yoksa yüreğimiz bu üzüntüye dayanamaz. O yüzden bu koyunları düşmandan aldığımızı ve kendi çadırlarımıza katıp götürdüğümüzü düşünüyoruz!" dedikten sonra, kılıçlarını havada sallayarak, vahşi haykırışlarla tozu dumana katıp uzaklaştılar. Koyunların oraya buraya acele ile meleşerek kaçtığını gören çobanlar ne korktular ne de şakaya karıştılar.

Aralık ayının ortasına gelindiğinde Bağdat'a gönderilmek için heykellerden[25] oluşan ikinci bir yük hazırlandı. Yine Paşa'nın manda arabalarına başvurmak zorundaydım, götürülecek olan kabartmaların ve diğer nesnelerin hiçbiri çok ağır olmadığı için bu çürümüş, hantal araçlar durumu kurtarabilirdi. Yılbaşında içlerinden bir tanesinde dikilitaş olan yirmi üç kutuyu bir salın üzerinde gördüğüm zaman çok mutlu oldum. Hepsi suyun üzerinde asıl yerlerine doğru yavaş yavaş kayıyorlardı. Gözden kaybolana kadar onları, aşağı doğru salına salına inen salda izledim. Sonra dörtnala Musul'a, görev gereği yerkürenin bu ıssız köşesinde toplanmak zorunda kalmış olan birkaç Avrupalı ile Noel'i kutlamaya gittim.

25 Dikilitaş da dahil, plan 3 B odasının güney duvarını oluşturan tüm kabartmalar I odasından tabletler (aynı plan), iki tane dışı tanrıça ile diz çöken kanatlı figürler, güneybatı köşesindeki saray girişini oluşturan devasa boğaların birisine ait insan başı. (No 1 Giriş c, plan 2) ile birlikte

İKİNCİ KİTAP

Boğanın Nimrud höyüğünden götürülüşü.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

TAHYAR PAŞA'NIN ÖLÜMÜ•KUZEYBATI SARAYINDAKİ BULGULAR•YENİ ODALAR, KABARTMALAR•FİLDİŞİ SÜSLER• HİYEROGLİFLİ KARTUŞLAR•BOYANMIŞ ODALAR• ÇÖMLEKLER•ÜST ODALARIN KEŞFİ•DÖŞEME BLOKLARI•HÖYÜĞÜN MERKEZİNDEKİ BULGULAR•VAZO VE SÜSLERİN İÇİNDE OLDUĞU MEZARLAR•MEZARLARDAKİ MISIR KARAKTERİSTİĞİ•KABARTMALARIN TASVİRİ•GÜNEYBATI SARAYINDA YENİ BULGULAR•OTURAN SFENKSLER•PİŞMEMİŞ TOPRAKTAN KÜÇÜK FİGÜRLER•AĞAÇ KİRİŞ•GÜNEYDOĞU KÖŞESİNDE BAŞKA MEZARLARIN KEŞFİ•ONLARIN ALTINDAKI ODALARIN KEŞFİ•KEMERLİ ODANIN KEŞFİ•HÖYÜĞÜN DEĞİŞİK YERLERİNDE BULGULAR

Bir sabah höyükte çizim yaparken İbrahim Ağa yanıma geldi. Gözleri yaşlarla doluydu. Tahyar Paşa'nın öldüğünü haber verdi. Kavas, neredeyse çocukluğundan beri merhum Musul Valisi'nin kaderine ortak olmuş, ailenin bir üyesi olarak görülmüştü. Sınıfından diğer Türkler gibi kendisini efendisinin hizmetine adamıştı. Uşaktan daha çok bir arkadaş gibi davranılmıştı kendisine. Dünyanın hiçbir yerinde bu doğal bağlar Türkiye'de olduğundan daha yakın değildir. Hiçbir yerde efendi ve uşak, efendi ve köle arasında bundan daha iyi bir duygu yoktur.

Tahyar'ın bu ani ölümü yüreğimi burktu; çünkü gerçekten kibar, nasıl davranması gerektiğini bilen, kendi hükümetine karşı dürüst, aldığı görevleri hakkıyla yerine getiren, (bir Türke göre) çok bilgili bir adamdı. Gerçekten onu sevdiğimi hissetmiştim. Birdenbire ölmesi yine dürüstlüğünü kanıtlayan bir örnekti. Birliği dost bir aşirete saldırmıştı. Önde gelen, kendilerini yapacakları yağma ile zenginleştirme fırsatına kavuşmaya can-ı gönülden istekli adamları ona bu aşiretin isyancı olduğu gibi yanlış bir bilgi vermişlerdi. Bu işe katılanları ve aşiretin aslında barış içinde sürülerini Habur'un kıyılarında otlatan, şimdiye kadar hiçbir düşmanlık beslememiş bir aşiret olduğunu öğrenince; "Ocağımı söndürdünüz benim, itibarımı iki paralık ettiniz" demiş ve bir da-

ha hiç konuşmadan bu dünyadan göçüp gitmişti. Mardin'in en büyük camiinin avlusuna gömülmüştü. Küçük ama çiçeklerle bezenmiş güzel mezarı onun anısını canlandırıyordu. Mezarın üzerinde erdemlerini anlatan Arapça yazılmış kabartmalar var. Hayatım boyunca karşılaştığım bu gibi adamlar arasındaki en dürüst ve en cana yakın insanlardan biriydi Tahyar Paşa. İstanbul'a geri dönerken kabrini ziyaret ettim. Mezarın azametli taraçasından ta Fırat boylarına -ki baharda sayısız aşiret çadırları ve sürüleri bu büyük otlakta konaklar- kadar uzanan Mezopotamya'nın engin düzlüklerini izleyebiliyor insan.

Kahya ya da başsekreter, Osmanlı yeni bir paşa atayana ya da yönetim işleri için gereken diğer adımları atana kadar meclis tarafından il valisi seçildi. Kısa bir süredir Beyrut'ta bulunan Esat Paşa sonunda Tahyar Paşa'nın yerine atandı ve paşalık rütbesini de kesin olarak aldı. Bu değişiklikler benim işimi etkilemedi. Yanımda taşıdığım ferman, durmadan yoluma engeller koymak için büyük gayret gösteren ulema ve kadının entrikalarını boşa çıkarıyordu.

Yeni yıl kutlamalarından sonra Nimrud'a geri döndüm ve kazılar kaldığı yerden büyük bir gayretle tekrar başladı.

Eğer kazının bütün aşamalarını adım adım betimlemeye, bu büyük höyüğün çeşitli bölümlerinde ele geçirilen bulguları tek tek anlatmaya kalkarsam okuru usandırmam kaçınılmaz olacak. Bir günün işleri ondan önce gelenlere çok benziyordu. Ama böyle yapmasaydım büyük bir aşkla ortaya çıkarılan nesnelerin yarattığı coşkuyu diğer insanlara hissettirmek imkansız olurdu. Sadece günlüğümdeki, yaptığım işleri anlatan bir iki sayfa bile yeterdi ama çok az eğlence bulurdunuz o zaman ve benim tekrar tekrar aynı ayrıntıları yinelemem ya da muhtemelen aynı düşüncelerden oluşan bir tekerrür içine düşmem gerekirdi. Bu yüzden ben de önce yılın ilk üç ayında yaptığım çalışmaların sonuçlarını anlatmayı tercih ediyorum. Ortaya çıkan yapıların özelliklerini, bunları ortaya çıkarmak için gösterilen çabaları mümkün olduğunca özet olarak vermeye çalışacağım. Sık sık planlara başvurmalıyım çünkü onların sağladıkları yardım olmadan odaların pozisyonları ve yapıların biçimi hakkında doğru bir fikir vermek çok güç.

Kuzeybatı sarayı yıkıntıların en ilgi çeken bölümüydü, ben de doğal olarak araştırmalarımı doğrudan oraya yönelttim. Kuşku götürmez bir şekilde bu sarayın Asur'da şimdiye dek bulunmuş

en eski yapı olduğundan emin olmuştum. Diğer yapılar gibi büyük bir yangınla karşı karşıya gelmediği için heykeller, kabartmalar ve yazılar hayranlık uyandıracak biçimde hâlâ korunmuş olarak duruyordu.

Yılbaşından sonra kazılar yeniden başladığı zaman sekiz tane oda zaten bulunmuştu. Şimdi yeni giriş ve çıkışlar ortaya çıkıyordu. Yeni odaları ve holleri bulurken hiç zorluk çekmiyorduım, çünkü bir bölme diğerine götürüyordu. Nisan ayının sonu geldiğinde neredeyse tüm binayı araştırmış, sumermerinden yapılmış blokların çevrelediği yirmisekiz oda bulmuştum. Bu odalarda en önemli ve merak uyandıran kabartmalar bulunduğu halde en seçkin bölümün kuzeydeki sarayda olduğu görünüyordu. B, G odaları kralların savaş ve avlardaki kahramanlıklarını, bir savaş kazandıktan sonra muzafferce geri dönüşünü ve dinsel törenleri betimleyen en güzel kabartmalarla kaplıydı. Bunları çizenler en yetenekli sanatçılardı kuşkusuz. Çünkü insan figürlerinin gruplanmasında sergilenen sanat bilgisinde, süslerin cilasındaki ustalıkta ve zariflikte şimdiye kadar ortaya çıkanları gölgede bırakıyorlardı. Diğer odaların duvarları ya aralarında kutsal ağaç resimleri bulunan kanatlı şekillerle -şekiller her açıdan birbirine benziyordu- ya da yalnızca oyma yazılarla doluydu.

Bir dereceye kadar yapının planında bir simetri olduğu anlaşılacaktır. Özellikle doğuya doğru giden biçimi ve büyüklüğü aynı, daha küçük odalara açılan I ve L ile gösterdiğim odaların mimarisinde göze çarpıyordu. Bu odalarla yapının diğer bölümleri arasında bir bağlantı yoktu. Her bir oda yalnızca bir figürle kaplanmıştı. Dev gibi büyük, kanatlı bir ilah ya da papazın resmiydi bu. L odasında da aynı resim vardı ama I odasında olduğu gibi bu odaya iki küçük bölme açılmıyordı. Fakat en çarpıcı olan 20 numaralı blokta bütün figürlerden ayrılan ve I odasındaki 16 numaralı bloğun alt bölümünde bulunan figürlerle benzeşen bir figürdü. Bu bir elinde çelenk tutan ve diğer elini gökyüzüne sanki tapınıyormuş gibi kaldırmış olan kanatlı bir ilahe ya da *priestess** şekliydi. Boynunda daha önce betimlediğim[1] yıldız şekilli süslerin olduğu iki sıra bir gerdanlık vardı.

Yine bu odada I odasındakilere benzer biçimde yapılmış heykellerin konulması için yapılmış oyuklar vardı. Kadın figürünün

* Priestess: Genellikle Hıristiyan olmayan toplumlarda dinsel törenleri yürüten kadın. (-ç.n.)

1 Bu figür İngiltere'deki British Museum'a götürülmüştür ve güvence altına alınan heykellerin arasındadır.

Kral (Kuzeybatı Sarayı, Nimrud)

önünde döşemeyi oluşturan ve ortasında delik olan bir blok vardı. Onu kaldırdığımda altından geçen ve her tarafı ziftle kaplanmış bir kanala açılan yirmi santimetre çapında altmış santimetre uzunluğunda topraktan yapılmış bir boru buldum. Yine bir iki fildişi parçası bu odada bulunanlar arasındaydı.

H odasındaki boyunlarına çelenk asmış iki kanatlı figürün eşlik ettiği, bir elinde kupa diğer elinde yay tutan kral kabartması diğer odalardakilere benziyordu. G odasındaki heykeller daha önce de söylediğim gibi kralların ve uşakların elbiselerindeki süslerin zarifliği ve çeşitliliği açısından çok gözalıcıydılar. Bu figürlerin arasında, sarayın duvarlarını süsleyen; aslan öldüren kral, boğa avına çıkmış kral, kutsal ağacın önünde kanatlı figürler, dinsel amblemler, çeşitli hayvanlar ve çok şık yapılmış kıvrımlı süslere benzeyen bir grup figür vardı. Bunların hepsi sadece nefis şekilleri göstermekle kalmayan Asurluların dinsel inanışlarını resmeden çok önemli figürlerdi.

Bu odanın d girişi çok güzel yapılmış kanatlı ve kartal başlı iki dev figürle biçimlendirilmişti. Bunlardan biri çıkarılmıştır ve İngiltere'ye götürülecektir. Ötedeki odada bir elinde yay diğerinde iki ok tutan kral figürünün olduğu 6 numaralı blok dışında yine, kanatlı tanrılar ya da papazlar tekrar edilmiştir.

P odasındaki daha doğrusu geçidindeki 1, 2, 3, 4 ile numaralanmış dört heykel süslerindeki zariflik ayrıntılardaki zenginlik ve parlaklıklarıyla göz kamaştırıyordu. Tümü bir asa, kozalak veya dinsel semboller taşıyan kanatlı figürlerdi. Elbiselerinde aslan, boğa avları, kanatlı hayvanlar ve birçok kanatlı figür gruplarından oluşan zengin bir çeşitlilik vardı. Son olarak kendine özgü bir tapınış gösteren açık saçık bir duruş içinde Asur Venüsü, Mylitta ya da Astarte'nin garip bir temsili vardı.

P odasından ileri açılan dar geçitleri oluşturan blokların her birinde sırt sırta vermiş iki kanatlı figürler vardı. Güzel tasarlanmışlar, çok dikkatle icra edilmişlerdi. Onların arkasında S odasının 2, 3 ve 4 numaralı bloklarında iki haremağasının arasında bir kral figürü vardı. Bu kral figürü sarayda en güzel oymalardan ve en iyi korunanlardan biriydi. Bu çıkarıldı ve İngiltere'ye götürülecek. Kral bir eli kılıcının kabzasında diğer eli bir sopa veya öyle birşeye dayanmış durumda resmedilmiştir.

S odasının diğer bloklarında kanatlı figürler tekrar edilmişti. Bazıları çeşitli şekillerle yapılmış çiçekler bazıları da kozalak, kare sepetler ya da kapkacak taşıyorlardı.

Y büyük holünün sadece üç kenarı tam olarak bulundu. Büyüklüğünden çatısının olmadığı ama açık bir avlusunun olduğu görünüyordu. Hemen hemen kare biçimliydi ama batı holü tamamen yıkılmıştı. Bloklar muhtemelen güneybatı sarayının yapımında kullanılmak üzere götürülmüştü. Üç girişi hâlâ duruyordu. Giriş b'de bir çift kanatlı aslan e ve f'de ise kanatlı boğalar vardı. Muhtemelen batıda doğudakine karşılık gelecek şekilde bir çift kanatlı aslanla oluşturulmuş ve çok dikkatli bir araştırma ile belki bulunabilecek bir dördüncü giriş daha vardı ama ben hiçbir izine rastlayamadım. Batı duvarını oluşturan blokların çıkarılması höyükte bir çökmeye neden olmuştu; bunun sonucu olarak bloklar götürülürken onlarla bitişik olan kanatlı aslanlar gibi büyük heykeller bırakılsaydı muhtemelen çürümeye terkedilmiş olacaktı ve en son bulunan blokların üst bölümleri tamamen yıkılmış olacaktı.

Büyük Y holünün arkasında güneyde birbirine açılan odalar grubu vardı. Bunların boyutları küçüktü. V ve W'de heykel yoktu. T o alışıldık kanatlı figürlerle doluydu. Girişlerinden birisi (a) dev boyutta çalışılmış, boyunlarında çelenk asılı, ellerinin birinde mısır koçanı diğerinde de bir ibex ya da dağ keçisi tutan iki tanrı ya da rahip figürleri ile oluşturulmuştu.

Giriş a'nın yanındaki V odası bulgular açısından çok zengindi. Çok güzel ve zevkli yapılmış bir sürü fildişi süs vardı. Bu fildişi süsler toprağa öylesine yapışmıştı ve çürümüştü ki onları parçalar halinde çıkarırken bile en büyük zorluğu çektim. Saatlerce yere uzanmış halde bir çakı ile onların üzerini kaplamış süprüntüleri temizlemeye çalıştım. İngiltere'ye fildişi süsler gittiği zaman onları ilk gören kişiler sertleşmiş toprak yığınına karışmış olan bu fildişileri çıkarırken çekilen zorluğun farkına varacaktır. Fildişi kendi kendine parçalara ayrılıyordu. Üzerine toprak düşmesi bile neredeyse toz haline getiriyordu onu. British Museum'a yerleştirilen örneklerin durumunu da bir anlamda bu açıklayacak. Bulguların kolleksiyonunu tamamlamak için gösterdiğim bütün özene karşın birçoğu kaybolmuştu ya da gömülü olduğu süprüntü yığının içinde ne oldukları anlaşılamamıştı. Daha sonra hayranlık uyandıran bir şekilde temizlendi ve restore edildiler İngiltere'de. Fildişini oluşturan parçaları bir arada tutan jelatinsi madde yüzyıllardır çürüdüğü için tamamen yok olmuştu. Basit bir işlemle fildişi restore edildi; bulunduğu zaman yalnızca hava ile temas ettiği anda bile parçalara ayrılan üzerindeki süsler

tekrar eski görünümüne kavuşturuldu, dokunulduğunda hiçbir zedelenme olmayacak şekle dönüştürüldü.

Bu fildişilerle dolu yapının hangi çağda yıkıldığına ilişkin önemli kanıtı daha sonra kısaca belirteceğim. Burada yalnızca onları betimleyeceğim. En ilginç olanı, biri hasarlı biri tam olan iki küçük tablet kalıntılarıydı. Üzerlerinde bir ellerinde Mısırlı asası ya da güç sembolü tutan iki oturmuş figür vardı. Onların arasında aynı 18. ve daha sonraki Mısır hanedanlarının anıtlarında bulunan kuş tüyü motifleri ile süslenmiş ve hiyeroglifle yazılmış bir isim ya da sözcüklerin olduğu bir kartuş vardı. Üzerinde oturmuş insan figürleri bulunan sandalyeler, figürlerin elbiseleri, kartuştaki hiyeroglifler, üzerlerindeki tüy, fildişinde de görünen mavi bir madde ile kaplanmıştı. Tabletin kartuş ve figürler de dahil olmak üzere tüm kabartma yüzeyi hâlâ onlara yapışmış olan altın tozları yüzünden ilk yapıldığındaki gibi parıldıyordu. Sanatta görülen biçimler ve üslup tamamıyla Mısır özelliği taşıyordu. Ama onları yaratmada, ele alış tarzında kendine has bazı özellikler vardı; sanki bir yabancının, belki de bir Asurlu sanatçının parmağı var görünüyordu. Aynı özellikler -aynı aykırılıklar -bulunan tüm nesnelere damgasını vurmuştu. Sütunların ya da heykel ayaklarının üzerinde duran hem imgelemede hem uygulamada çok şık olan çerçevelenmiş küçük başlar yalnızca derin bir sanat bilgisini göstermekle kalmıyor aynı zamanda fildişinden yapılmış bu heykellerdeki mükemmel çalışma yöntemini de ortaya koyuyordu. Bunlarla birlikte üzerinde, çok zarif bir şekilde işlenmiş, bir elini yukarı doğru kaldırmış diğerinde bir kadeh sapı veya Mısır Lotüs'üne benzeyen süsle ya da çiçekle çevrilmiş başka birşey tutan figürlerin olduğu dikdörtgen tabletler de bulundu. Kanatlı sfenks parçaları, eşsiz güzellikteki bir aslan başı ne yazık ki parçalanmıştı- insan başları, eller, bacaklar, ayaklar, boğalar, çiçekler ve kıvrımlı süsler oraya buraya dağılmışlardı. Tüm bu örneklerde görünen imgelem gücü ve işçilikteki kusursuzluk hayran[2] olunmayacak gibi değildi.

2 Burada Bay Birch'ün içinde kartuşları da içeren fildişi süslere ilişkin yaptığı bir betimlemeyi veriyorum: "En bütün şekilde olan bu panellerden birisi 23 santimetre uzunluğunda, 15 santimetre kalınlığındaydı. Kartuş bu panelin ortasına dikey olarak yerleştirilmişti. Üzerinde muhtemelen lacivert taşı görünümü vermek için mavi mat camdan yatay çizgilerle ve yeşil şeritlerle kakılmış iki devekuşu tüyü şekli vardı. Kartuşun bütün yüzeyi parıldıyordu. hiyeroglifler mavi camdan kakılmıştı. Her bir yüzde nemss adı verilen saç tuvaleti ile görünen tüm vücudu kuşatan keten kumaşlarla kat kat gösterilmiş mavi bir giysi giyen sakalsız bir tanrı vardı. Oturduklan koltuklar tıpkı Mısır tahtlarıydı. Daha alt bir köşede, siyah zemin üzerine yapılmış parıldayan fildişi içinde yaşam sembolü vardı Her bir tanrı bir

U odasının girişini oluşturan iki blokta bu sarayın bloklarının hepsinde devamlı görünen yazıların üstünde çarpıcı iki yazı vardı. Horsabad'ı kuran kralın ismini içeriyordu bu yazılar ve açıkça belliydi ki alttaki yazılardan (ki onlardan birçok karakterin farklılığıyla ayrılıyordu) çok daha sonra yazılmıştı. Yapının tekrar açılmasını ya da restore edilmesini kutlamak için kazınmış olabilirlerdi.

Büyük Y salonunun güneyindeki tüm odalarda garip şekilli bakır kaplar bulundu ama neredeyse hava ile temas eder etmez parçalara ayrıldılar. Onlardan bir tekini bile tam olarak koruyamadım.

b girişinden S odasına kadar olan bölümde sumermerinden yapılmış bloklar tamamen kesildi; bu yüzden ben bu yapının ne tarzda devam ettiği konusunda bilgi verecek durumda değilim.

Pişmiş tuğlalardan yapılmış döşeme hâlâ devam ediyordu ve yapının burada bitmediği belliydi. Bir süre sonra üzeri ince bir alçı tabakası ile kaplı olan kerpiçlerden yapılmış duvarlardan oluşan odaların içine doğru kazı yaptığımı anlamakta gecikmedim. Duvarlar figürler ve süslerle boyanmıştı ama renkler öylesine solgundu ki yapılanların ne olduğunu anlamak mümkün değildi. Duvarları üzerindeki süprüntülerden ayırabilmek, aynı zamanda duvarı yıkmamak ve sıvaya zarar vermemek için olağanüstü bir özen gerekiyordu. Bütün gücümle uğraşmama karşın çalışırken duvardan parça parça dökülen sıvalar yüzünden duvarın üzerine yapılmış resimlerin küçük bir parçasını bile kaldırmayı başaramadım. İçinde renklerin kırmızı, mavi, siyah ve beyaz olarak daha belirgin olduğu birkaç süsü çizebildim. Resimlerin konuları genellikle arkasında haremağaları ve savaşçılarının da bulunduğu kralın geçit töreni yaptığı resmi törenlerle ilgiliydi. Mavi zemin üzerine siyahla çizilmiş olan figürler sadece dış hatları ile belli oluyordu, başka hiçbir renk ayırdedemedim. Tasarlanışta, tıpkı yukarıda anlatılan heykellere benziyorlardı. Elbiselerin kumaşlarında ve tarzlarında da aynı kendine özgü işleme tekniği göze çarpıyordu.

Emrime verilmiş imkanlar, çıkarılıp İngiltere'ye götürülecek bir bulgu olmaksızın yalnızca deneysel çalışmalar yapmama izin

elinde tam ya da kukupha asası taşıyordu. diğer ellerinin avuçlarını kartuşa doğru çevirmişlerdi. Bu figürlere eklenmiş hiçbir isim göze çarpmıyordu. Bunlar belki de Pers İzcetleri'nde olduğu gibi daha aşağı bir derecede olan tanrıları göstenyordu. Tüm Mısır figürleri gibi sakalsızdılar. Ama giysileri Mısır kadınlarınınkilerden farklıydı yine de. (Royal Society of Literature Raporları yeni seriler)

vermediğinden yapmak istediğimden çok yapmak zorunda olduğum şeye önem veriyordum. Bu yüzden iki odanın bazı bölümlerini ortaya çıkardıktan sonra bu tepedeki kazılarıma son verdim. Bu son iki odayı birleştiren kapı arası çiçekler ve kıvrımlı süslerle bezeli büyük geniş bir blokla kaplanmıştı. Döşeme pişmiş tuğladandı.

Odaların arkasından kazdırdığım hendekler sonucu tepedeki diğer boyanmış odacıklara benzeyen I ve L odalarını buldum. Bu da sarayın sadece sumermerinden blokları olan odalardan oluşmadığını aynı zamanda planda gösterilen sınırların ötesine çıkacak kadar büyük bir alanda diğer ek yapılara da sahip olduğunu gösteriyordu. Ne kadar olduğunu araştıramadım.

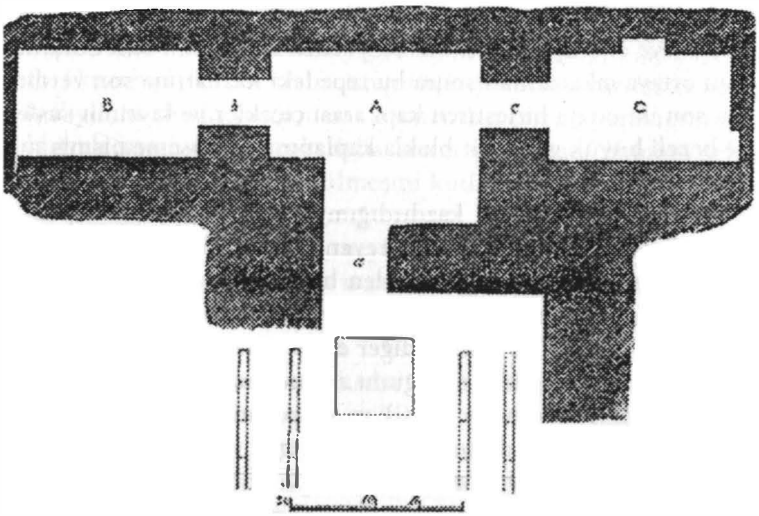
Z odasının karşısında olan 1 ve 2 numaralı bloklarda iki tane birbirinin üzerinde duran iki kanatlı figür vardı. 2 numarayı çıkarınca, kerpiçten yapılmış bir duvarın içine gömülmüş küçük toprak bir şişe veya pişmiş topraktan yapılmış kızıla çalan renkte bir kase buldum. Bu şimdiye kadar Asur'da bulunmuş en eski çömlekti[3] çünkü blokun arkasındaki duruş biçiminden yapının inşası sırasında oraya yerleştirilmiş olduğu açıktı. Sarayın çeşitli bölümlerindeki girişleri oluşturan boğa ve aslanlar arasında, çivi-yazılarıyla, çiçeklerle ve zarif hayvan figürleriyle donatılmış bir sürü pişmiş tuğla vardı. Bu tuğlaların arka yüzlerinde renksiz, siyah boya ya da mürekkeple yapılmış insan, hayvan desenleri ve sayılara benzeyen ilkel işaretler vardı. Tüm heykellerin üzerindeki bir duvarın içine yapılmış görünüyorlardı. Bunların[4] bu yapıya ait olduğu üzerinde kazınmış olan kralın ismi ile kanıtlanıyordu.

Bu sarayın güney odalarının üst bölümlerinde kazıyı sürdürürken duvarların birkaç ayak üstüne yığılmış süprüntülerin arasında pişmiş topraktan yapılmış birçok vazo buldum. Tamamen sağlam olarak bulunduklarından üzerlerindeki insan izleri ayırdediliyordu. Ama daha sonra ortaya çıkaracağım bulgulara kadar bu şeylerin önemini ve yapısını tam olarak anlayamamıştım.

Büyük höyüğün batı yüzünde yapılan bulguları az önce anlattığım sarayın güneyinde oldukça dik bir kesit vardır. Bu yer plan I'de e ile gösterilmiştir. Yeri araştırmak için platformla aynı düzeyde bir hendek açtım. Bir süre sonra bir çeşit kule ya da daha üstteki odalardan oluşmuş bir yığına doğru gittiğimizi anladım.

3 Koruma altına alınmıştır ve British Museum'da sergilenecektir

4 Birçok örnek koruma altına alınmıştır ve British Museum'da sergilenecektir

Plan 4: Höyüğün batı yüzündeki üst odalar. (Nimrud)

Odalar pişmemiş tuğladan yapılmış, alçıyla kaplı ve boyalı duvarlardan oluşuyordu. Üç odayı tamamen araştırdım, yapının güney yüzünde olan dördüncüsünü de kısmen inceledim.

En önemli noktalara açılan dört benzer oda olması büyük olasılıktı. Giriş a'nın[5] önünde kuzeybatı sarayında sık sık bulunanlara benzeyen hafifçe kıvrılmış kenarları olan büyük kare bir blok vardı. Ona paralel olarak uzanan üzerinde yivler bulunan ve demiryolu rayları ile kıyaslayabileceğim, merkeze doğru inen iki dar sumermeri daha vardı. Güzel oyulmuş ve birbirlerine dikkatlice tutturulmuşlardı, ama ne işe yaradıklarını anlayamadım. Duvarların üzerindeki alçı katları çok rahat görülebiliyordu, oda duvarları iki kez boyanmıştı. Üstteki tabaka dikkatlice kaldırıldığında, altta daha öncekilerden farklı olan süslemeler olduğunu gördüm.

Merkezde, C odasının köşelerinin birinde kuzeybatı sarayındaki sumermerlerine yapılmış olanlardan bazılarına benzeyen girintiler vardı. Bu girintilerin iç yüzeyini oluşturan kerpiçlerin üzerinde ne bir alçı izine ne de renk kalıntılarına rastlandı.

Boyanmış süsler özenle tasarlanmış, zarifçe yapılmışlardı. Asur boğası bazan kanatlı bazan kanatsız olarak çok sık resmedilmişti. Bu hayvanların üzerinde, kabartmalardaki kale burçlarına benzer, mazgallı siperler yapılmıştı. Boyanmışlardı. Onların hemen aşağı-

5 Plan 4'e bak.

sında, zevkle düzenlenmiş, en güzel çeşitlemelerin yapıldığı kare ve daire şekillerden oluşan bir çeşit korniş süslemesi vardı. Rastladığım renkler: Mavi, kırmızı, beyaz, sarı ve siyahtı. Bu yapıda yeşil renginin kullanılıp kullanılmadığından kuşku duyuyordum, alçının alt tabakasındaki yeşil, mavinin bozulmasından ortaya çıkmıştı çünkü. Desenlerin üzerinde boyandığı zemindeki solgun sarı renk Mısır duvarlarındaki tona benziyordu ama beyazın yıllar geçtikçe bu tona kaydığı daha akla yatkındı.

Bu üst odalarla ilgili ortaya çıkan en önemli bulgu a ve b girişlerinin döşemesini oluşturan bloklardı. Üzerlerinde, beş kralın adı ve ünvanı soy sırasına göre kazınmıştı. Kuzeybatı sarayının kurucusunun babasının ismiyle başlıyor, merkezdeki yapının kurucusunun torunu ile bitiyordu. Bu önemli kayıtla daha önce bulunmuş isimler arasındaki bağlantıyı doğrulama şansına kavuştuğum gibi krallar listesine[6] iki isim daha eklemeyi başarmış oluyordum.

Bu üst odaların altında başka odalar, bina kalıntıları olup olmadığını ya da bunun dış duvarın üzerine yapılmış bir kule olma ihtimalini doğrulayamadım. Bu odaların doğu yüzünden[7] aşağı doğru bir çukur açıldı, yüzeyden yaklaşık altı metre derinde, tuğladan bir döşeme, sumermerinden kare bloklar bulundu. Ama bu kalıntılar yukarıdaki yapının içeriğine ilişkin hiçbir ipucu vermedi. Kuzeybatı sarayının, üst odaların altında devam ettiğine dair yeterli bir kanıt da ortaya çıkmadı. Bunların güneyinde kerpiçten oluşan platform odaların zemin seviyesine kadar devam ettiğinden başka bir yapı izine rastlayamadık. Ama höyüğün bu bölümünün kuzeyine göre daha yeni bir tarihte yapıldığı ya da o yapıldıktan sonra eklendiğine inanmak için bazı nedenler vardı.

Höyüğün merkezinde kanatlı büyük boğaların kuzeyinde boşuna yapı izleri aradım. Dikilitaş, iki kanatlı figürler, dev bir boğa ya da aslana ait olduğunu sandığım sarı kireçtaşından bazı parçalar dışında henüz hiçbir kabartma kalıntısına rastlayamadım. Güneye doğru kazdığımda sumermerinden bir kapağı olan, tuğlalardan güzelce yapılmış bir mezar buldum. Uzunluğu bir buçuk metre, içinin derinliği ise kırkbeş-elli santimetreydi. Kapağı kaldırınca bir iskeletin parçaları günışığına çıktı; kafatası, büyük kemiklerin bazıları hâlâ tamdı ama toplama girişiminde bulunur bulunmaz tuz buz oldular. Onlarla birlikte üç toprak kap vardı.

6 Bu bloklardan birisi British Museum'da korunacaktır.
7 Plan I'deki d girişinde

Ağza doğru gittikçe daralan kırmızımsı topraktan yapılmış bir vazo iyi bir malzemeden yapılmış tabağın üzerinde duruyordu. Bu tabağı tam olarak almak için büyük çaba sarfettim. Vazonun üzerinde de bir şişe veya kupa gibi birşey vardı. O da aynı kırmızı topraktan yapılmıştı. Bu çömlekler iskeletin sağ omuzuna yakın bir yerde duruyor görünüyorlardı. İskeletin çevresinde birikmiş olan tozun içinde, bir gerdanlığa ait olan boncuklar ve küçük süsler buldum. Boncuklar, donuk renkli camdan, akik taşından, mor yakutlardan yapılmıştı. Lacivert taşından yapılmış ve arkasından delinmiş küçük, oturmuş bir aslan gerdanlığın bir ucuna eklenmişti. Vazolar ve süsler Mısır üslubuyla yapılmışlardı. Mısır'daki mezarlarda bulunan küçük nesnelerin aynısı olduklarından o ülkenin antik kolleksiyonları içinde koruma altına alınmışlardır. Boncuklarla birlikte üzerinde kuzeybatı sarayındaki kabartmalardaki gibi, arabasında vahşi boğa avlayan kral resmi olan bir silindir vardı. Silindirin yüzeyi o kadar yıpranmıştı ki üzerindeki figürleri ayırdedebilmek çok zordu. Modern mühre benzeyen bakır bir süs, iki gümüş bilezik, bir saç tokası daha bulgular arasına girdi. Bir kadına ait olduğunu kanıtlayan bu ilginç kalıntıları dikkatle topladım ve muhafaza altına aldım.

Bu mezarın altını kazdığımda bir öncekine benzer şekilde, aynı boyda yapılmış ikinci bir mezar buldum. İçinde özenle yapılmış, üzerinde yeşil cam sırı olan iki vazo vardı. Mükemmel korunmuşlardı. Yanlarında, biçim olarak tamamıyla Mısır üslubunda olan, bakır kaplama bir ayna, bakır bir arınma kaşığı bulundu.

Çeşitli vazolar, tabaklar, aynalar, kaşıklar, boncuklar ve süsler içeren birçok mezar daha açıldı. Bunlardan bazıları özenle birleştirilmiş pişmiş tuğladan yapılmışlardı, içlerinde iskelet yoktu. Diğerleri, höyüğün güneydoğusunda bulunan ve daha önce betimlenmiş olanlara[8] benzer bütün bir sumermeri ile kapanmış iri topraktan yapılmış lahit şeklindeydiler.

Mezarların içindekileri dikkatlice topladıktan ve paketledikten sonra, kazıyı daha da derinleştirmeyi sürdürdüm. Onların yaklaşık bir buçuk metre aşağısında yapı kalıntılarına rastlayınca çok şaşırdım. Pişmemiş tuğlalardan yapılmış duvar izleri hâlâ sürülebiliyordu; duvarların kaplandığı bloklara gelince, hiçbiri yerinde durmuyordu, heykelli yüzleri yukarı gelecek şekilde oraya buraya dağılmışlardı. Blokların üzeri hem kabartmalarla hem de yazılarla doluydu. Blok bloğu izliyordu; neredeyse yirmi mezarı dışa-

8 Bak cilt I Sayfa 242

rı çıkarıp, iki yüz yirmi beş metrekarelik bir yerin toprağını temizledikten sonra bulunan harabeler eşsiz bir manzarayı gözler önüne serdi: Sanki bir taş kesicinin avlusunda birbiri ardına sıraya dizilmiş, karşı karşıya ya da çok büyük bir kitabın sayfaları gibi açılmış duran yüzden fazla blok. Her bir blokta heykeller vardı. Üzerindeki konulara göre bir sıra yapılmış olduğundan, kerpiç duvarların karşısında durdukları orijinal yerlerinden çıkarıldıkları, başka bir yere götürülmek için öylece bırakıldıkları çok açıktı. Bunların asıl olarak kabartıldığı binada kullanılmadan önce böyle bir düzenlemeye tabii tutulmadığı, birçok defa yapılan gözlemlerle kuşkuya yer vermeyecek kadar kesin biçimde Asurluların blokları yerleştirdikten önce değil, sonra kabarttıkları gerçeği ile kanıtlanmış oluyordu. Konular bitişik bloklarda devam ediyordu, arabalar blokların ortasında bölünmüştü. Blokların kenarlarında demir destekler, menteşeler için yer vardı. Bunların bir zamanlar bu desteklerle, menteşelerle tutturulduğu açıktı. Çünkü metalden kalmış lekeleri ve izleri hâlâ üzerinde sürebiliyordum. Merkezdeki boğaların güneyinde, kuzeyde bulunanlara[9] benzeyen iki dev figür vardı.

Bu heykeller, blokların heykelli yüzlerinin pişmemiş tuğla duvara doğru döndürüldüğü -anımsanacağı gibi güneybatı sarayındaki- bloklardaki kabartmalara birçok açıdan benziyordu. Bu yüzden sanki bu yapının inşası için merkezdeki saray yıkılmış gibi bir izlenim doğuyordu. Ama burada mezarlar yıkıntıların üzerindeydi. Yapı çürümüştü, onun yıkıntıları üzerinde birikmiş olan süprüntü ve toprağın içine, Mısır katakomplarında bulunanlara hem biçim hem de kullanılan malzeme açısından özdeş olan cenaze töreni vazoları ve süslerine sahip olan bir halk, ölülerini gömmüştü. Eğer öyleyse Asur sarayları yıkıldıktan sonra hangi ırk ülkeye sahip olmuştu? Hangi dönemde bu mezarlar yapılmıştı? Mezarların altındaki yapılarda ne kadar süre kalmışlardı? Bunlar o an için yanıtını veremediğim ve mezarlarda bulunan bulguların yaşı ve kökenine ilişkin tüm bilgiler doyurucu bir biçimde elde edilene kadar da öyle kalması gerekli sorulardı.

Kabartmalar kuzeybatı sarayında bulunanlardan hem heykel tekniği hem de konuların işlenişi açısından çok farklıydı: Figürlerin giysileri, atların koşum takımları, savaş arabalarının biçimleri bunların hepsi önemli değişiklikler içeriyordu. Fark öylesine büyüktü ki bir baba ile oğlunun krallık dönemleri arasında az bir

9 Bak Cilt I. Sayfa 237

zaman geçtiği halde olağanüstü şartlar hariç tutulursa, tüm bu noktaların hepsinde hatırı sayılır bir fark gözlemlenebiliyordu. Merkezdeki boğaların üzerinde kuzeybatı sarayının kurucusunun oğlunun ismi olduğu için, onların yakınındaki harabelerin sarayın kalanı ile aynı döneme ait olduğu varsayılabilirdi. Ama bu yine de kuşkuya açık bir varsayımdır. Daha önce de işaret edildiği gibi[10] bu merkez boğaları bulundukları platformda yalnız yapılmış ve bir saray yapılmadan çok daha önce buraya yerleştirilmiş olabilirler. Kabartmalara eşlik eden birkaç yazı vardı, daha sonra belki bu yazılar sorunun yanıtını vermeye hizmet edebilecektir. Blokların birçoğunda, kabartmalar arasında hiçbir yazı yazılmaksızın boş bırakılmış yerler vardı.

Böyle hep birlikte bulunan heykellerin işlediği; kral, hizmetçi haremağaları, kanatlı papazlar veya tanrılardan oluşan devasa bir iki figür hariç tutulursa başlıca konular savaş parçaları ve kuşatma betimlemeleri idi. Bazı şehirler bir nehrin üzerinde, hurma ağaçlarından oluşan korulukların içinde, diğerleri de dağlarda resmediliyordu. Fethedilen halkın içinde deveye binmiş olan savaşçılar vardı. Bu yüzden heykellerin bazılarının bir Arap ulusunun belki Babil'in bir bölümünün istilasını ya da zaptını kayıt için yapılmış olduğu ileri sürülebilir. Bir bölümünün diyorum çünkü şehirde yaşayanlara komşu çölden bazı diğer ulusların da yardım ettiği, müttefik olduğu da canlandırılmıştı. Boyunduruk altına alınan ırk tıpkı kuzeybatı sarayında bulunan kabartmalarda olduğu gibi genellikle miğfersiz ve zırhsızdı. Saçları serbestçe omuzlarına dökülmüş olarak resmedilmişti. Yine de bazıları onları boyunduruk altına alanlardan biçim olarak farklı miğferler giyiyorlardı.

İlk kabartmalarda görünenlerden farklı olan şahmerdanlar kuşatmayı temsil eden kabartmalarda göze çarpıyordu. Hareket edebilir kule yoktu, duvara vuran ucu diğerlerinde olduğu gibi, küt geniş ya da yuvarlak değil, mızrak başları gibi sivri resmedilmişti, bazılarında iki uç vardı.

İki bloğun üzerinde (bir tek konu işlenmişti) kabartmalar kayda değer ilginçlikteydi. İngiltere'ye gönderildiler zaten. Duvarlarının içinde hurma ve diğer ağaçların olduğu bir şehrin alınmasını gösteriyordu. Yağmalanmış olan şehirden, zaptedenler ganimetleri götürüyorlardı. Kapıların yanında duran iki haremağası yanlarından onlar geçerken, savaşçıların önüne katıp götürdüğü

10 Bak Cilt I Sayfa 237

koyun, öküz ve diğer büyükbaşları sayıp, kağıt veya demir tomarlarının üzerine bir kalemle yazıyordu. Kabartmanın alt bölümünde öküzlerin çektiği, içinde iki kadın ve bir çocuk olan iki araba vardı. Kadınlar yağmadan kurtardıkları azıkları ya da değerli eşyaları torbalarla taşırken görülüyordu. Kapının yakınlarında bir yerde şehir alındığı için artık kullanılmayan iki şahmerdan vardı. İşlenen konunun düzenlenmesi kötü değildi. Arabayı çeken öküzler çok güzel yapılmışlardı.

Bir bloğun üzerinde güzel tasarlanmış iki dev at başı vardı. Hafif kabartma tekniği ile yapılmışlardı ve çok hasarlıydılar. Ayrıca insan başlı kanatlı boğa çifti bulgular arasındaydı, tam kabartmaydılar. At başlarından birini korumayı başaramadım.

Diğer blokların üzerinde başının üzerinde güneş, ay ve diğer dinsel semboller olan tahta oturmuş olan kral, kolları arkada bağlı esirleri kabul ediyordu, haremağaları fethi gerçekleştiren savaşçıların ayakları dibine attığı düşman başlarını kayda geçiriyordu, omuzlarının üzerinde putlar ve başka nesneler taşıyan erkekler bir geçit yapıyorlardı.

Karşı karşıya yerleştirilmiş olan tüm blokların yüzleri -büyük bölümünün eğer zaman geçtikçe toprak altında kalmış olması durumunda çok uzun zaman hava ile temas etmiş olurdu- çok fazla aşınmıştı. Bu yüzden buradaki blokların, duvarları hava ile uzun zamandır temas halinde olmayan kuzeybatı sarayındaki heykellerle aynı zamanda gömülmediği açıktı. Eğer orijinal olarak ait oldukları yapı birden bire toprakla örtüldüyse, o zaman daha sonra tekrar kazı yapılmış olmalıydı. Kazıdan sonra da bloklar yerlerinden çıkarılıp şu anda durdukları yerde çeşitli amaçlar için kullanmaya hazırlık olarak muhtemelen güneybatı sarayının inşası için o biçimde düzenlenmişti. Götürülmediği için de saray bitirilememiş, öylece açık bir şekilde bırakılmışlardı, daha sonra da toz toprakla dolmuştu üstleri. Tüm bloklar dikine değil, yan durdukları için üzerindeki tüm kabartmalar az çok hasar görmüştü. Çoğu üzerlerinde hiçbir heykel izi bırakmayacak kadar bozulmuşlardı. Blokların üst bölümleri önce hasarlı değildi; bu da kendi orijinal yerlerinde durdukları sırada hava ile temas etmediklerini ama götürülürken buna maruz kaldıklarını kanıtlıyordu.

Her bir blokta iki kabartma olduğu halde kuzeybatı sarayında olduğu gibi heykelsiz bir boşlukla bölünmüştü, daha önce de bahsettiğim üzere, ancak birkaç yazı vardı. Bu boş bırakmanın bi-

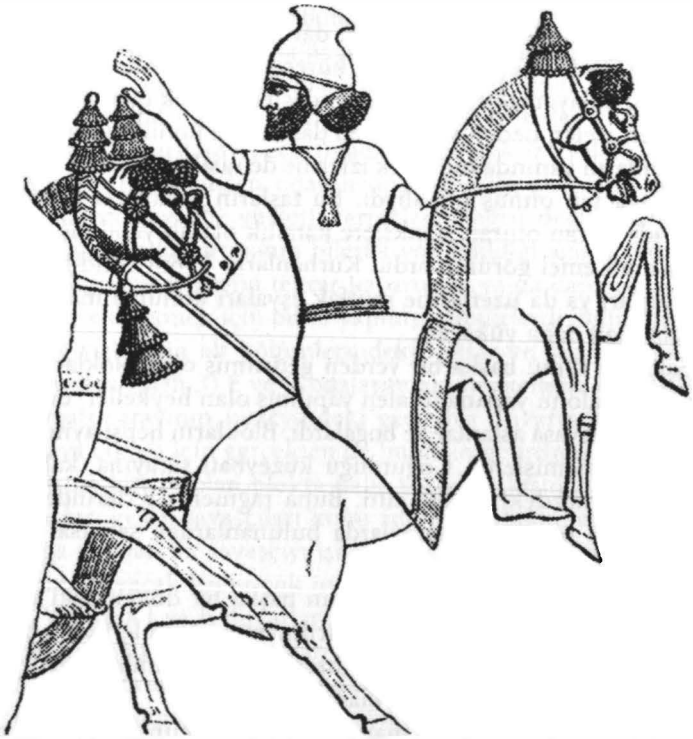
lerek mi yoksa henüz yapı bitirilmediği için mi olduğunu hiçbir biçimde belirleyemedim. Bloklar höyüğün diğer bölümlerinde kullanılanlardan çok inceydiler, üstte köşebentler ve köşe bağları için açılmış yuvarlak delikler yarı yarıya kesilmişlerdi, bu da kullanıldıktan bir süre sonra bu blokların küçültüldüğünü gösteriyordu. Muhtemelen testere ile ikiye biçilip başka bir yere götürülmüşlerdi. Güneybatı saraylarındaki alıştığımızın aksine arka yüzde hiçbir yazı yoktu; bu da blokların yerlerine yerleştirildikten sonra inceltildiğinin bir başka kanıtıydı. Aslında bu harabelerin görünüşünden heykellerin asıl olarak ait olduğu yapının, tıpkı höyüğün kuzeybatı köşesinde olduğu gibi bilerek gömüldüğünden, güneybatı sarayının inşası için materyal gerekli olduğu zaman daha sonra tekrar kazılarak çıkarıldığı konusunda çok az kuşkum vardı. Buradaki bloklar lazım olmadıkları için böyle açıkta bırakılmışlar, zamanla toz toprak birikmişti üzerlerine ve gömülmüşlerdi. Eski saraydaki oda bölümlerini oluşturan pişmemiş tuğladan yapılmış duvar izlerini hâlâ sürebiliyordum.

Merkez boğalarının doğusunda hâlâ kendi yerlerinde duran birkaç blok kalıntısı buldum. Üst tamamıyla çürümüş, yalnızca alt bölüm duruyordu. Üzerlerinde bildik kare biçimli kap ve kutsal bir çiçek taşıyan kanatlı devasa figürler vardı.

Bu kalıntıların çevresinde çeşitli hendekler açıldı; az önce bahsettiğim kabartmalar ve sarı kireç taşından ikinci bir kanatlı boğa kalıntıları dışında, höyüğün merkezinde yapı izine rastlayamadım.

Güneybatı köşesindeki harabelerin ortaya çıkardığı eşsiz görünümü size betimlemiştim. Birkaç grup adamım şimdi orada kazıları sürdürüyorlardı. Yerlerinde duran tüm duvarlar izlenildiği, karşı yönlerde hendekler açıldığı zaman yapı izlerine rastlanamadığından yine sarayın büyüklüğünü ve odaların duruş biçimini belirleyecek verilere hâlâ ulaşılamamıştı.

Plan 2'ye bakıldığında, orijinal biçiminin nasıl birşey olduğuna ilişkin bir fikir verebilecek saraydaki tek bölümün, garip bir şekilde yapılmış büyük bir salon olduğu görülecektir. Dev boyutta yapılmış insan-başlı aslanlar ve kanatlı boğaların oluşturduğu iki giriş vardı bu salona açılan. Merkezde, ikinci bir çift boğadan yapılmış saray kapısı göze çarpıyordu. Giriş a'da oturmuş sfenkslerin arasında bir çift aslan, giriş c'de yalnızca alt bölümünün tam olduğu geri kalanının tamamen hasarlı olduğu bir çift boğa vardı. Onlardan birisine ait olan bir insan başı da gövde kalıntıları-

Asur savaşçıdan merhamet dileyen düşman. (Güneybatı Sarayı, Nimrud)

nın yanında bulundu, hemen hemen tam olduğu için Basra'ya gönderdim onu. Başka bir çift boğa giriş b'de bulundu. Şapka ve kanatların arasında ve hayvanın gövdesinin üzerinde bazı figürler yapıldığından aynı giriş a'daki aslanlara benziyorlardı. Onların arasında daha önce betimlenen o birleştirilmiş heykel tabanı oluşturan iki sfenkse benzeyen çifte sfenks vardı. Ateş büyük hasar vermişti, figürün başı ve diğer kabartılmış parçalarının hepsi parçalara ayrılmıştı.[11]

Aslanlar ve boğalar gri renkli adi kireçtaşından oyulmuşlardı; onların arasındaki boşluk aynı malzemeden bloklarla döşenmişti. d, e, m, l, k duvarları ve bir j salonu ile çevrilmiş olan bu boşluk ortasında kalın bir duvar ile dört ayrı odaya ayrılıyordu. Bu bölümlendirme, duvarın farklı odalarının arasında bir kısım olsun diye değil, çatının direklerini desteklemek için yapılmış olduğu izlenimini alıyordu insan.

11 Bu çeşit çift yapılmış küçük sfenks kalıntıları giriş a'da süprüntülenn altında zaten bulunmuştu Bak Cilt I. Sayfa 239

Salon köşelerine doğru gittikçe darlaşıyordu. Her bir uçtaki en dar olan yerde üzeri düzeltilmiş küresel taşlar vardı. Ne işe yaradıklarını anlayamadım. Eğer çatıyı destekleyecek olan kolonların temelleri iseler, neden salonun en dar yerine konulmuşlardı? Üstelik onların yanında hiç direk izlerine de rastlayamadım, eğer olsaydı ağaçtan olmuş olmalıydı. Bu taşların aslanlarla boğaların arasında duran oturan sfenkslere karşılık olarak yapılmış olması daha muhtemel görünüyordu. Kurbanların kabul edildikleri sunak taşları ya da üzerlerine mutfak eşyaları konulan masalar olma ihtimali daha yüksekti.

Salonun tümü başka bir yerden getirilmiş olan bloklarla kaplanmıştı. Salonu yapana ithafen yapılmış olan heykeller; oturmuş sfenksler, devasa aslanlar ve boğalardı. Blokların hepsi aynı saraydan getirilmemişlerdi. Çoğunluğu kuzeybatı sarayına, kalan diğerleri merkezdeki saraya aitti. Buna rağmen üzerlerindeki kabartmaların birçoğu o saraylarda bulunanlardan sanatsal üslup açısından çok farklıydılar.

Nimrud'da bir zamanlar var olan başka bir dönemdeki saraydan mı yoksa höyüğün hâlâ araştırılmamış bölümlerinden birinden mi ya da civardaki başka bir harabeden mi bunların getirildiği konusunda kesin bir fikre ulaşamamıştım.

Bütün duvarlar yangına maruz kalmış olduğundan bloklar neredeyse kireç gibi bembeyaz olmuşlardı, uzağa taşınamayacak kadar çatlamışlardı. Tamamen heykellerle kaplı değillerdi, kabartmalar şuraya buraya dağılmışlardı ve gözlemlediğim gibi eğer blok boş bırakılmışsa dayanmış olduğu pişmemiş tuğladan oluşan duvara doğru çevrilmişti. Bu bakımdan blokun her iki yüzü de işçiler tarafından topraktan arındırılmak zorundaydı.

Planda işaretlendiği gibi duvarları betimlemeye devam edeceğim. Harabelerin biçimi ve ayrıntıları plana bakılmaksızın güçlükle anlaşılabilir.

a duvarındaki tüm bloklar 5 ve 10 numaralar hariç heykelsizdiler. Birincide tahtında vezirini kabul eden kralın içinde olduğu kale duvarları resmedilmişti; çevresinde hizmetkarları, üzerinde yemliğine bağlı olan ata mısır getiren bir seyis de kabartmaya dahil edilenler arasındaydı. Diğer blokta, tepesi kıvrımlı miğfer giymiş olan bir atlı vardı. Resimde de gösterilmiştir. Arkasından gelen iki savaşçının sapladığı mızrakları ile yaralanan ve acı ile şaha kalkan atının[12] üzerinde, elini merhamet diler gibi kaldırmış

12 Bu heykel British Museum'da sergilenecektir

görünüyordu. Her iki blok da çok hasarlıydı.

b, c ve d duvarlarında heykel kalıntılarının izini süremedim. e duvarını oluşturan blokların çoğunun yüzlerinde keski ya da ona benzer metal bir aletin izleri vardı. Kabartmalar dikkatli bir biçimde silinmişlerdi, kabartmadan kalan tek iz ayaklar olduğu için o da muhtemelen odanın döşemesi ile gizlenmiş olabilirdi. Blokların heykelli yüzleri kerpiçlere doğru değil, odanın içine baktığı için kabartmanın bilerek yok edildiği açıktı. Sarayın kurucuları sumermerini tekrar kabartmak ya da daha pürüzsüz bir yüzey elde etmek için bunu yapmış olabilirlerdi. Silinmiş figürlerin giysilerinin alt bölümlerindeki botlar ve saçaklar kuzeybatı sarayının (plan 3) E ve D odalarındaki heykellerle özdeştiler. Kuzeybatı sarayının kuzeyindeki geçit bir duvarın kaldırılmasıyla ortaya çıktığı için gerçekten de buradan getirilmiş olabilirlerdi. e girişine bitişik olan blokta daha üstteki, (kısmen yok olmuştu) ağaçları kesen savaşçıları konu ederken, alttaki, at sırtında vahşi boğa avlayan bir savaşçıyı işleyen iki kabartma vardı. Her ikisi de taşınamayacak kadar çok incinmişti.

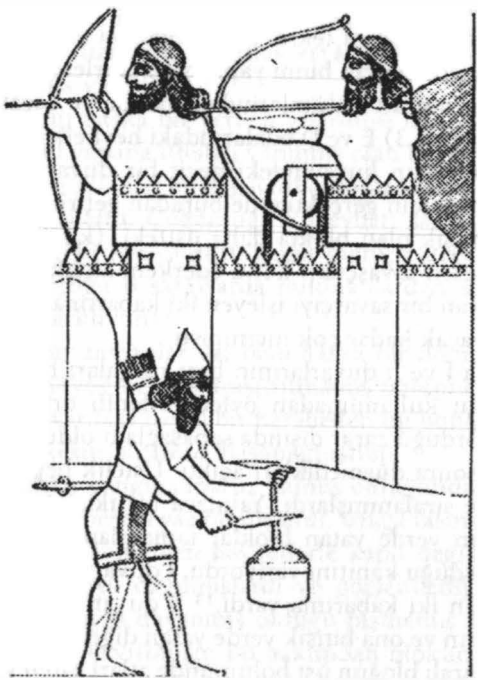
Yalnızca f ve h duvarlarının bazı parçaları bitirilmişti; blokların birçoğu kullanılmadan öylece odanın ortasında yatıyordu. Ateşten gördüğü zarar dışında sapasağlam oldukları için yerleştirildikten sonra düşmedikleri açıktı. Üstelik hepsi büyük bir düzen içinde sıralanmışlardı. Yalnızca bir ikisi üst üste yığılmıştı. Yüzükoyun yerde yatan bloklar tamamlanmadan önce binanın yıkılmış olduğu kanıtını veriyordu. f duvarında daha önce betimlenmiş olan iki kabartma vardı.[13] h duvarında kabartmalar 1, 2 numaraların ve ona bitişik yerde yatan diğer blokların üzerindeydi. 2 numaralı bloğun üst bölümünde atları zaten yaralanmış olan düşman arabacıya ok atan, kendi arabasındaki kral görünüyordu. Ölenlerin cesetleri de oraya buraya dağılmıştı. Bu kabartmanın en üst tarafı bozulmuştu ve blok öylesine hasar görmüştü ki götürülemedi. Alt bölümde ise sivri miğfer giymiş, diz çökmüş iki okçu, ok atan bir haremağası, bu grubun arkasında ellerini kaldırdıkları için esir oldukları muhtemel çeşitli figürler vardı. Giysiler ve süslemeler özenle yapılmışlardı. Karşıdaki blokta (no 1, f duvarı) olanlara çok benziyorlardı. Aynı konunun bir parçasını oluşturdukları için aslında o bloğa eklenmiş görünüyorlardı.

Köşe taşı (no 1) ters çevrilmişti; üzerinde açık olarak, keten şeritlerden ya da keçeden yapılmış koni biçimli şapka giymiş bir fi-

13 Bak Cilt I Sayfa 43

gür vardı, zaten D ve E odalarındaki heykeller anlatılırken betimlenmişti.[14] Taşın üst bölümü (ya da ters olduğu için alt) üzerindeki keski izlerinden belli olduğu gibi bilerek yok edilmişti. Bu açıdan ve durduğu biçimden karşıdaki köşetaşına benziyordu.

Yerde yatan bloklarda iki kabartma vardı: Üstteki hemen hemen yok olduğundan bir arabanın dış çizgileri ve yaya savaşçılar büyük güçlükle seçilebiliyordu. Aşağıdakinde bir kale kuşatması

Kovanın ipini kesen bir savaşçı ve makarayı gösteren bir kabartma.

işlenmişti; kale duvarlarını burçlarını savunan, miğfersiz savaşçılara ok atan bir haremağası göze çarpıyordu. Kuşatanlar, esirleri önlerine katmışlar, ganimetleri de yanlarına almış götürüyorlardı. Yüksek şapkalı bir savaşçı bir makaradan geçen kovanın ipini keserken görülüyordu; bu makara muhtemelen kuşatılanların kuyudan su çekmek için kullandıkları bir araçtı. Kuyuya kovayı indirip çıkarmaya yarayan şimdi de yaygın olarak kullanılan makaralara benziyordu. Kabartma kuzeybatı sarayından getirilmişti.

g duvarının ne karşısında ne de yakınlarında blok vardı. i du-

14 Bak Cilt I. Sayfa 100. Bu figürün başı British Museum'da sergilenecektir

varının blokları da kabartmasızdılar. Duvar ii'de karşı karşıya duran blokların üzerinde bu salonun girişindekilere biçim olarak benzeyen insan-başlı kanatlı boğalar vardı. Ama alın ve başın da içinde bulunduğu tüm bölümler alçak kabartma şeklinde yapılmıştı. Üzerlerinde hiçbir yazı taşımıyorlardı. Şapkası yüksek kare şeklindeydi; bu kabartmalar tüm açılardan höyüğün merkezinde bulunan boğanın kalıntılarına benziyordu.

j ve jj duvarları heykelsiz bloklarla kaplanmıştı, kuzeybatı sarayındaki blokların arka yüzlerinde olan yazılara benzer bir yazı taşıyordu her biri. Bu da onların o binadan buraya getirildiklerini kanıtlıyordu.

k duvarında üç heykelli blok vardı. Numara 12 ve 16'da olanlar zaten betimlenmişlerdi.[15] Numara 17 neredeyse tamamen yok olmuş kanatlı bir figürdü. Zeminde, bu duvardaki 18 numaralı bloğun karşısında üzerinde uzun bir yazı olan geniş kare bir taş vardı. Şimdiye kadar yapılan bulgularda başka hiçbir kaydına rastlanamayan bir kralın adı ve ünvanı ile başlıyordu bu yazı. Çiviyazısındaki ok başlı yazı karakteri, bu yazının kuzeybatı sarayının kurucusunun torununun torununun hüküm sürdüğü bir döneme ait olduğunu gösteriyordu.

l duvarını oluşturan çeşitli blokların arka yüzlerinde de kabartmalar vardı ama öylesine hasarlıydılar ki yalnızca izleri kalmıştı üzerlerinde. Bu duvarın karşısındaki döşemede yatan bloğun kenarları yükseltilmişti, ortasından delinmişti.

m duvarının bütün bloklarında kuzeybatı sarayının kurucusunun ismini içeren yazı vardı. Daha önce betimlenen ters bloğun da (numara 10) aynı saraydan getirilmiş bir döşeme taşı olduğu anlaşılıyordu.

Büyük salonun c girişinin kuzeyinde bina kalıntıları bulundu ama tam odaya hiç rastlanmadı. Hiçbir yere yerleştirilmemiş birçok blok oraya buraya dağılmıştı. Bunların hepsi de başka bir binadan bu sarayın yapılması için getirilmiş ama hedeflerine ulaşmadan öylece terkedilmiş görünüyorlardı. Bir sürü ayrı duvarlar günışığına çıkarıldı ama onların ait oldukları odaların biçimlerini ve boyutlarını kestirebilmek imkansızdı.

c girişinin önünde, yaklaşık altmışyedi metre ondan uzakta başka bir girişi oluşturan bir çift kanatlı boğa kalıntısı vardı. İki girişin arasındaki bu boş yer, üstü açık olarak düşünülmüş büyük bir salonu içeriyor olabilirdi. Bu salonun doğu kenarını oluşturan

15 Bak Cilt I. Sayfa 54.

duvar, eğer bitirilmişse tamamen gözlerden uzaktaydı şu an; kireç tozuna dönmüş sumermeri parçaları ile şurada burada ancak izleri görülebiliyordu. Karşının ya da batı kenarının duvarını, muhtemelen başka bir yerden getirilmiş birkaç heykelli blok temsil ediyor ve yalnız duruyordu. f girişinin sağında ve solunda kabartma olarak yapılmış dev figürlerin kalıntıları vardı; ama ateş onların da hakkından geldiği için binlerce parçaya dönüşmüşlerdi.[16] Onlar da başka bir yapıya ait oldukları izlenimini veriyorlardı.

r duvarını oluşturan üç bloğun üzerindeki kabartmalar bahsedilmeye değer nitelikteydi: Bir zamanlar başka bir yapı parçasını oluşturuyorlardı ama ne kuzeybatı ne de merkezdeki saraydı bu yapı. Daha önce betimlenen q duvarındaki[17] kabartmalarla aynı dönemden olduklarını sanıyorum. Numara 1'in alt bölümünde çok süslü bir arabada oturan bir arabacı vardı; at yaya giden bir seyis ve haremağası tarafından çekilerek götürülüyordu. Bu kabartmanın bir dizinin parçası olması gerekliydi çünkü içinde yer alan figürler muhtemelen kralın hizmetçileri idi. Atların süsleri Horsabad'dakilere benziyordu. Bu kabartmanın üzerinde başka bir araba ve yaya bir adam figürleri vardı; ama tamamen bozulmuşlardı. Numara 2'nin alt bölümünde ayağının dibinde yüzükoyun yatan esirin boynuna ayağını koymuş, mızrağını da onun üzerinde kaldırmış kral resmedilmişti. Kralı elinde bir yelpaze tutan haremağası izliyordu. Onun önünde ise yanında başka bir haremağasının kendisine eşlik ettiği veziri vardı. Bu kabartma bundan önce gelenin bir parçası olamazdı çünkü öyle olsaydı, kralın yüzü arabaya dönük olurdu. Böyle bir duruş Asur heykellerinde asla görülmez. Üst bölüm de oldukça yıpranmıştı. Ancak onların önündeki bir görevli tarafından tutulan oldukça yüksek bir kalkanın arkasından oklarını atan savaşçıların izlerini seçebiliyordum.

Numara 3'ün alt bölümündeki kabartma da önemliydi. Bu bir geçit töreniydi. Ya savaşçıların omuzlarının üzerinde taşıdıkları tanrıların ya da bir şehri yağmadan dönen savaşçıların boyunduruk altına aldıklarından topladığı putların geçit resmiydi bu. Her bir figürü dört adam taşıyordu: Birincisi, yüksek arkalı bir koltuğa oturmuş bir kadındı; izleyene doğru bakıyordu, bu yüzden de yüzü tam kabartma şeklinde yapılmıştı -Asur heykellerinde çok nadiren görünen birşey- bir elinde bir yüzük, diğerinde bir çeşit

16 v duvarı numara 2'de. bir dağ keçisi ya da Alp keçisi götüren kanatlı bir figürün izleri sürülebiliyordu.

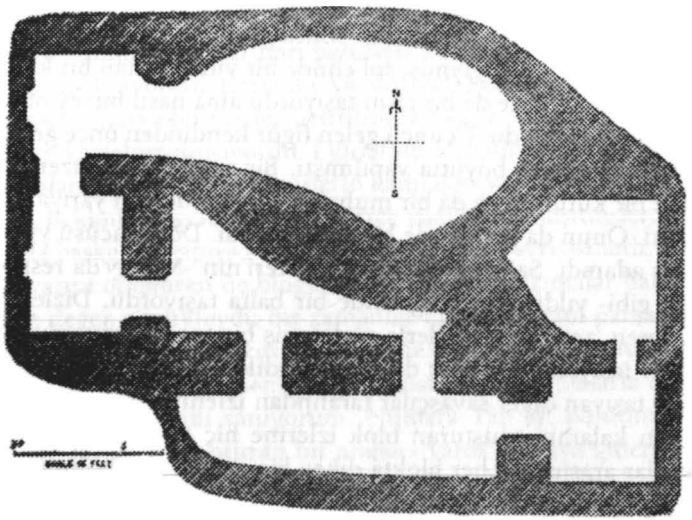
17 Cilt I. Sayfa 43

yelpaze veya üçgen bir cisim tutuyordu. Boynuz süslü, kare sarığının en üstünde bir yıldız vardı. Sonra gelen de sandalyede oturana benzer bir şapka giymiş, sol elinde bir yüzük tutan bir kadın figürü idi. Sağ elinde de bir cism taşıyordu ama nasıl birşey olduğu ayırdedilemiyordu. Üçüncü gelen figür kendinden önce gelenlerden daha küçük boyutta yapılmıştı. Bir sandalyenin üzerinde taşınan bir kutunun ya da bir muhafazanın içinde yarı yarıya gizlenmişti. Onun da sağ elinde bir yüzük vardı. Dördüncüsü yürüyen bir adamdı. Sağ elinde Yunan Jüpiteri'nin -Malta'da resmedildiği gibi- yıldırımını, diğerinde bir balta taşıyordu. Dizlerine kadar inen, zengin işlemelerle süslenmiş bir tunik giyiyordu. Bu figürleri taşıyan savaşçılar da yine kendileri gibi tanrıları ya da idolleri taşıyan diğer savaşçılar tarafından izleniyorlardı. Ama bu dizilerin kalanını oluşturan blok izlerine hiç rastlanamadı. Kabartmalar arasındaki her blokta dikey bir çizgi ile iki bölüme ayrılmış bir yazı vardı.

Bu kalıntıların bulunduğu höyüğün köşesinin tam karşısındaki bir noktadan tüm yönlere hendekler açıldı. Ama ne yazık ki yanmış duvar parçaları, bir yere yerleştirilmemiş bağımsız bloklardan başka birşey bulunamadı. Yeterli araç-gereç ve zaman verilmiş olsaydı emrime, eğer bir zamanlar inşa edilmişse dikkatli bir inceleme, araştırma ile kerpiçten yapılmış duvarının pozisyonunu tam belirleyebilirdim; onları, kalıntıların izleri ile sürerek odaların biçimlerini, belki de tüm binayı ortaya çıkarabilirdim. Yine de bu gömülmüş oldukları toprak ve moloz yığını ile duvarlar arasında odaları ayırdetmek çok zor olurdu. Hiçbir heykel izine rastlayamadığın için, böyle ek bir masrafa girişmenin değmeyeceğine karar verdim.

Bu yapıyı oluşturan blokların dibi kuzeybatıdakilerin en üst seviyesinin bile üzerinde oldukları ve birçok kabartmanın alınmış olduğu o bina henüz bulanamadığı için, bana güneybatı sarayı başka bir harabenin üzerinde duruyor gibi gelmeye başladı. Üç farklı yönde uzun ve çok derin hendekler açılmasını emrettim. Ama yine koyu kahverengili bir topraktan yapılmış küçük başların içinde olduğu, dikkatlice birleştirilmiş tuğlalardan oluşan kare bir delik ya da kutudan başka hiçbir şey bulunamadı. Bu başlar sakallıydılar, çok yüksek, sivri şapkalar (miğfer değil) ya da piskopos tacı[18] giymişlerdi. Yüzeyden altı metre aşağıda bulunmuşlardı, binanın temelinin altına belki bazı dinsel amaçlar için

18 British Museum'da sergilenecektir

Plan 5. Höyüğün güneydoğu köşesindeki kazılar. (Nimrud)

konulmuş putlar veya ilahlardı. Pişmemiş topraktan yapılmış ve bir dereceye kadar benzer bazı nesneler Horsabad'daki devasa boğaların arasındaki döşemeyi oluşturan blokların altında gömülü olarak bulunmuştu.

Büyük salonun d girişine yakın bir yerde, yanmış odun ve odun kömürü yığınlarının arasında, düşmüş bir bloğun altında iyi korunmuş bir direk parçası bulundu. Dut ağacındandı. Asur harabelerinde şimdiye kadar bulunan sağlam, tek ağaç parçası buydu.

Diğer bölümlerden açıkça daha yüksek olan höyüğün güneydoğu köşesi Asur sarayları 'dan en eskisini yıktıktan sonra ülkeyi ele geçirenlerin mezarlık olarak kullandığı bir yer olarak ortaya çıkıyordu. Orada bulunan iki mezarı size daha önce anlatmıştım.[19] Daha sonra da birçok mezar bulundu. Çoğunlukla oval bir kapak şeklinde olan lahitin şekli aynıydı. Ama höyüğün merkezindeki yapının harabelerindekilere benzeyen, bir bloktan kapağı olan, birbirine güzelce tutturulmuş tuğlalardan güzelce yapılmış iki farklı mezar daha vardı. Hepsinin içinde, topraktan yapılmış vazolar, bakır ve gümüş süsler, gözyaşı şişeleri, küçük sumermeri şişeleri vardı. İskeletler güneşığına ilk çıktığında tam oldukları halde, dokunulur dokunulmaz parça parça oldular. Yalnızca iki kafatası korunmuştu. Mezarların arasında çeşitli büyüklükte

19 Bak Cilt I. Sayfa 243

vazolar, lambalar, bazıları sağlam, bazıları parçalara bölünmüş küçük çömlek parçaları oraya buraya dağılmışlardı.

Bu mezarları kaldırdıktan sonra, onların altında bir yapının kalıntılarını buldum, planını verdiğim yedi oda daha keşfettim. Odaların içinde yazı ya da bloklara rastlamadım. Odalar Kuyuncuk'un kuzeyindeki harabelerde bulunanlara benziyorlardı.[20] Duvarların aşağı bölümü birbirine sıkıca tutturulmuş 108 santimetre yükseklikte, altmış-doksan santimetre genişlikte, kireçtaşından basit bloklardan oluşuyordu. Kerpiçlerin üst bölümü beyaz alçıdan kalın bir tabakayla kaplanmıştı. Bu kerpiç duvarın izlerini blokların yaklaşık olarak dört metre üzerinde sürebiliyordum. Odalar kireçtaşı ile döşenmişti. Ne bir yazı vardı üzerlerinde ne de yapının karşılaştırmalı olarak ne zaman yapıldığını gösteren parça kalıntıları. Duvarlarda kuzeybatı saraylarının odalarındakilere benzeyen girintiler vardı, kapı payandaları bir çeşit korniş süsleri ile bezenmişlerdi. Alçılı duvarların üzerinde renk izlerine rastlanamadı.

Bu odaların dibinde, süprüntülerin içinde çeşitli küçük nesneler bulundu; bunların arasında renk izlerinin[21] üzerinde sürülebildiği çok süslü, beyaz sumermerinden yapılmış bir kadın başından söz edebilirim.

Höyüğün güney kenarında bir hendek açıldıktan sonra, kare taşlardan daha doğrusu bloklardan yapılmış bir dış duvar bulundu. Dış duvarın ötesinde benzer şekilde yapılmış, içe doğru giden başka duvarlar, içinde çeşitli delikler açılmış taş koltuğa benzeyen alçak bir platform göze çarpıyordu. Araplar bu delikli platformu et kızartırken kömürleri doldurup ateş yaktıkları taş ocaklara benzettikleri için, buraya "kebap dükkanı" demeye başladılar. Bütün yüzey odunkömürü ve süprüntülerle kaplanmıştı. İçinde, birkaç tane küçük vazo, her iki yüzünde çiviyazısı ve kenarlarında hayvan figürleri olan iyice cilalanmış siyah bir blok parçası bulundu. Höyüğün bu bölümünün güneydoğu kenarında da benzer yapılar bulundu. Merkezdeki odalar da dahil bunların hepsi çok büyük bir yapının bazı bölümlerini oluşturuyor izlenimi veriyordu.

Güneybatı köşesindeki saray ile az önce betimlediğim harabelerin arasında derin bir koyak vardı; bu ya sözünü ettiğim platforma inmek için yapılmış kış yağmurları ile gittikçe genişlemiş ve

20 Cilt I. Sayfa 27

21 Bu baş -British Museum'da sergilenecektir

derinleşmiş yapay antik bir geçitti ya da tamamen doğal bir su yolu idi. Karar veremedim. Onun kıyıları boyunca tuğla işi yığınlar göze çarpıyordu. Zaten keşfedilmiş odaların altında yeni yapılar bulma umuduyla, bu koyaktan güneydoğu köşesinin içine doğru birkaç hendek açtırdım. Sumermerinden kabartma parçaları, sarı kireçtaşından kanatlı bir boğa kalıntıları, küçük figürlerin üzerinde olduğu merkezdeki sarayda bulunana benzeyen bir dikilitaştan kopmuş siyah taş parçası bulunanlar arasındaydı. Ama daha üstteki yapının batısında bunları buldum. Boyanmış süslerin kalıntılarını hâlâ üzerinde taşıyan kerpiç duvarın izlerini gittiği yere kadar sürebilirdim ama kazılar yapının büyüklüğünü ve içeriğini doğrulamaya yetecek kadar geniş ölçekte değildi. Heykelli blok bulamadığım için harabelerin bu bölümünde araştırmalara devam etmedim.

Geriye höyüğün kuzeydeki en uç noktasına yakın doğu yüzünde yaptığım eşsiz bir keşiften bahsetmek kalıyor. Daha içteki yapıları kuşatan duvarın nasıl birşey olduğunu anlayabilmek amacı ile dışta olan eğimden bir hendek[22] açtım. Ne sumermeri bloklarından, ne taş parçalarından birşey gözüme ilişti; duvar kerpiçtendi ve kalınlığı yaklaşık olarak on beş metre idi. Merkezinde, yüzeyden yaklaşık 4.5 metre aşağıda işçiler pişmiş tuğlalardan yapılmış küçük, kemerli bir odaya rastladılar. Yüksekliği ve genişliği üç metre civarındaydı. Kubbe iyi bilinen kubbeli çatı ilkesine - tuğlalar kenarlara birbirinin karşısına yerleştirilerek, muhtemelen kemer tamamlanana kadar bir iskeletle desteklenerek- yapılmıştı. Büyük bir bölümü cürufla kaplı olan bu oda neredeyse ağzına kadar süprüntülerle kaplanmıştı. Duvarları ve kemerli çatıyı oluşturan tuğlaların kenarları neredeyse cam gibi olmuşlardı, çok büyük bir sıcağa maruz kaldıkları açıktı. Aslında bu odada cam yapmak ya da metal eritmek için kullanılan büyük bir ocak görüntüsü vardı. Ne işe yaradığını tam anlayamadım. Kalın duvarın ortasına gömülmüştü, ona giden bir giriş izine rastlayamadım. Bu bakımdan eğer gerçekte bir ocak ya da başka bir şeyse, duvarın üst bölümünün yapılmasından önce kullanılmış olmalıydı.

Höyüğün diğer bölümlerinde[23] birkaç hendek daha açıldı. Her yerde yapı izleri buldum, genellikle yüzeyden üç-dört buçuk metre aşağıda pişmiş tuğlalardan oluşan bir döşemeye ulaştım. Höyüğün kuzey yarısında ilk sarayın kurucusunun ismi tüm tuğ-

22 r. plan I

23 o. p q. s ve plan I'de t..

laların üzerinde yazıyordu. Bununla birlikte kabartmalar ya da yazılar bulunamadı. Yine de zaman zaman süprüntülerin arasından birçok küçük nesne çıkarılıyordu. Bunların arasında, bakırdan yapılmış, bir tahtın ya da koltuğun dibine ait olabilecek üç aslan pençesinden bahsedebilirim.[24]

Harabeler kuşkusuz yeteri derecede araştırılamadı; bana verilmiş imkanlarla araştırmalarımı istediğim büyüklükte ve derecede sürdürebilmem mümkün görünmüyordu. Yeterli derinlikte ve uzunlukta bir hendek daha açtıktan, hiçbir kabartma ve yazı izine rastlayamadıktan sonra kazıyı durdurup başka bir yeri denedim. Bu şekilde ilerleme yöntemi ile hiç değilse, höyüğün bu bölümünde büyük bir yapı izinin olmadığını kanıtladım. Ama böyle bir yapıdan bloklar alındığı, bu blokların merkezde bulunanlar gibi başka bir yere götürülmek için bir arada bulunma ihtimali olduğu halde yapı belki hâlâ toprağın derinliklerinde yatıyordu. Ama hâlâ böyle kalıntıların olduğunu işaret eden hiçbir şey yoktu ve belki de ben boşu boşuna aylarca burayı kazmak zorunda kalacaktım. Deneme kazılarında yeni masraflara yol açacak olan elle tutulabilir birçok hedef vardı ve belki de hiçbir sonuç çıkmayacaktı bunlardan. Bu yüzden Nimrud'un büyük bölümünü Asur harabelerini araştırmaya benden sonra devam edeceklere bıraktım.

24 Plan I p'de bulundu

ONİKİNCİ BÖLÜM

KALAH ŞERGAT'TA GİRİŞİLEN KAZILAR•HARABELERDEN AYRILIŞ•SENİDİK•KATRAN KUYULARI•ABDURABU•HARABELERE VARIŞ•İŞÇİLERİN KORKUSU•OTURMUŞ BİR FİGÜRÜN BULUNUŞU•ARAP KAMPI•ARAP YAŞAMI•HÖYÜKTE KAZILAR•MEZARLARIN BULUNMASI•YAPI KALINTILARI• HÖYÜKLERİN BETİMLENMESİ•NİMRUD'A DÖNÜŞ

Büyüklükte Kuyuncuk ve Nimrud harabeleri ile boy ölçüşen Kalah Şergat höyüğünü kazmayı çok istiyordum. Şamar Aşiretinden bir Arap ara sıra gelir ve işçilerimin arasında bir gece geçirirdi. Höyüğün yakınlarında çadırlarını kurmuş olan göçebe Arapların çok uzun zamandır merak ettikleri ve korktukları dev heykel figürleri ve putlarla ilgili korkunç öyküler anlatarak benim Arapları eğlendirirdi. İlk ziyaret ettiğimde sözü edilen yerde boşu boşuna böyle kalıntılar aramıştım. Ama bahar aylarında civar yerlerde konaklamak için çayırlar arayan Araplar iddialarında direndiler ve bana bu garip heykellerin -söylenildiğine göre kara taştan oyulmuştu- nerede bulunabileceklerini göstermeyi teklif ettiler. Mezopotamya'da gavur putları ve hayaletlerini içeren martavalların olmadığı neredeyse tek bir harabe olmadığından Kalah Şergat'ı da bu sayının içine dahil ettim, tüm bu öyküleri Arapların geniş hayal gücüne yordum. Kalah Şergat'ın olduğu yer yağmacı grupların, Şamar, Anaza ya da Ubeyd aşiretlerinin buluşma yeri olduğundan çok tehlikeli bir yerdi. Bazı güçlü kabilelerin koruması altında kısa bir süre kalana kadar harabelere yapacağım ziyareti ertelemiştim.

İşçilerimi orada kazı yapmaları için göndermem halinde de ke-

sinlikle koruma gerekiyordu.

Musul'un civarındaki bölgelerde olan çayırlar yağmursuzluk nedeni ile tamamıyla kurumuş olduğu için Cebur Araplarının üç büyük bölümü Musul'un aşağısında Dicle'nin kıyılarında kendilerine kamp yeri ayarlamışlardı. Abdurabbu aşireti ile birlikte nehre inmiş önce çadırlarını Zap'la Dicle'nin birleştikleri yerin yakınlarındaki Senidik'te[1] kurmuşlar daha sonra Kalah Şergat'a doğru hareket etmişlerdi. Ben de bunun o büyük höyükte kazı yapmak için bir fırsat olduğunu düşünmüştüm. Şeyh işte çalışacak Arapları ve onları koruyacak olan muhafızları sağlayacağına dair bana söz verdiğinden gözetmenlerimden birisi olan Mansur'u oraya gönderdim. Ondan birkaç gün sonra da Cebur Arapları arasından seçtiğim Nimrud'da çalışacak işçiler, Bay Hormuzd Rassam, Bayraktar ve birkaç iyi silahlanmış adamla birlikte yola çıktım.

Atları nehirde yüzdürerek karşıya geçirdik, kendimiz de küçük bir salla geçtik. Cehennem Vadisi'nden geçtikten sonra çöle daldık. Genellikle yılın bu zamanında yeşilliklerle kaplı olan bir tarla yolundan gidiyorduk, ama bu kez kuraklık yüzünden çoraklıktan başka birşey yoktu. Birkaç saat süren at yolculuğu boyunca yarı-aç sürüsünü önüne katmış, bezgince dolaşan yalnız bir çobandan başka hiç kimseye rastlamadık. Güneş batarken Cebur'un konakladığı küçük bir kampa ulaştık. Çadırlar, Dicle kıyılarındaki yüksek kamış demetlerinin ortasında ve neredeyse Sultan Abdullah'ın mezarının karşısında kurulmuşlardı. O kadar iyi gizlenmişlerdi ki onları bulmak, çalılıkların üzerinden yükselen ince dumanı görmek için bir Bedevinin deneyimli, alışkın gözlerine ihtiyaç vardı.[2] Sığırlar ve koyunlar nehir sularının oluşturduğu sulak toprakta zar zor yetişmiş bir otlak parçası buldu. Araplar da hayvanları kadar kötü durumdaydı ama yine de bizi büyük konukseverlikle karşıladılar, bizi ağırlamak için hemen çok zayıf bir koyunu kestiler.

Kampın yakınında Nimrud ve Kuyuncuk'un sınırlarını çevreleyen tepelere küçük bir ölçekte benzeyen alçak tepelerden oluşmuş, bir Asur şehri ya da kalesi olduğunu açıkça belli eden kare bir avlu vardı. Bir süre araştırdım ama ne çiviyazısı izleri taşıyan tuğlalara ne de çanak çömlek parçalarına rastlamayı başardım.

1 Sanduk'un çoğulu olan Sunedik'in bozulmuş hali. Nehrin yanındaki taşların garip biçiminden dolayı Araplar burayı öyle adlandırıyorlardı.

2 Çölde kamp bölgesi aşiretin üyelerinin iyice bildiği bir simge ile işaretlenir. Eğer bu işaret konulmasaydı, genellikle bazı oyuklara, koyaklara kurulan ve soyguncu kabilelerden kendilerini korumak için gizlenen çadırların yerlerini bulmak çok zor olurdu.

Ertesi gün katran ya da Arapların dediği gibi "Kayara" kuyularına geçtik. Höyüğün büyük bir bölümünü kaplıyordu; topraktaki çatlaklarda katran kaynıyordu. Cebur ve çukurların yakınlarında konaklayan diğer aşiretler katranı satmak için Musul'a ve Paşalığın diğer kasabalarına götürüyorlardı. En çok inşaat işlerinde kullanılıyordu. Nehirdeki botları su geçirmesin diye sıvamak, derilerinin maruz kalabileceği hastalıklardan acı çeken develere sürmek için de özellikle talep ediliyordu. Çukurlardan ayrılmadan önce Araplar hep yaptıkları gibi katranı yaktılar, millerce öteden görülebilecek kapkara koyu bir duman kapladı her yeri. Öğle olmadan Abdurabu'nun çadırına eriştik. Kalah Şergat'ın on mil kuzeyinde nehir ve ona paralel uzanan alçak tepelerin eteklerinin arasında kalan, alüvyonlu bir toprak şeridinin yukarı ucuna kamp kurmuşlardı. Buradan Dicle'nin kıyılarını yeşil giysilerle giydiren ormanın ya da Zor'un üzerinde yükselen büyük höyük görünebiliyordu

Hiçbir Şeyh Abdurabu'dan daha dostane bir karşılama yapamazdı. Beni karşılamak için atına atlayıp geldi ve hiç duraksamadan aşiretinin yarısına yetecek kadar koyunun kesilmesini emretti. Geceyi onunla geçirmeyi yine de reddettim ama o Kalah Şargat'taki kazıların sonuçlarını görmeyi çok istediğimi bildiğinden kalmam konusunda ısrarcı oldu. Kahvaltıdan sonra benimle harabelere geleceğini eğer höyüğün yakınlarında bir yeşil yaprak bulunursa bütün çadırlarını beni korusunlar diye höyüğün yakınına taşıyacağını açıkladı. Bu arada onurlandırmak için beni karıları ve güzelliğini her zaman Cebur'lardan duyduğum ve hiç de bu ünü haketmemiş gibi kızkardeşi ile tanıştırdı. Kız hâlâ evlenmemişti. Abdurabu da Mezopotamya'daki en yakışıklı adamlardan biriydi.

Öğle olduğunda harabelere doğru yola çıktık, orman kıyısı boyunca ilerliyorduk. Yaban tavşanları, kurtlar, tilkiler, çakallar ve yaban domuzları sık sık yolumuza çıkıyordu, her türlü av serbestti. Araplar peşlerine düştüler hemen ama hayvanlar benim gri tazılarım onlara ulaşana kadar kendilerini gizleyebilecekleri sık çalılıkların arasına çoktan dalmıştı. Aslanlar da ara sıra Kalah Şergat'ta çok nadiren de Dicle'nin[3] yukarı bölümlerinde görülü-

3 Aslanla sık sık Bağdat'ın aşağısında -yukarısında pek nadir- Dicle kıyılarında karşılaşılır. Albay Chesney komutasındaki ilk buharlı gemi Fırat'ın suya indirildiği Bir'de olduğu kadar Fırat boylarında da aslana rastlanıldığına inanıyorum. Sincar'da Habur'un kıyılarında Araplar sık sık aslan yakalarlar. Huzistan'da yani eski Susayna'da da boldur. Ben üç dört tanesini bir arada görmüştüm hatta o ilde yaşayan aşiretin reisleri ile birlikte aslan avlamıştım.

yordu. Bir yıl önce salla Bağdat'a gidiyordum, bu yerden çok da uzak olmayan bir yerden aslan kükremesi geldi; buralarda aslan çok seyrek görünürdü ama biz saatlerce böyle güzel bir av için boş yere çalılara vurup durduk hayvan dışarı çıksın diye.

Çimenlere gelince, ormandaki ağaçların dibindeki bir iki tutam dışında neredeyse hiç yoktu. Kuraklık tüm çölü kasıp kavuruyordu. Geçen yılın yeşil, çiçeklerle, bol doğal kaynak suları ile kaplı koruları, sapsarı sıcak bir çoraklıkla yer değiştirmişti. Bedevilerin perhize girmiş sürüleri bile ancak ölmeyecek kadar ot bulabiliyorlardı.

Birlikte atla giderken Abdurabu, bir kamp yeri, sürüsü için bir parça çayır bulma umuduyla her köşeyi, koyakları inceliyordu, ama onun bu keşif girişimleri pek başarılı sonuçlar vermiyordu.

Höyükteki işçiler atlıların yaklaştığını görünce, düşman bir kabilenin yağma için geldiğini düşünerek çarpışmaya hazırlandılar. Bizi tanır tanımaz, üzerlerindeki giysileri fırlatıp attılar, gömleklerini omuzlarından aşağı doğru sarkıtıp, kollarından bellerine bağladılar, savaş naraları atarak, deliler gibi hendeğe girip çıkmaya başladılar.

Onların çığlıklarını ta uzaklardan duyuyorduk ama baktığımız zaman çıkardıkları toz topraktan başka birşey görünmüyordu. Mansur'u buldum hemen, sanki savaşacakmışız gibi savunma düzenine soktu bizi. İlerlerken gözcüler bizi selamladı, her yüksek tepecikte tepeden tırnağa silahlı adamlar vardı. Her hendeğin yakınında, işçilerin kullanılmaya hazır fitilli tüfekleri ve mızrakları vardı. "Buu tedbirler niçin?" diye sordum ürkmüş bir Hıristiyana. "Ya Rabbi, Tanrı seni korusun Beyim" diye başladı sözlerine. "Bizim canımızın sizinkinin yanında hiçbir değeri yok, Tanrı size uzun ömürler versin. Ama bu dünyadaki tüm kafirler Anaza olsun, Şamar olsun, Ubeyd olsun hepsi burada toplanıyor. Boğazımızdan bir lokma ekmek girdi diyelim, ah ah! ne olur biliyor musunuz? Onu tekrar tükürmek zorunda kalırız, onu yemeden önce lanet olası Bedevilerle çarpışmak zorunda kalırız çünkü. Uyurken gözlerimizi kapadık mı yandık! Hemen gelirler, kazanımızı, tenceremizi, çömleklerimizi çalarlar, o zaman da ekmeğimizi pişirmek için hiçbir şeyimiz kalmaz geride. Bu şu anlama geliyor; eğer bizi silahla öldürmezlerse, açlıktan ölmemiz gerekir. Çölden geliyorlar, nehirden geliyorlar, kuzeyden, güneyden doğudan, batıdan her yerden geliyorlar. Biz sizin ekmeğinizi yedik, bu kadar çile çektik, inşallah bizim de yüzümüz güler bir gün!" Bu son pa-

ragraf onların katlandıkları acıların bir dereceye kadar abartılmış öykülemesi sayılabilir belki ama neredeyse, çöldeki aşiretlerden bir grup atlının gelip boy göstermediği tek bir gün geçmiyordu.

Üstelik ziyaret nedenleri de hep dostane niyetlere dayanmıyordu. Genel kıtlık, Sofuk ve Necris arasındaki rakiplik Arapların huzurunu bozmuştu, herkesin gözü komşusunun malında mülkündeydi. Daha da beteri, bilgeliğin tüm sırları ve gizleri ile donanmış bir Frenk hazineler buluyor, söylentileri bütün ülkeye ya-

Bazalttan oyulmuş oturan figür (Kalah Şergat)

yılmıştı. Kalah Şergat'a atlarına atlayıp gelen bir sürü kişi geldiklerinden çok daha zengin olarak geri dönmeyi umuyor, üstelik bir yabancıdansa kendilerinin bu ülkenin sahibi olarak altın ve gümüş yığınlarını kucaklamaya daha çok hakları olduğunu düşünüyorlardı. Bununla birlikte höyüğü ziyaret eden Bedevilerle birkaç kafa kırılması ile sonuçlanan önemsiz kavgaları saymazsak ciddi hiçbir çarpışma olmadı. -Çünkü benim adamlarım, ancak çok iyi silahlanmış bir grupla hakkından gelinebilecek bir görüntü veriyorlardı.

Kazılar yoğun olarak höyüğün batı yüzünde gerçekleşmekteydi. Sessizliği sağladıktan, benim gelişimle ortaya çıkan coşku nöbetini yatıştırdıktan sonra hendeklere indim. Gerçek boyutlara yakın, siyah bazalttan oturmuş bir figür ortaya çıkarılmıştı. Ama birçok yeri kopmuştu. Kafa ve eller yok olmuştu. Heykelin diğer bölümleri de çok hasarlıydı. Üzerine oturduğu kare tabure veya

bloğun üç yüzü çiviyazıları ile kaplıydı. Kralın adını ve ünvanını içeren ilk satır neredeyse tamamen bozulmuştu. Ama bir iki harf Nimrud merkez sarayındaki büyük boğaların üzerinde yazan isim ile bunun aynı olduğunu bana kanıtlamaya yetmişti. Yazının ilk sütununa, aşağı doğru bir göz attığımda kralın babasının (en eski Nimrud Sarayının kurucusu) ve büyük babasının isimlerini gördüm, bu okumanın doğru olduğunu hemen kanıtladı. Az sonra bir Arap bana üzerinde kısa bir efsane yazılı bir tuğla getirdi. Üzerinde üç isim vardı. Böylece bu bulgular bana yeni keşfedilmiş olan harabelerin karşılaştırmalı dönemlerini belirleme imkanını sağlamış oldu. Hiçbir zaman Asur'daki diğer harabeleri araştırmadan önce Nimrud harabelerinde bulduğum soyağacı listelerinin değerini tam anlamıyla anlayamamıştım. Onlar, her zaman karşılaştığım kaya tabletlerin, saraya benzer büyük yapıların karşılaştırmalı dönemini tam anlamıyla belirlememe hizmet ettikleri gibi, dönemlere ait sanat üslubunu da ortaya çıkarmama yaradılar.

Bulunan figür Nimrud ve Horsabad'dakiler gibi kabartma şeklinde değil tam heykel biçiminde yapılmıştı. Muhtemelen kralın heykeli idi bu. Sakal parçaları hâlâ duruyordu, elleri dizlerinin üzerindeymiş gibi görünüyordu, uçları püsküllü bir giysi ayak bileklerine kadar iniyordu. Araplar bu heykelin birkaç yıl önce de göründüğünü söylüyorlardı, o zaman belki de çok ağır yağmurların yağdığı bir yılda üzerindeki toprak yıkanıp gittiği için, kısa bir zaman ortaya çıkmış, daha sonra tekrar gömülmüştü. Höyüğün ağzında duruyordu. Muhtelemen asıl yeri de burasıydı. Mansur buna karşılık gelen başka bir heykel bulma umuduyla dik açı ile dört bir yanda yeni hendekler açtı ama hayal kırıklığına uğradı, ne heykel ne de bir yapı izi vardı.

Höyüğün diğer bölümlerinde duvar kalıntıları vardı ama hiç heykel bulamadık. Nimrud saraylarında bulunan mezarlara benzer birkaç mezar açıldı. Mansur onlardan çıkan topraktan yapılmış vazoları, şişeleri bana getirdi. Bunlardan başka ayrıca, toprak yığınları arasında Nimrud'da çıkarılana benzer bir dikilitaşa ait olduğu görünen üzerinde kabartma şeklinde küçük figürlerin yapıldığı kara taş parçaları, çiviyazısı ile yazılmış bakır parçası, yine çiviyazıları ile kaplı taş parçaları topladı.

Hendeklerin hepsini şöyle bir dolaştıktan sonra, atıma atlayıp çadırıma gittim. İşçilerimin çadırlarının ortasında kurulmuştu. Araplar, höyüğün kuzey eteklerindeki ormanlık içinde Dicle'den

fazla uzak olmayan emin bir bölgeye kamp kurmuşlardı. Nehirden gelen bir hendek neredeyse tüm çadırları kuşatmıştı, böylece ağaç ve çalıların yardımıyla da bütün çadırlar çok iyi gizlenmişti. Abdurabu geceyi geçirmek için yanımda kaldı. Ben harabeleri araştırırken o da çadırları için uygun bir yer, sığırları için de iyi bir otlak bulmak için atı ile oradan oraya geziyordu. Araplar da adet olduğu gibi, kamplarından az bir mesafe uzak olan otlak tükendiğinde yeni çayırlar arıyorlardı kendilerine. Şeyhler ve aşiretin önemli adamları kısraklarına binip, sürülere yetecek kadar bereketli çayırları bulana kadar tüm bölgede ileri geri gezip dururlardı. İyi bir yer seçtikten sonra, hemen geri gelip başarılarını anlatıyorlar, ertesi sabah hemen oraya taşınma niyetlerini açıklıyorlardı. İlk önce şeyhin çadırı sökülüyordu genellikle, daha sonra da eğer akıllarına yatmışsa diğer Arapların çadırları sökülüyordu. Eğer herhangi bir kabile şeyhle kavgalı ise ve ondan ayrılmak istiyorsa şöyle bir yol izliyordu: Çadırlarını terkediyorlardı ta ki diğerleri çadırlarını söküp gidene kadar. Daha sonra onlar gelip başka bir yöne doğru yola düşüyorlardı.

Abdurabu sonunda nehrin kıyılarında höyüğün güneyinde bir yere karar kıldıktan sonra çadırlarının nasıl yerleşeceğine dair planını yaptı ve adamlarından birini, aşiretine ertesi gün Kalah Şergat'a taşınmaları emrini iletmesi için gönderdi. Bununla ilgili bazı işler yapılması gerektiğinden benim çadırımda yiyeceği akşam yemeğini başka bir güne erteledi. Soğuk ve nemli bir hava vardı dışarıda. Çalı çırpı ve ağaç kütükleri toplayan Araplar, ormanın içlerini aydınlatan büyük bir ateş yaktılar. Gece ilerlerken birden üzerimizde fırtına koptu, rüzgar giderek bir tayfuna dönüştü -yağmurlar hızla sel olup akmaya başladı- gök kızgın kızgın gürlemeye, tepemizde yıldırımlar patlamaya, şimşek ardı arkası kesilmeyen ışık ırmakları ile etrafımızı yalayıp geçmeye başladı. Fırtına dindiği zaman, manzarayı izlemek için çadırdan azıcık uzaklaştım: Yaktığımız ateş, kampımızın çevresindeki ağaçların üzerine korkunç bir kızıllık saçıyordu. Büyük höyük karanlık göğe doğru başını mağrurca kaldırmış yalnız bir dağ gibi karanlıkların içinden seçilebiliyordu. Her taraftan çakalların tüyler ürperten ulumaları, ufukta alacakaranlığın son ışıkları kaybolur kaybolmaz harabelerdeki yeraltı inlerinden çıkan binlerce hayvanın sesleri geliyordu. Antik bir duvarın üzerine tünemiş olan baykuş, hüzünlü şarkısını okuyordu. Arapların tiz kahkahaları çakal ulumalarını bastırıyordu bazan. Sonra tüm dünyevi sesler, derin-

lerden gelen, gökleri yırtan bir gök gürültüsüne bırakıyordu meydanı. Bu öyle bir viranedir ki; yalnızca böyle sahnelere tanıklık etmiş olanların bilebileceği türden Afrika'nın kumlu ıssızlıklarından çok daha büyük bir yalnızlığı insana duyumsatan bir virane. Çünkü burada doğanın olduğu gibi insanın da enkazı vardır. Birkaç yıl önce yine aynı yerdeydim. Rehbersiz ve korumasız dört yabancıydık bu topraklarda. Atlarımızın yularları yanı başımızda toprağa çakılmış, otluyorlardı, o zaman tehlikelerle çevrildiğimiz halde bunları pek az önemsemiştim, sürekli yağmur altında kalmıştık. Tüfeklerimizle vurabildiğimiz bazı hayvanları yemiş, pelerinlerimizin altında, yaktığımız küçük ateşin sönmeye yüz tutan közlerinin kenarına kıvrılıp uyumuştuk.[4] O zamanlar burayı bir daha ziyaret edeceğim hiç aklıma gelmemişti.

Ertesi sabah güneş doğduktan hemen sonra Abdurabu'nun son kampından at sırtında yalnız başına gelenler kampımıza varmaya başladılar. Daha sonra aşiretin büyük bir bölümü geldi onların arkasından. Birbiri peşi sıra uzun diziler halinde gelen, deve, koyun, yüklü eşekler, kadınlar, erkekler ve çocuklar tıpkı Sofuk'u ziyarete gittiğim zaman betimlediğim gibi nehir kıyısındaki küçük ovayı ağır ağır doldurdular. Büyük bir hareket ve telaş kapladı ortalığı. Herkes komşusundan daha çok bağırmaya çalışıyor, her türlü şiddet gösterisinde ondan üstün gelmeye çabalıyordu. Yabancı biri bunu kesinlikle büyük bir kavga zannederdi; yüzlerce kadın ve erkekten iki kişi bile çıkan sorunla ilgili ortak bir nokta bulamıyordu. Her birey bir başkasından farklı görünüyordu. Tüm bu hay huyun konusu, daha sonra gelecek olan çadırların nereye kurulacağına ilişkin dostça bir tartışmadan başka birşey değildi aslında ve bu mesele bağırmaktan başka şiddetli bir çareye başvurulmaksızın çözüme kavuşturulduğu zaman her aile geçici sarayını kurmaya başlıyordu. Kararlaştırılan yerde develer diz çöktürülüp, eşekler durdurulduktan sonra, üzerlerindeki yükler aşağı devriliyordu. Sonra kadınlar kara keçi kılından yapılmış çadırı yayıyorlar, erkekler de çadırın kazıklarını, mıhları çakmak için ellerinde ağaç tokmaklarla hemen işe koyuluyorlardı. Birkaç dakika içinde bir dahaki taşınma süresine kadar onlara barınma sağlayacak, doğdukları günden beri yaşadıkları türden bir barınak daha kurulmuş oluyordu. Sonra, kadınlar ve kızlar su getirmeye, ateş yakmak için çalı çırpı ve kuru dal toplamaya gönderiliyordu. Erkekler, evle ilgili tüm işleri karılarına ve kızlarına

4 Ainsworth'ün Küçük Asya ve Mezopotamya'da Gezileri, Cilt 2

bırakarak, şeyhin çadırında toplanıyorlardı: Birazdan alevlerle sarılacak olan kuru bir ağaç kütüğünün başında daire oluşturacak şekilde çömeliyor, savaş ya da çapul işlerinde olmadıkları sürece, aylak bir Arabın zamanını en iyi dolduran hikayelere konu olan, gözüpek soygunlar, çalınan koyunlar, başıboş eşeklere ilişkin bomboş konuşmalarla günü geçirmeye hazırlanıyorlardı.

Bu göçebe yaşamda bir Kürt veya Arabın betimleyemeyeceği bir büyü vardır. Bu yaşam üzerine biraz deneyimim oldu, böyle bir yaşamın doğasından kaynaklanan zorluklara rağmen, çölde geçirdiğim günleri büyük bir zevkle anıyorum. Onların hiçbiri göçebeler adına Batı'da modern bilimin sonuçlarından birisi olarak varsayılan bir çeşit komünist felsefeye sahip olduklarını dile getirmemekle birlikte, Doğu'da ilk zamanlardan beri bu felsefe biliniyor görünmektedir. Dostlar ve yabancılar da hiçbir zaman bu felsefenin ilkelerinden muaf tutulmazlar. Karşılıklılık Asya'da Avrupa'dan çok daha az anlaşılan bir kavramdır. Onların malları Eyüp Peygamberin daha az orta malı değildir. Bu dörtbin yıldan beri Keldaniler ve Arapların arasında uygulanan bir sistemdir. Bu çeşit bir yaşamın insan doğası üzerinde daima kötü etkileri yoktur, aksine bu özellik lehte de kullanılabilir. İnsan yarı çıplak, yoksul bir Arabın, şeyhinin kendisine emanet ettiği mektupla, kibirli Paşa'nın karşısına gururla çıkması, onun divanına davet edilmeden kendiliğinden azametle gidip ona eşit bir şekilde oturması karşısında hayranlıktan başka birşey duyamaz. Görevini sanki o görevin kendisine verilmesinden dolayı azıcık mahcup olarak tamamlar. Eğer o gece çadırına dönemeyecek kadar geç olur ya da görevi gereği hâlâ şehirde kalması gerekirse, şehir kapısının dışında bir yere, bir ağacın altına uzanır. Duvarların içinde ya da bir çatı altında uyursa, değeri düşebilir. Şehrin göçebeyi bozacağına inanır. Daha da önemlisi çölün şeyhinin şehirdeki vatandaşları ziyaret edene, valinin saraylarında kendisi şerefine verilen ziyafette yiyip içtiği güne kadar, Arap için en iğrenç olan baskı ve günahların aşiretinde hiç bilinmediğini de iyi anımsar.

Abdurabu ve Arapları çadırlarını kurmaları, ev içi meseleleri halletmeleri için bırakarak, höyüğe gittim. Oturan figürün çevresinde işçilerim tarafından kazılan hendekler, onun en yakın çevresinde hiçbir yapının var olmadığını yeterince kanıtlıyordu. Eğer bu figür dik pozisyonda olmasaydı, hemen bunun başka bir yerden getirilmiş olduğu sonucuna varmam gerekirdi. Çünkü onun yakınlarında ne bir döşeme izine ne de bir heykel veya yon-

tulmuş taş parçasına rastladım. Bu yüzden ben de işçileri höyüğün bu bölümünden çıkardım, farklı yönlerde yeni hendekler açmak için küçük gruplara ayırdım. Nerede hendekler açıldıysa orada Asur dönemi ortaya çıkıyordu ama hep parçalar halinde; kabartma şeklinde figürler yapılmış bazalt parçaları, çiviyazıları ile oyulmuş blok parçaları, benzer şekilde kazınmış tuğla parçaları gibi. Yine birçok mezar günışığına çıkarıldı. Nimrud'da bulunanlar gibi, Asur yapılarının yıkılmasından çok sonraki bir dönemde yapılmışlar, hepsi üzerinde birikmiş olan toprak ve süprüntünün içinde yatıyorlardı. Lahitler daha önce betimlediklerime benziyordu; bazıları kare bazıları oval, topraktan yapılmış büyük muhafazalar içinde, Nimrud'da olduğu gibi, bir insan gövdesi için, organlar ayrılmadığı ya da zorla ikiye katlanmadığı sürece çok küçüktüler. Ölünün yakılmadığı iskeletin tüm kemiklerinin tam olmasından anlaşılıyordu. Parsee'lerde [Zerdüştlükte] gelenek olduğu gibi olağan çürüme işlemi gerçekleşene kadar ya da etler, yırtıcı kuşlar ve leş yiyen hayvanlar tarafından yenilip yalnızca kemikler kalana kadar gömülmeden teşhir edilmiş, daha sonra toplanmış ve bu topraktan yapılmış mezarlara konulmuş olabilirlerdi. Lahitte çeşitli vazolar, metal süsler ve Nimrud'un kuzeybatı sarayının bir odasında bulunan kabartmalardan birisinde, kralın elinde olana biçim ve üzerindeki işlemeler açısından benzeyen bakır bir kupa[5] bulundu.

Bu antik mezarların üzerlerinde daha yakın döneme ait başka mezarlar vardı, bunlardan bazıları gerçekten birkaç gün önce harabelerin çevresinde kamp kurmuş olan aşiretlere[6] aitti. Birinin kiracısı son dinlenme yerinden, ölünün emanet edildiği bu yere sık sık uğrayan aç sırtlanlar ve çakallar tarafından çıkarılmıştı. Bir Arap mezarının içini oluşturan taşlardan yapılmış kaba kapak açılmış, hâlâ et parçaları ile kaplı kafatası ve kemikler her yana dağılmıştı.

İki gün Kalah Şergat'ta kalmama karşın, şimdi toprakla kaplı olarak harabelerin arasında bulunan ve üzerinde orijinal olarak büyük yapının olması gereken kerpiçlerden yapılmış olan platfor-

5 Bu kupa tam olarak çıkarıldı ama ne yazık ki onu Musul'a götürmekle görevli kışı tarafından kırıldı.

6 Araplar genellikle ölülerini gömmek için yüksek bir yer ararlar Mezopotamya ve Asur'da bol olan bu tür yapay tepeler genellikle bu amaç için seçilen yerlerin başında gelir, neredeyse zirvesi bu mezarlarla kaplı olmayan tek bir höyük yoktur Ben burada da sık sık kazı yaparken bu güçlükle karşılaştığım için, bir iki harabeyi içine çukur açmayı çok istediğim halde deneyemeden terketmek zorunda kaldım

mu bulamadım. Duvar kalıntıları boldu bu kez. Ama yazılı tuğlaların ve kabartma parçalarının üzerinde olduğu bir Asur yapısına değil, daha yakın dönemde yapılmış bir binaya ait oldukları açıktı. İşçilerin açtıkları hendekler derindi ama bence daha eski yapıya ait platforma erişememişlerdi. Bunun sonucunda harabeler tamamıyla araştırılmadı. Kalah Şergat'ın kuzeyindeki saraylarda genellikle kullanılan sumermeri ya da Musul mermeri kalıntılarına rastlayamadım. Bu taşın ocakları yakın çevrede olmadığı için yalnızca pişmemiş tuğlalar kullanılmış olabilirdi; eğer öyle ise artık çok dikkatli bir araştırma yapılmadan, onlarla yapılmış olan duvarlar gömülmüş oldukları topraktan mümkün değil ayırdedilemezdi. Nimrud'daki gibi heykelli bloklar olsaydı, muhtemelen en azından parçalar, yağmurlar tarafından ortaya çıkarılan koyakların içinde olurdu; Araplar tarafından mezarlarını süslemek için (genellikle bu iş için alınıyordu) kullanılmak üzere götürülmüş olurlardı. Ama böyle parçalara rastlanmadı. Bazalt kalıntıları hariç, harabeler arasında bulunan bütün kesilmiş taşlar yakın bölgelerdeki[7] tepelerden elde edilmişlerdi.

Dicle gittikçe daha çok harabelerin içine sızmakta, her yıl höyüğün içini oyarak topraklarını alıp götürmektedir. Yapı kalıntılarını, vozaları, lahitleri günışığına çıkaran iri toprak kütleleri sürekli ırmağın içine akıyor. Büyük höyüğün güneyinde ırmağın kıyıları boyunca kuyu biçiminde yapılmış yuvarlak duvarlar bulundu. Buraya ilk geldiğim zaman da benzer kuyular bulunmuştu, onların kökenini ve neye yaradığını anlayamamıştım. Şimdi iki üç tane açtım bu kuyulardan. Çanak çömlek,[8] vazo, insan kemikleri ile karışık toprakla doluydular ama kemikler ve vazoların ilk olarak buraya bilerek mi konulduğu yoksa yukarıdan toz toprakla karışarak mı düştüğüne tam olarak karar veremedim. Bu kuyular çok eski bir dönemde sulama amaçlı ya da şehir sakinlerinin su ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmış olabilirlerdi. Onları kuşatan yapılar gibi, daha yukarıdaki sarayların kurulmasından hatta mezarlardan da önceki bir zamanda gömülmüş olabilirlerdi.

Kalah Şergat'taki asıl harabe Nimrud, Horsabad ve diğer eski Asur yerlerinde olduğu gibi bir koni ya da piramidin tepesinde yükseldiği geniş kare bir höyüktür. Daha küçük tepeler ve setlerin oluşturduğu uzun diziler kare bir avlu oluşturur. Yerin yüze-

7 Fosilleşmiş kaba kireç taşından yapılmışlardır

8 Susayna ırmakları kıyısındaki harabeler arasında benzer kuyular buldum. Dizful Nehrindekilerden bir tanesinin içinde burada anlatılanlara benzer kalıntılar bulundu.

yindeki eğri büğrülüklerden, oraya buraya dağılmış karma karışık çömlek ve süprüntülerden bu avludaki tümülüslerde kısmen evlerin ya da daha önemsiz yapıların gömülü olduğu izlenimi uyanır.

Kalah Şergat'ta yüksek piramit höyük büyük platformun kuzeyindeki merkezde yükselir. Bu piramidin hemen altında büyük höyüğe bir tür kaplama gibi yapılmış, kesilmiş taşların ya da blokların dikkatlice birbirine tutulduğu ve kenarların bükey bir şekilde yapıldığı bir kuyu duvar vardır. Bu duvarın üzerinde hâlâ duran mazgallar kat kat yapılmışlardır, Bu bakımdan Nimrud heykellerinde sık sık görülen mazgallara çok benzemektedirler. Bu muhtemelen bir Asur işidir ve orijinalinde bu höyüğün dört yüzü de benzer şekilde kaplanmış olabilirdi.

Höyüğün doruğunda hâlâ görülebilen bu büyük duvarların Arap ya da Türk kalesinin kalıntıları olma ihtimali yüksektir. Kalah Şergat'ın pozisyonu devamlı bir yerleşim yerine çok iyi uymaktadır. Üzerindeki topraklar çok zengin ve fazla emek istemeden sulanabilir. Eğer Mezopotamya'nın nüfusu şimdi olduğundan daha yerleşik bir yapıda olsaydı, Musul ve Bağdat arasında olan karayolu Dicle'nin batı kıyıları boyunca ilerlemiş olurdu ve Kalah Şergat hem önemli bir karakol yeri hem de savunma mevzii haline gelebilirdi. Ama şimdi bu iki şehir arasında ticaret yürüten kervanlar nehrin batısı boyunca daha uzak bir yolu dolaşmak zorunda kalıyorlar. Erbil ve Kerkük şehirlerinden geçiyorlar, Arap aşiretleri Tay ve Ubeyd'den korunmak için Kürdistan dağlarının eteklerini dolaşıyorlar. Uzun ve dolambaçlı yol, geçilmesi gerekli ırmaklar ve derelerin çokluğu yüzünden tüccarlar özellikle kış ve bahar aylarında sık sık gidecekleri yerlere günlerce gecikerek ulaşabiliyorlar. Dicle'nin sağ kıyısında çölden geçen yol dolambaçsız ve kısaydı, su kolaylıkla yol boyu temin edilebilirdi üstelik kervanların yolculuğunu engelleyebilecek ırmaklar yoktu. Hiç kuşku yok ki Arap egemenliğinin bu topraklarda hüküm sürdüğü devirlerde canlı bir ticaret bu ıssız yollardan geçilerek yapılıyordu. Nehrin her iki yakasında da yerleşim merkezleri, karakollar vardı ama şimdi bu kıyılar vahşi kabilelerin konakladığı mekanlara dönüşmüşlerdir. Aklı başında hiçbir tüccar çölün tehlikelerini göze almaya, eğer bu tehlikelerden kurtulsa bile, onun çayırlarından geçirmek zorunda olduğu deve sürüleri için Arap şeyhlerine yüklü bir miktar para ödemeye cesaret edemiyor.

Kalah Şergat'ın en büyük höyüğü, Asur'da bildiğim bütün hö-

yükler içinde en büyük olanlardan biridir. Bu ziyaretimde onu ölçmek için ne zamanım ne de imkanlarım vardı ama Bay Ainsworth ile burada olduğumuz zaman ikimiz burayı dikkatlice adımlamıştık. Sonuç bu beyefendinin hesaplamalarına göre 4283 metre[9] çaplı bir daireyi bize veriyor. Bununla birlikte onun bir bölümü yapay değil. Ülkenin yüzeyinde olan doğal yükseltiler, kerpiçlerden oluşan tabakaların üzerinde yükselen bir platformla birleşmişler. Ancak yine de, bu Asur'daki diğer hiçbir höyüğün büyüklükte ve genişlikte ulaşamayacağı muhteşem bir yapıyı oluşturuyor. Yüksekliği her yerde eşit değildir; güney yüzünde neredeyse düzlüğe kadar inen bir eğimdeyken en yüksek olduğu kuzeyde, dikey olarak neredeyse yerden otuz metre yüksekliğe ulaşabilir.

Şu anda sahip olduğumuzdan daha sağlam ve geniş bilgilere ulaşmadığımız sürece, kutsal kitaplarda adı geçen ya da eski coğrafyacılar tarafından belirtilen şehirlerle Kalah Şergat Harabeleri arasında bir bağlantı kurma girişiminde bulunmayacağım. Orada bulunan eserlerin ve tabletlerin üzerinde bulunan kralın ismi ile Nimrud merkez sarayının kurucusunun isminin aynı olması Kalah Şergat'ın Asur'daki en eski şehirlerden birisi olduğunu kanıtlıyor. Ama onun Tekvin'de[10] bahsedilen dört ilkel şehirden biri Kalah mı yoksa Ammenius Marcellinius[11] zamanında bile hâlâ var olan İbrahim'in Ur şehri mi olduğuna karar verme macerasına girişmeyeceğim, çünkü eski Asur coğrafyası hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz. Yakın zamana kadar Ninova'nın yeri bile doğru bir biçimde belirlenemediği için, kalıntıların daha az önemli yerlerin kalıntıları ile özdeş olduğunu tahmin edebiliyorduk. Pers istilasından önce elimizde birkaç şehir isminden başka hiçbir şey yoktu; tarih boyunca kuşaktan kuşağa bize ulaşmış bilgiler bulunan yıkıntıların yerlerinin tespitinde hem çok kıt hem de muğlak ipuçları veriyordu. Asur anıtları ile ilgili muazzam bilgi birikimi ve bulunan yazıların çözümlenmesi, bize yalnızca şehirlerin pozisyonunu belirleme imkanı değil, aynı zamanda böyle geniş bir ülkede bir zamanlar içinde kalabalık bir nüfusu barındıran, imparatorluğun çökmesiye tarihin yokluk sarmalında yitip gitmiş şehirlerin isimlerini de doğrulama fırsatı verebilecektir.

9 Royal Geographical Society Journal. Cilt 6. Sayfa 5

10 Tekvin 10. 11

11 Eserler 25. Cilt 8. Bölüm: Ammianus Hatra'dan Ur'dan önce değil sonra bahsediyor, bu yüzden Bay Ainsworth'un Ur'la Kalah Şergat'in aynı şehir olduğu iddiası çok akla yatkın görünmüyor (Journal of the Geog. Soc. Cilt 11)

Mansur'a kazılara devam etmesi emrini verdikten sonra Musul'a dönme hazırlıklarına başladım. Kalah Şergat-Hammum Ali arasındaki yol Şamar ve Anaza Araplarından oluşan yağmacı çetelerle kaynadığı için Abdurabu benimle birlikte gelmeyi önerdi, bunun daha güvenli olacağını düşündüğümden kabul ettim ben de. Kabilesinden sekiz atlı seçti ve hep birlikte çöle vurduk kendimizi.

İlk geceyi Peygamberin soyundan gelen, hastalıkları yalnızca hastaya dokunduraraк iyileştirme gibi bir mucizeye sahip olmakla ünlü bir Seyid'in çadırlarında geçirdik. Araplar bu kudretin onda var olduğundan kesinlikle emindiler ama ben bir kişi bile görmedim ki en azından tedavi olmuş gibi görünsün. Yine de Seyid'in üzerinde durması gereken yığınlarca iş vardı; Cebur'un şeyhlerinden biri bu yaşlı beyefendinin güzel esmer kızının kendisi ile nişanlanma sözü verdiğini iddia ediyordu. Bazı kanıtları da vardı. Gecenin büyük bir bölümü bu konu üzerindeki tartışma ve ağız kavgaları ile geçti. Seyid, böyle kutsal bir soydan gelen birinin damarlarında Peygamber'in kanının akmadığı sıradan birisi ile evlenmesinin mümkün olmadığı gerekçesi ile bunu kesin bir dille inkar ediyordu. Diğer yandan Abdurabu ve adamları peygamber derecesinde saygıdeğer bir adamın iddia ettiklerini kesin doğru kabul ettiklerinden aşığın iddialarına kesinlikle karşı çıkıyorlardı. Çadırım bu şamatacı gruptan uzak bir yerde kurulu olduğu halde, ateşli tartışmaya aynı anda katılan, kendi söyleyeceği şeyin çok önemli olduğunu zannedenlerden çıkan tüm muhalif sesler gece yarısını geçene kadar beni uyutmadı. Aniden tartışmacıların sanki söyleyecek başka bir sözleri kalmamış gibi susmalarıyla, bir sessizlik kapladı ortalığı. Kendi kendime bunlar uyudu, şimdi sıra bende diye sevinirken ve tam gözlerimi kapadığım sırada kopan yeni bir gürültü ile fırladım yatağımdan. Bir Arap Habur kıyılarından -kabilenin eski çayırlarının olduğu yer- çıkıp gelmişti; herkes ardı arkası kesilmez sorular soruyordu kendisine. Çünkü getirdiği haberler Anaza ve Asay kabileleri arasındaki savaşla ilgiliydi. Cebur'un eski düşmanlarının yenildiği haberi büyük bir kıyamet kopardı; önce bir iki kişi ile başlayan savaş naraları çok geçmeden ortalığı kapladı gitti. Geceyi böyle, beni uyutmamayı başararak geçirdiler.

Sabahleyin, Abdurabu ve adamları ile birlikte yeniden yola düştük. Yüklerimi hizmetkarlara verdim. Onlar daha uzun ama daha güvenli bir yol olan nehir kıyıları boyunca bizi izleyecekler-

di. Bize gelince doğruca çöle vurduk kendimizi. Salın beklediği Dicle'nin dört beş mil uzağına geldiğimiz bir bölgede, Abdurabu'ya geri dönmesini rica ettim, çünkü artık eşlik edilmesine gerek yoktu. Bay Hormuzd Rassam ve ben ovada atımızı dörtnala sürdük. Yol boyunca kimi zaman birkaç gazel sürüsü, yalnız bir kurt ve çakal çıktı karşımıza ama hiç insan görmedik. Abdurabu ve adamları daha az talihliydiler; bizden ayrıldıktan hemen sonra uzakta bir grup atlı görmüşler, Musul'dan dönen kendi adamları zannetmişlerdi onları. Ta ki yaklaşana kadar hata yaptıklarını anlayamadılar: Anaza Aşiretinden yağmacı bir gruptu bunlar. Sayılar eşitti. Düşmandan iki, Cebur'dan bir kişinin ölümü ile sonuçlanan bir çarpışmadan sonra Anaza yenilmiş, Abdurabu birkaç kısrakla birlikte muzaffer bir şekilde kampa dönmüştü.

Nimrud'a döndükten birkaç gün sonra, otlakların kıtlığı yüzünden Cebur, Kalah Şergat'tan ayrılmak zorunda kaldı. Tüm çöl, en kurak mevsimlerde bile sürüler için bir parça da olsa çimen yetişen nehir kıyılarındaki orman gibi kuruyup kalmıştı. Abdurabu aşireti ile birlikte kuzeye doğru gitti. Kabilesinden birkaç aile darı ekmek için Nimrud'a geldiler ama Şeyh'in kendisinin de içinde olduğu büyük bölüm Musul bölgesini tamamen terketti, Habur'un doğduğu yere, nehrin Nsibin [Nusaybin] kolunun olduğu topraklara -eski Mygdonius- göçtü. Kentin güneyindeki çöl yağma ile geçinen göçebe kabilerin yatağı olmuştu artık. Bu yüzden benim işçilerin durumu da gün geçtikçe daha tehlikeye açık bir hal alıyordu. Anaza ve Ubeydler tarafından birkaç kez rahatsız edildikten sonra onları çekme kararı aldım, eğer çekmeseydim zaten kendileri kaçacaktı. Buradaki yıkıntılarda daha fazla kazı yapmaktan hiç istemeyerek -çünkü daha doğru dürüst araştırılmamıştı- vazgeçmek zorunda kaldım. O zamana kadar ele geçirdiğim parçalardan eğer kabartmalı bloklar olmasa bile, kayda değer birçok nesnenin höyükte var olduğuna emindim.

Oturan figürü götüremeyeceğim için İngiltere'ye döndükten sonra British Museum'un yöneticilerinin isteği ile heykelin Bağdat'a getirilmesi konusunda emirler göndermiştim. Bay Ross'un emirleri doğrultusunda bu başarıldı. Sanırım çok yakında bu parça da ulusal kolleksiyondaki Asur kalıntılarında yerini alacaktır. Bu heykel, uzun süre hava ile temasından dolayı hasarlı olsa da şimdiye kadar bulunan tam bir Asur figürü olması dolayısıyla çok büyük bir öneme sahiptir.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ ASURLULAR TARAFINDAN UYGULANAN SULAMA SİSTEMİ•YAĞMUR DUASI•KITLIK KORKUSU•KANATLI ASLAN VE BOĞANIN GÖTÜRÜLME HAZIRLIKLARI•BİR ARABA YAPIMI•YERLİ HALKIN ŞAŞKINLIĞI•BİR KABARTMA•BİR KANALİZASYON•KANATLI BOĞAYI KÜÇÜLTME•HARABELERDEN GÖTÜRME•ARAPLARIN HEYECANI•KÖYDE EĞLENCE•BOĞANIN NEHİR BOYUNCA ÇEKİLMESİ•ASLANIN GÖTÜRÜLMESİ•ARAPLARIN HUZURSUZLUĞU•HARABELERDEN GİDİŞLERİ•HEYKELLERİN BASRA'YA GİTMESİ İÇİN YAPILAN SAL•ASLAN VE BOĞAYI SALA YERLEŞTİRME•ARAPLARIN NİMRUD'DAN AYRILMALARI•ARAPLARIN DÖNÜŞÜ• PİRAMİT HÖYÜKTE BAŞLATILAN KAZILAR•NİMRUD'DAKİ KAZILARIN SONUÇLARI•HARABELERİN GENEL TASVİRİ

Tıpkı Babilliler gibi Asur ırkı da topraklarının bereketini, ülkede yaşayanların büyük bir başarıyla her yerde uyguladıkları yapay sulama sistemi kadar kış ve bahar aylarında bolca düşen yağmurlara da borçludur. Dicle ve Fırat, Nil gibi, kıyılarından taşıp toprağın yüzüne gübreli topraklar bırakmazlardı. Ermenistan tepelerinde karların eridiği mevsimlerde bitişik ülkelere kadar ulaşan sayısız kanalları dolduracak kadar yükselirlerdi ama yatakları genellikle çok derindi. Başka bir deyişle kıyıları çok yüksekti, ırmak kendi normal düzeyine indiği zaman su ancak yapay araçlarla yükseltilebilirdi.

Asur İmparatorluğunun en parlak döneminde açılmış yüzyıllardır ülke halkları tarafından -muhtemelen Arap istilasından sonra bile- kullanılmış olan bu büyük kanallar çok uzun zamandır tıkanmış durumdadır ve şimdi kullanılmamaktadır. Su düzeyi yüksek olduğu zaman, insan emeği ile su tarlalara yöneltilebilir. Dicle kıyıları boyunca kurulan kaba su dolapları ile bunun nasıl olduğunu size daha önce anlatmıştım. Yine de bunlar çok değildir. Hükümet daha doğrusu yerel otoriteler, sulama için kullanılan makinaların üzerine yüklü bir miktar vergi koyuyor, Arapların kötü kovaları birçok durumda baskı ve haracın kaynağı durumuna geliveriyorlar. Onları kullanmaya cesaret edebilen ancak

birkaç kişi vardır. Bu yüzden kanalların erişemeyeceği kadar uzakta olan ülkenin iç bölümündeki topraklar gibi nehir kıyısında olan tarlalar da kendi bereketini yaratmak için yalnızca üzerine düşen yağmur tanelerine muhtaçtır.

Ürünlere bol bol yetecek kadar yağış, kış ayları boyunca düşer toprağa. Herodot'un günlerinde tahıl bire ikiyüz hatta üçyüz verirdi. Gerçekten de Asur toprağının bu bereketliliği, yıl boyunca tohum ekme zamanında ve ekinler bir karış büyüdüğü zaman gelen birkaç güzel yağış ile iyi bir hasatı[1] sağlamaya yetecektir. Yağmursuz geçen mevsimler de olmaktadır sık sık. Tıpkı bu yıl gibi. Kış ve bahar ayları boyunca hiç yağmur düşmemişti. Son Paşa'nın uyguladığı avutucu yöntemler ve adil yönetimle köylerine dönmeye ikna edilmiş olan halk bütün arpa ve buğday tohumlarını toprağa gömmüşlerdi. Ama şimdi umutsuzca gözlerini bulutsuz gökyüzüne dikmiş, bekleşiyorlardı. Çatlamış topraktan zar zor başını çıkaran, kızgın güneşle buluşur buluşmaz kavrulan çimenleri izliyordum. Ara sıra Erbil'in yalnız tepesinin üzerinde ağır ağır dolanan ya da batıdan çöl üzerinden gelen bulutlar, insanları umutlandırırdı, döktüğü birkaç gözyaşı ile herkes beklediğine kavuşmanın sevinci ile eğlenmeye başlardı. Araplar hemen bir dans havası tuttururlar, şarkılar söylerler, kadınlar da tililiçekerek katılırlardı büyük coşkuya. Ama hayal kırıklığı pek gecikmezdi. Bulutlar geldiği gibi ağır ağır çekilip giderler, aynı lekesiz pür mavi gökyüzü asılı kalırdı üstümüzde yine. Benim için bahar ayında yeşilliğin olmaması da ayrı bir acıydı. Aylardır gözüm yeşil bir şeye ilişmemişti; değişmez, kavuran bir sarı, çoraklık insanın ruhuna çöküyor, büyük bir sıkıntı veriyordu. Geçen yıl bir çiçek bahçesi gibi olan, hayat fışkıran Ceyf şimdi yaz ortasındaki bir çöl kadar çıplak ve kuraktı. Köyün dışına yine çimenlerin gelip kamp kurmasını dört gözle bekliyordum, dağdaki ve çöldeki antik harabelere gezintiler yaptım ama hayal kırıklığına uğradım herkes gibi.

Paşa Müslümanlara olduğu gibi Hıristiyanlara da dua ve oruçlara katılmaları için emirler gönderdi. Camilerde ve kiliselerde

1 Herodot'un anlattıkları ülkenin bugünkü halini ve iki nehrin, Dicle ve Fırat'ın yakınlarında hâlâ var olan kanal kalıntılarını kesinlikle doğruluyor "Asurlular azıcık yağmurdan başka birşey görmedikleri halde" diyor "topraklar çok bereketlidir ve nehir sayesinde tarlaların meyveleri beslenmektedir Mısır'daki Nil nehri gibi kıyılarından taşıp ülkeye zengin topraklar bırakmaz Elle işleyen hidrolik sistemlerle dağıtılır. Babil bölgesi birçok kanalın kesişme merkezinde kurulmuştur Benim gözlediğim ülkelerde en çok yetişen ürün mısırdır (Eserler l.c 193)

dualar edildi. Müslümanlar üç günlük bir Ramazana başladılar, hiçbir şey yemediler gün boyunca. Hristiyanlar da aynı uzunlukta bir zaman diliminde etten uzak durdular. Ufukta bir bulut görünse tüm halk mollalar başlarında hemen kırlara koşuyor, Kuran'dan ayetler, dualar okuyorlar, ilahiler söylüyorlardı. Dervişler -tüm ülkeyi boydan boya gezen üzerlerine bir aslan ya da gazel postu atmış, yarı çıplak çılgın, münzeviler- kızgın şişlerle vücutlarını deliyor, Musul sokaklarında bağıra çağıra koşuyorlardı. Tek bir büyü çeşidi ihmal edilmiyordu, Kadı ve Türk yetkililer, Sultan'ın diğer sömürgelerinde benzer durumlarda işe yaradığı söylenen her türden efsuna, büyüye başvuruyorlardı. Mekke'den gelen bir derviş şans eseri bir şişe de kutsal Zemzem suyu getirmişti. Eğer en büyük camide bu kutsal su dökülürse mutlaka yağmurun yağacağını iddia ederek, Paşa'ya bu suyu satmayı önerdi. Şimdiye kadar bunun aksi hiç olmamış, deney mutlaka başarı ile sonuçlanmıştı. Paşa parayı ödedi, -yirmi kese kadar bir paraydı bu şişeyi boşalttı ama sonuç hiç beklendiği gibi olmadı. Niçin böyle olduğunu sormak için dervişi boşu boşuna aradılar.

Yağmur yağmıyordu, hatta küçük bir sağnak belirtisi bile yoktu. Kaçınılmaz olarak açlık başgösterdi. Musul'un zengin ailelerinin tahıl ambarlarında bol bol mısır olduğu biliniyordu. Bu önemli gerçek Paşa'nın da bilgisine sunulduktan sonra, Paşa derhal depoların açılmasını, içinde ne var ne yoksa makul bir fiyattan çarşıda satılmasını emretti. Emirler her zamanki gibi, tam adamlarına; yoksul ve düşkünlerin sefaletinden geçinen kadı, müftü ve şehrin ileri gelenlerine verildi. Ekselanslarının emirlerini büyük bir şevkle yerine getirmeye, tam itaatle buyrukları uygulamaya başladılar ama mutlaka bir yolunu buluyor, kendilerinin ve dostlarının depolarını dikkate almıyorlar, geri kalanların nesi var nesi yoksa alınıp çarşıda satılıyordu. Bu işlemin sonucunda birkaç gün içinde bir biçimde kendine yetecek kadar tahıl biriktirmiş olanlar da açlıktan ölme sınırında olanların arasına katılmış oldular, şehirde açlık ve sefalet diz boyu oldu.

Köylerdeki stoklara yaşamları bağlı olan Bedeviler de ürün kıtlığının etkilerini hissetmeye başladılar. Böyle dönemlerde her zaman olduğu gibi, çektikleri sıkıntıları tüccar kervanlarını, çöl bölgesi içinde yaşayan barışçıl insanları soyarak gidermeye başladılar. Bahar artık geldiği halde Şamar ve diğer güçlü aşiretler Musul bölgesinde konaklamamışlardı; hâlâ gelişigüzel bir araya gelmiş çapulcular köylerde boy gösteriyorlardı. Şehrin daha yakın

bölgelerine çadırlar kurulur kurulmaz, bu duvarsız ülkenin yalnızca güvenlikten uzak değil, aynı zamanda tek bir kimsenin yaşamayacağı bir yer olacağını anlamak için çok zeki olmaya gerek yoktu.

Tüm bu şartlar beni büyük heykelleri mümkün olduğu kadar buradan çabuk taşımam gerektiği sonucuna götürdü. Kurak mevsim benim kazıları kesintisiz sürdürmeme yarıyordu. Harabelerin üzerindeki toprağa hiç yağmur düşmediği için, toprak yumuşamıyor, bu yüzden hendekleri desteklemeye, heykelleri kaplamaya gerek kalmıyor, bu da önemli ölçüde parasal tasarruf sağlıyordu bana. Eğer her zamanki şiddetli fırtınalar yine çıksaydı, yalnızca açtığımız hendeklere toprak girip yapıyı yine gömmekle kalmaz, kabartmalar da bundan zarar görürdü. Üstelik höyüğün çevresinde benim nehirle olan bağlantımı tamamen kesen bir bataklık oluşurdu. Bu da koskoca heykeleri taşıyan arabalara geçit bulunamaması anlamına gelirdi. Bu tür ıslak bir havayı sezdiğim zaman yaptığım ilk iş kabartmaları taşımadan önce yağmur tamamen dinene, höyüğün altındaki zemin büsbütün kuruyana kadar beklemek olurdu. O zaman, Dicle'nin Ermenistan tepelerindeki eriyen karlarla daha gür, coşkun aktığı Mayıs ayından önce işlemlere başlamamış olurdum. Nehir ancak o zaman, sığlıklar, kuma oturmalar gibi engellerden korkmadan epey yüklenmiş bir salı yeteri kadar hızla Bağdat'a taşıyacak kadar kendine gelmiş, güçlenmiş olurdu. Ama bu yıl, höyüğün çevresinde ne bir bataklık ne de eridiği zaman nehri yükseltebilecek kar yığınları vardı. Bedeviler Babil'den kuzeye doğru hareket edip, Musul Bölgesi içindeki bölgelerde çapul seferlerine başlar başlamaz ben de Nimrud'u terketmek zorunda kalacağımı sezdiğimden heykelleri Basra'ya mart veya nisan ayı içinde gönderme kararı aldım.

British Museum'un yöneticileri kanatlı bir aslan ya da boğanın taşınmasını hiç düşünmemişlerdi, ben de elimdeki imkanlarla bu işi ilk düşündüğümde girişimin boşuna olacağına, bunu yapamayacağıma karar vermiştim zaten. Bu heykellerin Horsabad'da bulunan boğa çifti gibi kesilip Avrupa'da yeniden birleştirilmemesi gerektiğine karar verdiler. Onları sağlam ve bütün olarak götürebilecek yeni bir fırsat ortaya çıkana kadar bulundukları yerde bekleyeceklerdi. Kazılar bittikten sonra üzerlerini yeniden örtmemi de istediler. Asur sanatının bu en iyi örneklerini arkada bırakarak gitmeye gönlüm hiç razı olmadığından, en küçük ve en iyi halde olan ikisini götürmeyi denemeye karar verdim. Bunlar;

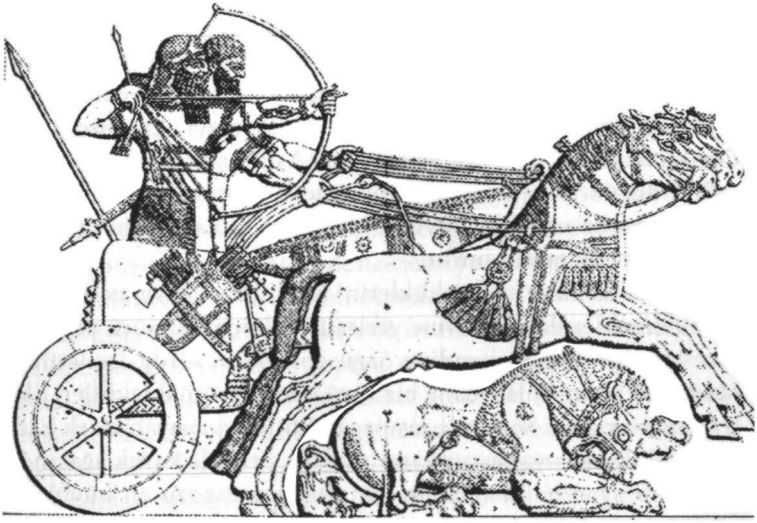
plan 3, Y salonu, b girişinden numara 2'deki aslan ve aynı salon e girişinden bir boğa idi. Bu devasa figürlerden on üç çift ve bunlara benzer birkaç parça daha bulunmuştu ama çoğu götürelemeyecek kadar hasarlıydı. Kuzeybatı sarayının[2] en büyük odasına açılan girişi oluşturan aslan çiftini götürmeyi çok istemiştim. Çünkü harabelerde bulunan en güzel Asur parçaları bunlardı. Etraflıca düşündükten sonra bunu şimdilik başka bir zamana ertelemeye karar verdim. Büyüklüklerinden dolayı nehre taşınma masrafları çok fazla olurdu.

Boğa ve aslanları yüksekliklerini alçaltmak, onları nehre kadar sürüklemek, salların üzerine yerleştirmek için bir sürü plan yaptım. Her bir adımın kendine özgü zorlukları vardı. İşçilerim ve Musul'un iyi insanları bana bir sürü öneri, orijinal teklifler, fikirler getiriyorlardı. Sonunda taşınacak kütleleri taşıyabilecek kadar sağlam bir araba yapmaya karar verdim. Şehirde kavak ağacından başka bir ağaç bulunamadığı için, bir marangozu en büyük dut ağacı veya bulabileceği onun kadar sağlam başka bir ağacı kesmesi için dağa gönderdim. Daha sonra, aynı ağaçtan düz kalaslar ve gövdeden silindir parçalar kestirdim.

Mart ayı geldiğinde ağaç hazırdı. Fransız Konsolosu'nun tercümanından sağlam bir çift dingil satın aldım. Bu dingilleri Bay Botta Horsabad'dan heykelleri getirirken kullanmıştı. Her bir teker dut ağacının gövdesinden kesilen kalınlığı yaklaşık otuz santimetreyi bulan üç büyük parçadan oluşuyordu. Bu parçalar demir kasnaklarla birbirlerine tutturulmuşlardı. Dingillere boylu boyunca üç kalas konuldu, onların üzerlerine çapraz biçimde aynı ağaçtan yapılmış birçok kalas çakıldı. Dingillerden birisine sağlam bir direk ve aynı zamanda arabayı mandaların ya da insanların çekebilmesi için ip bağlayabilmek amacıyla demir halkalar da tutturuldu. Tekerlerde de benzer amaç için konulmuş hareket edebilir halkalar vardı.

Bu araba çok basit yapıldığı halde tüm şehrin merak ettiği bir nesne haline geldi. Yardımcı konsolosun avlusunda dururken bir sürü insan ona bakmaya geldi. Topların konulduğu arabaları çok iyi bilen Paşa'nın topçuları bu gibi konularda otorite sayılıyorlardı. Her gün gelen kibar ve meraklı dinleyicilere önce genel bir manda arabasına giriş dersi verdikten sonra benim aracın üstünlüklerine, nasıl kullanılacağına geçiyor, el kol hareketleriyle de destekleyerek ballandıra ballandıra bu basit arabayı anlatıyorlar-

2 Giriş a. B odası, plan 3

Aslan avlayan avcı. (Kuzeybatı Sarayı, Nimrud)

dı. Araba Musul'da durduğu sürece şehre gelen her yabancı tarafından mutlaka görüldü. Ama asıl kıyamet, arabanın şehrin kapılarından çıkıp köprüyü geçeceği haberlerinin duyulması ile koptu. Sarayın bütün işleri anında durdu. Sekreterler, katipler divan meclisini terkettiler, muhafızlar kapılardan ayrıldı; çarşıda kimse kalmadı; nüfusun yarısı arabanın manevralarını görmek için nehrin kıyısında toplandı bir anda. Bir çift manda bağırarak onlara yardım eden Araplar ve Keldanilerin haykırışları arasında, bu çok büyük tekerleri botlardan oluşan çürük köprü[3] üzerinde çekmeye başladı. Topluluk, gösteriden çok memnun kalmıştı. Benim icadım olan bu araba, Musul'da en çok konuşulan şeydi ta ki Avrupa'dan bazı çocuk oyuncakları -havlayan köpekler ve hareketli kuklalar- gelene kadar. Bunlar en ağırbaşlı dindarı bile heyecanlandırdı, kafirlerin bilimi ve bilgeliğini onlara bile merak ettirdiler.

Heykellere hiç dokunmadan aslanlar ve boğaların ağırlığını azaltmak için blokları arkalarından keserek inceltmeye karar verdim. Bu biçimde oylumunu epeyce azaltmış olduğum gibi, blok-

3 Köprü: Musul köprüsü demir zincirlerle birbirine bağlanmış eski gemilerden oluşur. Gemiden gemiye uzun tahtalar uzatılır, hepsi çamurla sıvanır. Sel suları ile nehir hızlı aktığı zaman, bu zayıf köprü akarsunun kuvvetine dayanamayacağından, onu kıyılardan birisine bağlayan zincir çözülür ve köprü suya bırakılır. Böylece nehrin iki kıyısını birbirine bağlayan tüm bağlantı kopmuş olur. Sular çekilene, köprü yeniden yerine konulana kadar karşıya geçişler fenbot ve ya teknelerle sağlanır.

ların arka yüzleri, zaten kerpiçlere dayandığı ve görülmesi amaçlanmadığı için hiçbir kabartma da kurban edilmemiş oluyordu. Bu figürleri götürebilmek için ya onları birkaç parçaya bölmek ya da şimdi yaptığım gibi yapmak zorundaydım. Tereddüt etmeden kendi yöntemimi seçtim.

Harabelerden boğayı çıkarabilmem ve höyüğün düzlüğündeki arabaya yükleyebilmem için, yaklaşık olarak altmış metre uzunluğunda, dörtbuçuk metre genişliğinde, bazı yerlerde altı metreye varan derinlikte bir hendek açmam gerekiyordu. Böyle bir yol boğanın durduğu girişten ta höyüğün kenarına kadar açıldı. Küçük kabartmalarda olduğu gibi çukurlardan heykelleri çekerek çıkarmak imkansızdı. Bunu gerçekleştirmek için gerekli olan olanaklara sahip olmadığımdan bu yola başvurduk. Çok büyük bir toprak kütlesinin kazılıp çıkarılmasını gerektirdiğinden bu çok yorucu bir işti; Nasturi ve Araplardan oluşan elli kişilik bir grup bu işin hakkından gelebildi.

Bu hendek açılınca Y salonunun batısında bir zamanlar bir oda olduğu görüldü. Onun yüzlerini oluşturan heykelli bloklar, yok olmuş ya da başka bir yere götürülmüştü. Pişmemiş tuğladan olan duvarlarının bir bölümü hâlâ izlenebiliyordu. Bulunan tek kabartma ona bitişik olan bloklar götürüldüğü zaman bırakıldığı açık olan bu döşemenin üzerinde yatıyordu. Üzerinde bir aslan avını işleyen kompozisyonun olduğu bu kabartma da İngiltere'ye gönderildi. Atın ayakları dibinde yaralanmış bir aslan görünüyordu yalnızca. Savaş arabasındaki bir savaşçı önündeki birşeye ok atıyordu. Konunun, av partisine kralın da muhtemelen katıldığını gösteren ardıl blokta sürmesi gerektiği çok açıktı. Bu küçük kabartma anlatımdaki canlılık, süslerin şıklığı ve cila bakımından çok çarpıcıdır. Bu açılardan güneybatı sarayındaki savaş sahnesine[4] benziyordu; her ikisinin de o harabe odaya ait olduğuna büyük ölçüde inanmaktayım. Buradaki heykeller yapının bir başka bölümündekilerden çok daha özenle yapılmış ve güzel cilalanmışlardı. Asur yapılarında bulunan eserlerde farklı sanatçıların çalıştığı kolayca gözlemlenebilir. Çok sık olarak, çizimin güzel ve canlı, süslemelerin epey zevkli olduğu yerlerde bunların icrasının kaba ya da kusurlu olduğu göze çarpmaktadır. Bu da açık olarak gösteriyor ki; konu bir usta sanatçı tarafından çizilirken, taşın oyulması daha yeteneksiz bir işçiye bırakılmıştır. Heykellerin birçoğunda bazı bölümler diğerlerine göre çok daha parlaktırlar.

4 I. Cilt. 43 sayfaya bak.

Sanki bunlara deneyimli bir sanatçının usta parmakları tekrar dokunmuştur. Düşman figürleri, zaptedilen ulusun esirleri, sanatçının pek önem vermediğini gösterircesine genellikle kabaca yapılmışlar, tamamlanmadan bırakılmışlardır. Tüm bu özellikler bakımından iyi işlenmiş tam bir kabartma bulmak neredeyse imkansızdır. Şimdiye kadar Asur'da bulunan en mükemmel parçalar şu anda British Museum'da olan aslan avı, az önce anlattığım aslan avı ve hizmetkarları, kuzeybatı sarayının G odasının bittiği yeri oluşturan kanatlı figürlerin ortasında geniş bir kalabağın içinde tahtında oturan kraldır. Onlar da İngiltere'ye gönderilecektir.

Bu hendeği açarken döşemenin yaklaşık olarak 90 santimetre altında görünüşe göre yapının farklı bölümlerinde daha önce açılmış olanlarla bağlantıyı sağlayan bir kanal buldum. Muhtemelen bu diğer küçük kanallarından gelen suların içinden geçtiği ana kanaldı. Pişmiş tuğlalardan, büyük bloklar ve yassı tuğlalardan, kare şeklinde yapılmıştı.

Boğanın arka yüzü azaltılacağından ve bloğun heykelsiz yüzü ağaç silindirlerin üzerine yerleştirileceğinden giriş a'ya kadar arkasındaki duvarların hepsini kaldırttım. Böylece heykelin yüzükoyun devrilmesine ve işçilerin heykelin tüm kenarlarına geçmesine yetecek kadar açık bir yer elde edildi. En büyük zorluk kuşkusuz bloğu keserek azaltmaktı. Yerde iken veya ağaç silindirlerin üzerine konulduktan sonra bir yığın insanın birleşik gücü ile ileri doğru çekilebilirdi. Ama inerken yalnızca iplerle tutulabilecekti. Eğer ipler ağırlığı taşımaya yetecek kadar sağlam olmazsa bu kez ip kopacak, heykel aşağı doğru yuvarlanacak düşüşün etkisiyle parçalanacaktı. Halep'ten almış olduğum ipler bana gönderildi ama bunlar kısaydı. Bağdat'tan palmiye liflerinden yapılmış kalın bir halat almıştım. Ayrıca bir çift palanga ve Fırat'ta sefer yapan buharlılara ait iki krikom vardı. Boğa ve aslanı götürmek için elimdeki tüm araçlar bunlardı işte. Heykeller, bir düşme durumunda mümkün olduğu kadar onları korumak için hasırlar ve keçelerle sarıldı. Böylece iplerin onları çentmesi veya sürtünme ile aşındırması da önlenecekti.

Martın 18'i geldiğinde boğa yolculuğa hazırdı artık. Altındaki toprak kaldırılmıştı, bir ucu karşısındaki duvara dayanmış direklerle destekleniyordu. Dağlardan getirilen odunlar arasında birkaç kalın silindir gövde vardı. Bunlar traverslerin heykellere paralel olarak yere konulmuş, yarı kesilmiş iyice yağlanmış kavak gövdelerinin üzerine konuldu. Boğa bu silindirlerin üzerine yer-

leştirilecekti. İkinci boğanın arkasından odadan odaya geçen duvarı boydan boya kateden derin bir hendek açılmıştı. Heykellerin indirileceği ipler palangaların üzerinden geçirildi, buradan ikinci boğanın üzerindeki makaralardan geçtikten sonra Arapların ellerine geldi. Halat böylece heykelin arkasında açılmış olan hendekten geçip heykeli de dolaştıktan sonra uçları iki grup adamın eline verildi. Boğanın arkasındaki duvara Keldanilerden en güçlü olanları kalın kalaslar yerleştirmişlerdi, ipler kopmasın diye inerken kontrol etmek ve bloğun ağırlığını dengeleyerek yavaş yavaş bu kalasları çekmeleri kendilerine emredilmişti.

Benim grubum Ebu Salman Arapları ile takviye edildi. Şeyh Abdurahman'ı da hazır bulunması için davet ettim, o da bir grup atlıyla çıkageldi. Nimrud ve Nafya halkından bazı kişiler de heykellerin yükleme işine gönüllü olarak yardım etmek istediğinden onları Araplar arasında dağıttım. Kalasları tutan Keldaniler dışında işçileri dört gruba ayırdım. İki grup boğanın önünde yer aldı ve makaraların üzerinden geçen ipleri tuttu. Geri kalanlar halatın ucuna yapıştılar ve heykel indikçe yavaş yavaş halatı gevşetmek için beklemeye başladılar.

Tüm hazırlıklarım bittiği, adamlarım da hazır olduğu için ikinci boğanın üzerindeki toprak yığınının üstüne çıktım ve hareket etmesi için heykelin altına konulmuş kalın takozların çekilmmesini emrettim. Takozlar çekilmesine karşın, yerinden kımıldamadı. Çevresine bir ip dolandıktan sonra yedi sekiz adam kolayca devirdi heykeli. Kalın, kötü halat bloğun ağırlığı ile son sınıra kadar gerildi ve çevresini dolandığı toprağın içine doğru gömüldü neredeyse. Keldaniler tüm güçleriyle kalaslara yüklendiler ve yığın yavaşça aşağı doğru inmeye başladı. En büyük andı bu: Kürt müzisyenlerin çaldıkları davul zurna sesleri, heyecandan deliye dönmüş ve savaş naraları atmaya başlamış Arapların yol açtığı gürültüyü, kulakların sağır olduğu bir şamataya çevirdi. Neredeyse tüm giysilerini çıkarıp bir yana attılar; uzun saçları rüzgarda dalgalanmaya başladı ve iplere yapışırken en vahşi jest ve tavırlara büründüler. Kadınlar da hendeğin kenarına toplanmışlardı; ardı arkası kesilmeyen çığlıkları, kulakları delip geçen o meşhur tililileri ile erkeklerin coşkusunu kat be kat arttırıyorlardı. Bir kere boğa hareket etmişti ya artık birşey duyurmak ne mümkündü! Avazım çıktığı kadar bağırdığım halde sesim tam bir velvele arasında yitip gidiyordu. Ne kavasların su aygırı derisinden kamçıları ne benim fırlattığım kesekler, tuğlalar grubun yaygaracıları-

nın dikkatini çekmeye yetiyordu. Arkasından kalaslara itildiği kadar boğa ileri doğru gitti ama ağaç silindirlere yaklaştıkça kalaslar artık kullanılamıyordu. Halat ve ipler gerildikçe gerildi. Kuraklıktan dolayı, iplerin aşırı kuruduğunu düşündüklerinden -gıcırdamaya, toz çıkarmaya başlamışlardı- üzerine su döktüler ama boşunaydı; heykel silindirlere bir-bir buçuk metre uzaklığa geldiğinde hepsi koptu. Boğa yere çakıldı. İpleri tutanlar birden bire boşta kaldılar ve ters yönde birbirlerinin üzerine düştüler. Büyük tantana ani bir sessizlikle bıçak gibi kesildi. Hemen hendeğin içine koştum, parçalara ayrılmış bir görüntüye hazırlamıştım kendimi. Heykeli tam benim koymak istediğim yerde yatıyorken hem de hiçbir şey olmamış halde gördüğümde duygularımı anlatabilmeyi çok isterdim. Arapların kazanın sonucunu görmeleriyle kendilerini hendekten dışarıya atmaları bir oldu. İzleyen kadınların ellerinden tuttukları gibi büyük bir daire oluşturdular ve yenilenmiş bir enerji ile en çılgın danslardan birine başladılar. Müzisyenler de kendilerinden geçerek çalmaya başladılar çalgılarını; müzik dansçıların çığlıkları ile boğuluyordu. Abdurahman bile bu heyecanı paylaştı, hizmetkarlardan birisine pelerinini fırlattı ve halayın başına geçti. Bu kendiliğinden ortaya çıkan doğal neşeyi boğmaya yönelik emir kesinlikle bir işe yaramayacaktı. Onların kendi kendilerini tüketmelerine izin vermeyi tercih ettim. Dudaklar ve boğazla sergilenen enerji ve gayreti gözönüne alırsak bunun yerine gelmesi daha kolaydı.

Bayraktar, Behnan ve Tiyarilinin yardımı ile höyüğün kenarına kadar inen uzun hendeğin içine boğayı götürmek için hazırlığa başladım. Silindirler iyi durumdaydı. Arapların heyecanı işe tekrar başlayacak kadar yatışınca yine iplerin yardımıyla heykel yerinden çekildi.

Traversler hendeğin sonuna kadar döşendi ve boğa höyüğün ağzında toprağa gömülmüş, kütüklerin üzerindeki palangaya tutturulmuş halatlarla ileri doğru çekildikçe yeni ağaç silindirler boğanın altına serildi. Bu hazırlıklar yapılırken güneş de batıyordu artık. Ben de kalan işleri öbür güne erteledim. Araplar giyindiler yeniden ve müzisyenleri yürüyüş kolunun başına geçirerek, köye doğru yürümeye başladılar. Bir yandan savaş türküleri söylüyorlar, bir yandan mızraklarını havaya atıyorlar, kılıçlarını kalkanlarını savuruyorlardı başlarının üzerinden. Ara sıra savurdukları vahşi bir haykırış tamamlıyordu bildik tabloyu.

Abdurahman ile birlikte geri döndüm. Geri dönerken atlılar ci-

rit oynuyorlar, çevremizde dörtnala koşturuyorlardı. Mızraklarının uçlarını başımın ve vücudumun birkaç karış yakınına getiriyorlardı. Tabii çok rahatsız bir durumdu bu benim için; çok açıkti ki kısraklar tam durmaları gereken yerde duramasa ya da tökezleseler, bulunduğum yerde delinmem içten bile değildi. Ama bu gösteri, genç savaşçıların atlarını nasıl eğittiklerini ve cesurluklarını gösterme fırsatı anlamına geldiği için ben de çok beğendiğimi söyledim, iki grubu da gösterdikleri başarıdan, yeteneklerinden dolayı kutlayıp övdüm.

Arap şeyhinin coşkusu geçtikten sonra, duygularını dile getirmeye başladı: "Harika! Harika! Allahtan başka tanrı yoktur, Muhammed de onun elçisidir" diye bağırdı heyecanla. Uzun bir süre sustuktan sonra "Cenab-ı Allah adına söyle, ya beyim, bu taşları ne yapacaksın? Binlerce kese böyle şeylere harcamak! Gerçekten dediğin gibi senin halkın bunlardan bilgi mi alacak yoksa kadı hazretlerinin dediği gibi sizin kraliçenizin sarayına gidip, kraliçe ile birlikte tüm kafirlerin taptığı putlar mı olacak? Bilim için desek, bu taşlar size daha iyi bıçaklar, makaslar ya da basma kumaşlar yapmayı öğretemez. Bu gibi şeyleri yapmada İngilizler çoktan ustalığını gösterdi zaten. Ama Allah büyük! Allah büyük! İşte bu taşlar ta Hazreti Nuh Peygamber -Allah'ın selamı onun üzerine olsun- zamanından beri gömülüydüler. Kim bilir tufandan önce bile yer altındaydılar. Ben yıllardır bu topraklarda yaşıyorum. Babam, babamın babası da benden önce yine bu topraklarda çadırlarını kurmuşlardı; ama asla bu putlardan bahsedildiğini duymamışlardı. Bin iki yüz yıldan beri gerçek müminler (ve Allaha şükürler olsun ki gerçek ilim yalnızca onlarladır) bu ülkede yerleşmiştir. Ama hiçbiri yeraltında bir saray olduğunu duymamıştır. Ama ne beğenirsin! Günün birinde bir Frenk birkaç günlük uzak bir yoldan çıkıp geliyor, tam yerine gidiyor, eline bir sopa alıyor (burada anlattığı şeyi, mızrağının ucuyla çizerek de gösteriyordu) şuraya bir çizgi çekiyor, buraya bir çizgi çekiyor; burası saray, şurası kapı diyor ve ayağımızın dibinde yatan ve hakkında hiçbir şey bilmediğimiz tüm herşeyi bize gösteriyor. Harika! Harika! Bu şeyleri nereden öğrendin sen? Kitaplardan mı? Peygamberlerinden mi? Büyü mü yoksa hepsi? Anlat ya beyim; bana bu bilimin gizlerini söyle."

Abdurahman'ın bu hayranlıkla karışık merakı boşuna değildi. Tüm sözleri de yeterince doğaldı. Onun yanında atla giderken ben de derin düşüncelere dalmıştım, beni daldığım düşünceden

yukarıdaki heyecanlı sözleri uzaklaştırıyordu kimi zaman. Bu gibi düşünceler her bulduğum yeni heykelde benim de kafamda birikip duruyordu aslında. İkibin yıldan daha fazla bir zamandır toprağın altında yatan anıtları ortaya çıkaran ve böylece bu anıtların çevresinde yaşayanlara "bizim atalarımız daha doğmadan önce" sahip olmakla övündüğümüz uygarlık ve bilimin onların atalarının arasında çoktan beri var olduğunu kanıtlayan bir yabancı bir anlamda Batı'nın Doğu'ya olan borcunun onaylanması demekti. Gerçekten de; bu kadar uzak ve göreceli olarak yeni ulusların, bir zamanlar neredeyse yerkürenin yarısını yönetmiş bir halkın yaşadığının kanıtlarını bulup, saklaması ve o halkın soyundan gelenlere ya da onların yerini alanlara şehirlerinin ve anıtlarının durduğu yeri öğretmeleri merak edilmesi açısından küçük bir mesele değildi. Abdurahman'ı afallatmak için yeterince neden vardı, ben de bu fırsatı kaçırmadım. Ona uygarlık ve bilimin avantajları üzerine kısa bir ders verdim. Bununla beraber, kendi çabalarımın ortaya koyduğu başarıları Doğu'daki misyonları ile belki de övünen bazılarının başarıları ile bir tutmayı hiç düşünmedim. Tüm yapabildiğim Arap şeyhine Frenklerin gücünün ve bilimini abartabildiğim kadar abartmak oldu. Bu şimdiye kadar bana çok yararlı olmuştu. Bütün ülkeye yayılan Frenklerin gücü ve bilimi sözlerinin yarattığı izlenim, hem kendi can güvenliğim hem de eşyalarımın korunması için etkili garantilerden birisi oldu.

Bu gece de kuşkusuz eğlence gecelerinden biri sayıldı. Abdurahman ve kardeşi benimle akşam yemeği yediler; eğer çatal, bıçak kullanmaktan dolayı ortaya çıkan onurlanma ve ayrıcalık olmasaydı, onlar da kesinlikle avluda toplanmış, ağaç tabaklara üşüşenlerle birlikte, parmaklarını kullanarak yemeyi tercih ederlerdi mutlaka. Koyun kesilmiş, kaynatılmış veya bütün olarak kızartılmıştı; koyun haşlama ve kızartma halk festivallerinin ve şölenlerinin özünü oluşturur. Kalabalık etleri tam silip süpürmüştü ki dans başladı. Yedek müzisyenlerin olması büyük şanstı; çünkü hiçbir insan ciğeri eğlencenin sonunu getirecek kadar havayla dolamazdı. Debke'den yorgunluktan tükenip çıkanların yerlerini hemen yenileri alıyordu. Böylece Araplar şafak sökene kadar devam ettiler. Sessiz olmalarını daha ağır bir şekilde eğlenmelerini söylemek yararsız birşeydi. Öğüt veya azarlama gibi şeyler, kulakları sağır eden savaş naraları, yorgunluğa direnebilme yeteneğinin ve eğlence için duyulan minnettarlık, yapılan maskaralıklarla cevaplanıyordu.

Geceyi bu şekilde geçirdikten sonra bu olağanüstü yaratıklar, hâlâ türküler söyleyerek, hoplayıp zıplayarak höyüğün yolunu tuttular. Boğayı götürmek için önceki gün bütün hazırlıklar yapıldığından, işçiler sadece ipleri çekeceklerdi. Heykel ilerledikçe arkada kalan, ağaç silindirler alınıp öne konuluyordu. Bu biçimde hendeğin sonuna kadar kısa bir sürede getirdik boğayı. Höyüğün dik yüzünden aşağı doğru çekmek bazı zor anlar yaşattı bize. Höyüğün tam ağzına, bir-birbuçuk metre mesafede, heykelin altından, arabayı altına sokmaya yetecek kadar toprak kazılarak alındı. Çok geçmeden heykeli nehre doğru çekileceği yolculuk için arabanın üzerine yüklemeyi başardık. Mandalar ilk kez boyunduruğa koşuluyorlardı, tekerlere çakılmış kancalara bağlanan ipleri adamlar da çektiği halde arkalarındaki yükü hissettiklerinden kımıldamıyorlardı. Bu yüzden mandaları çözmek zorunda kaldık. Sekiz kişilik Tiyarilerden oluşan gruplar boyunduruk direğini sıra ile kaldırırken, Nayfa ve Nimrud'dan gelenlerin yardım ettiği Araplar arabayı çekmeye başladılar. Tören alayı şöyle oluşturuldu: En öne yolu göstermek için Bayraktar ve ben geçtik. Sonra var gücüyle davul zurna çalan müzisyenler geliyordu. Kavaslar ve gözetmenlerin gayret vermeleriyle, taşıdıkları yükü dengelemek için avazı çıktığı kadar bağıran yaklaşık üçyüz adamın çektiği araba onları izliyordu. En arkada, Arapların coşkularını çektikleri zılgıtlarla arttıran kadınlar geçit töreninin son parçasıydılar. Abdurahman'ın atlıları grubun çevresinde, atları ile ileri geri koşturarak, mızrakları ile büyük işler yaptılar.

Zemin çok ağır olduğu halde eski Nimrud köyü[5] harabelerine erişene kadar gayet güzel ilerledik. Türkiye'nin bu bölümünde bir adet vardır: Köylüler sonbahar veya kışın tüketecekleri mısır, arpa ve samanlarını koymak için derin çukurlar açarlar. Bu çukurlar köylerin çevrelerini sarar. Yalnızca dallar ve kazıklarla ağzı kapatıldığı ve çamurla şöyle bir sıvandığı için, özellikle yarı yarıya boş olduğu zaman atlılar için tuzak, kapan haline gelir; bu kuyuların varlığını bilen bir rehberden uzak birisi her an atının arka ayakları ile kulaklarını aynı seviyede görebilir, kendisi tepetaklak giderken bakacak vakit bulabilirse tabii. Nimrud civarındaki mısır kuyularının içi uzun zamandır boşaltılmıştı, ince bir kum ve toz tabakasıyla da gizlenmişti. Yaz süresince ovadaki to-

5 Köy şimdiki yerine nehrin gittikçe batıya doğru çekilmesinden sonra taşınmıştı. Nehir çekildiği zaman, orada yaşayan köylüler suya elverişsiz bir mesafede kaldıkları için burayı terketmişlerdi.

zu toprağı kaldıran rüzgar her deliği, yarığı bir güzel doldurmuştu. Bütün dikkatimle daha önceden yolu incelediğim halde bunlardan biri dikkatimden kaçmıştı. Meşhur arabamızın iki tekerleği içine tamamen battı. Araplar boşuna bağırarak çekmeye uğraştılar. Onları kurtarmak için her çareyi denedik ama ne yazık ki başarılı olamadık. Güneş batana kadar çalıştıktan sonra, vazgeçmek zorunda kaldık. Bir grup Arabı koruyucu olarak arabanın başında bıraktım. Çünkü heykellerin sarılı olduğu, hasırlar, keçeler ve iplerin cazibesine kapılabilecek ve sinsi adımlarını gece çökünce arabaya çevirebilecek, başı boş gezen macera sever Bedevilerden kuşkulanıyordum. Kuşkularımın boşuna olmadığı kanıtlandı. Tam kendimi yatağa atmıştım ki kızılca kıyamet koptu; tüfek sesleri, savaş naraları kapladı ortalığı. Hemen oraya koştum. İşçilerin üzerine saldıran bir grup Araptan söz ettiler. Ben gidene kadar olay bitmişti. Yenilip, kaçmışlardı ama gitmeden işaretlerini de bırakmayı ihmal etmemişlerdi. Atılan mermilerden biri hasır ve keçeyi delip geçmiş, boğanın olduğu yüze saplanmış, zedelemişti. Bu ahlaksız saldırıyı yapanların kimler olduğunu öğrenmeye can atıyordum. Misilleme yapmak için hemen bir plan hazırladım. Ama onları bulmak için artık çok geçti çünkü büyük bir ceza göreceklerini anladıklarından çadırlarını toplayıp çöle doğru çoktan tüymüşlerdi bile.

Ertesi sabah toprağı temizlemeyi, gömülmüş olan tekerlerin altına kalın kalaslar yerleştirmeyi başardık. Birkaç denemeden sonra, ipleri çekerken bir yandan da en çirkin soytarılıkları yapmayı marifet zanneden Arapların bu gibi durumlarda kaçınılmaz şekilde attıkları çığlıkların arasında araba ileri doğru yavaşça hareket etti. Yürüyüş kolu bir önceki günkü gibiydi. Nehrin birkaç yüz metre mesafesine kadar başarılı bir şekilde çektik arabayı. Burada tekerler yine kuma gömüldüler. Oradan salın üzerine kaydırmak için hazırlanan platformun üzerine, uzun kalasların ve son haddine kadar zorlanmış birleşik gücün yardımıyla yerleştirmeyi başarana kadar gece olmuştu bile. Nehrin çevresinde çadır kurmuş olan Araplar, boğanın arkadaşı aslan gelene ve ikisi Bağdat'a yola çıkana kadar boğanın yanında kamp kurdular. Geceyi, işlerimizi başarıyla bitirdiğimiz için yaptığımız kutlamalarla yenilenen şölenlerle geçirdik. Ertesi gün Musul'a gittim. Bu kadar çabadan sonra birazcık dinlenmeyi ben de hak etmiştim.

Boğa böyle başarı ile nehrin kıyısına kadar taşındıktan sonra, benim Nimrud'a dönüşümle birlikte ikinci heykeli götürmek için

hazırlıklar yapıldı. Zaten boğayı götürmek için açılmış olan hendeğin aslanların oluşturduğu girişin ötesine kadar yani kuzeye doğru yaklaşık yirmi beş metre daha sürdürülmesini emrettim. O zaman bu heykellerin arkasındaki blokları kaldırmak zorunluydu. Y salonundaki bloklarda yalnızca bildik yazı vardı. G odasındaki aslana bitişik olan bloklardaki kabartmalar görünüşe göre su yüzünden tamamıyla yok olmuştu.

Nisanın ortalarında hazırlıklarım tamamlandı. Boğayı arabanın üzerine bindiği zaman küçültmeye ve höyükten çıkarırken silindirlerin üzerinde çekmemeye karar verdim. Höyükten aşağı inişte bu heykel de boğaya yapıldığı gibi aynı biçimde desteklendi, ama ikinci bir kazaya meydan vermemek için ipleri ve halatları iki katına çıkardım. Pişmemiş tuğla duvarları temizlerken, daha önce B odasında bulunanlara[6] benzer iki tablet buldum. İkisinin de her iki yüzünde o standart yazı vardı. Açıktı ki saray kurulduğu zaman muhtemelen onların kuruluş amacını ve dönemini anıtsallaştırmak için yapıların taş temellerinin altında şimdi de yatan sikkeler ve benzer tabletler gibi şu anda bulundukları yere yerleştirilmişlerdi.

Aslan iki üç yerden çatlak olduğu için, onu keserek hafifletmek ve götürmek çok büyük bir dikkat gerektiriyordu. Kazasız belasız bu iki işi de hallettik. Boğanın götürülüşünde olduğu gibi Araplar toplandı yine. Abdurahman ve atlıları da höyüğe geldiler. Aynı şamata ve eğlenceleri yaptık yine. Aslan arabada ona hazırladığım yere indi, harabelerden dışarı kolayca çekildi. Nehre uluşmamız iki gün sürdü, çünkü tekerler yumuşak toprağa iki üç kez saplandı ve önceki gibi çok zor çıkarıldı.

Sonunda Dicle kıyılarında aslan ve boğa yan yana yerleştirildi, salın üzerinde yapacakları yolculuk için gerekli hazırlıkları yapana kadar Basra'ya gitmek için hazır beklemeye başladılar.

Şimdiye kadar Basra'ya gönderdiğim heykeller, salların üzerinde nehirden aşağı ancak Bağdat'a kadar gitmişlerdi. Orada Fırat ve Dicle'nin aşağı kısımlarındaki taşımacılıkta kullanılan, yerliler tarafından yapılmış botlara yerleştirilmişlerdi. Çoğunlukla ince kavak tahtalardan, kamışlardan yapılan ve ziftle kaplanan bu tekneler aslan veya boğayı taşımak için hem çok küçük hem de dayanıksızdı. Hatta yeteri derecede geniş olsalardı bile, uygun makine sisteminin üzerinde olmaması durumunda, belki imkansız olmasa da içinde böyle devasa yığınlarla gitmesi çok zor olurdu.

6 Cilt I. Sayfa 93.

Bu nedenle ben de nehrin üst bölümünü de alt bölümünü de sallarla geçmeye bir an önce aslan ve boğayı Basra'ya göndermeye karar verdim. Musullu salcılar Dicle Nehri üzerinden Bağdat'a zaten sık sık gidip geliyorlardı ama daha öteye hiç gitmemişlerdi. Bu yüzden benim daha uzağa gitme planımı uygulanabilir bulmadıklarından denemeye yanaşmıyorlardı. Yerlilerin alışkanlıkları ve önyargıları bana karşı olduğu için Bağdat'taki arkadaşlarım bile bunu başaracağımdan kuşku duyuyorlardı. Herkes yerleşmiş alışkanlıklarına karşı herhangi birşeye girişmeleri konusunda Doğuluları ikna etmenin ne kadar zor olduğunu bilir. Bu yüzyıllardır onların huyu idi. Babaları öyle yapmışlardı, onlar da öyle yapmışlardı, birçok şeyi unutmuş ya da ihmal etmiş ama asla birşey ekleyip geliştirmemişlerdi. Sallar Diyarbekir'in dağlık bölgelerinden Bağdat'a inerken bile aşılamayacak güçlüklerle karşılaşmadıkları için aslında yolculuğu Basra'ya kadar uzatmamaları için doğru dürüst, akla yatkın bir neden yoktu. Adamakıllı engeller kayaların, sığlıkların, hızlı akıntıların bol olduğu ırmağın yukarı bölümünde olurdu, yoksa suyun derin olduğu, büyük botların geçişini engelleyecek birşeyin olmadığı aşağı bölümde değil. Su Bağdat'ın aşağısında miskince akar ve akıntı Basra'nın yaklaşık olarak altmış mil üzerine kadar etkilidir. Ciddi olarak sayılabilecek olan engeller işte bunlardı. Onlar da yalnızca inişte geçecek zamanı etkileyebilirdi, uygulanabilirliği değil.

Bir avuç para ile desteklendiği halde en ikna edici fikirlerle bile benim istediğim gibi bir salı yapmaya ya da böyle bir yolculuğa girişmeye Musullu salcıları razı etmek imkansızdı. Bu yüzden bana yardımcı olması için Bay Hector'a başvurdum. Onun aracılığıyla Bağdat'ta böyle bir girişimin gerektirdiğine inanılan o büyük fedakarlığı yapmaya istekli olduğunu açıklayan bir adam buldum.

Birisine çok büyük bir miktar borcu vardı. Şu anda boş yatan bir sürü derinin sahibi olduğu için, borçlular hapishanesine girmektense böyle umutsuz bir girişimde bulunmayı tercih ediyordu. Salın hedefe erişeceğine hatta onun bu işten kazasız belasız kurtulacağına dair hiç kimsenin gücü onu kandırmaya yetmezdi. Bu kumarda benim ortaya koyduğum paranın onunkinden çok daha büyük olduğuna da onu ikna etmek eşit derecede imkansız birşeydi. Ona bu işten hiçbir zarar gelmeyeceği aksine, benim hizmetime girmekle borçlarının büyük bir kısmını ödeyerek kurtulacağı, umutsuz borçlunun yeraltı sığınaklarındaki boğucu

bekleyişinden kaçabileceği açıktı. En son çareye kadar başvurma konusunda içim rahattı. Çünkü olay tamamen adamın iyiliği içindi. Bana gelince, herhalükarda yalnızca iki seçeneğim vardı; ya heykelleri Musul yakınlarında, nehir kıyısında yaramaz Arapların oyun yerinde bırakacaktım ya da oradan son durak İngiltere'ye devam edeceği Basra'ya güvenlice gidişini görecektim. Bu yüzden izlenecek yol konusunda hiç tereddüt etmedim.

Molla Ali -benim sal mühendisimin adıydı- sonunda geldi. Yanında sal yaparken kendisine yardım edecek yarı çıplak pasaklı bir Arap ve neredeyse ikibin yıldır bu ticareti yapanlarda olduğu gibi kullanıma hazır derilerin üstüne yüklendiği bir çift eşek vardı. Bağdat'ın gerçek bir yerlisi gibi bütün yaratıcılığını kıyafetini yaptığı malzemelerin seçiminde tüketmişti! Entarisi, pelerini ve iri sarığının ortaya koyduğu renklerden daha güzel bir karışım olamazdı. Uzun bir söylev çekmeye başladı, kuşkusuz, peygamber üstüne yeminler içerek: Bu dünyada başka hiç kimse için bu tehlikeye atılmazmış, yalnızca benim içinmiş bu yapacağı şey, kulum kölem olurmuş benim, yalan söyleyen kafir olsunmuş... Bu iltifatlarla dolu konuşmayı araya girerek kestim hemen. O zaman bu tür işlerde adet olduğu üzere isteklerini artırmaya gerekçe sağlasın diye bir sürü bahaneler bulmaya, zorluklardan bahsetmeye başladı. Bu konularda hiçbir tartışmaya girmedim ve İbrahim Ağa'ya benim nasıl iş yaptığımı ona anlatmasını söyledikten sonra kaderine razı olmasını, artık anlaşmanın yapılmış olduğunu, başvurmak için ondan daha yüksek bir yer olmadığını söyleyerek İbrahim Ağa'yı ima ettim kendisine.

Molla Ali kendi durumunu abartan, üstün meziyetlerini takdir etmem için beni iknaya çalışan çabalara girişti, dil döküp durdu. Böyle yaparak en azından ek bir bahşiş elde etmeyi umuyordu. Sonunda kaderine razı oldu ve yardımcısıyla birlikte yavaşça işe koyuldu: Bir sal iskeleti oluşturacak şekilde, kalasları, ağaç kütüklerini söğüt dalları ile bağlamaya başladılar. Hâlâ aşılması gerekli engeller vardı. Bağdatlı bu adamın sal yapımı konusunda çok eski, ülke adetlerine ve geleneklerine dayanan fikirleri vardı. Benim de gerekli kanıtlarla destekleyemediğim kendi teorilerim vardı. Bunun sonucunda kendi açısından bütün kanıtlara sahip olan salcı ben kendi niyetimden başka somut kanıtlar ortaya koyamadığım için öne sürülen yöntemlere karşı olduğunu açıklarken yanlış yapmış olmuyordu. Ama tüm incinen adamlar gibi işgüzarlığının kurbanı oldu ve derhal eski önyargı ve huylarından

vazgeçmek zorunda kaldı.

Deriler bir kere şişirildikten sonra hiçbir güçlükle karşılaşmadan Bağdat'a kadar heykelleri taşıyacağından kuşkum yoktu. Normal şartlar altında yolculuk sekiz on gün sürecekti. Ama orada, derilerin tekrar açılması ve doldurulması gerekecekti veya bu kadar büyük bir ağırlığı Basra'ya güç bela taşıyabilecekti. Çünkü Bağdat'tan o limana yapılan yolculuk, zaman açısından Musul'dan Bağdat'a yapılana göre çok uzun süreliydi. Ama ne kadar dikkatli doldurulursa doldurulsun, zaman geçtikçe deriler mutlaka hava kaçırıyordu. Ticari mallar taşıyan sallar Dicle'den inişleri boyunca birkaç kez dururlar ve salcılar derileri kontrol etme ve yeniden şişirme molası verirlerdi. Eğer heykeller yalnızca bir iskeletin üzerinde dursaydı, salın kalaslardan oluşan yüzeyi neredeyse su ile aynı düzeye geleceğinden, yükü boşaltmadan onlara hava vermek gerekirse, salcılar kalasların altında bulunan derilerin ağızlarına yetişme imkanı bulamayacaklardı. Bu, çok elverişsiz ve yapılması çok zor olan birşeydi. Bu yüzden ben mümkün olduğu kadar aslan ve boğayı salın üzerinde, su düzeyinden yüksekte tutmayı ve böylece onların altına salcıların sürünerek girmesi için yer kalmasını düşünüyordum.

Okuyucuya Mezopotamya'nın yukarı bölümlerinde yüzyıllardır tek seyrüsefer aracı olan bu salların nasıl yapıldığı ilginç gelebilir. Bu işte koyun ve keçi derisi kullanılır. Mümkün olduğu kadar incitilmeden yüzüldükten sonra, kurutulur ve hazırlanır. Üfleyerek şişirilir. Kavak ağacından elde edilen kalaslar, ağaç dalları ve kamışlardan oluşan kare bir iskelet istenilen büyüklükte sal için hazırlandıktan sonra şişmiş deriler söğüt dalları ile birbirine bağlanır, hepsi sıkıca bağlanmış bir bütün haline gelir. Artık sal hazırdır, suya indirilebilir. Burada dikkat edilmesi gereken şey, derilerin ağızlarının yukarı doğru gelecek şekilde iskelete bağlanmasıdır. Eğer bir patlak veya yeniden şişirme gerekirse, salcı tarafından kolaylıkla açılabilir bu şekilde. Ağaçtan yapılmış olan bu döşemenin üzerine ticari mal balyaları, tüccar ve yolculara ait eşyalar konulur. Eğer varlıklı veya rütbeli bir insan bu sallarla aşağı iniyorsa salın üzerine, tahtalarla kaplanarak küçük kulübecikler ya da kamışlar ve hasırlarla örtülen korunaklar yapılırdı. Bu kulübelerde yolcular gün boyu otururlar, uyurlar, yolculuklarını sürdürürlerdi. Yoksul yolcular ise kendilerini mal balyalarının gölgelerine ya da sıcağına gömerler, varacağı yere kadar neredeyse aynı pozisyonda sabırla otururlardı. Topraktan yapılmış içinde

kömürü olan bir mangal taşırlardı yanlarında. Üzerinde kahve, yemek pişirirler, tütün çubuklarını yakarlardı. Nehrin üzerinde korkulabilecek tek tehlike ülke karmaşa içinde olduğu zaman kaçınılmaz bir biçimde sallara saldıran ve yağmalayan Araplardı.

Salcılar bu kaba teknelerini, uzun küreklerle -ucunda iple bağlanmış birkaç tane yarık kamışın olduğu düz sırıklar- yönetirler. Hızlı akıntılardan sakınmayı çok iyi bilirler, en kızgın güneşin altında, balyaların üzerine oturur ve durmadan çalışırlar. Tikrit'e varmadan önce hemen hemen hiç gece yolculuğu yapmazlar. Çünkü oraya kadar olan nehrin yukarı bölümünü içine alan mesafede kayalar, sığlıklar boldur. Ama orayı geçtikten sonra gece gündüz kendilerini tembel tembel akan suya bırakırlar. Bahardaki sel aylarında ya da şiddetli yağmurlardan sonraki günlerde küçük sallar Musul'dan Bağdat'a yaklaşık olarak 84 saatte ulaşırlar. Ama büyük sallarn bu yolculuğu tamamlama zamanı yedi sekiz gün sürer. Yazın, nehir seviyesi düşük olduğu zaman neredeyse bir ayda hedeflerine ancak ulaşabilirler. Yükleri boşaltıldıktan sonra sallar bozulur, kalaslar, keresteler, dallar uygun bir fiyattan kar getirecek şekilde satılır- Bağdat ve Musul arasında en çok yapılan ticaretlerden birisidir bu. Deriler yıkandıktan sonra, çürümelerini ve çatlamalarını önlemek için dövülmüş nar kabukları ile ovulur. Sonra salcı ya onları omuzuna yükler ya da eşeğin sırtına ve Dicle'yi salıyla geçmiş yolcuların kaldığı Musul veya Tikrit'e geri döner.

Nisanın 20'si geldiğinde, şans eseri nehirdeki su düzeyinde bir parça yükselme olduğundan, aslan ve boğanın yolculuğunu başlatma kararı aldım. İki heykel de kalasların üzerine öyle yerleştirilmişlerdi ki altlarındaki takozlar çekildiğinde salın tam ortasına yerleşebileceklerdi. Durdukları nehir kıyısından, suyun ağzına doğru bir iniş hazırlanmıştı.

Sabahleyin Bay Hormuzd Rassam işçiler arasında kıpırdanmalar başladığını, hepsinin daha yüksek ücretler için genel bir grev halinde olduklarını bildirdi. Heykelleri sala yükleyeceğim zamanı seçmişlerdi. O anda başka bir yerden yardım bulmakta çok zorlanacağımı bildiklerinden bu koşullar altında şartlarına razı olacağımı düşünüyorlardı. Yaşadıkları ülkenin durumu bu hileyi doğuruyordu aslında. Daha önce bahsettiğim gibi, yağmur kıtlığı ürünlerde tam bir başarısızlığa yol açmıştı; Nimrud civarındaki ülke toprakları, çorak sarı bir renkten ibaretti artık. Köylüler birkaç yıldır baskı ve zulümle yönetiliyorlardı. Bu dönem boyunca

fazla olmayan hububat stokları taze hasatlarla yenilenemediği için tükenip gitmişti. Geçtiğimiz sonbahar yürürlüğe giren daha özgürlükçü olan son Paşa'nın politikası ile cesaretlenmişler, biriktirmiş oldukları bir parça mısırı ekmişler ama bu kez de kuraklık yüzünden son umutları da yitip gitmişti. Eğer ülkede kalsalardı yalnızca açlıktan ölümü bekleyebilirlerdi. Bu yüzden ovayı terkediyorlar, Kürt tepelerine ya da Mardin eteklerindeki Habur'la sulanan topraklara doğru göçüyorlardı. Hiç olmazsa orada kış yağmurları daha güzel zamanlarını vaat edene kadar, sulama imkanıyla, acil ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadar darı ve diğer hububat ürünleri yetiştirebilirlerdi. Artık Nimrud civarındaki ülke terkedilmişti. Millerce mesafede kimsecikler görünmüyordu. Ürünleri herkesinki gibi kurumuş olan ve Cef'te artık sürülerini beslemek için yeterli otlakları bulamayan Abdurahman da köylülerin yaptığını yapıyor, kuzeye doğru göçüyordu. İki üç gün önce sahip oldukları tüm eşyaları yükledikleri yük hayvanlarını, sığırları ve davarları sürerek götüren adamları Bedirhan Bey'in bölgesine giderken bizim höyüğün altında kamp kurmuşlardı. Şeyh de ayrılmadan önce bana veda etmek için geceyi evimde geçirmişti. Bu yüzden yalnızca kendi atlılarım ve Dicle kıyılarında yine de darı eken birkaç Arapla kalmıştım. Cebur Aşiretinin göç etmesi yalnızca benim kazıları sürdürme araçlarından yoksun kalışım anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda yağma yapabilmek için gece gündüz dağı- ovayı karış karış gezen, bu amaçla Ebu Salman Araplarının yokluğunda bu avantajı değerlendirmek için nehrin karşısına her an geçebilecek Bedeviler yüzünden büyük bir risk almış oluyordum. İşte anlattığım tüm bu koşullardan dolayı Cebur'un ücretlerinin arttırılması için seçtiği ve beni bırakmakla tehdit ettiği zamanlama hiç de kötü değildi. Hepsi ya onların dediği şartları kabul etmek ya da boğa ve aslanı olduğu yere bırakmak zorunda olduğuma inanmışlardı. Ancak bunlardan hiçbirine niyetli değildim.

Evden çıktığım zaman Arapların gitme hazırlıklarına başlamış olduklarını gördüm. Çadırların büyük bir bölümü sökülmüşü, sürüler bir araya toplanmış, eşekler yarı yarıya yüklenmişti. Gitmek için hiçbir istek göstermeyen altı aile haricinde tüm erkekler, kadınlar faal bir biçimde hazırlıklara gömülmüşlerdi. Avlu kapısında durmuş birkaç şeyh, umutsuz bakışlarla ne karar vereceğimi görmek için bekliyorlardı; tabii yüklerin paketlendiğini görünce hemen boyun eğeceğim konusunda çok az kuşkuları

vardı. Talepleri ne kadar makul olursa olsun, yaptıkları bu nezaketsiz tavır beni tiksindirmişti. Birçok toplumda kendileri yaramaz olan ve diğerlerini de bu yola çekmeye çalışan kötü karakterler vardır. Ben kendileri çalışmadığı halde çalışanlardan para sızdıran bir iki elebaşını biliyordum. Bunlar bu planın yaratıcısıydılar. Hemen kavasıma ve Bayraktar'a onları yakalamalarını emrettim, gitme hazırlıkları yapanlara da veda ettim. Böylece planları bozulduğu için suratları asılmış bir vaziyette gitme hazırlıklarına devam ettiler. Sonunda yürüyüş için bütün hazırlıkları tamamlandığı zaman, çok yavaş adımlarla gitmeye başladılar ama ödün vermeden kararımda direnebileceğime pek ihtimal vermedikleri için durmadan arkalarına dönüp bakıyorlardı. Son bir girişim olarak, iki şeyhten oluşan bir heyet yanıma gelip eğer Ceburlar ayrılırsa hayatımın tehlikeye girebileceğini, bunun için benim adıma endişeli olduklarını söylediler. Onların bu korkularını, Tiyarili adamımı savunma amaçlı evlerin içine yerleştirerek, İbrahim Ağa'nın evler inşa edilirken büyük emek vererek evi çevreleyen duvarların içine yaptığı mazgalları yeniden açacağımı söyleyerek elimden geldiği kadar yatıştırdım. Beni içinde bulunduğum tehlike konusunda sağduyulu hale getirmek için yaptıkları bütün çabalar boşa gittikten sonra, yüzleri üç karış, geceyi geçirmek için köyün görüş mesafesi içinde kamp kurmaya dikkat etmiş olan arkadaşlarına katılmaya gittiler.

Beni bırakmayı reddeden aileler çadırlarını evimin duvarlarının dibine kurdular. Gidenlerin karıları da ağlayarak, hıçkırarak yanımda kalmayı çok istedikleri için, kocalarına kızmışlardı ama şeyhlerine itaatsizlik etmeye korkmuşlardı.

Ebu Salman'ın çadırları hâlâ yetişilebilir menzil içindeydi. Hiç gecikmeden adamlarımdan biriyle Abdurahman'a olanı biteni anlatan, boğayı yüklemek için yardıma gelecek bir grup göndermesini isteyen bir not gönderdim. Nimrud'dan biraz uzakta konaklayan Cebur'a rakip başka bir kabile daha vardı, onlara da bu işte benimle çalışmalarını teklif ettim.

Akşamleyin, Abdurahman bir grup atlı ile Nimrud'a çıkageldi. Heykelleri sala yüklemek için istediğim kadar adamı bana sağlamaya söz verdi ve aşiretine planladıkları yürüyüşe gecikmeden devam etmeleri için emirler gönderdi.

Ertesi sabah Ceburlar büyük bir Ebu Salman topluluğunun Nimrud'a doğru yürüdüğünü görünce yaptıkları hileden dolayı pişman oldular, bir heyet yolladılar. Benim uygun göreceğim bü-

tün şartları kabul ederek çalışmaya razıydılar. Ama bu kez onlarsız da bu işi yapabilecektim, daha da önemlisi, isteklerini yerine getirmek için seçtikleri yolun ne akılcı ne de başarıya götürür nitelikte olduğumu onlara kanıtlamak istiyordum. Bu yüzden başka bir öneri filan dinlemeden reddettim. Hemen aslan ve boğayı sala yüklemek için, Keldaniler, Ebu Salman Arapları ve yanımda kalan Arap işçilerimin yardımıyla hazırlıklara koyuldum.

Kavak ağacından yapılmış, heykellerin altından sala doğru eğik düzlem oluşturan kalaslar önce bir güzel yağlandı. Altı yüz derinin üzerinde olan sal nehrin kıyısına boğanın tam karşısına getirildikten sonra, takozlar heykelin altından çekildi ve heykel hızla yerine doğru kaydı. Tek güçlük salın üzerine çok hızlı bir şekilde inip, ani basınçla derileri patlatma olasılığıydı. Araplar, heykele bağlanmış iplerle, onun inişini yavaşlattılar, kazasız belasız iş tamamlandı. Sonra aynı biçimde, birincisi ile eşit büyüklükteki ikinci bir salın üzerine aslan yüklendi; birkaç saat içinde iki heykel uygun bir biçimde sarılıp sarmalandılar, gece olmadan önce Basra'ya kadar nehrin üzerinde kaymaya hazırdılar.

Aslan ve boğa ile birlikte, G odasının bitimini oluşturan kanatlı figürlerin ve haremağalarının arasında tahtında oturan kral kabartması, B odasındaki sunak parçası ve harabelerde bulunmuş küçük nesneleri içeren otuzun üzerinde sandık da sala yüklenenler arasındaydı.

O güne ait işler bittikten sonra, Abdurahman'ın Arapları ve heykellerin yüklenmesine yardım edenlerin onuruna koyun kesildi. Ebu Salman Arapları karanlık çöktükten sonra çadırlarına döndüler. Abdurahman bana veda etti ve bir daha hiç görüşmedik. Ertesi gün Cezire bölgesine doğru yürüyüşüne devam etti. İstanbul'a giderken yolda karşılaştığım Kürtlerden onun hakkında birşeyler duydum; aşiretinden şikayetçiydiler. Abdurahman'ın aşireti onların komşularının sürülerinden ayrılan hayvanları kendi sürülerine katıyordu. Nimrud'da kaldığım süre içinde şeyhin buna benzer birçok olayına tanık olmuştum. Tüm Araplar gibi elde etme olasılığı çok düşük olsa bile sürekli ısrar ederek onu istemekte bir sakınca görmezdi. Bunun dışında bütün olarak, hem iyi bir dost hem de müttefikti.

Ayın yirmi ikisinde tüm heykeller sallara yüklendikten sonra, girişimin başarılı olması için nehir kıyısında adak yapsınlar diye salcılara iki koyun verdim. Etler böyle durumlarda adet olduğu gibi yoksullar arasında dağıtıldı. Bir üçüncü koyun Sultan Abdul-

lah'ın mezarında gönül alıcı bir adak olarak kesilecekti. Bu ermiş, hâlâ nehirdeki taşımacılığı sekteye uğratıyor, Frenklerin inançsızları taşıyan buharlılarına karşı, Dicle'den daha aşağılara doğru inişi kapatıyordu. Niçin? Çünkü onlar adete uygun olan kurbanları vermeyi ihmal ediyorlardı. Tüm törenler hakkıyla yerine getirildikten sonra Molla Ali elimi öptü ve sallardan birine çıktı. Nehirden aşağı[7] doğru sorumluluğu altındaki yüklerle yavaş yavaş süzülmeye başladı.

Nehrin uzak bir mesafesinde çıkıntılı bir kıyının arkasında görününceye kadar onları izledim. Yüklerin garip kaderi üzerine kötü şeyler düşenmeye dayanamazdım artık. Asur saraylarını süsledikten sonra belki de binlerce insanın taptığı bu harika nesneler, Keyhüsrev'in kralı olduğu Perslerin, İskender'in Yunanlılarının ve Muhammed'in ilk torunlarının çiğnedikleri toprağın altında bilinmeden yüzyıllardır yatıp durmuştu. Şimdi de güney yarımküresinin en uzak denizlerini geçmek için Hindistan'a gidiyorlar. Oradan da son kez yerleşecekleri British Museum'a. Onların tuhaf kaderinin ne şekilde sona ereceğini söylemeye kim cesaret edebilir?

Köye yeni dönmüştüm ki inatçı bir grup Cebur Arabı yanıma geldi. Olanlar için çok pişman olduklarını söylüyorlardı durmadan. Eğer yine işe alınırlarsa gelecekte, bunun için sözler veriyorlardı. İşledikleri kabahati şeyhlerinin üzerine atıyorlardı. Onlara hangi ücreti vermemin uygun olduğunu düşünüyorsam, o ücretten derhal çalışmaya hazırdılar. Nimrud'daki kazılar hemen hemen sona gelmişti. Çok fazla insana gereksinimim yoktu artık. Bu yüzden daha önce benim yanımda çalışmış, en çalışkan ve iyi huylusunu seçtikten, bu işin yaratıcısı olan ve elimizde esir tuttuğumuz şeyhlerine bir ceza verdikten sonra geri kalanını kabileleri ile birlikte gönderdim.

7 Diodorus Siculus'a göre (Eserler ii. c I) Semiramis tarafından Ermenistan'dan Babil'e getirtilen büyük dikilitaş derilerin üzerinde yüzen salın üzerinde, benim Ninova heykellerini Basra'ya götürmeme tıpatıp benzer biçimde gelmişti. Kırk metre yüksekliğinde, toprağa değdiği yerde sekiz metrekare olan bu devasa anıt tek bir taştan oyulmuştu ve bunun sonucunda eğer biraz abartılmadıysa muazzam bir ağırlığı olmalıydı. En büyük güçlük de böyle dev bir kütleyi salın üzerine yüklemekteydi belki ama bu basit bir yöntemle; daha sonra, mevsim yağışları ile birlikte taşacak olan kuru bir yerde dikilitaşın altına iskeleti oluşturan kalaslar ve derler bağlanarak aşılabilirdi. Yağmur yağmaya başladığı zaman gittikçe derilerin altındaki toprağı alıp götüreceğinden deriler kolaylıkla havayla doldurulabilirdi. Akarsu da sala yetiştiği zaman sal dikilitaşı kaldırmış olurdu ve nehre doğru açılmaya başlardı. Eğer bu kadar büyük ağırlıkları gemiye yüklemeye yetecek gerekli mekanik araçlarım olmadan bunları Basra'ya göndermem benden istenseydi, ben de böyle basit bir yöntemle bunları gönderirdim.

Ebu Salman Aşireti ayrıldıktan sonra Nimrud Ovası tam bir çöl olmuştu. Silahlı, yağmacı Arap çetelerinin ziyaretleri günlük olaylar haline gelmişti. Höyüğün üzerinden sık sık onları izliyorduk. Kimi zaman av aramaya tepelere doğru gidiyorlar, kimi zaman da çaldıkları sığır ve koyun sürülerini önlerine katmış seferden dönüyorlardı. Hâlâ Bedevilerden korkmayacak kadar güçlüydük ama evi tam bir savunma mevziine dönüştürmek zorunda kalmıştım. Herhangi bir sürprizle karşılaşmamak için evin çevresine gece boyunca devriyeler çıkarıyordum. Ceburlar, ülke karanlık bastıktan sonra çakal gibi saklandıkları yerden çıkan, oradan oraya giden küçük hırsızlarla kaynadığı için eşek, çadır eşyaları vb ufak tefek eşyaları sürekli ortadan yok oluyordu. Hiçbir şey, küçük ya da önemsiz değildi hırsızlar için. En değersiz eşya bile dikkatlerinden kaçmıyordu. Kötü bir çuvalın ya da bakır bir çaydanlığını kaybolması ile birlikte, tüm kamp büyük bir karmaşaya gömülüyor, silah sesleri, haykırışlar birbirine karışıyordu sık sık. Her gece bu gürültülerle uyanıyordum. Onların bu seferlerinden kurtulacak kadar şanslıydım.

Ceburların korkuları yağmacı grupların çoğalması ile birlikte her geçen gün artıyordu. Sonunda Nimrud'dan bakıldığında görülebilen bir Arap yerleşim yeri Anaza Arapları tarafından saldırıya uğradı. Orada yaşayanlardan birkaçı öldürüldü ve tüm sığır ve koyunları alıp götürüldü. İşçilerimin hepsi artık bu kadar tehlikeli bir bölgede kalmak istemediklerini protesto ederek söylediler. Ben de artık hepsini bir arada daha uzun süre tutmanın mümkün olmadığını anlayarak, Nimrud'daki kazılara son vermeyi kararlaştırdım.

Aslan ve boğanın gidişinden sonra, piramit höyükte çok derin bir hendek açtım. Daha doğrusu höyüğün temelini oluşturan nehir yatağının doğal platformuna kadar ulaştım. Bütün yığın kerpiçlerden oluşuyordu. Ne taş ne de sumermeri kalıntıları vardı. Pişmemiş tuğlaların üzerinde, birikmiş moloz ve toprak yığınının dış yüzeyindekiler hariç pişmiş tuğlalara da rastlanamadı. Bu piramadin ne işe yaradığına dair, orijinalinde taş ve renkli pişmiş tuğlalarla kaplanmış olduğu için bazı kral mezarlarının üzerinde yükselmiş olabileceği, bir süs olarak uzaktan bakıldığında şehrin yerini belirtmek için dikildiği ya da bir gözetleme kulesi olarak inşa edilmiş olabileceği varsayımlarını ileri sürebiliyordum. İki yanından da hendekler açıldı, neredeyse merkeze kadar uzatıldı ama ne bir giriş, ne de iç oda izleri bulunabildi. Tabii yapabildi-

ğimden daha ayrıntılı ve geniş bir araştırma ile çok daha önemli bulgular ortaya konabilirdi. Bu bulgular bu piramadin şehrin kurucusu Asur Kraliçesi "Busta Nini"'nin kalıntılarının üzerinde yükselen piramit olduğunu, bu piramitin altında büyük kralın gömütünün hâlâ izlerinin olduğunu kanıtlayabilirdi. Yüksek koni biçimli bu tepe, gerçi yıpranmış, yuvarlak bir hale dönüşmüştü ama orijinal şeklinin piramit şeklinde olduğu çok açıktı. Taştan veya pişmiş tuğladan olan dış kaplaması düşer düşmez ya da kaldırılınca, pişmemiş tuğlalar hızla çürümüş ve şimdiki şekli almıştı höyük. Hiçbir dönemde çukurlaşmadığı açıktı. Onu tamamen araştırmak, altında bir kalıntı olup olmadığını anlamak, çok büyük bir emeği, zamanı ve parayı gerektiriyordu.

B odasının[8] kuzeyinde, koyağın uçuruma dönüşen ucunda yerlerinden düşmüş olan, yaklaşık 5 metre yüksekliğinde iki tane dev gibi kanatlı boğa buldum. Bir girişi oluşturmuyorlardı ama her biri, D ve E odalarındaki çok büyük kanatlı figürlerin üzerinde olduğu büyük bloklara bitişik olarak, yalnız başlarına duruyorlardı. Onları yerlerinden kaldıramadım, üstelik blokların heykelli yüzleri ters dönmüştü. Hava ile uzun süredir temas halinde oldukları açıktı, başlar büyük hasar görmüştü.

British Museum yöneticilerinden aldığım emirler doğrultusunda bir bölümü günışığına çıkarılmış olan heykelleri, blokları gömmeye başladım. Onları koruyacak herhangi bir önlem alınmaksızın bu kadar heykel açıkta bırakılsaydı yalnızca atmosferden etkilenmekle kalmaz, her zaman gözleri çıkarmaya hazır, kafirlerin putlarını yıkmaya dünden razı Arapların mızrakları ve sopalarından da büyük zarar görürlerdi. Yapı açılırken kaldırılmış olan topraklar, moloz yığınları, süprüntüler sepetlerle geri getirildi ve odalara boşaltıldı, hepsi yeniden örtülene kadar blokların üzerine tamamen yığıldı.

Ama Nimrud'dan ayrılmadan, onun saraylarını tekrar yeraltına gömmeden önce okuyucuyu en büyük sarayın içinde bir kez daha gezdirmeyi, tam olarak araştırıldığı zaman odaların ve salonların nasıl göründüğünü gözlerinin önünde canlandırabilmeleri için elimden geldiği kadar onlara bir fikir vermeyi çok isterim. Şimdi kendimizi köyün hemen yakınındaki çadırımdan çıkarken hayal edelim. Höyüğe yaklaşırken Keldani işçilerimin barınması için çamurla kaplanmış, kamışlardan oluşan küçük kulübe dışında hiçbir yapı izini göremeyiz. Bu yapay tepeye doğru çıkıyoruz

8 Plan 3

ama hâlâ harabe filan görünmüyor ortada, topraktan yükselen bir taş bile yok. Önümüzde yalnızca geniş; belki bol bol başaklarla kaplı belki tek bir yeşil yaprak olmayan, orada burada devedikeni öbekleri göze çarpan çorak sarı bir düzlük var. Aşağıda çalılıklar ve kurmuş çimenlerle çevrili siyah kümelerin, şurasında burasında ortalarından ince bir duman yükseldiği görülüyor. Bunlar Arapların çadırlarıdır. Yaşlı, yoksul birkaç kadın, zar zor yürüyor, ateş yakmak için kuru dallar, deve gübresi topluyor. Tam höyüğün tepesine geldiğimizde, dik adımlarla yürüyen, başlarının üzerinde odun götüren ya da testilerle omuzlarında su taşıyan genç kızlar girer tabloya. Birden her yandan, görünüşe göre yeraltından çıkan karman çorman saçlı, kısa gömleklerini vücutlarına bağlamış, bazıları atlayıp, zıplayan ve hepsi deliler gibi acele ile oradan oraya koşuşturan vahşi görünümlü yaratıklarla karşılaşırız. Her birinin elinde bir sepet vardır, höyüğün tam kenarına ya da kendine göre uygun bir yere geldiğinde içindekileri boşaltır, aynı zamanda ardında bir toz bulutu yükselirdi. Hemen gerisin geriye döner, sepetini başının üzerine koyup bağırıp çağırarak, türküler söyleyerek, dans ederek, çıktığı yere, yerin derinliklerinde tekrar koybolur. Bunlar, yıkıntılardan toprakları çıkarmakla görevli işçilerdir.

Birazdan höyüğün batı yüzü yakınındaki toprağın içine kabaca kazılmış olan birkaç merdivenden, ana hendeğin içine ineceğiz. Oraya yaklaşırken, dizlerinin üzerine çökmüş, aşağıda bir yere bakan Arapları görürüz. Her biri elinde devekuşu tüylü uzun mızrağını, diğer ellerinde, arkasında sabırlıca kendisini bekleyen kısrağının yularını tutuyordur. Çölden gelen Bedevi şeyhi ve adamları, Nimrud harikaları hakkındaki tuhaf söylentileri duymuş olduklarından, meraklarını gidermek, kuşkularını yok etmek için birkaç günlük yoldan gelmişlerdir. Bizim yaklaştığımızı duyunca ayağa kalkar, eğer pasaklı bir yabancının bizi kucaklamasını istemiyorsak, hemen hendeğe inersek çok iyi etmiş oluruz.

Altı metre aşağı iniyoruz şu anda ve aniden büyük bir saray kapısını oluşturan insan başlı, kanatlı devasa bir çift aslanla karşı karşıya geliyoruz. Bu muhteşem figürleri ilk kez gördüğüm zaman nasıl duygulara kapıldığımı daha önce anlatmıştım zaten. Okuyucunun duyguları da özellikle bu harika biçimlerin önünde Hezekiel, Yunus gibi peygamberlerin durduğunu, Sanherib'in önünde eğildiğini hatta Patrik Abraham'ın da onlara benzer göz-

le baktığını düşünürse aynı olurdu muhtemelen.

Şimdi geldiğimiz yeraltı labirentinde tam bir karmaşa, telaş var: Hepsi başka yönlere koşuşturan Arapların kimi toprak dolu sepetler taşıyor, kimi arkadaşlarına testilerle su götürüyor. Acayip sarıklar giymiş, çizgili giysileri ile Keldaniler sertleşmiş toprağı, her kazma darbesinde ortalığı tozutarak kazıyorlar. Ara sıra uzak bir yerlerden, vahşi duyguları uyandıran Kürt ezgileri duyuluyor, çalışan Araplarbu güzel ezgileri duyduklarında, onlar da koro halinde katılıyorlar şarkıya ve savaş naralarıyla, tazelenmiş bir duyguyla ve enerjiyle sarılıyorlar işe yeniden. Üzerindeki süslerin kaba tasarımları, yapılıştaki acemilikle kendilerini diğerlerinden ayıran heykellerin bulunduğu küçük bir odayı arkamızda bırakıyoruz. Kanatlı aslanların arasından geçip, ana salonun içine geliyoruz. Her iki yanımızdaki duvarların üzerinde kabartılmış, devasa kanatlı figürler bize bakıyorlar. Bazıları kartal, bazıları tamamen insan başlı, ellerinde gizemli semboller var. Solda yine kanatlı aslanlarla yapılmış bir büyük kapı vardı. Biri girişi boydan boya kapatacak şekilde yerinden düşmüş, ancak altından sürünebilecek kadar bir yer var. Bu kapının hemen ötesinde kanatlı bir figür ve kabartmalı iki blok var ama o kadar bozulmuşlar ki üzerinde ne gibi bir konunun işlendiğini tam olarak anlayamıyoruz. Daha ileride, derin bir hendek açıldığı halde duvar izleri yoktur. Salonun karşı yüzü de yok olmuştur ve yalnızca topraktan yapılmış yüksek bir duvar görürüz. Dikkatle incelediğimiz zaman üzerindeki duvarcılık izlerini farkedebiliriz. Biraz daha araştırınca onun bir zamanlar pişmemiş topraktan yapılmış kerpiçlerden oluşan tek bir bütün olduğunu, ama şimdi içindeki toprakla aynı renge dönüşmüş, ondan ayırdedilmesi çok zor olan bir yığın haline geldiğini anlarız.

Asıl durdukları yerlerden düşen sumermerinden yapılmış bloklar yeniden kaldırılmıştır ve savaş arabalarını, atlıları, savaş ve kuşatmaları gösteren küçük kabartmalardan oluşan bir yığının içinde başımız dönmüş vaziyette geziyoruz. Belki de biz oradayken, işçiler bir bloğu kaldırıyorlar, büyük bir iştahla ne göreceğimizi bekliyoruz; Asur tarihine ilişkin hangi olayı, hangi bilinmeyen dinsel tören veya adeti gösteriyor olabilir bloğun arka yüzündeki kabartma?

Oraya buraya dağılmış, tarihin en eski dönemlerine ve sanatına ait bu yapıtların arasında otuz metre kadar gittikten sonra sarı kireç taşından yapılmış kanatlı iki devasa boğanın oluşturduğu

başka bir kapıya geliriz. Boğalardan biri tamdır arna diğeri düşmüş ve parçalara ayrılmıştır, kocaman insan başı ayağımızın dibindedir.

Bu kapının gittiği bölüme dönmeden düz devam ederiz. Ötede sanki kanatlı boğaya sunuyormuş gibi kaldırdığı zarif bir çiçeği elinde tutan kanatlı başka bir figür daha vardır. Bu kabartmaya bitişik sekiz güzel alçak kabartma daha görürüz. Avlanan, aslan ve boğa öldüren, şahmerdanla bir kaleyi kuşatan kralı resmeder bunlar. Bu salonun sonuna geldik. Yüce varlık sembolünün önünde durmuş, kanatlı figürlerin kendisine eşlik ettiği iki kralın resmedildiği, nefis kabartmalara bakıyoruz şimdi. Bu alçak kabartmaların önünde taş bir platform vardır. Eski günlerde kimbilir, belki de düşmanlarını, esirleri ya da saray adamlarını kabul ettiği zaman Asur krallarının tahtı buraya konulurdu.

Solumuzda başka bir çift aslanın oluşturduğu dördüncü bir çıkış vardır. Aralarından geçince kendimizi derin bir koyağın ucunda buluruz. Bu koyağın kuzeyinde mağrur piramit-höyük yükselir. Vergi eşyaları-küpeler, bilezikler ve eşekler - taşıyan esir figürleri bu koyağın yakınındaki duvarların üzerinde görülür ve iki kocaman boğa ile yüksekliği dört metreyi aşan kanatlı iki figür tam bu koyağın kenarındadır.

Höyük bu koyakla bittiği için yine sarı boğalara dönmemiz gerekir. Onların oluşturduğu kapıdan geçtikten sonra, kartal başlı figürlerle çevrili büyük bir odaya gireriz. Odanın bir ucunda iki papaz veya ilahın oluşturduğu bir geçit, ortasında kanatlı boğaların oluşturduğu başka bir kapı vardır. Hangi yöne dönersek dönelim, kendimizi birbirine açılan oda kümelerinin içinde buluruz. Eğer buraya özgü ipuçlarını bilmiyorsak bu labirentte kendimizi kaybetmemiz uzun sürmez. Genellikle birikmiş toprak yığını odaların ortasında kalmış olduğu için, kazı yeri; bir yanı sumermeri bloklarından oluşan, diğer yanı yarısı gömülü ve içinde, şurada burada kırılmış bir çömlek veya parlak renklerle boyanmış bir tuğlanın göründüğü yüksek toprak bir duvarla kapalı dar geçitlerden oluşur. Bu harikulade heykelleri, sayısız yazıları inceleyerek, bu galerilerde bir iki saat dolaşırız. Burada haremağaları ve papazlarının peşinden geldiği kral dizileri şurada kozalak ve dinsel amblemler taşıyan, görünüşe bakılırsa kutsal ağacın önünde tapınaya gelmiş kanatlı figürler vardır. Kanatlı aslan ve boğaların oluşturduğu diğer girişler bizi yeni odalara götürürler. Her birinde gördüğümüz acayip şeylerle heyecanlanır, iyice merak

duymaya başlarız. Sonunda yorgunluktan ve gördüğümüz şeylerin garipliğinden tükenmiş halde girdiğimizin karşısındaki hendekten, gömülü saraydan dışarıya çıkar, yine kendimizi çıplak tepede buluruz. Az önce gördüğümüz harikulade nesnelerin izlerini görmek için boşuna çevremize bakar dururuz. Sonunda ya bir düş gördüğümüze ya da Doğu mistikliğine ait hikayeler dinlemekte olduğumuza inanmaya başlarız.

Asur saraylarının kalıntıları üzerinde çimenler yeniden büyüdüğü zaman, burayı çiğneyenler benim hayal gördüğümü sanacaklar.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUYUNCUK'TA PLANLANAN KAZILAR•NİMRUD'DAN AYRILIŞ•MUSUL'A GİDİŞ•KUYUNCUK'TA BULUNAN BİR YAPI• KABARTMALAR•HEYKELLERİN TASVİRİ•BAY ROSS'UN SÜRDÜRDÜĞÜ KAZILAR•ONUN BULGULARI•KABARTMALAR• KABARTMALI BİR BLOK VE LAHİT•İSTANBUL'A DÖNÜŞ HAZIRLIKLARI•MUSUL'DAN AYRILIŞ

Nimrud'daki odalar tekrar toprakla doldurulduğu, böylece başlarına gelebilecek zararlardan korunmuş oldu. Ülke gün geçtikçe şimdi Dicle'nin batı kıyılarında bile kamp kurmaya başlayan çöl Araplarının akınları yüzünden daha tehlikeli hale geliyordu. Bu yüzden köyden ayrılmanın zamanı gelmişti artık. Kazılarda kullanabileceğim birazcık param kalmıştı, onu da Musul'un karşısındaki harabeleri araştırmaya adamaya niyetliydim. Özellikle de Kuyuncuk'un büyük höyüğünü düşünüyordum. Aslında orada küçük ölçekte zaten kazılar yapılmıştı ama kazılar yapılırken ben başında bulunamamıştım, bu tür araştırmalarda ülkenin yerlilerine güvenilemezdi. Asur İmparatorluğu'nun çöküşünden beri, çok önemli bir saray veya devletin merkezinin yaşadığı yer olmasa bile, eski Ninova'yı temsil eden bir şehrin Dicle kıyılarında höyüğün bu bölümlerinde bir yerlerinde durduğu iyi bilinmekteydi. Modern şehir eski harabelerin üzerinde kurulmuş olamazdı ama kesinlikle bu harabelerin yakınlarında bir yerlerde; ya nehrin doğusunda ya da Modern Musul gibi batısında yükseliyordu. Bir zamanlar eski sarayların duvarlarını kaplamış, höyüğü oluşturan toprakla gizlenmiş biçimde hâlâ var olan sumermeri blokları kimi zaman tesadüfen kimi zaman kazılarla günışığına çıkarılmıştı. Höyüğün çevresinde yaşayanlar harabelerin ev yapımı iç-

in bitmek tükenmek bilmeyen bir maden olduğunu anlamakta gecikmediler. Sumermermerleri ya tamamen ev yapımında kullanılmak ya da kireç için yakılmak üzere çıkarıldılar. Benzer amaçlar için blokların çıkarılması, heykellerin yok edilmesi yüzyıllardır devam ediyor olabilir. Bu yüzden mükemmel bir halde olmasa bile Kuyuncuk'ta hâlâ yapılar olup olmadığını düşünmek için yeterince neden vardı. Köyün altında, Yunus Peygamber'in mezarının da içinde olduğu çok önemli ve belki de Nimrud'da bulunanlar gibi sağlam kalıntılar olduğunu biliyordum. Sağlam olarak kalmış olmalarını çok uzun bir zamandan beri üzerlerinde duran köye ve mezara borçluydular. Köyde yaşayanlar, evlerinin temellerini kazdıklarında sık sık heykel ve üzerinde yazıların bulunduğu tablet parçaları buluyorlardı. Ama Musul halkının önyargıları bu kadar kutsal sayılan bir yerde kazı yapma girişimini engelliyordu.

Nimrud'daki yapılar büyük bir kasaba veya şehirden çok uzakta olduklarından, bir kere gömüldükten sonra hiç rahatsız edilmeden kalmışlardı. Eskiden ticari, küçük bir kasaba olduğu halde şimdi önemsiz bir köy olan Selimiye dışında, imparatorluğun çöküşünden sonra, harabelerin yakınlarında önemli bir saray yükseliyor görünmüyordu. Höyükten üç mil kadar uzakta kurulmuştur, yakınlarında Asur İmparatorluğu'nun yaşadığı dönemde hatırı sayılır büyüklüğe ulaştığını gösteren hiçbir kalıntıya rastlanamamıştır. Buradan Nimrud'un en büyük höyüğünün hiçbir zaman açılmadığı, içindekilerin, en son saray yıkıldığından beri daha önce bahsettiğim son Paşa'nın bir Müslüman ermişinin mezarının onarılması için bir iki blok aldırmaya çalıştığı zaman hariç olmak üzere bina yapmak için götürülmediği sonucu çıkarılabilir.

Mayısın ortası geldiğinde benim de Nimrud'daki işim bitmişti. Evim söküldü. Geçici olarak uydurulmuş kapılar, pencereler, çıkarıldılar, ufak tefek mobilyalarımla birlikte kasabaya götürmek için eşeklerin ve develerin sırtlarına yüklendiler. Araplar da çadırlarını söktüler ve yola düştüler. Köyde tek bir kişi kalmayana kadar bekledim ve sonra ıssız köye sırtımı döndüm. Biz Nimrud ovalarını terkeden son insanlardık; gerçekten de Zap'a kadar Musul'un güneyindeki tüm ülke toprakları bizim de gidişimizle birlikte tam bir vahşiliğe büründüler.

Musul ve Nimrud arasındaki yolun yarısında alçak bir tepeye rastlıyorduk. Onun doruğundan hem kasaba hem harabeler gö-

rülebilirdi. Bir yanda, uzak bir mesafede Cef Ovasının geniş düzlüğünün ortasında piramit yükseliyor, diğer yanda Kuyuncuk'un en büyük yığma tepesi ve çevresindeki kalıntılar belli belirsiz seçiliyordu. Musul'un eski camiinin eğik minaresi, kasabanın yerini belli eden karanlık arazi parçasının üzerinde yükselirken görülüyordu. Ovanın ortasından kıvrılarak millerce mesafeden gelen nehir, kimi zaman alçak tepelerin arasında yok oluyor, daha uzak bir yerden yeniden yatağına dönüp akıyordu. Bu yerden gözün erişebildiği mesafelere kadar uzanan saha bir zamanlar muhtemelen Asur başkentinin -üç günlük yolla varılan büyük şehir-bahçeleri ve binaları ile kaplıydı. O zamanlar bu büyük piramit, şehrin sınırları dar olduğu zaman gelen yolcuyu daha uzaktayken Ninova'ya yönlendiriyordu. Bu şehir, ilk kez insan topluluklarının yerleşerek oluşturdukları ilkel yerleşim yerlerinden birisiydi. Uzak mesafede yan yana dizilmiş höyüklerin oluşturduğu uzun siyah hat çok ilginç geliyordu bana. Atımın dizginlerini çekip durdurdum ve son bir kez -çünkü yolun daha uzaklarından görünmüyorlardı- baktım onlara ve sonra Musul'a doğru dörtnala uzaklaştım.

Kuyuncuk'ta yaptığım kazılarda Nimrud'da yaptığım planı izledim. Kasabada kaldım. Araplar, çadırlarını höyüğün doruğunda, hendeklerin yakınlarında kurdular. Tiyarililer harabelerden geçen küçük Havzer akarsuyunun kıyılarında, höyüğün eteklerinde konakladılar. Burada kadınlar ve erkekler geleneksel yıkanmalarını sürdürebilecekleri elverişli bir yer bulmuşlardı. Ama yine de başka amaçlarla kullanmak için Dicle'den su getirmek zorundaydılar çünkü Havzer'in suyu acı ve sağlığa zaralı olarak düşünülüyordu. Bu akarsuyun yanında yaşayanlar eğer kuyulardan ya da yağmur sularından oluşmuş doğal havuzlardan su elde edebiliyorlarsa bu sudan hemen hemen hiç içmezlerdi. Harabelerin Musul'a yakınlığı halkın benim yaptığım işleri sürekli kontrol etmelerine meraklarını gidermelerine imkan veriyordu. Müslümanlardan ve Hıristiyanlardan oluşan, hayretten ağzı açılmış bir kalabalık her zaman hendeklerin çevresinde toplanırdı. Sabah erkenden, atıma atlar, höyüğe giderdim, gün boyu orada kalırdım.

Fransız Konsolos da bir süre Kuyuncuk'ta kazılar yapmıştı ama hiçbir yapı izine rastlayamamıştı. Bir-bir buçuk metre, çukurlar veya kuyular açtıktan sonra, eğer heykel veyazı bulunmazsa, kazıdan vazgeçmişti. Böyle gelişigüzel biçimde kazı yapıldığında eğer yeraltında herhangi bir yapı kalıntısına rastlansaydı, onların

bulunması yalnızca şans eseri olurdu. Asurluların yapılarının özelliklerini, duruşlarını bilmek, harabeleri kaplayan höyüklerde nasıl bir kazı yapılması gerektiğini de ortaya çıkaracaktır. Asurlular bir saray veya halka hizmet veren bir yapı yaptıkları zaman önce yüzeyden on-oniki metre aşağıda bir platform ya da kerpiçlerden sağlam bir temel yapmış olarak görünüyorlar. Onun üzerine de anıtı dikiyorlardı. Bina yıkıldığı zaman, üst duvarın ve çatının düşmesi ile zaten yarı yarıya gömülen parçalar kuşkusuz bu platformun üzerinde olurlardı ve zamanla, sıcak yaz rüzgarlarının getirdiği toz ve kumlarla tamamen örtülürlerdi. Bu yüzden kalıntıları ortaya çıkarmak için kazı yapıldığında ilk adım kerpiçlerden oluşan bu platforma erişmektir. Bu bulunduğu zaman, onunla aynı düzeyde, daha derin değil, hendekler açılmalıdır. Bu hendeklerin, platform boyunca devam etmesine büyük dikkat gösterilerek karşı yönlerde sürdürülmeleri gerekir. Bu yolla, açılan hendeklerin yeterince uzun olduklarını varsayarsak eğer bir kalıntı varsa bulunması mutlaka zorunludur. Çünkü Asur yapılarının odaları genellikle dardır. Onları kaplayan duvarlar ve bloklar eğer düşmüşlerse er ya da geç rastlanılır.

Kuyuncuk'ta toprak ve süprüntü birikimi çok fazlaydı. Pişmemiş tuğlalardan oluşan platforma 6 metre derinliğinde hendek kazıldıktan sonra ulaşılabildi. Kazılara başlamadan önce, yapı kalıntılarının en çok olabileceği yeri belirlemek amacıyla höyüğün tüm bölümlerini araştırdım. Sonunda güneybatı köşesine yakın bir yerde, geçen yaz kazıya başladığım yerde araştırmalarımı sürdürmeye karar verdim.

İşçiler birkaç gündür yanmış sumermeri parçalarından başka hiçbir şeye rastlamadan kazmaktaydılar. Ama bu bile höyüğün bu bölümünde kazılara devam etme konusunda bana cesaret veriyordu. Bir sabah Musul'dayken iki Arap kadını geldi ve heykellerin bulunduğunu söyledi. İlk blok günışığına çıkarılır çıkarılmaz, höyükten fırlamışlar, her zaman yanlarında taşıdıkları derileri şişirip, nehrin üzerinde yüze yüze karşıya geçmişlerdi. Bu kadar acele etmelerinin nedeni, Doğu'da güzel haberler getirenlerin ödüllendirilmesiydi. Ödül beklentilerini, iri hacminden dolayı herkesin şişman Toma olarak çağırdığı yardımcım Toma, göstermiş olduğu çabadan tükenmiş bir halde bana ulaşana kadar çoktan ortaya koymuşlardı bile. Bizim zavallı bacaklarının taşıyabileceği yükle, oflaya puflaya köprüden geçip yanıma geldiğinde, kadınlar tarafından çoktan kapılan ödülü alıp götürmek için beş on kilo vermişti.

Hemen atıma atlayıp, harabelere gittim. Hendeğe girdiğimde işçilerin bir duvara ve girişin kalıntılarına erişmiş olduklarını gördüm. Şimdiye kadar bulunan tek blok da ateşten dolayı tamamen yok olmuştu. Höyüğün güney yüzünün iç kısmına kadar ilerleyen derin bir koyağın kenarında duruyordu.

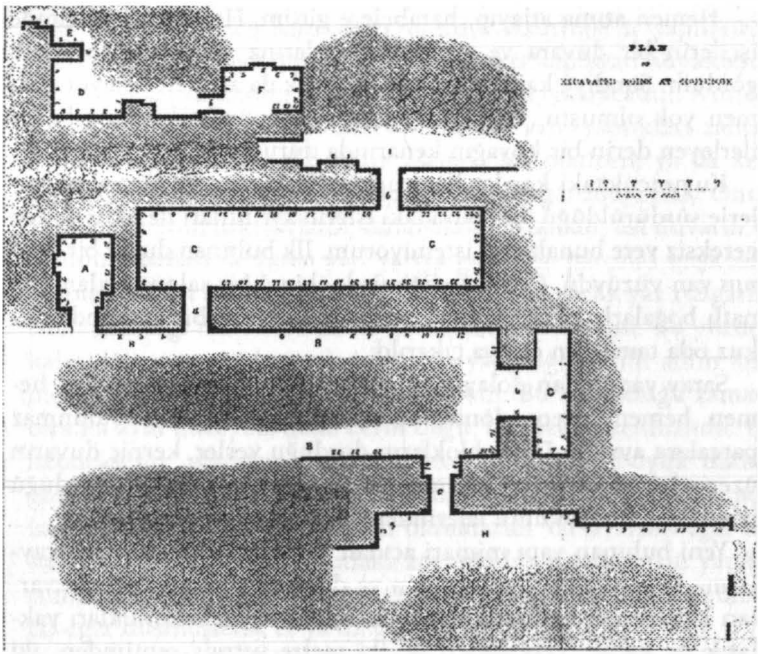
Kuyuncuk'taki kazılar Nimrud'dakilerle tıpa tıp aynı yöntemlerle sürdürüldüğü için buradaki işlerin ayrıntıları ile okuyucuyu gereksiz yere bunaltmak istemiyorum. İlk bulunan duvar bir odanın yan yüzüydü. Onu izlediğimizde ikinci bir salona açılan, kanatlı boğalarla oluşturulmuş bir girişe ulaştık. Bir ay içinde dokuz oda tamamen ortaya çıkarıldı.

Saray yangından dolayı yok olmuştu. Sumermeri blokları hemen hemen kirece dönüşmüştü, birçoğu bulunur bulunmaz parçalara ayrıldı. Diğer blokların durduğu yerler, kerpiç duvarın üzerindeki yanmış su mermerleri alçıyla kaplanmış göründüğü için beyaz bir döküntü izlerinden ancak seçilebiliyordu.

Yeni bulunan yapı mimari açıdan Nimrud ve Horsabad saraylarına benziyordu. Odalar uzun ve dardı. Pişmemiş tuğla duvarları kabartmalı bloklarla kaplıydı. Kabartmalar uzunlukları yaklaşık üç metre, genişlikleri de iki metre yetmiş santimden, iki metre doksan santimetreye kadar olduklarından Nimrud'da bulunanlardan daha büyüktüler. Girişleri oluşturan insan başlı kanatlı figürler dört beş metre kareyi buluyorlardı. Bloklar, daha önce benim bulduklarım gibi ortalarından geçen yazı ile bölünmemişlerdi. Ama tamamen figürlerle kaplıydılar. Kabartmalar tasarım, ayrıntıların güzelliği açısından Nimrud'un en eski sarayında bulunanlardan çok aşağılardaydı. Ama bazı bölümleri çok ince işlenmiş çok dikkatle yapılmışlardı. Bu açıdan Kuyuncuk, Asur'un diğer anıtlarından hiçbirine birinciliği kaptırmaz. Kanatlı boğaların başlıkları Nimrud'un güney sarayındaki büyük kapıları oluşturan hayvanların başındakilere benziyordu. Onlar gibi dört bacaklıydılar.[1] Savaşçıların giysileri, atların süsleri ve koşum takımları bakımından heykeller Horsabad'takilere benziyorlardı.

Yazılar çok fazlaydı: Kanatlı boğaların bacaklarının üzerlerinde, bir şehrin kuşatılmasını, yağmalanmasını gösteren kabartmalardaki kralın başının üzerinde ve birçok bloğun arka yüzünde görülüyorlardı. Ama hepsi de öylesine bozulmuşlardı ki birkaç

1 Daha önce, kuzeybatı sarayındaki kanatlı aslanların beş bacaklı olarak yapıldıklarından ve bakan kişinin nereden bakarsa baksın hayvanı ön ve yan cepheden rahatlıkla görebileceğinden size söz etmiştim.

Kuyuncuk'taki kazıların planı, ölçek feet. 1 feet yaklaşık 30 cm.

harfi kopyalarken bile büyük güçlük çektim. Boğaların üzerindeki yazılar bir girişin iki yüzü boyunca devam ettiğinden uzundu. Bu devasa figürlerden dört çift bulundu, her bir çift aynı yazıyı taşıdığından, yazının bütünü kopyalanmış parçalardan[2] çıkarılabilirdi.

Blokların arkasında ve tuğlalarda görünen kralın ismi Nimrud'un güney veya en yeni olan sarayının aslan ve boğaları üzerindeki kısa yazılardaki soyağacında yer alan ikinci isme benziyordu. Bu Horsabad'ın kurucusunun oğlu idi. Bu yapının kuruluşunun karşılaştırmalı dönemi bu şekilde doğrulanabilirdi. Kesin tarihine ise daha sonra karar verilebilecektir. Harabelerin bulunmasından çok önce höyükten toplanmış heykel parçalarını veya yazıların bir bölümünü çarçabuk incelemiştim. O an bir zamanlar burada yükselen binanın Horsabad kralının yaşadığı zamana veya ondan hemen önce ya da sonraya ait olduğunu tahmin etmiştim. Figürlerde ve süslerin meydana getirilişinde, yazılarda kullanılan bazı harflerde heykelleri hem Horsabad'dakilerden ayıran

2 Bu British Museum yöneticileri tarafından yayımlanan bir kolleksiyona dahil edilecektir

hem de bağlantı kuran kimi karakteristik özellikler vardı.

Kuyuncuk'taki yapının üzerindeki toprağın içinde birkaç toprak vazo ve çömlek parçaları bulundu. Ama Nimrud ve Kalah Şergat'ta olduğu gibi insan kalıntılarının içinde olduğu mezarlara veya lahitlere rastlanmadı. Asur kalıntılarının üzerinde kabaca yontulmuş taşlardan yapılmış bina temelleri göze çarptı. Bir iki sağlam cam şişe ile camdan yapılmış bazı nesnelerin parçaları da süprüntülerden çıkarılanlar arasındaydı. Odaların zemininde pişmemiş kara topraktan yapılmış, yüzlerinde yazı olan kare şeklinde küçük tabletler de bulunanlara katıldılar. Yazılarla kaplı, kireçtaşından blokları da bulgular arasında sayabiliriz.[3]

Şimdi oda duvarlarının üzerinde görülebildiği kadar bu heykellerin konularından size bahsetmeye çalışacağım. Kısmen gün ışığına çıkarılmış yapının büyüklüğü ve özellikleri konusunda okuyucuya bir fikir verebilmek için 336. sayfadaki plana sürekli göndermeler yapmam gerekecek.

Koyaktan hendeklere girildiği zaman ilk görülen oda planda A ile işaretlenmiş olan odaydı. Bu odanın girişini bir zamanlar oluşturan iki blok hemen hemen tamamen yok olmuştu. Blokların aşağı bölümünde bir kartal veya akbabanın pençe izleri görülebiliyordu. Muhtemelen kabartma tam olduğu zaman kuşun eline ayağına kafasına sahip bir insan figürü ile donatılmıştı. Sanıyorum bu kabartma Horsabad'dakilerden çok daha yüksek yapılmış olmalıydı. Odanın içindeki tüm bloklar giriştekiler kadar çok hasar görmüşlerdi. Odanın üst bölümü de tamamıyla yok olmuştu. Aşağı bölümünde (ancak 90 santimetresi kalmıştı) dağlık bir ülkenin gür ormanlarından geçen esirler ve savaşçıların oluşturduğu bir geçit töreni seçilebiliyordu. Dağlar tıpkı Nimrud kabartmalarında olduğu gibi birçok çizgi ile gösterilmişti. Bir blok parçasında,[4] yanında çeşitli şekillerde kaplar olan bir sunak veya sehpayı ayırdedebiliyordum. Buhurdana benzeyen bir kap taşıyan haremağası sunağın önünde duruyordu.[5]

B salonunun güney ucu kendisiyle birleşen koyağı oluşturan su kanalı yüzünden tamamen yok olmuştu. Genişliği yaklaşık olarak 13 metre civarındaydı. A odasının girişinden uzanan batı duvarının uzunluğu ise 48 metreyi buluyordu. Salonun batı yüzündeki birinci ve ikinci bloklar[6] bir şehrin yakılıp yıkılmasını,

3 Bu küçük nesnelerin büyük bir bölümü şu an British Museum'a gitmektedir

4 Planda numara 11

5 Bu odadaki heykeller o kadar bozulmuşlardı ki onların çizimlenmi yapamadım.

6 Planda numara 1 ve 2

yağmalanmasını gösteren tek bir konu ile doldurulmuş görünüyordu. Birbirine paralel uzanan çizgilerle kabartmalar birkaç bölüme ayrılmıştı. Hemen hemen heykelin yarısını oluşturan üst bölümde bazıları iki üç katlı olan evler resmedilmişti; düşman tarafından yakılmışlardı, alevler, pencerelerden ve kapılardan yükselirken görülüyordu. Onların altında üç dizi savaşçı vardı. Bazıları yürüyüş kolunda ilerliyorlardı. Her bir birlik veya bölük giydikleri miğferler, silahlar ve kalkanlarla birbirlerinden ayrılmışlardı. Diğerleri mobilyalar, vazolar, arabalar ve atlardan oluşan ganimeti taşıyorlardı. Blokların dip kısımlarında üzüm bağları resmedilmişti. Ele geçirilen şehir bir dağın üzerindeydi. Hemen üzerinde belli ki şehrin ismini ve kabartmanın gösterdiği konuların kaydını içeren kısa bir yazı vardı. Kitabe ne yazık ki neredeyse okunamaz haldeydi. İki blok büyük ölçüde hasar görmüştü, birçok yerde tamamıyla yok olmuştu.[7]

Bir sonraki blokta ormanlarla kaplı bir dağ vardı. Ağaçların arasına dağılmış birçok savaşçı görünüyordu; bazıları askeri düzen içinde aşağı iniyor, esirleri duvarları seçilebilen bir kaleye doğru götürüyorlar, diğerleri mızraklarının yardımıyla dik kayalara çıkıyorlar veya ağaçların altında oturuyorladı. Sonraki blok da muhtemelen benzer bir konuyu işliyordu ama tamamen yok olmuştu.

Duvar burada daha içteki salona açılan bir geçitle kesilmişti. Geçit yaklaşık olarak 5 metrekarelik tek bir bloktan oyulmuş iki kanatlı boğa ile oluşturulmuştu. Bu devasa hayvanların insan başları görünmüyordu. Blokları kaplayan yazı öylesine bozulmuştu ki onun ancak birkaç satırını kopyalayabildim. Giriş çok dardı. Bir metre seksen santimi azıcık aşıyordu genişliği ve bu yönüyle Nimrud'daki girişlerden farklıydı. Döşeme lotüs çiçeklerine benzer çok güzel çiçeklerle ve zengin süslerle bezenmiş bir bloktan oluşmuştu. Boğaların arkasında kralın ünvanlarını, isimlerini içeren kısa bir yazı vardı.

Bu girişin ötesinde uzunluğu 14 metreyi bulan büyük salonun duvarları yok olmuştu. Bir bloğun[8] alt bölümünde bir insanın el ayakları seçilebiliyordu ama geriye kalan kabartmalar tamamıyla bozulmuştu. Odanın sonuna kadar giden duvarı oluşturan bloklardan yalnızca ikisi yeterince iyi, -o da kısmen olmak şartıyla

7 Kuyuncuk'ta bulunan kabartmaların çizimlerinden kopyalanmış resimler benim "Ninova Anıtları" eserine dahil edilecektir

8 Planda numara 5 olarak işaretlenen.

planda 9 ve 13 ile gösterilenlerdi- çizilebilecek kadar korunabilmişti. Diğerlerinde az önce betimlediğim kabartmada olduğu gibi gür ormanla kaplı dağlara çıkan, inen savaşçı figürlerini zorlukla seçebiliyordum. 9 numarada duvarları boyunca uzanan kulelerle çevrilmiş bir kalenin içi resmedilmişti, köşeli mazgallı siperleri olduğundan Nimrud'daki gibi hepsi bir çeşit zemin planı ile birlikte gösterilmişti. Kalenin içinde yüksek bir sandalye ya da tahtında oturan yanında hizmetkarları olan kral, gelen vezirini karşılıyordu. Kralın arkasında onun başının üzerinde yelpaze veya sineklik gibi bir şey tutan iki haremağası vardı. Duvarların dışında elleri kelepçelenmiş esirler varken içinde, evlerin ve çadırların içleri gösterilmişti. Çadırların içinde ev işleri ile uğraşan adamlar, birkaç parça mobilya-masa, koltuk, sandalye- göze çarpıyordu. Çadır direklerine mutfak kapkacağı asılmıştı, Doğu'da hâlâ böyle yapıldığı gibi testiler belki de suyu soğutmak için asılmıştı direklere. Kralın üzerinde ismini ve ünvanını içeren bir yazı vardı. Kale ağaçlarla çevrilmiş bir dağın üzerindeydi. Muhtemelen Asurlular tarafından zaptedilmişti, kabartma, duvarların içindeki esirleri kabul eden zaferini kutlayan kralı konu almıştı.

13 nolu blokta dağlık bir ülkenin zaptı işlenmişti. Yerliler[9] düşmana karşı savundukları ağaçlıklı bir tepedeydiler. Bir sürü Asur savaşçısı ellerindeki mızraklar ve direklerin yardımıya kayalara tırmanırken ya da ağaç dalları ile kendilerini yukarı çekerlerken görünüyordu. Çarpışmadan dönenler, dağlardan aşağı doğru inerken aldıkları esirleri de önlerine katmışlardı. Bazıları da öldürdükleri düşmanların kafalarını taşıyordu.

Daha küçük bir odaya açılan salonun yukarı ucunda çok daha büyük bir giriş daha sonra betimlenecektir. Buradaki giriş kapısını oluşturan boğalar ilk girişte bulunanlardan çok daha iyi bir haldeydiler. Özenle süslenmiş şapkalı ve sonraki Asur dönemine ait saç biçimli insan başları büyük ölçüde hasar gördükleri halde yine de seçilebiliyordu. Yazıdan ise önemli bir bölümü tam olarak kalmıştı.

Bu girişin[10] ötesindeki iki bloğun üzerinde önemli bir konu vardı: Bir dağın eteğinde, deniz kıyısında bir yere kurulmuş bir kaleden ayrılan, içinde savaşçıların ve kadınların olduğu teknelerdi bu. Suyun hemen üzerinde açılan bir kale kapısında bir adam durmuştu. Gemilerden birine binmiş olan bir kadın kıyıda-

9 Ninova Anıtları, levha 70.
10 Planda Numara 14 ve 15.

ki adamın ona verdiği çocuğu almak için ellerini öne doğru uzatmıştı. Bloğun en üstünden altına kadar dalgalı çizgilerle gösterilmiş olan denizde ayrıca; balıklar, yengeçler ve deniz kaplumbağaları da vardı. Tekneler iki çeşitti; bazıları hem kürekli, yelkenli ve direkliydiler bazıları ise yalnızca kürekliydiler. İki güverte ile gösterilmişlerdi. Üst güvertede mızraklı savaşçılar, yüksek beyaz sarıklar ya da *mitre* [piskoposluk tacı giymiş kadınlar] vardı. Alt güvertede (o da muhtemelen iki bölüme ayrılmıştı) bir tarafta sekizon olmak üzere toplam onaltı-yirmi kürekçiden oluşan iki dizi kürekçi resmedilmişti. Üst güvertenin kenarlarına deniz kıyısındaki kalenin mazgallarında olduğu gibi kalkanlar asılmıştı. Figürlerin giysilerinden, şehrin pozisyonundan Asurlu olmadıkları görülüyordu ama düşmandan kaçan zaptedilmiş bir ulus olma ihtimalleri yüksekti. Asurluların Sur şehrini ve Akdeniz kıyılarında yaşayan diğer ulusları zaptetmelerinin kabartmalarla kaydedildiği görülecektir.

Deniz parçasını[11] da içeren diğer iki kabartmada kuşatılmış ordu resmedilmişti. Her iki bloğun üst bölümleri yok olmuştu; alt bölümde yüksek örme işe kalkanlarla korunan ve kaleye doğru ok atan birkaç Asur savaşçı vardı. Zaptedenler tarafından götürülen elleri bağlı esirler görünüyordu.

Salonun karşısındaki girişten daha dar olan bir üçüncü giriş doğudaki odaya açılıyordu. Giriş kanatlı insan-başlı iki boğa, köknar ve çam ağaçları ile kaplı engebeli bir ülkede geçen bir savaşın kabartıldığı iki blokla oluşturulmuştu. Bu kabartmaların hepsi büyük ölçüde hasar görmüşlerdi.

Bu girişin ötesinde dört metreyi bulan bloklar tamamen yok olmuştu. Planda 20 olarak belirtilen birincisi kısmen korunmuştu. Altı bölüme ayrılmıştı. Üstteki bölümde arabaların çekildiği sığır ve atların götürüldüğü bir şehrin yağmalanması temsil ediliyordu; ikinci bir kale tepenin üzerinde yükselmişti. İkinci ve üçüncü bölümlerde atlılar veyaya savaşçılar arasındaki çarpışma, geriye kalan bölümlerde her biri üç kişi taşıyan atların çektiği araba dizileri, onları izleyen uzun mızraklarla silahlanmış atlılar göze çarpıyordu. Bloğun dip bölümünde savaşçıların arasında ağaçlar yapılmıştı.

Diğer iki blok da günışığına çıkarıldı ama üzerindeki konular anlaşılamıyordu. Şimdi hendek koyağa yaklaştığı için başka bir heykel -hatta çizilebilecek kadar iyi korunmuş- bulma şansı hiç

11 Planda Numara 16 ve 17

yoktu, bu yüzden ben de işçileri yıkıntıların başka bir bölümüne kaydırdım.

Bu salonun batısındaki kapı yeri dört yüzü de sağlam olan ikinci bir salonla[12] birleşiyordu. Ne yazık ki kabartmalar ateşten çok zarar görmüştü ve birçok yerde bloklar hiç görünmüyordu. Yıkıntıların bu bölümünü kaplamış olan molozlarla karışık sumermeri parçaları ve heykel kalıntıları bulundu.

Sola doğru giden ilk üç bloğun[13] her biri üç bölüme ayrılmış görünüyordu. Birinci ve ikinci bölümde sapancılar ve okçular, üçüncüde de her biri bir kalkan ve mızrak taşıyan tek sıra yürüyen savaşçılar vardı. Peşisıra gelen diğer iki blokta tek bir konu vardı: Ağaçlarla çevrili dağlık bir ülkedeki nehir kıyısında yapılmış bir kale ya da şehrin hücumla alınması işlenmişti. Mızraklı savaşçılar kayalara tırmanıyor, dağın eteklerinde duran kuşatılmış düşmana okçular ok atıyorlardı. Duvarlarını savunan figürlerin ve kalenin büyük bir bölümünü işleyen her iki bloğun üst bölümü yok olmuştu. Altıncı blokta aynı kale devam ediyordu. Duvarlar dağ yamacı boyunca eteklere kadar iniyordu; evler nehir kıyılarında resmedilmişti. Bazı savaşçılar duvarların üzerine çıkmışlar ve evlerin üstündekileri öldürüyorlar, diğerleri esir aldıkları kişileri götürüyorlardı. Nehir, yılanbalıkları, balıklar ve deniz kaplumbağaları ile doluydu.

Daha sonra gelen köşetaşı[14] üç bölüme ayrılmıştı; üst bölümde dağlar ve ağaçlar, ortada bir haremağası ve ganimetlerini sayım memurlarının ayakları dibindeki yığına koyan iki savaşçının kendisine getirdiği düşman başlarını parşömene not eden bir yazman, en alt bölümde ise mızraklı ve kalkanlı üç savaşçı vardı.

Numara 8'de yürüyen savaşçıların önünde giden arabasının içindeki kral resmedilmişti. Bu bloğun dibinde bir nehir, en üstünde dağlar ve ağaçlar vardı. Bu kabartma da çok hasar görmüştü. Daha sonra gelen ve neredeyse tamamen bozulmuş beş blokta bir şehrin kuşatması veyağmalanması seçilebiliyordu. Arabasında oturmuş kral, sığırları ve esirleri götüren savaşçılar vardı. Dağlar ve ırmak aynı olayların kaydedildiğini işaret ediyordu. Numara 14'te esir olarak götürülen kadınlar ve erkekler, koyun keçi sürüleri, sığırlar daha önce gelen bloklardaki figürlerden çok daha iyi haldeydiler.

12 Plandaki C Salonu.
13 Plandaki 1. 2 ve 3.
14 Planda 7 numara.

Numara 14'ten diğer salona giden b girişine kadar olan kabartmalar neredeyse tamamen yok olmuştu. Şurada burada, ok atan savaşçıların, götürülen sığırların, esirlerin ya da arabalardaki savaşçıların, kralların izlerini sürebiliyordum. Ayrıca dağların, kalelerin, ağaçların dış çizgileri de vardı ama bütün seri öylesine hasarlıydı ki çizimini yapmak bile çok güçtü.

Batıdaki salona açılan girişi oluşturan kanatlı boğalar da çok kötü durumdaydılar. Başlar da kayıptı. Onların arasında bir elinde kılıç gibi birşey tutan aslan-başlı bir insan figürü buldum. Küçük bir bloğun üzerine oyulmuştu. Figürün yarısı yok olmuştu.

Bu duvarın ötesinde olan duvarlar da pek iyi bir halde değillerdi. Numara 27'deki bloğun üzerinde, dağların arasında atlara binenlerden bir nehirle ayrılmış, iki sıraya dizilmiş, kalkan ve mızrak taşıyan savaşçıların izleri sürülebiliyordu. Numara 28, neredeyse tamamen duvarın bulunduğu yerden açılan bir kuyu ile yok olmuştu. Numara 29'da atları çekerek götüren, öldürdükleri düşmanların başlarını yazmanlara götüren savaşçılar vardı. Bu bloğun dibinde dağlardan inen atlılar, üstteki figürlerden aradan geçen bir nehirle ayrılmıştı. Numara 30 kendisinden önce gelen bloklardan çok daha iyi bir haldeydi. Bir arabada oturmuş kral sol elinde bir yay tutuyor, sağ elini kazandığı zaferi gösterircesine havaya kaldırıyordu. Yanında bir arabacı ile kralın sırtından aşağı doğru devam eden, onu güneşten koruyan perdeli bir şemsiye tutan bir hizmetçi vardı. Arabayı iki at çekiyordu, arkasından mızrakçılar ve okçular geliyordu. Kralın üzerinde muhtemelen ismini ve ünvanını içeren kısa bir yazı vardı ama tamamen bozulmuştu. Ormanlarla kaplı olan dağları geçen atlılar az önce betimlediğim gruptan, içinde balık kaynayan bir nehirle ayrılmıştı.

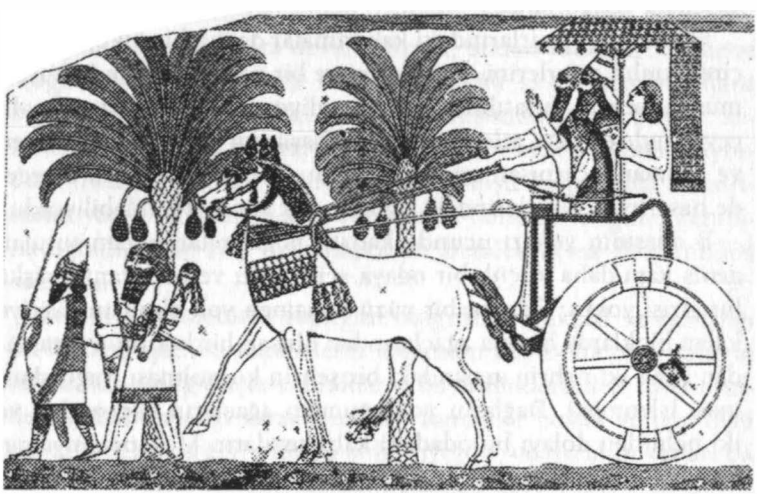
Bu odada kalan diğer kabartmalar benzer konuları -Asurluların fetihleri, krallarının zaferleri- kaydetmiş olarak görünüyordu. Onlardan yalnızca dördü benim çizimlerini yapabileceğim kadar sağlam kalabilmişlerdi. Geri kalanlar neredeyse tamamen yok olmuştu. Numara 36 ve 37'de bir şehrin alınması büyük bir canlılıkla yansıtılmıştı. Mızraklı savaşçılar duvara merdiven dayıyorlardı, duvarı savunan düşmana aşağıdan ok atılıyor, kontrol altında tutuluyordu. Düşman kendisini ok ve mızraklarla savunuyor, küçük dikdörtgen kalkanlarla atılan oklardan sakınmaya çalışıyordu. Kalenin üzerinde büyük olasılıkla Asurluların aldığı şehrin ismini içeren bir yazı vardı ama ne yazık ki çok hasar görmüştü, ancak birkaç harfi okunabiliyordu. Kale duvarlarının altında,

fatihler tarafından götürülen esir dizisi göze çarpıyordu. Bloğun en üstleri ve altları alınan şehrin doğal yapısını göstermek için yapılmış dağlar, ağaçlar ve nehirle doldurulmuştu.

Kanatlı iki boğa ile oluşturulmuş olan C odasının b girişi ancak bir bölümünü araştırabildiğim daha ilerideki bir odaya gidiyordu. Birçok yerde sumermeri blokları tamamen yok olmuştu, üzerindeki yapının duvarlarını, biçimini bile seçemiyordum. Numara 1 ve 2'deki bloklarda dağlık bir ülke resmedilmişti; ortasından bir ırmak geçiyordu. Dağların yüksek kesimleri çam veya köknar ormanları ile orta bölümde üzüm bağları, aşağıda, ülkede çok bulunan bodur meşelere benzeyen ve diğer bloklarda yapılmış ağaçlarla kaplıydı. Ormanın içinden gelen atlıların kendisine eşlik ettiği kral arabasının içindeydi.

Kalan bloklarda hepsi kendine uygun giysileri ve askeri bir düzen içinde olan okçu ve mızrakçılardan oluşan diziler vardı. Her bir blokta büyük bir özen ve zerafetle yapılmış yüzlerce küçük figürler olmalıydı.

Giriş b'de olan bu odadan yalnızca bir çıkış buldum. Batıya doğru giden odalar A odasının yukarı ucundaki duvar boyunca kazılarak bulundu. Burada da ateş öfkesini göstermişti; birçok yerde bloklar tamamen yok olmuş, hâlâ yerlerinde duranlar binlerce parçaya bölünmüştü, güçbela çizimini yaparken bir araya getirilebildi. Odalar yarı yarıya, odun kömürü, toprak veyanmış

Arabasında savaştan dönen kral. (Kuyuncuk)

sumermeri parçaları ile dolmuştu.

D odasının duvarlarında dağların ve ormanların ortasındaki bir nehrin kıyısında kurulmuş bir şehrin kuşatılması ve ele geçirilmesi konu edilmişti. Bir blokta diğerleri ağaçların içinde düşmanla savaşırken, kaleye yaklaşabilmek için ağaçları kesen savaşçılar görünüyordu. Ardıl bloklarda kalenin duvarlarına tırmanan, koyun kesen, sığırları ve esirleri götüren, öldürdükleri düşmanın başını taşıyan savaşçılar vardı. Ellerini önünde birleştirmiş, yüksek şapkalar giyen küçük figürler sırıkların üzerinde oturmuş olarak gösterilmişlerdi ve erkeklerin omuzları üzerinde taşınıyorlardı. Bunlar zaptedilen ulusun putları veya tanrıları olabilirlerdi. Arabasında oturmuş ve başının üzerinde bir haremağasının yelpaze tuttuğu kral ganimeti kabul ederken görünüyordu.

7 numaralı bloğun dibinde küçük bir gölde kanca ve iple balık tutan bir balıkçı resmedilmişti. Sırtındaki örme işi sepette yakaladığı balıklar vardı. Yerinden çıkarabildiğim ve İngiltere'ye Kuyuncuk'taki kabartmaların bir türü olarak gönderebildiğim tek heykel parçası buydu.

E odasının duvarlarından yalnızca yaklaşık olarak bir metre yirmi santimetre yüksekliğinde olan aşağı bölümü kalmıştı. Üzerinde arka arkaya dizilmiş esirlerden oluşan dizilerin izleri seçilebiliyordu; aralarında çocuklarını taşıyan, katırlara binmiş kadınlar da vardı. Esirleri getiren okçular, orada onları karşılamak için kalkanlarını yere bırakmış, mızraklarını kaldırmış olan savaşçılara veriyorlardı.

F odasının duvarlarındaki kabartmalar dağlık bir ülkeyi ele geçiren kralın zaferlerini, yengilerini ve bir nehrin kıyısında kurulmuş bir şehrin kuşatılmasını konu ediyordu. Kral arabasındaydı, çevresinde esirleri, atları ve düşman başlarını yazmanlara götüren ve düşmanla çarpışan savaşçılar vardı. Tüm bloklar aynı derecede hasarlıydı. Üzerlerindeki figürler çok zor ayırdedilebiliyordu.

B odasının yukarı ucunda kanatlı boğalar tarafından tutulan geniş kapı daha küçük bir odaya açılıyordu ve bu odanın başka bir girişi yoktu. Odanın bir yüzü tamamen yok olmuştu. Geriye kalan bloklarda hurma ağaçlarından oluşan bir korunun ortasından akan iki nehrin arasındaki bir şehrin kuşatılması, yağmalanması işlenmişti. Dağların yokluğundan ağaçların yapısından ve iki nehirden dolayı bu odadaki kabartmaların Mezopotamya'nın bazı bölümlerindeki bir fethi ya da Asur kralının otoritesine isyan etmiş olan bir halkın boyunduruk altına alınmasını işlediği var-

sayılabilirdi. Büyük bir şans eseri ele geçirilen şehrin üzerindeki kısa yazı tamamen güvence altına alınabildi. Şimdi, boyun eğdirilen ulusun ismini onun içinde bulmayı umuyoruz. Kral birçok kez onun arkasından ya da önünden giden savaşçılarının ve hurma ağaçlarının arasında arabası ile giderken betimlenmişti. Şehri kuşatanlar hurma ağaçlarını şehre giriş yapılan yolu açmak için keserken görülüyorlardı.

H odasının sadece bir bölümü gün ışığına çıkarıldı; bloklarının birçoğunun bilerek yok edildiği görünüyordu çünkü üzerlerinde keski izleri vardı. Odanın güney ucundaki girişi oluşturan kanatlı boğalardan biri yerinden düşmüştü. Onun yanındaki blokta üst bölümü bozulmuş olan devasa, kanatlı bir insan figürü vardı. 4, 5, 6 ve 7 numaralı bloklarda atlarını son hızla süren ve aynı anda bazıları ok atan savaşçıların izleri seçilebiliyordu. Bu atlı savaşçıların altında çekilen atlar ve arabalarının oluşturduğu diziler vardı. Ben Musul'dan ayrıldıktan sonra Bay Ross bu duvar boyunca kısa bir süre kazılara devam etti. Birkaç blok ve üç yeni odaya açılan girişler buldu. Girişlerden bir tanesini molozlor arasında parçaları bulunan dört aslan sfenks oluşturuyordu. Kabartmaların konusu hemen hemen kendilerinden önce gelenlerle aynıydı. Bay Ross arabalar, atlılar, okçular ve zırhlı savaşçıların kopyalarını çıkarabildi. Olayların geçtiği ülke bir nehir ve hurma ağaçları ile gösterilmişti. Bir blokta iki aslan kalıntıları vardı. Bu duvar tamamen sona erdiğinden, aynı yönde bir hendek daha açtı ama başka bir yapı izine rastlayamadı. Duvarın bittiği yerden tekrar derinliğine doğru kazılara devam ederek, ondan yaklaşık 5.5 metre aşağıda Nimrud'daki asıl sarayın[15] büyük salonunda bulunana benzer, bir sunak ya da kürsü olarak düşündüğü çok büyük, kare biçimli bir blok buldu. Duvar onun ötesinden devam ediyordu. Birkaç bloğun alt bölümü hâlâ kalmıştı ve üzerinde kabartmalar yapıldığı belliydi ama yapının bu bölümü yangının gazabına uğradığı için Bay Ross başka bir hendek açma girişiminden vazgeçti.

Benim Kuyuncuk'ta yaptığım bulguların miktarı ve genişliği bu kadardı işte. Bu harabelerin muazzam büyüklükte bir sarayın kalıntıları olduğu açıktı. Blokların büyüklüklerinden, üzerlerindeki kabartmaların sayısından, bir zamanlar boyalı ve tam olan duvarların çok güzel olduğu anlaşılıyordu, odaların boyutları da

15 Bak Cilt I Sayfa 107

bu toptan güzelliğe birşeyler katıyordu mutlaka. O zaman höyüğün eteklerinden kıvrılarak akan nehrin üzerinde kurulmuştu saray. Şimdi Nebi Yunus köyünün üzerine kurulmuş olduğu büyük yapı da nehrin üstünde duruyordu ve tüm dörtgen avlu, kabartmalarla süslenmiş sumermerinden kulelerin, azman boğalarla biçimlendirilmiş kapı yerlerinin üzerinde olduğu gururla yükselen duvarlar ile çevriliydi. Harabelerin bu pozisyonu bir zamanlar Ninova'nın en önemli parçalarından birisi olduğunu kanıtlıyor ve kalıntıların muhteşemliği bu büyük yapıların en büyük Asur kralларından birisi tarafından kurulduğunu gözler önüne seriyordu.

British Museum'un yöneticileri, Bay Ross'un Kuyuncuk'taki kazıları küçük bir ölçekte sürdürmesini istediklerinden o da akıllı davranarak höyüğün çeşitli bölümlerini denemeye karar verdi. Bulduğu şeyler çok önemliydi, bir platform üzerinde birden çok yapı olduğunu kanıtlama eğilimindeydiler. Ama bu yapıların hepsi aynı döneme mi aitti, bu konuda karar vermem için yeterli veriye sahip değildim. Çünkü daha Bay Ross araştırmış olduğu saraylarda bulduğu yazıların bir kopyasını bana göndermemişti. Ne yazık ki onun bulduğu yeni binalar da tıpkı güneybatı köşesinde olduğu gibi ateşle yanıp yıkılmıştı. Şimdiye kadar tam bir kabartma çıkaramamıştı ama bu ülkeye getirilen Asur antik koleksiyonuna eklenebileceğini umduğumuz bazı parçaları güvence altına alacağına inanıyoruz.

Bay Ross benim bulduğum yapıyı terkederek işçileri höyüğün karşı yüzüne kaydırdı. Burada Nimrud ve Horsabad'da bulunanlar gibi yazı bantlarıyla ortasından iki bölüme ayrılan bloklardan oluşmuş bir oda buldu. Bay Ross "Heykeller muzaffer bir ordunun dönüşünü, hurma ağaçları korusunun içinden geçen bir nehrin kıyıları boyunca yürüyüş kolunda çekilen atlar, arabalar ve esirlerin oluşturduğu bir geçit törenini gözler önüne seriyordu" diye yazıyor. "Nehir, balıklar, yengeçler ve kaplumbağalarla doluydu. Ötede bir şehir (o da nehir kıyıları üzerinde) daha vardı. Bu şehrin kapılarından, kimisi yaya kimisi katırların ya da öküzlerin çektiği arabaların üzerinde giden ve bazıları fatihlere hediyeler taşıyan kadınlar ve erkekler çıkıyordu. Kalenin yanında bir dar tarlası vardı. Geçit töreninde şehirlerin iki yuvarlak modeli de vardı. (Muhtemelen kralın ele geçirdiği şehirleri temsilen) harabelerin üzerindeki toprak yığını o kadar çoktu ki işçiler heykellere erişebilmek için tüneller kazıyorlardı."

Höyüğün eteklerinde Bay Ross çok önemli bir eser buldu. Bu

orada tarla süren bir adam tarafından bulunmuştu. Üstü yuvarlak, yaklaşık 90 santimetre boyunda olduğundan şekil olarak bir mezartaşına benziyordu. Üzerinde muhtemelen kralın resmi ve uzun bir çiviyazısı vardı. Figürün üstünde aralarında, daire içindeki kanatlı tanrının da olduğu bir sürü amblem vardı. Dik duruyordu, bulunduğu zaman tuğladan yapılmış bir platformun üzerinde yükseliyordu; hemen yanında topraktan yapılmış bir lahit vardı. Bay Ross bu yerin tamamının bir Asur mezarı olduğunu ileri sürdü ama ben taşın bulunduğu yerin onun orijinal yeri olup olmadığını ya da Asur anıtlarının yıkılışından sonra ülkeyi ele geçiren insanlar tarafından Nimrud'daki yazılı blokların parçaları olarak bunları kullanıp kullanmadığını doğrulamaya yetecek kanıtın olduğundan kuşkuluydum. Bu ilginç kalıntı tek bir hasarlı köşesi dışında neredeyse mükemmel bir haldeydi.

Kuyuncuk kadar büyük olan bir höyükte daha birçok değerli kalıntının olma ihtimali var. Anlaşıldığı gibi moloz ve toprak birikintisi o kadar büyüktü ki yalnızca yüzeysel olarak yapılan araştırmalarla yeraltındaki yapıların olmadığı kesinlikle kanıtlanamazdı. Şimdiye kadar yalnızca höyüğün iki köşesi kısmen araştırılmıştı; her ikisinde de heykelli, yazılı birçok esere rastlanmıştı. Platformun üzerinde kurulmuş olan tüm yapıları görünüşe göre yok etmiş olan aynı büyük yangına onlar da maruz kalmışlardı. Yine de eğer tamamen, bu büyük yangından yanıp yok olmadan kurtulmayı başarmış olsalar bile, sarayın diğer bölümleri birçok kalıntının götürülmesine yetecek kadar korunmuş olabilirlerdi. Harabelerin daha küçük olduğu Horsabad'da böyle olmuştu.

Bununla beraber başka bir olasılık da Kuyuncuk'ta farklı dönemlerden kalmış olan kalıntılar olabilirdi. Horsabad'ın kurucusunun oğlu olan ve Nimrud'un en yeni sarayının kitabelerinde adı geçen kralın yaptığı yapıdan daha önce yapılmış bir yapı olup olmadığından kesinlikle emin değildim. Onun ismi şimdiye kadar Kuyuncuk'ta, komşu höyük Nebi Yunus'ta ve Musul'un karşısındaki büyük dörtgeni oluşturan daha küçük höyüklerde bulunan tüm tuğlalarda ve eserlerde (benim bildiklerim içinde) görünüyordu. Bay Ross'un en son bulduğu heykellerin betimlenmesinden onlarda işlenen sanat üslubunun üstte belirtilen saraydaki kabartmalara, Horsabad ve daha sonraki dönemlere ait Asur anıtlarındakilere[16] çok benzediğini hemen anladım.

16 Bu yılın kışında Bay Ross, benim çok istememe karşın zaman yokluğundan gidemediğim Bavyan'ın kaya tabletlerini ziyaret etti. Bu çok çarpıcı kalıntılara yaptığı yolculuğunun so-

Kuyuncuk'ta başka kazılar da yapılsaydı onlar da mutlaka çok önemli bulguları ortaya çıkaracaktı. Şimdiye kadar yıkıntılar arasında bulunan yazılar birkaç taneden öteye geçemiyordu. Kabartmalar açık olarak çok önemli olayları -uzak ülkelerdeki kralların yenilmesini, güçlü uluslara boyun eğdirilmesini- gösteriyordu. Bu önemli olayları yapan kralın ismi ile Köpek Nehrinin ya da Nehr-ül-Kelb'in ağzında, Beyrut yakınlarında bulunan meşhur tabletlerin üzerindeki kralın isminin aynı olması Kuyuncuk yapılarının olduğu zamanda Asur İmparatorluğu'nun Akdeniz kıyılarına kadar uzandığını, hatta içinde denizin gösterildiği kabartmaların, Sur ve Sayda kentlerinin alınmasını temsil ettiğini kanıtlıyor. Ama ben Kuyuncuk heykellerinin bize sunduğu tarihsel önemi olan bu gibi iddiaları ve daha sonraki araştırmaların önemi üzerine sahip olduğum düşünceleri anlatmayı başka bir bölüme bırakacağım.

Asur'daki işlerim artık sona eriyordu. British Museum'un yöneticilerine kazılar için tahsis edilen fonlar tükenmişti ve bana gönderilen emirlere göre en azından şimdilik kazıları sürdürmek

nuçlarını gösteren, büyük bir kibarlıkla bana da gönderdiği bilgiyi burada sizinle paylaşmayı uygun buluyorum. " Musul'dan Asr'dan (öğle namazı zamanı) az önce ayrıldım" diye başlıyor ve devam ediyor: "Karanlık çöktükten sonra Baazani'ye ulaştım. Gece boyunca boşalan sağnak ve içe işleyen bir soğukla birlikte yoluma devam ettim. Cebel Maklub'u ve Misuri Tepelerini berbat bir yolculukla aştıktan sonra Bavyan'a vardığımda güneş batalı bir saat kadar olmuştu. Gömel'de Şeyh Adi'nin olduğu tepelerin arkasından uzanan yüksek dağların daha alçak tepelere doğru gittiği bir noktada kurulmuştu. İki üç tane, tıpkı Kürt sakinleri gibi sefil evden oluşuyordu. Katırlarıma ve atlarıma verebilecek birşey bulmakta çok zorlandım, ne arpa ne de buğday olduğu için bir parça pirinçten başka hiçbir şey veremedim onlara. Gömel'in batı kıyısında köyün hemen karşısındaki yüksek uçurum kayalarının üzerindeydi kabartmalar Her birinde yaklaşık yüz yirmi santimetre boyunda krallar resmedilmiş sekiz küçük tablet ile üzerinde biri aslan diğeri girişin üzerinde ayakta duran görünüşe göre ibadet eden iki papaz ve iki kralın olduğu çok büyük bir tablet vardı. Bu tabletin üzerinde iki aslanın üzerinde yükselen başka bir heykel göze çarpıyordu ama aslanın yalnızca pençeleri iyi korunabilmişti; aslanların başlarından birisinin dış hatlarının izleri sürülebiliyordu ama heykel kare biçimli bir bloğa dönüşmüştü. Bunun Nimrud'dakiler gibi bir sfenks olup olmadığını merak ediyorum. Irmağın içinde bir zamanlar çok güzel olduğu belli olan, üzerleri hayvanların sırtında duran papaz ya da tanrı figürleri ile kaplı olan iki iri kaya var. Suyun içinde olan diğer devasa kayanın da bir zamanlar kabartmalarla kaplı olması muhtemeldi. Üzerinde bir boğanın gövdesinin olduğu ama çok bozulduğu için güçlükle seçildiği başka bir tablet daha vardı. Devasa atlı figürleri bulamadım. Belki çok fazla hasarlı olduğundan ne ben ne de köylüler onu bulabildi. Küçük tabletlerin bazıları kayanın düşey yüzeyindeydi, diğerlerine dar çıkıntılardan geçilerek ulaşılabiliyordu. Basılabilecek kadar bu çıkıntılar geniş olduğu sürece Tıyan yapımı yün ayakkabılarımla çıkıyordum hemen. Ya yakından ya da aşağıdan bakarak incelediğim tüm tabletlerden yalnızca birinde yazı vardı. Kolayca görülebilen bu tabletin üzerinde bir kral figürü vardı. Tüm tablette olan yazı figürün üzerinden de geçiyordu. Ama yazı, tabletin üzerine açılmış olan deliklerden ve uzun zamandır hava ile olan temasından dolayı o kadar aşınmıştı ki onu kopyalamayı başaramadım. Kralın gövdesinin üzerinde veyazının ortasında bir

imkansızdı. O yüzden benim için artık, Musul'daki işlerimi bitirmekten, oradaki arkadaşlarıma veda etmekten, birkaç yıl aradan sonra memleketimdeki işlerime dönmekten başka yapacak birşey kalmamıştı.

Nimrud harabeleri tekrar örtüldü, sarayları bir kez daha gözlerden gizlendi. Oradan çıkarılan heykeller güvenli bir biçimde Basra'ya götürüldü ve orada şimdi İngiltere'ye olan son yolculuk için bekliyorlardı. Yeryüzündeki en eski ve en ünlü uluslardan birisinin uygarlığı ve tarihi hakkında bize bilgiler vermeyi vaadeden yazılar dikkatle kopyalandı. Asur'da geçirdiğim birçok ayı düşünerek geriye baktığımda verdiğim emeklerin, yaptığım işlerin sonuçlarından çok memnun olduğumu hissediyordum. Daha bir yıl önceye kadar Horsabad harabeleri dışında tek bir Asur anıtı bilinmiyordu. Ama şimdi, ülkenin kayıp tarihinin çoğunu yeniden oluşturmak ve halkın uygarlık düzeyine, bilimine ilişkin şimdiye kadar uydurma olduğu sanılan garip rivayetleri doğrulamak için gerekli olan materyaller hemen hemen elde edilmiştir. Bu kalıntıların bulunması öyle bir zamana denk geldi ki hurafe-

üçgenin içinde hapsedilmiş bir yazı vardı. Bunun bir isim olduğunu zannediyorum. Üzerinde boğa resmedilen ve büyük tabletin arkasında oyulmuş olan odalar vardı. Ben bu odaların, kayaların üzerine bu heykeller oyulurken aynı zamanda kazıldıklarını düşünüyorum. Niye yapıldıkları da çok açık. Bunların hepsi mezarlar için oyulmuşlardı ve benim iddiam dışarıda portreleri yapılmış olan kralların buraya gömüldükleridir. Düz bir kemere sahip, küçük kare şeklinde bir oda düşün. Odanın her iki yüzünde açıkça içine birisini koymak için duvarın içine açılmış girintiler veya oyuklar (küçük bir fırına benzeyen) var. Bu oyuklar yalnızca yüz yirmi santimetre boyunda olduklarından bir insanın içine sığabilmesi için çok küçük olarak düşünülebilir ama Nimrud'da bulunan lahitlere benzer şekilde içine katlanarak sokulduğunu düşünüyorum bunların da. Oyuklar iyi hesaplanmışlar bu açıdan. Bu mezarlar bir zamanlar kapalı olmuş olmalıydı, ama şimdi hepsinde küçük kapılar pencereler var; büyük tabletlerdeki pencerelerin çokluğu bir kilise fikrini akla getiriyor. Tüm uçurum bunun çok güzel bir taslağı olabilirdi. Büyük mağaraların pencereleri birbirine yakın çiftler halinde yapılmışlardı, kemerliydiler. Bir merdiven olmaksızın oraya çıkmam imkansızdı. Bu yüzden de onların büyük bir odaya mı yoksa bitişik odalara mı ait olduğunu anlayamadım. İkinci olasılığın daha kuvvetli olduğuna inanma eğilimindeyim. Görülüyordu ki girişleri gizleyen ve kral mezarları ile kaplı olan bu kabartmaların olduğu mağaralara daha sonraki bir dönemde girildi, soyuldu. Bunlar daha sonra evlere dönüştürüldü ve pencereler eklendi. Daha küçük tabletlerin ötesinde hâlâ soyulmamış odaların bulunma ihtimali var. Yazıların bir pencere oluşturmak için açılan deliklerle bozulduğunu ve daha sonra bundan vazgeçildiğini tahmin ediyorum. Daha çok güneş ve ay olmak üzere birçok dinsel sembol oraya buraya dağılmıştı." Bay Ross ne yazık ki yazının bir kopyasını çıkarmadığı için Asur saraylarındaki kalıntılarla buradaki tabletlerin karşılaştırmalı dönemini belirleyecek olanakları kaçırmış oluyoruz. Yine de heykellerin yerlerini belirten kabartmalara ilişkin iddiası dikkate almaya değer. Yakın bir gelecekte muhtemelen ben de hak ettikleri kadar büyük bir dikkatle bu kaya heykelleri incelemek için ve onların niye yapıldıklarını bulabilmek için oraya gideceğim. Şimdilik onların Asur kabartmalarından daha yakın bir zamana ait oldukları fikri daha doğru görünüyor ama dönem tatmin edici bir biçimde belirlenemediğinden belki de Bay Ross'un tahmin ettiği gibidir.

lere inanma eğiliminde olan birisi için bu keşifler kesinlikle tesadüf olamazdı. Eğer bu saraylar şans eseri birkaç yıl önce ortaya çıkmış olsaydı hiç kimse o zamanki şartlardan faydalanma fırsatını bulamayacak, ülkede yaşayan insanlar tarafından hepsi yakılıp yıkılacaktı. Yok eğer benim bulduğumdan birkaç yıl sonra bulunsaydı bu kez de onların götürülmemesi için aşılmaz engeller ortaya çıkacaktı.

Sonuç olarak tam zamanında yeraltından çıkarıldı. Üstelik Ninova'yı eski dünyanın harikası, onun çöküşünü peygamberler için kutsal intikamın en çarpıcı örneği yapan Asurluların sahip olduğu muhteşem kudretin en inandırıcı ve sağlam kanıtlarını elde edecek kadar da talihli oluyoruz böylece. Bu anıtların sağladığı kanıtlar olmasaydı kutsal kitaplarda yazan "Ninova kupkuru, çorak bir yer oldu" cümlesi şöyle dursun onun bir zamanlar var olduğundan bile kuşku duyabilirdik.

Ayrılmadan önce işçilerime ve bana içtenlikle, çalışmalarım boyunca yardım edenlere son bir ziyafet vermeyi çok arzuluyordum. Kuyuncuk'un batı kıyısında küçük bir köy vardır. Bu höyükle birlikte köy, harabelerin de içinde olduğu toprağı büyük hizmetleri karşılığında bir ödül olarak alan ve özgürlüğüne kavuşan, Abdülcelil ailesinden gelen bir paşanın eski bir kölesine aitti. Şölen için bu köy seçildi. Çevresinde tüm konukların barınacağı çadırlar kuruldu. Tabaklara pilavlar veyalnızca Arapların ve onlarla birlikte yaşamış olanların çok sevdiği çeşitli anlaşılmaz yığınlar konuldu -en önemli parçalar ayran ve sarımsaktı- yere yuvarlak oluşturacak şekilde oturmuş erkek ve kadınlardan oluşan değişik grupların önlerine getirildi yemekler.

Sonra danslar başladı, gece boyunca sürdü. Hem Tiyarililer hem Araplar katıldı, sırayla oynadılar. Dans edenler çok mutlu ve coşkuluydular, o meşhur haykırışlar hiç eksik olmadı. Bu olaydan daha önce şehrin duvarları dışına çıkmaya pek cüret edememiş Musul'un kendi halinde Hıristiyan kadınları gördüklerine büyük bir hayranlıkla ve hevesle bakıyorlardı. Hiç kuşkusuz böyle eğlencelere daha sık katılmalarını engelleyen kocalarının kurallarına lanet okuyorlardı.

Eğlencenin sonunda işçilerime hitaben birkaç söz söyledim; eğer hakkını alamamış veya kendisine kötü davranılmış birisi varsa ortaya çıkmasını ve imkanlarım ölçüsünde zararını gidereceğimi söyledim. Başımıza tek bir kaza gelmeden bütün işleri başarı ile sonuçlandırdığımız için hepsine şükran duygularımı sun-

dum. Bu tür durumlarda hep konuşan çok değerli birisi olan Şeyh Halef arkadaşları adına birşeyler söyledi: Hepsi benim sayemde çalışmışlardı ve şikayet edecek kimse yoktu. Ben gittiğim için onlar da yetkililerden uzak olabilecek ve biriktirdiklerini rahatça yiyebilecekleri Habur'un en uzak kıyılarına gideceklerdi. Benden istedikleri hizmetimde çalıştıklarını kanıtlayacak bir tezkere ya da not gibi birşeydi. Bu yalnızca onlar için koruma olmayacaktı, benim yazımı çocuklarına gösterecekler aynı zamanda Nimrud'da geçirdikleri günleri onlara anlatacaklardı. İnşallah Nimrud'daki kadar harabenin olduğu Cebur'a da gelirdim onlarla birlikte, bir sürü yağma fırsatının, gazel, yaban domuzu, aslan avlarının yapılabildiği güzel çayırlarında kamp kurardım. Şeyh Halef konuşmasını bitirdikten sonra bir grup kadın geldi onlar da benzer şeyler söylediler. Bazı sevdiğim işçilere ve karılarına hediyeler verdim. Herkes halinden memnundu. Birkaç gün sonra yol hazırlıklarım tamamlandı. Esat Paşa'ya son ziyaretimi yaptım, şehrin ileri gelen bazı kimseleri ile görüştüm ve Haziran'ın 24'ünde Musul'dan ayrılmaya artık tamamen hazırdım.

İstanbul'a Bay Hormuzd Rassam, İbrahim Ağa, Bayraktar ve kendilerinin ve atlarının yemek masraflarını karşılamam şartıyla bana yolda hizmet edecek son Paşa'nın emir erleri ile birlikte gidiyordum. Güçlü bir grupla kuzeye yolculuk etmek için iyi bir fırsat bekleyen başka gezginler de katıldılar. Ülkenin çok tehlikeli olduğu bir zamandı. Türk birlikleri, bağımsızlığını ilan etmiş, Sultan'ın otoritesine karşı gelmiş olan Bedirhan Bey'in üzerine yürüyordu. Kuraklık yüzünden dışarıdan gelen birçok talancı Arap aşireti ortalıkta cirit atıyor, neredeyse yağmanın olmadığı, gezginlerin öldürülmediği tek bir gün geçmiyordu. Paşa benim de yolumun üzerinde olduğu için ziyaret etmek istediğim Türk karargahına kadar bana eşlik edecek bir düzensiz birlik göndermişti. Bu ekip ve silahlı adamlarımla birlikte kendimizi savunmaya hazırdık, bir kaza için endişelenmeye hiç gerek yoktu.

Bayan Hormuzd Rassam, tüm Avrupalı sakinler, Musul'un önde gelen Hıristiyan beyleri şehirden az bir mesafe uzaklığa kadar atlarının üzerinde bana eşlik ettiler. Nehrin diğer yakasında köprünün ayağında bana vedaya gelmiş kadınlar toplanmıştı. Onların ötesinde, işçilerimin karıları, kızları bekleşiyorlardı, ben geçerken atıma yapıştılar, birçoğu ağlamaya, elimi öpmeye başladı. Arapların çoğu Telkef'e kadar benimle gelmeye ısrar ettiler. Bu köyde tüm grup için akşam yemeği hazırlandı. Hâlâ içkiden ka-

yan bakışlarından çok memnun olan yaşlı kahya Görel de bizi karşılamak için oraya gelmişti. Gece yarısına kadar çatıda oturduk. Sonra atlar eyerlendi, yüklendi. Araplarımla son kez vedalaştım ve uzun İstanbul yolculuğumuzun ilk aşamasına doğru yola düştük.

İKİNCİ KISIM

BİRİNCİ BÖLÜM

ASUR TARİHİ İÇİN MATERYAL•ANITLARIN KARŞİLAŞTIRMALI TARİHLERİ•ASUR YAZISI•ÇİVİYAZISI•ÇEŞİTLERİ• ASUR KAYITLARI•YAZI MALZEMELERİ•ANITSAL KAYITLAR•TUĞLA VE KİREMİTLER•YAZI ÇÖZME İŞLEMLERİ•ÇEŞİTLİ DÖNEMLERE AİT ASUR ANITLARI•FİLDİŞİ SÜSLER• KARTUŞLAR•MISIR VE ASUR ARASINDAKİ BAĞLANTI•NİNUS DÖNEMİNİN TARİHSEL KANİTİ•ASUR HANEDANLARI• NİMRUD'DAKİ MEZARLAR•NİNOVA'NIN ESKİLİĞİ

Önceki sayfalarda, Ninova harabelerinde sürdürülen kazıların ne biçimde gerçekleştiğini, orada ortaya çıkan bulguları size betimlemeye çalıştım. Aynı zamanda, Keldaniler, Araplar ve Yezidiler hakkında kaleme aldığım kısa bilgiler yoluyla, okuyucuya, Asur Ülkesi Krallığı sınırları içinde şimdi de yaşayan bir halk hakkında birazcık fikir vermeye çalıştım. Benim çabalarımdan ortaya çıkan bu bilgi eğer onların en önemli sonuçlarını işaret etmeseydim, bulunan kalıntılar ve anıtların tarihsel ve kronolojik açıdan tartışılan soruları aydınlatma eğilimini ne kadar taşıdığını ya da Asurlular diye bilinen bir halkın sanat, uygarlık ve gelenek-göreneklerini ortaya çıkarmaya nasıl hizmet ettiğini göstermeseydim, tamamlanmamış olarak kalırdı. Bununla beraber hatırlanması gerekli önemli birşey var ki; o da bu değerlendirmeye hizmet edecek bulgu ve bilgilerimizin son derece yetersiz olduğu. Bu çok önemli ulusun tarihi, anıtlarından ortaya çıktığı için şimdiye kadar dokunulmadan kalmıştır. Gerçekten de yalnızca geçtiğimiz birkaç ay içinde böyle bir araştırmada bize yardım edecek olumlu verilere sahip olduk. Kıt, büyük çoğunluğu rivayetlere dayanan, antik çağ yazarlarının eserlerinin şurasına burasına dağılmış notlar, bize çok az yardım ettiler. Çünkü Ninova neredeyse tarih başladığından bu yana unutulup gitmişti. Dicle kıyılarında var

olan kalıntıların incelenmesi çok sınırlı olmaktan öteye gidememiştir. Birçok devasa höyük henüz araştırılmamıştır. İnsan birçok kayda ve anıtlara sahip höyüklerin hâlâ var olduğundan çok az kuşku duyuyor. Bunların açılması uzun zamandır unutulmuş olan bu halka ilişkin bildiklerimize birçok katkı yapacaktır.

Şimdiye kadar yalnızca üç yer araştırılmıştır: Nimrud, Kuyuncuk ve Horsabad. Bu üçünden de en küçük olan Horsabad tamamen araştırıldı. Ne yazık ki Asur yapılarında blokların üzerinde çok azı korunarak kalmış az sayıda kabartmadan başka birşey yoktur. Bir zamanlar duvarları, hatta sumermerinden yapılan kabartmaları kaplayan renkli kayıtlar çürümüştür. Mısır'da olduğu gibi bu anıtlarda, mezarlardan oluşmuş labirentlere ve bunların üzerlerinde, tapınakların sütunlarında ve duvarlarında ülkenin eski sahiplerinin, ev yaşamını, adetlerini, sanat ve tarihini yansıtan çok ayrıntılı ve özenle işlenmiş kayıtlara sahibiz. Bu kayıtlar gerçekten öylesine güzel yapılmışlardır ki; yalnızca bu anıtlara bakarak, en uzak çağlarından son yıkımlarına[1] dek uzanan bir zaman dilimi içinde Mısır halkının ve önemli kişilerinin durumuna ilişkin tam bir önbilgi elde etmemiz mümkündür. Şimdiye kadar Asur'da, Asurların kendilerine ait olduğu iddia edilebilecek bir mezar bulunamamıştır. Bu tür mezarların, hatta Mısırlıların tarzında boyanmış mezarların henüz araştırılmamış bir tepenin göğsünde yatıyor olması akla yatkın olmayan birşey değildir. Girişler o kadar ustalıkla gizlenmiştir ki ülkenin daha sonraki sahiplerinin gözlerinden kaçmışlardı muhtemelen. Bu yüzden şimdi Asur'a ilişkin bilgi elde ettiğimiz tek kaynak önceki sayfalarda ayrıntılarıyla anlattığım bulunan kabartmalardır. Bunlara mühürlerin, silindirlerin, taşların, tuğlaların, kiremitlerin üzerine kazılmış birkaç yazı gibi şu anda Avrupa müzelerinde olan bazı diğer kalıntılar da eklenebilir. Yine de heykeller bize, Asurların hem adetlerine hem de sanatlarına ilişkin çok ilginç ve önemli ayrıntılar sağlıyor. Yazılar çözüldüğü zaman, kabartmalarda kaydedilmiş birçok olayın kesin dönemlerini, belli bir kesinlikle bize sağlayacağına dair varsayımlarda bulunmak için artık her türlü nedene sahibiz.

1 Sir Gardner Wilkinson'un hayranlık uyandıran eserinden burada söz etmeden geçemeyeceğim: Eserinde eski Mısırlıların krallarının ve halkının yaşamını, bizim önümüze sanki şimdi Nil'in kıyısında yaşıyorlarmış gibi ayrıntılı ve doğru olarak getirmek ve onların gelenek-göreneklerini tekrar ortaya koyabilmek için eski Mısırlıların anıtları, heykelleri ve resimlerinden sonuna kadar yararlanmıştır. Ben de daha sonraki bölümlerde gerektiği yerlerde onun bu eserine sık sık göndermelerde bulunacağım.

Asur'da bulunan nesnelerle ilgili dikkat çeken diğer bazı konular vardır. Burada ele geçen bulgular aracılığıyla birçok sanatın, mitlerin, sembollerin, daha sonra mükemmel hale getirilen, Yunanlıların sanat eserleri ile farkına vardığımız geleneklerin izlerinin nereye ulaştığını da görebiliriz. Doğu ve Batı arasındaki ilişki, Küçük Asya'daki birçok ulusun Doğu kökenli olduğuna ilişkin hep ileri sürülen varsayım şimdiye kadar sahip olduğumuzdan çok daha olumlu kanıtlarla yerine oturtulabilecektir. Bunların hepsi kazı sonuçlarının çok ayrıntılı incelemesinden elde edilecek bilgilere ihtiyaç duyuyor. Makul kanıtlarla desteklenmemiş görünen iddialardan kaçınmaya çalıştım. Bu anlamda eğer bir iddia ortaya atmaya cesaret ettiysem, görüşlerimin doğrulunun bulduğum yazıların çözülmesi ve harabelerde daha sonra yapılacak olan kazılarda var olabilecek anıtların incelenmesi ile bütünlük içinde düşünülmesini, onlara da bağlı olduğunu baştan kabul ediyorum.

Sık sık Asur yapılarının çok eski dönemlere uzanan eskiliğinden bahsettiğim için doğal olarak, onları belirli bir döneme ait gösteren ne gibi kanıtlara ya da onların kökeninin kanıtlarını hangi verilere dayandırdığımız akla gelecektir. Bu sorulara cevap vermeden önce anıtların kendilerinin bize sağladığı kanıtların ve bu kanıtların eski yazarların söyledikleri ile ne kadar uyuştuğunun gösterilmesi zorunlu olacaktır.

Yazılarda kullanılan harflere ilişkin sınırlı bilgimiz ve çeşitli kalıntıların tatmin edici bir şekilde sınıflandırılmasına yarayabilecek Asur sanatının ayrıntıları hakkında yeterli bilgiye sahip olamamamız, şu anda ancak bu anıtların karşılaştırmalı dönemlerini belirlemeyi amaçlamamıza imkan veriyor. Onlara kesin bir tarih vermek ya da güvenilirliği onaylanmış bir hanedanlık listesinde ismi tanınabilen bir krala kuruluşunu atfetmek çok riskli olurdu. Onların hüküm sürdüğü tarih de doğruluğu çok şüpheli bir biçimde belirlenebilirdi. Kuşkusuz konu üzerinde tahminlerde bulunabiliriz ama üzerinde kesin bir yargıya varmamız şu an için zor ve doğru değildir. Yazılardaki harfleri çözmek için çok büyük bir çaba gereklidir. Asur kalıntıları arasında çok geniş araştırmalar sürdürülmeli, şimdiye kadar bulunan çeşitli dönemlere ait kuşkulu olmayan soyağacı listeleriyle bağlantı kurularak, kral isimleri belirlenmelidir. Ben yalnızca önceki sayfalarda anlatılan yapıların, çok eski bir döneme ait olduklarını kanıtlayan gerçeklere işaret edeceğim. Bunu yaparken de onların kesin yaşlarını be-

lirliyormuş gibi yapmaktan kesinlikle kaçınacağım. Bu konuda sürdürülmesi gerekli araştırma hatırı sayılır derecede öneme sahiptir. Çünkü, Dicle ve Fırat'la sulanan ülkelerde uygarlık tarihi ve bu tarihin komşu ülke krallıklarına, daha sonra Asya'nın daha uzak bölgelerine hatta Yunanlılar üzerine olan etkileriyle ilgili en çok merak edilen soruların yanıtları bu araştırmaların sonuçlarına dayalıdır.

Nimrud anıtlarının bazılarının çok eski olduğunu destekleyecek olan kanıtlar ilgiyi haketmektedirler, sırf önceden kabul edilmiş olan teorilere ve varsayımlara uymuyor diye bir kenara atılmamaları gerekir. Bu anıtlar bulunmadan önce tarihinden ve neyi ne kadar yapabileceklerinden tamamıyla habersiz olduğumuz bir halkın ulaştığı bilim ve sanatın düzeyine ilişkin kesin bir sonuç çıkarmaya girişmemiz doğru değildi. Asur uygarlığı hakkında, Yunanlıların eserleri arasına tesadüfen dağılmış bilgi kırıntılarından toplanabilecekler dışında hiçbir şey bilmiyorduk. Bu bilgilerden bile Asur'da yaşayan insanların çok eski bir dönemde yüksek bir kültüre sahip olmuş olduklarına inanma eğilimindeydik. Tevrat'ın tanıklığı, üzerinde boyunduruk altına aldıkları Asur uluslarının kayıtlarının olduğu Mısır anıtları, aynı sonuca yönelmemize yol açtılar. Daha sonra tıpkı Mısır'da olduğu gibi Asur'da da sanat eserlerinin, ilk sarayların kuruluşundan sonra ilerlemediği aksine gerilediği görülecektir. Sahip olduğumuz en eski heykeller, biçimsel açıdan en doğru ve kesin karakteri olan, ayrıntılarda en yüksek zevki yansıtan heykellerdir. İlk Mısır anıtlarının çok eski bir döneme ait olduğu -onlar için iddia edilen tarihlerin en eskisi ve yenisi arasında çok büyük fark olmasına rağmen- genellikle kabul edilir. Yaklaşık olarak Milat'tan 2000 yıl önce Ninova'nın kuruluşuna atfedilen tarihten daha sonraki bir dönemde Mısır anıtlarının kurulduğunu söyleyen çok az insan vardır. O zaman tüm sanat dalları Mısır'da mükemmel bir dereceye ulaşmıştı; daha da ileri seviyelere gidebilirdi eğer onları yaratanlar ondan ayrılmanın yasak olduğu geleneksel biçime kendilerini mahkum eden önyargılar ve hurafelerle kendilerini sınırlamasalardı. Bu yüzden aynı dönemde Asurların onları geçtiklerinden kuşkulanmaya neden yok. Mısırlıların geleneksel sanat biçimleri bile son derece güzel ayrıntılarla, ev eşyaları ve kap kacak şekillerindeki zariflikle doludur. Bunlar, onları yaratmış olan insanların yüksek bir kültüre de sahip olduklarını kanıtlayan şeylerdir. Eğer özgür bırakılsalardı daha mükemmel biçimlere ulaşa-

bileceklerdi. Asurlular rakipleri gibi kendilerini fazla sınırlamamış olabilirler, doğayı daha dikkatle kopyalamış, süslerin seçiminde, düzenlenmesinde, yaratıcılıkta zevklerini daha da yükseltmiş olabilirlerdi. Asurların sanatından[2] bahsettiğim zaman bu konuların tamamen içine gireceğiz. Şimdi anıtların eskiliğinin kanıtlarını inceleyelim.

Araştırmamızdan çıkan ilk kesin sonuç Ninova'nın Pers ve Medya Kralı Kyakseres ve Babil kralı daha doğrusu Asur krallığı adına görev yapan Babil şehrinin valisi Nabapolassar'ın birleşik ordusu ile yıkılmasıdır. Ondan daha önceki bir olaya ait kesin tarih bilmediğimiz için buraya kadar gitmeliyiz önce.

Sanıyorum, şimdiye kadar Asur'da bulunan bütün anıtların Pers istilasından önceki bir döneme atfedilmesi herkes tarafından kabul edilmelidir. Öncelikle tarih ve kutsal kitaplar Ninova'nın tamemen yıkıldığı konusunda birleşiyorlar. Daha eski peygamberlerin düşmeden önce sık sık o büyük şehirden, onun zenginliğinden, kudretinden bahsettikleri halde daha sonrakilerin yalnızca şehrin adından çok nadiren bahsettikleri gözlerden kaçmıyor. Şehirden söz ettikleri zaman da harabeler yığınını ima ediyorlar -bir zamanlar muazzam bir şehrin yerinde hüküm süren viraneyi, kutsal intikamın özel bir örneği olarak gösteriyorlar. Şehrin yıkılışıyla peygamber gönderdikleri[3] dhalkları uyardılar. Ksenophon Ninova kalıntılarından geçtiği zaman onun tam adı unutulmuştu, Ninova'nın bir bölümünü eskiden Medlerin[4] yaşadığı ıssız bir şehir olarak betimler. Strabo, Kyakseres ve müttefikleri şehri aldıkları zaman tamamen yıktıklarını söylüyor; oranın sakinleri Didorus Siculus'a göre komşu köylere dağıtıldılar. Lucan, Ninova'dan yerle bir edilmiş bir yer olarak bahsediyor, onun izlerinin[5] bile kalmadığını söylüyor. Ninova yerle bir olmuş olmasa ya da yaşayanlar tarafından terkedilen bir yer haline gelme-

2 Bu tartışmalar gereklidir Çünkü Nimrud'da bulunan anıtlara, heykellerdeki sanat üsluplarından yaklaşık bir tarih atfetmenin mümkün olduğu konusunda bir izlenim vardır. (Bakınız. Bay Westmacott'un bir mektubu, 7 Ağustos tarihli Athenæum 1847.)

3 Bak özellikle Hezekiel. Bap 31.

4 Anabasis I.iii.c.4: "Bu yenilgiden sonra Persler geri çekildi ve hiçbir direnişle artık karşılaşmayan Yunanlılar Dicle Irmağı kıyısında hiç kimsenin yaşamadığı, eskiden Medlerin yurdu olan büyük bir şehre geldiler. Larissa adını verdiler bu şehre."

5 Strabo, Eserler xvi. Herodot eskiden var olmuş bir şehir olarak Ninova'dan bahsediyor görünüyor (Eserler i. c.193) İskendeniyeli Clement, Nahum Peygamber üzerine yaptığı yorumlarda Lucan'ın "yerle bir olma" sözünü doğruluyor Tacitus'un (Annal. I xii 13) ve Ammianus Marcellinus'un (I.xviii.c 7) Ninovası eski harabelerin üzerinde ya da yakınlarında inşa edilmiş modern bir şehirdi.

diyse bile, artık hükümet merkezi olmadığı, Doğu'nun şehirleri arasında yüksek bir yer tutamadığı kesindir. Eğer harabeler arasında geniş saraylar veyapılar bulunduysa, bunların yapıldığı dönemin Ninova'nın Pers krallarının boyunduruğuna girdiği, bir taşra kentine dönüştüğü zamandan daha çok Doğu dünyasının başkenti ve Asur krallarına mekan olduğu bir zamana ait olması daha yüksek bir ihtimaldir.

Eğer bu yapılar -ki onun kuruluş dönemleri arasında yıllar hatta yüzyıllar geçmiş olmalıydı- Pers fatihlerin işleriyse bu gerçeği gösteren kayıtlar bulmamız gerekirdi. Perslerin benimsediği değişik karakterli kendine özgü çiviyazısı onların tüm anıtlarında bulunur ve çok meşhurdur. Bu çiviyazısı Perslerin Mısır'ı[6] fethetmelerinden sonra da Mısır'da hiyerogliflerle birlikte kullanıldı. Pers ülkesinde aynı dönemin bütün anıtlarında aynı yazı görünür. Babil ve Med[7] dillerinde yapılmış çeviriler de paralel sütünlarda bu yazılara eşlik eder. Asur harabeleri arasında, çiviyazısının Pers çeşidine hiç rastlanmamıştır. Hiç kuşku yok ki önceki sayfalarda ayrıntıları ile anlatılan kabartmalar içinde yaşadıkları sarayları kuran kralların fetihlerini, zaferlerini temsil etmektedir. Eğer bunlar Persler olsaydı benzer anıtların kurulmasına neden oldukları yerlerde yaptıkları gibi gösterdikleri kahramanlıkları kendi anadillerinde yazmayı ihmal etmiş olmaları gerekirdi ki bu da hiç akla yatkın birşey değil.

Ninova'nın Kyakseres tarafından fethi MÖ 606 yılı[8] olarak tahmin ediliyor. Şehir Herodot'un tanıklığına göre, yirmi sekiz yıldır Asya'nın bu bölümünü ellerinde tutan İskitlerin sürülmesinden

6 Çiviyazıları ile olduğu gibi hiyerogliflerle de yazılmış olan Pers krallarının isimlerinin olduğu vazoları kastediyorum. Venedik'teki genellikle Caylus'un vazosu olarak bilinen bir vazoda Artakserkes'in, Paris'te National Library'dekinde Kserkes'in adı yazılıdır.

7 Pek doğru kullanılmadığı halde Median terimini kullanıyorum. Çünkü genellikle bu şekilde kabul edilmiştir.

8 Herodot ve Tevrat'ın üzerinde mutabık olduğu, Ninova'nın kesin yıkılış tarihini bize sağlayan kanıtı Clinton (Fasti Hellenici, cilt I. Sayfa 269) şu şekilde veriyor: "Ninova'nın yıkılışı MÖ 609 yılında ölen Yahuda kralı Yoşiya'dan önce olamazdı çünkü o zamanda bir Asur kralından söz edilir. Yoşiya'nın krallığı zamanında Tsefanya Ninova'nın yıkılışını, gelecekte gerçekleşecek bir olay olarak kehanette bulundu. Tobit'in yaşından Ninova'nın MÖ 610 yılında hâlâ durduğu sonucu çıkar. Çünkü Tobit 710 yılında kör oldu ve yüz yıl yaşadı. Ninova'nın düşmesinden hemen önce de öldü. Yeremya'nın, şehrin MÖ 605 yılında ele geçirilişinin birinci yılında yazdığı bir kehanete göre şehrin o zaman yakılıp yıkıldığını ima ediyor. Çünkü kuzeydeki, uzak yakın tüm krallarin sayıldığı listede Asur ve Ninova isimlerine rastlanılmıyor. Tevrat'a göre şehir o zaman ele geçirildi, kesinlikle MÖ 609'dan sonra muhtemelen de 605'ten önce yıkıldı. Herodot tarihi daha kesin bir noktaya doğru sıkıştırıyor. Kyakseres Ninova önünde öldürülen babasının yerine geçti. babasının öcünü Asurlardan almak için hazırlıklara girişti ama Asya'yı yirmi sekiz yıl ellerinde

sonra yeniden Asurluların eline geçeli ancak bir yıl olmuştu. Yüksek bir uygarlığın, bilimin ve zevkin göstergesi olan bu devasa anıtları, ülkeyi işgal ettikleri kısa dönemde tarihçiye göre pek kalıcı birşey yapmayan aksine halka zulüm eden, günlerini zevk ve şehvet içinde geçiren, har vurup harman savuran, eski refah ve kudret kayıtlarını yok eden göçebe kabilelerin[9] yaptığı gibi birşeyi de ileri sürmek saçmalıktır. Bu yüzden bir kere anıtların yapılış tarihini 634 yılından önceye götürmemiz gerekiyor. Sanıyorum hiç kimse, bu yapıları daha sonraki bir döneme atfetme eğiliminde olmayacaktır.

Nimrud Höyüğünde çeşitli dönemlere ait yapılar olduğu daha önce görülmüştü zaten. Bu yapıların çeşitli kralların soyağaçlarını, isimlerini içerdiğinden de bahsetmiştim size. En yeni olan saray güneybatı köşesinde bulunmuş olandı. Bu saray kuzeybatı merkez sarayından ve höyüğün diğer bölümlerinden alınmış bloklardan ve malzemelerden yapılmıştı. Kuşku götürmez biçimde kanıtlanabilir bu: Birinci olarak; heykellerin tarzlarındaki özdeşlikten, ikinci olarak; kesin bir bağıntı ile yazılmış çiviyazılarından, üçüncü olarak; blokların heykelli yüzlerinin kerpiç duvara doğru çevrilerek ikinci kez kullanılmak için karşı yüzünün düzeltilmesi gerçeğinden, dördüncü olarak da harabelerin değişik bölümlerinde yeni saraya taşınırken orada öylece bırakılmış, yerde yatan kabartmalı blokların bulunuşundan.

Bu yapının [son sarayın] kurucularına atfedilebilecek heykeller ancak girişleri oluşturan boğalar ve aslanlar ile onların arasında oturan sfenksler olabilir. Ama tartışma yine aynı olacaktır; acaba onları gerçekten yapıyı kuranlar mı yaptılar? Yoksa başka bir yerden mi getirildiler? Eğer ikinci soru doğruysa o zaman ilk yapılan sarayın en eski saray olduğunun kanıtı ile donatılmamız gerekir. Biçimdeki kendine özgü özellikler (örneğin dört bacaklı olmaları ve aynı blok üzerinde küçük figürlerin de kabartılması gibi) bakımından, oyuldukları bir çeşit kireçtaşı olan malzeme

tutan İskitler yüzünden bunu bir süre yapamadı. İskitlerin ülkeden çıkarılmalarından sonra Kyakseres Asur'u boyunduruk altına aldı. Ama İskitler MÖ 607 yılına kadar ülkeden çekilmediklerine göre Ninova'nın ele geçirilişi 606 yılına kadar olmuş olamazdı. Herodot'tan elde ettiğimiz bu tarih Tevrat'la da büyük bir uyum içindedir." Seder Olam'a göre (c.24 -25) Ninova'nın düşüşü hemen hemen bu zamanlarda olmuştu. Ondan aldığı bilgiye dayanan Freret (Mem. de Lit. tires des Registres de l'Academie, cilt vii. sayfa 538) tarihi 608 olarak belirtiyor

9 İskitler, Asur'un yönetimini yirmi sekiz yıl ellerinde tuttuktan sonra, tüm ele geçirdiklerini şehvetlerine olan düşkünlükleri ve hiçbir şeye aldırmamaları yüzünde yitirdiler" Herodot Eserler i.c.106

açısından harabelerde bulunan diğerlerinden farklılıklar gösterirler. Bitirildikten sonra, hiç hasarsız buraya taşınmış olabilecekleri pek mantıklı değildir, çünkü daha sonra da gösterileceği gibi Asurların adeti, blokları yerleştirmeden önce değil yerleştirdikten sonra üzerine kabartma yapmaktı.

Bu aslanların ve boğaların arkasında, kısa ama çok önemli bana daha önce de gözlemleme fırsatı bulduğum Asur anıtlarının ve Asya'nın diğer bölümlerinde var olan tabletlerin karşılaştırmalı tarihini belirleme olanağı veren bir yazı vardı. Bu yazıyı ve harabelerde bulunan diğerlerini sunmadan önce okuyucuya, bu isimlerin ortaya çıkardığı kanıtlar üzerine tartışma devam edeceği için kral adlarının nasıl belirlendiğini açıklamam gerekiyor.

Asurlular arasında aynı zamanda iki çeşit yazı kullanılmış görünür. Biri çiviyazısı ya da Mısır'daki gibi ok-başlı hiyeroglif yazısıydı, çoğunlukla anıtsal kayıtları tutmakta kullanılmıştı.[10] El yazısı gibi ya da hiyeratik olan diğeri özel ya da daha az önemli olan, halkın günlük yaşantısına ait olayların kaydedilmesinde kullanılmış olabilirdi. Ok-başlı çiviyazısı daha sonra ayrıntıları ile açıklanacak. Hiyeratik yazı Fenikelilerin, Palmirenlerin Babillilerin ve Yahudilerin yazılarına benzer. Zorunlu olmayan birkaç değişiklikle birlikte burada kullanılan yazı karakteri, Semitik, Aramca veya daha doğru bir adlandırma ile Süryani- Arapçası diye çeşitli biçimlerde isimlendirilen bir dilin komşu şivelerini konuşan bir halk arasında çok yaygındır. Çiviyazısı ile hiyeratik yazı arasında çok büyük bir fark vardır. Birincisi soldan sağa doğru yazılırken ikincisi, İbranice ve Arapça gibi sağdan sola doğru yazılır. Bu çarpıcı fark bu iki yazının kökenlerinin ayrı[11] olduğunu kanıtlıyor.

Şu anki bilgi düzeyimizle, Asur'da yazılı harflerin ilk kez ne zaman kullanıldığını ve bulunduğunu tespit etmemiz çok zordur. Ok başlı mı yoksa hiyeratik yazının mı daha eski olduğuna ya da aynı zamanda mı kullanılmaya başlandığına ilişkin hiçbir kanıt da elimizde yoktur. Bazıları harflerin bulunuşunu Merküri[12] tara-

10 Democritus'un Babil'in kutsal harfleri ile yazmış olduğu söylenir (Diog.Laert. Eserler ix.) Bu iki çeşit yazıyı işaret ediyor

11 Rakamlar da harfler gibi kamaların çeşitli bileşimleri ile gösterilirdi. Rakamlar hem elyazısı hem de çivi yazısı türünde yapılırdı. Elyazısı tipi olan, Mısır yazısına benzerdi. Nimrud'daki boyalı tuğlalarda bu elyazısı biçimli rakamların izlerini görmüştüm. Her bir tuğlanın üzerinde bir numara vardı. Sanıyorum Asur rakamlarının biçimlerini ve değerlerini Van yazıtlarını inceledikten sonra keşfetmiş olan ilk insan Dr Hincks'tı.

12 Thoth veya Taut adı ile anılan bu tanrı Mısır'ın harf tanrısıydı.

fından kendilerine yazı yazma sanatının öğretildiği Mısırlılar'a borçlu olduğumuzu söylerken Pliny, Asurlulara ya da eski yazarların kitaplarından kendileri ile çok sık karşılaşılan[13] ve kesinlikle Asurlardan ayrılan Süryanilere bunu atfeder. Lucan yazının kullanılışını Süryani kökenli[14] bir halk olan Fenikelilere kadar götürür. Tamamıyla Süryanilere ait olan veyabancı bir ulusa ait olduğu belirlenemeyen anıtlarda ve kalıntılarda yalnızca bir harf çeşidi bulunmuştur. O da Asur hiyeratiğine o kadar benzer ki bu ikisinin kökeninin aynı olduğuna dair hemen hemen hiç kuşku bırakmaz. Bu nedenle eğer Suriye'de yaşayanlar; Fenikeliler ya da başka bir halk, harflerin icatçıları iseler ve bu harfler o ülkenin en eski anıtlarının üzerinde var olanlar gibiyse o zaman Asur hiyeratik yazısı ok-başlı kadar eski olabilir. Belki de bu hiyeratik karakter Asur'da o kadar eski bir dönemin anıtlarında bulunmamıştır. Kayaların üzerine ya da taş tabletlere böyle harfleri yapmak daha kolay olduğu için düşey veyatay çizgilerden oluşan okbaşlı yazı, yuvarlak biçimlerden önce geliyor görünmektedir. Nimrud'da hiyeratik yazı sumermerinden yapılmış bir vazo parçasının üzerinde, harebeleri örten süprüntü yığınından çıkarılan çömlek parçalarının üzerinde bulundu. Sumermerinden vazoda, ok-başlı karakterde yazılmış ve Horsabad kralının ismini de içeren kısa bir yazı da vardı. Birçok faktörü gözönüne aldığımızda bu vazonun Horsabad kralının dönemine ait olduğu açıklığa kavuşur. Aynı yazı Nebukadnezar zamanından kalan Babil'deki tuğlaların üzerinde de bulunmuştu. Aşağıda Nimrud'daki çömlek parçaları üzerinde bu karakterde yazılmış yazıdan bir bölüm vardır.

Bununla beraber çiviyazısı Asur ve Babil'de genellikle, Persia, Medya ve Ermenistan'da çeşitli dönemlerde kullanılmış olarak görünüyor. Bu ülkelerin tümünde kullanılan yazı biçimi aynı değildi. Temel unsur kama idi, ama bir harfi oluşturmak için kulla-

13 "Literas semper arbitror Assyras fuisse; sed alii apud Ægyptios à Mercurio, ut Gellius: alii apud Syros repertas volunt" Pliny. Eserler VII. Cilt. Bölüm 57

14 "Phonices primi famæ si creditur ausi / Mansuram rudibus vocem signare figuris " Eserler 3. Cilt. 220.Dize.

nılan kama biçimlerinin birleştirilmesi farklıydı. Çiviyazısı üç bölüme ayrılmıştır: Asur veya Babil, Pers ve üçüncü olarak doğru olarak isimlendirildiği kuşkulu Med çiviyazıları olmak üzere. Bu üç türün hepsine tanışık olduğumuz ok-başlı biçimlerin tümü atfedilebilir. Akamanış Hanedanı'na[15] ait Pers krallarının kayıtlarını içeren üç dilli yazılarda üçü de birlikte görünürler. Çok iyi bilindiği gibi bu yazılar o dönemin anıtlarında belki de farklı bir dil olarak varsayılabilecek ok-başlı karakterin kendine özgü bir çeşidi ile birbirine paralel sütunlarda -ya da tabletlerde- üç kez yinelenmiştir.

Çiviyazısının Pers koluna ilişkin yapılan araştırmalar, Rawlinson, Lassen ve diğer bilim adamlarının yoğun çabalarıyla tatmin edici bir sonuca kavuşturulmuştur. Behistun'daki[16] büyük yazıtlar üzerine Binbaşı Rawlinson tarafından kaleme alınmış ve Royal Asiatic Society Journal'de yayımlanmış hayranlık uyandıracak kadar güzel bilimsel raporların farkında olmayan birkaç kişi var zannediyorum. Bazıları hâlâ onun çabalarının sonuçlarına kuşkuyla bakma, çiviyazısı çevirilerine ustaca yapılmış bir kurmaca kadar değer biçme eğilimindeler. Aynı biçimiyle artık var olmayan ve önceden bilinmeyen harflerle ifade edilen bir dilin birden bire yeniden yapılandırılmasının çok büyük bir kuşku ile karşılanması gerektiği hiç şaşırtıcı değil. Ama yalnızca Profesör Grotofend'in zekice ortaya koyduğu, kelimelerin hecelere ayrılması fikri, kral isimlerinin keşfedilmesi ile sonuçlanan mantık yürütmesi, Rawlinson ve diğer ünlü dil bilginlerinin onu izleyen bulgularına şöyle yüzeysel bir bakış bile onların varmış oldukları sonuçların genel olarak doğruluğuna ilişkin tüm kuşkuları ortadan kaldırmalıydı. Tabii ki yorumlar ve eleştiriye açık varsayımlar olabilir. Başka yazıtların bulunuşu ile elimize geçen yazı sayısı çoğaldıktan, sahip olduğumuz yazılar dilbilimsel açıdan kılı kırk yaran bir incelemeden geçirildikten ve aynı ilkel dilin bildiğimiz

15 Binbaşı Rawlinson Medyan terimi yerine İskitçenin kullanılmasını önermişti. (Behistun'da Çözümlenen Pers Çıvıyazısı yazıtları, The Journal of the Royal Asiatic society'nin 10. cilt, 1 bölüm sayfa 20) Bu karakterdeki yazı dılı kuşkuya yer bırakmayacak şekilde belirlenene kadar bu iki terimi de kullanmayı denemekten başka çaremiz yok. Binbaşı Rawlinson dilin İskitçenin ya da Moğolcanın bir şivesi olduğu görüşündedir. Pers kralları tarafından dikilen anıtların üzerinde kullanılmış olmasından dolayı, böyle olması çok yüksek bir olasılık olarak karşımıza çıkıyor. Akamanış krallarının uyrukları; sırasıyla Sami veya Süryani-Arap, Hint-Avrupa ya da Aryan ve İskit-Moğol dillerini konuşan üç büyük ırktan oluşurdu: Üç dilli yazıtların iki sütununun bu dillerin birinci ve ikinci lehçeleri olduğunu gördüğümüz zaman, yazıtın kalan versiyonunun da üçüncüsünün bir lehçesi olduğunu çıkarabilirız.

16 İsim hantalarda Bisutun şeklinde yazılır. Bu ısım, İran sınırında, Kırmanşah yakınlarındaki küçük bir köyün adıdır artık.

lehçeleri ile karşılaştırdıktan sonra kuşkusuz eski düşüncelerin reddedilmesi ya da değiştirilmesi gündeme gelecektir. Ama Persopolis ve Behistun yazılarının yapılmış çevirilerinin genel olarak doğruluğu kesinlikle tartışılamaz.[17] Malzemeler herkesin elindedir. Yazılar artık rahatlıkla elde edilebiliyorlar, neredeyse tek bir sözcük içermiyorlar ki Sanskritçe ve diğer Hint-Avrupa dillerine[18] ait sözlükler ve kelime dağarcıklarının yardımıyla anlamı belirlenemiyor olsun.

Muhteşem Behistun yazıtlarının yayımlanmasından önce kral isimleri ve krallığa ait ünvanlardan daha fazla bir bilgi içermeyen, Pers anıtlarındaki çiviyazılarının araştırılmasında az çok veri olabilecek bazı malzemeler vardı elimizde. Behistun yazıtları çok uzun zamandır bilinmekteydi ve birçok gezgin görmüştü onları. Bay Coste ve Flandin, Tahran elçiliği görevini yürüttüğü kısa sürede onlara katılan, eski anıtların çizimlerini yapmak ve onları yakından incelemek üzere görevlendirilmiş Bay de Sercey ile birlikte özellikle bu yazıları kopyalama emrini almışlardı. Hep birlikte gittiler ve birkaç günlüğüne düşündükleri kalışı uzatmak zorunda kaldılar. Kayanın üzerine oyulmuş, yazıtların o bölümüne inebilmek için sonuç vermeyen birçok girişim yaptılar. Sonunda burayı inilemez olarak ilan ettiler ve tarihin çok önemli bir bölümünü kendinde saklayan bu önemli kaydı alamadan geri dönmek zorunda kaldılar. Tüm bunlara rağmen Binbaşı Rawlinson hepsini kopyalamayı başardı. Yazıtların kopyalanmasını onun yiğitliğine ve kararlılığına borçluyken aynı zamanda eski tarihin en ilginç parçalarından birinin[19] çevirilmesini de onun araştırmalarına ve bilgisine borçluyuz.

17 Venedik'te bir vazonun üzerinde hiyerogliflerle yazılmış bir menkıbenin çiviyazısı ile kopyalanması her iki karakterin genel doğruluğunun bir testidir. Kralın ismi Artakserkes olarak bulunmuştu hiyeroglifte. Bu hem Persçe metinden hem de Mısırcadan ayrı ayrı, birbirinden bağımsız olarak Binbaşı Rawlinson ve Sir Gardner Wilkinson tarafından aynı okundu.

18-Bundan daha çekici bir araştırma konusu, ya da eleştiri bakımından acımasızca sürdürülmediği takdirde kökeni, türemesi ve dillerle bağlantısı açısından sonuçlarının belirsizliği ve aldatıcılığı daha çok olan birşey yoktur. Bunu kabul ettiğimiz halde anımsanması gereken birşey daha vardır: Son birkaç yıl içinde incelemenin bu yanı, şimdi genellikle kabul gören bazı kuralların keşfedilmesiyle büyük ölçüde kolaylaştırıldı. Bu daldaki bilim adamları, her geçen gün bu konuları araştırmaya kendilerini vermiş olan insanlara rehberlik edecek kadar ileri gidiyorlar. Geçtiğimiz yüzyılın spekülasyona açık saçma düşüncelerinin durmadan tekrarlanmasının da önüne geçiyorlar böylece. Etimoloji artık bilimler arasında hakettiği yeri alıyor. İnsan ırkının tarihine ilişkin yapılacak herhangi bir araştırmada ondan daha önemli bir bilim yoktur.

19 Behistun yazıtlarının içeriği eski tarihle ilgilenen herkes için çok büyük önem taşımaktadır. Çünkü Herodot'un söylediklerinin tamamen uyuştuğu gibi kendi gerçekliğine ve doğruluğuna ilişkin yeni kanıtlar da sunuyor.

İkinci ya da çiviyazısının Medyan kolu hakkında çok az şey biliyoruz bugün. Kamaların birleşme biçimleri yönünden Pers türünden kesinlikle farklıyken birçok bakımdan Asur veya Babil yazılarına benzer. Birçok harf fonetik değerlerde olmasa bile şekil olarak tıpatıp aynıydı.

Pers ve Medyan çiviyazılarının her biri kamaların düzenlenme biçimlerinde tek bir değişiklik ortaya koyarken üçüncü çeşit yani Asur-Babil çiviyazıları birçok çeşitlemeyi içinde barındırır. Biçim bakımından üçünün içinde en karmaşık olanın o olduğu söylenmektedir. Ama bizim olayımızda durum böyle değil çünkü biz her iki uçtaki çeşitlemelere sahibiz. Yani, yalnız başına duran kamalarla başlayan ilkel ya da ilk Asur çiviyazısı en basit ve temel bileşimleri içerirken, Babil çiviyazısı en girift ve karmaşık çeşitlemelerle kendisini hepsinden zor olarak gösterir. Bununla birlikte bu iki yazının tamamen aynı olduğu, Asur harfleriyle[20] yazılmış Babilce bir kayıtla ve Asur-Babil anıtlarının karşılaştırılmasıyla kuşku götürmez bir şekilde kanıtlanmıştır. Çeşitlemeler yalnızca hattatlara ait farklar olarak görünürler. Belki de iki ülkede kullanılan harflerin arasında fark yaratmak için bilerek yapılmışlardı. Saf Asur çiviyazısının daha karmaşık biçimlerinin kullanılmaya başlanması daha fazla sayıda alfabetik işaretleri zorunlu kılmış olabilirdi. Pers çiviyazısının alfabesi otuzdokuz-kırk harften fazlasını içermezken, Asur-Babil yazıtlarında neredeyse üçyüz değişik harf karşımıza çıkar. Daha sonra bu daha basit harfler[21] ortadan kalkmıştır.

Binbaşı Rawlinson Asur-Babil çiviyazılarını şu bölümlemelere ayırıyor: İlk Babil, Akamanış-Babil, Med-Asur, Asur ve Elam çiviyazıları.

Bu sınıflandırmaya katılmakla birlikte Asur ve Med-Asur yerine ilk Asur ve sonraki dönem Asur'un daha uygun olacağını düşünüyorum. Binbaşı Rawlinson, Med-Asur tabiriyle Pers hakimi-

20 Özellikle Ker Porter'in Gezileri'nin ikinci cildinde gösterilen bir silindir parçası ile Hint Evi'nde bulunan ve Nebukadnezar'ın emirlerini içerdiği zannedilen ünlü yazıyı kastediyorum. Bu silindir açıldığı zaman bunun bir kopya yazı olduğu görülür. Bu iki yazının aynı olduğunu ilk keşfeden kişi bence Grotefend'dir. Pişmiş topraktan yapılmış tabletler ve silindirlerin üzerindeki yazılar en karmaşık olan yazılardır. Anıtlarda kullanılmayan biçimlerin birbiriyle değiştirilmesinden başka çok bilindik harfler de birçok kama eklenerek daha karmaşık hale getirilmişlerdir. Örneğin (𒀀), (𒀀 𒌑 𒌑𒌑) haline ve (𒁹 𒁹-----) haline gelmiştir.

21 Bu harflerden birçoğu "varyant" olarak nitelenenlerdir. Yani aynı harfi yalnızca farklı bir biçimde oluşturma yolu. Birçoğunun böyle olduğunu keyfi olarak birbiri ile değiştirilebileceğini kabul etsek bile hâlâ kendilerine özgü kesin sesçil bir değeri olan 100-150 kadar harf vardır.

yeti[22] kurulmadan önceki bir döneme ait Van yazıtlarında, Malatya yakınlarındaki yazıtlarda ve Palu yazıtlarında[23] kullanılan harflere dikkati çekmek istiyor. Ama bu farkı ortaya koyduğu zaman onun daha Nimrud'un en eski anıtlarından haberi yoktu. Yalnızca Horsabad yazılarını ve Nimrud'dan çıkan aynı döneme ait bazı yazı parçalarını inceleme fırsatı bulabilmişti. En eski Asur harfleri Ermenistan'da bulunanlarla* biçim olarak tamamen aynıdır. Fark en eski ve yeni Asur yazıları arasında yatmaktadır ve nasıl bizim kendi harflerimizin yapılış şekli bir belgenin tarihini belirliyorsa onlar da anıtların karşılaştırmalı dönemlerini belirlemeye yetecek kadar boldur.

İlk Babil çiviyazıları Babil harabelerinden çıkan tuğlaların, silindirlerin ve tabletlerin üzerinde, Akamanış-Babil çiviyazıları ise Pers ülkesinin üç dilli yazıtlarında görülür. Bunlardan sık sık kalıntıların üzerinde görülmesiyle meşhur olan ilki buraya, Modern Arap şehri Hilla yakınlarında şimdiye kadar ilk Babil kalıntıları olduğuna inanılan Fırat kıyılarındaki harabelerden getirilmiştir. Bulunan en girift çiviyazısı çeşitlemesidir. Onu kullananlar nasıl yaparız da basit Asur harflerini en karışık hale getiririz diye bütün hünerlerini bu yolda harcamışlardır sanki.

Babil ve Asur alfabelerinde aynı değerdeki birçok harfin karşılaştırılmasından, onların birbirinden olan farklarının çoğu zaman kamaya verilen şekil tarzlarından ortaya çıktığı çok açıktır: Düz kama köşe oluşturacak şekilde yazarın ya da heykeltıraşın zevkine göre uzatılabilirdi. Yani 𐎗 ⟨ veya ⟨ haline gelirdi. Ya da basit Asur harfi 𐎗 Babil yazıtlarında çok sık karşımıza çıkan

𐎗 harfi ile aynıydı.

Çeşitli çiviyazılarının hangisinin en eski olduğuna ilişkin olarak şimdiye kadar bulunanlar içinde Asur çiviyazılarının en eski olduğu iddia edilebilir. Üç dilli yazıtlarda bulunan üç çeşitleme göreceli olarak daha yakın, Ahamenid Hanedanı'nın hüküm sürdüğü bir dönemdendir. Hilla yakınlarındaki harabelerde bulunmuş Babil yazılarının, Nebukadnezar zamanına yani Asur İmparatorluğu'nun çökmesinden sonraki bir döneme ait olduğu kanıt-

22 Van'da da kaya üzerine oyulmuş Kserkes'e ait üç dilli bir yazıt vardır

23 Eski bir Ermeni şehri olan Palu'daki yazıtlar geçen yıl Musul'dan dönerken ilk kez benim tarafımdan incelenmiş ve kopyalanmıştır. Bu yazıtlara dikkatimi çeken kişi Amerikan Dış Misyonlar Kurumu'nda çalışan Dr. Smith'dir. Yazıtlar Malatya yakınlarında Yüzbaşı Van Mühlbach tarafından kopyalanan yazıtlara çok benziyor (Bak. Papers of the Syro-Egyptian Society, vol. I Part I.)

* Van yazıtlarını kastediyor yazar (-ç.n.)

lanabilir. Bu kralın ismi o döneme ait bütün yazıtlarda görülür. Hilla'nın güneyindeki Niffer harabelerinde Binbaşı Rawlinson yeni bir kral ismini içeren başka yazılar buldu ama bu yazıların hangi döneme ait olduğu kesin değildir. Bu güzide antikacı, sanıyorum ki çok uzun zamandır Tevrat'ta geçen Babil'e ait olduğuna inanılan harabelerde bulunmuş tabletler ve tuğlaların üzerindeki Nebukadnezar ismini ilk tespit eden ve "Hilla çevresindeki höyükler aynı isimde[24] çok daha yeni bir şehrin kalıntılarıdır, Niffer, Babil'in gerçek yerini temsil ediyor olabilir" düşüncesine inanan ilk kişiydi. İki Babil şehri olduğu varsayımı ne tarihle ne de Doğu gelenekleri ile uyuşur. Nebukadnezar şehri yaptırdığını söylüyor: "Oniki ayın sonunda, Babilonya Krallığı'nın sarayında yürüdü kral, konuştu ve dedi ki: 'Krallığın evi için, kudretimin gücü ile, hazretlerim adına yaptırdığım büyük Babil şehri değil midir bu?"[25] Babillilerin başarı ile biten isyanları ve Ninova'nın düşüşünden sonra, Asur'a, yayıldığı alan ve güç bakımından rakip bir imparatorluk kuran Nebukadnezar'ın ona eşdeğer güç ve güzellikte bir başkent yaptırmayı arzu etmesi akla yatmayacak birşey değil. Asur gücünün hüküm sürdüğü yıllarda Keldanilerin eski başkenti kısmen harabeye dönüşmüş olabilirdi. Onu tekrar kurmak için eskisinden çok uzak olmayan yeni bir yer seçme, Doğu insanlarının önyargıları ve adetleriyle de mükemmel bir uyum içindeydi. Doğu İmparatoru Büyük İskender'den sonra gelen ve kendisine bir başkent arayan imparator bir kez daha çöküp viraneye dönen Babil'i yeniden inşa ettirmedi. Dicle kıyılarında

24 Babil'deki harabelerin hiçbiri şimdiye kadar doğru dürüst araştırılmamıştır. Oralarda yapılacak kazıların çok ilginç sonuçlar ortaya çıkaracağından hiç kuşkum yok. Diodorus'un Semiramise atfettiği o muazzam dikilitaş belki de MÖ 4. yüzyılın başlarında yaptığı gezilerde Demokritos'un gördüğü ve Acicarus'un sütunu veya direği olarak yorumladığı şey olabilirdi. (*Laertius, in Vita Democriti, sayfa 650. Eserler Casaubon, Clemens Alexandrinus, Stromata, Eserler. i. cxv. s.69*) Bunun bir Babil anıtı olduğundan insan çok az kuşku duyuyor Belki de hâlâ harabelerde bir yerde durmakta. Binbaşı Rawlinson son mektuplarının birinde. Niffer'de Araplarn böyle büyük bir dikilitaş gördüğünü söylüyor. Böyle söylentilerin bazan gerçekten doğru çıktığını, dayanağı olduğunu, Kalah Şergat'ta oturan figürün bulunuşunda bizzat görmüştüm. (Bak 12. Bölüm) Kısa bir zaman günışığını çıkmış, daha sonra yeniden molozların altında kalmış olabilirdi. Binbaşı Rawlinson, Keldani ülkesinin en eski kalıntılarının, (Nebukadnezar'in hakimiyetinden önce) kuzeydeki harabelerin genellikle Nebukadnezar'in dönemine ait olduğu sanıldığından, Güney Babil'deki Hilla'nın güneyinde araştırılması gerektiği fikrinde. Ben o ildeki harabelerin çoğunu dolaştım ama uzun ve dikkatli bir araştırma yapmanın çok tehlikeli olduğu bir zamana denk geldiği için çok hızlı incelemek zorunda kaldım. Aynı harabelerde yeterli araç-gereçle ve destekle araştırmalar daha doğru dürüst yapılmalıydı.

25 Daniel 4-29. Josephus (Cont. Ap. I.i.) Berosus'tan alıntı yaparak Nebukadnezar'in o zaman var olan Babil kentini onardığını veyanına başka bir şehir eklediğini söylüyor

yeni bir yer seçti, kısmen Babil'den getirilen malzemelerle onu inşa ettirdikten sonra, kendi ismini verdiği Selevkia şehrini kurdu. Daha sonra yine bir hanedan değişikliği meydana geldi. Yunanlılar yerini Partlara bıraktılar. Şehir yine başka bir yere taşındı, nehrin karşı kıyısında Ktesiphon yükseldi. Perslerden sonra Araplar geldi. Onlar da yeni imparatorlukları için bir başkent kurma arzusuyla başka bir yer seçtiler. Ama yine eskisinden fazla uzak bir yere gitmediler. Birkaç yer değiştirdikten sonra, sonunda aslında eski Babil'i[26] temsil eden Bağdat şehrini kurdular. Bunun, Doğu'da genellikle uygulanan bir yöntem olduğu görülüyor. Neredeyse başka bir yerde yeniden kurulmamış tek bir şehir yok. Ülkede şimdi yaşayan Araplar veya Türkler ya bu gerçeğin farkında olarak ya da eski halkların önyargılarından hâlâ kurtulamamış olduklarından aynı ismi[27] verdikleri, eski harabeleri modern şehirlerin yakınlarında ararlar.

Bununla birlikte kuruluşu Herodot, Diodorus Siculus ve diğer eski yazarlar tarafından iki kraliçeye, Semiramis ve Nitokris'e atfedilen, yarı yarıya masalsı anlatılar olan Babil köprüleri, tapınakları, sarayları ve duvarları Nebukadnezar'ın İkinci Babil İmparatorluğu ile ilişkili olabilir. Keldaniler eskiden ne kadar muhteşem olduklarına dair rivayetleri hâlâ abartarak anlatmaktadırlar, böyle yaparak belki onların anıtlarının en eski olduğunu, bunları çok merak eden bir yabancıya kanıtlamak istiyorlar.

Hilla yakınlarındaki harabelerde bulunan tuğla ve tablet parçalarında Nebukadnezar isminin olduğuna ilişkin ne gibi kanıtlara sahip olduğumuz sorulabilir. Hezekiel'in dilimize çevrilmiş çeşitlemelerinde hemen hemen aynı yazılan isim Darius Hystaspes tarafından boyun eğdirilen isyancılardan biri olarak varsayılmış görünüyor. Bu yüzden Behistun'un üç dilli yazıtında da görülür. Yazıtta, Natitabires diye birisinin kendisini, Babil Kralı Nabonidus'un oğlu Nobukodurosor diye adlandırdığı söylenir. Bu isimlerin aynıları Babilce sütunda da olduğu için isimleri oluşturan harfleri tanımakta bir zorluk ortaya çıkmaz, Hilla'daki saf Babilcede olduğu gibi başka bir yerde de karşımıza çıktığında isimlerin aynı isimler olduğunu anlamakta güçlük çekmeyiz. Hilla'daki yazılarda Nebukadnezar[28] Keldani ülkesi kralı Nabonassar'ın oğlu olarak adlandırılır.

26 Bağdat, ilk gezginler hatta Arap coğrafyacılar tarafından sık sık Babil olarak adlandırılmıştır. Roma Kilisesi hâlâ Bağdat Paşalığı'ndaki Katolik Hıristiyanların en yüksek rütbeli rahibine "Babil Piskoposu" ünvanı ile hitap eder

27 Bu yüzden Musul ve eski Musul, Bağdat ve Eski Bağdat vb vardır

28 Sessiz harflerin birbirinin yerine kullanılması, hiç kullanılmaması veya serbestçe kullanıl-

Binbaşı Rawlinson, Niffer'de bulunan tuğlaların üzerindeki ismi tahmini olarak okudu ama onların hangi döneme ait olduğu kuşkuluydu. Üstelik, Nimrud'un en eski yapısından daha eski olduklarını gösteren hiçbir kanıt da yoktu elimizde. Bu nedenle oldukça doğru bir biçimde iddia edebiliriz ki Asur çiviyazısı okbaşlı yazının bilinen en eski biçimidir. Kamaların köşeli olarak uzatılmasından ve diğer basit Asur harflerinin geçirdiği evrimden sonra ortaya çıkan karmaşık Babil harfleri kuşkusuz çok daha yeni bir dönemin buluşu olduğunu ortaya koyuyor. Hiç kuşku yok ki Nimrud'un en eski sarayında oluşmuş harfler Horsabad ve Kuyuncuk yazıtlarında olan harflerden çok önce gelmektedir. Bu aynı zamanda basitten karmaşığa doğru giden bir süreç içinde en basitin en eski olduğunu da kanıtladığından çok önemli bir gerçektir. Harflerin bu evrilme süreci Asur'un farklı harabelerindeki yazıtların karşılaştırılmasıyla izlenebilir. Tüm bunlardan sonra, Babil çiviyazısı en karmaşık yazı olduğundan bu çiviyazısı çeşitlemesinin en modern yazı olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

İşte bu yüzden daha eski olmada öncelik sorunu Asur anıtları ile Ermenistan'ın kaya tabletleri arasında yatmaktadır. Şu an için iddiaları doğrulayacak kesin bir kanıt yok elimizde ama Nimrud'un ilk yazıtlarının en eski olduğuna inanmak için güçlü dayanaklara sahibiz. Harflerin icadını Asurlara atfeden, Persler tarafından[29] değiştirildikten sonra bile çiviyazısına Asur çiviyazısı adını veren eski yazarların tanıklığı çok önemli bir kanıt oluşturur. Ermenistan'ın ilk yazıtlarında kral ünvanları Nimrud'un ilk krallarınınki ile benzerlikler gösterir. Aynı Ermeni hanedanına ait daha sonraki yazıtlarda ise ünvanlar Horsabad ve Kuyuncuk anıtlarındakilerle[30] benzerlikler taşırlar. Bundan, Ermeni krallarının Asur ülkesinin en eski ve yeni anıtlarının kuruluş dönemleri ara-

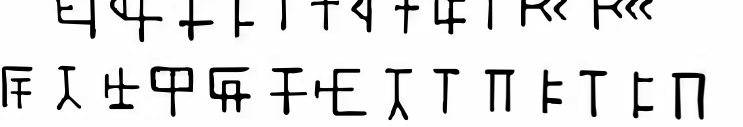
masi bu çivıyazısı çeşitlemesi ile ifade bulan dilin en ayırt edici özelliklerinden birisidir. Nebukadnezar ismi birçok biçimde yazılır Bisutun yazıtlarında, Nobukodurosor, Nabukadırakar ve Nabukudurakar olmak üzere üç değişik isim vardır. Saf Babilce yazıtlarda bile isim epey değişikliğe uğrar Danyal'da Nebukadnetzar ya da Nebukodonuzur diye geçer Hezekiel'de (26-7) isim Nebukadnezar diye yazılır Kelimenin ilk bileşeni Nebo bir Babil Tanrısının adıydı (İşaya 46-1) Ünsüzlerde yer alan değişiklikler Yunanlı yazarların eserlerinde verilen birçok Babil kralının isminde de görülür Herodot'un Labunitus'u Berosus tarafından Nabunidus olarak adlandırılır

29 Herodot her zaman Asur çıvıyazısı olarak bahseder (Bak Eserler iv. c.87 ve diğerleri) Amyntas'a göre Sardanapalus'un mezarındaki yazıt taştan bir sütun üzerine Keldanı harfleri ile yazılmıştı. Aristobulus onlara Asur harfleri diyor (Athenaus, kütüphane eserleri, xii.) Arrian, Exp. Alex. Eserler. ii. c.5 (Özellikle İskender'in Sefer isimli eserinde. Eserler ii c. 5)

30 Buna dikkatimi çeken kişi Binbaşı Rawlinson'dur

sında yaşamış olduğu sonucu çıkarılabilir. Ermeni ve Asur hanedanlarının çağdaş olup olmadıkları ya da Van'daki isimlerin aynı zamanda hem Asur hem de Ermeni ülkesinde hüküm süren kralların isimleri olup olmadıkları, eğer öyle ise Asur hanedanı listelerine dahil edilip edilmeyeceği yazıtların içeriği bilindikten ve Asur harabeleri tamamen araştırıldıktan sonra yanıtları verilecek sorulardır.

Asur'un bilinen en eski ok-başlı çiviyazısı biçimi olduğunu kabul ettikten sonra, onun kökenini tespit etmek de ilginç olacaktır. Çiviyazısına; çivisel, kama biçimli, Fransızca tête-à-clou (tırnak başlı) Almanca keilförmig gibi isimler verilmiştir. Bu isimler yalnızca onu betimleyen insanın keyfine göre, onu oluşturan parçaları ya bir kamaya veya bir okun ucundaki üçgen demire ya da tırnak şekline benzetmesine göre ortaya çıkmıştır. Kama ya da ok-başı daha sonra ortaya çıkan bir gelişme ya da süsleme olduğundan harfleri oluşturan orijinal ya da ilkel unsurların ilk önce yalnızca basit çizgiler olduğu akla yatkın bir çıkarımdır. Nimrud'da güneybatı sarayının duvarlarından birini oluşturan ama en eski saraydan getirilmiş olan bir bloğun üzerinde, harflerin tıpkı anlattığım gibi yalnızca basit çizgilerden oluştuğu bir yazı buldum. Bildik yazının altında hafifçe oyulmuştu:

Üstteki yazıda çizgilerin yerine kama ya da ok-başları konulduğu zaman yazının ilk Asur anıtlarında bulunan yazılara benzeyeceği çok açıktır. Anıtlara yazılan süslü püslü yazılar daha çok zaman ve özen isteyeceğinden kolay ve hızlı yazılabilen daha basit harfler devlet belgelerinde kullanılmış olabilirdi. Babil tuğlalarındaki yazıtlarda kamalar sık sık düz çizgilerle yer değiştirmiştir. Bu harfler aynı olduğundan veya harfi yerine harfi kullanılmıştır. Asur anıtsal yazılarında her zaman kullanılan temel unsur hep ok-başlı veya kama yazı olmamıştır; bazan da çiviyazısını oluşturan unsur Nimrud'un en eski sarayındaki boyanmış tuğla üzerindeki yazıda olduğu gibi, çekiç şeklinde yapılmıştır.

31 Böyle yapılmış olan bu harf Susayna Yazıtlarında görülür Üç çeşidinin kitabımızda olduğu Asur harfi 367 sayfada verilmiştir

Kamanın kullanılması yumuşak bir çamurun üzerine kare bir çubuğun köşesi bastırılırsa bu şeklin tam olarak elde edilebileceği düşüncesinden doğmuş olabilirdi. Hatta karmaşık harflerden oluşan kısa bir yazı bu şekilde herhangi yumuşak bir çamurun üzerine basılmış olabilirdi. Ama bu temel figür kutsal olarak kabul edilmiş görünür. Çünkü aynı şekli Paris Ulusal Kütüphanesi'nde "Caillou de Michaux" olarak bilinen bir Babil kalıtında diğer dinsel amblemlerin arasında bir sunağın üzerinde de görüyoruz. Kamanın kullanılma biçimden dolayı mı kutsal bir hale geldiğine yoksa bir amblem olarak mı benimsendiğine dair bir karar veremeyeceğim.[32]

Bir sunağın üzerinde, Kama veya Ok-başı. (Paris Ulusal Bibliyotekindeki bir taştan)

Araştırmayı, Asur harflerinin orijinal biçimlerinde ideografik mi yoksa Süryani alfabesine ilişkin olarak varsayıldığı gibi demek istediği nesnelerden mi türediği konusunda sürdürmeyi de bırakmayacağım. Kamaların düzenlenme biçimlerinin bir sisteme göre mi yoksa yalnızca tesadüfen mi olduğu konusunda bir karara varmadan önce, bu harflerin değerleri ve içerikleri ile daha yakından yüz yüze gelmek gerekeceğinden umduğumuzdan çok daha fazla

32 Eski sembollerin gizli anlamı olduklarını keşfetme eğilimimde olan kimseler için yazıların ok başını ya da kamasını sık sık yapıldığı gibi eşkenar üçgene benzeterek, kutsal ve mitolojik özelliklerle buluşturmak çok zor olmazdı. Böylelen kama ile kutsal üçlü mızrağın gösterildiğini, Keldani kutsal din sisteminin ve kitabının ya da yine bilinen bir Doğu ibadet biçiminin simgelendiğini düşünebilirlerdi. (Bak Lajard'in, Memoires de l'Academic des Inscriptions et Belles Lettres" ve Annales de l' Institut Archeologique.")

çalışmaya zorunluyuz. Şimdilik bu iki varsayımı desteklemek için gereken kanıtlar yok elimizde.

Birçok eski ulusta olduğu gibi Asurluların da ilk kayıtları anıtsaldı. Bu kayıtlar ya tapınakların, sarayların ya da başka yapıların duvarlarının üzerine ya da pürüzsüz bir kayanın üzerine oyulurlardı. Uzaktaki bir ulusun zaptedilmesinden sonra kralın fethettiği sınırlar belli edilir ya da zaptedilen ülkenin içinde göze çarpan bir yere yazılan bir yazı ile onun kazandığı zafer kutlanırdı. Genellikle mağrur, yüksek bir yüz seçilirdi bu yazı için. Tablet kayanın içine, üzerinde onu mümkün olduğu kadar havanın ve yüzeyden aşağı doğru akan suların etkisinden koruyacak şekilde bir çıkıntı kalmaya yetecek derecede derince oyulurdu. Yalnızca kralı ya da esirleri kabul eden kralı resmeden kabartma yapılırdı sonra. Figürlerin altında veya yanında bir yerde, kabartmayla kaydedilen konu yazılı hale getirilir, kimi zaman da heykelde görünen her bir kişinin ismini ve ünvanını içeren kısa bir yazı giysilerin[33] ya da başlarının üzerinde yer alırdı. Suriye'de Nehir-ül-Kelb ya da Köpek Nehrinin ağzındaki Asur anıtları bu tür anıtlardandır. Küçük Asya'nın bazı bölümlerinde olduğu gibi, çoğunlukla tek bir yazıt ya da kabartma yapılır. Tabletin aşağısında yer alan kayalar, onu yıkmaktan, bozmaktan korumak için anıtlara olan tüm girişleri engellemek amacı ile dikine kesilmiş ya da bizzat bu tür uçurumların olduğu yerler seçilmiştir. Eğer elverişli bir kaya bulunamadıysa ya da kral buyruğu altındaki toprakların sınırlarını belirtmek istediyse o zaman kare bir direk ya da blok dikilirdi. Tıpkı Medya'dan Asur'u ayıran yüksek dağlardaki Kel-i - Şin geçidinin doruğunda olduğu gibi.[34] Tüm adetlerinde Asurları çok yakından taklit etmiş oldukları görünen Persler de fetihlerini ve kazandıkları zaferleri, Behistun'daki kaya heykellerin kanıtladığı gibi aynı şekilde kaydetme yöntemini seçtiler. Herodot'a göre Darius, İskitler üzerine yaptığı seferde İstanbul Boğazı kıyılarında beyaz mermerden iki sütun dikti. Büyük ordusunu oluşturan değişik ulusların isimlerini, sütunlardan birisine Yunan harfleri, diğerine Asur çiviyazısı harfleri ile kaydettirdi. Üçüncü bir sütunu da Trakya[35] içlerine girdikten sonra Tearus'a dikti.

33 Herodot tarafından Sesostris'lere atfedilen ama muhtemelen bir Asur işi olan İyonya'daki figürlerin gögüslennde boydan boya bir yazı vardı. (Eserler. II. c.106)

34 Bir imparatorluğun sınırlarını belirlemek için direkler ya da yüksek yerlere tabletler koyma adetinden Mısır'in anıtsal kayıtlarında sık sık söz edilmektedir. (Bak: Birch'in Translation of the Obelisk at Constantinople ve Statistical Tablet of Karnak New Series of the Translation of the Royal Society of Literature vol.II.)

35 Herodot. Eserler. VI. c 87 ve 91. Bu, olayları tanhlendirmenin ve kayıtları tutmanın en

Olayların daha ayrıntılı kayıtlanması gerektiğinde Mısır'da olduğu gibi yazıtların tapınakların ya da sarayların duvarlarına oyulduğu, betimledikleri sahneyi gösteren boyanmış kabartmalara eşlik ettiği görülüyor.

Asur krallığının ilk dönemi boyunca, krallara ve halka ait kayıtların üzerinde yazıldığı maddelerin yalnızca çamur ve taş olması akla yatkın bir varsayımdır. En eski Nimrud heykellerinde hiçbir yazman tasviri görülmez. Buna karşın daha yeni olan döneme ait, Horsabad, Kuyuncuk ve Nimrud'daki kabartmalarda deri tomarları ya da başka esnek bir malzemenin[36] üzerine, düşmandan elde edilen ganimetin miktarını, öldürülenlerin baş sayısını kaydeden haremağalarına rastlıyoruz.

Kullanılan maddenin tam olarak ne olduğuna kabartmalardan bakılarak karar verilemez. Mısır ve Asur arasındaki muhtemelen var olduğu gösterilecek yakın ilişki zamanında, bu kabartmaların ait olduğu dönemde, papirüs bu iki ülke arasında bir ticaret kalemi olmuş olabilirdi. Ya da Asur'da üretilen deri tomarları bu amaçla kullanılan tek madde idi. Dicle ve Fırat'la sulanan bataklık bölgelerdeki kamış, bugün olduğu gibi o gün de bir kalem olarak kullanılmış olabilirdi. Nimrud'dan çıkan vazoların üzerindeki el yazısı ya da hiyeratik tür denilen Asur harflerinin böyle bir aletle yazıldığı görülür.

Ama Asur ve Babil'de kayıt tutmanın en yaygın yöntemi üzerine yazı basıldıktan sonra pişirilen, çamur silindirler, kiremitler ve tuğlalarla uygulanmıştı. Harfler bir aletle oyulmuş ya da üzerine basma yöntemi ile alınmış görünür. Keldani rahipleri Kalisthenes'in astronomik gözlemlerini fırında pişirilmiş tuğlaların[37] üzerinde kayıt altına aldıklarını söyler. Aynı konuda Epigenes'in[38] ta-

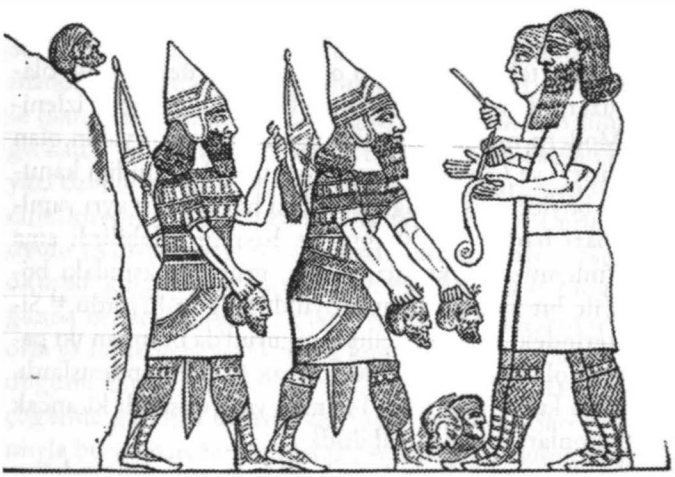
eski yöntemi olarak görünüyor. Eski bir rivayeti aktaran Josephus Seth'in bin tuğladan diğeri taştan iki sütun diktiğini, üzerine tufandan önceki sanat ve bilimleri yazdığını söylüyor. (Antique Judah i.c.3) Herodot'a göre Sesostris fethettiği yerlere tabletler ve sütunlar dikti. Yunan tarihçi bu sütunları Filistin'de (Muhtemelen hâlâ Nehir-ül-Kelb'te var olan tabletler) ve Küçük Asya'da (Eserler ii.c.102 ve 106) gördüğünü de söylüyor bize.

36 Kayıtların tutulduğu bu maddenin Papirüs olması çok zordur. Çünkü kabartmalarda görülen madde eğilip bükülebilen bir maddedir. Papirüs ise kırılgandır. Parşömen daha sonraki bir dönemde bulunmuştu. Bay Birch bunun deri olduğu fikrine inanma eğilimindedir. Aynı maddeyi 18. Hanedana kadar Mısırlıların da zaman zaman kullandığı görülür

37 Simplicius, Aristo, de coelo l.ii.

38 "E diverso Epigenes, apud Babylonios DCCXX. annorum observationes siderum coctilibus latertulis inscriptas, docet gravis auctor in primis, qui minimum, Berosus et Critodemis CCCCXC. annorum. Ex quo apparet aeternum literarum usum." Pliny. Hist. Nat. l vii.c. lvi. s. 57 Sillig Basım. Pliny'nin bazı diğer basımlarında bu dönemlere 1000 yıl eklenmiştir ama bu alıntı yaparken son basımda tashih yapmış Brottier'in hatası gibi görünür.

nıklığı da vardır. Asur'da Kebar Irmağı yakınlarında kehanetlerini yaymış olan Hezekiel'e bir tuğla alması ve üzerine Jarusalem şehrini resmetmesi emrediliyordu.[39] Bu tür kayıtlardan elimizde birçok örnek vardır. İki altıgen silindir şeklinde çok önemli örneğin bir tanesi, Bağdat'ta politik istihbarat konusunda görevli son casus Albay Taylor'dadır. Diğeri de benim tarafımdan British Museum'a verilmiştir. İkisi de Musul'un karşısındaki Nebi Yunus[40] Höyüğü olduğuna inandığım höyükte bulundu. Her bir yüzünde yaklaşık altmış satır yazı vardır. Harfler öylesine küçük yapılmışlardır ki, tam olarak anlayabilmek için büyüteçle bakmak gerekir.

Ganimet miktarını ve öldürülen düşmanların başlarını kaydeden yazmanlar. (Kuyuncuk)

Ben bu tür yazılara alışkın olduğumdan kendi silindirimin üzerindeki yazıları kopyalayabilmiştim. Albay Taylor'unki henüz incelenemedi. İçinde Kuyuncuk kralının ismini sanırım, babası ve oğlunun da isimleri ile birlikte buldum. Başka kral isimleri de sık sık yinelenmişti ve tümü, halka açık bir belge ya da tarihi bir kayıt[41] görüntüsü sunuyordu. Nebukadnezar'ın emirlerini ve o dö-

39 "Sen de ademoğlu, al eline bir tuğla, koy önüne, çız üzerine bir şehir, Yeruşalimi çız." Hezekiel: 4-1

40 Eskiden bende olanı, peygamberin mezarının yanındaki bir köyde yaşayan saygıdeğer bir Türkmen ailesi şamdan olarak kullanıyordu. Silindir hafif çukur şeklindeydi ve muhtemelen iki ucu da kapalıydı bir zamanlar. Ama şimdi yalnızca bir uç sağlamdı. Bu uçların birisi deliktı, mum yağı buradan koyuluyordu. Aynı çeşitten yarım bir silindir daha buldum.

41 Asur'dan getirdiğim kolleksiyonun içine dahil edilecek olan bu yazı, Bnsith Museum tarafından yayımlanacaktır

nemde meydana gelen olayları da içeren yazıların üzerinde olduğu, Doğu Hindistan Kumpanya Müzesi'ndeki bir taş ile birlikte Ker Porter'in Gezileri'nde yayımlanan (muhtemelen yine benzer bir silindirden) bir parçanın içeriği bu silindirlerin genellikle böyle amaçlar için kullanıldığını gösteriyor.

Birçok özel ve halka açık kolleksiyonlarda pişmiş çamurdan yapılmış fıçı şekilli silindirlerde ve tuğla üzerinde yazılara rastlanır. Önce Bağdat'ta yaşayan Dr. Ross'un daha sonra Bay Steuart'ın eline geçen bir tuğlada üzerinde tanıklığı göstermek için basılmış mühür izlerinin eşlik ettiği birçok yazı vardır.[42]

Babil tuğlalarındaki yazılar genellikle küçük bir kare içine alınmışlar, çok zarifçe, özenilerek yapılmışlardır. Bu tuğlaların üzerindeki yazılar, tek tek harflerin oyulması ile değil bütün olarak, yazının üzerinde olduğu bir kalıpla basılarak yapılmış izlenimi verirler. Modern matbaanın bulunuşuna bu kadar yakın olan bu sanatın Mısır[43] ve Çin'de çok eski dönemlerde bilindiği kanıtlanmış oluyor böylece. Asur tuğlalarındaki harfler ayrı ayrı yapılmıştı. Belki bazı harfler, bir stampa ile basılmış olabilirdi ama harflerin biçimlenmesindeki düzensizlik, gruplanmasındaki bozukluktan el ile bir alet yardımıyla oyulduğu görülüyordu.[44] Silindirlerin üzerindeki harfler özellikle Nimrud'da bulunan iki parçanın üzerinde olanlar çok küçük[45] olarak özenle yapılmışlardı. Aynı zamanda o kadar doğru bir biçimde yapılmışlardı ki ancak hassas bir alet onları üretmiş olabilirdi.

Taş üzerine kazınan belgelerin çok eski zamanlara uzandığını Tevrat da bize kanıtlıyor. Kutsal emirler insanoğluna ilk kez taş tabletler üzerinde verilmişti. Tüm ilkel uluslar içinde bu, kayıtları sonsuza kadar saklayabilmenin en uygun ve dayanıklı yöntemi olarak kabul görmüş görünmektedir. Harfler bu tabletlerin üzeri-

42 Nimrud'dan getirdiğim bir parçanın üzerinde görünüşe göre rakamlar ve bazı kelimelerden oluşan paralel sütunlar vardı. Çok küçük işlenmişlerdi ve muhtemelen bir rapordu. Önceden Bay Steuart'ın olan kare bir tuğlanın üzerinde, oyma bir silindir vardı. Taş veya metalden kabartılmış, kenarları genişlemeyi, ya da belgenin bozulmasını önlemek için yuvarlaştırılmıştı.

43 Mısır kralları kendi isimlerini de tuğlalara basarlardı. Bu amaçlı kullanılan stampalar ağaçtan yapılırdı. Bunlardan bazı çeşitler Avrupa kolleksiyonlarında saklanmıştır. Sanıyorum stampanın üzerindeki harfler oyulmuştu, bu yüzden de yazılar Babil tuğlalarındakilerin aksine kabartma şeklindeydi.

44 Stampanın Asur'da değil Babil'de kullanılması Asur yazısının daha eski olduğuna dair ek bir kanıt sağlayabilir

45 Özellikle, şu anda British Museum'da olan pişmiş çamurdan yapılmış çok nefis bir parçanın üzerindeki harfler.

ne, açıkça bellidir ki ya demir ya da bakırdan yapılmış sivri bir aletle oyulmaktaydı. Eyüp'teki:" "İşte benim kelamım yazıldı! Demir bir kalemle oyuldular kayaya kurşunla doldurulduldular sonsuzluğa!"[46] sözlerinden oyulmuş harflerin kurşunla doldurulduğu tahmin edilebilir.

Yazıların içinde ben hiçbir metal kalıntısına rastlamadım ama Bay Botta mektuplarında,[47] Horsabad'ın döşeme bloklarının üzerinde bakır izlerinin hâlâ olduğunu ve taşın bakır rengi ile renklendirilmiş olduğunu söylüyor.

Asur ve Pers ülkesindeki anıtların çoğunun üzerindeki çiviyazıları büyük bir dikkat ve özenle yapılmışlardır. Binbaşı Rawlinson Behistun'daki kayanın yüzeyinde vernik ya da ona benzer bir maddenin görüldüğünü söylüyor. Tüm tabletin yüzeyi atmosferle olan temastan dolayı oluşabilecek hasarlardan mümkün olduğu kadar tableti korumak için bu madde ile kaplanmıştır. Hiçbir yazı özenle yapılmış bir Asur yazısından çürümenin olağan sürecine direnme bakımından daha iyi değildir. Derin bir biçimde oyulmuş düşey veyatay satırlardan oluşan yazılar, çağlara meydan okurlar, kolay kolay çürümezler. Bir yazı çok hasar görmüş olduğunda benzer anıtları çok fazla incelemeye alışkın olmayan birisi onu ya farkedemeyecek ya da kopyalamanın umutsuz bir çaba olduğunu düşünerek bundan vazgeçecektir. Ama bu durumların çoğunda güneşin üzerine düştüğü zaman oluşan gölgeler yardımıyla bu yazıları bütün olarak kopyalamak mümkündür. Bazı yazılar[48] günün bazı saatlerinde görülür, diğer bazı saatlerinde kaybolurlar, en deneyimli gözden bile kaçabilirler.

Buraya kadar söylediklerimiz umarım, okuyucuya Asurların yazılarının nasıl birşey olduğuna dair bir önfikir vermiştir. Bana yalnızca, muhteşem üç dilli Behistun Yazıtları, Persepolis'te Darius'un mezarının üzerindeki yazı ve Pers ülkesinin diğer bölümlerindeki daha kısa ve daha az önemli yazıların Asur harfleri ile ilgili derinlemesine yapılacak olan araştırma için iyi bir temel sağladığını belirtmek kalıyor. Şimdiye kadar yapılmış olan işlemler-

46 Eyüp: 19. Bap, 23 ve 24. Ayetler

47 Journal Asiatique'deki Botta'nın mektupları ve Revue des deux Mondes'te Flandin'in raporları. Kalah Şergat'ta üzerinde çiviyazıları olan olan bakırdan yapılmış bir tablet parçası buldum.

48 Kirmanşah'ın batısındaki Holwan yakınlarında Binbaşı Rawlinson'un bulduğu Babil harfleri ile yazılmış yazılar ile benim Palu'da kısmen kopyaladığım yazılar bu tür yazılardandı.Tabletin bir köşesindeki harfleri, bir kaya çıkıntısı yüzünden üzerine gölge düştüğü için okuyamamıştım. Dr Smith tableti ilk gördüğü zaman üzerinde bir yazı izi olduğuna inanmamıştı.

den, kısa bir zaman içinde, son üç yılda eski dünyanın yazılı kayıtlarına eklenmiş olan sayısız yazının tam doğru çevirilerini olmasa bile genel içereğini elde edeceğimizi ummak için yeterince nedene sahibiz. Ölü bir dili olmasa da, ölü bir lehçeyi temsil eden bilinmeyen bir harfi çözme çabası muhteşem bir olaydır. Yalnızca filoloji ve etimoloji ile haşır neşir olmak yetmez, aynı zamanda büyük bir hüner, yalnızca mekanik araştırma için muazzam bir emek, aynı karakterle yazılmış bilinen tüm yazıların bıktırıcı bir karşılaştırması da bu işin olmazsa olmazlarındandır. Daha önce Asur dilinin imla kuralları veyapısındaki yaygın olan sınırsız keyfilikten ve alfabesini oluşturduğu gözlemlenen farklı harflerin çokluğundan söz etmiştim. Yapılış biçimleri bakımından farklılık gösteren harfler ve sesçil değerleri bakımından da açıkça zıt olan harfler birbiri ile yer değiştirebilirler. En kısa bir isim bile birçok değişik biçimde yazılabilir. Bu değişiklik öyle bir düzeye varır ki yazının geçirdiği sürecin doğasına uzak olan biri bu iki yazının aynı olduğunu asla düşünemez. Bu değişikliklerin Nimrud'daki en eski yapının kurucusu olduğu sanılan kralın isminde nasıl ortaya çıktığı daha sonra gösterilecektir.

Birden fazla yinelenmiş yazıların dikkatli bir karşılaştırılması ile biçim olarak birbirinden büyük ölçüde hatta tamamen farklı harflerin çoğunun aslında aynı harfin değişik çeşitlemeleri, çeşitleri olduğu görülecektir. Karşılaştırma işlemi ile eğer, aynı sesçil değere sahip olan birçok harfi belirlersek ve sessiz harfler kendilerine eklenen seslilere göre değişik biçimlendiğinden, birçok harfin bir dereceye kadar hecesel değeri olduğunu kabul edersek o zaman harf sayısını bir alfabe[49] harfleri kadar azaltabiliriz.

Yazıları çözümlemede önemli diğer bir yardımı da Asur anıtsal yazıtlarında hiçbir zaman bir kelimeyi satır sonunda bölme adeti olmadığı gerçeğinden alıyoruz. Böyle yapmaktan kaçınarak, heykeltıraş yazının diğer bölümlerinin bittiği yerleri aşabilir ya da yazıyı aynı yüzde hatta bloğun arkasında da bitirirdi. Yazılar figürlerin ortasından geçtiği zamanlarda bu hep tercih edilen yöntem olmuştur. Kabartmalardaki giysi katları veya diğer bölümler yüzünden kesintiye uğradıkları zamanlarda da kelimeler bölünmezlerdi. Nimrud'un en eski sarayındaki hemen hemen bütün

49 Yüzlerce yazının karşılaştırılmasından sonra oluşturulmuş bir tablo British Museum yöneticilerinin yayımlayacağı bir esere dahil edilecektir. Tablo birçok çeşitlemeyi gösterdiği gibi kelimeler arasındaki bölümlenmeleri de belirtiyor. Bay Botta da Ekim 1847 tarihli Journal Asiatique'de çok yararlı bir varyant tablosu yayımladı.

bloklarda yinelenmiş olan benzer yazıların dikkatli bir karşılaştırması ile birlikte bu gerçeğin bilinmesi bana, yazılarda gördüğüm tüm kelimeleri belirleme olanağı sağladı.[50] Üç dilli yazıtlardaki birçok özel isim, özellikle krallar ve ülkelerinin isimleri epeyce harfin değerini kuşku götürmez bir şekilde bize verdi. Asur anıtlarındaki coğrafik diğer isimlerin karşılıklarını bulmamazı da sağladı. Aynı zamanda bir adamın isminin her zaman olmasa da genellikle basit bir kamadan önce geldiğini kanıtlayabildik.[51] Bir ülkenin ismini işaret ettiği gibi bir halka veya ulusa ait olduğunu da belirten "nin oğlu" anlamına gelen harfi de belirleyebildik. Kabartmalardaki heykelleştirilmiş yüzeylerin üzerindeki şehir isimleri daima belirleyici bir işaretten[52] önce gelirler.

Tüm bunlar araştırmalara veri olacak malzemeleridir. İleride daha başarılı olunacağına dair umutları garanti edecek kadar hatırı sayılır miktardadırlar. Derin filolojik bilgilerinden az olmayan sabırları ve hünerleri ile seçkin yeteneklere sahip Rawlinson, Birch, Norris, Fransa ve Almanya'daki diğer değerli bilim adamları, bu araştırmaları sürdürdüğü zaman başarı çok uzak olmayacaktır.[53]

Böylece okuyucuyu Asur yazılarını çözmeye doğru giden basamakların önüne getirmiş ve ona şu an için sahip olduğumuz bilgi miktarını göstermiş oldum. Şimdi Nimrud yazılarına veyazıların çeşitli binaların karşılaştırmalı dönemlerine ilişkin ortaya çıkardığı tartışmalara geçiyorum.

Neredeyse, üzerinde yazı olmayan Asur'un en eski saraylarında kullanılmış bir taş ya da fırında pişmiş bir tuğlaya rastlamadım. Çeşitli dönemlere ait olan binalarda farklı formüller buluruz. Ama örneğin Horsabad'da olduğu gibi yalnızca bir yapıdan başka hiçbir kalıntının olmadığı her höyükte, zorunlu olmayan birkaç çeşitleme ile sürekli olarak yinelenmiş bir formül vardır.

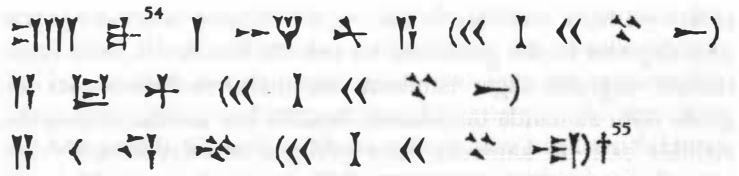
50 Pers çiviyazılarında her kelime eğik bir kama ile ayrılır, bu bakımdan bu yazıları çözümlemede karşılaşılan en büyük zorluklardan birinden kurtulmuş oluruz. Ama ne yazık ki Asur-Babil veya Medyan yazılarında böyle bir kazanımımız yoktur

51 Bazan da şahıs zamiri.

52 Özel isimden önce gelen harf, "nin oğlu" ve "kral"ı belirten harfler başka bir yerde verilmiştir. Ülkeyi belirten veya , şehri belirten veya onun varyantı 'dir. işaretinin kutsal bir isimden önce geldiğine inanmak için nedenler vardır. çoğul işaretidir

53 Bu yazıyı yazdığım sıralarda, Binbaşı Rawlinson'un daha önceki sayfalarda anlattığım dikilitaşın üzerindeki yazıyı çözmeyi başardığını öğrendim. Ona göre, Ninus'un oğlunun hükümdarlık dönemlerine ait olayları içeriyor. Bundan başka dikilitaşta onbeş kral ismi daha tespit etti.

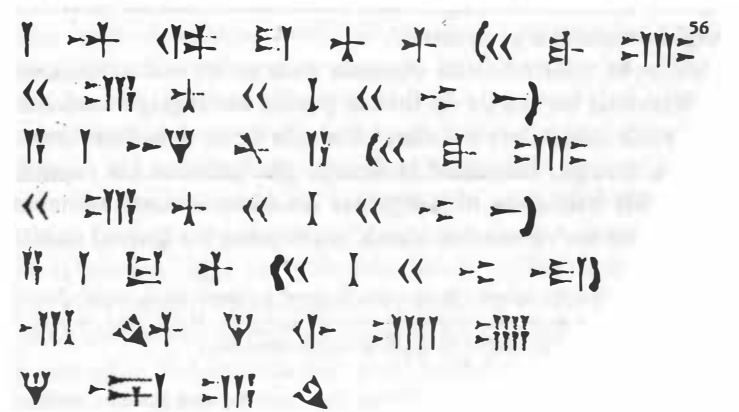
Nimrud'daki en eski sarayının kuzeybatı köşesindeki tuğlalarda olan yazı aşağıdaki gibidir:

Aynı binadaki, neredeyse her bloğun üzerinde bulunan yazı hemen hemen benzer bir biçimde başlar:

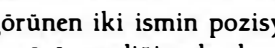
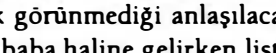
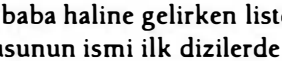
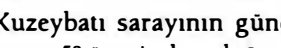
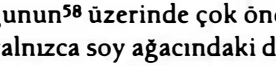
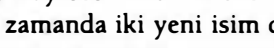

Merkez sarayında bulunan tuğlalarda ise aşağıdaki yazı vardır:

54 Bu iki harfin "büyük ev" veya "sarayı" işaret ettiği tahmin edilmektedir. Ama bana bu yoruma bazı itirazlar olacak gibi görünüyor. Çünkü bu harfler bazan ile değiştirilir.

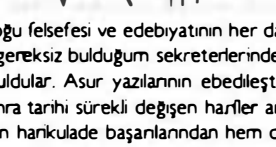
55 Metnimizde kullanılan bu çivi yazısı tipi Aziz Martin Lane'den Bay Harrison tarafından oyulmuştur. British Museum yöneticileri için onun tarafından basılan yazılar yaratıcılığın en çarpıcı örneklerinden olduğu gibi değişen çivi yazılarının en yararlı ve ilk örneklerinden birisidir. Buna bir İngiliz matbaacısının zevkinin kattığı tadı da ekleyebilirim. Harfler benim, Dışişlerinde Doğu dilleri çevirmeni olarak çalışan Bay Norris'in ve Asiatic Society'nin

Bu yazılardan çok açıkça görülmektedir ki; belli bir formül[57] üç kez yinelenmiştir ve her bir durumda da bir grup farklı harflerden daha önce gelmiştir. En eski saraydaki yazılarda bu gruplar merkez sarayındakilerde ve 'dır. Her iki yazıda da formülün ikinci ve üçüncü tekrarından önceki grupların ya lan ya da yalnız dan başladığı görülecektir. Üç dilli Pers yazıtları ile karşılaştırıldığında, Babil çiviyazısı sütununda tüm özel isimler gibi kral isimlerinin basit düşey bir kamadan sonra geldiği, daha sonra yazıtın devam eden bölümlerinde Perslerdeki "nin oğlu" nun yerine geçtiği görülür. Bu yüzden üstte verilen yazılarda üç kuşağa sahibiz. Bunlardan sonuncusu sarayın veya binanın kurucusu olduğundan her taşın, her tuğlanın üzerinde ismine rastlanır. İkinci saraydan elde edilen yazıda birincide görünen iki ismin pozisyonunun değiştiği, üçüncü ismin de artık görünmediği anlaşılacaktır. Oğul baba haline, baba da büyük baba haline gelirken listedeki son kişi veya yeni yapının kurucusunun ismi ilk dizilerde bulunmayan bir isimdir.

Kuzeybatı sarayının güneyindeki üst odalardaki bir döşeme bloğunun[58] üzerinde çok önemli bir liste daha vardır. Bunun önemi yalnızca soy ağacındaki dizilerde dört tane kral ismi bulunması ve böylece bizim birinci tahminimizi doğrulamasından değil aynı zamanda iki yeni isim daha eklemesinden gelir.

[59]

[60]

Doğu felsefesi ve edebiyatının her dalında en derin bilgiye sahip olduğunu söylemeyi bile gereksiz bulduğum sekreterlerinden birisinin gözetmenliği altında bir araya getirildi ve oyuldular. Asur yazılarının ebedileştirilmesi ve neredeyse 2500 yıldır kayıp harflerden sonra tarihi sürekli değişen harfler aracılığı ile bütün Asur yazılarına girilebilmesi matbaanın hankulade başarılarından hem de küçük olmayanlarından birisidir.

56 Düşey kamaların iki yatay kama arasına yerleştirilerek yapıldığı harfler en eski yazılarda, yatay kamalardan birinin düşeyi boydan boya kesmesi ile yapılır. Ben metinde bu farkı göstermedim.

57 Bu formülü parantezlerin içine aldım.

58 Bu cildin 267 sayfaya bak. Bu blok Brisith Museum'a doğru gitmektedir şu an.

59 ve birbirin ile değiştirilebilen harflerdir

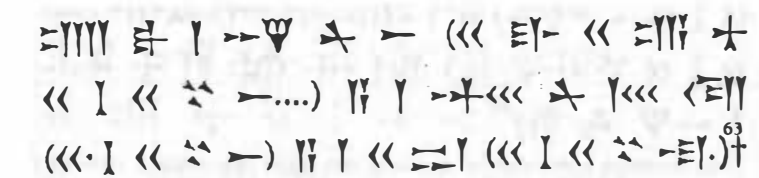
60 Bu yazıda diğer isimler ve harfinden sonra görünür ama bilebildiğim kadarıyla soyagacı dizilerinde yoktur. Onların nasıl kullanıldıklarını belirlemeden önce bu harf hakkında daha fazla bilgiye ihtiyacımız var

Böylece altı kuşağa sahip oluyoruz. Üçüncü, dördüncü ve altıncı krallar Nimrud binalarının kurucuları olmuştur.

Bunların kralların isimleri olduğu pek kuşku götürmez. İlk olarak, onları izleyen grupların, üç dilli yazıtlara bakılarak kral isimleri olduğu kanıtlanabilir, ikinci olarak, Babil çiviyazısı ile yazılmış tuğlaların üzerindeki menkıbelerin çevirileri ve Mısır'daki benzer bulgular halka ait binalarda kullanılan malzemelerin üzerine kralın ismini basmanın bir adet olduğunu kanıtlıyor. Üstelik böyle çok bilinen ve her yerde görünen bir ismin herhangi birinin ismi olma ihtimali çok zordur.

Güneybatı sarayında k duvarının karşısındaki bloğun[61] üzerindeki yazıda kral ünvanları 62 ile birlikte görünen yeni bir isim var. Bu ismin o kralın büyük babasının değilse bile babasının ismi olduğunu iddia edebiliriz. Üzerindeki bloğun uğradığı hasarlar yüzünden yazı benim şimdiye kadar yapabildiğimden çok daha dikkatli bir inceleme istiyor. Hiç kuşku yok ki içinde bulunduğu binanın inşasında kullanılan diğer malzemelerle birlikte başka bir yerden getirildi. Çünkü ne kuzeybatı ne de höyüğün merkezindeki saraya aitti. Yalnızca yeni isim değil aynı zamanda harflerdeki kamaların kendine özgü düzenlenme biçimleri de sözü edilen sarayların kuruldukları dönemden çok daha yeni ve farklı bir döneme işaret ediyordu.

Güneybatı sarayındaki boğa ve aslanların arkasında aynı binadan pişmiş tuğlaların üzerinde olduğu gibi aşağıda gösterilen çok önemli bir soy ağacı dizisine sahibiz.

Birinci isim Nimrud'daki ilk sarayı kurmuş olan kralın ismi ile aynıdır ama onun babası ve büyük babasının isimleri Nimrud'daki harabelerde başka hiçbir yerde görünmez. Buna karşın babası-

61 277. sayfaya bakın.

62 harfi « 'ya eşit olarak görünüyor Bu harf açık olarak "kral" anlamına gelir.

63 Bu yazıda birinci ve ikinci soyağacı dizilerinin arasında bir isim görünüyor. Yani harfi sanırım bir kral ismi ile birlikte yer alıyor. Bu kral isminin listeye ait olduğu kesindir İsim bir erkek kardeşin ya da babadan oğula geçen soyda olmayan ama yine de tahta geçmesi olan birine ait olabilir Eğer böyle ise bu yazıda birbirini izleyen dört kralın ismi var demektir

nın ismi Kuyuncuk'taki yazılarda ve tuğlalarda, büyük babasının ismi de Horsabad[64] anıtlarında bulunur. Sonuç olarak Nimrud'daki en yeni sarayı temel alarak bu iki sarayın karşılaştırmalı tarihlerini belirleyebiliriz. Soyağacı ile sağlanan bu doğrudan kanıt, heykellerdeki üslupların özdeşliği ve üç binadan gelen yazılardaki harflerin aynı biçimleri ile desteklenir. Bu benzerlik öylesine yoğundur ki Nimrud'un güneybatı sarayındakiler ve Kuyuncuk harabelerindekilerin bulunmasından çok önce, yalnızca onlardan elime geçen bazı parçalardan bunların Horsabad ile aynı döneme ait olduğunu tahmin etmiştim.

Böylece daha önce bulunan yazılarda eğer oniki değilse, on kral ismine sahibiz. Bunlardan altısı soyağacı dizileri içinde, yedincisi kendi başına, son üçü de doğrudan soy ilişkisi içinde ama kendilerinden öncekilerle bağlantısız olarak görünürler. Necup Tünelinde bulduğum tabletten size daha önce söz etmiştim. Üzerindeki yazıyı kopyalayamadan önce ne yazık ki yok olmuştu.[65] İngiltere'ye döndükten sonra o kötü koşullarda, bir parça ışığın bana izin verdiği ölçüde kopyalayabildiğim ve önce bana okunması olanaksız gelen küçük parçayı incelediğimde üzerinde bir soyağacı listesi buldum. Bu isimlerin Kuyuncuk kralının, Horsa-

64 Horsabad kralının ismi aynı zamanda «𒀭𒈗𒀸𒋛; şeklinde yazılır. Kuyuncuk kralının ismi için şu çeşitlemeye sahibiz. 𒁹 𒀀𒈗 𒀭𒋛 𒀀𒀸𒋛 Yani metinde verildiği şekli ile isim blokların arka yüzlerinde, kabartmalarda kralın başının üzerinde ve Musul'un karşısında yeni bulduğum tüm tuğlaların üzerinde kazılı iken boğaların önündeki yazıların başında üstteki gibi görünür. Bundan çıkan sonuç doğal olarak bu ismin aynı olduğu ya da küçük bir ünvan olduğudur. Asur yazısının meşhur kuralsızlığı bu iki varsayımı da içine alabilir İsimlerin imlasında zorunlu değişikliklerin olmadığı başka çeşitlemeler de vardır. Dr. Hincks'in (Van yazıtlarında, Journal of the Royal Asiatic Society) Horsabad'daki bloklarda ve tuğlalarda bulunan isimlerin aynı olduğuna karşı çıktığını biliyorum. Bu isimlerden birisinin (Nimrud'da güneybatı sarayındaki kısa yazıdaki isim) Horsabad'daki yapıyı kısmen yapmış olabilecek bir kralın ismi olduğuna, diğerinin de Nimrud'da adı geçen en son kralın yerine geçmiş olan kişinin ismi olduğuna inanıyor. Birinci ismi Nishar olarak okuyor, diğer üç ismi de Sanherib, Asarhaddon ve Şinıilidan'la çakıştırıyor Son iki kral arasında astronomik ölçütlere göre altmış yıldan daha fazla bir kayma olmalıydı. Eğer Dr Hincks'in görüşü doğruysa, Nimrud'un en eski olduğuna ilişkin ek bir kanıt daha elde ediyoruz. Ama ben Horsabad anıtlarında görünen bu iki ismin aynı olduğuna dair güçlü kanıtlara sahip olduğumuzu ileri sürebilirim. Hatırlanacağı gibi Nimrud'da bulunan sumermerinden yapılmış vazoların üzerinde ikisinin de ismi bulunuyordu. Eğer son saray yapılırken Nimrud yapıları gömüldüyse -ki bunun böyle olduğundan kuşkulanmak için sağlam gerekçeler vardır- o zaman iki ismin aynı olduğuna dair hiçbir kalıntı kalmazdı elimizde. Dr. Hincks Horsabad yazılarında görünen baba ve oğulun isimlerinden, bina baba tarafından kurulmuş olduğu halde bitirilmediği sonucunu çıkarıyor. Ama oğulun ismini binalara yerleştirmek de bir adetti. Bunu yine aynı binadaki yazılarda Nimrud'un en eski sarayının kurucusunu oğlunun -bir kral ünvanı ile birlikte olsa bile- isminin varlığı kanıtlamaktadır. Eğer bu iki isim Dr. Hincks'in iddia ettiği gibi aynı kişilerin isimleri değilse, bunları da kral listemize eklememiz gerekir.

65 Bak. Cilt I. sayfa 70

bad'ın kurucusunun ve babasının,[66] hatta büyükbabasının isimleri olduğunu tanıdığımı sanıyorum. Ama satırların sonları yok olduğundan kralların isim dizileri kesiliyordu. İki ek isim (?) (?) (Satır kesiliyor) ve dır.[67]

Bu yazıdaki iki ek ismin ortaya çıkardığı kanıt çok önemli olduğu halde üzerinde durmayacağım. Yukarıda verilen üç kesin dizideki kral isimlerinin arasına yalnızca bir isim yerleştirir ve bu kralların birbirini izlediğini kabul edersek o zaman ilk sarayın kurucusu ile son kral arasında sekiz ya da on kuşak olduğu sonucuna varırız. Her bir kuşağa hep yapıldığı gibi ortalama otuz yıl verirsek, 300 yıllık bir zaman dilimi ortaya çıkar. Bu yüzden ilk saray İsa'dan önce 900 yıldan daha sonra kurulmuş olamazdı.

Ama kuzeydeki, höyüğün merkezindeki ve güneybatı köşesindeki saraylarının inşası arasında çok uzun bir zamanda olduğunu kanıtlayan bazı koşullar vardır. Güneybatı sarayı daha önce de birçok kez belirtme olanağı bulduğum gibi, diğer yapılardan getirilen bloklarla kurulmuştu. Ama aynı zamanda bu yapının içindeki heykeller veyazılar henüz bulunamayan başka bir saraydan gelmiştir. Çünkü Nimrud'daki diğer yapıların hiçbirindekine benzemez, aksine birçok bakımdan ayrılırlar. Bu yapılar tanrı figürlerinin çok sık yinelenmesinden ya tapınak olarak ya da Mısır'dakiler gibi -benzediğine inanmak için bazı nedenler vardır- tanrıların evleri ile birleşmiş kral evleri olarak görünüyorlar. Bu yüzden bir kralın kendisi ya da ilahları için yeni saraylar yapmak için malzeme çıkarmak üzere, kendi ırkından ve inancından olan kralların kutsal yapılarını yıkmasından önce çok uzun bir zaman geçtiği sonucunu rahatça çıkarabiliriz. Bunun tersi olarak ileri sürülecek varsayım eski insanların dini duyguları ve önyargıları hakkında hiçbir şey bilmediğimiz anlamına gelir. Yıkılan binalar çok eski bir döneme; ya onları kurmuş olan insanların artık kesinlikle hatırlanamadığı -ki yazılmış olan harfler hâlâ varolduğundan Asur'da böyle birşey olmuş olamazdı- ait olmalıydı ya da yeni bir hanedanla birlikte yeni bir dinin kabul edildiği bir döneme.

66 Horsabad'ın kurucusunun babasının isminin aynı yapıdaki hiçbir yazıda bulunamamış olması çok dikkate değer birşeydir

67 Parçanın tümü British Museum tarafından yayımlanacak Asur yazıları kolleksiyonunda verilecektir. Yukarıdaki yazının bir kopyasını gönderdiğim Binbaşı Rawlinson'dan bir mektup aldım. Binbaşı, bu iki ismin Horsabad ve Kuyuncuk krallarının isimleri ile özdeş olduğuna pek inanmıyor, bunun aynı bir kral dizisi olduğuna inanma eğilimi içinde. Eğer durum onun dediği gibi ise, elimizde Nimrud'un ilk sarayının en eski olduğuna ilişkin çok daha önemli bir kanıt var demektir

Yeni ibadet biçimlerine sahip yeni bir ırkın, ülkenin asıl insanlarını izlediği, daha doğru bir tanımlama ile yeni bir hanedanın eskisinin yerini almış olduğu bizzat anıtların kendileri ile kanıtlanan bir gerçek olarak görünüyor. Nimrud'un en eski sarayındaki heykellerle Horsabad'dakiler arasında çok çarpıcı farklar vardır. Giysiler değişmiştir, savaş arabalarının biçimleri, atların koşum takımları, savaşçıların zırhları ve miğferleri artık aynı değildir. Konuların işleniş biçimleri, heykellerin içerikleri, yazılarda kullanılan harflerin biçimleri önemli derecede farklılıklar gösterirler. Horsabad ve Kuyuncuk'ta, Nimrud'un kuzeybatı sarayındaki kabartmalarda çok sık karşımıza çıkan dini amblemlerin izlerine hiç rastlayamayız. Daire içindeki kanatlı büyük tanrı amblemi Horsabad, Kuyuncuk ve Nimrud'un en son sarayında hiç bulunmamıştır. Bu yapılardaki kabartmalarda ve aynı dönemden olduğu açık silindirlerin üzerinde çok sık görünen ateş sunağından ateşe tapmanın, Sabanizmin ilkel biçimlerini izlemiş olduğu sonucu çıkarılabilir. İlk yazıtların dili de son yazıtlarda kullanılandan çok farklı olarak kendini gösterir. Binbaşı Rawlinson, en eski Asur anıtlarının kurucularının konuştuğu dilin tarihin bilinen bir dönemindeki Keldani dilinden çok uzak olduğu ama Horsabad yazılarının, kutsal kitaplardaki Keldaniceye ve Sebaların Sadr'ı ile akraba olan Babil lehçesine çok yaklaştığı fikrinde. İlk döneme ait Nimrud yazılarının okunmasının hiç de kolay bir başarı olmayacağı, Horsabad'da ele geçirilen bilgilerin ışığında buna en iyi biçimde ulaşılacağı çok açıktır.

Tüm bu gerçekler, Horsabad, Kuyuncuk ve Nimrud tepesinin güneybatı köşesindeki sarayın, daha sonra ortaya çıkan bir ırk ya da kral hanedanları tarafından kurulduğu inancına götürüyor bizi. "Başka bölümdekiler kurulmadan önce, Nimrud höyüğünün bir bölümündeki yapılar zaten yer altında gömülü harabelerdi" varsayımına bizi götürecek gerçekten birçok neden vardır. Güneybatı sarayının temeli kuzeybatı ve merkezdeki sarayların duvarlarının en üstü ile aynı seviyededir. Kendisinden çok daha eski bir döneme ait harabelere bitişik olarak kurulmuş olması pek akla yatkın birşey değildir. Onun çok üzerinde yığma bir tepenin yıkılmış binanın çatısının seviyesine kadar yükseltilmiş olması gerekir. Bu, höyükteki garip çöküntüden de anlaşılacaktır. Büyük salonun (plan 3. B) kuzey duvarına ait bloklar güneybatı sarayının inşası için götürüldüğü zaman onlara erişmek için kazılar yapılmıştı. Sözü edilen çöküntü, kazılar yüzünden oluşmuştu. Bu

varsayımı desteklemek için şöyle garip bir gerçek dile getirilebilir: O yerlerinden çıkıp düşmüş iki blok[68] odanın içine değil, kaplama olarak yaptıkları kerpiç duvarların olduğu sarayın içine düşmüştü. Bunlar kaplama olduğundan daha sonra kaldırılmış olmalıydı. Harabeleri dikkatle inceleyince, en yeni sarayın kurucuları, Nimrud'daki bu yığma tepenin sarayı kurmak için uygun bir yer olduğunu anladıktan ve içinde kalıntıların gömülü olduklarını keşfettikten sonra sanki höyüğü güney yüzünde biraz daha genişletmişler gibi geldi bana. Harabelerin seviyesine kadar bu yeni platformu yükselttikten ve o zaman olduğu gibi yine toprakla örttükten sonra, eski sarayların içindeki malzemeleri kazıp çıkararak, kendi saraylarını kurdular. Söylediklerimizden sonuç alıcı bir kanıt olarak şu söylenebilir ki; farklı dönemlere ait saraylar aynı zamanda yerlerinde durmuyorlardı. Nimrud'un en yeni binası ateşle tamamen yok olmuşken, kuzeybatı ve merkezdeki sarayları bir yangına maruz kalmamışlardı. Ne bir duman izi ne de ateşten kaynaklanmış bir belirti, bu binaların hiçbirisinde bulunamamıştı. Hatırlanacağı gibi Horsabad, Kuyuncuk ve Nimrud'un güneybatı sarayı aynı nedenle yıkılmışlardı. Yani sonraki hanedanın kurduğu saraylar, aynı kaderden kurtulucak kadar gizlenmiş olması gereken ilk hanedanların saraylarından hem farklı bir dönemde hem de tamamen farklı bir nedenle ortadan kalktılar. Bizim araştırmamızın çıkardığı sonuçlar bunlardır. Belki bu sonuçların, Arbakes'in kumandası altındaki Medlerin Ninova'yı aldığı zaman şehri yıktıklarını söyleyen Diodorus ile ya da İsa'dan önce 868 ile 876 arasında Sardanapalus'un ölümü[69] hakkındaki bildik tarihi bilgi ile bağlantı kurularak düşünülmesi gerekir.

O zamanlar harabe halinde olan ya da gömülü olan kuzeybatı sarayı Horsabad kralı döneminde kısmen ortaya çıkarılmış, belki malzeme için kazılmış olabilirdi. Çünkü daha önce sözünü ettiğim gibi[70] odaların birinde o bildik yazının üzerine kazılmış

68 B.plan 3. 27 ve 28. Bloklar

69 Bu olayların olduğu tarihlere ilişkin büyük bir karışıklık vardır. Clinton bunları bir açıklığa kavuşturmaya uğraşmıştır (Fasti Hellenici cilt I.) Aslında aynı aynı olaylar olan Medlerin İsyanı ve Ninova'nın yıkılışı bazıları tarafından karıştırılır, aynı zamanda olduğu söylenir. Ama şehir iki kez yıkılmış olabilirdi ya da daha doğru bir anlatımla önce yalnızca bazı önemli binaları yıkıldı, insanlar başka yerlere sürüldü, daha sonra ama çok daha sonraki bir dönemde, yerle bir edildi. Bu hanedan değişikliği ile de tutarlı görünüyor. Birinci durumda yenne geçmiş olan hanedan Asur İmparatorluğu'nun kesin yıkılışında yenni başka bir hanedana bırakır.

70 263.. sayfaya bakın.

onun ismi ile başlayan bir yazı vardı. Yazı oraya belli ki sarayın tekrar açılışını, keşfedilmesini ya da yeniden kullanım için yerleşilmesini belleklerde tutmak için, bunu kutlamak için yazılmıştı. Bunun için oraya yerleştirildiği açıktı. Bundan başka, yine odalardaki süprüntülerin içinde bulunan ve bu kralın ismini taşıyan vazolar aynı döneme ait olmalıydı. Fildişi süsler ve Horsabad'da bulunan küçük nesnelerin çoğunun yine vazolarla çağdaş olduğunu tahmin ediyorum. Eğer bu tahmin kanıtlanabilirse çok önemli kronolojik bir veri elde edebiliriz. Kartuştaki isim tatmin edici bir şekilde çözülebilirse ve herhangi bir Mısır kralı ile ya da tarihte yeri bilinen bir Asur kralı ile özdeşleştirilebilirse o zaman hemen Horsabad kralı ve ondan sonra gelenlerin hüküm sürdüğü dönemi belirleyebileceğiz.

İsim henüz belirlenemediği için *Royal Society of Literature* önünde okuduğu bir raporda Bay Birch, "sanatsal üslupları, filolojik özellikleri, Mısır ve Asur arasındaki politik ilişkileri" gözönüne getirerek fildişilerin[71] yaşlarını tespit etmeye çalıştı. Fildişi kartuşlardaki üslubun Mısır işçiliğinin çok yakın bir taklidi olduğu halde saf Mısır üslubu olmadığı gerçeğini güzel bir şekilde gözlemlemişti. Aslında bu o parçaları inceleyen herkesin gözüne çarpması gereken birşey. Kartuşun en üzerinde yer alan büyük tüy şekilleri ve güneş diski ilk kez 18. Hanedan zamanında III.Tutmes'in hükümdarlığı sırasında kullanılmış görünür. Bu süsler Mısır'ın Persler tarafından işgal edildiği döneme kadar kral isimlerinin üzerinde bulunmuştur. Kralların saç biçimi Karnak'taki III. Amenophis'inkine biraz benzer veya miğfer 18. Hanedanın hüküm sürmeye başladığı yıllarda görünmeye başlar, ucu sivri sandalların yokluğu, yandaki saçların uzun lüleler halinde bırakılması muhtemelen 22. Hanedan'ın moda biçimi olmuş olabilir.

Kartuşun bize sağladığı filolojik kanıtlara ve kesin harflerin kullanılmasına gelince, biri hariç tüm sembollerin Mısır'da en eski dönemden beri kullanılmış olduğu görünmektedir. İstisna olan sembol "u" 18. Hanedan zamanında genellikle kullanılmaya başlanmıştır. Bay Birch sonuç olarak kartuşun, eğer vurgu filolojik özellikler üzerine yapılırsa 22. Hanedan zamanından kalmış olabileceğini, en çok o döneme uyduğunu söylüyor.

Bu iki ülke arasındaki politik ilişkinin en çok hangi dönemde olduğunu; ticaretle mi, Mısır yapımı malların Asur'a taşınmasıy-

71 Fildişi kabartmalar için Ninova Anıtları isimli esere bakın

la mı yoksa Mısırlı işçilerin Asur şehirlerinde iş aramak için gelmesiyle mi daha çok mümkün olabileceğini gösteren kanıtlar vardır elimizde. 18. Hanedan'ın ortaya çıkışından itibaren zaten çok yakın bir ilişkinin başlamış olduğu uzun zamandır bilinmektedir. Bu ilişki daha çok fetihler ile görünürdü. O döneme ait anıtlar hep Fırat boylarındaki ülkelerin[72] zaptedilmesini konu alır. Ama Tanite krallarının 21. Hanedanı zamanında iki ülke arasındaki ilişkiler tam anlamıyla kurulmuş görünür. Aralarında sıradan bir ilişkiden çok daha fazlası filizlenmiştir. Bay Birch bu sülalenin ve bundan sonra gelenin kadın ve erkek üyelerinin isimlerinin Sami hatta Asur kökenli olduğunu bulmuş ve bunu işaret etmiştir. Yirmiikinci ya da Bubastite Hanedanı'nın krallarından bir çoğunun isimleri buna en iyi örnektir. Şişank, oğulları Şapud ve Osorkon, II. Osorkon'un oğlu Nimrut, Takilutha veya Takelothis, II. Takelothis'in oğlu Nimrut ve kraliçe isimleri: Lekamat veya Rekamat[73] Prens Nimrud ve Tatepor'un kızı Karmam veya Kalmim gibi isimlere sahibiz. Şişank ve Şapud ile kraliçe isimlerinin Bay Birch, Mısır dilinin köklerine değil, Asur isimlerine benzerliğini kanıtlıyor. Osorkon ismini Asur Sargon[74] ile, Nimrut'u Nimrud, Takilutha'yı Tiglat'la özdeş tuttu. Bu son isim Asur kralı Tiglat Pileser'in ismini oluşturan kelimelerden de birisiydi.

22. Hanedanın hüküm sürdüğü bu dönemde, Mısırlılarla kuzeyindeki komşuları arasında çok yakın ilişkilerin var olduğu hemen hemen kesindir. Süleyman bir Mısır kralının kızıyla evlenmişti.[75] Ve Yeroboam Kral Şişak'ın sarayına kaçmıştı.[76] Bu tür birleşmeler zamanın en güçlü krallıkları olan Asur ve Mısır arasında da gerçekleşmiş olabilirdi. O zamanlar iki ülkenin barış zamanında ve dostça ilişkiler içinde oldukları görülüyor. Çünkü eğer o dönemde Asur ve Mısır arasında savaş olsaydı bunları kutsal kitaplarda farkederdik. Üstelik Şişak'ın birçok fetihleri arasında Naharayna (Mezopotamya) görünmüyor. Onların savaş yaptıkları saha Suriye'nin bir bölümü olduğundan bu iki ulusun ordu-

72 (Bak: Bay Birch'in yazdığı rapora ve III. Tutmes dönemine ait, İstanbul'daki dikilitaşın üzerindeki hiyeroglif yazılara bakın. (Transactions of the Royal Society of Literature New Series.)

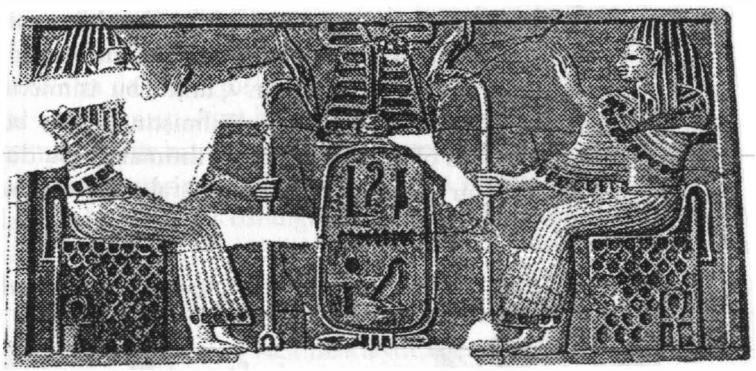
73 Bay Birch bu ismin işlemeli giysi anlamına gelen İbranice kelime "Rikanut" tan türemiş olabileceğini tahmin ediyor

74 İşaya (20-1) Sanherib böyle adlandırılmış görünüyor ama ismin Tobit'in kitabında Sarhedon olarak adlandırılan Esaradon olduğu tahmin edilmektedir

75 Yaklaşık olarak MÖ 1014 yılı. I Krallar, 3-1.

76 I Krallar, 11- 40. ayet. Septuagint'in bazı versiyonlarına göre Mısır kralının bir akrabası ile (Syncellus kızkardeş olduğunu söylüyor) evlendi. (Böckh. Manetho, s.315)

sundan birinin Yahudi bölgelerinden geçmiş olması gerekirdi. Bu konuda kutsal kitaplardan kalmış kayıtlar vardır. Bu hanedana ait anıtların hiçbirinde Fırat'ın doğusundaki ülkelere karşı kazanılmış zaferlerin, yapılmış fetihlerin kayıtları yoktur. Bu yakın ilişki döneminde Asur kralları Mısır isimlerini ya da mahlaslarını benimsemiş ya da Mısır'ın kutsal harfleri ile isimlerini ve ünvanlarını kaydettirmek için Mısırlı sanatçılar kullanmış olabilirlerdi. Gerçekten de bu ilişki Asur kralları listesinde Mısır isimlerinin[77] niçin görüldüğünü de açıklayabilir.

Fildişi levha üzerinde figürler ve hiyeroglifle yazılmış kartuş.

Böylece kartuşların sanatsal üslubundan, filolojik özelliklerinden bu iki halk arasındaki ticari ve politik ilişkilerin yoğun olduğu dönemden ortaya çıkan kanıt bize fildişilerin dönemini büyük ihtimalle 22. Hanedan olarak ya da başka bir deyişle MÖ 980 yılı olarak işaret ediyor. Aynı zamanda onların 18. Hanedana atfedildiğine ilişkin hiçbir tartışma olmadığına da dikkatinizi çekmek isterim.

Bay Birch kartuşun üzerindeki ismi Aubnu-ra veya Auvnu-ra[78] olarak okuyor. Eğer bu isim yalnızca Mısırca bir kelime olsaydı parlayan güneş anlamına gelirdi. Bay Birch şunlara işaret ediyor: "Ubnu adı verilen Mısır Panteon'unun özel bir tanrısı yoktur. Yine de bu isim Mısır tanrılarının diğer isimleri ile aynı biçimde oluşturulmuştur. Belki de Mısır hiyerogliflerine çevrilen bir Asur tanrısı olabilir. Bize erişmiş olan Asur isimlerinden ona en yakın

77 Örnek Sethos ve Horus

78 Altı sembol ya da hıyeroglif vardır Kamış A, kaytan veya sandal başı U, bacak B, Su N, ördek yavrusu U ve güneş diski- belirleyici çubuk.

olanı Keldani tanrısı yarı balık yarı insan olan Oannes'in ismidir. Bu kartuşa ilişkin ileri sürülebilecek diğer bir hipotez bu ismin hiyerogliflere çevrilmiş bir Asur kralının ismi olabileceğidir. Böyle bir isimle onu özdeşleştirmek belki mümkün olur diye Eusebius, Synecellus, Horoneli Musa ve sonraki dönemlere ait birçok tarihçiden bize kalan Asur krallarının isim listelerinin hepsiyle karşılaştırdım." Ama o orijinal listedeki isimlerin hiçbirisi ile kartuştaki ismi özdeşleştiremedi. Sonunda Bay Birch hipotezini şöyle sonuçlandırdı: "İsim filolojik olarak bir kralın ismi gibi düzenlenmemiştir, eğer bunun bir mahlas olması gerekiyorsa -ki Asur krallarının çağdaşları olan Mısır krallarını bu konuda taklit etmiş oldukları varsayılabilir- tüm Mısırlı isimler içinde aynı biçimde düzenlenmiş yalnızca bir tek isim vardır. Çünkü bu isimlerin hepsinde güneş diski hep ilk önce yerleştirilmiştir. Bunun bir isimden daha çok mahlas olması daha büyük ihtimaldir. Bu durumda ikinci kartuşta bir parçası görülen isim kralın ismi olabilirdi."

British Muesum'daki bir tabletten Mısır Tanrıçası Ken.

Asur Tanrısı: Musul yakınlarında Maltay'daki bir kaya tabletten.

Ne yazık ki ikinci kartuşun üzerinde olduğu panelin yarısı vardır. Okunan üç sembol NTA ya da NATH bir Asur kralının isminin sonu olarak kalmıştır. Bu iki kartuşa ait olmayan başka bir fildişi parçasının üzerinde, ördek yavrusu ve su çizgisinden oluşan iki hiyeroglifi Bay Birch UN olarak okuyor ve bir Asur tanrısının isminin bir parçası olarak tahmin ediyor.

Sonuç olarak Bay Birch iki Mısır kralının isimlerinin Nimrud kartuşlarındakileri önemli oranda karşıladığını kabul ediyor. Bunlar, Ra-ubn, parlayan güneş ve diğerini oluşturan ubn kelimesidir. Ama onların aynılığına ilişkin bazı karşı görüşler de ileri sürer: "Bu hanedanın kralları 18. Hanedandan daha önceydiler, üstelik kısa ömürlü krallardı. Hükümdarlık dönemleri birkaç aydan dört yıla kadar değişiyordu. Bu ya politik açıdan karışık bir dönemi ya da yanlış olarak kaydedilmiş kral dizilerini gösteriyordu. O halde Nimrud kartuşu, bazıları tarafından Hykshos istilasının bu dönemde olduğu iddia ediliyor olsa da o kadar eski bir döneme ait olamazdı. Bu kralları çobanlarla ilişkilendiremeyiz. Asur kartuşlarının değerlendirilmesinde atlanamayacak bir dönem var: Aten'e ya da güneş diskine tapınma 18. Hanedan dönemi boyunca uygulanmıştı. Ama bu kralların Asurlu olduklarına dair kendilerinde hiçbir kanıt yoktur." Bu karmakarışık durum bir yabancı istilasını gösterir mi? Keldani ve Yunan yazarları Mısır'ın Asurlular tarafından işgal edildiğini ima etmiyorlar mı? Ninova'nın en eski anıtlarında, bir tapınma nesnesi olarak güneş diskinin orada burada devamlı görünmesi yalnızca büyük bir rastlantı mı?

Birçok Mısır ve Asur tanrısının isimlerini birbirlerine bağlama girişimleri her zaman yapılmaktaydı zaten.[79] Ben Asur kökeni genellikle kabul edilen ve Mısır anıtlarında görünmesi Asur anıtlarının tarihlerini belirleme çalışmasına çok önemli kanıt sağlayan birinden söz edeceğim. Tanrıça Ken[80] demek istiyorum. Bu isme karşılık, Asurlular, Süryaniler ve Arapların Astarte, Astaroth, Mylitta ve Alitta isimleri vardır.[81] Bu tanrı Mısır Panteonu'na 18. Hanedan zamanında veya Asur ve Mısır arasındaki yakın ilişkinin başladığı tarihte girmiş görünmektedir. Maltaya'nın kaya heykellerindeki tanrıça tasviriyle British Museum'daki Mısır kabartmasının karşılaştırıldığında; konu işleme biçiminin neredeyse aynı olduğu görülecektir. Her iki kabartmada da bir aslanın üzerinde duran kadın vardır. Mısır figürü iki yılan ve sapları halka şeklinde bükülmüş çiçek taşır, Asur figürü yalnızca halka taşır. Horsa-

79 Örneğin Tanrıça Athor veya Athyr Sanırım Dr. Hincks ismini Asur anıtlarındaki baş tanrının ismi ile aynı olarak okuyor Kartuşlarda yaptığı gözlemlerde Bay Birch, Asur tanrılarından Baal, Astarta, Ken'in Renpu veya Resep'i ve Anata ya da Anaitis'in 18-19. Hanedana kadar izleri sürülebileceğini ve merkezi Asya'daki Mısır'ın muazzam fetihlerinin olduğu dönemle çağdaş olduğunu kabul ediyor

80 Bu belki Peygamber Amos'un Kiun'u olabilir. (Amos 5-26)

81 M. Fresnel'e göre Tanrıça Athor'un Himyaritic yazıtlarda sözü edilmektedir (Journal Asiatique, iv.sene. t.v sayfa 211)

bad Sarayındaki kanatlı figürlerin taşıdığı çiçeğe benzeyen bu çiçek, ilk dönem Asur saraylarında bulunmaz. Çünkü bu dönemin çiçek figürleri daha farklıdır.[82]

Aşağıda resmini verdiğim Mısır kabartmasında tanrıça çıplaktır ama aynı tanrıça Asur'da her zaman giyinik olarak karşımıza çıkar. Nimrud'un en eski sarayında aynı tanrının iki tasvirini buldum. Bunların her ikisi de Maltaya'nın kaya heykellerinde bulunanlardan tamamen farklıydı. Figür bir aslanın üzerine yerleştirilmemişti, ama duruş açıkça tanrıçaya karşı gösterilen kendine özgü tapınma biçimini belli ediyordu. Kişinin alt bölümü tamamen ortadaydı. Bu yüzden Mısır Ken'i Asur'da[83] yaygın olan birinci tasvir ile değil, ikinci ile bağlantılı görünüyor.

Eğer Mısırlılar kullandıkları amblemleri Asurlulardan aldılarsa bile bunlar doğuya doğru yayıldılar, hem de yaklaşık olarak aynı zamanda. İkinci Asur dönemi anıtları birden çok Mısır karakteristiği gösterirler. Crux Ansata ya da yaşam ağacı Horsabad heykellerinde[84] ve daha önce de belirttiğim gibi Nimrud'un fildişi süslerinde ve sonraki dönem Asur silindirlerinde bulunmuştur.[85] Kuyuncuk'ta lotüs, girişleri oluşturan boğaların arasındaki döşeme bloklarının ve höyüğün eteğindeki süprüntülerin arasında parçaları bulunan bir kornişin üzerinde, açıkça mimari bir süs olarak kullanılmıştı. Nimrud'daki en yeni sarayda insan başlı, sa-

82 Bu Horsabad anıtları üzerine yazılmış Fransızca eserdeki yazılarla benim Nimrud kabartmalarını içeren hacimli kitabımdakilerin karşılaştırılmasından sonra hemen anlaşılacaktır. Daha sonra gösterileceği gibi bu lotüs şekilli çiçek Horsabad kuruculanının olduğu dönemden ya hemen önce ya da o sırada Asur'a girmiştir British Museum'da bu Asur tanrıçasının Mısır biçiminin başka örnekleri de vardır. Bir kabartmada (Mısır odası, no:308) tanrıça, II. Ramses tarafından kendisine tapılırken görünmektedir. Turin'deki bir tablette ona Ates veya Adeş denir. Bu II. Ramses'in saldırdığı Mezopotamyalı halk Khitae'nin baş kentinin adıdır. (Prisse. Mon. 37 Bölüm.)

83 Bay Lajard'ın Venüs'e tapınma üzerine yazdığı önemli kitapta tanrıçanın aynı Mısır anıtlarında durduğu pozisyonda ve çıplak olarak üzerine yapıldığı bir Asur silindirinin resmini gördüm. Aslında bu ikisi özdeştir. Figürlerin giysilerinden silindiri sonraki Asur dönemine atfetmekte pek bir tereddüdüm yok.

84 Botta'nın mektupları, Journal Asiatique 1843. M. Lajard'ın daire içindeki kanatlı figürle gösterilen Asur tanrısından Crux Ansata'yı türetmek için öne sürdüğü akıllı varsayımların farkındayım. (Observations sur l'origine et la Signification du Symblole appele la Croix Ansee, Paris 1847) Ama Mısır uzmanları bağlantıyı tümü ile reddediyorlar hatta bu konuyu araştırmaya değer bile bulmuyorlar. Konu üzerinde iddialı bir görüş ileri sürme cüretini göstermeksizin, sanırım şöyle bir fikir ileri sürmeme izin verilecektir Şimdiye kadar bulunmuş ve bundan sonra Asur'da bulunacak olan anıtlar Mısır'la ilgili ortada duran sorunları aydınlatacak bilgileri ortaya çıkaracak, belki de önceden kabul görmüş fikirleri sarsacaktır.

85 Onların göreceli tarihi, sanırım, Horsabad anıtları ile karşılaştırılmaları ile kuşku götürmez şekilde belirlenebilir

kalsız oturan sfenksler[86] vardı. Üzerinde Horsabad kralının ismini taşıyan Mısır tarzı yapılmış vazolara da sahibiz. Hemen hemen aynı zamanda, Asur harabelerinde de bulanan[87] üzeri Asur amblemleri ve harfleri ile dolu scarablar* ortaya çıkmıştı. Kuyuncuk yakınlarındaki Nebi Yunus Höyüğü'nde bulduğum ve British Muesum'a gönderdiğim sarı çakmaktaşından oyulmuş o tuhaf grotesk başın da aynı döneme ait olması ve bazıları tarafından ölümü temsil ettiğine inanılan Mısır tanrısının başının[88] bir taklidi olması muhtemeldir.

Asur ile Mısır arasındaki bağlantı konusunu kapatmadan önce, Asur krallarının listesine açık olarak Mısır kökenli olduğu belli olan isimlerin yerleştiğinden de bahsetmenin yersiz olmadığını düşünüyorum. Örneğin Syncellus'un hanedan listesinde, Sethos ismi vardır; Pliny, Horus[89] isimli bir Asur kralından söz eder. Böyle bir listenin nasıl düzenlendiğini söylemek zordur. Ama hiç değilse onları destekleyici şekilde bazı rivayetlerin olması imkansız birşey değil. Asur'da bu Mısır kökenli isimlerin görünmesi tarihin kaydettiğinden çok daha yakın bir ilişkiyi işaret edebilir. Eğer otantikliği kabul edilmiş olan Mısır hanedanlarının listelerinde Asur kökenli kelimeler buluyorsak, niçin Mısır isimleri Asur hanedanlarında göründükleri zaman sadece onlar Mısır olduğu için, toptan bu isimleri reddedelim?[90]

86 Asur anıtlarındaki bu sfenksin kadın mı erkek mi olduğu muğlaktır. Ben kadın olduğuna inanma eğilimindeyim. (I. Ciltte sayfa 239'a bakın.) Mısır sfenksinin her zaman erkek olduğu çok iyi bilinir.

87 British Museum Kolleksiyonu'nda bu scarab'lardan birkaç çeşit vardır. Dikilitaşın iki ulusa çok eski bir dönemde ait olduğu, Nimrud'da bulunan siyah mermerden yapılmış dikilitaş ve Babil'de Semiramis tarafından diktirilmiş olduğu söylenen büyük dikilitaş ile kanıtlanır. Theophrastus da bir Babil kralı tarafından bir Mısır kralına hediye edilmiş zümrütten yapılmış yüksekliği dört genişliği üç kübit olan bir dikilitaştan bahseder. (de Lapidibus, bölüm 44)

88 Wilkinson'un Eski Mısırlılar, cilt 4. Levha 41 Bu baş, tacının üzerinde ve arkasında çiviyazıları ile yazılmış bir yazıya sahiptir Karıştırılabileçek kadar Meksika kalıntılarına benzer. Bay Birch, Asya'da yaşayan halkların vergi olarak getirdikleri vazoların üzerinde ve Mısır anıtlarında buna benzer bir başın her zaman görüldüğünü söylüyor. Ayrıca bir tanrı başı belki Semitik Baal veya Typhon'u olarak, Abusus'un Fenike sikkelerinde de bulunduğunu ekliyor

* Mısırlıların kutsal saydığı böcek. (-ç.n.)

89 Eserler vi. c.30. Bu kişi bir rivayete göre Asur'da ilk stela'yı yani sütunu dikmiş olan Cedrenuslu Thurus olabilir (Selden. Proleg. de Dis Syrs. c.3)

90 Dindar ve dindar olmayan yazarlar arasında Afrika ve Asya'nın Kuşiteleri ya da Etiyopyalıları ile ilgili süregelen tartışma söz edilmeye değer. Susa'dan gelen Kuşiteler ve Susayna (Huzistan) halkının da katıldığı, Truva kuşatmasında Asur kralının ordularına kumanda eden Memnon diye birisi var Virgil en çok yapılan hataya düşerek Memnon'u bir Afrikalı olarak düşündüğünden, ona siyah diyor (Æneid. I iii.) Eustathius (in Dionys. Perieg.

Eski yazarların Ninus'un dönemine ilişkin söyledikleri çeşitli sözlerin de gözönüne alınması gerekiyor. Diodorus Siculus'un Ktesias'tan aktardığı bazı bilgilere göre, Ninus'un tahta çıktığı tarihten, imparatorluğun yıkıldığı ana kadar, 33 kral vardır. Bunlar toplam olarak 1306 yıl hüküm sürmüşler, imparatorluk MÖ 876 yılında yıkılmıştır. Diodorus'un kendisi de bu tarih üzerinde karar kılar. Ktesias'a aralarında Strabo ve Abydenus'un da bulunduğu birçok yazar katılır. Castor imparatorluğun yıkılış tarihini MÖ 813'e getirir; Birinci Ninus'tan, Sardanapalus'tan sonraki ikinciye kadar geçen süreyi de 1280 yıl olarak hesaplar. Eusebius'a göre, Ninus ve Sardanapalus arasında 1240 yıl geçti. Bu süre boyunca 36 Asur kralı hüküm sürdü. İmparatorluğun yıkılışını MÖ 819 olarak belirler. Syncellus, 1460[91] yıl yerinde durduktan sonra çöken imparatorluğun yıkılış tarihini MÖ 826'ya yerleştiriyor. Bu yazarlar tarafından bahsedilen Ninova'nın yıkılışı Tevrat'ta bahsedilen şehrin yıkılışından çok daha önce olarak görünüyor. Tevrat'ta geçen olay; daha önce gösterildiği gibi Kyaskeres ile Nabopolassar'ın birleşik ordusu ile yaklaşık olarak MÖ 606 yılında alınan şehrin yıkılması olmalıdır. Ktesias'ın ve onu izleyenlerin bahsettikleri olay ise Asur İmparatorluğu'nun kesin yıkılışına değil Medlerin isyanına karşılık geliyor olabilir. Arbakes Medlerin bağımsızlıklarını ilan etmelerini sağladığı zaman, muhtemelen büyük bir politik karmaşa meydana gelmişti. Bu daha sonra tahtta olan Asur hanedanının değişmesi ile sonuçlanabilecek bir isyana yol açmış olabilirdi. Sonunda da eski Asur İmparotorluğu tarihe karışmıştı.[92]

Clinton, Yunan yazarlarının söylediklerini dikkatlice inceledikten ve onları kutsal kitaplardaki bilgilerle karşılaştırdıktan sonra Asur tarihinin belli başlı olaylarının tarihlerini şu şekilde belirliyor:

248. dize) ve Pindar Haşiyecisi Tnclinius, kumanda ettikleri insanlar siyah olmasına karşın hem Memnon'un hem de kardeşinin beyaz olduğunu söylerler Yunan mitolojisine göre Memnon'un Tithon ve Aurora'dan doğması açıkça onun Doğu kökenine işaret eder Hem Suidas hem de Pausanias (Phocid'de) onun Susa'dan geldiğini iddia eder. Bazı yazarlara göre de onun babası Tithon, Priam'in kardeşidir

91 Bu tarihlerde Clinton'un Fasti Hellenici'sini temel alıyorum. (cilt I sayfa 186-187) Eski yazarların kronolojilerinde Semiramis'in yaşadığı döneme atfedilen 1535 yıllık olağanüstü bir çelişki vardır

92 Polyhistor kesinlikle bu hanedan değişikliğinden, Tevrat'ta kaydedildiği gibi sonraki Asur krallarının isimlerinin ilk kralların isimlerinden, dilbilgisi yapısı açısından büyük ölçüde ayrıldığını söylüyor Bu değişiklik o kadar büyük ki, isimler farklı bir ırka ait görünüyorlar Bion ve Polyhistor'a göre Dercelades ya da Semiramis'in soyundan gelenler, Ninus'tan doğrudan soy içinde gelen 19 Kral Beletras tarafından tahtından indirildi.

(Ninus, MÖ 2182)

	yıllar:	MÖ
Asur Krallığı (İmparatorluktan önce):	675	1912
İmparatorluk Süresi boyunca 24 Kral	526	1237
Sardanapalus MÖ 876		
İmparatorluktan sonra 6 Kral	105	711
	1306	
Ninova'nın ele geçirilişi		606[93]

Gerçekten de eğer daha fazla değilse bile; en az iki farklı Asur hanedanı tahmin etmek için yeterince dayanak vardır. Bu hanedanlardan birincisi Ninus'la başlar ve Sardanapalus tarihi ile sona erer. İkincisi ise, kutsal kitaplarda adı geçen kral isimlerini de iç-

Nimrud'daki harabelerin üzerindeki mezarlarda bulunan çeşitli çömlekler[94]

ererir; Saracus, Ninus II. ya da adı her ne olursa olsun, hükümdarlığı sırasında Pers ve Babil birleşik orduları ile yıkılan Ninova kentinin kralı ile biter. Tarihte Asur başkentinin iki kez yıkıldığının kayıtlarına sahibiz. İki kralın; önce Sardanapalus ve sonra Sa-

93 Asur Kronolojisi üzerine M. Freret tarafından yazılmış bu konudaki tüm otoritelerin dikkatli bir biçimde toplandığı, ayrıntılı makaleye bakın. Memoires of the Academie des Inscriptons (cilt II. kısaltılmış basım.) Onun vardığı sonuçlar da hemen hemen Clinton'ın vardığı sonuçlarla uyuşuyor.

94 Bu çömlekler, Nimrud mezarlarında bulunanların henüz çizimine sahip olmadığım için British Museum'daki Mısır çömleklerine bakılarak çizilmiştir. Bununla birlikte, şekiller tamamen aynıdır.

racus'un düşmanın ellerine düşmektense kendilerini saraylarının içinde[95] yakmayı tercih ettikleri iddia edilir.[96]

Nimrud'un kuzeybatı, merkez ve güneydoğu saraylarının kalıntılarını gizleyen toprak yığının altında bulunan mezarların hangi dönemden kaldığına dair şimdilik bir tahminde bulunamam. Mezarların içinde bulunan vazolar ve diğer nesneler İngiltere'de incelenene kadar, onlarla ilişkili bir tartışmaya da girişmekten kaçınırım. Bu kalıntılar kesinlikle, çok eski bir dönemde harabelerin tamamıyla gömülü olduğunu, höyüklerin içindekilerin bilinmediklerini[97] kanıtlıyordu. Harabelerin daha aşağılarında hâlâ bulunan kartuşlar, fildişi süsler ve diğer eşyalar binanın yıkıldığı dönemi belirlemeye yeterli kanıtı sunmaktadır. Burada, Nimrud lahitlerinde bulunan vazolar, gerdanlıklar ve süsler ile Mısır mezarlarından ele geçen eşyalar arasındaki benzerliğe dikkati çekmek istiyorum. Lapis taşından yapılmış, oturan küçük aslan, aynı malzemeden oturan figür, boncuklar, vazolar bunların hepsi tamamen Mısır karakterini taşıyordu.[98] Nerede bulunduklarını bilmeyen bir uzmanın eline geçseydi, Mısır orijinli olduklarını tereddütsüz söyleyeceğinden emindim ben. Bu mezarlarda tamamen Asur kökenli silindirler de bulundu. Asur saraylarının üzerine ölülerini gömen bu insanların kim olduklarına dair bir tahminde bulunmaya cüret edemiyorum şimdilik. Onlar ne Hıristiyandı ne de Sasani kralları zamanında öğretildiği gibi Mecusi inancına sahiptiler. Eski Asur'da yaşayan halklar ne Arsakid Partları'nın ne Romalılar'ın ne de Yunanlıların hüküm sürdüğü dönemler boyunca, Mısır'la; Mısır el sanatlarından doğan eşyaların ve Mısır sembollerinin böyle yaygın derecede kullanımına yol açmış olabilecek o yakın ilişkiyi kurmadılar. Ölülerin gömülüş biçimi de Mısır'a benzemiyordu. Bu daha çok ilk Perslerin biçimine benziyordu. Kyros ve Darius taş sandukalara ya da lahitlere

95 Abydenus'a göre Saracus Evorita ismli bir sarayı ateşe verdi. Binbaşı Rawlinson bu sarayın Horsabad kalıntıları olabileceğini tahmin ediyor. (Behistun çözülmüş yazıtlar, Journal of the Royal Asiatic Society)

96 Herodot'a göre (Eserler i.c.176) Ksanthos halkı, Kyros ordularının eline düşmektense kanlarıyla birlikte kendilerini yakmayı tercih ettiler. Bu şehir İskender ve Brütüs tarafından kuşatıldığında da aynı şey olmuştu. (Appian. de Bello Civili) Bu bilgi Plutarch tarafından da iletilir.

97 Strabo (Eserler 16. cilt.) Semiramis tarafından diktirilen, yeraltı geçitleri, su tankları, taş merdivenler ile dolu büyük tepelerden anlattığı zaman muhtemelen bu Asur harabelerini ima ediyordu; harabeler toprakların yağmurlarla aşınması veya başka tesadüfler sonucu üzerindeki toprakların bir bölümünün kalkması ile kısmen ortaya çıkmış olabilirdi.

98 Bu küçük eşyaların hepsi British Museum'da sergilenecektir

gömülmüşlerdi; Darius Mısır sumermerinden yapılmış bir lahitteydi.[99] Mezarların, tamamının Asur'un Horsabad, Kuyuncuk ve Nimrud'un güneybatı sarayında değil de en eski harabelerinde; Nimrud kuzeydoğu, merkez ve güneydoğu yapılarında, Kalah Şergat ve Başıka'da bulunması gerçeğinden, onların en eski saraylar kurulduktan sonra, yeni saraylar kurulmadan önceki bir dönemde Asur'u istila etmiş bir halka veya ırka ait olduğu tahmin edilebilirdi. Doğal olarak bu noktada 18. Hanedan ve ondan sonra gelen dört hanedanla Asur arasındaki yakın ilişki akla gelebilir. Ama şu andaki bilgi birikimimizle, bu kalıntılara o kadar eski bir tarihi vermek çok tehlikeli bir girişim olabilir; çünkü böyle yaptığımızda mezarların altındaki kalıntıların birkaç yüz yıl daha eski olduğunu varsaymış oluyoruz. Bununla birlikte bu gömülmüş yapıların çok eski bir döneme ait olduğu varsayımında ne tarihle ne de rivayetlerle uyuşmayan birşey yoktur deme cesaretini buluyorum. Mezarların içeriğine veya ortaya çıkardıklarına ilişkin bir vurgu yapmayacağım. Başka bir yerden buraya getirilmiş olabilirler. Bunların birinci Pers istilası dönemine -hatta o dönemin sikke ve kıymetli taşlarının bulunamamış olması bu varsayıma karşı olduğu halde- belki de ikinci istila dönemine[100] ait olmaları imkansız değildir.

Belirttiğim gerçeklerden, Nimrud'da bulunan en yeni ve en eski sarayın kuruluşları arasında büyük bir zaman diliminin geçtiği kanıtlanabilir. En ılımlı hesaplamayla en eski sarayın kuruluş tarihini MÖ 1100-1200 yıl geri götürürüz ama bunun çok daha eski olabileceği ihtimali de var. Daha önce de işaret ettiğim gibi, tarihte hiçbir şey; ne dindar yazarların, ne dindar olmayanların verdiği bilgiler, ne rivayetlerle kuşaktan kuşağa bize gelen söylenceler Asur İmparatorluğu'nun çok eski bir döneme ait olduğuna karşıdır. Tevrat, insan ırkının ilk yerleşim yerini Şinar diyarında, Dicle ve Fırat'ın suladığı topraklar olarak belirliyor. Bu söze ister tanrının vahyi olarak bakalım, ister bir rivayet, isterse İbrani bir yazarın başka bir yerden almış olduğu tarihsel bir gerçek, her durumda değişmeyen bir gerçek vardır: Çok eski bir dönemde hem

99 Darius'un gömülü olduğu sumermeri (veya tüpten Theopharastus da bahsetmektedir İlk Persler gibi Asurlular da ölülerini balmumu içinde saklıyorlardı. (Herodot. Eserler, i.c.140 Arian, de Bello Alex. Theoph.de Lapid. 15. Bölüm.) Ælian'a göre, Kserkes Belus'un mezarını açtığında onu ağzına kadar yağ dolu bir tabutun içinde buldu.

100 Asur'un Yunan istilasını gösteren kalıntıların hiç bulunmadığı gibi bir izlenime kapılmamalıdır Nimrud'da açıkça o dönemden kaldığı belli olan fırında pişirilmiş küçük kadın figürü höyüğün güneydoğu köşesinin uç tarafındaki toprak süprüntünün içinde bulunmuştu.

Mısırlılar hem Yahudiler arasında, ilk yerleşim yerlerinin Asur'da olduğuna, Keldani ülkesinden uygarlık, sanat ve bilimin tüm dünyaya yayıldığına ilişkin bir inanç vardı.[101] İbrahim ve ailesi MÖ 1900 yılından daha önceki bir zamanda çoktan beri kalabalık olan, büyük şehirlere sahip bir ülkeden göçmüştü. Josephus'a[102] göre, patrik zamanında, Sodomlular ve civarındaki şehirler üzerine yürüyen dört birleşik kral, imparatorluğu tüm Asya'ya yayılmış bir Asur kralının hükmü altındaydılar. İlk Yunan yazarlarının çoğu ve onları izleyenler genellikle yaygın olduğu görünen bir rivayeti kabul ederek Ninova'nın ilk krallarına en eskilik ünvanını vermede birleşirler. Onların bu görüşü Ermeni tarihçiler tarafından da doğrulanır. Bu birleşik tanıklık ilk kral Ninus'u bizzat Nimrud'la ya da kutsal Nuh Peygamber'in[103] ilk torunlarından birisi ile özdeşleştirme ya da karıştırma eğilimine yol açar. Ninus'un eskiliğini çürütmek için alıntı yapan Herodot[104] Medlerin ilk kez isyan edip, bağımsızlıklarını kazandıkları zaman

101 Berosus (ya da Berossos) Kalde'deki ilk insan ırkının yerleşiminden bahseder Bu yazarın tanıklığına biraz değer verilmelidir. Çünkü o İskender zamanında yaşamış bir Babilliydi. Belus'un bir papazı olduğu için tapınakta bulunan tüm kayıtlar, kitaplardan haberdar ve aynı zamanda kendisine bu rütbenin verilmesine neden olan konularda da çok bilgili olması gerekirdi. Onun zamanında duvarlar muhtemelen eski halkların kahramanlıklarını işleyen resimlerle doluydu. Kutsal kitaplardan Babil'de halkın durumunu gösteren ve hatta Pers istilasından sonra var olan Asurların kayıtlarının ne kadar titiz bir şekilde tutulduğunu biliyoruz. (Ezra 4. Bap) Berosus tarafından aktarılan tarih veya söylence bu yüzden onun zamanında Babilliler arasında genellikle geçerliydi. Horoneli Musa onu çok bilgili bir Keldani olarak adlandırıyor: "Vir Chaldaicus omnis doctrinè peritissimus"

102 Antiq. Jud. 1.i.c.9.

103 Özellikle Berosus'un tanıklığı. (Apoll. Fragmenta. 69. Muller Basım.) Asur İmparatorluğu'nun kuruluşunu, Tevrat'ta adı geçen ilk Asur Kralı Pul'un, Eski Evrensel Tarih Yazarlarının ve diğerlerinin yaptığı gibi o zaman yaşamış olduğunun kanıtlanabileceği varsayımı ile MÖ 900 yılı ile sınırlamak, yalnızca tarihsel ve rivayetlere dayanan değil, bizzat Tevrat'ın bize verdiği kanıtlarla da tamamen çelişki içinde bir varsayımdır Pul zamanından önce Yahudilerin Asur'la çok yakın bir ilişkileri olmadığından, o ülkede olan olaylardan fazla etkilenmemiş olmaları normaldir; kutsal kitaplarda niçin daha eski bir tarihin olmadığını da bu kanıtlamış oluyor. Herodot'un tarihlendirmesine gelince, o Asur İmparatorluğu'nun kuruluşundan değil, onun tüm Asya'ya yayılışından itibaren başlayan bir tarihlendirme yapıyor. Ermeni tarihinden, şimdi kayıp olan materyallere o zaman sahip olmuş yerli Hıristiyan tarihçiler aracılığıyla bize gelen parçalar Ninus'un tahta çıktığı tarihi Yunan yazarların ona genellikle atfettiği tarihle aynı olarak belirliyor. Ninus'un çağdaşı Ermeni tahtındaki Aram'dı. Oğlu Ariæus Semiramis tarafından öldürülmüştü. Aziz Martin, Ermeni ve Yunan tarihini adamakıllı inceledikten sonra, Semiramis'in tahtta kaldığı dönemi MÖ 1997-1957 olarak belirledi. (Biog. Universel de Michaud, art. Sançonyaton) "Primus omnium Ninus Rex Assyriorum, veterem, et quasi avitum gentibus morem nova imperii cupidiate mutavit. hic primus intulit bella finitimis" (Just. 1.i.c.1)

104 Herodot, Eserler i.c.95. Antakyalı Theophilus tarafından aktarıldığına göre, Thallus Belus'u Truva kuşatmasından 322 yıl önceye yerleştiriyor ve böylece Herodot ile uyuşmuş oluyor

Asurların yalnızca 520 yıldır Yukarı Asya'nın hakimiyetini ellerinde tutmakta olduklarını söylüyor. Bu olayı MÖ yaklaşık olarak 710 yılına yerleştirirsek ve Yukarı Asya'daki Asur egemenliğini 520 yılı olarak söylediği zaman Herodot'un Ninova'nın kuruluşunu ima ettiğini varsayarsak Ninus'tan ismini alan şehrin, MÖ 13. yüzyıldan daha önce gelişmediği sonucuna varırız.[105] Ama tarihçinin ne demek istediği tam açık değildir. Çünkü hesaplamayı Asur'da krallığın kurulduğu andan itibaren değil, imparatorluğun Asya'nın diğer bölümlerine uzanacak kadar güçlendiği zamandan itibaren yapıyor. Burada ilk kez Binbaşı Rawlinson'un benim dikkatime sunduğu ilginç bir gerçekten bahsetmek istiyorum: -yine de doğrulanması gereken bir şeydir- Nimrud'daki en eski yapılardan ele geçen yazılarda, krallığın egemenlik bölgeleri içinde yalnızca Asur'dan bahsedilirken, Horsabad ve daha sonraki döneme ait yazılarda, Babil, Ermenistan ve diğer ülkelerin de adı geçer.

Ama eğer Mısır yazıları doğru biçimde okunabilirse Herodot'un tahmine dayalı tarihinden çok daha önce Ninova'nın yerinde durduğunun kesin kanıtına ulaşacağız. Ninova'nın ismi Karnak'ın ünlü istatistiksel tabletlerinde görülür. Bay Birch, tablet[106] üzerine yazdığı yazılarda: "Nen-i-iu kelimesi Champollion tarafından Dicle kıyılarındaki ünlü Ninova olarak okunmuştur. Kelimenin aynı olması tatmin edici bir kesinlikte değildir, çünkü bir tire ile başladığı için isim, bir yerin veya kalenin isminin bittiği yer olabilir. Ama olduğu biçimi ile, tabletteki kralın güneye Naharayna'ya[107] doğru dönmesi ifadesi tamamıyla onun pozisyonu ile uyuşuyor." Daha sonraki günlerde aynı tabletin tamamı okunduğunda, belki de şimdiye kadar hiçbir Mısır yazısında bulunmamış olan Babil ismine de rastlayacağız. Eğer bu isim gerçekten Ninova'nın ismi ise, bulunduğu anıt III. Tutmes'in egemenlik yıllarına aittir. Yani MÖ yaklaşık 1490 yılında Ninova'nın ismi görünmüş oluyor. Bu da Herodot'un tanıklığına dayanan görüşleri çürütmeye yetiyor.[108]

Aslında Mısır için iddia ettiğimiz eskiliği Asur için de iddia et-

105 Ya da eğer Med isyanı MÖ 876 veya Horoneli Musa'ya göre MÖ 819 yılında olduysa o zaman 14. yüzyılda.

106 Royal Society of Literature Transactions, Cilt II, sayfa 29. Yeni Seriler

107 Bu isim Tevrat'taki Neharayim'le aynıdır. Süryanicesi Nahrim'dir. Bunun Sami kökenli bir kelime olduğu, iki nehir arası ülke anlamına gelen Yunanca Mezopotamya ya da Arapların Cezire yani ada kelimelerine karşılık geldiği açıktır.

108 Eğer Tevrat'ın Tekvin bölümünde bir değiştirme veya ilave yoksa en azından MÖ 1500 yıllık bir Ninova dan bahsedildiği kesindir.

mememiz için hiçbir neden yok. Mısır'ın yaşlı dünyamızda sürdürdüğü uygarlık ve iktidar yarışında yalnız başına yaşamamış olduğunu anıtların kendisi kanıtlıyor. İlk dönemlerde bile kendisine tam denk olmasa da hemen hemen onun kadar güçlü düşmanlarla çarpıştığını biliyoruz. Asya'dan ve boyunduruk altına alınan kuzeydoğu ülkelerinden gelen ganimetler ve vergi malları arasında; nefis biçimde yapılmış vazolar, güzel dokunmuş kumaşlar, savaş için donatılmış arabalar en az Mısırlılarınkiler kadar güzeldir. Daha sonra mükemmel hale getirecekleri sanatın ülkeye girmesini, Mısırlıların Batı Asya uluslarına borçlu olmaları, yine günlük kullanımda önemli eşyaların da Dicle kıyılarından gelmiş olması imkansız birşey değildir. Çok eski bir dönemde Asur'da bağımsız bir krallığın varlığını reddetmek, aslında neredeyse ülkenin insansız olup olmadığını sorgulamak anlamına gelir: Bu da Tevrat ve söylencelerin birleşik tanıklığına karşı çıkmak demektir. Belki hanedanlara ilişkin ya da imparatorluğun büyüklüğüne ilişkin kuşkular olabilir ama varlığına asla. Ülkenin yalnızca göçebe kabilerle dolu olmadığı Mısır anıtlarında Naharayna'ya (Mezopotamya) sık sık yapılan seferlerden bahsedilmesi ve o ülkeden getirilen ganimetlerin özelliklerinden kanıtlanıyor görünmektedir. On dört yüzyıl önce Mezopotamyalı bir kral, Kuşan-rişatayim İsrailoğullarını boyunduruk altına aldı.[109] Diğer krallar da çevre ülkelerde tahtlarının başındaydılar. Belki de bunların tümü Asurlulara vergi veriyorlardı. Ama Naharayna, Mısır fetihlerinin sahası içinde görünüyor çünkü, Mısır krallarının imparatorluk sınırlarını belli eden tabletleri o ülkede diktiklerinden çok sık söz edilir. Asur krallığının Asya'nın büyük bölümü üzerinde egemenlik kurduğu, hükmünü yaydığı, en parlak günlerini yaşadığı refah günleri gelene kadar, kendi sınırlarının ötesinde iyi bilinmediği çok büyük bir olasılıktır. Bu aynı zamanda Yahudi yazarlarının sessizliğini ve en eski Mısır yazıtlarında Asur isminin niçin olmadığını da açıklıyor.

Asur harfleri hakkındaki şu andaki sınırlı bilgimizle, Asur yazılarındaki kral isimleriyle Yunan ve Ermeni kralları listelerini özdeşleştirme girişimi çok yanıltıcı olurdu. Çok sık yapıldığı gibi hanedan krallarına dayanan bir liste yapmaya da kalkışmayaca-

109 Hakimler, 3-8 ve İsa'dan 1450 yıl önce Kenilerden bahseden Balam Asur gücünü tasvir eder (Sayılar 24-22.) Tekvin (14-1) bölümünde adı geçen El Asar kralı Aryok'un isim Ninyas'in torunu Anus veya Aralius'a olan benzediği için bir Asur kralı olduğu tahmin edilmektedir (Lenglet du Fresnoy, Methode, cilt I Sayfa 258) Manetho'ya göre ilk göçebe kralı Salathis Mısır'in doğu taşra illerini Asur'a karşı korudu

ğım. Yalnızca birçok yazarın Truva'nın çok eski bir zamandan beri Asur sömürgesi olduğuna ilişkin iddalarına göndermede bulunacağım. Memnon kuşatmadaki Truvalılara yardım etmek için Asur kralının gönderdiği 20 bin adam ve 200 arabanın başında görünüyor. Bu kral, Ktesias, Eusebius ve diğer yorumculara göre Teutames'di. Diodorus onun Ninus'tan doğrudan gelen krallar içinde yirminci, Eusebius yirmialtıncı, Ktesias yirmibeşinci kral olduğunu söylüyor. Onların tanıklığı yine bizi ve Ninova'nın kuruluş tarihini İsa'dan önce 2100 yıl geriye götürüyor. Plato'ya göre Truva Asur sömürgelerinin içindeydi.[110] Eusebius, eski yazarların eserlerinden alıntılar yaparak, Truva'nın Asur Krallığına bağımlı olduğunu söylüyor. Cephalion'un verdiği bilgiye dayanarak, Priam'ın kendisine yardım[111] etmesi için Asur İmparatoruna önerdiği şartları aktarıyor.

Nimrud'un en eski sarayının, Asur başkentine ismini veren Ninus tarafından kurulduğunu kanıtlama girişimi tamamıyla desteksiz değildi. Ama yine de ben Binbaşı Rawlinson'un yazılarda görülen isimle tarihteki Ninus ismini özdeş tutma eğilimine katılmakta ikircikliyim. Buna karşın böyle bir otoriteden gelen herhangi bir iddia düşünmeye değer mutlaka. Yazılarda görülen isim hatırlanacağı gibi şöyleydi: 𒀭𒀝𒀭 𒀀𒈾 𒀸𒌋.

Nimrud'daki harabeler ilk kez ortaya çıktığı zaman, bu yazıların hem kabartmalarda hem de tuğlalarda sık sık yinelenmesi gerçeğinden, bunların kralın ismi olması gerektiği sonucunu çıkarmıştım. Yazıları Binbaşı Rawlinson'a gönderdim. Üç dilli yazıtların Babilce sütunundaki bir kelimenin Persçe yazılmış Asur ismine olan büyük benzerliğinden, Nimrud yazılarında ülke isminin de yazılı olduğuna inanmaya başladı. Yazıların "Ben, Asur kralı" veya böyle bir başlıkla başladığını düşünüyordu. Yazıları başlatan soyağacı dizileri çözüldüğü zaman bunun bir isim olduğu kesin-

110 De Legibus, Eserler. 3. cilt. Tahmin edildiği gibi Ninus'un fethettiği ülkeler arasında, Frigya, Lidya ve Truva'nın da olduğunu söyleyen Ktesias'a katılmış olabilir. (Diodorus Siculus Eserler 2. Cilt.) Herodot'a göre Lidya'nın ilk Kralı Argon Ninus'un oğluydu ve Kandaules'ten önce 505 yıl hüküm sürdü. Bu iddianın güvenilirliği ne kadar az olursa olsun en azından onun zamanında bile Küçük Asya'daki Asur sömürgelerinden bahseden bir söylencenin olduğunu kanıtlıyor.

111 Diodorus Siculus. 1 2. Cilt. 22. Bölüm) Cephalion, Priam'ın Asur kralına şu şartları önerdi: Militari iv in regione tua a Græcis inuentibus appetitus sum, belluque certatum est varia fortuna. Nune vero et filius meus Hector extinctus erat, et aliorum multa proles acstrenua. Coiarum igitur vadido sub duce nobis suppetias mitte." (Eusebius. ex Interp. Armenia. a Mai. sayfa 41) Frigyalı Dares de Memnon ve Perslerin kumandası altındaki yardımcı askerlerin Priam'a gönderildiğini söylüyor.

likle ortaya çıktı ve Tekvin'deki[112] Aşur ismi ile bunun arasında bağıntı kurmanın hiç de anlamsız birşey olmadığı anlaşıldı. Daha sonra birçok yazıyı karşılaştırdıktan sonra

[113]

bu üç harften birincisi ve sonuncusu birbirine dönüşebildiğinden kelimenin aynı biçimde yazıldığını gördüm. harfinin değeri bağımsız kaynaklardan "n" olarak tahmin ediliyor ve harfinin de hemen hemen aynı ses değerine sahip olduğu sanılıyor.[114]

Harabelerin kendisi bu yapının kuruluşunu Ninus'a atfeder. Rivayete göre Asur başkentinin kurucusu ve isim babası Ninus'tur. Bu konuda ilk olarak tarafından kurulan Nimrud'daki kuzeybatı sarayının, şimdiye kadar Asur'da bulunan en eski yapı olduğu söylenebilir. Ninova'nın yerindeki büyük harabelerin tümü kısmen araştırıldığı için burada bu özellikleri taşıyan daha eski bir binanın olmadığı sonucuna da varılabilir. İkinci olarak, Castor'a göre; ikinci hanedanın en son kralı ya da en son krallarından biri -ki bu Abydenus'a göre Sarakos'tur- II. Ninus[115] olarak adlandırılıyordu. Hatırlanacağı gibi Nimrud'da bulunan en eski ve en yeni sarayların kurucularının isimleri ay-

112 Tekvin 10. Bap, 11. Ayet: "O topraktan Aşur doğdu ve Ninova'yı kurdu." Kelimenin onaylanmış okunuşu dipnotta verildiği gibi Asur'dur

113 Bu harf bazan harfi ile yer değiştirir. Bu kelimedeki tüm harflerin aynı biçimde kullanıldığı kuşku götürmezdir. Dr. Hincks harfinin ya bir isim ya da Asur ülkesi Athur'un kısaltılmış ismi olduğu görüşündedir. Ninova veya Athur'un ülkeden söz ederken ayrım yapılmaksızın birbirinin yerine kullanılması muhtemeldir Dr. Hincks harfinin aynı zamanda tarihsel ismi Ninova olan şehri de belirttiğini iddia ediyor

114 Dr. Hincks birleşik bir ünlü ve bir ünsüz ses için bir harf kullanıldığı zaman ünsüz bir harfin bunlara eklenebildiğini tahmin etmektedir. Metinde verilen kelimede aynı "n" sesine sahip üç harfin niçin bulunduğunun nedenini belki bu açıklayabilir. Metinde verildiği gibi bir harfin diğeri ile değiştirilmesi Asur yazısının incelenmesi ve çözülmesinde karşılaşılan en zor sorunlardan birisidir Birbiri ile değiştiği görülen bu harfler her zaman saf varyantlar değillerdir. Yani aynı sesçil değere sahip olduklarından, metinden de görüleceği gibi harfinin a sesini verdiği kuşku götürmezdir Kısmen hecesel olan yani ünsüzle birleşmiş bir ünlüye sahip olan harfler tamamen ünsüz seslerle birleşebilir ya da iki farklı işaretle yer değişebilir görünürler. Ama şimdiye kadar böyle değişiklikleri düzenleyen hiçbir kesin kural bulunamamıştır. Ama çok sık olarak bir yazının iki farklı biçimde yazıldığının birçok örneği vardır.

115 Bu II.Ninus'tan Excerpta Chronologica Euseb. apud Scal.'da bahsedilir Ayrıca Clinton'in Fasti Hellenici isimli eserinin 1.cilt.Ek; sayfa 265'teki seçilmiş otontelere bakın.

nıydı ve Nimrud'un güneybatı sarayının görünüşünden sarayın bitirilmeden yıkıldığına inanmak için yeterince neden vardı. Bu bakımdan bunun son Asur sarayı olduğu tahmin edilebilir. Üçüncü olarak Diodorus Siculus, Ninus veya Semiramis'in Babil'deki saraylarının duvarlarında, içinde kraliçenin bir pantere kargı fırlatırken, Ninus'un da bir aslana mızrak saplarken görüldüğü av sahneleri ile dolu kabartmalar olduğunu söylüyor. Kuyuncuk ve Horsabad'da bu tür kabartmalar bulunmamışken, Nimrud 'un en eski saraylarında yalnızca kabartma oluşturacak biçimde değil, önemli figürlerin giysilerine işlemeler olarak da av sahnelerinin girmiş olması dikkate değerdir. Dördüncü olarak; Ktesias ve diğer yazarlar, Ninus ve Semiramis'in Hindistan ve Baktriane seferinden bahsederler. Nimrud'da bulunan en eski saray dönemine ait dikilitaşın o binayı kuran kişinin oğlu tarafından dikildiği sanılmaktadır. Üzerinde de bu yüzden boyunduruk altına alınan halkın krala vergi olarak getirdiği Bactrian devesi, fil, gergedan gibi, orta Asya ve Hindistan'a ait tüm hayvanlar gösterilmiştir.

Onun babası veya büyükbabası yazıtlarda "Ninova kralları"[116] olarak adlandırılsa bile yine de Ninus'un[117] kendisi o şehri kurmuş ve adını vermiş olabilir. Eusebius, Ninus'tan önce gelen altı kral ismi sayar. Ama başkente Ninova ismini vererek, şehrin kurulmasını kesin biçimde Ninus'a atfeder. Bu kral, yakın zamanda bulunmuş olan anıtları ilk kuran ya da anıtsal kayıtları, yazıtları ve kabartmaları ilk kullanan kişi olmuş olabilir. Ya da Horoneli Musa'nın dediği gibi Ninus onların zaferlerini kıskandığı için kendisinden daha önce gelmiş olan bir hanedanın soyağacındaki yerini çıkarmış olabilirdi. Gelecek kuşaklara bu ırkın kurucusunun kendisi olduğunu göstermek, sanatların ve uygarlığın kökenini kendi dönemine atfetmek istediğinden atalarının tüm anıtlarını yok etmiş olabilirdi.[118] Ermeni tarihçinin bu iddiası, Asur'un en eski saraylarında düzeyi yüksek bir sanat anlayışı olduğu gözönüne alındığında tamamen yabana atılacak birşey değildir.

116 Dr Hincks, daha önce de bahsedildiği gibi bu ilk kralların ismini "Asur Kralları" olarak okur.

117 Onlar Belus Babius, Anebus, Arbelus, Chaalus ve Arbelus'tur Sanırım, Binbaşı Rawlinson yazıtlardaki kralın babası ve büyük babası için sırayla, Arbel ve Aneb isimlerinin okunuşlarından tatmin oldu.

118 Moses Chorensis, Eserler 1. Cilt. Bölüm 13. "Item et alias ejus rei rationes affert, utique Ninum superbia inflatum, suæque gloriæ cupidissimum, cum se unum summæ potestatis et fortitudinis ac bonitatis fontem atque originem haberi vellet, complures libros et historias antiquas rerum ubicunque egregie gestarum jussisse concremari; et de se tantum suisque temporibus conscribi" Nabunasser Babil'de tahta geçtiği zaman da aynı şeyin olduğu aktarılır

Daha önce söylediğimiz sözlerden şu sonuçlar çıkar:

Bir: Asur'da heykellerde, yazıların dilinde, kullanılan harflerde, mitolojik ve kutsal sembollerde çok farklı olan binalar bulunmuştur. Bunlar, bizi hiç değilse iki farklı Asur dönemi olduğu sonucuna götürür. Bundan başka, o farklı dönemlerde orada yaşayan insanların ya tamamen ayrı ırklar ya da aynı ırkın değişik boyları olduğunu ileri sürebiliriz. Nimrud'un ilk sarayı ile Kuyuncuk ve Horsabad yapılarının arasındaki zaman diliminde dil, din ve gelenek görenek bakımından çok büyük değişiklikler ortaya çıktığı için Asurlular, belki de Mısırlılar gibi yabancı ırklarla karışmışlardı.

İki: Anıtlardaki kral isimleri en eski ve en yeni yapıların kuruluşu arasında belki de birkaç yüz yıllık bir boşluk olduğunu kanıtlıyor.

Üç: İkinci Asur dönemi kabartmalarına girmiş sembollerden, en eski döneme ait yapılardaki harabelerde bulunan küçük nesnelerdeki Mısır özelliklerinden anlaşılmaktadır ki; en eski ve en yeni yapıların kuruluşu arasındaki dönemde Mısır'la fetih veya dostluk amaçlı çok yakın bir ilişki vardır: Mısır anıtları, belirli Mısır hanedanlarındaki kral isimleri, Nimrud'da bulunan fildişi tabletler, birçok Asur tanrısının Mısır Panteonu'na girmiş olması bu ilişkinin muhtemel başlama tarihini MÖ 14. yüzyıla götürür, bitişini de 9. yüzyıla getirir.[119]

Dört: Nimrud'un daha eski dönemlere ait sarayları daha sonrakiler kurulmadan önce zaten harabe halindeydi; bu sarayların yaklaşık olarak 14. Mısır Hanedanı döneminde yıkılmış olmaları olasıdır.

Beş: Asur'da iki farklı hanedanın olduğu ve Asur krallığının kuruluş tarihinin MÖ yaklaşık olarak 2000 yıllarına kadar gittiği en eski yazarların tanıklığından çıkarılabildiği gibi aynı zamanda Tevrat'ın kanıtlarıyla ve Mısır anıtlarının bize verdiği bilgilerle uyum içindedir.

Toplamaya çalışmış olduğum verilerden kesin bir sonuç çıkarıyormuşum gibi yapamam. Baştan beri benim amacım harabelerin incelenmesi ile elimize geçen gerçekleri okuyucunun önüne getirebilmektir. Kabul edilmelidir ki bu gerçekler bizi henüz bulduğumuz anıtların kesin olmasa da göreceli olarak hangi dönem-

119 Kuşkusuz, daha sonraki hanedanlardan gelen kralların Mısır'a yaptığı fetihleri bunlara dahil etmiyorum. Bunlar çok daha kesin tarihi kanıtlarla kanıtlanırlar, etkileri de çok iyi bilinir ve izlenilebilir.

den kaldığını belirleme konusunda hayli ileriye götürecektir. En azından bu yapıların, çok eski bir dönemden kalmış oldukları ihtimalini kabul etmek için yeterli dayanaklar olduğunu gösterdiğimi sanıyorum. Yine, şimdiye kadar yapılmış keşifler arasında, hanedan listeleri ve eski yazarların Ninova'nın kuruluşuna ilişkin olarak belirttikleri tarih ile çelişen hiçbir şey olmadığını da. Konu çok yenidir, Asur soyundan gelen halkın kendi kalıntıları ile yansıttığı birşey yoktur. Mısır'ın devasa harabeleri -yazılı ve heykelleştirilmiş kayıtları- uzmanlara, Romalılar ve Yunanlılar aracılığı ile bize gelen bilgileri geliştirme, genişletme ve düzeltme olanağı sağlamıştır. Ama şimdiye kadar Asur bize böyle malzemeler sunmadı. Bu tür malzemelerin yokluğu bizi Tevrat'ın irdelenmesine dayanan konularla dolu ve insan ırkının tarihi ile yakından ilgili bir araştırma dalını ihmal etmeye zorlamıştır. İleride yapılacak araştırmalar mutlaka yeni yapıların, yazıtların bulunmasını sağlayacak, bunlar da son üç yılda elimize geçmiş olan materyallere yığınlarca yeni şey ekleyecektir. O zaman şimdiye dek yapıldığı gibi Ktesias, Eusebius ve Syncellus gibi yazarların söyledikleri arasında çelişkiler var diye Asur Imparatorluğu'nun eskiliğini gösteren tüm kanıtların çıkarılması mümkün olmayacak, aynı zamanda Herodot'taki o kuşkulu ve dayanaksız bölümüne veya Tevrat'ta ilk Asur kralından bahsedilmemesine karşı yeni görüşler ileri sürülebilecek.

İKİNCİ BÖLÜM

ASURLARIN SAMİ KÖKENİ•NİNOVA'NIN YERİ•ŞEHRİN BÜYÜKLÜĞÜ•ASURLULARDA MİMARİ•İLK ŞEHİRLERİ•YAPI MALZEMELERİ•KERPİÇLER•SUMERMERİ•BOYALI DUVARLAR•ÇATI VE TAVAN•KEMERLENDİRME VE TONOZLAMA•DÖŞEME VE KANALİZASYON•BİR ASUR SARAYI TASVİRİ•HEYKELLEŞTİRİLMİŞ VE RESİMLEŞTİRİLMİŞ KAYITLAR•ASUR'DA BULUNAN YAPILARIN ÖZELLİKLERİ•DIŞ MİMARİ•ÖZEL EVLER•SÜTUNLARIN YOKLUĞU•ŞEHİR DUVARLARI•KULELERİ VE GEÇİTLERİ

Önceki bölümde Asurların yazıtlarının dilinin Sami veya Süryani-Arap lehçesi olduğu varsayılmaktaydı. Ama Asurlar'ın hangi ırktan oldukları sorusu bazıları tarafından hâlâ tartışmaya açık olarak düşünülür. Onların dillerinin özelliklerini kesin bir biçimde bilecek kadar yazılar hakkında yeterli bilgiye sahip olup olmadığımız da sorulabilir. Ama Keldani dili ile akraba olduğuna ilişkin varsayımı destekleyici epey dayanak olduğu gösterilmiştir. Ya da daha bilinen bir terim kullanmak gerekirse Semitik dillerin bir kolu olduğu büyük ölçüde doğrudur. Bu dilin Pers üç dilli yazıtlarındaki Babilce sütunun dili olduğu genellikle kabul edilir. Sütunun Asur yazılarındaki aynı formülü içermesi ile bu kanıtlanabilir. Örneğin, Persepolis'teki kral isminin önünde kullanılan kişi zamiri Nimrud'da da tamamen aynı şekilde bulunur.[1] Üstelik Baal veya Belus (tüm Sami ırklar arasındaki en yüce varlık), Nisrok ve Mylitta (Araplar arasında da çok yakın bir isimle bilinir.)[2] gibi Asur tanrı isimlerinin, Adramelek (Sanherib'in oğlu) gibi kral ailesinin üyelerinin, haremağalarının başı Rab-saris, kupa ta-

1 Yanı 𐎠𐎼𐎹 𐏁𐎢𐎽𐎢𐎹 𐎧𐎢𐎰𐎹 — (Kralın ismi) Eğer Dr Hincks'in tahmin ettiği gibi Van Yazıtlarının dili bir Hint-Avrupa lehçesi ise o zaman okbaşlı Asur-Babil çıvıyazıları bazı dillerin kolları olarak sınırlandırılamayacaklardır. Semitik ve bunun gibi.

2 Yanı: Alitta. Herodot. Eserler. 1.cilt. c 131

şıyıcılarının başı Rab-şake gibi Tevrat'ta bahsedilen devlet görevlilerinin isimlerinin de tamamen Sami kökenli[3] olduklarını biliyoruz. Abraham'ın Mezotopamya'dan ayrıldığı zaman konuştuğu dil İbraniceye çok benziyordu. Kendi ismi de zaten Semitiktir.[4] Üstüne üstlük aynı dilin bir lehçesi günümüzde bile Kürdistan'ın Kaldanileri arasında konuşulmaktadır. Onların eski Asurların torunları olduklarını varsaymak için bu çok iyi bir nedendir.[5]

Aynı zamanda eğer tam anlamıyla derdimi anlatabilirsem, anıtların sergilediği Asur zevkinde ve ustalığında tamamıyla Semitik birşey var. Kuşkusuz bu sadece bir kurmaca ama Asya'nın üzerinde farklı dönemlerde egemenlik kurmuş bu üç muhteşem ırkın kendilerine özgü özellikleri derin düşünen hiçbir yolcunun gözlerinden kaçamazdı. İlk olarak İbrani, Arap veya Süryani olsun parlak hayal gücüyle, kişinin zekasını ve özgürlüğünü etkileyebilecek her türlü baskıdan nefret eden Sami ırkı vardır. İster konuşmalarını isterse el işlerini süslesin en güzel kelimeleri bulur, en

3 Bunların yalnızca Asur ünvanların İbranice çevirileri olması da mümkündür. Tevrat'taki 2. Krallar bölümünde, 18. Bap 26. Ayet üzerinde bir tartışma açılmıştı: Elyakım Asur kralının memurlarına: "Hizmetçilerinizle Süryanice konuşun, biz anlarız o dili" demiştir. Bu bölümden Asur dilinin Suriye'de yaygın olan dile benzediği ve sonuç olarak semitik bir lehçe olduğu sonucu çıkmaktadır.

4 Mısır anıtlarında Mezopotamya'nın ismi Naharayna'dır. Yani iki ırmak arasındaki ülke. Bu yalnızca Sami kökenli bir kelime değil aynı zamanda Semitik çoğul biçime de sahip. Bu yüzden o bölgede oturan insanların hiç değilse Sami kökenden geldiklerini de çıkarabiliriz. Mezopotamya'nın İbranicedeki söylenişi Aram Naharaym'dır

5 Tevrat'ın Kazdim'i (Casdim) Keldanilerin kökeni geçtiğimiz yılların en çok tartışılan konularından birisidir. Onların İskit ve Hint-Avrupa soyundan geldiklerine ilişkin görüşleri dikkatli bir biçimde inceledikten sonra, eski görüş olan onların Sami veya Süryani-Arap kökenli olduklan fikrinden şüphe etmeye başladığımı itiraf etmeliyim. Onların Sami kökenli olup olmadığını sorgulayan ilk bilim adamları Alman dilbilimcileri idi. Michaelis onları İskit, İskölezer, İskölevenyen yaptı. Aristo'nun bir öğrencisi, çok ünlü bir filozof Dicæarthus'a göre; onlar önce Cepheus'tan (Sefe'den) Cephen (Sefen) daha sonra Ninus'tan sonra 14. kral olan Kaldeus'tan Kaldeliler ismini aldılar. Bu Kaldeus Fırat yakınlarında Babil'i kurdu ve içine Kaldelileri yerleştirdi. (Stephanus, Dict. Hist. Geog) Bu aynı zamanda Kaldelilerin kökenine ilişkin soruyu ortaya çıkaran İşaya'daki bölümü de doğrular: "İşte Keldanilerin vatanı; Asurlular ıssız yerlerde yaşayan onlara burayı kurmadan yoktular; ondan sonra kuleler diktiler, ondan sonra da saraylar kurdular." (İşaya: 23. Bap, 13. Ayet.) Asuri gibi Keldani teriminin kullanılışı da çok muğlaktır. Farklı dönemlerde, bazan Fırat ve Dicle nehirleri ile sulanan Ermenistan dağlık bölgesinin güneyini kaplayan tüm ülkeye, bazan onun bir parçasındaki yaşayan bir ırka son olarak da bir ruhban sınıfına verilmiş olarak görünür. Keldanilerin çok eski bir dönemde şehirlerde yerleşmiş olduklarını Tekvin'den öğreniyoruz. (11. Bap, 31 Ayet.) Çünkü Abraham, Keldanilerin Ur şehrinden geldi. Ama Ur'un pozisyonu Ninova'nın kuzeyinde mi güneyinde mi olduğu, yoksa bunun Edessa (modern Urfa) mı Orhe mi ya da coğrafik pozisyonu tahmin edilebilecek diğer bir şehir mi olduğu hâlâ tartışmalı bir konudur ve eğer çözülecekse bile yakın zamanlarda olmayacak gibi görünmektedir. Judith'deki bir bölümde (5. bölüm, 6 ve 7 Ayetler) Yahudilerden Keldanilerin soyundan gelenler olarak bahsetmesi çok çarpıcıdır.

nefis biçimleri tasarlar; yaptıkları çanak çömlek bu özellikleriyle diğerlerinden hemen ayrılır. Sözü edilen kendine özgü tat kap kacaklarında bile görülür. Bu ırk bizim hayal gücü dediğimiz şeye sonuna kadar sahiptir. Şehirde veya çölde yaşayan, yoksul, cahil bir Arap bile günlük gereksinimleri için çamurdan öyle bir testi yapar ki onu her bakımdan Roma ve Yunan vazolarıyla rahatlıkla kıyaslayabilirsiniz. Daha az çarpıcı olmayan birşey de aynı şeyin atalarının üçbin yıl önce diktikleri anıtlar için de geçerli olmasıdır. Eğer konuşursa, dilinden bal damlar; ateşli ve yerinde konuşmasını çok iyi bilir. Betimlemeleri hem doğru hem de canlıdır. Kendine özgü tuhaf bir gülüşü vardır. Bu meziyetlerin hepsine doğuştan sahiptir. Onları daha fazla geliştirmeye, ileri götürmeye hiç çalışmaz; onları bir kurala indirgemek gerektiğini ya da bir standarda göre ölçmeyi filan hiç bilmez. Şimdi bu yetenek nasıl ondaysa, bilinmeyen bir zamanda, ondan önce ölmüş atalarında da aynı şekildeydi. O zamandan beri belki çok az değişiklik oldu ama ilerleme hiç olmadı.

Diğer yandan Hint-Avrupa ırkları denen Yunan ve Romalılara bakalım: En güzel biçimleri diğerlerinden alıp uyarlayacaklardır; sanat biçimlerini kendi kendilerine yarattıkları çok kuşkuludur. Ama onlar hep o güzelliğin nedenini ararlar; onları çözümleme ile bazı kurallara indirgerler; birşeyler ekler veya çıkarırlar ödünç aldıkları şeyi süreç içinde öylesine geliştirir ve değiştirirler ki artık ilk ödünç alınan olarak onu tanımak mümkün değildir. Birisine çok doğal olarak görünen şey diğerine derin bir düşünce ve araştırmanın sonucu olarak gelir. Bu ırktan eğitimsiz birine bir vazo yaptırsak en kaba ve ilkel biçimlerde bunu gerçekleştirir ya da arkadaşlarına hitap etse; tedirgin ve kaba bir biçimde konuştuğu yetmiyormuş gibi akla en kolay gelen benzetmelerle bunu destekler.

Üçüncü ırkımız, İskit, Türk veya Tatar olsun, hayal gücünden yoksun, neden-sonuç ilişkilerini çıkarmaktan uzak, tehlikeye düşünmeden atılan, bütün rakiplerini küçümseyen ve kendisine karşı olan herkesi ezip geçmeye her an hazır Moğol ırkıdır. Büyük fatihtir. Tarih onun ismini kaydettiği andan itibaren bu onun en karakteristik özelliği olarak süregelmiştir. Emretmek ve zulmetmek için doğmuştur sanki; sonraki dönemlerde olduğu gibi insan ırkının emekleme dönemlerinde de, uzak dağlardan çıkıp gelen Orta Asya'nın çorak bozkırlarını aşan en zengin, en kudretli veya en uygar toplumların üzerine çöken bir karabasan olarak

görüyoruz onu. Şiddeti kendine özgü bir hak ve ayrıcalık olarak önüne gelene kullanmaktan kaçınmaz. Sözünü ettiğim despot paşa, şehirde yaşayan insanlar onu davetsiz bir misafir, barbar bir kişi olarak görürken ve aynı zamanda başları önde titrerken, o hiçbir şey olmamış gibi orayı yönetmeyi sürdürür. Çocukluktan beri bu özellik vardır kendilerinde. Yedi yaşında bir çocuk bir erkeğin özelliği olan buyurmaktaki vakar ve kendine güvene sahiptir. Artık Moğol Avrupa'nın buluşları ve kaynaklarının önünde yenilmelidir diyor insan ama en uzak çağlardan beri belli aralıklarla daha önce de yaptığı gibi, diğer ırkların üzerine yürümeyeceği bir zamanın gelmeyeceğini kim söyleyebilir? Ama Sami ve Hint-Avrupa ırklarını belirleyen entellektüel niteliklerin hiçbirinin onlarda olmadığına dikkat edin. Eğer Moğol ulusları yeryüzünden süpürülmüş olsalardı, onların eskiden yaşadığını gösteren tek bir anıt bırakmamış olacaklardı; ne edebiyatları, ne hukukları, ne de kendi isimleri ile anılacak sanatları vardı. Eğer büyük yapılar dikselerdi, kendilerinden öncekilerin ya da fethettikleri ulusların yaptıklarını kölece bir mantıkla izlerlerdi. Nüfusu hep azalttılar, hiç çoğaltmadılar. İster Herodot'un yazdığı İskit istilası olsun isterse Timurlenk'in büyük yürüyüşü, yine dökülmüş kan izleri, aşılıp gelmiş büyük vahalar görürüz. Ne bir anıt ne bir tarihi yapı gözümüze çarpar.

Bunlar teoriden başka birşey değiller belki. Yine de bu üç ırkın şimdiki durumlarının karşılaştırılması ile sağlanacak kanıt bile bunları reddetmemize imkan vermez. Dünyanın hiçbir yerinde kendine özgü nitelikler arasındaki çelişki, üç ırkın çok yakın ilişki içinde bulunduğu, karışık bir şekilde ülkenin nüfusunu oluşturdukları halde yine de kan bakımından ayrı olduğu, Doğu'dakinden daha çarpıcı bir şekilde yansımamıştır. Gerçekler o kadar somuttur ki sıradan bir gezgin bile bunları görmekten kaçamaz. Bu halk arasında yaşayanlar her gün bunları farketmektedir; Arap, Yunan ve Türk fiziksel özelliklerinden derhal tanınırken aynı zamanda kişilik özellikleri veyaptıkları işlerle de hemen ayırdedilirler.[6]

6 "İnsanoğlunun Fiziksel Tarihi Üzerine Araştırmalar" isimli çarpıcı ve değerli kitabında Dr Prichard insan ırkının bu en büyük kollarından birisinin kendine özgü özelliklerine işaret etmiştir ve demiştir ki: "İnsan ırkları arasında Süryani-Arap ulusları en mükemmel fiziğe sahip ırklar arasındadır. Çeşitli ulusların anotomik ve bedensel özelliklerini geniş ölçüde araştırmış olan tanınmış modern bir yazar, Süryani-Arap kabilelerine ait vücut dokusunun, bünyesel yapıda çok daha mükemmel bir gelişmeyi ortaya çıkardığını, insanlık ailesinin diğer ırklarında bulunanlardan daha çok düşünsel yeteneklere açık olduğunu iddia et-

Neyse biz konumuza dönelim ve Ninova'nın yerinin tatmin edici bir şekilde doğru olarak belirlenip belirlenemediğini araştıralım. Dicle'nin doğu yakasında kurulmuş olduğu kuşku götürmez. Ktesias ve ona katılan birkaç kişi Ninova'nın yerini Fırat üzerinde bir yere yerleştirdikleri halde, Tevrat'ın, eski coğrafyacıların ve rivayetlerin birleşik tanıklığı o yazarın ya da onun metnini yanlış kopyalayan ya da yorumlayan kişinin[7] bir hataya düştüğünü tamamen kanıtlar. Strabo, şehrin Dicle ve Lycus ya da bu nehirlerin kesişme noktasındaki Büyük Zap üzerinde kurulmuş olduğunu söyler. Ptolemy de, Lycus üzerine yerleştirir onu. Yalnızca bu kanıt bile onun gerçek pozisyonunu belirlemeye ve onun Nimrud harabeleri ile aynı olduğunu kanıtlamaya yeter.

Yunus Peygamber'in mezarını Musul'un karşısındaki nehrin sol kıyısına götüren rivayet Kuyuncuk ve Nebi Yunus'un da içinde olduğu höyükler yığınından oluşan dörtgenin Ninova'nın eski yeri olduğu yanılgısına götürdü insanları. Aslında bu harabeler kendi başlarına alındığında Strabo'ya göre Babil'den bile daha geniş bir şehrin yeri olamayacak kadar küçük bir yer kaplıyorlardı.[8] Diodorus Siculus'un verdiği boyutlara göre büyüklüğü dörtgenin uzun kenarları boyunca 150 stadia* kısa kenarları boyunca 90 stadia kadardı. Tüm alan ise 480 stadia ya da 60 mildi.[9] Yunus'un kitabında: "Üç günlük yolculuktan sonra gelinebilen koca bir şehir"[10] olarak nitelenir. Sağ elini sol elinden ayıramayan kişilerin sayısı yüz yirmi bin olarak geçer. Bu sayının kimi kastettiği, sağını solunu bilmeyen çocuklara mı yoksa tüm nüfusa mı yönelik olduğu konusunda araştırmalarımı sürdüreceğim.[11] Bütün bunlar

miştir. Süryani-Arap halklarının entellektüel güçleri tüm çağlarda insan yeteneklerinin en yüksek derecede olanlarını bile içinde barındırmayı başarmıştır." (Dördüncü cilt, sayfa 548) Yine "Uygar dünyayı bölen tektanrıcılığın bu üç büyük sisteminin de aralarında tanrının birliğini savunan peygamberler ve papazların da olduğu Sami kökenli halklardan gelmesi çok dikkat çekici birşeydir." (Dördüncü cilt, sayfa 549) Süryani-Arap veya Sami ırkları ile ilgili bu görüşler doğruysa biz de insanlık ailesinin diğer kollarında da benzer karakteristik özelliklen hiç de çelişmeden araştırabilinz. Ben inanıyorum ki konunun titiz bir şekilde araştırılması, bu üç büyük ırkın durumu ve tarihi benim metinde belirttiğim görüşleri doğrulayacaktır

7 Herodot, I. i. c.193 ve I.ii. c 150; Pliny, Eserler 16.cilt, c.13; Strabo 1.16. Bölüm, Ammianus Marcell. I 23. Bölüm. c.20

8 Strabon, Eserler 16. Bölüm.

* Stadia: 185 metre olan eski bir uzunluk ölçüsü birimi. (-ç.n.)

9 Ya da bazı hesaplamalara göre 74 mil.

10 Yunus: 3- 3

11 Yunus'taki bu sayılar nüfusun beşte birini oluşturduğu hesaplanan çocuklara atfedilmektedir. O zaman şehrin toplam nüfusu 600 bin olarak hesaplanır.

çok açık olarak şehrin çok büyük olduğunu, çapı yalnızca beş mil olan Musul'un karşısındaki kalıntıların onun yerini karşılamış olamayacağını gösteriyor. Bir Doğu şehrinin boyutları bir Avrupa şehri gibi üzerinde yaşayan insanları ile orantılı değildi. Londra veya Paris kadar geniş bir yer her ikisindeki nüfusun üçte birine bile mekan olmamış olabilirdi. Doğu'da ilk dönemlerden beri yaygın olan kadınların yaşadığı evlerin erkeklerinkinden ayrılması adeti[12] neredeyse her aile için ayrı bir evi vazgeçilmez hale getirdi. Tıpkı şimdi bir Türk şehrinde olduğu gibi baba ve oğul gibi çok yakın ilişkilerden oluşması dışında bir çatı altında birden fazla ailenin barınması eski Asur Krallığı zamanında da seyrek görünen birşeydi muhtemelen. Bundan başka, bahçeler ve ekilebilir araziler şehir duvarları ile çevriliydi. Diodorus ve Quintus Curtius'a[13] göre bahçeler ve meyve bahçelerinden başka, bir kuşatma halinde tüm nüfusu yaşatmaya yetecek kadar mısır ekmek için Babil'in çevresinde yeterince yer vardı. Yunus'taki, duvarların içinde sığır sürüleri olduğu[14] ifadesinden onlar için otlaklar olduğu da çıkarılabilir. Şam, İsfahan gibi Doğu'nun birçok şehri böyle kurulmuştur; eğer Avrupa şehirlerine uyguladığımız kurallar baz alınarak hesaplanırsa, onların nüfusları ile şehrin kapladığı büyüklük arasındaki orantı çok dengesizdir. Büyük ihtimalle Ninova ve Babil de bu bakımlardan Şam ve İsfahan'a çok benziyordu.

Şimdiye kadar bulunmuş olan harabeler, Dicle'nin Zap'la birleştiği yerin yakınlarında çeşitli dönemlere ait bina kalıntılarının olduğunu ve ilk ve son sarayın kuruluşu arasında birçok yıl hatta yüz yıl geçmiş olması gerektiğini gösterdi. Eğer yalnızca kendi bulunduğu yeri işaret etmiyorsa, Nimrud'daki harabelerin Ninova şehri sınırları içinde olduğu Strabo ve Ptolemy'nin sözleri ile kanıtlanmış görünüyor. Onlara göre şehir Lycus üzerinde kurulmuştu. Bu aynı zamanda ilk Arap coğrafyacıları tarafından günümüze aktarılan rivayetlerle de desteklenmektedir. El Yakuti ve di-

12 Ester'in kitabından, ilk Persler arasında da var olan böyle bir adet olduğunu öğreniyoruz. Bununla birlikte kadın ve erkek arasındaki ilişki Müslümanlığın yayılmasından sonrasına göre daha az sınırlıydı. Kadınların devletin resmi şenliklerine katılmasına bile izin verilirdi, erkeklerden ayrı bir çeşit haremde yaşarlarken burada, yabancıları kabul edebilirlerdi.

13 Didorus Siculus, Eserler. 2.Cilt. 9.Bölüm. Quintus Curtius. 5. cap.1 "Ac ne totam quidem urbem tectis occupaverunt; per xc. stadia habitatur nec omnia continua sunt: credo quia tutius visum est, plurimis locis spargi; cetera serunt coluntque, ut, si externa vis ingruat, obsessis alimenta, ex ipsius urbis solo subministrentur."

14 Yunus 4 11.

ğerleri Selimiye yakınlarında Asur ismini taşra iline vermiş Athur harabelerinden söz ederler. İbn-i Said açıkça Kudüs'ü[15] yıkan Asur krallarının şehir kalıntıları olduğunu söyler. Daha önce gösterildiği gibi şimdi bu harabeler hem Nimrud hem de Athur olarak adlandırılırlar. Bilinen tüm Asur harabelerinin incelenmesinin sağladığı kanıt Nimrud'un Ninova olduğunu gösterir. Varolan anıtlardan[16] görünmektedir ki şehir aslında bu höyüklerin kapladığı yerde kurulmuştu. Dicle ve Zap gibi iki büyük nehrin kesişme yerinden daha uygun bir yer seçilemezdi. Başhöyüğün kuzeybatı köşesindeki büyük yapı muhtemelen tapınak, saray ya da tapınak-saraydı. Daha küçük evler çevresine dağılmış olmalıydı. Hemen yakınlarda içinde krala eğlence olsun diye her türlü av hayvanının beslendiği bir park ya da diğer ismiyle cennet vardı. Duvarlar ve kulelerin oluşturduğu bu kapamanın dış çizgileri ana harabelerden itibaren uzanan alçak höyüklerin hatları boyunca şimdi bile izlenebilirdi. Daha sonra gelen krallar bu ilk yapıya başka yapılar eklediler ve merkez sarayı onun kıyısında kuruldu. Zaptedilen ülkelerden yaptırılan zorunlu göçler, imparatorluğun istikrarlı büyümesi ve refah düzeyinin yükselmesiyle nüfus arttıkça şehre yapılan eklemeler de arttı. Yeni bir hanedanın başı olan ya da ününü yeni bir yapı kurarak yaymak isteyen kral daha uzak bir yer seçmiş olabilirdi. Gittikçe yayılan şehir, sonunda şimdiki ek saraylara kavuşmuştu. Ninova'da durum aynı şekilde gerçekleşmiş görünmektedir. Nimrud şehrin asıl yerini temsil eder. Onun kurucusunun oğlu, birinci yere bizim merkez höyüğünde kalıntılarına sahip olduğumuz ikinci bir saray ekledi. Sözü edilen saraydaki tuğlaların üzerindeki yazıların da kanıtladığı gibi bu oğul şimdi Başıka'nın büyük höyüğünün kapladığı yapıyı da kurmuştu. Kalah Şergat şehrini kuran da aynı kişiydi. Benzer şekilde daha sonra gelen kral Nimrud'daki saraylara yapılar ekle-

15 Yakut, Mucemul Buldan ismli coğrafik eserinde "Athur" başlığının altında şunları söylüyor "Musul şimdiki ismini almadan önce Athur olarak, kimi zaman da bir kaf ile Akur diye adlandırılmıştı. Bu ismin El Cezire'nin (Mezopotamya) eski ismi olduğu söylenmektedir Şehir, harabelen Musul'un yaklaşık sekiz fersah doğusundaki küçük kasaba Selimiye'nin kapılarından görülebilen bir şehrin adından dolayı böyle anılıyordu. Yine de Allah bilir doğrusunu." Athur veya Akur isimli harabe şehire ait aynı not "Selimiye" başlığının altında da görülür Abulfeda da şöyle diyor "Musul'un güneyinde harabe şehir Atur'un yakınındaki Dicle'ye Küçük Zap? akar Reinaud'un baskısında (Cilt I Sayfa 289 Not 11) İbn-i Said'den yapılmış şu alıntı vardır "Şimdi harabeler içinde olan Athur şehrinden Tevrat'ta söz eder Orada Jarussalem'i yok eden krallar otururdu." Bu notlar için Binbaşı Rawlinson'a müteşekkirim.

16 Kralların soyağaçlarına ve isimlerine ilişkin özdeşleştirmeler için önceki bölüme bakın

di ve bu olayı höyüğün güney yüzündeki üst odalardaki döşeme bloklarının üzerine kaydetti. Çok sonraki bir dönemde daha eski sarayların çoktan harabeye döndüğü bir zamanda Horsabad ve Karamles höyükleri ile yerlerini belli eden yapılar kuruldu. O yapıların kurucusunun oğlu geleneği bozmayarak, bu yapıları büyüklük ve ihtişamda geride bırakan Kuyuncuk'taki büyük sarayı kurdu. Bu kez onun oğlu Nimrud'da bir başka yapı daha kurmaya girişti. Önceki saraylar daha önce de sözünü ettiğim gibi çok uzun zamandan beri terkedilmiş, yıkılmış ya da büyük bir toplumsal değişim -belki imparatorluğun çöküşü ya da başkentin yıkılışı- gerçekleştiği için tamamlanmadan kalmıştı.

Yunus'un kitabında ve Didoros Siculus tarafından verilen boyutlara şehir şu anda sahip görünmektedir. Karenin köşeleri olarak Nimrud, Kuyuncuk, Horsabad ve Karamles'in dört büyük höyüğünü alırsak dört kenarın birbirine olan uzaklığının coğrafyacının 480 stadia'sıyla ya da Peygamberin[17] üç günlük yolculuk ölçüleri ile tamamen uyuştuğu görülecektir. Bu bölge içinde bir çok büyük höyük vardı. Asur'daki başharabelerin de içine dahil olduğu höyükler arasında; Karakuş, Başıka Bazani, Hüseyni, Telyara vb sayabiliriz. Bu bölgede toprağın yüzeyinde çanak çömlek parçaları, pişmiş tuğlalar ve diğer parçalar etrafa dağılmıştır.

Halka ait bu muazzam yapıların arasındaki yer tabii ki bahçelerin ortasında duran özel evlerle doluydu. Birbirinden uzak yapılmışlardı ya da hatırı sayılır büyüklükteki bahçeleri ve hatta ekilebilir arazileri çevreleyen caddeleri oluşturmuşlardı. Bu tür binalardan niçin hiç kalıntı olmadığı sorusuna kolayca cevap verilebilir. Tıpkı şu anda ülkede olanlar gibi neredeyse tamamen kerpiçlerden yapılmışlardı ve bir kez terkedildikten sonra hemen yok olmaya, çürümeye başlıyorlardı. En büyük saraylar da eğer duvarları belli etmek için sumermeri bloklardan yapılmamış olsalardı büyük bir ihtimalle keşfedilmeden kalmış olacaklardı. Bununla birlikte bir zamanlar yukarıda tasvir edilmiş olan yerde, binaların yayılmış olduğunu göstermeye yetecek kadar kanıt vardır. Çünkü her yerde görülen birçok küçük höyükten başka, nere-

17 Kuyuncuk'un kuzey ucundan Nimrud'a kadar olan uzaklık yaklaşık olarak 18 mil, Nimrud'dan Karemles'e 20 mildir Bu ölçüler Didorus'un uzatılmış dörtgen olarak verdiği alanın ölçüleriyle tamamen uyuşmaktadır Doğu'daki günlük yolculuk yirmi mildir Bundan hareketle Yunus'un üç günlük yolculuğu bize şehrin çapını vermiş olur Bu ölçülerin tamamen uyuşması çok çarpıcı birşeydir Bu alanda Heraclius ve Rhazates (M. S. 627) yılında savaşmışlardı. "Şehir ve harabelen çok uzun zamandır görülmüyordu: boş yer iki ordunun manevralarına yetecek kadar genişti." (Gibbon. Decline and Fall Bölüm 46

deyse tek bir çiftçi yoktur ki pulluğunu toprağın üzerinde sürerken, eski evlerden kalan bir ize, kalıntıya rastlamasın. Şehrin her bir semtinin kendi ismi olmuş olabilirdi; bu bakımdan Sasacus'un kendini yok ettiği Evorita Sarayı, Ksenophon'un Larissa ve Mespila sarayları sırasıyla Kuyuncuk ve Nimrud harabelerini işaret ediyor olabilirdi.[18]

Varolan harabeler gösteriyor ki Ninova'nın en büyük olduğu zaman ikinci hanedanın krallarının yönetimde olduğu dönemdi. Yani Tevrat'ta bahsedilen krallardı bunlar. O zaman Yunus orayı ziyaret etti, onun muhteşem büyüklüğünü anlatan öyküler Batı'ya yayıldı ve bunlar Yunan yazarlarının bizlere devrettiği bilgiye kaynak olan rivayetleri oluşturdular.

Önceki sayfalarda anlatılan harabelerin Ninova ile özdeşleştirilmesinde bundan başka bir yol bilmiyorum. Tabii aynı isme sahip bir başka şehir olmadığını ve tıpkı Babil gibi bir kez yıkıldıktan sonra yeni bir yer üzerinde kurulmadığını varsayarsak.[19] Bu durumda Nimrud ve Kuyuncuk farklı dönemlerdeki şehirleri temsil etmiş olabilirler ama aynı isimle. Çünkü gösterdiğim gibi, Kuyuncuk sarayı tarihin çok iyi kanıtladığı Ninova'nın kuruluşundan çok sonra yapılmış olmalıydı. Horsabad'ın pozisyonu, nehire olan uzaklığı ve büyüklüğü büyük bir şehrin yalnızca yerini işaret ettiği fikrinin önüne geçiyor. Kuyuncuk ve Horsabad'daki saraylar yerlerinde dururken, Nimrud'daki en eski sarayın çoktan kurulmuş olması gerektiğinden, muhtemelen daha önceki binalar yıkılmış olsa da şehrin eski yerleşim yerinin kalıntılarının üzerinde olması gerekirdi.

Ninova'nın yerine ve büyüklüğüne ilişkin kanıtları böylece gösterdikten sonra, onun nasıl kurulduğunu, Asurluların ne gibi bir mimari bilgiye sahip olduklarını irdelemek sıkıcı birşey olmayacak sanırım.

Bir halkın mimarisi üzerinde yaşadığı ülkenin ona sağladığı malzemelere ve yapılacak binaların çeşitlerine bağlıdır. Bu kitap boyunca eski Asur'un harabe binalarını anlatırken verilen bilgi, onların bildiğimiz ulusların yaptıklarından birçok bakımdan farklı olduklarını göstermeye yeterlidir. Bu kadar üretken, sanat

18 Daha önce Ksenophon'un Larissa'sının Mespila ile arasında olan uzaklığa ilişkin verdiği bilginin Nimrud harabeleri ile her açıdan uyuştuğundan ve Kuyuncuk'tan uzaklığı ile de çelişmediğinden bahsetmiştim. İki fersah olan Larissa'nın duvarlarının çevresi Nimrud'daki dörtgenin çevresi ile neredeyse tamamen uyuşuyor

19 Larisa ve Nimrud'u Resen ile özdeşleştirmeye çalışmak, sanırım şimdi geçerliliğini yitirecek.

dallarında böyle hünerli, büyük eserler yaratmaya can atan Asurlular eğer Mısır veya Hindistan gibi, taş, kıymetli granitler ve mermerler bakımından çok zengin olan bir ülkede yaşamış olsalardı, hiç kuşku yok ki eğer onları geçemeseler bile kesinlikle o ülkede yaşayan insanların yapmış oldukları koskoca piramitlere, simetrisi mükemmel kayadan yapılmış muhteşem saraylara ve tapınaklara eş değer yapıtlar ortaya koyacaklardı. Ama onların belli başlı yerleşim birimleri Dicle ve Fırat'ın suladığı alüvyonlu ovalardı. Tüm ülkeye bereket yayan uzak illere hızlı ve kolay bir ulaşım sağlayan bu büyük nehirlerin kıyılarında ilk şehirlerini kurdular. Dört bir yanlarında ta Ermenistan tepelerinin eteklerine varıncaya kadar tek bir yükseltiyle bozulmadan, dümdüz geniş ovalar alabildiğine uzanıyordu.

Yapı sanatında henüz bir gelişme olmadığı bir dönemde yapılan bu ilk barınaklar muhtemelen bir kattan daha yüksek olmayan basit evlerdi. Bu bakımdan yöneticinin mekanı da en bayağı kulübeden pek farklı değildi. Ama yakın bir zamanda tanrıların tapınakları, kralların sarayları aynı zamanda ulusal kayıtların tutulması için arşiv büroları gibi gereksinimlerin zorlaması ile dört bir yanı çeviren mütevazı evciklerden çok daha geniş yerlere açılmak gerekti. Savunma gereksinimleri, tehlike zamanında insanların sığındıkları ya da garnizonun sürekli ikametgahı kalenin, şehrin üzerinde yükseltilmesini ve düşmana karşı en iyi direnebilecek imkanları sağlayacak şekilde kurulmasını zorunlu kıldı. Ülkede doğal bir yükselti olmadığından halk yapay tepeler yapmak zorunda kaldı. Böylece zamana meydan okuyan, dorukları çimenlerle kaplı, yüzeylerinde pulluk izleri olan geniş sağlam tepeler Asur ovalarında sanki gerçek tepelermiş gibi yükseldiler.[20]

Gelin şimdi, suyun bol, toprağın tarım için işlenmeden önce de bereketli olduğu, çiftçinin emeğine epeyce karşılık vaad eden, güzel bir yer arayan insan ırkının ilkel ailelerinden birisinin göçünü gözümüzde canlandıralım; kuzeyde yeni yerleşim yerleri kurmak için Şinar toprağından çıkan Nimrud'u izlemiş olabilirlerdi.[21] Ya da Keldani tarihçiye göre de Asur'un kurucularının geldiği Ermenistan dağlarından inmişlerdi buraya.[22] İster güneyden gelsinler isterse kuzeydeki dağlardan inmiş olsunlar, bu bü-

20 Dağlık bir ülkede yaşadıkları halde yapay bir platform oluşturup doruğuna bir yapı kurma Aztekler arasında da gelenekti.

21 Tekvin 10-11

22 Kısthurus ve onun taraftarları. Keldani kahramanının tarihi ile Tevrat'taki Nuh Peygamber arasındaki benzerlik çok çarpıcıdır

yük nehirlerin kıyılarına gelene kadar, böyle büyük bir toplumun gereksinimlerini karşılamaya yetecek kadar su bulamamışlardı. Batısında Dicle ve güneyinde Zap ile sınır olan bu ova bereketliliğinden ve bu iki soylu ırmağın sulama imkanlarından dolayı önce bir dinlenme yeri olarak seçilmiş olabilirdi. Daha sonra Doğu dünyasının başkenti olmaya yazgılı büyük bir şehrin temelleri burada yükseldi.

Yapı malzemeleri hem yakındı hem de onları hazırlamak için çok büyük bir zahmet veyaratıcılık gerektirmiyordu. Alüvyonlu olan toprak, bol veyapışkandı. Yapıcılar, onu su ile ıslatıyorlar, içine biraz, çamur daha sıkı tutsun diye kıyılmış saman katarak, kare biçimlere bölüyorlardı ki güneşte kuruduğu zaman kerpiç olarak kullanılabilsin. O iklimde bu işlem ancak iki üç gün sürerdi. İlk yapı malzemeleri işte böyleydi. Bunlar bugün bile yalnızca aynı ülkede kullanılmaktadır. Bu tür kerpiç yapma biçimi Sançonyaton tarafından da anlatılmşıtır.[23] Çıkış'ta da bundan bahseden ayetler vardır.[24] Çünkü Mısırlılar Yahudi esirlere sıkıntı vermek için o olmaksızın kerpiçlerin biçimlerini koruması ve tutması mümkün olmayan samanı vermemeye başlamışlardı.

Halkın oturacağı barınaklar hızla kuruldu; nehir kıyısındaki ağaç dalları da çatı olarak iş gördüler. Şimdi sıra, saldırı durumunda barınabilecek bir yer hazırlamaya veya liderlerinin yaşayacağı bir ev ya da tanrıları için bir tapınak yapmaya gelmişti. Önce binanın üzerine kurulacağı ve uzaktan bakıldığında bile görülebileceği yüksekçe bir platform yapmak gerekliydi. Bu yükselti alelacele toprakları yığarak değil, sistemli bir şekilde kerpiçlerden yapıldı. Böylece on-oniki metre yüksekliğinde bir platform oluşturuldu ve üzerine krallara ait kutsal tapınak yapıldı.[25]

23 Sançonyaton'a göre (Cory'nin Parçaları) Surlular kerpiç yapma ve kulübe dikme sanatını icat ettiler. "Hypouranius" diyor "papri, çalılıklar ve kamışlardan kulübe yapmayı Sur'da icat etti. Hypouranius soyundan sonra, avcılık ve balıkçılığın mucitleri Agreus ve Halicus geldiler. Onlardan sonra ikı kardeş geldi; bunlardan bırısı Chrysor veya Hyphæstus, botla denize ilk açılan kışıydı. Kardeşi, tuğlalardan duvar yapmayı buldu. Bu kuşaktan sonra Techites ve Genius Autocthon ısımlı iki genç doğdu. Onlar da tuğla harcı ile samanları karıştırıp, onları güneşte kurutmayı ve tuğlaları üst üste dizmeyı keşfettiler"

24 Çıkış 5. Bap.

25 Bu hâlâ Asur'da yaşayan insanların arasında var olan bir adettir. Göçebe olarak yaşayan bir kabileden aileler bir köye yerleşmek istedikleri zaman eski bir höyük seçerler, yeni bir tane yapmaya gerek yoktur, çünkü bir sürü eski yapay tepe vardır ovada. Doruğa kaba bir kale yaparlar, eteklerine de kulübeler Bu usül Arap ıstılasından belki de daha önce Pers işgalinden bu yana devam edip gitmektedir Persler veya Araplar tarafından kurulmuş, köy, şehir veya kale yerleri olarak kullanılmamış içinde Asur kalıntılarının olduğu birkaç tane höyük vardır ancak Erbil, Telafer, Nebi Yunus vb

Kerpiçler en çok kullanılan malzemelerdi ama çeşitli nedenlerden dolayı kullanılan tek malzeme olamazlardı. İçinde ulusun kayıtlarının ve arşivlerinin tutulduğu devlet yapıları ve saraylar kayaların üzerine kurulmuşlardı. Bu yapıların içinde kralların kahramanlıkları, tanrıların biçimleri, heykel kabartmalar şeklinde resmedilirken, halkın tarihi, tanrılarına yakarışları, duvarların üzerine yazılı olarak işlenmişti.

Bu yüzden de üzerine figürlerin veyazıların oyulabileceği türden malzemeler kullanmak zorunluydu. Mezopotamya ovaları; dağlık bölge ve Dicle arasındaki alçak yerler gibi adi bir sumermeri veya alçıtaşı ile doluydu. Her yerde; alçak dağ sırtlarında ya da sel sularının açtığı dere yataklarında bol bol iri kütleler halinde görülüyordu. Çok kolay işlendiği gibi, rengi ve saydam görünüşü göze de hoş geliyordu. Heykeltıraşa çok az zorluk çıkarırken, yerleştirildiği saraya süs oluyordu. Bu yüzden iri bloklara kesilen bu sumermerleri devlet binalarında kullanıldı.

Önce kalınlığı 1.5 metreden 4.5 metreye kadar değişen oda duvarları kerpiçten yapılırdı. Sumermeri blokları kaplama olarak kullanılırdı. Duvara dik olarak yerleştirilirdi ve üzerine sarayı yaptıran kralın soyu, ünvanı ve ismi önce büyük bir özenle oyulurdu.

Bloklar yerlerine demir bakır veya ağaçtan yapılmış mengeneler ve tamponlarla tutturulurlardı. Mengeneler çift köşebağı şeklindeydiler veyan yana iki bitişik bloktaki[26] karşılıklı yivlerin içine sokularak tutturulurlardı. Odaların köşeleri kare bir taş ile oluşturulurdu; tüm duvarlar birbirine dik açılı olarak ya da paralel uzanırlardı.

Blok duvara yerleştirildikten sonra üzerinde temsil edilecek konular tasarlanır, kabartılır veyazılar üzerine yazılırdı. Asur sanatçının bloklar yerleştirildikten sonra çalıştığı, bitişik bloklarda sık sık biten figürler ve Nimrud'daki binaların birinde henüz üze-

26 Her bloğun kenarlarında bu köşebağı şeklindeki mengenenin gireceği yivi vardı. Aynı zamanda onların arasında eşit uzaklıkta üç tane yuvarlak delik vardı. Bunların ne işe yaradığını anlayamadım- acaba bir biçimde temel üzennde yükselen yapıyla bağlantılı olan tamponlarla mı yoksa bitişik odadaki duvar bloğuna kadar uzanmış olabilecek metal çubukların girmesi için miydi? Bu köşebağlarından yalnızca bırı (demirden yapılmış olan) yerinde kalmıştı. Bu mengeneler (Diodorus Siculus'a göre) taştan yapılmış köprünün taşlarını birbirine tutturmak için Babil'de de Semiramis tarafından kullanılmıştı. Herodot (Eserler, 1. cilt c. 186) Nitokris tarafından Fırat üzerine yaptırılan köprünün taşlarının demir ve kurşunla birbirine bağlandıklarını söyler Kral ısımlerinin üzenne işlenmiş olduğu kurşun ve demirden yapılmış benzer mengeneler 18. ve 19 hanedanların dönemine ait Mısır binalarında bulunmuştur

rine heykel yapılmamış olan blokların yerleştirilmiş olması ile kuşkuya yer vermeyecek biçimde kanıtlanır.[27]

Odalara açılan başlıca girişler görüldüğü gibi, kanatlı devasa boğalar ve insan başlı aslanlar ile oluşturulurdu. Daha küçük kapı girişleri kocaman tanrı veya papaz figürleri ile korunurdu. Ne kapı ne de menteşe kalıntıları bulundu ama muhtemelen girişlerde yer alıyorlardı. Babilli Papazlar, "hırsızlar tanrılarını çalmasın diye tapınaklarını, kapılı, kilitli sürgülü yaptılar."[28] Babil'in pirinç kapıları eski yazarların sürekli bahsettikleri birşeydir. Nimrud'un en eski sarayındaki girişleri oluşturan bütün blokların üzerinde kana benzeyen ve taşa renk verdiği görünen siyah bir sıvı izi vardı. Bu sıvının neden yapıldığını tespit edemedim ama onun görünüşü kurbanın kanını girişteki eşiğe akıtan Yahudiler'in törenini akıllara getiriyordu. Döşeme bloklarının altında ve girişlerde muhtemelen binayı koruması için yerleştirilmiş küçük tanrı figürleri[29] vardı. Bazan, ilk yapılarda olduğu gibi binanın kuruluş tarihinin bir kaydı olarak kralın ünvanını ve ismini içeren tabletler de duvarlara gömülü olur ya da döşemenin altından çıkardı.

Kerpiç duvarlara bir kaplama olarak kullanılan blokların yüksekliği altı metreyi nadiren aşardı; Nimrud'un en eski sarayında genellikle üç metre kadardı. Kapılara giden geçitleri oluşturan insanbaşlı boğa ve aslanların yükseklikleri üç metreden beş metreye kadar değişirdi. Duvarların yüksekliği onların birazcık daha üzerinde bitecek şekilde yapıldığından, bu en büyük figürler bile odaların yüksekliğinin tamamını kaplayamazdı. Bu üst duvar ya renkli pişmiş tuğladan ya da üzerinde çeşitli süslerle kaplanmış, boyalı bir alçı tabakası olan kerpiçlerden yapılırdı. O genellikle harabelerin içinde bulunurdu. Üzerinden düşmüş olan alçı tabakası molozların içinde çoğu zaman korunmuş olurdu ve ilk bulunduğu zaman üzerindeki renkler canlılığından ve parlaklığın-

27 Bloğu yerleştirdikten sonra üzerine kabartma yapma usulü Mısır ve Hindistan'da da adet olarak görünmektedir

28 Jeremy'nin Epistle'i. Baruch. 6.18

29 Daha önce pişmemiş topraktan yapılmış bu küçük figürlerin Horsabad'daki tüm girişlerdeki döşemenin altında bulunduğundan bahsedilmişti. Nimrud'da ise aynı figürler yalnızca en yeni saray olan höyüğün güneybatı sarayında bulunmuştu. Bak. sayfa 279 Bay Botta, Horsabad'da, girişi oluşturan boğaların arasında bulunan bakır ya da bronzdan yapılmış küçük aslanın hayvanın sırtındaki halkadan geçen bir zincirle daha büyük heykellere zincirlenmiş olduğunu tahmin ediyor. Ama Nimrud'da bulunanların en küçüğünün boyutları bu varsayımı geçersiz kılıyor. (Sayfa 339.) Bununla birlikte girişleri oluşturan her bloğun ortasında gerçekten sanki bir halka ya da sürgü takılacakmış gibi delik olması dikkate değer

dan pek birşey kaybetmemiş olurlardı. Yapının tamamen kaplanması ve bunun sonucunda heykellerin de saklanmasını bu üst duvarlara atfedebiliriz. Çünkü sarayın terkedilmesinin üzerinden belirli bir zaman geçtikten sonra duvar çöker ve topraktan yapılmış olan kerpiç kısım yine toprak haline dönüşür ve tüm harebenin üzerini örter. Nimrud'daki başsaray bu biçimde gömülmüş olmalıydı, çünkü eğer zaman geçtikçe, yavaş yavaş toprak birikmesi ile altta kalsaydılar heykeller oldukları gibi kalmış olamazlardı. Bu binada sumermeri blokları ile kaplanmamış birkaç oda bulmuştum. Tüm duvar alçı ile kaplanmış ve boyanmıştı. Üzerindeki figürlerin geçit töreni hâlâ seçilebiliyordu. Aynı yapının doğusunda, güneyinde ve üst odalarda[30] böyle birçok duvar vardı.

Çatı duvarların üzerine uzatılan kalaslardan yapılmış olmalıydı, küçük kalaslar, tahtalar ve ağaç dalları da onların üzerine çapraz konulmuş, daha sonra çamurla dıştan sıvanmışlardı. Asur'un modern Arap şehirlerinde de çatılar böyledir. Duvardan duvara kemer veya tonoz kurulmuş olduğu iddia edilmektedir. Eğer bizim örneğimizde böyle birşey olmuş olsaydı, taştan veya pişmiş tuğladan yapılmış olması gereken tonozun kalıntıları harabeler arasında bulunurdu. Odaları da kısmen doldurmuş olurdu. Böyle bir kalıntıya kesinlikle rastlanmadı.[31] Nimrud'daki (Y, Plan 3) ile gösterilen salon hariç, tüm Asur yapılarındaki odaların dar olması çok ilginçtir. O salonun üstünün tamamıyle açık olması içinde hiç heykel olmadığı için imkansız birşey değildi ama diğer odaların böyle hava ile doğrudan temas halinde olmaları ve içinde yaşayan insanların yazın güneş sıcağından, kışın kardan tipiden korunamadan kalmış olmaları akla mantığa sığmaz. Tüm odalarda uzunlukları ile kıyaslandığında ortaya çıkan bu aşarı darlık; Asurluların kenar duvarlarının sağladığı destekten daha başka destekler gerektiren çatılama araç-gereçlerine sahip olmadıklarını kanıtlıyor. Nimrud'daki en güzel süslenmiş salonun uzunluğu 48 metre olduğu halde genişliği ancak 10 metreydi. Aynı orantısızlık Kuyuncuk'ta da açıkça görülür.[32] Bu odaların böyle dar yapılmış olmasının mutlaka bir nedeni vardı; yoksa odaların uzunluğuna, girişleri oluşturan devasa heykellerin göz alıcı

30 Plan 4. Sayfa 266.

31 Bay Flandin, (Voyage Archeologique a Ninive, Revue des Deux Mondes) çatıların o tuğlalarla kemerli yapıldığı varsayımını destekleyecek kadar çok fırında pişmiş tuğla yığınları bulduğunu söylüyor. Ama ben bunların kaplama için olduklarına inanma eğilimindeyim ve sanıyorum Bay Botta da benimle aynı görüşte.

32 Kuyuncuk'taki bazı odalar 13 metre genişliğindedir

manzarasına, muhteşem süslemelere çok daha uygun orantılar seçilirdi. Modern mimaride kullanılan dayanak araçları olmaksızın , kirişlerin 13 hatta 10 metre kadar uzatılıp uzatılamayacağını merak ediyor insan. Kabartmalardaki evler düz çatılı olarak resmedilmiş olsa bile Asurluların modern çatılamanın orta direk ilkesinden haberdar olmaları gerekiyordu. Eğer bunu bilmiyorduysalar o zaman ağaç sütunlar veya direkler kullandıklarını varsaymalıyız ama bunların göstergelerine harabeler arasında hiç rastlanmamıştır. Karşı karşıya olan duvarlardan uzatılmış olan kiriş kalasları tavanın ortasında birleşmiş olabilirlerdi. Bu duvarların bazılarının niçin çok kalın yapıldığının da nedenini açıklıyor olabilir. veya daha büyük salonlarda içerdekilere yeteri kadar gölge ve barınma sağlayan bir çıkıntı, ortayı açık bırakarak duvar kenarları boyunca dolanmıştı belki. Kiriş kalıntıları, Nimrud'da her yerde özellikle düşmüş blokların altında bulunmuştu. Ağaç kalas tam olarak görünüyordu ama dokununca toz haline gelmekte gecikmiyordu. Höyüğün yalnızca güneybatı köşesinde bulunan kalas sağlam bir haldeydi.

On-on iki metre genişliğindeki odalarda kiriş olarak kullanılacak kalasları sağlayabilecek ağaçlar Asur sınırları içinde hurma ve kavak ile sınırlıydı. Bu ağaçların gövdelerinden elde edilen kalaslar hâlâ Mezopotamya evlerinin çatılarını oluşturur. İkisi de kolay çürüyen, hava ile temasa çok fazla dayanamayan ağaçlardır. Bu yüzden onlardan yapılmış olan kirişlerin 2500 yıl geçtikten sonra tamamen yok olmuş olmaları hiç şaşırtıcı değil.

Musul'da kullanılan kavak bugünlerde Habur ve Dicle nehirlerinde işleyen sallarla Kürt tepelerinden aşağı kayarak gelmektedir.[33] Yeterince uzun olan bu kalaslar, zaman zaman Asur saraylarının odaları kadar geniş odaların çatılarında da kullanılırlar.

Asurluların kemer bilgisine sahip oldukları,[34] pişmiş tuğlalardan yapılmış kemerli küçük bir odanın Nimrud'da bulunması ile kanıtlanmıştı ama daha büyük ölçekte kullanılan bir kemer veya tonoz kalıntısı bulunamamıştır.

33 Cilt I. Sayfa 127

34 Kemerli kapılar kabartmalarda sürekli gösterilmiştir. Diodorus Siculus'a göre Semiramis'e atfedilen Babil'de Fırat'ın altındaki tünel kemerli idi. Eğer gerçekten böyle bir yapı olduysa öyle inşa edilmiş olması gerekirdi. Her iki duvar yüzeyi ziftle tutturulmuş tuğlalarla kaplanmıştı. Duvarlar dört kübitti. Tünelin içindeki genişlik 4.5 metreydi. Kemerin başladığı yere kadar olan duvarların yüksekliği 3.5 metreydi. Bazılarına göre Belus Tapınağı'ndaki odalar da kemerliydi ve sütunlarla desteklenmişlerdi. Kemer ilk kez 18. Hanedanın başlangıcında ya da daha önce işaret edildiği gibi Mısır ve Asur arasında çok yakın bir ilişki olduğu zaman Mısır'da görünür. (Wilkinson'un Ancient Egyptians. cilt 2. Sayfa 117)

Eğer Asur saraylarına günışığı girdiyse bu yalnızca çatıdan girmiş olabilirdi. İçteki odalar arasında kapı girişleri dışında birbiri ile hiçbir bağlantı yoktu, sonuç olarak yalnızca üstten ışık alabilirlerdi. Dış duvarlara yakın olan odalarda bile hiçbir pencere izi yoktu.[35] Bu nedenle; tavanda, kışın yağışların girmesini önlemek için çadır bezi veya böyle kalın bir maddeden yapılmış bir tente ile kapatılan kare delikler veya tepe penceresi gibi birşey olmuş olmalıydı. Neredeyse her odada dışarı doğru açılmış su yolları üstten zaman zaman su girdiğini gösteriyordu. Bu su yolları da onları dışarı atmak için zorunluydu. Odaların bu tarz aydınlatılması Mısır'da da benismenmişti ama sanıyorum, Asur saraylarının kuruluşundan daha sonraki bir dönemde olmuştu bu. Meşaleler veyağ lambaları ile aydınlatılmış olanlar dışında günışığı almayan bir oda Asur saraylarında olmuş olamazdı; böyle bir varsayım heykellerin özenle yapılmış biçimlerine, renkli süslerin göz kamaştıran parlaklığına hiç uygun düşmezdi. Çünkü günışığı olmadığı zaman onların etkileyicilikleri yarı yarıya düşmüş olurdu.

Odaların döşemeleri ya kralın ismini, soyunu, muhtemelen onun egemenlik yıllarının en önemli olaylarını içeren yazılarla kaplı sumermeri bloklarından ya da her biri kısa bir yazı taşıyan fırında pişmiş tuğlalardan meydana gelirdi. Sumermeri blokları odanın zeminine yayılmış olan ince tabaka bir ziftin üzerine yerleştirilirdi. Odanın yan duvarlarını oluşturan blokların altında da bu zift tabakası olurdu. Kerpiçler birbirinin üzerine konularak iki tabaka halinde döşenirdi. Hem bu iki tabakanın arasına, hem de en alt kattaki kerpiçlerle zemin arasına ince bir tabaka kum konulurdu. Bu kum ve zift katmanı, yapının pozisyonundan ona pek maruz kalmayacağı görünüyorsa da nemin girmesini önlemek için yapılmış olabilirdi. Girişleri oluşturan aslan ve boğaların arasına genellikle üzerinde bir yazı olan geniş bir blok konulurdu.

Nimrud'un daha eski saraylarındaki hemen hemen her odanın arkasında bir su yolu bulunduğundan zaten bahsetmiştim.[36] Bu su yolları, odanın bir köşesinde, döşeme bloklarının birisine açılmış bir delikten geçen pişmiş topraktan yapılmış yuvarlak bir bo-

35 Bazı odaların özellikle dini amaçlara ayrılmış olanların yalnızca meşalelerle veya ziftle, neft yağıyla yakılan ateşlerle aydınlatılmış olmaları mümkündür Bu adet Jeremy'nın Mektubu'nda da yer alır "Yüzleri tapınaktan çıkan dumanlarla simsiyan olmuştu. (Baruch, 6 21) Ama Nimrud'un en eski sarayının duvarlarında ve kabartmalarının üzerinde duman veya ateş izi bulunmadı.

36 Sayfa 308.

ruya gelirlerdi. Sular bu borudan sonra, büyük salonun (Y, plan 3) altından geçen en büyük kanala gelir, oradan da höyüğün eteğinde akan nehre karışırdı.

Asur saraylarının içi muhteşem[37] olmalıydı. Okuyucuyu harebelerde dolaştırmıştım! O eski günlerde, muazzam salonların Asur saraylarına ilk kez giren bir yabancının üzerinde nasıl bir izlenim bırakabileceğini sanırım artık okuyucumuz tahmin edebilecektir. Beyaz sumermerinden[38] yapılmış devasa aslanlar ve boğalarla korunan saray kapılarından girince, kendisini imparatorluk kayıtları ile dolu kabartmalarla çevrili olarak bulurdu. Burası birinci salondu. Savaşlar, kuşatmalar, zaferler, muhteşem av sahneleri, dinsel törenler, duvarlara resmedilmiş, sumermerine kabartılmış ve göz alıcı renklerle boyanmıştı. Her resmin altında, parlak bakırla doldurulmuş, resmedilmiş sahneleri anlatan oyma yazılar vardı. Kabartmaların üzerinde başka olaylar yer alıyordu: Savaşçılarının ve haremağalarının eşlik ettiği kral esirleri kabul ediyor, diğer krallarla ittifaklara girişiyor ya da birtakım ibadetler yapıyordu. Bu resimler şık desenler ve özenle yapılmış süslemelerin sınırlarını çevirdiği bir çerçevenin içindeydiler. Kutsal ağaç, kanatlı boğalar ve korkunç hayvanlar süslerin arasında bolca bulunuyordu. Salonun sonunda yüce varlığın önünde tapınan veya haremağasından kutsal kupayı alan hayli büyükçe çalışılmış kral figürü vardı. Yanına, onun silahlarını taşıyan savaşçılar, papazlar ve diğer önemli tanrılar da konu edilmişti. Kralın veyanındakilerin giysileri hepsi en canlı renklerle boyanmış hayvanlar, çiçeklerden oluşan gruplarla süslenmişti.

Oradan çıkan yabancı, her birinin üzerinde büyük kralın başarılarını, soyunu ve ünvanını kaydeden bir yazının olduğu sumermeri blokları ile karşılaşır. Kanatlı aslan ve boğalarla ya da koruyucu ilahlar ile oluşturulmuş kapı yolları daha uzaklardaki diğer salonlara giden odalara açılıyordu. Bunların her birinde yeni heykeller süslüyordu duvarları. Bazı duvarların üzerinde, koskoca figürlerin meydana getirdiği geçit alayı görünüyordu: Kralın peşinden gelen silahşörler, haremağaları, ganimetleri omuzlamış, hediye taşıyan ve bunları tanrılara sunan savaşçılar. Diğer duvarlarda

37 Horonelı Musa'ya göre (Eserler I. Cilt) ilk dönemde Ermenistan'daki saraylar o zaman mımarıde çoktan ben büyük bır ustalığa erişmış olan Asur ışçiler tarafından yapılmışlardı Ermeniler o yüzden kendilerine aıt bazı sanat dallarında, öteden beri Asur kökenini ararlar

38 Bacchus'un yıldırımlar fırlattığı Borysthenitæ şehrındekı Scylas sarayında beyaz mermerden sfenksler ve gnfinler vardı. (Herodot. Eserler IV. c 79)

kutsal ağaçların önünde duran kanatlı papazlar, baş tanrılar başka bir boyutun resimleri olarak boy gösteriyorlardı.

Üzerindeki tavana göz atıldığında, kare biçimlere bölünmüş olduğu görülürdü. Her bir kare hayvan figürleri ve türlü çiçeklerle bezenmiş ve gözleri okşayan renklerle boyanmıştı. Her bir bölüm göz alıcı kenar süsleri ve işlemeleri çerçevelenmişti. Bazıları fildişi ile kaplanmıştı. Odaların yan yüzeyleri gibi kirişler de yaldızlanmış ya da gümüş ve altınla kaplanmıştı. Ağaç işleri için en kıymetli olan sedir ağacı[39] kullanılmıştı. Tavandaki kare biçimli üst pencereden giren günışığının savurduğu gölgenin altında, girişleri koruyan devasa figürlerin yüz hatları daha gizemli bir ifadeye bürünüyordu. Üzerinde zarifçe yapılmış ideal hayvan figürleri[40] sayısız süsler ve canlı renklerle boyanmış kanatlı dairenin

39 Yaldızlanmış kerpiç kalıntıları Nimrud'da bulundu. Herodot süslemelerin muhtemelen Asur saraylarından taklit edilen, Ekbatana'daki kral sarayının iç duvarlarındaki mazgalların altın ve gümüşle kaplı olduğunu söylüyor (Eserler. i.c 98) Doğu'daki saraylarının süslenmesinde altın kullanılmasından eski yazarlar çokça bahsetmiştir. Ekbatana'daki sarayın çatısının bile gümüş kiremitlerle kaplı olduğu söylenir. Semiramis'in yaptırdığı söylenen Babil saraylarının çatısındaki kıymetli ağaçlardan altın, gümüş ve fildişilerden eski yazarların eserlerinde çok sık karşılaşılır. Böyle şeylerden bahseden Dionysius'un Perigesis isimli eserinden bir bölümü aşağıya alıyoruz: Dizeler: 1005-1008 arası.

"πρὸς δὲ νότου, Βαβυλὼν ἱερὴ πόλις· ἣν ῥά τε πᾶσιν
τείχεσιν ἀρήμοισι Σεμίραμις ἐτεφάνωσεν·
αὐτὰρ ἐπ' ἀκροπόλῳ μέγαν δόμον εἴσατο Βήλῳ
χρυσῷ τ' ἠλέφαντί τε καὶ ἀργύρῳ ἀσκήσασα."

Priscian'ın çevirisi, dizeler 950-953

"Ad partes Austri Babylon: quam moenibus olim
Mirandis posuit firmisque Semiramis urbem;
Cujus in aree domum splendentem fecerat auro
Quam simul argentum vane decorativ eburque"

Ve Rufus Festus Avienus (Orbis Descripto. dizeler 1196-1201)

"Qua sunt flabra Noti, Babylon subducitur arce
Procera in nubes: hane prisca Samiramis urbem;
Vallavit muris quos non absumere flamma
Non areis penetrare queat: stat maxima Beli
Aula quoque argento, domus Indo dente nitescit,
Aurum tecta operit; sola late contegit arurum"

Zefenya 2. Bap, 14. Ayet çatının "sedir işi" olduğunu söylüyor, Yeremya 22. Bap, 14. Ayette odalardan, "erzle kaplandı ve ala boyandılar" şeklinde bahseder Tavanlar büyük bir ihtimalle yalnızca bu kıymetli ağaç ile kaplanmıştı. (1 Krallar, 6. Bap, 15. Ayet ve 7. Bap, 3 Ayet) Mısırlıların evlerinin ve mezarlarının tavanları da metinde anlatıldığı gibidir. (Wilkinson'un Ancient Egytians Cilt 2. Sayfa 125) Nimrud'daki bazı odalarda bulunan fildişi süslemeler belki tavana ait olabilirler

40 Bay Owen Jones'in yardımıyla Ninova Anıtları isimli eserimde, bir odanın ya da salonun gerçekte göründüğü şekli ile resmini vermeye çalıştım. Kazılar boyunca bulduğum parçaların ayrıntıları ile yapının hâlâ duran parçalarından faydalanarak, bu resmi oluşturmaya

olduğu bir çerçeveden, gökyüzünün huzur veren, parlak doğu mavisi görülüyordu.

Bu yapılar görüldüğü üzere, duvarlarının üzerine kabartma olarak ya da alfabetik harflerle imparatorluğun tarihi kayıtlarının işlenmiş olduğu görkemli, ulusal anıtlardı. İçeri giren herhangi biri tarihi okuyabilir, ulusun kazandığı başarıları ve elde ettiği zaferleri öğrenebilirdi. Aynı zamanda bu yapılar, burada bazı şölen günlerinde toplanmış olanları yadetmeye yaradığı gibi; dinsel törenleri, atalarının kahramanlıklarını, tanrılarının ululuğunu ve kudretini kutlamak için bir araya gelen yurttaşlara da mekan olurdu.

Şimdiye kadar bulunan yapılarda kaydedilmiş konuların yalnızca onları kurmuş olan krallara atfedildiği görülüyor. Bunu kanıtlar bir biçimde Nimrud'un en eski sarayında hep tekrarlanmış bir kral ismi bulmuştuk. Kuyuncuk ve Horsabad'da da durum aynıdır. Kuyuncuk'ta olduğu gibi bazı yapılarda, her bir oda farklı bir tarihsel olay için ayrılmıştır. Yani duvarların birisinin üzerinde, hurma ağaçları ile kaplı iki nehrin kıyısında yaşayan bir halkın zaptedilmesi işlenmişti. Ağaçlar ve nehirler neredeyse tüm kabartmalarda vardı. İkinci bir duvarda, sadece bir nehirle sulanan, meşe ve başka ağaçlarla kaplı bir ülke görülüyordu. Bir üçüncü kabartmada doruğu köknar ağaçları ile etekleri meşe ağaçları ve üzüm bağlarıyla kaplı mağrur dağlar boy gösteriyordu. Her bir odada farklı bir konu göze çarpıyordu.

Daha sonraki döneme ait Asur anıtlarında alınmış bir şehri gösteren kabartmalarda en üst bölüme zaptedilen şehrin adını, ondan önce gelen belirleyici bir harf veya işaretle birlikte yazmak bir adetti.[41] Koyuncuk sarayındaki kabartmaların birinde kralın başının üzerine kısa yazılar oyulmuştu. Kralın isminden önce onu niteleyici bir harf veya işaret vardı. Daha sonra da onun ismi ve ünvanını belirten kelimeler geliyordu. Böylece tüm yazı muhtemelen şöyle devam ediyordu: "Bu falanca (isim) Asur ülkesi Kralı'dır." Horsabad'da yine böyle küçük yazılar, daha önemsiz fi-

çalıştım. Hayal gücü isteyen tavan dışında bütün bölümler gerçeğe tamamen uygun. Odanın içindeki pencere ya da delik levhanın içine sığdırabilmek için kanatlı aslanların hemen üzerinde gösterildi, ama aslında onun salonun ortasında olması daha akla yatkındır. Daha büyük odalarda birden fazla delik olmalıydı.

41 Sayfa 379'da verdiğim işaret şehir veya kaleyi belirten bir kelimenin birinci harfi olarak görünüyor. Ya da aynı kelime için bir monogram olabilir bu. Dr Hincks bir kale veya sıperin kabaca resmedilmiş izlerini tabletin üzerinde görmüştü. (On the inscriptions of Van. Sayfa 129)

gürlerin üzerinde ya da giysilerinin üzerinde görülüyordu. Giysilerin üzerine yazı yazma adeti görüldüğü gibi daha sonra Persler arasında da yaygınlaşmış bir uygulamaydı.[42] Nimrud'un en eski sarayında bu türden açıklayıcı, betimleyici notların kabartmalarda kullanıldığına hiç rastlamadığımı söyleyebilirim.

Bu muhteşem, konak benzeri yapılar, saray mıydı gerçekten yoksa tapınak mı? Ya da kral dünyevi bir hükümdar kişiliğini halkın dini lideri ya da en yüksek papazı kişiliğinde birleştirirken, yaşadığı yer de sarayla, tapınakla ve ulusun fetihlerini, zaferlerini ebedileştirmek için dikilmiş ulusal anıtla birleşiyor muydu? Bunlar, yanıtları şu an için doyurucu bir biçimde verilemeyen sorulardır. Sadece karşılaştırma yoluyla bunları değerlendirebiliriz. Kralın dini kişiliği kabartmaları gelişi güzel incelediğimizde bile çok açıktır. Papazlar ve başta gelen tanrılar (Asur anıtlarında çok sık görülen o kanatlı figürlerin hangisi olursa olsun) onun huzurunda beklerken ya da ona hizmet ederken resmedilmiştir; başının üzerinde ilahi güce ait semboller -daire içindeki kanatlı figür, güneş, ay ve gezegenler- yer alır. Mısır'da olduğu gibi Asur'da da kral belki kudretini doğrudan tanrılardan alan, kullar[43] ve tanrılar arasında iletişimi sağlayan bir organ, yüce tanrının yeryüzündeki bir elçisi olarak görülmüştü. Şimdiye kadar Asur'da bulunmuş olan yapıların hepsinde aynı özellik vardı. Bu yüzden biz çok büyük bir olasılıkla saray ve tapınağın birleşmiş olduğunu ileri sürebiliriz. Çünkü kralın ve ulusun kahramanlıkları, yaptıkları işler dinsel sembollerle ve tanrıların heykelleri ile birleşmiştir.

Bu yapıların dış mimarilerinden hiçbir iz kalmamıştır. Yapabildiğim kadar dikkatle, Nimrud'daki büyük höyüğün ve Asur'daki diğer kalıntıların yüzeyini araştırdım ama ne kabartılmış bloklara, ne kolonlara, ne pervazlara ne de binaların dış yüzeyinin neden yapılmış olduğunun ipuçlarını verebilecek diğer mimari süslere rastlayabildim. Yapı yüksek bir yere kurulu olduğundan, ve çok uzak mesafelerden bakıldığında bile görülebildiğinden dış duvarları muhtemelen ya kabartmalı bloklarla süslenmiş ya da boyanmıştı. Devlete ait binaların bu biçimde süslenmesi Asur'da yaygın bir adet olarak kök salmış görünüyordu çünkü. Semiramis

42 Behistun'un büyük kaya tabletlerinde, yalnızca Darius'un başının üzerinde kendi ismi ve soyağacı değil, ele geçirdiği tutsakların isimleri ve ülkeleri de yazıyordu.

43 Didoros Siculus, eserler i. c.90. Wilkinson, Ancient Egyptians. Cilt 1. Sayfa 245 ve Cilt 2. Sayfa 67

tarafından yaptırılan Babil'in baş sarayının dış yüzeyinde kerpiçlerin üzerine hayvan ve insan resimleri yapılmış ve bunlar bir güzel boyanmışlardı. Hatta Semiramis'in de bizzat bir pantere kargı atarken resmedildiği, Ninus'un da mızrağı ile bir aslanı öldürürken gösterildiği av sahneleri kulelerin üzerini kaplamıştı.[44] Ekbatana'nın duvarları Herodot'a[45] göre, farklı renklerle boyanmıştı. Bu duvarların en büyüğü (şehrin çevresinde yedi ayrı duvar vardı) beyazdı, ondan sonra gelen siyah, üçüncüsü mor, dördüncüsü mavi beşincisi de turuncuydu. En içte olan iki duvara gelince bunlar diğerlerinden daha değişik olarak süslenmişti. Mazgallı burçları olan duvar gümüşle, diğeri de altınla kaplanmıştı.[46] Horsabad'da haraç taşıyan devasa kanatların resmedildiği bir dizi su mermeri bloğu, ötesinde artık bina olmadığı için Bay Botta bir dış duvar olarak yorumlamıştı. Nimrud'un kuzeybatı sarayının bulunduğu uçurum kenarındaki haraç taşıyan tutsakları konu alan kabartmaların, binanın kuzey yüzünün bir parçasını oluşturma ihtimali yüksekti. Bina nehirden büyük salona[47] giden yola veya bir kat merdivene açılıyordu.

Bu yüzden sarayların dış duvarlarının da tıpkı iç duvarlar gibi, alt bölümünün sumermeri blokları üzerine yapılmış kabartmalarla, üst bölümünün de hayvan figürleri ve diğer armalarla çizili ve boyalı olduğunu tahmin edebiliriz. Bu süslerin Asur ülkesinde berrak gökyüzünün altında, göze pek hoş geleceğini söylemek bile gereksiz sanırım. Muhtemelen süslerin üzerinde koruyucu bir çıkıntı veya çatı vardı. Kuru bir iklimde, yalnızca hava ile olan temastan dolayı hasar görmüş olamazlardı. Sumermeri bloklarının hiç görünmemesinin nedeni, onların durduğu yerin konumundan ileri gelebilirdi. Belki, iç duvarlar gömüldüğü zaman dış duvarlar yapının dışında kalmış olabilirdi; ya da höyüğün eteğine düşmüş ve orada çürüyüp gitmişlerdi. Bir ihtimal de hâlâ birikmiş moloz yığınlarının altında olmasıydı.[48]

44 Diodorus Siculus, Eserler. 2. Cilt.

45 Eserler c. 98

46 Yedi renkli yedi duvar gezegenleri ve onların yörüngelerini temsil ediyordu. (Herodot. I. I. c.98) Nimrud'daki güneş, ay ve diğer dinsel amblemlerin yanlarında her zaman yedi disk resmedilmiştir

47 Plan 3. D ve E, ve sayfa 100.

48 Dış duvarların ve odalar arasındaki kısımları oluşturan duvarların kalın olmalarının nedeni belki binayı sıcaktan koruyup, serin tutmak için olabilirdi. Harabeleri izleyen Bay Longworth'ün izlenimi, hiçbir zaman dış mimarinin olmadığı tüm odaların Musul'un ve Bağdat'in sertablarına yani yaz evlerine benzeyen yeraltı yapıları olduğudur. Ama böyle bir varsayım yapının yükseltili duruşu ve muhteşem girişleri gözönüne alındığında hiç tutarlı

Nimrud Höyüğünün batı yüzünde, etekte, muhtemelen yapının aşağı bölümünü hatta belki höyüğü de kaplamış kare biçimli birçok büyük taş buldum. Harabeleri tasvir eden Ksenophon üst kısmı kerpiçten[49] olan duvarların aşağı kısmının taştan yapıldığını ve yüksekliğinin 6 metreyi bulduğunu söyler. Onun gördüğü taşlar yalnızca kaplamaydı, duvarların asıl gövdesi, iç kısmı kerpiçtendi.

Asur'da, Babil'deki[50] ya da Kuyuncuk'taki[51] kabartmalarda resmedildiği gibi iki veya üç katlı evler olduğu halde yine de biraz önce anlattığım büyük yapıların birden fazla kata sahip olduğu pek mümkün görünmüyor. Eğer yukarı kata ait odalar olsaydı, onların izlerine rastlanırdı, tıpkı höyüğün batı yüzündeki odaların[52] keşfedilmesinde görüldüğü gibi. Onlar aşağı doğru düşmüş olsalardı o zaman da alttaki odalarda izlerinin kalmış olması gerekirdi.

Sonraki dönem kabartmalarında görülen evlerin ve kulelerin penceleri, pervazlı kapı süslemeleri vardı. Odaların biçimlerinin nasıl olduğuna ya da içlerinin nasıl kullanıldığına ilişkin bilgi yoktur elimizde. Ne Asur ülkesinden ne de Babil'den, halka ait özel ev kalmıştır. Daha önce gösterildiği gibi, bu tür özel evlerin görünmemesinin başlıca nedeni onların inşa edildiği malzemelerin çok kolay çürüyebilmesidir. Çamurdan yapılmış duvarların ara sıra onarılmadığını varsayarsak, havanın etkilerine, yağmura, kızgın sıcağa veya kavurucu rüzgarlara maruz kalır kalmaz toz haline gelmesi kaçınılmazdı. Asur'da dolaşan bir gezgin hâlâ bu hızlı çürümeye tanıklık edebilir. Terkedilmesinin üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra, bir zamanlar güllük gülistanlık olan bir köyü boşu boşuna arar durur.

Asur kabartmalarından, çadırların da çok yaygın olarak kullanılmış olduğu görünmektedir. Hem de bir şehrin duvarları içinde. Kabartmalarda içinde insanların koltuk, sandalye ve masa gibi mobilyaları ile göründüğü çadırlardan oluşan, basit kale duvarları ile biçimlendirilmiş kapamaların tasvirlerine de rastlarız.

Resimlerdeki çadırın içindeki testiler, suyu serinletmek için di-

görünmedi. Çünkü eğer yeraltı evleri düşünülmüş olsaydı o zaman onları kurmak için yapay bir yükselti yapılmasına gerek olmazdı.

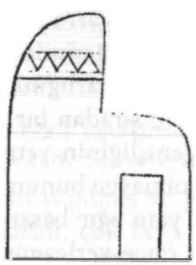
49 Anabasis. Eserler III.C. IV. s 7

50 Herodot, Eserler. I. c. 180.

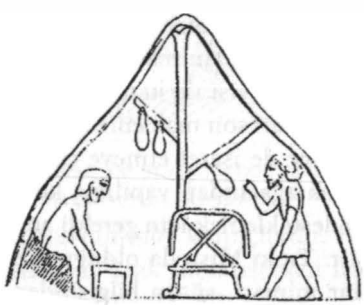
51 Nimrud'daki bazı kabartmalarda açık olarak üst katlara ait olduğu belli olan pencereli kuleler olduğu halde, ikı katlı ev yoktu

52 266. sayfaya bak.

reklere asılı olarak görülür. Bu Doğu'da bugün de kullanılan bir uygulamadır. Yılın belli dönemlerinde şehir surlarının içinde konaklamak Eski Asur ve Babil toprakları içinde şu anda yaşayan göçebe aşiretler için bilinmedik bir adet değildir. Bağdat, Musul ve ona komşu olan diğer şehirlerde evlerin arasında kurulmuş Arap ve Kürt çadırlarına sık sık rastlanır. Bu en eski çağlarda Asur ülkesinde de görülen bir durumdu. İbrahim ve Lut şehirlerin ortasında kurulmuş çadırlarda otururlardı. Lut'un Sodom'da hem çadırları hem de evi vardı. Çadırları olan ve aynı zamanda şehir surları içinde yaşayan insanlardan sürekli bahsedildiğini görüyoruz.[53] Musul çevresindeki bölgedeki bir köyün sakinleri bahar boyunca evlerinden ayrılırlar; kendileri için daha sıhhatli bir yer ararlarken, sürülerini de tepelerdeki ya da ovalardaki otlaklarda yayarlar. Birinci kısımdaki bölümlerde bu adetten size çok sık söz etmiştim.

Bir ev.[54] (Kuyuncuk)

Bir çadırın içi. (Kuyuncuk)

Asur harabeleri arasında sütuna rastlanmayışı çok ilginç birşeydir. Bulgular, bu çok yararlı mimari süsten, belli bir oranı geçen çatıların kurulmasında gerçekten vazgeçilmez olan bu unsurdan Asurluların faydalanmadığını gösteriyor. Kolondan habersiz olmadıkları, Nimrud'daki daha eski kabartmalarda görülen büyük bir çadırı ya da pavyonu destekleyen direklerin varlığı ile kanıtlanıyor. Bu direkler büyük olasılıkla ağaçtandı, boyanmış görünüyorlardı ve en tepesinde Asur anıtlarında[55] çok sık görünen

53 Bu çadırlar tıpkı modern Arap çadırları gibi siyah keçi kılından yapılmışlardı, kutsal kitaplara ait modern resimlerde genellikle görüldüğü gibi parlak beyaz büyük çadırlardan değildiler. "Ben siyahım ama ey Kudüs kızları, Kedar çadırları gibi çok alımlıyım. (Cant. 1.5)

54 Bu evin British Museum'daki Mısır Evi'ne benzediği görülür. (Ayrıca Wilkinson, Ancient Egyptians, Cilt 2, 98 ve 99 numaralı resimler.) Nimrud'daki höyüğün merkezinde bulunan bir kabartmada evin yukarı bölümünün bazan çadır bezinden yapıldığı görülür.

55 Bu tür sütunları gösteren bir kabartmadan alınan bir resim Ninova Anıtları isimli eserime de konulacaktır; kabartmanın kendisi de British Museum'da sergilenecektir.

dini sembol çam ya da köknara kozalağı vardı. Ama yapılarda kolon kullanıldığının ilk göstergesi Horsabad heykellerinde bulunacaktır. O harabeden çıkmış bir kabartmada bir tapınak, balık tutulan bir pavyon ya da o türden bir yapı kabartmanın bittiği kenarda başka bir deyişle bir göl veya nehrin tam ortasında dikilmiş görünmektedir.

Yapının dış yüzeyi iki tane sütunla (kolonla ç) süslenmişti. Sütun başları o kadar İyonik özellik gösteriyordu ki, onların İyonik üslubun[56] prototipi olduğu konusunda hiç tereddüt etmiyordu insan.

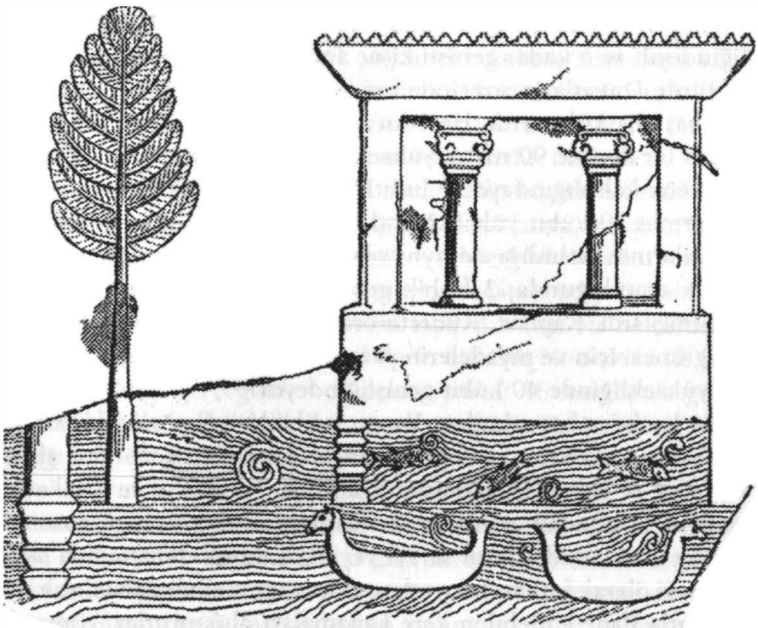
Kuyuncuk'taki bir kabartmada bir kalenin girişinde benzer iki sütun yükseliyordu. Resmedilen şehir Akdeniz kıyılarında yaşayan bir deniz ulusuna ait görünüyordu; (daha sonra gösterileceği gibi) belki de Sur veya Sayda idi bu şehir. Bu yüzden MÖ 7. veya 8. yüzyıla ait anıtlarda İyonik sütunlara sahibiz.

Asurlular tarafından bilinen kolonun onların yaptıkları binalarda hiç kullanılmamış olması çok ilginç birşeydir. Ağaçtan olmadığı sürece, kullanılmadığı, sütun ve sütun başları kalıntılarının hiç bulunmayışı ile kanıtlanıyor. Doğu harabelerinde sütunlar çürüyecek en son malzemelerdendir. Odaların darlığına gelince, daha önce de işaret etmeye çalıştığım gibi; sıradan bir kavak veya hurma ağacından yapılmış kolonun genişliğinin yetmediği tavanları desteklemek için gerekli araçların olmayışı bunun nedeni olabilir. Tıpkı Mısır'da olduğu gibi dini yanı ağır basan geleneksel bir mimari, sütun bilgisinden daha önce yerleşmişti. Bu bakımdan daha sonraki bir dönemde, başka yerlerde çok yaygın olan bu mimari süsün kutsal yapılara sokulmasına izin verilmemişti. Ama bildiğim kadarıyla Yunan istilasından sonraki bir döneme kesinlikle atfedilebilecek bir kolon kalıntısına Asur'da şimdiye kadar rastlanmamıştır.[57]

Asur şehirlerinin duvarları, eski yazarların birleşik tanıklığından öğrendiğimize göre olağanüstü genişlikte ve yükseklikteydi. Herodot ve Didorus Siculus'un verdikleri rakamlara göre onların boyutları çok abartılmıştır. Ama hâlâ duran kalıntılarından büyük bir ihtimalle şimdiki modern duvarların kalınlıklarını çok aşıyorlardı. Duvar yapımında kullanılan malzeme genellikle top-

56 Nimrud'daki bir fildişi tablette, yapının üzerini kaplayan bir çeşit çerçeveyi taşıyan direklerin başları da İyonik sütunlara benziyordu ama kitapta gösterdiğim 18 numaralı resimdekinden daha az. Helozonların altında dil ve yumurta biçimli süsler vardı. Daha önce betimlenen ağaç sütunların tepesini oluşturan çam kozalağının aşağı bölümü İyonik kıvrım görüntüsü taşıyordu.

57 Sanıyorum Babil harabeleri arasında da hiç bulunmamıştır

Proto-İyonik sütunların üzerine kurulmuş, bir ırmağın içinde ya da yapay bir gölde duran bir tapınak veya balık tutma pavyonu. (Horsabad)

raktan yapılmış ve güneşte kurutulmuş kerpiçlerdir. Halk korunaklarını, çok fazla yorulmadan, uzak mesafelerden taşıma zahmetine ve külfetine katlanmadan dikebilirdi. Kerpiç yapmak için toprak kazıldığında duvarların çevresi boyunca uzanan hendekler ortaya çıkardı; hiç değilse hakkında bilgi sahibi olduğumuz Babil'de böyleydi bu. Bazan duvarlar sadece kerpiçlerden yapılırdı. O zaman bile bir kuşatmaya karşı direnecek kadar sağlam olurdu. Ama çoğu kez bu topraktan yapılmış siper-korunak dikkatle kesilmiş, kare taşlar veya bloklarla kaplanır, takviye edilirdi. Bu öyle güzel yapılırdı ki duvarların nasıl yapıldığını bilmeyen birisi bunları tamamen taştan yapılmış sanırdı. Kimi zaman duvarın alt bölümü yalnızca taşla kaplanır, üst taraf kerpiç olarak kalırdı. Ksenophon'a göre Mespila ve Larissa'nın[58] duvarları böyleydi.

58 Anabasis, Eserler. iii. Ksenophon'a göre Mespila Duvarları'nın alt bölümü 15 metre, üst bölümü 30 metre yüksekliğindeydi. Genişliği yine 15 metreydi. Duvar çıkıntısı parlak bir taştan yapılmıştı -kireçtaşı yine boldu- Duvarların temeli nehirdeki bırakmış taş yığınlarından. Kuyuncuk'ta duvarın herhangi bir bölümünün sağlam blok kayalardan olduğunu gösteren hiçbir kalıntı yoktur Yine de Mespila'nın Musul'un karşısındaki harabeler olduğuna kuşku yoktur Ksenophon'un bahsettiği altı fersahlık bir alana yayılan şehir şimdiki boyutlarla da uyuşmaz. Bir parça abartı payı da bırakılmalıdır

Didoros Siculus'a göre Ninova'nın duvarları 30 metre yüksekliğindeydi ve o kadar genişti ki üç araba yan yana üzerinde sürülebilirdi. Duvarların üzerinde her biri altmış metre uzunluğunda bin beş yüz kule vardı. Herodot'a göre Babil duvarları 200 kübit başka bir deyişle 90 metre yüksekliğinde, 50 kübit yani yaklaşık 22 metre kalınlığındaydı.[59] Judith'in Kitabı'nda Ekbatana'nın duvarlarının 70 kübit yüksekliğinde 50 kübit kalınlığında -Babil'in duvarlarının kalınlığı ile aynı olarak- olduğundan söz edilir. 6 kübik uzunluğunda, 3 kübik genişliğinde yontulmuş taşlardan yapılmışlardı. Kapılar "Kudretli orduların (Nebukadnezar'ın) geçip gitmesi için ve piyadelerin yan yana dizilebilmesi için" 70 kübit yüksekliğinde 40 kübit genişliğindeydi.[60]

Bu koskoca boyutlardan, Yunan tarihçilerin[61] söylediklerindeki abartma paylarını ve doğru olmayan rakamları gözönüne alsak bile yine de bazı izler kalmıştır. Kalıntılar, Ninova'ya ve Babil'e bu yazarlar tarafından atfedilen yeri kaplayacak büyüklüğü gösteremezler ama eskiden kral sarayı veya kuşatılma durumunda sığınak yeri olarak kullanılan yerlere eklendiği sanılan daha ılımlı rakamlarla ifade edilebilen kare kapamaları oluştururlar. Nimrud, Kuyuncuk, Horsabad ile Fırat kıyısında, Nebukadnezar'ın Ba-

59 Babil'in duvarları eski yazarların üzerinde anlaştığı bir masala dönüşmüştür. Bazı yazarlara göre duvarlar pirinçtendi. Yunan Şerhçi Dionysius'un Periegesis'indeki bir bölüme dayanarak yapılmış bir alıntı: "Güneyde (Matieni'nin) Semiramis'in kırılmaz- geçilmez tunç duvarlarla taçlandırdığı Babil şehri vardır. Duvarın her taraftan akan nehirlere karşı tunçtan yapıldığı söylenir." Dionysius'un aynı bölümünü yorumlayan Eustathius, şöyle söyler "Mezopotamya'nın güneyi Babil'dir. Bazılarına göre tunçtan duvarlarla çevrilmiş, çevresinde dolanarak akan bir nehrin kenarında kurulmuş kutsal bir Pers şehri; Dionysius bu şehri Semiramis'in kırılmaz duvarlarla çevirttiğini söyler. Güya bu şehirde pirinçten duvarların olduğu söylenmiştir ve yukarıda anlatılandan başka, hayranlık uyandıracak birçok garip söylenceler anlatılmıştır." "Bazılarına göre, A-Sur-iye Kralı Ninus Ninova'yı kurduğu zaman karısı Semiramis ondan üstün olmak için kerpiç, zift ve 3 kübit genişliğinde beş kübit uzunluğunda yontulmuş taşlardan, ovaya Babil şehrini yaptırdı. Çevresi 355 stadia geliyordu. Duvarlar kırk kübit yüksekliğinde, otuz kübit genişliğindeydi. Arabalar yan yana geçebilecek kadar genişti. Yüksek kuleler koruyucu muhafızlar gibi şehir kapılarının yanında dikiliyordu. Semiramis çok yüksek tunçtan kapılar da yaptırdı." Berosus'tan alıntı yapan Josephus'a göre, Nebukadnezar Babil'in dışına üç, içine üç duvar yaptırdı. Ya da üçü yeni Babil'in çevresine, üçü de eski Babil şehrinin çevresine. Bu duvarların içinde kutsal asma bahçeler vardı. Yine taştan çok yüksek duvarlar yaptırdı ve üzerlerine bir dağ görünüşü vermek için türlü ağaçlar diktirdi. Bundan başka Medya'dan; dağlık bir ülkeden gelen ve orayı çok seven karısını memnun etmek için asma bahçe denilen bir cennet yaptırdı. (Apion'a Karşı, 1. Kitap)

60 Bölüm 1 1.ve 4. Dizeler.

61 Ninova'nın duvarları Eustathius'a göre sekiz günde 140 bin işçi kullanılarak yapılmıştı. Babil'inki ise onbeş günde tamamlanmıştı. (Berosus, Alıntı.) Quintus Curtius'a göre bir stadyum bir günde bitirilirdi. (Eserler. c. 26)

bil'inin yeri Hillah yakınlarındaki harabeler bu tür harebelerdendir. Bu duvarlar şimdi çarçabuk yığılarak yapılmış, topraktan korunakların görüntüsünü taşıyan birbiri ardına dizilmiş yığma tepelerle bellidir. İncelendikleri zaman kerpiçlerden düzenli bir biçimde yapıldıkları görülür. Yükseklikleri azdır kuşkusuz, hatta hâlâ azalmaktadır ama genişliği onların eski büyüklüklerini kanıtlamaya yeter. Duvarların çok sağlam olduklarını, o zaman kullanılan savaş makinelerine karşı çok iyi direnebildiklerini, Ninova'nın Sardanapalus zamanında, yaklaşık olarak üç yıl süren bir kuşatmadan sonra nehir yatağından taşıp duvarın bir bölümünü götürdüğü zaman Persler ve Babillilerin birleşik bir ordusu ile ancak alınabildiği gerçeğinden öğrenebiliyoruz. Ksenophon'a göre Larissa [Ninova] şehir halkı bir güneş tutulması karşısında donakaldığı için ele geçirilebilmişti.

Duvarların üzerinde belli aralıklarla kapılar vardı ve bunlar Kuyuncuk'takiler gibi bazan heykellerle süslü kulelerle donatılır bazan da kanatlı boğa ve aslanlar gibi devasa figürlerle bezenirdi. Bu çeşit bir giriş yakın bir zamanda, tesadüfen Horsabad'daki dörtgeni oluşturan höyüklerde gün ışığına çıkarıldı. Nimrud'da, Kalah Şergat'ta ve Horsabad'da hâlâ duran bu mağrur piramit yapılar önceden de işaret ettiğim gibi belki de gözetleme kuleleri olarak kullanılıyordu. Bu iki malzeme yakın çevrede bolca bulunduğu halde, Ninova'daki yapılarda Babil'de olduğu gibi kerpiç katmanlarını birbirine tutturmak için zift ve kamış kullanılmamıştı.[62] Asurlular, Babillilere göre fırında pişmiş tuğlayı daha az kullanmışlardır. Babil ülkesinin her yerinde olan tuğladan yapılmış işler Asur'da görünmez. Suyla ıslatılmış ve samanla karıştırılmış adi çamur tıpkı bugün de olduğu gibi o zaman da yapılarda kullanılan harç olmuştu. Ama bu malzemeler ne kadar basit olursa olsun, zamana karşı direnebilmiş ve Asur yapılarının o muhteşem saraylarının izlerini bugünlere taşıyabilmişlerdir.

62 Bununla birlikte Rich Musul'un karşısındaki harabelerde yaptığı kazılarda zift'le tutturulmuş taşların bulunmuş olduğundan bahseder

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASURLARDA SANAT•KÖKENİ•ASUR VE ESKİ YUNAN SANATI ARASINDAKİ İLİŞKİ•PERS SANATINDAKİ ASUR ETKİSİ•ASUR SANATININ KÜÇÜK ASYA'YA GİRİŞİ•LİKYA HEYKELLERİ•ASUR'DAN ALINMIŞ ÇEŞİTLİ YUNAN SÜSLEMELERİ VE BİÇİMLERİ•GİYSİLERDE, SİLAHLARDA, TAKILARDA VE EV EŞYALARINDA GÖZE ÇARPAN ASUR TADI•GÜMÜŞ VE ALTIN KAPLARDA•BOYAMA•BOYANMIŞ KABARTMALARDA HEZEKİEL'İN TASVİRİ•ASURLULARIN KULLANDIĞI RENKLER•BOYALAR•HEYKEL MALZEMELERİ•MUSUL MERMERİ YA DA SUMERMERİ•KİREÇTAŞI VE BAZALT•MEKANİK BİLGİLERİ•MAKARA•TAŞ TAŞIMA SİSTEMLERİ

Önceki bölümde Asur mimarisi üzerine söylenenler doğal olarak bizi onların arasında ortaya çıkmış genel sanat bilgisinin ne olduğunun araştırılmasına götürüyor. Onları yaratan halkın, heykeltıraşlıkta ve boyamada çok usta olduğunu, tasarlama ve hatta ileri bir uygarlık düzeyini gösteren düzenlemede çok bilgili olduğunu anlamadan Asur anıtlarını incelemek mümkün olamazdı. Ama çok ilginçtir ki Asurluların en mükemmel düzeye eriştiğini gösteren sanat eserleri en eski olan sanat eserleridir. Şimdi Brisitish Museum'da olan aslan avını gösteren kabartma şimdiye kadar bilinen en eski Asur ekolünün çok iyi bir örneğidir. Biçimlerdeki zerafet, konunun işlenişindeki canlılık ve hareketlilik açısından Kuyuncuk, Horsabad ve Nimrud'un daha sonraki saraylarındaki heykellerin hepsini çok geride bırakır. Aynı zamanda onlardan açık olarak görünen bir kompozisyon bilgisi ile yani grupların sanatsal düzenlemelerindeki uygunluk ile kesin olarak ayrılır. Horsabad ve Kuyuncuk'ta çalışan heykeltıraşlar belki aletlerini kullanmakta çok ustaydılar. Onların sanatçılığı kendilerinden önce gelenlerden uygulamadaki zerafette, hatların ayrıntılarında, örneğin; kabartmanın gözalıcı bir kesinlikle işlenmesinde çok üstün olabilirdi ama Asur anıtlarını azıcık bilen birisi sanatın daha yüksek dallarında; bir konunun işlenmesinde, figürlerin güzelliğinde

ve çeşitliliğinde onların aslında atalarından çok geri olduğunu hemen anlayacaktır. İlk aşamasında mükemmele eriştikten sonra sanat düzeyinin düşmesi bizim tanıdığımız modern ve antik tüm ulusların başından geçen bir olaydır. Mısır'da en eski anıtlar, en katıksız biçimleri en güzel süslemeleri gösterir. Belli bir dönemden sonra gelen hızlı gerileme çok açıktır ve kalıntıların çoğunun dönemini de göstermeye hizmet eder. Eski Yunan ve Roma sanatında da bu yükseliş ve çöküş açık olarak kendini belli eder. Hatta özellikle üzerinde durduğumuz Doğu'nun bu bölümündeki anıtlara bir göz attığımızda görüleceği gibi, kralların hanedanlarının birinin gidip diğerinin gelmesi bile sanat üzerinde çok önemli etkiler yapar. Asur gibi Pers sanatı da ilk krallıkların zamanında en iyi durumunu yaşamıştı ve giderek, imparatorluğun çöküşüne kadar değerinden kaybetmişti. Yunan istilasından sonra Arsakid kolunun ilk krallarının yönetimi altında tekrar canlandı; Yunan zevki İran şehirlerinde hâlâ etkisini sürdürür. Sanatın ne büyük bir hızla en barbar biçimlere dönüştüğünü, daha sonraki Arsakidler döneminden kalan madalyalar ve anıtlar iyi kanıtlar. Sasaniler eski Pers Krallığını yeniden kurduktan, eski dinlerini ve imparatorluğun kutsal törenlerini yeniden canlandırdıktan sonra sanat o dönem için önemini yeniden kazanmaya başladı. Bu hanedanlığın ilk krallarının dönemindeki, kaya heykeller, paralar ve kıymetli taşlardan yapılmış süsler; tasarlanmalarındaki zerafetle, canlılıkla ve biçimlerindeki güzellikle kendilerini diğer dönemlerden hemen ayırırlar. Ama bozulma atalarının döneminde olduğu kadar hızlı oldu. Hatta Hüsrev İmparatorluğun kudretini yeniden en güçlü noktaya çıkardığı zaman bile sanat çürüyordu. Yezdgerd zamanında Arsakidler'in son günlerinde olduğundan bile daha barbar ve kaba bir hale gelmişti.

Sanattaki bu düşüşün nedenini, sanatçıların işlediği tek konu olmasa da en önemli konu olarak doğayı varsayarsak, onların dinleri, politik durumları ve adetleri üzerinde önemli değişiklikler meydana getiren çok önemli bir olay ya da yeni bir halkın ortaya çıkmaması olarak yorumlayabiliriz. Belirli bir yeterliliğe erişildiği ve kurulu düzeni bozacak, sarsacak şiddetli değişiklikler olmadığı zaman, sanatçılar doğada gördükleri şeyleri taklit etmeye çalışmak yerine onlardan önce gelen atalarının yaptığı eserlerin çizimlerini, tasarımlarını doğru olarak kabul ettiler ve onların tiplerini, modellerini kendi modelleri, tipleri haline getirdiler. Mısır gibi bazı ülkelerde din bu etkiyi daha da arttırmış olabilir-

di. Hem el hem beyin dinsel önyargılarla, günah kavramı ile engellendi. Tembellik ve cahillik yalnızca daha önce yapılmış olanı kopyalamaya götürdü sanatçıyı. Bunun, biçimlerin doğruluğundan hızlı bir sapmayı getireceği kolaylıkla tahmin edilebilir. Her biri kendisinden önce gelenin yapmış olduğu hataları kopyaladı, buna kendi hataları da eklendi, bütün olarak çok büyük bir hataya gitmese de hiç de harika olmadı ortaya çıkanlar. Bu geleneksel taklit aşkının antik eserler üzerinde olduğundan pek de az olmayan etkisini modern sanat üzerinde de görmek insanı korkutuyor.

Asur sanatının sahip olduğumuz ilk örnekleri en iyilerdir. Tabii daha günışığına çıkmamış ve çok daha gelişmiş bir sanat zevkini gösterebilecek ya da bir zamanlar bu düzeyde olan ama çürüdüğü için yok olmuş daha iyi türler olduğunu düşünmek çok doğaldır. Aksi halde Asur saraylarını kurmuş olan bu halkın bu bilgiyi doğrudan başka bir halktan aldığını ya da yalnızca yabancı bir ülkede gördüklerini taklit ettiklerini iddia etmek gerekir. Bazıları bu ilk heykellerdeki üslubun ve özelliklerin tamamen Mısır karakterli olduğuna inanma eğilimindeler. Ama işleniş ve uygulama biçiminde öyle bir oransızlık var ki Asur sanatının Mısır orijinli olduğu savı bana tartışmaya çok açık bir konu olarak geliyor. Doğayı taklit etmek için uğraşan insanların ilk çabalarının ortak olduğuna dayanıyor bu sav. Figürlerdeki orantı eksikliği, perspektifin olmayışı -yandan görünen yüzde gözün tam açık olması, savaşan savaşçılar ya da ölülerin asıl figürlerin üstünde ya da altında dağılmış olması gibi- bir anlamda çocukların çizmeye çalıştığı kaba resimlere de benzeyen ilkel sanat ürünlerinin en belirgin karakteridir. Ancak daha sonraki Ninova anıtlarında biz açık olarak Mısır etkisinin izlerini sürebiliriz; Nimrud'un fildişilerinde, oturan sfenkslerinde, Kuyuncuk ve Horsabad'ın lotüs şekli süslemelerinde veya kralın ya da üzerine heykellerin resmedildiği kale şehirlerin isimlerinin yaygın olarak yazılmasında olduğu gibi. Nimrud'un en eski saraylarının ne süslemeleri, ne giysileri, ne giysilerin üzerine insan ve hayvan figürleriyle yapılan muhteşem işlemeler, ne mitolojik sembollerde tek bir Mısır karakteristiği var. Tamamıyla farklı bir tad ve üslup içerirler.

Asur ve Mısır sanatı arasındaki en önemli fark ilk olarak, birinde diğerinden çok daha fazla geleneksel biçimlere başvurulması olarak ortaya çıkar. Mısır eserlerinde neredeyse her bir nesnenin çiziminde köşeli işleme biçimi o kadar açıktır ki bu Asur eserle-

rinde kesinlikle görünmez. Eğer bu iki ülkenin sanatları aynı kaynaktan türemiş olsaydı -ya da biri diğerini taklit ederek doğmuş olsaydı- her ikisi de aynı çarpıcı özelliği yansıtıyor olurdu. Dini engellerle karşılaşmamış olan Asurlular bunlar her ne kadar kaba ve başarısız girişimler olduysa da doğayı çok daha yakından taklit etme arayışını sürdürdüler. Bu da, damarlarını, kaslarını, insan figürlerinin anotomik oranlarını sürekli göstermeye çalışmalarıyla kanıtlanıyor.

Horoneli Musa'nın iddiasını da -doğrudan tarihsel bir kanıttan değilse eğer kesinlikle eski rivayetlerden türemiş- gözden kaçırmamalıyız. Ninus, Asur İmparatorluğu'nu kurduğu zaman, uygarlıkta çok ilerlemiş sanat ve bilimde hatırı sayılır bir bilgi birikimine sahip, eserleri fatihler tarafından yakılıp yıkılmaya çalışılan bir halk, ülkenin[1] sahibiydi zaten. Bu halkın kim olduğunu şimdi bile ne biliyoruz ne de bir tahminde bulunabiliyoruz. Aynı giz Mısır ve Asur sanatlarının kökenine ilişkin olarak da varlığını koruyor. Geleneksel biçimlerin ortaya çıkmasından önce iki sanat ortak bir kaynaktan -gerçek isimleri ve eskiden var olduklarına dair kanıtlar, rivayetler çıkmadan önce yok olmuş bir halktan- geliyor olabilirler.

Asur anıtları, sırasıyla Küçük Asya ve Yunanistan'da en mükemmel biçime gelmiş, sanatın birçok dallarının köklerine ilişkin çok önemli veriler sağlıyor bize. Küçük Asya üzerinde Asur etkisinin iki türlü olduğunu düşünüyorum ben. Birinci olarak, daha önce işaret edildiği gibi kralların gücünün o ülkenin sınırlarını aştığı, Asur Krallığı ya da İmparatorluğu'nun en parlak dönemlerini yaşadığı çağda doğrudan, ikinci olarak Ninova'nın yıkılışından sonra Persler aracılığıyla dolaylı olarak. Eski Pteria veya Pterium'da bulunan çarpıcı anıtlar bu döneme[2] ait değilse eğer, şimdiye kadar bulunanlar içinde Asurluların işgal ettikten sonra Batı Asya sanatı üzerine yapmış oldukları etkiyi gösteren çok az örnek vardı. Asurlularla Küçük Asya'nın çeşitli bölümlerinde tapınılan kutsal amblemler ve tanrılar arasındaki bağıntıya daha sonra özellikle değineceğim. Bu eserlerin ve dinsel sembollerin Asur

1 Bizanslı Stephen'in rivayetine göre Ninova kurulmadan evvel Ninus, Telane isimli bir şehirde oturuyordu.

2 Texier, Küçük Asya (sayfa 75-79 arası) Sardis ve Smyrna (İzmir arasında) Efes'ten Phocea'ya giden yolda bulunan, Herodot tarafından betimlenen ve Sesostris'e atfedilen (Eserler II.c 106) meşhur kaya tabletlerin bir Mısır değil Asur eseri olduğuna ilişkin kuşku yok. Sanırım o eserin Mısır kökeninden olduğunu ilk kez sorgulayan kişi Chevalier Lepsius'du.

kökenli olduğunu kabul ettiğimiz zaman Küçük Asya'nın gelenekleri ve sanatları üzerindeki Asur etkisini tanımakta hiç zorluk çekmeyeceğiz. Pers istilası gibi çok bilinen bir dönemden önce Küçük Asya'ya ait kalıntılar çok az araştırılmıştır. Yine de ilk döneme ait birkaç kalıntı bulunmuştur. Bu tür kalıntıların toprağın altında gömülü bile olsa kesinlikle var olduğuna inanıyorum. Muhtemelen bunları araştırmak için daha fazla imkana kavuştuğumuz zaman Herodot'un Lidya'yı kuran kralın Ninus'un soyundan gelen birisi olduğunu iddia ettiği; ya da başka yazarların[3] Asya'nın birçok uluslarının Süryani ya da Asur soyundan geldiğinden bahsettiği zaman işaret ettiği Asur etkisinden çok daha fazla emin olacağız.

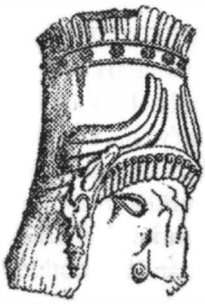
Ama bu etkinin ikincil veya dolaylı dönemi Pers hakimiyeti zamanındaki Küçük Asya anıtları ile çok çarpıcı bir şekilde ortaya konmaktadır. Bu anıtlar arasındaki bilinen bağlantı ve Yunan sanatının eski biçimi araştırmanın bu bölümünü hem önemli hem de çok ilginç bir hale getiriyor. Sir Charles Fellows tarafından elde edilen ve şu anda British Museum'da sergilenen Ksantion mermerleri Asur -Pers, Pers-Küçük Asya ve Küçük Asya- Yunanistan arasındaki üçlü ilişkiyi çarpıcı biçimde gözler önüne sermektedir. Bu mermerler kronolojik sıraya göre uygun biçimde dizilselerdi çok yararlı bir ders verirdi bizlere: En sıradan bir gözlemciye bile gittikçe gelişen; en ilkel kabalıktan Yunan heykeltıraşlığının en klasik görünümlerine kadar uzanan sanatın evrimini izlettirebi-

3 Ptenum'un Asur'la bağlantısız olmadığını düşünmek için bazı nedenler vardır; Bizanslı Stephen'e göre, aynı isim Babil'in Akropolis'ine verilmişti. Kapadokya'da yaşayanlar Levko-Suriyeliler ya da Beyaz Suriyelilerdi. Birçok eski coğrafyacıya göre o bölgedeki Melita şehri Semiramis tarafından kurulmuştu; tıpkı Sarus'taki Comona ve Pontus'daki Zela gibi. (Pliny, vi. 3; Strabo, xii. 385 ve 389. sayfalar.) Mysia bölgesi Lycus'taki Thyatira orijinal olarak Semiramis tarafından adlandırılmıştır. Ksenophon ve Strabo tarafından bahsedilen Karadeniz yakınlarında bulunan ve Keldaniler diye adlandırılan bir halk var. Apollinus Rhodius (Eserler ii.c 965) ve Strabo Halys'de Asurlulardan bahsediyor Dionysius (Perieg 772) Küçük Asya'nın kuzeyinde olduklarını söylüyor.

Bizanslı Stephen'e göre Ninus, Lidya ve Caria sınırlarında bir şehir kurdu ondan sonra şehir Ninoe adının aldı. (Daha sonra Aphrodesias ya da Megalopolis) Suidas da aynı şehirden bahsetmektedir. Suriye'de Commagena bölgesinde aynı isimde başka bir şehir daha vardı. Sardanapalus'un yaptığı Tarsus ve Anchiale tapınakları da akılda tutulmalıdır. Abydenuslu Eusebius'un naklettiği çok ilginç bir rivayete göre Sahhen Athina'da bir tapınak yaptırdı, üzerine kahramanlıklarının yazıldığı pirinçten yapılmış bir anıtı da bu tapınağın içine dikti. (Eusebius. Kronik kitap. I. c 9) Aynı yazar Asur, Küçük Asya ve Yunanistan arasındaki bağlantıyı; Akserdis kardeşi Adrameles'i öldürttükten sonra onun ordusunu da Bizans'a kadar izledi. Akserdis'in ordusunda Keldanilerden ilim öğrenmiş Pisagor da vardı. Sardanapalus Medler, Babilliler ve Baktryanların oluşturduğu ortak bir orduyla kuşatıldığı zaman üç oğlunu ve bir kızını altınlar ve gümüşlerden oluşan büyük bir hazine ile birlikte ona sadakat göstermiş Paphlagonia'nın valisi Cottus'a gönderdi.

Kanatlı boğanın başı.
(Horsabad ve Kuyuncuk)

Kanatlı canavarın başı.
(Persepolis)

lirdi. Asur ve Yunan sanatı arasındaki üslup farkını anlayamasa da gittikçe zarifleşen bir üslubun, daha fazla harcanan emeğin ve doğanın daha yakından taklit edilmesinin Asurluların kalın, sert çizgilerini sanatın[4] klasik biçimlerine, yumuşak bir tarza nasıl dönüştürdüğünü görebilecekti.

Bu ikinci dönemi dolaylı etki olarak nitelendirdim çünkü, sanatlar o zamanlar doğrudan Asur'dan Küçük Asya'ya sızmamış, Persler aracılığı ile oraya yansımıştı. Asur İmparatorluğu yüzyıllardır hüküm sürüyordu ve bir krallık altında birleşen Med ve Pers krallarının oraya sahip olmak için yaptıkları sefere kadar tüm Asya üzerinde muhteşem bir iktidarın sahibiydi. Persler anlaşıldığına göre ne kendi edebiyatlarına ne de sanatlarına sahip kaba bir ulustu. Bu iki alanda sahip oldukları birşey varsa da bunu uygar komşularından[5] almışlardı. Elimizde ne Murghaub'ta mezarı olduğu varsayılan Kyros'un ismini içeren yazıdan başka bir Pers yazısı örneği ne de Persepolis heykelleri veyapılarından

4 Umut ediyorum ki British Museum'da olan tüm sanat eserlerinin düzenlenmesinde kronolojik bir sistem uygulanacaktır. Çünkü Avrupa'da herhangi bir özel alandaki zenginliği ve kusursuzluğu olan koleksiyonlar olabilir ama bunlardan hiçbiri sanatın tüm tarihini bize veren: ilk aşamalardan, klasik döneme ve düşüşe; Mısır ve Asur'un en eski döneminden Roma İmparatorluğu'nun İstanbul'a taşınmasına kadar geçen bir dönemi kapsayacak şekilde anıtların tüm dizilerini kapsayan çeşitlilikteki sanat eserlerinin koleksiyonuna sahip değildir. Böyle düzenlenmiş seriler bize yalnızca sanat tarihi çalışmaları için imkan verdiği için değil, insan ırkları tarihine de yakından bakma fırsatı vereceği için paha biçilmez değerde olacaktır.

5 Bu hem Herodot'un hem de Ksenophon'un sözlerinden anlaşılmaktadır.

başka daha önce bulunmuş Pers sanatından izler vardır. Diğer yapılar hiç kuşkusuz ki Akamanış Hanedanı dönemine atfedilmektedir. Perslerin kullandıkları yazının Asurlulardan taklit edildiğini zaten göstermiştik. Heykelciliklerinin de aynı kaynaktan türemiş olduğu kolaylıkla kanıtlanabilir.[6] Perslerin sanat eserlerinde aynı konu işleme üslupları, aynı biçimler, duvara yerleştirilen kabartmaların düzenlenmesinde aynı özellikler, insan-başlı kanatlı devasa hayvanlar ile oluşturulan aynı girişler ve son olarak aynı dinsel amblemler göze çarpıyor. Eğer bu benzerlik yalnızca tek bir örnekte ortaya çıkmış olsaydı biz o zaman bunun şans eseri ya da tesadüfen, yalnızca karşılıklı ilişkiden olduğunu düşünebilirdik ama, onun tüm sanat sistemini istila ettiğini gördüğümüz zaman bunun çok yakın bir kopya, diğerinin taklidi olduğu konusunda hiçbir kuşkumuz kalmıyor. Persepolitan heykelciliğinin özellikleri ikinci Asur Hanedanı zamanından -yani en son Asur döneminden- kalmış anıtlardan türemiştir; bu birçok figürün giysilerindeki ve süsleme biçimlerindeki benzerliklerle kanıtlanabilir. Bu nedenle, saray kapılarını oluşturan kanatlı canavarların kafalarına giydikleri şeyler, yüksek, kareleştirilmiş, tepesi zengince süslenmiş olduğundan Horsabad ve Kuyuncuk'takilere benzer ama Nimrud'daki daha eski figürlerin[7] yuvarlak ve süssüz sarıkları ile farklılıklar gösterir.

Persepolis'teki esirler, savaşçılar ve vergi taşıyıcılarından oluşan geçit törenlerini gösteren eserler her açıdan Nimrud ve Horsabad'ın duvarlarında olanlara benzer; gözlerin ve saçların aynı olduğunu, figürlerin aynı biçimde yapıldığını görürüz. Pers sanatçı giysilere kıvrımlı tarzı getirdi ama örnek aldığı Asur modelini geliştiremedi. Aksine onun eseri grupların düzenlenmesinde ayrıntıların zerafetle işlenmesinde ustasından çok gerilerde kaldı.

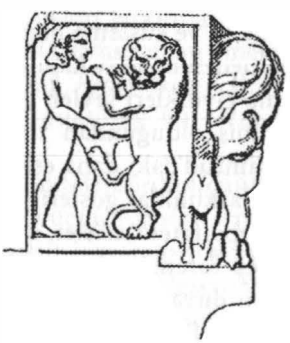
Perslerin Persopolis'te kullandıkları sütunları ve diğer mimari süsleri nereden aldıkları sorusuna yanıt verebilmek daha zordur. Saraylarının yapımında kullanılmadığı halde bu sütunun Asurlular için bilinmedik birşey olmadığını daha önce anlatmıştım. Bu yüzden Persler bu bilgiyi kısmen Asurlulardan almış ama daha

6 Bu benzerlikleri görmek için, Özellikle Sir R. K. Porter, Flandin-Coste, ve Texier'in eserlerine bakın.

7 En eski Asur eserlerindeki yuvarlak sarıklar için, birinci kısımdaki kanatlı devasa aslan ve boğanın resimlerine bakın. Alexandre'in "Hindistan'dan İngiltere'ye Geziler" isimli kitabında Persepolis'te bulunmuş kanatlı bir aslan kabartmasından alınmış bir resim vardır Bu Ker Porter, Flandin-Coste'nin eserlerindekilerden çok daha fazla Asur heykellerine benzeyen bir örnektir

geniş olarak, Persepolis kurulmadan önce orayı ellerinde tutan Mısırlılardan öğrenmiş olabilirlerdi. Boğa örneğinde olduğu gibi sütun başları sık sık Asur'un dinsel şekillerine göndermelerde bulunur ama mimarinin diğer bölümlerinde oranlarda olmasa da süsleme biçimlerinde Mısır etkisi çok açıktır.

Persler Asurlulardan aldıkları din ve sanatı Küçük Asya'ya soktular. Harpy Mezarı, Ksanthos'taki Harpagos'a atfedilen Harpiyeler anıtı ve diğer ilk dönemlere ait kalıntıların hepsi tamamen Persopolis heykelciliğinin özelliklerini gösterirler. Aynı zamanda sanat eserinin işlenişindeki gittikçe gelişen çizgi -hareket duygu ve anotomi bilgisinin sanata girişi- Asya ve Yunan sanatı arasındaki farkı da ortaya koyar. Giysilerin ve insan figürlerinin çiziminde açık bir gelişim olduğu halde, Perslerin Küçük Asya'da en son dönemlere ait eserlerinde bile yüz hatları duygudan yoksun, hatta yalnızca yüzün profili verilmekten öteye gidilememiş örneklerine rastladığımızı söyleyebiliriz. Yalnızca, Ksanthos'ta bulunmuş Perslerin, Asur sanatı ve dini sembolleriyle olan bağlantısı açısından ilgiye değer bir anıt var: Biritish Museum'daki üzerinde şaha kalkmış bir aslanı öldürmeye uğraşan figürün yer aldığı bir mezar parçasından söz ediyorum.

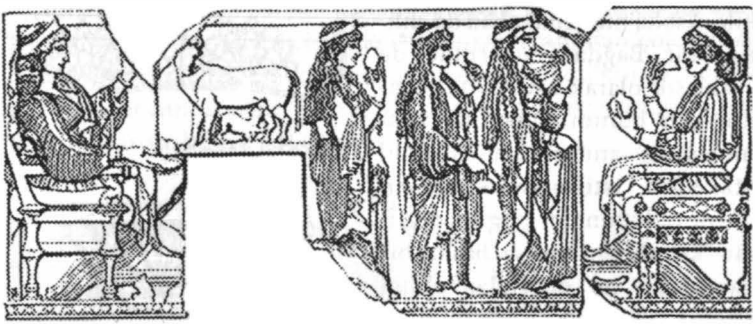

Likya kalıntılarından alınmış bir parça. (*British Museum.*)

Heykel, işleniş tarzı bakımından tamamen Asur karakterli olduğundan, Asur silindirleri ve anıtlarında bulunanlara tıpatıp benzediğinden kökenine ilişkin hiçbir kuşku bırakmıyor insanda. Aslanla dövüşme ya tamamen dinsel bir tarz ya da kralın gücü ve bilgeliğinin bir sembolüdür. Bu ilk kez Asurlular tarafından bulunmuş daha sonra Persler tarafından kullanılmıştır. Perslerin değişik yerlerde olan bütün anıtlarında buna rastlanılabilir.

Başka bir resim daha ekliyorum tabloya; Venüs ve Juno arasında üç Grace'i temsil ettiğine inanılan Harpy Mezarı'ndan alınmış bir kabartma bu. Sandalyelerin biçimleri ve genel işleme tarzı Asur'dandır. İneği emen buzağı Horsabad'da bulunan bir kabartmadaki sunağın üzerinde görünen dini bir sembol olduğu gibi Nimrud fildişi tabletleri arasında da bulunur.[8]

8 Likya anıtlarından kopyalanmış bu iki resmi için Bay Scharf'a minnettarım.

Ksanthos'tan bir kabartma. British Museum'dadır.

Küçük Asya'ya Persler tarafından sokulan sanat ile Yunan heykelciliği ve mimarisi arasındaki ilişki, bu kitabın içeriğinin dışındadır. Konu birkaç kez kanıtlarıyla sunulmuştur zaten. Sanırım, sanatın ilk aşamalarında Yunanlıların Persepolis ile olan ilişkilerine ne kadar çok şey borçlu olduğu genel kabul görür artık. Bununla birlikte Yunan heykeltıraş Pers meslektaşları gibi yalnızca taklitçi değildi. Kendinden önce yapılan en güzel eserleri kabul edip onlardan birşeyler aldılar. Daha sonra giderek geliştirdikleri ve yeniden ürettikleri kendi sanat tarzları ile yaptıkları sade ama zerafet dolu biçimler insan dehasının yarattığı en soylu anıtların temelini oluşturdu.[9]

Daha önce Asurlular tarafından bilinen birçok mimari süsün doğrudan ya da dolaylı olarak Yunanlılara geçtiğinden bahsetmiştik. Örnek olarak İyonik Sütun verilebilir. Üstelik Ninova'nın ilk anıtlarında çoğunlukla hanımeli olarak adlandırılan zarif süsün Yunanistan'da çok sık olarak kullanıldığını, başka bir korniş süslemesinden daha çok onun yapıldığını görüyoruz. İşaret ettiğim gibi, Asur'da kutsal eşyaların yanında görülüyordu; ya bir tapınmanın sembolü veya nesnesi olarak.

Asur ve Yunan süslemeleri arasındaki bu benzerlik tesadüfi değildir. Mısır Lotüsü'nün görüldüğü her yerde hanımeli süsleri ile birlikte olmasından, her ikisinde de çiçeğin asma filizi üzerindeki bir yarım daireden çıkarak oluşturulan yaprak ve taç yaprakları arasındaki benzerlikten kanıtlanabilir.[10] Aynı süs Hindistan'da

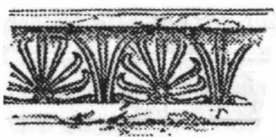
9 Çeşitli heykeller arasındaki benzerlik, özellikle beş altı yıl önce sanırım Atina'da bulunan mızrak taşıyan bir savaşçı ile Persepolis'te bulunan figürler arasındaki benzerlik çok çarpıcıdır. Yunan başkentinde yayımlanan Arkeoloji Dergisinde (Ephemeris Archailogiche) bu savaşçının bir kopyası vardır. (Ayrıca Revu Archeologique 1844. Sayfa 1-49 arası.)

10 Ninova Anıtları isimli eserimde bu süsün birçok değişik örneklerini ve kuzeybatı sarayının duvarlarına yapılmış bir resminin örneğini verdim.

bile Asoka'nın Allahabad'da diktiği bir Bağdadi üzerinde de (yaklaşık olarak MÖ 250) görünür ama bunun Yunanlılar tarafından mı -anıtın kuruluş tarihi Makedon istilasından hemen sonra olduğundan uygun değildir- kurulduğu yoksa başka bir kaynaktan mı doğrudan aldığı konusunda karar verme cüretini gösteremiyorum.[11]

Asur süsü. (*Nimrud*)

Yunan hanımeli süsü.

Yunan hanımeli süsü.

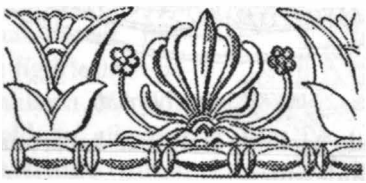
Asurluların yüksek bir zevke sahip oldukları tartışılamaz. Asurluların icat ettikleri süsler, daha sonra bazı değişikliklerle ve daha gelişmiş halleriyle Yunanlılar tarafından en klasik anıtlarında kullanılmıştır. Daha az güzel olmayan diğerleri Nimrud'un eski kabartmalarında sık sık karşımıza çıkar. Açılmış kanatları ile kutsal boğa veyaban keçisi demin anlattığım o ünlü süsün temel ögesi olan mistik çiçeğin önünde diz çöktürülür. Aynı hayvanlar zaman zaman yuvarlakların, çiçeklerin ya da rozetlerin üzerinde karşımıza çıkarlar. Bir kuş veya insan figürü boğa ve keçi ile yer değiştirir sık sık; basit çiçek aynı şekildeki çiçekleri üzerinde taşıyan bir ağaç haline gelir. Kutsal bir sembol olduğu açıkça belli olan bu ağaç, özenle ve büyük bir zevkle yapılır. Asur heykelciliğinin en meşhur süslerinden biridir.

Dalların ucundaki çiçekler daha sonraki Asur anıtlarında kimi zaman kozalağın kimi zaman nara[12] benzeyen bir meyvenin yanında, silindirlerin üzerine yerleştirilmiştir.

11 Hindistan Tapınakları isimli büyük eserin yazarı olan Bay Fergusson'a bu süs resmi için müteşekkirim. O kitaptan alınmış olan Lath veya Lat yuvarlak bir dikilitaştan daha doğrusu tek bir taştan oluşmuş bir anıt direğinden alınmıştır. Üzerine Yunanlıların Sandracottusu'nun torunu Asoka tarafından Budist öğretinin kesin ilkeleri yazılmıştır. Bunlar Hindistan'ın eski tarihine ilişkin elimizde olan en eski, bozulmamış belgelerdir. Hindistan'da hâlâ beş altı benzer Lat vardır. Ama Bay Fergusson hanımeli süsünün üzerinde olduğu başka Lat bilmiyor.

12 Bu belki de Kral Süleyman'ın sarayındaki en başta gelen süslerden biri olan "narlarla oluşturulan bir ağ" idi. (1 Krallar, 7. Bap. 41-42) Nar süsü Harun'un giysisinin üzerine işlenmişti. (Çıkış, 38. Bap 33-34. Ayetler) Bu kesinlikle bir kutsal semboldü, tanrı Rimmon'la bağıntısı vardı. Achilles Tatius (Eserler III.) tarafından Zeus veya Jüpiter olduğu varsayılan bir tanrı elinde bir nar tutarak Pelesium'daki bir tapınakta resmedilmiştir.

Yunan anıtlarında sürekli karşımıza çıkan ve bugün de sık kullanılan girift veya sarmal bantlar Asurlular tarafından çok iyi biliniyordu ve onların en çok sevdiği süsleme biçimlerinden birisi idi. Giysilerinin üzerine işlenir, silahlarının ve savaş arabalarının üzerine kabartılır, duvarların üzerine çizilirdi.[13]

Allahabad'ta bir latın üzerindeki süs.

Kendine özgü bu zarif tarz giysilerde, silahlarda, mobilyalarda, atların koşum takımlarında ve tüm Asur eşyalarında eşit olarak kendini duyumsatır.

Süs (*KB Sarayı, Nimrud.*)

Kralların giysileri çok zengin işlemelerle, nakış nakış yapılırdı. Göğsünü kaplayan bölüm yalnızca çiçekler ve sarmaşık filizleri ile değil, hayvanlarla, hatta av ve savaş sahnelerinden oluşan bir grup figürle süslüydü.[14] Giysinin diğer bölümlerinde de benzer süsler göze çarpardı. Saçaklar ve püsküller giysilerin etekleri boyunca devam ederdi. Küpeler, gerdanlıklar, pazıbentler ve bilezikler en güzel şekilde icra edilmişler, tokalar, bileziklerin uçları koç ve boğa başı şeklinde yapılmışlardı. Modern mücevhercilikte yaptıklarımıza çok benziyorlardı. Küpeler genellikle, daha sonra-

13 448. sayfadaki kılıç kınına. 481. sayfadaki savaşçıların içinde olduğu arabaya bakınız.

14 Bu işlemeli giysilerden ayrıntılar benim Ninova Anıtları isimli eserimde verilecektir. Bu motifler ancak metal bir zırhın göğüs kısmına takılmış olabilir çünkü heykeltıraş kral giysilerinin en alt ve en üst bölümlerini aynı yapmıştı. Kserkes'in ordusunda Asurlular tarafından giyilen keten göğüslükleri göstermek için yapılmış olabilirler.

Süs (*KB Sarayı, Nimrud*)

ki dönem anıtlarında özellikle Horsabad kabartmalarında göründüğü gibi haç şeklindeydiler.

Silahların zarif tasarımlarında Asurlular Yunanlılara rakip oldular. Kılıç kabzaları genellikle dört aslan başı ile süslüydü; boyun ve omuzlarının olduğu kısımlarla iki tanesi, kılıç tutulduğu zaman yumruk üzerini kaplıyor, diğer iki tanesi uzatılmış çeneleri ile kılıcın sapını oluşturuyordu. Kılıç kınları ise birbirine girift olarak tutturulmuş ve başları dışa doğru kıvrık ağızları açık iki aslan başı ile süsleniyordu. Bazan tüm kın çeşitli hayvan figürleri ve süsleri ile kabartılır, kakma şeklinde işlenirdi.

Hançer sapları da daha az süslü olmazlar, at, boğa veya koç başı şeklinde yapılırlardı. Hançer kınları genellikle ucunda kuş olan püsküllerle süslenirdi. Yayların tel bağlı olan iki ucu genellikle kartal başı şeklindeydi. Sadaklar da yine zarif desenler ve birçok güzel figürlerle zengin biçimde süslenirdi.

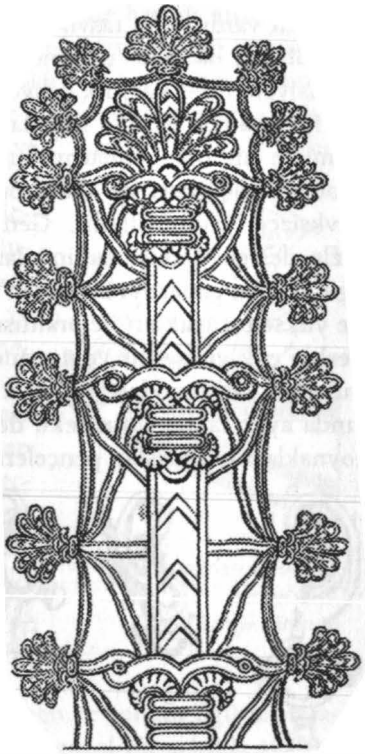
Süs (*KB Sarayı, Nimrud*)

Çoğunlukla aslan, boğa, koç olan hayvan başları biçiminde yapılan süsler, savaş arabalarının, atların koşum takımlarının ve ev eşyalarının üzerinde de yapılırlardı. Bu bakımdan Asurlular Mısırlılara benziyorlardı.

Masaları, sedirleri, tahtları muhtemelen üzeri fildişi kakmalı ağaç ve metalden yapılmıştı. Herodot'tan öğrendiğimize göre Babil'deki Belus Tapınağında bu eşyaların hepsi som altındandı.[15] İlk anıtlarda sandalye arkalıksız olarak resmedilmişti; bacaklar zevkle oyulmuşlar, oturulan yer koç başları ile süslenmişti. Yastıklar da işlemeli veya boyanmış çok değerli bir malzemeden yapılmış görünü-

15 Basan Kralı Og'un Sedir veya karyolası demirdendi. (Tesniye 3-11

yorlardı. Bacaklar genellikle bir destek demirle güçlendirilmişler, yere bastıkları bölüm altın, gümüş veya bronzdan[16] boğa ve aslan ayakları ile yapılmıştı. Horsabad anıtlarında, Maltay'daki kaya tabletlerde, hayvanların, insan figürlerinin bazan da Yunanlıların Karyatiti'nde destek olduğu gibi esir figürlerinin üzerinde duran sandalye tasvirleri ile karşılaşıyoruz. Mısır'ın koltuklarına benzeyen bu eşyaların onlardan daha büyük olduğu görünmektedir.

Kutsal ağaç. (*KB Sarayı, Nimrud*)

Kral tahtının süsleme biçimi Persler tarafından benimsenmiş ve Persopolis'teki bütün heykellerde kullanılmıştır. Süleyman'ın tahtında aslan hem süs hem destekti. "Tahtın olduğu yerin iki yanında payandalar (ya da bacaklar) vardı, iki aslan payandaların arkasında duruyorlardı. Altışar basamaktan oluşan karşılıklı iki tarafta oni-

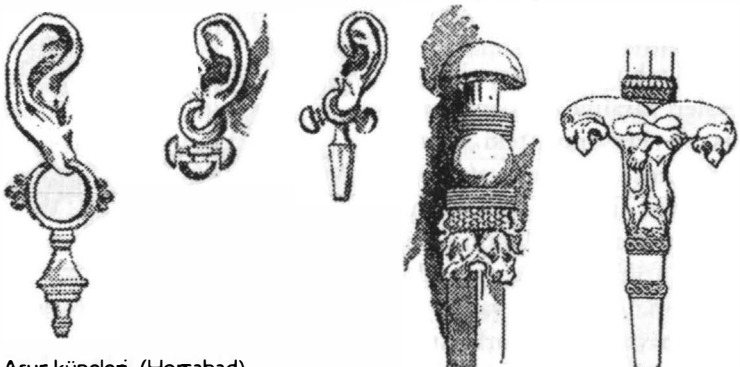
16 Süleyman'ın yatağı sedir ağacından yapılmıştı; direkler gümüşten veyatılacak yeri altındandı. Dört bir yanı menekşe perdelerle kaplıydı. (Neşideler Neşidesi, 3. Bap 9-10) Sandalyeler ve sedirlerin ayakları da gümüşten ve Pers ülkesinde lüks olarak sayılan diğer kıymetli madenlerden yapılmışlardı. Bunlar Pers Ülkesinden önce Küçük Asya'ya daha sonra da Yunanistan'a girmişlerdi. Artakserkes kendisine gelen Entimos Gortyna'ya "gümüş ayakları olan bir sedir ve sedire ait olan birçok mobilya, kubbe şeklinde bir tente veya perde, gümüş ve diğer mücevherlerin üzerinde kakılmış olduğu kupalar, şişeler ve başka eşyalar verdi. "(Athenaeus Eserler ii.c 48) Aslında bu muhtemelen tam modern Fransız yatağı gibi birşeydi. Yatak odası takımı için gerekli tüm eşyaları ile birlikte düşünülmüştü. "Ahasverus sarayının bahçesinde, ziyafet verirken, "mermer direklerin üzerindeki gümüş halkalara boydan boya asılan beyaz yeşil ve mavi kumaşlar, parlak mor kordonlarla birbirlerine bağlanarak meydan donatılmıştı. Altından ve gümüşten sedirler kırmızı, mavi beyaz ve siyah mermerden yapılmış bir döşeminin üzerinde" duruyordu. (Ester 1-6) Üzerinde Kyros'un mezarının olduğu sedirin ayakları som altındandı. (Arrian vi. 29). Pausanyas'ın Mardonyus'un çadırında gördüğü sedirler, masalar altın ve gümüştendi. Hepsi Kserkes'e aitti bunların. (Herodot ix. c 82) Sedirlerin fildişiler, gümüşlerle kaplandığı, yatakların altın, gümüş ve fildişilerle renklendirildiği Homeros tarafından da söylenilmekteder. (Odessa 19 55.56 ve 23.199)

ki aslan vardı.[17] Bu tasvir hayvan figürlerinden oluşan bacaklar üzerinde yükselen Asur sandalyelerine[18] karşılık geliyor.

Küpe. (*KB Sarayı, Nimrud*)

Horsabad'da olduğu gibi daha sonraki dönemlere ait olan kabartmalarda resmedilen mobilya biçimleri de daha öncekilere göre zevksizce yapılmışlardır. Genellikle birden fazla destek demire sahip olan sandalyeler, ağır ve çam elmasına benzeyen ters dönmüş kozalakların üzerinde yükselen ayakları ile orantısız bir görünüm verirler. Oturacak yerleri çok yüksektir ve üzerinde durduğu ayakları yerden hayli yukarıda olduğundan, bir ayak taburesi gerekir. İlk Asur anıtlarında ayak taburesinin şekli de tıpkı sandalye gibi nefisti; boğa toynakları ya da aslan pençeleri ile süslüydü ayakları.[19]

Asur küpeleri. (Horsabad)

Kılıç kabzası. (*Horsabad*)

Kılıç kınının başı. (*KB Sarayı Nimrud*)

Masalar ve sandalyeler arasında bizim piknik masalarınıza benzer şekillerde, katlanabilir olarak yapılmış görünümlere sahip olanları da vardı. Onların da ayaklarının yere yakın bölümleri hayvan ayakları ile kaplanmıştı.

Festivallerde içmek için kullanılan kadehler ve kupalar tıpkı Süleymanınkiler[20] gibi altından veya gümüştendi. Ahesverus Şuşan Sarayında yedi gün yedi gece süren, büyük küçük herkesin,

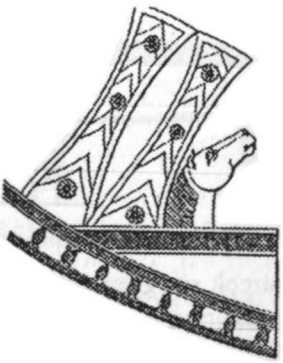
17 1. Krallar. 10. Bap 19-20.

18 Likya heykellerinde sandalyelere destek olan benzer örnekler vardır. Bu moda büyük ihtimalle Küçük Asya'ya onu orijinal olarak Asurlulardan almış olan Persler aracılığıyla girmiştir.

19 Süleyman'ın tahtının ayak taburesi altındandı. (2. Tarihler 9-18)

20 1 Krallar 10- 21 "Ve Kral Süleyman'ın bütün içki kupaları altındandı, ve Sedir ağacından yapılmış evinin tüm kadehleri saf altındandı, hiçbir şey gümüşten değildi. Süleyman'ın günlerinde hiçbir şey gümüşten yapılmazdı.

tüm halkın katıldığı bir şölen düzenlediğinde herkes altın kupalarda birbirinden değişik şekillerdeki kadehlerde şarap içmişti.[21] Asur kadehleri genellikle hayvan başları ve boyunları şeklinde yapılırlardı. Kuşkusuz en çok boğa ve aslan başı şeklinde olan kadehler Yunanlıların kullandıklarına ve Etruria mezarında bulunanlara benzer.

Kuşakta taşınan üç değişik hançer sapı.
(*KB Sarayı Nimrud*)

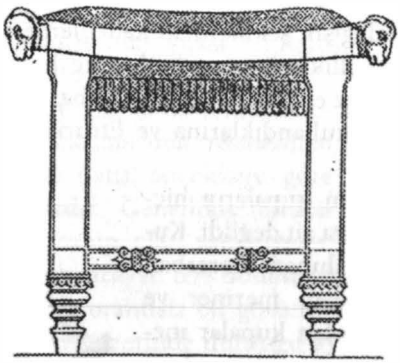
Nimrud'da bulunan kupaların hiçbiri belki de Asurlulara ait değildi. Kuzeybatı sarayında bulunan Horsabad kralının ismini taşıyan mermer ve camlardan yapılmış olan kupalar mezarlardan çıkan Mısır toprak testilerine[22] çok benzemektedirler. Bununla birlikte kabartmalarda zaman zaman bazılarını şölen için bekleyen hizmetçilerin taşıdığı bazılarını da vergi getiren esirlerin taşıdığı vazo çizimlerine rastlıyoruz. Biçim itibariyle güzellikten yoksun da değiller ve daha barbar bir dönemden sonra gelen bir çağa ait Yunan çömleklerine benziyorlar.

Asur kabartmalarında çok sık görünen ve kanatlı figürler tarafından taşınan kare sepet veya kap çok güzel bir şekilde süslenmiştir. Nimrud'da bulunan ilk kabartmalarda figürlerden oluşan bir grup üzerine işlenmiştir ve kenar boşluklar hanım eli veya girift şeritler ile doldurulmuştur. Sapın tutturulduğu iki köşeye genellikle kartal şekli verilmiştir. Horsabad kabartmalarında bu kare kap, sepeti veya örgü işi olarak yapılmış birşeyi temsil ediyor gibidir, ama daha eski heykellerde bunun metaldan yapıldığı izlenimi vardır.

Silahlar, mobilyalar, kap kacak, takılar ve betimlediğim diğer ufak tefek eşyaların hepsi çok incelmiş bir zevki sergilerler. Bu açıdan bildiğimiz en eski Asur anıtları daha sonra bulunanları kat be kat aşar. Kılıçlarda, bileziklerde ve pazıbentlerde olduğu gibi

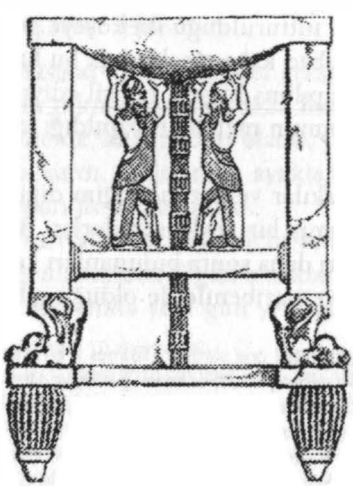
21 Ester I -7.

22 Bay Birch sumermen vazolarının Mısır'dan getirildiğini öne sürüyor Tutmes III'e haraç getiren uluslar arasında, metinde geçenlere bir dereceye kadar benzer gümüş ve altından yapılmış vazolar getiren Kheva da vardı. (Hoskin'in Habeşistan; Wilkonson'un Ancient Egyptians adlı eseri. Cilt I.-IV. arası ilk senler. Daha sonraki dönem Asurlulan'nın ibadetlen ile ilişkili törenlerde kullanıldığı açık olan bu vazo ile, güneşe tapan ailesi ve kralını gösteren Alabastron'dan çıkan Mısır kabartmasındakı vazolar arasındakı benzerliğe dikkat edin. (Wilkinson, Ancient Egyptians İkıncı Senler. Cilt 2 Levha 30)

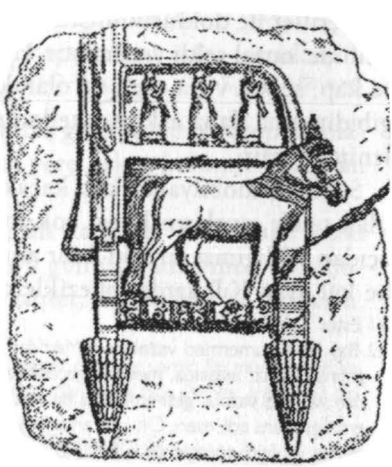

Bir taht veya tabure. (*KB Sarayı, Nimrud*)

birçok süs günümüze kadar gelmiştir ama bunların çoğu bozulmuşlardır. Kabartmalarda ise daha kabaca ortaya konulmuştur. Giysilerin nakış nakış yapılan işlemelerinde ve savaş arabalarının ayrıntılarında da çok açıktır bu süsler. Sonraki dönemden kalan anıtlarda da bol süsleme aşkından ortaya çıkan, aynı özenle yapılmış süsleri görüyoruz ama ilk dönemin süslerinde olduğu kadar ne zerafete ne de çeşitliliğe sahip bunlar. Diz çökmüş boğa veya yaban keçisi, zarif çiçek, hayvan ve insanların ustalıkla birleştirilerek oluşturulan gruplamalar, giysinin tüm yüzeyini ya da savaş arabasının iki yanını da kaplayan kare, daire ve rozetlerden oluşan bir öbeğin önünden gidiyordu. Görünüşte büyük bir zengin-

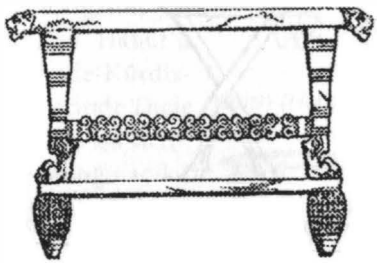

Bir tabure. (*Horsabad*)

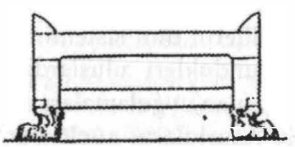
Bir koltuk. (*Horsabad*)

lik göze çarpıyorsa da yine de ilk dönemin sanatçılarının klasik formları -eğer bu terim kullanılabilirse- burada yoktur.

Bir koltuk veya masa. (*Horsabad*)

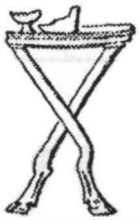
Silahlarında eski süsleme biçimlerini korudukları gözlemlenen sonraki dönem Asurlularının giysilerinde ilk dönemde kullandıkları biçimleri terketmiş olmaları çok çarpıcıdır. Önceden çok şık ve önemli bir süsü oluşturan figür grupları artık görülmez. Bu yalnızca bir zevk değişikliği olarak açıklanamaz. Çünkü tüm bu grupların açık olarak mitlerle, kutsal konularla ilişkisi olduğundan, onların birden bire yok olması ya da ihmal edilmesi, Asurluların ilk anıtları ile en son anıtlarının kurulması arasında geleneklerinde olduğu gibi din sisteminde önemli bir değişiklik meydana geldiği varsayımını kuvvetlendiriyor.

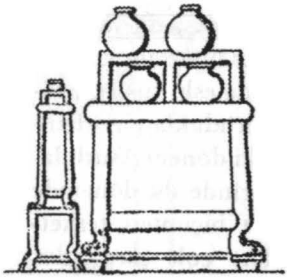
Aslan pençeli ayak taburesi. (*KB Sarayı, Nimrud*)

Asur heykel ve kabartmaları muhtemelen siyah mermer ve bazalttan olanlar dışında kısmen ya da tamamen boyalıydı. Ama figürlerin üzerine yapılmış olduğu zeminlerin boyalı olup olmadığını tam doğrulayamadım ama Bay Flandin[23] Horsabad'daki kabartmaların üzerinde, tüm bölümlerde koyu sarı toprak bir boyanın izlerini sürebildiğini söylüyor. Özellikle Horsabad ve Kuyuncuk saraylarında Mısır'da var olan bir uygulamaya benzer bir şekilde öyle olması inanılmayacak birşey değil. Nimrud'da Bay Botta'nın araştırdığı harabelerden daha az renk bulundu. Saç, sakal, gözler, sandaletler, yaylar ve kartal başlı figürlerin dillerinde renk görmüştüm ben de. Kanatlı bir figürün boynundaki çelengin üzerinde ve kuşatmayı anlatan bir kabartmada ateşin gösteriminde çok soluk bir ton farkedebilmiştim. Yalnızca bazı nesnelerin ve insan yüzünün bazı kısımlarının renkli olduğunu gösteren izler ilk Asur heykellerinin ancak kısmen renkli olduğu tahminine götürüyor insanı. Horsabad'daki boya kalıntıları kralın kıvrımlı giysilerinde ve piskoposluk tacın-

23 Onun Revue des Deux Mondes ısımli dergıde çıkan "Ninova'ya Arkeolojik Bir Yolculuk" ısımlı yazısında

Bir masa. (*KB Sarayı, Nimrud*)

Sunak ya da testi tezgahı. (*KB Sarayı, Nimrud*)

da, kanatlı figürler tarafından taşınan çiçeklerde, atların koşumlarında, savaş arabalarında ve ağaçlarda göründüğünden çok daha genel veyaygın olarak kullanılmıştır. Bir kuşatmayı anlatan kabartmada evden yükselen alevler ve hücum edenlerin taşıdığı meşaleler istisnasız kırmızı ile renklendirilmişlerdir.

Hezekiel'deki Asur saraylarının içini tasvir eden bölüm Nimrud ve Horsabad anıtları ile öylesine bir benzerlik taşıyor ve onları o kadar doğru betimliyor ki burada söz edilmeyi hak ediyor. Yahudilerin dini sistemine giren sapmaları, ilişkide bulundukları uluslardan aldıkları putperestliğe dayanan uygulamaları söyleyen peygamber böylece Asurluların güçlü etkisini de çok açık olarak ortaya koyuyor: "O, duvarın üzerine çizilmiş erkekleri gördü, al renkle boyanmış Keldanilerin resimlerini, bellerinin üzerine bağlanmış kuşakları ile, başlarının üzerindeki geniş sarıklar hepten boyanmış, hepsi prenslere benzerdiler, doğdukları diyarda, Kalde'nin Babil oğulları gibiydiler."[24]

Saplı kupa. (*Horsabad*)

24 Hezekiel 23. Bap. 14 ve 15. Ayetler Asur heykelciliğinin bu tasviri çok çarpıcı. Bu bölümün kelimesi kelimesine tercümesi şöyledir "Kız, duvarın üzerine *ustaca* yapılmış (ya da boyanmış) erkeklerin heykellerini gördü, şaşarla resmedilmiş (ya da heykeli yapılmış) Keldanilere benziyordu; kuşaklı bellen, başlarının üzerindeki renkli *geniş başlıkları* ile hepsi prens görüntüsüne sahipti, doğdukları Kalde diyarındaki Babil oğullarına benziyorlardı" İtalik yazılmış kelimeler metinde yoktur. Şaşar Yeremya'da da görünür. (22. Bap. 14. Ayet.) Bizim örneğimizde "Vermillion"a dönüşmüştür Tekvin bu kelimeyi "kırmızı renk, kırmızı boya, rubrica diye çevirir. Vulgate "sinopis" yanı rubrica sinopensis (Plinius, Naturalis Historia 35 5.13). Septuagint kelimesi Homeros'a göre rubricadır. Tüm yorumcular, Septuagint, Süryani ve Keldanice yazılmış kitapların tüm versiyonları Şaşar kelimesinin bir rengin anlamı demek olduğunu veriyor bize. Hahamlar onu "Sinnabar"a çevirirler yanı kırmızıya yakın anlamına gelir. Arapça kök ششر Şazar vardır Bu kökten Şuzret: Gözlenn kırmızılığı ve Eşzer Kırmızı yüzlü kelimelen türemiş olabilir Kök bir fiil olarak kendi

Hezekiel hatırlanacağı gibi Çebar Nehrinin kıyılarında kehanetlerini yayıyordu. Bu Mezopotamya ovalarından geçtikten sonra Kargamış yakınlarında Fırat'a dökülen Arapların Habur'u (Yunanlıların Haboras'ı) ve aynı isimde Kürdistan dağlarından doğup Musul'un üzerinde Dicle ile birleşen diğer Habur Nehri olabilir. Bu nehrin kesinlikle Ninova'ya çok yakın olduğu açıktır. Alıntı yapılan bölümde peygamber Asur başkentinin yıkılmasından önceki bir döneme ve çok büyük ihtimalle tanık olduğu bir olaya atıfta bulunuyor. Çünkü onun kehanetlerini yaptığı tarih olarak genellikle lsa'dan önce 593 tarihi kabul edilir, Bu Med-Babil istilasından on üç yıl sonra demektir. Betimlediği nesneleri duvarın üzerine heykelleştirilen, boyanan figürler- görmüş olduğu pek kuşkuya yer vermemektedir. Horsabad kalıntılarında görünen kırmızı renginin yaygınlığı, Horsabad ve Kuyuncuk krallarının özenle süslenmiş sarıkları veya saç biçimleri açıkça ifade edilmiş

Kadeh *(Horsabad)*

Kabartmadan alınmış bir kupa *(Horsabad)*

başına kırmızılık ile ılgılı bir anlam içermez ama birbirine benzer anlamları içinde "bükülmüş ip" "birşey saplanarak öldürülmüş adam" gibi anlamları vardır. Birşey saplama fikrinden heykelleştirme türemiş olabilir. Yine aynı kelime yükselmek, yükseltilmek anlamlarına da gelir. Bu da kabartma işine atfedilebilir. Bu oymak, kabartmak ve heykel yapmak anlamına gelen İbranice חקק (hakek) kelimesi ile uyuşuyor Bu tıpkı bizim "to hack" kelimemizde olduğu gibi ses yansımalı bir kelime olabilir. Ama Yeremya 27 Bap 14. Ayet'te "Şaşar'la boyanmış" ibaresi vardır. Burada boyanmış bir kabartma kastedilmiyorsa bir boyanın kastedildiği görünüyor. Kırmızı için kullanılan hiyeroglif kelime "teşer"dir, t ve ş yer değiştirebilirler. שרוה kelimesi (Seruş) özellikle birşeyin üzerine serilen veya asılı duran örülmüş birşey veya deri anlamına geliyor. Tevrat'ta kabartmalardaki figürlerin giydikleri gibi başa giyilen ve arkaya dökülen bir başlığı belirtmekte kullanıyor. Renklendirilmiş anlamına gelen kelime (tebulim)'in "daldırmak" ya da "boyamak" anlamına gelen טבל kelimesinin mışli edilgen hali olduğu görünüyor. Ama başa giyilen başlık veya saç biçımı için ayrı bir kelime yoktur o yüzden bu kelime onu adlandırmakta kullanılmış olabilir Eğer bu bir ısımse "sarmak" ya da "çevresine sarmak" ya da daha uygun bir çevirı ile" başa sarılan bol sarıklar" anlamına gelen Etyopik kök; תטבלל (titbelal)'den türemiş olabilir Aynı kelimenin sahip olduğumuz çeşitlemeleri de şunlardır: Septuagint; Codex Rom ruipus βυσσοι Codex Alex Theoderet, Origen'in Heksapla'nın Arapça ve Süryanice versiyonu περιβεβλημενοι Vulgate'de "tıaras tinctas" Süryanice versiyon "sarılmış sarık ile taçlanmış" Keldanice versiyon "Mığferlerini çıkardılar", Symmachus, Heksapla Süryanice; "peçe", Hexapla Süryanice, Theodotıon "Sıdares incilanete." Görüleceği gibi Samı olmayan çevirmenlerin hiçbırı kelimenin İbranicedeki açık olan anlamına göre "tebolım" kelimesini renkli olarak çevırmiyorlar, buna karşın Sami dillerinden olan çevirmenler ise kelimeyı İbranice anlamından ayırıp daha çok Etyopik anlamına vurgu yaparak "çevresine sarmak" olarak çevırıyorlar ya da tümüyle kelimeyı görmezden geliyorlar

onun anlatımında. Ninova'nın düşüşünden önce bu anıtlarının varlığının bize sağladığı dayanak, peygamberin daha sonra bu şehrin tamamen yakılıp yıkılmasına[25] ilişkin tasviri ile birleştiğinde önceki sayfalarda betimlenen sarayların Pers istilasından önceki bir döneme ait olduklarının en ikna edici kanıtı haline gelir.

Kanatlı figürlerin taşıdığı sepet veya kap *(Horsabad)*

Asur'da ilk kulanılan renkler en eski dönemlerdeki çabalarının ürünlerini heykelde ve mimaride yansıtabilmek için bütün uluslaın kullandığı; büyük olasılıkla mavi, kırmızı, sarı, siyah ve beyazdı. Bunların bileşiminden elde edilen tonlar daha sonraki bir dönemde ortaya çıkmış olabilirdi. Hatta Nimrud'daki daha sonraki döneme ait olan yapıların duvarlarında rastlanan yeşil renginin mavinin çürümüş hali olup olmadığı kuşkuya açık bir konudur. Bununla birlikte kuzeybatı sarayından elde edilmiş tuğlaların üzerinde iki veya üç boya veren maddenin birleştirilmesinden elde edilmiş renk gölgelerine kesinlikle rastlıyoruz. Böyle elde edilmiş, mor, menekşe, parlak kahverengi vb renklere sahibiz. Heykellerin üzerinde siyah, beyaz, kırmızı ve mavi renklerine rastladım yalnızca ve bu renkler Nimrud'daki üst odaların boyanmış süslerinde var olan renklerdi. Horsabad'daki kabartmalarda yeşil ve sarı sürekli görünmektedir. Kuyuncuk'ta hiçbir renk izine rastlanamamıştır.

Sir Gardner Wilkinson[26] Mısırlıların kullandıkları renklerin bir analizini vermişti. Buna göre mavi rengi, bakır ve demir oksitlerinin, kum ve sodyum karbonatla yüksek ateşte ısıtılarak elde edilen camın toz haline getirilmiş halidir. Asur anıtlarında görülen mavinin saf bakır oksidi olduğu anlaşılmaktadır. Bu rengin Kürdistan'daki eski bir madende çok küçük kristaller halinde bulunan bakır cevherine olan benzerliğinden daha önce bahsetmiştim.[27] Mısır yeşili mavimsi bir cam tozu ile sarı bir toprak boyanın karışımından elde edilmişti; daha sonraki dönemlere ait Asur anıt-

25 Hezekiel 3. Bap

26 Ancient Egyptians. Cilt iii. sayfa 301.

27 Sayfa 162. Karnak'ın istatistiki tabletındekı haraç olarak alınan nesneler arasında Babilonya ya da Babil'den getırılmış olan külçe halınde görünen bır madde vardır Ne olduğu kuşkulu olmakla birlikte Bay Birch bunun mavi renk üreten bazı cevherlen temsil etmekte kullanıldığına ınanma eğılımındedır Belkı de benım Tıyarı Dağlarında bulduğum maden cevhenni göstenyor olabilir (Yukarıda zıkredilen yerde.) Bu maddeden Sınkar (Sıncar) ve Ruten'den geliş yolunda bulunan Mısır anıtlarında da bahsedılır

larındaki yeşilin de benzer şekilde aynı tür sarı bir toprak boya ile oksitlenmiş bakır mavisinin karışımı olduğunu tahmin ediyorum.

Asur kırmızısı yalnızca kil tonunda olan Mısır kırmızısından çok daha parlaktır. Horsabad heykellerinde neredeyse parlak kırmızıya yaklaşır, Nimrud'dakilerde de koyu kırmızı veya kızıla çalan bir renktedir.

Siyah ve sarının bileşimleri Mısırlıların kullandıkları boya maddelerine benzer; yanmış kemiklerden elde edilen siyah ilk olarak biraz zamkla, ikinci olarak da demirden çıkan bir aşıboyası ile karıştırılır, beyaz ise bugün de olduğu gibi sumermerinin veya alçıtaşının yakılmasından elde edilmiş olabilir.

Topraksı ve metalik maddeler kullanılmış olduğu halde bitkisel renklerin de Asurlular tarafından biliniyor olması hiç de yadırganacak birşey olmasa gerek. Hatta bu renkleri onlar heykellerini boyarken kullanmış bile olabilirler. Bu, Nimrud'da bulunan birçok kabartmada niçin boya izlerinin olmadığının da nedenini açıklıyor gerçekten. Çünkü bitkisel boyalardan elde edilen renkler hava veya nem ile temas ettiğinde çok daha çabuk çürüme, bozulma özelliğine sahiptir. Avrupa yaratıcılığının bir türlü ortaya koyamadığı kadar güzel kalitede olan özellikle yeşil ve kırmızı boyalar Kürdistanlılar tarafından, dağlarında[28] bol bol yetişen çiçekler ve otlardan elde edilmektedir. Bu canlı renklerin ortaya koyduğu sanat yeni bir keşif de değil, aksine aynı ülkede yaşayan insanların çoktan beri bildikleri, eski yazarların da Babil'e ve Part ülkesine ait olan bu boyalardan sık sık bahsetmeleri ile defalarca doğrulanan bir gerçektir. Kürt ve İran halıları sadece dokumalarının güzelliğinden değil, parlak, enfes renklerinden dolayı da bugün hâlâ rakipsizdir. Asur kabartmalarında resmedilmiş figürlerin giysilerinden biz, benzer renklerin bol bol kullanıldığı; hem giysilerin kendilerinin, hem de bunların örülmesinde kullanılan iplerin boyanmış olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Nimrud'da bulunan bazı tuğlaların sırlanmış olduğu görülüyor. Sıvı halde olan boyalar çok kalın bir tabaka halinde üzerlerine sürülmüş, daha sonra ateşte pişirilmişti. Diodorus Siculus, Babil'deki Semiramis Sarayı'nın duvarlarına çizilen insan ve hayvan figürlerinin fırına koyulmadan önce boyandığından söz ederken[29] muhtemelen bu işlemi kastediyordu.

28 Kürdistan ve Pers ülkesinin bu parlak renkleri bir dereceye kadar o eşsiz suyun kalitesine bağlı olabilir

29 Diodorus Siculus, lib. II, Cilt c 20. Nimrud'un en eski saraylarından elde edilmiş sırlı tuğlalar Asur Antik Koleksiyonuna dahil edilmiştir ve Bıntısh Museum'a gitmektedirler

Renk sayılarındaki sınıra rağmen Asurlular bunları düzenlemede ve kullanmada büyük bir zevk ve ustalık sergilediler. Renklerin kullanımındaki karşıtlıklar zevkle yapılmışlardı, bileşimler gözü okşayan tonlamalara[30] sahiptiler. Kalın siyah çevreleme Mısır resminde olduğu gibi Asur'da da en çok kullanılan biçimdir. Siyah sık sık yalnız beyazla birleştirilirdi. Diğer renklerle de kullanıldığı durumlar vardı.

Nimrud'un odalarındaki duvarların üstünde mavi zemine yalnızca siyah çevreleme olarak boyanmış figür izleri vardı. Ama bununla birlikte boyanmış olan diğer renklerin de solmuş olması ihtimal dahilindedir.

Asurluların Mısırlılar gibi ırkları, cinsiyetleri ve ruhban sınıfının rütbelerini belli etmek için farklı renkler kullanıp kullanmadıkları belli değildir. Saç ve gözlerin üzerinde bulunanlar hariç olmak üzere henüz Asur heykellerindeki insan figürlerinde renk bulunamamıştır. Nimrud'da bulunan ve maymunları götüren esirlerin yüzlerinde görülen siyah renk ise çok kuşkuludur.[31]

Girişleri oluşturan devasa boğalar ve aslanların üzerinde renk gözbebeklerinin içi siyah kalan kısım kalın beyaz bir katmanla boyandığı için yalnızca gözlerdedir.

Saraylarının yapımında Asurluların kullandığı malzemeler arasında daha önce zaten belirtildiği gibi kireçtaşı ya da sumermeri en yaygın olanıdır. Odaları kaplamada kullanılmıştır. Sumermeri ülkede çok boldur, çok yumuşak olduğundan kolay çıkarılır ve heykelleştirilebilir. Ülkede hâlâ yoğun bir şekilde kullanılır ve Asurluların zamanında olduğu gibi bloklara bölünür ki güneşte veya fırında kurutulmuş tuğla duvarlara kaplama olabilsin. Bununla beraber, modern bloklar harabelerde bulunanlardan çok daha küçük boyutlarda yapılırlar; uzunluğu 120-150 santimetre genişliği 60-90 santimetre, kalınlığı da ancak 10-15 santimetre olabilir. Bu şekilde yapılmış olan sumermeri blokları Bağdat'a ih-

30 Asurlular ait renkli süslerin birkaç örneği benim Ninova Anıtları isimli eserimde verilecektir. Aşağıda üzerinde renkler bulunan Horsabad ve Nimrud'dan çıkan kabartma parçaları verilmiştir Saç, sakal, kaş, göz kapakları göz yuvarları siyah, iç kısımları beyaz. Kralların giydiği piskoposluk tacı büyük bir bölümü kırmızı, miğferlerin tepesi, kırmızı ve mavi, atların koşum takımları, kırmızı ve mavi, en eski anıtlardaki sandaletler siyah ve kenarları kırmızı, Horsabad'dakiler kırmızı-mavi çizgili, kanatlı figürlerin çelenklerindeki rozetler kırmızı, Horsabad'daki ağaçlar mavimsi yeşil; kanatlı figürlerin taşıdığı çiçekler yeşil, bazan da kırmızı, ateş her zaman kırmızı. İzleri kalmış olan kırmızının bazı tonlarının parlaklık vermek amacı ile sürülmüş olması muhtemeldir Üzerlerinde güneşte kurutulmuş tuğlaların yükseldiğini sandığım bütün blokların en üstleri kırmızı ile boyanmıştı.

31 Sayfa 101

raç edilir. Orada da resmi salonların döşemelerinde, çeşmelerde ve evlerdeki su haznelerinde kullanılır. Ocaktan ilk çıktığı zaman sumermeri grimsi bir beyazlığa sahiptir ama hava ile temas edince rengi değişmeye, kararmaya başlar ve sonunda şu anda British Museum'da olan blokların rengine, koyu griye dönüşür. Son derece kırılgandır, çok kolay bozulur, eğer su neme maruz kalırsa hemen aşınır. Nimrud'dan müzeye gelen birçok blok içine sarıldığı hasırın taşınma sırasında bir yerlerden su alması sonucu izlerini taşımaktadır. Müzedeki kanatlı figürün olduğu kabartmanın arka yüzü buna bir örnektir. İncelendiği zaman görülecektir ki; basınç sonucu değil, hasırın örgüleri arasından sızan su nedeniyle hasırın izi bloğun arkasına çıkmıştır. Madde çürümeye çok elverişli olduğu halde heykellerin en küçük ayrıntılarına kadar üzerinde bozulmadan kalmış olması hayret verici birşeydir. Bunun nedeni heykellerin hava ile temas etmeden önce birden bire gömülmüş olması ve üzerindeki muazzam toprak birikintisinin doğal olarak zaten kuru bir ülkede heykelleri nemden koruyabilmiş olmasıdır.

Sumermeri ateşe maruz kaldığında süt beyaza dönüşür, tıpkı Horsabad, Kuyuncuk ve Nimrud'un güneybatı köşesinde olduğu gibi. Aynı zamanda heykellerin dış hatları daha keskin ve belirli bir hale gelir. Kuşkusuz o zaman yanmamış yapıların gri bolaklarından daha güzel bir görünüme sahip olurlar ama bu daha sonra toza dönüşecek bin bir parçaya ayrılmaları anlamına gelir. Böyle olduğunda da onları taşımak şöyle dursun, bir arada tutmak, korumak bile imkansızdır. British Museum'daki Horsabad heykelleri bu görüntüyü sergilerler ve Nimrud'dakilerden hemen ayırdedilebilirler.

Nimrud'un en eski sarayının kurucuları sarı parlak bir kireçtaşı da kullandılar. Kuzeybatı sarayındaki bir çift insan-başlı boğa[32] bu taştan yapılmıştır. Merkezdeki sarayda bir zamanlar diğer bir çift devasa figür duruyordu ama ancak parçaları bulunabildi. Bu sarı kireçtaşı biraz uzak bir mesafeden muhtemelen Kürdistan dağlarından, buraya getirilmiş olmalıydı ama taş ocaklarının yerini belirleyemedim. Dağlardaki gezintilerim boyunca Amediye civarında o taşa benzeyen bir taş gördüm ama Musul'dan çok uzaktaydı bu.

Güneybatı sarayındaki tüm kanatlı boğalar ve aslanlar gri renkli adi kireçtaşından[33] oyulmuşlardı. Dış duvarların kaplama-

32 Plan 3, B Odası girişi.

33 Yine kireçtaşından yapılmış ve aynı olarak güneybatı sarayında bulunmuş bir insan başı da British Museum'da sergilenecektir

sında kullanılan kireçtaşı daha sert ve sık gözenekliydi. Muhtemelen Ksenophon'un tasvir ettiği Mespila'nın[34] aşağı duvarını yapmakta kullanılan o fosilleşmiş taştı.

İnce damarlı beyaz mermere oyulmuş bir ördek kuzeybatı sarayını kaplayan toprak süprüntünün içinde bulunmuştu ama ondan başka bu malzemeden yapılmış başka bir örneğe rastlanamadı. Dikilitaş siyah mermerdendi. Şeffaf sumermerinden yapılmış olan vazo ve kadehler Asurlular tarafından kullanılmıştır ama bunların başka bir yerden tahmin edileceği gibi Mısır'dan getirilmiş olması daha güçlü bir ihtimaldir.

Kalah Şergat'ta bulunan oturan figür ve aynı yıkıntılardan elde edilen parçalar siyah bazalttandır. Sumermeri ve kireçtaşının elde edilemediği durumlarda Asur ve Babil'deki halk anıtlarında en çok kullanılan materyalin bazalt olduğu görünüyor. Granitin bulunmadığı durumlarda daha dayanıklı olduğu için bazalt tercih edilmiş olabilirdi. Kürdistan dağlarında özellikle Cezire (eski Bezabde) bölgesi çevresinde, Fırat ve Dicle'nin içinden geçip, Asur ovalarının içine dar ve yüksek bir yoldan girdiği Torosların bir bölümünde bu taş bol miktarda bulunur. Rivayete göre Semiramis tarafından Ermenistan tepelerinden getirildiği söylenen meşhur büyük dikilitaşın bu taştan yapılmış olma ihtimali yüksektir. Siyah bazalta oyulmuş olan figürler ve heykel parçaları Babil harabelerinde birçok kez bulunmuştur.

Babil'in çevresini millerce kuşatan ülke alüvyonlu topraklarla kaplı olduğu için, epey derin kazılmadığı sürece yapım amaçlı kullanmaya uygun hiçbir taşa erişilemiyordu. Bunun sonucunda genellikle yapıların inşasında güneşte kurutulmuş ya da fırınlanmış tuğla ve kerpiçler kullanılırken , günlük olayların kayıtlarını daha iyi üzerinde saklayabilecek ve sanatçıların daha dayanıklı anıtlar dikmesine imkan verebilecek türden malzemeleri halk uzaklardan getirmek zorundaydı. Ermenistan'ın siyah bazaltı bu amaç için çok uygundu ve deriden yapılmış sallar üzerinde Fırat ve Dicle nehirlerinden aşağı doğru rahatça kayabilirdi. Şimdiye kadar Babil'de bulunan anıtların neredeyse hepsi bu malzemeden yapılmışlardır.

Asurluların yapılarında kullandıkları bu devasa kayaları, uzak bölgelerden kara yoluyla getirebilecek mekanik düzenekleri bilip bilmediklerine dair kesin birşey söylenemez. Makara ile çok eski bir dönemde tanışık oldukları bir parçasının resmini gösterdi-

34 Ksenophon Anabasis I III ch.3

ğim[35] ve Nimrud'un en eski sarayından elde ettiğim kabartmadan bellidir. Kuyuya inen kova ağaç veya demir bir mil üzerinde dönen makaranın üzerinden geçen bir iple yukarı çekiliyor kabartmada. Bu şu anda kullanılan kova-makara sistemi ile kesinlikle aynıdır.[36]

Horsabad'daki kabartmalar arasında bir arabaya yerleştirilmiş olan büyük bir kaya dilimini erkeklerin çektiğini gösteren bir kabartma[37] olduğunu sanıyorum. Bir zamanlar bu ovalarda ağaç silindirlerin ve kaldıraçların yardımı ile şimdiye kadar bulunmuş olan herhangi bir taşı taşımak çok büyük güçlükler çıkarmış olamazdı; özellikle bulundukları yere, duracakları yapılara yerleştirilene kadar üzerine hiçbir heykelin de yapılmadığı da gözönüne alınırsa, onların taşınmasında birazcık dikkat herşeyin üstesinden gelmiş olmalıydı. Eski insanların devasa blokları taşımalarını sağlayacak araçlara sahip olduklarını, Mısır anıtlarında kullanılan büyük bloklardan, yüzyıllar önce yapılmış olağanüstü yapı Baalbek Tapınağının döşemesini oluşturan taş bloklardan dolayı biliyoruz zaten. Mısırlılar gibi, yalnızca sayısız insandan oluşan kol gücüne sahip olan Asurluların.da neredeyse sınırsız imkanları vardı. Bu koskoca taş blokların taşınmasını bu yolla gerçekleştirmiş olmalarına karşın yalnızca buna dayandıklarına inanamayız. Onların bizim bilmediğimiz ya da modern buluşlar olarak sayılabilecek mekanik sistemlerle tanışık olduğunu varsaymak için bazı nedenler var. Bu açıdan sık sık tekrarlanan eskilerin bizlerden daha üstün olduğunu, bizim onlardan daha çok hiçbir şey bulamadığımızı savunan görüşe katılıyorum demek istemiyorum kuşkusuz; kabul edilmesi zorunlu olan tek şey, bizlerden yüzyıllar önce yaşamış olan atalarımızın yaratıcılıkta hiç de yetersiz olmadıkları, kendi kendimize icatçısı olarak övündüğümüz birçok şeyle onların çoktan beri haşır neşir olduğudur.

35 Sayfa 277

36 Bu makara sisteminden Mısırlıların da haberi vardı. Sir Gardner Wilkinson Leyden Müzesi'nde bulunan; gövdesi köknardan, kenarları athul veya ılgın ağacından, ipleri hurma ağacının liflerinden yapılmış bir tanesini tarif ediyor.

37 M. Flandın'in Horsabad'dan getirdiği kolleksiyonun arasında olsa bile Bay Botta'nın eserinin içinde henüz yayımlanmamıştır. M. Flandın'den aldığım ve bunun bir çizimının de içinde olduğu bir kolleksiyona sahibim ben.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ASUR KRALLARINNN GİYSİSİ•SİLAHLAR•HAREMAĞALARI•GİYSİLERİ•PARSONDES'İN ÖYKÜSÜ•DEVLETİN GÖREVLİLERİ•SAVAŞÇILAR•ZIRHLARI•GİYSİLERİ•MIZRAKÇILAR•OKÇULAR•MİĞFERLER•SİLAHLAR•SAPANLAR•KALKANLAR•DÜZENLİ BİRLİKLER•SAVAŞ ARABALARI•ATLARIN KOŞUM TAKIMLARI•SÜVARİLER•ATLAR.

Asurlular çok eski dönemlerde bile giysilerinin şıklığı ve ihtişamıyla ünlüydüler. Persler tarafından alınıp daha sonra oradan Romalılara geçen "Asur Elbisesi" neredeyse bir atasözü haline gelmişti. Heykellerde resmedildiği gibi bu giysiler onların göz kamaştıran güzelliği ve pahalılığı ile ilgili rivayetleri doğrular. Kralın giysisi nakış nakış işlenmiş, kenarları püsküllerle ve saçaklarla bezenmiş, ayak bileklerine kadar inen uzun bol bir elbiseden[1] oluşuyordu. Neredeyse ayaklarına kadar inen uzun püsküllerin eklendiği bir kemerle belinden sıkıca bağlanmıştı. Bu elbisenin üzerinde hemen hemen aynı uzunlukta ama önü açık bir başka giysi vardı. Oda nakış nakış işlenmiş ve saçaklarla bezenmişti.[2] Başının üzerinde yüksek bir taç veya üç katlı garip şekilli bir taç vardı, bu yalnızca krallara özgüydü. Neden yapıldığına karar vermek kabartmalardan görüldüğü kadarıyla imkansızdır. Hep çiçeklerle ve diğer süslerle bezenmiş olarak resmedilen bu başlık

1 Asurlular figüre kat kat giysilerinin kattığı heybet ve vakardan habersiz değillerdi. "Pedes vestis defluxit ad imos,
Et vera incessu patuit dea" Virg. En.I.i.

2 Bu tarz Herodot'un betimlediği Babillilerin giyinişi idi büyük ihtimalle. "Giysileri şöyleydi: İki kat giysi giyiyorlardı. Ayaklara kadar inen birincisi ketenden yapılmıştı. onun üzerinde olan diğeri ise yünden. En üstte de beyaz bir kuşak sarıyordu vücutlarını." (Eserler i.c.195)

hem savaşlarda hem tapınaklarda giyilirdi. Kıvrım kıvrım olduğu ya da şeritler halinde sarıldığı izlenimi vardır. Bu yüzden keten, yün veya ipekten yapılmış olabilirdi. Daha eski anıtlarda, yalnızca bir bant kıvrımı geçiyor başlıkların üzerinden, daha sonraki dönemlerde iki veya daha fazla kat olarak görünüyorlar. Yüksek tacın ise daha da yüksek yapıldığı ve daha süslü olduğu göze çarpar. Bu özellikler kralların[3] gösterildiği kabartmaların farklı çağlara ait olduğunu kesinlikle kanıtlıyor.

Bu yüksek tacın ucu sivri bir nokta veya koni biçiminde bitirilir. En eski kabartmalarda başlığın arkasından sırta doğru giden bandın uçları nakışlarla ve püsküllerle süslüydü. Bazan da başlığın arkasında bir çeşit kapşon veya kukuleta gibi birşey resmedi-

Kral başlığı. *(KB Sarayı, Nimrud)*

Kral başlığı (Kuyuncuk)

lir, iki uzun kurdele veya şerit neredeyse ayak bileklerine kadar uzatılırdı.

Kabartmalarda giysilerin neden yapılmış olduğunu gösterebilecek hiçbir ize rastlayamadım. Babillilerin daha sonraki dönemlerde giydikleri gibi, biri ketenden diğeri yünden yapılmış olabilir. Pamuktan ya da çok eski çağlarda Asur'da üretilen maddelerden birisi olan ipekten yapılmış da olabilir. Zengince işlenmiş ve boyanmışlardı. İnsan ve hayvan figürleri, çiçekler ve armalardan oluşan desenler çok özenle yapılmışlardı. Elbisenin en süslü olduğu yer genellikle göğüs kısmıydı. Hayvan ve insan figürlerin-

3 Pers kralları Sidaris adı verilen garip bir çeşit başlık giyiyorlardı. Bu biraz Fransız özgürlük şapkasını veya Frigyan türü şapkayı andırıyordu. Sözlük yazarlarına göre yalnızca kral tepesi sivri başlık giyebilirdi; bu muhtemelen Asurluların giydiği başlığın bir taklidi idi. Danus'un sidarisi mavi-beyaz veya mor-beyazdı (Quint. Curt. I c. 3. ve I.vi. c. 6)

den oluşan gruplar diğer yerlere dağılmıştı. Yünden yapılmış nesnelerde figürlerin nakış nakış işlenmesi daha sonra Persler tarafından çok büyük başarı ile uygulanmıştır. Daha önce Medler, Asurluların bu kat kat giysilerini benimsemişlerdi ve çok güzel olduğu için bunun icadını Semiramis'e atfetmişlerdi.[4]

Boyun ve dirseğin biraz yukarısından itibaren kollar çıplaktı. Çok güzel tasarlanmış birden fazla gerdanlık boyuna takılırdı. Kollar pazıbentlerle, bilekler bileziklerle süslenirdi. Her ikisi de aynı derecede güzel tasarlanmış, işçilikleri de bir o kadar güzel yapılmışlardı.[5] Kopçalar aslan ve diğer hayvanların baş şekilleri olarak yapılmışlardı; bileziklerin ortasında kıymetli taşlarla süslenmiş rozet veya yıldızlar vardı. Birçok çeşit küpe takılırdı; haç şeklinde olanının sonraki dönem Asurlularda çok yaygın olduğu görülür.[6]

Silahların yapımında kullanılan işçilik ve şekillerde daha önce de görüldüğü gibi Asurlular büyük bir zevk ve ustalık sergilerler. Kral barış zamanında bile bir kılıç ve iki hançer taşır daima. Bazan dini törenlerdeki kutlamalarda bir yayın üzerine yaslanmış, bir elinde iki ok taşırken resmedilmiştir. Savaştan dönerken de sık sık iki tane ok taşırken görülür; bu eylemi düşmanları karşısında kazandığı zaferi gösteriyor görünür. Savaşta olmadığı zaman, genellikle Horsabad'da bazan da Nimrud'da olduğu gibi; sağ

4 Diodorus Sic I.ii. ve Ktesias

"Et Syna gentes, et laxo Persis amictu,

Vestibus ipsa suis haerens" Manilus, I iv. v. 7

Bu dokumalar üzerinde işlenen hayvan figürlerinin olağan üstü bileşimlerinden Philostrat da söz etmiştir. Imag. ii.32.ve ii.5. ve Eunpides Ion, v.1176. Müller, Handbuch s.287.

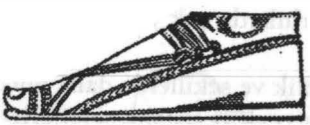
Darius zamanında en güzel Pers Tuniği beyaz ve mordu. (Quint. Curt.I.c3.) Bu Hesychius ve Pollux'un Apuleius (Metam I.xi.) tarafından tasvir edilen Olimpik cüppenin üzerinde de Asur giysisinin bir taklidini buluyoruz "Et humens dependebat, pone tergum, talorum tenus, pretiosa chlamyda. Quaqua tamen viseres, colere vario circumnotatis insignibar animalibus. Hine dracones Indici; inde gryphes Hyperborei, quos in speciem pinnate alitis, generat mundus alter Hanc Olympiadem stolam sacrati nuncupant"

5 Astyages mor bir giysi, işlemeli bir kaftan giyer, boynuna gerdanlıklar, kollarına bilezikler takardı. Torunu Keyhüsrev'le ilk tanıştırıldığı zaman onun kendisine verdiği cevaplar çok hoşuna gittiği için ona da giydiği giysilerin benzerlerinden vermişti. (Ksenophon, Cyrop. Eserler i.c3.) Işmalitlere özgu altın küpelerden, Midyan krallarının mor kaftanından, süslerden ve yakalıklardan Hakimlerde bahsedilmiştir. Quintus Curtius'un verdiği tasvir (Eserler. c.3). Darius'un altın kuşaklı, işlemeli elbisesi mücevherlerle kakılmış kılıcı Asur kralının kabartmalardaki temsili ile büyük bir uyuşmayı sergiliyor "Cultus regis inter amnia luxuria notabatur Purpurae tunicea medium albo intextum erat: pallam auro distinctam aurei accipitres, velut rostris inter se corruerent, adomabant, et zona aurea maliebnter cinctus acinacem suspenderat cui ex gemma erat vagina. Cidarim Persea regium capitis vocabant insigne; hoe ceraulea fascia albo distincta circumibat.

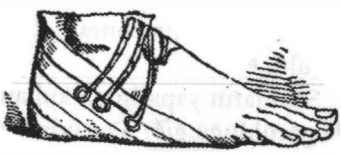
6 Bak sayfa 448.

elinde ince bir asa ya da uzun bir sopa tutmuş, diğer eli kılıcının kabzasında olarak gösterilir.

Kral ava çıktığı, savaşa gittiği zaman dış elbiseyi çıkarmış görünür. İçteki elbise o zaman geniş bir kuşakla belinden sıkılmıştır. Zengin işlemelerle süslü, püskül ve saçaklarla bezenmiş küçük bir önlük veya kare bir keten kumaş parçası giysinin bir yanından belinin aşağısına kadar dökülür, kuşağa bitişikmiş gibi görünür. Savaşta kullandığı silahlar; kılıç ve yaydır; her ikisini de kullanırken kabartmalarda görünür. Nimrud'da bulunmuş daha sonraki döneme ait bir kabartmada yüzükoyun yatmış bir esirin tepesinde, elinde mızrakla duruyordu; ama bildiğim kadarıyla bundan başka kralın bu silahı kullandığı başka bir örnek yoktur.

Bir sandalet. *(KB Sarayı, Nimrud)*

Bir sandalet. *(Horsabad)*

Kralın giydiği sandallar yalnızca ya ağaçtan ya da deriden yapılmış bir taban bölümünden oluşur; buna ayağın topuk veyan kısımlarını kaplayan, ucunu ve üst bölümünü açıkta bırakan bir üst kaplama eklenir. İlmiklere iliştirilen bağcıklarla bağlanır. Ayağın üzerinden parmaklara doğru gider ve baş parmağın ve ona bitişik olan parmağın arasından geçer. Heykellerde topuk kısmında genellikle kırmızı izine rastlanmıştır, sandaletin gövdesi denebilecek bölüm kırmızı ile çevrelenmiş siyahla, bağcıklar, siyah olarak resmedilmiştir.

Horsabad'da aynı dönemin kabartmalarında resmedilen sandal tamamen farklı bir şekildedir. Yalnızca topuk bölümünü kaplayan basit bir deriden oluştuğu ve ayağın üstünden geçen üç bağcıkla ayağı tuttuğu görülür. Kabartmalarda mavi ya da kırmızı şeritler halinde boyandığı görülür.[7]

Kralın en yakın hizmetçileri, hem savaş hem barış zamanında, çoğunlukla haremağalarıdır; bu kişilerin yalnızca uşak olmadığını en yüksek rütbelere de geldiklerini haremağalarının başı Raba-

7 Düşmanlarının sandaletleri Asurluların giydiklerinden farklıdır. Bazı sandaletler yalnızca ayağın üst bölümünden geçip tabanla birleşen basit bir bağcıkla oluşturulmuştur. Kimileri de kenarlarındaki çapraz demirlerle birleştirilmiş, arasında ayağın tamamen açık olduğu ayakkabılara benzer.

ris'ten öğreniyoruz.[8] Sanherib'in en önde gelen görevlileri arasında bunlardan bahsedilmektedir. Kabartmalarda haremağaları savaşı kumanda eden kişiler[9] olarak betimlenmiştir; kimi zaman iki tekerlekli savaş arabalarında kimi zaman at sırtında dövüşürken, savaştan sonra öldürülenlerin başlarını sayarken, esirleri kabul ederken sıkça resmedilmişlerdir. Yazman olarak da kendilerinden yararlanıldığı için, düşmandan elde edilen ganimeti, öldürülenlerin sayısını kaydederken de kendilerini kabartmalarda görürüz. Dinsel törenleri icra etmede görev yine haremağalarına düşer.[10] Tıpkı o zamandan beri Doğu'da yaptıkları gibi aynı önemli görevleri yerine getirdiler, Asur saraylarında aynı önemli etkiye sahip oldular. Doğu'da yalnızca en önemli yerleri doldurmakla kalmadılar, yönetim gücünü de ellerinde tuttular.[11] Bu barbarca cinsiyet değiştirtme geleneği kökenini Asur'da bulur ve kadından duyulan tiksintinin üzerinde yükselir.[12]

Heykellerde haremağalarının görünümü kesinkes bir erkeğinki ile karşıtlık gösterir; yuvarlak biçim, şişkin yanaklar, sakalsız çifte gerdan onları hemen belli eder ve kadınlardan da ayırır. Giysileri, biçimiyle ve işlemelerinin zenginliğinde kralın giydiklerine benzer, bileklere kadar inen uzun bir tunikten oluşur. Kenarları saçaklarla süslenmiş bir kemer bağlarlar bu elbisenin beline. Omuzlarının üzerinden de benzer şekilde süslenmiş bir şerit geçer. Kralların giydikleri gibi bir üst elbise giymezler. Küpeleri, pazıbentleri, bilezikleri ve kolyeleri kralın giydiklerine biçimce çok

8 2. Krallar, 18. Bap. 17. Ayet, Nebükadnezar'ın baş yardımcılarından Yeremya 39-3'te ve Danie l. Bap. 4'te haremağalarının prensinden bahseder. Sarayla ilgili birçok önemli görevleri bu kişiler yerine getirir, hatta bazı yerlerde devletin en büyük görevlileri ile onların adları karıştırılır (Kıyaslamak için bak: 1 Samuel. 8. Bap, 15. Ayet, 1.Krallar 22. Bap, 9. Ayet ve 2. Krallar. 24. Bap, 12. Ayet. Mabeynci ve nedim olurlar: 2. Krallar. 9. Bap, 32. Ayet. Potiphar, saris veya haremağası olarak adlandırılır. Hadımlar aynı zamanda ticari bir mal olarak da -tıpkı şimdi olduğu gibi- orta Afrika'dan getirilmişlerdir. Yeremya 38. Bap, 7. Ayet

9 Savaştaki askerlerin sorumluluğunun bir haremağasına verildiğinden 2. Krallar 25. Bap 19. Ayette bahseder

10 7. Bölümdeki resimlere bakınız.

11 Pers ülkesinin Muhammed Ağa Han'ı gibi.

12 Marcellinus. 1.xiv.c 6.ve Eutrop'taki Claduian 1.i. v.339.et seq.:
"Seu prima Semiramis astu
Assyriis mentita virum, ne vocis acutae
Mollities, levesve genea se prodere possent,
Hos sibi conjunxit similes; seu Parthica ferro
Luxuries nasci vetuit lanuginis umbram,
Servatosque diu puerili flore, cogit
Arte retardatam Veneri servire juventam"

benzer. Savaşta yayla silahlanır, barış zamanında ise tıpkı savaşta olduğu gibi genellikle kılıç ve hançer taşırlar. Krala hizmet ederken resmedildiklerinde genellikle bir sadak, yay ve gürz taşırlar. Muhtemelen bunların hepsi kralın kullanması amacıyla taşınır. Diğer zamanlarda kralın başının üzerinde bir güneş şemsiyesi veya yelpaze tutarlar, silahsız oldukları durumlarda da krala kutsal kupa[13] sunarlar.

Krallığa bağlılığın bir sembolü olan şemsiye veya yelpaze Doğu'daki uluslar tarafından çok geniş bir şekilde benimsenmiş ve hem barışta hem de savaşta kralın başının üzerinde taşınmıştır. Biçim bakımından şu anda kullanılanlara çok benzerler ama kabartmalarda her zaman açık olarak gösterilmiştir. Kenarları püsküllerle çevrili, tepesi bir çiçek veya başka bir süsle süslüdür. Daha sonraki döneme ait kabartmalarda, bir perde gibi yere doğru uzanan nakış nakış işlemeli uzun bir keten veya ipek parçası, kralı tamamıyla güneşten koruyormuş gibi resmedilmiştir. Şemsiye yalnızca krala ayrılmış bir nesnedir ve asla başka bir kişinin üzerinde gösterilmemiştir.

Vezir ya da başbakan, kralın önemli yardımcıları ve hizmetçileri haremağalarının giydiklerine benzer giysilere bürünmüşlerdi. Kılıçlar, hançerlerle silahlanırlar, aynı zamanda gerdanlıklar, bilezikler ve küpeler takarlardı. Süslenmiş veya sade bir şerit başlarını dolaşır, arkada bağlanırdı. Haremağası bazan saç biçimi ile betimlenirdi. Arkadan bağlanan bu şeritin uçları yere kadar inerdi.

Asurlular, kişilerin bezenmesine özel bir önem verirlerdi. Betimlenen o birçok süsleri giymelerinin dışında saçlarını ve sakallarını çok dikkatle ve özenle örerlerdi. Alınlarında bir miktar saç kalır, kulaklarının arkasından omuzlarına doğru, lüle lüle saçlar düşerdi. Olabildiğince uzatılan, göğsün aşağısına kadar inmesine izin verilen sakallar iki üç örgüyle salınırdı. Bıyık da özenle taranır, uçları kıvrılırdı. Saç ve sakal hâlâ İran'da adet olduğu gibi boyanmış olarak resmedilir. Ama heykellerde gördüğümüz saçın doğal mı yoksa yapay mı olduğu kuşkuludur. Mısırlılar çok güzel süslenmiş ve örülmüş büyük perukalar takmaya alışkındılar hatta takma sakallar da bilinmedik değildi onlar için. Persler de daha sonraki bir dönemde bu yapay saç biçimini benimsedi[14] ama Asurluların da bunu kullandığına ilişkin bir kanıt yok elimizde.

13 Bu kap taşıyıcı Asur kralının maiyetindeki başta gelen görevlilerden birisi olarak görünüyor Bak 2 Krallar, 18. Bap Rab-Şake ya da kupa taşıyıcıların başı, boyun eğmeleri konusunda onları ikna etmesi için Yahudilere gönderiliyor

14 Cyrop. Eserler I.c.3

Herodot'a göre Babilliler uzun saçlar takarlardı.[15] Heykellerdeki saç kıvrımlarının çok düzenli bir biçimde olması en azından saçın takma olduğu izlenimine yol açıyordu ama kralın olduğu gibi, savaşçıların ve önemli devlet görevlilerinin takma sakallar taktığını pek iddia edemeyiz. Heykellerde gösterilen sakallar hem özenle yapılmışlardı hem de iyi düzenlenmişlerdi. Kabartmalardaki saçın bu biçimi yalnızca geleneksel olabilir. Birçok Doğulu saçlarının uzunluğu ve güzelliği ile öteden beri ünlüdür. Tıpkı Darius'un zamanında, Pers ülkesinde yaşayanlar gibi Asurluların da böyle güzel saçları varsa, peruk takmaları için çok az nedenleri vardı.

Kaşlar siyaha boyanırdı. Rastık ya da sürmeye benzer bir madde göz kapaklarını koyulaştırmak ve göze fazladan bir parlaklık vermek için Doğu'da yaygın olarak kullanılırdı. Bundan hareketle yanağa sürülen boyalar ve kozmetikler yardımı ile görünüşün daha da güzelliştirildiğini tahmin edebiliriz. Heykellerde; göz, kaş ve saç üzerinde kalınca çekilmiş siyah ve beyaz boya izleri her zaman sürülebilir ve kabartmaların bu parçaları diğer bölümlerden çok daha dikkatle boyanmış olarak görülür.

Suriyeli Nicolaus, Asur heykellerinin birçok bakımdan yansıması sayılabileceğinden alıntı yapmaktan kendimi alıkoyamayacağım çok güvenilir ve eğlendirici bir hikaye bırakmıştır. Betimlediği adet ve göreneklere bizzat kendisi tanık olmuş eski bir yazardan alındığı doğru ayrıntılarından açıkça belli ve çok ilginç olan aşağıdaki menkıbeyi yazarın nereden ya da kimden aktardığı tam olarak belli değildir. Öykü şöyle aktarılır: "Med kralı Arteaus'un ve Asur Kralı Saradanapalus'tan sonraki kralların birinin hükümdarlığı sırasında, Medler arasında gözüpekliği ve cesaretiyle ünlü kişilikli ve iyi huylu olmasından ötürü kral tarafından da çok sevilen Parsondes adında bir adam vardı. Özellikle savaşta ve avcılıkta kimse eline su dökemez, ister arabada ister atının üzerinde isterse yaya olarak gitsin çok iyi dövüşür, avda da hep birinci gelirdi. İşte bu Parsondes bir gün baktı ki Babilli Nanarus (vali veya kral adına haraç toplayan yetkili) çok titiz bir şekilde giyiniyor, küpe takıyor, her gün tıraş oluyor ve savaşta cenk etmek şöyle dursun, kadınsı tavırlarla dolanıp duruyor. Ondan çok tiksindi. Kral Arteaus'a onu görevinden almasını ve kendisini yerine geçirmesini rica etti. Ama Arteaus Arbakes ile yapmış olduğu anlaşmaya bağlı olduğundan Babillilere karşı adaletsiz bir ta-

15 Eserler, I. c. 195

vır takınmak istemedi ve Parsondes'e hiçbir şey demedi. Ama mesele Nanus'un kulağına kadar geldi. O da düşmanını yakalayacak olan levazımcı askerlerine büyük ödüller vaad etti.

"Bir gün Parsondes avlanırken kendi ülkesinden çok uzaklara gitti. Babil yakınlarındaki bir ovaya geldi. Adamlarına hemen yakındaki ağaçlığa girmelerini bağırıp şamata yaparak, vahşi hayvanları ortaya çıkarmaları için emir verdi, kendisi de dışarıda avın çıkmasını bekledi. Böylece ortaya çıkan bir yaban eşeğinin peşine düştü. Adamlarından çok fazla ayrılmıştı, levazımcı askerlerin Nanarus için malzeme satın aldığı bir bölgenin yakınlarına kadar at sürmüştü. Çok susadığı için onlardan su istedi, berikiler de bunun onu yakalamak için çok iyi bir fırsat olduğunu anladıklarından sevinçlerinden havalara uçtular. Suyu hemen verdiler. Atının yemini de vermeyi ihmal etmediler. Önüne muhteşem bir ziyafet sofrası donattılar; içine zil zurna sarhoş eden bir ilaç kattıkları çok lezzetli bir şarap sundular, çok güzel bir kadın getirdiler ona eşlik etsin diye. Böylece, sonunda şarabın etkisiyle bir güzel sızdı ve levazımcılar ona alıp Nanarus'un huzuruna çıkardılar.

"Parsondes şarabın etkisinden kurtulduğu zaman Nanarus çevirdiği entrika için onu azarlamaya başladı: 'Söyle bakalım; sana benim hiçbir zararım dokunmadığı halde, niçin bana kadınsı-erkek dedin? Sanki ben soysuz biriymişim gibi benim görevimi Arteaus'tan istedin? Senin isteğine itibar etmediği için ona minnettarım.' Parsondes hiç duraksamadan cevap verdi: 'Çünkü kendimin daha onurlu birisi olduğunu düşündüm. Ben tam bir erkeğim. Krala her gün tıraş olan, gözlerine sürme çeken üstübeçle yüzünü boyayan senden daha çok faydam olur.' 'Madem söylediğin gibi birisin, o zaman utanmıyor musun mide ve uçkur yüzünden kendinden çok aşağı olan bir adamın eline düştüğün için? Ama hiç merak etme ben seni bir kadından çok daha yumuşak ve güzel yapacağım.' Belus ve Mylitta -Babillilerin Venüs'lerine verdiği isimlerdi bunlar- adına yemin ettikten sonra haremağalarına emretti: 'Bu adamı hemen tıraş edin. Başının dışında her yerini sünger taşı ile ovun. Günde iki kez banyo yaptırın veyağlayın. Hemen gözlerinin altına sürme çekin ve kadınlarınki gibi saçlarını örün. Şarkı söylemeyi, harp çalmayı öğretin. Kaymak bir cilte sahip olup, onlarınki gibi giysiler giyeceği kadın müzisyenlerin arasında yaşayacak. Bundan sonra haremağası kendisine emredilenleri harfiyen yerine getirdi. Gölgede sakladı onu, günde iki kez yıkadı, sünger taşı ile parlattı, kadınlar zamanını nasıl geçiriyor-

sa onun da tıpkı onlar gibi zaman geçirmesini sağladı. Böylece kısa bir zaman sonra çok güzel ve zarif, kadınlardan bile güzel şarkı söyleyen harp çalan birisi haline geldi.

"Kral Arteaus en çok sevdiği adamını bulan kişiye boşu boşuna bir ödül vaat ettikten sonra, sonunda avlanırken Parsondes'in vahşi hayvanlar tarafından parçalanıp yutulduğuna karar verdi.

"Yedi yıl Babil'de bu şekilde yaşadıktan sonra Parsondes Nanarus tarafından sürekli kamçılanan, hor görülen bir haremağasını kaçmaya ve olanı biteni Arteaus'a anlatmaya ikna edebildi. Arteuas hemen en çok sevdiği bu eski adamının özgürlüğüne kavuşmasını sağlamak için bir elçi gönderdi. Ama çok korkan Nanarus, ortadan kaybolduğundan beri Parsondes'i hiç görmediğini iddia etti. Buna karşın Arteaus ikinci bir elçi daha gönderdi. Bu birincisinden hem daha rütbeli hem daha güçlü birisiydi. Getirdiği mektup esiri teslim etmediği takdirde kendisini öldürmekle tehdit ediyordu. Nanarus daha çok korktu ve adamı bırakacağına söz verdi, üstelik kralın, kralın adına Nanarus'u yok etmek isteyen birisine kendisinin çok adaletli bir şekilde davrandığını takdir edeceğini de iddia ederek elçiden de özür diledi. Sonra içlerinde Parsondes'in de olduğu yüz elli kadın çalgıcının katıldığı büyük bir şölen düzenledi onun için. Bazıları şarkı söyledi, bazıları flüt çaldı ama Parsondes hem güzellikte hem ustalıkta hepsini geride bıraktı. Şölen bittiği zaman Nanarus elçiye içlerinde en güzeli ve hünerlisinin kim olduğunu sordu. Elçi ikirciklenmeden Parsondes'i gösterdi. Nanarus, bir yandan alkışlayıp bir yandan da kahkahalar atarak 'Alıp götürmek ister misin kendisini?' diye sordu. 'İsterim tabii' dedi elçi heyecanla. 'Ama ben sana vermeyeceğim onu' dedi Nanarus. 'Ne diye bana soruyorsun o zaman?' diye bağırdı elçi. 'O..' dedi küçük bir tereddütten sonra Nanarus, 'onun için buraya geldiğin kişi Parsondes'tir.' Elçi ona inanmadığından söylediğinin doğru olduğuna dair yeminler içti Nanarus.

"Ertesi gün Babilli, Parsondes'i bir arabaya koydu ve elçi ile birlikte Susa'daki Arteaus'a yolladı. Ama kral tanıyamadı onu. Kahraman bir adamın böyle bir kadına dönüşmesine uzun bir zaman inanamadı.

"Parsondes Arteaus'tan Nanarus'tan intikam alınacağına dair bir söz aldı. Kral Babil'e geldi ve Nanarus'a doğru olan şeyi yapması için on gün süre tanıdı. Babilli çok korktu ve haremağalarının başı Mitraferenes'in yanına kaçtı. Ona; on altın talent, on altın kupa, yüz talent gümüş para, bir sürü elbise vermeyi, krala da;

eğer canını bağışlar ve onu görevinde tutarsa yüz altın talent, yüz altın kupa, üç yüz gümüş kupa, bin gümüş talent para ve sayısız elbise ve hediye sözü verdi. Kral kendisine çok saygı gösterdiği için başardı. Ama Parsondes fırsat çıkana kadar bekledi ve Nanarus'u sığındığı haremağalarının başı ile birlikte öldürerek, intikamını almayı başardı."[16]

Bu anlatıda bahsedilmiş birçok adet var ki bunların Asurlular arasında var olduğu Nimrud'da bulunan kabartmalardan açık olarak belli olmaktadır. Örneğin; gözleri ve yüzü boyama ya da saçı örme gibi. Bu hikaye de tamamıyla Doğu adetleriyle uyum içinde, eğer içinde doğru birşey varsa bunun ev yaşamında olduğu gibi halkın iş görme biçiminde de modern zamanların Türkleri ve Farsları ile Asurlular arasında çok büyük bir fark olmadığıdır. Devletin en yüksek görevlerinde şimdi de haremağaları var ve büyük etkiye sahipler. Haremağaları aracılığıyla politik entrikalar çevrilirdi, hem kendi adına hem efendisi adına rüşvet almaya niyetlenirdi, tıpkı şu anda Doğu'ya ait kral saraylarında aynı pozisyonu ellerinde tutanlar gibi. Baş haremağasının sayesinde Arbakes, Sardanapalus'u gördüğü ve onun kadınsı giysilerine ve tavırlarına bizzat tanık olduğu için Medler Asurlulara karşı isyan etmeye[17] cesaret etmişlerdi.

Kralın huzurunda haremağası ve devletin diğer önemli görevlileri davranışlarında en yüksek saygıyı gösterirlerdi. Ellerini önlerine kavuşturmuş bir halde -Doğu'da hâlâ efendisinin huzurunda daha aşağı olan bir kimsenin yaptığı bir davranış- dururdu. Aynı adetin yüz yıllardan beri sürdüğünü[18] gözlemlemek çok ilginç birşey. Vezir sık sık sağ elini yukarı doğru kaldırmış durumda -bir yemini veya saygı ifadesini gösteren bir eylem- resmedilir. Akamanış ve Sasanyan Hanedanları anıtlarında hizmetkarlar sık sık aynı durumda gösterilmiştir.

16 Sunyeli Nicolaus'tan Öyküler, Prodomos Hellenikes Bibliyotek, 8 cilt. Paris, 1805, Sayfa 229. Bu menkıbenin bir parçasını alıntılama fırsatını Bay Birch'e borçluyum. Asur kralları ve soyluları arasında olduğu iddia edilen Nicolaus tarafından tasvir edilen kadınsı giysiler bütün eski yazarlar tarafından doğrulanır. Atheneaus'a göre Sardanapalus Arbakes tarafından ilk görüldüğünde bir kadın gibi giyinmiş ve süslenmişti. Çenesi tıraş edilmiş, sünger taşıyla ovulmuştu. Cildi süt gibi beyazdı. Gözleri ve kaşları siyaha boyanmıştı. (Athen, Eserler xii.) Ksenophon'a göre Astyages de boyanmış gözlere ve yüze sahıptı. Takma saç takıyordu.

17 Atheneaus, Eserler xii.

18 Esaradon döneminde bile bir Yahudinin en başta gelen bankacı, kahya ve sarayın muhasebecisi olduğunu biliyoruz. (Tobit, i. 22) Yahudi Doğu'da hâlâ bu konularda en önde gelen kışıdır. Ermeniler bile onların zekasını aşamazlar.

Ester'in öyküsünden kral kişiliğinin ne kadar kutsal olduğunu biliyoruz, kraliçenin bile onun huzuruna davet edilmeden çıkması ölüm anlamına[19] gelebilirdi. Deioces ayrıcalıklı kişiler haricinde hiç kimseye kendisini görmesi için izin vermemişti; onun yanında[20] birisinin gülmesi veya tükürmesi yasaktı.

Savaşçıların giysileri rütbelerine veyapmak zorunda oldukları hizmete göre değişirdi.[21] Arabalarda dövüşenler ve kralı korumak için kalkan tutanlar dize veya ayak bileklerine kadar inen pullu zırhlardan oluşan tabakalar içinde resmedilir. Nimrud'un en eski sarayında büyük bir miktar zırh pulu bulundu.[22] Genellikle demirden yapılmışlardı. Ortaları hafifçe şişkindi ve bazıları bakır işlemelerle kaplıydı. Zırhlar keçeden ya da kaba ketenden bir gömleğe tutturulurdu.[23] Bu tür zırh her zaman en eski Asur kabartmalarında resmedilmiştir. Daha sonraki bir dönemde değişik zırhlar kullanıldı. Pullar daha büyüktü ve demir veya bakır şeritlere tutturulmuş olarak görünüyorlardı. Zırhların üzerine çoğu zaman çeşitli figürler ve süsler kakılırdı ama kralların göğüslerine işlenmiş olan zengin süslemelerin[24] metalin üzerinde olduğuna inanmak için makul bir neden yok.

Savaşçılar o zaman kullanılan silahlara dayanacak kadar kalın keçeden veya deriden yapılmış, işlemeli bir tunik giyerlerdi. Kuyuncuk heykellerinde genellikle bu giysi içinde görülürler. Kolları dirsekten, bacakları ayak bileklerine kadar inen zırhtan yapılmış bir elbise giymiyorlarsa dizlerden aşağı çıplaktır. Ayaklarında sandalet vardır. Daha sonraki Asur anıtlarında resmedilen savaşçılar özellikle Horsabad'dakiler bir dereceye kadar İskoç eteğine benzeyen, kendilerine özgü bir süsle diğerlerinden ayrılırlar. Ku-

19 Ester, 4-11

20 Herodot, Eserler, i. bölüm 99. Bu bölümü şöyle anlamalıyız: Metinde kralın huzuruna hiç kimse kabul edilmezdi yazıyordu; ama yine de ulaklar aracılığıyla kendisi ile görüşülürdü. Bu ulakların kralın yanında gülmelerinin ve tükürmelerinin yasak olduğunu varsaymalıyız.

21 Yeremya, savaşçıların giysilerini şöyle tarif ediyor: "Büyük ve küçük kalkanı hazırlayın ve cenge girin. Atları koşun, siz de kalkın ey atlılar, miğferlerinizle dikilin, mızraklarınızı bileyin zırhlarınızı giyin. (Yeremya 46. Bap, 3-4. Ayetler.)

22 Miğferlerin, çeşitli demir ve bakır parçaların bulunduğu I odasında. Plan 3. Üzerinde Şişek I isminin kazınmış olduğu bazı ilginç pullu zırhlar Kahire'de Dr. Abbot'un koleksiyonu içindedir (Pnsse Anıtları.)

23 Balık pullarına benzeyen çelik levhaların Pers savaşçılar tarafından giyildiğini Herodot da söylüyor (Eserler, vii. c.61)

24 Bunlar Kserkes'in ordusunda Asurlular tarafından giyilen, Herodot'un bahsettiği (Eserler, vii. c. 63) keten göğüslükler olabilirdi. Bay Lajard'ın Mitra'nın Tapınması (Levha 47) ile ilgili eserinde yayımladığı bir zırh parçası şekil olarak Nimrud'da bulunanlara benzer ve Asur karakterli olduğu kesindir. Üzerine Asur sembolleri ve figür grupları kakılmıştır.

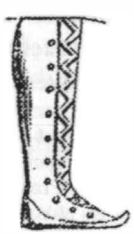
Bir Mızrakçı *(Kuyuncuk)*

şağa tutturulur ve kısa tuniğin üzerine salınır bu süs.

Kuyuncuk ve aynı döneme ait heykellerde, askerlerin giysileri silahlandıkları tarza göre değişen bir çeşitlilik gösterir. Mızraklı ve kalkanlı olanlar, belinden geniş bir kuşakla bağlanmış, sade veya işlemeli bir tunik, sivri uçlu ya da ibikli miğfer giyerler. Omuzların üzerinden bir çeşit çapraz bir kayış geçer, kayışların göğsün ortasında birleştiği yerde muhtemelen metalden yapılmış yuvarlak bir süs vardır. Sapancılar işlemeli, keçe veya deriden yapıldığını sandığım bir giysi içinde görülürler. Kulaklarının üzerini örten çıkıntıları olan sivri başlı miğfer giyerler. Hem mızrakçılar hem sapancılar, önde kayışlarla tutturulmuş olduğunu sandığım baldır zırhlarına[25] sahiptir.

Okçular ancak kalçayı kapatan, bacakların geri kalan kısmını çıplak bırakan işlemeli kısa tunikler içinde resmedilir. Miğfer giymedikleri için diğer savaşçılardan ayrılırlar. Şakakları dolaşıp başın arkasındaki saçı bir demet şeklinde toplayan basit bir bant takarlar kafalarına.

Bu çeşitli üniformalar Asur ordusunda kendilerinin en çok aşina olduğu silahları kullanan, farklı tümenler ve kolordular oluşturan değişik ülkelerden gelen insanları,[26] yardımcıları gösteriyor. Kserkes'in ordusu tıpkı böyle çeşitli uluslardan gelen, her biri kendi tarzına göre silah taşıyan ve kendine özgü biçimde savaşan insanlardan kuruluydu. Pers kralının muazzam ordusunu oluşturanların giydikleri giysiler gibi Yunanlı tarihçinin betimlediği birçok çeşit giysinin izlerini belki de Asur heykellerinde sürebiliriz.

Savaşçıların giydiği baldır zırhı veya tozluk *(Horsabad)*

25 Bunlar belki de deriden veya Botyanların botları gibi ağaçtan ya da Golyat'inkiler gibi pirinçten yapılmışlardı. I Samuel, 17 Bap, 6. Ayet. Devin tüm zırhı, miğferi, zırhının tabakaları ve kalkanı aynı metaldendi.

26 Diodorus Siculus'a göre (I .ii.) Asurlulara vergi vermek zorunda olan ulusların savaşta ya da garnizonlarda hizmet vermek üzere her yıl askeri birlikler göndermelen çok alışıldık birşeydi. Ninova şehrinin dışında konaklayan bu birlikler sayesinde kral kullanıma hazır bir orduyu daima emrinde hazır bulundururdu.

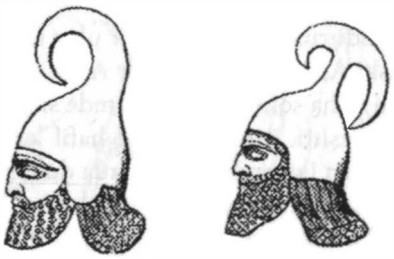
Miğferlerde Asurlular büyük bir zevk sergilediler. Daha sonra Yunanlılar[27] tarafından da kullanılan Asur miğferlerinin değişik biçimlerini izleyebiliyoruz.

Nimrud'un en eski sarayındaki kabartmalarda karşımıza çıkan sivri uçlu miğfer en eski ve en çok kullanılan olarak göze çarpıyor. Bu gerçekten de Asur savaşçısının karakteristik miğferidir. Birçok çeşidi yıkıntıların içinde bulunmuştu: Demirdendiler, aşağı bölümünü süsleyen ve önde bir yarın daire şeklinde sona eren halkalar bakırla işlenmişti.[28]

Bir okçu *(Kuyuncuk)*

Bu sivri miğferler bazan kuyruk gibi çıkıntılar veya çeneyi, boynu, enseyi ve kulakları gizleyen, omuzlara dökülen metal pullarla kaplı ek zırhlarla birleştirilirdi; o zaman tüm baş biçimi ilk dönemlerin Norman kasklarına benzerdi. Daha sonraki bir dönemde metal bir çıkıntı yalnızca kulakları veyanakları koruyordu ve miğferin kenarlarına tutturulmuştu.[29]

Miğferler *(Merkez Sarayı, Nimrud)*

Başa sıkıca geçen yuvarlak demir başlıklarda ilk dönemlerde kullanılan miğferlerden birisiydi. Nimrud'un en eski sarayından elde edilen bir kabartmadaki[30] savaşçının atını süren süvari bu

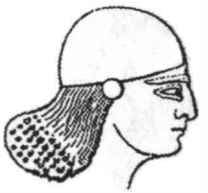
27 İbikli miğferlerin ve süslü kalkanların icadını Herodot (Eserler, i. c.171) Carianlara atfediyor ama onların bunu dolaylı olarak Asurlardan almış olması daha güçlü bir ihtimaldir.

28 Herodot Asurluların miğferlerinin pirinçten olduğunu söylüyor. (Yukarıda zikredilen yerde)

29 Bu ve 472. sayfadaki resimlere bak.

30 Sayfa 487'deki resime bak.

miğferle resmedilmiştir. Merkezdeki harabelerden elde edilen bir kabartmada ise okçular bu miğferi giyiyorlardı.

Yuvarlak Miğfer
(Merkez Sarayı, Nimrud)

Horsabad, Kuyuncuk ve Nimrud'un daha sonraki dönemlerine ait miğferlerin tepesinde ya kıvrık bir ibik ya da sorguç bulunur. Biçimlerindeki çeşitlilik ve şıklıkla göze çarparlar. Yunan miğferine benzeyen basit kıvrık miğfer heykellerden anlaşıldığına göre Asurlular tarafından zaptedilen bir ulusa özgü görünürler. Ama bu biçimdeki miğfer parçaları yapılan kazılarda sivri kasklarla aynı odada bulunmuştur.

Koni biçimli miğfer Asurlular tarafından en son dönemde giyilmiş görünüyor. Heredot'a göre yüksek sivri başlıklar giyen İskitlerle[31] Asurlular arasında bir bağlantı olabileceği varsayılmaktadır. Bisutun'daki kaya heykellerde bir İskit esir yüksek koni biçimli bir başlık ile görülmektedir ama şekil olarak bu başlık Asur miğferinden yine de farklıdır. En tepede hafifçe kıvrıktır. Bu yüzden muhtemelen ya keçeden ya da katlanabilen başka bir malzemeden yapılmıştır, metalden değildir. Bu belki Herodot'un "Başlıklar sivri bir uca kadar geldikleri halde, dik duruyorlardı" sözünden de çıkarılabilir.

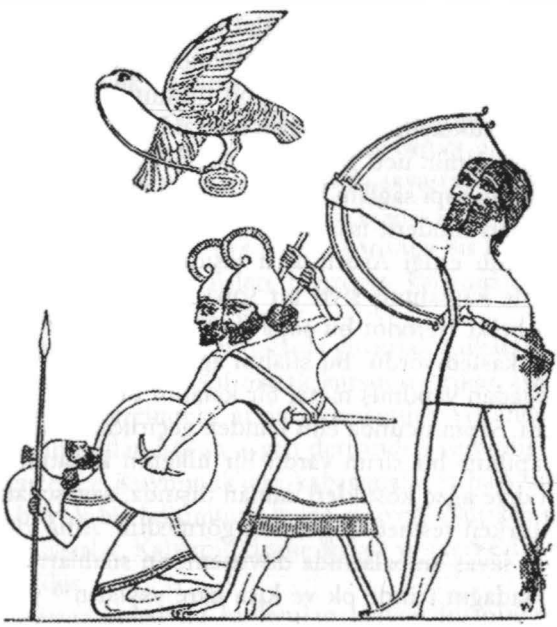
İlk Asurluların silahları mızrak, yay ve hançerdi.[32] Sapan, Asurluların boyunduruk altına aldığı bir ulus tarafından kullanıldığı halde, en eski Asur anıtlarında bir Asur silahı olarak gösterilmemiştir. Belki daha sonraki bir dönemde silahların arasına sokuldu. Yaylar iki çeşitti. Birisi uzun ve hafif kavisli, diğeri kısa, neredeyse köşeli olan iki yay da arabalarda dövüşen savaşçılar tarafından aynı zamanda taşınırdı.

Oklar büyük olasılıkla kamışlardan yapılır ve sırta asılan bir sadakta taşınırdı. Kral ve devlet büyükleri sadakları taşıyan hizmetkarlar tarafından takip edilirdi. Hizmetkarlar efendilerine ok verirlerdi. Yay Yunanlılarınki gibi göğüs hizasında değil, Saksonların yaptığı gibi yanak veya kulak hizasında çekilirdi. Ok uçları demirden ya da bakırdan yapılırdı. Bunlardan birkaç tanesi yıkıntılar arasında bulunmuştur. Savaş sırasında okçuların sağ ellerinde iki tane

31 İskit uluslarından birisi olan Sakalar ucu sivri bir şekilde biten miğferler ve bol pantolonlar giyerlerdi. (Eserler, c. 64) Bu giysinin ikinci bölümü hiçbir zaman Asur heykellerinde gösterilmemiştir.

32 Keserkes'in ordusundaki Asurlar, kalkanlar, mızraklar, hançerler ve demirle kaplanmış ağaç sopalar taşırlardı. (Herodot; yukarıda adı geçen bölüm)

ok taşıması adetti. Yayı çekerken, parmaklarının arasında olan iki ok birbirini kolun hareketi ile etkilemeden hedefe gönderilirdi. Askeri sefer sırasında küçük ok baştan geçirilir, büyük ok ise omuza asılırdı. Kralın yayı bir hizmetkar tarafından taşınırdı. Daha küçük yaylar özellikle savaş arabalarında dövüşenlerin yanındaki sadağın içine yerleştirilirdi. Yayı tutan sol kolun üzerine ketenden veya deriden bir koruyucu ok atıldığı zaman kola zarar vermesin diye kayışlarla kolun iç kısmına bağlanırdı. Kılıçlar sol tarafta, omuzlardan ya da belin ortasından geçen kayışlarla asılı dururdu. Bazıları kısa bazıları uzundu. Kılıçların kınlarının ve kabzalarının üzerindeki nefis süslemelerden daha önce bahsetmiştim.

Düşmanla dövüşen Asur savaşçılar. Düşmanın bağırsaklarını götüren bir kartal
(Merkez Sarayı, Nimrud)

Hançer hem savaşta hem barışta taşınan bir silahtı; hatta papazlar ve kutsal kişiler de hançerle[33] resmedilmişlerdir. Hançerler sağa veya sola asılırlardı. Bazan da iki tarafa birden hançer ta-

33 Bu İran'da hâlâ varlığını sürdüren bir adettir. Kendilerini dinsel görevlere özellikle adayan kişilerin giydikleri hançerde hiçbir giysi mücevherlerle süslenmiş ya da fildişi saplı bir hançer olmadan tam sayılmaz. Hançer Asurlular tarafından yalnızca bir silah olarak değil Yunanlıların yemekte eti kesmek için kullandıkları μαχαιρα gibi de kullanılırdı. Kıyaslamak için, ilk yemeğini yerken bir dilim ekmek kesip, üzerine de bir dilim et koyan ve magi tarafından izlenilen Okhos öyküsüne bakın (Elian II. 17)

Sapancı *(Kuyuncuk)*

kılırdı. Genellikle iki bazan da üç tanesi kuşaktan geçirilmiş bir kının içine yerleştirilirdi. Hançer sapları önceden de bahsettiğim gibi özenle süslenmişlerdi ve çoğunlukla, koç, boğa veya at başı şeklinde fildişinden veya diğer kıymetli taşlardan yapılmışlardı.[34] Kimi zaman küçük bir zincir onu yerinde tutmak için kabzaya veya kına tutturulurdu.[35] Kabartmalardakilere biçim olarak çok benzeyen bir hançer Nimrud harabelerinde bulundu. Bakırdan yapılmıştı. Sap, kıymetli taşlar koymak, fildişi ile kaplamak ya da emayelemek için oyulmuştu.

Asur piyadesinin kullandığı mızrak bir insanın boyunu azıcık aşacak kadar uzunluktaydı. Süvarilerin mızrakları ise daha uzundu. Bir mızrağın demir ucu British Museum'da koruma altına alınmıştır. Mızrağın sapı sağlam bir ağaçtan yapılmıştı. Arapların şimdi kullandıkları modern mızrak gibi kamıştan yapılmamıştı. Herodot'un sözünü ettiği Asurluların taşıdığı silahlar arasında olan ucu demirle kaplanmış sivri bir sopa heykellerde hiç göze çarpmaz. Ama belki Herodot bu sopa ile kabartmalarda çok sık görünen gürzü kastediyordu. Bu silahın ağaçtan yapılmış çiçek, aslan ya da boğadan yapılmış metal bir kafanın tutturulduğu kısa bir sapı vardı. Sapın ucunda elin içinden geçirildiği muhtemelen deriden yapılmış bir sırım vardı. Bir ülkenin kuşatılmasına hazırlık olsun diye ağaç kestikleri zaman dışında, savaşçıların el baltaları kullanırken resmedildiğini hiç görmedim. Ama yine de bu küçük balta savaş arabalarında dövüşenlerin silahları arasında, genellikle sadağın içinde ok ve kısa kare yayların[36] yanında taşınırken görülür. Kuyuncuk'taki kabartmalarda sapancılar Asur birliklerinin arasında çok sık göze çarpar. Sapan görünüşe göre ortasında taşı tutmak için yapılmış bir deri ve iki ipten oluşurdu ve başın üzerinden sallanırdı. Sapancı hemen ayağının dibinde kullanıma hazır olan ufak taşlardan[37] oluşmuş bir yığından baş-

34 Boğa ve diğer hayvanların başı şeklinde, fildişinden yapılmış hançer sapları Memphis'te bir fildişi işçisinin mezarında bulundu.

35 Sayfa 449'daki resme bak.

36 Sayfa 481'deki resme bak.

37 Pers sapancılarının son derece usta olduklarını, düşmanları ok ya da mızrak menzilinin dışında olduğu zaman çok büyük taşlarla onları çok zor durumlara soktuklarını Ksenophon'un Asurlular bölümünden öğreniyoruz. (Özellikle Anabasis Eserler III.c 3.)

ka sol elinde ikinci bir taş tutardı.

Kargı da Asur arabacılarının silahları arasına çok sık görünür ama savaşçılar onları savaşta kullanırken resmedilmemiştir. Okların arasında sadağın içinde taşınırdı.

Asurluların kalkanları çeşitli biçimlerde, çeşitli malzemelerden yapılmışlardı. Daha eski döneme ait kabartmalarda deriden ya da metalden hatta bazı örneklerde altın veya gümüşten[38] yapılmış yuvarlak bir kalkan en sık kullanılanıydı. Ortasına sabitlenmiş bir saptan tutulurdu. Dikdörtgen şekle yakın daha hafif ve aynı biçimde taşınan örgü işinden yapılmış kalkanlar da ilk kabartmalarda bulunmuştur. Yuvarlak biçimli olan kalkanların daha çok arabacılar tarafından kullanıldığı göze çarpar.

Mızraklı ve kalkanlı Asur savaşçı *(Kuyuncuk)*

Arabaların arkasına asılmış ya da savaşçılar tarafından taşınan bir diğer çeşit kalkan, dar, uçlara doğru gittikçe hafifçe kıvrılan yarım ay şeklinde olan ve sık sık görünen bir kalkandır. Yüzeyinde sıra sıra dizilmiş dişlere benzeyen kare süsler ve bu süslerin ortasında bir aslan başı vardır.

Horsabad'daki kabartmalarda yuvarlak kalkan çoğu zaman çok güzel bir biçimde süslü olarak karşımıza çıkar. Hem şekil olarak hem de üzerlerindeki armalar açısından şu anda Arapların ve Kürtlerin kullandığı su aygırı derisinden yapılmış olan kalkanlara benzerler. Kuyuncuk'taki kabartmalarda bazı savaşçılar vücudun büyük bir bölümünü kuşatan, oval, oldukça dış bükey kalkanlar taşırlar. Kalkanın dış kenarları ve merkezi kakılmış süslerle doludur.

Kuşatma sırasında kullanılan kalkan kişinin tüm vücudunu gizlediği için, düşman oklarından savaşçıyı korurdu. Ya örme işinden ya da deriden yapılmıştı. Kalkanın en üstünde kıvrık bir bölüm veya küçük bir çatı gibi düşünülmüş kare bir çıkıntı vardı. Kalkanın gövdesine dik açı ile yerleştirilmiş olan bu çıkıntı bir kale duvarından atılan mızrak ya da oklardan başı korumayı sağlamak için yapılmış olabilirdi. Pletea savaşında[39] Pers okçuların kullandığı kalkanlar belki de bu tür kalkanlardı.

38 Kral Süleyman üç yüz tane küçük kalkan yaptırdı, her kalkana bir kilo üç yüz gram altın gitti 1 Krallar, 10. Bap. 17 Ayet Zobah Kralı Hadadzer'in uşakları altından kalkanlar taşırlardı 2. Samuel 8. Bap 7 Ayet. Golyat'ın kalkanı pirinçtendi.

39 Herodot. Eserler IX c. 61) Yunan tarihçinin Perslerin söğüt kalkanlarından bir çıt yaptılar

Okçular ister yayan isterse arabada olsunlar, görevleri düşmanın attığı mızraklardan ya da oklardan onları korumak olan kalkan taşıyıcıları ile birlikte olurlardı. Bazan bir kalkan iki okçuyu korurdu. Kalkan taşıyıcı genellikle savunmak için hazır tuttuğu bir kılıç taşırdı. Kral savaşta bu görevli ile birlikte olurdu; hatta barış zamanında bile haremağalarından biri onun için her zaman yuvarlak bir kalkan[40] taşırdı. Bu kalkan taşıyıcı muhtemelen Mısır'da olduğu gibi rütbeye sahip bir görevliydi. Asur'a ait daha sonraki dönemlerdeki anıtlarda her biri bir elinde iki tane kalkan taşırken resmedilmiştir.[41]

Bazı yuvarlak kalkanlar[42] dikkatlice birleştirilmiş ağaç ve deriyle yapılmış görünür. Küçük yuvarlak kalkanlara tutturulmuş olan saplar deriden yapılmış olabilirler ama daha büyük kalkanların tutma yerleri ağaç veya metalden[43] olmuş olmalılar.

Bayraklar arabacılar tarafından taşınırdı. Kabartmalarda bayrakların üzerinde iki tane arma vardır: Bunlardan birisi bir boğanın üzerinde ayakta duran ve ok atan bir figür (muhtemelen bir ilahın resmi) diğeri karşı yönlerde koşan iki boğa figürü.[44] Bu figürler bir daire içine alınmıştı ve püsküller ve sancaklarla süslü uzun birşeyin ucundaydı. Bayraklar kısmen arabanın önündeki bir desteğe kısmen de uzun bir çubuk veya iple de direğin ucuna bağlanmıştı. Horsabad'daki kabartmaların birinde bu çubuk bayrağın[45] en üstüne bitiştirilmiştir.

Mısırlılar gibi Asurlular da iyi örgütlenmiş, disiplinli birliklere sahiptiler. Kuyuncuk'taki kabartmalarda yalnızca her biri kendi

ifadesi onların kalkanlardan bir set oluşturduğunu ve arkasından okların attıklarını zanneden yorumcuların kafasını karıştırmıştır. Ama Nimrud ve Kuyuncuk kabartmaları oradaki bölümü tamamen doğrular. İkinci bir savaşçı tarafından tutulan kalkan kışının önünde settir. Perslerin bu kalkanları sögüt dallarından yapılmış ve deri ile kaplanmıştı.

40 Teucer Hektor'a okunu fırlattığı zaman Ajax'in kalkanı ile korunuyordu. "Ve sonunda, gerdi yayı genç Teucer onu korudu Telamonyan'ın kalkanı taradı okçuların ustası meydanı." İlyada, b.viii. 1.319. Yine: "İşte Ajax savaş meydanında kardeşini koruyor / çeviriyor parıldayan kalkanı O döndükçe O da dönüyor" 1.327 "Golyat onun önünden giden bir kalkancıya sahipti." 1 Samuel 17 Bap 7 Ayet.

41 Bak sayfa 495'teki resim.

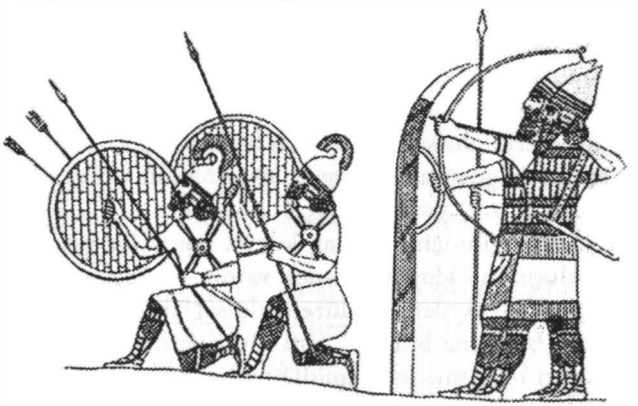
42 Bak sayfa 472'deki resim.

43 Herodot'a göre (Eserler.c.171) Karyanlar kalkanın sapını icat ettiler. Onlardan önce, kalkanlar deri ile boyuna asılıyordu. Truva savaşı sırasında kullanılan küçük kalkanların ağaçtan sapları vardı. (İlyada, 7.93)

44 Bay Birch, bunların Darius'un arabasının boyunduruğuna ilıştirilmiş barış ve savaş sembollerine benzediğini iddia ediyor

45 Asur kabartmalarında göze çarpanlara bir dereceye kadar benzeyen bayraklar Mısır'da da kullanılırdı. Üzerlerinde bazı kutsal hayvanlar veya amblemler olurdu. Bayraklar ve sancaklardan Tevrat'ta ta bahsedilir zaman zaman. Yeremya 4. Bap 21 Ayet.

silahını taşıyan, kendi üniformasını giymiş, piyadelerden oluşan asker dizilerine[46] değil aynı zamanda yürüyüş kolunda ilerleyen süvarilere ve savaş arabalarına da rastlıyoruz. Bu yıkıntıların olduğu odaların birisinde duvarlar bölükler halinde yürüyen silahlı askerlerden oluşan benzer figürlerle kaplıydı. Yine aynı yapıda, kalkanlarla korunan ve kuşatılmış bir şehrin duvarları önünde dizilmiş okçuların kabartmaları vardı. Okçuların önünde mızrakçılar diziliydi. Birinci sıradakiler diz çökmüş, ikinci sıradakiler de arkalarındaki okçuların oklarını atmalarına fırsat vermek için eğilmişlerdi. Böylece oluşturulan grup Yunanlıların Phalanx'ine veya modern piyade sınıfının yürüyüş biçimine bazı benzerlikler taşır.

Kuşatılmış bir şehrin önünde Falenks oluşturan savaşçılar.

Asur ordularının en kuvvetli bölümünü vahyedilmiş yazılarda[47] da sık sık duyduğumuz arabalar ve atlılar oluşturuyordu. Araba kral ve kuşatmalar dışında yaya[48] veya at sırtında kesinlikle görünmeyen yüksek rütbeli devlet görevlileri tarafından kulla-

46 Uzziya'nın "bölükler halinde savaşa giden, dövüşen savaşçıları vardı." 2. Tarihler 26. Bap, 11. Ayet. Josephus (1.9. c.10) bu erkeklerin nasıl bölüklere ayrıldığını, her birinin kılıç, kalkan, pirinç göğüslük, yay ve sapanla nasıl donatıldığını anlatır. Bu silahların hepsi Asur heykellerindeki savaşçıların taşıdığı silahlardır bildiğiniz gibi.

47 Naharayna'nın (Mezopotamya) atlarından ve arabalarından Mısır'ın 18. Hanedanı'nın en eski krallarına ait olan anıtların birinde bahsedilir I. Tutmes'in görevlilerinden birisi: "Kral için Naharayna toprağında iki metre boyunda bir at ve araba ele geçirdim." (Karnak İstatistiksel Tablet Üzerine Anılar, Birch. Sayfa 8.) Asurlulara vergi veren uluslar arasında olan Elamlar okçu taşıyan arabaları ile ünlüydüler. İşaya 22. Bap. 6. Ayet. Araba şehirlerin ya da arabalarda savaşan savaşçılara destek şehirlerinden sık sık Tevrat'ta söz edilir 2 Tarihler 1. Bap 14. Ayet ve 8. Bap, 6. Ayet. Süleymanın 1400 arabası vardı, Suriyelilerin 700 arabası vardı. 2 Samuel, 10 Bap, 18. Ayet...

48 Eski Hintliler arasında kral ve yüksek rütbeli görevliler genellikle arabalarda çarpışmalara katılırlardı, çok nadiren ve daha sonraki dönemde at sırtında tasvirlerine rastlanmıştır.

nılırdı. İki üç kişi alırlardı. Kralın yanında her zaman iki kişi olurdu. Bunlardan birisi bir kalkanla onu koruyan bir savaşçı -barış zamanında şemsiye taşıyan bir haremağası ile değişirdi- diğeri arabacı idi. Önemli savaşçılar sık sık kendi kalkan taşıyıcıları ile birlikte görünürdü. Kimi zaman da yalnız arabacı onlara eşlik ederdi.

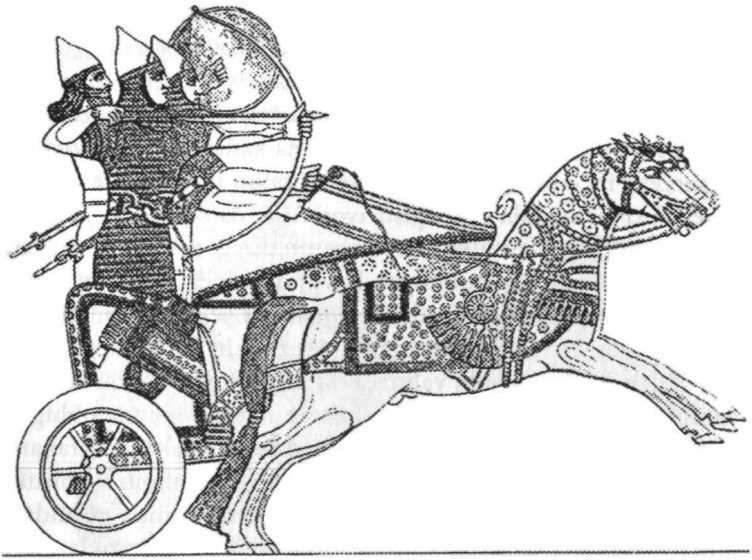
Araba açık alanda yapılan savaşlarda olduğu gibi şehir kuşatmada da kullanılırdı. Kral ve savaşçıları sık sık bir kalenin duvarlarının altında düşmanla savaşırken veya arabalarından inmiş kuşatılanlara ok atarken resmedilmişti. İkinci durumda yaya seyisler atları tutarlardı. Kral kazandığı zaferi kutlamak için yapılan törende arabasının üzerinde olduğu zaman silahlı adamlar atları sürerdi. Arabanın arkasından da yaya adamlar gelirdi.

Asur arabası büyük olasılıkla ağaçtan[49] yapılmıştı. Arkası açık ama Mısırlıların kullandıklarının aksine yanları kapalı olarak tasarlanmıştı. Farklı dönemlerde farklı biçimlerde karşımıza çıkarlar. İlk anıtlarda gözümüze çarpan, üst bölümü (tekerin üzerindeki oturulacak yer) yuvarlak, alçak arabalardır. Her iki yanında Mısır'da olduğu gibi içinde oklar, küçük kıvrık bir yay, bir kargı ve savaş baltasının olduğu iki sadak vardır. Arabanın çubuğu çatal şeklinde ikiye ayrılan bir düzenekle sağlanmış, güzel bir buluşla bunlar birbirine bitiştirilmişti. Bu bölümün ne işe yaradığına ve hangi malzemeden yapıldığına heykellere bakarak karar vermek çok güçtür. Boyutu, demirden ya da sık gözenekli ağır bir ağaçtan yapılmış olma ihtimalini ortadan kaldırıyor, bana göre; süs niyeti ile keten veya ipekle kaplanmış hafif ağaçtan yapılmış bir çerçeveden oluşuyor. Arabanın iskeletini oluşturan bu çerçeve zarif bir şekilde süslenmiş ve boyanmıştır. Genellikle içinde güneş, ay, yedi yıldız ve boynuz süslü sarık gibi dinsel sembollerin de içinde olduğu üç bölüme ayrılmıştır. Boyunduruk aslında iki at için olduğu halde, genellikle üç tanesi[50] arabaya koşulur. Bu üçüncü atın arabaya nasıl koşulduğuna ilişkin ne bir iz ne de heykellerden elde edilebilecek bir gösterge vardır. Belki savaşta öle-

Asur kabartmalarında şimdiye kadar yalnızca savaş arabaları bulunmuştur. Kadınlarını taşımak veya resmi törenlerde kullanmak için yaptıkları Armamakse denilen Perslerin muhteşem arabalarına rastlanmamıştır

49 Demirden yapılmış arabalardan Hakimler'de söz edilir. (Hakimler 1. Bap 19. Ayet ve 4. Bap 3. Ayet) Şu anda Florence'ta olan Mısır'da bir mezardan çıkarılan vagon araba huş ağacı ve fildişinden yapılmıştır

50 Bu bakımdan birçok Asur arabası yalnızca iki atın koşulu olduğu Mısır arabalarından ayrılır.

Arabada savaşan Asur savaşçıları *(GB Harabeleri, Nimrud ama asıl olarak KB Sarayından oraya getirilmiştir)*

cek olan atın yerine yedek olarak bulunduruluyordu ve arabayı çekmiyordu.[51] Bir nehrin geçilmesini gösteren bir kabartmada araba bir botun üzerinde geçerken görülür, tabii ki atsızdır.[52] Böylece boyunduruk ve araba çubuğunun biçimi hakkında birşeyler söyleyebiliyoruz ama onların tam olarak ne işe yaradığını ve hangi malzemeden yapıldığını kestiremiyoruz.

Arabaların altı tane tekerlek parmağı vardı, tekerleklerin çemberleri dört parçadan oluşurdu. Hepsi de sık gözenekli sağlam ağaçtan ve daha kalın yapılmış görünüyorlardı. Aslında tüm araba Mısırlılarınkinden daha ağır bir izlenim veriyordu. Dışa doğru kıvrılmış boyunduruk direğinin ucunda, Yunanlılarda olduğu gibi muhtemelen metalden yapılmış bir koç, boğa veya başka bir hayvanın başı olurdu. Bazan da kanatlı boğa veya diğer dinsel sembollerle süslenmiş, direğin ucuna asılı yarım daire şeklinde metal bir plaka, atlarının başlarının üzerinde yükselirdi.

Arabanın arkasına daha önce anlattığım diş şeklinde süslerin kakılmış olduğu bir kalkan asılırdı. Genellikle insan başı şeklinde yapılmış bir yuvaya bir mızrak dik olarak asılırdı.

51 Homeros'un zamanındaki Yunanlıların arasında olduğu gibi.
52 Sayfa 501'deki resime bak.

Savaşçılar arabanın üzerinde ayakta dururlardı. Arabaların koltuk gibi birşeyle döşeli olduğu hiç resmedilmemiştir.

Daha sonraki bir dönemde Asur arabası[53] hem biçim hem büyüklük olarak çok büyük bir değişime uğramış olarak görünüyor. Arabanın ön bölümünden direğin ucuna kadar uzanan geniş süslü çerçeve ince bir çubukla veya sona yakın bir yerlerde düğümlenen deri bir sırımla yer değiştiriyor. Atlar da daha değişik bir şekilde koşulmuş görünüyorlar. Arabanın direği eskisi gibi bir hayvan başı şeklinde son bulmuyor, boyunduruk da, kabartmalardan anlayabildiğimiz kadarı ile daha değişik bir şekilde yapılmış izlenimi veriyor. Üstelik daha sonraki Asur arabaları üç değil, Mısır ve Persler de olduğu gibi yalnızca iki atla çekiliyor.[54] Bu arabalar, yalnızca tekerlekleri bile hemen hemen insan boyunda olduğundan daha eski anıtlardaki arabalardan daha yüksektiler. Arabanın üst bölümü yuvarlak değil önüne eklenmiş bir çıkıntı ile birlikte kare biçimindeydi. En eski Nimrud kabartmalarında görüldüğü gibi her iki yana sadaklar konulmadığı için bu çıkıntı okları koymaya yarayan bir bölüm olabilirdi. Arabanın dış çerçevesi hafif kıvrımlıydı, çiçeksi şekiller ve saçaklarla süslenmişti. Tekerleğin altı değil sekiz parmaklığı vardı; görünüşe göre tekerlek çemberlerini saran dört metal parçası ile desteklenmişti. Tüm araba Persopolitan heykellerindeki ve Napoli Müzesi'ndeki Pompei'nin büyük mozaikinde görünen atlara çok benziyordu. Bu mozaikin konusu İskender ve Darius arasındaki savaşlardan birisi olarak tahmin edilir.

Sonraki arabalar çoğu zaman tamamen süslerle kaplanmıştır. Daha önceki anıtlarda resmedilen arabaların ise çok zarif kaplamaları, oturulan bölümü dolaşan hatları vardı. Bunlar muhtemelen altın gümüş ve kıymetli ağaçlarla yapılmış ve boyanmıştı.[55] Horsabad kabartmalarının birinde arabanın yan paneline bir süs olarak yayını geren bir kral konulmuştu.

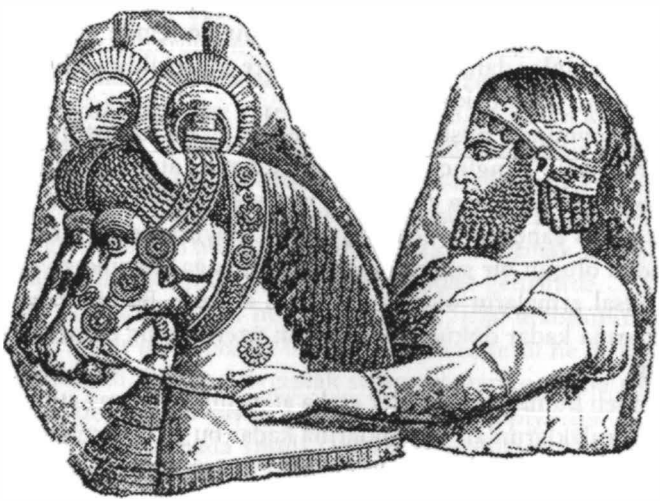
Ktesias tarafından Ninus'un ordusunda olduğundan söz edildiği halde tırpanlı Asur arabaları Asur kabartmalarında görünmez.

53 Sayfa 343'teki resme bak.

54 Zekerya'nın bir bölümünden (6. Bap, 2. Ayet) öğrendiğimize göre bazan atlar renklerine göre çift yapılıyor, arabaya koşuluyordu. Darius'un arabası sılındırlerde, gümüş dariklerde olduğu gibi Persepolitan heykellerinde de iki atla çekilirken görünür

55 İsa'dan önce onbeşinci yüzyılda, Naharayna'dan (Mezopotamya) Mısırlıların getirdiği arabalar böyle arabalardı. Karnak İstatistiksel Tableti'nde" boyunduruğu boyalı, gümüş ve altınla yapılmış otuz araba"nın Mezopotamya'dan ve komşu ülke Ruten-nu'dan benzer arabaların getirildiğinden bahsediyor

Arabalar bu tür işlerde kullanıldığı için Asurların yalnızca düz ovaların üzerinde değil, bölgelerindeki dağlık illere de giden yollar yaptıklarını varsayabiliriz. Gerçekten de Kuyuncuk kabartmalarında hem arabalar hem de atlılar yüksek dağları geçerken görünmektedir.

Atı süren seyis[56] *(Horsabad'da bulunmuş bir parçadan. British Museum.)*

Atların koşum takımları ve süsleri çok zarif ve zengin bir biçimde yapılmıştı. Atların başlarının üzerinde büyük tüyler göze çarpardı. Kulakların üzerinde bir kemer içinde zarif bir biçimde yükselen ve oradan burun deliklerine kadar inen güzel ibiklerle çok göz alıcıydılar. Bu süslere kimi zaman rüzgarda dalgalanan uzun kurdeleler veya flamalar iliştirilirdi. Yünden veya ipekten yapılmış, türlü renklere boyanmış birçok püskül atın alnına ve koşum takımının değişik yerlerine serpiştirilirdi. Atın yuları genellikle bir at başlığından oluşurdu. Kulakların arkasından, çenenin altından ve alnın üzerinden geçen üç kayış başka bir kayışla birleşirdi. Bu kayışta gemle birleşerek atın tüm koşum takımını meydana getirirdi. Bu ayrıntılı kısımların tümü çok güzel bir biçimde süslenirdi. Daha önceki kabartmalarda atların başına konulan koşumlarda kanatlı boğa figürleri ve diğer sembolik armalara rastlıyoruz. Daha sonrakilerde çok güzel bir görüntü ortaya

56 Bu kabartmadaki atların Asurlar'a değil onların boyunduruk altına aldığı bir ulusa ait olması başka bir olasılıktır. Bay Birch atları süren insanların saç biçimlerinin ve giysilerinin Thebes'teki bir Ruten mezarındakilerle aynı olduğunu işaret ediyor

çıkaran çiçeksi süsler daha fazla görünmektedir.

Yuların ve koşum takımlarının diğer süsleri gibi muhtemelen gem de altın ve diğer kıymetli malzemelerden[57] yapılmıştır.

Asurların kullandığı ilk gem çift kıskı veya köşe bağı şeklindeydi ve hafif gemden daha çok bir suluk zinciri görevini görmüştü. Dizginler ortaya tutturulmuştu ve gem muhtemelen kaldıraç görevi görüyordu. Daha sonraki bir dönemde gemin şekli değişti, dizginler daha uca yakın bir yere tutturuldu ve bu da gemin gücünü daha çok artırdı.

Atın boynunda püsküller, rozetler ve üzeri kabartılmış boncuklar asılırdı. Zengince süslenmiş üç kayış, atın sağrısını dolanır, koşumları ve araba çubuğunu yerinde tutardı. Saçaklarla süslü bir göğüs bandını da üç kayış tutardı. Boyunduruğa bir hayvan başından oluşan bir süsle, içinde kanatlı boğa, bir yıldız veya diğer kutsal armaların olduğu bir daire asılırdı. Bu süs hayvanın omuzlarına kadar dökülürdü ve onun üzerinde üç demet püskül asılırdı.

İşlemeli kumaşlar ve süsler araba atlarının sırtlarına atılırdı çoğu kez, kulaklarından kuyruklarına kadar bu güzel örtülerle kaplanırdı atların vücutları.[58] Onları, atın göğsünden, karnından ve sağrısından geçen kayışlar tutardı.

Daha sonraki dönemlere ait Asur araba atları süsleme ve koşum biçimleri bakımından daha öncekilerden tamamıyla farklıydı. Atların başının üzerinde genellikle üç tüy bulunur, birisi diğer ikisinden daha yüksekte dalgalanırdı. Püsküllerden oluşan tutamlar ve bir kemerli ibik kulakların arasında yerleştirilirdi. Benzer püsküller alnının üzerine ve boynuna da asılırdı. Boyunduruğa tutturulan koşumlar rozetler, saçaklar daha önceki Asur arabalarından çok daha zengin bir biçimde süslenirdi; ama süsler çeşit ve zevk açısından onlardan aşağıdaydı.

Yeleler ya boyna serbestçe bırakılır veya örülür ya da kısa kesilip dik durması sağlanırdı. Daha önceki heykellerde atların kuyrukları basitçe ortasından kurdelelerle bağlanırdı, sonra, kuyruğun ucu örüldü ve hâlâ Türkiye ve İran'da yapıldığı gibi bir tutam[59] halinde bağlandı.

57 Astyages ve Kyros'un bindiği atların koşumları altındandı. Ksenophon, Cyrop. Eserler. i.c.3. Altın koşumlu atlara sahip Perslerden bahseden Esdras 3. 6 ile kıyasla.

58 "Dedan arabalara kıymetli kumaş satan tüccarındı senin." Hezekiel 27 Bap. 20. Ayet

59 Persler tarafından da benimsenmiş görünen bu daha sonraki döneme ait biçim, Persepolitan heykellerinde karşımıza çıkar (Sir R. Kerr Porter, Sayfalar 41.48. 49 ve 50) Darıklerin üzerinde ve Ksanthos'un ilk dönem mezarlarında bulunan at ve arabalarla da kıyaslayın

Her bir at iki dizginle yönetiliyordu, arabacı üç at sürdüğünde her bir elinde üç dizgin tutuyordu. Mısırlılar gibi kısa bir sapın ucundaki düğüme eklenmiş, basit bir deriden oluşan bir kırbaç da taşıyordu. Sonraki döneme ait Asur heykellerinde bu deri iki üç uca bölündü, kamçının sapı da aslan veya boğa başı ile bitti.

Süvariler[60] Asur ordusunda arabacılardan daha az önemli değildi. Atlılar, Nimrud'un en eski kabartmalarında görünürdü ve Koyuncuk'taki kabartmalarda[61] atlıların düzenli birlikler şeklinde gösterildiğinden size zaten bahsetmiştim. Judith'in kitabından Holofernes'in at sırtında oniki bin okçusu olduğunu öğreniyoruz.[62] Şatafatlı bir şekilde süslenmiş bir at kullanıma hazır olduğu halde kral hiçbir zaman at sırtında resmedilmez. Muhtemelen bu at, eğer arabanın atları öldürülürse kralı kaçırmak için bir savaşçı tarafından kralın arabasının arkasından getirilirdi.

Daha eski döneme ait heykellerde atlar, kral arabasının arkasından gelenler hariç olmak üzere ne eyerlenirlerdi ne de kumaşlarla süslenirdi. Binici atın çıplak sırtına otururdu. Daha sonraki bir dönemde yine de yastık gibi birşey göze çarpıyordu. Kuyuncuk'taki bir kabartmada şimdi Doğu'da kullanılanlara benzemeyen yüksek bir eyer vardı.

Atlılar, yaylar ve uzun mızraklarla silahlanırlardı.[63] Kısa tunikler giyerlerdi. Bacakları ve ayakları çıplak olurdu. Eyersiz ata bindikleri zaman dizleri hemen hemen atın sırtı ile aynı düzeye gelirdi. Eyerin kullanılmaya başlaması ile kol ve bacaklar daha rahat bir hale geldi; botlar veya baldır zırhları giydiler ama atlar yine de üzengisizdi.

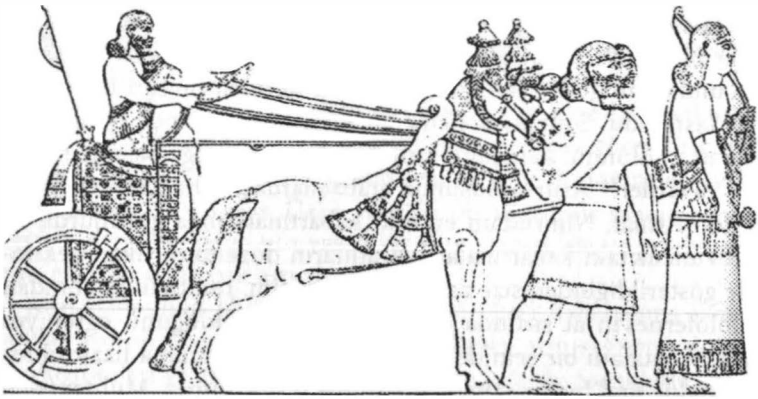
Savaş sırasında atıyla ilerleyen bir okçunun atının dizginleri, hemen yanında onunla birlikte at süren ikinci bir savaşçı tarafından tutulurdu. Bu, savaşçının rahatça okunu atmasını sağlardı. Horsabad ve Kuyuncuk anıtlarında süvariler genellikle mızrakla görülürler. Bu silahı kullandıkları zaman atlarının dizginlerinin ikinci bir savaşçı tarafından tutulmasına gerek yoktu.

60 "Mavilere bürünmüş valiler, reisler hepsi atlara binmiş yakışıklı süvarilerdi." Hezekiel 23. Bap, 6. Ayet.

61 Sir Gardner Wilkinson'un işaret ettiği (Ancient Egyptians. Cilt 1. Sayfa 288) çok önemli birşey var Süvarilerin Mısır ordusunun en önemli bölümünü oluşturduğunu kutsal kitaplardaki sayısız bölümden kuşku götürmez biçimde anladığımız halde, Mısır anıtlarının hiçbir yerinde süvariler resmedilmemiştir

62 Judith ii. 15. Süleyman'ın 12000 atı vardı. (1 Krallar 10 Bap, 26. Ayet.)

63 "Atlılar hem parlak kılıçlarını hem ışık saçan mızraklarını kaldırdılar havaya. (Nahum 3. Bap, 3. Ayet)

Sonraki dönem Asur arabası *(Güneybatı harabeleri, Nimrud)*

Binek atları binicileri arabalarda dövüşenlere göre daha aşağı rütbede olduklarından, araba atlarına göre daha az süslüdür. Atın başlığının en tepesinde kemer şeklinde bir ibik, boyun çevresinde ucunda güzel bir püskül veya zil[64] asılı olan işlemeli bir hamut vardır.

Heykellerden anlayabildiğimiz kadarıyla Asur atları alımlı, saf kan atlardır. Şimdi Mezopotamya ve Arap çöllerinde ünlü olan cins atların çok eski zamanlarda bu geniş düzlüklerde meşhur olup olmadıkları veya Muhammed'in bölgeyi fethinden çok kısa bir süre önce buraya girip girmedikleri tartışmalı konulardır. Kutsal kitaplarda Mısır'la yapıldığı gibi Asurla at ticareti üzerine birşey söylenmediği halde bazı bölümlerden bunun var olduğu sonucunu çıkarabiliriz.[65] Hatırlanacağı gibi atlar, birçok Asur kralı tarafından Yahudilere kabul edilebilir bir hediye[66] olarak sunuluyordu. Karnak İstatistiksel Tabletlerinde

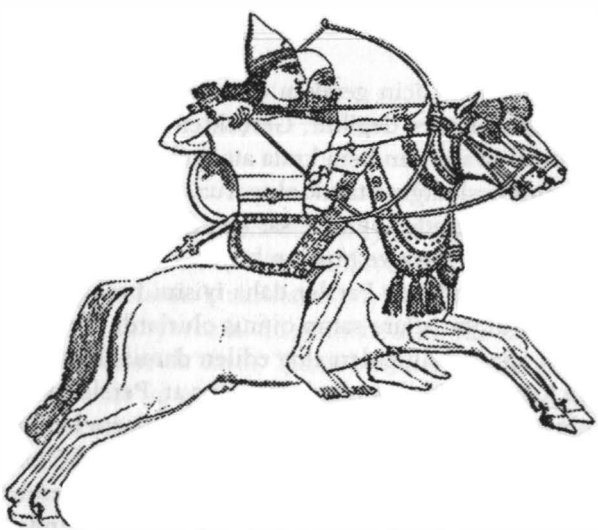
Bir binek atının başlığı. (*Kuyuncuk*)

64 Sayfa 431'deki resme bak. Resimde atın boynuna bir zil asılmış görünüyor. Atların boyunlarına asılan zillerden Zekarya 14. Bap. 20. Ayette de bahsediliyor

65 1. Krallar 10. Bap. 28 ve 29. Ayetler.

66 2. Krallar 18. Bap. 23. Ayet. "Bu yüzden şimdi sana yalvarıyorum, efendim Asur kralına söz veriyorum ki, eğer binicilerini üzerine koyabilirsen, sana iki bin at vereceğim." Bu bölümden Yahudilerin süvarileri çok fazla kullanmadığı sonucunu çıkarabilirsiniz. Hoşea'nın 14. Bap. 3. Ayetinde zikredilen atlar bu ayetin daha önceki bölümlerinde bahsedilen Asurlularla ilgili olarak ele alınmalıdır. "Aşur bizi korumayacak, biz atlara binmeyeceğiz. Daha

ise Mezopotamyalıların vergi olarak getirdiği nesnelerin arasında atlardan bahsedilir. Tüm bunlardan Asur atlarının çok eski bir dönemde ünlü oldukları sonucunu çıkarabiliriz. Mısırlılar gerçekte bu güzel atları toprakları Dicle ve Fırat'la sulanan ülkelere borçludurlar. 18. Hanedan'dan[67] daha önceki krallara ait anıtlarda bu atların hiç görünmediğini sanıyorum. Buna karşın belki hiç kimse ilk dönem Asur kabartmalarındaki atlara onların en iyi modellerden[68] çizilmiş olduğuna kanaat getirmeden bakamaz. Muntazam biçimli küçük baş, burun delikleri geniş ve yüksek, boyun kavisli, gövde uzun, bacaklar narin ama güçlü. Keldanilerin atlarını anlatan peygambere[69] kulak verirsek: "Leoparlardan hızlı, gece kurtlarından yırtıcıdır" bu atlar. Asurluların, hayvan-

Biri yay çeken diğeri her iki atın dizginlerini tutan süvariler.
(Kuzeybatı Sarayı, Nimrud)

ları aslına çok uygun olarak betimledikleri, sık sık kabartmalarına girmiş olan aslanlar, boğalar, keçiler ve geyiklerle kanıtlanır. Bu yüzden atları da çok dikkatle kopyalamış oldukları ve onların

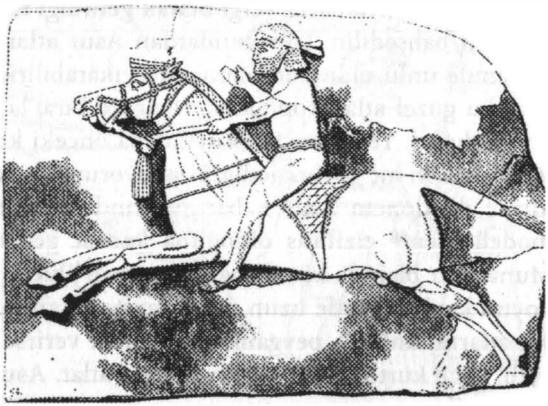
sonra bu kadar ünlü olan Arap Atları'ndan Eski Ahit'te hiç bahsetmemesi çok ilginçtir. Herodot. Kserkes'in ordusundaki Arapların deveye bindiklerini ve develer atları ürküttüğü için yürüyüş kolunun en arkasında geldiklerini söylüyor (Eserler. vii. c.87)

67 Birch'ün Karnak İstatistiksel Tablet, sayfa 32.

68 Savaş atının Eyüp'teki muhteşem tasvir en soylu atların çok eski bir dönemde Suriye'de yalnızca bilinmediğini savaşlarda da kullanıldığını bize kanıtlıyor

69 Habakkuk. I Bap. 8. Ayet.

en ayırdedici özelliklerini gösterdikleri söylenebilir. Kış ve bahar ayları boyunca yemyeşil otlaklar ortaya çıkaran, Dicle ve Fırat'ın suladığı ovaların, şimdi olduğu gibi, en eski dönemde de bereketi ile ünlü olması özellikle Asur ordularının

Asur savaşçıları tarafından kovalanan bir süvari.
(British Museum'daki bir kalıptan)

süvari ve araba atları için gereken ot miktarı gözönüne alınırsa akla yatmayacak birşey değildir. Gerçekten de daha sonraki bir dönemde Babil ovalarının hem krala ait özel atları hem de birliklerinin atlarını beslediğine tanık oluyoruz. Atların, tüm bu bilgilerden yola çıkıldığında soylu ve saf kan oldukları varsayılabilir. Çünkü o dönemde Asya ve Mısır'ın büyük bir bölümünün yönetimini elinde bulunduran Persler daha iyisini başka bir yerden[70] bulmuş olsalardı, bu atlara sahip olmuş olurlardı. Herodot'a göre Pers kralları için Babillilerden elde edilen damızlık atlar, 800 aygır, 16 bin kısraktan[71] oluşuyordu. Bu cins at, Perslerin zaptettikleri bir ulustan da elde edilmiş olabilir; Asurluların kendi süvarilerini Babil yakınında ya da Mezopotamya'nın diğer bölgelerindeki ovalarda yetiştirdikleri benzer damızlıklarla güçlendirmeleri akla yatkın olmayan birşey değil. III. Tutmes zamanında Rutennular tarafından Mısırlılara getirilen vergiler arasında özellikle damızlık kısraklardan bahsedilir[72] ve bu halkın daha sonra görüleceği gibi, Asur ülkesi sınırları içinde ya da hemen ona bitişik başka bir ülkede yaşayan halk olduğu varsayılır.

70 Ksenophon'a göre (Cyrop. Eserler.c.3) Pers ülkesinde at yetiştirmek çok zordu; ülke çok fazla dağlık olduğu için çok seyrek at görünürdü. At yetiştirmek daha çok batı ve kuzey illerine özgü birşeydi. Ama buna rağmen, Pers ülkesinin bu bölümünde bile belki de asıl olarak Türkmen ve Arap illerinde yetiştirilmiş ve oradan alınmış bir at cinsi vardı. Atları ile çok ünlü olan Nisæn Ovalarının yeri henüz kuşku bırakmayacak şekilde belirlenememiştir Binbaşı Rawlinson onların Luristan Dağlarında bir yerlerde olmuş olduğuna inanıyor (Susayna'dan Bir Yürüyüş Üzerine Notlar, Journal of the Geographical Society.)

71 Eserler c.1.92

72 Karnak İstatistiksel Tablet Üzerine Birch'ün Raporu, Sayfa 44.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ASURLULARIN ASKERİ SİSTEMİ•ORDULARININ BÜYÜKLÜĞÜ•GEÇİT TÖRENLERİ•KUŞATMALAR•ŞAHMERDAN VE DİĞER SAVAŞ MAKİNELERİ•SAVUNMA BİÇİMLERİ•DUVARLARA TIRMANMA TEKNİKLERİ•ŞEHİR YAĞMALAMA•TUTSAKLARA VE ALINAN ŞEHRE YAPILAN MUAMELELER•GEMİ YAPIM BİLGİSİ•İLK TEKNELER•HORSABAD VE KUYUNCUK'TA RESMEDİLEN TEKNELER•ASURLULARIN DÜŞMANLARI•DÜŞMANLARIN GİYSİLERİ•ERMENİLER, PARTLAR YA DA PERSLER•HİNDİSTAN'DAN GETİRİLEN TUTSAKLAR VE VERGİ MALLARI•ARAPLAR•YAHUDİLER•BABİLLİLER•FENİKELİLER•KUZEY ULUSLARI•ASURLULARIN VE MISIRLILARIN DÜŞMANLARI

Asurlular disiplinli ve örgütlü bir orduya sahip olduklarından, bir dereceye kadar savaş taktiklerini bilmiyor, savaşları belirli bir sisteme göre yapıyorlardı. Mısırlıların böyle olduklarını biliyoruz ve anıtlarından da anlıyoruz ki düşmanları arasında savaş taktiklerini bilmeyen uluslar da vardı. Yedek birlikleri vardı, düzenli sıralar halinde ilerler ve geri çekilirlerdi, birçok manevra yapabilirlerdi. Asur heykellerinde bazı Mısır kabartmalarında görüldüğü gibi, genel bir savaş planını gösteren bir kabartmaya rastlamadığımız halde, askerlerin kale duvarları önündeki çizimlerinden veya o zaman oluşturdukları görülen falanjlardan, meydan savaşlarında düşmanın hücumlarını durdurmak için benzer araçları benimsediklerini anlıyoruz.

Kral, yanındaki veziri, haremağaları, devletin önemli memurları ile birlikte bizzat savaşa katılır, yalnızca kumanda etmekle kalmaz, aktif olarak savaşırdı. İstilacı Medlere karşı ordunun başına geçmek için çağrılan Sardanapalus bile büyük bir cesaret gösterdi ve düşmanlarını püskürtmeyi başardı. Asya'da hüküm süren ve onu izleyen Pers kralları gibi Asur kralı da, tahtı savaşın yapıldığı noktadan uzakta olsa da, karıları, cariyeleri, çocukları ve kalabalık bir hizmetçi takımıyla birlikte savaşta yer alırdı. Hatta onun soylu adamları da kendisiyle birlikte olurlardı. Divanla-

rı, altından ve gümüşten, örtüleri en kıymetli kumaşlardan yapılırdı. Yine aynı kıymetli madenlerden yapılmış kadehler, konulurdu masalarına, çadırlar en pahalı malzemelerden yapılır, en kıymetli taşlarla süslenirdi.[1] Kendilerine kabartmalarda muzaffer savaşçıların önünde yürürken gösterilmiş, müzisyenler de eşlik ederdi.

Hizmetçiler, seyisler ve levazımcıların da eklenmesiyle genişleyen ama bu arada hantallaşan ordu geçtiği ülkeyi harabeye çevirmekten de geri kalmazdı. Bu büyük kalabalık yalnızca, acımadan yağmaladıkları halktan alınan erzağa güvenemezdi kuşkusuz. Sefer boyunca hepsine bol bol yetecek yiyecekler dışında, hayvan sürülerini de götürürlerdi. Ninova'dan ordusuyla sefere çıkan Holofernes onunla birlikte "taşımada kullanmak için develeri ve eşekleri, bütün adamlarına bol bol yetecek kadar erzak için de koyun, öküz ve keçi sürüleri götürdü."[2]

Quintus Curtius[3] bir Pers ordusunun yürüyüşünü şöyle betimliyor: "Kralın çadırından işaret verildi. Çadırının üzerinde herkesin görebileceği şekilde yerleştirilmiş kristal bir güneş vardı. İlahiler söyleyen papazların çevresinde toplanmış olduğu gümüş sunak içinde kutsal ateş taşınıyordu. Bir yıldaki gün sayısına eşit, üç yüz altmış beş delikanlı peşlerinden gidiyordu. Mor giysilere bürünmüştü hepsi. Yüce varlığa (Jovi) ya da güneşe adanmış araba ellerinde altından asa taşıyan, süt beyaz giysiler giymiş seyislerin sürdüğü karbeyaz atlar tarafından çekiliyordu. Güneşe adanmış araba[4] en büyük arabaydı. Arkasından hepsi kendi ülkesinin giysilerini giymiş, kendine özgü silahlar taşıyan yirmi ulustan süvarinin bindiği, altın ve gümüşle kakılmış on araba geliyordu. Ondan sonra, altın zincirlerle süslü, altın işlemeli giysiler gi-

1 Holofernes'in çadırı erguvanı renkteydi. Altın, gümüş ve diğer kıymetli taşlarla süslenmişti. Kralın evinden çıkan her adamın elinde altın veya gümüş kadehler vardı. Judith. 10. Bölüm. 24. Dize. Bu kitap benim metnimde geçenleri doğrulayan, bu bakımdan, Perslerin Asurluları herşeyde taklit ettiklerini kanıtlayan bir biçimde, Asur savaşçılarının lüks yaşamı hakkında ilginç bilgiler içerir. Herodot, Pers ordusu yenildikten sonra Mardonyus'un çadırında bulunan; altın ve gümüşle donatılmış, türlü türlü rengarenk kumaşlarla kaplı, altından ve gümüşten yapılmış koltukları, masaları olan bir arabadan bahsediyor Bu takımların hepsi Yunanistan'dan kaçtığı zaman Kserkes tarafından bırakılmıştı.

2 Judith. 2. Bölüm 17.

3 Eserler c.3. ve Herodot'un Kserkes'in ordusu tasviri ile karşılaştır. 1.Cilt. vii.c 61

4 Arabaları ve atları güneşe adama adedinin Pers hakimiyetinden daha önce Asya'da yaygın olduğunu, 2. Krallar 23. Bap 11. Ayet'ten öğreniyoruz. O bölümde Yoşıya'nın, Yahuda krallarının güneşe adamış oldukları atları alıp götürdüğü, Tanrının evine girecek yerde kethüda Natan-Melek'in odasının yanındaki evlerden birine girdiği ve güneş arabalarını yaktığı anlatılır

yen, kıymetli taşlarla süslü, parıl parıl parlayan uzun paçalı tunikler içinde on bin Pers savaşçısı geliyordu. Kısa bir aralığın ardından, kralın akrabası olduklarını gösteren onursal ünvanlar taşıyan, on beş bin soylu, erkeklerin giysilerinden daha çok kadınlarınkine benzeyen en lüks giysilere bürünmüş halde yürüdüler. Çevresini saran bütün kalabalıktan yükseğe oturmuş kralın arabasının önünden dorifori (en seçme mızrakçılardan kurulu birlik) yürüyordu. Bu arabanın her iki yüzü de altından ve gümüşten yapılmış tanrı büstleriyle süslüydü. Boyunduruk en az bulunan mücevherlerle süslenmişti. Boyunduruğun üzerine her biri bir kübit uzunlukta olan Ninus ve Belus'un[5] altından yapılmış figürler asılmıştı. Aralarına kanatlarını açmış altın bir kartal konulmuştu. Kral çevresindekilerden giydiği muhteşem giysisiyle ve başındaki uzun taçla hemen ayrılıyordu. Yanıbaşında en soylu akrabalarından tam iki yüz kişi yürüyordu. Mızraklarının uçları altından ve gümüşten yapılmış on bin savaşçı kral arabasını izliyordu. Kralın 40 yedek atı ve otuz bin piyade ile yürüyüşün askeri bölümü sonuçlanıyordu. Bir stadia arkadan, kralın annesi ve karısı, arabalarla geliyordu. Kadınlar, hizmetçiler, kraliçenin nedimelerinden oluşan bir kalabalık at sırtında onlara eşlik ediyordu. Armamakse adı verilen onbeş araba kralın çocuklarını, çocukların öğretmenlerini, dadılarını ve haremağalarını taşıyordu. Kralın üç yüz altmış cariyesi, krallığa yakışan bir şatafatla süslenmişti. Altıyüz katır, üç yüz deve okçularla korunan krallık hazinesini taşıyordu. Kadınların arkadaşları ve akrabaları, aşçılar ve diğer hizmetçilerden oluşan kalabalıkla birlikte geliyordu. Yürüyüşün sonu hafif silahlı birliklerle kapanıyordu."

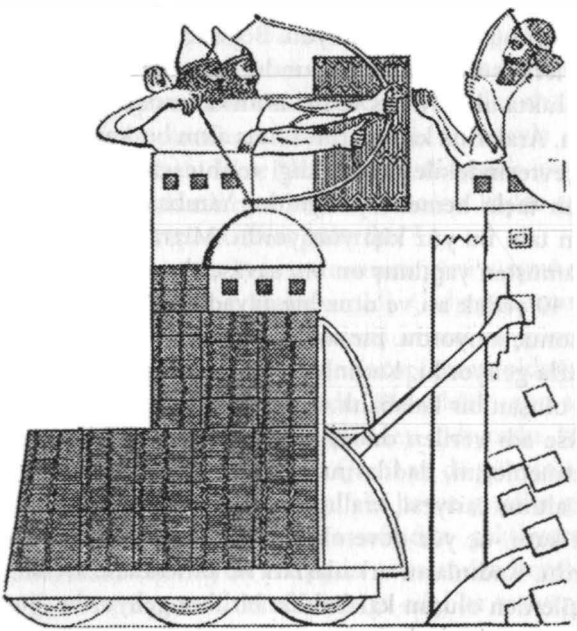
Asur ordusu sefer sırasında karşısına çıkabilecek şehirlerin kuşatılmasında gerekli olan makineler ve silahlarla donatılmıştı. Bir şehri çevreleyen kaleye yaklaşılmasını önleyebilecek, nehir veya orman gibi doğal engellerle karşılaşılırsa, eğer mümkünse onlar kaldırılırdı. Eğer ordunun operasyonunu engelliyorsa nehrin akış yönü değiştirilirdi.[6] Savaşçılar kabartmalarda sık sık düşman bir şehri çevreleyen ağaçları keserken resmedilmişti.

Düşman bir şehre saldırı yapılırken ilk yapılan iş, muhtemelen şahmerdanla ilerlemekti. Eğer kale Asur ve Babil'in düzlüklerin-

5 Bazı elyazmalarında "Savaş ve Barış" şeklinde geçer. Ninus'un böyle düzeltilmesi gerektiği ilk kez Scaliger tarafından ortaya atılmıştı.

6 Frontius'un Stratagemata'sında Kyros gibi Semiramis'in de Babil'i nehrin akış yönünü değiştirerek aldığından söz edilir (I iii. c. 7 s.5)

de olduğu gibi yapay bir yükseltinin üzerine kurulmuşsa, o zaman kalenin olduğu yükseltinin ya da tepenin doruğuna kadar erişen, topraktan, taşlardan, ağaçlardan oluşan bir eğik düzlem yapılırdı. Ondan sonra kuşatanlar, makinelerini kale duvarlarının dibine yanaştırabilirlerdi. Bu yolun zorluk çekmeden ağır makineleri yukarıya çekebilmek için kerpiçlerle kaplanması hiç olmayacak birşey değildi.

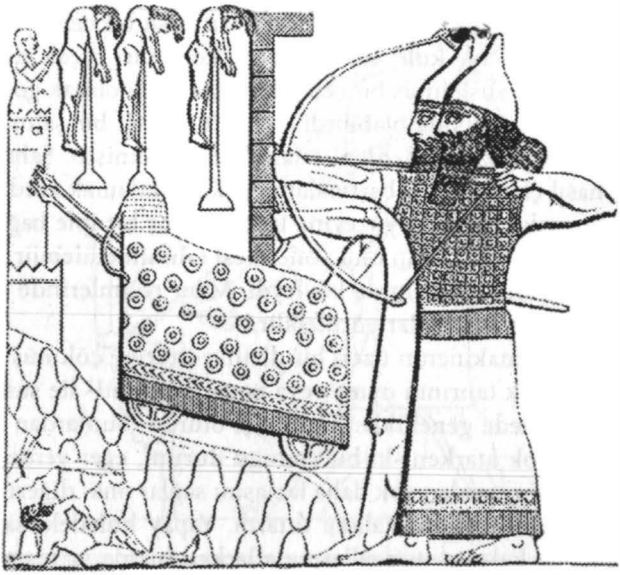

İçinde savaşçıların olduğu hareket edebilir, kuleli şahmerdan *(KB Sarayı, Nimrud)*

Bir kalenin duvarlarına böyle ulaşmak, peygamberler tarafından da sık sık zikredilmiştir. İşaya bunu şöyle anlatır: "Asur kralına dair dedi ki Tanrı; O bu şehrin içine giremeyecek, ok da atamayacak, kalkanlarla da görünmeyecek önünde, ne de ona karşı bir kıyı yapacak"[7] şehirleri almak için kullanılan benzer araçlardan Mısırlılar da yararlanmıştı.[8] Bu araçlar kuşatanlara yalnızca şahmerdanlarını kalenin düzeyine getirme imkanı değil aynı za-

7 İşaya 37.Bap. 33. Ayet ile 2. Krallar. 19 Bap. 32. Ayeti, Yeremya 32. Bap 24. Ayet 33. Bap. 4. Ayet'i karşılaştırın. Peygamberin sözünü ettiği kalkanlar Nimrud kabartmalarında tasvir edilmiş olan örme işi büyük kalkanlar olmalıydı ve yalnızca kuşatmalarda kullanılıyordu Çünkü meydan savaşlarında savaşçıların kullandıkları kalkanlar daha küçük ve yuvarlaktı.

8 Hezekiel, 17 Bap 17 Ayet: "Kelleler uçurmak için kaleler kurduklan. tepeler yığdıkları zaman Firavun büyük ordusu ve birlikleriyle ona yardım etmeyecek.

Kuşatılmış bir şehrin önündeki savaşçıyı gösteren bir kabartma. Kale duvarına kadar çekilmiş bir şahmerdan. Kazığa geçirilmiş tutsaklar *(Merkez Sarayı, Nimrud)*

manda duvarlara tırmanma imkanı da veriyordu. Aksi takdirde, merdivenleri duvarların üzerine yetişmezdi.

Şahmerdanlar birkaç çeşitti. Bazıları, içinde savaşçıların da olduğu hareketli kulelere eklenmişti. Kabartmalarda en üstü duvarlarla hatta kuleleriyle aynı seviyede olan geçici yapılar olarak gösteriliyordu. Bazı kabartmalarda şahmerdan tekerleksiz olarak resmedilmiştir; o zaman belki de savaş yerinde yapılmıştı ve hareket edecek şekilde tasarlanmamıştı. Hareket edebilen kule bazan da şahmerdan ile donatılmamış olabilirdi ama ben kabartmalarda öyle resmedilmiş bir örneğe rastlamadım. Babil Kralı Nebukadnezar Kudüs'ü kuşattığı zaman, "Ona karşı kaleler kurdu"[9] Bu kaleler ya da kuleler eğer sabitse, sağlam bir ağaçtan yapılır, yok hareket edebilir türdense örme işinden yapılmış hafif bir kafesle kaplanırdı. Mısırlılar bu tür örme işlerinde kullanacakları zaman, yemiş veren ağaçları kesemezlerdi. Bu yasaklanmıştı. "Bildiğiniz ağaçlar içinde, yalnızca yemiş vermeyen ağaçları kesin; sizinle savaşan kaleye boyun eğdirene kadar kuleler yapın onlarla."[10]

9 Yeremya 52. Bap. 4. Ayet: ...Babil kıralı Nebukadretsar, kendisi ve bütün ordusu. Yeruşalim üzerine yürüdü ve ona karşı ordugah kurdu ve ona karşı çepçevre metens yaptılar."

10 Tesniye: 20. Bap. 19 ve 20. Ayetler.

Makine bir şahmerdan içerdiği zaman basit bir çerçeveden ibaretti, üzerinde bir kule yoktu. Üzeri, kenarları saçaklarla ya da başka şekilde süslenmiş bir çeşit kumaşla kaplı olarak görülürdü. Deriyle kaplanmış da olabilirdi. Ya dört tekerli bir şahmerdanlı, ya altı tekerli iki şahmerdanlı olarak resmedilmiştir. Şahmerdanların nasıl çalıştığını kabartmalara bakarak anlamak zordur. Ama yine de makinenin dış yüzeyine tutturulmuş bir iple bağlı olması ve içerdeki adamların onu yönetmesi tahmin edilebilir. Mısırlıların kullandığı yöntem de böyleydi. Mısır resimlerinde şahmerdanı kullanan savaşçılar görülebilir.[11]

Bazan bu makinenin üzeri bir dizinin üzerine çökmüş, yay çeken en büyük tanrının oyma veya boyama resmi[12] ile süslenirdi.

Yapay kulede genellikle iki savaşçı olurdu; bunlardan biri kuşatılanlara ok atarken -ki bulunduğu durum, eğer yerde olsaydı verebileceği zarardan çok daha fazlasını sağlar ona- diğeri arkadaşını korumak için bir kalkan tutardı. Yapay kuledeki savaşçılar makineden kalenin mazgallarına atlarken hiç de az resmedilmemiştir.

Hezekiel bu hücum yönteminden söz eder: "O şehre kuşatma koy!" diye ifade eder Kudüs şehrinden söz ederken ve şöyle devam eder: "Bir kale kur ona karşı, bir yığma tepe yap, karşısına karargah kur ve çepeçevre şahmerdanlar getir."[13]

Duvarlardaki okçular yapay kuledekilere, sapanlarla taş atarlar, onları ok yağmuruna tutarlardı. Kuşatılanlar da kuşatanların hücumlarını kırmak, duvarda açmaya çalıştıkları deliği engellemek için var güçleriyle çalışırlardı. Mazgallardan ikili bir zinciri aşağı sarkıtırlar, onula şahmerdanı yakalayıp ya tamamen etkisini kırarlar ya da hiç değilse duvara vuruş darbelerinin şiddetini azaltırlardı. Ama aşağıda olanlar da buna meydan vermemek için makinenin üzerine kancalar yerleştirirler, tüm ağırlıklarıyla onun üzerine abanarak, şahmerdanın yerinden hiç oynatılamamasını sağlarlardı.[14]

Kuşatılanlar eğer şahmerdanı yerinden oynatamazlarsa, bu kez yakmaya çalışırlar, üzerine yanan meşaleler veya yanan odun parçaları atarlardı. Bu kez berikiler, yapay kuleye iliştirilmiş bo-

11 Wilkinson, Ancient Egyptians. Cilt 1 sayfa 360'taki levha.

12 Bu arma benim "Ninova Anıtları" ısımlı eserimdeki şahmerdanın üzerinde görülüyor

13 Hezekiel 4. Bap. 2. Ayet: "Ve çevresini sar ve ona karşı hisarlar yap, ve ona karşı meteriş yığ ve ona karşı ordugahlar kur, ve ona karşı çepçevre şahmerdanlar koy.

14 Uzziya duvarları dövmek için, büyük makineler taş fırlatmak için aletler, borda kancası ve diğer aletler yaptı. (2. Tarihler, 26 Bap, 15 Ayet ve Josephus. Eserler 9. c. 10)

Kuşatılmış kalenin duvar taşlarını oynatmaya çalışan savaşçılar.
(GB Sarayı, Nimrud)

rular yardımıyla alevlerin üzerine su dökerlerdi.

Kuşatanlar bunlardan başka savaş makineleri ve aletler de kullanırlardı. Görünüşe göre, deri veya bezle kaplı hafif ağaçtan yapılmış bir iskeletten oluşan bir çeşit mancınıkla kuşatılanlara, taş ve kargılar fırlatırlardı. Kuşatılanlar yine meşalelerle bunu da yakmaya çalışırdı. Demir başlı, mızrağa benzeyen uzun birşey duvarların taşlarını yerinden çıkarmakta kullanırdı. Lağımlar açılır, hücum edenler gizli geçitlerden kaleye giriş yolları ararlardı.[15] Bu aletleri çalıştıranlar ve saldırıyla ilerlemeye çalışanlar belki Mısır resimlerinde gösterildiği gibi belki de testudo ile korunurlardı ama bu çeşit bir savunma Asur heykellerinde görülmez.

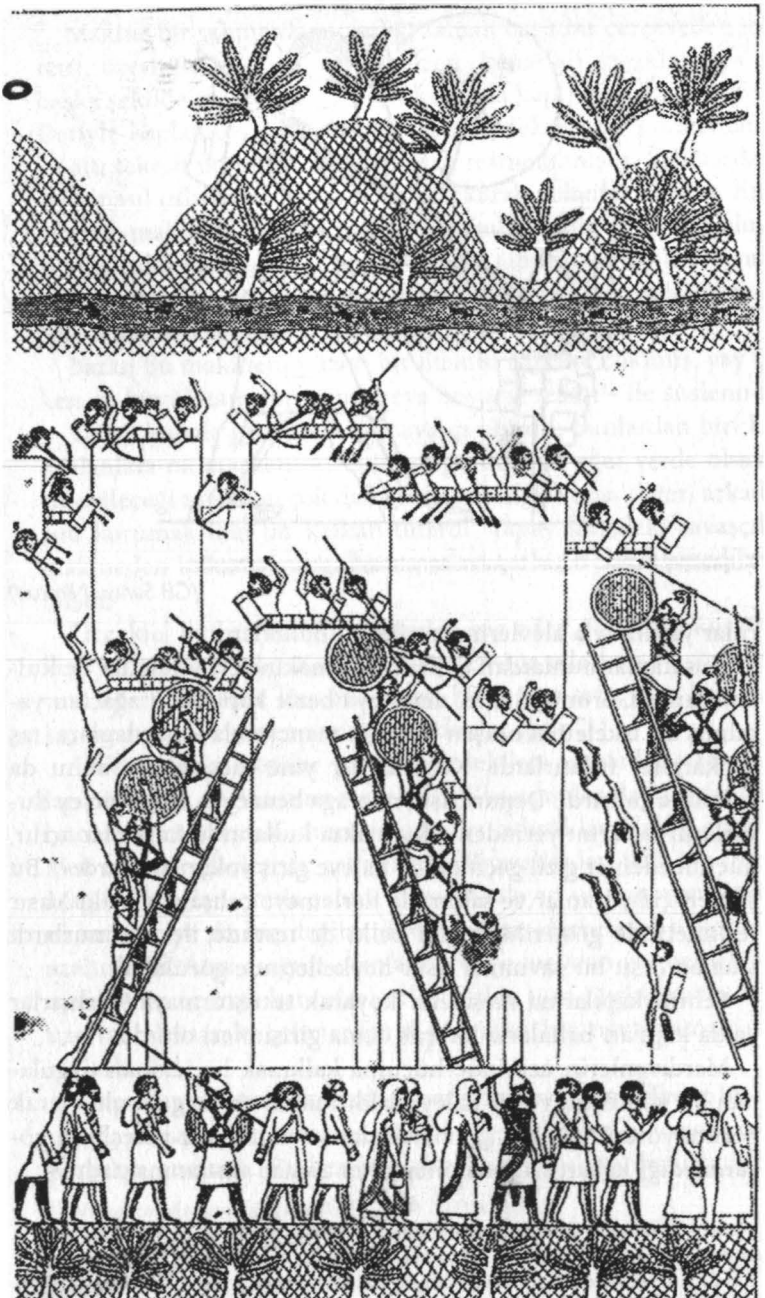
Şehrin kapılarına meşaleler koyarak tutuşturmaya[16] çalışırlar ya da kapıları baltalarla kırarak açma girişimleri olurdu.

Merdivenlerin üzerinde hücuma kalkmak her zaman uygulanan bir yöntemdi ve bir kaleye saldırmanın en yaygın yolu olarak görünüyordu. Çünkü, şahmerdanlar ve diğer araç-gereçlerin görünmediği kabartmalarda onlara her zaman rastlanmaktadır.[17]

15 Tüm bu savunma ve saldırı yöntemleri daha önce sözü edilen kabartmada gösterilmiştir.

16 Abimelek kulenin üzerindeki kapıya onu yakmak için çıktı. Hakimler 9. Bap. 52. Ayet..

17 Hücum merdivenlerine 19. Hanedan döneminden başlamak üzere Mısır kabartmalarında da rastlanır. III. Ramses bir şehri bu merdivenlerle alırken resmedilmiştir. (Medine Abu'da.)

Hücumla alınan bir şehir ve şehirlilerin tutsak olarak götürülüşü *(Kuyuncuk)*

Merdivenlerle mazgalların en tepesine erişirlerdi ve aynı anda birkaç kişi tırmanabilirdi. Savaşçılar kılıçları ve mızrakları ile duvara tırmanmaya çalışırken merdivenlerin dibinde mevzilenmiş okçular düşmanı ok yağmuruna tutar, duvara yaklaştırmazdı.

Kuşatan ordu birlikleri rütbelerine göre aşağıdaki gibi savaşta yerlerini alırlardı. Kral hücum süresince ordusunun başında hazır bulunurdu. Onun hemen arkasında bir yerde sabit duran arabasından inip, düşmana ok atardı. Yanında kalkan taşıyıcısı ve haremağaları bulunurdu. Diğerleri kralın silahlarını taşırken, haremağalarından birisi krallığın amblemi olan şemsiyeyi başının üzerinde tutardı. Kral bazan arabasının üzerinde, savaşı yönetirken veya bir hücumu püskürtürken resmedilir. Yüksek rütbeli savaşçılar da aynı şekilde kendi kalkan taşıyıcıları ve arabacıları[18] ile birlikte arabalarının içinde gelirlerdi. Vezir ve başharemağası, sık sık savaşçıların ortasında görülür.

Kuşatan savaşçılar daha önce de bahsettiğim gibi örme işi olarak yapılmış bazan da deriyle kaplanmış, kişinin bütün vücudunu koruyan büyük kalkanlarla korunurlardı. Genellikle üç kişi bir grup olurdu; biri kalkanı tutar, ikincisi yayı gerer, üçüncüsü de eğer kaleden bir düşman saldırısı olursa diye okçunun ve kalkan taşıyıcının başında kılıcı ile hazır beklerdi.

Kuşatılanlar ise kale mazgallarına en usta okçularını ve sapancılarını yerleştirirlerdi. Onlar da var güçleriyle hücum edenleri ok ve taş yağmuruna tutarlardı. İri kayalar fırlatılır,[19] kaynar sular dökülürdü aşağıdakilere.

Şahmerdan kaleyi döven başı ile bir delik açtığı ve içeri hücum başladığı zaman duvarın üzerinde saçını başını yolan veya ellerini uzatıp merhamet dileyen kadınlar görünürdü. Peşindeki düşmandan aman dileyen erkekler de az değildi kabartmalarda. Hücum edenler o yeri ele geçirdiklerinde önlerine gelenleri ayrımsız kılıçtan geçirirler ve şehri de çoğu zaman ateşe verirlerdi. Kabartmalarda yenilmiş düşmanın, kellesini uçuran; saçlarından tutup kalplerine kılıç veya hançer sokan savaşçı tasvirleri sıkça görünür. Tutsaklar ya kazığa geçirilip, korkunç işkencelere uğrar ya da köle olarak götürülürdü. Asurluların uyguladığı kazığa geçirme yöntemi Doğu'da kullanılan yöntemden farklı görünüyordu.

18 "En güzel vadiler, savaş arabalarıyla dolacak ve atlılar kapıda yan yana dizilecek." (İşaya. 22. Bap. 7 Ayet.)

19 Tebetse kalesinin mazgalındaki bir kadın Abimelek'in başına bir değirmen taşı fırlatmış ve başını kırmıştı (Hakimler, 9. Bap. 53. Ayet

Kaburgaların hemen altından bir kazık sokulurdu.[20] Horsabad'da bulunmuş bir kabartmada bir tutsağın derisini yarım daire bir bıçakla yüzen bir adam resmedilmişti.[21]

Muzaffer olanlar kadınları, çocukları ve sığırları da yanlarında götürürlerdi. Asurluların en çok yaptıkları şeylerden biri de ele geçirdikleri ülkelerde yaşayanları, imparatorluğun diğer sömürgelerindeki insanlarla değiştirmekti. Boyunduruk altına aldıklarını uzak sömürgelerine sürerler, onların yerine kendi sömürgelerinden olan insanları yerleştirirlerdi. Bunu Samiriye[22] halkının başına gelenlerden öğreniyoruz. Haremağaları veyazmanlar ganimetlerin envanterinden sorumluydular. Kapının yanında durup, muhtemelen deri tomarlarından oluşan deftere bir kalemle, tutsak sayısını, koyun, öküz ve şehirden çıkan ganimetlerin miktarını yazarlardı. Kadınlar bazan kağnıların içinde götürülürken görünürlerdi ve genellikle kabartmalarda kendilerine ait vazo veya belki de küçük ev eşyaları ile dolu bir çuval taşırken resmedilmişlerdi. Bu kadınların yanında kimi zaman çocukları da vardır. Saçlarını başlarını yolarken, ne kadar kötü bir kaderi olduğuna herkesi inandırmak istercesine kötü bahtlarına ağlarken görülürler.

Şehir alındıktan sonra, duvarların içinde her yeri görebilen güzel bir yere kralın tahtı yerleştirilirdi. Kabartmalarda tahtında oturmuş, yanında haremağaları ve önemli devlet görevlileri olduğu halde, onun huzuruna getirilen tutsakları kabul ederken görülür. Düşmanın önemli komutanları yüzükoyun önüne yatırılır ve o da tıpkı, Yeşu'nun[23] İsrailoğullarına esir kralların boyunlarına ayaklarını koymalarını emrettiği zaman olduğu gibi, ayağını düşmanın boynunun üzerine, adeta düşmanın geldiği son noktayı vurgulamak için koyardı. Bu adet çok uzun zaman yaygınlığını sürdürdü. Behistun'un kaya heykellerinde Darius, kendisinin

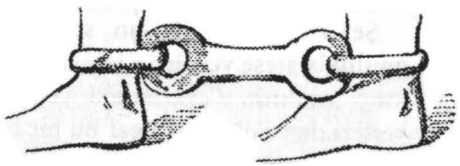
20 Sayfa 493'teki resme bak. Darius Babil'i aldığında 3000 tutsağı kazığa geçirdi. (Herodot iii. 159)

21 İskitler düşmanlarının derisini yüzerler ve bu derilen at süsü yaparlardı. (Herodot iv. 64)

22 2. Krallar 17 Bap. 24. Ayet ve Josephus'a göre (Eserler, ix. c. 12) Tıglath-pileser Şam'ı aldıktan sonra orada yaşayanların hepsini başka yerlere sürdü ve kendi halkından olanları yerleştirdi. Aynı zamanda Nebukadnezar Kudüs'ü aldığı zaman tüm halkı esir olarak götürdü ve "kralın sarayını, halkın evlerini ateşe verdi ve duvarları yerle bir etti." (Yeremya 39 Bap 8-9 Ayetler

23 "Ve vakı oldu ki, o krallar Yeşu'nun huzuruna getirildikleri zaman, Yeşu İsrailoğullarını çağırdı ve onunla savaş tutmuş komutanlara dedi, yaklaşın bana, bu kralların boyunlarına koyun ayaklarınızı. Ve onlar geldiler ve onların boyunlarının üzerine koydular ayaklarını. (Yeşu. 10 Bap, 24. Ayet) "Düşmanlardan bir tabure zafen nitelemek için Tevrat'ta çok yaygın kullanılan bir ifadedir

Kyros'un[24] oğlu Bartius olduğunu iddia eden isyancı Magian Gomates'in boynuna ayağını koymuş olarak görünür. Daha alt rütbedeki düşman komutanları da ele geçirildiklerinde elleri arkadan bağlanır veya el ve ayakları kelepçeye vurulurdu.[25]

Ayak kelepçeleri. *(Horsabad ve Kuyuncuk)*

El kelepçeleri.

Kendilerini götüren savaşçıların, mızrak veya kılıçla yaptıkları darbelerle ileri doğru yürümeye zorlanırlardı. Horsabad'da bulunan bir kabartmada esirler burun ve dudaklarından geçirilmiş halkalara bağlanan bir iple[26] kral tarafından çekilerek götürülürken resmedilmiştir.

Horsabad ve Kuyuncuk'taki kabartmalarda ise tutsaklar muzaffer krala boyun eğişlerinin bir sembolü olarak kendi şehirlerinin küçük modellerini getirirken görülürler. Benzer modeller zafer yürüyüşlerinde de taşınırdı.

Öldürülenlerin başları çoğu zaman toplanırdı, krala ya da onların sayılarını hesaplayan bir görevliye getirilirdi.[27] Düşmanın kaybı Doğu'da uzun zamandır bu şekilde hesaplanıyordu.

Askerler alınan şehre girer girmez, yağmaya başlarlar, önlerine çıkan mala mülke saldırır, ne bulurlarsa alıp dönerlerdi. Atları önlerine katarlar, omuzlarında mobilyalar, altından, gümüşten ve diğer metallerden yapılmış vazolar taşırlardı. Hepsinden önemlisi de onları ele geçirenlerin malı durumuna dönüşen şehir sakinlerinden tutsak yaparlardı.

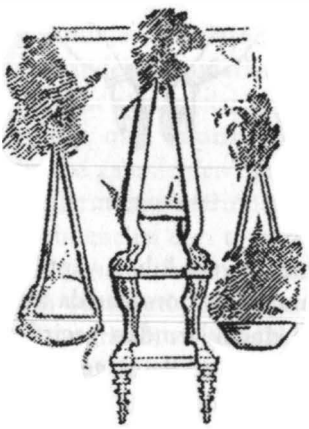
24 Behistun Yazıtları Üzenne Rapor, Binbaşı Rawlinson (Journal of the Royal Asiatic Society)

25 "Kralları zincirlere vurmak, soylulan demir prangalara bağlamak için." (Mezmurlar 149 Bap. 8. Dize.) Bu prangalar bazan pirinçten yapılırdı. "Onlar Zedekiya'nın gözlerini çıkardılar, pirinç palangalara vurdular onu ve Babil'e götürdüler" (2. Krallar. 25. Bap. 7 Ayet) Samson da pirinç prangalara vurulmuştu. Hakimler 16. Bap, 21 Ayet.

26 Bu kabartma 2. Krallar 19. Bap, 28. Ayet'te yazılı bölümü gösteriyor "Kancamı senin burnuna geçireceğim, yularımı dudaklarına." Kabartmada kral, gözlerinden birisine mızrak saplanmış olan bir tutsağın dudaklarına takılmış bir halkaya bağlanmış bir ipi tutarken görülür

27 Sayfa 375'teki resme bak. Ahab'in yetmiş oğlu öldürüldüğü, kafalan uçurulduğu ve sepetler içinde Yizreel' e getirildiği zaman, "onlar iki tepecik halinde kapının girişinde yığıldılar" (2.Krallar 10 Bap, 8.Ayet.) Mısırlılar genellikle düşmanın ellerini sayarlardı

Asur savaşçıları kabartmalarda zafer kazandıktan sonra boyunduruk altına alınan ulusa ait putları taşırken veya parçalara ayırırken, terazilerde tartıp bölüşürken[28] görülürler. Samiriye'nin buzağı şeklinde yapılmış putunun Asur'a götürüleceğini[29] kehanet ediyor Peygamber Hoşea.

Ganimeti tartan bir terazi. (*Horsabad*)

Şehir yağmalandıktan sonra çoğunlukla ateşe verilir ve tamamen yakılıp yıkılırdı. Civarındaki yerleşim yerleri de yakılırdı.[30] Eğer bu bir başkentse -ünlü ve güçlü bir yer ise- aynı yerde tekrar kurulması alışılmış bir durum değildi, böyle yapıldığı için katliamdan şans eseri kurtulanlar geri döndüklerinde yalnızca harebeleri buluyorlardı.

Hezekiel Nebukadnezar'ın Sur şehrini alacağını kehanet ederken bir kuşatmada geçen olayları; boyunduruk altına alınmış bir halka yapılanları çok gerçekçi bir biçimde anlatmıştı. Onun betimlemesi Nimrud kabartmalarının canlı bir yansımasıdır adeta:

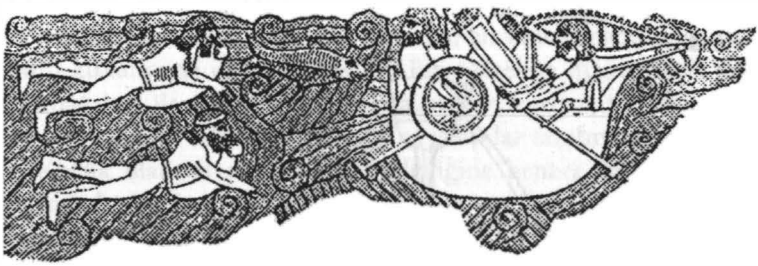
"Yüce Tanrı şöyle diyor: İşte bak, ben krallar kralı, Babil Kralı Nebukadnezar'ı kuzeyden, atlarıyla, savaş arabalarıyla, birlikleri ve yığınla insanıyla Sur üzerine göndereceğim. O senin kızlarını kılıçtan geçirecek meydanlarda; sana karşı bir kale kuracak, bir yığma tepe yapacak senin kalene karşı, sana karşı kalkan kaldıracak. Kale duvarlarına savaş makineleri getirecek, baltalarıyla kulelerini yerle bir edecek; öyle çok olacak ki atları, çıkardıkları toz dumandan göz gözü görmeyecek; kapından içeri girdiği zaman nerede bir delik açarlarsa, oradan içeri dalan adamlarının, süvarilerinin ve savaş arabalarının tekerlerinin gürültüsünden kale du-

28 Horsabad'da bulunan bir kabartmada "Babil alındı, Bel kahroldu, Merodak parçalara ayrıldı; ilahları kahroldu her biri paramparça oldu." "Yeremya 50. Bap. 2. Ayet İşaya 21 Bap. 9. Ayet'le karşılaştırın.

29 Hoşea 10. Bap. 6. Ayet. Ve Yeremya Babillilerin Mısırlıların tanrılarının evlerinde bir ateş yakacaklarını "ve onları yakacaklarını ve esir olarak götüreceklerini" söyler Yeremya 43. Bap. 12. Ayet. Nimrud'un merkez sarayında bulunan bir kabartmada Asur savaşçılar bir kuş heykeli götürürken görülür.

30 Holofernes Şam'ı aldığı zaman "buğday hasat zamanında, O ovaya indi ve tüm tarlaları ateşe verdi, koyun ve öküz sürülerini kırıp geçirdi, şehirleri yağmaladı ve tüm illeri issizlaştırdı, önüne gelen tüm gençleri kılıçtan geçirdi." (Judith. ıı 27)

varların tir tir titreyecek. Tüm sokakların atlarının ayakları altında ezilecek; halkını kılıçtan geçirecek ve karargahın yerle bir olacak. Senin zenginliklerini kendine ganimet edecekler, mallarını yağmalayacaklar, kale duvarlarını da başına yıkacaklar, en güzel evlerini tuz buz edecekler, evlerini ev yapan, taşları, keresteleri ve toprakları suya verecekler."[31]

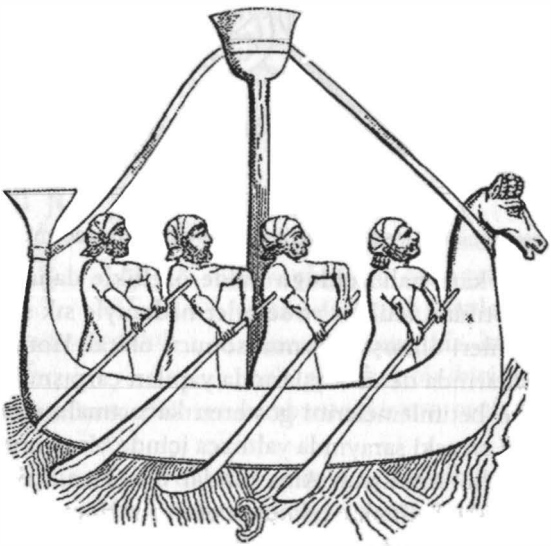
Savaş arabası taşıyan bir bot ve şişmiş derilerin üzerinde yüzen adamlar.

Asurlular bir kara halkı olduğu halde özellikle daha sonraki dönemlerde yaptıkları fetihler ve seferler nedeniyle sık sık deniz ulusları ile ilişkileri olmuştu. Bunun sonucu olarak Horsabad ve Kuyuncuk anıtlarında deniz kıyılarında yapılan çarpışmaları, deniz savaşlarının betimlemelerini gösteren kabartmalara rastlıyoruz. Nimrud'un en eski sarayında yalnızca içinde bir nehrin olduğu kabartmalar bulunmuştur. Ama bunlar bile bize açık olarak Asur yapımı olduğu belli olan tekneleri gösterir. Horsabad ve Kuyuncuk kabartmalarındaki tüm tekne biçimleri muhtemelen ya onların müttefiklerine ya da düşmanlarına aittiler. İlk Asurluların deniz taşımacılığında kullandıkları, kabartmalarda gözüken bu nehirlerin Dicle, Fırat ve Habur oldukları tahmin edilebilir.

Herodot daha sonraki döneme ait Babil teknelerini şöyle anlatıyor: "Şehre (Babil'e) gelenlerin kullandıkları botlar yuvarlak biçimliydi ve deriden yapılmışlardı. Asur'un yukarı bölümlerinde Ermenistan'da yapılmışlardı. Teknelerin kaburgaları büyük ve küçük söğüt dallarından oluşturulur, dıştan derilerle kaplanırdı. Teknenin başı ve kıçı arasında hiç fark olmadığı için yuvarlak kalkanlara benzerlerdi. Botların dibini kamışlarla (ya da samanlarla) kaplarlar, bordaya ticari mallar, çoğunlukla hurma şarabı (daha doğrusu hurmanın özsuyundan yapılan içkiyi) yüklerler ve nehirden aşağı doğru kaymaya başlarlardı. Botların iki küreği olurdu, her birinin başında bir adam; biri küreği kendisine doğ-

31 Hezekiel 26. Bap, 7-12. Ayetler

ru çekerken, diğeri iterdi. Bu tekneler farklı farklı boyutlardaydılar. Bazıları o kadar büyük olurlardı ki 5000 talentlik [1 talent, 26.160 kg] yükü taşıyabilirlerdi. Küçük teknelerde bir, daha büyüklerde daha çok eşek olurdu. Babil'e vardıkları zaman tekneciler hem getirdikleri ticari malları hem de teknenin, kaburgalarını oluşturan sõğüt keresteleri ve kamışları satarlardı. Sonra eşeklere derileri yükler, yeni tekneler[32] yapacakları Ermenistan'a geri dönerlerdi."

Bir gemi *(Horsabad)*

Tahmin edebileceğiniz gibi, bir zamanlar Herodot'un bu anlatısını okuduğum zaman bizim heykelleri Nimrud'dan Basra'ya taşırken kullandığımız, Mezopotamya'nın nehirlerinde kullanılmak için hâlâ yapılan o salları[33] tasvir ettiğini düşünmüştüm. Salların yapıldığı malzemeler tıpkı Yunan tarihçinin anlattığı malzemelerdi, tıpkı onun Babil'de olduğu günlerdeki gibi bugün de Bağdat'ta bozulup satılmaktaydı. Ama Herodot'un hayranlığını kazanan bu botlar daha sağlam ve yekpare olarak yapılıyor görünmektedir ki hayvan taşıyabiliyorlar. Bugün kullanımda olan sallar bu amaca hizmet edemezler. Onlar büyük ihtimalle günümüzde kullanılan, ağaç dallarından yapılmış, bazan derilerle kap-

32 Eserler, i.c. 194
33 Sayfa 318'e bak.

lanan ve tüm yapıyı su geçirmez hale getirmek için üzerine de zift sürülen Bağdat'taki yuvarlak tekneler gibiydiler. Dicle ve Fırat'ın aşağı bölümlerinde, hayvan ve mal taşımak için en çok kullanılan botlar ile bu nehirlerin tüm bölümlerinde yolcu taşımacılığında kullanılan teknelerin hepsi kavak kerestelerinden yapılır, demir çivilerle ya da ağaç mıhlarla kabaca birbirine tutturulur ve ziftle kaplanırlar.

Nimrud'un en eski sarayında bulunan bir kabartmada iki çeşit botun kullanımda olduğu anlaşılır. Büyük tekne hizmetçileri ve haremağaları ile birlikte arabasında oturan kralı içine almıştır. Her iki tekne de küreklerle çekilir ve insanlar tarafından yönetilir. Küçük olanı Herodot'un betimlediğine benzer. Başı ve kıçı arasında hiçbir fark görünmez, küreklere yapışmış iki adam karşı karşıya oturmuştur.

Bu kabartmada şişmiş derilerin üzerinde -Mezopotamya'da hâlâ nehir geçme yöntemi olarak kullanılan bir adet- nehirde yüzen adamlar da görünür.

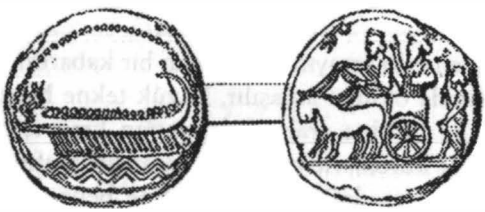
Daha büyük botlar uzun bir kürekle idare edilirdi. Ucuna kare veya oval bir tahta çakılan kürek, teknenin kıçındaki bir ağaca iple tutturulurdu. Bu düzenek yardımı ile serdümen tekne üzerinde çok iyi bir yönetme olanağına kavuşur, tekneyi istediği yöne doğru rahatça itebilir ya da döndürebilirdi. Bu dümenleme biçimi ve sürüş tekniği hâlâ Mezopotamya nehirlerinde yaygın olarak sürüp gitmektedir.

Asurluların çok geçmeden, bu kaba teknelerin sergilediği sanat düzeyinden, gemi yapımının inceliklerine ulaşmalarını sağlayan daha yüksek bir sanata -bu yüksek bilgiyi nehirlerin üzerinde uygulamaya koymadıkları halde- gelmiş oldukları tahmin edilebilir. Gemilerin icadını bir rivayet Semiramis'e atfetmişti.[34] Nimrud'un merkez sarayında bulunan bir kabartmada tekneler, ortasında bir gemi direğiyle, baş ve kıçında muhtemelen metalden oyulmuş, bir hayvan veya kuş başıyla resmedilmişti.[35] Bu tekneler de muhtemelen kürekle yönetiliyordu. İçindeki figürlerle gemilerin boyutu arasındaki orantıdan daha eski döneme ait anıtlardaki botlardan daha büyük olarak görünmüyorlardı. Gemi direği bulunduğu yerde iki iple bağlanarak sabitlenmişti. Kürekler uzundu ve

34 Pliny. Eserler 7 417. Keldanilerin çok usta gemi yapımcıları olduklarını "kendi gemilerini yaptıkları için çok sevindiklerini" İşaya 43. Bap. 4 Ayetten öğreniyoruz.

35 Sayfa 511'deki resme bak. Pruva ve kıçtaki bu süsten dolayı tekneler Mısırlıların kadırgalarına. Yunan ve Romalıların çektirmelerine benzer

kürek palası sap ile bir açı oluşturuyordu. Gerçekten de biçimleri, palalı kısa küreklere çok benzediği için öyle kullanılmış olabilirdi. Bu gemiler bir kalenin yakınında olduğu halde, suyun içindeki balık ve deniz canavarlarından kabartmada gösterilen suyun nehri değil denizi temsil ettiği anlaşılıyordu.

Pers İstilası döneminde Suriye sahilindeki bir şehre ait olduğu sanılan, kökeni bilinmeyen bir sikke.

Horsabad gemileri gemi yapımında çok daha ileri bir düzeyi gösterirler. Onların Asurlulara değil ama belki onlara dost bir ulusa ait oldukları içindekilerin giydikleri tuhaf giysilerle kanıtlanmış görünür.[36] Geminin biçimi de çirkin sayılmaz; pruva kısmı at başı, kıç tarafı da balık kuyruğu biçiminde olduğundan bir deniz canavarı gibi yapılmıştır. İki iple desteklenmiş gemi direğinin tepesinde bir kutu, daha teknik bir terimle söylemek gerekirse gözcü yuvası vardır. Mısırlıların kadırgalarında burada bir okçu dururdu.

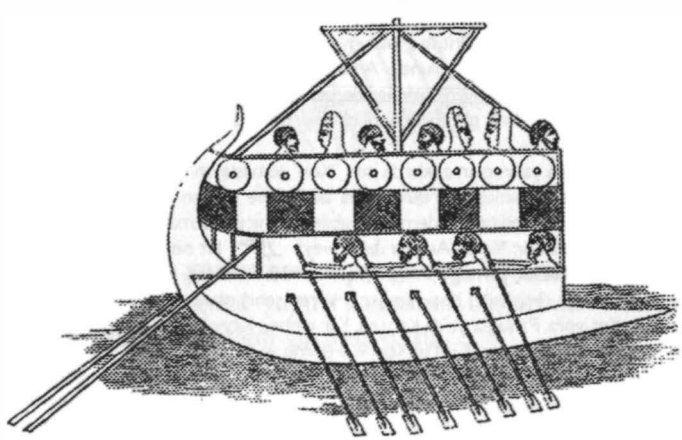
Gemilerin çevresindeki suda kaynayan balık ve hayvanların özelliklerinden Horsabad kabartmaları -az önce betimlediğim gibi- açık olarak bir ırmakta değil denizdeki olayı anlatır. Kıyıda duran bir kale, kuşatanların kalenin duvarlarına onlarla erişebilecekleri bir yükselti yapmak için, ağaç gövdeleri ve kalaslar getirmekte kullanılan gemiler görünür. Bu kalaslardan bazıları geminin kıçına iplerle bağlanmış olarak suda çekilirken bir kısmı da güverteye yüklenmiştir. Denizin içinde beline kadar insan, geriye kalan kısmı bir balık kuyruğu olan bir figür görülür. Kafasındaki boynuz kıvrımlı sarık onu Asur heykellerinin kutsal amblemleri ile birleştirir ve bu yüzden onun Oannes yani Keldani'lerin deniz tanrısı olduğunu biliriz.[37]

36 Benzer biçimde yapılmış botlar bir Asur ırmağı veya gölünü anlatan bir sahneyi canlandıran bir kabartmada de görülür (Sayfa 431'e bak.)

37 Metinde betimlenene benzer bir deniz-parçası Louvre'de sergilenen Asur kabartmaları arasındadır

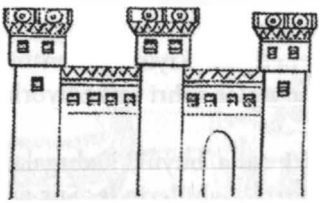
Ama Kuyuncuk kabartmalarında resmedilen tekneler mükemmel bir biçimdeydiler. Kabartmalarda kuşatan ordunun pozisyonundan, onların Asurlulara ait olmadıkları ama savaştıkları ve boyunduruk altına aldıkları görünen bir ulusa ait oldukları anlaşılıyordu. Kaydedilen olayın ırmakta değil denizde geçtiği, deniz anası ve köpek balığı gibi deniz hayvanlarının da kabartmalarda işlenmiş olmasından belliydi. Kıyıda duran bir kale vardı. Karadan saldırılmış olan insanlar şehri terkediyorlar ve gemilerle kaçıyorlardı.

Bu kabartmalardaki daha büyük kadırgaların biçimleri daha değişikti. Kanımca, Suriye sahillerinde, Sur ve Sayda gibi büyük deniz şehirlerinde yaşayan insanların kullandığı, göreceli olarak daha sonraki bir dönemde yapılmış olan teknelerle aynıydı. Omurganın derinliğine göre, geminin sudan yüksekliği oldukça fazlaydı. Geminin önü, demirden veya başka bir metalden yapılmış sivri saban demirine benzer bir kısımla donatılmıştı. Romalıların kadırgaları gibi, düşman gemilerini batırmak veya işlemez hale getirmek niyeti ile böyle yapılmış olabilirdi. Geminin kıçı omurgadan itibaren kıvrılıyor ve üst güvertenin de üzerine doğru yükseliyordu. İki sıra kürekçi vardı ama onların arasında bir güverte var mıydı, yoksa farklı yükseltilerdeki sıraların üzerinde mi oturmuşlardı, kabartmalardan anlaşılamıyordu. Kürekçilerin üzerinde silahlı adamların olduğu bir güverte vardı. Bu teknelerin iplerle bağlanmış uzun bir serenin üzerine ekli olduğu, yalnızca bir direkleri vardı. Kabartmalarda yelkenler serene sarılı

Gemi *(Kuyuncuk)*

olarak resmedilmişti. Kürekçilerin sayısı genellikle bir yüzde sekizdi. Üst kattaki adamların yalnızca başları görünüyordu; alt kat tamamen gizlenmişti, kürekler geminin yan yüzündeki küçük deliklerden veya lombozlardan geçmişti.

Bir deniz halkının, muhtemelen Surlular'ın kalesi. *(Kuyuncuk)*

Bu tekneler doyurucu bir biçimde sınıflandırılamayan ama Asya'daki Pers Egemenliği döneme ait olduğu kesin olan, eski çağlardan kalan sikkelerin üzerinde resmedilmiş teknelere çok benziyordu. Bu sikkelerin bir yüzlerinde tıpkı Pers dariklerinin ve silindirlerin üzerinde bulunan arabaya binmiş kral ve kendisine eşlik eden arabacısının resmi basılı olduğundan, bu sonucu çıkarabiliriz.

Pek fazla rastlanılmayan bu sikkeler hem Babil'de hem de Kilikya ve Suriye sahillerinde bulunmuştu[38] ve muhtemelen Pers egemenliği döneminde, Akdeniz kıyısındaki şehirlerde basılmıştı. Bu sikkeler, tümü belki de Küçük Asya, Suriye veya Kıbrıs'ta kurulmuş Fenike kökenli şehirlere[39] ait olan, genellikle "Kilikya'nın belirsizleri" olarak bilinen sikkelerle onları aynı sınıfa bağ-

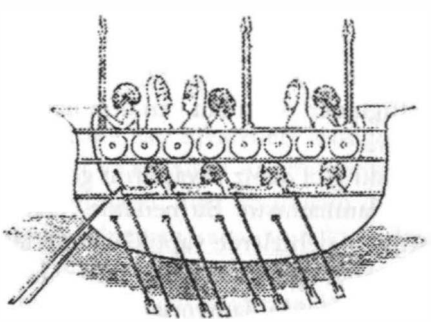
38 Bay Birch'ün kolleksiyonundan British Museum'a gelmiş olan bu sikkeler çoğunlukla Babil yakınlarında Fırat'ın yatağında bulundu. Ama yanlarında daha sonraki dönemlere ait (Sanıyorum Arsakid veya Sasanyan) sikkeler de olduğundan ilk Pers İmparatorluğu düştükten sonra oraya koyulmuş olmalıydı, yani onların basılmasından çok sonraki bir dönemde.

39 Küçük Asya'da ve ona yakın olan adalarda ismi "Kor" ile başlayan hemen bütün eski şehirler deniz kıyısında kurulmuşlardı. Bu yüzden bu kelime onların pozisyonlarını işaret edebilir ve bir Fenike kökenine gönderme yapabilir. İbranice "kazmak" anlamına gelen כרה ile bağlantısı olabilir. Ya da Arapça خور veya خور bir nehrin ağzı, deniz körfezi kelimesi ile ilgili olabilir. Örneğin Arap kıyılarında hâlâ kullanılan, Fırat ve Karun nehirlerinin ağzı Khor-muz, (Hürmüz) Khor-amışer (Hürremşehr) olarak bilinir. Pontus'ta Koralla, Kor-dilla, Kot-yora; Pafilagonya'da Kar-usa, Kar-ambes; Kıbrıs'ta Kor ve Kor-inyum; Kilikya'da Kor-ikus, Kor-akesyum; Girit'te Kor-ikus Burnu ve şehri, İyonya'da, Kor-ikus; Likya'da Kor-isumlittus ve Kor-idella, Rodos'ta Kor-imbıya ve Kor-dilusa; Mesenya'da Korıfazyum. Kelimeye dahil edilmiş olan mağara anlamı da Kilikya'dakı Kor-ıkus'a ve aynı isimle Phokıs'te bulunan ünlü mağaraya çok uyacaktır. חור kelimesinden türeyen "delik" ya da כרה kelimesinden türeyen "kazmak" yapay bir limanı ve ilk Fenike yerleşim yerini gösterebilir.

layabilecek, her bakımdan onlardakilere benzeyen figürler taşıyordu. Bu sikkelerin ara sıra Fırat kıyılarında bulunması gerçeği, onların Babil'de basılmış olduklarını kanıtlamaya yetmez. Çünkü Babil'de eski para yoktu.

Hem bu sikkelerdeki hem de Kuyuncuk kabartmalarındaki kadırgalar, Suriye kıyılarının tekneleri ile ve daha sonraki dönemlere ait, bir yüzünde benzer bir biçimde yapılmış bir kadırga olan diğer yüzünde ise Asur Tanrıçasının başının basılı olduğu sikkelerdeki gemilerle özdeştir.

Kuyuncuk kabartmalarından boyunduruk altına alındıklarını anladığımız deniz kenarında yaşayan halkların kaleleri, duvarların üzerine astıkları kalkanlarla kendini belli eder. Bu özellik Hezekiel'de Sur'a ilişkin bir bölümü de gözönüne getirir. "Arvad'ın adamları senin ordunla birlikte çepeçevre olan duvarların üzerindeydiler ve Gammadimler de kulelerinin üzerine çıkmışlardı: Hepsi kalkanlarını, duvarlarının çevresine astılar."[40] Kutsal kitapta bu adete ilişkin başka bir bölüm yoktur. Sur ile ilgili olarak bundan bahsedilmesi o şehrin kuşatılması ve ele geçirilmesi ile kabartmalarda kaydedilen olayın aynı olduğunun bir başka kanıtı olarak düşünülebilir.

Bir gemi. (*Kuyuncuk*)

Teknelerin yan yüzlerine de savaşçıların kalkanları asılıydı ve benzer bir adet[41] gemi yapım sanatının başlarında olan diğer uluslar arasında da yaygın görünüyordu.

Surluların tekneleri en güzel malzemelerden yapılırdı. Yelkenler, "Mısır işlemeleri ile işlenmiş kaliteli ketenden" süsler; "Elişa

40 Hezekiel, 27 Bap. 11 Ayet

41 Çin yelkenlilerinin üst güvertesinin yan yüzlerine de tayfaların silahları ve kalkanları asılır

adalarının mor ve mavisinden"di. Sıralar fildişindendi ve Nimrud oymalarından çok usta olduğunu bildiğimiz Asur işçiler tarafından yapılmışlardı. Kürekler Başan meşesinden, tahtalar Senir dağında yetişen köknar ağacından, gemi direkleri Lübnan erz ağacındandı. Zidon ve Arvad halkından olan kimseler tayfaydılar, geminin sürülmesi ve işletilmesi, tüccarların ve denizcilerin yaşadığı bir şehirde onlara "hikmetli adamlar" ünvanı kazandıracak kadar deneyimli ve gemi işletme sanatında usta olan Surlu[42] kaptanlara verilmişti. Bu teknelerle Fenikeliler tüm Akdeniz kıyılarını dolaştılar ve çok uzak uluslarla ticari ilişkiler kurdular. Bunun sonucunda da kendi kolonilerini oluşturdukları gibi sanatlarını, dillerini ve uygarlıklarını çok uzak ve geniş bölgelere yaymasını da bildiler.

Betimlediğim bu teknelerden başka aynı kabartmada daha küçük bir tane daha vardı; Onda da iki sıra kürekçi vardı ama baş ve kıç anlattığım büyük kadırgalardan çok farklıydı, baş ve kıç arasında hiç fark yoktu ve ayırdedilemiyordu. Sudan oldukça yüksekti, üzeri düzdü. Bu teknenin hiç direği yoktu, tamamen küreklerle çekiliyordu. Üst güvertede mızraklı savaşçılar ve kadınlar görülüyordu.

Kabartmalardan, teknelerin büyüklüklerini tahmin etmek çok zordu. Çünkü içindeki figürlerle gemiler arasındaki orantılar yoktu elimizde. Her kattaki dört kürekçi yalnızca geleneksel bir gösterimi ifade ettiğinden onlardan geminin uzunluğunu çıkarabilmek imkansızdır.

Mısır anıtlarındaki gibi deniz savaşlarını gösteren kabartmalara Asur'da hiç rastlanmamıştır. Bu nedenle Asurlular bir deniz halkı olmadıklarından denizlerde yaptıkları seferlerde tıpkı daha sonra Perslerin yaptığı gibi, kendi savaşçılarını doldurdukları müttefiklerinin gemilerini kullanıyorlardı.

Şimdiye kadar Asur'da bulunan kabartmalar, Asurluların savaşlarını ve zaferlerini kaydeder, onların savaşlardaki başarılarını gösterir. Bu bakımdan düşmanları da kabartmalarda resmedilmiştir. Daha önceki döneme ait anıtlarda zaptedilenler iki farklı giysi ile onlardan ayırdedilir. Kuzeybatı sarayında büyük salonun güney yüzünü oluşturan kabartma dizilerinde, miğfer ve zırh giymemeleri ile kendilerini belli ederler.[43] Basit bir bant takarlar baş-

42 Hezekiel'in 27 Babı Surluların teknelerinin tam bir tasvirini verir ve eski uluslar arasındaki ticari ilişkilerin de çok önemli bir kaydıdır

43 Plan 3. Salon B.

Kaçarken ok atan savaşçı *(KB Sarayı, Nimrud)*

larına. Başka türlü bir saç tuvaletleri olduğuna dair bir örnek yoktur. Uzun saçları ve sakalları Asurlularınkilerden daha özensiz bir biçimde yapılmıştır; ama bu ulusun düşmanlarını resmederken, pek istekli olmayan sanatçının kininden kaynaklanmış görünmektedir. En azından kendi halkını çizerken gösterdiği istek ve çabayı düşmanları için göstermediği açıktır. Dizlere kadar inen kısa tunikler giymişlerdi. Sandalları tuhaftı, ayağın üstünden tabana kadar giden dilimlerden oluşmuştu. En eski kabartmalarda Asurluların elinde hiç görünmeyen sapanı saymazsak Asurlularla aynı silahları kullanıyorlardı. Kadınlar ayak bileklerine kadar inen, göğüslerinin üzerini sıkıca saran, (bu kabartmalarda gösterilmiştir) belde bir kuşakla bağlanan işlemeli uzun elbiseler giyiyorlardı. Saçları serbestçe omuzlarına dökülüyordu. Zaptedilen ulusu Asurlulardan ayıracak yüz hatları kabartmalarda verilmemiştir. Eğer Mısır'da olduğu gibi onların ırkları veya hangi ulustan oldukları renklerle belli edilmeye çalışıldıysa, ta-

mamen yok olmuştu renkler. Kabartmalarda onların hangi bölgede yaşadıklarını gösteren birşey de yoktur. Bazıları ırmak kıyılarında kurulmuş duvarlı şehirlere sahiptiler. Ülkeleri, kabartmalarda genellikle ağaçlar resmedildiğinden, görünüşe göre ormanlarla kaplıydı. Zaptedenlerden uygarlıkta da çok geri olmadıkları tahmin edilebilir, çünkü makara kullanmasını biliyorlardı. Kale kapılarından kemer bilgisine de sahip oldukları sonucu çıkarılabilirdi. Asurlularınki kadar güzel süslenmiş atların çektiği savaş arabaları da vardı. Arabalarının tekerleklerinin sekiz hatta bazan on iki parmaklığı vardı. Bu açıdan zaptedenlerin arabalarından farklıydı. Kralın önüne tutsakların getirildiği sahneyi gösteren bir kabartmada -zarif biçimde yapılmış vazo ve şişelerin arasında- fildişilerine benzeyen nesneler, kıymetli ağaç demetleri, şallar gibi şeyler de görürüz. Bunlar betimlenen ulusun Asur'un uzak doğusunda yerleşmiş Asya kökenli bir ulusla ilişkilendirilmesini zorunlu kılar.

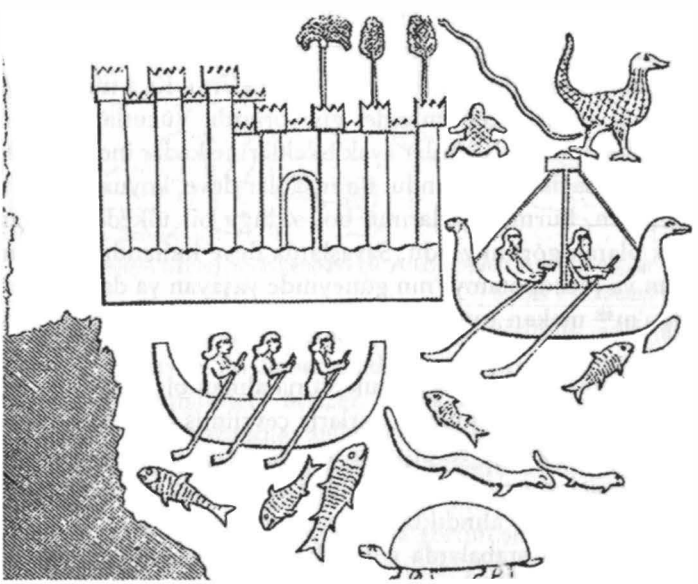
Nimrud'un en eski kabartmalarında resmedilen, boyunduruk altına alınmış başka bir ulus koni biçimli ama Asurluların miğferi gibi sivri değil, tepesi yuvarlatılmış şapkaları ile kendilerini belli ederler. Bu şapka ya da sarık görünüşe göre keçeden ya da keten şeritlerden yapılmıştı. Neredeyse dize kadar çıkan tuhaf, uzun botlar giyiyorlardı. Çizmenin burunları hâlâ İran ve Türkiye'de kullanılanlar gibi yukarı doğru kıvrıktı. Ancak dizlerinin altına kadar inen kısa tunikler veya ayak bileklerine kadar inen elbiselerle boy gösteriyorlardı. Saçları uzun olduğu halde bukle bukle değil, arkada toplanmıştı. Saçların ucu ya sarığın altına sokulur ya da başa bağlanan bandın altında kalırdı. Kuzeybatı sarayının büyük salonunun kuzey yüzünde; ırmak kıyısında kurulmuş ve bu halka ait olan bir şehir kuşatmasını gösteren iki kabartma vardı.[44] Duvarların altında iki ordu savaşırken görülür: Asurlular savaş arabalarında, düşmanları ise çoğunlukla at sırtındadır. Atlılardan biri kaçarken, dörtnala giden atının üzerinde -eski Partların[45] yaptığı gibi- ters dönmüş, ok atmaya çalışmaktadır.

44 Plan 3, Salon B'de 27 ve 28 Numaralı levhalar 27 Numaralı levha British Museum'da sergilenecektir

45 "Fidentemque fuga Parthum, versisque sagittis. (Virg. Georg. 3) ve "Versis animosum equis Parthum" (Hor Carm. Eserler ode. xix. Justin (Eserler c. 2) Bu tür dövüşme biçiminin Partlara ait olduğunu ve onların peşine dikkatsizce düşmüş olanlar için çok tehlikeli olduğunu söyler Aynı adetin çok eski dönemlerde Persler arasında da yaygın olduğunu Ksenophon'dan öğreniyoruz. (Anabasis, 3. Kitap 3 Bölüm) hâlâ bu insanların en çok sevdikleri savaş tekniğidir bu. Kaykaç denir Bahtiyari ve diğer dağ aşiretleri bunda çok us

Büyük salonun[46] kuzeyindeki daha dış odalardaki kabartmalar da aynı ulusu resmeder. Bu kabartmalarda hatırlanacağı gibi vergi olarak getirilen diğer mallardan başka tutsaklar maymun da getiriyordu. Dikilitaştaki vergi taşıyanlar da bu ulustan gibi görünürler. Çünkü onlar da aynı biçimde giyinmişlerdir ve maymun taşımaktadırlar. Önlerine katıp getirdikleri fil, gergedan Baktrian devesi gibi hayvanlar açıkça onların Asya'nın uzak doğusundaki bir ülkeden; ya bizzat Hindistan'dan ya da onunla komşu olan bir ülkeden geldiklerini kanıtlar. Ayrıca, dikilitaşın Asur'un ilk kralларından birinin -Ninus, Semiramis veya tarihin Ninyas'ının- Hindistan'a yaptığı seferi kutlamak için, dikildiğine inanmak pek yanlış olmasa gerek. Diğer vergiler; fildişileri, şallar, kıymetli ağaçlar, bir çeşit meyve veya bitki, altın veya gümüşten kadehler olarak resmedilmiştir. Dikilitaştaki yazıt, belki de bu çeşitli malları taşıyan figürler tarafından temsil edilebilen birden fazla ülkenin fethini konu ediyordu.

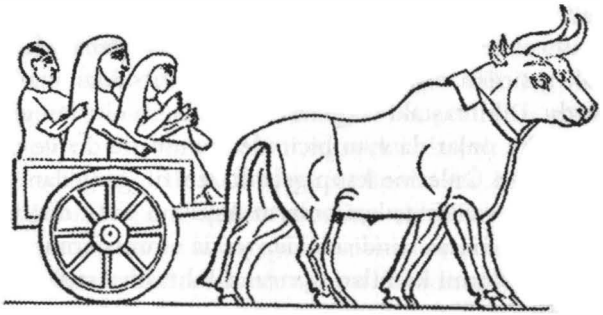
Höyüğün merkezindeki büyük boğaların yanında yerine yerleştirilmemiş olarak bulunan kabartmalar dikilitaştaki ülkelerle

Bir ırmağın ya da denizin kıyısında kurulu surlu bir şehir. *(Merkez Saray, Nimrud)*

tadır. Atlan dörtnala giderken gen dönerek ve tüfeklerini ateşleyerek küçük hedefleri bile vurabilirler.

46 Plan 3. D ve E odaları.

Öküz arabasında götürülen tutsak kadınlar *(Merkez Sarayı, Nimrud)*

aynı ülkelerin zaptedilmesini işlemiyordu. Bu gerçek bir kez daha, onların dikilitaştan ve boğalardan daha sonraki bir döneme ait olduğuna inanmam için ek kanıt sağlıyordu. Boğaların üzerinde kuzeybatı sarayının kurucusunun oğlunun ismi vardı. Yerleşmemiş kabartmalar çeşitli ulusların zaptını konu ediyordu. Bazılarında Asurlulardan kaçan, develere binmiş savaşçılar resmedilmişti. Develerin[47] üzerinde düşmandan kaçanlar arasında kadınlar da vardı. Erkeklerin saç biçimleri alınlarına bağladıkları basit bir banttan oluşuyordu. Kimi zaman saçlarını da bu bantla bağlıyorlar, kimi zaman da omuzlarına bırakıyorlardı. Kısa tunikler ya da dizlerini ancak örten önlükler giyiyorlardı. Vücutlarının geri kalan kısmı çıplaktı. Kadınlar ayak bileklerine kadar inen giysiler giyiyorlardı, saçları da uzundu. Bu insanlar deve, koyun, keçi, sığır yetiştiren, hurma ağaçlarının bol olduğu bir ülkede yaşayan bir halk olarak görünüyordu. Savaşlarda deve kullandıklarından bunların ya Mezopotamya'nın güneyinde yaşayan ya da Arap Yarımadası'nı[48] mekan tutmuş Araplar olduklarını tahmin edebiliriz.

Bu kabartmalarda, boyunduruk altına alınan bir diğer ulus yine bir ırmak kıyısında kurulu, surlarla çevrilmiş bir şehirde yaşıyordu. Surların içinde ve dışında hurma ağaçları resmedilmişti. Erkeklerin saçları uzundu, çoğunlukla ok veyayla silahlanmışlardı. Yaşadıkları şehir alındıktan sonra, kadınlar öküzlerin çektikleri iki tekerlekli arabalarda götürülüyordu. Arabaların tekerlerinde sekiz parmaklık vardı. Kabartmalarda gösterilen hurma

47 Develerin eyerleri kare biçimli bir oturak veya yastıktandı ve hörgücün üzerine yerleştirilmişti.

48 Develere binen Araplar Kserkes'in ordusunun büyük bir bölümünü oluştururdu ve develere binen Şasu (Araplar) Mısır anıtlarındaki yazıtlarda sık sık geçer

ağaçlarından bu insanların Babil'in bir bölgesinde yaşadıkları sonucu çıkarılabilirdi.

Zaptı kaydedilmiş üçüncü ulusun dağların tepesinde kurulmuş şehirleri, kaleleri vardı. Tepesi kıvrık bir ibikle süslenmiş miğferler giyiyorlardı. Mızrak ve oklarla silahlanmışlardı.

Dördüncüsü mağrur tepelerle çevrili surlu duvarların içindeki şehirde barınıyordu ve keten şeritlerinden oluşan, ters dönmüş Frigyan şapkasına benzer sarıklar giyiyorlardı. Kadınlar, başlarını örten, omuzlarının üzerine düşen başlıklarla ayırdediliyordu. Kabartmanın birinde bu ulusun tutsak kralı ya da şefi Asur kralının önüne getirilmişti ve kralın ayağının dibine yüzükoyun yatırılmıştı. Asur kralı da kazandığı zaferin bir göstergesi olarak, mızrağını veya asasının ucunu tutsağın başında tutuyordu.

Deveye binmiş, muhtemelen bir Arabı izleyen Asur savaşçılar
(Merkez Harabeler, Nimrud)

Güneybatı sarayının duvarlarına yerleştirilmiş ama aslında oraya ait olmayan iki kabartmada Asurluların, Yunanlıların ilk kullandıkları miğferlere benzer, kıvrık ibikli bir miğfer[49] giyen savaşçılara karşı kazandığı zaferler konu edilmişti.

Horsabad duvarlarında da birkaç ulusun boyunduruk altına alınması işlenmişti. Tutsaklar ve vergi taşıyanlar genellikle kafalarına sıkıca oturmuş takkeler ya da görünüşe göre keten şeritlerin kat kat sarılmasıyla yapılmış sarıklar giymeleri ile kendilerini belli ediyordu. Bunların Yahudi oldukları ileri sürülmektedir ama bence yazıtlar gerçeğin ne olduğuna dair somut bir kanıt ortaya çıkarana kadar, onları Yahudiler olarak belirtmeye yetecek ne fi-

49 273. sayfaya bak.

ziksel görünüşlerinde ne de giysilerinde bir kanıt vardır.[50] Bu kabartmalardan birkaç baş şimdi British Museum'dadır. Yüz hatları bakımından Asurlulardan kesinlikle ayrılmaktadırlar. Özellikle kemerli burunlarının biçimi çok farklıdır. Ama bu özellik yalnızca Yahudilere değil, birkaç Doğu ırkına da özgüdür. Saçları bukleli değil, sakalları da daha özensiz bırakılmış görünmektedir. Ama bu daha önce de işaret ettiğim gibi, heykeltıraşın zaptedenle zaptedilen arasındaki farkı belirtmek için, onların saç ve sakallarını bitirmeden bırakmasından kaynaklanıyor olabilir.

Başka bir yenik ulusun saç tuvaleti, başı tamamen örten, saçları gizleyen ve Nimrud merkez höyüğündeki bazı kabartmalardaki kadınlarınkine benzeyen bir başlıktan oluşuyordu.

Asurlulara ok atan düşmanlan *(Kuyuncuk)*

Horsabad'ta resmedilmiş zaptedilen uluslar arasında derilere bürünmüş erkekler vardı. Herodot'a göre Kserkes'in ordusunda böyle giyinmiş tek Asya ulusu keçi derisi giyen Hazarlılar ve Paktilerdi. Horsabad kabartmalarındaki bazı deriler leopar derilerine benziyorlardı; eğer öyleyse bunları giyenler Afrikalı olabilirlerdi.[51]

50 Horsabad kabartmalannda kuşatılmış bir şehrin üzenne yazılan ismin, Asur Kralı Sargon'un o şehre karşı Tartan'ı gönderdiği Aşdod veya Azotus olduğu ileri sürülmektedir. (İşaya 20. Bap)

51 Bunlar benekli gazel derilen de olabilirler Deriler Mısır anıtlannda olduğu gibi ayn bir insan ırkını gösteriyor olabilir Mısırlılar etnografik olarak insanlığı dört ana bölüme ayırmışlardı: 1-Rut: Kendilen. 2-Naamu yanı uluslar, Samiler. 3-Nahşı veya Negrolar ve 4-Tamahu yanı Kuzeyliler Bu sonuncular kafalarına taktıkları devekuşu tüyü ve gıydıklen keçi densinden tunıklerle dığerlennden ayrılırlardı.

Monşer Flandin negroların da Horsabad kabartmalarında zaptedilen ırkların arasında olduğunu tahmin ediyor. Kabartmaları resmederken yaptığı çizimde bir tutsağa, bilinen negro yüz hatları; kısa ve kıvırcık saç vermiştir. Ama onun negro olduğunu tahmin ettiği tek kabartma çok fazla hasarlıdır, yüz hatlarını tamamen yerine koyabilmek ancak yüksek bir hayal gücü ile mümkün olur.

Horsabad kabartmalarında yansıtılmış bağımlı ulusların getirdikleri vergiler genellikle vazolar, şişeler, küpeler, bilezikler ve muhtemelen hepsi kıymetli cevherlerden yapılmış diğer süslerden oluşur. Fatihler, bir şehri yağmaladıktan sonra koltukları, masaları ve arabaları da götürürlerdi. Zaptedilenlerin getirdikleri savaş arabaları, boyunduruğun biçimi (ki bu aşağıda resmi olan bir kabartmada çok açıkça işlenmiştir), dört parmaklıklı tekeri ve en arkada olan köşeli çıkıntısı ile Asurlular'ın arabalarından ayrılırdı.

Kuyuncuk'ta daha önce işaret etme fırsatı bulduğum gibi yine başka bir ulusun boyunduruk altına alınması, her bir odanın duvarlarına kaydedilmişti. Bu, o muhteşem sarayın kuruluşunu atfettiğim krallardan birinin egemenlik yıllarına denk geliyordu. Bu kral Sanherib, Esarhaddon veya Şalmaneser'di. Çünkü o dönemde imparatorluğun sınırları eşi benzeri olmayan büyüklükteki bir alana yayılmıştı. Neredeyse Batı Asya'nın tamamı Asurluların istilasına uğramıştı; onların muzaffer orduları Suriye veyahuda'ya boyun eğdirdikten, krallarını ve halkını tutsak ettikten sonra Mısır'ın içinden geçerek Etiyopya ve Libya'ya girdi. Bu fetihlerin kayıtları hâlâ Suriye, Kıbrıs ve Küçük Asya'nın birçok bölümünde[52] vardır.

Kabartmalarda resmedilen deniz ulusları ile Suriye kıyılarında yerleşen Fenikeliler ya da Surluların aynı olabileceğini hangi kanıtlara dayanarak ileri sürebileceğimize işaret etmiştim. Tarih, Sur'un Şalmaneser[53] tarafından fethedildiğini kaydetmişti.

52 Beyrut yakınlarında Nehr-ül Kelb'in (Lycus) ağzındaki kaya tabletin üzerinde Kuyuncuk kralının ismini keşfetmiştim. Tabletlerden Bay Bonomi'nin çıkardığı kalıp British Museum'dadır. İlginç olan bir başka şey de: Horsabad'da bulunan bir kabartmada, Nehr-ül Kelp'teki ile tıpatıp aynı bir figürün bir kalenin duvarlarında da resmedilmiş olmasıdır. Kıbrıs'ta geçenlerde bulunan ve şu anda Berlin'de olan bu anıtın ne doğru bir betimlemesi elime geçti ne de onu inceleme fırsatı buldum. Ama onların da Suriye kabartmaları ile aynı döneme ait olduğuna inanma eğilimindeyim.

53 Josephus (Eserler, 9 c 14) Şalmaneser'in, Elulæus kral olduğu zaman Sur'a karşı savaştığını söyler. Yahudi tarihçiden alıntı yapan Menander'e göre Asur kralı tüm Fenike'yi boyunduruk altına aldı. Surlular isyan ettiklerinden Şalmaneser diğer deniz uluslarından olan

Nehrül Kelb'teki tablet de ya onun ismini ya da hanedanından gelen bir kralın ismini taşır. Kuyuncuk kabartmaları bu olayı yansıtıyor olabilir. Kabartmalarda boyunduruk altına alınan ulusun miğfer giymemesi ile saç tuvaleti olmaması, saçlarını serbest bırakmasıyla kendini belli eder. Kadınlar yüksek sarıklar ya da bir peçenin arkasına eklenmiş olduğu üçgen taçlar giyerler.

Hurma ağaçlarının ortasında, iki ırmak arasında kurulmuş bir şehrin sakinleri fethedilen diğer ülke halkları arasındadır. Bunlar Babilliler olabilirler, kabartmalar tarihte sözü geçen, Babillilerin Asur boyunduruğundan kurtuldukları isyandan[54] sonraki yeniden zaptını kaydetmiş olabilirler. Egemenlik altına alınan bir diğer ulus ormanların ortasında, yüksek dağlara kurdukları kalelerde yaşıyordu. Bu dönemde Asurluların ele geçirdiği bazı şehirler ırmak kıyılarında, üzüm bağlarının ortasında, köknar ve çam ağaçları ile kaplı dağlarda kurulmuşlardı. Çam veya köknar bildiğim kadarıyla Kürdistan dağlarında yetişmediğinden resmedilen yer, Asur ülkesinin kuzeyinde bulunan ama daha uzak bir ülkeyi gösteriyor.

Duvarların birinde Asur savaşçılar, ormanlar ve kayalıklarla çevrili, dağların arasında kurulmuş bir ülkeyi saldırı ile ele geçirirken gösterilmişti. Şehrin surlarında, mızrak ve oklarla savaşan, küçük kare kalkanlar taşıyan düşman askerleri[55] göze çarpıyordu. Dizlere kadar inen, belde kuşakla bağladıkları kısa tunikler giyiyorlardı. Saçlarını arkada toplamışlar ya da kısa kesmişlerdi. Kadınlar saçaklarla süslü uzun elbiselerle boy gösteriyorlardı. Saçlarını ya alınlarının üzerinden geçen bir bantla bağlamışlar ya da yüzlerinin aşağı bölümünü kaplayan ve omuzlarına inen bir başlığın altında gizlemişlerdi. Asurlular tarafından götürülürken çocukları da onlarla birlikteydi.[56] Bir yandan da vazolar, şişeler, su veya başka içeceklerle dolu deriler taşıyorlardı.

Kuyuncuk kabartmalarında koyun, keçi ve boynuzlu büyük-

sekiz yüz kürekçi ve altmış tekne ile onlara saldırdı. Fenikeliler bu büyük filoya karşı yalnızca on iki kadırga ile savaşa girmelerine rağmen düşmanı dağıtmayı başardı ve beş yüz kişiyi esir aldı. Bunun üzerine Asurlular şehri beş yıl sürecek bir kuşatmaya aldılar. Onları taze içecek suyundan yoksun bırakmak için, halkın ırmaklarla ve kuyularla olan tüm bağlantı yollarını kestiler. Abydenus'tan alıntı yapan Eusebius Sanherib'in Kilikya sahilinde Yunan filosunu bozguna uğrattığını söylüyor. Ama onun verdiği bilgi çok ilginçtir. Çünkü tarihin Sardanapalus'unu Sanherib yapar ve Tarsus şehrinin kuruluşunu da ona atfeder. Hem de şehrin Babil gibi yapıldığını ve ortasından Cydnus [Tarsus çayı] geçtiğini de ekler

54 Örneğin, Merodah Baladan'ın yönetimi altında olan isyanlardan birisi

55 Sayfa 495'teki resme bak.

56 Küçük çocuklar annesinin omuzlarına oturmuş olarak resmedilmişti.

başlar sık sık zaptedilen ulustan alınan ganimetler arasında görülüyordu. Birkaç katlı geniş evlerin içinde olduğu yanan bir şehirden, Asur savaşçıları -yangından mal kaçırırken!- vazolar, arabalar, koltuklar, yataklar, tamamen süslü atlar ve kabartmalar büyük ölçüde hasarlı olduğundan ne olduğu anlaşılamayan nesneleri taşırken resmedilmişti. Katırlara binmiş kadınlar, ganimetle yüklü katırlar da yine tutsakların geçişinin işlendiği bir kabartmaya konu edilmişti.

Ninova kabartmalarında, fethedilen ülkelerin ulusları resmedildiğine göre, Mısır anıtlarında resmedilmiş olan ırklardan herhangi birinin Asurlular ya da düşmanlarıyla aynı olup olmadığını araştırmak da ilginç olabilir.

Nimrud'un en eski kabartmalarında resmedilen yenilmiş halklardan bazıları giydikleri giysiler, alınlarına bağladıkları ucu bir püsküle biten bant ve silahları ile Mısır resimlerindeki Şaru'lara benzerler. Şaru halkı yüz hatları ve giysi biçimleri bakımından Asurluların kendilerine de benzediğinden Sir Gardner Wilkinson onların Asurlularla aynı olduklarına inanır.[57] Ama onlar, Nimrud'un en eski anıtlarında kaydedilmiş kişiler olamazlardı. Kulaklarının üzerine kadar çıkıntısı olan sivri miğfer veya şapka, küpeler ve haç biçimli diğer süsler, göğüs üzerine giyilen çapraz kuşak Horsabad ve Kuyuncuk kabartmalarını niteleyen giysi özelliklerini sergiler ama daha önceki kabartmalarda hiç görünmez. Üstelik Şaru benim Asur kabartmalarında asla karşılaşmadığım, tuhaf şekilli kılıçlar ve palavari silahlarla silahlanmıştı.

Büyük bir şapka, kolları açık uzun geniş bir elbise, omuzlarını örten bir pelerin giyen Mısır yazıtlarının Khita veya Şita'sı da Asya kökenli bir halktı. Kimi zaman kare veya dikdörtgen kalkanlarla resmedilmişlerdi. Hem piyade olarak hem de Asurlularınki gibi üç kişi taşıyan savaş arabalarında savaşırlardı. Surlu şehirlerde yaşarlardı.[58] Bay Birch'e göre bunlar Keldanilerdi ve Asur ülkesi yakınlarında bir ülkede yerleşmiş oldukları, isimlerinin hep Naharayna ve Sincara ile birlikte anılmasından çıkarılabilir.[59] Kuyuncuk ve Horsabad kabartmalarında[60] Asurlular tarafından fethedildikleri kaydedilmiş olan bir halka benzerler; onlar da Khita

57 Ancient Egyptians Cilt I. Sayfa 375.

58 Ancient Egyptians Cilt I Sayfa 383.

59 Josephus'tan (Eserler ix. c 14) alıntı yapan Menander Sur Kralı Elulæus'un boyunduruk altına aldığı Kittæi diye bir ulustan söz eder. Surlular'ın onlara karşı yelken açtıkları söylendiğinden, onların da bir deniz ulusu olmaları gerekir.

60 496. sayfadaki resme bak.

ulusu gibi kalelerde yaşıyor, kare veya dikdörtgen kalkanlar taşıyorlar ve başlarını örten başlıklar giyiyorlardı.

Mısır anıtlarının Şayrutana'sı Nimrud'un en yeni kabartmalarındaki Asurlularla birçok ortak özellikler taşır. Ama boynuz kıvrımları ile süslü ve tepesi ibik şeklinde olan miğfer, küçük bir demirin üzerindeki bir top biçiminde olduğundan Asur karakterli değildi. Onlar da yuvarlak kalkan, uzun bir mızrak, kargı ve sivri bir kılıç taşırlardı. Kısa bir elbise giyerlerdi. Elbisenin üzerine, vücutlarına oturan, belde kuşakla bağladıkları, geniş metal pulların birbirinin üzerine geçirilerek yapıldığı, zırh veya göğüslük giyerlerdi. Sakallarını uzatırlar, büyük küpeler takarlardı. Yüz hatları da kartal gagası gibi olan kemerli burunları ile kendilerini diğerlerinden ayırdediyordu ve tenleri Mısırlılarınkinden daha açıktı.[61] Tukari veya Takaru da yeni dönem Asur kabartmalarında resmedilmiş halkla, hem giydikleri giysiler hem kullandıkları silahlar hem de öküzlerin çektiği arabaların[62] biçimleri bakımından bazı benzerlikler taşır.

Bay Birch Karnak İstatistiksel Tabletleri'nde adı geçen Lodannu veya Ruten-nu ile Torosların kuzeyi ve güneyindeki bölgeyi kaplayan ülkeye yerleşmiş olan Kapadokyalılar veya Levko-Suriyelilerin aynı halk olduğunu düşünüyor. Bu halkın Horsabad'da da resmedilmiş olduğunu tahmin ediyor. Mısır kabartmalarında onların fiziksel özellikleri, beyaz tenli, kahverengi veya kızıl saçlı, mavi gözlü olarak karşımıza çıkar. Mısırlılara atlar, savaş arabaları, kıymetli ağaçlar, fildişi, eldivenler, bir ayı, üzerinde Baal'in başı olan altın ve gümüş vazolar getirirler. Görünüşe göre yünden yapılmış, önde kopça ile bağlanan sıkı giysiler giyiyorlar, uzun eldivenlere benzer nesneler taşıyorlardı.[63] Ruten ulusunun Asurlulara yakın bir ülkede yaşadıkları, onların varlığından Naharayna (Mezopotamya) ve Singara (Sincar) arasındaki coğrafik listelerde bahsedilmesinden çıkarılabilir. Horsabad'daki bir kabartmada zaptedilmiş bir şehirden alınan ganimetler arasında dört parmaklıklı tekeri ve boyunduruğu ile bir savaş arabası bu halkın getirdiği vergiler arasında, Thebes'te görünen arabaya çok benzer.[64]

Asur isminin Mısır anıtlarında adı geçen boyunduruk altına

61 Sir Gardner Wilkonson, Ancient Egyptians Cilt I. Sayfa 365

62 Sayfa 512'deki resme bak.

63 Karnak İstatistiksel Tabletleri Üzerine Rapor, sayfa 17

64 Sir Gardner Wilkonson, Ancient Egyptians Cilt I Sayfa 377'e ve bu kitabın 525. sayfasına bak

alınmış ulusların isimlerinden hiçbiri ile uyuşmaması[65] çok dikkat çeken birşeydir. Bunun bir istisnası Karnak İstatistiksel Tablet'de Ninova isminin geçmesidir.[66] Mezopotamya'nın ötesine, Asur ülkesinin içlerine, Mısırlıların yapmış oldukları bir seferin kaydı yoktur. Naharayna ve Fırat boyları Mısırlıların fetih sınırların çizmiş görünüyor. Asur belki o dönemde istila edilmeyecek kadar güçlüydü. Ya da ona karşı yapılmış bir sefer başarısız olduğundan kaydedilmemiş olabilirdi. Böylece Suriye'nin ötesinde Mısırlıların boyunduruk altına aldıkları uluslar arasında devamlı olarak Naharayna, Singara, Khita ve Ruten bölgeleri içinda yaşayan halklardan bahsedilir. Bu halklardan birinin Asurlular oldukları kanıtlanmadıkça Asya'nın bu bölümündeki Mısır seferlerinin sınırlarını Sincar'ın oluşturduğu sonucunu çıkarmamız gerekir. Ruten ve Khita belki de Asurluların da bizzat savaşa tutuşmuş oldukları halklardandı ama Mısır kabartmalarında bu halkları Ninova'nın sakinleri ile birlikte resmedilmiş halklarla özdeşleştirebilecek, ne savaş arabalarının biçimlerinde, ne de giysilerinde ortak özellikler bulabiliyoruz. Hiç kuşku yok ki eğer Nimrud'un ilk kabartmalarındaki Asur savaşçılar Mısır tutsakları arasında olsaydı, bu fark çok dikkatli bir biçimde resmedilmiş olurdu. Anımsanacağı gibi, Babil veya Babilonya Karnak İstatistiksel Tabletleri'nde bir kereden fazla geçmez, buna karşın Singara ve Naharayna zaptedilmiş halklar arasında devamlı tekrar edilmiştir. Üstelik Ninova, Babil ve Susayna arasında duran büyük şehirlerin, Toroslardan geçtikten sonra Dicle'ye dökülen ırmakların ismi de hiç geçmez Mısır anıtlarında. İlk dönemde Mısırlıların o ülkelerde yaşayan halklardan habersiz olmadıklarını ileri sürmek için çok güçlü kanıtlar olmasına karşın, tüm bu gerçekler, Mısırlıların, Asur ülkesi, Babil ya da Kalde içlerine kadar giremediğini, tersine Asurluların tüm Asya'ya yaydıkları etkileri hissettiklerini kanıtlıyor görünmektedir.[67]

65 Medine Abu'da zaptedilmiş Asya uluslarının arasında Bay Birch'in Ataru veya Aturia ile bağlantı kurduğu "Atur" ismi vardır ama ben bu okumanın kuşkulu olduğu fikrindeyim. (Kamak İstatistiksel Tabletleri Üzerine Rapor. sayfa 24)

66 Sayfa 399'a bak.

67 Metinde adı geçen çeşitli uluslara ilişkin açıklayıcı, aşağıdaki notu Bay Birch'e borçluyum: "Şaru veya Karu ismi ile hangi ulusların kastedildiği konusunda farklı görüşler vardır Bunlar Asurlular olamazlardı çünkü hiyeratik papirüslerin birinde (Seçme Papirüsler 84. I. 11) yazar, "senin Şaru'ya giden bir kadırgan var" diyor Bu kadırga başka bir papirüste (Seçme Papirüsler 97. 50 arası. 1.) Şaru ülkesinin başta gelen ürünlerinden olan şarap için. Akdeniz kıyıları boyunca yol alan bir kadırga olabilirdi. Onlardan ilk kez Kamak İstatistiksel Tabletler'de Tutmes III zamanında, Mısırlılara pruvacı sağladıklarından bahsedilir

(Birch, Gallery, sayfa 88-192 ve İstatistiksel Tablet) Suri veya Süryanilerdi onlar. Osbum (Eski Mısır, Sayfa 57) ismin Tyre, Tsur [Sur] olduğunu ileri sürüyor. Dr. Hincks'e göre (Hiyeroglif Alfabenin Harfleri'ni Çözme Girişimi, sayfa 15) isim Khelbon ya da Aleppo'dur. Gerdanlıklar ve küpeler muhtemelen Tannça Astarte veya Aştarot biçimindeydi. İsim Tyre'dan farklıdır hiyerogliflerde "Turu" şeklinde yazılmıştır. Halep'ten de çok farklı sembollerle yazılmıştır. Onlann denizle olan pozisyonundan dolayı genel olarak Suriyeliler olmalıydılar. Khita da belki bir Mezopotamya halkıydı. Khita'nın, İskitler (Champollion, Lettres Ecrites, sayfa 151) Şithitler, Mobitler (Osbum, Eski Mısır sayfa 136) Hititler (Bunsen, Ægyptens Stelle, Buch 1.Cilt S.480.) ve Mezopotamya'nın Kuthæan'lan (Birch, Gallery, Sayfa 89) olduklan çeşitli yazarlar tarafından değişik tahminler olarak ileri sürülmektedir. Onlann Kuthæanlar, Kazdim ya da Keldaniler olduklan varsayımlan için Karnak İstatistiksel Tablet sayfa 22 ve 23'e bakın. Şayrutana, Deniz'in Şayrutana'lan örneğinde olduğu gibi (Champollion. Mısır anıtlan 303. Numara 1) hep bir deniz halkı olarak geçer.

19. Hanedan zamanında Pulusatu ya da Filistinlilerin düşmanlan veya müttefikleri olarak görünürler. Sidonyanlar (Saydalılar) olduklan da tahmin edilmektedir (Osbum, Eski Mıs. sayfa 108) Bunlann hepsi kuşkuludur ve Sidon'un başka bir yazılış şekli tarihsel papirüslerde göze çarpar. Papirüsler de yazan "Büyük Göl" Hazar Denizini mi kastediyordu? Sir Gardner Wilkinson'un Takaru diye adlandırdığı halk Filistinlilerle aynı ırktır. Bu ismin okunuşunda bazı zorluklar vardır: Fikaru, Takaru veya Takalu mudur belli değildir. Onlann Ekron'un Filistinli halkı olduklan tahmin edilmektedir. (Osbum, Eski Mısır, Sayfa 140) Naharayna halkı Mısır anıtlannda Guma'daki bir mezardaki kabartmada bir kez resmedilmiştir. Başlannda basit bant vardır, bol giysiler giymişlerdir, diğer Sami ırkları gibi sakallan uzundur. Vergileri altın ve gümüş vazolardır. Mezar Tutmes IV. çağından kalmadır veya onun dönemini ya da ondan önce kralın dönemini temsil eder. (Champollion, Mısır Anıtları, cilt 2. 70. Bölüm.) Atur Mısırca ırmak anlamına gelir. Buradan Aturia veya Asurya kelimesinin ırmak ülkesi anlamına geldiği ileri sürülür. Seçilmiş Papirüslerdeki Assuar ismi Mısırlılann fethettiği bir ülkedir (Hincks'in Girişim, sayfa 46) ve kesinlikle Asur'la özdeşleştirilemez."

ALTINCI BÖLÜM

ASUR HALKININ YAŞAMI•HALK ŞÖLENLERİ•MÜZİK•EL SANATLARI•İŞLEMELER VE HALILAR•METALLER•ALTIN VE GÜMÜŞ•DEMİR VE BAKIR•FİLDİŞİ•CAM•TARIM•EVCİL HAYVANLAR•YABANİ HAYVANLAR•ASLAN•BOĞA•DAĞ KEÇİSİ•AV•PARKLAR YA DA CENNETLER•VERGİ OLARAK GETİRİLEN VAHŞİ HAYVANLAR•BACTRIAN DEVESİ, FİL VE GERGEDAN•MAYMUNLAR•KUŞLAR•BALIKLAR•AĞAÇLAR

Asur'da şimdiye kadar bulunmuş olan anıtlar onları kurmuş olanların özel yaşamlarına, ev işlerini düzenleme biçimlerine ilişkin çok az bilgi verir. Kabartmalar çoğunlukla bütün ulusa ait zaferlerin, büyük dinsel törenlerin kayıtlarıdır. Kuşkusuz onlar sarayların ve tapınakların içine yerleştirilmiş olduklarından, ulusal olaylardan başka birşeyi içermesi düşünülemezdi. Başka hiçbir şey bu kadar önemli bir yeri işgal edecek kadar önemli olamazdı çünkü. Eğer bir bireyin özel yaşamını anlatan bir anı ya da onun kendine özgü mesleği, ticareti kaydedilmiş olsaydı bu ancak onun kendi evinde ya da mezarında olurdu. Tıpkı Mısır'da olduğu gibi. Şimdiye kadar yalnızca Asur'un devlet binaları bulunmuştur, dolayısıyla yalnızca devlet kayıtlarına, tüm ulusa ait bilgilere sahibiz.

Eğer evlerin içi ve bu evlerde yaşayanların meslekleri kabartmalarda kaydedilmiş olsa bile bu asıl konuyu daha iyi yansıtabilmek, orada anlatılmak istenileni tam anlamıyla verebilmek için kabartmalara tesadüfen sokulmuş birşeydir. Bu duruma uygun olarak Asurlulara ait ya da onların ele geçirdikleri surlu şehirlerin duvarlarının içinde evler ve çadırlar görülür. Sakinler koyun keserler, ev işlerini görürler, oturup konuşurlar, atlarını yemlerler, yataklarını hazırlarlar. Ama bu ayrıntıların tümü asıl eylem

olan, kuşatma veya kazanılmış zaferi daha iyi vurgulamak için yapılmıştır.[1]

Şu anda elimizde olan bu kıt bilgiyle Asurluların özel yaşamları ve adetlerine ilişkin herhangi bir tahminde bulunmaya cüret edemeyiz. Bu konu ilerde yapılacak bulguların sağlayacağı ek bilgiler gelene kadar ertelenmelidir.

Tevrat'taki dağınık, rastlantısal bilgilerden ve eski tarihten; Asurluların tıpkı onlardan sonra Asur İmparatorluğu'nu izleyenler gibi halk şölenlerine ve festivallerine çok düşkün olduklarını, bu gibi durumlarda büyük bir lüks ve debdebe sergilediklerini biliyoruz. Judith'in kitabında Nabukodnozor diye adlandırılan Asur Kralı, Arpaksad'a karşı yaptığı ve başarıyla döndüğü seferden sonra tüm ordusuna yüz yirmi gün süren bir ziyafet çekti. Benzer bir olay Medlerin birleşik ordularını bozguna uğratan Sardanapalus'la ilgili olarak Yunan yazarlar tarafından anlatılır. Ester'in kitabı Babil Kralı tarafından verilen muhteşem ziyafeti dile getirir. Uzak sömürgelerinden gelen soylular ve prenslere 180 gün süren bir şölen düzenlemişti; Susa'nın bütün halkı kralın bahçesinde toplanmış, tam bir hafta altın kadehlerle kendilerine içki sunulmuştu. En kıymetli örtülerle salonlar ve çadırlar kaplanmış, en pahalı koltuklar konuklara sunulmuştu.[2] Şarabın su gibi aktığı bu şölenlere, kralın karıları ve cariyeleri de eğlencenin muhteşemliğini iyice vurgulamak için katılırlardı. Quintus Curtius'a göre yalnızca para ile tutulmuş kadın sanatçılar değil, soyluların kızları ve karıları da, utanmayı bir kenara bırakıp, giysilerini bile çıkarıp konukların önünde oynarlardı.[3] Özellikle şarap sınırsız içilirdi. Babil Persler tarafından alındığı zaman halk en büyük festivallerinden birini kutluyordu, hatta muhafızlar bile sarhoştu.[4] Babil kralı başkentinin yaklaşan kaderinden habersiz, karıları ve cariyeleri dışında soylular, prenslerden oluşan başına üşüşmüş bin kişilik bir kalabalıkla Yahudi tapınağından getirilmiş olan altın kadehlerden içkiler yudumluyordu.[5] Horsabad sarayının duvarlarında bir halk şölenini, muhtemelen kazanılan za-

1 Asur kabartmalarında hizmetçiler sık sık muhtemelen içeceklerle dolu olan kupalar ve deriler taşırken resmedilmiştir. Bu derilerin bağlanma biçimi bugün olduğu gibidir. Bir iple derinin her iki ucu da bağlanır.

2 Ester 1. Daniel 5. Baplar.

3 Halk ziyafetlerine cariyelerini ve karılarını da getirme adetinin daha sonra Persler zamanında da devam ettiğini Herodot'un bize aktardığı Amyntas ve Pers Elçileri bölümünden anlıyoruz. (Eserler. v. c 18)

4 Ksenophon, Cyrop. vii. 5. Herodot 1 i.c.191)

5 Daniel. 5-2.

ferin kutlamasını anlatan bir kabartma vardı. Ellerinde içki kupaları olan erkekler yüksek sandalyelerde oturmuşlardı; hizmetçiler ziyafet için şişeler, kadehler meyveler ve yiyecekler taşıyorlardı. Nimrud'da da böyle bir kabartma parçası bulunmuştu.

Müzik de eksik olmazdı bu durumlarda. Asurluların da Mısırlılar gibi çeşitli müzik enstrümanları vardı. Ama kabartmalarda yalnızca bir çeşidi yer almıştır. Üçgen şeklindedir. Sol kol ile vücudun sol yanında tutulur, boyundan da asılmış görünmektedir. Sayıları dokuz veya on olan teller düz bir tahta ve ona dik olan bir sap arasında gerilir. Tellerin ucuna püsküller asılmıştır ve sapın ucunda da metal veya fildişinden yapılmış bir el vardır. Çalgı sağ elde tutulan bir tezene ile çalınırdı; sol el ya telleri çekmek veya üzerine basarak nota üretmek için kullanılır görünüyordu. Mısır Harp'ı gibi gövde ile sap arasında çapraz bir parça olmadığı için, nota üretmek için tellerin yeteri kadar nasıl gergin yapıldığını anlamak çok zordur.[6]

Asurluların giysilerini betimlerken, yün ve keten ürünlerini üretmekte ne kadar usta olduklarından da size bahsetmiştim. Bu ürünleri hem boyuyorlardı, hem de insan ve hayvan figürlerinden oluşan nefis süslerle süslüyorlardı. Tüm Asya kökenli uluslar içinde türlü renklerle dokudukları kumaşlarla en ünlü olan Babillilerdi. Çeşitli renklerden dokunan bu kumaşların içine altın ipliklerle işlemeler de yapılırdı.[7] Sur ile "lacivert giysiler ve işlemeli kumaşlar" değiştirenler arasında Aşur veya Asur tüccarları da vardı.[8] Babil elbiselerinin çok eski dönemlerde Suriye'ye getirildiğini, çapul malları içinde en kıymetli kalemler arasına sokulduğunu,Yeşu'nın yaşadığı dönemde altınla bile boy ölçüştüğünü öğreniyoruz.[9] Kralların en pahalı armağanları, prenseslerin elbiseleri olarak kutsal kitaplarda çok sık sözü geçen "boyanmış esvap ve işlenmiş kumaşı" belki de onlar yapıyorlardı. Üzerindeki süsler ve insan-hayvan figür grupları ya dokuma tezgahlarında üretilmiş ve boyanmıştı ya da "her iki yüzü iğneyle işlenmiş türlü renklerden bir ganimet"te[10] olduğu gibiydi.

6 British Museum'da olan oturan aslanın üzerinde duran kral kabartmasında bu müzik aleti de resmedilmiştir. Ayrıca benim "Ninova Anıtları" isimli eserimde de çalgıdan birkaç örnek vardır. Bay Birch'in Baal olduğunu tahmin ettiği tanrı (Gallery. 80. Figür) Talmis'de üçgen bir Lır çalarken gösterilmiştir. (Rosellini, M.C. Teste. Cilt 3. Sayfa 19. tav.anın.)

7 Pliny. 8. 48.

8 Hezekiel. 27. Bap. 24. Ayet.

9 Yeşu. 7. Bap. 21. Ayet. Akan, Yeşu'ya çapul malları arasında, iyi dokunmuş bir Babil elbisesi, iki yüzü şekel gümüş, elli şekel külçe altın gördüğünü, onlarda gözü kaldığını ve aldığını itiraf eder.

10 Hakimler 5. Bap. 30. Ayet.

Babil'in pamuklu dokumaları dokumasının ince işi ve renklerinin parlaklığı ile göz alıcıydı. Pliny pamuklu dokumanın icadını Semiramis dönemine atfeder.[11] Babil dokumaları Asur İmparatorluğu'nun çöküşünden çok uzun yıllar sonra bile, Roma egemenliği[12] zamanına kadar ününü korumasını bildi.

Babil halıları diğer el ürünlerinden daha az ünlü değildi. Asur elbiseleri gibi hayvan ve çiçek figürlerinden oluşan süsleme grupları ile işlenmiş görünüyorlardı. Kyros'un mezarının üzerinde mor renkli bir halı vardı; cesedin konulduğu yatağın üzerinde Babil elbiseleri, halıları ve mor örtüler vardı.[13]

Bu el sanatlarının ürünleri muhtemelen "tüccarlar şehri ve ticaret diyarının"[14] en başta gelen ticaret kalemlerinden birini oluşturmuşlardı. Babilliler ve Asurlular Hindistan'la hatırı sayılır bir ticaret hacmine sahiptiler. Hindistan Yarımadası'nın en güzel ve değerli ürünleri Babil yoluyla, Suriye'nin en uzak diyarlarına oradan da Küçük Asya ve Batı Avrupa'ya[15] gelirdi.

Asurlular metal işleme de kumaş dokumacılığından az ünlü değillerdi.[16] Dağları birçok maden çeşidi ile doluydu: Gümüş, demir, bakır, kurşun ve hatta altın. Metallerin en yararlısı olan demir en çok olanıydı ve demir cevherinden onu çıkarma işlemi bilinir bilinmez kolaylıkla üretilmiş olabilirdi. Musul'dan iki üç

11 C.vii. Sayfa 417.

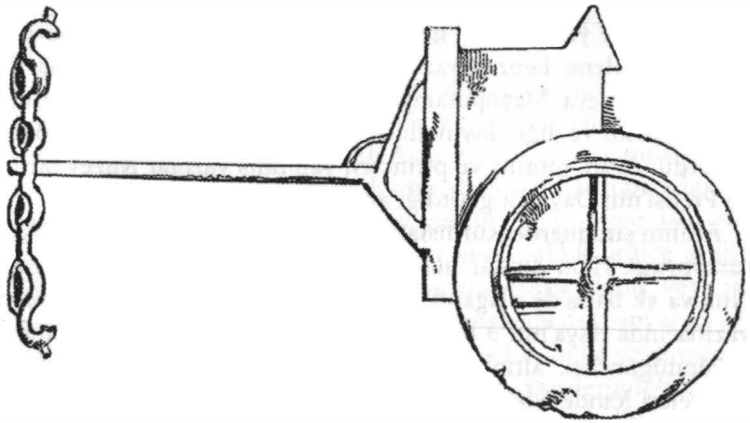
12 Plutrahch'a göre kendisine miras olarak bırakılan bir Babil elbisesini sattı. Çünkü o bir yuttaşın giyemeyeceği kadar pahalı birşeydi. Fırat boylarında, Arek dokumaları ile çok ünlüydü. Pliny'e göre bazı Babil perdeleri, kumaşları 7 bin liraya kadar alıcı bulurdu.

13 Arrayan, 6. 29. Nefis hayvan figürleri ile dokunmuş Babil halıları Athenæus tarafından da tasvir edilir.v. sayfa 197 Onlar Persiya'dan Yunanistan'a girmişlerdir. (Æschyl. Agam. 1. 898, 899, 913, 925. Aristofenes, Ranæ, 1 935. Aristoteles, Phys.Ausc. iv. Menander, apud Athen. ix. sayfa 484-500) Partlar bu sanatı daha sonraki kuşaklar için korumuş görünürler. Çünkü modern Persler ve Kürdistan dağlarında yaşayan halklar bu işte hâlâ çok ustadır

14 Hezekıel, 17 Bap, 4. Ayet.

15 Heeren, "Eski Uluslann Ticaret ve Politikaları Üzerine Makaleler" isimli eserinde Babillilerin ticaretinin miktarını ayrıntılı bir şekilde irdeliyor Hindistan'dan Suriye'ye gelen ticaret yolu önce Arabistan'ın doğu ve güney sahillerinde olan Şeba ve Dedan'dan geçiyordu. (İşaya, 60. Bap, 6. Ayet, Hezekiel, 27 Bap, 15 ve 20. Ayetler) Yol oradan Gerray'in içinden geçip devam ediyordu (Diodorus, iii. 41 Strabo, xv.) Dedan'ın kuzeyinde yol Tema'nın içinden geçerdi. (İşaya, 21 Bap, 14. Ayet, Eyüp, 6. Bap, 19. Ayet, Yeremya 25. Bap, 23. Ayet ve 49. Bap, 7 ve 8. Ayetler, Hezekıel 25. Bap, 13. Ayet) oradan da Kedar iline gelirdi. (İşaya, 60. Bap, 7 Ayet.)

16 Yeremya'dan (24. Bap, 1 Ayet). Babillilerin yendiklerin uluslann demırcilerini ve marangozlarını da kendi ülkelerine götürme adetlerinin olduğunu öğreniyoruz. Bu yüzden anlışılıyor kı Asurlulann kendileri çeşıtlı sanatlarda usta olmakla birlikte, fetihlen boyunca karşılaştıklan usta sanatkarlan da Asya'nın tüm bölgelerinden toplayıp kendı ülkelerine getirmişler ve değerlendırmişlerdı

Ele geçirilmiş bir şehirden götürülen ganimetlerden bir araba.. *(Horsabad)*

günlük uzaklıkta olan dağların yüzeyinde oraya buraya dağılmış çok miktarda demir cevheri olduğunu doğrulama fırsatı bulmuştum anımsayacağınız gibi.[17] Karnak İstatistiksel Tableti'nde vergi malları olarak sayılan nesneler arasında demiri Mısırlılara, yalnızca ya Asur ülkesinde yaşayanlar ya da hemen ona bitişik olan ülke halklarının -Tahay, Rutennu ve Asi- getirdiğinden söz edilir. Genellikle pig demiri veya tuğlalar şeklinde bazan da demir cevheri şeklinde gönderilirdi. Aynı uluslar özellikle Tahay, altın, gümüş, kalay (?) bakır, prinç, kurşun ve antimon (?) sunarlardı. Bu metaller sadece kaba halde ya da eğer altın ve gümüşse yüzük şeklinde gelmezler, nefis biçimlerde yapılmış, vazolar veya işlenmiş el ürünlerine dönüştürülürlerdi. Bay Birch, "Tahay'ın gümüş vazoları halkın metal işlemede nasıl bir ustalığa sahip olduklarını gösterdiklerinden çok önemli bir vergi malıydı. Gerçekten de maden oyma sanatında, Asya ürünleri, daha sonraki dönemlerde topraktan yapılmış boyalı Yunan vazolarının yerine geçecek, onlara rakip olacak kadar geniş bir alana yayılmış, Yunan dünyasını çok büyük bir etki altına almıştı" diyor.[18] Sonra şöyle devam ediyor: "Altın ve gümüşten yapılmış, saplı ve ayaklı olan sunum vazoları boğa, gazel (ya da yaban keçisi) gibi Asya'ya ait diz çökmüş hayvan biçiminde ve aslan, keçi hatta Tanrı Baal'in başı şekillerinde yapılıyordu." Bunların hepsi tamamen Asur amblemleridir. Tahay'ın vergi olarak sunduğu malların arasında özellikle aslan

17 161 sayfaya bak.

18 Karnat İstatıstıksel Tableti üzenne gözlemler, bak sayfa 33.

başı şeklinde yapılmış ve muhtemelen Horsabad kabartmalarında[19] gösterilene benzer vazodan bahsedilmektedir. Mısırlıların Naharayna veya Mezopotamya'dan elde ettikleri vergiler altın, gümüş, bakır ve diğer kıymetli taşlardan yapılmış vazolardan oluşuyordu. Altın, gümüş ve pirinçten yapılmış vazolar Kuzey Suriye Prensi'nin Davud'a getirdiği armağanlardı.[20]

Altının şimdilerde Kürdistan dağlarında var olduğu bilinmiyor sanıyorum. Hem dindar hem de dindar olmayan yazarlara göre Ninova ve Babil'de olağanüstü miktarda altın vardı. Altın, Mısır yazıtlarında Asya'nın o bölümünden getirilen madenler arasında göründüğünden, altın madenlerinin bir zamanlar Asur'un sömürgeleri içinde işlediği sonucu çıkarılabilir.[21] Altının Asurlular tarafından kullanıldığından daha önce bahsetmiştim. Saraylarının dış duvarlarına gümüş ve altın tuğlalar yerleştiriyorlar, mimari süs olarak bunları kullanıyorlardı.[22] Çok eski bir dönemde altın tozları ile kaplama sanatından haberdar olduklarını, yalnızca fildişilerin ve tuğlaların üzerinde değil, o sarayın yapılışı sırasında oraya yerleştirilmiş olması gereken kuzeybatı sarayındaki sunağın üzerinde de görülen çok ince altın tozları kalıntılarından anlıyoruz.[23]

Gümüş, Kürdistan dağlarında bulunur. Eski Asur'un sınırlarında ve Ermenistan'daki gümüş madenleri Türk Hükümeti tarafından şimdi bile işletilmektedir. Daha ne gibi mineral zenginlik-

19 Sayfa 453'teki resme bak.

20 2. Samuel, 8. Bap, 10. Ayet.

21 Sardanapalus'un cenaze töreninde, yığınlarca altın, gümüş vazolar ve süsler, mor ve diğer renklerden giysilerden başka, yüzelli altın karyola ve bir o kadar da masa yığılmıştı. (Athenæus, Eserler. 12.) Akla hiç yatmayan saçma bir söylenceye göre Ninova alındığı zaman içinden yirmi beş milyar altın lira çıkmıştı! Çapulcu haklı olarak bağırıyordu: Altını al, gümüşü de al- Ninova'nın zenginlikleri sonsuzdur. Onun vazoları, kıymetli eşyaları bitmek tükenmek bilmez." Nahum, 2. Bap, 9. Ayet. Abartılı söylentiler olmasına karşın, bu kıymetli madenin orada bol bulunduğuna ilişkin kuşkumuz yok. Nebukadnezar tarafından Dura Ovasına dikilen yekpare altın heykel 60 kübit yüksekliğinde, altı kübit genişliğindeydi. Daniel, 3. Bap, 1. Ayet. Herodot ve Didorus Babil'deki Belus Tapınağı'nda bu metalden yapılmış heykelleri anlatırlar. Tahtın durduğu yer, masanın dayandığı temel, kurbanların üzennde sunulduğu sunak tamamen saf altındandı. Kserkes babası Darius'un almaya cesaret edemediği yirmi kübit yüksekliğindeki altın tanrı heykelini alıp götürmüştü. (Herodot. 1.ı. c. 183) Didorus'a göre yalnızca Kserkes'in Belus tapınağından aldığı altının değeri 7350 Attike talent bir başka deyişle 21 milyon Sterlin'di.

22 Ekbatana Sarayının duvarları gümüş ve altınla kaplanmıştı. (Herodot. 1.ı. c. 98)

23 Ufaz'dan ve Tarşış'ten getirilen ticari mallar arasında altın ve gümüşten "levhalara dövülmüş" olarak bahsedilir. (Yeremya 10 Bap. 9. Ayet) Süleyman'ın tahtı kısmen altınla kaplanmıştı. Tapınağının içi de altın kaplamalarıyla süslüydü. (1. Krallar, 6. Bap, 22. Ayet ve 10. Bap, 18 Ayet.

lerine sahip olduğu araştırılmamış bu ülkede diğer madenlerin de olması çok büyük bir olasılıktır.

Kıymetli metallerin çok eski bir dönemde bile bilinmesine, hatta Abram'ın çadırlarda yaşayan birisi olduğu halde altın ve gümüş zengini[24] olmasına rağmen Asur harabeleri arasında hiç paraya rastlanmamıştır. Hiçbir kabartmada Asurluların paradan haberdar olduklarını gösteren birşey yoktur. Tıpkı Mısır'daki gibi. İşlenmemiş metaller ham haldeyken veya çubuk, külçe şeklindeyken ağırlıklarına göre, işlenmişse altın tozu olarak veya yuvarlak külçeler halinde ticarette ve diğer işlerde değişim aracı olarak kullanılmış olabilirlerdi ama basılmış bir sikke veya madeni para[25] olarak hiç kullanılmamıştır. Mısır harabelerinde[26] de madeni paraya hiç rastlanamamış olması dikkate değer birşeydir.

Asurluların çok eski zamanlarda işlettikleri bakır madenleri Asur ülkesi sınırları içindeki dağlarda hâlâ durmaktadır.[27] Asurlular'ın bu metali çok sık hem süslemelerde hem de silah ve araç gereç yapımında kullandıkları görülüyor. Demir miğferlerinin içine bakır kakmışlardı, zırhlarının bir bölümünü de bakır oluşturuyordu. Hançerler ve okların uçları çoğu zaman bakır demir karışımındandı. Bu karışım daha sonra Mısır'da yapıldığı gibi bir miktar kalay alaşımı ile sertleştirilirdi. Heykeltıraşın aletleri de benzer bileşimlerden oluşmuş olmalıydı; ama madem Mısırlılar taş, mermer ve granitleri heykelleştirmede çok eski bir dönemde bronzla olduğu gibi çelikle de tanışıktı ve onu kullanmıştı o zaman Asurluların da bu yararlı demir türevinden haberdar olmaması düşünülemezdi. Asurluların yumuşak kireçtaşından olan anıtları Mısırlıların granitleri gibi, yüksek ateşlerde su verilmiş ve sertleştirilmiş aletler istemezdi ama siyah bazalt sert olduğundan heykeltıraşın aletlerine karşı kayda değer bir direnç gösterirdi. Asurluların bu taştan yapılmış eserlerinin sumermerinden yapılmış kabartmalarından daha kötü olduklarını görürüz.

Antimon'un da Kürdistan dağlarında bulunduğuna inanıyo-

24 Tekvin, 13. Bap. 2. Ayet..

25 Tevrat'ta bahsedilen para her zaman ağırlığı ile ölçülür Tekvin, 43. Bap, 21 Ayet

26 Orijinal tarih kayıtlarında ilk kez bir paranın Pers sömürgelerinde dolaşımda olduğundan Herodot söz eder. (Eserler, iv.c.166) Aynı yazar parayı basan ilk ulusun Lidyalılar olduğunu söyler. Bu para Darius Hystaspes tarafından çıkarılmıştı ve ondan sonra da "Dank" ismi ile anıldı. Saf altından olması ile ünlendi ve ondan çok daha sonraları Persiya'da basılan tüm altın sikkelere. hatta Makedonya soyundan gelen kralların bastıklarına bile bu isim verildi.

27 161 sayfaya bak..

rum. Ama Asur'un herhangi bir bölümünde kalayın var olduğunun farkında değilim. Yine de Asurlular ve ona komşu olan diğer uluslar bu metali kendi sömürgelerinden ya da onların doğusunda olan başka bir ülkeden elde etmiş olmalıydılar. Çünkü Asya'nın o bölümünden Mısır'a getirilen mallar arasında kalayın da adı geçmektedir. Yalnızca sunum malı olarak Mısır'a çok daha yakın olan Fenikelilerden alınmış olması zor görünüyor.

Asurlular metalleri işlemede ve kalıba dökmede benzer şekilde çok ustaydılar. Nimrud'daki bakır figürlerin arasında büyük salonda yerinden düşmüş boğanın altında bulduğum, neredeyse Yunan bronz heykelleri ile boy ölçüşen aslan heykellerinden ve bir taht veya divanın ayaklarını oluşturan üç aslan pençesinden burada da söz etmeliyim.

Fildişi oymacılığındaki ustalıklarından söz etme fırsatını daha önce bulmuş, Nimrud'da o malzemeden yapmış oldukları nefis süsleri de sizlere anlatmıştım. Fil Asur'da yaşayan bir hayvan olmadığı, Hindistan'dan oraya getirildiği halde fildişi Asur ve onun batısındaki uluslar arasında kullanılan ticari bir mal olarak görünmektedir. Asur işçileri de fildişi oymacılar olarak yabancı uluslar tarafından çalıştırılırdı; Aşuritlerden veya Asurlulardan oluşmuş grupların Surluların kadırgalarına fildişinden sıra yaptıklarını görüyoruz.[28] Asurlular saraylarının yapımında fildişini bol bol kullanmışlardı ve belki de onlardan bunu öğrenen Yahudiler[29] kendi mobilyalarında ve saraylarının dekorasyonunda fildişini kullanmaya başladılar. Nimrud'da bulunan ve fildişinden oyulmuş insan başı ve organları muhtemelen tam bir figüre aitti; vücudu, Yunanlıların altın ve fildişi karışımı Kriselefantin heykelleri gibi metal veya ağaçtan yapılmıştı. Asurlular kakma sanatını da biliyorlardı. Mavi saydam olmayan camdan ve çeşitli renklerden diğer maddeler Nimrud'daki fildişi tabletlerin içine kakılmıştı.

Cam yapma sanatından da haberdardılar.[30] Bu malzemeden ya-

28 Hezekiel, 27 Bap 6. Ayet Tevrat'ta geçen bölümler, Asurlulan değil ama belkı bır kabileyı demek istiyor olabilir Bay Birch, çok eski bir dönemde Yunanlılara fildişı işlemeler tedarik eden Fenikelilerin bu fildişilennı doğrudan Hindistan ve Bactria'dan değil, Asur aracılığıyla elde etmiş olabileceklenni tahmin ediyor.

29 Ahab'in fildişinden yapılmış bir evı vardı. (1. Krallar, 22. Bap, 39. Ayet.) Mezmurlar'da da fıldışı saraylardan bahsedilir. (45. Bap, 8. Dize.) Amos 3. Bap, 15. Ayet ile karşılaştır. Süleyman fildişinden bir taht yapmıştı. (1 Krallar 10. Bap, 18. Ayet) Fildişi yataklardan Amos'ta bahsedilir. (Amos, 6. Bap, 4. Ayet.) Bay Birch Nimrud Fıldışılen Üzerine Rapor'unda Asurlular, Mısırlılar ve Yunanlılar arasında ilk kullanılan fıldışılere ılışkın birçok örneği toplamıştı. (Trans. of R. Soc. of Lit. Yeni Seriler)

30 Plıny camın icadını Fenikelılere atfeder

pılmış zarif biçimli vazolar, birkaç çeşit küçük şişe Kuyuncuk ve Nimrud'da bulunmuştu bildiğiniz gibi. Bir tanesinde Kuyuncuk kralının ismi vardı. Bulunan türlerden hiçbirine o kraldan daha eski bir tarih vermek mümkün değildi. Bununla birlikte Nimrud'un en eski sarayında bulunan bir hançer şeklinde olan kalıntılar belki daha eski olabilirdi. Harabelerde sık sık bulunan kıymetli taşlar ve silindirler de Asurluların taş oymacılığında da çok hünerli olduklarını kanıtlıyor. Mühürlerinin bir çoğu en zarif ve ayrıntılı yapılmış kutsal armalar ve hayvan figürleri ile bezenmişti. Herodot Babillilerin mühürlerinden de bahsetmektedir. Yine ona göre bastonların başları, elma, gül, zambak veya kartal şeklinde yapılırdı.[31] Bu süsler muhtemelen ya fildişinden ya da kıymetli taşlardan oyulurdu.

Herodot, Asur'un son derece bereketli olduğunu, mısır rekoltesinin çok zengin olduğunu söyler. Onun verdiği bilgiye göre bire ikiyüz hatta üçyüz kat ürün alınabilirdi. Arpa ve buğday yapraklarının genişliği dört parmağı bulurdu. Babil tarın açısından öylesine verimliydi ki diğer bütün Pers sömürgeleri yılın sekiz ayında yiyecek gereksinimlerini karşılarken, Babil tek başına kralı ve koskoca ordusunu dört ay beslemeye yetecek hububat verirdi.[32] Bunun ülkenin bağımsızlığını kaybettiği yalnızca bir il durumuna dönüştüğü zaman olduğu da anımsanmalıdır. Mezopotamya'nın aşağı bölümünü ve daha yukardaki nehirlerin geçtiği tüm ülkeyi ikiye ayıran Dicle ve Fırat'tan çekilen yapay kanallarla nasıl sulama yapıldığını size daha önce anlatmıştım.[33] Asurlular bilinen su yolları ile tarlalara su götüremedikleri zaman nehirden veya kanallardan su çekmek için makineler de kullanırlardı. Genellikle de bu yapay sulama biçimine başvurmak zorunda kalırlardı. Çünkü kış dönemi dışında, nehrin kıyıları ve dolayısıyla kanalınkiler her zaman su düzeyinin çok üstünde kalırlardı. Yılın o döneminde, Ermenistan tepelerindeki eriyen karlarla ya da uzun süre yağan şiddetli yağmurlarla beslenen akarsular yataklarından dışarı çıkmak zorunda kalırlardı.

Asur veya Babil'de bulunan tek tarım aleti tasviri Musul'un karşısındaki harabelerden olan siyah taşın üzerine oyulmuş bir sabandır.[34] Üzerindeki yazıların ok-başlı karakterinden bunun bir Babil kalıntısı olduğu sanılmaktadır. Saban bir dereceye kadar

31 Kütüphane eserleri, i. c.195

32 Herodot. I.i.c 192

33 243. sayfaya bak.

34 Şimdi Aberdeen Kontu'nun mülkiyeti içindedir

şu anda yaygın olarak kullanılanlara benzer. Aynı tablette bir sunak veya önünde bir papazın durduğu ve görünüşe göre kutsal bir tören yaptığı alçak bir bina vardır. Papazın yanında kutsal ağaç, bir boğa, mısırlardan oluşmuş bir yığın veya bir tepe, bir hurma ağacı ve ne olduğuna karar veremediğim her bir köşesinde küçük bir daire veya tekerin olduğu kare şeklinde bir alet duruyordu.

Susam, darı, mısır bugün olduğu gibi eskiden de Asur'un başlıca tarım ürünlerini oluştururdu. Bu bereketli ülkeyi ziyaret etmiş olan Herodot,. susam ve darının ulaştığı yüksekliği söylemeye bile cesaret edemediğini yazar kitabında.[35] Tarihçiye göre bu ülkede kullanılan tek yağ susamdan çıkarılırdı. Kürt tepelerinin eteklerinde zeytin ağaçları yetiştiriliyorsa da bugün için de durum aynıdır.

Eski Asur İmparatorluğu sınırları içinde hurma ağaçları çok bol olduğu halde Dicle ile Küçük Zap'ın birleştiği yerden daha kuzeyde olan ağaçlar meyve üretmez. Gerçekten de Bağdat'tan 60 mil uzaklıkta bir mesafeye kadar Dicle'nin kıyılarında hurma bulunmaz; ama bu daha çok tarımın ve yerleşik yaşamın olmayışından kaynaklanır. İstanbul'dan gelirken ilk kez olgun meyve ile karşılaşılan ve bu yüzden "taze hurmaların yeri" anlamında Taze Hurmalı diye anılan küçük kasabanın kuzeyine kadar olan bölgede yetiştirilir. Bu yerin batısından Akdeniz'e kadar bir hat çekilse sanıyorum meyve veren hurma ağaçlarının da sınırını göstermiş olurdu. Meyvesiz hurma ağaçları bu hattın kuzeyinde İtalya ve Dalmaçya'nın güneyinde, Küçük Asya'nın güney sahillerindeki alanları kaplarlardı. Bugün olduğu gibi eskiden de ticari bir kalem olarak Babil ovalarından büyük miktarlarda hurma ihraç edildiği, Herodot'un baş yük olarak bahsettiği Ermenistan'dan Babil'e sallarla gelen hurmanın meyvesinden çıkarılmış öz suyundan ya da hurma şarabından da anlaşılabilir. Ayrıca Tahay ulusu tarafından Mısır'a getirilen vergi malları arasında hurma şarabının da Karnak İstatistiksel Tablet'ine dahil edilmiş olduğunu biliyoruz.

Ovalardan birden bire mağrur dağlar yükseldiği için Asur iklimi de değişik sıcaklıklarla belirlenir. Toprak kendiliğinden çok verimli olduğundan, ürünleri de çeşitli olduğu gibi aynı zamanda boldur. Nehir sularıyla sulanan düzlükler sıcak kuşaklarda görülen bir sıcakla yarışacak kadar kızgın bir ateşle kavrulurlar.

35 Herodot I ıc 193

Ozanların adlarını duyurduğu güzel kokulu bitkiler, her türlü hububat ve mısırdan başka bol bol biten pamuk ve keten, çivit, afyon, şeker kamışı[36] bu bölgede yetişir. Dağların daha serin iklimli yerlerinde dut ağacı ipek böceklerini[37] besler, binbir çeşit meyve ağacı tüm vadileri yeşile boğar. Herodot Asurluların incir, üzüm ve zeytin yetiştirmediğini söylerken ovalarda yaşayanları kastediyor olmalıydı. Üzüm bağları kabartmalarda resmedilmiştir. Asurluların yalnızca bu ürünlerin sağladığı lükslere değil aynı zamanda bu ağaçların kendilerine de sahip olduklarını, ülkesini Yahudilere "mısır ve şarap diyarı, ekmek ve asma diyarı, zeytin-yağı ve bal diyarı" diye tanıtan kendi generalleri Rabşakeden öğreniyoruz.[38] Tahay'dan ve Naharayna'dan Mısır'a getirilen vergi malları içinde mısır, ekmek, hurma şarabı, şarap, bal, günlük ve kurutulmuş hurma en başta gelenlerdir.[39]

Eski Asurluların evcil hayvanları büyük olasılıkla bugün de ülkede olan hayvanlardı. Anıtlarda, koyun, keçi, öküz, at, katır ve deve görülür. Nimrud höyüğünün merkezinde bulunan bir kabartmada bir çadırın yanında duran görünüşe göre bir köpek figürü vardı ama kabartma çok fazla hasarlıydı. Bu yararlı evcil hayvanın, av sahneleri Horsabad duvarlarında güzel bir şekilde yansıtıldığı halde başka bir gösterimine hiç rastlamadım. Herodot'a göre,[40] Pers istilası süresince valinin kullanması için Babil ilinde beslenen köpek sayısı o kadar çoktu ki dört şehir onları beslemek için vergiden muaf tutuluyordu. Eşekleri,[41] Herodot ülkedeki evcil hayvanların arasına, Ksonophon da yabaniler arasına soktuğu halde kabartmalarda görünmez. Koyuncuk kabartmalarında görülen katırlar zaptedilen bir ulusa ait olmalıdır; tutsakların geçit töreninde kadınlar onların üzerine binmiş olarak ve ganimet taşırlarken resmedilmişlerdir. Gerçeğe uygun olarak ve atlardan kesinlikle ayırdedilebilecek ayrıntılarla çizilmişlerdi.

Kabartmalarda gösterilmiş koyunlar iki çeşittir. Bir tanesi geniş

36 Çivit ve afyon hâlâ Bağdat'ın güneyinde ekilmektedir Pers krallan zamanında Susayna'nın ırmak boylarını kaplayan şeker kamışlan artık görünmüyorlar ve bu bitki Fırat'ın doğusunda hiç ekilmiyor artık.

37 Pliny Asur'da üretilen mallar arasında özellikle ipekten söz eder (Eserler ii. c.25)

38 2. Krallar, 18. Bap. 32. Ayet.

39 Hiyeratik papirüste (Seçilmiş Papirüsler, 96. 15) kelime olarak ünlü nektara benzeyen nekfitaru ya da nekıftar ismiyle anılan bir içkinin Senkar veya Sincar'dan getirildiği söylenir. Bu içkinin yanında, diğer sıvılar ve kozmetiklenn de Arusa, Khrta, Amur Taçısa ve Naharayna'dan geldiğinden söz edilir

40 Kütüphane eserlen, i. c. 192 Köpek ara sıra sılındirlenn üzennde resmedilmiştir

41 Eşeklerin çektiği arabalardan İşaya'da söz edilir İşaya. 21 Bap. 7 Ayet.

kuyruklu olan halen ülkede görülen koyundur. Diğerinin kuyruğu daha küçüktür. Bunlar da ganimetler arasında olduğu için Asurluların düşmanlarına aittiler ve Herodot'un hayran olduğu Arabistan koyunları olabilirlerdi. "Bir tanesinin kuyruğu üç kübitten az uzun değildi, eğer yürüseydiler kuyruk mutlaka yaralanırdı. O yüzden çobanlar onu taşımak için küçük bir araba yapmışlardı. Diğeri kuyruğunun genişliği bir kübit olan koyundu.[42]

Keçilerin uzun, kıvrık boynuzları vardır. Öküzler iki çeşittir; bir tanesinin boynuzları başının arkasına doğru kıvrılır, diğerininki öne doğru çıkar. Bu fark manda ve bilinen öküzü ayırdetmek için kullanılmış olabilir. Asur atlarından daha önce söz etmiştim. Devenin biçimi bir dereceye kadar abartıldığı halde gerçeğe uygun olarak çizilmiştir. Dikilitaşta iki hörgüçlü ya da Bactrian devesi resmedilmiştir ama bunun uzaktan geldiği, Asur ülkesine ait olmadığı açıktır. Önceden de görüldüğü gibi Asurluların boyunduruk altına aldığı bir ulus savaşlarda tek hörgüçlü deveye biniyordu. Yine bir kadının deve üzerine binmiş bir tasvirine rastlandığı için, devenin daha çok bir yük hayvanı olarak kullanıldığı sonucunu çıkarabiliriz. Vergi malı olarak götürüldüğünde, boyanmış yünden yapılmış süsler ve tasmalalar boynuna asılırdı.[43] Binildiği zaman modern Arapların[44] yaptıkları gibi, devenin başına bir at başlığı veya basit bir yular geçirilmiş görünüyordu.

Kabartmalarda görünen vahşi hayvanlar ya Asur'un kendi hayvanları veya yabancı ülkelerindi. Kendisine ait olanlar arasında; aslan, vahşi boğa, geyik, gazel, dağ keçisi veyaban tavşanı sayılabilir.

Daha önce de söylediğim[45] gibi bugün de, Musul'un kuzeyine

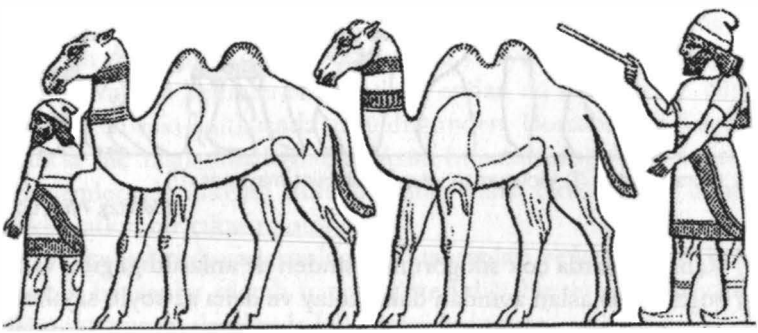
42 Eserler, iii c. 113. Bu geniş kuyruktan Levililer'de bahsediliyor. Bizim versiyonumuzda "sağrı" olarak çevrilmiştir. Koyun ovis laticaudia'dır (Gesenius, İbranice Sözlük.)

43 Buradaki develerin boynuna asılan süsler ve zincirlerden Hakimler 8. Bap. 21 ve 26. Ayetler'de de bahsedilir.

44 Eskiden Asur ve Kalde'de yaşayan halkların sürülerinin en büyük bölümünü develerin oluşturduğunun Tevrat'ta birçok kanıtı vardır (Tekvin, 24. Bap, 19. Ayet) Abraham'in develeri vardı. (Tekvin, 12 -16.) Yakub'un da. (Tekvin, 30-43) Yük hayvanları olarak kullanılırlardı. (Tekvin, 31-34, 1. Samuel 30-17) Aynca bugün olduğu gibi, posta işlerinde. (Ester, 8. Bap, 10 ve 14. Ayetler) Bu hızlı develer ayrı bir cins hayvan değillerdi, modern Arapların Hecin develeri gibi eğitilmiş bir tür olabilirdi. Arap çöllerinde kullanılan bu develere bindim, hızları ve dayanma güçlerine çok şaşırtıcıydı. Herodot bazı Hint kabilelerin tarafından kullanılan bu develerin at kadar hızlı olduğunu söylüyor (Eserler, iii v.102) Develerin bazan da arabalara koşulduğunu İşaya'dan (21-7) çıkarabilirsiniz. Mısır anıtlarında deveden ilk kez söz edilmesi 19 Hanedan zamanındadır Anıtlarda hiç resmedilmemiştir

45 287 sayfaya bak.

hatta Bağdat'ın yukarılarına kadar, Dicle'nin kıyılarında seyrek de olsa aslan bulunmaktadır. Aslanın ülkenin asıl sakinlerinden birisi olduğuna kuşku yoktur. En eski dönemden beri aslan avı en soylu av olarak kabul görmüştür ve cennetlere ya da kralların saraylarının bahçelerine ait olan vahşi hayvanlar arasına dahil edilmiştir. Ninova anıtlarında bu güçlü hayvana karşı kralın kazandığı zaferlerin kayıtları, düşmanlarına karşı kazandıklarından daha

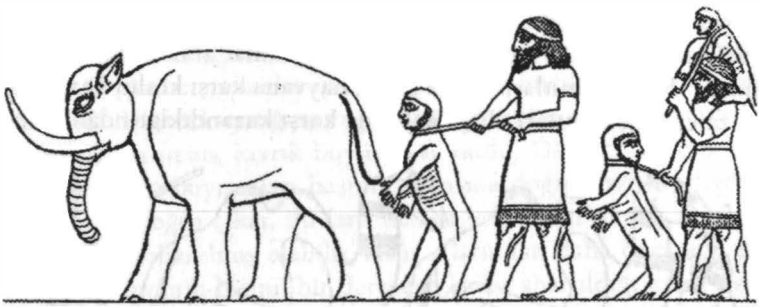
Bactrian ya da iki hörgüçlü deve. *(Dikilitaş, Nimrud)*

önemsiz değildi. Tarih de rivayet de Ninus ve Semiramis'in aslanla karşılaştıklarında gösterdikleri kahramanlıkları kutlamış, bu yiğitlikleri temsil eden resimler Babil saraylarını süslemişti. Asur heykeltıraş belli ki ustalığını göz alıcı biçimde sergileyebildiği bu konuları işlemekten büyük zevk alıyordu. Hayvanı çok dikkatle çalışmıştı; hatlarının çizimini büyük bir ustalıkla gerçekleştirirken,[46] aynı zamanda avcının ayağının dibinde üzerine saplanan oklarla ölürken ya da kendisine saldıranların üzerine kızgınlıka atlarken, hayvanın yüzünde beliren ifadeyi büyük bir canlılıkla yansıtmasını bilmişti.

Kabartmaların aslanı uzun ve gür bir yele ile resmedilir. Hâlâ ülkede yaşayan aslanların da bu soylu uzantıya sahip olup olmadığı kuşkuludur ama ben Karun kıyılarında bu yeleye sahip olan aslanlardan birden fazla gördüm. Asya aslanlarında heykeltıraşın da dikkatinden kaçmayan bir özellik vardı; kuyruğun ucundaki pençemsi tırnak. Bu tırnak eski doğa bilimcileri tarafından bilinmiyordu. Ondan ilk kez İlyada üzerine İskenderiyeli Didymus'un Yorumu'nda rastlanır. Modern zamanlarda da onun varlığı inkar

46 Heykeltıraşın aslanı resmetmekteki ustalığı özellikle British Museum'daki kabartmada gözlemlenmektedir. Asur kabartmalarında aslan Mısır'da olduğu gibi evcilleşmiş, kralı izlerken ya da ava alıştırılırken görünmez.

ediliyordu. Ancak birkaç yıldır bu tırnağın var olduğu kabul edilmektedir. Yine de hâlâ onun yalnızca tesadüfi bir fazlalık olduğuna, tüm aslan türlerinde görülmediğine inanılmaktadır.[47]

Fil. Ouran Outan (?) Hounuman veya küçük Hint maymunu (?)
(Dikilitaş, Nimrud)

Kabartmalarda çok sık görünmesinden de anlaşıldığı gibi, vahşi boğa avı da aslan avından daha kolay ve daha az soylu sayılmıyordu. Kral sık sık onunla çarpışırken görülür, savaşçılar da at sırtında ya da yaya olarak onu izlerken resmedilirdi. Devletin ileri gelenlerinin giydikleri giysilerde de hem av sahneleri hem de mitik veya sembolik anlamı olan desen grupları işlenmiştir. Önce heykeltıraşların boğalarının, kutsal kitaplarda güç ve vahşiliğin, kudretin ve iktidarın tipik bir örneği olarak zikredilen tekboynuzu ya da raimi temsil ettiğine inanma eğilimindeydim.[48] Ama kutsal kitapların tekboynuzu şimdilerde sanırım genellikle Mısır ve Arabistan'da yaşayan yaban antilobu veya oriksle özdeş tutulmaktadır. Florenceli Profesör Migliarini bana bir Mısır kabartmasında bu çeşit bir antilop figürünün üzerindeki hiyerogliflerde raim kelimesinin olduğunu söyledi. Profesör, Yahudilerin hem ismi buradan aldıklarını hem de oradaki hayvanla ilgili bilgilerden yararlanarak bu hayvanı türettiklerini tahmin ediyor. Nimrud kabartmalarının boğası Mezopotamya veya Asur'da yaşayan kesin olarak bir vahşi hayvandır. Onun bir Antilop olduğunu varsaymaya izin verecek kadar doğru bir biçimde çizilmiştir.

47 Hayvan Bilimi Kurumu Konseyi'nin 1832 yılı için yayımladığı rapor sayfa 146. Yüzbaşı W.Smee Guzerat'in Yelesiz aslanı üzerine yazdığı bir yazıda (Hayv. Bil. Kur cilt.1. Raporlar Sayfa 169) şuna işaret ediyor: "Aslanlarının en yaşlısının püskülü (kuyruğun) içinde İngiltere'ye varışından sonra kısa boynuzsu bir pençe veya tırnak oluştu. Bu Bay Woods'un tarif ettiğine şekil olarak benziyor ama benim aslanın tırnağı daha büyük."

48 Gesenius (Lex ın voce) vahşi boğanın anlamını şu kelimeye yüklüyor. **ראם** - monoceros, rhinoceros (gergedan ç) - ve Septuagint'in unicornis'i (tekboynuzu).

Muhtemelen uzun ve kıllı bir görünüm vermek için vücudu kaplayan küçük izlerle normal evcil öküzden ayırt edilmiştir. Tıpkı yalnızca iki ayaklı ve bir kulaklı olarak gösterilen atlar gibi o da tek bir boynuzla resmedilmiştir. Bunun nedeni Asur heykeltıraşının hayvanın her iki yüzünü göstermeyi denememiş olmasıdır.

Vahşi öküzden Tevrat'ta da bahsedildiği için[49] onun Asur'da veya ona komşu bir ülkede yaşayan bir hayvan olma ihtimali yüksektir. Bununla birlikte uzun zamandır bu bölgede hiç görülmemiş, belki de nesli tükenmiştir. Ksenophon'un zamanında bu hayvan eğer Mezopotamya ovalarında yaşıyor olsaydı, o bölgeye ait hayvanları betimlerken mutlaka ondan da bahsederdi. Nimrud'un en eski anıtlarında görüldüğünden, Horsabad ve Kuyuncuk'ta hiç rastlanmadığından, Asur İmparatorluğu'nun sonraki dönemlerinde ülkenin nüfusu artınca vahşi öküzün yok olması akla yatkın bir çıkarım olsa gerek.

Horsabad'ın duvarlarında yaban tavşanları ve kekliklerin avlanacak hayvanlar olarak içinde gösterildiği bir av sahnesi vardı. Her iki hayvan da ülkede hâlâ bolca bulunur.

Boğa, Gergedan, Çıkara ya da büyük Hint Antilobu (?) *(Dikilitaş, Nimrud)*

İbex ya da diğer adıyla yaban keçisi Kürdistan dağlarının bir sakinidir.[50] Geyik ormanlarda yaşar ve ovalar sayısız gazel sürüleriyle kaplıdır. Avrupalı doğa bilimciler daha yakın zamanlara kadar yalnızca birden fazla yaban koyunu türünü bilmezken on-

49 Tesniye. 14-5. Vahşi öküz Yahudilerin etlerini yiyebildikleri hayvanların arasına dahil edilmiştir ve İşaya 51-20'de "Bir ağ içinde vahşi boğa" şeklinde geçer İbranice kelime Targamus'ta "vahşi boğa" haline gelir. Vulgate'de "oryx" רְאֵם Bazıları hayvanın bir çeşit antilop olduğuna inanırlar (Gesenius, Lex. in voce)

50 Benim İbex olarak varsaydığım bu hayvanın gazel olma olasılığı da vardır

lar Asur dağlarının yükseklerini kendilerine yurt edinmişlerdir. Bu hayvanların birkaç türü kabartmalarda resmedilmiştir. Yaban keçisi, kanatlı figür tarafından götürüldüğü için belli ki kutsal bir hayvandı. Sık sık süs olarak da kullanılmıştır.[51] Kanatlı bir tanrının ya da papazın taşıdığı bir geyik parklarımızda yaşayan alageyik gibi benek benek yapılmıştı.

Asur kabartmalarında av sahnelerinin çok sık görünmesi avın halk tarafından düzenlendiği varsayımını güçlendirmektedir. Bir imparatorluğun kurucusu ve bir fatih aynı zamanda yaman bir avcıdır. Vahşi hayvanlarla karşılaştığı ölümcül maceralarda onun gözüpekliği, bilgeliği ve ustalığı çok sık olarak gösterilmiştir; uyruğuna ülkeden vahşi hayvanları temizlediğinde ya da düşmanlarını püskürttüğünde aynı yararı vermiş oluyordu. Asur İmparatorluğu'nun temelini atan Tevrat'ın Nimrud'u, "Tanrı'nın buyruğunda yaman bir avcı" idi. Asur krallarının en büyüğü, tarihin ve rivayetin Ninus'u düşmanlarına karşı kazandığı zaferlerle olduğu kadar, aslan ve leopar avıyla da ünlüydü. Asurlular gibi Babillilerin de av sahnelerini gösteren kabartmalarla saraylarının ve tapınaklarının duvarlarını süslediklerini gördük. Yine benzer konuların giysilerine işlemeler olarak sokulduğuna da tanık olduk.[52] Asurlular muhtemelen parkların ya da başka bir deyişle cennetlerin de yaratıcısıydılar. Bu parklar daha sonra Akamanış ve Sasanyan hanedanları zamanında çok görkemli, bahçeer haline getirildi.[53] Bu geniş alanlara kralın ve onunla birlikte ava katılma ayrıcalığı olanların eğlenebilmesi için hür türlü hayvan konulurdu. Aslanlar, kaplanlar, vahşi boğalar, antiloplar ve birçok çeşit kuş olurdu. Perslerin olduğu gibi Asurluların da gençleri büyük ihtimalle küçük yaşlarda avcılık eğitimi alırlardı. Ksenophon Kyros zamanında Perslerin yaptığı av seferlerinin ilginç betimlemelerini verir. Kral her biri ok-yay, sadak kılıç, kalkan ve iki kargı taşıyan -sanki savaşa gider gibi silahlanmış- muhafızlarının yarısını yanına alırdı. Bu, kralın tepeden tırnağa silahlı adamlarıyla birlikte avda resmedildiği, Nimrud kabartmalarında gösterilmiş olan Asur uygulamasından başka birşey değildi. Ksenophon'un

51 Bu cildin 446. sayfasına bak.

52 Ammianus Marcell. Eserler. c.6; Diodorus Siculus. Eserler.ii. Athen. Eserler .xii. c.9

53 Ksenophon, Cyrop. Eserler. i. c. 3. Quintus Curtius. Eserler. vii. ve viii. Bu cennetler yalnızca avlar veya eğlenceler için değil. türlü ağaçlar. bitkiler ve çiçekler yetiştirmek için de yapılmıştı. Yapay akarsularla sulanırlardı Persçe kelime (cennet) birçok dile geçmiştir ve insanın yaratılışından sonraki ilk mekanı ve sonsuz mutluluk içinde yaşayacağı yer olarak kullanılmıştır

da belirttiği gibi av,[54] savaşa ilişkin tüm denemelerin en güzel yapılacağı yerdi.

Dikilitaşın üzerinde daha önce de bahsettiğim gibi, uzak ülkelerden Asur kralına vergi malı olarak getirilmiş çeşitli hayvanların resmi vardır. İki hörgüçlü devenin varlığı onların Afrika'dan değil Doğu'dan geldiklerini kanıtlar. Bu hayvan bir Bactria veya Tatar kabileleri tarafından beslenen, bir step hayvanıdır. Araplar bu hayvanı bilmezler. Persiya'nın batısında, şu anda Suriye'nun

Bruh ya da büyük Hint maymunu (?) ve Wandero ya da yeleli maymun (?)
(Dikilitaş, Nimrud)

kuzeyinde yerleşmiş olan ve buraya göç ettiklerinde bu yük hayvanını kuzeydoğudan getirmiş olan birkaç Türkmen ailenin kullandıklarını saymazsak hemen hiç görünmez.

Aynı dikilitaşta görülen filin küçük kulaklı olması hayvanın Hindistan'dan geldiğini, Afrika türlerinden olmadığını gösteriyor.[55]

Mısır anıtlarında Hintli olmasa da Asyalı olan halklar[56] tarafından getirilen vergi malları arasında fil de görünür. Onlar da bunu büyük olasılıkla Doğu'dan almışlardı. Çünkü Hindistan'ın batısında, Asya'nın hiçbir bölümünde filin yerli olduğunun kaydına rastlanmamıştır. Perslerin ordusunda görüldüğü ve uzun zamandır Mezopotomya'nın zengin otlaklarında otlamış olabileceği halde, aslen büyük kralın Hindistan sömürgelerinden gelmişti. Eğer savaşlarda Asurlular tarafından kullanılmış olsaydı, hiç kuşku yok ki kabartmalarda yer almış olurdu.[57]

54 Cyrop. Eserler. i.c.2.

55 Elephas Indicus (Hint Fili)

56 Sir Gardner Wilkonson. Ancient Egyptians Cilt 5. Sayfa 176. Cilt I-5

57 Mısır anıtlarında fil bir yük hayvanı olarak görünmez. Onu yük taşımakta kullanmış olarak görünen tek Afrikalı ulus Kartacalılardı.

Dikilitaşta gergedanın görünmesi, onun yanında temsil edilmiş olan hayvanların da Hindistan kökenine işaret eden başka bir kanıttır. Gergedan birçok açıdan yanlış çizilmiştir. Heykeltıraş ona toynak vermiş, tıpkı kutsal boğanın yapay olarak kıvrımlandırılmış tüylerine benzer uzun bir yele kondurmuştur. Yine de hayvanın genel şekli, boynuzun durduğu yer onun Hint gergedanı[58] olduğunu kesin bir biçimde gösterir. Bu hayvanın diğer türleri muhtemelen Asur'da yoktu. Bu yüzden heykeltıraş onu çizerken ya önceki heykellerden yararlandı ya da onu görmüş olanların anlatımlarından yola çıkarak, yapıtını tamamladı. Bu bizlerin tanıştığı ilk gergedan çizimidir.

Gergedanın yanında yer alan diğer iki hayvandan birisi büyük ihtimalle Hint boğası, diğeri de bir çeşit antiloptu. Boğanın boynunda püsküllerle süslenmiş bir tasma vardı. Kutsal bir havyan olabilirdi. Antiloba gelince, büyüklüğüne ve boynuzlarının biçimine bakılırsa, Hint Çikara'sı[59] olma ihtimali vardı. Bununla birlikte bacaklarının kalınlığı bir vahşi keçi türünü de akla getirmiyor değildi.

Heykeltıraş dört çeşit maymun türünü açık olarak göstermiştir. 534. sayfadaki resimde kuyruksuz büyük bir maymunu iple tutan bir adam görünüyor. Eğer bu Hindistan'a ait bir maymunsa yalnızca orangutan olabilirdi. Böyle ayırdedici özelliği olan başka bir maymun türü Hindistan'da yoktur.[60] Peşinden gelen diğer adam biri arka ayakları üzerinde dikilmiş, diğeri omuza tünemiş iki maymunla görünür. Bu maymunlar Hintlilerin bir dereceye kadar dini saygı gösterdikleri ve evcilleştirdikleri hounuman[61] maymunu olabilirler. Maymunlar Nimrud'un kuzeybatı sarayındaki büyük kabartmalarda[62] resmedilmiş türlerle aynı görünüyorlar. Kabartmalarda belki uzun tüyleri vurgulamak için beneklendirme yapılmıştı.

Ayrı bir grupta (sayfa 537'deki resim) kuvvetleri ve vahşilikleri vücutlarına dolanmış, sahipleri tarafından tutulan kalın zincirlerle vurgulanmış iki maymun veya ape vardır. Birincisi pençesini ağzına doğru kaldırmıştır. Boncuklardan yapılmış bir tasma

58 Rhinoceros unicornis (gergedan).

59 Antelope Bennetti. Bir zamanlar bunun Hint Yarımadası'nda yaşayan nylgau olduğunu tahmin ediyordum.

60 Sanıyorum kuyruğu olmayan başka bir maymun türü de Afrika Şempanzesi'dir.

61 Simia Entellus

62 Cilt I. Sayfa 103'e bak.

Bu kabartma "Ninova Anıtları" isimli eserime de alınacaktır

görünür boynunda. Bu maymun Hindistan maymun ailesinin en büyüğü olan bruh[63] olabilir. Şeklen de ona hiç benzemez değildir. Kabartmada insandan daha büyük görünür ama muhtemelen bu heykeltıraşın abartısından kaynaklanır. Diğer maymun daha öncekilerin hepsinden, omuzlarına dökülen ve başında yükselen bir başlık veya yele ile ayrılır. Bu özelliğinden onun wandero ya da Hindistan'ın yeleli apesi[64] olduğunu düşünebiliriz.

Şimdiye kadar bulunan Asur kabartmalarında resmedilmiş olan kuşlar, kartal veya akbaba, devekuşu, keklik ve çok geleneksel biçimde çizildiği için türlerine ilişkin bir tahmin yapılamayan boyut olarak daha küçük olan birkaç kuştur.

Akbaba veya kartal -çünkü bu kuş hangisi olduğuna karar verilecek kadar doğru resmedilmemiştir- sık sık savaşlarda ve zaferi anlatan geçit törenlerinde zaptedenlerin başlarının üzerinde görülür. Bu büyük bir ihtimalle tipik bir başarı anlamına geliyordu. Aynı kuş, ölülerle beslenirken, barsaklarla uçarken de resmedilmiştir.[65]

Devekuşu yalnızca Nimrud'daki en eski saray kabartmalarında resmedilmiş figürlerin giysilerinde bir süs olarak bulunmuştu. Sembolik ağaçla birlikte göründüğünden ve sık sık Babil ve Asur silindirlerinde de göze çarptığından onun kutsal bir kuş olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Deniz ve ırmak sahnelerinde balıklar ve deniz kabukluları da boy gösterir ama biçimleri çok gelenekseldir. Onların ayrı türler olduklarını belirtecek hiçbir özellik gösterilmemiştir.[66] Irmaklarda yengeçler, yılan balıkları (veya su yılanları) ve küçük kaplumbağalar da görülür. Heykeltıraş denizi göstermek istediğinde, bu balıkları daha büyük çalışır veyalnızca tuzlu suda yaşayan deniz yıldızı gibi hayvanları da kabartmaya eklerdi. Bir çeşit timsah da deniz sahnelerine alınmıştır.[67]

Asmalar, hurma ve çam dışında Asur kabartmalarında temsil edilen ağaçların da biçimleri gelenekseldir. Heykeltıraş sadece, kaydedilen olayların, doğal açıdan nasıl bir ülkede geçtiğini gös-

63 Simia Nemestrinus.

64 Simia Silenus.

65 Sayfa 475'taki resme bak.

66 Sayfa 431 ve 511'deki resimlere bak.

67 Hiyeratik papirüste Puharuta veya Fırat'tan Mısır'a getirilen bazı kesin balık türlerinden bahsedilir (Seçilmiş Papirüsler, 75, 1.7.) Yine, muhteşem sular diyarı Mezopotamya'dan gelen "Rura" denen başka bir balık veya balıktan yapılan birşeyden de söz edilir (Aynı eserde: 96, 1.7) Aynı Papirüste Senkar ya da Sincar'dan gelen iyi sığırdan ve atlardan (htar) da bahsedilir (98, 1 8)

termek için bu ağaçları kabartmalara almıştır. Genel olarak, Asur sanatçı ana olayı olduğu kadar ikincil olayı da yansıtırken ayrıntılara önem verme konusunda Mısırlı meslektaşı kadar dikkatli görünmemektedir.

YEDİNCİ BÖLÜM

ASURLULARIN DİNİ•İLK VE SON DÖNEMLER ARASINDAKİ FARK•SABANİZM VE GÖKSEL NESNELERE TAPMA•ASUR VE PERS ATEŞE TAPMA SİSTEMİNİN ÖZDEŞLİĞİ•KELDANİLER• KABARTMALARDAKİ DİNSEL AMBLEMLER•DAİRE İÇİNDE KANATLI FİGÜR•BAAL VEYA BELUS•HERA, VENÜS YA DA ASTARTE•RHEA•NİSROK VEYA KARTAL BAŞLI TANRI•GRİFİN•KANATLI BOĞALAR VE ASLANLAR•SFENKS•MİTOLOJİK FİGÜRLER•HEZEKİEL'İN SEMBOLİK FİGÜRLERİ• OANNES YA DA BALIKADAM•ATEŞE TAPMA•MECUSİLER• ÇİÇEKLER VE KUTSAL AMBLEMLER•DİNİN TOPLUM VE BİREY ÜZERİNE ETKİSİ•ÖLÜ GÖMME BİÇİMİ•NİNUS'UN MEZARI•SARDANAPALUS'UN MEZARI VE ÖLÜMÜ•SONUÇ

Asurluların ibadetinin ayrıntılı olarak araştırılması bu kitabın amacını aşardı. Ben burada yalnızca, yeni bulunan anıtlarla onların din sistemlerinin ne kadarının ortaya çıkarıldığından söz edecek ve bulguların bize sağladığı bilgi iyice özümsendiği zaman konuyu nasıl aydınlatacağına değineceğim. Daha önce anımsadığınız gibi bir iki yerde, ilk Asurlular ile sonuncuların dini arasında kesin bir fark izlenebildiğinden bahsetmiştim. Muhtemelen önce saf olan dinleri giderek bozulmaya başladı ve kimi çarpıklıklar onların tanrı bilimlerine girdi. Dinleri kaynağında, göksel cisimlerin yüce varlığın sıfatlarının ve gücünün tek simgesi olarak kabul edildiği ve tapınıldığı saf bir Sabanizmdi. Bu ilkel tapınma biçiminin çok eski olduğuna, Asur ovalarında yaşayanların bunu yarattığına ilişkin birçok kanıt vardır. Bu konuda kutsal ve kutsal olmayan tarihin birleşik tanıklığına sahibiz. Mısırlıların dini sistemlerinden[1] de önce geldiğinden en eski dinsel sistem olduğuna inanılmaktadır.

1 Ægyptiis vero antiquores esse mafos Anstoteles auctor est in primo de philiosophia libro" (Theopomp. Frag.) Iamblichus de Myst. sayfa 3. Gale basımı. **ὑμεῖς οὖν τὰ μὲν Ἀσσυρίων πάτρια** bazı el yazmalarında **πρώτα) δόγματα παραδώσομεν σοι μετὰ ἀλη** dinsel ilkeleri ile Mısırlıların ilkelerinin birçoğunun aynı olduğu Porphyry ve Clemens tarafından belirtilmiştir (Bak Gale, adı geçen yer, sayfa 185) Bu konu üzerine yapılmış aşağıdaki incelemeleri Bay Birch'e borçluyum:

"Kaldelilerin ve insan-hayvan biçimlerinin birleşmesinde oluşmuş Panteonları ile ilk Asur-

İlk anıtlarda, Sabanizmden bir bozulma olarak ortaya çıkan ateşe tapmanın hiçbir izine rastlamayız ama Kuyuncuk ve Horsabad kabartmalarında aynı döneme ait birçok silindirin üstünde ateşe tapmanın Asur'da giderek yayıldığının birçok kanıtına sahibiz. Şu an için Asurluların uyguladıkları en eski Sabanizmi yansıtmaya yetecek bilgiye sahip olmasak bile, sanırım daha sonraki döneme ait olan Sabanizmi -içeriğini ve özelliğini- belli bir doğrulukla değerlendirebiliriz. Silindirlerin üzerinde yer alan ve Horsabad-Kuyuncuk'ta gösterilen dinsel törenler ve semboller Perslerin en eski anıtlarının üzerinde olanlarla tamamen özdeştir. Aynı zamanda Persepolis heykelleri içerdiği mitsel karakterler bakımından her açıdan Asurdakilere benzer. Tanrısallık fikrine vücut vermede, kutsal konuları yansıtmada aynı biçimleri ve grupları görürüz. İlk çağlarda din ve sanat arasında çok yakın bir ilişki olduğu akılda tutulduğu zaman Persler[2] gibi bir ulusun, onlardan ayrı düşünülemeyecek asıl anlamlar olmaksızın yalnızca biçimleri Asurlulardan ödünç aldığı düşüncesi olanaksız birşey olarak ortaya çıkacaktır. Genel kural olarak böyle birşeyin olmadığını varsaysak bile, Persepolis'te Perslerin dini sembolleri Asurlular'dan aldıklarını kanıtlamaya yetecek birçok somut kanıt vardır. Üstün Varlık'ın biçimi (daire içinde kanatlı figür) bilgelik ve kud-

lulann Sabanizminin Mısır ve Hindu dinine benzediği kuşku götürmez. Dinin astronomi ile olan ilişkisi Asur'da Mısır'da olduğundan çok daha çarpıcıdır. Mısır'daki sistem güneşçiyken (solar) Asur ibadeti çok daha yıldızcıdır (astral). Güneş ve ayın işlenmiş olduğu birçok Babil anıtı ve silindiri vardır ve yedi yıldız Büyük Ayı'dan daha çok Süreyya grubu şeklinde düzenlenmiştir. Ama Büyük Ayı gibi düzenlenenler de vardır. On iki burcu gösteren işaretler güneş, ay ve yedi yıldızla birlikte bir alan içine yerleştirilmiştir. Perslerin burç düzenlemelerini ve fikirlerini Kaldelilerden aldıklan kuşku götürmez bir gerçektir. Böylece 1- Pisces (Balıklar Burcu) için Balık (Cullimore, 19. 28. 88. 113. silindirlenn üzerinde) 2-Capricorn (Oğlak) Nebukadnezar'ın ismini Babil çiviyazılan ile taşıyan silindirin üzerindedir. (Aynı yer; 29.30. 32. Silindirler) 3-bir kadın Virgo (Bakire, Sünbüle burcu) (Başak) (Aynı yer. 50. 94. 117.91.) 4-İki adam-Gemini (İkizler) (Aynı yer; 65. 70. 94.)_6-Boğa-Taurus (Boğa burcu) (Aynı yer. 91.92.106.156.) 7-Okçu-Sagittaryus (Yay Burcu) (Aynı yer. 107.) 8. Burç yoktur metinde.) 9-bir adam muhtelemen Aquarius (Kova burcu) (Aynı yer. 51. 52. 53. 57.) 11-Bir keçi. (Aynı yer 107 136. 95. 93. 112. 113.) 12-Bir aslan, Leo (Aslan burcu) Aynı yer (91. 94.) Bu silindirlerin üzennde görülen her sembolü burçlarla açıklamaya çalışmıyorum. Ama benim seçtiğim tüm işaretler asıl konunun geçtiği alana yerleştirilmiştir, asıl konu için zorunlu değillerdir ve asıl konuda görünen, astronomik anlamı olabilecek figürlerden daha küçük boyutta yapılmışlardır. Nimrud ve Orion takımyıldızının özdeşliği reddedilemez. Nimrud arkasındaki sekiz yıldızla birlikte görünen ve bir köpeğin üzennde duran tannlardan birisi olabilir. (Aynı yer, 157) Kanatlannın her bin bir yıldızla sonlanan dört kanatlı başka bir tann, yine oturduğu tahtın çevresindeki sekiz yıldız olan başka bir tann da görünüşe göre takımyıldızdır (Aynı yer, 153.) "Caillou de Michaud" isimli Babil kalıntısında bulunan garip hayvan biçimleri görünüşe göre burç işaretlenne bazı göndermeler yapar. Akrep de onlann arasındadır

2 Önceki bölümde Asur ve Persiya arasında sanat ile ortaya çıkanlan bağlantı sanıyorum. Perslenn mitlennin ve sembollennin kökenini kanıtlamaya yetiyor

retin tipleri, her iki halkın anıtlarında da birbirine çok benzer. Bundan başka Herodot'un tanıklığı da bizi aynı sonuca götürüyor: "Persler, güneşe, aya, toprağa, ateşe, suya ve rüzgara taparlar. Bunlar onların asıl tanrıları olarak nitelendirilebilir. Daha sonra Asurlular ve Arapların yaptığı gibi bu sayıya Uranya'yı (Venüs) eklediler." Bu ifadeden Venüs'e tapmanın her iki halk tarafından tamamen aynı olan bir sisteme[3] eklendiğini çıkarabiliriz.

Asur ve Pers dini sisteminin aynı olduğu Zerdüşt'ün ne zaman yaşadığına ve doğumuna ilişkin var olan belirsizlikle de kanıtlanmış görünüyor. En iyi otoritelere göre O öğretilerini Persiya'ya ve Orta Asya'ya yaymış bir Keldani[4] idi. Perslerin kendileri, ırklarının yaratıcısı Perseus'un[5] bir Asurlu olduğunu söyledikleri zaman kendi dinlerinin Asur kökünü kabul etmiş olabilirlerdi.

Keldani tanrıbiliminin kökeni öteden beri şair ve filozofun en sevdiği konu olmuştur. Neredeyse üzerinden hiç bulut geçmediği için gölge altında kalmayan, tek bir yükselti olmadığı için olabildiğince uzanan Asur ovaları, tanrının görünüşleri olarak göksel cisimleri kabul eden ve onlara doğaüstü güçler atfeden bir sistemin doğabileceği en uygun yer olarak görüldü. Dönemsel devinimlerindeki kusursuzluk, parlak olmaları ve hatta fiziki dünya üzerine olan etkileri filozofun ve papazın çalışma konuları arasına girmeden çok önce Keldani çobanının çok yakından bildiği

3 Bu gerçekler Heeren ve diğer Alman yazarların, Persepolis Devletinin kökenini Bactria ve merkezi Asya'da araştırmalarının gereksiz birşey olduğunu kanıtlıyor. Uzun zamandır Almanya'da süregelen büyük bir spekülasyon vardır: Bütün dini sistemlerin kaynağını Asya kıtasının büyük platosuna götürmek. Bu teoriye göre dini sistem oradan daha aşağıdaki ülkelere, Persiya'ya ve komşularına yayıldı. Ama Persiya daha yalnızca bir eyaletken onun ismi eski uygar ülkelerin arasında görünmeden çok önce Asurluların dini sistemi mükemmel bir hale gelmekle kalmamış, çürümeye başlamıştı. Sembolleri ve mitleri Persepolis duvarlarına geçmeden çok önce Asur İmparatorluğu varlığını sonlandırmış bulunuyordu.

4 Zerdüşt'ün ülkesi, doğum tarihi, ilkelerinin içeriği, ona atfedilen gerçeklik eski tarihin en çok tartışılan konuları arasındadır. Eğer bu konu hakkındaki birbirini tutmaz çelişkileri çözmek istiyorsak, daha fazla değilse, aynı isme sahip en az iki kişinin olduğunu varsaymalıyız. Bazılarına göre Zerdüşt, Ninus ve Semiramis zamanında yaşamış Bactria kralıydı. Cephalion ve Horoneli Musa onun Semiramis'le aynı gün doğduğunu iddia ediyorlar. Kimilen Danus Hystaspes'in saltanatı zamanında onu vaiz yaparken, Pliny onun doğumunu Musa'nınkinden binlerce yıl öncesine götürüyor. Suidas'a göre O bir Keldanıydı. Ateşe tapmanın Zerdüşt'le birlikte ortaya çıkmadığı, belki eski yazarların üzerinde anlaştıkları bir konu olarak yorumlanabilir. Apollonius'tan bir parçaya göre, "Ninus, Asurlulara ateşe tapmayı öğretti. (69. Müller Basım.) Marcellinus da aynı fikirdedir (1 23) "Cujus scientiæ seculis prisciis multa ex Chaldæorum arcanis Bactrianus addidit Zoroastris."

5 Herodot. I vi. c. 54. Bazı rivayetler bu Perseus'u insanlara yıldızlar biliminin öğreten büyük bir gökbilimci yaparlar. Lycophron'un 18. dizesinde bir yorumcu Preseus'un güneş olduğunu söylüyor. Bazılarına göre O Belus'un kızı Astarte ile evlendi. Tüm bu rivayetler Asur kökenine işaret ediyor.

şeylerdi. Geceleyin koyunlarını beklerken yıldızların ufuk çizgisinin üzerinde doğduklarını gördü, onları birbirinden ayırdetmeyi öğrendi ve bildiği varlıkların isimlerini onlara verdi. Eğer Tanrı'nın sıfatlarının belirlenmesi gerektiyse, eğer insanın sınırlı kavrama yeteneği, soyut haldeyken anlayamayacağı fikirleri yansıtmak için somut sembollere gereksinim duyduysa bunun için, her zaman kendilerini gökyüzünde gösterdiği halde hareketleri ve etkileri gizlere bürünmüş o parlak ışıklardan daha uygun nesneler bulunamazdı. Bu tapınmadan ulusal astronomi sistemine geçiş doğaldır artık. Göksel nesnelere kutsal nitelikler veren ilk halk olduğu için Keldanilerin[6] en yüce bilimlerin de ilk geliştiricileri olmaları şaşırtıcı değildir. Göksel nesnelerin eşdevirli devinimleri büyük ihtimalle dini görevleri yerine getirirken ortaya çıkan sabit gözlemlerle doğrulandı. Nedenleri araştırıldı, zamanla hareketleri hesaplandı ve kestirildi. Çok eski bir dönemde Asurlu papazlar göksel olaylar aracılığıyla tarih hesaplayabiliyorlar ve bun-

6 "Principio Assyrii, propter planitiem magnitudinemque regionum quos incolebant, cum coelum ex omni parte patens et apertum iteurentur, trajectiones motusque stellarum observavaerunt." (Cicero de. Divin. I.i.) Modern şairlerimizin en büyüğü bu Keldani yıldıza tapma sisteminin felsefesini ve düşüncesini nefis bir biçimde böyle yansıtmıştı:

"Kuş uçmaz kervan geçmez tarlalarda, dizili Keldani Çobanları
Üzerlerinde bulutsuz bir gökyüzü çukuru
Sonu gelmez sonsuzluk denizi gibi açılmış kolları
Kutupyıldızına baktılar bir rehber olsun diye,
Çünkü yönlerinin koruyucusu, hiç kırpmazdı gözünü
Ölümüne saydıkları beş gezegene
Uyuklayan sürülerinin arasından baktılar
Dolanmaya başladılar gözleri ışıldayan Merkürler
Her zamanki yollarında,
Tanrı'nın emirleri ve dilekleri,
Ve onların yüzleri geleceğin puslu işlerini
İnsana anlamlı kıldı.
O çobanlar oradan oraya geçen
Zahiri dünyamızla batını arasında görünen
Yıldızları bellediler
Onun görünmez eşleri
Buldular burçları diğer dünyada
Yaşayanlara değil
Ölülere göründüler
Ölüler ki
Kazalar ve kararların hep onlardan olduğu
Gökten gelen ulaklar gibi saydılar onları."

Keldaniler Pers-Babil İmparatorluğu'nun kesin yıkılışına kadar gökbilimciler olarak üstünlüklerini korudular. Eski Yunan'ın en parlak çağında Thales ve Pisagor'u, Babil düşerken de Eudoxus ve Aristo'yu eğittiler. Hıristiyan Çağı'nın ikinci yüzyılında Ptolemy hâlâ onların hesaplamalarına başvurmak zorundaydı. (Bu konuda yapılmış değerli gözlemler için Grote'nin Yunan Tarihi 3. Cilt 19. Bölümüne bakın.)

larla devletin kayıtları arasında bağ kurabiliyorlardı. İskender'in Babil'e girdiği zaman yüzyıllık[7] bir dönemi kapsayan astronomik hesaplamalarla doğrulanmış bir imparatorluk arşivinin kendisine sunulduğu söylenir. Callisthenes akrabası ve arkadaşı Aristo'ya 1900 yıllık göksel gözlemler gönderdi.[8] Keldanilerin gökbilimsel gözlemlerdeki ustalıklarına ilişkin elimizde olan bilgilerin çok abartıldığından haklı olarak kuşkulanabiliriz. Ama Nabunassar doğruluğu kesin bir astronomik gözlemle MÖ 745 yılını belirlediği için, onun zamanından çok önce papazların göksel olayları kestirme ve hesaplama bilimini yeterince bildikleri sonucunu çıkarabiliriz.

Kralın boynuna asılan kutsal semboller *(KB Sarayı, Nimrud)*

Şimdi, Asur anıtlarında bulunan dinsel amblemleri ve biçimleri açıklamaya çalışacağım. Kutsal semboller olarak göksel cisimlerin kullanılması en eski kabartmaların hepsinde çok sık görünmüştür. Kabartmalarda, dini törene katıldığı zaman kralın boynuna asılan bir kolyede güneş, ay ve yıldız figürleri görüyoruz. Bu amblemlere kanatlı figürlerin giydiği boynuz kıvrımlı sarığın küçük bir modeli ile üçlü veya ikili mızrak[9] da eşlik eder

Kuyuncuk ve Horsabad anıtlarında bu sembolleri bulamadım ama Nimrud'un güneybatı sarayının duvarlarının içine yapılmış, dönemi kuşkulu bir kabartmanın üzerinde de görünürler.[10] En

7 Saçma bir söylentiye göre 470 bin yıl. (Diodorus Sic. I. ii. ve Cicero de Divin. I. ii.) Çeşitli eski yazarların Keldanilerin göksel gözlemlerinin içerdiği döneme ilişkin aşırı abartılmış sözler söylediklerini belirtmeme gerek yok sanırım.

8 Simplicius, Aristot. de Coelo, Sayfa 123.

9 Boynuz kıvrımlı sarık dışında bunların hepsinin Hindistan'in kutsal anıtlarında görünen sembollerle aynı olması çok çarpıcı birşeydir. Öyle ki kutsal boğa ile yan yana olduklarından onları Asur'a ait sanabilirdi insan. Sütunların üzerine yapılmış güneş, ay ve Siva üçlü mızrağı tapınaklara giden girişleri süsler. (Daniel'in Hindistan adlı eserinde resmi verilen Bangalore tapınağında olduğu gibi.) Bu özdeşlik bu eserin sınırları içinde değerlendirilemeyecek başka bir konudur.

10 Bay Ross'un Bavyan'in kaya tabletleri üzerine yazdığı rapora (sayfa 143) göre o kabartmalarda bu semboller görünmektedir. Güneş, ay ve yıldızlar tüm dönemlere ait silindirlerin üzerindeki ortak amblemlerdir. Persler tarafından da kabul edilmişler, Sasanyan dönemine ait paraların ve kıymetli taşların üzerinde yer almışlar. Perslerden Araplara geçmişlerdir. Türklerin resmi terfi armaları hâlâ bu sembolleri içerir. Asur ve Babil silindirlerin üzerinde görülen bu birçok figür ve sembol açıkça bir mitolojik sistemi işaret eder ama onların ayrıntılı olarak incelenmesi beni bu kitabın içeriğine uymayacak başka bir bilimsel araştırmaya götüreceğinden bu kadarla sınırlı tuttum.

eski yapıda, özellikle savaş arabalarında süs olarak kullanılmışlardır. Büyük olasılıkla yedi büyük göksel cismi temsil eden yedi diskle birlikte görünürlerdi. Yedi sayısı Sabanizmde çok yaygındır. Aynı şekilde Süreyya da yedi yıldızdan oluşur.[11]

Tanrı amblemleri *(KB Sarayı, Nimrud)*

Dikkat edeceğiniz gibi, Nimrud'un en eski kabartmalarında tanrı sembolünün önünde yalnızca kral tapınırken görünürdü. Bu tanrı figürü daire içine alınmış, Pers anıtlarındaki Hürmüz'e benzeyen bir kuşun kanatları ve kuyruğundan oluşuyordu. Kartal başlı figürler ve diğer mitolojik biçimler de olmasına rağmen bunlar hiçbir durumda tapınma nesneleri olarak görünmezler. Kral genellikle daire içindeki bu figürün altında, diz çökmüş ya da ayakta, bir elini dua eder ya da taparmış[12] gibi kaldırmış vaziyette resmedilir. Kutsal ağaç kralın önünde resmedilir ama bunun yalnızca bir tip olduğu düşünülebilir. Aynı sembol, kral savaştayken ya da zafer kazandıktan sonra yaptığı geçit töreninde onun üzerinde görülür. Daha düşük rütbeli bir kişinin üzerinde kutsal ağaç asla görünmez ama mutlaka ulusunu temsil eden kralı korumak için başının üzerinde

11 Sayfa 208'e bak. Yedi yıldızdan Amos 5-8 ve Eyüp 9-9 38-31'de söz edilir. Bu sonuncu da bizdeki versiyonda Süreyya olarak geçer. Süreyya sayı olarak altı yıldızdan oluşur, yedi yıldızların Arcturus olması gerekir

12 Kanatlı figürün altında iki kral diz çökmüş ya da ayakta resmedilmiştir ama bunların aynı kralın temsillen mi yoksa ülkenin yönetimini birlikte götüren baba ve oğul krallara mı ait olduğuna ya da bunların bir anlaşma yapmış iki dost kral mı olduklarına karar veremedim. Bu iki figür her açıdan aynıdır O yüzden bunların aynı krala ait olduğu ağır basıyor bence

resmedilir. Savaşta kralın üzerinde gösterildiği zaman kutsal figür Asurluların düşmanlarına başı üç çatallı olan bir ok atar. Eğer bir zaferi temsil ederse, yaptığı hareketler tıpkı kralınkilere benzer; sağ elini havaya kaldırır, sol elinde gerilmemiş bir yay tutar. Eğer dini bir töreni anlatan kabartmaların üzerindeyse ya bir yüzük taşır ya da ileriye doğru uzattığı sağ elini kaldırır. Bu amblem her zaman daire içinde kanatlı figür olarak karşımıza çıkmaz, kimi zaman kanatlı bir küre, teker ya da bazan düz bazan da çiçek yaprakları ile süslü disk biçiminde de varsayılır. Bu son biçimde Mısır'ın kanatlı küresine olan benzerliği göz ardı edilmemelidir.[13]

Bu ünlü sembol (kanatlı küre) Yüce Varlık'ın simgesi olarak Akamanış Hanedanı dönemindeki Pers anıtlarında ve Persopolis'in duvarlarında hep görülür. Ayrıca Pterium kabartmalarında da göze çarpar ve bu kaya tabletlerin kökeninde yatan Asur ya da Pers etkisiyle Küçük Asya[14] üzerindeki Asur etkisine ek kanıtlar sağlar.

Kanatlı daire (Pterium)

Nimrud heykellerinde bu figüre her zaman en güzel pozisyonun verilmesinden ve Pers anıtlarında Hürmüz'ün bir tasviri olarak görünmesinden Asurluların arasında da onun yüce tanrının bir gösterimi olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bu tanrının hangi isimle anıldığına karar vermek için, yazıtların içeriğine ilişkin şu anda elimizde olan bilgiden çok daha fazlasına gereksinimimiz var. Yine de bunun Baal ya da neredeyse Sami (Süryani-Arap) dillerini konuşan bütün ulusların arasında tapılan bu en büyük tanrının değişmiş bir ismi olduğu varsayılabilir.[15] Çok eski zaman-

13 Bu 20. Hanedan zamanına kadar giden Mısır tabletlerinin sılmelerinde bulunan sembole benzeyen ve Mısır'la en yakın ilişkiyi gösteren amblemlerden birisidir. Mısır'daki sembol, kanatlı scarab, kırmızı bir güneş diski ve asılmış iki uræıden oluşan bir güneşti. "Hut" olarak adlandırılırdı. (Koptça Atfoo veya Edfoo'nun ismi, Apollinopolis magna) Bay Lajard, önceden de söz ettiğim gibi Asur amblemlerinden Mısır anlamları çıkarmaya uğraşıyor. (Croix Ansee, üzerine gözlemler. Mem. de l'Acad. cilt 17) Daire içindeki kanatlı figür mü yoksa kanatlı küre mi ya da yalnız güneş mi orijinal biçimdi buna karar veremedim. Bay Lajard' a göre Asur Venüsü, Mylitta ile birleştiğini göstermek için Baal'ın resmi de zamanın sınırsızlığını ya da sonsuzluğu vurgulamak için güvercin kuyruğu ve kanatları ile çevrelenmiştir Böylece bir üçleme ortaya çıkar.

14 Bay Scharf, Ksantıon Anıtları'ndakı harpılerin oval biçımlerinde kanatlı küre ile bazı bağlantılarını izini sürmektedir Kanatlı küre ile Perslerin bu figürleri arasında kimi benzerlikler vardır. (Eskı Lıkya Anıtları'nda Görülen Heykeller'in Özellıklerı Uzenne Gözlemler G. Scharf, Junıor, sayfa 12)

15 Yüce Varlık olarak Baal, Sabanizmde en kutsal tezahür olan güneşle özdeşti. Bu yüzden

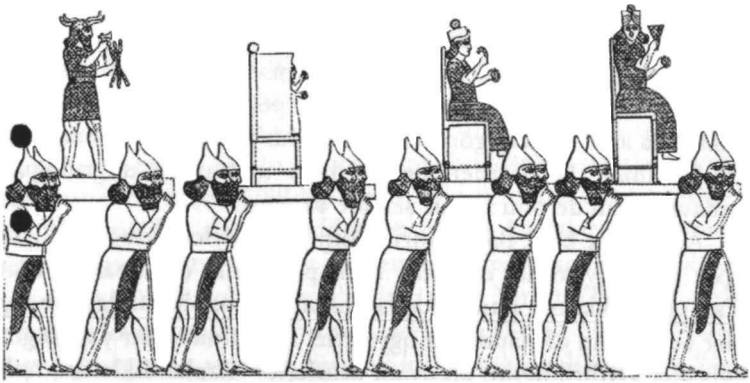
dan beri Doğu'da var olan bir adete göre yüce varlığın ismi erkeklere verilmiştir. Bu adet Dicle kıyılarından Herkül Sütunlarının ötesindeki Fenike sömürgelerine kadar yayılmıştı. Bu yüzden hem coğrafik yönden hem de var oldukları zaman bakımından aralarında kesin farklar olduğu halde Baal ismini Asurluların Saradanapalus'unda ya da Kartacalıların Hanibal'ında tanıyabiliyoruz. Bu bize iki ulusun dini sisteminin kaynaklarının aynı olduğunu gösteriyor. Yahudilerin de bildiği Baal aynı bölgeye komşu olan birçok ulusun tanrısının da ismidir. Birçok imla ve dil değişikliklerine karşın o ismi tanımakta zorluk çekmeyiz.

Bu Baal'den kendi tanrıları Zeus (ya da Jüpiter) ile karıştırılan Yunanlıların Belus'u geldi. Ama onun imparatorluğun kurucusunun babası mı yoksa bazılarının ileri sürdüğü gibi bizzat kendisi mi olduğu veya Yunan ilahiyatı içinde düşünülecek olursa en büyük tanrı mı olduğu konuları tartışmaya açıktır.[16]

Babil tapınaklarından elimize ulaşan betimlemeler benim bulduğum anıtlarda ortaya çıkan gerçekleri bir kez daha doğrulayıcı özelliklere sahip olduğundan çok ilginçtir. Diodorus Siculus'a göre Babil Büyük Tapınağında heykelleri dövülmüş altından yapılmış kendilerine tapınılan üç tanrı vardı; Belus (ya da Jüpiter) Hera ve Rhea. Belus ayakta "yürüme eylemi içinde" yapılmıştı. Oniki metre uzunluğundaki heykeli 1000 Babil Talenti ağırlığındaydı. Altından yapılmış bir koltuğa oturmuş olan Rhea'nın dizlerinin dibinde iki aslan, yanında da iri, gümüş yılanlar vardı. Hera ayakta dik duruyordu. Sağ elinde başından yakaldığı bir yılanı tutarken sol elinde kıymetli taşlarla süslü bir asa göze çarpıyordu. Bu tanrıların önünde gümüşten yapılmış bir masa duruyordu. Üzerinde her bir tanrı için bir tane olmak üzere üç altın kupa vardı.

Apollo ve Belus arasında ikisi de aynı sıfatlarla gösterildiği için mitolojik açıdan karıştırmalar olur Sançonyaton'a göre Fenikeliler "Ellerini güneşe doğru uzattılar. Çünkü onlar için yalnızca güneş Cennet'in Tanrısı idi. Ona Fenike dilinde cennetin tanrısı anlamına gelen Beelsamin diye seslenıyorlardı. Yunanlıların Zeus adını verdiği tanrıydı bu. (Cory'nin Parçaları) Lingua punica Bal Deus dicitur, apud Assyrios autem Bel dicitur quadam sacrorum ratione Saturnus et Sol." (Servius on Æneid, ı.733)

16 Castor'a göre Belus Asurluların kralıydı, öldükten sonra tanrı olarak sayıldı. (Cory'nin Parçaları sayfa 65) Daha sonra Perslerin Belus ve Ninus'un figürlerini en başta gelen dini semboller olarak kullanmaları dikkate değer birşeydir (Bak sayfa 490) Bu figürler ya tanrılar olarak görülüyor ya da bazılarının varsaydıkları gibi Asur ve Babil İmparatorluklarının üzerinde Pers kralının egemenliğini temsil ediyordu. "Ninus Thyraas'a egemen olduktan sonra ona Mars adını verdiler O çok kudretli ve savaşçı olduğu için Asurlular ona savaş tanrısı Mars ya da Belus ismini vererek tanrıları arasına koydular" (Antakyalı Jonh. Cramer. Anecdota Græca. Cilt 2. Sayfa 386)

Asur savaşçılarının geçit töreninde taşıdıklan tanrılar (*GB, Harabeleri, Nimrud*)

Nimrud güneybatı sarayı harabelerinde bulunan ve muhtemelen daha sonraki döneme ait bir Asur kabartmasında omuzlarının üzerinde dört ayrı tanrı taşıyan savaşçıların oluşturduğu bir geçit töreni görürüz. Bunların zapteden ulusun düzenlediği zafer yürüyüşünde zaptedilenlerden aldığı putlar mı olduğu yoksa kabartmaların, tıpkı Katolik ülkelerde Meryem'in ya da diğer azizlerin resim veya putlarının taşınmasına benzer bir biçimde tanrı heykellerinin taşındığı dinsel bir tören kutlamasını mı gösterdiği belli değildir. İsyancı Babillilere karşı düzenlenmiş bir seferi kaydetmiş olabilir. Diodorus'un betimlediği tanrılar kabartmalarda görülenlerle özdeş olabilirdi ama neredeyse tamamen aynı biçimler Maltay'daki kaya tabletlerin de -tamamı Asur anıtları- üzerinde olduğu için büyük bir ihtimalle Asurlulara aittiler. Bu iki şehrin, Ninova ve Babil'in tanrıları kuşku yoktu ki aynıydı.

Diodorus'un bahsettiği ilk tanrı Babillilerin Baal veya Belus dedikleri Jüpiter'dir.[17] Yürürken görüldüğünü söylüyor. Yorumcular bu betimlemeye, baş tanrının, tahtında otururken değil de başka türlü resmedilmiş olabileceğini kabul etmediklerinden karşı çıkmışlardır. Buna karşın, kabartma coğrafyacının dediklerini doğrular. Çünkü tanrı bir bacağı ileride sanki yürüyormuş gibi gösterilmiştir. Onun Baal'in ya da Babillilerin en büyük tanrısının figürü olduğu Jeremy'nin Mektubu'ndaki[18] bir bölümden de çıka-

17 Berseous ın Alex. Polyhıstor, apud Euseb. Chron. Eserler i. c. 2.

18 Bu mektubun, Babıl'e tutsak götürüldüklen zaman Yeremya Peygamber tarafından Yahudilere yazılmış olduğu varsayılmaktadır Peygamber mektubu, tanrılarını betimlediği Babillilerin putperestliğine karşı kendı ırkdaşlarını korumak, onların başına gelenlerden Yahudilen kurtarmak, aynı hatalara düşmelerını engellemek için bir uyarı nıyetı ile yazmıştı Yahudilerın bu mektubu gerçek olarak saydıkları 2. Macc 11-2. 3 Ayetlere göz atıldığında anlaşılır

rılabilir. "Şimdi gümüşten, altından ve ağaçtan yapılmış, omuzda taşınan tanrılar göreceksin. O, sanki bir ülkenin yargıcı imiş gibi bir asa tutar elinde, gücense de yine kimseyi öldüremez. Sağ elinde bir hançer ve balta da tutar" diyor peygamber.[19] Baal kabartmada da aynı şekilde görülür ve baltanın da işlenmiş olması tesadüf olamaz. Bu yüzden heykel hem mektubun doğruluğunu onaylar hem de onu iyi bir şekilde yansıtır.

Aynı belge bize, Babil tanrılarının nasıl şeyler olduğuna ilişkin çok ilginç ayrıntılar da verir. Tanrı putlarının çoğu zaman ağaçtan yapıldıklarını, altınla kaplandıklarını, bazı bölümlerinin işçiler tarafından cilalandığını öğreniriz. Başlarına taçlar yapıldığını, giysiler giydirildiğini, erguvani örtülerle[20] kaplandıklarını, önlerinde devamlı ateşler yakıldığını da aynı belgeden öğreniyoruz.

Bu bilgi Diodorus'un, Babil tapınaklarındaki heykellerin dövülmüş altından yapıldığı ya da o görünüşü verecek biçimde altın yaldızlarla kaplandığı iddiasını da doğrular görünüyor. Eğer Dura Ovasında Nebukadnezar'ın yaptırdığı altın heykelin[21] altmış kübit yükseklikte ve altı kübit genişliğinde olduğunu anımsarsak coğrafyacının putlara verdiği büyüklük oranlarının da abartılmış olduğu söylenemez.

Kabartmadaki figürün başında boynuzlar vardı ve Asur kabartmalarında çok sık görünen boynuz kıvrımlı sarık giyen tanrı ile ilişkili görünüyor olabilirdi ama bundan başka ortak bir özellikleri yoktu. Gerçekten de daha eski anıtlarda Yunanlıların betimledikleri Belus'a karşılık gelen hiçbir figür yoktur. Bu kabartma daha eski biçimler bozulmaya uğradığı, Sabanizmin saf biçimlerine kaba putperestlik girmeye başladığı bir zamana ait olabilir.[22]

Diodorus'un bahsettiği ikinci ilah Hera ile Astarta, Mylitta veya Venüs'ün aynı olduğunu anlamakta güçlük çekmiyoruz. Bu tanrıçaya tapınış kutsal kitapların ve eski yazarların birleşik tanıklığına göre tüm Sami kökenli ulusların özellikle de Asurlula-

İşaya 46-6. 7 Ayetlerle kıyasla. "Çuvaldan bolca altın çıkanırlar, gümüşü terazide tartarlar, bir kuyumcu tutarlar ve ona bir tanrı yaptırırlar. Yere kapanırlar ve ona taparlar. Onu omuzlarda taşırlar götürürler ve yenne yerleştirirler"

1925 Sayfa 391'e bak.

20 Yeremya 10-9 ile kıyasla. Tarşıştan dövülmüş gümüş levhalar ve Ufaz'dan altın getirilir, üstadın ve kuyumcu ellenn işidir, lacivert ve erguvan onlann giysilendir, hepsi hünerli ellenn ışıdır" Bu putlar Babil'de altın, gümüş, pirinç, demir ağaç ve taştandılar Daniel 5-4

21 Daniel 3-1

22 Selden (de Dis Synis, cilt 1 sayfa 123) Semitik Baal veya Bel ile Yunanlılann Zeus'u, Romalılann Jüpiter, Apollo ve Güneş ile bağlantılan ortaya koyan tüm bilgilen toplamıştır

rın[23] dini sistemlerinin çok önemli bir parçasını oluştururdu. Bir elinde yılan tutmuştu, Mısır tabletinde de öyle resmedilmiştir.[24] Tanrıların geçit törenini işleyen kabartmada oturan figürün elinde tuttuğu bozulmuş nesnenin de bir yılan olması imkansız görünmüyor. Bu tanrıçanın ve altında resmedildiği sembollerin kaynağına ve doğasına ilişkin bir araştırma bu kitabın sınırlarına ve amaçlarına ters düşerdi. Bildiğimiz en eski anıtlarda ona tapınmanın çok geniş bir alana yayıldığının birçok kanıtlarına sahibiz. Kısmen çıplak, daha önce de bahsettiğim gibi[25] üremeyi yönettiği kuşku götürmez olan kanatlı bir tanrıça Nimrud'daki en eski saraydaki kabartmalarda görünen giysilere işleme olarak sokulmuştu. Bu figürün amacına ilişkin hiçbir kuşku yokken Asya kökenli uluslarda Venüs'e tapmanın bir sembolü olan, Asur silindirlerinde çok sık görünen o garip amblemin harabelerin hiçbir yerinde bulunamamış olması çok ilginçtir. Asur anıtlarında müstehcen sembollerin olmayışı ayrıca dikkate değer birşeydir. Bu arınmış bir zevkin ve duygunun egemen olduğu anlamına gelir. Bahsettiğim iki figür bile çok ayrıntılı bir inceleme yapılmasaydı, mutlaka dikkatlerden kaçardı. Bu tapınışın en alçaltıcı biçimlerde olsa bile var olduğu kuşkuya yer bırakmayacak biçimde kesindir. Rivayet bunu Semiramis'e kadar -yani en eski döneme- götürmüştür. Bununla birlikte ne böyle bir tapınmanın yanında olabileceği düşünülebilecek ahlaki çürüyüşe ilişkin birşey vardır elimizde, ne de şimdiye kadar bulunmuş anıtlar Herodot'un söylediği, Babil'deki tanrıçanın ayinlerini[26] belirleyen rezil yasaların varlığına ilişkin bir kanıt sunar.

Kutsal ciltlerde hep bahsedildiği[27] biçimi ile O "Cennetin Kraliçesi" idi. Didorus, Babil Tapınağı'nda tanrıların önündeki masaların üzerine yerleştirilmiş kupalardan bahseder, Peygamber ona sunulan içkileri betimler ve kabartmalarda kral hep elinde bir ku-

23 Plutarch (Vit. Crass) ve Julius Firmicus Matemus (de Errore Prof. Relig. 4. Cilt. Sayfa 12. Münter baskısı.) Hera'yı Asur Venüsü ile özdeşleştiriyorlar

24 Sayfa 390'a bak.

25 Sayfa 391'e bak.

26 Jeremy'nin Mektubu'nun 43. dizesi her duyduğuna ve okuduğuna inanmakla suçlanan Herodot'un böyle bir uygulamanın varlığına ilişkin söylediklerini eşsiz bir biçimde doğrulayan ve kuşkusuz bir biçimde Babil'de bunun yaygın olduğunu söyleyen bir belgedir. Benzer uygulamaların bugün de Doğu'da yaşayan kımı kabileler arasında olması da başka bir doğrulamadır. Bu tapınış biçiminin Küçük Asya ve Sami kökenli birkaç ulus arasında da yayılmış olduğunu görüyoruz. Örneğin, Lidyalılar, Kapadokyalılar ve onu aldıkları yer kesinlikle Asur olan Ermeniler (Herodot. 1.93. Strabo 9 16 ve 12-36)

27 Yeremya 7-18 ve 44-17

payla, dinsel bir tören yapıyormuş gibi resmedilir. İsmini taşıyan gezegen ona adanmıştır. Asur kabartmalarında başının üzerine bir yıldız konulmuştur. Adı Beltis'di. Çünkü büyük tanrının ya da Baal'in kadın biçimiydi. Bu ikisinin aslında bir ve çift eşeyli[28] olduğunu varsaymak için yeterince neden var. Ona tapma Asur'dan Asur kökeninin kabul edildiği Küçük Asya'ya girdi.[29] Pterium'un kaya tabletlerinde O Asur'dakilerde olduğu gibi bir aslanın üzerinde ayakta dururken ve kale burçları gibi yapılmış, başında kısa bir taç resmedilmiştir.[30] Bu biçimin tanrıçanın Sami Kökeni'ne[31] ait olduğunu Lucian'dan öğreniyoruz. Bu başlık Asur kabartmalarındaki yüksek sarığın değişmiş bir biçimi olabilirdi. Ona tapınmanın yaygın olduğu ülkelerde konuşulan değişik lehçelere göre değişen biçimlerde Sami ırklarında Astarte,[32] Aştarot, Mylitta ve Alitta isimleri ile anılıyordu.

Diodorus tarafından aslanları ve yılanları ile betimlenen tanrıça Rhea Maltay'daki kaya heykellerde ve Nimrud'daki kabartmada de tanınabilir sanıyorum.[33] Bu heykellerde O Astarte ve diğer tanrılar gibi başının üzerinde bir yıldızla görünür.[34] Bu göksel ci-

28 Hesychitus, voce **Διάνης** . Megasthenes, apud Abydenum; Euseb. Præpar Evang. 9-41. Plut. in Vita Crassi. Pers Mitra'sı kökeninde çift eşeyliydi.

29 Anaitis ya da Asur Venüsü'ne tapınmanın Ermenistan'da da olduğunu Strabo'dan öğreniyoruz. (Geog. 1. 11 Pliny, Hist. Nat. 1.4. c.20) Dion Cassius 1.36. c.32-36. O ülkenin bir bölümüne Anaitik bölgesi denıyordu.

30 Texier, (Desription de l'Asie Mineure, cilt 1, bölüm 1 sayfa 78.

31 Hierapolis'teki Süryani tapınağında Hera bir aslanın üzerinde, başında kuleli taç, belinde bir kuşakla resmedilmiştir. (De Dea Syria, 31.32) Aslanın üzerindeki Mylitta (Astarta) Macrob. Saturn. 1 23'te de geçer Acaba Daniel 11. Bap 38. Ayette söz edilen "güçler tanrısı" siper ve kaleleri gözeten El Maozem ile aralarında bir ilişki kurulabilir mi?

32 Bu ismin ilkel Hint-Avrupa dillerindeki "star" (yıldız) sözcüğünden türediği tahmin edilmektedir. Perslerde kullanılan kadın ismi Satara'nın (Darius'un kızı) ve Tevrat'ta geçen Ester'in de star'dan geldiği iyi bilinmektedir İbrani bir yorumcu Davıd Kımchi, Afrodit ve Semıramıs'e ilişkın bır rvayetle ganp bir biçımde uyuşan ve yumurtaya verilen bir ısımden Aştarot ismını çıkanyor (Selden, De Dıs Synis, 2. Bölüm) Sançonyaton'dan bır parçada, yaşanabilir dünyanın çevresını gezen Astarte'nin gökyüzünden düşen bir yıldız bulduğu, onu alıp kutsal Sur adasına yerleştirdiği söylenir Bu yüzden Fenikeliler Astarte'nın Afrodit olduğunu söylerlerdi. (Cory'nin Parçaları) Orfeus efsanelerine benzer bır rivayete göre Afrodit, Fırat kıyılarına cennetten düşen bir yumurtadan doğdu Bu yumurtanın üzerinde ıkı güvercin kuluçkaya yatmıştı. (Hygin. fab.197. Schol ad Geron. 233) Ampelius (1 2.) da Semıramıs ve Derceto'nun fabllarına ilişkin şunu söyler "Dıcıtur et ın Euphrate fluvio ovum piscis in ora flumınıs columbas assedisse dies plunmos, et excluisse deam benignam et misericordiam hominibus ad bonam vitam:"

33 Bu tanrıça muhtemelen Berosus'un belirttığı (apud Alex. Polyhistor; Euseb. Chron. 1. ıc 11.) **Ομορωκα Ομορκα** Keldanılenn Talat'iydı. Ona tapmayı Asurlulardan almış olabılecek Truvalılar ve Frigyalılar da bu tanrıçaya büyük saygı gösterirlerdi. (Strabo, 1 10.)

34 Putların başlarının üzerine yıldız yerleştirme adetı muhtemelen peygamberın ışaret ettığı adettir "Tanrınızın yıldızını sız yaptınız (Amos, 5-26)

Hera ya da Asur Venüs'ü. (Eski Pterium yakınlarındaki bir kaya tabletten)

simlerin büyük ağırlığının olduğu bir dini sistemle ilişkiyi işaret eder. Ama kendileri yalnızca örnek tipler olan göksel cisimlerin insan biçimindeki gösterimleri Asur mitolojisine daha sonraki dönemlerde sızmıştır. Çünkü daha önceki dönemlere ait kabartmalarda sarıklı figürlerin başlarının üzerinde yıldız yoktur, güneş, ay ve gezegenler yalnız başlarına dururlar.

Grifin.
(*KB Sarayı, Nimrud*)

En eski Asur anıtlarında en önemli kutsal tiplerden biri de kartal ya da akbaba başlı insan figürüdür.[35] Bunun önemi, yalnızca onun devasa boyutlarda oluşundan, odaların kapılarını korumasından değil aynı zamanda giysilerin üzerindeki işlemelerde de hep görünmesinden kaynaklanır. Giysilerin işlemelerinde göründüğü zaman insan-başlı aslan veya boğa gibi diğer mitolojik hayvanlarla çarpışırken görülür; bu çarpışmalarda her zaman yenen taraf olarak resmedilir. Bu bakımdan onun Yüce Varlık'ın sembolü ya da onun en başta gelen sıfatlarından[36] biri olduğu varsayılabilir. Eusebius'un aktardığı Zerdüşt kökenli kehanetlerden olan bir parçada tanrının tanımı şöyle yapılıyor: "Tanrı şahin başlıdır. O ilktir, doğurulmamış yok olmaz, bozulmaz, sonsuz, bölünmez, benzersiz, sapmaz, iyilerin en iyisi, bilgelerin en bilgesidir; O, eşitliğin ve adaletin babası, bilgeliğin ve mükemmelliğin timsali, kendinin alimi, kutsal felsefenin tek yaratanıdır.[37] Bu figür Nisrok'la[38] da özdeşleştirilebilir. Onun tapınağında Senhariboğulları tarafından öldürülmüştü. Tüm Sami dillerinde Nisr kartal[39] anlamına gelir. Kimi zaman da bu kuşun kafasına bir aslan gövdesi eklenir. Bu figür, Mısır hiyerko-sfenksi biçimi altında diğer sembolik figürlerle yaptığı çarpışmalarda yine yenen taraftır ve sık sık bir gazel veya yaban keçisini vururken resmedilir. Aynı zamanda Yunan mitolojisinin Gri-

35 Sayfa 59'daki resim.

36 "Ninova Anıtları" isimli eserimde birçok örnek olacaktır. Bu çeşitli biçimlerin bir ve aynı tanrının değişik sıfatlarını temsil etmelen büyük bir olasılıktır. Kartal başlı figürün aslan veya boğayı yenmesi belki zekanın kaba güce olan üstünlüğünü anlatıyor.

37 Eusebius, Præp. Evang. Eserler, i.c.10) Cory'nin Parçaları sayfa 239.

38 2. Krallar 19-37 Josephus (Eski Yahuda. 1.10.c.1) bu heykele Araskus; İşaya. Asarak; adını veriyor. Septuagint'te Μεσοπαχ

39 Bu tanrının biçimi Asur heykeli bulunmadan çok önce bir kartal biçiminde tahmin ediliyordu. (Beyen ad Joh. Seldeni de Dis Syns Syntag. Ek. Sayfa 325.)

fin'ine çok benzer. Bunun bir Doğu sembolü olduğu çok açıktır ve Apollo ya da Güneş ile de bağlantılıdır. Bu son tanrı için mutlaka bir Asur amblemi kullanılıyordu. Şimdi Yunanlıların mitolojik figürlerini Asurlardan türettikleri sonucu çıkarılabilir.[40]

Asur tapınaklarının kapılarını koruyan o muhteşem bekçiler, kanatlı, devasa, insan-başlı aslanlar ve boğalar da söz edilmeyi fazlasıyla hak ediyorlar. Yalnızca ayrı heykeller olarak bulundukları için değil, kartal-başlı figürler gibi giysilerin üzerinde işlemeli gruplar olarak karşımıza çıktıkları için de bu sıralamada ikinci yeri alıyorlar. İster insanla isterse kartal başlı figürle çarpışırken olsun her nerede resmedilmişlerse hep yenilmiş olarak yansıtılmış olmaları dikkate değer. Silindirlerin üzerinde de durum aynıdır. Sık sık arka ayaklarından kaldırılmış ya da bir gürz ile vurulurken görülürler. Daha önce bu eşsiz figürlerin hangi düşünceleri yansıtmak için yapıldığını ileri sürmeye cesaret etmiştim; en büyük fiziki ve beyin gücünün birleşimi idiler. Ama diğer sembolik figürlere göre göksel hiyerarşide daha aşağılarda bir yeri işaret ederler. Mısırlıların erkek sfenksi kralın sembolü olduğu halde bunun Asurlular arasında olduğuna inanamayız, çünkü heykellerde kartal-başlı figürü bile krala hizmet eden insan-başlı aslan veya boğayı yenerken görüyoruz. Şimdi sfenksin Asur veya Mısır kaynaklı mı olduğu sorusu önemli hale gelmiş olabilir. O zaman bunun 18. Hanedan zamanında ilk kez Mısır'da göründüğünden söz etmek uygunsuz kaçmayacaktır sanırım. Anımsayacağınız gibi bu hanedan döneminde birçok Asur özelliği birden bire Mısır anıtlarında görünmeye başlamıştı ve biz de zorunlu olarak iki ülke arasında yakın bir ilişki[41] olduğu sonucunu çıkarmıştık. Sfenks mimari bir süs olarak, sarayların ve tapınakların girişleri-

40 Apollo Gnfenyas diye de adlandırılırdı. Şimdilik Asur kabartmalarında görünen heykellerdeki isimlerle, Tevrat'ta söz edilen, sık sık kralların ismine girmesinden Asur Pantheon'unda çok yüksek bir yer tuttuğu görünen ya da yüce varlığın değişik ünvanlarını işaret eden Nebo ve Merodak gibi isimlerin aynı olduğunu söylemeye cesaret edemiyorum. Bir çeşit Saturnalia olarak kutlanan festivallen olan Sesah veya Saah, Benoth bazan Astarte ya da Mlyıtta ile özdeş tutulur; varsayılan Hint-Avrupa ya da Sami kökeninden hareketle Nergal'in bir ateşe tapma ya da bir horoz biçimi altındaki bir güneşe tapınmayı işaret ettiği tahmin edilir. Adramelek ve Anamelek görünüşe göre Asur kaynaklı tanrılardır. Khıun'dan zaten bahsetmiştim. (Sayfa 390) Remphan Mısır biçimi ile, Nimrud'da bulunan vazonun üzerindeki Priapean figürü ona tapınmaya ilişkin sayılmazsa Asur kabartmalarında görünmez.

41 Bay Birch (Nimrud Fildişileri'nde) British Museum'daki bir scarabın üzerinde, III. Tutmes'in bir kanatlı bir sfenks olarak gösterilmiş olduğundan söz eder. Burada sfenks Mısır tipi olarak ilk kez görülüyordu. Birch, Aynı zamanda 20. Hanedandan Kraliçe Mutşemet'in boyalı bir resminin de kanatlı bir sfenks olarak yapıldığını belirtiyor.

ne yerleştirilmiş olduğundan, Mısır ve Asur yapılarında hemen hemen aynı yeri alır.

İnsan-başlı kanatlı boğanın bir Asur tipi olduğu kesindir. Dini sistem içindeki pozisyonu erkek sfenksle özdeş olarak görünür; mimaride olduğu gibi mitolojik gruplar içinde de her ikisi de aynı yeri işgal eder. Güç büyük ihtimalle ayırdedilmeksizin aslan ve boğanın vücutlarıyla sembolize edilmişti.

Asur heykellerinde görülen diğer sembolik figürler ve tipler şunlardır: Kanatlı at, yaban keçisi, devekuşu, kartal-başlı ejder, aslan-başlı insan. Bu figürler arasında olan kanatlı at Yunanlıların Pegasus'una o kadar benzer ki onun kimliğinden kuşku duyamayız.[42]

Kanatlı At
(*KB Sarayı, Nimrud*)

Bu figürlerin hepsinde kuşkusuz bazı mitolojik anlamlar vardı.[43] Ya Tanrı'nın sıfatlarını ya da doğadaki belli başlı fiziksel olayları temsil ediyorlardı. Ama şu anda onların anlamlarını açıklamaya cüret edemem. Asur yapılarının duvarlarında habire görünen kanatlı insan figürlerinin ne anlama geldiklerini de açıklayamam. Bunlar belki önde gelen tanrıların ya da cinlerin veya kutsal törenler süresince tanrıların tezahürü olduğuna inanılan papazların temsilleriydiler. İki örnekte kadın olarak yansıtılmışlardı. Bazan hayvanlar ve bitkiler taşırlardı; ya kurban etmek için ya da yalnızca örnek olarak. Çok sık olarak kralın (ki genellikle onunla birlikte görülürdü) ya da kutsal ağacın önünde tapınma eylemi içinde görüldüğünden onların kustal karakterleri sorgulanabilir. Belki de iyi ruhlarla ya da başka bir deyişle son-

42 Bu kanatlı atla bağlantılı olarak, Perseus'un Asur kökeni için sayfa 543'e bakın.

43 Iynges ya da kutsal kuşlar Babil, muhtemelen de Asur dinine arttıler Bu kuşlar Zerdüşt dınındeki Ferver'e benzer biçimde insanlık üzennde kendilerine özgü etkılen olan bır çeşit şeytanlardı. (Ignasius, de Insomn. sayfa 134. Baskı: Patav. Schol. Niceph) Zerdüşt'e atfedilen kehanetler onları tann tarafından yaratılmış güçler olarak tanımlar

Νοεύμενοι ἴϋγγες πατρόθεν παίσιν καὶ αὐταῖ·
Βουλαῖς ἀφθίγεσσαι εἰνυόμεναι ὥσπερ πάρεσαι.

Kavrayışı açık kuşlar Tann'dan öğrenirler
Her an hazır kutsal duyularla göndenlen herşeyi

(Zerdüşt. Oracul. Magn. ad Calcem Oracul Sybill. Baskı Gall. Sayfa 80 ve Cory'nin Parçalarn sayfa 250) Philostratus'a göre bu kuşlann Babil kralının sarayındakı heykellen altından yapılmıştı. (Eserler i. c.25 ve 6 c 2) Büyü yapma gücüne sahıptıler (Selden. de Dis Syris. sayfa 39) Merkez sarayından bır kabartmanın üzennde savaşçılar tarafından taşınan o kuş muhtemelen Iynge'leri temsil edıyordu Bu figür, Pers krallannın önünde taşınan altın kartala da benzer (Ksenophon. Cyrop I vii. Anabasis I 9 Quintus Curtius I 3.c 3)

raki dönem Pers dininin Amaşpand'ları ile özdeşleştirilebilirlerdi.

Benim betimlediğim sembolik figürlerle Hezekiel'in kehanet ettikleri arasındaki benzerlik sanırım okuyucunun dikkatinden kaçmadı. Peygamber şatafatlı süslemeleri ve gizemli heykelleriyle birlikte Asur saraylarını görmüş olduğu için, büyük olasılıkla, bazı kutsal sıfatları tipleştirmek ve tanrının ihtişamını iyi betimleyebilmek için yalnızca kendisine değil hitap ettiği halka -Asur diyarında kendisi gibi tutsak olanlara- da tanıdık gelecek biçimler seçmişti. Putların dış görünüşlerinden etkilenmemiş, yozlaşmamış olanlar Yüce Tanrı fikrini yansıtacak imgeler aradılar. Hezekiel rüyasında dört yüzü, dört kanadı ve kanatlarınının altında insan ellerine sahip dört insana benzeyen bir yaratık görmüştü. Yüzleri insan, aslan, öküz ve kartal yüzleriydi. Yanlarında bir tekerlek vardı. Görünüşü "sanki bir tekerlek içinde tekerlekti"[44] Burada dikkati çeken şey; tasvirini yansıtabilmek için Hezekiel'in seçtiği dört biçimle -insan, aslan, boğa ve kartal- dini tipler olarak Asur anıtlarında görünenlerin tıpatıp aynı olmasıdır. Sembolik figürlerle bağlantılı olarak söz edilen "teker içinde teker" Nimrud'da yüce varlığı temsil eden kanatlı daireyi[45] veya tekeri anlatıyor olabilirdi. Bu benzerlikler gözden kaçmayacak kadar kesin belirlenmiştir, peygamber tarafından seçilen semboller Asur heykellerinden alınmıştır.[46]

Asurluların sembolik figürlerini iki ulusun aynı olduğu sonucundan çıkarabiliriz ki; çok eski bir dönemde Babillilerin kutsal yapılarına da yerleştirilmişti. Berosus'a[47] göre Belus Tapınağı'n !a iki kanatlı, dört kanatlı, bazıları iki yüzlü, bazıları keçi ayaklı ve boynuzlu, diğerleri at toynaklı insanların kabartmaları vardı. Ayrıca insan başlı boğalar ve köpek başlı atlar da boy gösteriyorlardı.[48]

Beresos'un kitabına aldığı ve çok eski bir dönemde Babil'e bazı sanatların ve uygarlıkların girmesini anlatan, deniz kıyısındaki yabancı bir ulusa atfedildiği görülen bir rivayetten burada bahsetmeden geçemeyeceğim. Tarihçiye göre Erythræan diğer adıyla

44 Hezekiel 1-16.

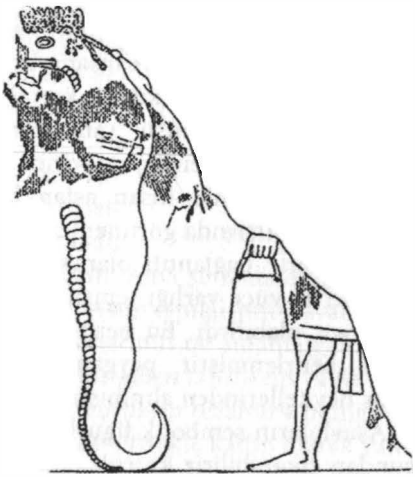
45 Sayfa 546'daki resimlere bak.

46 Kartal kanatlı aslan, Asur ve Babil tapınaklarını yakından bilen peygamber tarafından dayanıklılık ve güç timsali olarak da kendi halkı arasına sokulmuştur Daniel 7-4 ile kıyaslayın.

47 Apud Euseb, Aucher Baskı. Cilt I Sayfa 23.

48 "Her çeşit sürüngenlere bak, iğrenç hayvanlara ve İsrail evinin tüm putlarına, çepeçevre duvarlara resmedilmiş" (Hezekiel. 8-10)

Pers Körfezi'nden Oannes adı verilen bir hayvan çıktı. Gövdesi bir balığın gövdesi gibiydi ama başı insan, kuyruğunun ucu da kadın ayakları biçimindeydi. Sesi insan sesiydi, tane tane konuşuyordu. Gündüzleri, Keldanilere tapınaklar yapmalarını sağlayacak harfleri, sanatları bilimleri öğretti, gece olunca yine suya dalıp gitti. Babil'de çeşitli dönemlerde bu şekilde beş canavar daha göründü. Bunlara "Annedoti"[49] adı verilmişti. Birincinin adı Musarus Oannes sonuncunun adı Odacon'du. Resimlerinin bugün bile Kalde'de saklandığını söylüyor Berosus.[50]

Kartal başlı figür. (*GB Sarayı, Nimrud*)

Bir deniz savaşını ya da deniz kıyısındaki bir şehir kuşatmasını anlatan bir Horsabad kabartmasında Berosus'un betimlediği tanrının aynısını görüyoruz. Bele kadar insan, belden sonrası balık olan bir adamdır bu.

Üç boynuz kıvrımlı şapkanın tepesinde, kutsal karakteri vurgulayan ve kanatlı figürlerin taktığı süsen çiçeği biçiminde bir çiçek vardır. Sağ eli daire içindeki kanatlı tanrının yaptığı gibi yukarı kalkmıştır. Bu figür denizin içinde, deniz hayvanları ve balıkların arasında gösterilmiştir.[51]

Asur silindirlerinde ve kıymetli taşlarında da aynı figür hem de Berosus'un tarifine çok benzeyen bir biçimde bulunur.[52] Saba-

49 Anedotti, ..den çıkan" ya da ..den gelen" demektir.

50-Berosus'un bu parçası Apollodurus tarafından aktarılmıştır. (Bak Cory'nın Parçaları sayfa 30) Bel ve Dragon'un Apocryphal kitabındaki ejder ile bu canavar aynı olabilir.

51 Suriye'ye kadar yayılmış olan bu balık -tanın. Asur'a göre o ülkede çok daha yaygın görünüyor Filistinlilerin ve Aşdod'un Dagon'u Asur heykellenndeki ve silindirlerindeki figüre çok benziyordu. Sandığın önünde düştüğü zaman "başı ve iki eli eşiğin üzerinde ayrılmıştı; yalnızca balıksı gövdesi Dagon'a kalmıştı." (1 Samuel, 5-4) Aynı puttan Hakimler 16. Bap'ta da bahsedilir. Kelimenin İbranice anlamı balık demektir. Bu heykel, tıpkı Asurlularda olduğu gibi aslında bir erkek olarak yapıldığı halde daha sonraki dönemde Suriye'de kadın haline dönüştü. Bunun böyle olduğunu Ascalon'da balık kuyruklu kadın yüzlü bir putu betimleyen Diodorus Siculus (Eserler 2) ile Lucian'dan (de Dea Syria) öğreniyoruz.

52 Lajard'ın "Venus'e Tapınma" ısımli geniş esennde bunun birçok örneği verilmiştır

Bir kuş taşıyan savaşçılar. (*Merkez Sarayı, Nimrud*)

nizmden bir sapma olarak ateşe tapmanın Asur'da ortaya çıktığı ya da yayılmış olduğu dönemin, Horsabad-Kuyuncuk saraylarının yapıldığı zaman olduğu sonucu çıkarılabilir. Çünkü daha önceki anıtlarda bu tapınışın izlerine rastlanmaz. Kabartmalardaki sunakların biçimlerinden ve onlara eşlik eden sembollerden Perslerin yalnız dini sistemlerini değil, törenlerini de tamamen Asurlulardan aldıklarını ve benimsediklerini iddia edebiliriz.[53] Sasani hanedanı döneminde Pers paralarında görünen ateş sunağı Horsabad'da bir kabartmada bulundu.

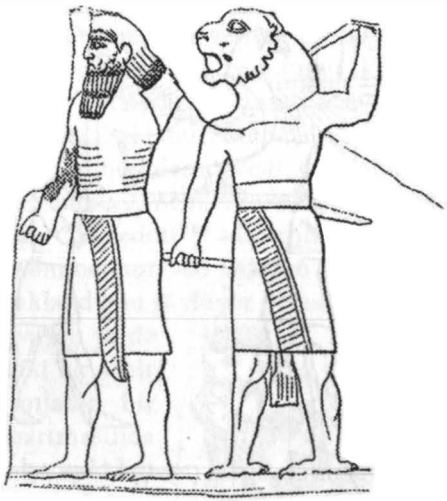
Aynı harabelerden olan bir kabartmada bir sunağın önünde durmuş, bazı dinsel törenler yapan iki haremağası görünüyordu. Diğer kabartmalarda kanatlı figürlerin taşıdığı, o kare sepet veya kaptan taşıyorlardı.

Altarın üzerinde duran kozalak kırmızıya boyanmış olduğundan ateşi temsil ediyor görünüyordu. Kuyuncuk harabelerindeki kabartmalarda da yine bunlara benzer, ilginç tasvirlere sahibiz. Üzerinde kutsal ateşin yandığı bir sunağın önünde iki haremağası duruyordu. Direklere asılmış yılanlar görünüyordu ve sakallı bir adam bir keçiyi kurban etmeye götürüyordu.[54]

Aynı dönemden olduğu kesin olan silindirlerin üzerindeki Asuri ateşe tapma törenleri ve amblemleri Perslerinkine öylesine çok benziyordu ki Kuyuncuk heykellerini bulana kadar tüm bu

53 Asurlular ve Perslerin dını sistemlennin aynı olması Küçük Asya'da örneğin Kapadokyalılar gibi birçok ulusun Asur ve Pers kökenine sahip olduğuna ılişkin kanıtlar da sağlıyor

54 Tarafımdan Susayna'da bulunan, çok eski, üzerinde bir çiviyazısı olan kabartmada bir sunağa keçi götüren benzer bir figür vardı

Aslan başlı figür. (*GB Sarayı, Nimrud*)

kalıntıları Asur İmparatorluğu'nun yıkılışından çok sonraki bir döneme gönderme eğilimindeydim.

Horsabad harabelerinde iki tane dairesel sunak bulunmuştu. Bunlar Yunan tripoduna çok benziyorlardı; Küçük Asya ve Yunanistan'da daha sonra yayılan birçok dini tipin ve biçimin Asur kökenli olduğunun bir kanıtı olarak alınabilirdi. Sunağın ayakları üç aslan pençesinden oluşuyordu. Üst bölümün çevresini dolanan, çiviyazısı ile yazılmış bir yazı vardı. Horsabad kralının[55] ismini de içeriyordu.

Haremağalarının dinsel ayinlerde yalnızca yardımcılar olarak değil görünüşe bakılırsa baş oyuncular olarak da katılıyor olmaları dikkate değer bir olaydır. Giysilerin üzerinde işleme olarak yapılmış gruplarda haremağası genellikle kutsal bir karakterin dış görünüşüne ait sıfatlarla donatılmış olarak görülür. Bunların ya genç erkekler veya genel kurala bir istisna olarak sakallarını tıraş etmelerine izin verilmiş papazlar olduğu varsayılabilir. Bilebildiğim kadarıyla Asurlular sakalsız bir erkek figürünü asla yapmazlar, bu yüzden ateş sunaklarındaki hizmetkarlar ya da papazlar, kabartmalarda görülen haremağalarından ne yüz hatları ne de giysileri ile ayırdedilebilirler. Babillilerin Perslerin Mecusisine yalnızca benzer değil aynı zamanda aynı ismi taşıyan bir papazlık

55 Bu sunaklardan birisi şimdi Louvre'dedir.

sistemi olduğunu Babil Kralı Nebukadnezar'ın başta gelen yardımcılarından birinin ünvanından öğreniyoruz.[56] Rab Mag ya da diğer ünvanı ile mecusilerin başı idi o. Bu da Pers dini sistemindeki Asur kökeninin başka bir kanıtıdır.

Papazlar tarafından taşınan kutsal amblemler meyve, çam kozalağı, üçlü ya da beşli çiçekler, daha önce dikkatinizi çektiğim işlenmiş ya da örgü işi havası vermek için oyulmuş, bazan da gerçekten örgü işi olan kare kaptı. Bay Lajard ayrıntılı bir makalesinde[57] selvi kozalağı ile Doğu'nun dini sistemlerinde yer alan Venüs'e tapma arasında bir bağlantı kurmuştur. Ama ben, kanatlı figürlerin tuttuğu o nesne ile o ağacın meyvesinin aynı olduğuna ilişkin birşey söyleme ya da şekline sembolik bir anlam yükleme konusunda ikircikliyim. Yanabilen özelliğinden dolayı kozalak ateşe uygun bir sembol olduğundan, kare kabın içinde de su taşınabileceğinden ikisinin kutsal unsurların tipleri olarak heykellere sokulmuş olduğu tahmin edilmektedir. Her ne olursa olsun, Asur anıtlarında çok sık görünmelerinden, onların dinsel ayinlerde kullanılan çok önemli nesneler oldukları açıktır.[58] Ne işe yaradıklarına, nasıl kullanıldıklarına ya da tipik olarak ne anlama geldiklerine ilişkin bir açıklama girişimi şu anda iyi bir varsayımdan öteye gitmez.

Önceki dönem anıtlarında görülen çiçekler, yuvarlak, beş ya da daha fazla taç yapraklıydılar ya da Yunan hanımeline benziyorlardı.[59] Dinsel ayinlerin gerçekleştirilmesini temsil eden grupların içine hep bu çiçeklerle süslü ağacın sokulmuş olması, çiçeklerin sembolik ve kutsal bir özelliğe sahip olduğunun bir kanıtıdır. Kutsal ağaç ya da diğer adıyla yaşam ağacının Doğu'nun din bilimleri içinde böylesine yaygın kabul görmüş olması, onların hepsinin ortak bir kökenden geldiğine ilişkin rivayetleri akla getirir.[60] Sonraki dönem anıtlarında, daha önceki sayfalarda da işa-

56 Yeremya, 39-3.

57 Nouvelles Annales de l'Institut Archeologique, Cilt 19

58 Baküs'ün Hindistan seferinden döndüğü zaman doğudan getirmiş olduğu thyrsus'unun ucunda çam veya köknar kozalağı olduğu anımsanacaktır. Asur kabartmalarında sık sık görünen yelpaze de ona yapılan tapınma törenlerine girdi ve kutsal bir amblem haline geldi. Bunların her ikisinin de Asur kökenli olduğuna inanıyorum.

59 Sayfa 444'teki resme bak.

60 Tekvin'de yaşam ağacı, ona eşlik eden figürlerle birlikte Hindularda kutsal ağaç vardır. Bu figürler bizim eski kutsal kitaplarımızdaki günah tasvirlerine çok benzerler. Zerdüşt Homa'sı ya da diğer adıyla kutsal ağacı Persler tarafından benimsenmişti ve neredeyse Arap istilasına kadar Asur anıtlarında tasvir edildiği biçimiyle korunmuştu. Bay Lajard bu nesne ile Venüs'e tapınma, onun Asur'dan Küçük Asya'ya Persiya'ya ve bir yandan Orta Asya diğer yandan Arabistan içine girmesi arasındaki olası bağıntıları ile ilgili tüm bilgileri top-

ret edildiği gibi lotüs hem kanatlı figürlerin taşıdığı kutsal bir amblem olarak hem de işlemelerde ve mimaride bir süs olarak hanımelinin yerini almıştır. Ben bu değişikliğin nedenini Mısır'la olan yakın ilişkiye atfetmiştim anımsayacağınız gibi.

Balık-Tanrı (*Horsabad*)

Kabartmalarda kral kutsal ağacın önünde ya da tanrı tasvirinin altında bazı dinsel ayinler gerçekleştirirken resmedildiği zaman, özel bir giysi giydiği gözlemlenir. Beli, düğüm düğüm olmuş bir kuşakla sarılıdır. Kuşağın uçları neredeyse ayaklarına kadar iner. Bu belki, Pers Zerdüşt müritlerinin tarikatlarına girerken bağladıkları kuşakla aynıydı. Bir elinde, ucunda bir küre veya disk olan saplı bir gürz tutardı. Buna benzer bir nesneyi sık sık kanatlı figürler de taşırdı. Bu alet[61] bazan, hemen üzerindeki kutsal figürle bir bağlantıyı işaret edebilecek üçlü mızrak başı ile yer değiştirirdi. Kralın boynuna asılmış gerdanlıklarda kutsal amblemler, güneş, ay, yıldız, boynuzlu sarık ve üçlü mızrak dizili olurdu.[62]

Asurluların dini ve toplumsal-bireysel yaşamları arasında çok yakın bir ilişki olduğu, önceki sayfalarda anlatılan ve tasvir edilen kabartmalarla bol bol kanıtlanıyor. Eski Doğu uluslarının birçoğunda yalnızca devlete ya da topluma ait görevlerde değil, en basit biçimler ve adetlerde bile az ya da çok din etkisi mutlaka görünür. Daha önce de gösterme fırsatı bulduğum gibi, kralın oturduğu yer aynı zamanda muhtemelen tapınaktı.[63] Kendisine de kutsal sıfatlarla dolu ya da Yüce Varlık'ın bir timsali olarak bakıldığı kabartmalarda ortaya konmuştur. Kanatlı figürler, hatta o kartal başlı olan bile ona hizmet ederdi. Savaşta ya da barışta onun tüm eylemleri ulusun dini ile bağıntılı görünür ve tanrının gözetiminde özel koruma altında olduğuna inanılırdı. Savaşta

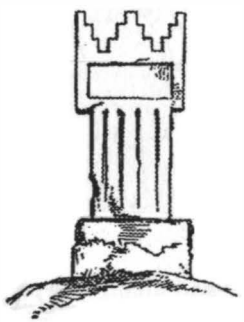
lamıştır (Nouvelles Annales de l 'Institut Archeologique, 19. ciltteki Reserches sur la Cult de Cypres)

61 Bu nesnelenn resimleri "Ninova Anıtları" ısımlı eserımde olacaktır

62 Sayfa 545'teki resme bak.

63 Daha önce alıntı yapılan (Bak sayfa 424) Dionysius'un Penegesis üzerine görüşlerini açıklayan bir yorumcu Semiramis tarafından Belus'a büyük bir evin adandığına ilişkin bazı gözlemlerini şöyle belirtiyor: "O (Semiramis) Akropolis'te büyük bir evi Belus'a adadı, yanı kraia (Çünkü Yahudilere göre Belus Jupiter veya Jüpiter'in oğluydu ve kraldı.)

resmedildiği zaman daire içindeki kanatlı figür, başının üzerinde onu gözetir, düşmanlara ok atar ya da zafer kazanmasını sağlardı. Aslan ve diğer korkunç hayvanlarla çarpışmaları yalnızca onun ustalığını ve yiğitliğini değil aynı zamanda erişilmez gücünü ve bilgeliğini de sergilerdi. İster düşmanlarını yensin isterse vahşi hayvanları, saray mensupları ve kanatlı figürlerle birlikte kutsal kaptan şarap dökerken resmedilirdi. Onun veyanındakilerin giysilerinin üzerinde yapılmış işlemeler tamamen mitolojik anlamlar taşırlardı. Hatta silahları, kollukları, pazıbentleri kutsal hayvan biçimleriyle; aslan, boğa ve ördek ile süslenmiştir. Mimari süslemelerde de din etkisi açıkça göze çarpar. Çam kozalağı ve hanımeli durmadan yinelenmiştir. Bu süsler sütun başlarını,[64] frizleri, asma saçakları oluştururlardı. Masalar, sandalyeler ve tahtların ayakları koç, aslan boğa gibi kutsal hayvanların ayakları biçiminde yapılırdı. Bazan da bu hayvanların başları süslerdi aynı yerleri.[65] Savaş arabalarının ve atların koşum takımlarının üzerine bile Asurlular dini amblemlerini sokmuşlardır. Asur anıtları, Mısır anıtları ve Tevrat'ın çok canlı biçimde yansıttığı; halkın yaşamı, devlet görevleri, toplumsal olaylar ile din arasında bu kadar yakın bir ilişkinin olması felsefi bir araştırmaya çok iyi bir konu olurdu. Ama bu konu kitabımıza girmeyecektir.

Sasanyan sikkelerindekilere benzeyen bir sunak (*Horsabad*)

Artık, Asurluların ölüleri gömme biçimi hakkında birkaç söz söylemek kalıyor bana. Daha önce de belirttiğim gibi o halka ait olduğu kesin olan hiçbir mezar bulunmamıştır. Diğer açılardan iki ulus arasındaki benzerlikler o kadar çok ve açıktır ki buradan, Perslerin cenaze törenlerinde de Asurluları taklit etmiş oldukları

64 Asur sütun başlarının İyonik biçimli olduğundan daha önce söz etmiştim. (Sayfa 430) Yunan İyonik Sütunu'nun kutsal özelliği yalnızca mezarlıklar ve kabirler için kullanılırdı. Böyle bir sütun Telmissus'taki bir mezarın alınlığının ortasında yalnız durmaktadır

65 Boğa, Asya'nın dini sistemlerinde her zaman çok önemli bir yer tutmuştur. Asurluların kutsal boğası, Mısırlıların Apis'i, Hinduların boğa Nandi'si açık olarak aynı sembollerdir İsraillilerin altın buzağısının da unutulmaması gerekir. Süleyman'ın tapınağında pirinç denizde Yahudiler tarafından kutsal bir süs olarak kullanılan boğa figürünü de aynı başlık altına alabiliriz (1 Krallar 7-25, 2. Tarihler 4. Bap 4-5, Yeremya 52-20) Asur Baal ya da Yüce Varlık'a bir heifer (boğa) biçimi altında tapındığını Tobit'ten çıkarabiliriz: "Şimdi hepsi isyan etmiş kabileler ve babam Naftalı, heifer Baal'e kurban ettiler" ama okunuş muğlaktır

sonucunu çıkarabiliriz. Ceset, yağ veya balmumu ile dolu bir tabuta konuluyor olabilirdi. Bunu Belus'un cesedine yapılanlara ilişkin bilgilerin olduğu Ælian'ın aktardığı bölümden çıkarabiliyoruz.[66] En ünlü iki Asur kralı Ninus ve Sardanapalus'un mezarlarına ilişkin rivayetler vardır ama bunlar çok karmaşık ve muğlaktırlar. Hatta mezarlarının yeri bile kesin olarak belirlenemez.

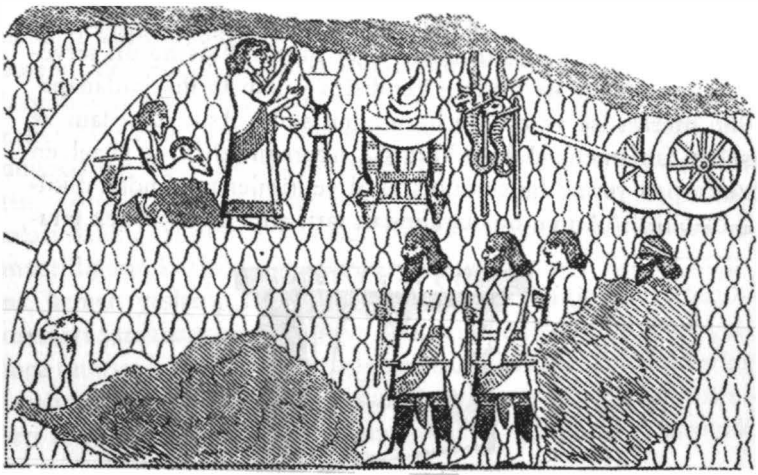

Ateş sunağı. *(Horsabad)*

Bazılarına göre Ninus'un mezarı "Busta Nini" yani Babil'de, diğerlerine göre Ninova'daydı. Ktesias, kocası öldüğü zaman Semiramis'in onu saraya gömdüğünü ve üzerine büyük bir tümülüs ya da topraktan bir piramit yaptırdığını söylüyor. Bu piramit uzaktan görülebiliyordu ve imparatorluğun çöküşünden, şehrin yıkılışından sonra hâlâ yerinde duruyordu.[67] Yunan yazarın bu anlaşılmaz ifadesinden belki sarayın kendisinin de gerçekten gömüldüğü sonucu çıkarılabilir. Nimrud'daki kabartma -heykellerin olağanüstü güzel korunmuş olması, piramitin varlığı beni de bir zaman için bu yapının bilerek gömülmüş, topraklarla kapatılmış olduğu konusunda ikna etmişti. Üstelik kuzeybatı sarayını kapatan höyüğün o bölümü tam olarak Ktesias'ın tarif ettiği anıttı. Yalnızca saçma olduğu düşüncesiyle bu varsayım reddedilemez,

66 Sayfa 397'deki nota bakın. Rich Babil harabelerinde tahtadan yapılmış kare bir kutu veya tabutun içinde bir iskelet buldu. Başın altında yuvarlak bir necef taşı, mezarın dış yüzeyinde pirinç bir kuş, içinde de muhtemelen cesedin bir yerine asılmış olduğu belli olan aynı malzemeden yapılmış bir süs vardı. Ama tabutun bulunduğu pozisyonundan bunun gerçekten Babil dönemine ait olup olmadığı kuşkuluydu

67 Diodorus Siculus. I Ktesias, alışıldığı gibi Ninova'yı Fırat'ın üzerine yerleştirdiği halde, Medler tarafından yıkılan şehri Dicle üzerindeki şehirle özdeşleştiriyor, aynı zamanda da betimlediği tümülüsle Nimrud höyüğü arasında bir ilişki kuruyor

Ateş sunağı ve kurban etme. *(Kuyuncuk)*

özellikle gelenekleri ve politik durumları az çok Asurlulara benzeyen o eski ulusların olağanüstü yapıtlarını aklımıza getirdiğimiz zaman. Eski bir rivayet Ninus'un ne öldüğünü ne de gömüldüğünü söyler; Semiramis tarafından tahttan indirildikten sonra Girit'e kaçmıştır.[68] Kimileri de Semiramis'in bir güvercine dönüştüğünü, tanrılaştığını daha doğrusu tanrıçalaştığını iddia eder. Ama rivayetler birbirine meydanı bırakmazlar; diğerlerine göre çok sevdiği bir atın ölümü üzerine kendisini Babil'de yakmıştır.[69] Onun fetihlerinden ve büyük eserlerinden söz eden bir yazı vardır mezarın üzerinde.[70]

Aynı kuşkular Sardanapalus'un gömüldüğü yer konusunda da varlığını sürdürür. Bazıları mezarının Kilikya'daki Ankhiale'de olduğunu, bu mezarı İskender'in gördüğünü söylerken diğerleri yine Ninova'ya yerleştirirler. Amynthus'a göre[71] Asur başkentinin kapısında yapay bir tepe veya tümülüs vardı. Bu yüksek tümülüs Sardanapalus'un mezarıydı ve üzerinde bu anlama gelen Keldani harfleriyle yazılmış bir yazı göze çarpardı. Ninova'nın kuşatılma-

68 Horoneli Musa. 14. Bölüm. Quippe vir ejus (Semiramis) Ninus, non ut fertur, mortuus in Nineves regia ab ea sepultus erat, sed ubi impudicitiam ejus ac mores flagitiosus perspecit, relicto regno, in Cretam confugit.

69 Pliny, Hist. Nat. 1.7. 42. Bölüm: "Semiramis in Babylonia equo amisso in pyram se conjecit." Bay Birch bana doğru okuyuşun "regno amisso" biçimden olması gerektiğini söyledi.

70 Polyænus (7 25. Bölüm) bu yazıyı esasında verir ama masalsı olduğu kabul edilmelidir.

71 **Στράβων** 1.3.

sı sırasında kuşatılanlara karşı getirilen savaş makineleri bu tümülüsün üzerine yerleştirilmişti. Eğer bu tümülüs bütün servetiyle ve cariyeleri ile birlikte kendisini yakan tarihi Sardanapalus'un mezarı ise ve onun ölümünden sonra Asur hanedanı ve başkenti tamamen yakılıp yıkılmışsa, o zaman şehrin en güzel, en göze çarpan yerine bu tümülüs nasıl ve kimler tarafından dikilmiş olabilirdi? Amynthus tarafından tarif edilen bu yüksek tara-

Sunak veya üçayak. *(Horsabad)*

çanın Nimrud höyüğü ya da piramidi olduğu ve daha önceki bir kralın mezarı olabileceği daha yüksek bir olasılıktır. Sardanapalus'un mezarına kitabe olarak yazılmış "Anakiyandaraksos'un oğlu Sardanapalus, bir günde Tarsus ve Ankhiale'yi yaptı: Ye, iç, seviş, gerisi hiç" yazısı yüzyıllardır iktibas edilmektedir ve doğruluğu genellikle kabul edilmektedir. Yine de aynı yazının değişik çeşitlemeleri kralın karakterini çok daha gerçekçi verebilirdi; bununla birlikte o mezarı görmüş gibi yapanlara göre, kralı herşeyi küçümser bir tarzda ya da dans ediyormuş gibi parmaklarını şıklatırken betimleyen heykelinde onun kişiliğini anlatan duygu yeterince iyi yansıtılmıştır.[72]

72 Bu ünlü kitabenin birçok çeşitlemesi elimize ulaşmıştır. Athenæus üç tane çeşitleme verir. (Kütüphane eserleri: 8. cilt) Bunlardan birisi Chrysippus'un eserlerinden yedi tane altı ayaklı dizeler biçiminde yazılmış şiirlerden, şair Cherillus'a ait olanıdır İkincisi Colophonlu Fenix'e aittir Onbir satırlık bir önsözle başlayan on dört dizeden oluşur Üçüncüsü Amynthus'tandır. Hepsi de aynı şeyi vurgular Bu çeşitlemelerin birisinde Sardanapalus'un Ninus olarak adlandırılması ilginçtir Aristo'nun öğrencilerinden biri olan Clearchus'a göre kitabe yalnızca "Anakiyandaraksos'un oğlu Sardanapalus, bir günde Tarsus ve

Sardanapalus'un nasıl öldüğü konusu da mezarının yerinden daha az kuşkulu değildir. Karıları, cariyeleri, altın ve gümüş hazineleri ile birlikte, az sonra kendisinin de yanacağı odun yığınlarının üzerinden bir zamanlar zaptedilemez olan, ama şimdi muzaffer Medlerin çapulu haline gelen muazzam şehrin tepesine doymaz bir canavar gibi çökmüş alevlere bakan Asur kralı şairlerin, tarihçilerin ahlak bilimcilerin en gözde konusu olmuştur. Bazıları kralın tahtından al aşağı edildikten sonra şehvetinin ve müsrifliğinin kurbanı olarak eski sömürgelerinden birine gittiğini, hemen yaşlanıp öldüğünü söylerler.[73] Günümüzün eleştirmenleri Sardanapalus, Ninus ve Semiramis'e ilişkin bu sonu gelmez tutarsız bilgileri bir yere bağlayamadıklarından, eski yazarlar tarafından yaptıkları işler veyaşadıkları dönem karıştırılan, isimleri aynı, iki veya daha çok kralın yaşamış olduğunu varsaymak zorunda kalmışlardır.[74]

Ankhiale şehirlerini kurdu. O şimdi ölüdür" biçimindeydi. Bunun anlamı insanın muhteşem gücünün hiçbir işe yaramadığı şeklinde yorumlanır Bu metnin sonuna kınayıcı bir duyguyu yansıtan sözler ekliydi. (Essai sur l'Histoire ve des Assyriens de Nineve by Freret, (Niova'nın ve Asurlulann Tarihi Üzerine Makale, Memories of the Academie Royale des Inscriptions, 1718-1825) Mezarın şekline ilişkin olarak ise, Ankhiale'nin imparatorluk sikkelerinin üzerinde temsil edildiği şekliyle, bunun sadece tahmini olduğu ya da daha sonraki döneme ait bir anıtın üzerinde görülenlerden türetildiği sonucu çıkarılabilir Yine de paranın üzerindeki figürlerin tasarlanışında Asur özelliği görülür. Ön yüzünde bir sfenksin üzerinde, elinde kozalak olan bir Asur tanrısı vardır. Diğer yüzde bir kartalın tepesinde durduğu bir çeşit piramit. Piramitin çevresindeki duvarın üzerinde iki kanatlı figür durur. Modern Tarsus şehrinin ortasında taştan ve tuğla işinden -kare bir temelin üzerinde, kalın bir duvarla çevrilmiş- oluşan büyük bir harabe bazıları tarafından Sardanapalus'un mezarı olarak ileri sürülmüştür. Bu harabeler birkaç yıl önce Fransız Konsolos tarafından birkaç yerde açılan hendeklerle araştırıldı ama kayda değer bir sonuç vermedi bu kazılar. Tüm yapı duvarlardan örülmüş olarak görünüyordu. Belki de aslında mermerle kaplı olan bir anıtın aşağı bölümüydü bu harabeler.

73 Athenæus, Eserler 12. Athenæus onun törende nasıl yakıldığını da tam olarak anlatır. On beş gün süren bir yakma töreninde sarayın içinde kalmış olan bir haremağası hariç herkes onun tanrıya büyük bir kurban sunduğuna inanmıştı.

74 "Sardanapalus" belki bir ünvan olarak kullanılıyordu. Ya da "sardan" bir ünvan veya isimken "pal" çok sık tahmin edildiği gibi, ulu veya büyük demekti. Atossa Semiramis'in ismini taşıyordu bu yüzden onun yaptırdığı birçok eser Semiramis'e atfedilmiştir. (Euseb. Chron) Bryant'ın çok yaygın olan bir Doğu adetine göre Semiramis isminin bir kabileye veya ulusa verildiğini kanıtlamaya yönelik görüşleri yabana atılır şeyler değildir. (Mythology, Cilt 2. sayfa 100) Tarihin Semiramis'i yarı kutsal bir karaktere sahipti. Yarısı balık Suriye tanrıçası ile genç bir adamın kızıydı. Doğumunda kuşlar olduğu için, onlar tarafından büyütüldü ve sonunda da bir güvercine dönüştü. Annesinden dolayı Suriyeliler balığa taptılar, onun tanrısal özelliğinden dolayı güvercin kutsal bir sembol haline dönüştü. İsmının de o kuşu belirten bir anlamı olduğu ileri sürüldü. Efsanevi ve masalsı oldukları halde bu bilgiler, Asur ayınlerinden köklerini almış görünürler. Ama bunlan nakleden kişi ya da kişiler betimlemeden önce mitolojik anlamların hepsini çürütmüşlerdi. Güvercinin bir Asur amblemi olduğu görülüyor ama eğer benim İynge'lerle aynı olduğuna inandığım savaşçı-

Asya'da en muazzam devrimleri yapmış, en büyük politik değişiklikleri gerçekleştirmiş kralların yaşamlarını kuşatan, içine girilmez bir giz varken, insan nasıl olur da onların gömüldükleri kesin yeri ve ne şekilde gömüldüklerini öğrenmeyi umabilir? Asur tarihinin bu üç büyük kişiliğinin yaptığı işler üzerinde asılı duran bir karmaşa bulutu varsa eğer, şimdiye kadar elde edilebilmiş malzemelerden, en küçük olaylardan oluşan bir anlatı oluşturmaya çalışmak pek de verimli olmaz! Eski yazarların otuz kral kuşağından daha fazlasını bilmedikleri halde, Asur krallarının rezil bir tembellik içinde yaşamlarını geçirdiklerini, sözünü etmeye değer, egemenlik yıllarını vurgulayabilecek tek bir başarı bile elde edemediklerini söyledikleri genellemeye katılamayız. Bu yazarlar Asur'un Hindistan'dan Çanakkale Boğazı'na yayılmış gücünden söz ettikleri, sınırları Mısır'dan Pontus'a kadar geniş bir bölgeye Asur ismini verdikleri zaman kendilerini çürütmektedirler zaten.

Tarih o zamanların uygar dünyasının en büyük bölümü üzerinde egemenlik sürmüş bir ulusun yaptığı işleri kaydetmekte başarısız olmuş olabilir, içinde onların anımsandığı söylenceler de tarih onları kabul etmeye hazır olmadan çürüyüp gitmiş olabilir ama halkın kendi kayıtları ayakta kalmayı başarmış, işte önümüzde sapasağlam durmaktadırlar. Dünya tarihindeki büyük bir boşluğu onlardan yararlanarak doldurmayı umut ediyoruz. Herhalde böyle bir işe girişmek ne sıkıcı ne de önemsiz birşeydir. Bahsettiğimiz şey Asur'dur: İnsan ırkının ilk yerleşim yeri olarak ve ilk patriklerin doğum yeri olarak tanıdığımız bir isim. Orada yaşayanların uygarlıklarının ve ibadetlerinin insan ırkının neredeyse yarısı üzerinde hâlâ etkisini sürdüren bir dini sistemi ne derece belirlemiş olduğunu tam olarak bilmiyoruz. Şu an için böyle birşeyi araştırma girişimine de cüret edemezdim. Küçük Asya hatta Yunanistan üzerinde gerçekleşmiş çok daha elle tutulur etkiler, kusursuz olmasa da, bu kitapta yeri geldikçe ortaya

ların taşıdığı o kuş güvercin değilse kabartmalarda onun tasvirine hiç rastlamdık. (Sayfa 556'daki 4. nolu dipnot.) Bay Birch Semiramis'in ilk kocasının ismi Onnes ile Keldanilerin deniz tanrısı Oannes arasındaki isim benzerliğine dikkati çekiyor. Bu kraliçeye ait efsanevi bilgi onu Astarte ve Venüs'e kadar götürüyor. Dionysius'un Periegesis üzerine yorum yapan bir yorumcu onu tanrıça Artemis ya da Dispoina ile özdeşleştiriyor. Ayrıca Adonis'in Asur ve Süryani kökeni ile ona ilişkin efsanelere de dikkatinizi çekerim. Astarte ve Derceto'ya tapınma üzerine yazılanları Selden toplamıştır. (de Dis Syris. c.3) Yaşadığı zaman, yaptığı şeyler ve Ninus'la ilişkisi gibi konularda tarihsel Semiramise ilişkin olan karmaşa açıklanamaz durumdadır. Semiramis'in o kralın karısı, kızı, hatta annesi veya üvey annesi olduğu söylenmektedir. (Cramer Anecdota Græca. Cilt 2. Sayfa 170)

konulmuştur.[75] Asurluların dinleri ve sanatlarının ya doğrudan ya da müttefikleri aracılığıyla Mısır ve Libya'nın uzak bölgelerine kadar girdiğini söyleyerek bu nüfuzu genişletebilirdim. Akla yatkınlıktan uzak olmayan teoriler geliştirilebilirdi. Genişletilmiş, tarafsız bir araştırma, yüzeysel bir incelemenin bizi kuşkulara götürmesine meydan vermeyecek şekilde Asur etkisinin çok daha geniş olduğu konusunda tatmin edebilirdi. Ama böyle konular benim alanımın dışındadır. Eğer Asur'un kayıp tarihinin bir parçasını yerine koyma girişiminde azıcık başarılı olduysam ve insanlık tarihine bir sayfa eklemeyi başarabildiysem, hem edebi emeklerimin, hem de ondan daha çok uğraştığım doğa mücadelelerimin karşılığını doyurucu bir biçimde almış olacağım.

75 Asur yazılarını Yunancaya çevirmiş olan kişi onıkı patrik zamanında yaşamış olan Hesiod'du. (Cramer, Anecdota Græca, Cilt 2. Sayfa 389)

"Yunus'a Rabbin şu sözü geldi: Kalk, Nineve'ye, o büyük şehre git... Ve Yunus kalktı ve Rabbin sözüne göre Nineve'ye gitti. Nineve çok büyük bir şehirdi; genişliği üç günlük yoldu. Ve Yunus şehre girmeğe başladı, bir günlük yol yaptı ve çağırıp dedi: Daha kırk gün var ve Nineve yıkılacak... Rab dedi:... Nineve için, o büyük şehir için acımıyayım mı?

Kitab-ı Mukaddes'teki birçok mesele konu olan "eski günlerden beri suların havuzu" diye nitelenen uygarlıkların beşiği, görkemli bir şehir. "Ateş orada seni yiyip bitirecek; kılıç seni kesip atacak" sözleriyle Tanrının gazabına uğramış lanetli şehir; Ninova. Üç bin yıl boyunca kuşaktan kuşağa gelmiş bitmez bir efsane. (...)

İnsanoğlunun en eski hayali Şark'taki Eden, yani Cennet Bahçesi, tüm Yukarı Mezopotamya'yı sulayan bereketli Fırat ve Dicle, dağların arasından kavisler çizerek akan Zap ve Habur, üç yüz arşın uzunluğunda, elli arşın genişliğinde ve otuz arşın yüksekliğinde olan Nuh'un gemisi, Tanrı'nın gazabına uğramış insanoğlunun bir tufanla yokolması, yedi ay, on yedi gün boyunca hep sular üstünde kalan ve sonra Cudi'nin doruklarına inen insan ve hayvan soyunun kurtarıcısı gemi, ağzında yeni koparılmış bir zeytin yaprağıyla gemiye dönen güvercin, çoğalmaya başlayan Nuh soyu, Nuhoğullarının kurduğu şehirler, Babil, Ur, Erek, Akkad, Kalne, Aşur, Kalah, Reseni ve Ninova. (...)

Üç bin yıllık bir tarihi içeren tüm bu merak, araştırma ve gezilere son noktayı koyan, Ninova'yı yeniden tarih sahnesine çıkaran ve bir efsaneyi gerçek bir tarih haline getiren Austen Henry Layard oldu. Rivayetlerin gizemli seslerine sığınarak, el yordamıyla bulunan ve büyük serüvenlerle İngiltere'ye, British Museum'a taşınan o insanlık hazineleri, çağdaş arkeolojinin de temellerini oluşturdu.

Layard bize şunu öğretti; harabelerden yükselen sesler bize ait geçmişin sesleridir. Geçmişin seslerini duymayan, geleceğin sesini duyamaz.

Harabelerden yükselen seslerin kaybı, vicdani ve ahlaki çöküntüdür.

ISBN 975-112-77-1
9 789757 112778
avesta